

ॐ

श्रीस्वामिनारायणो विजयतेतराम् ।

सत्साङ्गिजीवनम् ।

शतानन्दमुनिविरचितम्

द्वितीयप्रकरणम् ।

हरिजीवनदासकृत-गुर्जरभाषासहितम् ।

सनातनधर्मधुरन्धराचार्यश्री-

अजेन्द्रप्रसादाचार्यमहाराजश्रीनी आज्ञार्थी

वडतालमेनेजींग ट्रस्टी बोर्ड बत्ती

सारंगपुरमंदिर तरफथीलपाकी भविष्यकर्ता

सारंगपुर मंदिरना-

प. भ. कोठारी स्वामी गोविंदप्रसाददासजी

तथा जीईन्ट को. कीशोर भगत

सारिका आर्ट प्रिन्टरी आफसेट प्रोसेस मुंबई.

संवत् २०४१ क्रिमत ६.३०=०० सन १९८५



# શ્રીસ્વામિનારાયણો જયતિ । વિષયાનુક્રમણિકા ।

## દ્વિતીયપ્રકરણમ્ ।

અ. ૧ શ્રીરામાનંદસ્વામી સ્વધામ સીધાવ્યા પછી તેમની ઉત્તરક્રિયા પરિપૂર્ણ થતાં ચૌદમાને દિવસે સમસ્ત મુનિમંડળ તથા હરિભક્તમંડળથી પરિપૂર્ણ મહાસભા કરાવીને વિરાજમાન થએલા શ્રીસહજાનંદસ્વામીએ ગુરુભાઈ ભક્તોની પ્રાર્થનાથી તેમને સ્વસ્વધર્મની સુદૃઢતા કરાવા ધર્મશાસ્ત્રાનુસારી વચનોવડે કરેલી ધર્મની સહેતુક પ્રશંસા તથા ધર્મના નિત્ય નૈમિત્તિકાદિ ૫૮ ભેદ નિરૂપણપૂર્વક કરેલું ક્ષમાદિ સાધારણ ધર્મનું લક્ષણનિરૂપણ ॥૧॥

૨ ધર્મપ્રાપ્તિના ઉત્તમ ઉપાયોનું નિરૂપણ કરતાં તેમાં પ્રધાન સાધન શ્રદ્ધા, નિયમ, શુભ દેશાદિ સમ્પત્તિનું સેવન અને વિશેષપણે સત્સમાગમ તથા સમ્બંધાશ્રાવ્યાસની સહેતુક ઉપાયતાનું કરેલું નિરૂપણ તથા સમ્બંધાશ્રનું લક્ષણ કહેવાપૂર્વક તેમાં કોઈ કોઈ વિશેષથી પ્રધાનપણે અભિમત આઠ સમ્બંધાશ્રની પરિગણના તથા શ્રીસ્વામિનો શોક નહિ કરવાનું સહેતુક કહેવાપૂર્વક ભક્તમંડળનું સ્વસ્વદેશમાં મોકલવું વિગેરે ॥૨॥

૩ શ્રીસ્વામિની અનુશા અને પોતાના સંકલ્પને અનુસારે ધર્મપ્રવર્તન માટે ભગવાનનું મુનિમંડળાદિસાથે ફણેણીથી ધોરાજી ભાડેર માણાવદર પિપળાણા અગત્રાઈ કાળવાણી આદિક ગામોમાં રહેતા રહેતા માંગરોળ પત્તનમાં પધારવું તથા ત્યાં યાત્રાળુમાટે મોટી વાવ્ય ખોદાવી તેનો કરેલો પ્રતિષ્ઠામહોત્સવ તથા તેના અંગભૂત વિષ્ણુપૂજનમાં પ્રવર્તતાં ભગવાને મયારામાદિ એકાંતિક ભક્તોને આપેલું પોતાના સર્વાવતારીપણાને જણાવનારા અત્યાશ્ચર્ય અતુર્ભુજ દિવ્ય શ્રીવિષ્ણુસ્વરૂપનું દર્શન વિગેરે ॥૩॥

૪ એજ માંગરોળ નગરનો નિવાસી, શ્રીસ્વામિની કૃપાથી પ્રાપ્ત થએલી યોગસિદ્ધિના મિથ્યા મદથી અંધ થએલા, પ્રાચીનપણાના અભિમાને ગ્રસ્ત, માટેજ ગુરુભાઈ સાધુજનોના અપમાનમાં પ્રવર્તેલા, શ્રીસ્વામિના સ્થાનાપન શ્રીસહજાનંદસ્વામીનું પણ અદ્ભુત અપૂર્વ ઐશ્વર્યને

અસૂયાવશાત્ નહિ સહન કરતા કોઈ મેઘજીત નામના વણિકનું ગર્વગંજન લગવાને કરેલું યોગૈશ્વર્ય આકર્ષણ કરવાપૂર્વક મદમર્દન ॥૪॥

૫ એજ માંગરોળપુરમાં રહેલા જૈન ગણપત્ય સૌર શાક્ત શૈવ વૈષ્ણુ-વાદિ તેતે મતમાં નિષ્ઠાવાળા, લગવાનનું અતિમાનુષ અદ્ભુત ઐશ્વર્ય સાંભળીને તેમની સમીપે આવેલા, પોતાના મનોરથને અનુસારે કૃપાદૃષ્ટિથી કરાવેલી સમાધિમાં તીર્થંકર ગણપતિ સૂર્ય શક્તિ શિવ વિષ્ણુ આદિક પોતપોતાના ઇષ્ટદેવનાં દિવ્ય દર્શન કરાવેલા તેતે પરમતાનુયાયી જનોએ લગવાનનું અલૌકિક અસાધારણ ઐશ્વર્ય સાક્ષાત્કાર કરવાથી તેમને સર્વકારણ સર્વાત્મા સર્વરૂપધારી સમજીને સ્વમતનો પરિત્યાગ કરી કરેલો લગવાનના ચરણકમળનો દૃઢ સમાશ્રય તથા તે પુરના પતિ યવનેશ્વરે પોતાના શ્યાલક સાથે પોતાના પિંગાંબરો બતાવારૂપ ઐશ્વર્ય ભાળીને કરેલો તેમનો સમાશ્રય વિગેરે ॥૫॥

૬ એજ પુરમાં પુરપતિ આદિક પુરજનોની પ્રાર્થનાથી આતુર્માંસ્ય રહેલા લગવાને કરેલા જન્માષ્ટમી મહોત્સવમાં શ્રીકૃષ્ણપૂજા પરિપૂર્ણ થતાં રાત્રિ-એજ થએલી મહાસભામાં પોતાના એકાંતિક ત્યાગી ગૃહી તમામ ભક્તોને સ્વસ્વરૂપનું વિજ્ઞાન આપવા કરાવેલું પોતાના ક્ષરાક્ષરાતીત અસાધારણ નિત્યમુક્તસેવ્ય દિવ્ય શ્રીકૃષ્ણ સ્વરૂપનું સંદર્શન તથા દિવ્ય સ્વરૂપના દર્શનથી વિસ્મય પામી તેમનો પરમેશ્વરપણાનો સુદૃઢ નિશ્ચય કરી તે સમયે કરેલું બહુજનોએ લગવાનના ચરણારવિંદનું સમાશ્રયણ ॥૬॥

૭ એજ નગરમાં અપરાહ્ણસમયે ફરી થએલી મહાસમિતિમાં વિશુદ્ધ ધર્મતત્ત્વને સાંભળવા ઇચ્છતા સમસ્ત ત્યાગી ગૃહી ભક્તોને વેદાદિ સર્વ સમ્પ્રદાયાર્થના સારભૂત સનાતન સર્વસાધારણ પારમૈકાંતિક ધર્મોથી ભરપુર નારાયણગીતા નામથી લગવાને આપેલો સદુપદેશ ॥૭॥

૮ એરીતે માંગરોળમાં અપાર દિવ્ય ઐશ્વર્ય દર્શાવી અનેક નિભાત્રિતો કરી મુનિમંડળને દેશદેશમાં સદ્બોધ દેવા મોકલીને, કેટલાક મુખ્ય મુનિઓને સાથે લઈ ત્યાંથી ફરીથી કાળવાણીમાં લગવાનનું પધારવું તથા ત્યાંના આખાજી અનેક જનોને અનુગ્રહબળથી યોગિદુર્લભ નિરંકુશ યોગૈશ્વર્ય આપીને સ્વસ્વરૂપમાં કરાવેલી દીર્ઘ સમાધિમાં દિવ્ય બ્રહ્મપુરાદિ ધામોના

પ્રદર્શનસાથે પોતાના દિવ્ય રૂપોનું દર્શન કરાવી, સમાધિથી બહાર આવતાં અનુભવેલા ઐશ્વર્યનો સલામાજ અનુવાદ કરાવી સર્વને વિસ્મિત કરી બહુ સમાશ્રિતોને ભગવાને ઉપદેશ કરેલા વિચિત્ર યોગકળાના પ્રકારો ॥૮॥

૬ તે કાળવાણીમાં બે માસ રહી ત્યાં પ્રબોધનીનો મહોત્સવ કરી, ત્યાંથી ઓઝત નદીના તટઉપર આવેલા આખા તથા પિપળાણા ગ્રામમાં છ માસ નિવાસ કરી રહેલા ભગવાને કરેલો ત્યાં વિષ્ણુયાગમહોત્સવ તથા ત્યાંથી મેઘપુર પધારી બે માસ રહી કરેલું પોતાના ઐશ્વર્યનું પ્રખ્યાપન તથા ત્યાંથી માણાવદર પધારી કરેલો જન્માષ્ટમીમહોત્સવ વિગેરે ॥૬॥

૧૦ તે ગામમાં થએલી મહાસલામાં મયારામ વિષે આત્યંતિક કદયા-  
ણને કરનારી ભક્તિની પરિપુષ્ટિના ઉપાયો પ્રત્યે પુછેલા ભગવાને ધર્મ-  
સર્ગના સમાશ્રયથી કરેલા અધર્મસર્ગના પરાજયથી ભક્તિની પરિપુષ્ટિ  
થવાની કહેવા કરેલું સર્વ દોષમૂળ અધર્મસર્ગ અને સર્વ ગુણમૂળ ધર્મ-  
સર્ગનું વિસ્તારથી સોત્પત્તિ નિરૂપણ ॥૧૦॥

૧૧ અધર્મસર્ગમાં પણ અંતઃશત્રુ લોભ કામ રસાસ્વાદ સ્નેહ અને માન આ પાંચ મહાદોષની પ્રબળતા પ્રદર્શવતાં પ્રથમ પાપમૂળ લોભ-દોષથી પરાભવને પામેલા વસિષ્ઠ મહર્ષિ અને સહસ્રાર્જુન રાજાની કથાનો ભગવાને કરેલો અનુવાદ ॥૧૧॥

૧૨ કામદોષથી મહાપરાભવ પામેલા બ્રહ્મા-સૌભરી-ધન્દ્ર-અને નહુષ  
રાજાનું ભગવાને કરેલું ચરિત્રવર્ણન ॥૧૨॥

૧૩ રસાસ્વાદ દોષથી અભિભૂત ઋણ્યશૃંગ મહર્ષિનું ચરિત્રવર્ણન ॥૧૩॥

૧૪ શ્રેષ્ઠોપથી અભિભૂતિ પામેલા જહનરતનું ચરિત્રવર્ણન ॥૧૪॥

૧૫ માનદોષથી પરાભૂતિ પામેલા દક્ષપ્રજાપતિ અને દુર્વાસાઋષિનું  
ભગવાને કરેલું ચરિતવર્ણન ॥૧૫॥

૧૬ એરીતે માણાવદરમાં લક્તોના વિષયસ્નેહાનુબંધને ત્યાગ કરાવતા થકા કેટલાક દિવસો રહીને, ત્યાંથી ભાડેરપુરના ભાવિક લક્તોની પ્રાર્થનાથી ત્યાં પધારેલા લગવાને એક દિવસ થએલી શુભ સભામાં કરેલો આહિસા-પ્રધાન પારમૈકાંતિક ધર્મના પ્રવર્તનમાટે ધર્માભાસભૂત હિંસાગર્ભિત તામસ દેવદેવીના વ્રત-પૂજન-પ્રણામ-મંત્રજપાદિકના પરિત્યાગનો ઉપદેશ તથા



નવરાત્રના વ્રતમાં પારતંત્ર્યથી કે કુળાચારથી તેવા તામસ દેવદેવીના પૂજનાદિક પ્રસંગમાં કહેલી પ્રાયશ્ચિત્તની કર્તવ્યતા તથા આપત્તિ અવસરમાં ક્ષુદ્રદેવ દેવીના મંત્રજપનો પ્રતિષેધ કરવાપૂર્વક સ્તોત્રશિરોમણિ વિષ્ણુસહસ્રનામના કે નારાયણકવચના કે હનુમન્મંત્રના જપનું વિધાન વિગેરે ॥૧૬॥

૧૭ એરીતે ભાડેરના ભક્તોને ઉપદેશામૃતથી આનંદિત કરી ત્યાંથી મોંઝા અલૈયા થઈ શેખપાટ પધારી ત્યાંના લાલજી સુતાર આદિક ભક્તોએ સેવ્યાથકા કેટલાક દિવસ રહીને, ત્યાંથી ભાદરા ગામે પધારેલા ભગવાને કરેલા વસંતોત્સવને દિવસે દેશદેશના ભક્તસમાજથી પરિપૂર્ણ મહાસભામાં સર્વને હિતોપદેશ આપતાં મૂળશર્મા વિપ્રના પુછવાથી કૃષ્ણભક્તિનો ઉદય સત્સમાગમથી થવાનો કહેવાપૂર્વક તેમાં મહાવિરોધી અસુરસંગની ત્યાજ્યતા કહેવા કહેલાં અસુરોનાં લક્ષણો તથા ત્યાં છ દિવસ રહીને ત્યાંથી સમુદ્રની ખાડી ઉતરી અંબરપુર થઈ ભગવાનનું ભુજનગરમાં પધારવું ॥૧૭॥

૧૮ ભુજનગરમાં ભગવાને કરેલો શ્રીરામનવમીનો મહોત્સવ તથા તે દિવસે થએલી મહાસભામાં ત્યાંના પ્રયાગજી સુંદરજી આદિક સત્સંગિઓએ ભાવથી પૂજા કરેલા શ્રીહરિએ એજ અવસરમાં કૃપાદૃષ્ટિથી કરાવેલી સમાધિમાં પોતાનાં બ્રહ્મપુર વૈકુંઠાદિ દિવ્ય ધામોમાં રહેલા અસાધારણ અત્યાશ્ચર્યમય દિવ્ય સર્વેશ્વર સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરાવતાં પરમ પ્રસન્ન થએલા તે ભક્તોએ કરેલી સર્વેશ્વર ભાવથી પૃથક્ પૃથક્ ભગવત્સ્તુતિ ॥૧૮॥

૧૯ એજ નગરના નિવાસી રાજમંત્રી કુબેરજી આદિક વિપ્રાધમોએ આરંભેલા હિંસામય યાગમાં તેની પ્રાર્થનાથી પધારેલા ભગવાને પંડિતપરિષદમાં ધર્મના મિષથી પ્રસરતી, દંભજ જેમાં મૂળ છે અને હિંસામાત્રમાંજ પર્યવસાન પામનારી તામસી પ્રવૃત્તિને ‘શ્રુતિનું તાત્પર્ય હિંસાગર્ભિત યાગમાં નથી’ એમ ખંડન કરવાપૂર્વક ‘શ્રુતિનું પરમ તાત્પર્ય આહિંસાપ્રધાન સદ્ધર્મમાંજ છે’ એમ સમર્થન કરનારાં સપ્રમાણ સોદાહરણ સચુક્તિ ઉપદેશ વચનોવડે શમાવીને કરેલું સદ્ધર્મનું સંસ્થાપન તથા ભગવાનના વચનના ઉદ્ધવનથી હિંસામય યાગકર્તા તેઓને થએલા મહાઅનર્થનું વર્ણન ॥૧૯॥

૨૦ ભુજનગરથી નીકળી માર્ગમાં આવતાં ધમડકા ભુચાચ કંથકોટ પિંપળીયા રાજકોટ આદિક ગ્રામ નગરના અનેક આશ્રિતોને દર્શન પૂજન

ઉપદેશાદિકનો અલભ્ય લાભ આપી અનવધિ આનંદ આપતા થકા લગ-  
વાનનું શરધાર પુરમાં પધારવું. તથા તેતે ગામ પુરમાં વિચરતાં લગવાને  
કૃપાદૃષ્ટિથી કરાવેલી સમાધિમાં તેતે ધામોમાં રહેલા પોતાના અસાધારણ  
અત્યાશ્ચર્યમય દિવ્ય પારમેશ્વર સ્વરૂપ સ્વભાવના પ્રદર્શનથી પ્રવર્તાવિહું  
સદ્ધર્મનું સંસ્થાપન તથા વિષ્ણુયાગાદિ અનેક પારમૈકાંતિક ધર્માચરણથી  
સર્વત્ર કરેલી ધર્મપ્રવૃત્તિ વિગેરે ॥૨૦॥

૨૧ શરધાર પુરમાં પધારેલા ભગવાને કરેલા જન્માષ્ટમીના મહોત્સવને દિવસે થએલી મહાસભામાં શ્રોતાઓની સંમતિથી કામ ક્રોધ અને લોભ આ ત્રણ અંતરના અરિઓમાં જ્યૂનાધિકભાવ જાણવાની ઇચ્છાવાળા તુંગજીત રાજના પુછવાથી કહેલું પાપમૂળ લોભદોષનું સહેતુક સયુક્તિ પ્રાપ્ત્ય તથા તે ઉત્સવ ઉપર ભગવદ્દર્શનાર્થે કારીયાણી ગામથી આવેલા ભક્તોત્તમ ખટ્વાંગ રાજર્ષિએ કરેલી પ્રાર્થનાથી તેમના ગ્રામપ્રત્યે પધારવાની પ્રતિજ્ઞા કરતાં પ્રસન્ન થઈ તેમની આજ્ઞાથી પાછા વળેલા રાજર્ષિનું માર્ગવશાત્ દુર્ગપુર આવવું ॥૨૧॥

રર દુર્ગપુરના નિવાસી, તે પુરના અધિપતિ, શ્રીકૃષ્ણભક્તિપરાયણ,  
પરમભાગવત અભય રાજાએ પરિવાર સાથે વારંવાર શ્રીમદ્ભાગવતનું  
શ્રવણ કરતાં ‘યદા યદા હિ ધર્મસ્ય ક્ષયો’ આ વચનના તથા ભગવદ્ગીતા  
શ્રવણ કરતાં ‘યદા યદા હિ ધર્મસ્ય ગ્લાનિર્ભવતિ ભારત ।’ આ વચનના  
વિમર્શથી યોગરદ્ધમ પ્રસરેલી અધર્માભિવૃદ્ધિ અને ધર્મશ્લાનિ જોધને  
કરેલો શ્રીકૃષ્ણપ્રાદુર્ભાવનો ફરીથી અવશ્યભાવીપણાનો નિશ્ચય તથા આજ  
અવસરે માર્ગવશાત્ પોતાને ઘેર આવેલા વૃદ્ધ મિત્ર ખટ્વાંગ રાજર્ષિનું  
અભય ભૂપાળે કરેલું આતિથ્ય આદિક ॥૨૨॥

૨૩ ખટ્વાંગ અભય સંમેલનમાં શ્રીહરિનાં દિવ્ય ઐશ્વર્યાદિ જાણવા  
 ઇચ્છતા સપરિવાર અભયભૂપે આદરથી પુછેલા ખટ્વાંગ રાજાએ કહેલું  
 પોતાના ગુરૂ ભગવાનના લોકોત્તર પ્રભાવનું વર્ણન ॥૨૩॥

૨૪ વૃદ્ધ મિત્રના વિશ્વાસથી 'આ સહજનંદસ્વામી ધર્મરક્ષણમાટે પૃથ્વીઉપર પુનઃ પ્રકટેલા પ્રત્યક્ષ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનજ છે' એવો દૃઢ નિશ્ચય કરી ભગવાનનાં દિવ્ય જન્માદિ ચરિત્ર સાંભળવા ઈચ્છતા

સપરિવાર અભય રાજાએ ભાવથી પુછેલા મિત્ર ખટ્વાંગે કહેલું ભગવાનના પ્રાદુર્ભાવપ્રમુખ દિવ્ય ચરિતનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન ॥૨૪॥

૨૫ ભગવાનનું મનોહર દિવ્ય અદ્ભુત ગુણચરિત્ર સાંભળીને પરમાનંદ પામેલા અભય નરેશે ભગવાનના સાક્ષાત્કારની ઇચ્છાથી તેના સાધનભૂત દિવ્યસ્વરૂપના ધ્યાનનો પ્રકાર પુછતાં ખટ્વાંગ રાજર્ષિએ તેમને ઉપદેશેલી ભગવાન શ્રીહરિના દિવ્યસ્વરૂપના ધ્યાનનો સવિસ્તર પ્રકાર ॥૨૫॥

૨૬ ભગવદ્ધ્યાનમાં મહાવિરોધી ચોમેર પ્રવૃદ્ધિ પામેલા આસુરભયની નિવૃત્તિના ઉપાયપ્રત્યે પુછેલા રાજર્ષિએ અભય રાજાને ઉપદેશેલું સર્વાવતારના મૂળભૂત ભગવાનનું દશાવતારનું સંકટહરસ્તોત્ર અને ઉપદેશને અનુસારે સપરિવાર અભયરાજાએ સાક્ષાત્કારની ઇચ્છાથી કરેલું ભગવાનનું સનિયમ ધ્યાન ॥૨૬॥

૨૭ પ્રબોધનીનો ઉત્સવ પરિપૂર્ણ થતાં રાજર્ષિને આપેલું વચન પ્રતિપાલન કરવા શરધાર પુરથી ભગવાનનું કારીયાણીગામે પધારવું, ત્યાંના ખટ્વાંગાદિ ભક્તોએ કરેલું ભગવાનનું ભારે પૂજન, પૂજનાવસરમાં તે એકાંતિક ભક્તોને કરાવેલું પોતાના અક્ષરાતીત દિવ્ય અદ્ભુત સ્વરૂપનું દર્શન, દિવ્યસ્વરૂપના સાક્ષાત્કારથી થએલા પરમાનંદે પરિપૂર્ણ ખટ્વાંગ રાજર્ષિએ શ્રીહરિને સર્વાવતારી શ્રીકૃષ્ણ પુરૂષોત્તમ જાણી ઉત્કૃષ્ટ ઐશ્વર્યોને જાણાવનારાં મધુર વચનોવડે કરેલી તેમની દિવ્યગુણચરિત્ર વર્ણન સાથેની વિસ્તૃત સ્તુતિ ॥૨૭॥

૨૮ મિત્ર ખટ્વાંગે મોકલેલા દૂતમુખથી ભગવાનનું કારીયાણી ગામે પધારવાનું વૃત્તાંત જાણી તત્ક્ષણ સપરિવાર અભય રાજાનું ઉત્સાહથી કારીયાણી ગામપ્રત્યે આવવું, આવેલા સખન્ધુ અભય રાજાને થએલું ભગવાનના ચરણકમળનું દર્શન, સાક્ષાત્ દર્શનથી મનમાં પ્રહર્ષ પામેલા અભયાદિ ભક્તોએ કરેલી તેમની પૂજા-સ્તુતિ-પ્રાર્થના અને ભગવાનને પોતાના પુરમાં પધરાવવાની લાલસાથી સકુટુંબ રાજાએ તેમની રાહ જોવાની સાથે ત્યાંજ કરેલી નિવાસ અને ભગવાને ત્યાં રહીને સર્વજન-સુખકારી સરોવર ખોદાવી કરેલું વિષ્ણુયાગાદિક ચરિત્ર ॥૨૮॥

૨૯ વિષ્ણુયાગમહોત્સવને અંતે એક દિવસે થએલી મહાસભામાં



ભગવાને ભક્તોપ્રત્યે પરોપકારધર્મની પ્રશંસા કરતાં કહેલું દયાળુ રંતિ-  
દેવ રાજાનું ચરિત્ર ॥૨૯॥

૩૦ અલયભૂપની પ્રાર્થનાથી ભગવાનનું યથાપ્રતિજ્ઞ દુર્ગપુરમાં સંવત  
૧૮૬૧ ના માઘ શુકલ એકાદશીએ પ્રભાતમાં મુનિમંડળાદિ સાથે પ્રથમ ધામ-  
ધુમીથી પધારવું. તથા પધારેલા મહાપ્રભુની પ્રસન્ન થએલા સકુટુંબ અલય  
રાજાએ કરેલી પ્રેમપ્રકર્ષથી અપૂર્વ પરિચર્યા તથા ત્યાં નિવાસ કરી રહેલા  
ભગવાને પ્રવર્તાવેલો પુષ્પદોલમહોત્સવ તથા તે દિવસે થએલી મહાસભામાં  
ભગવાને સંતોનાં સમ્બ્રામ્યસંમત લક્ષણો કહેવાપૂર્વક તેમના સમાગમની  
પ્રથમાવશ્યકતા કહેવાની સાથે કરેલી સત્સમાગમની સહેતુક પ્રશંસા ॥૩૦॥

૩૧ અલય ભૂપતિની પ્રાર્થનાને અનુસારે ભગવાને આતુર્માસ્યપર્યંત  
મુનિમંડળસાથે દુર્ગપુરમાંજ પોતાને રહેવાની કરેલી પ્રતિજ્ઞા તથા સભામાં  
ભગવાને કરેલી સપરિવાર અલય ભૂપાળના દૃઢ ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય ભક્તિ-  
નિષ્ઠાની વિશેષ પ્રશંસા તથા રામનવમી દિવસે શ્રીહરિજયંતી જાણી સખન્ધી  
જનોસાથે રાજાએ કરેલી મહોપચારથી ભગવત્પૂજા તથા પૂજાને અંતે  
બ્રહ્મતેજમાં કૃપાથી આપેલું પોતાના અસાધારણ અત્યાશ્ચર્ય દિવ્ય શ્રીકૃષ્ણ  
સ્વરૂપનું સંદર્શન તથા શ્રીકૃષ્ણસાક્ષાત્કારથી પ્રહર્ષ પામેલા સખન્ધુ અલય  
રાજાએ પોતાને કૃતકૃત્ય માની કરેલી શ્રીકૃષ્ણ શ્રીહરિની સ્તુતિ તથા ત્યાં  
રહીને ભગવાને કરેલો જન્માષ્ટમી મહોત્સવ વિગેરે ॥૩૧॥

૩૨ દુર્ગપુરમાં રહીને ભગવાને કરેલો રાસોત્સવ તથા એજ રાત્રિએ  
પોતાપાસે એકલાજ એસી રહેલા મુનિઓને કૃપાથી અલૌકિક દિવ્ય દૃષ્ટિ  
આપીને આપેલું તેમના મરીચ્યાદિ પૂર્વ જન્મનું યથાર્થ જ્ઞાન અને પોતાનું  
પણ નારાયણ ઋષિરૂપ પૂર્વ પ્રાદુર્ભાવનું આપેલું દિવ્ય જ્ઞાન તથા એવુંજ  
જ્ઞાન નિરંતર રહેવાની સ્પૃહાવાળા મુનિઓને સહેતુક કરેલો તેનો પ્રતિષેધ  
તથા યથાપ્રતિજ્ઞ પ્રબોધનીનો ઉત્સવ પરિપૂર્ણ થતાં લોકોના અનુગ્રહ અર્થે  
નાના નગર ગામપ્રત્યે ભક્તોની બહુ વારની પ્રાર્થનાથી ભગવાને જવાની  
ધૃષ્ટિ કરતાં તેમનો ક્ષણપણ વિયોગ નહિ સહન કરી શકતા સકુટુંબ  
અલયભૂપે પ્રાર્થના કરતાં તેમનો શુદ્ધ આશય અને પરા ભક્તિને લાળીને  
તેમનો મનોરથ પરિપૂર્ણ કરવા આમાંતરમાં જઈ આવીને દુર્ગપુરમાંજ

અખંડ રહેવાનું આપેલું ભગવાને વરદાન તથા ત્યાં રહીને ભગવાને અલય દરબારમાં કરેલી રાધાસહિત શ્રીવાસુદેવની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા વિગેરે ॥૩૨॥

૩૩ મુનિમંડળને નાના દેશોમાં ભગવાને સ્વસ્વરૂપના જ્ઞાનસાથે ચોમેર ધર્મપ્રવૃત્તિમાટે મોકલતાં ભૂમિમાં દુર્જનોનું અધિકપણું હોવાથી તેમને ક્રોધનો સર્વ પ્રકારે પરિહાર કરવાનો અને ક્ષમાનોજ સર્વ પ્રકારે પરિગ્રહ કરવાનો આપેલો સહેતુક સફળ ઉપદેશ તથા તેમની આજ્ઞા મસ્તકે ચઢાવીને આલી નીકળેલા મહામુનિઓએ નાના દેશોમાં જઈને કરેલી સર્વોત્તમ ધર્મપ્રવૃત્તિ તથા મુનિઓના તપ જ્ઞાનાદિ ગુણોને જોઈને તેમના ચરણના સમાશ્રયને પામેલા દૈવીસંપત્તિના દૂર દેશમાં પણ રહેલા અનેક અનન્ય લક્ષ્મીને ભગવાને કૃપા કરી આપેલું સમાધિમાં પોતાના દિવ્ય સ્વરૂપનું દર્શન ॥૩૩॥

૩૪ તે તે દેશમાં અનેક અસુરાંશ ગુરૂ રાજાઓએ અસૂયાવશાત્ કરેલી મુનિઓને અનેક પ્રકારની અસહ્ય પીડા તથા પીડા પામેલા તે મુનિઓએ ભગવાન સમીપે પાછા આવીને કરેલું દુરંત દુઃખનું નિવેદન તથા ભગવાને કરેલી તેમની સહેતુક સાંત્વના તથા મુનિઓએ કરેલું કેટલોક કાળ અલક્ષ્ય લિંગે વર્તન વિગેરે ॥૩૪॥

૩૫ આવા અવસરમાં ભગવત્સંકલ્પબળથી બધા રાજાઓને જીતીને રાજકોટ પુરમાં આવેલા ગવર્નર રાજાની બહુ પ્રાર્થનાથી ભગવાને કૃપા કરી તેમને આપેલા પોતાના સમાગમમાં ભગવાનને પુરપ્રત્યે આવતા સાંભળીને ઉત્સાહથી વાટ જોઈ રહેલા ગવર્નર રાજાએ કરેલું પગપાળા સન્મુખગમન તથા પરસ્પર સુખપ્રશ્ન કરીને પ્રહર્ષ પામેલા નરેન્દ્રે સભક્તિ વિનયથી કરેલી પોતાના તંબુમાં ઉત્તમ આસનવિષે ભગવાનની પધરામણી વિગેરે ॥૩૫॥

૩૬ ગવર્નર અને ભગવાનનો શુભ વાર્તાલાપ તથા દર્શન અને આલાપથી બહુ પ્રસન્ન થએલા ગવર્નરે નિઃશ્રેયનો સર્વોત્તમ સુકર ઉપાય પુછતાં ભગવાને કરેલો સાંગ સલક્ષણ લક્ષિતા સારાંશનો ઉપદેશ તથા સદ્બોધથી ખુશી રહેલા રાજેન્દ્રે કરેલો ભગવાનના ચરણારવિંદનો સુદૃઢ સમાશ્રય તથા પ્રાર્થનાથી ભગવાને આપેલું નરેન્દ્રને અલયવરદાન તથા રાજ્ય થએલા રાજેન્દ્રે સપરિવાર ભગવાનની કરેલી મહોપચારથી પૂજા આતિથ્યાદિક સત્કાર તથા ગવર્નરે યથાપૂર્વ વળાવેલા ભગવાનનું પાછું

દુર્ગપુર પધારવું તથા સભામાં રાજકોટનું ગવર્નરમેળાપ આદિક શુભ  
વૃત્તાંત કહેતાં મુનિઓના મનની પ્રસન્નતા આદિક ॥૩૬॥

૩૭ એ રીતે દુર્ગપુરમાં સુખેથી રહેતાં એક દિવસ થએલી મહાસ-  
ભામાં વિરાજમાન થતાં સૌવીર દેશના અધિપતિ સુરસિંહ રાજાએ દુર્ગ-  
નોની નિંદાથી સંશયિત થતાં ભગવાનના જન્મ કુળ વૃત્ત સંપ્રદાયાદિકની  
યથાર્થતા જાણવાની વાંછાથી મોકલેલા શિવરામ ત્રિપ્રે પુછેલા ભગવાને  
તેની જાણાસા વિશુદ્ધ જાણીને નિરૂપણ કરેલું પ્રાદુર્ભાવને પ્રારભીને રામા-  
નંદસ્વામિના સમાગમ સુધીનું પોતાનું સમસ્ત શુદ્ધ ચમત્કારી આરિચ્ય  
તથા ગુરૂ રામાનંદસ્વામિનું કહેલું પ્રસંગાત ચિત્ર આરિચ્ય તથા કહેલો  
ઉદ્ધવસંપ્રદાયને લગતો સમસ્ત ઉપયોગી સારાંશ વિગેરે ॥૩૭॥

૩૮ શિવરામ વિપ્રે કહેલો સત્સંપ્રદાયનો સારાંશ સાંભળવાથી તેમાં નિઃસંશય થઈ પ્રહર્ષ પામી શ્રીહરિનો સમાશ્રય સ્વીકારી પરમાનંદ પામેલા સુરસિંહ રાજાની પ્રાર્થનાથી સપરિવાર શ્રીહરિનું મત્સ્યાવપુરપ્રત્યે પધારવું તથા પધારેલા મહાપ્રભુની સપરિવાર સુરસિંહાદિ ભક્તોએ કરેલી ભાવભરપુર ભારે પરિચર્યા તથા દેશદેશમાંથી ભક્તજનોને ઓલાવીને કરેલો ત્યાં પુષ્પદોલોત્સવ તથા રાજાના દરબારમાં કરેલી દામોદર ભગવાનની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા તથા એક દિવસે થયેલી મહાસભામાં બ્રહ્મણ્યદેવ ભગવાને આદ્વાણોનું બહુ માહાત્મ્ય કહેવાપૂર્વક તેમની સેવા પૂજા કરવાનું કહીને રાજાને તેની વિશેષપણે કહેલી આવશ્યકતા વિગેરે ॥૩૮॥

૩૯ વિપ્રોની પુષ્કળ પ્રશંસા સાંભળીને આશ્ચર્ય પામેલા સુરસિંહ  
 રાજાએ પુછેલા ભગવાને બ્રાહ્મણોના નિત્ય આરાધનપરાયણ મહત્તાદિ બહુ  
 મહારાજાઓનું સંક્ષેપમાં વર્ણવેલું ચિત્ર આરિચ્ય ॥૩૯॥

૪૦ મત્સ્યાવ પુરમાં સુરસિંહાદિ ભક્તોને દર્શન ઉપદેશાદિકથી પરમાનંદ આપી, ત્યાંથી તીર્થયાત્રા કરવા સિદ્ધપુરમાં પધારેલા ભગવાને તે ક્ષેત્રનો તથા ખિન્દુસરોવરનો મહિમા કહેવાપૂર્વક કરેલો તેમાં સ્નાનદાનાદિવિધિ તથા ચૈત્રી પૂર્ણિમાની રાત્રિએ નદીના તટમાં થએલી મહાસભામાં વિરાજેલા ભગવાને તીર્થમાં યુક્તપણે રહેલા અધર્મના વિનાશમાટે તીર્થોનું માહાત્મ્ય કહેવાપૂર્વક તેમાં વિશેષપણે પાળવાના નિયમોનો કરેલો ઉપદેશ ॥૪૦॥



૪૧ સિદ્ધપુરમાં તીર્થવિધિ પરિપૂર્ણ થતાં ત્યાંથી વડનગર વિશનગરના હરિજનોની પ્રાર્થનાથી ભગવાનનું તેમના પુરમાં પધારવું તથા બન્ને નગરના ભક્તોએ કરેલી ભગવાનની ભારે પરિચર્યા તથા અઢી માસસુધી કરેલો બ્રહ્મભોજ તથા આષાઢ શુક્લ દશમીએ થએલી મહાસભામાં ભગવાને ત્યાંના ભક્તોને ઉદ્દેશીને આતુર્માસ્યવ્રતની સર્વને આવશ્યકતા કહેવાપૂર્વક તેમાં કરવાનાં સનિયમ વ્રતોના પ્રકારનો સામાન્યપણે આપેલો ઉપદેશ ॥૪૧॥

૪૨ ઉદ્ભવસંપ્રદાયમાં પ્રવિષ્ટ થએલાઓને પ્રધાનપણે અધિકારિ વિશેષને અનુસારે કરવાયોગ્ય આતુર્માસ્યવ્રતના પ્રકારવિશેષનો આપેલો ઉપદેશ ॥૪૨॥

૪૩ આતુર્માસ્યવ્રત કરવામાં અશક્તને માટે કાર્તિક માસમાં આંદ્રાય-ણાદિકમાંથી હરકોઈ વ્રતની અવશ્યકર્તવ્યતા કહેવાપૂર્વક તે આંદ્રાયણાદિ કૃચ્છ્રવ્રતોનું વર્ણવેલું સ્વરૂપ તથા વ્રતના અંગભૂત બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમવિશેષો અને કાર્તિકાદિ માસમાં સ્નાનાદિવિધિ વિગેરેનો આપેલો ઉપદેશ ॥૪૩॥

૪૪ એ રીતે બન્ને ગામોના નિજજનોને દર્શન ઉપદેશાદિકથી અત્યાનં-દિત કરીને ત્યાંથી ભક્તોનાં ગામોમાં વિચરતા વિચરતા ભગવાનનું અમદા-વાદપુરપ્રત્યે પધારવું તથા ત્યાંના ભક્તોએ નવાવાસમાં ઉતારો કરાવી સપ-રિવાર ભગવાનનું કરેલું ઉત્તમ આતિથ્ય તથા પોતપોતાને ઘેર પધરાવી કરેલું મહાપૂજન તથા ત્યાં કરેલો જન્માષ્ટમી મહોત્સવ તથા એકાદશીએ થએલી મહાસભામાં ભગવાને ભક્ત અભક્ત સ્ત્રીપુરુષોને કૃપાથી કરાવેલી મહાસમાધિને જોઈને કેટલાક વિદ્વાન્ વિપ્રોએ તેને કપટ સમાધિ માનીને તેની નિંદા કરતાં પાછળથી સમાધિની પૂર્ણ પરીક્ષા કરતાં સાચી માનીને સમાધિમાંથી બહાર આવેલાને સમાધિસ્થ વૃત્તાંત પુછતાં તેમની આશ્ચર્ય-કારી યથાર્થ વાણી સુંણીને સમાધિની સત્યતાનો વિનિશ્ચય કરી ‘આ પરા-ત્પર પરમેશ્વર છે’ એવો શ્રીહરિચરણનો દૃઢ નિશ્ચય કરી સમાશ્રય કરી કૃતકૃત્ય થઈ પરમેશ્વરપણે સ્તુતિ પ્રાર્થના પૂજા કરીને પરમાનંદ પામતાં તેમને ભગવાને આપેલું અભયદાન તથા પ્રત્યક્ષ ભગવાનના દૃઢાશ્રયથી પોતાને કૃતાર્થ માનીને વૈદિક દૈવ પિતૃય કર્મ કલેશનો ત્યાગ કરવા ઇચ્છતાં તે વિપ્રોને શ્રીહરિએ જ્યાંસુધી દેહભાવ હોય ત્યાંસુધી જ્ઞાનિઓનેપણ

વર્ણાશ્રમધર્મનો નહિ ત્યાગ કરવાનો સહેતુક આપેલો ઉપદેશ તથા ઉક્ત પ્રતાપને પેખીને ઘણાએ કરેલો શ્રીહરિનો સમાશ્રય વિગેરે ॥૪૪॥

૪૫ અમદાવાદથી જેતલપુરના ભક્તોની પ્રાર્થનાથી ત્યાં પધારેલા ભગવાને કરેલા મહાવિષ્ણુયાગ અને મહાઋદ્રયાગ તથા પુષ્પમય વાડિમાં વડવૃક્ષે બાંધેલા હિંદોળામાં ભગવાનને પધરાવી ભક્તોએ કરેલી ભારે પૂજા તથા આવા અવસરમાં સલાવિષે આવેલા કોઈ દુરાચારમૂર્તિ ક્રીચક વિપ્રે કરેલો ક્ષુદ્ર કૌલમત ( વામમાર્ગ )નો અનુવાદ ॥૪૫॥

૪૬ અનુવાદ સાંભળીને ભગવાને તે ક્ષુદ્ર શાક્ત મતનું કરેલું સમ્બા-સ્ત્રોનાં પ્રમાણોના ઉપન્યાસપૂર્વક બહુધા ખંડન ॥૪૬॥

૪૭ સ્વમતના ખંડનને નહિ સહન કરતા પાપમૂર્તિ ક્રીચકે 'વેદનું તાત્પર્ય હિંસાગર્ભિત યાગમાં છે' એમ બહુ મિથ્યા વિવાદ કરતાં સર્વજ્ઞ ભગવાને ( વેદનું પરમ તાત્પર્ય હિંસાગર્ભિત યાગમાં નથી ) એમ સપ્રમાણ સયુક્તિ નિરૂપણ કરવાપૂર્વક પ્રદર્શવેલા હિંસામાં અનેક મહાદોષો તથા હિંસાગર્ભિત યાગની પાપી પ્રવૃત્તિનું મૂળ નિરૂપણ કરતાં કહેલું વિશ્વજીત નામના ઈન્દ્રનું આખ્યાન. એ રીતે જેતલપુરમાં શાક્તમતના ખંડનમાં કરેલી શુદ્ધ ધર્મસ્થાપના અને કરેલો વાદિવિજય ॥૪૭॥

૪૮ જેતલપુરથી ડભાણના ભક્તોની પ્રાર્થનાથી ત્યાં પધારી ભક્તોને અનવધિ આનંદ આપતા ભગવાને ત્યાં અભૂતપૂર્વ સર્વજનવિસ્મયકારી કરેલો મહાવિષ્ણુયાગમહોત્સવ ॥૪૮॥

૪૯ મહાયાગને અંતે એક દિવસ થએલી મહાસભામાં સૂરસિંહ રાજાએ શ્રેષ્ઠ રાજકર્તવ્યપ્રત્યે પુછેલા બ્રહ્મણ્યદેવ ભગવાને બ્રાહ્મણોનું નિત્ય તર્પણ કરવાનું કહેતાં ભારતમાં ભીષ્મ પિતાએ અને ભાગવતમાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહેલાં વચનોથી કહેલો વિસ્તારથી વિપ્રનો મહિમા વિગેરે ॥૪૯॥

૫૦ એ રીતે ડભાણના તથા ગુજરાતપ્રાંતના ભક્તોને આનંદ આપતા ભગવાન ત્યાં એકમાસ રહીને ત્યાંથી નીકળી ચરોત્તર કાહ્મ મેદાનાં ગામોમાં રહેતા રહેતા ત્યાંના ભક્તોને દર્શન સેવા સમાગમોદિક આપતા આપતા ત્યાં ત્યાં સદુપદેશથી તથા વિષ્ણુયાગ શ્રીભાગવતાદિપુરશ્ચર્યાદિના આચરણથી સદ્ધર્મની સંસ્થાપના કરતા થકા મહી નર્મદા નદી ઉતરી

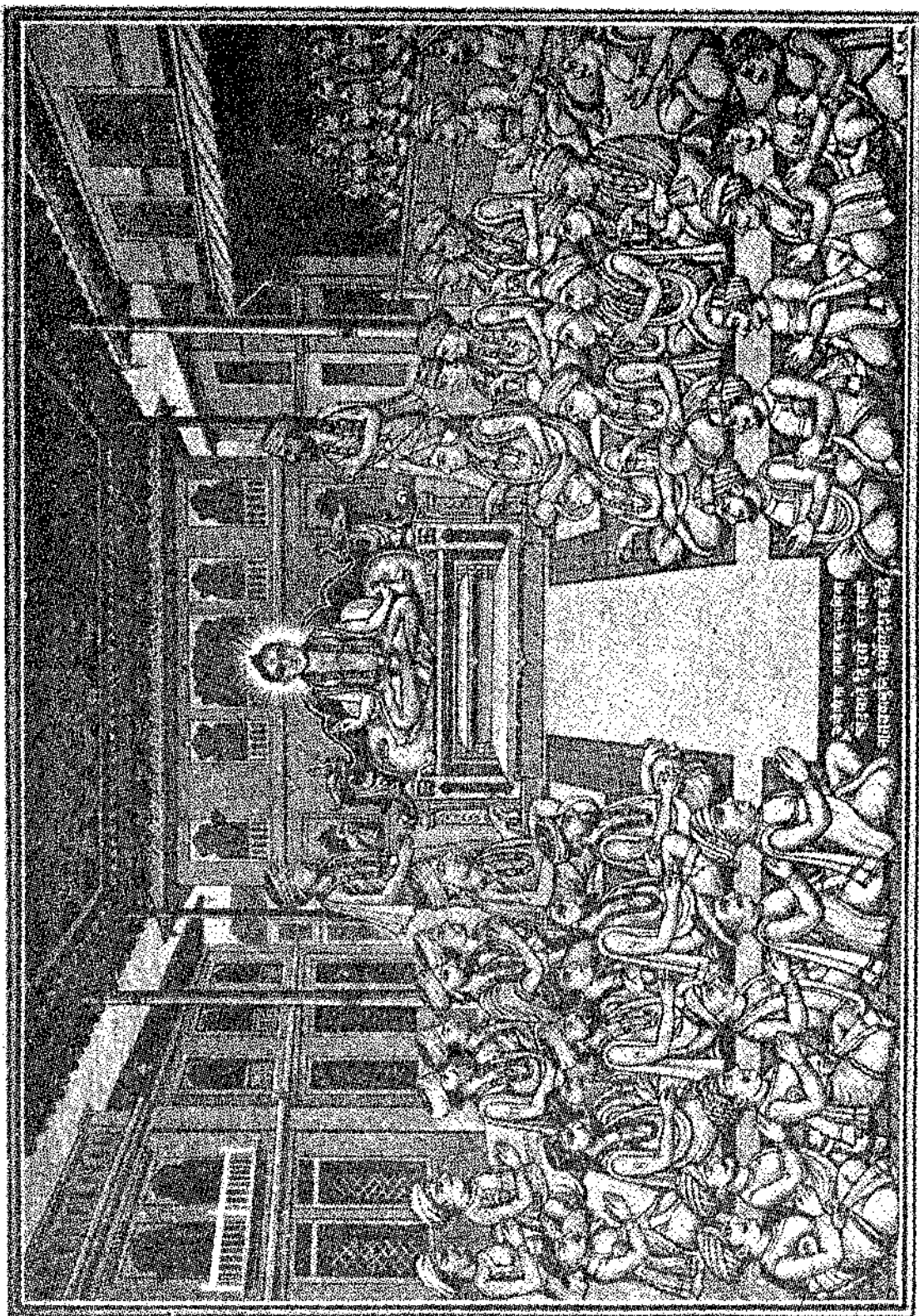
અનુક્રમે સં. ૧૮૬૬ ના વૈશાખ શુકલ દ્વિતીયાએ ભાવિક ભક્તોની બહુ દિવસની પ્રાર્થનાથી ભગવાનનું સુરત પધારવું તથા ત્યાંના પ્રેમી ભાવચંદ્ર અરદેસર આદિક ભક્તોને ભગવાનના દર્શન પૂજન આતિથ્ય આદિકથી થએલો મહોત્સવ વિગેરે ॥૫૦॥

૫૧ એક દિવસ સુરતપુરમાં થએલી મહાસભામાં ભક્તવર્ય ભાવચંદ્રના પુછવાથી ભગવાને ભક્તિના નવ ભેદો વર્ણવવાપૂર્વક ભક્ત ભક્તિનું સ્વરૂપ નિરૂપણ કરી, ભગવાન વિષે ભક્તોની અને ભક્તોવિષે ભગવાનની પ્રીતિની દશા પ્રદર્શાવીને, સકામ ભક્તિની અપેક્ષાએ નિષ્કામ ભક્તિની ઉત્તમતા વર્ણવવાપૂર્વક નિષ્કામ ભક્તિ અને તેમાં નિષ્ઠાવાળા ભક્તોનો વિસ્તારથી અદ્ભુત મહિમા વર્ણવીને પોતાવિષે ભક્તોની ભક્તિનિષ્ઠાની કરાવેલી દૃઢતા વિગેરે ॥૫૧॥

૫૨ એ રીતે સુરત શહેરના સત્સંગિઓને દર્શન ઉપદેશાદિકથી અત્યાનંદ આપીને, ધર્મપુરની એકાંતિક ભક્તરાજ રાણીની બહુ દિવસની દૃઢ પ્રાર્થનાથી મુનિમંડળ સાથે ભગવાનનું ત્યાં પધારવું તથા મહારાણીએ મહારાણેપચારથી પ્રેમપ્રકર્ષપૂર્વક કરેલું ભગવાનનું સન્માન-પૂજન-આતિથ્ય-સ્તુતિ તથા પુછવાથી તેણીને ભગવાને આપેલો સામાન્ય વિશેષ ધર્મોનો ઉપદેશ તથા ત્યાં પાંચ દિવસ રહીને ત્યાંથી ચાલવાની ઇચ્છા કરતાં ભક્તરાજ રાણીની પ્રાર્થનાથી ત્યાં એકમાસ રહી તેણીને પમાડેલો સંપૂર્ણ સંતોષ તથા અભય ભૂપને આપેલું વરદાન અનુસ્મરણ કરીને કુશળા રાણીએ યથાપૂર્વ રાણેપચારથી વળાવેલા ભગવાનનું માર્ગમાં આવતા ગામોના ભક્તોને દર્શનાદિકથી આનંદ આપવાપૂર્વક દુર્ગપુર પધારવું તથા પોતાના પધારવાથી થએલો સપરિવાર અભય રાજ અને પુરજનોને અત્યાનંદ વિગેરે ॥૫૨॥

इति विषयानुक्रमणिका.





फणेणीमां रामानन्दस्वामिना चौदमाने दिवसे सभामां नारायणमुनि धर्मोपदेश आपेछे.





श्रीस्वामिनारायणो विजयतेतराम् ।

# सत्सङ्गिजीवनम् ।

गुर्जरानुवादसहितम् ।

## द्वितीयप्रकरणम् ।

सुप्रत उवाच—स्नातः कृताह्निकः सोऽथ चतुर्दशदिने सभाम् ।  
कारयामास महतीं न्यषीदत्तत्र च स्वयम् ॥१॥ तस्याग्रतो निषे-  
दुश्च नैष्ठिका ब्रह्मचारिणः । मुकुन्दानन्दप्रमुखाः स्वामिनः सह-

<sup>१</sup>प्रथमप्रकरणेना अंतर्मां 'श्रीहरिणे गुरुलाघ्ये'नां समग्र मंडल हितोप-  
देश आपवा ऐक स्थानमां ओलाव्युं' ऐम प्रस्तुत कर्तुं छे तेनेज विस्तारथी  
सुप्रतमुनि प्रतापसिंह राजप्रत्ये कहेछे—हे राजन्! श्रीरामानंद-  
स्वामिना अंतर्धानदिवसथडी यौदमे द्विवसे लगवान् श्रीहरिणे प्रातःस्नान  
करी, प्रातःकाणमां करवानां सन्ध्यादि नित्यकर्मो करी, मोटी ( मुनिमंडल  
तथा हरिलक्ष्मणमंडल गहु भेठलां होवाथी ) सभा करी. अने ते सभाना  
मध्यभागमां रहेला अभूदय रमणीय सिंहासनमां स्वयं मुनिमंडल तथा  
लक्ष्मणमंडलोणे पाछण गति कर्था थका आवीने प्रथम विराजमान थया  
॥१॥ स्वयं श्रीहरि सभामां विराजमान थया पछी तेमनी आगण

१ आ अध्यायमां श्रीहरिणे पोताना लक्ष्मणे स्वधर्ममां सुदृढ स्थिति करवानी  
छन्नाथी धर्मनी प्रशंसानां वचनो कलां छे.

યાયિનઃ ॥૨॥ તતઃ સન્તો નિષેદુશ્ચ મુક્તાનન્દાદયોઽસ્થિલાઃ । વિ-  
પ્રાશ્ચ મયરામાઘાઃ ક્ષત્રિયા મૂલજિન્મુખાઃ ॥૩॥ પર્વતાઘા વિશઃ  
રૂદ્રા નિષેદુઃ કાલજિન્મુખાઃ । તત્ર પુંસોઽસ્પૃશન્ત્યશ્ચ લાઙ્ગિનીપ્ર-  
મુખાઃ સ્ત્રિયઃ ॥૪॥ ઉદ્ભવસ્યાશ્રિતા યેઽન્યે નિષેદુસ્તત્ર તેઽસ્થિલાઃ ।  
મુકુન્દાઘાઃ પ્રાજ્વલયો નત્વાઽથોચુરિદં હરિમ્ ॥૫॥ નમઃ શ્રીસ-  
હજાનન્દસ્વામિને ગુરુમૂર્તયે । નારાયણમુને ! તુભ્યં નાનાસદ્ગુણશા-  
લિને ॥૬॥ મહારાજ ! ત્વમેવાસિ સ્થાને શ્રીસ્વામિનોઽય વૈ ।

( તેમના ઉપદેશશ્રવણને યોગ્ય એવા સન્મુખ પ્રદેશમાં ) શ્રીરામાનંદસ્વા-  
મિની સાથે સદાય વિચરનારા મુકુંદાનંદ પ્રમુખ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીઓ બેઠા.  
તેમની પાછળ મુક્તાનંદાદિ સર્વ સાધુઓ બેઠા. તેમની પાછળ મયારામાદિ  
વિપ્રો બેઠા. તેમની પછવાડે મુળજી પ્રમુખ ક્ષત્રિયો બેઠા. તેમની પાછળ  
પર્વતભાઈ પ્રમુખ વૈશ્યો અને તેમની પાછળ કાળજીત ( જેમનું કૃષ્ણદાસ  
ખીજું નામ છે ) પ્રમુખ શૂદ્રો બેઠા. લાઙ્ગિની પ્રમુખ લક્ષ્મણીયોતો પુરુષ-  
સ્પર્શનો પ્રસંગ પરિત્યાગ કરીને તે સલામા એક પ્રદેશમાં બેઠી ॥૨-૪॥  
ઉદ્ભવાવતાર શ્રીરામાનંદસ્વામિના આશ્રિત ( આશ્રય કરીને ભગવાનને  
ભજનારા ) જે ખીજા-ચાર વર્ણથી જુદા જનો હતા તે સર્વેપણ સલામાં  
ચાર વર્ણના જનોની પછવાડે ભગવાનને અભિમુખ બેઠા. એરીતે સલામાં  
આવેલા સર્વ જનો યથાયોગ્ય બેસી ગયા પછી મુકુંદાનંદ પ્રમુખ લક્ષ્મણનો  
સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરી બે હાથ બેઠીને શ્રીહરિપ્રત્યે એમ બોલ્યા કે—॥૫॥

હે નારાયણમુને ! તમોને નમસ્કાર છે. તમોતો શ્રીસહજાનંદ-સ્વાભા-  
વિક આનંદમય મૂર્તિ અને સર્વના સ્વામી-પતિ છો. ‘પતિં વિશ્વસ્ય’ એવી  
શ્રુતિ છે. તમો સ્વાભાવિક અનવધિક આનંદસ્વરૂપ અને સર્વના પતિ છો  
તથાપિ અજ્ઞાનરૂપ તિમિર ( જેનાથી અંધાપો આવે છે એવો નેત્રનો એક  
રોગવિશેષ ) થી આવરિત નેત્રવાળા જનોનું અજ્ઞાનતિમિર ટાળવામાટે  
ગુરુમૂર્તિ થઈ આ લોકમાં અવતર્યા છો. ગુરુરૂપે અવતરેલા આપના કૃપા  
ક્ષમા સર્વભૂતસૌહાર્દ આદિક સદ્ગુણો નાના-અનંત છે. એવા સદ્ગુણોવડે  
આપ સદાય શોભો છો. આવા આપને અમો દાસભાવને સમુચિત એવો

અતઃ સ્વામી ત્વમસ્સાકં વયં શિષ્યાસ્તવાશ્વિલાઃ ॥૭॥ વર્તિષ્યામહ  
આજ્ઞાયાં તવૈવ વયમાદરાત્ । અતઃ શાધિ યથાર્હં નઃ કાર્યા-  
કાર્યેઽશ્વિલાર્થવિત્ ॥૮॥ સુવ્રત ઉવાચ—નિર્વ્યાજવાચસ્તાન્મક્તાન્  
સ્વામી પ્રાહાથ માનંદઃ । તેષાં ધર્મસ્થિતિં વાક્યૈર્દ્રઢ્યન્ધ-  
ર્મશાસ્ત્રગૈઃ ॥૯॥ શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—મુકુન્દ ! શૃણુ સદ્બુદ્ધે !

નમસ્કાર કાય વાણી અને મનથી કરીએ છીએ ॥૬॥ જે સર્વના સ્વભાવથી  
સ્વામી છે એજ આપ અમારા આચાર્યના પદમાંપણુ વિરાજમાન છો,  
માટે સર્વપ્રકારે આપજ અમારા સ્વામી છો એમ કહેછે—તમેજ—જે  
સર્વના સ્વતઃ સ્વામી છે તેજ તમો આ અવસરમાં શ્રીરામાનંદસ્વામિના  
પૂજ્યસ્થાનમાં વિરાજમાન છો. હે મહારાજ ! ( નિરતિશય દીપ્તિએ યુક્ત )  
માટે આપ અમારા સર્વપ્રકારે સ્વામી છો અને અમો સર્વે સ્વભાવથીજ  
આપના નિશ્ચે શિષ્યો છીએ ॥૭॥ આચાર્યને પરતંત્રપણે વર્તવારૂપ શિષ્ય-  
ધર્મની અનુવૃત્તિ જણાવે છે—સર્વના સ્વામી એવા આપની આજ્ઞામાંજ  
અમો સર્વે વર્તીશું, એટલે અમો આપની આજ્ઞા પાળવામાંજ એક તત્પર  
છીએ. આજ્ઞાને અનુસારે વર્તન ભયને લીધે નહિ કિંતુ પરમ પ્રયોજનમાંજ  
જેમ એમ પરમ આદરથી કરીશું. જે હેતુમાટે અમારૂં સ્વરૂપ આપની  
આજ્ઞાને અનુસારે વર્તવું એજ એક છે, માટે અમોને કાર્ય અકાર્યનો  
યથાયોગ્ય ઉપદેશ કરો. અથવા—અમારી પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ આપનેજ આધીન  
છે, હિત કે અહિતને અમો યથાર્થ જાણતા નથી, આપજ સમગ્ર અર્થને  
જાણનારા છો, શિષ્યનું હિત કે અહિત આચાર્યજ જાણે છે, માટે અમારા  
હિતાહિતનો આપજ નિશ્ચય કરીને અમોને યથાયોગ્ય કહો ॥૮॥

સુવ્રતઋષિ કહે છે—હે રાજન્ ! એ રીતે મુકુંદાનંદાદિકનું વચન  
સંભળ્યાપછી સ્વામી ભગવાન્ તેમને નિષ્કપટ વચનવાળા જાણીને એટલે  
તેમની ભાવશુદ્ધિ લક્ષમાં લઈને, તેમની ધર્મશાસ્ત્રને અનુસરનારાં વચનો-  
વડે ધર્મમાં નિષ્ઠા દૃઢ કરવામાટે તેમને યથાયોગ્ય બહુ માન આપવાપૂર્વક  
આ પ્રકારે બોલ્યા ॥૯॥

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે મુકુંદાનંદ વર્ણિન્ ! તમો સાંભળો. હે



મક્તાઃ ! શ્રુણુત ચેતરે । યૂયં મદાશ્રયાઃ સ્થેતિ જાનામ્યત્ર ન  
સંશયઃ ॥૧૦॥ નૃદેહં પ્રાપ્ય યત્કિંચિત્કર્તવ્યં સર્વથા જનૈઃ । તદેવ  
ક્રિયતે નૂનં ભવદ્દિહિ મુમુક્ષુભિઃ ॥૧૧॥ અધિકારાનુસારેણ પૂર્વે  
શ્રીસ્વામિના યથા । યે યે યત્ર નિયુક્તાઃ સ્યુઃ સ્થાતવ્યં તત્ર  
તૈસ્તથા ॥૧૨॥ તદુક્તાન્યેવ સદ્ધર્મવાક્યાનિ નિયતત્રતૈઃ । સર્વૈશ્ચ  
પાલનીયાનિ ગૃહસ્થૈસ્ત્યાગિભિસ્તથા ॥૧૩॥ ધર્માદપેતં યત્કર્મ

ખીજી લક્ષ્મણો ! તમો સાંભળો. તમારી બુદ્ધિ સતી-શ્રેષ્ઠ છે, કારણ કે  
આત્મા પરમાત્માનું સ્વરૂપ યથાર્થપણે જાણીને દાસપણમાં સમુચિત જે  
સ્વામીની આજ્ઞાનું અનુવર્તન છે તેમાંજ તમારી વૃત્તિ એકાંતિકી છે. તમો  
મારા અનન્ય આશ્રિતો છો એમ હું જાણું છું. એમાં (મારા આશ્રિતપણામાં)  
કોઈપણ સંશય નથી ॥૧૦॥ મારા જે એકાંતિક આશ્રિતો છે તેમનું શ્રેય  
સંપાદન કરી આપવું એ મારું કર્તવ્ય છે, માટે મોક્ષમાર્ગમાંથી જે રીતે  
તમારે પ્રમાદ ન થાય એ રીતે જણાવાનું હાલમાં હું પ્રસંગાત્ જણાવું છું-  
જન-જન્મજરામરણચક્રમાં પડેલા પ્રાણીઓએ તેમાંથી નિકળવાના  
સાધનભૂત નરદેહને પામીને યત્કિંચિત્-કર્મ જ્ઞાનાદિક નિકળવાના ઉપા-  
યોમાંથી યથાધિકાર જે કોઈ એકાદ કરવું જોઈએ. આ નરજન્મ વિષય-  
લોગનેમાટે નથી, કારણ કે વિષયલોગતો પશુપક્ષીને સમાન છે. એટલાથી  
મનુષ્યજન્મનો પશ્ચાદિક થકી વિશેષ નથી. નરદેહતો મોક્ષસંપાદન  
સાધ્ય છે તો મોક્ષનેમાટે જે સાધન હોય એજ સર્વ પ્રકારે કરવું જોઈએ.  
તમો સર્વે મુમુક્ષુઓ એજ મોક્ષનું સાધન માનવદેહવડે નિશ્ચયથી અનુ-  
ષ્ઠાન કરો છો, જેથી તમોને હવે વિશેષ કહેવાનું રહેતું નથી. એટલે હું તો  
હવે એટલુંજ તમોને જણાવું છું કે-શ્રીરામાનંદસ્વામિએ પ્રથમ અધિકારને  
અનુસારે જેમને જેમને જે જે માર્ગમાં જે પ્રકારે પ્રેરેલા છે તેમણે તે  
માર્ગથકી પ્રમાદ પામવો નહિ, સદાય તેમાં વર્તવું. અને સ્વામીએ જે  
ધર્મોપદેશો કર્યા છે તે તમામ લાગીઓએ તથા ગૃહસ્થોએ લેશપણ વિ-  
સ્મરણ નહિ કરતાં નિયમપૂર્વક સર્વ પ્રકારે પાલન કરવા ॥૧૧-૧૩॥ આ  
શ્લોકને આરંભીને અધ્યાયસમાપ્તિમુધી સ્મૃતિ પુરાણ ઇતિહાસનાં વચનો-

યદ્યપિ સ્યાન્મહાફલમ્ । ન તત્સેવેત મેધાવી શુચિઃ કુસલિલં

વડે ભક્તોની સ્વસ્વધર્મમાં સ્થિતિને દૃઢ કરેછે, તેમાં પ્રથમ જે કોઈ અર્થકામપરાયણ છે તેમના પ્રત્યે કહેછે—જે કર્મ ( અલૌકિક કે લૌકિક ) ધર્મવિરૂદ્ધ હોય અને તે યદ્યપિ મહાફળને આપનારું હોય તથાપિ તેને બુદ્ધિશાલી પુરૂષ આચરણ કરે નહિ. અભિપ્રાય એવો છે કે—શ્યેનયાગાદિ અલૌકિક ( વેદવિહિત ) કર્મ છે, તેના અનુષ્ઠાનથી શત્રુનાશાદિ રૂપ ઇષ્ટ ફળ સિદ્ધ થાય છે, એટલે શત્રુનાશાદિરૂપ ઇષ્ટનું સાધન શ્યેનયાગાદિ વૈદિક કર્મ છે. પરંતુ શત્રુનાશાદિ થવાથી મહા અધર્મ થતાં મહાપાપ લાગે છે, માટે તે કર્મ બુદ્ધિશાલી ( શત્રુનાશાદિરૂપ દૃષ્ટ ઇષ્ટ ફળતો અત્યદ્ય છે અને મનુષ્યશરીરના નાશાદિકથી અધર્મ થતાં અદૃષ્ટ મહાપાપ થાય છે અને તેથી નરકનું મહાદુઃખ ભોગવવું પડે છે, આતો મહાઅનર્થ થાય છે, એમ અર્થાનર્થનું ગૌરવલાઘવ વિચાર કરનારો ) પુરૂષ તે કર્મ ( શ્યેનયાગાદિ ) કરે નહિ. એજ રીતે લૌકિક કર્મ ( કૂટનીતિ ઠગઈ આદિક ) છે, તેનાથી ધનલાભ રાજ્યપ્રાપ્તિ આદિક દૃષ્ટ ઇષ્ટ ફળ સિદ્ધ થાય છે એટલે ધનલાભ રાજ્યપ્રાપ્તિ આદિક ઇષ્ટ ફળ મેળવવામાં કૂટનીતિ વંચના આદિક ઉપાયો લોકમાં કહ્યા છે પરંતુ તેતો ધર્મવિરૂદ્ધ હોવાથી બુદ્ધિશાલી ( ધનલાભ કે રાજ્યપ્રાપ્તિ આદિક લૌકિક દૃષ્ટ ઇષ્ટ ફળતો અત્યદ્ય છે અને દુર્નીતિ કે ઠગઈ કરવાથી તે મહા અધર્મ થતાં તેનાથી પરલોકમાં અદૃષ્ટ પ્રત્યવાય તો અધિક થાય છે એમ અર્થાનર્થનું ન્યુનાધિકપણું જાણનારો ) પુરૂષ તેને આચરણ કરે નહિ. તેમાં દૃષ્ટાંત—જેમ કોઈ પુરૂષ સ્નાનાદિ કરી શુદ્ધ થયો હોય તે ઉકરડા ખાડા આદિકમાં રહેલા અપવિત્ર પાણીને ગ્રહણ કરે નહિ તેમ. એટલે ‘આતો પાણી છે’ એટલામાત્રથી જેમ સ્વચ્છ પવિત્ર પાણી સ્નાનસંધ્યાદિકમાં ઉપયોગ થાય તેમ કાદવ આદિક કશ્મળ જેમાં વિશેષ હોય એવું પાણી કદાચિત્ ખેતી આદિકના કામમાં ઉપયોગ થતું હોય તથાપિ તેનો સ્નાનસંધ્યાદિકમાં ઉપયોગ થાય નહિ તેમ. અર્થાત્ જેમ શુદ્ધ થએલો પુરૂષ સ્નાનસંધ્યાદિકમાં સ્વચ્છ જળનેજ ગ્રહણ કરે પણ કાદવ કચરાવાળું ગ્રહણ કરે નહિ

યથા ॥૧૪॥ યમાર્યાઃ ક્રિયમાણં હિ સ્તુવન્ત્યાગમવેદિનઃ । સ ધર્મો

તેમ સાત્ત્વિક પુરૂષ જેના આચરણથી અધર્મ થાય એવું અલૌકિક શ્યેન-  
યાગાદિક કે લૌકિક કૂટનીતિ વ્યવનાદિ કર્મ યદ્યપિ મહાકૃણ શત્રુનાશાદિક  
કે ધનપ્રાપ્તિ રાજ્યપ્રાપ્તિ આદિક થતું હોય તથાપિ તેને અધર્મ સમજીને  
આચરણ કરે નહિ. શ્યેનયાગાદિક કર્મ વેદબોધિત છે તથાપિ તે અનર્થકર  
હોવાથી અધર્મજ છે. લોકમાં ધનાદિસંપાદનમાં કૂટનીતિ આદિક સા-  
ધનો કહ્યાં છે પણ તે અધર્મજ છે. માટે મેધાવી મનુષ્ય તેને આચરે  
નહિ. ‘ધર્માદપેતં યત્કર્મ યદ્યપિ સ્યાન્મહાફલમ્ । ન તત્કુર્વીત મેધાવી ન  
તદ્વિતમિહોચ્યતે’ એમ પરાશર સ્મૃતિમાં કહ્યું છે ॥૧૪॥ જે કર્મ ધર્મ-  
વિરુદ્ધ હોય તે કરવું નહિ એ વાત સત્ય છે; પરંતુ પ્રથમ તો ધર્મ કેને  
જાણવો અને અધર્મ કેને જાણવો? એટલે ધર્માધર્મનું લક્ષણ શું? એવી  
અપેક્ષામાં કહે છે—જે ક્રિયમાણની આર્ય-સંજ્ઞાન પુરૂષો સ્તુતિ કરે છે  
તે ધર્મ અને જેની નિંદા કરે છે તે અધર્મ જાણવો, એટલે ધર્માધર્મનું  
આજ લક્ષણ છે. ત્યારે આર્ય કેને જાણવા? તો જે આગમ-વેદ અને તે  
મૂળ જેમાં છે એવી સ્મૃતિઓના અભિપ્રાયને યથાર્થપણે જાણનારા હોય તે.  
આવું ધર્માધર્મનું લક્ષણ એકલા અમોજ કરીએ છીએ એમ નથી પરંતુ  
પૂર્વના મહાત્માઓએ જે કહ્યું છે તેનો અમોતો ફક્ત અનુવાદ કરીએ  
છીએ, એવા અભિપ્રાયથી ‘પ્રવક્ષતે’ એવો શ્લોકમાં પ્રયોગ કર્યો છે.  
‘મહાન્તઃ’ એટલો શેષ (ઉપરથી પદ) લેવો. એટલે મોટા પુરૂષો આવું  
ધર્માધર્મનું લક્ષણ કહે છે, અમોજ એકલા કહેતા નથી. અથવા—‘આર્ય  
પુરૂષો કહે છે’ એવોજ અન્વય કરવો, જેથી શેષ લેવાની જરૂર રહે નહિ.  
આ સ્થળે કોઈ એવી શંકા કરે કે—“જે વેદવિધિબોધિત હોવાની સાથે  
અર્થ (અનર્થ કર નહિ) હોય તે ધર્મ અને તેનાથી જે વિપરીત હોય તે  
અધર્મ જાણવો” એમ જૈમિનિ મુનિ ધર્માધર્મનું પૂર્વમીમાંસામાં લક્ષણ કરે  
છે. વેદવિધિતો કેટલાક ‘સ્વર્ગકામો યજેત’ ઇત્યાદિ શ્રુતિપ્રોક્ત છે અને  
કેટલાક મન્વાદિ વચનથી તથા શિષ્ટાચારથી અનુમાન કરી શકાય છે.  
અર્થાત્ કેટલાક શ્રુતિપ્રોક્ત તો કેટલાક સ્મૃતિપ્રોક્ત છે, તો ‘જે વેદવિધિ

યં ચ નિન્દન્તિ તમધર્મં પ્રચક્ષતે ॥૧૫॥ વિદ્યા વિત્તં વપુઃ શૌર્યં

બોધિત હોધને અર્થ હોય ને ધર્મ છે' એવું લક્ષણ સિદ્ધ થાય છે. માટે આ સ્થળે 'વેદાદિ આગમવેદી આર્ય પુરૂષો જેની સ્તુતિ કરે છે તે ધર્મ અને જેની નિંદા કરે છે તે અધર્મ જાણવો' એમ કેમ કહી શકાય ? તો આ શંકા સત્ય છે. એનું સમાધાન એમ છે કે—વેદતો ગુણવશવર્તી હોવાથી ઇચ્છાને અનુસારે પોતાપાસે ચોમેરથી દોડ્યા આવતા અર્થીઓને કોઈપણ પ્રકારે પોતાના પંથમાં પ્રવર્તાવવા વાસ્તે તેમના તેમના ગુણને અનુસારે 'અમ્નીષોમીયં પશુમાલમેત' એમ કહેછે. માટેજ કેટલાક સ્મૃતિકારોપણ 'ષદસ્ત્રનભિચરન્ પતેત્' ( ગુરૂઘાતી આદિક છ જાણુનો અભિચાર નહિ કરનારો પતિત થાય, અર્થાત્ તેને મારવામાં દોષ નથી ) એમ કહેછે. આ અર્થ વેદવિહિત છે પરંતુ પ્રાણિવધગર્ભિત હોવાથી તેને વેદનું તાત્પર્ય જાણનારા આર્ય પુરૂષો સ્તુતિ કરતા નથી. આવાજ અભિપ્રાયથી આ સ્થળે 'સ્તુવન્તિ' એવો પ્રયોગ કર્યો છે. માટેજ ભાગવતમાં 'લોકે વ્યવાયામિષમઘ-સેવા નિત્યાસ્તુ જન્તોર્નહિ તત્ર ચોદના । વ્યવસ્થિતિસ્તત્ર ત્રિવાહયજ્ઞસુરાગ્રહૈ-રાસુ નિવૃત્તિરિષ્ટા' એમ કહ્યું છે. ( અર્થ—લોકમાં પ્રાણિમાત્રને મૈથુન માંસ અને મઘનું સેવન નિત્ય-રાગથી પ્રાપ્ત છે. એમાં વેદવિધિ અપૂર્વ નથી એટલે વેદને વિધિ કરવાની જરૂર રહેતી નથી. એમાં વેદ તો વિવાહ યજ્ઞ અને સુરાગ્રહથી વ્યવસ્થા કરેછે એટલે વિવાહિત વનિતા સાથેજ મૈથુન કરવું, યજ્ઞમાંજ માંસલક્ષણ કરવું અને સૌત્રામણિ યાગમાંજ મઘપાન કરવું એવી વ્યવસ્થા કરેછે. વસ્તુતાએ તો એમાંથી અનુક્રમે નિવૃત્તિ કરવી એજ વેદને પરમ ઇષ્ટ છે ) અથવા—શ્રુતિ સ્મૃતિ અને શિષ્ટાચારે પ્રમાણિત એવા સમગ્ર ધર્મનો સંગ્રહ કરવામાટે આવું લક્ષણ કર્યું છે. એટલે જો 'વેદપ્રણિહિતો ધર્મો દ્વધર્મસ્તદ્વિપર્યયઃ' આવું ધર્મનું લક્ષણ કરે તો સ્મૃતિ-પ્રોક્ત ધર્મનો સંગ્રહ થઈ શકે નહિ. જો 'શ્રુતિસ્મૃત્યુદિતો ધર્મઃ' એવું લક્ષણ કરે તો શિષ્ટાચારનો સંગ્રહ થઈ શકે નહિ. 'સદાચારઃ સ્મૃતિર્વેદાસ્ત્રિવિધં ધર્મલક્ષણમ્' 'સાધૂનાં સમયશ્ચાપિ પ્રમાણં વેદવદ્ભવેત્' ઇત્યાદિ વચનથી શિષ્ટાચારનું પણ પ્રામાણ્ય શ્રુતિસ્મૃતિવત્ સ્વીકારેલું છે, જેથી તેનો ધર્મમાં

કુલે જન્મ વિરોગિતા । સંસારસદ્કુટોદ્ધારો ધર્માદેવ પ્રવર્તતે ॥૧૬॥  
 શબ્દે સ્પર્શે ચ રૂપે ચ રસે ગન્ધે ચ દેહિનામ્ । પ્રભુત્વં જાયતે  
 યત્તદ્ધર્મસ્યૈવ ફલં વિદુઃ ॥૧૭॥ ધર્મં ચિન્તયમાનોઽપિ યદિ પ્રાણે-  
 વિયુજ્યતે । તર્હિ સ્વર્ગમવાપ્નોતિ કિં પુનસ્તમિહાઽઽચરન્ ॥૧૮॥  
 યેઽર્થા ધર્મેણ તે સત્યા યેઽધર્મેણ ધિગસ્તુ તાન્ । ધર્મો વૈ શા-

સંગ્રહ થવો સમુચિત છે. આર્ય પુરૂષો શ્રુતિ સ્મૃતિને બાણનારા છે અને  
 પોતે શિષ્ટ છે તેથી તેમણે ‘જે ક્રિયાબાણની પ્રશંસા કરી તે ધર્મ અને જેની  
 નિંદા કરી તે અધર્મ’ એવું લક્ષણ કરવાથી શ્રુતિ સ્મૃતિ અને શિષ્ટાચાર  
 પ્રમાણિત સમગ્ર ધર્મનો સંગ્રહ થઈ શકે છે. આવો અર્થવિશેષ લાવવા-  
 માટે એવું યુક્ત લક્ષણ કર્યું છે ॥૧૫॥ જે સદ્વિદ્યા વિગેરેની સમૃદ્ધિ આ  
 ભવમાં અનુભવાય છે તે પ્રાચીન ધર્મનું જ ફળ છે એમ નિશ્ચયથી બાણવું  
 એમ હવે કહે છે—આ બાબત ધર્મમાં પુરૂષોને પ્રવર્તાવવામાટે છે. સદ્વિદ્યા,  
 અધિક ધન, શરીરસૌન્દર્ય, શૌર્ય, સત્કુળમાં જન્મ અને નિરોગિતા આ  
 સર્વેની જે સંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમજ જે શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ  
 આ પાંચ વિષયોમાં પ્રાણિઓને પ્રભુત્વ—સંકલ્પમાત્રથી મુલભ અતિશય  
 અધિક વિષયસંપત્તિરૂપ ઐશ્વર્ય મળે છે, આ સર્વ પ્રાચીન ધર્મનું જ ફળ છે.  
 કે બહુના—મુક્તિ કે જે સાંસારિક સમગ્ર સંકટથકી સમુદ્ધારરૂપ છે તેપણ  
 ધર્માનુષ્ઠાનથી પ્રાપ્ત થાય છે, એમ આર્ય પુરૂષો કહે છે. માટે પુરૂષાર્થની  
 અભિલાષાવાળાએ અવશ્ય ધર્મનું અનુષ્ઠાન કરવું ॥૧૬-૧૭॥ ધર્મની  
 પ્રશંસા કરે છે—‘મારે અવશ્ય ધર્માચરણ કરવું’ એમ અંતરમાં ચિંતવન  
 કરતાં કરતાં જે પ્રાણી પ્રાણુત્યાગ કરે છે તો તેપણ સ્વર્ગ—પારલૌકિક સુખને  
 પામે છે તો આ લોકમાં તે ધર્મને અનુષ્ઠાન કરનારો સ્વર્ગસુખને પામે  
 એમાં કહેવું જ શું? એતો નિશ્ચે પામેજ. આ પ્રકરણમાં પોતાનાં વચનોમાં  
 પ્રાચીન મહર્ષિઓનાં વચનોને પ્રમાણપણે માનીને તે તે સ્થળમાં તેજ  
 વચનો પોતાના પ્રબન્ધમાં વિભાગ કર્યા વિના જોઠવે છે ॥૧૮॥ જે અર્થો  
 (ધન) ધર્મમાં વિરોધ ન આવે એવી રીતે સંપાદન કર્યા છે તે સત્ય છે  
 એટલે અનર્થ કરનારા નથી અર્થાત્ આ લોક પરલોકમાં પોતાને સુખના



શ્વતો લોકે ન હેયો ધનકાઢ્ઢ્યા ॥૧૯॥ ઉત્સવાદુત્સવ યાન્તિ  
સ્વર્ગાત્સ્વર્ગં સુખાત્સુખમ્ । શ્રદ્ધધાનાશ્ચ શાન્તાશ્ચ ધનાઢ્ઢ્યા ધર્મ-  
કારિણઃ ॥૨૦॥ ધર્મઃ પ્રજાં વર્ધયતિ ક્રિયમાણઃ પુનઃ પુનઃ । ધર્મા-

હેતુભૂત છે. જે અર્થો અધર્મથી એટલે ધર્મનો ત્યાગ કરીને સંપાદન કર્યા  
છે તેને ધિક્કાર છે એટલે અનર્થ કરનારા છે. અર્થાત્ આ લોક પરલોકમાં  
પોતાને અતિદુઃખમાં કારણભૂત થાય છે. અથવા-એવો અર્થ કરવો કે-જે  
અર્થો ધર્મની સાથે અનુગત છે એટલે ધર્મમાંજ એક ઉપયોગના છે તે  
સત્ય છે એટલે અનર્થ કરનારા નથી. અન્યથા તો અનર્થ કરનારા છે ‘ધનં  
ચ ધર્મૈકફલં’ એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે. માટે આવા ધનની આકાંક્ષાથી  
ધર્મનો ત્યાગ કરવો નહિ. કેમકે લોકમાં ધર્મતો શાન્ત-નિત્ય છે એટલે  
જેમ ધન શરીરપાત સમયે પુરૂષનો પરિત્યાગ કરી દે છે તેમ ધર્મ ત્યાગ  
કરી દેતો નથી પરંતુ તેની પાછળ જઈને તેને પારલૌકિક સુખની સાથે  
બેડી દે છે. આ નિશ્ચયની વાત છે ॥૧૯॥ ધર્મોપયોગિ ધન આ લોક પર-  
લોકમાં સુખનું સાધન છે એમ કહે છે-જે ધનાઢ્ઢ્ય પુરૂષો ધનનું ધર્મજ  
એક ફળ છે એમ નિશ્ચય કરીને ધર્માનુષ્ઠાનથી પ્રાપ્ત થએલા ધનથી યજ્ઞ-  
દાનાદિ ધર્મનું શ્રદ્ધાથી આચરણ કરતાં તેનાથી શાન્ત-ક્રોધ અસૂયા આદિ-  
કથી રહિત થાય છે તેઓ સ્વર્ગથકી સ્વર્ગને પામે છે એટલે ઉત્તરોત્તર  
સ્વર્ગસુખને અનુભવે છે અને સુખથકી સુખ એટલે ઉત્તરોત્તર આ લોકમાં  
સુખને પામે છે અને ઉત્સવથકી ઉત્સવ એટલે સુખજનક સત્પુત્રાદિકને  
પામે છે. સ્વર્ગ સુખ અને ઉત્સવ શબ્દનો એકાર્થ થઈ પુનરૂક્તિ ન થવા  
માટે આવો અર્થભેદ કર્યો છે ॥૨૦॥ જનોએ વારંવાર પાળેલો ધર્મ પ્રજા-  
સંતતિને વધારે છે એટલે તેના વંશનો વિચ્છેદ થતો નથી. ધર્માચરણથકી  
ધનસંપત્તિ, કામ (વિષયસુખ) અને આત્યંતિક કલ્યાણસંખન્ધ સુખનેપણ  
પામે છે. આત્યંતિક કલ્યાણનું સુખતો આત્માપરમાત્માના યથાર્થ વિજ્ઞાન-  
થીજ થાય છે તો ધર્મથી થાય છે એમ કેમ કહેવાય? એવી અપેક્ષામાં  
કહે છે કે-જ્ઞાનથીજ આત્યંતિક નિઃશ્રેયસનું સુખ પ્રાપ્ત થાય છે એ વાત  
સત્ય છે, પરંતુ તે જ્ઞાનપણ ધર્માનુષ્ઠાનથી થાય છે માટે કશી શંકા નથી

દર્થશ્ચ કામશ્ચ સુખં જ્ઞાનં ચ જાયતે ॥૨૧॥ અર્થકામૌ લિપ્સમાનો  
ધર્મમેવાદિતશ્ચરેત્ । ન હિ ધર્માદ્ભવેત્કિંચિદુપ્પાપમિતિ મે મતિઃ  
॥૨૨॥ નિપાનમિવ મળ્લુકાઃ સરઃ પૂર્ણમિવાળ્ડજાઃ । શુભકર્મા-  
ળમાયાન્તિ વિવશાઃ સર્વસમ્પદઃ ॥૨૩॥ ધર્માદ્રાજ્યં ધનં સૌખ્યં  
પ્રાપ્યન્તે સર્વસિદ્ધયઃ । લોકદ્વયેऽપિ યત્સૌખ્યં તદ્ધર્માત્પ્રાપ્યતે  
નૃભિઃ ॥૨૪॥ ધર્મે વૃદ્ધે વિવર્ધન્તે સર્વભૂતાનિ સર્વદા । તસ્મિન્  
હસતિ હીયન્તે તસ્માદ્ધર્મો નિષેવ્યતામ્ ॥૨૫॥ શ્રુતિસ્મૃત્યુદિતં

॥૨૧॥ અર્થ કામની લગિધમાં પ્રધાન સાધન ધર્મ છે એમ હવે કહે છે—  
ધર્મે કરીને ન પ્રાપ્ત થાય એવો કોઈપણ પુરૂષાર્થ નથી, સર્વ પુરૂષાર્થ ધર્મ  
પાલનથી પ્રાપ્ત થાય છે, એમ મેં મારી મતિથી નિશ્ચય કરેલો છે, તો અર્થ  
કામની લિપ્સાવાળાએ પણ ધર્મનુંજ પ્રથમ અનુષ્ઠાન કરવું ॥૨૨॥ ધર્મજ  
સમય શુભ સમૃદ્ધિમાં હેતુ છે એમ કહે છે—જેમ દેડકાઓ પરવશ  
થઈને (બોલાવ્યા વિના) નિપાન-કુવાપાસે પશુઓને પાણી પીવા કરાવેલો  
જલાશય-હવાડો કુંડ આદિક તરફ જાય છે, જેમ પક્ષિઓ પરતંત્ર  
થઈને જળપૂર્ણ સરોવરને સ્વયં પામે છે. એમ સર્વ સંપત્તિઓ સ્વયં  
પરવશ થઈને શુભ કર્મ કરનારા પુરૂષને અનાયાસથી સન્મુખ જાય છે  
એમાં કહેવું પડતું નથી ॥૨૩॥ અણિમાદિ સુધીની સિદ્ધિઓપણ ધર્મથી  
પ્રાપ્ત થાય છે એમ કહે છે—મનુષ્યોને ધર્માચરણથી રાજ્ય, ધન, આરોગ્ય  
અને અણિમાદિ સર્વ સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે. આ લોક પરલોકમાં જે  
સુખ છે તેપણ ધર્મથડીજ પ્રાપ્ત થાય છે ॥૨૪॥ એકલા મનુષ્યમાત્રનેજ  
ધર્મ શ્રેયનું સાધન છે એમ નહિ કિંતુ દેવાદિકોનેપણ શ્રેયનું સાધનતો ધ-  
ર્મજ છે એવા આશયથી કહે છે—હે ભક્તો! સર્વભૂતો-મનુષ્યયોનિનાં કે  
દેવયોનિનાં સર્વકોઈ ભૂતો ધર્મને પાળીને વૃદ્ધિ પમાડવાથી સર્વદા વૃદ્ધિ  
પામે છે એટલે પોતપોતાના સ્થાનમાં રહીને વિવૃદ્ધિ પામે છે અને ધર્મને  
નહિ પાળીને પ્રક્ષય પમાડવાથી પ્રક્ષય પામે છે એટલે પોતપોતાના સ્થાન-  
માંથી ભ્રષ્ટ થઈને પ્રક્ષીણ થઈ જાય છે, માટે તમારે સર્વેએ ધર્મનુંજ સેવન  
કરવું ॥૨૫॥ શ્રુતિસ્મૃતિએ યથાધિકાર કહેલા ધર્મને અનુષ્ઠાન કરનારો

ધર્મમનુતિષ્ઠન્ હિ માનવઃ । इह कीर्तिमवाप्नोति प्रेत्य चानुत्तमं  
सुखम् ॥२६॥ एक एव सुहृद्धर्मो निधनेऽप्यनुयाति यः । शरीरेण  
समं नाशं सर्वमन्यद्भि गच्छति ॥२७॥ धर्म एव हतो हन्ति धर्मो  
रक्षति रक्षितः । कर्मणा मनसा वाचा ततो धर्मं चरेत्पुमान् ॥२८॥

મનુષ્ય આ લોકમાં કીર્તિ-‘આ ધાર્મિક છે, આનો આચાર ધર્મ પાળવામાં પ્રમાણભૂત છે’ એવી યશઃખ્યાતિને પામે છે અને પરલોકને પામીને અનુ-  
ત્તમ સુખ-જેની અપેક્ષાએ મનુષ્યસંખ્યાનિધિ સુખ ઉત્તમ નથી એવા દેવ-  
સંખ્યાનિધિ સુખને પામે છે. આ સ્થળે અનુત્તમપણું અપેક્ષાબુદ્ધિથી જાણવું  
એટલે દેવસુખની અપેક્ષાએ મનુષ્યસુખ ઉત્તમ નથી માટે દેવસુખ અનુ-  
ત્તમ કહેવાય. આ સ્થળે નિરતિશય સુખ કહેવાનો પ્રસંગ નથી. ‘શ્રુતિસ્મૃ-  
ત્યુદિતં ધર્મ’ એમ કહેવાથી ધર્માભાસનો નિષેધ કરેલો જાણવો, એટલે ધર્મા-  
ભાસનું અનુષ્ઠાન ન કરવું. તેના અનુષ્ઠાનથી આ લોકમાં અપકીર્તિ મળે છે  
અને પરલોકમાં ઉત્તમ સુખ મળતું નથી. ધર્માભાસને અધર્મની એક  
શાખાતરીકે ગણ્યો છે. જે સ્વેચ્છાથી કલ્પેલો હોય તે ધર્માભાસ કહેવાય  
॥૨૬॥ આ મનુષ્ય લોકમાં ‘આ મારો સુહૃદ છે’ એવો વ્યવહાર કેવળ  
વૃથાજ છે, કારણ કે કોઈપણ એનું મરણ થતાં એની પાછળ જતો નથી.  
એકલો ધર્મતો પોતાનું સેવન કરનારાની સાથે જાય છે અને એને શ્રેયની  
સાથે જોડે છે. બીજું-પિતા, માતા, પુત્ર, કલત્ર આદિકતો પોતાના શરીરની  
સાથે નાશ પામે છે. તેઓ જીવે છે તથાપિ તે સર્વે પોતાના શરીરની પેઠે  
અનુપયોગી થાય છે એજ એમનો નાશ સમજવો. માટે ધર્મ એકલોજ  
સત્ય સુહૃદ-હિતૈષી છે, બીજાનો વ્યવહારીયા વૃથા છે ॥૨૭॥ લોકમાં કોઈ  
કેને હણતોપણ નથી તેમજ કોઈ કેનું રક્ષણપણ કરતો નથી. ‘આ મને  
હણે છે આ મારું રક્ષણ કરે છે’ આવો કેવળ વૃથાજ પ્રવાદ પ્રવર્ત્યો છે.  
ત્યારે કોણ હણે છે? અને કોણ રક્ષણ કરે છે? તો પુરૂષે પરહરેલો ધર્મજ  
પોતાને પરહરનારા પુરૂષનો પ્રણાશ કરે છે અને પાળવાપણે પરિરક્ષણ ક-  
રેલો ધર્મજ પોતાને પાળનારા પુરૂષનું પરિરક્ષણ કરે છે, કેમકે અર્થાનર્થની  
પ્રાપ્તિ અનુક્રમે ધર્માધર્મના સેવનથી થાય છે, માટે મનુષ્યે કાય, વાણી

ન કામાન્ન ચ સંરમ્ભાન્નોદ્વેગાન્ન મયાદપિ । ન હેતોર્જીવિતસ્યાપિ  
ધર્મસ્ત્યાજ્યો ન લોભતઃ ॥૨૯॥ સીદન્નપિ હિ ધર્મેણ નાધર્મે યોજ-  
યેન્મનઃ । અધાર્મિકાણાં પાપાનામાશુ પશ્યન્ વિપર્યયમ્ ॥૩૦॥  
તૃણપત્રાગ્રગામ્યમ્બુવિન્દુવચ્ચન્નલં નૃણામ્ । જીવિતં વર્તેતે તસ્મા-  
ત્સાધનીયઃ સ સત્વરમ્ ॥૩૧॥ અજરામરવત્પ્રાણો વિદ્યામર્થે ચ

અને મનથી સર્વથા ધર્માચરણ કરવું ॥૨૮॥ આ રીતે સર્વ પ્રકારે સત્ય  
સુહૃત્ અને સંરક્ષક એવા ધર્મનો પુરૂષે કામવેગને લીધે કે ક્રોધવેગને લીધે  
કે કોઈ કારણથી થએલા ઉદ્વેગવેગને લીધે કે ક્રોધએ કરેલી ભવિકાવૃત્તિ-  
હરણાદિકના ભયને લીધે કે ધનાદિલલિધના લોભને લીધે પણ પરિત્યાગ ન  
કરવો. કિં અહુના-પોતાના પ્રાણુપરિરક્ષણ કારણુમાટેપણુ ધર્મનો ત્યાગ કરવો  
નહિ ॥૨૯॥ ધર્મનું અનુષ્ઠાન કરતાં અધર્મમાંજ પ્રધાનપણે પ્રવર્તેલા આસુર  
જનોના ઉપદ્રવથી મનોવાંછિત અન્ન વસ્ત્રાદિકની અપ્રાપ્તિનું દુરંત દુઃખ  
પ્રાપ્ત થાય તથાપિ અધર્માચરણમાં પોતાના મનને જોડે નહિ એટલે અધર્મા-  
ચરણનો સંકલ્પપણુ કરે નહિ, કારણકે અધાર્મિક-ધર્મનો પરિત્યાગ કરી  
પાપ-અધર્મમાં પ્રવર્તેતા પુરૂષો તત્કાળ આજ જન્મમાં વિપર્યય-મહાસં-  
પત્તિનો નાશ અતિદુઃખની પ્રાપ્તિ આદિક હાનિને પામતા પ્રત્યક્ષ દેખાય છે,  
એમ વિચાર કરીને ધર્માચરણમાં કલેશ પડે તથાપિ અધર્મમાં મનને જોડે  
નહિ ॥૩૦॥ આ ધર્મનું અનુષ્ઠાન સત્વર કરવું એટલે 'મારું આયુષ દીર્ઘ  
છે' એમ માનીને ધર્મપાળનમાં ક્ષણપણુ વિલંબ કરવો નહિ. કારણ કે, મનુ-  
ષ્યોનું ભવિત તૃણપત્રના અથલાગમાં રહેલા પાણીના ટીપાની પેઠે અતિ-  
ચંચળ વર્તે છે. માટે આયુષના વિશ્વાસથી ધર્મપાલનમાં વિલંબ કરવો નહિ  
॥૩૧॥ સુર પુરૂષે વિદ્યાભ્યાસ અને ધનાર્જન અજરામરવત્-મને ક્યારેય-  
પણુ જરા અવસ્થા આવવાની નથી અને હું મરવાનોપણુ નથી એમ માનીને  
કરવું. એમ જો ન માને તો તેના સંપાદન માટે પ્રવૃત્તિ થાય નહિ. ધર્મા-  
ચરણમાં તો પોતાના આત્માને મૃત્યુએ કેશમાંથી પકડેલો માનીને વિલંબ  
ન કરવો એટલે અજરામરતા ન ચિંતન કરવી, કરે તો ધર્માચરણ ન થાય,  
અર્થાત્ વિદ્યાદિ અર્થમાંજ એક દૃષ્ટિવાળાને 'અમો ચિરંજીવી અજર અમર

સાધયેત્ । ગૃહીત ઇવ કેશેષુ મૃત્યુના ધર્મમાચરેત્ ॥૩૨॥ એક-  
સ્મિન્નપ્યતિક્રાન્તે દિવસે ધર્મવર્જિતે । યો જીવતિ સ ભસ્ત્રેવ  
શ્વસિતીતિ વિદુર્બુધાઃ ॥૩૩॥ નાવસીદતિ ચેદ્ધર્મઃ કપાલેનાપિ  
જીવતા । આદ્યોઽસ્મીત્યેવ મન્તવ્યં ધર્મવિત્તા હિ સાધવઃ ॥૩૪॥  
અર્થસિદ્ધિં પરામિચ્છન્નપિ ધર્મપરો ભવેત્ । ન હિ ધર્માદપૈત્યર્થઃ

છીએ' એવી દૃષ્ટિ કરવી યુક્ત છે. ધર્મમાં દૃષ્ટિવાળાને તો 'મૃત્યુએ અમોને  
કેશમાંથીજ પકડ્યા છે' એવીજ દૃષ્ટિ કરવી ન્યાય્ય છે. એવો નિશ્ચય ક-  
રીને સત્વર સદ્ધર્મનું સેવન કરવું ॥૩૨॥ એકપણ દિવસ ધર્મવર્ણત ન  
નિર્ગમન કરવો એમ હવે કહે છે—એકપણ દિવસ ધર્મવર્ણત-ધર્માચરણે  
રહિત વ્યતીત કરી જે પુરૂષ જીવે છે તે ધમણની પેઠે વ્યર્થ શ્વાસવાળો છે  
એટલે ધર્મરહિત જે જીવન છે તે વ્યર્થ છે. એમ બુધ-સત્ અસતના વિવે-  
કવાળા જનો જાણે છે ॥૩૩॥ જે પોતાનો ધર્મ ન નાશ પામે છે એટલે  
યથાર્થ પળાય છે તો ભલે હાથમાં મૃત્તિકાનું કપાળ (કલાડું) ગ્રહણ કરીને  
લિક્ષાવૃત્તિથી પ્રાણુ ધારણ કરે છે અર્થાત્ નિર્ધન છે પણ તેણે 'હું ધનાઢ્યજ  
છું' એમ મનમાં માનવું. એમ માનવું અયોગ્ય નથી, કેમકે-સાધુ-ધર્મશીલ  
પુરૂષોને ધર્મ એજ ધન છે. અભિપ્રાય એવો છે કે-કપાળથી જીવનારા  
અને રૂપાના પાત્રમાં છ રસે સહિત મિષ્ટાન્નને જમનારાનેપણ જઠરાગ્નિનું  
પ્રશમન કરવું તે તુલ્યજ છે એટલે બન્નેને સાધારણ છે. વિશેષ એ છે કે-  
અવિવેકી પુરૂષો પૃથ્વીનો કોઇપણ વિકાર (સુવર્ણાદિ ધન) કે જેનો આત્મા  
સાથે સદા સંબન્ધ નથી અને અનર્થ કરનારો છે તેનાથી 'અમોજ આઢ્ય  
છીએ' એમ અભિમાન કરે છે. વિવેકી પુરૂષો તો તેવા ધનથી 'અમો આઢ્ય  
છીએ' એમ અભિમાન કરતા નથી, કિંતુ જેનો જીવની સાથે નિત્ય સંબન્ધ  
છે અને પરલોક ગતિમાંપણ જે સદા સાથેજ રહે છે અને શ્રેયને પમાડ-  
નારો છે એવા ધર્મે કરીનેજ 'અમો આઢ્ય છીએ' એમ અભિમાન  
કરે છે. તો એમ માનવું એજ સમુચિત છે ॥૩૪॥ જે અર્થકામપરાયણ  
હોય તેને ધર્મથી શું પ્રયોજન છે? એવી અપેક્ષામાં કહે છે—સાત્રાજ્યાદિક  
સર્વોત્કૃષ્ટ અર્થસિદ્ધિને ઇચ્છતોપણ પુરૂષ ધર્મપરાયણ થાય, કારણ કે ધર્મ-



સ્વર્ગલોકાદિવામૃતમ્ ॥૩૫॥ તસ્માદ્ધર્મ સહાયાર્થં નિત્યં સશ્ચિનુ-  
યાચ્છનૈઃ । ધર્મેણ હિ સહાયેન તમસ્તરતિ દુસ્તરમ્ ॥૩૬॥ સ ષડ્વિધો  
વર્ણધર્મો ધર્મ આશ્રમિણાં તથા । ધર્મો વર્ણાશ્રમાણાં ચ ગૌણો  
નૈમિત્તિકસ્તથા ॥૩૭॥ સાધારણ ઇતિ પ્રોક્તઃ ષોઢા તદ્દેવે-

થકી અર્થસિદ્ધિ દૂર ખસી જતી નથી. એટલે ધર્મનું અનુષ્ઠાન કરતી  
વખતે અર્થની આકાંક્ષા ન કરી હોય તોપણ પોતે આવેજ છે, કેમકે અવિ-  
નાશૂત-પૃથક્ રહી શકતો નથી. તેમાં દૃષ્ટાંત-જેમ સ્વર્ગલોક થકી અમૃત  
દૂર ખસી જતું નથી પણ તેની સાથેજ સદા રહે છે તેમ. એમ કહેવાથી-  
જે કેવળ અર્થપરાયણ છે તેનો અધર્મથી પરાભવ થાય છે અને તેથી તેના  
અર્થનો નાશપણ થાય છે. જે ધર્મપરાયણ છે તેને તો ધર્મ અર્થ બન્નેની  
સિદ્ધિ થાય છે ॥૩૫॥ આવો ધર્મનો મહામહિમા છે માટે અર્થ કામ કે  
મોક્ષની આકાંક્ષાવાળો પુરૂષ તેમાં તેમાં સાધનપણે સ્વીકારેલા ઉપાયોની  
સહાયતામાટે ધર્મને ધીરે ધીરે નિત્ય ઉપાર્જન કરે. અજ્ઞાનરૂપ અપાર  
અંધકારપણ ધર્મરૂપ સહાયથીજ ટાળી શકાય છે. જે જ્ઞાન અજ્ઞાનનિવર્ત-  
કપણે કહ્યું છે તેનેપણ ધર્મની સાપેક્ષતા શ્રુતિમાં કહી છે, ‘યજ્ઞેન દાનેન  
તપસાઽનાશકેન બ્રાહ્મણા વિવિદિષન્તિ’ એવી શ્રુતિ છે. આ સ્થળે ટેટલાંક  
વાક્યોમાં પુનરૂક્તિપણું થાય છે પરંતુ બહુ ગ્રંથોની સંમતિરૂપ હોવાથી  
દોષને માટે નથી એમ જાણવું ॥૩૬॥ એરીતે ધર્મનો ઉત્કર્ષ કહીને હવે  
ધર્મના વિભાગનો નિર્દેશ કરે છે—તે ધર્મ વર્ણધર્મ, (‘બ્રાહ્મણો વર્જયેન્મદ્યં  
નિત્યમેવ પ્રયત્નતઃ’ ઇત્યાદિરૂપ) આશ્રમધર્મ, (અગ્નીન્ધન લૈક્ષ્યર્યાદિરૂપ)  
વર્ણાશ્રમધર્મ, (વર્ણ તથા આશ્રમ એ બન્ને નિમિત્તથી પ્રવર્તેલો ‘પાલાશો  
દણ્ડો બ્રાહ્મણસ્ય’ ઇત્યાદિકરૂપ) નૈમિત્તિક ધર્મ, (શાસ્ત્રમાં કહેલું ન કરે  
અને નિષિદ્ધ કરેલું કરે, તે નિમિત્તથી પ્રાયશ્ચિત્તાદિ કરવું પડે તે) ગૌણ-  
ધર્મ, (શાસ્ત્રીય અભિપેક્ષાદિ ગુણે યુક્ત એવા ક્ષત્રિયને પ્રજાપાલનાદિરૂપ  
અધિકાર પ્રાપ્ત થાય તે) અને સાધારણધર્મ (સામાન્યપણે સર્વજનોએ  
પાળવા યોગ્ય ક્ષમા દયાદિરૂપ) એરીતે છ પ્રકારનો છે, એમ તેના ભેદને  
જાણનારા મુનિઓ કહે છે. હે ભકતો ! તેમાં જે સાધારણ ધર્મ છે તેનું સ્વરૂપ

દિભિઃ । તત્ર સાધારણો ધર્મો યસ્તં ભક્તા ! બ્રવીમિ વઃ ॥૩૮॥  
ક્ષમા દયાઽનસૂયા ચ શૌચાનાયાસમંગ્ગલમ્ । અકાર્પણ્યં નિઃસ્પૃ-  
હત્વં ધર્મઃ સાધારણો મતઃ ॥૩૯॥ વાહ્યે વાઽધ્યાત્મિકે દુઃસ્થે  
કેનાપ્યુત્પાદિતે સતિ । ન કુપ્યતિ ન વા હન્તિ સા ક્ષમા પરિ-  
કીર્તિતા ॥૪૦॥ પરો વા બન્ધુવર્ગો વા મિત્રં દ્વેષ્ટાપિ વા સદા ।  
આપન્નઃ સર્વથા રક્ષ્યો દયૈષા પરિકીર્તિતા ॥૪૧॥ ન ગુણાન્ ગુણિનાં  
હન્તિ સ્તૌતિ મન્દગુણાનપિ । નાન્યદોષેષુ રમતે સાઽનસૂયા પ્રકી-

હમણાં તમોને નિરૂપણ કરી બતાવું છું. તે ધર્મ સર્વ કોઈએ અવધારણ કર-  
વા યોગ્ય છે ॥૩૭-૩૮॥ સાધારણ ધર્મોનો પ્રથમ નિર્દેશ કરે છે—ક્ષમા,  
દયા, અનસૂયા, શૌચ, અનાયાસ, મંગળ, અકૃપણપણું અને નિઃસ્પૃહપણું  
આ સર્વસાધારણ ધર્મ માનેલો છે ॥૩૯॥ નામથી નિર્દેશ કરેલા ક્ષમાદિકનાં  
લક્ષણો અનુક્રમે આઠ શ્લોકથી કહે છે—જે કોઈપણ જન લાકડી આદિકના  
પ્રહારાદિકથી બાહ્ય-દૈહિક દુઃખ ઉત્પન્ન કરે અથવા વૃત્તિહરણ કઠોરભાષ-  
ણાદિકવડે આધ્યાત્મિક-આત્મ્યંતર દુઃખ ઉત્પન્ન કરે તથાપિ તે દુઃખ દેનારા  
જન ઉપર જે ક્રોધ કરતો નથી તેમ તેનું શસ્ત્રાદિકવડે હનન પણ કરતોજ  
નથી તે ક્ષમા કહી છે. અર્થાત્ પારકો અપરાધ સહન કરવો તે ક્ષમા કહે-  
વાય ॥૪૦॥ દયાનું સ્વરૂપ નિરૂપણ કરે છે—પર-પોતાની સાતિ સુહૃદાદિજ-  
નથકી બીજો હોય કે પોતાનો સંબન્ધિવર્ગ હોય કે પોતાનો મિત્રવર્ગ હોય  
કે સદાય પોતાનો દ્વેષ કરનારો પિતૃવ્ય શત્રુ આદિક જન હોય પણ જે તે  
આપત્તિને પામે તો તેની સર્વપ્રકારે શક્તિને અનુસારે રક્ષા કરવી તે દયા  
કહી છે. દુકામાં પોતાનો પારકો એવો વિભાગ કર્યા વિના સર્વનું દુઃખ  
ટાળવાની ઇચ્છા અથવા પારકું દુઃખ દેખીને દુઃખી થવું તે દયા કહી છે  
॥૪૧॥ અસૂયાને નિરૂપણ કરે છે—વિદ્વાદિગુણવાળા જનોના ગુણોને જે  
હણતો નથી એટલે તેમાં દોષારોપણ કરતો નથી અને તેના અલ્પ ગુણોને પણ  
વખાણે છે અને બીજાના દોષમાં રમતો નથી એટલે બીજા જનના દોષ દેખીને  
પ્રહર્ષ પામતો નથી કિંતુ ઉપેક્ષા કરે છે તે અનસૂયા કહી છે. દુકામાં પરનો  
ઉત્કર્ષ ન સહન થાય તે અસૂયા અને તેનાથી જે વિરૂદ્ધસ્વભાવતા તે

ર્તિતા ॥૪૨॥ અભક્ષ્યપરિહારશ્ચ સંસર્ગશ્ચાપ્યનિન્દિતૈઃ । સ્વધર્મે ચ  
વ્યવસ્થાનં શૌચમેતત્પ્રકીર્તિતમ્ ॥૪૩॥ શરીરં પીઙ્ગ્યતે યેન સુશુ-  
ભેનાપિ કર્મણા । અત્યન્તં તન્ન કર્તવ્યમનાયાસઃ સ ઉચ્યતે ॥૪૪॥  
અદ્રોહઃ પ્રાણિમાત્રસ્ય વર્જનં ચાનૃતસ્ય ચ । પ્રશસ્તાચરણં નિત્યં  
યત્તન્મઙ્ગલમુચ્યતે ॥૪૫॥ સ્તોકાદપિ પ્રદાતવ્યમદીનેનાન્તરાત્મના ।

અનસૂયા કહેવાય ॥૪૨॥ દૃષ્ટ અદૃષ્ટ એવા ભેદથી જે પ્રકારનું શૌચ નિરૂ-  
પણ કરે છે—સચ્છાસ્ત્રે લક્ષણમાટે નિષેધ કરેલાં ડુંગળી આદિક અને જેનું ન  
અપતું હોય એવાએ રાંધેલા અન્નનો ત્યાગ કરે છે એટલે તેનું લક્ષણ નહિ કરવું  
અને સચ્છાસ્ત્રનિર્દિત આચરણે રહિત સદાચરણસંપન્ન એવા પુરૂષોનો  
સમાગમ કરવો અને પોતાના વર્ણાશ્રમને ઉચિત ધર્મમાં સદા સ્થિતિ રા-  
ખવી તે શૌચનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. અભક્ષ્યનું અભક્ષણ અને સત્સમાગમ  
આ જે દૃષ્ટ પ્રકારથી અને સ્વધર્મમાં સ્થિતિ આ અદૃષ્ટ પ્રકારથી શૌચમાં  
ભેદ સમજવો. એટલે એક દૃષ્ટ શૌચ અને બીજું અદૃષ્ટ શૌચ સમજવું ॥૪૩॥  
અનાયાસનું લક્ષણ કહે છે—જે અત્યંત કલ્યાણકારી કૃત્ત્ર આંદ્રાયણાદિક  
કર્મ છે તેપણ યથાશક્તિ કરવું. જે પોતાની શક્તિને ઉદ્વેગન કરીને કરે  
તો સર્વ ધર્મના સાધનભૂત શરીરના વિનાશમાટેપણ ક્યારેક થાય, માટે જે  
શક્તિને અનુસારે કૃત્ત્રાદિક કલ્યાણ કર્મનું અનુષ્ઠાન થાય તે અનાયાસ  
કહેવાય, આવો અનાયાસ સર્વધર્મમાં મૂળભૂત શરીરના સંરક્ષણમાં કારણ  
હોવાથી અવશ્ય અપેક્ષિત છે. ‘યથા શરીરં ન ગ્લાયેન્નેયાન્મૃત્યુવશં યથા ।  
તથા કર્મસુ વર્તેત સમર્થઃ સર્વમાચરેત્’ એવી સ્મૃતિ છે ॥૪૪॥ મંગળનું  
લક્ષણ કહે છે—પ્રાણિમાત્ર-કીટ પતંગાદિકનોપણ કાય વાણી અને મનથી  
દ્રોહ ન કરવો, અસત્ય ભાષણનો ત્યાગ કરવો એટલે પોતાનો તથા પારકો  
દ્રોહ ન થાય એરીતે સત્ય ભાષણ કરવું અને પ્રતિદિન સચ્છાસ્ત્રવિહિત સ-  
ત્કર્મનું આચરણ કરવું તે મંગળ કહેવાય. કેમકે તે પોતાના તથા પારકા  
શ્રેયનું સાધન છે ॥૪૫॥ અકાર્પણ્યનું સ્વરૂપ કહે છે—યાચના કરતા પુરૂ-  
ષને પૂર્તિ થાય એમ ન હોય તોપણ પોતાના સ્વલ્પ પદાર્થમાંથી પણ ઉચિત  
માત્રપણ વિભાગ કરીને અદીન-પ્રસન્ન ઉદાર મનથી પ્રતિદિન જે આ-

અહન્યહનિ યત્કિન્નિદકાર્પણ્યં હિ તત્સ્મૃતમ્ ॥૪૬॥ યથાલબ્ધેન સન્તોષઃ પરદ્રવ્યાદ્યચિન્તનમ્ । અનાસક્તિશ્ચ દેહાદૌ નિઃસ્પૃહત્વં તદુચ્યતે ॥૪૭॥ ધર્મસ્ય ધર્તુર્જગતાં હિ ભક્તાઃ ! સંક્ષેપતો લક્ષણ-મેતદુક્તમ્ । મયા યથાવત્કથયામ્યથો વસ્તત્પ્રાપ્ત્યુપાયં ચ મુમુ-ક્ષુવેદ્યમ્ ॥૪૮॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे द्वितीयप्रक-रणे नारायणमुकुन्दानन्दादिसंवादे धर्मप्रशंसानिरूपणनामा प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—કાયક્લેશૈર્ન બહુભિર્ન ચૈવાર્થસ્ય રાશિભિઃ ।

પવું તે અકૃપણતા કહી છે ॥૪૬॥ નિઃસ્પૃહતાનું સ્વરૂપ નિરૂપણ કરે છે—  
પોતાના પ્રારબ્ધને અનુસારે પ્રાપ્ત થતા ધનાદિકથી સંતોષ માનવો, પારકા ધનાદિ પદાર્થનું મનવડે પણ ચિંતવન ન કરવું એટલે ચોરીઆદિકનો સંક-  
લ્પપણ ન કરવો અને દેહ દૈહિકમાં અનાસક્તિ—અહંભમતાએ રહિતપણું  
તે નિઃસ્પૃહતા જાણવી ॥૪૭॥ હે ભક્તો ! એવીરીતે સમસ્ત જગતના  
ધારણમાં કારણભૂત એવા ધર્મનું આ લક્ષણ મેં તમોને સંક્ષેપમાં યથાર્થપણે  
કહ્યું. હવે તેની પ્રાપ્તિનો ઉપાય જે મુમુક્ષુજનોએ અવશ્ય જાણવા યોગ્ય છે  
તેનો તમોને ઉપદેશ કરું છું ॥૪૮॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणच-  
रित्रे धर्मशास्त्रे द्वितीयप्रकरणे नारायणमुनि-मुकुन्दानन्दादिसंवादे  
धर्मप्रशंसानिरूपणनामा प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

### અધ્યાય ૨ જો.

પૂર્વાધ્યાયના અંતમાં ધર્મપ્રાપ્તિના ઉપાયોના નિરૂપણની પ્રતિજ્ઞા કરી છે તેને સ્મૃતિવિગેરેનાં વચનોવડે કહેવાનો ઉપક્રમ કરતાં પ્રથમ તેમાં પ્રધાન સાધનભૂત શ્રદ્ધાનું નિરૂપણ કરે છે. શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—હે ભક્તો આ—પૂર્વોક્ત મહિમાવાળો ધર્મ શ્રદ્ધા—સદ્ગુરુસમ્બાસના વચનોમાં વિશ્વાસપૂર્વક તેના આચરણની ત્વરાવિશેષથી જ પામી શકાય

૧ આ અધ્યાયમાં શ્રીહરિએ ધર્મસિદ્ધિના શ્રદ્ધા, નિયમ, શુભ દેશાદિક સાતનું સેવન, કુસંગત્યાગપૂર્વક સત્સંગ અને સમ્બાસાભ્યાસ આદિક ઉપાયો કહીને, શોકાતુર નિજજનોની સાંત્વના કરી છે.

ધર્મઃ સમ્પ્રાપ્યતે હ્યેષ શ્રદ્ધાહીનૈઃ સુરૈરપિ ॥૧॥ સર્વસ્વં જીવિતં  
વાપિ દદ્યાદશ્રદ્ધયા યદિ । નામુયાત્સ ફલં કિંચિન્નદધાનસ્તતો  
ભવેત્ ॥૨॥ શ્રુતિમાત્રરસાઃ સૂક્ષ્માઃ પ્રધાનપુરુષેશ્વરાઃ । શ્રદ્ધા-  
માત્રેણ ગૃહ્યન્તે ન કરેણ ન ચક્ષુષા ॥૩॥ શ્રદ્ધા માતેવ સર્વેષાં

છે. આવી શ્રદ્ધાએ રહિત એવા સત્ત્વપ્રધાન દેવોનેપણ અહુ પ્રકારના  
કેવળ કાયકલેશથી કે કેવળ અહુ દ્રવ્યના વ્યયથી પણ તે ધર્મ પ્રાપ્ત થતો  
નથી. ધનાઢ્યપણું કે કાયકલેશનું સહનપણું કે દેવપણું ધર્માચરણમાં  
અંતરંગ-નજીકનું ઉપકાર કરનારું નથી, કિંતુ એક શ્રદ્ધાજ છે ॥૧॥ એનેજ  
દૃઢ કરે છે—જે શ્રદ્ધા વિના પોતાનું સર્વસ્વ અથવા જીવિતપણુ જે કોઈને  
અર્પણ કરે તો પણ તે પુરૂષ કિંચિત્ પણ ફળને પામે નહિ, માટે શ્રદ્ધાવાન  
થઈને ધર્માચરણ કરે ॥૨॥ ધર્મપણુ તત્ત્વવિવેકપૂર્વક પાળે તો ફળને પોષણ  
કરનારો થાય, તત્ત્વવિવેકતો શ્રદ્ધા વિના થાય નહિ, કેમકે પ્રકૃતિ, પુરૂષ  
અને તેના નિયંતા પરમેશ્વર આ ત્રણુ તત્ત્વો અતિસૂક્ષ્મ-ન જાણી શકાય  
એવાં છે, આ તત્ત્વત્રયનું જ્ઞાન તર્કથી પ્રાપ્ત થતું નથી કિંતુ શ્રુતિમાત્રરસ છે  
એટલે પ્રણિપાત પરિચર્યા વિગેરેવડે પ્રસન્ન થએલા તત્ત્વદાર્શિ ગુરૂઓથકી  
કરેલા શ્રવણથીજ તેનો રસ (તેના સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન માહાત્મ્યજ્ઞાન-  
રૂપ રસાસ્વાદ) ગ્રહણ થાય છે, આ અર્થ ભગવાને ગીતામાં ‘તદ્વિદ્ધિ  
પ્રણિપાતેન પરિપ્રશ્નેન સેવયા । ઉપદેક્ષ્યન્તિ તે જ્ઞાનં જ્ઞાનિનસ્તત્ત્વદાર્શિનઃ’  
આ વચનથી કહ્યો છે. આ તત્ત્વત્રય શ્રદ્ધામાત્રથી ‘સત્ય છે’ એમ ગ્રહણ  
થાયછે પણ કરથી કે અક્ષુથી એટલે કર્મેન્દ્રિયથી કે જ્ઞાનેન્દ્રિયથી ‘સત્ય છે’  
એમ સ્વીકારાતું નથી. કર્મેન્દ્રિયનું ગ્રહણ અસામર્થ્યમાં દૃષ્ટાંતપણે છે,  
એટલે જેમ કર્મેન્દ્રિયથી ગ્રહણ થતું નથી તેમ જ્ઞાનેન્દ્રિયથી પણ ગ્રહણ  
થાય નહિ. કેવળ શ્રદ્ધાથીજ ગ્રહણ થાય છે ॥૩॥

સર્વ-સર્વ કોઈ પુરૂષાર્થસાધનોમાટે શ્રદ્ધા માતા જેવી છે. જેમ માતા  
અસમર્થ જાળકને સામર્થ્યનો ઉદય થાય ત્યાંસુધી પાળી પોષીને વૃદ્ધિ  
પમાડે છે, તેમજ શ્રદ્ધા તેતે પુરૂષાર્થનાં સાધનોને તેની સ્થિરતા થાય ત્યાં-  
સુધી સારીરીતે વૃદ્ધિ પમાડે છે. અથવા સર્વ-તેતે ફળમાં પ્રવર્તેલા સર્વ-



જ્ઞાનવૈરાગ્યયોઃ પ્રસૂઃ । શ્રદ્ધયા સાધ્યતે ધર્મો નાન્યોપાયેન કેન-  
ચિત્ ॥૪॥ અપિ નિષ્કિન્નના વિપ્રાઃ શ્રદ્ધાવન્તો દિવં ગતાઃ । ધર્મા-  
ર્થકામમોક્ષાણાં શ્રદ્ધા પરમસાધનમ્ ॥૫॥ ક્રિયાવાન્ શ્રદ્ધધાનશ્ચ  
દાતા પ્રાજ્ઞોઽનસૂયકઃ । ધર્માધર્મવિશેષજ્ઞસ્તમસ્તરતિ દુસ્તરમ્  
॥૬॥ શ્રદ્ધયાઽઽચર્યમાણોઽપિ ધર્મઃ શિથિલચેતસામ્ । યથાવ-

કોઈ પુરૂષોને શ્રદ્ધા માતાતુલ્ય છે. જેમ માતા ગર્ભને આરંભીને ધન્દ્રિયોનું  
સામર્થ્ય સિદ્ધ થાય ત્યાંસુધી બાળકને વૃદ્ધિ પમાડે છે, તેમ શ્રદ્ધા કૃણ-  
લિપ્સાને સમારંભીને સાધનની સિદ્ધિ થતાસુધી તે તે કૃણની લાલસાવાળા  
પુરૂષને અધિકારસમૃદ્ધિ સંપાદન કરી આપવાપણે પોષણ કરેછે. કિં બ-  
હુના-મોક્ષમાં સાધનભૂત જ્ઞાન વૈરાગ્યનીપણુ તે આ શ્રદ્ધા પ્રસૂ-ઉત્પન્ન  
કરનારી છે. માટે સર્વ ધર્મ શ્રદ્ધાથીજ સિદ્ધ કરી શકાય છે પણ તે વિના  
બીજા કોઈપણ ઉપાયથી સિદ્ધ કરી શકાતો નથી ॥૪॥ નિર્ઝિજ્ઞન-યાગ  
દાન આદિકમાં ઉપયોગી એવી દ્રવ્યસંપત્તિએ રહિત એવાપણુ બહુ ઋ-  
ષિઓ શ્રદ્ધાથીજ સ્વર્ગને પામ્યા છે, ( આ શ્રદ્ધાની સ્તુતિ છે ) માટે ધ-  
ર્માદિ ચાર પુરૂષાર્થની પ્રાપ્તિનું પ્રથમ પરમ સાધન શ્રદ્ધાજ છે ॥૫॥ ‘આ  
ધર્મ છે આ અધર્મ છે’ એમ તેના સ્વરૂપભેદને જાણનારો, જાણેલા ધર્મ-  
સ્વરૂપમાં શ્રદ્ધાવાન્, શ્રદ્ધાથી પોતાના વર્ણાશ્રમોચિત કર્માનુષ્ઠાનમાં તત્પર,  
દાન ખાત આદિક પરોપકારધર્મપરાયણુ, ઉક્ત ધર્માનુષ્ઠાનથી અંતઃકરણના  
અસૂચાદિ મળો જેના ટળી ગયા છે, માટેજ પ્રાજ્ઞ-આત્મજ્ઞાને સંપન્ન  
એવો પુરૂષ અજ્ઞાનરૂપ દુસ્તર તમને તરી જાય છે ॥૬॥

એરીતે શ્રદ્ધાનું સ્વરૂપ નિરૂપણુ કરીને હવે નિયમનું સ્વરૂપ નિરૂપણુ  
કરે છે-જે કોઈ નિયમ છે તે ધર્મની અભિવૃદ્ધિ અર્થે છે, શ્રદ્ધાથી કરવાને  
આરંભેલો એવોપણુ ધર્મ પ્રેમાદને લીધે અનિયમિત મનવાળા મનુષ્યોને  
શાસ્ત્રોક્ત યથાર્થ કૃણ આપનારો થાય નહિ, કર્મ કરવામાં નિયમનો આશ્રય  
અવશ્ય કરવા યોગ્ય છે, પ્રતિદિન યથાકાળ યથાવિધિ નિયમથી તે તે કર્મ  
કરવું. શ્રદ્ધા હોય પણ કેટલાક આળસુઓ નિયમ વિનાના વર્તે છે. જેમકે-  
પ્રાતઃકાળમાં સૂર્યોદય થતાં હોમ કરવાનો કલ્લો છે, તેમાં એકાદ મુહૂર્તનો

ત્ફલદો ન સ્યાત્કર્તવ્યો નિયમસ્તતઃ ॥૭॥ અસિધારાવ્રતં હ્યેત-  
ત્પુંસાં નિયમશીલનમ્ । દુષ્કરો નિયમઃ પુમ્ભી રાગલોભાકુલા-  
ત્મભિઃ ॥૮॥ દેવત્વં દેવતાઃ પ્રાપ્તાઃ પ્રકાશન્તે ચ તારકાઃ । નિય-  
માચરણાદેવ વેલાં નાક્રમતેઽર્ણવઃ ॥૯॥ નિયમાદીપ્યતે વહ્નિર્નિ-  
યમાત્તપ્યતે રવિઃ । નિયમાદ્વાતિ પવનો નિયમાદ્વિયતે જગત્  
॥૧૦॥ નિયમાનાં હિ દૃશ્યન્તે સમૃદ્ધાઃ ફલસિદ્ધયઃ । તથા વિનિ-

અતિક્રમ થાય એમાં શી હાનિ છે? એમ માનીને તેના સમયમાં નહિ કરતાં  
બીજા સમયમાં કરે, એજરીતે મંત્રજપાદિ કર્મમાં ‘દશ કે વીશ વાર જપવા’  
એવી સંખ્યાના નિયમને ઉલ્લંઘન કરે, એજરીતે પ્રતિદિન કરવાના કર્મમાં  
દિનવિચ્છેદ કરે—એટલે એક દિવસ કરે અને એક દિવસ ન કરે, ઇત્યાદિ  
અનિયમનો અવસર જેરીતે ન આવે એરીતે નિયમથીજ તે તે કર્મ કરવું.  
અર્થાત્ શ્રદ્ધાપણુ નિયમપૂર્વકની હોય તો અર્થસિદ્ધિ કરનારી થાય ॥૭॥  
જનોએ જે નિયમ રાખવો તે તરવારની તીવ્ર ધાર ઉપર સુઈ રહેવાના પ્રત  
જેવો અતિશય કઠિન છે. જે અદ્યપણુ અસાવધાનતા આવી જાય તો અતિ  
અનર્થ આપનાર અને એક સાવધતાથીજ સાધ્ય આવો તે નિયમ વિષય-  
રાગ અને ધનાદિલોભથી વ્યાકુળ મનવાળાઓને તો નજ સિદ્ધ થાય એમાં  
કહેવુંજ શું? ॥૮॥ નિયમથીજ દુર્લભપણુ સુલભ થાય અને અશક્યપણુ  
શક્ય થાય એમ કહે છે—ઈન્દ્રાદિ દેવો પૂર્વ ભવમાં પરિશીલન કરેલા  
ધર્મનિયમથીજ દેવભાવને પામ્યા છે. શુક ભૌમ આદિક તારાઓ પ્રા-  
ક્તન ધર્મનિયમથીજ તારાભાવને પામીને પ્રકાશે છે. જળનો નિધિ સમુ-  
દ્રનું અશક્ય એવુંપણુ જે કાંઠાનું નહિ ઉલ્લંઘન કરવાપણું છે તે ભગવાનના  
નિયમરૂપ બળથીજ છે. અગ્નિ પ્રકાશે છે, સૂર્ય તપે છે અને વાયુ વાય છે  
તેપણુ નિયમરૂપ બળથીજ છે. ( સમુદ્રાદિકનો જે નિયમ કહ્યો તેતો પ્રશા-  
સનકર્તા પરમાત્માના ભયને લીધે છે, એટલો વિશેષ છે એટલે એમાં જે  
નિયમ છે તે પરમાત્માને પરતંત્ર છે અને બીજામાં સ્વતંત્ર છે ) આ જગત્  
નિયમે ધાર્યુંથકુંજ રહ્યું છે ॥૯-૧૦॥ લોકમાંપણુ નિયમધારી નરોને આ-  
રંભેલા કર્મોની ક્ષણસિદ્ધિઓ સમૃદ્ધિવાળી જોવામાં આવે છે. નિયમ વિના

યમાનાં ચ ઘોરા વ્યાપત્તયો ભુવિ ॥૧૧॥ શ્રદ્ધધાનૈસ્તતઃ પુમ્મિ-  
ર્ધર્મો નિયમપૂર્વકમ્ । વર્ધનીયઃ પ્રતિદિનં પરલોકસહાયકત્  
॥૧૨॥ દેશઃ કાલ ઉપાયશ્ચ દ્રવ્યં શ્રદ્ધા તથૈવ ચ । પાત્રં ત્યાગ  
ઈતિ પ્રોક્તં ધર્મમૂલં હિ સત્તકમ્ ॥૧૩॥ શુદ્ધૈરેતૈર્મવેદ્ધર્મો વિશુદ્ધઃ

નરોને ફળસિદ્ધિની સમૃદ્ધિ મળતી નથી એટલુંજ નહિ કિંતુ ઘોર વિપ-  
ત્તિઓપણુ આવી પડતી દેખવામાં આવે છે. ‘નિયમ રાખે તો શ્રેય અને ન  
રાખે તો અશ્રેય થાય’ એમ જોનારા શુદ્ધિશાલી પુરૂષે નિયમનો અવશ્ય  
આદર કરવો ॥૧૧॥ માટે ધર્માધિકારી પુરૂષોએ શ્રદ્ધા અને નિયમથી પર-  
લોકમાં સહાય કરનારો ધર્મ પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ પમાડવો ॥૧૨॥

ધર્મનાં મૂળ સાત સાધનોને સંગ્રહથી કહે છે-દેશ-પુણ્યતીર્થ પુણ્યક્ષે-  
ત્રાદિ અથવા બ્રહ્માવર્તાદિરૂપ, કાળ-સંક્રાન્તિઆદિક અને સાત્ત્વિક બ્રાહ્મ-  
મુહૂર્તાદિરૂપ, ઉપાય-ધતિકર્તવ્યતારૂપ, ( શાસ્ત્રોક્ત વિધિને નહિ ઉલ્લંઘન  
કરીને તે તે કર્મો જેમ કરવાનાં કહ્યાં છે તેમ કરવાં તે ) દ્રવ્ય-ન્યાયથી  
સંપાદન કરેલું ધનધાન્યાદિ અને યજ્ઞકશેષ, શ્રદ્ધા-આસ્તિકપણાના સંસ્કારે  
સહિત ત્વરાવિશેષરૂપ, પાત્ર-વિદ્યા વૃત્ત વિગેરેએ સંપન્ન વિપ્ર તથા ભગવ-  
દેકાંતિક ભક્ત અને ત્યાગ-પોતાનું સ્વત્વ ( માલકીપણું ) છોડી દેવાપૂર્વક  
પરનું સ્વત્વ સંપૂર્ણ સંપાદન કરી આપવું તે તથા મમત્વઅભિમાનનો ત્યાગ,  
આ સાત સાધનો ધર્મનાં મૂળ છે એમ શાસ્ત્રવેત્તાઓ કહે છે ॥૧૩॥ દેશ-  
કાળાદિ સાધનોની શુદ્ધિ હોય તો તેનાથી સાધ્ય એવા ધર્મની શુદ્ધિ થાય,  
નહિતો ન થાય એમ કહે છે—શુભ દેશાદિ સમ્પત્તિના સેવનથી ધર્મ વિશુદ્ધ-  
નિર્મેળ અને ફળદાયક થાય અને અશુભ દેશાદિ સમ્પત્તિના સેવનથી ધર્મ  
વિપરીત-અશુદ્ધ અને અફળ થાય, એમ સત્ અસતના વિવેકવાળાએ જા-  
ણવું. શ્રદ્ધા તથા ત્યાગની શુદ્ધિતો સાત્ત્વિકતારૂપ સમજવી. તે ગીતામાં  
કહ્યું છે-‘ત્રિવિધા ભવતિ શ્રદ્ધા દેહિનાં સા સ્વભાવજા । સાત્ત્વિકી રાજસી  
ચૈવ તામસી ચેતિ તાં શૃણુ ॥ યજન્તે સાત્ત્વિકા દેવાન્ યક્ષરક્ષાંસિ રાજસાઃ ।  
પ્રેતાન્ ભૂતગણાંશ્ચાન્યે યજન્તે તામસા જનાઃ ॥’ ‘દાતવ્યમિતિ યદ્દાનં દીય-  
તેઽનુપકારિણે । દેશે કાલે ચ પાત્રે ચ તદ્દાનં સાત્ત્વિકં સ્મૃતમ્ ॥ યત્તુ પ્રત્યુ-

ફલદાયકઃ । અશુદ્ધૈર્વિપરીતઃ સ્યાદિતિ જ્ઞેયં વિચક્ષણૈઃ ॥૧૪॥  
 પુંસાં ગુણાશ્ચ દોષાશ્ચ સદસત્સંગતોઽપિ હિ । સ્યુસ્તત્સંગઃ સતાં  
 કાર્યો નાસતાં તુ મુમુક્ષુભિઃ ॥૧૫॥ દોષજાલસ્ય વૈ યોનિરસતાં તુ  
 સમાગમઃ । અહન્યહનિ ધર્માદેર્યોનિઃ સાધુસમાગમઃ ॥૧૬॥ યેષાં  
 ત્રીણ્યવદાતાનિ વિદ્યા યોનિશ્ચ કર્મ ચ । સતસ્તાનેવ સેવેત પરીક્ષ્ય  
 મતિમાન્નરઃ ॥૧૭॥ નિરારમ્ભા હ્યપિ નરાઃ પુણ્યશીલોપસેવનાત્ ।

પકારાર્થે ફલમુદ્દિશ્ય વા પુનઃ । દીયતે ચ પરિક્ષિષ્ટં તદ્દાનં રાજસં સ્મૃતમ્ ॥  
 અદેશકાલે યદ્દાનમપાત્રેભ્યશ્ચ દીયતે । અસંસ્કૃતમવજ્ઞાતં તત્તામસમુદાહ-  
 તમ્ ॥’ ‘નિશ્ચયં શૃણુ મે તન્ન ત્યાગે ભરતસત્તમ ! । ત્યાગો હિ પુરુષવ્યાઘ્ર !  
 ત્રિવિધઃ સમ્પ્રકીર્તિતઃ ॥ નિયતસ્ય તુ સત્યાસઃ કર્મણો નોપપદ્યતે । મોહા-  
 ત્તસ્ય પરિત્યાગસ્તામસઃ પરિકીર્તિતઃ ॥ દુઃખમિત્યેવ યત્કર્મ કાયક્રેશભયાત્  
 ત્યજેત્ । સ કૃત્વા રાજસં ત્યાગં નૈવ ત્યાગફલં લભેત્ ॥ કાર્યમિત્યેવ યત્કર્મ  
 નિયતં ક્રિયતેઽર્જુન ! । સઙ્ગં ત્યક્ત્વા ફલં ચૈવ સ ત્યાગઃ સાત્ત્વિકો મતઃ ॥’  
 ધ્યાદિ ॥૧૪॥

હવે ધર્મના મુખ્ય કારણભૂત સત્સંગનું નિરૂપણ કરે છે—પુરૂષોને સત્ય  
 સરલતા આદિક ગુણો સત્સંગને આધીન છે અને અસત્ય અસરલતા આ-  
 દિક દોષો અસત્સંગને આધીન છે, માટે ધર્મમાં મુખ્ય હેતુ સત્સમાગમજ  
 કરવો. અસત્સમાગમતો ક્યારેય કરવો નહિ. મુમુક્ષુએતો કુસંગત્યાગપૂર્વક  
 સત્સંગ વિશેષપણે કરવો ॥૧૫॥ કહેલી બાબતનેજ દૃઢ કરવા કહે છે—અ-  
 સત્સંગ એક દોષનું કે એ દોષનું મૂળ નહિ કિંતુ હિંસાદિ દોષસમૂહનું મુખ્ય  
 મૂળ છે. એજરીતે સત્સંગ ધર્માદિ ગુણગણનું મુખ્ય મૂળ છે. સત્સમાગમ  
 થકી પ્રતિદિન સદ્ગુણ અપૂર્વ ઉદ્ભવે છે ॥૧૬॥ કયા ચિહ્નથી સંતોને ઓળ-  
 ખવા તે કહે છે—જેમની વિદ્યા, યોનિ ( ઉત્પત્તિ ) અને કર્મ આ ત્રણ શુદ્ધ  
 હોય તેમનેજ સંત જાણવા. આ ત્રણની વિશુદ્ધિવડે મતિમાન મનુષ્ય પરીક્ષા  
 કરીને તેજ સંતોને સેવે. શુદ્ધ સંપ્રદાય પરંપરાગત વિદ્યાવાળા ગુરૂથકી જે  
 વિદ્યાપ્રાપ્તિ તે વિદ્યાશુદ્ધિ, સ્વધર્મનિષ્ઠ માતાપિતાથકી જે ઉત્પત્તિ તે યોનિ-  
 શુદ્ધિ અને સમ્બંધાઓગ્ર આદિસા બ્રહ્મચર્યાદિ સદાચરણમાં જે નિષ્ઠા તે

પુણ્યમેવાપ્નુવન્તીહ પાપં પાપોપસેવનાત્ ॥૧૮॥ અસતાં દર્શના-  
ત્સ્પર્શાત્સજ્જ્વલાન્ન સહાસનાત્ । ધર્માચારાત્પ્રહીયન્તે ન ચ સિ-  
ધ્યન્તિ માનવાઃ ॥૧૯॥ બુદ્ધિશ્ચ હીયતે પુંસાં નીચૈઃ સહ સમાગ-  
માત્ । મધ્યમૈર્મધ્યતાં યાતિ શ્રેષ્ઠતાં યાતિ ચોત્તમૈઃ ॥૨૦॥ તસ્મા-  
ત્પ્રાજ્ઞૈશ્ચ વૃદ્ધૈશ્ચ સુસ્વભાવૈસ્તપસ્વિભિઃ । સદ્ધિશ્ચ સહ સંસર્ગઃ કાર્યઃ  
શમપરાયણૈઃ ॥૨૧॥ કર્તવ્યસ્ય હિ ધર્મસ્ય યથાવલ્લક્ષણં તતઃ । અ-  
ધર્મસ્યાપ્યકાર્યસ્ય જ્ઞાયતે સદ્ભ્ય એવ હિ ॥૨૨॥ યૂયં સર્વે તતો ભક્તાઃ !  
સતામેવ સમાગમમ્ । કુર્વન્ત યવાઽઽચરત સ્વસ્વધર્મે યથોચિ-

કર્મશુદ્ધિ સમજવી ॥૧૭॥ આ લોકમાં સારા ધર્માચરણના ઉદ્યોગે રહિત  
એવાપણુ પુરૂષો ધર્મશીલ સત્પુરૂષના સમાગમમાત્રથી પુણ્યનેજ પામે છે  
એટલે સારા પુણ્યશીલ થાય છે. તેમજ અધર્માચરણે રહિત એવાપણુ  
પુરૂષો અધર્મશીલ અસત્પુરૂષના સમાગમથી પાપનેજ પામે છે એટલે  
પાપશીલ થાય છે ॥૧૮॥ અસંતોના સંગભેદો જે અનર્થ કરનારા છે તેને  
કહે છે—અસાધુ જનોનું સ્નેહસાથેનું દર્શન, તેના અંગનો સ્પર્શ, તેની સાથે  
બોલવું, તેની સાથે બહુ વખત એક આસનમાં બેસવું વિગેરે સંગભેદોએ  
કરીને સંગ કરનારા મનુષ્યો ધર્માચાર થકી પતિત થાય છે અને અનુષ્ઠાન  
કરેલા ધર્મના ફળથીપણુ તે પ્રત્યુત્તિ પામે છે ॥૧૯॥ પુરૂષોની પ્રકૃતિસિદ્ધ  
એવીપણુ શુદ્ધિ નીચ નરના પૂર્વોક્ત લક્ષણવાળા સમાગમથી નીચ થાય છે  
તથા મધ્યમ ( અતિ નીચ નહિ ) નરના સમાગમથી મધ્યમ થાય છે તથા  
ઉત્તમ સત્પુરૂષના સમાગમથી શ્રેષ્ઠ-ઉત્તમ થાય છે ॥૨૦॥ માટે વૃદ્ધ-  
વયથી વૃદ્ધ, સુસ્વભાવ-પ્રકૃતિથીજ પરધન પરદાર આદિકથકી વિમુખ-  
સ્વભાવવાળા, તપસ્વી-ત્રત ઉપવાસ કૃત્ર આંદ્રાયણાદિ તપમાં નિષ્ઠા-  
વાળા, માટેજ શમપરાયણ-શમૈક પ્રયોજન પરાયણ અથવા શમૈક સા-  
ધન પરાયણ, માટેજ શમદમાદિસાધનસંપત્તિને લીધે પ્રાજ્ઞ-વિજ્ઞાનને  
પામેલા એવા સાધુઓ સાથે સદા સંસર્ગ કરવો ॥૨૧॥ કરવા યોગ્ય ધર્મ  
અને ન કરવા યોગ્ય અધર્મનું પણ યથાર્થ લક્ષણ પૂર્વોક્ત સાધુજનોના સંગ-  
થીજ ( તેમના આચરણરૂપ પ્રમાણથી ) સ્પષ્ટ જાણવામાં આવે છે, માટે



તમ્ ॥૨૩॥ શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યાત્સ તુ જ્ઞેયં ઇતિ સ્વયમ્ । સ્વામ્યે-  
વોચે તતસ્તસ્માદ્બોદ્ધવ્યસ્તત્ત્વતઃ સઃ ॥૨૪॥ તમાસ્થિતા ભગવતો  
રાધાકૃષ્ણસ્ય નિત્યદા । એકાન્તભક્તિં કુરુત સ્વામીષ્ટફલદાયિ-  
નીમ્ ॥૨૫॥ ધર્માધર્મૌ સાધ્વસાધૂ ન્યાયાન્યાયૌ ચ તત્ત્વતઃ ।  
કૃષ્ણસ્વરૂપતદ્ગતી બુદ્ધ્યન્તે શાસ્ત્રતઃ સતઃ ॥૨૬॥ અવશ્યમેવ  
તત્કાર્યઃ સચ્છાસ્ત્રાભ્યાસ આદરાત્ । સ્વસ્વબુદ્ધ્યનુસારેણ ભવન્નિ-

હે ભક્તો ! તમો સર્વે સંતોના સંગને સારી રીતે વધારતાથકા યથાયોગ્ય  
પોતપોતાના ધર્મનેજ અનુષ્ઠાન કરો. ‘અમો ભક્તિનિષ્ઠાવાળા છીએ’ એમ  
અભિમાનીને ધર્મમાં પ્રમાદ કરો નહિ ॥૨૨-૨૩॥ ‘તે સ્વધર્મતો શ્રીવાસુદેવ-  
માહાત્મ્ય થકી બાણવો’ એમ શ્રીરામાનંદસ્વામિએ પોતે આપણને કહ્યું છે,  
માટે તે ધર્મ તે થકી તથા તે તે બીજા સ્મૃત્યાદિ પ્રમાણથકીપણે યથાર્થપણે  
બાણવો ॥૨૪॥ જે આ ધર્મની કર્તવ્યતા ઉપદેશ કરી તે ભક્તિના અંગપણેજ  
બાણવી પણ સ્વતંત્રપણે નહિ એમ જણાવામાટે કહે છે—હે ભક્તો ! તમો તે  
ધર્મને ભક્તિના અંગપણે આશ્રય કરીને ભગવાન રાધાકૃષ્ણની એકાંતિકી  
ભક્તિ કરો, કારણ કે ભક્તિ સ્વામીષ્ટ ફળને આપનારી છે. આ ભક્તિ  
બીજા સાધનોની પેઠે એક એક ફળને સિદ્ધ કરનારી નહિ કિંતુ સર્વ ફળને  
સિદ્ધ કરનારી છે. એનો આ અસાધારણ મહિમા છે ॥૨૫॥

હવે સચ્છાસ્ત્રાભ્યાસની અવશ્ય કર્તવ્યતા કહે છે—હે ભક્તો ! ધર્માધ-  
ર્મ-વિધિનિષેધરૂપ, સાધુઅસાધુ-અનુકૂળપ્રતિકૂળ, ન્યાયઅન્યાય ( ધર્માધ-  
ર્મમાં કે અનુકૂળ પ્રતિકૂળમાં વાદિઓથકી વિરોધ આવે ત્યારે તેનું ઉપશ-  
મન કરીને ધર્મનિર્ણય માટે સમર્થ થાય તે ન્યાય અને તેનાથી વિપરીત તે  
અન્યાય કહેવાય. અન્યાયના ત્યાગમાટે અન્યાયના સ્વરૂપજ્ઞાનની અપેક્ષા  
છે ) અને પરમ તત્ત્વ શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ તથા તેની ભક્તિનું સ્વરૂપ, આ  
બધી બાબતો સચ્છાસ્ત્રથકી યથાર્થપણે મુમુક્ષુઓ બાણી શકે છે ॥૨૬॥  
માટે મારા આશ્રિત તમારે સર્વેએ અવશ્યપણે સચ્છાસ્ત્રનો અભ્યાસ આ-  
દરથી કરવો. યદ્યપિ આગળ ગણી બતાવશે એવાં વેદાદિ સચ્છાસ્ત્રોને મધ્યે  
કેટલાંક અતિગહન છે. તેમાં કોઈનો શુદ્ધિ દુર્ભળતાને લીધે પ્રવેશ થાય

મંદુપાશ્રયૈઃ ॥૨૭॥ નૈર્ગુણ્યસ્થિતિમાપ્યાપિ ન સચ્છાસ્ત્રાણિ સન્ત્ય-  
જેત્ । સદ્ગ્રન્થવર્જનાત્તિસદ્ધા અપિ જાડ્યં વ્રજન્તિ યત્ ॥૨૮॥ ઉત્સા-  
હશક્તિમદ્ગ્રન્થ કૃષ્ણમક્તૌ તતો ભવેત્ । બુદ્ધિમોહશ્ચ શૈથિલ્યં શ્ર-  
દ્ધાયા અપિ જાયતે ॥૨૯॥ સ્થાપિતે યેષુ કૃષ્ણસ્ય સાકારત્વવિશુ-  
દ્ધતે । સચ્છાસ્ત્રાણિ તુ તાન્યેવ વેદાર્થાનુસૂતાનિ હિ ॥૩૦॥ બહુનિ

નહિ, તથાપિ તેનો પોતપોતાની બુદ્ધિને અનુસારે અભ્યાસ કરવો ॥૨૭॥  
ગુણાતીતપણાંનું નિર્ગુણ સ્થિતિ ( આત્મનિષ્ઠા ) પ્રાપ્ત થઈ હોય તથાપિ  
સમ્બંધાસ્ત્રના પરિશીલનનો પરિત્યાગ કરે નહિ, કેમકે તેના ત્યાગથી સિદ્ધ-  
આત્મનિષ્ઠાએ સંપન્ન એવાપણુ પુરૂષો બુદ્ધિજડતાને પામે છે. ( આ અર્થ-  
વાદ સમ્બંધાસ્ત્રાભ્યાસની અવશ્ય કર્તવ્યતા માટે પ્રવર્તે છે ) અથવા—અર્થ એવો  
કરવો કે—‘નૈર્ગુણ્યસ્થિતિ’ આ પદથી લક્ષણાવડે આ લોક પરલોકના ફળમાં  
વૈરાગ્યાદિક લેવું. રાગદ્વેષાદિ દોષો માયાગુણની અધિકતાને લીધે ઉદ્ભવે છે,  
તેણે રહિતપણું તે નિર્ગુણપણું આ સ્થળે જાણવું. યદ્યપિ સમ્બંધાસ્ત્રના  
અભ્યાસાદિકથી શમદમાદિકને પામ્યો હોય અને વિષયો થકી વૈરાગ્યને  
પામ્યો હોય અને આત્મામાં અભિરૂચિને પામ્યો હોય તથાપિ તે જો આ-  
ટલામાત્રથી ‘હું કૃતકૃત્ય થયો છું’ એમ માનીને ગુરૂશરણ શાસ્ત્રપરિશીલન  
આદિકનો ત્યાગ કરી દે તો ફરીથી જાડ્ય—અજ્ઞાનનેજ પામે. કેમકે—સિદ્ધ-  
આત્મમનનરૂપ યોગાભ્યાસના અધિકારરૂપ સિદ્ધિને પામેલાઓ પણ સમ્બંધા-  
સ્ત્રાર્થના મનનરૂપ તેના અભ્યાસના પરિત્યાગથી જાડ્ય—પોતાના અધિકાર-  
માંથી ભ્રષ્ટ થવારૂપને પામે છે ॥૨૮॥ જડતા પ્રાપ્ત થતાં કૃષ્ણલક્ષિમાં ઉ-  
ત્સાહશક્તિનો ભંગ, શ્રદ્ધાની શિથિલતા અને બુદ્ધિમાં મોહ આદિક સમય  
અત્રેય આવી પડે છે, માટે સમ્બંધાસ્ત્રાભ્યાસનો ત્યાગ કરવો નહિ એટલું તત્ત્વ  
છે ॥૨૯॥ તે સમ્બંધાસ્ત્રો કયાં જાણવાં ? તે હવે કહે છે—જેમાં ભગવાન શ્રીકૃ-  
ષ્ણની સદા દિવ્યાકારતા ( આ ઉપરથી દિવ્ય ગુણાકરતા પણ જાણી લેવી )  
તથા નિત્યનિર્દોષતા નિરૂપણ કરી હોય એજ વેદાર્થાનુસારી સમ્બંધાસ્ત્રો સમ-  
જવાં. આ સ્થળે ‘વેદાર્થાનુસારી’ એમ કહેવાથી વેદની સ્વતઃપ્રમાણતા અને  
સમ્બંધાસ્ત્રતા સૂચવી છે. વેદનુંપણુ પરમ તાત્પર્ય નિત્યનિર્દોષ કલ્યાણગુણાકર

સન્તિ તાનીહ તેષ્વમીષ્ટાનિ યાનિ મે । ભવન્તિ તાનિ કથયે શૃણુ-  
તાત્મહિતાનિ વઃ ॥૩૧॥ વેદાશ્ચ વ્યાસસૂત્રાણિ ગીતા ભગવતો-  
દિતા । નામ્નાં સહસ્રં વિષ્ણોશ્ચ શ્રીમદ્ભાગવતં તથા ॥૩૨॥ શ્રીવા-  
સુદેવમાહાત્મ્યં નીતિર્વિદુરકીર્તિતા । યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિશ્ચેતિ  
સન્ત્યમીષ્ટાનિ મેઽષ્ટ વૈ ॥૩૩॥ તત્રાપિ ભગવદ્ગીતા તથા શારીર-  
કાણિ ચ । ઇતિ રામાનુજાચાર્યભાષ્યોપેતં મતં દ્વયમ્ ॥૩૪॥ एत-  
दभ्यासतो बुद्धिः कृष्णभक्त्यैव वासिता । भवेत्ततोऽन्यशास्त्राद्यैर्न

પરમાત્માનાજ્ઞ પ્રતિપાદનમાં છે એમપણ જણાવ્યું છે ॥૩૦॥ આ લોકમાં  
તે શાસ્ત્રો વિષ્ણુપુરાણ ભારત આદિક બહુ છે તેને મધ્યે મને જે અભીષ્ટ  
છે, એટલે બીજાંપણ મને ઇષ્ટ છે પરંતુ ઉત્કર્ષવિશેષના યોગથી જે અભીષ્ટ  
છે તેને નામથી નિર્દેશ કરીને તમોને જણાવું છું; તેને તમો સાંભળો. આ  
શાસ્ત્રો આત્મસ્વરૂપને પમાડવામાં ઉપયોગી હોવાથી જીવાત્માના હિતને  
કરનારાં છે ॥૩૧॥ જે અપૌરુષેય અને સ્વતઃપ્રમાણ છે એવા ઋગ્ગાદિ ચાર  
વેદો, ( ચક્રારથી પાંચરાત્રનો પરિચહ કરવો ) જેને શારીરકસૂત્ર કહે છે  
એવાં વ્યાસમુનિએ કરેલાં બ્રહ્મસૂત્ર, ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણે મહાભારતના ભીષ્મ-  
પર્વમાં અર્જુન પ્રતિ કહેલી ગીતા, ( આ ઉપરથી બીજી ગીતાથકી આનો  
વિશેષ સમજવો ) મહાભારતના આનુશાસનિક પર્વમાં કહેલું શ્રીવિષ્ણુનામ-  
સહસ્ર, શ્રીમદ્ભાગવતપુરાણ, સ્કંદપુરાણના વિષ્ણુખંડમાં રહેલું શ્રીવાસુદેવ-  
માહાત્મ્ય, ઉદ્યોગપર્વમાં ધૃતરાષ્ટ્ર પ્રતિ વિદુરજીએ કહેલી નીતિ અને યાજ્ઞ-  
વલ્ક્યસ્મૃતિ આ આઠ સમ્પ્રદાય મને અભીષ્ટ છે. આના અભીષ્ટપણામાં  
નિમિત્તભૂત જે વિશેષ છે તે શિક્ષાપત્રીભાષ્યમાં કહ્યો છે તે તેથકી જાણી  
લેવો ॥૩૨-૩૩॥ આ આઠ સમ્પ્રદાયોને મધ્યેપણ ઉપનિષદના અર્થનો નિ-  
ર્ણય કરવા પ્રવર્તેલાં શારીરકસૂત્રો તથા ભગવદ્ગીતા કે જે ઉપનિષદના સા-  
રસંદોહરૂપ છે તેના તાત્પર્યનો નિર્ણય કરવામાં ભગવાન્ રામાનુજાચાર્યે કરેલું  
ભાષ્યજ અભીષ્ટપણે આદર કરવું ॥૩૪॥ આ બે સભાષ્ય સમ્પ્રદાયોનો અ-  
ભ્યાસ ( પઠન પાઠન વિચારણુ વિગેરે ) કરવાથી બુદ્ધિ કૃષ્ણભક્તિથી વાસિત-  
સારા સંસ્કારવાળી થાય છે. બીજા શાસ્ત્રના અભ્યાસથી થતી નથી. બીજાં

પતેદૌદ્ધવાધ્વતઃ॥૩૫॥અશક્તો દ્વાવિમૌ ગ્રન્થાવધ્યેતું યઃ સ સર્વથા।  
ગીતાં રામાનુજાચાર્યભાષ્યોપેતાં પઠેન્નરઃ ॥૩૬॥ સ્મૃતિસ્તુ યાજ્ઞ-  
વલ્ક્યસ્ય વિજ્ઞાનેશ્વરકૃતયા । યુક્તા મિતાક્ષરાનાદ્યા ટીકયૈવ  
મતા મયા ॥૩૭॥ આચારવ્યવહારાણાં પ્રાયશ્ચિત્તસ્ય ચાધિનામ્ ।  
ઐતયા નિર્ણયઃ કાર્યઃ સમ્પ્રદાયાનુસારતઃ ॥૩૮॥ ગ્રન્થેષ્વેષ્વપ્ય-  
તીષ્ઠ મે ત્રયો ભાગવતસ્ય યૌ । દશમઃ પશ્ચમઃ સ્કન્ધૌ યાજ્ઞવ-

વિપરીત અર્થને પ્રતિપાદન કરનારાં શાસ્ત્રોના અભ્યાસે કરીને તો ઉદ્ધવા-  
ભિમત પારમૈકાંતિક ભક્તિમાર્ગથકી પડીજ નાય. માટે આ બે સચ્છાસ્ત્ર  
થકી જે વિરૂદ્ધ હોય તેનું સેવન કરવું નહિ ॥૩૫॥ અધ્યાત્મતત્ત્વના વિજ્ઞાન  
વાસ્તે શ્રીભાષ્ય તથા ગીતાભાષ્યનું અવશ્ય અધ્યયન કરવું. તેમાં જે શ્રી-  
ભાષ્યના અધ્યયનમાં સામર્થ્ય ન હોય તો ભગવાન રામાનુજાર્થે વિરચિત  
ગીતાભાષ્યનું અધ્યયન કરવું ॥૩૬॥ આચાર, વ્યવહાર અને પ્રાયશ્ચિત્તમાં  
યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિ જે પ્રમાણપણે સ્વીકારી છે તેનો ભાવાર્થ જાણવામાં  
વિજ્ઞાનેશ્વર પંડિતે રચેલી મિતાક્ષરા નામની ટીકા મેં માનેલી છે, કારણ કે  
તે ટીકા શબ્દસંક્ષેપવાળી અને અર્થવિસ્તારવાળી વિશેષ છે, માટે તે  
વ્યાખ્યાથી તેનો અર્થ જાણીને તેને અનુસારે યથાસંપ્રદાય આચાર આદિકનો  
નિર્ણય કરવો. યથાસંપ્રદાય એટલે મિતાક્ષરામાં પણ બહુ સ્મૃત્યાદિ વા-  
ક્યને અનુસારે અને પોતાનાપણ આચરૂંથી બહુધા નિર્ણય કરેલો જણાય  
છે માટે ઉદ્ધવસંપ્રદાયને અનુસરનારો નિર્ણય તેમાંથી અનુસરવો ॥૩૭-  
૩૮॥ આ વેદાદિ આઠ ગ્રંથોમાંપણ યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિ, શ્રીભાગવતના દશમ  
તથા પંચમ સ્કંધ, આ ત્રણ ગ્રંથો સારરૂપ હોવાથી અમને અત્યંત અભીષ્ટ છે.  
ભાવાર્થ એ છે કે-મોક્ષમાટે અનુષ્ઠાન કરવા યોગ્ય સાધનસમુદાય આજ  
છે, શો ? તો વર્ણાશ્રમોચિત ધર્મ, આત્મદર્શનના સાધનભૂત યોગ (જ્ઞાન)  
અને ભગવાનમાં પરમ ભક્તિ. સર્વ સચ્છાસ્ત્રોનો પરમ તાત્પર્યવિષય આ  
ત્રણજ બાબતો છે. આ ત્રણનો સારાંશપણે સંક્ષેપ કરી આ ત્રણ ગ્રંથોજ બોધ  
કરેછે. તેમાં યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિ વર્ણાશ્રમધર્મનો, પંચમસ્કંધ યોગનો અને  
દશમસ્કંધ પરાભક્તિનો બોધ આપેછે. માટે આઠ શાસ્ત્રોમાં આ ત્રણ

લ્ક્યસ્ય ચ સ્મૃતિઃ ॥૩૯॥ કર્તવ્યા નિત્યપાઠાદાવેતે ગ્રન્થોત્તમા-  
સ્તતઃ । વિચાર્યાઃ સ્વસ્થમનસા મદીયૈઃ શ્રેયસે જનૈઃ ॥૪૦॥ इत्याज्ञा  
पालनीया मे भवद्भिर्मामुपाश्रितैः । शोकस्तु स्वामिनो नैव कार्यः  
प्राकृतजीववत् ॥४१॥ અર્ચનું સ્વસ્થમનસા મદીયૈઃ શ્રેયસે જનૈઃ ।  
કલ્યાણાર્થં હિ જગતાં જ્ઞેયં તજ્જન્મ ભૂતલે ॥૪૨॥ આવીર્ભાવતિ-  
રોભાવૌ તેષાં સ્વાતન્વ્યતઃ કિલ । ભવતો ન ત્વિતરવન્નિજકર્મવ-  
શાત્ ક્વચિત્ ॥૪૩॥ તદ્દેહત્યાગમાલોક્ય મુહ્યન્ત્યસુભૃતોઽસુરાઃ ।

સાર સંગ્રહરૂપ હોવાથી મને અધિક અભીષ્ટ છે ॥૩૯॥ હે ભક્તો ! આ  
ત્રણ ગ્રંથો મને અતિ ધિષ્ટ છે, માટે આ ત્રણ ઉત્તમ ગ્રંથોનું મારા આશ્રિત  
તમો સર્વ જનોએ અવસરને અનુસારે પઠન પાઠન પારાયણ આદિક કરવું  
અને એનો સ્વસ્થ મનથી વિચાર કરવો એટલે એના અર્થનું મનન કરવું,  
કારણ કે આતો આત્યંતિક શ્રેયનું સાધન છે ॥૪૦॥

શ્રીરામાનંદસ્વામિની આજ્ઞાને અનુસરતો એવો હું તે મારી આ આજ્ઞા  
મારા આશ્રયપરાયણ તમો તમામે અવશ્ય પાળવી. બીજું—શ્રીસ્વામીના અં-  
તર્ધાન નિમિત્તનો અનુશોક તમારે કોઈએ કરવો નહિ. શોકતો પ્રાકૃત-દેહા-  
ભિમાની અજ્ઞાનિઓને થાય, પણ સ્વામીના ચરણના અનુગ્રહથી તત્ત્વવિવે-  
કને પામેલા અને મારાજ એક આશ્રયપરાયણ એવા તમોને તે ઘટેજ નહિ  
॥૪૧॥ શ્રીસ્વામીનું ચારિત્ર્ય જાણનારાઓએ તો બીલકુલ શોક કરવો નહિ  
એમ કહેછે—શ્રીસ્વામીતો કર્મપરવશ પ્રાણીઓની પેઠે જન્મમરણરૂપ ચ-  
ક્રમાં પ્રવિષ્ટ થએલા ન હતા, કેમકે તેતો જગત્તળમાં જીવોના કલ્યાણકાળે  
લગવાનની પેઠેજ તેમના સંકલ્પથી કે પોતાના સંકલ્પથી અવતર્યા હતા.  
એજ રીતે બીજા મોટા પુરૂષો અખંડ-નિરંતર પરમાત્માત્મક બ્રહ્મભૂત સ્વ-  
સ્વરૂપમાંજ વર્તતા મુક્તોજ સંસારી જીવોનું સંસાર નિવૃત્તિ કરીને કલ્યાણ  
કરવામાટે ભુતળમાં અવતરે છે. માટે તેમનો આવીર્ભાવ તિરોભાવ  
સ્વેચ્છાકૃત છે પણ બીજાઓની માફક ક્યારેય કર્મકૃત નથી. તો તેવામાં  
શોકનો લેશ અવસર કેમ હોય ? નજ હોય ॥૪૨-૪૩॥ લોકોના કલ્યાણ  
કારણે અવતરેલા મહાપુરૂષોએ સ્વેચ્છાથી કરેલા દેહત્યાગની રીતિને



દૈવાસ્તુ તત્સ્વરૂપજ્ઞાસ્તૈષાં લીલાં વિદન્તિ તામ્ ॥૪૪॥ અતઃ શોકં  
વિહાયૈવ સેવ્યમૂર્તૈર્ગુરોઃ પ્રભોઃ । સ્વસ્વદેશાન્પ્રયાતાઘ યામ્યહં  
ધીરજિત્પુરમ્ ॥૪૫॥ સુવ્રત ઉવાચ—एवં સુબોધિતાસ્તેન વિશોકા  
ઈવ તેऽखिलाः । સ્વસ્વદેશં યયુર્નત્વા ભક્તાસ્તં ચ ગુરું વિદુઃ ॥૪૬॥  
સકલનિગમધર્મશાસ્ત્રસારં સમુપદિશન્ વિશદં સુનિશ્ચિતં સઃ ।  
હરિરખિલસતીર્થ્યશોકમીશઃ ક્ષિતિપ ! હરન્નભિધાં ચકાર સા-

જોધને પ્રાણુધારી-એક પ્રાણુપોષણપરાયણ આસુર-દેહાત્માભિમાનને  
લીધે કામ ક્રોધાદિ આસુર વૃત્તિવાળા જનો 'આજ આપણો આ શત્રુ  
મરી ગયો' એમ મીથ્યા મોહ પામેછે. તેમના સ્વરૂપને યથાર્થપણે  
જાણનારા જે કોઈ દૈવ-સત્ત્વ પ્રકૃતિના જનો છે તેતો 'અવતાર ધારણનું  
પ્રયોજન પરિપૂર્ણ કરીને અંતર્ધાન થઈ ગયા' એમ લીલા માનીને કશો  
મોહ પામતા નથી ॥૪૪॥ માટે લોકોના કદયાણ અર્થે અવતરેલા હોવાથી  
સર્વેએ સમાશ્રય કરવા યોગ્ય દિવ્ય મંગળમય મૂર્તિ જેમની છે, માટેજ  
પ્રભુ-કર્મપરવશ નહિ અને આપણા સર્વના સદ્ગુરુ એવા શ્રીરામાનંદ-  
સ્વામીનો અંતર્ધાનનિમિત્તનો અનુશોક ત્યાગ કરીનેજ તમો જેજે દેશમાંથી  
આવ્યા છો તેતે દેશમાં સંસારી જનોના સમુજ્જીવનમાંજ મુખ્ય ઉપયોગી  
સદ્ગુરુદેશ આપવા જાઓ. હુંપણ ધોરાજી પુરપ્રત્યે જઉં છું ॥૪૫॥ સુવ્રત-  
ઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! આ પ્રકારે ભગવાને ધર્માદિકના ઉપદેશથી સારી  
રીતે બોધ આપેલા તે સમગ્ર ભક્તો શોકવેગે રહિત થઈને, તેમને તેમનું  
વચન અંગીકાર કરવાપૂર્વક પ્રણામ કરી, આજ્ઞાને અનુસારે પોતપોતાના  
દેશમાં ગયા. શ્રીસ્વામીના ચરણકમળના સેવક મુકુંદાનંદાદિ સર્વપણ  
શ્રીનારાયણમુનિનેજ 'આતો આપણા ગુરુભાઈ છે' એવી બુદ્ધિનો ત્યાગ  
કરીને 'એજ અમારા ગુરુ છે' એમ દૃઢપણે માનવા લાગ્યા ॥૪૬॥ હે  
રાજન્ ! તે આ પરમેશ્વર શ્રીહરિએ સમસ્ત શ્રુતિ સ્મૃતિના શુદ્ધ નિશ્ચિત  
સારભૂત ધર્માદિકના સ્વરૂપનો ઉપદેશ આપીને સમગ્ર ગુરુભાઈ મુકુંદા-  
નંદાદિકનો શોક હરિ નાંખવાથી પોતાની હરિ એવી સંજ્ઞા સાર્થક કરી.  
હરતીતિ હરિઃ—દુઃખને હરે તે હરિ કહેવાય. 'હરણાત્સર્વદુઃખાનાં હરિરિત્ય-

ર્થામ્ ॥૪૭॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे द्वितीयप्रकरणे नारायणमुनि-मुकुन्दानन्दादिसंवादे श्रद्धादिप्रशंसा-सच्छास्त्रोपदेशनिरूपणनामा द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥

સુવ્રત ઉવાચ—તતઃ શિષ્યૈરનુગતઃ કતિમિશ્ચિત્સ ભૂપતે ! । ધર્મ-  
પ્રવૃત્ત્યેકમના ધીરજિત્પુરમભ્યગાત્ ॥૧॥ મક્તૈઃ સ વહુભિર્માર્ગે  
પૂજ્યમાનોઽતિભાવતઃ । માણ્ડીરપુરમાગત્ય મણિમદ્રપુરં યયૌ ॥૨॥  
ગ્રામં પિપ્પલસંજં ચ તતોઽગતરયામિધમ્ । કાલવાર્ણીં તતઃ  
પ્રાયાદ્ધક્તાનાનન્દયન્નિજાન્ ॥૩॥ કચિદેકં દિનં દ્વે વા કચિત્રીણિ  
મિધીયતે' એવી નિરૂપિત છે ॥૪૭॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...દ્વિતી-  
યપ્રકરણે નારાયણમુનિ-મુકુંદાનંદાદિસંવાદે શ્રદ્ધાદિપ્રશંસા-સ-  
ચ્છાસ્ત્રોપદેશનિરૂપણનામા દ્વિતીયોઽધ્યાયઃ ॥૨॥

### અધ્યાય ૩ ને.

સુવ્રતમુનિ કહેછે—હે ભૂપતે ! તે ફણેણી ગ્રામથકી શ્રીહરિ પોતાનો  
શિષ્યવર્ગ અપરિમિત વર્તે છે તથાપિ કેટલાકજ-પરિચર્યામાત્રમાં પર્યાપ્ત  
( સેવામાં બેઠાએ એટલા ) અથવા પોતાના ચરણ કમળના વિયોગને નહિ  
સહન કરી શકવાના સ્વભાવવાળા કેટલાકજ ( થોડા ) શિષ્યોને સાથે  
લઈને ધોરાજી પુરમાં પધાર્યા. લાલ ખ્યાતિ કે પૂજની સ્પૃહાથી તે પુરમાં  
પધાર્યા એમ નહિ કિંતુ એકાંતિક ધર્મની પ્રવૃત્તિ કરવાનો મનમાં મુખ્ય  
સંકલ્પ કરીને પધાર્યા. ધર્મની પ્રવૃત્તિ કરવી એજ અવતારધારણું પ્રયો-  
જન છે અને ગુરૂ સ્વામીએપણુ એજ આજ્ઞા કરી હતી. માર્ગમાં પ્રેમરસથી  
ભીના હૃદયવાળા તેતે ગામ નગરના અનેક લક્ષ્મીએ પુષ્પાદિ ઉપચારોવડે  
પૂજ્યાથકા ધોરાજીથકી ભાડેર, ભાડેરથકી માણાવદર, માણાવદરથકી પિપ-  
ળાણા, પિપળાણાથકી અગત્રાઈ અને અગત્રાઈથકી કાળવાણી ગામે પધાર્યા.  
તેતે ગામનગરમાં બહુ દિવસ રહ્યા નહિ. કોઈ ગામમાં એક દિવસ તો કોઈ

૧ આ અધ્યાયમાં લગવાને સ્વામીની આજ્ઞાને અનુસારે ધર્મોપદેશમાટે  
કરેલો ગ્રામ નગરમાં પ્રવેશ અને માંગરોળમાં સર્વાવતારિપણાને સૂચવનાર પોતાનું  
અદ્ભુત ઐશ્વર્ય દર્શાવ્યું, તે નિરૂપણ કર્યું છે.

વસન્ સ ચ । બોધયિત્વા નિજાન્મક્તાન્સ્વસ્વધર્મેષ્વતિષ્ઠિપત્ ॥૪॥  
આજ્ઞયા સ્વગુરોરેવ યાનમારોહતિ સ્સ સઃ । દધૌ ક્વચિદ્લઙ્કારા-  
ન્નૂતનાન્યંશુકાનિ ચ ॥૫॥ ધર્માધ્વનિ સ્થાપયિતું યોષિતો ભાષતે  
સ્સ ચ । તથાપિ ક્વાપિ નાસક્તઃ સ વભૂવાત્મશક્તિઃ ॥૬॥ સ્થાપ-  
નાયૈવ ધર્મસ્ય વિચરન્સ ધરાપતે ! । પ્રાયાત્સમુદ્રતીરસ્થં મકરા-  
લયપત્તનમ્ ॥૭॥ ઉપકળ્પે તત્ર સિન્ધોર્નાતિદૂરે પુરાદ્વહિઃ । વટ-

ગામમાં એ દિવસ તો કોઈ ગામમાં ત્રણ દિવસ રહ્યા હતા. રહેવાનું નિમિત્ત  
પણ લાભ ખ્યાતિ કે પૂજા માટે નહિ કિંતુ ધર્મસ્થાપનમાટેજ. તેતે ગામ  
નગરમાં નિવાસ કરીને શ્રીહરિએ તેતે પોતાના ભક્તોને આનંદ આપતાથકા  
સન્ધ્યાસ્નાનાં વચનો વડે ધર્મમાર્ગમાં રહેવાનો મહિમા ઉપદેશ કરીને સ્વ-  
સ્વધર્મમાં દૃઢ સ્થાપન કર્યા હતા ॥૧-૪॥ આ ભગવાન્ શ્રીહરિ ચરણચારિ  
( પગપાળા ) વ્રતને અનુસર્યા છે તથાપિ આત્મીય ભક્તજનોની પ્રાર્થના  
પરિપૂરવા ગુરૂની આજ્ઞાથીજ કદાચિત્ રથ અશ્વ વિગેરે વાહનમાં બેસતા  
હતા. તથા પોતે વર્ણવેષનેજ ઉચિત દંડ, મૃગચર્મ, વલકલ વિગેરેમાંજ  
એક પ્રીતિવાળા છે તથાપિ ભક્તજનોની પ્રાર્થના પરિપૂર્ણ કરવા ભક્તોએ  
ભાવથી અર્પેલાં નવીન મહાવસ્ત્ર, ( શાલ દુશાલાદિ ) વિભૂષણ ( કડાં સાં-  
કળાં બાણુઅંધ આદિક ) વિગેરેનેપણ કદાચિત્ ધારણ કરતા હતા. ॥૫॥ તથા  
સ્ત્રિયો વૈશ્યો શૂદ્રો કે જે કોઈ પાપયોનિના જીવો હતા તે તમામને મોક્ષ-  
માર્ગમાં પ્રવર્તાવવા સદુપદેશાદિકથી ધર્મનો અવબોધ આપતા હતા. તેવા  
પ્રસંગમાં ધર્મપ્રવૃત્તિનાજ એક પ્રયોજન માટે કદાચિત્ સ્ત્રિયોની સાથે  
સભામાં પ્રશ્નોત્તરાદિકનો વ્યવહાર કરતા હતા, તથાપિ પોતાને નિરંતર વશ  
વર્તતા નિર્મળ મનથી શબ્દાદિ કોઈપણ વિષયોમાં આસક્તિએ રહિતજ  
રહેતા હતા ॥૬॥

હે ધરાપતે ! એરીતે ભગવાન્ ધર્મપ્રવૃત્તિ પ્રયોજને તેતે ગામ નગરમાં  
વિચરતા વિચરતા સમુદ્રના તટઉપર રહેલા માંગરોળ પત્તનને પામ્યા, પૌષ  
પૂર્ણિમાએ પધાર્યા એમ જાણવું, કેમકે આગળ ખટ્વાંગ રાજાએ અભયરાજ  
પ્રતિ એમ કહેલું છે ॥૭॥ તે પત્તનમાં સમુદ્રના સમીપ પ્રદેશમાં પુરથકી

ચિન્ચાદ્રુમચ્છાયે સ્થાને સ્વાવાસમાચરત્ ॥૮॥ મુમુક્ષવઃ પુરે તત્ર  
તદર્શનમહામુદઃ । ધનિનો વણિજસ્તસ્ય ભક્તાઃ સેવામકુર્વત ॥૯॥  
ગોવર્ધનસ્તેષુ મુખ્યસ્તથા દામોદરાહ્વયઃ । રામચન્દ્રઃ સૂરચન્દ્રો  
વણિજો રત્નજિન્મુખાઃ ॥૧૦॥ ક્ષત્રં ચ માનસારામઃ શૂદ્રાશ્ચ ધન-  
જિન્મધુઃ । આનન્દજિત્રિક્રમાઘાસ્તમસેવન્ત ભક્તિતઃ ॥૧૧॥ રાજ-  
નીમાનુમુખ્યાશ્ચ યોષિતઃ શુદ્ધચેતસઃ । યથોચિતં વિદધિરે પરિ-  
ચર્યા હરેર્નૃપ ! ॥૧૨॥ મહતીં સ્વનયામાસ મિષ્ટોદાં તત્ર વાપિકામ્ ।  
તત્પ્રતિષ્ઠાવિધિં ચક્રે તતઃ શાસ્ત્રાનુસારતઃ ॥૧૩॥ પૂર્તકર્મવિધૌ  
તસ્મિન્સનરેશાઃ પુરૌકસઃ । ચિત્રં યથાઽઽપુઃ સ તથા મહોત્સ-  
વમકારયત્ ॥૧૪॥ બ્રાહ્મણાંસ્તર્પયામાસ સદ્ધિર્મૌજ્યૈઃ સહસ્રશઃ ।

ખડુ દૂર નહિ એવા ખહારના લાગમાં વડ તથા આમલીના વૃક્ષોની ઘાટી  
શીતળ છાયાવાળા કોઈ સ્થાનમાં પોતાનો ઉતારો કર્યો ॥૮॥ તે પુરમાં  
મુમુક્ષુ, ભગવદ્ભક્ત, સેવાસમુચિત ધને સંપન્ન, વણિક જનો હતા,  
તે સર્વે શ્રીહરિના દર્શનથી મહાહર્ષ પામીને યથાધિકાર સેવા કરવા લાગ્યા  
॥૯॥ તે વાણીયાઓને મધ્યે મુખ્ય નામથી ગોવર્ધનભાઈ, દામોદર, રામચંદ્ર,  
સૂરચંદ્ર, રત્નજિત્ અને મૂળચંદ્રાદિ બીજાઓપણ હતા ॥૧૦॥ ક્ષત્રિય જાતિના  
માનસારામ હતા તથા ધનજીત્, મધુ, આનંદજીત્, ત્રિક્રમ આદિક શૂદ્ર  
ભક્તો હતા. આ સર્વે અધિકારને અનુસારે અનન્ય ભક્તિથી શ્રીહરિની સેવા  
કરવા લાગ્યા ॥૧૧॥ હે નૃપ ! રાજની, ભાનુ અને બીજા કેસરા આદિક ભક્ત-  
સ્ત્રિઓ ધર્માનુષ્ઠાનથી શુદ્ધચિત્ત થઈને તે ભગવાનની યથાયોગ્ય પરિચર્યા  
કરવા લાગી ॥૧૨॥ ભગવાન્ શ્રીહરિએ તે પુરમાં પોતાના ઉતારા પાસે  
મિષ્ટ જળવાળી મોટી કોઈ વાવ્ય ખોદાવી. ખોદવા ચણવા વિગેરે કામની  
પરિપૂર્ણતા થયાપછી તેનો પ્રતિષ્ઠાવિધિ યથાવિધિ કરાવ્યો ॥૧૩॥ તે પૂર્તકર્મ-  
વિધિમાં તે નગરના નરપતિએ સહિત સમસ્ત પુરવાસી જનો જે પ્રકારે  
પરમાશ્ચર્યને પામે તેવો મહોત્સવ કરાવ્યો હતો. આશ્ચર્યનો પ્રકાર આગળ  
કહેશે ॥૧૪॥ હજારો હજાર બ્રાહ્મણોને પવિત્રતા તથા મધુરતાના યોગથી  
શ્રેષ્ઠ એવાં જમવા લાયક દુધપાક મોદક આદિક વડે અત્યંત તૃપ્ત કર્યા

હવિર્ભિર્વૈહ્લિવદનાન્દેવાંશ્ચેન્દ્રપુરોગમાન્ ॥૧૫॥ વર્ણિસ્વામી યદા  
તત્ર વિષ્ણું પૂજયિતું સ્વયમ્ । ન્યવીદ્દાસને તર્હિં વભૂવાદ્ધુતર્મી-  
દશમ્ ॥૧૬॥ મયરામાદયો વિપ્રાઃ કુર્વન્તં દેવતાર્ચનમ્ । તમીક્ષ-  
માણા દદશુઃ સઘ એવ ચતુર્ભુજમ્ ॥૧૭॥ ગદાબ્જશઙ્ખચક્રાઢ્યં  
કિરીટેન વિરાજિતમ્ । પીતામ્બરં ઘનશ્યામં શ્રીવત્સાઙ્કિતવક્ષ-  
સમ્ ॥૧૮॥ વામે ભગવતસ્તસ્ય શ્વેતાઙ્ગં દદશુર્વૃષમ્ । ચતુર્વેક્રં ચતુ-  
ષ્પાદમઘ્નેત્રં ચતુર્ભુજમ્ ॥૧૯॥ વદ્ધાઙ્ગલિપુટં દ્વાભ્યાં દોર્ભ્યામેકેન

હતા. તથા ઇન્દ્રાદિક દેવો કે જેમનું અગ્નિ એજ મુખ છે તેમને ઘણું ઘૂત  
દુધપાક આદિક હુત દ્રવ્યવડે અતિ તૃપ્ત કર્યા હતા. દેવતાઓ અગ્નિરૂપ  
મુખથી જમે છે, ‘અગ્નિમુખા વૈ દેવાઃ’ એવી સ્મૃતિ છે. બ્રાહ્મણતર્પણનો  
પ્રથમ નિર્દેશ કરેલો હોવાથી અગ્નિમુખથી કરાતા દેવતાઓના તર્પણની  
અપેક્ષાએ બ્રાહ્મણતર્પણ બ્રહ્મણ્યદેવ ભગવાનને અત્યંત પ્રિય છે આવો  
અતિશય જણાવ્યો છે ॥૧૫॥

પોતાનો અસાધારણ અત્યાશ્ચર્યમય ઐશ્વર્ય સ્વભાવ આશ્રિતોને સાક્ષા-  
ત્કાર કરાવ્યો એમ હવે કહેછે—વર્ણિસ્વામી-જગતના ઉપકાર અર્થે  
વર્ણિવેષને ધારી રહેલા, સર્વના સ્વતઃસ્વામી એવા નારાયણમુનિ પૂર્તવિધિ  
સમયમાં સ્વયં વિષ્ણુના પૂજનમાં પ્રવર્તતાં જ્યારે પીઠ (પાટલો) ઉપર  
બેઠા ત્યારે આગળ કહેશે એવું કાંઈક આશ્ચર્ય થયું હતું ॥૧૬॥ તેને નવ  
શ્લોકથી કહેછે—મયારામાદિ વિપ્રો તે સમયે સ્થાપેલા વિષ્ણુનું પૂજન  
કરતા શ્રીસ્વામી નારાયણને નિહાળતાથકા એજ ક્ષણમાં દિવ્યાકાર દેખવા  
લાગ્યા. તે દિવ્યાકાર યોગનો અનુવાદ કરેછે—ગદા, કમળ, શંખ અને  
ચક્રને ધારી રહેલા ચાર ભુજે સહિત, દિવ્ય મુકુટથી વિરાજમાન, દિવ્ય પી-  
તામ્બર ધારી રહેલા, નવીન મેઘને સમાન શ્યામ વર્ણવાળા, શ્રીવત્સ નામના  
ચિહ્નથી ચિહ્નિત વક્ષઃસ્થળ જેમનું છે, એવા દિવ્ય સ્વરૂપે તેમનેજ એવા  
લાગ્યા ॥૧૭-૧૮॥ તે વિષ્ણુરૂપ ભગવાનના વામ ભાગમાં તેમની પરિચ-  
ર્યામાં તત્પર, ચાર મુખવાળા, ચાર ચરણવાળા, આઠ આંખોવાળા, ચાર  
ભુજવાળા, બે હાથ બેડી રહેલા, ઉપરના જમણા એક હાથમાં પુષ્પાદિ

વિભ્રતમ્ । પૂજાદ્રવ્યાણિ હસ્તેન ધર્મશાસ્ત્રં પરેણ ચ ॥૨૦॥ વસાનં  
વાંસસી શ્વેતે નાનાલક્ષ્મીભૂષિતમ્ । સદ્રક્ષસારમુકુટમતિશાન્તા-  
કૃતિં નૃપ ! ॥૨૧॥ વિષ્ણોર્દક્ષિણભાગેઽથ દ્વિભુજાં દદશુશ્ચ તે ।  
વાસોભૂષણશોભાઢ્યાં ભક્તિં ગૌરતનું સ્થિતામ્ ॥૨૨॥ પૂજોપચારૈ-  
ર્વિવિધૈર્ભૂતં કનકપાત્રકમ્ । વિભ્રતીં પાણિનૈકેન પરેણ કુસુમ-  
સ્રજમ્ ॥૨૩॥ ભક્તિધર્મયુતં વિષ્ણુમિત્થં તે દદશુર્નૃપ ! । ઇચ્છયૈવ  
હરેસ્તસ્ય દધતો નારનાટનમ્ ॥૨૪॥ મુહૂર્તમેવં તે સર્વે વિપ્રા વીક્ષ્ય  
સવિસ્મયાઃ । તમેવ મેનિરે વિષ્ણું સ્વેચ્છયા માનુષાકૃતિમ્ ॥૨૫॥  
મુહૂર્તાન્તે યથાપૂર્વં દૃષ્ટ્વા તં ચ પ્રણમ્ય તે । પૌર્તે વિધિં સમાપ્યાસ્ય

પૂજોપચારના પદાર્થોથી પરિપૂર્ણ પાત્રને ધારી રહેલા, ઉપરના હાથમાં  
ધર્મશાસ્ત્રના પુસ્તકને ધારી રહેલા, શ્વેત વસ્ત્રને પહેરી તથા ઓઢી રહેલા,  
અહુવિધ વિભૂષણોવડે વિભૂષિત, મસ્તકે મણિમય મુકુટ ધારી રહેલા,  
શાંત આકારવાળા, કર્પૂર જેવા શ્વેત શરીરથી શોભાયમાન એવા દિવ્ય  
ધર્મદેવ દેખવામાં આવ્યા ॥૧૮-૨૧॥ તે પછી તે વિપ્રોએ શ્રીવિષ્ણુરૂપે  
દેખાતા શ્રીહરિકૃષ્ણ ભગવાનના જમણા હાથમાં તેમની પરિચર્યાપરાયણ,  
અહુ પ્રકારના પુષ્પાદિ પદાર્થોથી પરિપૂર્ણ સુવર્ણપાત્રને એક હાથમાં  
ધારી રહેલાં અને જમણા હાથમાં પુષ્પમાળાને ધારી રહેલાં, દિવ્ય વસ્ત્ર  
વિભૂષણોને ધારી રહેલાં, ચંદ્રચંદ્રિકા જેવી કાયકાંતિથી શોભતાં, દ્વિભુજ  
એવાં ભક્તિ દેવી દેખ્યાં ॥૨૨-૨૩॥ હે નૃપ ! આ પ્રકારે ધર્મરક્ષણ માટે  
નરનાથને ધારી રહેલા શ્રીહરિના કૃપાસંકલ્પથીજ તે બ્રાહ્મણો જેમના  
વામ દક્ષિણભાગમાં ધર્મદેવ તથા ભક્તિદેવી અલંકાર કરી રહ્યાં છે એવા  
દિવ્ય વિષ્ણુરૂપે દર્શન પામ્યા ॥૨૪॥ મયારામાદિ સર્વ વિપ્રો એરીતે  
વિસ્મયપૂર્વક એક મુહૂર્તપર્યંત પૂર્વોક્ત પ્રકારના દિવ્ય સ્વરૂપને નિરખીને  
'સાક્ષાત્ વિષ્ણુ ભગવાનજ સ્વેચ્છાથી ધર્મરક્ષણ માટે મનુષ્યભાવથી અવ-  
તરેલા આ સ્વામી નારાયણ છે' એમ માનવા લાગ્યા-એવો નિશ્ચય થયો  
॥૨૫॥ તે વિપ્રોએ મુહૂર્તને અંતે યથાપૂર્વ નરનાથધારી વાણિવેષરમણીય  
ભાળીને પ્રણામ કરી પૂર્તકર્મવિધિ સમાપ્ત કરી શ્રીહરિનો સુદૃઢ સમાશ્રય



ચક્રુઃ સુદૃઢમાશ્રયમ્ ॥૨૬॥ ચક્રુશ્ચ મહતીં પૂજાં તસ્ય વેદોક્તવર્ત્મના । વેદઘોષં પ્રકુર્વન્તો બ્રાહ્મણા દૃઢનિશ્ચયાઃ ॥૨૭॥ તમાશ્રિત્ય તદાજ્ઞાયાં સ્થિત્વાન્યોપાસનં દ્રુતમ્ । વિહાય સર્વભાવેન તમેવૈકમુપાસત ॥૨૮॥ સ્વરૂપમિત્યં કૃપયા દ્વિજેભ્યઃ સોડી-દશત્સ્વેશ્વરતાવબુદ્ધ્યૈ । ઉવાસ તત્ર પ્રથયન્પ્રતાપં પુરે સ્વકીયં હરિરાવસન્તાત્ ॥૨૯॥

इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे  
द्वितीयप्रकरणे विष्णुस्वरूपाविष्कारनामा तृतीयोऽध्यायः ॥३॥

સુવ્રત ઉવાચ—આસીત્તસ્મિન્પુરેડથૈકો મેઘજિત્સંજ્ઞકો વણિક્ ।

કયોં એટલે ‘આજ પ્રાપ્ય અને પ્રાપક છે’ એવો નિશ્ચય કયોં. તેપછી તે સર્વ વિપ્રોએ તેમને વેદતાત્પર્યના પરમ વિષય જાણીને વિષ્ણુસૂક્તાદિ વેદ મંત્રોવડે સ્તુતિ કરવાપૂર્વક વેદિક વિધિથી તેમની મહાપૂજા કરી ॥૨૬-૨૭॥ તેમના દિવ્ય સ્વરૂપનો નિશ્ચય કરીને તત્કાળ અન્ય ઉપાસનનો પરિત્યાગ કરી એટલે ફળાંતર અને સાધનાંતરનો ત્યાગ કરી, સર્વભાવ-ફળભાવ તથા સાધનભાવ (જેમ ફળ ભગવાન્ છે તેમ સાધનપણુ એજ છે)થી અથવા-ભગવાન્ સર્વના આત્મા છે તો આ સર્વ જગત્ ભગવાનજ છે એવી ભાવનાથી તેમનો આશ્રય કરીને તેમની આજ્ઞા પાળવામાંજ એક તત્પર થઈ સેવા કરવા લાગ્યા ॥૨૮॥ હે રાજન્! ભગવાન્ શ્રીહરિએ પોતાના સર્વકારણ પારમેશ્વર સ્વરૂપના વિજ્ઞાનમાટે કૃપાથી આશ્રિતોને આ પ્રકારે વિષ્ણુસ્વરૂપ પ્રદર્શાવ્યું અને સંસારસાગર સમુત્તરવામાં મુખ્ય ઉપાયભૂત પરિપૂર્ણ ભક્તિ સંપાદન કરી આપી પોતાનો પ્રતાપ વિસ્તારતાથકા માંગરોળપુરમાં વસંતઋતુપર્યંત નિવાસ કરીને રહ્યા ॥૨૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...દ્વિતીયપ્રકરણે વિષ્ણુ-સ્વરૂપાવિષ્કારનામા તૃતીયોઽધ્યાયઃ ॥૩॥

‘અધ્યાય ૪ થો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્! અથ-વસંતઋતુપર્યંત ત્યાં નિવાસનો

૧ આ અધ્યાયમાં યોગાભ્યાસના મદથી ઉદ્ધત બનેલા, સાધુજનોના અપમાનમાંજ એક પ્રવર્તેલા, મેઘજીત્ નામના વણિકનો મદ ભગવાને ઉતાર્યો, આ આશ્ચર્યકારી કથા કહી છે.

પ્રાચીનોઽસ્ય સતીર્થ્યો વૈ હરેઃ સિદ્ધાભિમાનવાન્ ॥૧॥ પ્રાપ્તઃ  
સમાધૌ સ્વાતન્ત્ર્યં જહ્યાત્સ્વાં તનુમિચ્છયા । ઇચ્છયા ભગવદ્ધામ  
ગચ્છેદ્વા પુનરાવ્રજેત્ ॥૨॥ અન્તર્હિતે તૂદ્ધવેઽસૌ સ્વાત્માનં સર્વતો-

નિશ્ચય થયા પછી એજ માંગરોળ પુરમાં આ શ્રીહરિનો પ્રાચીન સતીર્થ્ય  
-શ્રીરામાનંદસ્વામીનો શિષ્ય 'હું નિષ્પન્નયોગી છું' એવા અભિમાનવાળો  
મેઘજીત્ નામનો કોઈ એક વાણીયો હતો ॥૧॥ આ વણિક સમાધિ-  
આધારચક્ર, નાભિચક્ર, હૃદય, ભ્રૂમધ્ય, બ્રહ્મરંધ્ર આદિક દેશવિશેષમાં અ-  
થવા આત્મામાં અથવા પરમાત્મામાં ચિત્તનું સ્થાપન કરવું તે ધારણા કહે-  
વાય, તેમાં ચિત્તવૃત્તિની એકતારતા થાય તે ધ્યાન કહેવાય, એક ધ્યેયા-  
કાર (ધ્યાતૃ ધ્યાનના અનુસંધાન વિના) વિષયપણે જે ભાસમાન થવું  
એટલે ચિત્તવૃત્તિની શૂન્યતા જેવી સ્થિતિ થાય તે સમાધિ કહેવાય, અર્થાત્  
ઉત્કૃષ્ટ ધ્યાન તે સમાધિ કહેવાય, આવી ધારણા ધ્યાન અને સમાધિ આ  
ત્રણેય એક ધ્યેયાકાર વિષયવાળું થાય તે સંયમ કહેવાય. આવો સંયમ  
આ સ્થળે સમાધિશબ્દથી કહેવા ઇચ્છેલો છે. તેમાં સ્વાતંત્ર્ય-ઐશ્વર્યને  
પામ્યો હતો. એટલે સંયમના પ્રતાપથી અણિમાદિ ઐશ્વર્યને પામ્યો હતો.  
સંયમ સિદ્ધ થતાં ઐશ્વર્યપ્રાપ્તિ થાયછે એમ પાતંજળ દર્શનના વિભૂતિ-  
પાદમાં નિરૂપણ કર્યુંછે. તે ઐશ્વર્ય ક્રિયારૂપ અને જ્ઞાનરૂપ એમ બે પ્રકારનું  
કહ્યું છે. તેમાં પશુપક્ષ્યાદિ પ્રાણિમાત્રના શબ્દનું જ્ઞાન, પૂર્વ જાતિનું જ્ઞાન,  
પરચિત્તનું જ્ઞાન, સૂક્ષ્મ તથા દેશ કાળથી બહુ દૂર રહેલાનું જ્ઞાન, બધાં  
ભુવનોનું જ્ઞાન, તારામંડળ અને તેની ગતિનું જ્ઞાન ઇત્યાદિક જ્ઞાનરૂપ ઐશ્વર્ય  
કહેવાય છે. ચિત્તનો પર શરીરમાં પ્રવેશ ઇત્યાદિક ક્રિયારૂપ ઐશ્વર્ય કહે-  
વાય છે. આવું સર્વ ઐશ્વર્ય સંયમની સિદ્ધિથી પ્રાપ્ત થાય છે, પણ તે મોક્ષ  
જેનું પરમ ફળ છે એવી સમાધિમાં ઉપરોધ કરનાર છે. આનો વિસ્તાર  
પાતંજળથકી જાણવો. આ મેઘજી સમાધિથી સિદ્ધ થએલા ઐશ્વર્યયોગને  
લીધે કદાચિત્ સંકલ્પમાત્રથી આ પ્રારબ્ધ દેહનો ત્યાગ કરીને ભગવાનના  
તેતે શ્વેતદ્વીપાદિ ધામમાં જાય અને પાછો પણ આવે, આવું સમાધિમાં  
સ્વાતંત્ર્ય પામ્યો હતો ॥૨॥ આ મેઘજીત્ ઉદ્ધવાવતાર શ્રીરામાનંદસ્વામી

ઽધિકમ્ । મન્યમાનો મુકુન્દાદીનવમેને પ્રભું ચ તમ્ ॥૩॥ કૃષ્ણ-  
મક્તાંસ્ત્યાગિજનાંસ્તિરસ્કુર્વન્તમેકદા । સદ્ધિર્વિવદમાનં ચ સ્વા-  
મી પ્રાહ સદઃસ્થિતઃ ॥૪॥ કથં સતોઽવજાનાસિ માનનીયાન્સુરે-  
રપિ । જાનામિ તવ સામર્થ્યં કરિષ્યે નિર્મદં ક્ષણાત્ ॥૫॥ સ્વસુ-  
સ્થેચ્છા યદિ ભવેદાજ્ઞાયાં તર્હિ તિષ્ઠ મે । નો ચેત્સમાઘૌ સ્વાત-  
ન્નયં તવાઘૈવ ગમિષ્યતિ ॥૬॥ સ ઉવાચ તદા વર્ણિન્નધુનાતન ઇવ  
હિ । ત્વં કિં કર્તાસિ મે રામાનન્દશિષ્યોઽસિ નિર્ભયઃ ॥૭॥ આ-

સ્વધામમાં સીધાવ્યા પછી તેમના સમસ્ત સમાશ્રિતોની અપેક્ષાએ પોતાને  
અતિ ઉત્કૃષ્ટ માનીને મુકુન્દાનંદાદિની અવજા કરવા લાગ્યો. એમની એક-  
લાનીજ અવજા કરવા લાગ્યો એટલુંજ નહિ પણ શ્રીસ્વામિના અતિશય  
માનપાત્ર એવા આ સમસ્ત જગતના પ્રભુ શ્રીહરિ ભગવાનનીપણ અવજા  
કરવા લાગ્યો ॥૩॥ કોઈ સમયે સલામાં વિરાજમાન ભગવાન શ્રીસ્વામી-  
નારાયણે સદાય સંતો સાથે પોતાની પ્રકૃષ્ટતા અને સંતોની અપ્રકૃષ્ટતા  
કહેવાપૂર્વક બ્રહ્મવિદ્યાનો વિવાદ કરતા અને કૃષ્ણભક્તોને તિરસ્કાર કરતા  
તે મેઘજીતને એમ કહ્યું કે ॥૪॥ હે વણિક ! તું સંતોનું પણ અપમાન કેમ  
કરેછે ? કેમકે સંતો તો ભવબ્રહ્માદિ દેવોએપણ માનનીય છે. કોઈએપણ  
અપમાન કરવા લાયક નથી. જે આ યોગેશ્વર્યમદનો લેખ તને વળગ્યો છે  
તે અસ્થાને છે. તારૂં સામર્થ્ય કેટલું છે તેતો હું જાણું છું. તારા મદનો ભંગ  
એકજ ક્ષણમાં કરીશ. જે તારે મુખસ્થિતિની સ્પૃહા હોય તો મારી  
આજ્ઞાને પાળવાપૂર્વક આ સાધુઓને અનુસરજે. જે એમ નહિ કંઈ તો તારૂં  
સમાધિ સિદ્ધિથી પ્રાપ્ત થએલું ઐશ્વર્ય આ દિવસેજ વિનાશ પામી જશે.  
॥૫-૬॥ હે રાજન ! આ પ્રકારે ભગવાને કહ્યું એટલે તે સમયે મેઘજીત  
ગર્વથી બોલ્યો કે-હે વણિક ! તમો તો આધુનિક-કેટલાક માસમાત્ર સ્વા-  
મિના સમાગમમાં રહ્યા છો અને અવસ્થાએપણ અત્યદપજ છો, તે તમો  
વયોવૃદ્ધ અને બહુકાળથી સ્વામિના ચરણની પરિચર્યાપરાયણ એવા મને  
શું કરી શકનારા છો ? તમારા જે ગુરૂ છે તેમનો પરમ કૃપાપાત્ર હું મુખ્ય  
શિષ્ય છું, માટે હું નિર્ભય છું. માટે તમો સર્વે વય તથા ગુણવડે તમારા

જ્ઞાયાં મમ વર્તધ્વં યૂયં જ્યેષ્ઠસ્ય સર્વશઃ । સ્વાજ્ઞાયાં મામપિ કથં  
વર્તયન્નૈવ લજ્જસે ॥૮॥ સામર્થ્યં દર્શયેઽધૈવ મમ તુભ્યં વિલોકય ।  
હત્યુક્ત્વા તપ્તતૈલે સ્વૌ કટાહે ન્યક્ષિપત્કરૌ ॥૯॥ કરૌ ફુલ્લત્વચૌ  
દગ્ધૌ તથાપિ સ ન વિવ્યથે । વાદં કુર્વન્નાપિ વણિક્ દેહસ્યાત્ય-  
ન્તવિસ્મૃતેઃ ॥૧૦॥ આશ્ચર્યમેતદ્દૃષ્ટ્વૈવ પૌરાસ્તં સિદ્ધપૂરુષમ્ । મેનિરે-  
સ ઉવાચાથ સર્વેષાં શૃણવતાં વચઃ ॥૧૧॥ હતશ્ચતુર્થે દિવસે ચતુ-  
ર્થે ક્ષણ એવ ચ । સઘઃ કલેવરં સ્વીયં હાસ્યામ્યત્ર ન સંશયઃ  
॥૧૨॥ સ્વામી તમાહ યદ્યેવં ત્વયા સ્યાત્તર્હિ તે વચમ્ । શિષ્યા  
ભવેમ સર્વેઽપિ શિષ્યો મે સ્યાસ્ત્વમન્યથા ॥૧૩॥ દેહસ્ય ચ હરે-

થકી સર્વથા શ્રેષ્ઠ એવા મારીજ આજ્ઞામાં વર્તો, જ્ઞાનવૃદ્ધ, તપોવૃદ્ધ અને  
વયોવૃદ્ધ એવાપણુ મને સર્વ પ્રકારે કનિષ્ઠ એવાપણુ તમો તમારી આજ્ઞામાં  
વર્તાવાની ધન્યતા રાખતાં લેશપણુ કેમ લજ્જાતા નથી. તો હમણાંજ સર્વ  
જનોને જોતાંજ માફ સામર્થ્ય તમોને હું બતાવીશ તે તમો જોઈ દ્યો. એમ  
કહીને તુરત તીવ્ર તપાવેલું તેલ જેમાં છે એવા કટાયામાં પોતાના હાથ  
નાંખ્યા ॥૭-૮॥ તપેલા તેલમાં હાથ ઘાલતાં દાઝી ગયા અને ચામડી કુલી  
ગઈ તથાપિ શરીરની અતિશય વિસ્મૃતિને લીધે આ વણિકે શ્રીહરિની  
સાથે વૈરાનુબંધથી વિવાદ કરતાથકાંપણુ થએલી બથાપણુ ગણીજ નહિ.  
॥૧૦॥ કેટલાક અજ્ઞાનિ નગરનિવાસી જનો મેઘજીતના હાથ દાઝીને કુલી  
ગયા છે તથાપિ બ્યથાવિસ્મૃતિમાત્રરૂપ અલ્પ ઐશ્વર્યને જોઈનેજ તેને  
'આ કોઈ સિદ્ધપુરૂષ છે' એમ માનવા લાગ્યા. તેપછી તે વાણીયો ક્રોધ-  
વેગથી વિક્ષિપ્ત ચિત્તવાળો થઈ સમસ્ત નગરનિવાસી જનોને સાંભળતાં  
ગર્વથી એવું વચન બોલ્યો કે—આ દિવસથકી ચોથે દિવસે તેમાં પણુ ચોથા  
મુહૂર્તમાંજ મારા આ સ્થૂળ શરીરનો તત્કાળ ત્યાગ કરીશ. આ મારા વચ-  
નમાં કોઈ સંશય કરશો નહિ. હું સ્વાધીન પ્રાણુગતિવાળો છું ॥૧૧-૧૨॥  
તેપછી ભગવાને તે વણિકને કહ્યું કે—રે વણિક ! જો તું એવી રીતે સ્વતં-  
ત્રતાથી શરીરનો ત્યાગ કરી શકું તો અમો બધાય તારા શિષ્યભાવને સ્વી-  
કાર કરીશું અને જો એમ નહિ કરી શકું તો તારે અમારો શિષ્યભાવ

ધ્યાસો મધ્યે ત્વાં તુ ત્રિશકુવત્ । સ્થાપયિષ્યે ન સન્દેહો યતસ્વ  
ત્વં યથાબલમ્ ॥૧૪॥ તદા સ પ્રાહ મે વશ્યાઃ સિદ્ધયોઽપ્યણિમા-  
દયઃ । ભવન્તીતિ ન સામર્થ્યં મયિ તે પ્રચરિષ્યતિ ॥૧૫॥ હત્યુ-  
ક્ત્વા સ ગૃહં ગત્વા જિહાસુર્દેહમાત્મનઃ । દદૌ દાનાનિ बहुधा  
બ્રાહ્મણેભ્યઃ સહસ્રશઃ ॥૧૬॥ પક્વાન્નાનિ ચ ભૂરીણિ વિધાપ્ય બ્રા-  
હ્મણાન્સ ચ । સાધૂન્સહસ્રશઃશ્રાન્યાન્મોજયામાસ તદિનાત્ ॥૧૭॥  
જીવાન્ યવનચણ્ડાલપર્યન્તં સમમોજયત્ । નીલકણ્ઠાશ્રિતા-  
ન્સાધૂન્વર્જયિત્વૈવ મત્સરાત્ ॥૧૮॥ કૃત્વા ત્રીણિ દિનાનીત્યં ચતુ-  
ર્થેઽપિ દિને પ્રગે । बहुशो મોજયામાસ સાધૂન્વિપ્રાંશ્ચ સત્ત્વરમ્  
॥૧૯॥ અહો મુહૂર્તે તુર્યેઽથ બધ્વા પદ્માસનં વણિક્ક । સમાધિમ-

સ્વીકારવો પડશે ॥૧૩॥ હે વણિક્ક ! હું તો મદાન્ધ એવા તારા ગર્વને  
હરવા માટે તને દેહ અને જવા ધારેલા ભગવદ્દામની મધ્યે ત્રિશકુની  
માફક સ્થાપન કરીશ, એમાં જરાપણ સંશય કરીશ નહિ, તો તું હવે  
તારી શક્તિને અનુસારે જે પ્રયત્ન કરવો હોય તે કરી લે ॥૧૪॥ હે રાજન !  
આવા અવસરમાં આ વણિક્ક ભગવાનનું હિતવચન સાંભળીને પણ તેને નહિ  
ગણીને ‘હું તો અણિમાદિ સિદ્ધિએ સંપન્ન છું તે મારે વિષે તમારું કિંચિત્  
પણ સામર્થ્ય પ્રસરી શકશે નહિ’ એમ ગર્વથી કહીને પોતાને ઘેર ગયો  
॥૧૫॥ ઘેર જઈને પોતાના શરીરનો ત્યાગ કરવાની ઇચ્છા હોવાથી  
તે દિવસને આરંભીને આર દિવસ સુધી બહુ આહ્મણોને બહુવિધ દાનો  
દીધાં. હબરો હબર આહ્મણો અને શ્રીસ્વામીનારાયણના સમાશ્રિત થકી  
ખીજ બહારના બહુ સાધુ જનોને છ રસે સહિત ઉત્તમ પકવાન કરાવીને  
તે દિવસને સમારંભીને જમાડવા લાગ્યો. યવન આંડાળપર્યંત સર્વ  
જીવોને જમાડ્યા પણ ભગવાનમાં દૃઢ વૈરાગ્યને લીધે નીલકંઠના આશ્રિ-  
તોમાંથી એકનેપણ જમાડ્યો નહિ ॥૧૬-૧૮॥ આ પ્રકારે ત્રણ દિન પર્યંત  
કરીને ચોથેપણ દિવસે પ્રાતઃકાળમાંજ ખીજ બહુ સાધુ આહ્મણોને સત્ત્વર  
જમાડીને પછી દિવસના ચોથા મુહૂર્તમાં પદ્માસન બાંધીને સમાધિ  
કરવા બેઠો. એનું સામર્થ્ય એવા માટે નગરના નરો હબરો હબર ભેગા

કરોત્તં ચ દ્રઘં પૌરા ઉપાયયુઃ ॥૨૦॥ સર્વાંગેભ્યઃ સમાકૃપ્ય પ્રા-  
ણવાયું હૃદસ્વરે । વાહયામાસ વિચ્છિન્નનાડીબન્ધઃ સ્થિરેક્ષણઃ  
॥૨૧॥ ઝર્ધ્વં નેતું હૃદઃ પ્રાણાન્નહારન્ધ્રં વિભિચ ચ । ગન્તું તુ નૈવ  
શેકેઽસૌ યતમાનો મૃશં વલાત્ ॥૨૨॥ બહુવેલં ચ બહુધા કૃતે  
યત્નેઽપ્યસૂત્રિજાન્ । નોર્ધ્વં ન ચાપ્યધો નેતું સ શશાક કથશ્ચન  
॥૨૩॥ અષ્ટભિઃ સ્વવશાભિશ્ચ સિદ્ધિભિઃ સોઽણિમાદિભિઃ । અપિ  
સશ્ચાલનેઽસૂનાં ન ક્ષમોઽમૂઞ્ઞરાધિપ ! ॥૨૪॥ નમોલમ્બદધઃશી-  
ર્ષત્રિશક્કુનૃપતેર્દશામ્ । પ્રાપ્તો નિશ્ચેષ્ટ એવાસાવેકસિન્ન્યપતત્સ્થલે  
॥૨૫॥ હતપ્રતિજ્ઞં તં ચાતિવ્યાકુલં સિદ્ધમાનિનમ્ । ગ્રાહુઃ પૌરા  
દ્વિતીયેઽહિ વિપ્રાશ્ચ વણિજોઽપિ ચ ॥૨૬॥ વર્ણિરાજસ્ય ચ સતા-

થઈ ગયા ॥૧૯-૨૦॥ આ વણિક મસ્તકમાં રહેલી સુપુમ્ણા નાડીએ  
પ્રાણોને કાઢવામાટે ( આ નાડીથી બ્રહ્મધામમાં જવાય છે માટે ) પ્રથમ  
સર્વ અંગોમાંથી પ્રાણવાયુને સમાકર્ષણ કરીને નાડી બંધને તોડીને,  
નેત્રને નિશ્ચળ કરીને હૃદયાકાશમાં બલાત્કારથી ચલાવા લાગ્યો. હૃદાકાશ  
થકી પ્રાણવાયુને ઉંચે બ્રહ્મરંધ્રમાર્ગે કરીને લઈ જવા માટે બલાત્કારથી  
પ્રયત્ન કરવા છતાંપણ બ્રહ્મરંધ્રને ભેદીને ભગવાનના ધામને પામવામાટે  
સમર્થ નજ થયો ॥૨૧-૨૨॥ આ પ્રકારે બહુ વેળાપર્યંત બહુ પ્રકારનો  
પ્રયત્ન કરવા છતાંપણ મહાકષ્ટે કરીનેપણ પોતાના પ્રાણોને ઉંચે કે નીચે  
લઈ જવા માટે સમર્થ થયો નહિ, કિંતુ કેવળ કષ્ટકારી ગતિને પામ્યો.  
હે નરાધિપ ! કિંબહુના-જે પ્રથમ આણિમાદિ આઠ વશવર્તી સિદ્ધિઓએ  
સંપન્ન હતો એજ હમણાં પોતાના પ્રાણોને ઉંચે નીચે નાડીઓમાં ચલા-  
વામાંપણ સમર્થ થયો નહિ ॥૨૩-૨૪॥ તેપછી આ વણિક આકાશમાં  
લગડતું નીચું મસ્તક જેનું છે એવા ત્રિશંકુરાબ્જના જેવી દુર્દશાને પામી  
અંગચેષ્ટાએ વર્ણત થઈ કોઈ એક સ્થાનમાં પડી રહ્યો ॥૨૫॥ જે દિવસે  
દેહત્યાગની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી તે થકી બીજે દિવસે પુરવાસી વિપ્રો અને  
બીજા વાણીઆઓ પણ તેની પાસે આવીને, તેને ભંગપ્રતિજ્ઞાવાળો, પૃથ્વી  
ઉપર પડી રહેલો, પ્રાણચેષ્ટાએ રહિત, પોતાના પ્રાણો દેહના મધ્યમાં



મપમાનસ્ત્વયા કૃતઃ । ન પૂર્ણાં તે પ્રતિજ્ઞાઽતઃ પ્રાપ્તોઽસ્યેતાં ત્વ-  
માપદમ્ ॥૨૭॥ તસ્માત્તં માનયાઽઽશુ ત્વં સ તુ યુક્તં કરિષ્યતિ ।  
ત્યાજયિષ્યતિ દેહં વા ભવન્તં જીવયિષ્યતિ ॥૨૮॥ ઇતિ નાગરિકૈઃ  
પ્રોક્તાં વાચં સ સ્વહિતામપિ । પ્રાપ્તોઽપિ તાદૃશં કષ્ટં ન મેને મા-  
નનપૃથ્વીઃ ॥૨૯॥ નિશ્ચેષ્ટ ઇત્યં પતિતઃ સ આસીદ્દિનપન્ચકમ્ ।  
તતો ગલિતમાનોઽભૂત્તં હૃદા શરણં યયૌ ॥૩૦॥ અસ્ફુટાક્ષરયા  
વાચા સંજયા ચાન્તિકસ્થિતાન્ । નરાન્સ પ્રાહ વર્ણોન્દ્રમિહાનયત  
મા ચિરમ્ ॥૩૧॥ જનૈઃ સમ્પ્રાર્થ્યમાનોઽથ નીલકંઠઃ કૃપાનિધિઃ ।

રોકાઈ જવાથી આકુલિત અંતઃકારણવાળો, સિદ્ધપણના અભિમાનવાળો  
જોઈને એમ કહેવા લાગ્યા કે-રે વણિક! તું નિરંતર સંતોની અવજા કરતો  
હતો અને હમણાં વણિવર્ય લગવાનનીપણ અવજા કરી, જેથી તારી પ્રતિજ્ઞા  
પરિપૂર્ણ થઈ નહિ અને આવી અસહ્ય આપત્તિને પામ્યો ॥૨૬-૨૭॥  
માટે તું તત્કાળ તેજ મહાસમર્થ કૃપાનિધિ વણિરાજ લગવાનને શરણે  
જા, તે તને દેહનો ત્યાગ કરાવશે અથવા જીવાડશે. એમાં જે યોગ્ય હશે  
તે કરશે ॥૨૮॥ હે રાજન્! આ પ્રકારે પુરના વિગ્રો તથા વણિજોએ કહેલી  
વાણી પોતાનાજ હિતને કરનારી છે તથાપિ માને કરીને વિનષ્ટ વિવેકવાળો  
હોવાથી આવા કિલ્લટ કષ્ટને પામ્યો છે તથાપિ માનીજ નહિ ॥૨૯॥ આ  
મેઘજીત્ પૂર્વોક્ત પ્રકારે અંગચેષ્ટાએ રહિત થઈને પાંચ દિનપર્યંત પૃથ્વી  
ઉપર પડી રહ્યો. છેવટે દુઃખનિવારણનો કોઈ ઉપાય નહિ જડતાં સિદ્ધ-  
પણના અભિમાને રહિત થઈ એજ લગવાન્ શ્રીહરિને મનથી શરણે જઈને  
અસ્પષ્ટ વર્ણવાળી વાણી અને ભ્રુકુટિપ્રેરણ આદિક સંજાવડે પોતાની  
પાસે બેઠેલા જનો પ્રત્યે 'વણિવર્યને વિના વિલંબે મારી પાસે બોલાવી લાવો'  
એમ કહેવા લાગ્યો ॥૩૦-૩૧॥ તેપછી તેણે પ્રેરેલા પુરુષોએ 'હે વણિરાજ !  
આપ અકારણ કષ્ટાશીલ હોવાથી મેઘજીતના અપરાધોને નહિ ગણીને  
તેની પાસે પધારીને તેને સુખી કરો' એમ બહુ પ્રાર્થના કરેલા, અશરણના  
શરણરૂપ કૃપાનિધિ નીલકંઠ લગવાન્ તત્ક્ષણ મુક્તાનંદાદિ સાધુઓને સાથે  
લઈને તેની પાસે આવીને તેના અક્ષુને પોતાના અક્ષુપથી એકાગ્રપણે

સન્નિઃ સહૈવ તત્રૈત્ય તદ્દૃષ્ટિં સ્વદૃશૈક્ષત ॥૩૨॥ યથાસ્થાનગત-  
પ્રાણનાદિઃ સઘોઽભવત્તદા । સ્વસ્થ ઉત્થાય સ સ્વેશં જ્ઞાત્વા કૃષ્ણં  
તમાનમત્ ॥૩૩॥ પ્રાહ ચાઘદિનાત્ સ્વામિસ્ત્વદાસોઽસિ કૃપાં  
કુરુ । ક્ષાન્ત્વા મમાપરાધાંસ્ત્વમાજ્ઞાપયિતુમર્હસિ ॥૩૪॥ સ ઋચે  
મેઘજિન્નક ! ત્વયા દેહો ન સામ્પ્રતમ્ । ત્યક્તવ્યો ભગવદ્વાર્તાઃ  
કુર્વન્ જીવ સુખં ભુવિ ॥૩૫॥ ઇત્યુક્ત્વા ભગવાંસ્તેન સહ સ્વાવા-  
સમાયયૌ । તતોઽતિવિસ્મયં પ્રાપુઃ સર્વેઽપિ પુરવાસિનઃ ॥૩૬॥  
નિશામ્યાશ્ચર્યં તન્નગરમનુજા પેશમતુલં હરેસ્તસિન્નાપુર્જગદધિપ-  
સમ્ભ્રાન્તિમનિશમ્ । તતસ્તેષામેકે તદુપસદનાયોત્સુકહૃદો વભૂવુઃ

જેવા લાગ્યા. એટલે તેની દૃષ્ટિસામી કૃપાદૃષ્ટિ કરી ॥૩૨॥ આ પ્રકારે  
જેવા માત્રમાંજ તત્કાળ પોતપોતાના સ્થાનમાં નાડી પ્રાણ આવી જતાં  
મેઘજીવ સ્વસ્થ અવયવવાળો થયો અને સન્મુખ ઉઠીને વર્ણિરાજને પો-  
તાના ઇષ્ટદેવ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન જાણી પ્રણામ કરવા મંજ્યો ॥૩૩॥ અને  
વિનયથી કહેવા લાગ્યો કે-મારી ઉપર કૃપા કરીને મારા અપરાધો સહન  
કરવાને યોગ્ય છો. આ દિવસને આરંભીને આપ મારા સ્વામી છો અને  
હું આપનો દાસ છું, તો આપની ઇચ્છાને અનુસારે દાસકર્મમાં મને આજ્ઞા  
આપો, આપનું શું દાસકર્મ કહું તે કહો ॥૩૪॥ તેપછી ભગવાને તો એમ  
કહ્યું કે-હે મેઘજીવ ભક્ત ! તારે હાલમાં શરીર ત્યાગમાં ઇચ્છા કરવી નહિ  
-સુખેથી જીવતો રહીને અમારાથકી કલ્યાણકારી વાણી સાંભળવી અને  
મુમુક્ષુઓને ઉપદેશ આપવો. જેણે કરીને લોકોનું કલ્યાણ થાય. લોકોનું  
કલ્યાણ કરવું એજ પરમ ધર્મ માનેલો છે ॥૩૫॥ આ પ્રકારે કહીને ભગ-  
વાન મેઘજીવની સાથે પોતાના ઉતારામાં આવ્યા. ભગવાનનું આવું આશ્ચર્ય-  
કારી દિવ્ય ચરિત્ર દેખીને સર્વ કોઈ નગરનિવાસી જનો પરમ વિસ્મય  
પામ્યા ॥૩૬॥ હે રાજન્ ! માંગરોળ નગરના સમગ્ર મનુષ્યો ભગવાન શ્રી-  
હરિનું આશ્ચર્યકારી અસાધારણ પૂર્વોક્ત ઐશ્વર્ય જોઈને તેમને વિષે નિરંતર  
'આ સમસ્ત જગતના પતિ પરમેશ્વર છે' એવા સંભ્રમને પામ્યા. તેપછી  
તેમાંથી કેટલાક શ્રીહરિનું શરણ સ્વીકારવા સમુત્સુક હૃદયવાળા થયા

કેચિત્તં પ્રભુરિતિ પરીક્ષ્યોપસસૃપુઃ ॥૩૭॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने  
नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे द्वितीयप्रकरणे स्वतन्त्रसमाधिनिष्ठमेघजित्पराजयनामा  
चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

સુવ્રત ઉવાચ—વણિજઃ શ્રાવકાસ્તત્ર સમવેતાઃ સહસ્રશઃ । ત-  
દાશ્રયં કર્તુકામાસ્તં પ્રણમ્યૈવમૂચિરે ॥૧॥ अस्मत्तीर्थकरान्द्रष्टुमि-

अने કેટલાક શ્રીહરિને દ્વિવ્યગુણોવડે ‘આ પરાત્પર પ્રભુ છે’ એમ પરીક્ષા  
કરીને તેમના નિર્ભય શરણુને પામ્યા ॥૩૭॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...  
द्वितीयप्रकरणे स्वतंत्रसमाधिनिष्ठमेघजित्पराजयनामा चतुर्थोऽ-  
ध्यायः ॥४॥

### અધ્યાય ૫ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! સિદ્ધાભિમાની મેઘજીતનો પરાજય  
સાંભળીને બહુ શ્રાવક વાણીયાઓ ભેગા થઈ ભગવાનના ચરણકમળના  
સમાશ્રયમાં અભિરૂચિવાળા થઈ પ્રણામ કરીને ભગવાન પ્રત્યે એમ બોલ્યા  
કે—હે વર્ણીન્દ્ર ભગવન્ ! અમો સર્વે શ્રાવક વાણીયાઓ અમારા ઋષભદેવ  
મહાવીર વિગેરે તીર્થંકરોનાં દર્શન કરવા ઇચ્છીએ છીએ. તેમનો તમો જો  
સાક્ષાત્કાર કરાવો તો તમારે વિષે મહાવિશ્વાસ કરીને તમારો આશ્રય  
અવશ્ય અમો કરીશું, એમાં સંશય નથી—અમો અસત્ય કહેતા નથી. ય-  
દ્યપિ—આચાર્યને હાથમાં ભેટ સામગ્રી સાથે લઈ વિનિત વેષથી અભિમુખ  
જનારની પરીક્ષા કરીને આચાર્ય ઉપનયનાદિ આપેછે, એતો યુક્ત છે. આ  
સ્થળે તો આ વિપરીત પ્રતીત થાયછે. કેમકે શિષ્યભાવને પામવા ઇચ્છતાં  
પ્રથમ આચાર્યની પરીક્ષા કરવા તૈયાર થાયછે. તથાપિ ધર્મરક્ષણ અર્થે  
અવતરેલા ભગવાનને તો આ યુક્તજ છે. આ ભગવાન ગુરૂપાસે યથા-  
વિધિ જઈને ગ્રહવિદ્યાને પામ્યા નથી, જેથી આ બીજની પેઠે શિષ્યની  
પરીક્ષા કરવા તત્પર થાય. બીજાઓતો પ્રથમ ગુરૂઓએ પરીક્ષા કરેલા  
હોવાથી પોતેપણુ શિષ્યોની પરીક્ષા કરવા તત્પર રહેછે. સ્વયં સંપૂર્ણ

૧ આ અધ્યાયમાં જૈનાદિ પરમતના અનુયાયિઓએ અદ્ભુત અલૌકિક ઔ-  
શ્વર્ય દર્શાવાથી શ્રીહરિનો કરેલો સમાશ્રય નિરૂપણ કર્યો છે.

ચ્છામો વર્ણિરાઢ્યમ્ । સ્થાતું તતસ્ત્વદાશ્વાયાં તત્પરાઃ સ્મો ન  
સંશયઃ ॥૨॥ ઉપાવેશ્યાથ તાન્સ્વામી કૃપાવીક્ષણકારિતે । સમા-  
ધૌ દર્શયામાસ તેભ્યસ્તીર્થઙ્કરાન્બહૂન્ ॥૩॥ વિલીનનાડીપ્રાણાસ્તે  
બહિઃ કાષ્ટવદાસત । તીર્થઙ્કરાંસ્તુ હૃદયે દદશુઃ શ્રુતલક્ષણાન્  
॥૪॥ ઇત્થં યામત્રયં તસ્થુઃ સમાધૌ તે તુ ભૂપતે ! । ઋષભપ્રમુખાં-  
સ્તાંશ્ચ દૃષ્ટ્વા મુમુદિરે ભૃશમ્ ॥૫॥ ઉદ્દોષોઽભૂન્મહાન્ પુર્યો તે

સમસ્તકામ સર્વેશ્વર છે તથાપિ યોગરદમ પ્રવૃદ્ધિ પામેલા અધર્માતિશયને  
શમાવામાટે પોતે પ્રકૃતિથી પર રહ્યા છે તથાપિ પોતાના નિવાસસ્થાનમાંથી  
ચાલી નીકળીને, સંસારીમંડળના મધ્યમાં રહેલા આ લોકવિશેષમાં પોતાને  
સન્મુખ થનારા જનને ગોતવામાટે પધારે છે, અને લોકોની પરીક્ષાની  
કસોટીને પામીને પણ લોકોનું કલ્યાણ કરવું એમજ માને છે; માટે તેમને  
તો આ યુક્તજ છે ॥૧-૨॥ શ્રાવકોનું વચન સાંભળ્યા પછી લગવાને તેમને  
ધ્યાનમુદ્રાથી બેસારીને કૃપાપૂર્વક ‘આમને તીર્થકરોનો સાક્ષાત્કાર થાય  
એવી સમાધિ થાઓ’ એમ સંકલ્પ કરીને બેસ્યા, એજ કૃપાદર્શનથી તત્કાળ  
તેમને સમાધિ-ધારણા ધ્યાનક્રમથી તીર્થકરોનો સ્કુટ અવલાસ થાય એવી  
સમાધિ થઈ. જે ધારણાદિક યમનિયમાદિ પર્વક્રમથીજ એક સાધ્ય છે તે  
લગવાનના સંકલ્પપૂર્વક દર્શનમાત્રથી સિદ્ધ થયું, એવી સમાધિમાં લગવાને  
તેઓને બહુ તીર્થકરો બતાવ્યા ॥૩॥ તે સમયમાં તેઓ નાડીઓથકી પ્રા-  
ણોનો પ્રત્યાહાર કરી હૃદયાકાશમાં સ્થાપન કરવાથી લીન નાડી પ્રાણવાળા  
થઈ ગયા, માટે બહારતો બીજાઓની દૃષ્ટિએ કાષ્ટ જેવા નિશ્ચેષ્ટ જણાવા  
લાગ્યા, પણ એકલા જગતા મનવડે તો ચક્ષુષથીજ જેમ એમ જેવાં  
લક્ષણવાળા ગ્રંથોમાંથી પ્રથમ સાંભળ્યા હતા એવાજ તીર્થકરો જેવા લાગ્યા.  
હે ભૂપતે ! તે શ્રાવકો આવી રીતે ત્રણ પ્રહરપર્યંત લીન નાડીપ્રાણવાળા  
થતાં સમાધિમાં ઋષભદેવ પ્રમુખ તીર્થકરોને નિરખીને અત્યંત આનંદ પા-  
મવા લાગ્યા ॥૪-૫॥ નીલકંઠવાર્ણિનાં દર્શન કરવા જતાં સમાધિમાં ગએલા  
શ્રાવક વાણીયાઓને લીન નાડીપ્રાણ અને નિશ્ચેષ્ટ બેઠને ‘આતો મરી ગયા’  
એમ બીજા જનો માનવા લાગ્યા. ‘શ્રાવકો મરી ગયા’ એવો પ્રવાદ પુરીમાં

મૃતાઃ શ્રાવકા इति । तदा सम्बन्धिनस्तेषां तत्राजग्मुस्त्वरान्विताः ॥६॥ मृतकानिव तान्वीक्ष्य निश्चेष्टान् पतितान्भुवि । रुदन्तः प्रार्थयामासुस्ते त्वमुज्जीवयति तम् ॥७॥ सद्य उत्थापयामास तदा तान्वीक्षयैव सः । तीर्थङ्करा दर्शिता नः स्वामिनेत्यूचुर्हृत्थिताः ॥८॥ ततो नारायणमुनिं विदित्वेश्वरमेव ते । समाश्रित्य दृढं भेजुर्देहदैहिकनिःस्पृहाः ॥९॥ आसंस्तस्मिन्पुरेऽन्ये च श्रीवल्लभकुलाश्रिताः । निम्बार्कीयाश्च माध्वाश्च श्रीमद्रामानुजाश्रिताः ॥१०॥ रामानन्दाश्रिताः केचिच्छङ्कराचार्यसंश्रिताः ।

ચોમેર પ્રવર્તી ગયો, આવો પ્રવાદ સાંભળીને તેમના પિતા બ્રાતાદિ સંબન્ધિ જનો તત્કાળ ત્યાં આવીને શબ જેવા નિશ્ચેષ્ટ પૃથ્વી ઉપર પડી રહેલા જોધને બહુ શોકાતુર થઈ રૂદન કરતા થકા ‘હે હરે ! અમારા આ સંબન્ધિ જનોને જલદી જીવાડો’ એમ પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા ॥૬-૭॥ તેપછી ભગવાને કાષ્ટપ્રાય પડી રહેલા તે શ્રાવકોને તત્ક્ષણ દૃષ્ટિમાત્રથી બધા અવયવોમાં પ્રાણસંચારવાળા કરી દીધા, એટલે તેઓ તુરત ઉઠીને, પોતા પાસે ઉભા રહેલા સંબન્ધિ જનોને જોધને તેઓને ‘આ સ્વામી નારાયણે અમોને સમાધિમાં તીર્થકરોનાં દર્શન કરાવ્યાં’ એમ કહેવા લાગ્યા ॥૮॥ તેપછી તે શ્રાવકો ‘આ મુનિરૂપથી વિરાજમાન સાક્ષાત્ સર્વેશ્વર નારાયણ છે’ એવો દૃઢ નિશ્ચય કરીને, દેહ અને દેહાનુબન્ધિમાં સ્પૃહાએ રહિત થઈ તેમનોજ સર્વ પ્રકારે સમાશ્રય કરી નિશ્ચળ મનથી એમનીજ ઉપાસના કરવા લાગ્યા ॥૯-૧૦॥

ભગવાનનું આવું દિવ્ય અદ્ભુત ચરિત્ર કર્ણાકર્ણી સાંભળીને બીજાપણ તે તે મતના હજારો હજાર અનુયાયિઓએ ત્યાં આવીને, તેમના પ્રસાદથી પ્રાપ્ત થએલી સમાધિમાં પોતપોતાના ઇષ્ટદેવોનાં દર્શન થવાથી એજ સર્વાશ્રય શ્રીહરિનો સમાશ્રય કર્યો એમ હવે કહેછે—તે પુરમાં બીજા વલ્લભાર્ય, નિંબાર્કાર્ય, મધ્વાર્ય અને શ્રીરામાનુજાર્યના સંપ્રદાયના વૈષ્ણવ જનો હતા ॥૧૦॥ કેટલાક વૈષ્ણવો રામાનુજાર્યના ઉપસંપ્રદાયના પ્રવર્તક રામાનંદના શિષ્યો હતા, કેટલાક શંકરાચાર્યના આશ્રિતો, કેટલાક

સૌરાઃ શાક્તા ગાણપત્યાઃ શૈવાસ્ત્રૈવર્ણિકાસ્તથા ॥૧૧॥ શૂદ્રા યો-  
ષાશ્ચ સંન્યસ્તા વર્ણિનો વીતરાગિણઃ । અતીતાલ્યાશ્ચ સંહત્ય ત-  
ત્રાજગ્મુઃ સહસ્રશઃ ॥૧૨॥ તે સર્વે વર્ણિરાજસ્ય ક્રિયાં વીક્ષ્યાતિ-  
માનુષીમ્ । નત્વોચ્ચુરિષ્ટદેવાન્નસ્ત્વં દર્શયિતુમર્હસિ ॥૧૩॥ તદા સ  
પ્રહસન્સ્વામી ધર્મસ્થાપન ઉદ્યતઃ । તદ્ભીષ્ટં પૂરયિષ્યન્મનસેત્થમ-  
ચિન્તયત્ ॥૧૪॥ ઇષ્ટદેવાન્દર્શયેયં હૃદયૈવૈતેભ્ય આત્મનઃ । યોગૈશ્વ-  
ર્યેણ ચેદય તર્હિ માં વિદ્યુરીશ્વરમ્ ॥૧૫॥ તતો મમાશ્રયં કુર્યુર્હા-

સૂર્યના ઉપાસકો, કેટલાક શક્તિના સેવકો, કેટલાક ગણપતિના ઉપાસકો,  
કેટલાક પાશુપત મતમાં રહેલા હતા. તે આ સર્વે ત્રૈવર્ણિકો તથા શૂદ્રો  
સ્ત્રિયો તથા બીજા સંન્યાસિઓ બ્રહ્મચારીઓ વેરાગીઓ અતીતો આદિક  
અપરિમિત પૂર્વોક્ત મતમાં રહેલા જનો તે પુરમાં રહ્યા હતા. આ બધા  
જનો પરસ્પર ભેગા થઇને શ્રીનીલકંઠ વર્ણીન્દ્રની સમીપે આવ્યા ॥૧૧-  
૧૨॥ ઉપરના સર્વે મતવાદિ જનો વર્ણિરાજની મનુષ્યમાં ન મળી આવે  
એવી અલૌકિક અદ્ભુત ક્રિયા (યમ નિયમાદિ સાધન સંપત્તિ વિનાપણુ  
તત્કાળ સમાધિ કરાવારૂપ) પ્રત્યક્ષ બોધને પ્રણામ કરીને એમ કહેવા  
લાગ્યા કે-હે સ્વામિન! તમો અમોને અમારા ઇષ્ટદેવોનાં દર્શન કરાવો,  
તમોજ દર્શન કરાવાને યોગ્ય છો. ‘આ નગરમાં ઇષ્ટદેવનાં દર્શન કરાવાની  
આબતમાં તમારુંજ સામર્થ્ય છે’ એમ અમોએ સાંભળ્યું છે. ભગવાન તો  
તેમનું વચન સાંભળીને હસવા લાગ્યા-એટલે પોતાની પરીક્ષામાં પ્રવર્ત્યા છે  
તથાપિ તેમની ઉપર કોપ કર્યો નહિ કિંતુ પ્રેમથી હસવા લાગ્યા. ધર્મ-  
સ્થાપનમાં પોતે ઉદ્ધમી થયા છે માટે બે કોઈ પોતાને સ્વદ્વંદવે સન્મુખ  
થાય તો પ્રહર્ષ પામેછે. માટેજ તે જનોનું ઇષ્ટદેવનાં દર્શન કરાવારૂપ અભીષ્ટ  
પૂરણ કરશે એવાથકા શુભ મનથી એવો વિચાર કર્યો કે—॥૧૩-૧૪॥ બે  
હું મારાજ યોગૈશ્વર્ય બળથી બાહ્ય વિષયોમાંજ વ્યાસક્ત ચિત્તવાળા એવા-  
પણુ આ જનોને હૃદયમાંજ યોગિજનોની પેઠે તેમના તેમના ઇષ્ટદેવોનાં  
દર્શન કરાવું તો આ સમયે મારો પારમેશ્વર પ્રભાવ નિશ્ચય કરીને મને  
સર્વાત્મક-સર્વ જગતનો શરીરી, સર્વકર્મસમારોધ્ય, સર્વ ક્ષણે આપનારા



ત્વા સર્વાત્મકં હિ મામ્ । ધર્માભાસાંશ્ચ હિત્વૈતે કુર્યુર્મદ્ભક્તિમિ-  
ષ્ટદામ્ ॥૧૬॥ इत्थं विचार्य भगवान्कृपयैवाखिलानपि । उपावे-  
श्यौजसा सद्यः समार्थिं तानचीकरत् ॥१७॥ तस्य वीक्षणमात्रेण  
ते सङ्कुचितनाडिकाः । लीनप्राणाश्च ददृशुः स्वस्वदेवं निजान्तरे  
॥१८॥ श्रीकृष्णं वल्लभीयाद्यास्त्रयो गोपीगणावृतम् । वृन्दावनस्थं  
ददृशुर्बाललीलामनोहरम् ॥१९॥ रामानुजपथस्थाश्च सुनन्दगरु-  
डादिभिः । विष्वक्सेनेन चैक्षन्त लक्ष्मीनारायणं युतम् ॥२०॥  
रामानन्दाश्रिता रामं सीतया लक्ष्मणेन च । युक्तं माहतिनाऽप-  
श्यन्दिव्यसिंहासनस्थितम् ॥२१॥ शङ्कराचार्यवर्त्मस्था ब्रह्मज्यो-

સમઝીને મારો સમાશ્રય કરે. તેપછી સ્વેચ્છાકલ્પિત કળિબળના અવલં-  
બનવાળા ધર્માભાસનો પરિત્યાગ કરીને ધર્મૈકપરાયણ થઈ સર્વ ઇષ્ટ ફળને  
આપનારી મારી ભક્તિને કરે ॥૧૫-૧૬॥ આવો શુભ વિચાર કરીને ભગ-  
વાને તે તમામ મતવાદી જનોને બેસારીને, કૃપા કરીને પોતાના અસાધા-  
રણ સામર્થ્યથીજ તેતે ઇષ્ટ દેવોના અવલંબનવાળી ધારણાદિ પર્વાનુક્રમથી  
તત્કાળ સમાધિ કરાવી ॥૧૭॥ સમાધિ સંપાદનનો પ્રકાર કહેછે-તે મત-  
વાદી જનો ભગવાન શ્રીહરિના દર્શનમાત્રથી સંકુચિત નાડીવાળા અને  
લીન પ્રાણવાળા થઈ ગયા, નાડીઓમાંથી પ્રાણોનો સંકોચ થાય તે આ સ્થળે  
નાડીસંકોચ કહ્યો છે. પ્રાણોની લીનતાતો હૃદયમાં તેની સ્થિતિ રોકાઈ  
જાય તે જાણવી. એવા થવાથી સ્ફુરણાયમાન પોતપોતાના હૃદયમાં પોત-  
પોતાના ઇષ્ટદેવનાં દર્શન પામ્યા ॥૧૮॥ તેમાં જે વલ્લભ નિબાર્ક અને મધ્વ  
મતના જનો હતા તેઓએ શ્રીકૃષ્ણને વૃન્દાવનમાં વિરાજમાન, આળલીલાએ  
કરીને મનોહર અને ગોપીઓના ગણથી વિટાએલા બેયા. રામાનુજચાર્યના  
અનુયાયિજનોએ નંદ સુનંદ ગરુડ વિષ્વક્ષેન આદિક પાર્ષદોથી વિટાએલા  
લક્ષ્મીનારાયણ બેયા ॥૧૯-૨૦॥ રામાનંદના અનુયાયિજનોએ સીતા  
લક્ષ્મણ અને હનુમાનજીએ સહિત, દિવ્ય સિંહાસનમાં વિરામાન શ્રીરામચંદ્ર  
દેખ્યા. શંકરાચાર્યના અનુયાયિઓએ બ્રહ્મજ્યોતિ-કેવળ જ્ઞાનમય આત્મ-  
જ્યોતિ બેયું, શૈવ-પાશુપત મતના જનોએ પ્રમથગણે સહિત ઉમાપતિ

તિર્વ્યચક્ષત । ઉમાપ્રમથસંયુક્તં શૈવા પેક્ષન્ત શઙ્કરમ્ ॥૨૨॥ સૌ-  
રા હિરણ્મયં સાક્ષાત્પુરુષં સૂર્યમણ્ડલે । દદૃશુર્ગણપત્યાશ્ચ મહા-  
ગણપતિં હૃદિ ॥૨૩॥ શક્તિભક્તા નિજાં દેવીં દદૃશુશ્ચ નિજાન્તરે ।  
ઇત્યં સર્વેઽપીષ્ટદેવાંસ્તત્પ્રતાપાઘ્યચક્ષત ॥૨૪॥ સ્વસ્થેષ્ટદેવાંસ્તે વી-  
ક્ષ્ય સ્વસ્થૈશ્વર્યસમન્વિતાન્ । આનન્દં પરમં પ્રાપુર્જાતાઃ પૂર્ણમનો-  
રથાઃ ॥૨૫॥ લબ્ધેષ્ટદર્શનાંસ્તાંશ્ચ તતઃ સ્વામી સ્વવીક્ષયા । પુનરુ-  
ત્થાપયામાસ મૃતકાનિવ તત્ક્ષણમ્ ॥૨૬॥ તે ચાતિવિસ્મિતાઃ સ્વે  
સ્વે હૃદિ દૃષ્ટં પરસ્પરમ્ । વદન્તો નીલકળ્થં સ્મ સર્વરૂપધરં વિદુઃ  
॥૨૭॥ નારાયણં વિદિત્વા તં પ્રત્યક્ષં પરમેશ્વરમ્ । મતં ચ દેશિ-  
કાન્ સ્વીયાન્ હિત્વા ચક્રુસ્તદાશ્રયમ્ ॥૨૮॥ મુકુન્દમુક્તાનન્દાઘા

શિવ જોયા. સૂર્યના ભક્તોએ હૃદયમાં સૂર્યમંડળના મધ્યમાં વિરાજમાન  
સાક્ષાત્ હિરણ્મય પુરુષ દેખ્યા. ગણપતિના ભક્તોએ હૃદયમાં મહાગણપતિ  
લાગ્યા. શક્તિના સેવકોએ પોતાના હૃદયની અંદર ઇષ્ટદેવી શક્તિ દેખી.  
એરીતે સમસ્ત મતવાદી જનો ભગવાન્ શ્રીહરિના પ્રતાપથી પોતપોતાના  
ઇષ્ટદેવનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન પામ્યા ॥૨૧-૨૪॥ આ પ્રકારે બધા જનો સમા-  
ધિમાં પોતપોતાનાં ઐશ્વર્યે સહિત પોતપોતાના ઇષ્ટદેવનાં દર્શન પામીને,  
પરમાનંદ પરિપૂર્ણ થઈ પરિપૂર્ણ મનોરથવાળા થઈ ગયા ॥૨૫॥ તેપછી  
ભગવાને સમાધિમાં ઇષ્ટદેવનાં દર્શન કરી રહેલા સર્વ જનોને શબ્દનેજ જેમ  
એમ તત્ક્ષણજ સમાધિમાંથી કૃપાદૃષ્ટિથી ફરીથી ઉઠાડીને પ્રથમની પેઠે  
યથાસ્થાન પ્રાણુવ્યાપારવાળા કરી દીધા ॥૨૬॥ અત્યંત આશ્ચર્ય પામેલા  
તે સર્વ જનો પોતપોતાના હૃદયમાં દેખેલું આશ્ચર્ય પરસ્પર કહેતા થકા  
'આ નીલકંઠવાર્ણીએજ પોતાના યોગૈશ્વર્યથી સર્વ રૂપો ધારણ કર્યા છે' એમ  
માનવા લાગ્યા ॥૨૭॥ 'આ શ્રીનારાયણમુનિજ પોતાનાજ રૂપથી પૃથ્વી  
ઉપર પ્રાદુર્ભાવ પામેલા પ્રત્યક્ષ પરમેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ નારાયણ છે' એવો દૃઢ  
નિશ્ચય કરીને પોતાના મતનો અને તેવું સામર્થ્ય નહિ હોવા છતાં આચાર્ય-  
પદને અવલંબેલા કુલપરંપરાગત ગુરુઓનો ત્યાગ કરીને, શ્રીહરિનીજ સર્વ-  
પ્રકારે ભક્તિ કરવા લાગ્યા ॥૨૮॥ હે નરાધિપ ! ઉદ્ધવાવતાર શ્રીરામાનંદ

ઔદ્ધવા અપિ તસ્ય તત્ । પેશ્વર્યમદ્ભુતં દૃષ્ટ્વા નિશ્ચિક્યુઃ કૃષ્ણમેવ  
તમ્ ॥૨૯॥ તતસ્તસ્યૈવ તે ભક્તિં ચક્રુઃ પ્રાપ્તા મુદં પરામ્ । તદા-  
જ્ઞાયામવર્તન્ત નિત્યદા ચ નરાધિપ ! ॥૩૦॥ યવનસ્તત્ર રાજાસી-  
દ્રઞ્જદીન ઇતિ શ્રુતઃ । શાલકસ્તસ્ય શુશ્રાવ કાજિનામેદમદ્ભુતમ્  
॥૩૧॥ આજ્ઞયા ભગિનીભર્તુર્યવનૈઃ સોઽભિવેષ્ટિતઃ । સ્વામિનઃ પા-  
શ્વર્વમાગત્ય તં પ્રણમ્ય વચોઽબ્રવીત્ ॥૩૨॥ ઇષ્ટદેવાઃ પ્રદર્શ્યન્તે જ-  
નાનાં વર્ણિરાટ્ ! ત્વયા । પિગામ્બરાનસ્મદિષ્ટાન્દર્શય સ્યામ તેઽ-  
નુગાઃ ॥૩૩॥ તદા તમપ્યુપાવેશ્ય સ સ્વામી પ્રાહ પદ્ય મામ્ ।  
યાવત્પશ્યેત્સ તં તાવદાસીહ્વીનાસુનાહિકઃ ॥૩૪॥ નિશ્ચેષ્ટદેહઃ

સ્વામિના સમાશ્રિત મુકુંદાનંદ મુક્તાનંદાદિ સમગ્ર શિષ્યોપણુ ભગવાન શ્રી-  
સહજાનંદસ્વામીનું પૂર્વોક્ત અત્યદ્ભુત અલૌકિક ઐશ્વર્ય દેખીને તેમ-  
નેજ પોતાના ઇષ્ટદેવ શ્રીકૃષ્ણ અક્ષરધિપતિ સાક્ષાત્ ધર્મનંદનરૂપે અવનિ-  
ઉપર અવતરેલા નિશ્ચય કરીને, નિરંતર તેમનીજ એક આશાપસાયણ  
થઈ તેમનીજ અનન્યભક્તિ કરતા થકા પરમ આનંદને પામ્યા ॥૨૯-૩૦॥

પ્રકરણાત્ બીજું પણ તે પુરમાં બનેલું શ્રીહરિનું દિવ્ય ચરિત્ર આઠ  
શ્લોકથી કહેછે—તે માંગરોળ નગરમાં વજ્રદીન નામનો યવનજાતિનો એક  
રાજા હતો. તેનો શ્યાળો કાળ નામનો હતો. તેણે પોતાના પુરમાંજ બનેલું  
પૂર્વોક્ત સહજસમાધિરૂપ આશ્ચર્ય સાંભળીને ભગિનીભર્તા રાજાની આશા  
લઈ, કેટલાક યવનોને સાથે લઈ, ભગવાનના ચરણકમળની સમીપે આવી  
તેમને પ્રણામ કરીને એમ કહ્યું કે—હે વર્ણિરાજ ભગવન્ ! તમો તેતે જનોને  
તેમના તેમના ઇષ્ટદેવોનાં દર્શન કરાવો છો એમ મેં સાંભળ્યું છે તો અ-  
મારા ઇષ્ટદેવપણે પ્રસિદ્ધ એવા મહામદ આદિક પિંગ્ગરોનાં અમોને દર્શન  
કરાવો. અમોપણુ આપના વશવર્તી અનુચરો થઈશું ॥૩૧-૩૩॥ તે સમયે  
ભગવાને તેનું વચન સાંભળીને તેનેપણુ બેસારીને ‘મને એકાગ્ર દૃષ્ટિથી  
જુઓ’ એમ કહ્યું, એજ રીતે એકાગ્ર દૃષ્ટિથી ભગવાનને જે ક્ષણમાં જુવેછે  
એજ ક્ષણમાં તેના નાડી પ્રાણ લીન થઈ ગયાં અને અંગચેષ્ટાએ રહિત થઈ  
સમાધિને પામી ગયો, તે સમાધિમાં તેણે સ્ફુરણાયમાન થએલા હૃદયમાં

સોઽપશ્યન્નિજાન્મહમદાદિકાન્ । પિંગામ્બરાન્સ્વહૃદયે શ્રુતપૂર્વા-  
સ્તતોઽહૃષત્ ॥૩૫॥ સ્વામિના વીક્ષિતોઽથાસૌ વ્યુત્તસ્થે વિસ્મયા-  
ન્વિતઃ । સમાધૌ વીક્ષિતં ચત્તપ્રાહ તન્નાગતાન્નિજાન્ ॥૩૬॥ તતઃ  
સ સ્વામિનં જ્ઞાત્વા પ્રભું તસ્યાશ્રયં દૃઢમ્ । ચકાર ચ તદાજ્ઞાયા-  
મવર્તત નિરન્તરમ્ ॥૩૭॥ એતદાશ્ચર્યમાલોક્ય રાજાપિ દૃઢનિશ્ચ-  
યઃ । તમાશ્રિત્યાનન્યમક્ત્યા ભજતિસ્મ નિરન્તરમ્ ॥૩૮॥ એવં તત્ર  
ચ યો યસ્તમુપાગચ્છચ્છુતૈશ્વરઃ । સ સ નિશ્ચિત્ય તં સાક્ષાદીશં  
સાશ્ચર્યમાશ્રયત્ ॥૩૯॥ મદ્યમાંસપરહ્યાદિસેવનં સ્વસ્વમાર્ગગમ્ ।

પ્રમથ કેવળ ગ્રંથો થકી જેનાં લક્ષણો સાંભળ્યાં હતાં એવા મહામદ આ-  
દિક પિંગામ્બરો પ્રત્યક્ષ દેખ્યા, અને તેથી અધિક આનંદને પામ્યો ॥૩૪-  
૩૫॥ તેપછી ભગવાને દૃષ્ટિમાત્રથી સમાધિમાંથી ઉઠાડેલો તે કાળ વિસ્મય  
પામીને સમાધિમાં પોતે દેખેલું સમથ આશ્ચર્ય ત્યાં પોતાસાથે આવેલા પો-  
તાના યવનોને કહેવા લાગ્યો ॥૩૬॥ તેપછી તે કાળ શ્રીહરિને પરમેશ્વર  
જાણીને તેમનો અચળ આશ્રય કરી નિરંતર તેમની આજ્ઞાનુવર્તનપરાયણ  
થયો ॥૩૭॥ વજ્રદીન રાજપણ આ બધું આશ્ચર્ય શ્યાલકના મુખ થકી  
સાંભળી, તેપછી શ્રીહરિની સમીપે જઈ સાક્ષાત્ જોધને, શ્રીહરિના પરમે-  
શ્વરપણાનો દૃઢ નિશ્ચય કરી, અનન્યલક્ષિથી તેમનો સમાશ્રય કરી, તેમના  
નિરંતર આજ્ઞાનુવર્તનમાં તત્પર થયા ॥૩૮॥ એવી રીતે તે પુરમાં જે જે  
જન શ્રીહરિનું પરમેશ્વર્ય સાંભળીને તેમની સન્નિધિને પામ્યો તે સર્વેએપણુ  
શ્રીહરિનો પ્રત્યક્ષ પરમેશ્વરપણાનો નિશ્ચય કરીને, સાશ્ચર્ય સર્વેશ્વર શ્રીહ-  
રિનો સમાશ્રય કર્યો ॥૩૯॥

એરીતે ભગવાનના આશ્રિત થએલા જનોએ તેમના આશ્રયપ્રભાવથી  
પ્રાકૃત પાપવાસના ટાળીને પાપનો પરિત્યાગ કરી, ધર્મના મિષથી કે  
વૃત્તિના મિષથી વળગતા મદ્યાદિકના સેવનથી વિરામ પામીને, ધર્મકૃત્તિ-  
વાળા થયા એમ હવે કહેછે—એરીતે ભગવાનના આશ્રિત થએલા જનોએ  
તેમના આશ્રયપ્રતાપથી પ્રાચીન પોતપોતાના પંથમાં રહેલા, મદ્ય માંસ  
પરસ્ત્રી આદિકના સેવનને ‘આ કેવળ અધર્મરૂપજ છે’ એવો નિશ્ચય કરીને

અધર્મમેવ નિશ્ચિત્ય તે જહુસ્તપ્રતાપતઃ ॥૪૦॥ મદ્યં માંસં પારદાર્યં સ્તેયં સ્વપરહિંસનમ્ । જાતિભ્રંશકકર્માદિ જહુઃ સર્વે તદાશ્રિતાઃ ॥૪૧॥ અષ્ટધા પાલયામાસુર્બ્રહ્મચર્યં ગૃહીતરાઃ । ગૃહિણો વિધવાઃ સ્ત્રીશ્ચ નાસ્પૃશન્વાન્ધવીતરાઃ ॥૪૨॥ નાર્યઃ પતિવ્રતાધર્મસુવાસિન્યઃ સિષેવિરે । ત્યાગિવત્ પાલયામાસુર્બ્રહ્મચર્યં વિભર્તૃકાઃ ॥૪૩॥ સ્વધર્મજ્ઞાનવૈરાગ્યૈર્ભક્ત્યા માહાત્મ્યયુક્ત્યા । આસન્સર્વે ચ સમ્પન્નાસ્તદ્ગુણાસ્તપ્રતાપતઃ ॥૪૪॥ નારાયણમુનેઃ શિષ્યા इत्थं

ત્યાગ કરી દીધું ॥૪૦॥ તેનેજ સ્પષ્ટપણે કહેછે—મદ્યપાન, માંસભક્ષણ, પરાંગનાસંગ, પરદ્રવ્યાદિકનું હરણ, પોતાની તથા પારકી હિંસા, જાતિમાંથી ભ્રષ્ટ કરનારું કર્મ, આ સર્વનો શ્રીહરિના આશ્રિત થએલા જનોએ તત્કાળ ત્યાગ કરી દીધો ॥૪૧॥ જે કોઈ ગૃહસ્થ થકી ખીજ સાધુ બ્રહ્મચારી આદિક શ્રીહરિના આશ્રિતો હતા તેઓ અષ્ટ પ્રકારનું બ્રહ્મચર્યવ્રત અપ્રસ્થલિતપણે પાળતાથકા તેમની પરિચર્યાપરાયણ થયા હતા. જે ગૃહસ્થો હતા તેપણુ યથાસ્વધર્મ બ્રહ્મચર્યમાં પ્રવર્તતાં પ્રમાદથીપણુ અન્ધુથકી ખીજ સ્ત્રિયોનો સ્પર્શ કરતા ન હતા. પ્રામાદિક એવોપણુ વિધવાના અંગનો સંગ વ્રતભંગ કરનારો છે એમ માનીને તેનો વિશેષપણે પરિત્યાગ કરતા હતા ॥૪૨॥ શ્રીહરિની આશ્રિત થએલી સુવાસિની નારીઓ પતિવ્રતાધર્મ અને વિધવા નારીઓ ત્યાગિઓની પેઠે અષ્ટ પ્રકારે પુરૂષપ્રસંગના ત્યાગરૂપ બ્રહ્મચર્યવ્રત ધારીને શ્રીહરિની પરિચર્યાપરાયણ થઈ હતી ॥૪૩॥ શ્રીહરિના ચરણકમળના આશ્રિત થએલા સર્વ કોઈ જનો શ્રીહરિના પ્રતાપથી પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ પામતી સ્વધર્મ જ્ઞાન અને વૈરાગ્યની સંપત્તિ તથા ભગવાનના માહાત્મ્યજ્ઞાનથી સારા સંસ્કારવાળી પરમ ભક્તિએ સંપન્ન થઈ ગયા ॥૪૪॥ કિંબહુના—ભગવાન નારાયણમુનિના ચરણકમળના આશ્રિતો આ લોકમાંજ રહ્યા છે તથાપિ તેમના આશ્રયપ્રતાપથી લોકવિલક્ષણ થઈ ગયા. એટલે યદ્યપિ લોક—મનુષ્યમંડળમાં રહેછે તથાપિ તેઓ મનુષ્યોથકી વિલક્ષણ થઈ ગયા. અર્થાત્ એકપણુ મનુષ્ય એમને તુલ્ય થઈ શક્યો નહિ. અથવા—લોક—પ્રકૃતિવાસના પરવશ, જન્મમરણચક્રમાં વળગેલા મંડળમાં વર્તેછે તથાપિ

લોકવિલક્ષણાઃ । લોકસ્થા અપ્યવર્તન્ત શ્વેતદ્વીપો યથા ભુવિ ॥૪૫॥  
 इत्थं स्वीयं प्रतापं सुरनरदितिजैर्ब्रह्मरुद्रादिभिर्वा दुःसा-  
 ध्यं चेतसाऽपि क्षितितल उरुधा श्रेयसे मानवानाम् । भूयोभूयो  
 वितन्वन् धृतनरवपुषा दिव्यलीलाविदग्धः पापिष्ठाधर्मवंशं गुरु-  
 जननिलयं वर्णिराडुच्चखान ॥४६॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे  
 धर्मशास्त्रे द्वितीयप्रकरणे आश्चर्यसमाधिलीलानिरूपणनामा पञ्चमोऽध्यायः ॥५॥

સુવ્રત ઉવાચ—एवं तत्र प्रतापं स्वं दर्शयित्वा सहस्रशः । जना-

તેનાથી વિલક્ષણ—મુક્તતુલ્ય થઈ ગયા. તેમાં દૃષ્ટાંત—જેમ ભૂમિ—પુણ્ય-  
 પાપનીજ એક પ્રસૂતિગૃહરૂપ ભૂલોકમાં રહેલો પણ શ્વેતદ્વીપ પુણ્યપાપે  
 રહિત છે તેમ ॥૪૫॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે સુર નર અને અસુરોએ તથા  
 ભવ બ્રહ્માદિ ઇશ્વરોએ મનથીપણ કરવાપણે ન ચિંતવન થઈ શકે એવો  
 પોતાનો અસાધારણ પારમેશ્વર પ્રતાપ પૃથ્વી ઉપર મનુષ્યોનાં કલ્યાણ  
 કરવાની કામનાથીજ ગ્રહણ કરેલા મનુષ્યસન્નતીય દિવ્યાકારથી વારં-  
 વાર બહુધા પ્રકાશ કરતા, દિવ્ય ચરિત્ર કરવામાં ચતુર એવા વર્ણિરાજ  
 ભગવાને યોગરદમ પ્રવૃદ્ધિ પામેલો, માટેજ ગુરુ—મહા દૃઢતર જનરૂપ  
 નિલય—રહેવાનો આશ્રય જેને મળ્યો છે. અથવા—ગુરુજન—આચાર્યપદને  
 ભજનારા જનો તેરૂપ નિલય—આશ્રય જેને મળ્યોછે એવો પાપિષ્ઠ અધર્મ-  
 વંશ—પાપમાંજ એક કારણભૂત પરદાર પરિગ્રહ આદિક નિષિદ્ધ કર્મના  
 આચરણરૂપ અધર્મસમૂહનો પૃથ્વીથકી નિર્મૂળ નાશ કરી નાખ્યો ॥૪૬॥  
 ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...દ્વિતીયપ્રકરણે આશ્ચર્યસમાધિલીલા-  
 નિરૂપણનામા પંચમોઽધ્યાયઃ ॥૫॥

અધ્યાય ૬ ઠે.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! શ્રીહરિએ માંગરોળ પત્તનમાં પૂર્વા-  
 ધ્યાયમાં કહેલા પ્રકારે પોતાનો પ્રતાપ પ્રકટ કરીને હજારો હજાર જનોને

૧ આ અધ્યાયમાં જન્માષ્ટમીના ઉત્સવમાં અક્ષરધામાધિપતિ મુક્તજનોપ-  
 સેવ્ય પોતાના કૃષ્ણ સ્વરૂપનું પોતાના એકાંતિક ભક્તોને શ્રીહરિએ દર્શન દીધું  
 એ કથા કહી છે.



ન્નિજાશ્રિતાન્ કૃત્વા ગન્તુમૈચ્છત્પુરાન્તરમ્ ॥૧॥ તતો રાજ્ઞા વિની-  
તેન પૌરૈશ્ચ बहुधार्थितः । चातुर्मास्यमुवासासौ तत्र तत्प्रियका-  
म्यया ॥૨॥ પ્રતાપો વ્યાનશે તસ્ય રાજન્દિશ્ચુ વિદિશ્ચુ ચ । આશ્ચ-  
ર્યજનકો નૃણાં વૃદ્ધૈરપ્યશ્રુતઃ પુરા ॥૩॥ તં શુશ્રુવુસ્તત્ર તત્ર દુર્વા-  
સઃશાપતો ભુવિ । જાતા નૃષ્વૃષયઃ સર્વે દિદક્ષન્તિ સ્મ તં તતઃ  
॥૪॥ યૂથશસ્ત્ર ઉપાજગ્મુર્નગરં તદ્વિજાતયઃ । યથાહં માનયિત્વા  
તાંસ્તત્રાવાસયદીશિતા ॥૫॥ શૃણ્વન્ત ઈક્ષમાણાશ્ચ પ્રતાપં તસ્ય  
તે મુદુઃ । નિશ્ચિક્યુસ્તં કૃષ્ણમેવ કેચિત્સંશિશ્ચિરે દ્વિજાઃ ॥૬॥

અધર્મમાર્ગથકી પાછા વાળીને અને સમય કલેશને નાશ કરનારો સ્વય-  
રણુકમળમાં પ્રેમાતિશય સ્થિર કરીને બીજા પુરપ્રત્યે જવાની ઇચ્છા કરી  
॥૧॥ તે સમયમાં વિનયનમ્ર વજ્રદીન રાજા અને નગરનિવાસી ભક્તજનોએ  
ભગવાન પાસે આવીને ‘ફરીથી કેટલાક માસ નિવાસથી નગરને અને પૂજા  
સ્વીકારથી અમોને કૃતાર્થ કરો’ એમ બહુ પ્રાર્થના કરેલા, તેમની પ્રાર્થનાથી  
તેમનું પ્રિય કરવાની ઇચ્છાવાળા ભગવાને આષાઠાદિ ચાર માસ સુધી ત્યાંજ  
રહેવાનો સંકલ્પ કર્યો ॥૨॥ હે રાજા! તે નગરમાં નરપતિ અને નગરના  
નરોની પ્રાર્થનાથી નિવાસ કરી રહેલા શ્રીહરિનો જોનારા તથા સાંભળનારા  
જનોને આશ્ચર્ય કરનારો, પૂર્વે વયોવૃદ્ધ જનોએપણુ નહિ સાંભળેલો એવો  
પ્રતાપ (એશ્ચર્ય) પૂર્વાદિ દિશામાં અને અગ્નિ આદિક વિદિશામાં બહુ  
વ્યાપી ગયો ॥૩॥ દુર્વાસાઋષિના શાપથી પૃથ્વીમાં તેતે દેશોમાં ત્રૈવાલ્લિક  
મનુષ્યોમાં પ્રકટ થએલા મરીચ્યાદિ મુનિઓ તે ભગવાનને ધર્મરક્ષણ માટે  
અવતરેલા, અશ્રુતપૂર્વ મહિમાશાલી સાંભળીને (યાત્રાળુ થકી) તેમના  
દર્શનની આકાંક્ષાથી બધા ભેગા થઇને તેજ નગરમાં આવ્યા, તેઓને  
પરમેશ્વર શ્રીહરિએ યથાયોગ્ય માન આપીને ત્યાંજ પોતાની સમીપમાં  
નિવાસ કરાવ્યો ॥૪-૫॥ તે મુનિઓએ નારાયણમુનિનો અલૌકિક પ્રતાપ  
આત્મના મુખ થકી સાંભળીને અને વારંવાર સાક્ષાત્કાર કરીને ‘સાક્ષાત્  
શ્રીકૃષ્ણજ અવતર્યા છે’ એવો નિશ્ચય કર્યો. કેટલાક મંદભાગીતો શ્રીહ-  
રિના મહિમાને સાક્ષાત્ કરીનેપણુ ‘સર્વથકી પરતર શ્રીકૃષ્ણજ આ

મહોત્સવં કર્તુમના જન્માષ્ટમ્યામથ પ્રભુઃ । દૂતૈરજૂહવત્સર્વાન્મ-  
ક્તાંસ્તત્ર નિજાશ્રિતાન્ ॥૭॥ યૂથશસ્ત્રેઽપિ તત્રાઽઽયન્ ગૃહિણ-  
સ્ત્યાગિનોઽપિ ચ । સન્માનં વિદધે તેષાં યથાર્હં ધર્મનન્દનઃ ॥૮॥  
ઉત્થાયોષસિ ચાષ્ટમ્યાં પ્રાતઃકૃત્યં વિધાય સઃ । ઉદ્ધવસ્વામિન-  
શ્ચક્રે સમર્ચનમહોત્સવમ્ ॥૯॥ તતઃ સ કારયામાસ મણ્ડપં સુમ-  
નોહરમ્ । વિચિત્રવસ્ત્રપુષ્પસ્રક્કદલીસ્તમ્ભમણ્ડિતમ્ ॥૧૦॥ તત્રા-  
કરોચથાશાસ્ત્રં નિશીથે કૃષ્ણપૂજનમ્ । ઉપહારૈર્મહંદ્વિશ્ચ ગીત-  
વાદિત્રપૂર્વકમ્ ॥૧૧॥ મૃદંગ્ગણ્ગણાદીનિ વાદયન્તશ્ચ સાધવઃ । પ-  
દ્યૈર્નાનાવિધૈશ્ચક્રુઃ શ્રીકૃષ્ણગુણકીર્તનમ્ ॥૧૨॥ કૃષ્ણમાન્દોલયા-

છે કે કોઈ ઈશ્વર છે' એમ સંશયાવિષ્ટ મનવાળા રહ્યા ॥૬॥ તેપછી ભગવાને  
જન્માષ્ટમીને દિવસે શ્રીકૃષ્ણ જન્મમહોત્સવ કરવાની ઇચ્છાથી નાના દેશોમાં  
રહેલા પોતાના આશ્રિત સર્વકોઈ ભક્તોને દૂતોદ્વારા માંગરોળમાં બોલાવ્યા  
॥૭॥ દૂતના મુખથી ભગવાનનો સંદેશો સાંભળીને તત્કાળ સર્વકોઈ ત્યાગીઓ  
તથા ગૃહસ્થોનો સંઘ તેતે ગ્રામ નગરથકી ઉત્સાહથી ત્યાં આવ્યો. આવેલા  
તે સર્વેનું ધર્મનંદન ભગવાને યથાયોગ્ય સન્માન કર્યું ॥૮॥ શ્રીહરિએ અષ્ટ-  
મીને દિવસે પ્રાતઃકાળમાં ઉઠી સ્નાનાદિ પ્રાતઃકૃત્ય કરીને, પ્રથમ પોતાના  
ગુરુ રામાનંદસ્વામિનો જન્મ નિમિત્તનો પૂજનમહોત્સવ કર્યો, કેમકે  
આજ નિઃશ્રેયસનું પ્રથમ દ્વાર છે, જેણે આચાર્ય કર્યા છે તેજ જાણેછે. આ-  
ચાર્યના ઉપાસન વિના વિજ્ઞાનસંપત્તિ નથી. તો પરમેશ્વરના આરાધનથી  
પ્રથમ ગુરુનું પૂજન કરવું આવી ધર્મમર્યાદા લોકોને ગ્રહણ કરાવા પ્રથમ  
ગુરુનું પૂજન કર્યું ॥૯॥ તેપછી કરશે એવા ઉત્સવમાં ઉપયોગી, વિચિત્ર  
વસ્ત્ર, સુગંધિ પુષ્પોના હાર અને ફળભારથી નમી ગએલા અગ્રભાગવાળા  
કેળના થાંભલાવડે અલંકાર કરેલો અતિ મનોહર કોઈ મંડપ કરાવ્યો ॥૧૦॥  
તે મંડપમાં મધ્યરાત્રિએ ગીતગાન અને વાણંત્ર વજાડાવવા પૂર્વક મહા  
ઉપચારથી શ્રીકૃષ્ણની યથાવિધિ વેદોક્ત મંત્રોવડે પૂજા કરવાનો આરંભ  
કર્યો ॥૧૧॥ તે સમયમાં સાધુઓ મૃદંગ અલાર વિગેરે વાણંત્રો વજાવા  
પૂર્વક નાના પ્રકારનાં સંસ્કૃત પ્રાકૃત પદ્યોવડે શ્રીકૃષ્ણના ગુણોનું ગાન ક-

માસ દોલાયાં ચ નિધાય સઃ । તત્કથાકીર્તનૈશ્ચક્રે જાગરં ચ  
નિજૈઃ સહ ॥૧૩॥ નિશસ્તૃતીયયામાન્તે ભક્તમણ્ડલસંસદિ । ઉ-  
પાવિશત્ પટ્ટકેઽસૌ સર્વાનાનન્દયન્નિજાન્ ॥૧૪॥ ત્યાગિનો ગૃહિ-  
ણોઽન્યે ચ યોષિતશ્ચાતિભાવતઃ । તન્મુખામ્બુજમેવૈકં પદ્યન્તિ  
સ્મ સ્થિરેક્ષણાઃ ॥૧૫॥ તદા પ્રભુઃ સ કૃપયૈવૈચ્છજ્ઞાનં મમાજ્ઞસા ।  
एतेषां स्यादिति ततस्ते तमित्थं व्यलोकयन् ॥૧૬॥ एकैकाङ्गस्त्व-  
वत्કોटिकोटिभास्करतेजसम् । घनश्यामं पीतपटं बर्हिबर्हकिरी-

રવા લાગ્યા ॥૧૨॥ તે ભગવાને તો પ્રતિભાઈપ શ્રીકૃષ્ણને પારણામાં પધ-  
રાવીને હિંદોળવાપૂર્વક તે શ્રીકૃષ્ણનું શ્રોતાજનોનું મંગળ કરનાર દિવ્ય ચરિત્ર  
સર્વ નિભશ્રિતોને સંભળાવતાથકાજગરણ કર્યું. પ્રબોધનેજ જગરણ કહેછે,  
ભગવત્કથાનું શ્રવણુજ પ્રબોધ કહેવાય, આવો પ્રબોધ ન કરે તો ઉઘાડાં નેત્ર-  
વાળો છે તથાપિ તે નિદ્રાજ લેછે એમ જાણવું ॥૧૩॥ એવીરીતે કૃષ્ણપૂજનને  
પરિસમાપ્ત કરીને, રાત્રિના ત્રિજ પ્રહરને અંતે ભગવાન સર્વ ભક્તોને આનંદ  
ઉપજાવતાથકા ભક્તજનોની સભામાં પોતાને એસવા માટે સ્થાપન કરેલા  
મહા આસનમાં ( પાદ્ય ) સ્વયં વિરાજમાન થયા ॥૧૪॥ શ્રીહરિ સભામાં  
સુખેથી બેઠા પછી તેમના દિવ્ય અંગની શોભાથી સમાકર્ષિત અંતઃકરણ-  
વાળા, પરિચહમાત્રનો પરિત્યાગ કરી રહેલા સર્વકોઈ ત્યાગીઓ તથા ધર્મા-  
વિરુદ્ધ કામવાળા ગૃહસ્થો તથા બીજા ત્યાં આવેલા મરીચ્યાદિ મુનિઓ અને  
સધવા વિધવા સ્ત્રિઓ સ્નેહાતિશયથી નિશ્ચળ નેત્રવાળા થઈ એક શ્રીહરિના  
મુખકમળ સામુજ્યે જોઈ રહ્યા ॥૧૫॥ તે સમયમાં શ્રીહરિને કોઈપણ એવો  
કૃપૈકમૂળક સંકલ્પ થયો કે-મારે વિષે અત્યંત નિષ્કપટ પ્રીતિવાળા આ સર્વે  
ભક્તો હું હમણાં પ્રકાશ કરીશ એવા મારા સાક્ષાત્ સ્વરૂપને તત્ત્વથી જુઓ.  
એવો ભગવાને સંકલ્પ કર્યો ત્યાંતો તેમના મુખકમળ સામી સ્થિર દૃષ્ટિ-  
વાળા તે સર્વજનોએ શ્રીહરિને આવા રૂપે જોયા ॥૧૬॥ એજ દિવ્ય રૂપનું  
વર્ણન કરેછે-જેમના એકએક અંગમાંથી એકસાથે ઉદય પામતા અનંત  
કોટિ સૂર્યના તેજ જોવું પ્રકાશમાન તેજ નીકળે છે, નવીન મેઘ સરખો  
શ્યામ વર્ણ જેમનો છે, હળદર જેવાં પીળાં વસ્ત્રોને પહેરી તથા ઓઢી રહેલા,

ટિનમ્ ॥૧૭॥ કૌસ્તુભં વૈજયન્તીં ચ માલિકાં વિભ્રતં ગલે । સદ્ર-  
ત્તહેમરશનં મકરશ્રુતિભૂષણમ્ ॥૧૮॥ પદોર્નૂપુરશોભાઢ્યં કટકા-  
ન્નદભૂષિતમ્ । ગન્ધપુષ્પાશ્ચિતતનું કિશોરવયસં પ્રભુમ્ ॥૧૯॥  
દોભ્યાં વેણું વાદયન્તમધરોષ્ઠધૃતં તથા । નટવેષં તમાલક્ય શ્રી-  
કૃષ્ણં તે મુદં યયુઃ ॥૨૦॥ તત્ર કેચિન્નિર્નિમેષદશસ્તસિંશ્ચ લેભિ-  
રે । સમાધિમન્તરે કેચિદિત્થં તસ્થુર્ઘટીદ્વયમ્ ॥૨૧॥ તતસ્તમેવ  
તેઽપશ્યન્ યથાપૂર્વમવસ્થિતમ્ । વર્ણિવેષં ચાલ્પજટં શ્યામં વિ-  
શદવાસસમ્ ॥૨૨॥ ણાજિનધરં શાન્તં કરાત્તજપમાલિકમ્ ।

મુકુટના પ્રાંત ભાગમાં મોરનાં પિછાંને ધારી રહેલા, કૌસ્તુભ મહામણિ  
અને વૈજયંતી માળાથી શોભાયમાન દિવ્ય વક્ષઃસ્થળ જેમનું છે, દિવ્ય રત્ન-  
જડિત સુવર્ણમય કટિમેખળાથી અલંકૃત કટિતટ જેમના છે, મકરાકાર  
હુંડળથી અલંકૃત કર્ણપાશ જેમના છે, મણિમય આભુઅંધ તથા કડાંથી શો-  
ભાયમાન જનુપર્યંત લાંબા બે બાહુ જેમના છે, નૂપુરથી અલંકૃત ચરણ-  
કમળ જેમના છે, દિવ્ય ચંદનનો લેપ ધારી રહેલા, દિવ્ય પુષ્પોના હાર ધારી  
રહેલા, કિશોર (સોળ વર્ષનું વય) આકૃતિવાળા, અધરોષ્ઠ પુટના આસ્વાદથી  
પ્રકુલિત થએલી મુરલીને બે હાથથી પકડીને વારંવાર વગડતા, નટવરના  
જેવા વેષવાળા, આવા સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણને જોઈને તે સર્વે ભક્તો અનિર્વચ-  
નીય આનંદને પામ્યા ॥૧૭-૨૦॥ તેમાં કેટલાક મટકાએ રહિત દૃષ્ટિવડે  
શ્રીહરિને નિરખતા થકા ચિત્તવૃત્તિની એક તદાકારતા સંપાદન કરી તત્કાળ  
નેત્ર મીંચીને નિષ્પન્ન સમાધિવાળા થતાં હૃદયની અંદર જેવા નિહાળ્યા  
હતા એવા ભગવાનનો બે ઘટિકાપર્યંત અનુભવ કરવા લાગ્યા ॥૨૧॥ એવી  
રીતે સર્વોપરી સ્વસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરાવીને, પછીથી યોગમાયાથી  
અંતર્ધાન થઈ જતાં પ્રથમની પેઠે રહેલા, વર્ણિવેષથી રમણીય, મસ્તકે  
નાની જટા ધારી રહેલા, મેઘ સરખા શ્યામ સુંદર શરીરવાળા, શ્વેત વસ્ત્ર  
ધારી રહેલા, કૃષ્ણ મૃગચર્મને ધારી રહેલા, પ્રશાંત ગંભીર આકાર-  
વાળા, હાથમાં તુલસીની જપમાળા ધારી રહેલા, એવા એજ શ્રીહરિને

નારાયણમુનિં વીક્ષ્ય નેમુઃ સાષ્ટાઙ્ગમાશુ તે ॥૨૩॥ પરમેશ્વર ઇ-  
વાયં નારાયણમુનિઃ સ્વયમ્ । શ્રીકૃષ્ણોઽસ્તીતિ સાશ્ચર્યં વદન્તિ સ્મ  
સમુત્સુકાઃ ॥૨૪॥ ઔદ્ધવીયાશ્ચ ઋષયઃ પૌરાશ્ચાન્યે ચ તત્ર યે ।  
જના આસન્સભાયાં તે સર્વે ચક્રુસ્તદાશ્રયમ્ ॥૨૫॥ તતો વયં ત્વ-  
દીયાઃ સ્મૃતિ પ્રાજ્ઞલયોઽવદન્ । તાવજ્ઞાતમુષઃ સ્વામી સ્નાત્વા  
કૃષ્ણં સમાર્ચયત્ ॥૨૬॥ તર્પયામાસ સદ્ભોજ્યૈઃ સાધૂન્ વિપ્રાન્સ-  
હસ્રશઃ । પારણાં સ તતશ્ચક્રે જનાશ્ચાન્યે તતો નૃપ ! ॥૨૭॥ દે-  
શાન્તરાગતાઃ સર્વે ઋષયો દૃઢનિશ્ચયાઃ । સ્વધર્મજ્ઞાનવૈરાગ્યયુજા  
મત્તયાઽભજંશ્ચ તમ્ ॥૨૮॥ તેષાં તુ કેચિદ્દૃષ્યો બ્રહ્મચર્યાશ્રમે નૃ-

તેમણે જોયા. આવા નારાયણમુનિને નિહાળીને એકદમ ઉઠીને પરમ  
પ્રેમથી સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરવા લાગ્યા ॥૨૨-૨૩॥ ઉદ્ધવાવતારભૂત શ્રીરા-  
માનંદસ્વામિના શિષ્ય નરનારીઓ, દેશાંતરમાંથી આવેલા મરીચ્યાદિ  
મુનિઓ, નગરનિવાસી જનો અને ખીલપણુ જે કોઈ ત્યાં સભામાં હતા તે  
સર્વે આશ્ચર્યપૂર્વક ‘પરાત્પર પરમેશ્વર સ્વયં શ્રીકૃષ્ણજ નારાયણમુનિરૂપે  
અમારા લોચનગોચર પ્રકાશે છે’ એમ સમુત્સાહથી કહેવા લાગ્યા. આવો  
દૃઢ વિશ્વાસ પામેલા સર્વેએ તેમનોજ સર્વ પ્રકારે આશ્રય કર્યો અને ‘અમો  
સર્વે આપનાજ દાસ છીએ અને આપની આજ્ઞાને વશ વર્તનારા છીએ’ એમ  
એ હાથ જોડીને નિવેદન કર્યું. તેટલાકમાં રાત્રિ વીતિ ગઈ એટલે લગવાન  
પ્રાતઃકાળમાં સ્નાન કરી નિલકર્મ કરી લગવાન શ્રીકૃષ્ણની પૂજા કરવા  
લાગ્યા ॥૨૪-૨૬॥ હે નૃપ ! છ રસે સંપન્ન સ્વાદુ લોભ્ય પદાર્થો લગવા-  
નને નિવેદન કરી, પ્રસાદીભૂત પવિત્ર અતિ સ્વાદુ એજ લોભ્યાન્નથી  
અસંખ્યાત સાધુ બ્રાહ્મણોને તૃપ્ત કર્યા. તેપછી પોતે પારણાં કર્યા.  
તેપછી ખીલ બધા જનોએ વિલાગને અનુસારે પારણાં કર્યા ॥૨૭॥  
દેશાંતરમાંથી આવેલા મરીચ્યાદિ સમસ્ત મહર્ષિઓ ‘અક્ષરાતીત સ્વયં  
શ્રીકૃષ્ણુ લગવાન આ શ્રીહરિજ છે’ એવો દૃઢ નિશ્ચય કરીને, તેમનો સમા-  
શ્રય કરી સ્વધર્મથકી નહિ ચલાયમાન થઈ, જ્ઞાનવૈરાગ્યપરિપૂર્ણ થઈ તેમને  
અનન્યલક્ષિથી લજવા લાગ્યા. હે નૃપ ! તેમાં કેટલાક ઋષિઓ બ્રહ્મચારી

પ ! । અવર્તન્તાથ કેડપ્યાસંસ્ત્યાગિભક્તા હિ સાધવઃ ॥૨૯॥ મૂ-  
 યોડપરાહ્ણેડથ સભાં કારયામાસ સત્પતિઃ । યથાર્હે તત્ર પુરુષા  
 નિષેદુશ્ચ સ્ત્રિયો નૃપ ! ॥૩૦॥ ન્યષીદત્તત્ર ભગવાન્ પટ્ટકે સ્વાસ્તૃતે  
 હરિઃ । વમૌ સ તારકામધ્યે શશાઙ્ક ઇવ પાર્વણઃ ॥૩૧॥ તં ચન્દ-  
 નેનોત્તમપુષ્પહારૈર્વસ્ત્રૈર્વિચિત્રૈશ્ચ ધનૈર્નરેન્દ્ર ! । સમ્પૂજયામાસુરન-  
 ન્યભાવાઃ સર્વેડપિ ભક્તાશ્ચ તતઃ પ્રણેમુઃ ॥૩૨॥ તસ્માદ્વિશુદ્ધં નિ-  
 જધર્મવર્ત્મ શુશ્રૂષવઃ સન્મુખમેવ તસ્ય । સર્વે નિષેદુર્મુખપદ્મશો-  
 ભામવેક્ષમાણા વિનયાનતાંસાઃ ॥૩૩॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણ-  
 ચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે દ્વિતીયપ્રકરણે જન્માષ્ટમ્યુત્સવે શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપદર્શનનામા  
 ષષ્ઠોડધ્યાયઃ ॥ ૬ ॥

થઈ રહ્યા અને કેટલાક ત્યાગનિષ્ઠ ભક્તિપરાયણ સાધુ થઈને સુખેથી રહ્યા  
 ॥૨૮-૨૯॥ હે નૃપ ! તેપછી સાધુજનના એક નાથ ભગવાન્ શ્રીહરિએ સર્વને  
 હિત બોધ આપવા બપોર પછી ફરીથી મોટી સભા કરાવી. તે સભામાં ભક્ત  
 નરનારીઓ યથાયોગ્ય-પોતપોતાના મંડળ વિલાગથી બેસી ગયા ॥૩૦॥ ભગ-  
 વાન્ શ્રીહરિ તે સભામાં મોટા ગાદલાએ સહિત શ્વેત ઓછાડથી ઓછાડેલી  
 મોટી પાટ ઉપર વિરાજમાન થયા. તે સમયે ભગવાન્ જેમ શરદ્ પૂર્ણિ-  
 માએ ઉદય પામેલો ચંદ્રમા તારામંડળના મધ્યમાં શોભે તેમ ભક્તમંડળના  
 મધ્યમાં શોભતા હતા ॥૩૧॥ હે નરેન્દ્ર ! તે સમયે સુખેથી વિરાજેલા  
 ભગવાનની સર્વ ભક્તોએ અનન્યભક્તિથી યથાશક્તિ સુગંધિ ચંદન, સુગન્ધિ  
 સુકુમાર પુષ્પહારો, વિચિત્ર અમૂલ્ય વસ્ત્રો અને રત્નકાંચનાદિ ધનવડે પૂજા  
 કરી, તેપછી પ્રણામ કર્યા ॥૩૨॥ ભગવાનના મુખકમળથડી પોતાના નિર્દોષ  
 ધર્મમાર્ગને સાંભળવાની સમુત્કંઠાવાળા સર્વે ભક્તો તેમના મુખકમળ  
 સામીજ એક દૃષ્ટિ રાખીને વિનયથી નમ્ર ખલાવાળા થઈ તેમનેજ સન્મુખ  
 યથાયોગ્ય બેસી ગયા ॥૩૩॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...દ્વિતીયપ્રકરણે  
 જન્માષ્ટમ્યુત્સવે શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપદર્શનનામા ષષ્ઠોડધ્યાયઃ ॥૬॥



સુવ્રત ઉવાચ—નારાયણમુનિં નત્વા વદ્ધાઞ્જલિપુટદ્વયાઃ । શિષ્યા  
મુકુન્દપ્રમુખાઃ પપ્રચ્છુરિદમાદરાત્ ॥૧॥ શિષ્યા ડુચુઃ—ભગવન્સ-  
ર્વભૂતાનાં ત્વમેવ પરમા ગતિઃ । સ્વાશ્રિતાનાં વિશેષેણ ત્વં ગુરુ-  
શ્ચેશ્વરો હ્યસિ ॥૨॥ અતસ્ત્વામાશ્રિતાનાં નસ્ત્યાગિનાં ગૃહિણાં  
તથા । સ્ત્રીણાં ચાપિ પ્રભો ! બ્રૂહિ ધર્માઞ્જ્ઞેયઃપ્રસાધકાન્ ॥૩॥

### અધ્યાય ૭ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે પ્રતાપસિંહ રાજન્ ! વર્ણિરાજ મુકુંદાનંદ પ્ર-  
મુખ શિષ્યોએ નારાયણમુનિને નમસ્કાર કરી એ હાથ જોડીને આદરથી  
એમ પુછ્યું કે—॥૧॥ હે ભગવન્ ! સર્વ પ્રાણીઓને આપજ પરમ ગતિરૂપ  
છો, જેનાથી પમાય તે ગતિ કહેવાય, એટલે પામવા યોગ્ય પુરૂષાર્થના  
સાધનભૂત છો. યદ્યપિ લોકમાં તેતે પ્રાણીઓને તેતે પુરૂષાર્થના સાધનપણે  
તેતે ચેતનવિશેષો દેખાય છે પણ પરમાત્મા પ્રતીત થતા નથી. તથાપિ  
તેતો તેના દ્વારમાત્રજ છે, સર્વોત્તમ ગતિતો તમોજ એક છો. એમ શાથી ?  
તો તમો સર્વને અંતરાત્માપણે પ્રશાસન કરનારા ઈશ્વર છો. એટલે તેમાં અં-  
તર્યામિપણે રહીને તેતે પુરૂષાર્થને સિદ્ધ કરી આપનારા આપજ છો. આતો  
સર્વસાધારણ છે. પોતાના આશ્રિત મનુષ્યોના તો તમો વિશેષપણે પરમ  
ગતિરૂપ છો, પ્રશાસનકર્તાપણે પ્રશાસન કરવાયોગ્ય પ્રાણીઓની અપેક્ષાએ  
સામાન્યપણે ગતિરૂપ છો તો આશ્રિતોની અપેક્ષાએ સર્વોત્તમ ગતિરૂપ હો  
એમાં કહેવુંજ શું ? કેવળ ઈશ્વર હોવાથી ગતિરૂપ છો એમ એકલું નહિ  
કિંતુ ગુરૂરૂપે અવતરેલા હોવાથીપણ આશ્રિતોના તમો પરમ ગતિભૂત છો.  
માટે હે પ્રભો ! તમારા આશ્રિત અમો ત્યાગિઓ તથા ગૃહસ્થો અને સ્ત્રીઓ-  
નાપણ આત્યંતિક નિઃશ્રેયસને સંપાદન કરનારા ધર્મો કહો—અનુષ્ઠાન કરેલો  
ધર્મજ નિઃશ્રેયસના મૂળભૂત જ્ઞાન અને અભ્યુદયનું મૂળ છે એમ અમોએ  
સંભળ્યું છે તો તમો ગૃહસ્થો સ્ત્રીઓ તથા ત્યાગિઓના અસાધારણ ધર્મો

૧ આ અધ્યાયમાં પારમૈકાંતિક ધર્મને પ્રકાશ કરનારી, સર્વ શાસ્ત્રાર્થના સાર-  
રૂપ નારાયણગીતા નિરૂપણ કરી છે.

સુવ્રત ઉવાચ—ઇતિ પૃષ્ઠઃ સ ભગવાન્નિજશિષ્યૈઃ કૃપાનિધિઃ । વેદા-  
દીનાં સારભૂતાન્ધર્માનાહ સનાતનાન્ ॥૪॥ શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—  
શૃણ્વન્તુ મામકાઃ સર્વે પુરુષા યોષિતસ્તથા । સચ્છાસ્ત્રાનુસૃતા-  
ન્ધર્માન્વચ્ચિમ ભાગવતાન્ હિ વઃ ॥૫॥ બ્રાહ્મે મુહૂર્ત ઉત્થાય નિશા-  
યાઃ પ્રહરેઽન્તિમે । મદીયૈઃ કીર્તનીયાનિ હરેર્નામાનિ નિત્યદા ॥૬॥

કહેવાને યોગ્ય છે ॥૨-૩॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! આ પ્રકારે  
પોતાના ચરણકમળરસિક મુકુંદાનંદાદિ ભક્તજનોએ પુછેલા કૃપાનિધિ  
ભગવાને વેદાદિ-શ્રુતિ સ્મૃતિના સારભૂત, માટેજ સનાતન ( શ્રુતિઓ  
અપૌરૂષેય-પુરૂષપ્રણીત નહિ હોવાથી અનાદિ છે, સ્મૃતિઓ શ્રુતિઓજ એક  
મૂળ જેમાં છે એવી હોવાથી પ્રમાણભૂત છે, માટે શ્રુતિસ્મૃતિમાં કહેલા  
જે ધર્મો છે તે સનાતન છે-કોઈએ ઉત્પ્રેક્ષા કરેલા નથી ) એવા ધર્મો  
સંગ્રહથી કહેવા માંડ્યા ॥૪॥

કહેશે એવા અર્થમાં શિષ્યોનું સાવધપણું સંપાદન કરતા થકા  
નારાયણમુનિ કહેછે—મારા ચરણ કમળનાજ એક આશ્રયવાળા સર્વે  
પુરૂષો તથા સ્ત્રિયો તમો સાવધાન મનથી સાંભળો. હું ધર્મને જાણવા  
ધૃષ્ટતા તમોને સચ્છાસ્ત્રાનુસારી-અપૌરૂષેય ( કોઈ પુરૂષ પ્રણીત નહિ )  
હોવાથી જેમાં પુરૂષપ્રયુક્ત ભ્રમ પ્રમાદાદિ દોષની લેશપણ સંભાવના નથી  
એવું સચ્છાસ્ત્ર તો વેદ છે, તેને અનુસરનારા એટલે તે મૂળ જેમાં છે  
એવા તે ધર્મો કહુંછું. તેમાંપણ ભાગવત-ભગવાનના એકાંતિક ભક્તોનાજ  
એક ઉપયોગના કહુંછું, વેદો ત્રિગુણાત્મક પુરૂષ વિષયવાળા છે એટલે અધા  
અર્થીઓના ઉપયોગનું કાંઈ કાંઈ કહેછે, માટે ‘ભાગવત’ એવું ધર્મને  
વિશેષણ આપ્યું છે ॥૫॥ તેમાં પ્રથમ પ્રતિદિન પ્રભાતને પ્રારંભીને  
સર્વ કોઈએ સેવન કરવા યોગ્ય સાધારણ ધર્મોને પચાશ શ્લોકથી  
કહેછે—હે ભક્તો ! રાત્રિના છેલા પહોરમાં બ્રાહ્મ મુહૂર્તમાં ઉઠીને-નિદ્રાનો  
ત્યાગ કરી મારા આશ્રિત ગૃહસ્થો તથા ત્યાગી સર્વ જનોએ વિશેષપણે  
ભગવાનનાં અને તેમના ભક્તોનાં નામો ઉચ્ચારણ કરવાં. પ્રાતઃકાળમાં  
ઉઠવાનો વિધિતો સામાન્યપણે સર્વને પ્રાપ્ત છે, તેને ‘બ્રાહ્મે મુહૂર્ત ઉત્થાય’

તદ્ગત્તાનાં ચ નામાનિ કીર્તનીયાનિ તૈઃ સ ચ । અવ્યગ્રમાનસૈ-  
ર્ધ્યેયો મુહૂર્તે વૈકનાડિકામ્ ॥૭॥ શ્રીકૃષ્ણં રાધિકાકાન્તં તમેવ  
હૃદયામ્બુજે । સ્મરન્નિઃ શુદ્ધહૃદયૈઃ કર્તવ્યા દૈહિકી ક્રિયા ॥૮॥  
જ્ઞાનં સન્ધ્યા જપો હોમઃ સ્વાધ્યાયઃ પિતૃતર્પણમ્ । દેવતાપૂજના-  
દીનિ નિત્યં કાર્યાણિ ચ દ્વિજૈઃ ॥૯॥ જ્ઞાનં ચ દ્વિવિધાં પૂજામકુ-

આ વાક્યથી અનુવાદ કરીને, પોતાના આશ્રિતો પ્રત્યે ‘હરેનામાનિ કીર્ત-  
નીયાનિ’ આવો વિશેષવિધિ કર્યો છે. સામાન્યવિધિ સ્મૃતિમાં કહ્યો છે—‘બ્રાહ્મે  
મુહૂર્તે યા નિન્દ્રા સા પુણ્યક્ષયકારિણી । તાં કરોતિ દ્વિજો મોહાત્પાદકૃચ્છ્રેણ  
શુદ્ધ્યતિ’ ‘બ્રાહ્મે મુહૂર્તે બુદ્ધેત ધર્માર્થાવનુચિન્તયેત્’ ઇત્યાદિ. કેવળ કીર્તન-  
માત્રનો વિધિ નથી, કિંતુ તે કીર્તન ધ્યાનપૂર્વક કરવું અથવા ધ્યાન કીર્તન-  
પૂર્વક કરવું એવા અભિપ્રાયથી કહેછે કે—તે ભગવાન્ શ્રીહરિનું ધ્યાન અ-  
વગ્ર મનથી એક મુહૂર્ત (એ ઘડી) પર્યંત કે એક ઘડી પર્યંત કરવું. વહેલું  
ઉઠાય તો મુહૂર્ત પર્યંત અને મોડું ઉઠાય તો એક ઘડી પર્યંત એમ જાણવું  
॥૬-૭॥ એરીતે બ્રાહ્મ મુહૂર્તમાં ઉઠીને રાધિકાકાન્ત શ્રીકૃષ્ણનું હૃદયકમ-  
ળમાં ધ્યાન ધરી, ધ્યાનના ઉત્કર્ષથી હૃદયની શુદ્ધિ પામીને પછીથી દેહ-  
સંબન્ધી મલોત્સર્ગાદિ ક્રિયા કરવી. દેહની ક્રિયાતો સ્વતઃ પ્રાપ્ત છે એમાં  
વિધિનો અન્વય ઘટતો નથી, માટે પ્રાતઃકાળમાં ઉઠીને પશુની પેઠે દોડવું  
નહિ પરંતુ પ્રથમ સર્વકર્મમાં પ્રધાન ઉપકરણ મનનું ભગવત્સ્મરણથી નિ-  
ર્મળીકરણ કરવું, એવા અભિપ્રાયથી ‘સ્મરન્નિઃ શુદ્ધહૃદયૈઃ કર્તવ્યા દૈહિકી  
ક્રિયા’ એમ કહ્યું છે ॥૮॥ તેમાં દ્વિજ-બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય અને વૈશ્યોએ જ્ઞાન,  
સંધ્યા, જપ, હોમ, સ્વાધ્યાય-વેદાદિકનું પારાયણ, પિતૃતર્પણ અને સ-  
મસ્ત જગતના કારણભૂત, પુરૂષોત્તમ નામની, પ્રતિમારૂપથી વિરાજમાન,  
એવી પરદેવતાનું પૂજન ઇત્યાદિ કર્મો નિત્ય-પ્રતિદિન કરવાં. સામાન્યપણે  
પ્રાપ્ત થતા પાંચ મહાયજ્ઞોનું આ સ્થળે દેવતાવિશેષના પૂજનસંબન્ધથી  
વિશેષવિધિમાં તાત્પર્ય લેવું. એટલે વૈષ્ણવોએ દેવતાવિશેષ વિષ્ણુના પૂજન-  
સંબન્ધથી પાંચ મહાયજ્ઞો કરવા પણ તેના સંબન્ધ વિના ન કરવા. એટલે  
તેમાંપણ વિશેષવિધિ આવી જાય ॥૯॥ પૂર્વોક્ત જ્ઞાનાદિ નિયમ રોગા-

ત્વા પ્રત્યહં હરેઃ । સર્વૈરન્નં ન ભોક્તવ્યં વિના રોગાદિપીડિતાન્  
॥૧૦॥ ઉપચારૈર્યથાલબ્ધૈર્વિશુદ્ધૈઃ પ્રતિમા હરેઃ । યથાધિકારં વિ-

તુરમાં પ્રવર્તતો નથી એમ હવે કહેછે-સ્નાન ( ચકારથી સંધ્યાદિકનું ગ્રહણ કરવું ) એટલે સ્નાન સંધ્યાદિ કર્યા વિના તથા ભગવાનની માનસી અને આહ્ય પૂજા પ્રતિદિન કર્યા વિના સર્વેએ ( દ્વિભતિ અને બીજા જનોએ ) અન્નાદિ જમવું નહિ. કિંતુ સ્નાનાદિ કરીનેજ જમવું. તેમાં રોગાદિકથી પીડાએલાને આ નિયમ નથી એટલે એમાં એમને દોષ નથી ॥૧૦॥ પર-માત્મ પ્રતિમાની પૂજ્યતાને દૃઢ કરતા થકા કહેલાજ દેવપૂજનને ફરીથી વિશેષણ આપેછે-ભગવાનની પ્રતિમા યથાવિધિ યથાધિકાર શાસ્ત્રોક્ત પૂજા-મંત્રોથી યથાલબ્ધ વિશુદ્ધ ચંદનાદિ ઉપચારોવડે પૂજવી. ‘યથાવિધિ’ એમ કહેવાથી ‘પ્રતિમાપૂજનમાં વિધિ નથી’ એવી આશંકાનો તિરસ્કાર કર્યો છે, પૂજામાં વિધિ છે. ‘પૂજામંત્રૈઃ’ એમ કહેવાથી પૂજામાં મંત્રોનો અન્વય કરેલો હોવાથી પૂજામાં અવૈદિકપણાની અશંકાની નિવૃત્તિ કરી છે. ‘યથાધિકારં’ એમ કહેવાથી પૂજામાં ગ્રાહ્યણાદિ સર્વ વર્ણનું સાધારણપણું જણાવ્યું છે એટલે એમાં સર્વને અધિકાર છે. ‘વિશુદ્ધૈરુપચારૈઃ’ એમ કહેવાથી પૂજેપચારની બીજી બધી શુદ્ધિઓની અપેક્ષાએ ભક્તિથી અર્પણ કરવારૂપ શુદ્ધ્યતિશય જણાવ્યો છે, ગમે તેવા વિશુદ્ધ ઉપચારો હોય પણ બે ભક્તિથી અર્પણ ન કર્યા હોય તો ભગવાન ગ્રહણ કરતા નથી, માટે ભક્તિથી અર્પણ કરવારૂપ શુદ્ધિની મુખ્ય જરૂર છે. પૂજાવિધિઓતો પાંચરાત્રાદિકમાં પ્રસિદ્ધ છે. યદ્યપિ પ્રતિમાપૂજનમાં પ્રત્યક્ષ ( શબ્દથી ) વેદવિધિ શ્રવણ થતો નથી એમ કેટલાક માનેછે તથાપિ સ્મૃતિમાં વેદના મંત્રોનો પ્રતિમાપૂજનમાં સમન્વય કર્યો છે તો પૂજામાં વેદવિધિનો સંબન્ધ અવર્જનીયજ છે અર્થાત્ ભલે શ્રૌતવિધિ ન હોય પણ સ્માર્તવિધિ તો છેજ. સ્મૃતિકારો વેદના વિચિત્ર વિધિઓનેપણુ યોગબળથી સ્મરણ કરી કહેછે જેથી તેમાં અવૈદિકપણાની આશંકાનો અવકાશ નથી, માટે પ્રતિમાપૂજન વૈદિકજ છે. જેમ ‘પ્રતિદિન સંધ્યા કરવી’ એવો સાક્ષાત્ વેદવિધિ નથી, પરંતુ સ્મૃત્યાદિકમાં તેનું વેદમંત્રોથી વિધાન કરેલું હોવાથી તેમાં ‘વેદવિધિનો સંબન્ધ નથી’ એમ

હિતૈઃ પૂજામન્ત્રૈર્યથાવિધિ ॥૧૧॥ રસાસક્તિર્ન કર્તવ્યા સર્વૈઃ સર્વ-  
ત્ર સર્વદા । યથાકાલં યથાલબ્ધં ભોજ્યમન્નં ફલાદિ વા ॥૧૨॥  
યો યત્ર મુખ્યો હિ ભવેદ્ભોજયિત્વા સ ચાપરાન્ । સ્વયં મુઝીતા-

કહી શકાય નહિ જેથી તેને અવૈદિક કહી શકાય નહિ તેમ. વેદમાં પ્રણવ અગ્નિ સૂર્ય એ આદિકના અવલંબનવાળા પૂજાવિશેષો કરવાના પ્રદર્શાવ્યા છે પણ તે અમુક અમુક અધિકારપરત્વે છે એટલે અધિકારનો નિયમ કયોંછે પણ સર્વાધિકારિતા કહી નથી, આવા પ્રણવાદિ ઉપાસનમાં જેને અધિકાર ન હોય એવાનેપણુ પ્રતિમાનું જેમાં અવલંબન છે એવા પરમાત્મપૂજનમાંતો અધિકાર છેજ, તો પ્રતિમાપૂજનમાં સર્વાધિકારિતા કહેવામાં કશો દોષ નથી. જ્યારે ઑંકાર કે અગ્નિ કે બીજા કોઈ પ્રાકૃત ગુણમયનું પરમાત્મપૂજનમાં અવલંબનપણું સંભવે છે તો ‘પ્રતિમામાં ન સંભવે’ એમ કહેવું તેતો અસા-  
નિની આશંકા છે, કારણ કે એકમાં સંભવે અને એકમાં ન સંભવે એમ કહે-  
વામાં કશો વિશેષ નથી, અહુ ગુણમયજ છે. ‘ઑંકાર અગ્નિ આદિકના પૂજ-  
નમાં વેદવિધિ છે પણ પ્રતિમામાં નથી માટે તેનું પૂજન સંભવે અને પ્રતિ-  
માનું ન સંભવે’ એમ કોઈ કહે તો તે યુક્ત નથી. કારણ કે વેદવિધિ શ્રૌત હોય કે સ્મૃત્યાદિકથી અનુમાન કરેલો હોય પણ તે પ્રમાણજ છે, એમાં વૈદિકોનો વિવાદ નથી. સ્મૃતિઓનું પ્રામાણ્ય વેદવત્ માનેલું છે, સ્મૃતિમાં પ્રતિમાપૂ-  
જનનો વિધિ છેજ, માટે પ્રતિમાપૂજન વૈદિકજ છે. વેદમાર્ગ થકી જે વિમુખ હોય તેતો અમારી સાથે આ બાબતમાં સંભાષણ કરવા યોગ્ય નથી ॥૧૧॥  
રસના ઇન્દ્રિયનો જય ઇન્દ્રિયજયમાં પ્રધાન હેતુ છે એમ જણાવામાટે કહે-  
છે—મારા આશ્રિત સર્વ જનોએ સર્વત્ર—કોઈપણ દેશમાં સર્વદા—કોઈપણ કાળે રસના ઇન્દ્રિયના વિષયમાં આસક્તિ નજ કરવી. જે સમયમાં જેવું અન્ન કે ફળાદિ પ્રાપ્ત થાય તે શરીરધારણુમાત્ર પર્યાપ્ત અન્ન ફળાદિક વડે સંતુષ્ટ રહેવું ॥૧૨॥ જે જન જે ઘરમાં કે મંડળમાં મુખ્ય (મોટેરો) હોય તેણે ‘મારું જે મુખ્યપણું છે તે બીજા અનુયાયી જનનાજ એક ઉપજીવન માટે છે’ એવો નિશ્ચય કરીને પોતાનો આશ્રય કરી રહેલાને પ્રથમ જમાડીને તેઓ તૃપ્ત થયા પછી પોતે જમવું. તેમાં પંક્તિભેદપણુ ન કરે એટલે પો-

નુદિનં પક્ષિમેદં ચ નાચરેત્ ॥૧૩॥ એકાદશીષુ સર્વાસુ કૃષ્ણજ-  
ન્મદિનેષુ ચ । શિવરાત્ર્યાં ચ નૈવાન્નં ભોક્તવ્યં મદુપાશ્રિતૈઃ ॥૧૪॥  
મદીયૈર્મદ્યમાંસસ્ય તન્મિશ્રસ્ય ચ વસ્તુનઃ । મહ્નાગજ્જતમાલાદેઃ  
કાર્યઃ સ્પર્શોઽપિ ન ક્વચિત્ ॥૧૫॥ યત્ર સ્યુરવતારાશ્ચ શાસ્ત્રેષુ

તાનો પારકો એવી વિભાગ બુદ્ધિથી પીરસવાનાં પદાર્થોમાં તરતમપણું કરવું  
નહિ ॥૧૩॥ ભોજનના પ્રસંગથી ઉપવાસનો વિધિ કહેછે-મારા આશ્રિતોએ  
સર્વ એકાદશીઓ, ભગવાનના જન્માષ્ટમી રામનવમી આદિક જન્મદિવસો  
તથા શિવરાત્રિ દિવસે અન્ન નજ જમવું એટલે અનશનમત ધારણ કરવું  
॥૧૪॥ મારા-પારમૈકાંતિક ધર્મમાં પ્રવર્તેલાએ ક્યારેયપણુ-સૌત્રામણિ  
યાગમાં કે અગ્નીષોમીયાદિક યજ્ઞમાં કે ગ્રાણપ્રયાણુ સમયમાં કે અસાધ્ય  
વ્યાધિની શાંતિ માટે, ઇત્યાદિક કોઈપણ પ્રસંગમાં મદ્ય, માંસ અને તેનાથી  
મિશ્રિત ઔષધાદિ વસ્તુનો તથા ભાંગ ગાંજો તમાકુ ઇત્યાદિકનો સ્પર્શપણુ  
કરવો નહિ. ‘સ્પર્શપણુ ન કરવો’ એમ કહેવાથી તેના ભક્ષણનિષેધની  
દૃઢતા જણાવી છે. તેનું ભક્ષણ ન કરવું એટલું તાત્પર્ય છે. યદ્યપિ ‘સૌત્રા-  
મણ્યાં સુરાં ગૃહ્ણાતિ’ ‘યજ્ઞાય જગિધર્માસસ્યેત્યેષો દૈવો વિધિઃ સ્મૃતઃ । દેવાન્  
પિતૃન્ સમમ્યર્ચ્યં શ્વાદન્માંસં ન દુષ્યતિ । મત્રૈસ્તુ સંસ્કૃતાનદ્યાચ્છાશ્વતં વિ-  
ધિમાસ્થિતઃ’ ઇત્યાદિકથી મદ્ય માંસનું ભક્ષણ કહ્યું છે અને અભ્યનુસાપણુ  
આપી છે, તથાપિ આ વચ્ચેનો ઉત્તમાધિકારીપર નથી, પરંતુ વિષયલુબ્ધ  
બુલુક્ષુઓના પ્રત્યે પ્રવર્તે છે. સર્વ પ્રકારે તેનાથી નિવૃત્તિ પામવી એજ  
ઉત્તમ ધર્મ માનેલો છે, તેમાં વચ્ચેનો છે-‘યો યજેતાશ્વમેધેન માસિ માસિ  
યતવ્રતઃ । વર્જયેન્મધુ માંસં ચ સમમેતલુધિષ્ઠિર!’ ॥ ન ભક્ષયતિ યો માંસં ન  
હન્યાન્ન ચ ઘાતયેત્ । તન્મિત્રં સર્વભૂતાનાં મનુઃ સ્વાયંભુવોઽબ્રવીત્ । દદાતિ  
યજતે ચાપિ તપસ્વી ચ ભવત્યપિ । મધુમાંસનિવૃત્ત્યેતિ પ્રાહ ચૈવં બૃહસ્પતિઃ ॥’  
‘યજુષા સંસ્કૃતં માંસં નિવૃત્તો માંસભક્ષણાત્ । ન ભક્ષયેદ્વથામાંસં પૃષ્ઠ-  
માંસં ચ વર્જયેત્’ ઇત્યાદિ. આ અર્થનો વિસ્તાર શિક્ષાપત્રીભાષ્યમાં કહ્યો છે  
તેથી જાણવો ॥૧૫॥ પરંબ્રહ્મ પરમાત્મા સર્વેશ્વર શ્રીકૃષ્ણના વરાહાદિ  
અવતારો, તેમના સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન અને આત્યંતિક કલ્યાણ કરનારી



સ્થાપિતા હરેઃ । તદ્ભક્ત્યા સહ ચ જ્ઞાનમધ્યેતવ્યાનિ તાનિ વૈ ॥૧૬॥  
સચ્છાસ્ત્રાણિ ચ સર્વાણિ શ્રવ્યાણિ સુધિયો મુખાત્ । ન ત્વન્તઃશ-  
ત્રુદગ્ધસ્ય હર્યમક્તસ્ય કર્હિન્ચિત્ ॥૧૭॥ જ્ઞાનશાસ્ત્રેઽપિ યત્ર સ્યા-  
ન્નૈવ નારાયણસ્ય ચ । સ્થાપનં દિવ્યરૂપસ્ય તન્ન શ્રવ્યં કદાચન  
॥૧૮॥ યુક્તાયા નિયમૈઃ સર્વૈઃ પ્રાપ્તાયા બ્રહ્મણિ સ્થિતિમ્ । અપિ

તેમની અનન્યભક્તિ જેમાં નિરૂપણ કરી હોય તેનેજ સચ્છાસ્ત્ર જાણીને તેજ ભણવાં. બીજાં ભણવાં નહિ ॥૧૬॥ તે સર્વ સચ્છાસ્ત્રો કામ ક્રોધાદિ દોષોથી નહિ દૂષિત ચિત્તવાળા, પરમાત્માના નિરંતર ચિંતનમાંજ એક અનુરાગી, શુભ આશયવાળા ગુરૂના મુખથડી શ્રવણ કરવાં પણ કામાદિ અંતઃશત્રુઓથી દગ્ધ ચિત્તવાળા, ભગવદ્ભક્તિએ રહિત એવા વક્તાના મુખથડી ક્યારેયપણ સાંભળવાં નહિ ॥૧૭॥ ૧૬ શ્લોકમાં જેમાં ભગવાનના અવતાર અને તેમના જ્ઞાનભક્તિનું નિરૂપણ ન હોય તે ભણવાં નહિ એમ કહ્યું છે, પણ તેવું શાસ્ત્ર કયું ? એમ તેમાં કહેવાની ઈચ્છા હતી તે આ શ્લોકથી નિષેધની દૃઢતામાટે સ્પષ્ટ શબ્દથી કહે છે—યદ્યપિ કાપિલાદિ દર્શન ( સાંખ્યાદિ ) પ્રકૃતિ પુરૂષના વિવેચન માટેજ એક પ્રવર્તેલું હોવાથી તત્ત્વજ્ઞાનના સંપાદકપણે ‘જ્ઞાનશાસ્ત્ર છે’ એવી પ્રસિદ્ધિ છે. તથાપિ તે શાસ્ત્ર પ્રકૃતિ પુરૂષથડી સ્વરૂપ સ્વભાવથી વિલક્ષણ સર્વેશ્વર પરમાત્મા નારાયણને પ્રતિપાદન કરનાર નથી, એટલે તેમના સ્વરૂપના નિર્ણય માટેજ પ્રવર્તેલું નથી તેમજ તેમના દિવ્ય રૂપ ગુણાદિકને સ્થાપન કરનાર નથી, માટે તેવું તે શાસ્ત્ર ક્યારેય સાંભળવું નહિ, કારણ કે તત્ત્વજ્ઞાનમાં, વિરોધી સંશયાદિકને કરતાર છે. આવું સાંખ્યાદિ શાસ્ત્ર ન શ્રવણ કરવું એ તો આ સ્થળે અર્થવાદ છે એટલે તેનું આત્યંતિક શ્રવણનિષેધમાં વેદબાહ્યની પેઠે તાત્પર્ય નથી. એમ કહેવાથી સાંખ્યાદિકનું અશ્રેષ્ઠપણું જણાવ્યું છે, અશ્રેષ્ઠપણું તો એક અંશથી તત્ત્વજ્ઞાનનો ઓધ આપે છે અને એક અંશથી તત્ત્વજ્ઞાનનો ઓધ નહિ આપવારૂપ જાણવું. એથી કરીને સર્વોશે પ્રામાણ્યબુદ્ધિથી તેનું શ્રવણ કરવું નહિ. વેદાન્તમાર્ગમાં જે અંશ ઉપકાર કરનારો હોય તેતો થહણ કરવો એમ જાણવું ॥૧૮॥ સ્ત્રિયો બ્રહ્મવાદિની અને પરાવર તત્ત્વને સાક્ષા-

સ્ત્રિયા મુખાન્નૈવ જ્ઞાનં શ્રવ્યં હિ પૂરુષૈઃ ॥૧૯॥ ગેયં યશઃ સદા  
વિષ્ણોસ્તદીયાનાં ચ ભક્તિતઃ । સજ્ઞઃ સતાં સદા કાર્યો હર્યમ-  
ક્તસ્ય ન ક્વચિત્ ॥૨૦॥ નિર્માનૈર્દાસવત્સર્વૈર્વર્તિતવ્યં સતાં પુરઃ ।

તકાર કરી રહી હોય તથાપિ તે તત્ત્વને જાણવા ધ્યેયતા પુરૂષોએ આત્માર્ય-  
પદમાં વરવા યોગ્ય નથી એમ કહેછે-જે પુરૂષો જ્ઞાસુ અવસ્થામાં હોઇને  
તત્ત્વદર્શી નહિ થએલા હોવાથી અપકવ કપાય (મનોમળ)વાળા હોય  
તેઓએ 'શાન્તો દાન્ત ઉપરતસ્તિતિશ્ચુઃ સમાહિતો ભૂત્વા' આ શ્રુતિમાં ક-  
હેલા આત્મદર્શનમાં અંતરંગભૂત સર્વ નિયમોએ યુક્ત હોય, માટેજ સાધ-  
નસંપત્તિના અળથી બ્રહ્મમાં સ્થિતિને પામી હોય એટલે બ્રહ્મનિષ્ઠ એવીપણ  
સ્ત્રીના મુખથી તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાટે શ્રવણપ્રયત્ન કરવો નહિ, કારણ કે  
પુરૂષના મનના રાગદ્વેષાદિ મળો પકવ નહિ થએલા હોવાથી સ્ત્રી બ્રહ્મનિષ્ઠ છે  
એટલે તેમાં દોષ નથી પરંતુ આ સ્ત્રી છે એવી પુરૂષને ભેદદૃષ્ટિ વર્તેછે એટ-  
લામાત્રથી પ્રદીપ જેમ શલલ-તીડ કે પતંગીયાને અનર્થ કરેછે તેમ પુરૂષને  
અનર્થયોગનો પ્રસંગ છે ॥૧૯॥ વિષ્ણુ અને તેમના ભક્તોનું યશ ગાન કરવું.  
તે યશ કપટથી કે ધનાદિકની લિપ્સાથી ન ગાન કરવું કિંતુ ભક્તિથી કરવું.  
અર્થાત્ પરમ પ્રેમથી ભગવાન્ તથા ભાગવતોના ગુણોનું ગાન કરવું અને  
સાંભળવું. યદ્યપિ પરમ પ્રેમ 'આમ કરો' એમ વિધિને યોગ્ય નથી, કારણ  
કે-તે પુરૂષને આધીન નથી, વાગિન્દ્રિયના વ્યાપારરૂપ ગુણગાનની પેઠે તે  
પરમપ્રેમ ધન્દ્રિયથી સંપાદન કરી શકાય એવો વ્યાપારવિશેષ નથી, તે તો  
મનની એક વૃત્તિવિશેષ હોવાથી તેને પુરૂષ ક્રિયાયોગની પેઠે સ્વતંત્રપણે  
કરી શકતો નથી, (પ્રેમ ક્રિયાના રૂપનો નથી) જેથી 'આમ કરો' એમ  
વિધિને યોગ્ય નથી તો તે પરાનુરાગ જેનાથી થાય એવા સાધનમાં પ્રયત્ન  
કરવો એમ હવે કહેછે કે-સંતોનો સંગ સદાય કરવો. સત્સમાગમથી પરમા-  
ત્મામાં પરાનુરાગ થાય. તેમાં અસત્સંગ વિરોધી હોવાથી તેનાથી નિવૃત્તિ  
પામવું એમ કહેછે કે-હરિના અભક્તોનો સંગ અચારેયપણ ન કરવો ॥૨૦॥  
ભક્તિમાં સાધનભૂત સત્સંગ કરવો એમ કહ્યું, સત્સમાગમ પ્રાપ્ત થતાં  
કેમ વર્તવું તે હવે કહેછે-સંતોની સમીપે અભિજન વિદ્યા વિગેરેના માને

અવધાર્યાણિ વાક્યાનિ તેષાં ચૈકાગ્રચેતસા ॥૨૧॥ વૃથાવાદો ન  
કર્તવ્યઃ શ્રવ્યા ગ્રામ્યકથા ન ચ । અપશબ્દા ન વક્તવ્યા નાનૃતં  
ચાપદં વિના ॥૨૨॥ સ્વવ્રતાનાં દૃઢત્વં સ્યાત્કૃષ્ણે ચ પ્રેમ નિર્ભરમ્ ।

રહિત થઈ દાસની પેઠે તેમની પરિચર્યા કરવાનાજ એક સ્વભાવવાળા થઈને  
વર્તવું. એમ વર્તે ત્યારેજ સાહજક સેવાથી પ્રસન્ન થએલા સંતો કૃપા કરે.  
તેમની કૃપાથી મનના રાગદ્વેષાદિ દોષો ટળી જતાં ભગવત્સ્વરૂપનું યથાર્થ  
જ્ઞાન અને તે જેમાં મૂળ છે એવો પરમાત્મામાં પરમ પ્રેમ થાયછે. તેમનાં  
જે વચનો હિતબોધ દેનારાં હોય તે સાવધાન મનથી ધારણ કરવાં એટલે તે  
પ્રમાણે વર્તવું ॥૨૧॥ વૃથાવાદ-કેવળ કાળ કાઢવારૂપજ એક ફળવાળો  
નિર્રથક વાદ ન કરવો. ગ્રામ્યકથા-વિષયપરાયણ પશુ જેવાઓના ચરિત્ર-  
વર્ણનરૂપ વાદ સાંભળવો નહિ તેમ કરવો નહિ. અપશબ્દ ન બોલવા એ-  
ટલે અવાચ્ય વાદોને ન કરે. આપત્કાળ વિના અસત્ય-જેવું દેખ્યું હોય તે-  
થકી અવળું ન બોલે, સત્ય બોલવું એજ પરમ ધર્મ છે તો આપત્તિમાં અસત્ય  
બોલવાની કેમ આ સ્થળે અભ્યનુજ્ઞા આપે છે ? તો તેમાં દોષ નથી. યથા-  
દૃષ્ટાર્થ ( જેવું દેખ્યું હોય તેવું ) ભૂતહિત કરનારૂં જે હોય એજ સત્ય કહે-  
વાય. પ્રાણીને પીડા કરનારૂં વચન યથાદૃષ્ટાર્થ હોય એટલામાત્રથી તે ધર્મ-  
કોટિમાં ગણના થવાને યોગ્ય નથી. પ્રાણીઓને પીડા કરનાર જે હોય તે  
અધર્મ અને ન કરનાર હોય તે ધર્મ એવો ધર્માધર્મનો નિર્ણય કરેલો છે. તે  
વ્યાસદેવે યોગસૂત્રભાષ્યમાં કહ્યું છે કે-‘આ સત્યવદન સર્વભૂતોના ઉપ-  
કાર અર્થે પ્રવર્તેલું છે પણ સર્વભૂતોને પીડા માટે નથી, જે જે સત્યવચન બો-  
લવાથી પ્રાણીપીડા થતી હોય તો તે સત્ય કહેવાય નહિ, પાપજ કહેવાય.  
એટલે તેવા પુણ્યના પ્રતિરૂપકરૂપ પુણ્યાભાસથી કષ્ટકારી તમને પામે,  
માટે પરીક્ષા કરીને સર્વ ભૂતોનું હિત થાય એમ બોલવું. આ અર્થનો શિક્ષા-  
પત્રીભાષ્યમાં પ્રપંચ કર્યોછે ॥૨૨॥ પ્રથમ સત્સંગ કરવાનો કહ્યો તેની  
દૃઢતા માટે કહેછે-જે સત્સંગથી પોતાના વર્ણાશ્રમોચિત બ્રહ્મચર્યાદિ નિય-  
મોના આચરણમાં શ્રદ્ધા અનુવર્તે અને શ્રીકૃષ્ણમાં પરા ભક્તિ પ્રતિદિન  
પ્રવૃદ્ધિ પામે તેવો આ સત્સંગ ક્ષણ પણ ત્યાગ કરવો નહિ. જે મુદ્દર્ત કે

યત્સમાગમતઃ સ્યાત્તત્સજ્ઞો હ્યેયો ન કર્હિચિત્ ॥૨૩॥ સ્થિતપ્રજ્ઞોઽપિ  
યઃ સજ્ઞં તાદર્શં ભિજ્ઞહાતિ સઃ । કામલોભાદરિપ્રસ્તો ભ્રશ્યત્યેવ  
ન સંશયઃ ॥૨૪॥ સત્સજ્ઞં સ્વં વિદધતં યદિ કોઽપ્યત્ર નિર્વેદેત્ ।  
તાવન્માત્રેણ ન ક્ષોભઃ પ્રાપ્તવ્યો મનસા ક્વચિત્ ॥૨૫॥ વૈષ્ણવસ્યા-  
પિ મત્તસ્ય સ્વપ્રતેભ્યશ્ચ્યુતસ્ય ચ । સજ્ઞો નૈવાત્ર કર્તવ્યઃ પાપિનો-  
ઽન્યસ્ય ચ ક્વચિત્ ॥૨૬॥ પ્રાપ્તબ્રહ્માત્મવિજ્ઞાનોઽપ્યવમન્તા જગ-

ક્ષણપણુ સત્સંગનું સેવન ન થાય એજ મહાહાનિ એજ મહાછિદ્ર એજ  
બ્રાતિ અને એજ વિક્રિયા કહી છે, માટે સત્સંગનો ક્યારેયપણુ ત્યાગ  
કરવો નહિ. સ્થિતપ્રજ્ઞ એવો પણુ પુરૂષ જે સત્સમાગમથકી બ્રહ્મ થાય તો  
કામક્રોધાદિ શત્રુઓએ પરાભવ પમાડ્યો થકો 'શ્રેયમાર્ગ'થકી બ્રહ્મ થઈ  
જાયછે, તો બીજાઓ બ્રહ્મ થાય એમાં કહેવુંજ શું ? એમાં સંશયજ નથી.  
॥૨૩-૨૪॥ જ્યારે સત્સંગમાં રૂચિ ઉત્પન્ન થઈ ત્યારે તુરત તેમાં જે  
રોકનાર હોય તેનો ત્યાગ કરી, નિંદા સ્તુતિ નહિ ગણીને, સત્સંગનો સમા-  
શ્રયજ કરે એવા અભિપ્રાયથી કહેછે-સંતોના સંગમાં અભિરૂચિ થવાથી સ-  
ત્સંગને પામવા ઇચ્છતાં પોતાના દેહાનુબન્ધિ વર્ગમાંથી જે કોઈ ગ્રામ્ય ધર્મ-  
માંજ એક રૂચિવાળો પણુ જેવો પુરૂષ સંતોનો મહિમા નહિ જાણીને ગર્હણુ  
કરે તો તેના ગર્હાવચનના શ્રવણમાત્રથી મનમાં ક્ષોભ ક્યારેય પામવો નહિ.  
મનમાં ક્ષોભ પામવો નહિ અને સત્સંગનો ત્યાગ કરવો નહિ એટલું તાત્પર્ય  
છે ॥૨૫॥ 'વિષ્ણુજ પરમ દેવ છે' એમ માનતો હોય અને વૈષ્ણવનાં ચિહ્નોને  
ધારણુ કરતો હોય પણુ વિષ્ણુમાં અનન્ય લક્ષિતને પામ્યો ન હોય, આવો  
હોય તે 'હું વૈષ્ણવ છું' એમ અસ્થાનમાં કેવળ અભિમાનવાળો હોઈને,  
એવાજ વૈષ્ણવપણુના અભિમાનથી મત્ત-બીજા જનોનું અપમાન કરવા-  
માંજ એક તત્પર હોય એવાનો સંગ ક્યારેય નજ કરવો. તથા જે પોતાનું  
વ્રત-વર્ણાશ્રમધર્મ તેનો ત્યાગ કરનારો હોય તેનો સંગ ક્યારેય ન કરવો.  
તથા જે પાપી-અધર્માચરણપરાયણુ હોય તેનો સંગ ક્યારેય ન કરવો.  
તથા બીજો કોઈ-પાપિજનનો સંગી હોય તેનોપણુ સંગ ન કરવો ॥૨૬॥  
જે કોઈ કેવળ આત્મનિષ્ઠ હોય તેનો દૂરથી ત્યાગ કરવો એમ હવે

ત્પ્રમોઃ । તસ્યાવતારે ચાશ્રદ્ધો યઃ સ્યાદ્દેયઃ સ દૂરતઃ ॥૨૭॥ મ-  
ત્સમ્પ્રદાયલિઙ્ગં ચ વિભ્રમ્યો બહિરુત્તમમ્ । પ્રચ્છન્નં સ્વ્યાદિસંસક્તઃ  
પરિત્યાજ્યઃ સ દૂરતઃ ॥૨૮॥ શાન્ત્યા દાન્ત્યા ચોપરત્યા તિતિક્ષા-  
સ્તિકતાદિભિઃ । ગુણૈર્દેવાદિદુષ્પ્રાપ્યૈર્યુક્તૈર્ભાવ્યં ચ મચ્છિત્તૈઃ  
॥૨૯॥ જાતેઽન્ન સાક્ષાત્કારેઽપિ સ્વપરબ્રહ્મરૂપયોઃ । લોઙ્ઘ્યં

કહેછે—પ્રાપ્તબ્રહ્માત્મવિજ્ઞાન-આત્માને પ્રકૃતિવિલક્ષણ, જાણતાહિ અવ-  
સ્થાએ રહિત, જ્ઞાનૈકધન, માટેજ બ્રહ્માત્મના-અક્ષરાત્માપણે આવિર્ભાવ  
પામેલો જાણેછે પરંતુ ‘હું પરમાત્માનો દાસ છું’ એમ જાણતો નથી તે આ  
પ્રાપ્તબ્રહ્માત્મવિજ્ઞાન કહેવાય. આવો છે તથાપિ જે આ જગત્પ્રભુ-  
ક્ષરાક્ષરાતીત પરમાત્માની અવજ્ઞા (તેમના દિવ્યાકારનું અંડન) કરનારો  
હોય અને તેમના વરાહાદિ અવતારોમાં શ્રદ્ધાએ રહિત હોય તે આ કેવળ  
આત્મનિષ્ઠનો બહુ દૂરથી ત્યાગ કરવો, કેમકે આતો આશ્વ પતિતની પેઠે  
પરિત્યાજ્ય છે. એટલે એવાનો સંગ કરવો નહિ ॥૨૭॥ પોતાના ચરણ  
સમાશ્રયમાંજ એક ઉપયોગી એવો બાહ્ય (ઊર્ધ્વપુંડાદિ) અને આંતર  
(શાંત્યાદિ) ચિહ્નવિશેષનો સંબન્ધ આશ્રિતોને અવશ્ય અપેક્ષિત છે એમ  
દૃઢ કરવા એ શ્લોકથી કહેછે—જે પુરૂષતો શાંતિ આદિક આભ્યંતર ચિ-  
હ્નોએ રહિત હોય, ગુપ્તપણે તો સ્ત્રિયાદિ વિષયોમાં વ્યાસક્ત હોય અને  
અમારા સંપ્રદાયને સૂચવનારાં પારમૈકાંતિકપણાને પ્રખ્યાપન કરનારાં સર્વો-  
ત્તમ ઊર્ધ્વપુંડાદિ બાહ્ય ચિહ્નોને ધારણ કરતો હોય એવાનો દૂરથીજ ત્યાગ  
કરવો. શરીરમાં ગૂઢપણે રહેલા વ્યાધિવિશેષ જેવો આતો વૈષ્ણવમંડળમાં  
એક અંતઃશત્રુ છે. માટે શાંતિ આદિક આભ્યંતર ચિહ્નોની અવશ્ય અપેક્ષા  
હોવાથી મારા આશ્રિત સર્વેએ શાંતિ-બાહ્ય ઇન્દ્રિયનો જય, દાંતિ-અંત-  
રિન્દ્રિયનો જય, ઉપરતિ-વાસનાનો વિરામ, તિતિક્ષા-શીત ઉષ્ણઆદિક  
દ્વંદ્વની સહનશીલતા અને આસ્તિકતા ઇત્યાદિક દેવાદિકોએપણ ક્રુઃસાધ્ય  
એવા આ સદ્ગુણોએ સંપન્ન થવું. જે રીતે શાંતિ આદિક સદ્ગુણો પોતા-  
નામાં આવે એવો પ્રયત્ન કરવો એટલું તાત્પર્ય છે ॥૨૮-૨૯॥ શબ્દાદિ સું-  
દર વિષયોનો સાક્ષાત્ યોગ થાય તોપણ તેમાં ક્રોધમાં પણ લોભાવું નહિ, કિંતુ

મામકૈર્નૈવ શબ્દાદિવિષયે ક્વચિત્ ॥૩૦॥ મહદ્ભિઃ પૂર્વજૈઃ સિદ્ધૈર્ય-

સ્વપરબ્રહ્મરૂપ-આત્મા પરમાત્માના સ્વરૂપમાં જ લોભાવું. અભિપ્રાય એવો છે કે-યદ્યપિ આ લોકમાં સર્વકોઈને શબ્દાદિ વિષયોનો જ સાક્ષાત્કાર થાય છે પણ આત્મા પરમાત્માનો થતો નથી, કારણ કે-સ્વયંભૂ ભગવાને જ જ્ઞાનપ્રસારનાં ઉપકરણો જે ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયો છે તે બાહ્ય વિષયોમાં જ એક પ્રસાર પામવામાં સમર્થ આપ્યાં છે પણ આત્મા પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરે એવા અંતર્મુખવાળાં આપ્યાં નથી ( એટલે આ દોષ ભગવાને જ કર્યો છે ) માટે એતન એવાપણુ જીવો જેવાં ઉપકરણો છે તેને અનુસારે રૂપાદિ બાહ્ય વિષયોને જ જીવે છે પણ અંતરાત્માને કોઈ પણ જોતો નથી. આ અર્થ 'પરાઙ્મિ ર્વાનિ વ્યતૃણત્સ્વયંભૂઃ તસ્માત્ પરાઙ્મ પશ્યતિ નાન્તરાત્મન્' આ શ્રુતિમાં કહ્યો છે. એરીતે અવર્જનીય કર્મસંબન્ધને અનુસારે શબ્દાદિ વિષયોનો સાક્ષાત્ સંબન્ધ થાય તો પણ તેમાં ધીર ( વિકાર થવાનું નિમિત્ત હોવા છતાં પણ ચિત્તમાં વિકાર પામે નહિ તે ) પુરૂષ રમતો નથી. જે જે વિષયો દેખવામાં આવે તેની પાછળ દોડ્યા કરે તેતો સત્ અસતના વિવેક વિનાના પશુસદૃશ છે. મામકૈસ્તુ-સત્ અસતનું વિવેચન કરવાના સ્વભાવવાળા હોવાથી મારા જ એક આશ્રયવાળા મુમુક્ષુઓએ તો કદાચિત્ વાસનાવેગનો સમુન્મેષ થાય તોપણ શબ્દાદિ વિષયોમાં લોભાવું નહિ પરંતુ આત્મા પરમાત્માના સ્વરૂપમાં જ લોભાવું. આ અર્થ 'કશ્ચિદ્ધીરઃ પ્રત્યગાત્માનમૈષ્ઠદાવૃત્તચક્ષુરમૃતત્ત્વમિષ્ઠન્' આ શ્રુતિમાં કહ્યો છે. અથવા-ધર્મરક્ષણુ-માટે અવતરેલા મેં-આત્મા પરમાત્માના સ્વરૂપને નહિ જાણનારા, અનાદિકાળથી જેમને દેહાત્માભિમાન અનુવર્તે છે, પ્રત્યેક ભવમાં દૃશ્યમાન થતા રૂપાદિ વિષયોની વાસનાથી જેમનું મન વાસિત છે એવા આ મનુષ્યો દૃશ્યમાન રૂપાદિ વિષયોથી વિરૂદ્ધ સ્વભાવવાળા આત્મામાં કે પરમાત્મામાં તેમનો સાક્ષાત્કાર કરાવ્યા વિના શ્રદ્ધાવાન્ થાય નહિ એમ માનીને શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરવા કેવળ કૃપાવડે મારા જ ઐશ્વર્ય પ્રભાવથી યોગાભ્યાસ વડે જ એક સાધ્ય એવી સમાધિ સંપાદન કરાવી તે સમયે આત્મા પરમાત્માના સ્વરૂપનો ભેદ મેં સાક્ષાત્ કરાવ્યો છે. તો આ રીતે મારા અસાધારણ ઐશ્વર્યબ-



દર્માચરણં કૃતમ્ । ભવેત્તદેવ હિ ગ્રાહ્યં નાધર્માચરણં ક્વચિત્

જીથી આત્મા પરમાત્માના સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર અત્રૈવ-ઇન્દ્રિયવર્ગ જીત્યો નથી એવા આ દેહમાંજ નહિ નિષ્પન્ન એવી યોગાવસ્થામાંજ થયોછે તોપણ મારા આશ્રિતોએ ફરીથી વાસનાના ઉન્મેષથી કે બીજા કોઈપણ નિમિત્તથી શબ્દાદિ વિષયોમાં લેશ લોભાવું નહિ. ઉપદેશ કરેલા આત્મસ્વરૂપમાં તથા પરમાત્મસ્વરૂપમાં શ્રદ્ધાપૂર્વક મનને જોડવું. શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થવા માટે બીજા સાધનથી ન સિદ્ધ થાય એવો જે આત્મા પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર સમાધિમાં સ્વતંત્ર સર્વશક્ત એવા મેં કરાવ્યો છે તે નિષ્કળ કરશો નહિ. આવો અર્થ કરવાથી-જેને આત્મા પરમાત્માના સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થયો હોય તેને શબ્દાદિ વિષયલોભનો પ્રસંગજ કેમ કહેવાય? કેમકે ‘જ્યારે પરાવર પરમાત્માનું સાક્ષાત્ દર્શન થાય ત્યારે હૃદયઅન્થિઓ ભેદાઈ જાયછે સર્વ સંશયો છેદાઈ જાયછે અને સર્વ કર્મો ક્ષય પામી જાયછે’ એવી શ્રુતિ છે; આવી શંકા આવેછે તેનું સમાધાન થઈ જાયછે. અર્થાત્ આ સાક્ષાત્કાર આત્મા પરમાત્મામાં શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થવા કેવળ કૃપાથીજ કરાવેલો છે એટલે એવાને શબ્દાદિ વિષયલોભનો પ્રસંગ હોય, એટલે કશી શંકા નથી. અથવા-આત્મા પરમાત્માના સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર વર્તતો હોય એવાને પણ પ્રમાદ થાય છે. મહર્ષિ ભરતજી આત્મસાક્ષાત્કારને પામ્યા હતા તથાપિ મૃગના બાળકમાં કૃપાથી સ્નેહના વશપણને પામીને જન્મબંધનને પામ્યા હતા તો આત્મા પરમાત્માના સાક્ષાત્કારને પામેલા એવાપણ મારા આશ્રિતોએ જ્યાં-સુધી પ્રારબ્ધ શરીર અનુવર્તે છે ત્યાંસુધી શબ્દાદિ વિષયોથડી અતિશય ભય પામવો. પણ કોઈ ઉપર કૃપાથી કે ‘જીતમન મને વિષયો શું કરનારા છે?’ એવા અનાદરથી જેણે કરીને વિષયલોભ કદાચિત્ બ્રહ્મવિદ્યાને પણ પરાભવ કરી દે એવા વિષયપ્રસંગમાં પ્રવેશ કરવો નહિ, વિષયોથડી વિદૂર રહેવું એટલું તાત્પર્ય છે ॥૩૦॥ જેમ વેદવિધિબોધિત અર્થ ધર્મ છે તેમ મોટાઓનું આચરણપણ ધર્મ છે, ‘સાધૂનાં સમયશ્ચાપિ પ્રમાણં વેદવદ્ભવેત્’ એવી સ્મૃતિ છે. પૂર્વકાળમાં થઈ ગએલા યોગસિદ્ધિને પામેલા એવાપણ બ્રહ્માદિ મોટા પુરૂષોએ સૃષ્ટિ આદિક અલૌકિક કર્મમાં અધિકાર પામેલા

॥૩૧॥ ब्रह्मचर्यप्रधानानि साधनानि विनैव चेत् । सद्यो महाफ-  
लां भक्तिं स्वस्मै कश्चिदुपादिशेत् ॥૩२॥ तर्हि भक्त्या तया साक-  
मुपदेष्टारमेव तम् । सद्यो जह्याद्धि सद्भक्तो न तु स्वनियमान्क-  
चित् ॥૩३॥ धर्मो ज्ञानं च वैराग्यं भक्तेर्वैद्यानि तत्त्वतः । अङ्गानि

હોવાથી સ્વયં ઈશ્વર છતાં પણ ધર્મથકી વિપરીત પણ આચરણ જગદુપ-  
કારગર્ભિત કાંઈપણ દેશકાળાદિકની વિષમતાથી કે પ્રમાદથી કર્યું હોય તો  
તે લૌકિક અનીશ્વર જનની અપેક્ષાએ અધર્મ કોટિમાંજ પ્રવિષ્ટ થએલું  
ગણાયજ. તો તેવું પૂર્વના મોટાએ કરેલું અધર્માચરણ બીજાઓએ અનુ-  
ષ્ઠાન કરવાપણે ગ્રહણ કરવું નહિ કિંતુ નહિ નિષિદ્ધ કરેલું તેમનું આચરણ  
જે ધર્મકોટિમાં પ્રવિષ્ટ થતું હોય એજ બીજા બધાએ પાળવાપણે ગ્રહણ  
કરવું ॥૩૧॥ ‘બ્રહ્મચર્યની કે બીજા નિયમોની શી જરૂર છે ? ભગવાનમાં  
અવિચ્છિન્નપણે પ્રવર્તતી ભક્તિ મોટામાં મોટું એવું પણ મોક્ષ નામનું ફળ  
પ્રસવે છે, તો બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમોનો ત્યાગ કરી દેવો’ એમ જો કોઈ ઉપ-  
દેશ કરે તો તેજ ક્ષણમાં મુમુક્ષુએ તેવો ઉપદેશ કરનારાનો તેણે ઉપદેશ  
કરેલી ધર્મરહિત ભક્તિની સાથે તત્કાળ ત્યાગ કરી દેવો. ક્ષણપણ તેનો  
સંગ કરવો નહિ. અને તેણે ઉપદેશ કરેલો અર્થપણ મનમાં ધારવો નહિ.  
બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમોનો ત્યાગ ક્યારેય ન કરવો, કેમકે-બ્રહ્મચર્ય વ્રત વિના  
જ્ઞાન ભક્તિની સિદ્ધિ થતી નથી. બ્રહ્મચર્યજ મોક્ષના સાધનભૂત જ્ઞાનમાં  
ઉપકાર કરનાર છે એમ શ્રુતિમાં કહ્યું છે—‘अथोत्तरेण तपसा ब्रह्मचर्येण  
શ્રદ્ધયા વિद्ययाऽऽत्मानमन्विष्यादित्यમभिजयते’ ‘येषां तपो ब्रह्म-  
चर्यं येषु सत्यं प्रतिष्ठितम् । तेषामसौ विरजो ब्रह्मलोकः । तद्य एवैतं ब्रह्मलोकं  
ब्रह्मचर्येणानुविन्दन्ति तेषामेवैष ब्रह्मलोकस्तेषां सर्वेषु लोकेषु कामचारो  
भवति’ ઇત્યાદિ ॥૩૨-૩૩॥ ધર્માનુષ્ઠાન વિના ભક્તિજ ન સિદ્ધ થાય  
આ વાતને દ્રઢ કરવા કહેછે-ધર્મ-પ્રતિદિન અનુષ્ઠાન કરાતો વર્ણાશ્રમ  
નિમિત્તથી પ્રવર્તતો કર્મવિશેષ તથા બ્રહ્મચર્યાદિરૂપ નિયમવિશેષ, જ્ઞાન-  
આત્મા પરમાત્માના સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન, વૈરાગ્ય-પરમાત્મા થકી  
વ્યતિરિક્ત દેહ તથા તેના સંબન્ધમાં દોષદર્શનથી થતું તૃષ્ણાએ રહિતપણું,

ત્રીણ્યુત્તમાઙ્ગહૃત્પાદાખ્યાન્યનુક્રમાત્ ॥૩૪॥ ધર્મપ્રતિજ્ઞાં કૃત્વાદૌ  
ન પાલયતિ યસ્તુ તામ્ । સ તુ શ્વપચવજ્જ્ઞેયઃ પુમાન્ યોષિચ્ચ  
તાદૃશી ॥૩૫॥ લોભકામક્રુધાદીનાં વશે ભાવ્યં ન વૈરિણામ્ । દ્વા-  
રાણિ નિરયસ્યેતિ વેદિતવ્યાશ્ચ તેઽસ્થિલૈઃ ॥૩૬॥ સમ્પ્રાપ્તસ્તીવ્રવૈ-

આ ત્રણ અનુક્રમે ભક્તિનાં તત્ત્વથી મસ્તક હૃદય અને પાદ નામનાં અંગો  
જાણવાં. એટલે ધર્મ ભક્તિનું મસ્તક છે. જ્ઞાન ભક્તિનું હૃદય છે. વૈરાગ્ય  
ભક્તિના પાદ છે. ધર્મનો નાશ થાય તો મસ્તક વિનાના શરીરની પેઠ  
અંગી ભક્તિની સિદ્ધિનો સંભવ નથી, શબ સદૃશ થઈ જાય. જેમ શરીરની  
સત્તાને ધારણ કરનાર હૃદય છે તેમ ભક્તિસ્વરૂપની સત્તાને ધારણ કર-  
નાર જ્ઞાન છે, જેમ પાદ ન હોય તો દેહ સ્થિર રહી શકે નહિ તેમ વૈરાગ્ય  
ન હોય તો ભક્તિ સ્થિર રહે નહિ. માટે ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યે રહિત એવા  
પુરૂષને ભક્તિ દુર્ઘટ છે, તો ભગવાનમાં ભક્તિ પામવાને ઇચ્છતા પુરૂષોએ  
ધર્મનું અનુષ્ઠાન અવશ્ય કરવું ॥૩૪॥ ‘યજ્ઞેન દાનેન તપસાઽનાશકેન બ્રા-  
હ્મણા વિવિદિષન્તિ’ આ શ્રુતિમાં યજ્ઞ દાનાદિક જ્ઞાનમાં અંગ છે એમ કહ્યું  
છે, તેને દૃઢ કરવા ધર્મત્યાગ કરનારની નિંદા કરે છે—આ સ્થળે ધર્મ જપ  
ઉપવાસાદિ વ્રતવિશેષરૂપ જાણવો. જે પુરૂષ પ્રથમ તેની પ્રતિજ્ઞા કરીને  
એટલે ‘હું પ્રતિદિન આ સમયમાં આટલા અમુક મંત્રના જપો કરીશ, હું  
આ તિથિએ અનશનવ્રત કરીશ, હું આ વર્ષમાં કૃચ્છ્ર ચાંદ્રાયણાદિ ક-  
રીશ’ એવો સંકલ્પ કરીને પછી તે પ્રમાણે પાળતો નથી તેને શ્વપચ જેવો  
જાણવો અને તેવી સ્ત્રીને શ્વપચી જેવી જાણવી ॥૩૫॥ જે ધર્માનુષ્ઠાન છે  
તે મનના કામ ક્રોધાદિરૂપ કલંકના ટાળવા દ્વારા જ્ઞાનનું અંગ છે એમ જ-  
ણાવતાથકા કહે છે—ધર્માનુષ્ઠાને રહિત એવો પુરૂષતો પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ  
પામતા કામ ક્રોધાદિકના વશવર્તી થાય છે. તો આ નરકના દ્વારભૂત કામ  
ક્રોધ લોભાદિક વિજ્ઞાનના અંતર્વૈરિઓ છે એમ જાણીને અમારા સર્વ  
આશ્રિતોએ એમના વશપણમાં વર્તવું નહિ, ‘ત્રિવિધં નરકસ્યેદં દ્વારં નાશ-  
નમાત્મનઃ । કામઃ ક્રોધસ્તથા લોભસ્તસ્માદેતત્ ત્રયં ત્યજેત્’ એમ ગીતામાં  
કહ્યું છે ॥૩૬॥ જે પુરૂષ પ્રતિદિન અનુષ્ઠાન કરાતા ધર્મથી મનના રાગદ્વે-

રાગ્યં પરં જ્ઞાનં ચ ધર્મવાન્ । કૃષ્ણં ભજેત પ્રેમ્ણા યઃ સેવ્યઃ સં  
ગુરુવત્પુમાન્ ॥૩૭॥ ગોલોકે ચાથ વૈકુણ્ઠે શ્વેતદ્વીપે મનોહરે ।  
યત્તૈશ્વર્યં બ્રહ્મપુરે શ્રવ્યં શ્રાવ્યં ચ તદ્ભૂશમ્ ॥૩૮॥ સપાર્ષદા ઈશ્વ-  
રા યે તત્તદ્ધામસુ સંસ્થિતાઃ । રાધિકાદ્યાઃ શક્તયશ્ચ તેષુ મુક્તા-  
શ્ચ યે સ્થિતાઃ ॥૩૯॥ એતત્સર્વં સ્વહૃદયે ચિન્તનીયં નિરન્તરમ્ ।  
યેનાન્તકાલેऽપિ ભવેત્તત્સ્મૃતિર્મુક્તિદાયિની ॥૪૦॥ બ્રહ્મભૂતૈરપિ  
પ્રાજ્ઞૈઃ કૃષ્ણસ્ય શ્રવણાદિકા । ભક્તિરેવ વિધાતવ્યા નિત્યદાઽત્ર

પાદિ દોષો ટાળતાં તીવ્ર વૈરાગ્ય અને ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનને પામીને પરમ પ્રેમથી  
સર્વેશ્વર સર્વકર્મસમારાધ્ય સર્વકૃણપ્રદાતા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને ભજેછે તે  
પુરૂષ વર્ણથી કે વયથી કનિષ્ઠ હોય તથાપિ ગુરૂની પેઠે પ્રણામોદિકવડે તે  
સેવવા યોગ્ય છે ॥૩૭॥ હવે ભગવાનનો જે પરમેશ્વરભાવ છે તેને અનુરૂપ  
એવું જે દિવ્યસ્થાનાદિ ઐશ્વર્ય છે તેનું પ્રતિદિન ચિંતન કરવું એમ કહેછે—  
મનોહર એવા શ્વેતદ્વીપ વૈકુંઠ ગોલોક અને અક્ષર નામના બ્રહ્મપુર ધામમાં  
જે ઉત્તરોત્તર અતિશયવાળું ઐશ્વર્ય રહેલું છે તે પ્રતિદિન સાંભળવું અને  
સાંભળવા ઇચ્છતા જનોને સંભળાવવું. ચિંતવન કરવું એટલું તાત્પર્ય છે  
॥૩૮॥ કેવળ ભગવાનના લોકનું ચિંતન અપેક્ષિત છે એમ નહિ કિંતુ તેને  
ભગવાનના લોકોમાં રહેલી શક્તિઓએ સહિત, પાર્ષદોએ સહિત, મુક્ત-  
ગણોએ સહિત ભગવદ્ભૂતોનું ચિંતવન કરવું એમ હવે કહેછે—શ્વેતદ્વીપોદિ  
તેને ધામોમાં જે ભગવાનના અંશભૂત, ભગવાનથકી અનન્યસ્વરૂપ ઇશ્વરો  
છે, (અક્ષરધામમાં પોતાના પરિપૂર્ણ પર રૂપથી અને બીજા શ્વેતદ્વીપોદિકમાં  
તો પોતાનાજ અનન્ય અંશભૂત ઐશ્વર સ્વરૂપથી પુરૂષોત્તમ ભગવાન  
નારાયણજ રહેલા છે માટે ‘ઇશ્વરો છે’ એમ કહેછે) જે ભગવાનની  
અનન્યશક્તિભૂત રાધિકાદિક છે, જે પાર્ષદો અને મુક્તો છે આ સર્વનું હૃદ-  
યમાં નિરંતર અનુચિંતન કરવું, જેણે કરીને અંતકાળમાં પણ મુક્તિ આપ-  
નારી ગોલોકોદિક ભગવદ્ધામોની સ્મૃતિ થઈ આવે ॥૩૯-૪૦॥ આત્મસ્વરૂ-  
પના સાક્ષાત્કારની અપેક્ષાએ ભગવદ્ભક્તિનું શ્રેષ્ઠપણું જણાવા માટે  
કહેછે—આ લોકમાં બ્રહ્મભૂત-અક્ષરસાંપ્રધ્યને પામેલાઓએ પણ પ્રાણ-

શુકાદિવત્ ॥૪૧॥ પાદોદકં ચ નૈવેદ્યં ગ્રાહ્યં સ્યાદચ્ચ સત્પતેઃ ।  
સ્વજાતિધર્માનુગુણં તદ્ગ્રાહ્યં નાન્યથા કચિત્ ॥૪૨॥ અયાચતે હ્ય-

ભયતાદિ ત્રણુ અવસ્થાથી અતીત, જ્ઞાનૈકધન, સ્વસ્વરૂપના સાક્ષાત્કારમાં નિષ્ઠાવાળાપણુ જ્ઞાનિઓએ પરંબ્રહ્મ કૃષ્ણની શ્રવણુ કીર્તનાદિરૂપ નવ પ્રકારની ભક્તિ નિરંતર કરવીજ. કેવળ આત્મસ્વરૂપના સાક્ષાત્કારની સંપત્તિથી કૃતાર્થતા નથી, કારણુ કે ભક્તિજ સર્વોત્તમ છે. માટેજ શુકાદિકો બ્રહ્મ-ભાવને પામ્યા છે તથાપિ ભક્તિવડેજ પરમાનંદને પામેછે. માટેજ ગીતામાં કહ્યું છે-‘एवं सततयुक्ता ये भक्तास्त्वां पर्युपासते । ये चाप्यक्षरमव्यक्तं तेषां के योगवित्तमाः ॥ मद्यावेक्ष्य मनो ये मां नित्ययुक्ता उपासते । श्रद्धया पर-योपेतास्ते मे युक्ततमा मताः ॥ ये त्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तं पर्युपासते । सर्व-त्रगमचिन्त्यं च कूटस्थमचलं ध्रुवम् ॥ सन्नियम्येन्द्रियग्रामं सर्वत्र समबुद्धयः । ते प्राप्नुवन्ति मामेव सर्वभूतहिते रताः । क्लेशोऽधिकतरस्तेषामव्यक्तासक्तचे-तसाम् । अव्यक्ता हि गतिर्दुःखं देहवद्भिरवाप्यते ॥ तेषामहं समुद्धर्ता मृत्यु-संसारसागरात् । भवामि नचिरात्पार्थ ! मद्यावेशितचेतसाम् ॥ मद्येव मन आधत्स्व मयि बुद्धिं निवेशय’ । ધૃત્યાદિ. સ્વાભાવિક અનવધિકાતિશય અનન્ય એવું પરમાત્માનું જે એક દાસપણું તેણે કરીનેજ આત્મસ્વરૂપની રસ્યતા છે પણ જ્ઞાનધનત્વમાત્રથી નહિ. અર્થાત્ આત્મસ્વરૂપનો રસ પરમાત્માના અનન્ય દાસપણાથીજ માનવો પણ જ્ઞાનધનત્વમાત્રથી માનવો નહિ ॥૪૧॥ ભગવાનના બાહ્ય પૂજનમાં તેમના ચરણકમળના પ્રક્ષાલન માટે જે જળ ઉપયોગમાં લીધું હોય એવું તે અતિપવિત્ર જળ અને ભગવાનને નિવેદન કરેલું અન્ન, આ બન્ને પરમ શ્રદ્ધાથી સ્વીકારવું. તેમાં એટલો વિશેષ છે કે-પોતપોતાની જાતિધર્મના નિયમને અનુસારે સ્વીકારવું. એટલે અબ્રાહ્મણના હાથથી આવેલું બ્રાહ્મણે ન સ્વીકારવું. સર્વની અપેક્ષાએ પરમપાવન એવો ભગવાનનો સંબન્ધ હોય તો પણ લોકવ્યવહારમાટે પરિકલ્પેલો સ્મૃત્યુક્ત ધર્મ ભક્તે પણ ભંગ કરવો નહિ, કેમકે-લોકસંગ્રહ કરવો તે ભગવાનને અત્યંત પ્રિય ધર્મ છે. તે ગીતામાં કહ્યું છે-‘लोकसङ्ग्रहमेवापि संपश्यन् कर्तुमर्हसि’ ॥૪૨॥ ચરણામૃત જળ અને નૈવેદ્ય ગ્રહણ કરવામાં નિયમ કહ્યો, હવે અર્પણ કર-

ભક્તાય નૈવેદ્યં ચરણામ્બુ ચ । તદીયં નૈવ દાતવ્યં દેયં ભક્ત્યા તુ  
યાચતે ॥૪૩॥ રક્ષા અપિ હરેર્ભક્તા નાવમાન્યા હિ કર્હિંચિત્ ।  
અવમાનાત્તાદશાનાં ભવત્યેવ મહદ્ભયમ્ ॥૪૪॥ વૈષ્ણવસ્ય રુજા-  
ર્તસ્ય સેવા કાર્યા યથા હરેઃ । અન્નાદિ દેયં તસ્મૈ ચ તદ્બુચ્યનુસૂતં  
તુ યત્ ॥૪૫॥ સતાં ચ મહતામગ્રે દોષા વાચ્યા ય આત્મનઃ ।

વામાં નિયમ કહેછે—ભગવાનને નિવેદન કરેલું નૈવેદ્ય અને ચરણોદક ભક્ત હોય  
તથાપિ ‘મને આપો’ એમ નહિ યાચના કરનારાને આપવું નહિ. ભક્ત ન  
હોય અને તે યાચના કરતો હોય તોપણ ન આપવું. ભક્તિથી ‘મને આપો’  
એમ યાચના કરનારાને તો આપવું. ભક્તિએ કરીને ઉત્તમ હોય  
પણ જો ભક્તિએ રહિત હોય તો તે તેનું પાત્ર નથી, ભક્તિએ કરીને કનિષ્ઠ  
હોય પણ જો ભક્તિથી પવિત્ર મનોવૃત્તિવાળો હોય તો તે તેનો પાત્ર છે  
॥૪૩॥ હરિના ભક્તોપણ રંક—અન્ન આચ્છાદન આદિક સંપત્તિની  
કૃશતાને લીધે દીન હોય પણ તેમની ક્યારેય પણ અવજ્ઞા કરવી નહિ. ય-  
દ્યપિ હરિના ભક્તો દીન નથી તેમ અર્કિચ્ચન પણ નથી, ભગવાનરૂપ અવિ-  
નાશી ધનથી ધનવાન છે. જે ભગવાન છે તેતો અર્કિચ્ચન જનો જેમને  
પ્રિય છે એવા છે. તો ભક્તોનો મહિમા નહિ જાણનારાઓ તો પોતે વિપત્તિ  
પામેલો છે તથાપિ નાશવંત દુઃખમય કાંચનાદિકથી પોતાને સંપન્ન માનેછે  
તો બ્રાંતોની દૃષ્ટિથી ‘રંક એવાપણ’ એમ કહ્યું છે. વસ્તુતાએ હરિભક્તો રંક  
નથી. વિપરીત દૃષ્ટિથી રંક એવાપણ હરિભક્તોની વિપરીતમતિથી અવજ્ઞા  
કરવી નહિ. કારણ કે—તેમની અવજ્ઞા કરવાથી તપાદિકથી પણ અનિવાર્ય  
એવું વારેવારે નરકપાતાદિરૂપ મહાદુઃખ પ્રાપ્ત થાયછે ॥૪૪॥ વૈષ્ણવની  
હરિના જેવી સેવા કરવી એટલે વિષ્ણુની પેઠે વૈષ્ણવ પૂજ્ય છે. તે જો રોગા-  
તુર થાય તો તે સમયે તેની પરિચર્યા પ્રેમપૂર્વક વિશેષપણે કરવી. અને તેતે  
સમયે અન્ન ઔષધ આદિક આપવું. અને બીજી જે તેની રૂચિ વિષયમાં  
આવતું હોય તે જાણીને યથાયોગ્ય આપવું ॥૪૫॥ પોતે અત્યંત ગુણવાન  
હોય તથાપિ પોતાના મુખથી પોતાના તપવિદ્યાદિ ગુણોની પ્રશંસા  
ક્યારેય પણ કરવી નહિ. પોતામાં જે માન ક્રોધ લોભાદિ દોષો રહ્યા હોય



સ્વમુખેન ન કર્તવ્યં સ્વગુણાનાં પ્રશંસનમ્ ॥૪૬॥ દેવસ્ય ચ ગુરો  
રાજ્ઞો વિષ્ણુમક્તસ્ય ચાગ્રતઃ । પાદૌ પ્રસાર્ય મત્પુમ્ભિર્નોપવેશ્યં ચ  
સંસદિ ॥૪૭॥ તેષામગ્રે વિચાર્યેવ વાચ્યં સત્યં ચ તત્પ્રિયમ્ ।

તે એકાંતિક મોટા સાધુઓની સમીપે પોતાના મુખથી પોતે પ્રકાશ  
કરવા, કેમકે મોટા સંતો આગળ નિર્વેદપૂર્વક દોષોનો પ્રકાશ કરવાથીજ  
પાપનો પ્રક્ષય થાયછે ॥૪૬॥ રાજા, ગુરુ, દેવ અને વૈષ્ણવની સમીપે તથા  
સભામાં પગને લાંબા કરીને મારા આશ્રિત પુરૂષોએ બેસવું નહિ.  
આ સ્થળે દેવ પ્રત્યક્ષ લગવાનું હોય ત્યારે તે જાણવા. તે ન હોય  
ત્યારે પ્રતિમારૂપ જાણવા. બીજા અંતર્યામી આદિક દેવનો પ્રસંગ  
નથી. મંડળાદિરૂપે રહેલા સૂર્યાદિ દેવ પણ જાણવા. પગ લાંબા કરીને ન  
બેસવું એ ઉપરથી ઉદ્ધત આસનમાત્ર જાણી લેવું, એટલે ઉદ્ધતાઈ  
દેખાડનારા કોઈપણ આસનથી રાજાદિકની સમીપે બેસવું નહિ ॥૪૭॥  
વળી તે રાજા આદિકની આગળ દેશ કાળને અનુસારે પૂર્વાપરનો વિચાર  
કરીનેજ બોલવું. વિચાર્યા વિના જેમ તેમ બોલે તો આ લોક પરલો-  
કમાં અનર્થની પ્રાપ્તિ થાય. તથા તેમની આગળ સત્ય અને તેમને  
પ્રિય લાગે ( હુઃખ ન લાગે ) એવું વચન બોલવું. ‘સત્યં વ્રૂયાસ્પ્રિયં વ્રૂયાન્ન  
વ્રૂયાત્સત્યમપ્રિયમ્ । પ્રિયં ચ નાનૃતં વ્રૂયાદેષ ધર્મઃ સનાતનઃ’ એવી  
સ્મૃતિ છે. યદ્યપિ આતો સર્વસાધારણ છે માટે આ ચારમાં વિશેષ-  
પણે વિધિને યોગ્ય નથી. તથાપિ સાધારણપણે પ્રાપ્ત થતા આ વિષયનું  
‘વિચારીનેજ બોલવું’ એવા વિશેષમાં તાત્પર્ય છે માટે કશી ક્ષતિ નથી.  
યદ્યપિ દેવો થકી બીજાઓને સત્યપણ અપ્રિય લાગે પણ દેવતાઓને તો  
નહિ, કેમકે દેવો તો સત્યૈકપ્રિય છે, માટે દેવતાઓની અપેક્ષાએ પ્રિયપ-  
દનું કાંઈપણ પ્રયોજન નથી, અથાપિ જેમ સંભવતું આવે એમ લેવાથી  
તેની સાર્થકતા છે એટલે દેવતાઓને માટે પ્રિયપદની જરૂર નથી તો બીજા  
રાજા આદિકમાં સંભવે છે તો તે પદ સાર્થક છે. આ ચારનું જે કાંઈપણ  
ગુહ્ય વૃત્તાંત હોય તે કોઈપણ આગળ પ્રકાશ કરવું નહિ, પ્રકાશ કરવાથી  
આ લોક પરલોકમાં અનર્થની પ્રાપ્તિ થાયછે. આપણ જેમ સંભવે એમ

તેષાં ગુહ્યં ચ યત્કિંશ્ચિત્તત્પ્રકાશ્યં ન કુત્રચિત્ ॥૪૮॥ દ્રોહઃ કાર્યો  
 ન કસ્યાપિ સ્તેયં વર્જ્યં ચ સર્વથા । હિતાવહં પરેષાં ચ કર્તવ્યં  
 સત્યભાષણમ્ ॥૪૯॥ ન કાર્યં વર્ણસાઙ્કર્યં ન ચ સ્વપરહિંસનમ્ । ના-  
 ન્યોદ્દેગકરં વાચ્યં નાપવાદવચસ્તથા ॥૫૦॥ અભિવ્રજેન્નિજાચાર્યં  
 શ્રુત્વાઽઽયાન્તં મદાશ્રિતઃ । પ્રતિગચ્છતિ તસ્મિંશ્ચાઽઽગ્રામાન્તં  
 તમનુવ્રજેત્ ॥૫૧॥ વૈષ્ણવે વીક્ષમાણે ચ નૈષ્ઠિકવ્રતશાલિનિ ।

લઈ લેવું ॥૪૮॥ ક્રોધનો પણ-શત્રુનોપણ દ્રોહ કરવો નહિ. કિં બહુના-આત-  
 તાયિનો પણ ન કરવો. ‘આતતાયિનમાયાન્તં હન્યાદેવાવિચારયન્’ આ જે  
 વચન છે તે અર્થશાસ્ત્ર સાથે બન્ધાએલું હોવાની મુમુક્ષુના ધર્મને જણાવ-  
 નાં નથી. સર્વથા-આપતકાળમાં પણ ચોરી કરવી નહિ. સત્યભાષણ પણ  
 બીજાઓને અનર્થ ન થાય એમ કરવું ॥૪૯॥ જ્ઞાન કે ભક્તિને નિમિત્ત  
 કરીને વર્ણસંકરતાને કરનાં કર્મ નજ કરવું. પોતાને અને પરને પીડા  
 કરનાં કર્મ ન કરવું. ‘પોતાને’ એમ જે નિર્દેશ કર્યો છે તે દૃષ્ટાંત માટે છે  
 એટલે જેમ પોતાની હિંસામાં પોતે પ્રવર્તે નહિ તેમ પરનીપણ હિંસામાં  
 પ્રવર્તે નહિ. અથવા-પોતાની કે પરની જે ક્રોધથી હિંસા થાય તેમ ક્રોધાદિ  
 ન કરવું એમાં તાત્પર્ય લેવું. બીજાને ઉદ્દેગ કરનાં કાંઈપણ વાક્ય ઉચ્ચા-  
 રણ કરવું નહિ તથા બીજા ઉપર મિથ્યા અપવાદ પણ આરોપવો નહિ.  
 અથવા-પારકા દોષોનું ઉદ્ઘાટન ન કરે ॥૫૦॥ મારા આશ્રિત જનોએ  
 આવતા પોતાના આચાર્યને જોધને અભિમુખ જવું અને જતા જોધને પા-  
 છળ જવું. તથા ગ્રામાંતર થકી પોતાના ગામમાં આવતા અને પોતાના  
 ગ્રામથકી ગ્રામાંતર પ્રતિ જતા પોતાના આચાર્યને સીમાડાપર્યંત સન્મુખ  
 જવું અને પાછળ વળાવા જવું, ‘નિજાચાર્ય’ એવો નિર્દેશ કરેલો છે તો  
 પોતાને સમગ્ર દુઃખના નિવારણમાં ઉપયોગી વિજ્ઞાનને આપવારૂપ ઉપ-  
 કારનો અતિશય ન વિસ્મરણ કરવો એમ જણાવ્યું છે ॥૫૧॥ બીજા ઉપર  
 ઈર્ષ્યા કરવી નહિ, કેમકે પરગુણોનો ઉત્કર્ષ નહિ સહન કરવાથી આ લોક  
 પરલોકમાં અધોગતિ થાય છે. ક્રોધનું પણ અપમાન કરવું નહિ, કેમકે  
 આતો હત્યાથકીપણ અધિક દુઃખ કરનાં છે. ક્રોધને ગાળો દેવી નહિ,

ईष्यां परस्यापमानं गालिदानं च नाचरेत् ॥५२॥ एकान्तिकानां  
भक्तानामन्येषां महतामपि । गुणोत्कर्षं सभायां हि कीर्तयेन्नागुणं  
क्वचित् ॥५३॥ ब्राह्मणान् भगवत्प्रेष्ठान्विदित्वा मानयेत्सदा ।

દ્વેષવેગને લીધે જે આક્રોશ કરાય છે તેને ગાળો કહેછે. અર્થાત્ ‘તું તત્કાળ નાશ થઈ જઈશ, તારો વંશ વિચ્છેદ પામો’ ઇત્યાદિક શાપરૂપ જે આક્રોશો કહેવાય છે તે કરવા નહિ. નૈષ્ઠિકવ્રતવાળો વૈષ્ણવ જોઈ રહ્યો હોય એટલે તેની દૃષ્ટિ આગળતો ઇષ્યા અપમાન ગાલિદાન અત્યંત ન કરે, કેમકે સમીપમાં રહેલા, આશ્રમથી શ્રેષ્ઠ એવા પરમ ભાગવતનો અનાદર કરી ખીન્ન ઉપર ઇષ્યા આદિક કરવાથી તેના અનાદરથી થતા અધિક પ્રત્યવાયનો પ્રસંગ છે ॥૫૨॥ પરનો અવગુણ રહસ્યમાં પણ કહે નહિ. તો સભામાં તેનો પ્રસંગ જ ક્યાંથી હોય ? જે સભામાં કહે તો ગુણોત્કર્ષને જ કહે. જે કોઈ એકાંતિક ભક્તો હોય તથા ખીન્ન નૈષ્ઠિકવ્રતથી કે તીવ્ર તપથી કે શ્રેષ્ઠ વિદ્યાથી મોટા હોય તેમનો તો ગુણોત્કર્ષ સભામાં કહેવો જ. જેમ સભામાં સદુપદેશ થાય તેમ સંતોના ગુણોની પ્રશંસાપણ સભામાં કર્તવ્યકોટિમાં પ્રવિષ્ટ છે, જેમ સભામાં પરના દોષો કહેવા તે દોષ છે તેમ એકાંતિક ભક્તો તથા ખીન્ન ગુણથી મોટાઓના ગુણો ન કહેવા એપણ દોષ છે, એટલું તાત્પર્ય છે ॥૫૩॥ ‘બ્રાહ્મણો ભગવાનને અત્યંત પ્રિય છે’ એમ નિશ્ચય કરીને સદા તેમનો સત્કાર કરે. અથવા—જે ભગવાનને અત્યંત પ્રિય હોય એને જ બ્રાહ્મણો જાણવા, કેવળ જન્મથી કોઈ પણ તત્ત્વથી બ્રાહ્મણ થઈ શકતો નથી, જે ભગવાનને પરમ પ્રિય થાય એ જ તત્ત્વથી બ્રાહ્મણ કહેવાય. બ્રહ્મમાં પરાભક્તિરૂપ નિષ્ઠાશાલી જે હોય તે ભગવાનને પ્રિયતમ થાયછે. બ્રહ્મમાં નિષ્ઠાવાળો જ વાસ્તવિક બ્રાહ્મણ કહેવાય. તો આ રીતે જે ભગવાનને અત્યંત પ્રિય હોય એને જ બ્રાહ્મણો જાણીને તે જન્મથી નીચ હોય તોપણ તેમનો નિરંતર પ્રણામ પરિચર્યાદિવડે સત્કાર કરે. આ અર્થ ભાગવતમાં કહ્યોછે—  
विप्राद्विषड्गुणयुतादरविन्दनाभपादारविन्दविमुखाच्छृपचं वरिष्ठम् । मन्ये  
तदर्पितमनोवचनेहितार्थप्राणं पुनाति सकुलं न तु भूरिमानः ॥’ ‘બ્રાહ્મણોને ભગવત્પ્રેષ્ટ જાણીને’ એમ વિશેષ્યવિશેષણ ભાવથી અન્વય કરવો તે તો

દૃષ્ટ્વા દેવાલયં દૂરાન્નમસ્કુર્યાત્કૃતાઞ્જલિઃ ॥૫૪॥ નાસ્તિકાપાશ્રયં  
નૈવ મદીયઃ પ્રવિશેત્કચિત્ । તદાચાર્યૈર્ન ભાષેત તદ્ગ્રન્થાઞ્છૂણુ-  
યાન્ન ચ ॥૫૫॥ સાધારણા મદીયાનાં ત્યાગિનાં ગૃહિણામપિ ।  
ધર્મા એતે મયા પ્રોક્તા વિશેષાન્ કથયામ્યથ ॥૫૬॥ વેદપાઠો  
ગુરોઃ સેવા કર્તવ્યા બ્રહ્મચારિભિઃ । વાનપ્રસ્થૈસ્તપઃ કાર્યમર્હિસા-

મંદ ( અસાર ) છે. દેવ-વિષ્ણુ અથવા શિવના મંદિરને દૂરથી દેખીને શ્ર-  
દ્ધાથી બે હાથ જોડી નમસ્કાર કરે 'આ શિવાલય છે' એમ માનીને અવશા  
ન કરવી. વિષ્ણુના આલયની પેઠે શિવાલયપણુ દર્શન માટે જવા યોગ્ય છે  
॥૫૪॥ મારા ભક્તોએ જે નાસ્તિકાપાશ્રય-જૈનમંદિરો છે તેમાં તો ક્યારેય  
પણુ પ્રવેશ કરવો નહિ તથા જૈનાચાર્યો સાથે ભાષણુ પણુ કરે નહિ. તથા  
તેના ગ્રંથોને ધર્મજ્ઞાસાથી શ્રવણુ કરે નહિ. તેના મતનું ખંડન કરવા તેના  
ગ્રંથનું અવલોકન કરવું તેતો અનુચિત નથી; એવો અભિપ્રાય છે ॥૫૫॥

એ રીતે મારા આશ્રત ત્યાગીઓ તથા ગૃહીઓના પણુ આ સાધારણુ  
ધર્મો કહ્યા, હવે અસાધારણુ ધર્મો કહુંછું ॥૫૬॥ તેમાં પ્રથમ નૈષ્ઠિકાદિ  
ત્રણુના ધર્મો કહેછે-જે નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્ય વ્રતમાં પ્રવર્ત્યા હોય તેમણે ગુરૂની  
સેવા કરવી. એમનો તો આજ અસાધારણુ ધર્મ છે. ગુરૂ જીવતા હોય તો  
તેમની પરિચર્યા, તે ન જીવતા હોય તો તેમના પુત્રની અથવા તેમના અગ્નિની  
પરિચર્યા કરવી એજ એમનો ધર્મ સ્મૃતિમાં કહ્યોછે. ગુરૂની સેવાસમય  
થકી બીજા સમયમાં વેદપાઠ કરવો. એટલે અંગે સહિત, શિરોભાગે ( ઉપ-  
નિષદ્ધ ) સહિત ભણેલા વેદનો અર્થ અનુચિતન કરવાપૂર્વક પાઠ કરવો. વા-  
નપ્રસ્થોએ તપ કરવું, તપ એજ એમનો અસાધારણુ ધર્મ છે, તેમાં મનુ-  
સ્મૃતિ છે—'उपस्पृशंस्त्रिषवणं पिबन् देवांश्च तर्पयेत् । तपश्चरंश्चोग्रतरं शोष-  
येद्देहमात्मनः' 'चान्द्रायणविधानैर्वा शुक्लकृष्णे च वर्तयेत् । पक्षान्तयोर्वा-  
प्यश्रीयाद्यवागूं कथितां सकृत् । पुष्पमूलफलैर्वापि केवलैर्वर्तयेत्सदा । का-  
लपक्कैः स्वयं शीर्णैर्वैखानसमते स्थितः । भूमौ विपरिवर्तेत तिष्ठेद्वा प्रपदै-  
र्दिनम् । स्थानासनाभ्यां विहरेत्सवनेषूपयन्नपः । ग्रीष्मे पञ्चतपास्तु स्याद्-  
र्षास्वभ्राવकाशिकः । आर्द्रवासास्तु हेमन्ते क्रमशो वर्धयंस्तपः ॥' ઇત્યાદિ-

અ મલા અપિ ॥૫૭॥ સંન્યાસિભિશ્ચ નિયતં સ્થાતવ્યમપરિગ્રહૈઃ ।  
વિષ્ણુપૂજાંકારજપૌ કર્તવ્યૌ તૈશ્ચ નિત્યદા ॥૫૮॥ દ્રવ્યસ્ય હેમરૂ-  
પ્યાદેર્ગૃહિવર્જં મદાશ્રિતૈઃ । ત્યાગ આશ્રમિભિઃ કાર્યસ્ત્યાગિભક્તૈઃ ।

તપ કરવું એમ કહ્યું એ ઉપરથી આત્મવિદ્યાનો અભ્યાસ કરવાનો પણ જાણી લેવો. તેમાં મનુસ્મૃતિ છે—‘एताश्चान्याश्च सेवेत दीक्षा विप्रो वने व-  
सन् । विविधाश्चौपनिषदीरात्मसंसिद्धये श्रुतीः’ ઇત્યાદિ. તથા આહિસામય યજ્ઞોપણ કરવા, ગૃહસ્થની પેઠે વાનપ્રસ્થને પણ યજ્ઞમાં અધિકાર છે, તેમાં મનુસ્મૃતિ છે—‘मुन्यन्नैर्विविधैर्मेध्यैः शाकमूलफलेन वा । एतानेव महाय-  
ज्ञान् निर्वपेद्विधिपूर्वकम् । वासन्तशारदैर्मेध्यैर्मुन्यन्नैः स्वयमाहृतैः । पुरोडा-  
शांश्चरूंश्चैव विधिवन्निर्वपेत्पृथक्’ ઇત્યાદિ ॥૫૭॥ જેઓ વિષયવાસનાથી વિ-  
રામ પામેલા પારિવ્રાજકાશ્રમને પામ્યા છે તે સંન્યાસિઓએ નિયતઅપરિ-  
ગ્રહ-વિહિતથકી બીજા પદાર્થના પરિગ્રહે વર્ણત વર્તવું, ભીક્ષાથીજ એક ઉ-  
પજીવનારા, માટેજ પરિગ્રહમાત્રના પરિત્યાગવાળા થવું. વાનપ્રસ્થને કહેલો નમાર આદિકનો પરિગ્રહ પણ પ્રતિષેધ કરેલો છે. અગ્નિનો ત્યાગ કરના-  
રાને યજ્ઞાદિકમાં અધિકાર નહિ હોવાથી અગ્નિસાધ્ય નહિ એવા વિષ્ણુપૂજા-  
માત્રમાં અધિકાર કહેછે—વિષ્ણુની પૂજાતો નિયતપણે કરવી. પરમાત્માનું પૂજ-  
નતો તેમના એક દાસભૂત જીવાત્માના સ્વરૂપ સાથે સદા જડેલું છે. તથા તેમણે પ્રણવનો જપ નિત્ય કરવો, કેમકે પ્રણવ પરંબ્રહ્મનું પરમ આલંબન છે, એવી શ્રુતિ છે—‘एतच्चेवाक्षरं ब्रह्म एतच्चेवाक्षरं परम् । एतच्चेवाक्षरं  
ध्यात्वा यो यदिच्छति तस्य तत् । एतदालम्बनं श्रेष्ठमेतदालम्बनं परम् ।  
एतदालम्बनं ज्ञात्वा ब्रह्मलोके महीयते’ ઇત્યાદિ. આ જપવિધિ ઓંકારઆ-  
લંબનથી પરંબ્રહ્મના ધ્યાનવિધિમાં પર્યવસાન પામેછે. એટલે મુમુક્ષુએ પરં-  
બ્રહ્મનું ધ્યાન કરવું. સંન્યાસ આશ્રમમાં મુમુક્ષુનેજ અધિકાર છે. પ્રણવરૂપ આલંબનથી પરંબ્રહ્મનો ધ્યાનવિધિ ‘प्रणवो धनुः शरो ह्यात्मा ब्रह्म तल्लक्ष्य-  
मुच्यते । अग्रमत्तेन वेद्धव्यं शरवत्तन्मयो भवेत्’ આ શ્રુતિમાં કહેછે ॥૫૮॥

આ શ્લોકને આરંભીને બાર શ્લોકથી બ્રહ્મચારિપ્રમુખ ચાર પ્રકારના ત્યાગીઓના મિશ્રિત ધર્મો કહેછે—ગૃહસ્થને વર્ણને મારા આશ્રિત આશ્ર-

અ સર્વથા ॥૫૯॥ ત્યાજ્યઃ સજ્ઞોઽષ્ટધા સ્ત્રીણામેતૈસ્તત્પ્રતિમાઽપિ  
ચ । નેક્ષ્યા ન કાર્યા ન સ્પૃશ્યા દેવતાપ્રતિમાં વિના ॥૬૦॥ સ્ત્રી-  
ભ્યો ધનુઃપ્રમાણેન ગમ્યં દૂરેણ સર્વથા । હર્યુત્સવાલ્પમાર્ગોદૌ  
રક્ષ્યં સ્ત્રીસ્પર્શતો વપુઃ ॥૬૧॥ યત્ર યત્ર સ્થલે સ્ત્રીણાં યા યા

મિઓ ( બ્રહ્મચારી વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસી ) અને ત્યાગિભક્ત-પુત્ર દારા  
ગૃહાદિકનો ત્યાગ કરી ભગવાનમાં પરાભક્તિને પામીને પરમહંસવૃત્તિમાં  
પ્રવેશ કરી રહેલા સાધુઓએ પણ સોનું રૂપ આદિક દ્રવ્યનો ત્યાગ સર્વથા  
કરવો. પોતાની પાસે ન રાખવું તેમ પોતાની સત્તાવાળું કરીને બીજા પાસે  
પણ ન રખાવવું. સુવર્ણાદિ ભોગ્ય ભોગોપકરણાદિ પદાર્થોનો પ્રસંગ ગૃહ-  
સ્થોનેજ છે. બીજા ત્યાગધર્મમાં નિષ્ઠાવાળાઓને તો તેનો પ્રસંગ પતિત-  
પણા માટે થાયછે ॥૫૮॥ આ સર્વ કોઈ ત્યાગિઓએ સ્ત્રીઓનો શ્રવણાદિ  
અષ્ટ પ્રકારનો સંબન્ધ સર્વથા ત્યાગ કરવો. કિંબહુના-સ્ત્રીની પ્રતિમાપણ  
પોતે ન કરવી, ન સ્પર્શ કરવી અને ન જોવી. તેમાં ‘પદાપિ યુવતિં મિશ્રુર્ન  
સ્પૃશેદ્દારવીમપિ’ એવું વચન છે. પૂર્વોક્ત આઠ પ્રકારના બ્રહ્મચર્ય વ્રતની  
દ્રઢતા માટે આ પ્રતિષેધ કર્યો છે. એમાં અપવાદ કહેછે-દેવની પ્રતિમા  
વિના, દેવપણાનો નિશ્ચય જે રાધિકાદિ પ્રતિમામાં હોય તેમાં આ નિષેધ  
પ્રવર્તતો નથી એવો અભિપ્રાય છે ॥૬૦॥ આ મારા આશ્રિત ત્યાગિઓએ  
માર્ગમાં જતાં સ્ત્રીયોથકી ધનુષપ્રમાણ ( ચાર હાથ ) દૂર જવું. એટલે  
સ્ત્રીયોથકી ધનુષપ્રમાણ વ્યવધાન રાખીને ચાલવું. ‘ધનુર્હસ્તચતુષ્ટયં’ એમ  
શબ્દાર્થવ કોશમાં કહ્યુંછે. અદ્ય-સાંકડા માર્ગમાં તે ઘટતું આવે નહિ  
માટે ત્યાંતો જે પ્રકારે સ્ત્રીના અંગનો સ્પર્શ પોતાના શરીરને ન થાય એમ  
વર્તવું. તથા માર્ગ મોટો હોય પણ જન્માષ્ટમી રામનવમી આદિક ઉત્સવ  
ઉપર આવેલા જનસમાજને લીધે લીડયવાળો હોય ત્યારેપણ તેમજ વ  
ર્તવું એટલે સ્ત્રીસ્પર્શથકી શરીરનું સંરક્ષણ કરવું. આદિશબ્દથી ભય પલા-  
યનાદિક ગ્રહણ કરવું. એટલે તેવા સમયમાં પણ સ્ત્રીસ્પર્શથકી પોતાના  
શરીરનું રક્ષણ કરવું ॥૬૧॥ જે જે સ્થળ-નદી તલાવ આદિકમાં સ્ત્રીઓની  
જે જે કોઈ ક્રિયા-સ્નાન આસનાદિક થતી હોય તે તે સ્થળમાં તે તે ક્રિયા



કાચિત્ક્રિયા ભવેત્ । તત્ર તત્ર ક્રિયા સા સા ન કાર્યા નૈષ્ઠિ-  
કૈર્મમ ॥૬૨॥ ગૃહદ્વયાન્તરસ્થેન કુડ્યેનૈકેન યત્ર ચ । સ્યાત્સ્ત્રીપું-  
સાન્તરં તત્ર ન સ્વપ્યં નિશ્ચનાપદિ ॥૬૩॥ સ્ત્રીભિઃ કૃષ્ણસ્ય ભક્તા-  
ભિરપિ પૂજિતમચ્યુતમ્ । નૈષ્ઠિકવ્રતિભિર્નૈવ ગન્તવ્યં વીક્ષિતું ક-  
ચિત્ ॥૬૪॥ વિના મૈક્ષં સમાં વાઽપિ ગૃહસ્થાનાં ગૃહાણિ ચ । ગ-  
ન્તવ્યાનિ કચિન્નૈવ ત્યાગિભિર્યૈર્મદાશ્રિતૈઃ ॥૬૫॥ એકાકિભિર્ન  
ગન્તવ્યં તૈઃ કદાચન કુત્રચિત્ । શયિતવ્યં ન સ્વદ્વાયાં વિના રો-  
ગાદિમાપદમ્ ॥૬૬॥ અનાપદિ ન ગન્તવ્યં નિશિ વર્ત્મ ચ તૈઃ ક-

મારા આશ્રિત નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીપ્રમુખે કરવી નહિ ॥૬૨॥ ઘર જુદુ જુદુ  
હોય પણ પોતાને રહેવાના ઘરને અને સ્ત્રીને રહેવાના ઘરને વચ્ચે એક  
લીંતમાત્ર વ્યવધાન હોય એવા પડખાના ઘરમાં- ( જેમાં એકલી સ્ત્રી રહેતી  
હોય એવામાં ) અમારા આશ્રિત ત્યાગિઓએ રાત્રિએ આપત્કાળ પડ્યા  
વિના રહેવું તથા સુવું નહિ ॥૬૩॥ કિંબહુના-ભગવાનની ભક્ત એવી પણ  
સ્ત્રીઓએ પૂજેલા વિષ્ણુના ‘આ વિષ્ણુમૂર્તિ છે’ એવો વિશેષ માનીનેપણ  
દર્શનમાટે તેના સ્થાન પ્રત્યે ક્યારેય પણ નૈષ્ઠિકવ્રતધારી ત્યાગિઓએ જવું  
નહિ. આ સર્વ નિષેધ બ્રહ્મચર્યની દ્રઢતા માટે છે ॥૬૪॥ ગૃહસ્થોનાં ગૃહો  
પણ ભિક્ષાદિ નિમિત્ત વિના તો ત્યાગ કરવાં એમ કહેછે—મારા આશ્રિત  
એવા બ્રહ્મચારી આદિક ત્યાગિઓએ ભિક્ષા અથવા સભાપ્રસંગ વિના  
ગૃહસ્થોના ગૃહોપ્રત્યે ક્યારેય પણ જવું નહિ. આ પણ બ્રહ્મચર્યની દ્રઢતા  
માટે છે. વૈ શબ્દનો તુ એવો અર્થ કરવો, એટલે ત્યાગી એવા મારા આ-  
શ્રિતોએ તો, એમ તુશબ્દથી બીજાના આશ્રિતોયકી પોતાના આશ્રિતોની  
વિલક્ષણતા જણાવી છે ॥૬૫॥ મારા આશ્રિત ત્યાગીઓએ કદાચન-આપ-  
ત્કાળમાં પણ કુત્રચિત્-તીર્થમાં પણ એકાકી જવું નહિ. રોગાદિ આપત્તિ  
આવ્યા વિના ખાટલામાં સુવું નહિ, ખાટલામાં સુવાથી બ્રહ્મચર્યવ્રતનો ભંગ  
થાયછે એમ સ્મૃતિમાં કહ્યુંછે. સર્વ પરિગ્રહનો પરિત્યાગ કરી રહેલા  
ત્યાગિને ખાટલો આદિક ભોગોપકરણ છે તે બ્રહ્મચર્યનિષ્ઠાને વિરુદ્ધજ  
છે ॥૬૬॥ મારા આશ્રિત ત્યાગીઓએ ક્વચિદપિ-તીર્થયાત્રાદિ પ્રસંગમાં

ચિત્ । તથૈવ ચ નિજસ્થાનાદ્વન્તવ્યં ન બહિર્નિશિ ॥૬૭॥ આપદ્ધ-  
ર્મશ્ચ વિપદિ ગ્રાહ્યોઽન્યત્ર બૃહદ્વતાત્ । પ્રાણાત્યયેઽપિ ન ત્યાજ્યં  
બ્રહ્મચર્યાઙ્ગમષ્ટમમ્ ॥૬૮॥ ઋષભાર્ષભવન્માનસ્યક્તવ્યસ્ત્યાગિભિ-  
ર્નરૈઃ । બ્રહ્માત્મધીભિર્મચ્છિષ્યૈર્દેહાસક્તિસ્તથૈવ ચ ॥૬૯॥ નિવૃત્તિ-

પણ રાત્રિએ આપત્કાળ વિના માર્ગમાં જવું નહિ એટલે આપત્કાળ વિના  
એક ગ્રામથકી બીજા ગ્રામપ્રત્યે જવું નહિ. ‘રાત્રિએ પોતાના નિવાસસ્થાન-  
થકી બીજા સ્થાનમાં જવાની અનુરા આપી છે’? એવી શંકામાં કહેછે કે—  
તેમજ પોતાના નિવાસસ્થાનથકી રાત્રિએ બહાર નજ જવું ॥૬૭॥ તેતે  
આપત્તિમાં મુખ્ય ધર્મ ન પાળી શકાય તો ગૌણ ધર્મ સ્મૃતિમાં કહ્યોછે,  
તો આદર કરેલા મુખ્ય અષ્ટવિધ બ્રહ્મચર્યનો કોઈ લગાર ન્યૂન બ્રહ્મચર્યરૂપ  
ગૌણપણ ધર્મ હોયજ?, એવી આશંકા ટાળતા થકા કહેછે—સ્મૃતિમાં જે  
આપત્કાળમાં પાળવાનો ધર્મ કહ્યોછે તે બ્રહ્મચર્યવ્રતથકી બીજામાં જાણવો.  
બ્રહ્મચર્યમાં તો આપદ્ધર્મ ગ્રહણ કરવો નહિ. અર્થાત્ બ્રહ્મચર્ય તો આપત્કા-  
ળમાંપણ ત્યાગ કરવું નહિ. નૈષ્ઠિક વાનપ્રસ્થ સંન્યાસી કે બીજા ત્યાગિલ-  
ક્તોને શાસ્ત્રમાં આપત્કાળ વિષે ગાર્હસ્થ્યની અભ્યનુરા આપી નથી. મા-  
ટેજ ‘આરુઢો નૈષ્ઠિકં ધર્મં યસ્તુ પ્રચ્યવતે નરઃ । પ્રાયશ્ચિત્તં ન પશ્યામિ યેન  
શુદ્ધૌત્સ આત્મહા’ એવી સ્મૃતિ છે. આઠમું સ્ત્રીના અંગસંગના ત્યાગરૂપ જે  
બ્રહ્મચર્ય છે તેતો પોતાને પ્રાણાંત પ્રાપ્તિ થાય તોપણ ન ત્યાગ કરવું ॥૬૮॥  
દેહમાં અહંમતિપૂર્વક તેના સુખમાં આસક્તિ અને તેના સંબન્ધી માન  
તત્ત્વવેત્તાને પણ પરાભવ કરેછે. વસિષ્ઠ વિગેરે આત્મવેત્તાઓ હતા તોપણ  
પુત્રસ્રેહથી વિપરીત પ્રકૃતિને પામેલા પ્રસિદ્ધ છે. ‘હું બ્રહ્મર્ષિ છું’ એવું માન  
તેમને પણ આવ્યું હતું, આ બે અધોગતિ પમાડનાર હોવાથી તેનો અમારા  
આત્રિતોએ ત્યાગ કરવો એમ કહેછે—ત્યાગધર્મમાં નિષ્ઠાવાળા મારા ચર-  
ણના આશ્રયવાળાએ બ્રહ્માત્મક સ્વાત્મભાવના ( મારા આત્મા પરમાત્મા છે  
એવી પોતાના આત્માની ભાવના ) એ કરીને ઋષભદેવની પેઠે અને જડ-  
ભરતની પેઠે આસક્તિએ રહિત અને મોને રહિત રહેવું ॥૬૯॥ નિવૃત્તિ-  
ધર્મ-કામસંકલ્પે વર્ણત ( નિષ્કામ ) મુમુક્ષુજનેજ એક સેવનીય એવા

ધર્મનિરતૈરીશ્વરસ્ય ગુરોરપિ । પ્રવૃત્ત્યધ્વપરં વાક્યં ગ્રહીતવ્યં ન  
કર્હિંચિત્ ॥૭૦॥ વિધવાનાં તુ નારીણાં ચાતુર્માસ્યે વિશેષતઃ ।  
ધારણાપારણાદીનિ વ્રતાનિ વિહિતાનિ વૈ ॥૭૧॥ તાભિઃ પાલ્યં  
બ્રહ્મચર્યમપ્રસ્થલિતમષ્ટધા । પુમાંસ્તત્પ્રતિમા વાપિ ન સ્પ્રષ્ટવ્યા  
વિનાઽઽમરીમ્ ॥૭૨॥ ધર્મકાર્યેઽપિ ન દ્રવ્યં સ્વનિર્વાહોપયોગિ ય-

ધર્મમાં નિષ્ઠાવાળા મુમુક્ષુ મારા બ્રહ્મચારી પ્રમુખોએ પ્રવૃત્તિધર્મ-ક્રમેસં-  
કલ્પે સહિત ( સકામ ) એવો જે ધર્મ તેપર એવું વચન શાસ્ત્રાંતર્યેત હોય  
તથાપિ હિતકર સમજીને નજ અહણુ કરવું. લલે બ્રહ્માદિ ઈશ્વર કહે કે કદા-  
ચિત્ ગુરૂ પરીક્ષા માટે અથવા બીજી કોઈ બાબત માટે ઉપદેશ કરે તોપણ  
'આતો ઈશ્વરનો આદેશ છે આ ગુરૂનો ઉપદેશ છે' એમ સમજીને ક્યારેય-  
પણ સ્વીકાર કરવું નહિ. અથવા-ગાર્હસ્થ્યાદિરૂપ પ્રવૃત્તિધર્મ અને નૈષ્ઠિક  
બ્રહ્મચર્યાદિરૂપ નિવૃત્તિધર્મ બંનેનો. એટલે નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યાદિરૂપ નિવૃત્તિ-  
ધર્મમાં નિષ્ઠાવાળાએ ગાર્હસ્થ્યાદિરૂપ પ્રવૃત્તિધર્મમાં પ્રવર્તાવવારૂપ ઈશ્વરનું  
કે ગુરૂનું વચન પણ ક્યારેય અહણુ કરવું નહિ ॥૭૦॥

હવે વિધવાના ધર્મો કહેછે—અનશન વ્રતવિશેષને ધારણાં કહેછે,  
તેના ઉત્તર અંગભૂત ભોજનને પારણાં કહેછે, આવા એકાંતરા ઉપવાસ  
કરવારૂપ વ્રતને ધારણાંપારણાં કહેછે. એ આદિક વ્રતો વિધવા નારીઓને  
આષાઢાદિ ચાર માસમાં વિશેષપણે અનુષ્ઠાન કરવાનાં શાસ્ત્રમાં કહ્યાં  
છે. અષ્ટ પ્રકારનું જે બ્રહ્મચર્યવ્રત તે અપ્રસ્થલિતપણે—જીવિત પર્યંત  
પાળવું. અથવા અપ્રસ્થલિતપણે એટલે અંશથીપણ પ્રસ્થલને રહિત પા-  
ળવું. અર્થાત્ આઠ પ્રકારમાં એકપણ પ્રકારથી ન્યૂનીભાવે રહિત એવું બ્રહ્મ-  
ચર્ય વ્રત પાળવું. આ અષ્ટ પ્રકારના બ્રહ્મચર્યનો પુરૂષના સ્પર્શથી જેમ લંગ  
થાય તેમ તેની પ્રતિમાના સ્પર્શથી પણ લંગ થાયજ, માટે પુરૂષનો જેમ  
સ્પર્શ ન કરે તેમ તેની પ્રતિમાનોપણ સ્પર્શ કરે નહિ. દેવ પ્રતિમાનો સ્પર્શ  
કરવામાં દોષ નથી ॥૭૧-૭૨॥ હે જનાઃ ! તે વિધવા સ્ત્રીઓએ પોતાના  
જીવનમાત્ર પર્યાપ્ત જે ધન હોય તેનો વ્યય ક્યારેય પણ નજ કરવો. ધર્મ  
કાર્યમાં પણ ન કરવો. આતો મારી આજ્ઞા છે. ધર્મરક્ષણ માટે અવતરેલો

ત્ । તામિદેયં કદાપીતિ મદાજ્ઞાઽસ્તિ જનાઃ ! खलु ॥૭૩॥ વાલા  
યુવત્યો વૃદ્ધા વા સધવા વિધવાસ્તથા । સ્ત્રિયઃ સ્વતન્ત્રા નૈવ સ્યુઃ  
પિત્રાદેઃ સ્યુર્વશે સદા ॥૭૪॥ સ્વાતન્ત્ર્યેણ ન કર્તવ્યં સ્વસમ્બન્ધિ-  
જનાન્વિના । તીર્થક્ષેત્રાટનં સ્ત્રીભિઃ સર્વાભિરપિ કર્હિંચિત્ ॥૭૫॥

હું તે મારો આ ઉપદેશ છે, તો આ ઉપદેશ ધર્મવિધિમાં પ્રવેશને યોગ્ય  
નથી એમ ન માનવું, કેમકે આતો કલિકાળ છે, અનશન કલેશથી દેહ-  
પોષણ કોઈપણ પ્રકારે સિદ્ધ કરવા પરપુરૂષની પરિત્રયા સ્વયં નિર્દોષપણે  
કરતાં પણ કુદૃષ્ટિ પુરૂષના પ્રસંગથી જેમ ગંગાનો વહેતો પ્રવાહ મૃત્પિડના  
પડવાથી કલંકિત થાય તેમ કલંકિત જેવી થઈ જાય છે. સ્ત્રીયોને જે પર-  
તંત્રપણે વર્તવાનું શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે તેપણ હમણાંજ અમો પણ કહીશું,  
જેમને પરંતંત્રપણે રહેવાનું કહ્યું છે એવા તે પિત્રાદિકો પણ કેટલાક ધન-  
લુબ્ધ પાપી હોઈને પુત્રી આદિકનું કોઈપણ પ્રકારે પોષણ કરવાને પરમ  
ધમપણે માનતા નથી. માટે નિર્વાહોપયોગિ ધનનો વ્યય ધર્મકાર્યમાં પણ  
ન કરવો; એવો મેં ઉપદેશ કરેલો છે ॥૭૩॥

સધવા વિધવાના મિશ્રિત ધર્મો એ શ્લોકથી કહે છે—આળા હોય કે  
જીવાન હોય કે વૃદ્ધ હોય તથા સધવા હોય કે વિધવા હોય એવી સ્ત્રીયો  
સ્વતંત્રપણે વ્યવહાર કરનારી ન થાય. સર્વ કાળમાં પિતા આદિકના વશ-  
પણામાં વર્તે. એટલે ભર્તા જીવતો હોય તો ભર્તાને વશ વર્તે અને તે ન હોય  
તો પિતા આદિકને વશ વર્તે પણ સ્વતંત્રપણે વર્તે નહિ. તે મનુસ્મૃતિમાં  
કહ્યું છે—‘बालया वा युवत्या वा वृद्धया वापि योषिता । न स्वातन्त्र्येण  
कर्तव्यं किञ्चित्कार्यं गृहेष्वपि ॥ बाल्ये पितुर्वशे तिष्ठेत्पाणिग्राहस्य यौवने ।  
पुत्राणां भर्तारि प्रेते न भजेत्स्त्री स्वतन्त्रताम्’ ઇત્યાદિ ॥૭૪॥ સર્વ સ્ત્રીયોએ  
યદ્વાપિ તીર્થક્ષેત્રની યાત્રા ધર્માનુબન્ધી છે તથાપિ તે સ્વતંત્રપણે—પતિ પિત્રા-  
દિકની આજ્ઞા વિના નજ કરવી. પતિની કે પિતા આદિકની આજ્ઞા પામીને  
પણ સમીપ સંબન્ધિ જનનો સમાજ ન હોય તો એકાકી પારકા જન સમા-  
જના મધ્યમાં જઈ તે તીર્થ ક્ષેત્રાટન નજ કરવું. કિંતુ સંબન્ધિ જનો સા-  
થેજ કરવું, ડ્યારેય પણ એટલે અંતિમ અવસ્થામાં પણ ન કરવું ॥૭૫॥

સુવાસિનીમિનારીમિરાશ્રિતામિસ્તુ માં નિજઃ । અન્ધો રુગ્ણો જર-  
ન્વાપિ સેવ્ય ईश्वरवत्पतिः ॥૭૬॥ શીલમેવ સદા રક્ષ્યં તામિઃ  
સન્ત્યજ્ય ચાપલમ્ । શ્વાશુર્યં ચ કુલં પિત્ર્યં લાઙ્છનીયં ન તુ ક-  
ચિત્ ॥૭૭॥ ઉદ્દાહિતેતરા નાર્યો ગૃહિમિઃ સ્વપ્રસૂસમાઃ । દ્રષ્ટવ્યા

હવે સુવાસિની નારીઓના ધર્મો એ શ્લોકથી કહેછે—મારા આશ્રયની  
આકાંક્ષાવાળી સુવાસિની સ્ત્રીઓએ પોતાનો પતિ અંધ હોય કે રોગી હોય  
કે વૃદ્ધ હોય તોપણ ઇશ્વરની પેઠે સેવવા યોગ્ય છે. પતિપરિચર્યાનો પરિ-  
ત્યાગ કરી ‘આ સર્વેશ્વર છે’ એમ માનીને પરાલક્ષિતી કરાતી મારી સેવાથી  
હું પ્રસન્ન થતો નથી ॥૭૬॥ જે સ્ત્રીઓનું પાતિવ્રત્યરૂપ શીલ છે તે સુવા-  
સિની નારીઓએ સદા સંરક્ષણ કરવું. શીલવ્રતનો વિરોધિવર્ગ ક્ષણે ક્ષણે  
પ્રકટે છે માટે તેનો પરાલવ કરી તેના પરિરક્ષણમાં પ્રયત્ન સદાય કરવો.  
કયો તે વિરોધિવર્ગ છે ? તો સાથેજ આ દેહમાં અનુવર્તનારાં મન આદિક  
ઇન્દ્રિયો છે. આ ઇન્દ્રિયો ઉપકરણપણે આપેલાં છે તો વિરોધી કેમ કહે-  
વાય ? તો તે સત્ય છે. તે ઇન્દ્રિયો પ્રકૃતિથી અપળ છે એટલે સન્નિધિમાં  
રહેલા પોતાના વિષયમાં ક્ષણપણુ પરતંત્ર ન રહે પરંતુ સ્વતંત્ર હોય એમજ  
નિયંતાના પ્રગ્રહ ( રાશ )ને પણ નહિ ગણીને નિયંતાને પાડી નાંખીને દુષ્ટ  
અશ્વોજ જેમ એમ પોતપોતાના વિષય સન્મુખ દોડેજ છે, તો મન આ-  
દિક ઇન્દ્રિયોનું જે સ્વાભાવિક પોતપોતાના વિષયોમાં અપળપણું છે  
તેનો ત્યાગ કરી એટલે તેનો નિગ્રહ કરી શીલ વ્રત રાખવું. શીલ વ્રતજ  
ભૂષણ છે. તેનાથીજ નારી દીપે છે. કેવળ પોતે દીપે છે એટલુંજ નહિ  
પણુ શીલથી પતિના કુળને અને પિતાના કુળને દીપાડે છે. જે શીલવ્રત  
ન પાળે તો બંને કુળને કલંકિત કરેછે. તો જે પ્રકારે બંને કુળને પણ  
લાંછન ન લાગે એ પ્રકારે વર્તવું. એ રીતે આ લોકમાંજ શીલવ્રતથી અર્થ  
અને તેના લંગથી અનર્થ સંભવે છે ॥૭૭॥

આ શ્લોકને આરંભીને સાત શ્લોકથી સામાન્યપણે ગૃહસ્થોના ધર્મો  
કહેતાં ગૃહસ્થોને સ્ત્રીજનની સાથે સંભાષણાદિ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં ધર્માર્થ  
નિયમવિશેષોને કહેછે—મારા આશ્રિત ગૃહસ્થોએ જે પોતે પરણેલી હોય

વ્યવહાર્યં ચ સમ્બદ્ધાસુ યથોચિતમ્ ॥૭૮॥ સ્ત્રીસમ્બન્ધસ્ય નૈક-  
 સ્થે કૃષ્ણસ્ય ગૃહિભિઃ કથા । કર્તવ્યા દૂરતઃ સ્થિત્વા ન તુ સર્વત્ર  
 સર્વદા ॥૭૯॥ રહઃસ્થાને તુ માત્રા વા ભગિન્યા કન્યયાઽપિ વા ।  
 સહાસિતવ્યં ન ક્વાપિ ગૃહસ્થૈરપ્યનાપદિ ॥૮૦॥ બુદ્ધિપૂર્વં તુ વિધ-  
 વા ન સ્પૃશ્યા ગૃહિભિઃ કચિત્ । આસન્નસમ્બન્ધહીના યોષાઽપ-  
 ત્કાલમન્તરા ॥૮૧॥ નિત્યં પશ્ચ મહાયજ્ઞાઃ કર્તવ્યા ગૃહિભિર્જનાઃ ।

તેનાથી બીજી સ્ત્રીઓ-પરદારોઓ કે સંન્યાસિનીઓ કે કુમારીઓ હોય  
 તેમને પોતાની માતાતુલ્ય જોવી, એટલે કપટ વિનાના ભાવાનુબન્ધથી પૂ-  
 જવી. પોતાના સંબન્ધની માતા, બેન, દીકરી આદિકમાં તો જેવો સંબન્ધ  
 હોય તેમ તે તે મર્યાદાને નહિ ઉલ્લંઘન કરીને સંભાષણાદિ વ્યવહારો કરવા  
 ॥૭૮॥ ભગવાનની કથાપણ સ્ત્રીનો સમીપ સંબન્ધ હોય તો ગૃહસ્થોએ  
 સ્ત્રીઓને દૂર રહીનેજ સંભળાવવી. પણ ન તુ સર્વત્ર સર્વદા-સમીપ સં-  
 બન્ધે રહિત એવા જે કોઈ સ્ત્રીસમાજમાં સભામાં જેમ એમ રહસ્યમાં  
 પણ કૃષ્ણકથા પણ કરવી નહિ ॥૭૯॥ ગૃહસ્થોએ પણ આપત્કાળ વિના  
 એકાંત સ્થળમાં તો યુવા અવસ્થાની પોતાની માતા અથવા બેન અથવા દી-  
 કરીનીપણ સાથે ક્યારેયપણ ન બેસવું ॥૮૦॥ સર્વ વિધવા સ્ત્રીઓ સમીપ  
 સંબન્ધવાળી પણ બુદ્ધિપૂર્વક ક્વચિદપિ નિમિત્તે-સુતેલી ઉઠાડવી આ-  
 દિક નિમિત્તેપણ સ્પર્શ કરવી નહિ. તથા સંધવા સ્ત્રીઓતો સમીપસંબન્ધ  
 થકી બીજીઓનો સ્પર્શ ન કરવો. આ નિયમ આપત્કાળ થકી અન્યત્ર  
 બાણવો. એટલે આપત્કાળમાં દોષ નથી. અથવા-‘ગૃહસ્થોએ આપત્કાળ  
 વિના-કોઈ આવશ્યક વ્યવહારકાર્યાદિક વિના સમીપ સંબન્ધે રહિત એવી  
 વિધવા સ્ત્રીનો ક્યારેય પણ બુદ્ધિપૂર્વક સ્પર્શ કરવો નહિ’ એમ એકાન્વય  
 કરીને અર્થ કરવો ॥૮૧॥ હે જનાઃ ! મારા આશ્રિત ગૃહસ્થોએ ભૂતયજ્ઞ,  
 મનુષ્યયજ્ઞ, દેવયજ્ઞ, પિતૃયજ્ઞ અને ધ્રુવયજ્ઞ આ પાંચ મહાયજ્ઞો પ્રતિદિન  
 કરવા. સાધુ-ભગવાનના એકાંતિક ભક્તો ભક્તિથી અન્ન જળના અર્પણાદિ-  
 વડે પૂજવા. શક્તિને અનુસારે આગળ કહીશ એવું દાન કરવું, તે દાન પો-  
 તાને અતિપ્રિય વસ્તુનું પાત્રને અર્પણ કરવું તે બાણવું. આ દાન માન,



પૂજ્યાશ્ચ સાધવો ભક્ત્યા દાનં કાર્યં ચ શક્તિઃ ॥૮૨॥ સ્વાતિપ્રિ-  
યપદાર્થસ્ય પાત્રે યત્સ્ત્રીં વિનાઽર્પણમ્ । માનેર્ષ્યાદમ્ભરુદ્ધીનં તદ્દા-  
નં ચાવબુદ્ધ્યતામ્ ॥૮૩॥ અહિંસયજ્ઞાઃ પૂર્તં ચ કાર્યમાઢ્યૈર્ગૃહસ્થિ-  
તૈઃ । પુણ્યક્ષેત્રેષુ દાનાનિ વિપ્રસન્તર્પણાદિ ચ ॥૮૪॥ ઉપાયનાં  
ચતુષ્કેણ વિના પ્રાણિવધં નૃપૈઃ । સ્વકાર્યસિદ્ધિઃ કર્તવ્યા રાજની-  
ત્યા મદાશ્રિતૈઃ ॥૮૫॥ રાજધર્મેષ્વપિ પ્રોક્તં પ્રાણિઘાતવચસ્તુ તૈઃ ।

ઈર્ષ્યા, દંભ અને ક્રોધે રહિત થઈને કરે તો સાત્ત્વિક થતાં શ્રેષ્ઠ કહેવાય છે.  
જે અપાત્રમાં દાન છે તે તામસ છે એમ ગહાં કરી છે. ‘અદેશકાલે યદ્દાન-  
મપાત્રેભ્યશ્ચ દીયતે । અસત્કૃતમવજ્ઞાતં તત્તામસમુદાહૃતમ્’ એમ ગીતામાં  
કહ્યું છે. જે કેટલાક વેદમાર્ગને ભંગ કરનારા, સ્વકપોળકલિપત ધર્મને  
અનુસરનારા ઇન્દ્રિયારામો છે તેઓ દાન કરવાનાં પદાર્થોમાં સ્ત્રીઓને પણ  
માનેછે અને એવો બોધ પણ કરેછે તો તેવા ધર્મના ભિષથી ધર્મમર્યાદાને  
વિચ્છિન્ન કરનારા અસંતોના અભિપ્રાયને ખંડન કરવા કહેછે કે—પોતાની  
સ્ત્રી વિના બીજા પ્રિય પદાર્થનું અર્પણ કરવું ॥૮૨-૮૩॥ ધનાઢ્ય ગૃહસ્થોએ  
પ્રાણિપીડાએ રહિત ચરમાત્રથી સિદ્ધ કરવા યોગ્ય એવા યજ્ઞો કરવા પણ  
વેદમાં કહેલા એવા પણ હિંસાગભિત યજ્ઞો કરવા નહિ, કેમકે તેતો મંદ  
અધિકારી માટે છે. પૂર્ત-વાચ્ય હુવા આદિક કર્મ કરવું. પુણ્યક્ષેત્રમાં વિ-  
શેષપણે દાન તથા બ્રાહ્મણ ભોજનાદિ સત્કર્મ કરવું ॥૮૪॥

હવે એ શ્લોકથી રાજના ધર્મો કહેછે—મારા આશ્રિત રાજાઓએ સામ-  
દાન ભેદ અને દંડ આ ચાર ઉપાયોવડે રાજનીતિને અનુસારે પોતાના  
કાર્યની સિદ્ધિ કરતાં જે દંડ ઉપાય છે તે પ્રાણિવધ વિના ચલાવ કરવો.  
એટલે વધાંત દંડ ન કરવો. વધાંત દંડને સ્થાને તીવ્ર બીજો કોઈ દંડ ક-  
રવો. અથવા—રાજનીતિથી સામાદિ ચાર ઉપાયના યથાવસર પ્રયોગવડે  
પોતાના કાર્યની સિદ્ધિ કરવી. મૃગયા વ્યસનથી જે પ્રાણિવધમાં પ્રવૃત્તિ છે  
તે અત્યંત ત્યાગ કરવી, એવો અર્થ કરવો ॥૮૫॥ ધર્મ્ય યુદ્ધમાં અવર્જનીય  
જે પ્રાણિવધ છે તે તો ધર્મ્યજ છે માટે તેનો અમો નિષેધ કરતા નથી એમ  
કહે છે—રાજાઓએ રાજધર્મમાં કહેલું એવુંપણ પ્રાણિને ઘાત કરવાનું

યુદ્ધાદન્યત્ર ન ગ્રાહ્યં રક્ષ્યાશ્ચ પિતૃવત્પ્રજાઃ ॥૮૬॥ નિયમેષુ મદુ-  
કૈષુ યસ્ય યસ્ય ચ્યુતિર્ભવેત્ । તસ્ય તસ્ય વિધાતવ્યં પ્રાયશ્ચિત્તં  
યથોચિતમ્ ॥૮૭॥ एतैर्मदुकैः सद्धर्मैर्ज्ञानवैराग्यसंयुतैः । स्वाधि-  
कारानुसारेण दम्भहीनं स्वनुष्ठितैः ॥૮૮॥ નિશ્ચય સેવયા વિ-

જે વચન છે તે યુદ્ધ થકી બીજી બાબતમાં ગ્રહણ કરવું એટલે યુદ્ધમાં  
પ્રાણિવધ કરવો પણ બીજા પ્રસંગમાં નહિ. કેમકે રાજાનો પ્રધાન ધર્મ આજ  
છે કે-જેમ પિતા પુત્રાદિ પ્રજાને પરિરક્ષણ કરે છે તેમ પોતાની પ્રજાનું  
પાલન કરવું ॥૮૬॥

હવે કહેલા નિયમોમાં જે ભંગ થાય તો તત્કાળ પ્રાયશ્ચિત્તના અનુષ્ઠા-  
નથી તે પાપનો પરિહાર કરવો એમ કહે છે—મેં આ કહેલા ‘આદ્ય મુહૂર્તમાં  
ઉઠવું’ આદિક નિયમોને મધ્યે જે જે નિયમનો ભંગ થાય તેનું તેનું યથા-  
યોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું ॥૮૭॥ કહેલા આ નિયમો ભગવાનની પ્રસન્નતામાં  
કારણ છે એમ જણાવતાથકા હવે ઉપસંહાર કરે છે—લોભાદિકના વર્જવાથી  
માટેજ દંભાદિક કલંકે રહિતપણે સ્વનુષ્ઠિત-ફળસંગ કર્તૃત્વસંગનો ત્યાગ  
કરી સમ્યક્ સુખેથી પોતાના અધિકારને અનુસારે અનુષ્ઠાન કરેલા અને  
તત્ત્વનું યથાર્થ જ્ઞાન તથા તે જેમાં મૂળ છે એવા વૈરાગ્યે સહકાર કરેલી  
એવી કર્મયોગ સ્વરૂપની સંપત્તિ વડે સત્તા-શ્રેષ્ઠપણાને પામેલા એવા ધર્મો  
તથા આવા સદ્ધર્માનુષ્ઠાનથી સિદ્ધ થતી ભગવાનમાં નિષ્કપટ ભક્તિ તથા  
તેની સીમાભૂમિરૂપ વૈષ્ણવોમાં ભક્તિ ( ભગવાનમાં ભક્તિની કાષ્ટા-પરિપૂ-  
ર્ણતા તેમના ભક્તોમાં ભક્તિ થાય એજ કહી છે ) તથા વૈષ્ણવપણાને અ-  
સાધારણ ( વૈષ્ણવોને અવશ્ય જોઈએજ ) એવી સર્વભૂતોની ઉપર અનુકં-  
પા-ભક્તિ વૃત્ત કે વિદ્યાથી વૈષ્ણવને કોઈ અનુકંપા કરવા યોગ્ય તો કોઈ ન  
કરવા યોગ્ય એમ નથી, કિંતુ ‘સર્વ વિષ્ણુનું વપુ છે’ એમ માનીને અવિ-  
ષમ દૃષ્ટિથી સર્વના દુઃખની શાંતિને પોતાની જેમ ધરે છે તેમ ધરે છે, આવી  
અનુકંપા છે માટેજ જે કોઈપણ દેહી-પતિત કે પંથમ ( ચાંડાળ ) હોય  
શ્રોત્રિય હોય કે દ્વિજ હોય પણ તેના ગુણમય દેહ સંબન્ધે કરેલા ત્રણ  
તાપના અભિધાતને નહિ સહન કરીને તેની શાંતિમાટે તો તે વિષ્ણુને

ળ્લોસ્તદીયાનાં ચ ભક્તિઃ । દયયા સર્વભૂતેષુ લોભાદેર્વર્જનેન  
ચ ॥૮૯॥ તત્સમ્મુખીકરણતો યસ્ય કસ્યાપિ દેહિનઃ । પ્રસીદત્યા-

સન્મુખ કરવા પ્રયત્ન કરેછે, આવો હોય તે આ પરમ ભક્ત વૈષ્ણવ  
કહેવાય. તો આ રીતે સર્વ ભૂતોની ઉપર દયાના સીમાભૂત ભગવત્સન્મુખ  
કરવાથી ( ભૂતોઉપર દયા હોય તો તેને ભગવત્સન્મુખ કરાય ) તત્કાળ  
ભગવાન પ્રસન્ન થાયછે એમ જાણવું, એમાં સંશય લેશપણ નથી. અભિપ્રાય  
એવો છે કે-ધર્મો રાગ લોભ અને દંભથી અનુષ્ઠાન કરાય છે. જેમ રાગથી  
જ્યોતિષોમાદિ, લોભથી તીવ્રતપશ્ચર્યાદિ, અહંકારૈકમૂળ દંભથી વાવ્યો  
કુવા આદિકનું નિર્માણાદિ અનુષ્ઠાન કરાય છે પણ આ સદ્ધર્મો ન કહેવાય.  
અંતે અધોગતિ આદિક અનર્થ આપનારા હોવાથી ધર્માભાસોજ છે. જે  
ધર્મોતો પરાવરતત્વનું યથાર્થ જ્ઞાન અને તે મૂળ જેમાં છે એવા વૈરાગ્ય વડે  
સુસંસ્કૃત છે. માટેજ રાગ, લોભ, દંભાદિ કલંકના રહિતપણે ‘કર્મણ્યેવા-  
ધિકારસ્તે’ એવી દૃષ્ટિથી યથાધિકાર મુખેથી અનુષ્ઠાન કરાય છે. ફળસંગ-  
થીજ કર્મ કલેશનું મૂળ થાયછે. તો તેના પરિત્યાગથી સમારાધ્ય પરમા-  
ત્માના સ્વરૂપ પરિજ્ઞાનથી અને પોતાના અધિકાર માત્રના અધ્યવસાયથી  
( મારે તો કર્મ કરવાનોજ અધિકાર છે ) કર્મ મુખરૂપ અને સાધુ થાયછે.  
આવા સદ્ધર્મોના અનુષ્ઠાનથી સર્વતનુ સાક્ષાત્ વિષ્ણુમાં નિષ્કામ ભક્તિ થા-  
યછે. ફળની આકાંક્ષાવાળા આર્ત આદિકનીજ ભક્તિ સકામ છે. નિષ્કામને  
તો સ્વયંપ્રયોજન ( ફળ ) રૂપ ભક્તિ થાય છે. આવી ભગવદ્ભક્તિ ભાગવત-  
ભક્તિપર્યંત પહોંચનારી અને દેહિમાત્રના ત્રણ તાપના અભિઘાતની ઉપ-  
શાંતિ કરવાની ઇચ્છારૂપ સર્વ ભૂતોની ઉપર અનુકંપા કરનારી થાય છે.  
આવી અનુકંપાએ કરીને જાતિ વૃત્ત કે વિદ્યાની અપેક્ષા રાખ્યા વિના સર્વ  
ક્રોધને ભગવત્સન્મુખ કરવામાં પ્રયત્ન કરેછે. તે આ ભગવાન દયાનિધિ  
સન્મુખ થવામાત્રથી પણ રક્ષા કરેછે. તો આ રીતે ઉત્તરોત્તર પરિપાકને  
પામતા ધર્માદિવડે તુરત ભગવાન પ્રસન્ન થાયછે. જેણે કરીને આ સર્વ  
અન્ધનોને સમુચ્છિન્ન કરીને ક્રોધપણ પરમાનંદને અનુભવે છે ॥૮૮-૮૦॥

ભગવત્સન્મુખતાની પ્રશંસા કરેછે—અનાદિ અનંત કર્મગતિના પરવશ-

શુ સ इति ज्ञातव्यं नात्र संशयः ॥१०॥ नृदेहं दुर्लभं लब्ध्वा जी-  
वाः सदुपदेशतः । हर्यन्मुखा ये जायन्ते ते तरन्ति भवाम्बुधिम्  
॥११॥ चिन्तामणिसमो ज्ञेयो नृदेहोऽयं विचक्षणैः । स्वर्गो मोक्षस्त-

પણાને લીધે પશુપક્ષ્યાદિ અસંખ્યાત લિન્નલિન્ન યોનિમાં લમતા જીવને આ નરદેહ મળવો બહુ દુર્લભ છે. જ્યારે પુણ્યના પરિપાકથી દુર્લભ નરદેહની લાભિ થઈ ત્યારેપણુ જો પશુની પેઠે વિવેક વિના વર્તે તો મનુષ્યનો જન્મ અર્થ થાય છે. માટે દુર્લભ નરદેહને પામેલા જીવોમાં જેઓ સુકૃતાતિશયથી સત્સંગ પામીને તે સંતોના સદુપદેશથી ભગવાનને સન્મુખ થાયછે તે આ જીવો તુરત દુસ્તર એવાપણુ ભવસાગરને સુખેથી તરી બચ છે ॥૮૧॥ નરદેહની જે શ્લોકથી પ્રશંસા કરેછે—વિચક્ષણ-પુરૂષાર્થનાં સાધ-નોનું વિવેચન કરવામાં કુશળ એવા પુરૂષોએ આ નરદેહ ચિન્તામણિ સમાન સમજવો. ચિન્તામણિસમાનતાને સ્પષ્ટપણુ નિરૂપણુ કરેછે—સ્વર્ગાદિ જે પારલૌકિક ફળ છે, તેનાથી બીજું જે પશુ પુત્ર ક્ષેત્રાદિ અલૌકિક ફળ છે અને જે મોક્ષ છે આમાં જે જે ઇષ્ટિત હોય તે સર્વ આ નરદેહથી મેળવી શકાય છે. માટે આ નરદેહ ચિન્તામણિની માફક અર્થિજનોની અભ્યર્થનાને અનુસારે ફળને પ્રસવે છે પણુ સ્વતઃ નિયમિત એક ફળને પ્રસવતો નથી. (બીજાં તો એક એક ફળને પ્રસવે છે પણુ સર્વ ફળને નહિ) તો ચિન્તામણિની પેઠે આ નરદેહ પુરૂષાર્થની લિપ્સાવાળા સર્વ કોઈએ આદર કરવા યોગ્ય છે. બીજા જે દેહો છે તે તો ભવસાગરના મધ્યમાં પડેલા જીવોને સંમૂર્છના કરનારા તથા જન્મ મરણાદિરૂપ તરંગના આઘાત અને પ્રત્યાઘાતરૂપ જ છે. નરદેહતો નૌકાજ છે. નિપુણ નાવિકે ચલાવેલી, અનુકૂળ પવને પ્રેરેલી નૌકા પોતામાં બેઠેલા જનોને સાગર પાર ઉતારે છે. આ નરદેહ પણુ જો ભગવાનરૂપ અનુકૂળ વાયુ હોય અને કુશળ ગુરુરૂપ નાવિક હોય તો પોતામાં બેઠેલા જીવને ભવસાગરમાંથી તારેજ છે. આ સ્થળે અનુકૂળતા તો પવન સ્થાનીય ભગવાનની કૃપાજ જાણવી. એમ કહેવાથી જે ગુરુ ભગવત્કૃપાનો અનાદર કરી સ્વયં આત્મખળથી તારવા ઇચ્છે છે તેતો અકુશળ નાવિકની પેઠે ભગસાગરમાં જીવને ડુબાડીજ દે છે. (તો તેવા જે હોય તે ગુરૂપદને

દન્યદ્વા સ્વેષિતં પ્રાપ્યતેઽમુના ॥૧૨॥ ભવાબ્ધૌ પ્લવ ઇવાસૌ ગુ-  
રુર્યસ્યાસ્તિ નાવિકઃ । અનુકૂલો મરુત્કૃણસ્તેનાર્થં કો ન સાધ-  
યેત્ ॥૧૩॥ સુખં વૈષયિકં યત્તદ્દેહેષુ નિશ્ચિલેષ્વપિ । સામાન્યમ-  
સ્તીતિ બુધો નૃદેહસ્થો હરિં ભજેત્ ॥૧૪॥ કાલાહિતુણ્ડપતિતં  
દેહં ચ ક્ષણમહુરમ્ । વિદિત્વા બુદ્ધિમાનત્ર સ્વાર્થં સંસાધયેદ્દુતમ  
॥૧૫॥ સ્વસ્ય યા નરદેહસ્ય પ્રાપ્તિર્દેવાર્થિતસ્ય વૈ । ઇયમેવ કૃપા

યોગ્ય નથી એમ જણાવ્યું છે ) જેમ અનુકૂળ પવન હોય પણ જો નાવિક  
ન હોય તો નૌકા તારવા માટે સમર્થ થાયજ નહિ, તેમ ભગવાનની કૃપારૂપ  
અનુકૂળતા હોય પણ જો સદ્ગુણસમાગમ ન હોય તો આ નરદેહ સંસાર-  
સાગર સંતારવા સમર્થ થાય નહિ. આટલો વિશેષ છે કે-જો ભગવાનરૂપ  
અનુકૂળ પવન હોય તો કાળે કરીને સદ્ગુણના યોગને પણ સંપાદન કરે.  
માટેજ ‘સા કાષ્ટા સા પરા ગતિઃ’ ( અર્થ-પરમાત્માજ સાધનોમાં છેવટનું  
પરિપૂર્ણ સાધન અને પરમ ગતિ છે ) એમ શ્રુતિ કહેછે. તો આવા નરદેહથી  
પરમપુરૂષાર્થને કોણ ન સાધી લે ? સર્વ કોઈ સાધીજ લે ॥૮૨-૮૩॥

પશુ પક્ષી આદિકનું શરીર જેમ આહાર નિદ્રા મૈથુનાદિક લોગમાંજ  
એક પર્યવસાનવાળું છે એમ મનુષ્ય શરીર નથી એમ કહેછે—જે શબ્દાદિ  
વિષયોના ઉપલોગથી આવતું મુખ છે તેતો તેતે વિષયોને ગ્રહણ કરનારાં  
ઇન્દ્રિયોની સંપત્તિમાત્રની અપેક્ષાવાળું પશુપક્ષ્યાદિ સમગ્ર યોગિને સાધા-  
રણ છે પણ નરદેહને અસાધારણ નથી. તો નરદેહનું ખીજ દેહો થકી  
વિલક્ષણપણું વિચારતા પુરૂષે મોક્ષના સાધનમાંજ પ્રયત્ન કરવો. મોક્ષનું  
સાધનતો હરિભજનજ છે. માટે નરદેહને પામીને બુધ જને હરિભજન ક-  
રવું ‘વિષયતો વિરતિશ્ચ હરૌ રતિઃ’ એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૮૪॥ ‘અંતિમ  
અવસ્થામાં મોક્ષમાટે યત્ન કરીશું, હમણાં શી ત્વરા છે ?’ એમ માનીને  
એસી રહેવું નહિ એમ હવે કહેછે—‘આ દેહ સ્વતઃ ક્ષણભંગુર-અસ્થિર છે,  
તેમાં પણ મૃત્યુના મુખમાં પડેલો છે’ એમ નિશ્ચય કરીને તત્કાળ પોતાને  
જે અનુકૂળ અર્થ મોક્ષરૂપ છે તેને બુદ્ધિમાન મનુષ્ય સિદ્ધ કરી લે. એમાં  
વિલંબ કરવો નહિ, તેમાં ‘ગૃહીત્ત્વ હવ કેશોષુ મૃત્યુના ધર્મમાચરેત્’ એવું

જ્ઞેયા તદીયા તુ વિચક્ષણૈઃ ॥૧૬॥ લબ્ધ્વાઽપિ તં ચ તદ્ભક્તૌ નિય-  
મૈર્ધર્મપાલને । હેતું વદન્તિ યે કાલં પ્રારબ્ધં વા કૃપાં હરેઃ ॥૧૭॥  
અપૌરુષાસ્તુ તે મૂઢા અસંજ્ઞૈરપિ જન્મભિઃ । લભન્તે નૈવ તં ક્વાપિ

વચન છે ॥૮૫॥ એરીતે નરદેહનો ઉત્કર્ષ જાણનારા વિચક્ષણ નરોએ જે  
આ નરદેહની પ્રાપ્તિ થઈ છે એજ ભગવાનની કૃપાનું ફળ છે એમ નિશ્ચય  
કરીને તેમના કૃપાપ્રસરણને અનુગુણ એવા નિઃશ્રેયસના સાધનમાં પ્રયત્ન  
કરવો, એવા અભિપ્રાયથી કહેછે—દેવતાઓએ પણ નરદેહની પ્રાર્થના કરેલી  
છે, કેમકે—કલ્યાણના સાધનોમાં અત્યંત ઉપયોગી છે, તેની જે આ પ્રાપ્તિ  
થઈ છે એજ ભગવાનની અપાર કૃપાજ છે; એમ વિચક્ષણ પુરૂષોએ જાણવું  
॥૮૬॥ જે શ્લોકથી આજસુઓની નિંદા કરેછે—ભગવાને કૃપા કરીને આપેલા,  
કલ્યાણમાં અત્યંત ઉપયોગી એવા નરદેહને પામીને પણ કેટલાક મૂઢા આજ-  
સુઓ કહેછે કે—‘હે આયુષ્મન! કાળજ ચક્રની પેઠે પરિવર્તતાં કદાચિત્ તને  
સંસારમાંથી મુકાવશે. કાળ પ્રતિકૂળ હોય તો કિંચિત્ પણ સિદ્ધ થાય નહિ.  
ભક્તિ ધર્મ કે જ્ઞાન ઇત્યાદિ સાધન પણ કાળે કરીનેજ સિદ્ધ થાય છે, તો  
સાધનની શી જરૂર છે? માટે સુખેથી બેસી રહેવું’ એમ કહેછે તે આ કા-  
ળવાદી આજસુઓ જાણવા. બીજાઓતો ‘સોએ સો પ્રયત્ન કરવાથી શું થાય?  
પ્રારબ્ધને રોકવા માટે કોણ સમર્થ થાય? અનુકૂળ પ્રારબ્ધ પરિપક્વ થતાં  
મોક્ષ થશે, માટે તો મૌન થઈ સુખેથી બેસી રહો,’ એમ કહેછે, તે આ પ્રા-  
રબ્ધવાદી જાણવા. બીજા તો પ્રપન્નાભાસો—સાધનોના અનુષ્ઠાનની શી જરૂર?  
ભગવાન સ્વતંત્ર છે તે બે કૃપા કરે તો મોક્ષ થાયજ, ન કરે તો ન થાય.  
તો તેમની એક કૃપાની વાટ જોતા થકા કોઈ પણ વ્યાપાર કર્યા વિના સુખેથી  
બેસી રહેવું; એમ કહેછે. તે આ કૃપાવાદી જાણવા. તે આ સર્વે પુરૂષપ્ર-  
યત્ન નહિ કરનારા આજસુ અને મૂઢો—કાળાદિ કારણવાદનું તાત્પર્ય નહિ  
જાણનારા છે. તેઓ સો જન્મે કરીને પણ સંસારસાગરને નહિ તરશે કિંતુ  
તેમાંજ પડ્યા રહેશે. આ સ્થળે આટલું જાણવું—કાળ પ્રારબ્ધ અને કૃપા  
કારણ છે માટે આ શાસ્ત્રીય અર્થનો નિષેધ અમો કરતા નથી. કેમકે કાર્ય  
વિશેષમાં કાળાદિ વિશેષનો સામગ્રીમાં અંતઃપાત છે ( કોઈ કાર્યમાં કાળાદિ



વમ્ભ્રમ્યન્તે ચ સંસૃતૌ ॥૯૮॥ તસ્માદ્ભવદ્વિઃ સતતં સ્વધર્મનિયત-  
સ્થિતૈઃ । ઉત્સાહેનૈવ કર્તવ્યા તદ્ભક્તિઃ શ્રદ્ધયાન્વિતૈઃ ॥૯૯॥ સ્નાનં  
ધ્યાનં હરેઃ પૂજા જપશ્ચ ગુણકીર્તનમ્ । સત્સન્ગશ્ચેતિ સર્વેષાં ષઢ્ઢ-  
ર્માણિ દિનેદિને ॥૧૦૦॥ યાવદ્દેહસ્મૃતિર્વઃ સ્યાત્સ્વસ્વધર્મા મયો-  
દિતાઃ । તાવન્નૈતે ક્વચિત્યાજ્યા इत्याज्ञા મેઽસ્તિ સત્તમાઃ ! ॥૧૦૧॥  
સુવ્રત ઉવાચ—જગદુરોર્ભગવતઃ સાક્ષાત્તસ્યેતિ ભારતીમ્ । સચ્છા-  
સ્ત્રસમ્મતાં શ્રુત્વા તે સર્વે મુદમામુવન્ ॥૧૦૨॥ ઇવમેવાચરિષ્યામો  
વયં સર્વેઽપિ સત્પતે ! । इत्युक्त्वा તે ભગવતે તસ્મૈ પ્રીત્યા વવન્દિરે

કારણુ છે ) એટલામાત્રથી કારણુકલાપને ત્યાગ કરી કાળમાત્ર કે પ્રારબ્ધ  
માત્ર ક્ષણ આપનારા નથી. જે ભગવત્કૃપા મોક્ષના સાધનભૂત છે તે તો  
નિમિત્ત ભક્તિયોગની અપેક્ષા રાખે છે એટલે ભક્તિયોગ કરે તો ભગવત્કૃપા  
થાય. નિમિત્તની અપેક્ષા વિના જે ભગવત્કૃપાનો પ્રવાહ પ્રસરે તો ઉન્મત્ત  
ગળના ચેષ્ટિત જેવું ભગવાનનું ચેષ્ટિત ગણાય. માટે ભગવાનની કૃપાથી  
સંપાદન કરવા યોગ્ય ભક્તિયોગ છે, તેની સિદ્ધિ માટે ધર્મનું અનુ-  
ષ્ઠાન અવશ્ય કરવું જ જોઈએ ॥૯૯-૯૮॥ માટે તમારે સર્વેએ નિયમથી  
પોતપોતાના વર્ણાશ્રમાનુસારી ધર્મો તથા પારમૈકાંતિક વિશેષધર્મો અવશ્ય  
અનુષ્ઠાન કરવા. અને તેના નિત્ય અનુષ્ઠાનપૂર્વક શ્રદ્ધા અને ઉત્સાહથી  
ભગવાનનું ભજન કરવું ॥૯૯॥ હવે સર્વ સત્સંગિવૈષ્ણવોને પ્રતિદિન અ-  
વશ્ય કરવાનાં ષટ્કર્મો કહે છે—સ્નાન, ધ્યાન, હરિપૂજા, જપ, ગુણકીર્તન  
અને સત્સંગ આ છ કર્મો તમો સર્વેને સાધારણુ પ્રતિદિન કરવાનાં કહ્યાં  
॥૧૦૦॥ હે સત્તમાઃ ! જ્ઞાનમાં અધિકાર પ્રાપ્ત થયો હોય અને ભક્તિયોગની  
પરિપૂર્તિ થઈ હોય તોપણ મેં કહેલા જે આ સ્વસ્વધર્મો છે તે જ્યાંસુધી  
તમારે દેહમાં સ્મૃતિ અનુવર્તે ત્યાંસુધી ક્યારેય પણ ત્યાગ કરવા નહિ.  
પરંતુ પાળવાજ. આવી મારી આશા છે ॥૧૦૧॥ સુવ્રતઋષિ કહે છે—હે  
રાજન્ ! જગદ્ગુરુ ભગવાન્ સાક્ષાત્ શ્રીહરિની સચ્છાસ્ત્રના સારસંગ્રહરૂપ  
આવી વાણી મુકુંદાનંદાદિ સર્વે ભક્તો સાંભળીને મહા આનંદને પામ્યા અને  
'હે સત્પતે ! અમો સર્વેપણુ આપની આજ્ઞાને અનુસારે ધર્મોને આચરીશું'  
એમ કહીને ભગવાન્ શ્રીહરિએ પરમ પ્રેમથી પ્રણામ કરવા લાગ્યા

॥૧૦૩॥ તદાજ્ઞાયાં વર્તમાનાઃ સાક્ષાચ્છ્રીકૃષ્ણમેવ તમ્ । જાનન્ત-  
સ્તે દૃઢં શ્રિત્વા સર્વભાવેન મેજિરે ॥૧૦૪॥ નારાયણમુનેર્ગીતામેતાં  
જનહિતાવહામ્ । યઃ પઠેચ્છ્રુણુયાદ્વાપિ પ્રાપ્નુયાત્સ નિજેષિતમ્  
॥૧૦૫॥ एषा महाकल्पलता मनोवाञ्छितपूरणी । सर्वेषां प्राणिनां  
सेव्या सर्वथा स्वहितार्थिनाम् ॥૧૦૬॥ एषा हि सर्वशास्त्रेभ्यो  
गीता ज्ञेया गरीयसी । यन्निःसृता स्वयं साक्षान्नारायणमुखाम्बु-  
जात् ॥૧૦૭॥ य आचरन्तीह सनातनं श्रीनारायणेन स्वयमेव  
गीतम् । यथाधिकारं सततं स्वधर्मं प्राप्तं हि तैरेव फलं नृजातेः  
॥૧૦૮॥ इति श्रीसत्संज्ञिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे द्वितीयप्रकरणे श्रीना-  
रायणगीतानिरूपणनामा सप्तमोऽध्यायः ॥૭॥

॥૧૦૩-૧૦૩॥ અને શ્રીહરિનેજ 'સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણજ ધર્મરક્ષણ માટે અવની  
ઉપર અવતર્યા છે' એમ નિશ્ચય કરીને તેમનો અચળપણે આશ્રય કરી  
તેમની આજ્ઞામાં અનુવર્તતાથકા અનન્યભાવથી ભજવા લાગ્યા ॥૧૦૪॥  
આ જનહિતકારી ગીતા નારાયણમુનિ-મુનિરૂપથી અવતરેલા નારાયણ સા-  
ક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણની છે, એજ સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણે સદ્ધર્મ સંરક્ષણ માટે અવતરીને  
નારાયણમુનિ નામથી વિખ્યાત થઈ પોતેજ છન્દોબદ્ધ આ ગીતા પોતાના  
મુખારવિન્દ્યથી પ્રકાશ કરી છે. જે જન પાઠ કરે અથવા સાંભળે તે પો-  
તાના ઇષિતને પામે ॥૧૦૫॥ આ ગીતા મહાકલ્પલતા છે, કારણ કે  
કલ્યાણમાં કારણ છે. કલ્પલતાઓથકી વિલક્ષણ છે માટે મહાકલ્પલતા  
છે. સર્વ કોઈ મનુષ્યોના મનોવાંછિતને પૂરનારી છે. પોતાના પરમાનંદરૂપ  
પરમ હિતને જેઓ ઇચ્છે તેમણે વિશેષપણે સેવવા યોગ્ય છે ॥૧૦૬॥  
આ ગીતા સર્વ શાસ્ત્રોની અપેક્ષાએ અતિશય મોટી ભણવી, કારણ કે-  
સાક્ષાત્ સ્વયં ભગવાન્ નારાયણમુનિના મુખકમળથી નીકળી છે ॥૧૦૭॥  
હે રાજન્ ! આ લોકમાં જે જનો ભગવાન્ નારાયણમુનિએ પોતેજ કહેલા  
સનાતન સ્વધર્મને યથાધિકાર નિરંતર આચરે છે તેમણેજ નરદેહનું ફળ મેળ-  
વ્યું છે. બીજા-આ ઉપદેશને નહિ સાંભળનારા અને આ ઉપદેશની અવજા  
કરનારાઓએ નથીજ મેળવ્યું ॥૧૦૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સંજ્ઞિજીવને...દ્વિ-  
તીયપ્રકરણે શ્રીનારાયણગીતાનિરૂપણનામા સપ્તમોઽધ્યાયઃ ॥૭॥

સુપ્રત ઉવાચ—સ્વસ્થસ્થાનં તતો ગન્તું ગૃહિણો હરિરાદિશત્ ।  
 સયોષાસ્તે પ્રયાન્તિ સ્મ નિજદેશાન્પ્રણમ્ય તમ્ ॥૧॥ મુકુન્દમુક્તાન-  
 ન્દાદીંસ્ત્યાગિનઃ કતિચિત્તુ સઃ । અરક્ષત્સ્વાન્તિકે સ્વામી માનયન્  
 ગૌરવેણ ચ ॥૨॥ અન્યાંસ્તુ ત્યાગિનો ભૂમાવજ્ઞબોધાય યૂથશઃ ।  
 ગન્તુમાજ્ઞાપયામાસ નાનાદેશાન્નરાધિપ ! ॥૩॥ તતઃ પૌરાંશ્ચ ભૂ-  
 પાલં સ્થાતું ધર્માધ્વનિ પ્રભુઃ । આજ્ઞાપ્યાનુગતઃ શિષ્યૈઃ કાલવાર્ણી  
 પુનર્યયૌ ॥૪॥ સ્વાવાસમકરોત્તત્ર ગૃહે જીવનશર્મણઃ । તત્રત્યા-  
 બહવો ભક્તાશ્ચક્રુસ્તત્સેવનં નૃપ ! ॥૫॥ મેઘલક્ષ્મણભીમાશ્ચ રઘુના-

### અધ્યાય ૮ મો.

સુપ્રતઃપિ કહેછે—હે રાજન્ ! ધર્મોપદેશ આપ્યા પછી શ્રીહરિએ  
 પોતાના ગૃહસ્થ ભક્તોને પોતપોતાના સ્થાનપ્રત્યે જવાની આજ્ઞા આપી.  
 ભગવાને આજ્ઞા આપેલા તે ભક્તો સ્ત્રીયોની સાથે ભગવાનને પ્રણામ કરી  
 તેમની આજ્ઞા પામી પોતપોતાના દેશમાં ગયા ॥૧॥ મુકુંદાનંદ મુક્તાનંદ  
 આદિક કેટલાક પોતાના સંસ્લેષમાંજ એક રસિક ત્યાગિઓને તો તેમની  
 ભક્તિના ગૌરવથી સત્કાર કરતા થકા પોતાનીજ પાસે રાખ્યા ॥૨॥ હે  
 નરાધિપ ! આ થકી બીજા જે સાધુ બ્રહ્મચારી ત્યાગિઓ હતા તેમને તો  
 પૃથ્વી ઉપર ત્રણ તાપથી પરાભવ પામેલા અજ્ઞાનિ જનોને ઉપદેશ આપી  
 સમુજ્જવન કરવા નાના દેશોમાં મંડળ બાંધી જવાની આજ્ઞા આપી ॥૩॥  
 તેપછી પ્રભુ શ્રીહરિ માંગરોળ પુરવાસી જનો અને તે પુરના રાજ વજ્રદીનને  
 ‘ધર્મમાર્ગમાં વર્તવું’ એમ આજ્ઞા આપી, પોતાના ચરણાશ્રિત બીજા જનોનું  
 સમુજ્જવન કરવા મુકુંદાનંદાદિ શિષ્યોએ પાછળ ગતિ કર્યાથકા ફરીથી  
 કાળવાણી ગ્રામે પધાર્યા ॥૪॥ હે નૃપ ! તે ગ્રામમાં જીવનશર્મા વિપ્રના ઘરમાં  
 પોતાનો ઉતારો કર્યો. તે ગામના બહુ ભક્તો સશિષ્ય શ્રીહરિની સેવા યથા-  
 સમય યથોચિત કરવા લાગ્યા ॥૫॥ પાંચ શ્લોકથી તે ભક્તોને નામથી નિ-

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને પોતાની ભક્તિની અભિવૃદ્ધિમાટે કૃપાથી પ્રકાશ  
 કરેલી નાનાવિધ યોગકળાઓના ઉપદેશનો અનુવાદ કર્યો છે.

થામ્બયાદવાઃ । જયરામાદયો વિપ્રાસ્તમસેવન્ત ભક્તિઃ ॥૬॥ વૈ-  
શ્યાશ્ચ ભક્તા ધનિનસ્તમસેવન્ત સાનુગમ્ । પર્વતાશ્ચસ્ત્ર મુખ્ય-  
સ્તથા રાજમયામિધઃ ॥૭॥ જીવરાજસ્તથોન્મત્તો જ્યેષ્ઠૌ દ્વૌ મૂલ-  
જિત્ હ્રદઃ । ચન્દ્રો વાસ્તુર્નૃસિંહશ્ચ જ્યેષ્ઠજુષ્ઠૌ સહોદરૌ ॥૮॥ કૃષ્ણો  
દ્વૌ માધવાવમ્બઃ કેશવો લક્ષ્મણસ્તથા । વિશ્રામપ્રમુખાશ્ચાન્યે  
બહવસ્તં સિષેવિરે ॥૯॥ તેજસ્વતી મઘા ફુલ્લા હીરુજીવન્તિકા-  
દયઃ । યોષિતો ભક્તિમત્યસ્તં ભગવન્તમુપાસત ॥૧૦॥ પતે સહસ્ર-  
શોઽન્યે ચ તસ્યૈવ કૃપયા વિમોઃ । સમાધિનિષ્ઠાસ્તત્રાસન્ સર્વ-  
યોગકલાવિદઃ ॥૧૧॥ ક્રમસાધિતયોગાક્ષા યોગિનઃ પ્રાપ્તસિદ્ધયઃ ।

દેશ કરેછે-મેઘો, લક્ષ્મણ, ભીમો, રઘુનાથ, અંબારામ, જાદવજી, જયરામ  
આદિક વિપ્રો શ્રીહરિની ભક્તિથી સેવા કરવા લાગ્યા. ધનાઢ્ય વૈશ્ય ભક્તો  
અનુયાયિ-શિષ્ય જનોએ સહિત શ્રીહરિની સેવા કરવા લાગ્યા. તેમાં પ્રમુખ  
પર્વતભાઈ, રાજભાઈ, જીવરાજ, ઘેલાશા નામથી પ્રસિદ્ધ વણિક, જેઠો  
નામના બે, મુળજી, હૃદનામે, ખોડો, વાસ્તુ, નરસિંહ, જેઠો જુઠો બે સગા  
ભાઈઓ, કૃષ્ણ નામનો, માધવ નામના બે, આંખો, કેશવ, લક્ષ્મણ, વિશ્રામ  
આદિક અને આ થપ્પી બીજા બહુ વૈશ્ય હરિજનો ભગવાન શ્રીહરિની સેવા  
કરવા લાગ્યા. તેજસ્વતી, મઘા, ફુલ્લા, હીર, જીવંતિકા આદિક ભગવાનમાં  
ભક્તિવાળી સ્ત્રીયો ભગવાન શ્રીહરિની સેવા કરવા લાગી ॥૬-૧૦॥ આ  
પૂર્વોક્ત ભક્તો અને આ થપ્પી બીજા પણ હજારો હજાર ભક્તજનો તે ગામમાં  
એજ ભગવાનની નિષ્કારણ કરૂણાથીજ યમ નિયમ આસન પ્રાણાયામ આ-  
દિક સમગ્ર યોગકળાને જાણનારા તથા હઠયોગની કળાઓને જાણનારા અને  
સમાધિમાં સમર્થ થયા હતા ॥૧૧॥ અનેક કાળથી સતત કરેલા અભ્યા-  
સાતિશયથીજ એક સાધ્યે એવી પણ યોગસિદ્ધિ આ ભક્તોને ભગવાનની  
કૃપાથી તત્કાળ સિદ્ધ થઈ હતી એમ કહેછે—યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણા-  
યામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિરૂપ અષ્ટાંગ યોગમાં જે યમાદિ  
અંગો છે તે તો એકદમ સિદ્ધ થાય તેવાં નથી તેમ અદ્ય કાળથી સિદ્ધ થાય  
એવાં નથી, કિંતુ અનુક્રમે કરીને અને બહુ કાળે કરીને ( જેમાં અતિશય

યથા સ્યુસ્તાદશા હ્યેતે સદ્યસ્તત્કૃપયાઽભવન્ ॥૧૨॥ પ્રાણસંયમને  
દેહધારણે ત્યજનેઽપિ ચ । સ્વાતન્ત્ર્યં લેભિરે હ્યેતે બાલકાશ્ચાપિ  
કેચન ॥૧૩॥ સ્વસ્વરૂપે સમાધિં તાન્ સદ્વશોઽકારયદ્યદા । સ્વત-  
ન્ત્રઃ સ જનસ્વામી તદાશ્ચર્યમજીજનત્ ॥૧૪॥ સદ્યઃ સમાધિમા-  
તાનાં પુંસાં સ્ત્રીણાં તથા પૃથક્ । વમ્ભૂબુઃ પદ્મયસ્તત્ર શતશશ્ચ સ-  
હસ્રશઃ ॥૧૫॥ કેચિત્સિદ્ધાસનસ્થાશ્ચ કેચિત્પદ્માસનસ્થિતાઃ ।  
જનાઃ કેચિત્તુ વીરાઘ્યમાસનં તત્ર ચાશ્રિતાઃ ॥૧૬॥ કેચિદ્વજ્રા-  
સનં કેચિત્સ્વસ્તિકાસનમાસ્થિતાઃ । કેચિચ્છવાસનસ્થાશ્ચ તત્રા-  
ઽઽસન્નૃપતે ! જનાઃ ॥૧૭॥ કાષ્ઠાનામશ્મનાં વાપિ પ્રતિમા ઇવ

અભ્યાસ કર્યો હોય એવા ) થાય છે, તો યમ નિયમાદિ પર્વાનુક્રમથી જો-  
મણે યોગનાં અંગો સિદ્ધ કર્યા હોય તે યોગિઓને સમાધિરૂપ યોગસિદ્ધિ  
પ્રાપ્ત થાય છે. આવા અનુક્રમે અભ્યાસ કર્યા વિનાજ ભગવાનથી કૃપાથી  
યોગિઓના જેવીજ પૂર્વોક્ત ભક્તો તત્કાળ સમાધિ સિદ્ધિને પામી ગયા હતા  
॥૧૨॥ યોગનું ઐશ્વર્ય કહેછે—આ ભક્તો પ્રાણનિરોધમાં તથા ભીષ્માદિકની  
પેઠે સ્વછંદપણે અભીષ્ટ કાળ સુધી દેહ ધારણમાં તથા દેહના ત્યાગમાં પણ  
કૃપાથી સ્વતંત્રતાને પામ્યા હતા. બીજા કેટલાક બાળકો પણ આવા ઐશ્વ-  
ર્યને પામ્યા હતા ॥૧૩॥ સર્વના સ્વામી સ્વતંત્ર શ્રીહરિએ જ્યારે ભક્તજનોના  
સંઘને સર્વ કારણના કારણ સ્વસ્વરૂપમાં સમાધિ કરાવી ત્યારે બીજા જોનારા  
જનોને અતિશય આશ્ચર્ય ઉપજાવ્યું હતું ॥૧૪॥ એ રીતે ભગવાને કૃપાથી  
તત્ક્ષણ સમાધિને પમાડેલા સોએ સો હજારો હજાર સ્ત્રી પુરૂષોની પૃથક્  
પૃથક્ પંક્તિઓ કાળવાણી ગ્રામમાં થઈ હતી ॥૧૫॥ સમાધિનિષ્ઠોના  
આસનોની વિવિધતા કહેછે—હે નૃપતે ! તેમાં કેટલાક જનો સિદ્ધાસન  
વાળીને બેઠા હતા તો કેટલાક પદ્માસન કરીને બેઠા હતા તો કેટલાક વીરા-  
સન વાળીને બેઠા હતા તો કેટલાક જનો વજ્રાસન વાળીને બેઠેલા હતા  
તો કેટલાક સ્વસ્તિકાસનને આશરેલા તો કેટલાક શયાસન કરીને રહેલા  
હતા ॥૧૬-૧૭॥ આ સર્વે જનો સમાધિની સમુત્કૃષ્ટ સ્થિતિને પામેલા  
હોવાથી કાષ્ઠોની કે પાષાણોની પ્રતિમા હોય ને શું ? એવા અંગચેષ્ટાએ ૨.

તેઽખિલાઃ । નિશ્ચેષ્ટાઃ સમજાયન્ત સમાધેઃ પરમત્વતઃ ॥૧૮॥ તત્ર  
 કાંશ્ચિત્તુ યામાન્તે સમુત્થાપયતિ સ્મ સઃ । કાંશ્ચિદ્યામદ્વ્યાન્તે ચ  
 દિનાન્તેઽપિ ચ કાંશ્ચન ॥૧૯॥ કાંશ્ચિદ્દિનદ્વ્યાન્તે ચ પક્ષાન્તેઽપિ  
 ચ કાંશ્ચન । માસાન્તે વા દ્વિમાસાન્તે ત્રિમાસાન્તેઽપિ કાંશ્ચન  
 ॥૨૦॥ કાંશ્ચિન્માસચતુષ્કાન્તે વ્યુદસ્થાપયદીશ્વરઃ । કાંશ્ચિત્તુ દ્વ-  
 ષ્ટિમાત્રેણ કાંશ્ચિચ્છબ્દેન વા હૃદા ॥૨૧॥ યઃ સમાધિપરાનન્દાસ્વા-  
 દલોભેન કશ્ચન । પુનર્વહિર્નિજં દેહં તેનાઽઽહૂતોઽપિ નાઽઽયયૌ

હિત થઈ ગયા હતા. 'કાષ્ઠ તથા પાપાણુ' એમ બે દૃષ્ટાંતો ગ્રહણ કર્યા છે  
 તે નિશ્ચેષ્ટપણાની દૃઢતા માટે છે ॥૧૮॥ તે સમાધિસ્થ જનોમાંથી કેટ-  
 લાકને ભગવાને એક પહોરને અંતે સમાધિમાંથી ઉઠાડ્યા, કેટલાકને એક  
 દિવસને અંતે, કેટલાકને બે દિવસને અંતે, કેટલાકને એક પક્ષને અંતે,  
 તો કેટલાકને એક માસને અંતે, તો કેટલાકને બે માસને અંતે, તો કેટલાકને  
 ત્રણ માસને અંતે, તો કેટલાકને ચાર માસને અંતે પણ સમાધિમાંથી ઉ-  
 ઠાડ્યા હતા. આમ કેમ સંભવે ? તો સ્વયં ઈશ્વર છે. યોગમાર્ગનો આણુપણુ  
 અભ્યાસ નહિ કરેલા એવાને પણ પોતાના ઐશ્વર્યબળથી જેમ સમાધિ  
 સંપાદન કરાવી તેમજ સમાધિમાંથી પણ ઉઠાડ્યા. તે જનોતો સમાધિમાં  
 જવા માટે અને તેમાંથી પાછા બહાર આવવા માટે અસમર્થ હતા. સમા-  
 ધિમાંથી બહાર લાવવામાં આ ભગવાનને કશો પ્રયાસ થયો ન હતો.  
 ક્વચિત્ સંબોધનશબ્દમાત્ર તો ક્વચિત્ દૃષ્ટિમાત્ર તો ક્વચિત્ સંકલ્પમાત્ર  
 સાધન હતું. એટલે કેટલાકને તેનું નામ દર્દી બોલાવામાત્રથી તો કેટલાકને  
 કેવળ દૃષ્ટિમાત્રથી તો કેટલાકને તો મનના સંકલ્પમાત્રથી ઉઠાડ્યા હતા.  
 આ સ્થળે 'ત્રણ માસને અંતે ચાર માસને અંતે સમાધિમાંથી ઉઠાડ્યા'  
 એમ જે કહ્યું છે તે બીજા સ્થાનમાં જાણવું, કેમકે આગળ્યા અધ્યાયમાં  
 કાળવાણીમાં શ્રીહરિ બે માસ રહ્યા હતા એમ કહ્યું છે, આ સ્થળે તેમ જે  
 કહ્યું છે તે તો સમાધિપ્રકરણના પ્રસંગથી જાણવું ॥૧૮-૨૧॥ જે કોઈ સમા-  
 ધિસ્થ જન સમાધિમાં પરમાત્માના પરમાનંદને પામીને તેના અતિશય  
 આસ્વાદ લોભને લીધે ભગવાને બહાર બોલાવ્યો છતાં પણ સમાધિમાંથી



॥૨૨॥ તાદાત્મ્યેનૈવ યોગેન તમપિ પ્રસમં પ્રભુઃ । આનિનાય પુનઃ  
શીઘ્રં મહાયોગેશ્વરત્વતઃ ॥૨૩॥ યો યોઽભૂદ્યુત્થિતો ભક્તો યદ્ય-  
ત્સ્વેન સમીક્ષિતમ્ । સમાધૌ તત્તદલિલં સદઃસ્થાન્ સ સ ઝચિ-  
વાન્ ॥૨૪॥ વાર્તાં બ્રહ્મપુરસ્કૈ ભક્તાશ્ચકુરલૌકિકીમ્ । શ્વેતદ્વી-  
પસ્ય કેચિચ્ચ વૈકુણ્ઠસ્ય ચ કેચન ॥૨૫॥ ગોલોકસ્યોચિરે કેચિ-  
દિવ્યમૈશ્વર્યવૈભવમ્ । ત્રિલોક્યાં દેવદૈત્યાદિસ્થાનવાર્તાશ્ચ કેચન  
॥૨૬॥ સમાધિદૃષ્ટં પ્રકૃતિપુંસો લોકં ચ કેચન । ऐश्वर्यवैभवं चा-  
પિ કથયામાસુરજ્જસા ॥૨૭॥ લોકૈશ્વર્યપ્રતાપાદિ કેચિત્સંકર્ષણ-  
સ્ય ચ । પ્રદ્યુમ્નસ્યોચિરે કેચિદનિરુદ્ધસ્ય કેઽપિ ચ ॥૨૮॥ ચતુર્વિ-

બહાર પોતાના દેહમાં ફરી આવ્યો નહિ, તેને પણ પોતાના તાદાત્મ્યયોગ-  
સર્વાન્તરાત્મારૂપ તાદાત્મ્ય યોગબળથીજ બળાત્ સમાધિમાંથી ફરીથી  
ઝટ ઉઠાડ્યો હતો. આ શ્રીહરિ પ્રભુ સ્વયં મહાયોગેશ્વર છે, એટલે એમને  
કાંઈ પણ દુષ્કર નથી ॥૨૨-૨૩॥ જે જે ભક્તજન સમાધિમાંથી ઉઠ્યો તેણે  
તેણે સમાધિમાં પોતે જે આશ્ચર્ય અનુભવ્યું છે, સમગ્ર તે આશ્ચર્ય સભામાં  
બેઠેલા જનો પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો ॥૨૪॥

એજ સમાધિમાં અનુભવેલા આશ્ચર્યનો કથનપ્રકાર દશ શ્લોકથી કહે-  
છે—કોઈ ભક્તોએ બ્રહ્મપુરની અલૌકિક વાર્તા કહી સંભળાવી. કોઈએ  
શ્વેતદ્વીપની વાર્તા કહી. કોઈએ વૈકુંઠની વાર્તા કહી. કોઈએ ગોલોકનો દિવ્ય  
ઐશ્વર્ય વૈભવ કહ્યો. કોઈએ ત્રિલોકીમાં રહેલા દેવ દૈત્યાદિકનાં સ્થાનોની  
વાર્તા કહી. કોઈએ સમાધિમાં જેએલો પ્રકૃતિપુરૂષનો લોક તથા તેમાં  
રહેલો ઐશ્વર્ય વૈભવપણુ યથાર્થપણે કહ્યો. કોઈએ સંકર્ષણનાં લોક ઐશ્વર્ય  
પ્રતાપાદિ, કોઈએ પ્રદ્યુમ્નનાં કોઈએ અનિરુદ્ધનાં લોક ઐશ્વર્ય પ્રતાપાદિ કહ્યું.  
કોઈએ પ્રકૃતિ મહત્તરવ આદિક તેતે તત્ત્વના અભિમાની તેતે દેવતાઓનાં  
સમાધિમાં લિપ્ત લિપ્ત જેએલાં લોક ઐશ્વર્યાદિ યથાર્થપણે સભામાં કહ્યું.  
કોઈ ભક્તો ત્રિલોકીની અંદર જે ભગવાનનાં અદરિકાશ્રમ આદિક સ્થાનો છે  
તેની વાર્તા કરવા લાગ્યા. કોઈ ભક્તો લોકાલોકાચળ થકી બહાર રહેલા  
સ્થાનોની વાર્તા કરવા લાગ્યા. કોઈ ભક્તો તેતે અનંત બ્રહ્માંડમાં બ્રહ્માદિ

શતિતત્ત્વાનાં લોકૈશ્વર્યાદિ કેચન । પ્રાહુઃ પૃથક્ પૃથગ્દષ્ટં યથાવ-  
ત્તત્ર સંસદિ ॥૨૯॥ ત્રિલોકીસ્થહરિસ્થાનવાર્તાશ્રકુશ્ચ કેચન ।  
કેચિલ્લોકાલોકવહિઃસ્થાનવાર્તાશ્ર ચક્રિરે ॥૩૦॥ કેચિત્ત્વનન્તબ્ર-  
હ્માણ્ડબ્રહ્મવિષ્ણુશિવક્રિયાઃ । ઉત્પત્યાદ્યાઃ ક્રમેણાહુસ્તત્રત્યં ચા-  
તિવૈભવમ્ ॥૩૧॥ દેવદૈત્યનરાદીનાં તત્ર તત્ર ચ યાઃ ક્રિયાઃ ।  
આશ્ચર્યરૂપાસ્તાઃ સર્વાઃ કથયામાસુરીક્ષિતાઃ ॥૩૨॥ બ્રહ્માણ્ડરચ-  
નાં સર્વાં યથાદૃષ્ટાં ચ કેચન । વર્ણયામાસુરેકે ચ સ્વદેહરચનામ-  
પિ ॥૩૩॥ ભૂગોલસ્ય ચ સંસ્થાનં સ્વગોલસ્યાશ્ચિલસ્ય ચ । યથાવ-  
ત્કથયામાસુઃ કેચિત્તત્ર નરાધિપ ! ॥૩૪॥ તેષાં તથાવિધા વાચઃ  
શૃણ્વન્નારાયણો મુનિઃ । ચક્રે તત્તદ્યોગવતાં પક્ષાપક્ત્વનિશ્ચયમ્  
॥૩૫॥ યસ્ય યસ્ય ચ તત્રાભૂદપક્ષા યોગધારણા । તં તં પુનસ્તદુ-  
ચિતાં કારયામાસ ધારણામ્ ॥૩૬॥ પ્રાણાનામથ નાડીનાં સ્વાત-  
ન્ત્ર્યેણ પુનઃ પુનઃ । સદ્કોચનં વિકાસં ચ શિક્ષયામાસ કાંશ્ચન

ત્રણ મૂર્તિઓએ કરાતી સૃષ્ટિ સ્થિતિ સંહારરૂપ ક્રિયાઓ તથા તેમના તેમના  
લોકમાં રહેલો અતિશય વૈભવ અનુક્રમથી કહેવા લાગ્યા ॥૨૫-૩૧॥ કોઈ  
લક્ષ્મી તે તે બ્રહ્માંડમાં રહેલા દેવ, દૈત્ય, નરો આદિકની આશ્ચર્યરૂપ જે  
ક્રિયાઓ દેખી છે તે સમગ્ર કહેવા લાગ્યા ॥૩૨॥ કોઈ લક્ષ્મીએ સમાધિમાં  
જેવી જોઈ છે એવી સમગ્ર બ્રહ્માંડરચના વર્ણન કરી બતાવી. કોઈએ  
પોતાના દેહની રચના વર્ણન પણ કરી બતાવી. હે નરાધિપ ! કોઈએ સમગ્ર  
ભૂગોળની તો કોઈએ સમગ્ર ખગોળની સંસ્થિતિ જેવી દેખી છે તેવી સ-  
ભામાં યથાર્થ કહી સંભળાવી ॥૩૩-૩૪॥

ભગવાન નારાયણમુનિએ સમાધિમાંથી ઉઠેલા લક્ષ્મીજનોની પૂર્વોક્ત  
પ્રકારની વાણી સાંભળીને યોગમાં 'આ પકવ છે અને આ અપકવ છે'  
એમ ન્યૂનાધિકપણાનો નિશ્ચય કર્યો ॥૩૫॥ ન્યૂનાધિકપણાનો નિશ્ચય કરી  
જેને જેને જે અંશમાં અપકવતા હતી તેને તેને તે અંશમાં તેને ઉચિત  
એવી યોગધારણા કરીથી કરાવી ॥૩૬॥ કોઈ લક્ષ્મીને પ્રાણો તથા પ્રાણ-  
પ્રવેશને યોગ્ય એવી નાડીઓનો સ્વતંત્રપણે વારેવારે સંકોચ (આકર્ષણ)

॥૩૭॥ સર્વાંગેભ્યસ્તથાકૃષ્ય દશિ પ્રાણાત્મનાં ધૃતિમ્ । કાંશ્ચિચ્ચા-  
શિક્ષયત્સ્વામી તથાઽહુલ્યાદિમાત્રકે ॥૩૮॥ તાદૃશ્યાં ધારણાયાં  
તુ પ્રાણાત્મરહિતેઽસ્થિલે । હેચમાને દહ્યમાને દેહેઽપિ સ્યાન્ન વૈ  
વ્યથા ॥૩૯॥ પરાવૃત્ત્યૈકમક્ષયસ્ય સ્વાન્તર્વૃત્ત્યૈવ ધારણમ્ । નિર્નિ-  
મેષં દ્વિતીયસ્ય બહિર્વૃત્ત્યા ચ ધારણમ્ ॥૪૦॥ એતયોર્વૈપરીત્યેન  
ધારણં ચ પુનસ્તથા । અક્ષિયોગમિમં સ્વામી કારયમાસ કાંશ્ચ-  
ન ॥૪૧॥ ઉમે નેત્રે પરાવૃત્ત્ય કૃત્વા ચ સ્વાન્તરં પ્રતિ । નાડીપ્રા-

વિકાસ (ફરી તેનો પ્રસાર) કરવાની ક્રિયા શીખવાડી ॥૩૭॥ તથા  
શ્રીહરિએ હસ્તપાદાદિ સર્વ અવયવોમાં પ્રસરતા પ્રાણોને તથા તેની  
ગતિને અનુસારે ગતિવાળી જ્ઞાનપ્રલાને તેને અવયવોથકી આકર્ષણ કરી  
આંખ અંગળી આદિક એક એક અંગમાં જે રીતે ધારણ કરી શકાય તે  
રીતે ધારણનો અભ્યાસ કેટલાક ભક્તોને શીખવ્યો. ‘પ્રાણાત્મનાં’ આ સ્થળે  
આત્માશબ્દ ધર્મભૂતજ્ઞાનમાં વર્તે છે. આણુપરિમાણુ આત્મા હૃદયપ્રદે-  
શમાં સદા રહેલો હોવાથી બીજા અવયવોમાં તેનો ધર્મભૂતજ્ઞાનદ્વારા પ્રસાર  
છે. આવી ધારણામાં તો પ્રાણુ તથા આત્માએ રહિત એવાં બીજાં અંગોને  
કોઈ છેદે કે આળે તોપણ તેની વ્યથાએ વિરહિત રહ્યાં હતાં ॥૩૮-૩૯॥  
કેટલાક ભક્તોને અક્ષિયોગ શીખવ્યો હતો. આને અક્ષિયોગ કહેછે-ડાબા  
જમણામાંથી એક અક્ષિ (નેત્ર)ને બહિર્વૃત્તિથકી પાછું વાળીને (પ્રતિ-  
લોભ વૃત્તિવાળું કરી) એને અંતર્વૃત્તિવાળું કરીને તેને તેવી અંતર્વૃત્તિથી  
ધારણ કરવું અને બીજા નેત્રને નિર્નિમેષ (મટકાંએ રહિત) કરી બહિ-  
ર્વૃત્તિ (અનુલોભવૃત્તિ)થી ધારણ કરવું. અર્થાત્ એકને અંતર્વૃત્તિથી  
અને એકને બહિર્વૃત્તિથી ધારણ કરવું. એજ રીતે વામ દક્ષિણ નેત્રના  
વિપરીતપણાથી ફરીથી તેમજ ધારણ કરવું. એટલે પ્રથમ જે નેત્રને  
અંતર્વૃત્તિવાળું કર્યું હોય તેને નિર્નિમેષપણે બહિર્વૃત્તિથી ધારણ કરવું અને  
જે નેત્રને પ્રથમ નિર્નિમેષપણે બહિર્વૃત્તિથી ધારણ કર્યું હોય તેને અંત-  
ર્વૃત્તિથી ધારણ કરવું. આવો અક્ષિયોગ કેટલાક ભક્તોને શીખવ્યો ॥૪૦-  
૪૧॥ બન્ને નેત્રને બાહ્ય આપારથકી પાછાં વાળી અંતર્વૃત્તિવાળાં કરી બહાર

ળાકર્ષણં ચ શિક્ષયામાસ કાંશ્ચન ॥૪૨॥ ઉમે અપિ બહિઃ કૃત્વા  
 નિર્નિમેષે સ્વલોચને । નાડીપ્રાણાકર્ષણં ચ કાંશ્ચિદ્ધક્તાનશિક્ષયત્  
 ॥૪૩॥ ષટ્સુ ચક્રેષ્વન્યતમે રોધયિત્વા હ્યસૂંસ્તતઃ । નાનાનાદશ્રુતિ  
 કાંશ્ચિત્કારયામાસ સ પ્રભુઃ ॥૪૪॥ ચક્ર એકતમે રુદ્રપ્રાણાન્કાં-  
 શ્ચન પૂરુષાન્ । અજીગણત્સ પ્રણવાન્ વ્યુત્થિતૈસ્તાનવીવદત્ ॥૪૫॥  
 રૂઢાયાઃ પિંગ્લાયાશ્ચ સુષુમ્નાદેશ્ચ વર્તમના । ચન્દ્રસૂર્યાદિલોકાં-  
 શ્ચ ગમયામાસ કાંશ્ચન ॥૪૬॥ પ્રેષયિત્વા સંયમનીં સમાધૌ કાં-  
 શ્ચન સ્વકમ્ । શ્રાવયિત્વા નામ સદ્યો નારકાનુદ્ધાર ચ ॥૪૭॥  
 યથા રાજ્યાસનં પ્રાપ્તો નૈગડાન્ મોચયેન્નૃપઃ । તથા ગુરુપદારૂઢઃ

ચોમેર નાડીઓમાં પ્રસરતા પ્રાણોને આકર્ષણ (સંકોચ) કરવાની ક્રિયા  
 કેટલાક જનોને શિખવી ॥૪૨॥ બન્ને નેત્રોને નિર્નિમેષ-મેષોન્મેષે રહિત કરી  
 બહિર્વૃત્તિથી ધારણ અને તેને અનુસારે નાડી પ્રાણનું આકર્ષણ કેટલાક  
 લક્ષ્મીને શીખવવા લાગ્યા ॥૪૩॥ પ્રભુ શ્રીહરિએ કેટલાક લક્ષ્મીને આધા-  
 રાદિ ષટ્ ચક્રમાંથી હરકોઈ એક ચક્રમાં પ્રાણોને રોકાવીને પછી નાના-  
 વિધ શબ્દોનું શ્રવણ કરાવ્યું ॥૪૪॥ તથા છ ચક્રોને મધ્યે એક ચક્રમાં  
 પ્રાણનિરોધ પામેલા કેટલાક લક્ષ્મી પાસે ઓંકારશબ્દોની ગણના કરાવી  
 હતી. અને સમાધિમાંથી ઉઠેલા તેમની પાસે તે ગણના (તેની સંખ્યા)  
 કહેવરાવી હતી ॥૪૫॥ કેટલાકને ધિ (વામનાસિકા નાડી) પિંગળા (દ-  
 ક્ષિણનાસિકા નાડી) અને સુષુમ્ણા (તેના મધ્યમાં વર્તનારી) આદિક  
 નાડીના માર્ગથી ચંદ્ર, સૂર્ય, અગ્નિ આદિક લોકોમાં પહોંચાડ્યા હતા ॥૪૬॥  
 વળી કેટલાક લક્ષ્મીને તો સમાધિમાં યમપુરીમાં મોકલીને તેના મુખથી  
 અનંત જીવોના કલ્યાણકાળે પ્રાદુર્ભાવ પામેલા પોતાનું સમસ્ત પાપોને  
 પ્રણાશ કરનાર સ્વામિનારાયણાદિ નામ નરકમાં પડેલા પ્રાણીઓને સંભ-  
 ણાવીને તત્ક્ષણ નરકમાંથી ઉદ્ધાર કર્યા હતા ॥૪૭॥ હે નૃપ ! જેમ ચક્ર-  
 વર્તી નૃપતિ રાજધિરાજ પદમાં વિરાજતાં તત્ક્ષણ હર્ષથી કેટલાક બન્ધી-  
 ખાનામાં રહેલા જનોને છોડી દે એજ રીતે આ ભગવાન્ શ્રીસહજાનંદ-  
 સ્વામીએ પણ ગુરુપદમાં વિરાજમાન થતાં નરકમાં પડેલા અનેક જીવોને

સોઽપિ નારકિણો નૃપ ! ॥૪૮॥ એવંવિધા યોગકલાઃ સમગ્રા અપિ  
સોઽનઘ ! । પ્રાપયામાસ ભક્તાન્સ્વાન્વિના સાધનસમ્પદમ્ ॥૪૯॥  
તત્પ્રતાપેન તે સઘઃ સિદ્ધયોગાઃ સુમેધસઃ । દેહાન્ પરેષામાવિ-  
શ્ય વિવિદુસ્તન્મનોગતમ્ ॥૫૦॥ સ્થિત્વા પરેષાં દેહેષુ તત્પ્રાણાં-  
શ્રાવરુઘ્ય તે । અદીદશંશ્ચ ભગવદ્ધામાન્યપિ યથા હરિઃ ॥૫૧॥  
તેનાજ્ઞપ્તશ્ચ યઃ કોઽપિ પુરુષઃ સ પરં નરમ્ । અકારયત્સમાર્ધિં  
ચ સમાધિસ્થં ત્વબોધયત્ ॥૫૨॥ ઇત્યં સ કૃપયા સ્વામી સ્વપ્રતા-  
પં પ્રદર્શયન્ । કાલનષ્ટા યોગકલાઃ પ્રાવર્તયત ભૂતલે ॥૫૩॥ પ્રતિ-  
ગેહં યોગકલાયુક્તિવાર્તાઃ પુરે પુરે । ગ્રામે ગ્રામે ચ રાજર્ષે ! વભૂ-

તેમાંથી મુકાવ્યા હતા ॥૪૮॥ હે નિર્દોષ રાજન્ ! આ પ્રકારે સર્વશક્ત કર-  
ણાનિધિ ભગવાને પોતાના ચરણાશ્રિતોને યોગનિષ્પાદનમાં ઉપયોગી યમ-  
નિયમાદિ સાધન સામગ્રી વિનાપણુ પૂર્વોક્ત પ્રકારની બહુવિધ યોગ-  
કળાઓ શીખવાડી હતી ॥૪૯॥ આ પ્રકારે ભગવાને અનુચ્છેદ કરેલા મુખ્ય-  
દ્વિવાળા પૂર્વોક્ત ભક્તજનો પણ તે ભગવાનના પ્રતાપથી તત્ક્ષણુ નિષ્પન્ન  
યોગવાળા થઈ, બીજા જનોના શરીરમાં પ્રવેશ કરી તેના મનમાં રહેલું  
જાણુતા હતા. આ સ્થળે પ્રવેશ ધર્મભૂતજ્ઞાનથી સમજવો ॥૫૦॥ ભગવાને  
અનુચ્છેદ કરેલા તે ભક્તોપણુ બીજા જનોના શરીરમાં પ્રવેશ કરવાપૂર્વક  
સ્થિતિ કરીને તેમના પ્રાણોને રોકીને ભગવાન શ્રીહરિની પેઠજ તેમને પણ  
ભગવાનનાં ધામ બ્રહ્મપુરાદિકને પણ દેખાડતા હતા. અર્થાત્ ભગવાનને સ-  
માન યોગૈશ્વર્યને પામ્યા હતા ॥૫૧॥ ભગવાને આજ્ઞા આપેલી જે કોઈપણ  
પુરુષ યોગપ્રકારને નહિ જાણનારા બીજા જનને સમાધિ કરાવતો હતો  
અને સમાધિમાં ગએલાને જગાડતો હતો. જેમના પ્રતાપલેશથી જેના  
ભક્તોપણુ સમાન ઐશ્વર્યવાળા થયા છે તો કોણ તેમનો પ્રતાપાતિશય સ-  
મગ્રપણુ કહેવા સમર્થ થાય, એવો અભિપ્રાય છે ॥૫૨॥ હે રાજન્ ! આ  
રીતે સર્વના સ્વામી ભગવાને કૃપાથી પોતાનો પ્રતાપ પૃથ્વી ઉપર પ્રકાશ  
કરવાપૂર્વક કાળે કરીને નષ્ટ થએલી યોગકળાઓ ભૂતજનમાં પ્રવર્તાવી હતી  
॥૫૩॥ હે રાજર્ષે ! પુરેપુર ગામેગામ ઘેરેઘેર શ્રોતા જનોના કલ્યાણને કર-

બુઃ શ્રોતૃમજ્જલાઃ ॥૫૪॥ તિષ્ઠન્નેવ બહિર્નિજાનુપદિશન્બહ્વીઃ કલા  
યોગગા હૃત્સ્વાવિશ્ય ચ તત્કરાન્નિજકરેણાદાય તૈર્વાઞ્છિતાન્ ।  
દ્રષ્ટું તત્તદમર્ત્યલોકવિભવાનગ્રેચરો દર્શયન્નકુલ્યા નિજયાઽઽપિ-  
તાન્વિજયતે શ્રીભક્તિધર્માત્મજઃ ॥૫૫॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायण-  
चरित्रे धर्मशास्त्रे द्वितीयप्रकरणे विचित्रयोगकलाविष्कारनामाष्टमोऽध्यायः ॥८॥

સુવ્રત ઉવાચ—દિગ્વ્યાપ્તભૂરિસત્કીર્તિરિત્યં નારાયણો નૃપ ! ।  
તત્ર માસદ્વયં ભક્તાનુવાસાનન્દયન્ ભૃશમ્ ॥૧॥ પિપ્પલગ્રામતસ્તત્ર  
નરસિંહો દ્વિજસ્તથા । નારાયણોઽક્ષયગ્રામાદુભાવાજગ્મતુઃ સમ-

નારી યોગકળાઓની યુક્તિવાર્તાઓ થતી હતી ॥૫૪॥ હે રાજન્ ! જે આ-  
શ્ચર્યચરિત્ર ભગવાને બહાર-સર્વ જનોના નયનગોચરપણે ભક્તજનોની  
સલામાં અમૂલ્ય સિંહાસનમાં વિરાજમાન હોઈને પોતાના આશ્રિતોને  
યોગસંબન્ધી અનેક કળાઓનો ઉપદેશ કરી, યોગના અનુષ્ઠાનકાળમાં  
તેમના હૃદયમાં યોગૈશ્વર્યથી સાક્ષાત્ પ્રવેશ કરી તેમના હાથને પોતાના  
હાથથી પકડીને, તેમની આગળ આલતાથકા તે ભક્તોએ તે સમયે જેવા  
ધૃષ્ટેલા, માટેજ પોતે પમાડેલા તે તે બ્રહ્મપુરાદિ અમાનુષ લોકોના જે વૈ-  
ભવો છે તેને 'આ અમુક છે આ અમુક છે' એમ પોતાની તર્જની આંગ-  
ળીના અગ્રથી નિર્દેશ કરીને દર્શાવ્યા છે તે આ ભક્તિધર્માત્મજ શ્રીહરિ  
વિજય પામે છે ॥૫૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...દ્વિતીયપ્રકરણે વિ-  
ચિત્રયોગકળાવિષ્કારનામા અષ્ટમોઽધ્યાયઃ ॥૮॥

### અધ્યાય ૯ મો.

સુવ્રતઋષિ કહે છે—હે નૃપ ! પૂર્વોક્ત પ્રકારે સમસ્ત દિગન્તમાં વ્યાપ્ત  
છે બહુ દિવ્ય કીર્તિ જેમની એવા ભગવાન્ નારાયણ તે કાળવાણી ગામમાં  
ભક્તોને અત્યંત આનંદ આપતાથકા એ માસ રહ્યા હતા ॥૧॥ તે આ  
ભગવાનના ચરણની પૂજામાં અત્યંત આદરવાળા, પોતાના ગ્રામને ભગ-

૧ આ અધ્યાયમાં આખા પિપ્પળા ગામમાં નિવાસ કરી રહેલા ભગવાને  
ઓઝત નદીના તટમાં કરેલો વિષ્ણુયાગ, મેઘપુરમાં કરેલું પોતાના પ્રતાપનું  
પ્રખ્યાપન અને માણાવદરમાં કરેલો જન્માષ્ટમી મહોત્સવ અનુવાદ કર્યો છે.



મ્ ॥૨॥ પ્રાર્થયામાસતુસ્તં ચ સ્વગ્રામાગમનાય તૌ । તાભ્યાં પ્રસ-  
ન્નો વર્ણીન્દ્રઃ પ્રતિજ્ઞે તથૈવ તત્ ॥૩॥ કૃત્વોત્સવં પ્રબોધન્યા મ-  
હાન્તં સ તતો યયૌ । સહાનુગોઽક્ષયગ્રામમાદાવોજસ્વતીતટે ॥૪॥  
તતઃ સ પિપ્પલગ્રામં તસ્મિન્નેવ દિને યયૌ । ઉભયોર્ગ્રામયોસ્તત્ર  
ષળમાસાનવસત્પ્રભુઃ ॥૫॥ નારાયણો રામજિન્ન ગોવિન્દશ્ચ કુમા-  
રજિત્ । નૃસિંહઃ પરમાનન્દઃ કલ્યાણશ્ચ કલો રઘુઃ ॥૬॥ ઇત્યા-  
દ્યાસ્તમસેવન્ત વિપ્રાશ્ચાન્યેઽપિ ભક્તિતઃ । જીવા ચ લાડિની મિ-  
ટ્ટી રુક્મા લાડુમુખાઃ સ્ત્રિયઃ ॥૭॥ પ્રાપુઃ સમાધૌ સ્વાતન્ત્ર્યં સર્વે  
તે કૃપયા હરેઃ । કાલકર્મયમત્રાસવિમોચનપટીયસઃ ॥૮॥ ઉત્સ-

વાનનાં ચરણારવિંદ પાડવાથી પવિત્ર કરવા ઇચ્છતા, નરસિંહનામના વિપ્ર  
પિપળાણા ગામથી અને નારાયણ નામના વિપ્ર આખા ગામથી એક સાથેજ  
કાળવાણીમાં આવીને ભગવાનને પોતપોતાના ગામમાં પધારવા માટે પ્રાર્થના  
કરવા લાગ્યા. તેમણે પ્રાર્થના કરેલા પ્રસન્ન થએલા વર્ણિરાજ ભગવાને  
'તમારા મનોરથને અનુસારે તમારા ગામમાં અમો આવીશું' એમ પ્રતિજ્ઞા  
કરી ॥૨-૩॥ શ્રીહરિ તે કાળવાણી ગામમાં પ્રબોધની એકાદશીએ મહો-  
ત્સવ કરી, તે ગામથી મુકુંદાનંદ મુક્તાનંદ આદિક અનુયાયિઓની સાથે  
ઓઝત નદીના તટઉપર વર્તતા આખા નામના ગામમાં પ્રથમ પધાર્યા.  
તેને તેજ દિવસે ત્યાંથી તે ગામની સમીપે વર્તતા પિપળાણા ગામમાં પ-  
ધાર્યા. પ્રભુ શ્રીહરિ તે બન્ને ગામોમાં છ માસ સુધી રહ્યા હતા ॥૪-૫॥  
બન્ને ગામોના ભક્તોને સાથેજ નામથી નિર્દેશ કરેછે—નારાયણ, રામજી,  
ગોવિંદ, કુમારજી, નરસિંહ, પરમાનંદ, કલ્યાણ, કલો, રઘુ, ઇત્યાદિ વિપ્રો  
અને બીજા પણ ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર જાતિના ભક્તો પણ ભક્તિથી શ્રીહરિની  
સેવા કરવા લાગ્યા. તથા જીવા લાડિની મિટ્ટી રુક્મા લાડુ પ્રમુખ સ્ત્રિયો  
પરમ ભક્તિથી સેવા કરવા લાગી ૬-૭॥ આ સર્વે સ્ત્રીપુરુષ ભક્તો કાળ  
કર્મ અને યમરાજથી આવતા ત્રાસમાંથી મુકાવામાં સમર્થ એવા શ્રીહરિની  
અપાર કૃપાથી ધારણા ધ્યાન સમાધિમાં સ્વાતંત્ર્ય-નિરંકુશ ઐશ્વર્યને પામ્યા  
હતા ॥૮॥ પિપળાણા ગામમાં કાર્તિક માસની પૂર્ણિમા તિથિએ ભક્તિદેવીના

વસ્ત્ર કાર્તિક્યાં પૌર્ણમાસ્યાં મહાનભૂત્ । પુપ્પુસ્તં જનાઃ સર્વે  
 વાસોભૂષાધનાદિભિઃ ॥૧॥ ઉદારો નરસિંહસ્તુ કૃષ્ણસ્યાગ્રે ધનો-  
 ચ્ચયમ્ । મહાન્તમકરોત્તેન પ્રાપુઃ સર્વેઽપિ વિસ્મયમ્ ॥૧૦॥ વિષ્ણુ-  
 યાગં તેન ચક્રે હરિરોજસ્વતીતટે । દેશાન્તરેભ્ય આજગ્મુર્જનાસ્ત્ર  
 સહસ્રશઃ ॥૧૧॥ વિધાપ્ય વિધિવત્કુण्डमण्डपादि द्विजोत्तमैઃ ।  
 उपहारैर्महद्भिઃ શ્રીવિષ્ણુમાર્ચયદુત્તમૈઃ ॥૧૨॥ સહસ્રશો દ્વિજા-  
 સ્ત્ર તેનાહૂતા ઉપાયયુઃ । વેદશાસ્ત્રપુરાણજ્ઞાઃ શ્રૌતસ્માર્તક્રિયા-  
 વિદઃ ॥૧૩॥ ગાયત્રીં વૈષ્ણવીં તત્ર કાંશ્ચિદ્વિપ્રાનજાપયત્ । દ્વાદ-  
 શાક્ષરમન્ત્રં ચ કાંશ્ચિદ્વિષ્ણોઃ षडक्षरम् ॥૧૪॥ વિષ્ણોઃશ્રાષ્ટાક્ષરં  
 મન્ત્રં કાંશ્ચિત્સૂક્તં ચ વૈષ્ણવમ્ । લક્ષ્મીસૂક્તં તથા કાંશ્ચિદ્બ્રાહ્મ-

પ્રાદુર્ભાવ નિમિત્તનો મહોત્સવ પ્રવર્તતાં નરસિંહાદિ સર્વે હરિજનોએ વસ્ત્રો  
 આભરણો અને ધનાદિકવડે શ્રીહરિની પૂજા કરી. તેમાં મહા ઉદાર નર  
 સિંહ વિપ્રેતો ભગવાનની પૂજા કરતાં તેમના ચરણારવિંદની સમીપમાં મોટો  
 ધનહો ઢગલો પુષ્પોના ઢગલા જેવો કર્યો. આવા દાનથી બધાય જનો વિ-  
 સ્મય પામ્યા ॥૮-૧૦॥ ભગવાને તો તે ધનના ઢગલાથી ઓડત નદીના  
 તટમાં વિષ્ણુયાગ કરવાનો આરંભ કર્યો. આ યાગ સમારંભને સાંભળીને  
 દેશાંતરમાંથી બહુ લોકો ત્યાં આવ્યા ॥૧૧॥ શ્રીહરિએ વેદવેદી વિપ્રવર્યો  
 પાસે યથાવિધિ હુંડ મંડપાદિ કરાવીને અપરિમિત ઉત્તમ ઉપચારોવડે શ્રી-  
 વિષ્ણુની પૂજા કરી ॥૧૨॥ ભગવાને બોલાવેલા, વેદ તથા તેના અર્થની  
 મીમાંસારૂપ શાસ્ત્ર અને પુરાણને જાણનારા, શ્રૌત સ્માર્ત ક્રિયાના સ્વરૂપને  
 યથાર્થ જાણનારા બહુ બ્રાહ્મણો તે વિષ્ણુયાગમાં આવ્યા હતા ॥૧૩॥ તેમાં  
 કોઈ બ્રાહ્મણો ભગવાનની આજ્ઞાથી 'નારાયણાય વિન્મહે વાસુદેવાય ધીમહિ ।  
 તન્નો વિષ્ણુઃ પ્રચોદયાત્' આ ચોવીશ અક્ષરની વિષ્ણુગાયત્રીનો જપ કરવા  
 લાગ્યા. કોઈ વિપ્રો 'ૐ નમો ભગવતે વાસુદેવાય' આ દ્વાદશાક્ષરનો મંત્ર,  
 કોઈ વિપ્રો 'ૐ વિષ્ણવે નમઃ' આ ષડક્ષર મંત્ર, કોઈ બ્રાહ્મણો 'ૐ નમો  
 નારાયણાય' આ અષ્ટાક્ષર મંત્ર અને કોઈ બ્રાહ્મણો 'અતો દેવો અવન્તુ નઃ'  
 ઇત્યાદિરૂપ વૈષ્ણવ સૂક્ત અને કોઈ વિપ્રો 'હિરણ્યવર્ણા હરિર્ણી' ઇત્યાદિ-

ગાન્સ હ્યજાપયત્ ॥૧૫॥ વિષ્ણોર્નામસહસ્રં ચ કાંશ્ચિન્નારાયણા-  
ત્મકમ્ । વર્મ કાંશ્ચિન્ન મગવદ્ગીતાં સ સમપાઠયત્ ॥૧૬॥ શ્રીમ-  
દ્ભાગવતં કાંશ્ચિત્પુરાણં બ્રાહ્મણાન્હરિઃ । અપાઠયચ્ચ દશમં સ્કન્ધ-  
મેકં ચ કાંશ્ચન ॥૧૭॥ શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યં વિપ્રાન્કાંશ્ચિદપાઠ-  
યત્ । તથોપનિષદૌ કાંશ્ચિત્કઠવલ્લીં ચ મુણ્ડકમ્ ॥૧૮॥ પારાયણં  
સ્વવેદસ્ય કૈશ્ચિદ્વિપ્રૈરચીકરત્ । સ્વયં કૃષ્ણાષ્ટાક્ષરસ્ય ચકાર ચ  
જપં પ્રભુઃ ॥૧૯॥ હોમં પૂર્ણાહુતિં કૃત્વા બહુન્વિપ્રાનભોજયત્ । તેભ્યો  
વાસાંસિ ભૂષાશ્ચ દદૌ વિત્તં યથેષ્ણિસતમ્ ॥૨૦॥ વિપ્રેભ્યઃ શત-  
શઃ કન્યાદાનાર્થં દ્રવિણં મહત્ । દદૌ સ દ્વિજબાલાનામુપનીત્યૈ  
ચ ભૂરિશઃ ॥૨૧॥ પયસ્વિનીશ્ચ શતશો ઘેનૂઃ પ્રાદાદયથાવિધિ ।  
રથાશ્વાદીનિ યાનાનિ દદૌ ચ સ્વર્ણમુદ્રિકાઃ ॥૨૨॥ તતઃ સૌરાષ્ટ્ર-

૩૫ લક્ષ્મીસૂક્તનો જપ કરવા લાગ્યા ॥૧૪-૧૫॥ કોઈ બીજા બ્રાહ્મણો  
ભગવાનની આશાથી વિષ્ણુસહસ્રનામ સ્તોત્ર, કોઈ બ્રાહ્મણો નારાયણકવચ,  
કોઈ બ્રાહ્મણો ભગવદ્ગીતા, કોઈ બ્રાહ્મણો શ્રીમદ્ભાગવત, કોઈ બ્રાહ્મણો  
શ્રીમદ્ભાગવતનો એકલો દશમ સ્કન્ધ, કોઈ વિપ્રો શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્ય,  
કોઈ વિપ્રો ઉપનિષદો, કોઈ વિપ્રો પ્રધાનપણે કઠવલી અને મુંડક ઉપનિષ-  
દનો પાઠ કરવા લાગ્યા. કેટલાક વિપ્રો પાસે પોતાના સામવેદનું પારાયણ  
કરાવ્યું હતું. એરીતે તેતે વિપ્રો પાસે તેતે મંત્રાદિકનો જપ પાઠાદિ કરાવતા  
સ્વયં ભગવાનતો શ્રીકૃષ્ણના અષ્ટાક્ષરમંત્રનો જપ કરતા હતા ॥૧૬-૧૮॥  
શ્રીહરિએ યથાવિધિ હોમ કરી અંતે પૂર્ણાહુતિ કરી, યાગને અંતે બહુ  
બ્રાહ્મણો જમાડ્યા. અને તેમને વસ્ત્રો વિભૂષણો અને યથેષ્ણિસત-પ્રતિગ્રહ  
કરનારા જનોની ઇચ્છાવધિ ધન આપ્યું. સોએસો વિપ્રોને કન્યાદાન દેવા  
માટે બહુ દ્રવ્ય દીધું તથા સત્કુલમાં ઉત્પન્ન થએલા દ્વિજ બાળકોને ઉપ-  
વીત આપવા માટે ઘણું ધન દીધું તથા બહુ દુધવાળી ઘણી ગાયોનું દાન  
યથાવિધિ દીધું તથા રથ અશ્વ આદિક વાહનો અને સોનામહોરો સોએસો  
પાત્ર વિપ્રોને યથાવિધિ આપી ॥૨૦-૨૨॥ આ રીતે અપરિમિત દક્ષિણાઓ  
જેમાં અપાય છે એવો વિષ્ણુયાગ પરિસમાપ્ત કરી, તેપછી સૌરાષ્ટ્ર દેશના

દેશીયાનન્યાંશ્ચાગન્તુકાન્ દ્વિજાન્ । ષણ્માસાન્ ભોજયામાસ ય-  
થેષ્ટં સ સહસ્રશઃ ॥૨૩॥ અતિમર્ત્યચરિત્રોઽસાવેવમાનન્દયન્ નિ-  
જાન્ । તતો મેઘપુરં પ્રાયાત્કૃત્વા દશહરોત્સવમ્ ॥૨૪॥ અનુયાતો  
નિજાન્ ભક્તાઞ્સિંહાદીન્નિવાર્ય સઃ । સમ્મુખાગતભક્તૌઘૈઃ સ્તૂય-  
માનસ્તદાગમત્ ॥૨૫॥ તં જ્યેષ્ઠરઘુનાથાદ્યા વિપ્રા ભક્ત્યા સિષે-  
વિરે । તત્ર ચામરસિંહાખ્યો ભાદ્દો નિજસુતૈઃ સહ ॥૨૬॥ સ્વર્ણકા-  
રા રામજિન્ન જીવો નારાયણાદયઃ । લાડકીવલ્લિમુખ્યાશ્ચ સેવ-  
ન્તે સ્મ ચ તં સ્ત્રિયઃ ॥૨૭॥ નારાયણસ્ય કૃપયા નાનાયોગકલા-  
વિધૌ । સ્વાતન્ત્ર્યં લેભિરે ચૈતે ભક્તાસ્તત્ર જનાધિપ ! ॥૨૮॥ તત્રૈ-  
વ રવજિત્સંજ્ઞમૃણદુઃસ્વાદિતં દ્વિજમ્ । દૃષ્ટ્વા ભૂરિ ધનં તસ્મૈ દત્ત્વા-

અને બીજા આગંતુક હજારો હજાર વિપ્રોને છ માસ સુધી યથેષ્ટ જમાડ્યા  
હતા ॥૨૩॥ તેને સ્થળમાં તત્કાળ સમાધિ કરાવારૂપ અતિમાનુષ ( મનુ-  
ષ્યોમાં ન મળી આવે એવાં ) ચરિત્રો પ્રકાશ કર્યા છે માટે અતિમર્ત્ય-  
ચરિત્રવાળા આ લગવાન્ શ્રીહરિ આ પ્રકારે પૂર્વોક્ત અસંખ્યાત દાનાદિક-  
રૂપ અતિમર્ત્ય ( દિવ્ય ) ચરિત્રવડે પોતાના ભક્તોને આનંદ આપતા થકા  
ત્યાં જ્યેષ્ઠ શુકલ દશમીએ કરવાનો ગંગાઆગમનોત્સવ કરીને તે આખા  
પિપળાણા ગ્રામથકી મેઘપુર પ્રત્યે પધાર્યા ॥૨૪॥

શ્રીહરિ પોતા પાછળ વળાવા આવેલા નૃસિંહાદિ નિજ ભક્તોને પાછા  
વાળીને, મેઘપુરથકી સન્મુખ આવેલા ભક્ત સંઘોએ સ્તુતિ કર્યા થકા તે  
મેઘપુરને પામ્યા ॥૨૫॥ તે પુરમાં પધારેલા લગવાનની જેઠો રઘુનાથ  
આદિક વિપ્રો પરા ભક્તિથી સેવા કરવા લાગ્યા. તથા અમરસિંહ નામનો  
ભાદ્ર શાંતિનો ભક્ત પોતાના રણછોડ-નંદ-કૃષ્ણ નામના ત્રણ પુત્રો સાથે  
પરા પ્રીતિથી સેવા કરવા લાગ્યો તથા રામજી જીવો નારાયણ આદિક  
સોની ભક્તો અને લાડકી વલ્લી પ્રમુખ ભક્ત સ્ત્રીઓ નિષ્કપટ ભક્તિથી સેવા  
કરવા લાગી ॥૨૬-૨૭॥ હે જનાધિપ ! તે પુરમાં આ ભક્તોપણુ લગવાન  
નારાયણનીજ કૃપાથી નાનાવિધિ યોગકાળમાં હુશળતાને પામ્યા હતા ॥૨૮॥  
એજ મેઘપુર ગામમાં કોઈ રવજી નામનો વિપ્ર મહા ઋણથી પરાભવ પા-

ડમોચયદાપદઃ ॥૨૯॥ પ્રતાપં પ્રથયન્નેવં સ્વસ્ય માસદ્વયં નૃપ ! ।  
તત્રોષિત્વા તતઃ પ્રાયાન્મણિભદ્રપુરં હરિઃ ॥૩૦॥ મયરામાખ્યવિ-  
પ્રસ્ય ગૃહે સ્વાવાસમાચરત્ । આત્રા ગોવિન્દરામેણ સાકં સ તમ-  
સેવત ॥૩૧॥ વૈશ્યાશ્ચ તત્રામ્બજીવશ્યામકલ્યાણલક્ષ્મણાઃ । જસુ-  
મુખ્યા મુદા તસ્ય પરિચર્યામકુર્વત ॥૩૨॥ મિષ્ટારત્નવતીમુખ્યા  
યોષિતશ્ચાતિભાવતઃ । પરિચર્યા ભગવતો ભક્તા વિદધિરેડન્વહમ્  
॥૩૩॥ નારાયણમુનિસ્તત્ર જન્માષ્ટમ્યાં મહોત્સવમ્ । ચકારાનન્દ-  
યન્મક્તાન્પૂર્વેવત્પ્રથયન્ યશઃ ॥૩૪॥ દેશાન્તરેભ્યસ્તત્રાડડયન્ ગૃ-  
હિણઃ સસ્ત્રિયો જનાઃ । ભક્તાશ્ચ ત્યાગિનઃ સર્વે હરીક્ષણસમુત્સુ-  
કાઃ ॥૩૫॥ ઉપવાસં જાગરં ચ નિશીથે કૃષ્ણપૂજનમ્ । સાકં ભ-

મતાં મહા દુઃખથી ખીડા પામ્યો હતો, તેનું દુઃખ દેખીને દયાળુ ભગવાનથી  
ન સહન થતાં તેને ઘણું ધન આપીને તે આપદા થકી મુકાવ્યો હતો ॥૨૯॥  
હે નૃપ ! શ્રીહરિ આ પ્રકારે પોતાનો પ્રતાપ પ્રખ્યાપન કરતા થકા તે મેઘ-  
પુરમાં એ માસ રહીને ત્યાંથી માણાવદરપુર પ્રત્યે પધાર્યા ॥૩૦॥

માણાવદરમાં મયારામ વિપ્રના ઘરમાં પોતાનો ઉતારો કર્યો. એ મયા-  
રામ વિપ્ર ગોવિંદરામ નામના પોતાના નાના ભાઈની સાથે ભગવાનની આ-  
દરથી સેવા કરવા લાગ્યા ॥૩૧॥ તે પુરમાં આંખો, જીવો, શ્યામો, કલ્યાણ,  
લક્ષ્મણ, જસુ આદિક વૈશ્ય જાતિના ભક્તો શ્રીહરિની પરિચર્યા પ્રદર્શથી  
કરતા હતા ॥૩૨॥ મીઠી રત્નવતી પ્રમુખ ભક્ત સ્ત્રિયો પરાનુરાગરૂપ  
વિશુદ્ધ ભાવથી ભગવાનની પ્રતિદિન પરિચર્યા કરતી હતી ॥૩૩॥

ભગવાન નારાયણમુનિએ પોતાની કલ્યાણકારી કીર્તિ વિસ્તારવા ભક્ત  
જનોને આનંદ આપતા થકા તે પુરમાં માંગરોળપુરના જેવો સંવત ૧૮૬૦  
ના વર્ષમાં જન્માષ્ટમી મહોત્સવ કર્યો હતો ॥૩૪॥ તેનો પ્રકાર વિસ્તારથી  
કહેછે-તે જન્માષ્ટમી ઉત્સવ ઉપર ભગવાનના ચરણકમળનાં દર્શનના  
ઉત્સાહથી તેતે દેશ ગ્રામથકી બહુ ગૃહસ્થો સ્ત્રીયો સાથે અને સાધુ બ્રહ્મ-  
ચારી આદિક સર્વ ત્યાગિ ભક્તો આવ્યા હતા ॥૩૫॥ સ્વયં શ્રીહરિએ ભક્તોની  
સાથે જન્માષ્ટમીવ્રત નિમિત્તનો ઉપવાસ, મધ્ય રાત્રિએ શ્રીબાળકૃષ્ણનું  
પૂજન અને રાત્રિએ વ્રતનિમિત્તનું જાગરણ યથાવિધિ કર્યું તથા સર્વ સાધુજ-

કૈર્હરિશ્ચક્રે વિધિના ચ સર્વર્ચનમ્ ॥૩૬॥ વિપ્રસન્તર્પણં કૃત્વા પરે-  
 બુઃ કૃતપારણઃ । અપરાહ્ણે સભાં ચક્રે મહર્તીં નૃપતે ! સ ચ ॥૩૭॥  
 આકારિતાસ્ત્ર તેન ભક્તાઃ સર્વ ઉપેત્ય તે । યથોચિતં નિષેદુશ્ચ  
 યોષિતોઽપ્યેકતોઽસ્થિલાઃ ॥૩૮॥ તતઃ સભાયાં નિષસાદ દિવ્યે  
 સિંહાસને સર્વજનૈકસેવ્યઃ । સમ્પૂજ્યમાનો નિજભક્તસંઘેર્નારા-  
 યણઃ સ્મરમુખઃ સ તત્ર ॥૩૯॥ તં પૂજિતં રુચિરચન્દનપુષ્પવસ્ત્રૈર્ભ-  
 ક્તવ્રજૈઃ સદસિ તત્ર વિરાજમાનમ્ । દેશાન્તરાગતજનૈર્મુનિમિશ્ચ  
 જુષ્ટં નત્વાઽબ્રવીત્સવિનયં મયરામવિપ્રઃ ॥૪૦॥

इति सत्सङ्गिजीवने  
 नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे द्वितीयप्रकरणे विष्णुयागविधान-मणिभद्रपुरागमन-  
 नामा नवमोऽध्यायः ॥९॥

નોનું પૂજન કર્યું ॥૩૬॥ હે નૃપતે ! બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળમાં સર્વ વિપ્રોને  
 સંતૃપ્ત કરી પોતે પારણાં કરીને અપરાહ્ણ (અપોર પછી) સમયે સર્વ જનોએ  
 સમાશ્રયણીય ચરણકમળ જેના છે એવા ભગવાને પોતાના ભક્તોને પોતાનું  
 દર્શનમુખ આપીને આનંદ આપવા મોટી સલા કરાવી ॥૩૭॥ તે સલામાં  
 ભગવાને બોલાવેલા સર્વ ભક્તો આવીને યથાયોગ્ય યથાવિભાગ બેસી ગયા.  
 સર્વ સ્ત્રિયોપણ સલાના એક ભાગમાં બેસી ગઈ ॥૩૮॥ એરીતે સલામાં  
 સર્વ જનો યથાવિભાગ યથાયોગ્ય બેસી ગયા પછી સર્વ જન-જનમધારી-  
 ઓએ સમય પુરૂષાર્થના પ્રદાતા હોવાથી પ્રધાનપણે સેવવા યોગ્ય, નિરૂપાધિ  
 પ્રેમરસને જણાવનારા મંદ હાસથી શોભાયમાન મુખકમળ જેમનું છે એવા  
 ભગવાન નારાયણ પોતાના ભક્તસંઘોએ ચંદન પુષ્પાદિ ઉપચારોવડે પૂજ  
 કર્યા થકા સલામાં દિવ્ય સિંહાસનમાં વિરાજમાન થયા ॥૩૯॥ તે સમયે  
 મયારામ વિપ્ર મનોહર પુષ્પ ચંદન વસ્ત્ર વિગેરે દિવ્ય ઉપચારોવડે સલામાં  
 પ્રેમાર્દ્ર હૃદયવાળા ભક્તસંઘોએ પૂજ કરેલા, તેતે પૂજ સ્વીકારવાથી બમણી  
 થએલી દિવ્ય શોભાએ સંપન્ન, તેમનાં વચનામૃતના આસ્વાદમાં લોભીયા  
 દેશાંતરમાંથી આવેલા હરિજન સમાજ અને મુનિજનોથી વિંટાએલા એવા  
 શ્રીહરિને નમસ્કાર કરીને સવિનય બોલ્યા ॥૪૦॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને  
 ...દ્વિતીયપ્રકરણે વિષ્ણુયાગવિધાન-મણિભદ્રપુરાગમનનામા ન-  
 વમોઽધ્યાયઃ ॥૯॥



મયરામ ઉવાચ—કારુણ્યપૂર્ણમશ્વિલાશ્રિતજીવજાતતાપત્રયોપ-  
શમનપ્રથિતપ્રતાપમ્ । આનન્દમૂર્તિમમલં સુખકારિશીલં નારાય-  
ણં ગુરુવરં પ્રણમામ્યહં ત્વામ્ ॥૧॥ હરે ! સર્વજ્ઞ ! ભગવન્ ! ભક્તક-

### અધ્યાય ૧૦ મો.

પૂર્વાધ્યાયના અંતમાં ‘મયારામ વિપ્ર ઓલ્યા’ એમ કહ્યું છે તેનો વિશેષ નિરૂપણ કરતાં પ્રથમ ભગવાનને પ્રણામ કરી સ્તુતિ કરતાં આશ્રિતોના ત્રિવિધ તાપ ટાળવામાં અત્યંત ઉપયોગી ગુણવિશેષનો પ્રથમ ‘કારુણ્યપૂર્ણ’ આ પદથી નિર્દેશ કરે છે—ભગવાનમાં જ્ઞાન શક્તિ આદિક ઐશ્વર્ય અપરિ-  
મિત છે પણ જો એમનામાં કંઈક ન હોય તો સમાશ્રિતોનું સંરક્ષણ થવું દુર્ઘટ છે. આ અનાદિ સંસારમાં સર્વકોઈ પ્રાણીઓનો પાપવેગ કોઈનાથી પણ ન ઉત્તર થાય એવો છે જેથી તેના નિવારણ માટે ભગવાનની કૃપાની અવશ્ય અપેક્ષા છે. જે હેતુ માટે ભગવાન કારુણ્યપૂર્ણ છે માટેજ વર્ણુથી કે વૃત્તથી કે વિજ્ઞાનથી ઉત્કૃષ્ટ હોય કે કનિષ્ઠ હોય, દેવો હોય કે મનુષ્યો હોય કે ભલે પશુઓ હોય પણ આ સર્વેના સમાનપણે ( ભેદદૃષ્ટિ વિના ) આશ્રયણમાત્રે કરીને કેવળ કૃપાથી ત્રણ તાપને જે ટાળે છે. તથા આશ્રિત જીવોના સંબંધમાં આવતા જે કોઈ ખીજ જીવસમૂહો છે તેનાપણ ત્રિવિધ તાપને ટાળે છે. ‘પશુર્મનુષ્યઃ પક્ષી વા યે ચ વૈષ્ણવસંશ્ર-  
યાઃ । તેનૈવ તે પ્રયાસ્યન્તિ તદ્વિષ્ણોઃ પરમં પદમ્’ એવી સ્મૃતિ છે. ત્રણ તાપ ટાળવાથીજ જેમનો પ્રતાપ પ્રખ્યાતિ પામ્યો છે. અધોય પ્રતાપ આશ્રિત જનોના સંરક્ષણથીજ શોભે છે. જે પોતે આનંદમય દિવ્યમૂર્તિ છે. જેના આનંદના યોગથી આશ્રિતોના સર્વ દુઃખોની ઉપશાંતિ થાય. જે પોતે અમળ-નિર્મળ ( નિર્દોષ ) છે. ( આથી ભગવાનનું ઉલ્લેખિતપણું કહ્યું, કલ્યાણગુણાકરતા અને નિત્યનિર્દોષતા આ બે ભગવાનપણાનાં લિંગ છે ) જેના સર્વ સ્વભાવો ( પવિત્ર ચરિત્ર ) સર્વના સુખને કરનારા છે,

૧ આ અધ્યાયમાં મયારામ વિપ્રના પ્રશ્નને મિષ કરીને ભગવાને ઉપદેશ કરેલો સર્વ શ્રેયના મૂળભૂત ધર્માધર્મસર્ગનો વિવેક નિરૂપણ કર્યો છે.

લ્પમહીરુહ ! । હિતાય સર્વભૂતાનાં ધૃતમાનુષવિગ્રહ ! ॥૨॥ ત્વદ્ભક્તિરેવ સર્વેષાં જીવાનાં ભુવિ સર્વથા । શ્રેયસ્કરીતિ જાનેઽહં પ્રસાદાત્તવ નિશ્ચિતમ્ ॥૩॥ સા યેન પુષ્ટિમાસાઘ ભવેદિષ્ટફલપ્રદા । તમુપાયં મહારાજ ! વક્તુમર્હસિ મેઽજ્ઞસા ॥૪॥ શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—અભિભૂતા ન ચેદ્ભક્તિર્મવેદિષ્ઠેન મૂંયસા । તર્હીષ્ટફલદા નૃણાં સાધ્યમાના ભવેદ્દુતમ્ ॥૫॥ અસ્તિ તસ્યામન્તરાયો મહાન્સર્ગો હ્યધાર્મિકઃ । સર્ગેણ ધાર્મિકેણૈવ સ જેતવ્યઃ પ્રયત્નતઃ ॥૬॥ આસુરી સમ્પદાદ્યો વૈ સર્ગો દોષાત્મકો મતઃ । દૈવી સમ્પદિતિ પ્રોક્તો દ્વિતીયસ્તુ ગુણાત્મકઃ ॥૭॥ જયેનાધર્મસર્ગસ્ય ભક્તિઃ પુષ્ટે-

એવા નારાયણ તમો ગુરુવરને હું કાય વાણી અને મનથી સ્તુતિ કરું છું ॥૧॥ હે હરે ! હે ભગવન્ ! તમો સર્વજ્ઞ છો. અને કલ્પવૃક્ષનીપેઠે ભક્તોને સર્વ ફળ આપનારા છો. સમસ્ત ભૂતોના આત્યંતિક કલ્યાણરૂપ હિત કરવાળ તમોએ મનુષ્યાકાર ધાર્યો છે. સર્વ સંસારિ જીવોના સર્વ પ્રકારે શ્રેયની કરનારી તમારે વિષે ભક્તિજ છે, બીજો ભૂમિઉપર ઉપાય નથી. આ ઉપાયનું પરિજ્ઞાન સુલભ નથી. આપના પ્રસાદથીજ મેં તો આ નિશ્ચય કરેલું છે. હે મહારાજ ! તે ભક્તિ જે ઉપાયથી પુષ્ટિ પામીને ઇષ્ટ ફળને આપનારી થાય તે ઉપાય તત્ત્વથી તમો મને કહેવાને યોગ્ય છો ॥૨-૪॥ આ પ્રકારે પુષ્ટેલા નારાયણમુનિ કહે છે—હે વિપ્ર ! પ્રબળ વિદ્વોએ પરાભવ પમાડેલી ભક્તિ વૃદ્ધિ પામતી નથી અને ઇષ્ટ ફળ આપતી નથી. જે પરાભવ પામી નથી તો તત્કાળ પ્રવૃદ્ધિ પામતાં મનુષ્યોને ઇષ્ટ ફળ આપનારી થાય છે ॥૫॥ તેમાં જે આ અધાર્મિક સર્ગ છે તે મહાન્ અંતરાય છે. તે અધાર્મિક સર્ગ ધાર્મિક સર્ગથીજ મહા પ્રયત્ન કરીને પણ જીતવા યોગ્ય છે ॥૬॥ અધાર્મિક સર્ગ કયો ? અને ધાર્મિક સર્ગ કયો ? તેનો વિવેક કહે છે—અધાર્મિક જે સર્ગ છે તે દંભાદિ દોષમય ‘આસુરી સંપત્’ એમ કહ્યો છે, જે ધાર્મિક સર્ગ છે તે જ્ઞાનાદિ ગુણમય ‘દૈવી સંપત્’ એમ કહ્યો છે. ‘દ્વૌ ભૂતસર્ગૌ લોકેઽસ્મિન્ દૈવ આસુર एव च’ ‘દૈવી સંપદ્વિમોક્ષાય નિવન્ધવાયાસુરી મતા’ એમ ગીતામાં કહ્યું છે ॥૭॥ હે દ્વિજસત્તમ ! તેમાં ધર્મસર્ગના સમાશ્રયથી અધર્મસર્ગ

ષ્ટદા ભવેત્ । ધર્મસર્ગાશ્રયાદેવ સ તુ સ્યાદ્વિજસત્તમ ! ॥૮॥ સુવ્રત  
ઉવાચ—इति तद्वाक्यममृतं निपीय स पुनर्द्विजः । पप्रच्छ स्वा-  
मिनं प्रीतः सर्वसंशयनाशनम् ॥९॥ मयाराम उवाच—सम्भवं व्य-  
क्तिसंज्ञाश्च सर्गयोरेतयोर्द्वयोः । पृथक्पृथग्मुनिपते ! वद मे तद्बु-  
भुत्सवे ॥१०॥ सुव्रत उवाच—धर्मप्रियेण विप्रेण पृष्ट इत्थं स संस-  
दि । उवाच भगवान्वाचं भक्तसङ्गमनोहराम् ॥११॥ श्रीनारायणमु-  
निस्त्वाच—जज्ञे ब्रह्मन्पुरा ब्रह्मा विष्णोर्नाभिसरोरुहात् । वैराजधा-  
रणां कृत्वा स सर्गायोपचक्रमे ॥१२॥ देवान् दैत्यान्नरान्नागान्स-

જ્યારે પરાજય પામે ત્યારે ભક્તિ વૃદ્ધિ પામે અને વૃદ્ધિ પામેલી તે ભક્તિ  
છટ્ટ ફળ આપનારી થાય. યદ્યપિ સૃષ્ટિ સમયે સર્જતા પ્રાણિવર્ગમાં દૈવ  
આસુર એવો વિભાગ કહ્યોછે, તે પ્રાણિવર્ગના સમાશ્રયથી કે વિજયથી કશું  
ફળ નથી. અથાપિ જે વિજ્ઞાનાદિ ગુણોને લીધે અને જે મોહાદિ દોષોને  
લીધે આ દૈવ આસુર વિભાગ પ્રવર્ત્યો છે તે તે ગુણોનો જે સમાશ્રય અને તે તે  
દોષોનો જે વિજય એજ ધાર્મિકસર્ગનો સમાશ્રય અને અધાર્મિકસર્ગનો  
વિજય અનુક્રમે કહ્યોછે ॥૮॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! મયારામ  
વિપ્ર આ પ્રકારે અમૃતતુલ્ય શ્રીહરિનું વચન સાંભળીને પ્રસન્ન થઈ સર્વ  
સંશયને નાશ કરનારા શ્રીસહજનંદસ્વામીને ફરીથી પુછવા લાગ્યા ॥૯॥ મ-  
યારામ વિપ્ર કહેછે—હે મુનિપતે ! આ અને સર્ગનો ઉત્પત્તિ પ્રકાર, વ્યક્તિ-  
વિવેક અને તેમનાં નામો તેને જાણવા ઇચ્છતા મને પૃથક્ પૃથક્ કહો ॥૧૦॥  
સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! ધર્મપ્રિય એવા મયારામ વિપ્રે આ પ્ર-  
કારે સલામાં પુછેલા ભગવાન્ શ્રીહરિ ભક્તસમાજના મનને હરનારી વાણી  
બોલ્યા ॥૧૧॥

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે બ્રહ્મન્ ! પૂર્વે વિષ્ણુના નાલિકમળ-  
માંથી બ્રહ્મા પ્રકટ થયા. આ બ્રહ્મા સ્વયં સાક્ષાત્ પ્રભસર્ગમાં સમર્થ  
ન થતાં વૈરાજપુરૂષની ધારણા કરી—એટલે પોતાના આત્માને વિરાડાત્મક  
અનુસંધાન કરતાં તેની શક્તિનો પોતામાં પ્રવેશ થતાં તેમણે જગત્સૃષ્ટિ  
કરવાનો આરંભ કર્યો ॥૧૨॥ જગત્સૃષ્ટા તે બ્રહ્માએ યથાપૂર્વ ( પૂર્વ કલ્પમાં

ર્વાશ્ચ પશુપક્ષિણઃ । સ્થાવરાજ્ઞમાન્ધાતા સસર્જ સ યથાપુરા  
 ॥૧૩॥ પૃષ્ઠદેશાદધર્મોઽભૂતસ્યાવિદ્યાત્મકો વિદ્યેઃ । સ સ્વર્ગેણ  
 સકલાંલ્લોકાન્વ્યાપ્યાવસદ્વલી ॥૧૪॥ પ્રજાભ્યો દુઃખદશ્ચાભૂજન્મ-  
 મૃત્યુપ્રદસ્તથા । સંસૃતિશ્રામકશ્ચાસૌ નિરયપ્રાપકો નૃણામ્ ॥૧૫॥  
 મૃષાઽસૂયા ચ ચિન્તેષ્યા તૃષ્ણાઽઽશા મમતાદયઃ । શક્તયસ્તસ્ય  
 કથિતા દુર્જેયસ્યાલ્પપૌરુષૈઃ ॥૧૬॥ દમ્ભો લોભો મત્સરશ્ચ કામઃ  
 ક્રોધો રસો મદઃ । દર્પો મોહશ્ચ પારુષ્યં સ્નેહો માનોઽનૃતં કલિઃ

જેવા હતા એવા, ‘ધાતા યથાપૂર્વમકલ્પયત્’ એવી શ્રુતિ છે ) સર્વ દેવો  
 દૈત્યો તથા નરો નાગો તથા પશુઓ પક્ષીઓ તથા તરૂં લતા આદિક સ્થાવરો  
 તથા આર્થી બીજા પણ જંગમો નિર્માણ કર્યા ॥૧૩॥ તે બ્રહ્માના પૃષ્ઠભાગ  
 થકી અવિદ્યાત્મક અધર્મ ઉત્પન્ન થયો, તે આ અધર્મનો અભિમાની હોવાથી  
 ‘અધર્મ’ એમ કહેવાય છે. તે આ મહા બળવાન અધર્મ સ્વર્ગ-પોતાના  
 ઉપકરણભૂત પરિવારે કરીને સકળ ત્રિલોકીમાં વ્યાપીને નિવાસ કરી રહ્યો  
 ॥૧૪॥ આ અધર્મ પ્રભમાં પ્રવેશ કરી, જન્મ મૃત્યુ જરા વ્યાધિ વિગેરેના  
 દુઃખનેજ એક આપનારા સંસારચક્રમાં લમાવતો અને નરકમાં નાંખતો થકો  
 પ્રભઓને પીડવા લાગ્યો ॥૧૫॥ અલ્પ પરાક્રમવાળા પુરૂષોએ દુર્જેય એવા  
 અધર્મની આ શક્તિઓ છે કે જેણે કરીને તે પ્રભઓને પીડે છે—મૃષા-અ-  
 સત્યલાષણરૂપ, અસૂયા-પરગુણોમાં દોષારોપણરૂપ, ચિંતા-પરને અનર્થ  
 કરવાનાજ એક ચિંતનરૂપ, ઈર્ષ્યા-પોતાને જે સમાન હોય તેના ઐશ્વર્ય-  
 યોગની અસહનતારૂપ, તૃષ્ણા-જે જોવામાં આવે તે તમામમાં ઇચ્છારૂપ,  
 આશા-મળે તોપણ અધિક અધિક ઇચ્છારૂપ, મમતા-દૈહિકમાં અભિમા-  
 નરૂપ, આદિશબ્દથી અહંતા-દેહમાં અહંબુદ્ધિરૂપ. ઇત્યાદિ એની શક્તિઓ  
 કહી છે. અધર્મનો આ અન્વય (વંશ) છે—દંભ-પોતામાં વિદ્યા વૃત્ત વિગેરે  
 ન વર્તતાં હોય તથાપિ તેના પ્રખ્યાપનનો એક સ્વભાવ, લેાભ-પોતાના  
 અવર્જનીય ઉદર પૂરણમાં પણ દ્રવ્યવ્યય નહિ કરવાનો સ્વભાવ, મત્સર-  
 પરના ગુણોમાંપણ દોષદૃષ્ટિ, કામ-વિષયભોગમાંજ એક અભિરૂચિ,  
 ક્રોધ-વિષયભોગના ઉપધાતથી થએલો પરને અનર્થ કરનારો ચિત્તવિ-

॥૧૭॥ દ્રોહોઽશૌચમવિશ્વાસશ્ચૌર્યં પાનં ચ નિર્કૃતિઃ । ઘૂતં ગર્વશ્ચ  
નાસ્તિક્યં પ્રમાદઃ પૈશુનં સ્પૃહા ॥૧૮॥ રાગદ્વેષૌ ભયં દુઃસ્વપ્નજ્ઞાનં  
વ્યસનં તથા । દુરુક્તિર્નિકૃતિર્હિંસા પાપં મૃત્યુશ્ચ યાતના ॥૧૯॥  
इत्यधर्मस्यान्ववायः प्राधान्येनोपवर्णितः । असुराणामतिप्रेष्टो

ક્ષોભ, રસ-રસનાલોભુપતા, મદ-ધનાદિકે કરેલો પરની અવજામાં હેતુ-  
ભૂત ચિત્તવિકાર, દર્પ-અળાદિકે કરેલો પરને પીડા કરનારો ગર્વવિશેષ,  
મોહ-વિપરીતજ્ઞાન, પાશ્વ-પ્રત્યક્ષ કઠોર ભાષણશીલતા, સ્નેહ-સંબ-  
ન્ધમાં આસક્તિનો અતિશય, માન-ઉત્કૃષ્ટપણાનું અભિમાન, અનૃત-  
અસત્યમાં પ્રવૃત્તિ, કલિ-કળયો કરવાનો સ્વભાવ, દ્રોહ-પરનું પ્રિય પ્ર-  
ણાશ કરવાનોજ એક સ્વભાવ, અશૌચ-કાચિક વાચિક માનસિક શુદ્ધિએ  
રહિતપણું, અવિશ્વાસ-ગુરૂ આદિકમાં પણ વિશ્વાસે રહિતપણું અથવા  
સંશય કરવાનોજ એક સ્વભાવ, ચૌર્ય-પ્રત્યક્ષ અપ્રત્યક્ષ પરધન હરવાનો  
સ્વભાવ, પાન-સુરામદ્યાદિકનું પાન કરવાનો સ્વભાવ, નિર્કૃતિ-નિર્દયતા,  
ઘૂત-પાસાથી પણપૂર્વક રમવું, ગર્વ-‘હું ધન્યભાગી છું’ એવી ભાવનાથી  
પરની અવગણના કરવી, નાસ્તિક્ય-‘અપરસ્પરસંભૂતં કિમન્યત્’ ઇત્યાદિ-  
ગીતાવાક્યમાં કહ્યા મુજબ ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ ખંડન કરવાનો એક સ્વ-  
ભાવ, પ્રમાદ-અસાવધતા, પૈશુન-ચાડીયાપણું, સ્પૃહા-અલભ્યમાં પણ  
લાલસા, રાગ-વિષયમાં અત્યંત અભિનિવેશ, દ્વેષ-રાગનો પ્રતિસ્પર્ધી  
પ્રાતિકૂલ્ય અભિનિવેશરૂપ, ભય-પરથકી પ્રાતિકૂલ્ય જ્ઞાનમાં હેતુભૂત ઉ-  
દ્વેગ, દુઃખ-દુઃખેકશીલતા અથવા જેનાથી પોતાને મહાદુઃખ થાય એવું  
કર્મ કરવું, અજ્ઞાન-કર્તવ્યાકર્તવ્યના વિવેકે રહિતપણું, વ્યસન-પરદા-  
રાદિ વ્યસનોમાં વ્યાસક્તિ, દુરુક્તિ-સર્વ જનોને ઉદ્વેગ થાય એવું દુર્વાક્ય  
ઉચ્ચારણ કરવાનો સ્વભાવ, નિકૃતિ-પરને કમવારૂપ શકતા, હિંસા-  
પ્રાણિનો ઘાત, પાપ-છ પ્રકારનાં પાપો કરવાં તે, મૃત્યુ-પોતાને તથા  
પરને અનર્થ કરવો અથવા જેનાથી મૃત્યુ થાય એવું કર્મ કરવું, યાતના-  
નરકનાં દુઃખ દેનાર પાપવિશેષના આચરણનો સ્વભાવ, ઇત્યાદિક અધર્મનો  
વંશ પ્રધાનપણે મેં વર્ણન કરેલો તમારે બાણવો. આ અધર્મસર્ગ આસુરી

वर्जनीयः सदा सताम् ॥२०॥ अत्रैकैकोऽप्यधर्मेण समवीर्यपरा-  
क्रमः । अस्तीत्येकमपि कापि न स्वीकुर्याद्विरश्चितः ॥२१॥ अने-  
नाधर्मवर्गेण पीड्यमाना निजाः प्रजाः । वीक्ष्य तासां हितं ब्रह्मा  
चिन्तयामास चेतसा ॥२२॥ कथं प्रजानां सर्वासां सुखं स्यात्स्वा-  
भिवाञ्छितम् । इति चिन्तयतस्तस्य प्रकाशोऽभून्महान् हृदि  
॥२३॥ अथ सत्त्वतनोस्तस्य हृदयाद्वेद्यसोऽभवत् । ऋष्याकृतिः  
स्वयं धर्मो यत्र नारायणस्थितिः ॥२४॥ पद्मपादः पद्मबाहुः पद्मास्यः  
पद्मलोचनः । श्वेतः श्वेतपटः श्वेतगन्धपुष्पादिशोभनः ॥२५॥ वि-  
द्याशक्तिप्रधानोऽसौ प्रजाभ्यः सुखदायकः । स्वर्गमोक्षप्रदो जेतु-

સંપત્તિના જનોને અત્યંત પ્રિય છે અને દૈવી સંપત્તિના જનોએ વર્જનીય  
છે ॥૧૬-૨૦॥ આ ઉક્ત અધર્મ વંશમાં એક એકપણ અધર્મને સમાન પ્ર-  
ભાવ પરાક્રમવાળો છે માટે ભગવાનના આશ્રયની આકાંક્ષાવાળાએ  
એમાંથી એકનો પણ પ્રસંગ ક્યારેયપણ કરવો નહિ. વંશે સહિત પરિકરે  
સહિત આ અધર્મનો સર્વથા પરિત્યાગ કરવો ॥૨૧॥

બ્રહ્મા આ અધર્મવર્ગે પીડા પમાડેલી પોતાની પ્રભને બેધને તેનું હિત  
મનમાં વિચારવા લાગ્યા ॥૨૨॥ ‘સર્વ પ્રભઓને સ્વાભિવાંછિત મુખ કયા  
ઉપાયથી થાય’ એમ વિચાર કરતા તે બ્રહ્માના હૃદયમાં કોઈ મહાન્ પ્ર-  
કાશ પ્રકટ થઈ આવ્યો ॥૨૩॥ તેપછી સત્ત્વતનું-રજતમોમય સપરિવાર  
અધર્મ બહાર નિકળી ગયોછે માટે શુદ્ધ સત્ત્વમય શરીરવાળા થએલા  
બ્રહ્માના બહુ પ્રકાશમાન હૃદય થકી ( હૃદયમાં રહેલા દક્ષિણ સ્તનમાંથી )  
ઋષિમૂર્તિ સ્વયં ધર્મ પ્રકટ થયા. જે ધર્મમાં નારાયણની સ્થિતિ છે એટલે  
ધર્મ નારાયણનો અંશ છે અથવા-ધર્મને સેવનારાઓને નારાયણ સુગમ છે,  
એવો ભાવાર્થ લેવો ॥૨૪॥ કેવો ધર્મ ? તો-ક્રમળ જેવા ક્રોમળ ચરણવાળો,  
ક્રમળ જેવા રક્ત કરતલવાળો, પ્રકુલિત ક્રમળ જેવા મુખવાળો, ક્રમળદળ  
જેવાં કર્ણપર્યંત વિશાળ વિલોચનવાળો, શ્વેત વર્ણવાળો, શ્વેત વસ્ત્ર ધારી  
રહેલો, શ્વેત ચંદન પુષ્પાદિકવડે શોભાયમાન એવો ॥૨૫॥ આ ધર્મ વિદ્યા  
( જ્ઞાન ) શક્તિ જેમાં પ્રધાન છે, પ્રભઓને આ લોકનું મુખ પરલોકનું



મધર્મે સાનુગં ક્ષમઃ ॥૨૬॥ શ્રદ્ધા શાન્તિર્દયા મેધા તુષ્ટિઃ પુષ્ટિસ્તથા  
ગતિઃ । મૈત્રી તિતિક્ષા લજ્જા ચ બુદ્ધિર્મૂર્તિઃ ક્રિયોન્નતિઃ ॥૨૭॥  
इत्याद्याः शक्तयस्तस्य नित्यं तत्सेवने रताः । प्रोक्तास्तत्सर्गमुख्या-  
नामभिधाश्चाधुना ब्रुवे ॥२८॥ જ્ઞાનં વૈરાગ્યમૈશ્વર્યમભયં ચાર્જવં  
તપઃ । સત્યં શૌચં સુખં ક્ષેમઃ સ્થૈર્યં ધૈર્યં ચ માર્દવમ્ ॥૨૯॥ સ-

સુખ અને આત્યંતિક સુખના સાધનભૂત થયો. આ ધર્મને સેવનારાઓનો અધર્મથી ક્યારેય પરાલવ થાય નહિ, કેમકે આતો સપરિવાર અધર્મને જીતવા માટે સમર્થ છે ॥૨૬॥ હવે ધર્મનો વંશ કહેતાં પ્રથમ તેની શક્તિઓ કહેછે—શ્રદ્ધા-શાસ્ત્રીય શ્રેયઃસાધનમાં વિશ્વાસપૂર્વિકા ત્વરા, (આ શ્રદ્ધા સાત્ત્વિકી સમેજવી) શાન્તિ-જ્ઞાનેન્દ્રિયનો નિયંત્રક, દયા-પર-દુઃખ દેખીને દુઃખી થવું, મેધા-તત્ત્વનું અવધારણ કરવાનું સામર્થ્ય, તુષ્ટિ-સંતોષ સ્વભાવતા, પુષ્ટિ-બળસંપત્તિ (આ સ્થળે બળ માનસિક લેવું 'નાયમાત્મા બલહીનેન લભ્યઃ' એવી શ્રુતિ છે) ગતિ-સાધનાનુષ્ઠાન શીલતા, મૈત્રી-સર્વ ભૂતોમાં, તિતિક્ષા-શીતોષ્ણાદિ દ્વંદ્વની સહનશીલતા, લજ્જા-પ્રામાદિક એવાપણ નિષિદ્ધાયરણમાં લાજ, બુદ્ધિ-શાસ્ત્રીય નિઃશ્રેય સાધનોમાં નિશ્ચય, મૂર્તિ-અર્થા (પ્રતિમામાં આદર) ક્રિયા-શાસ્ત્રીય કર્માનુષ્ઠાનમાં તત્પરતા, ઉન્નતિ-ઉત્તરોત્તર મોક્ષ સાધનની સંપત્તિથી સમુન્નતિ, ઇત્યાદિક શક્તિઓ ધર્મની સેવામાં નિત્ય તત્પર છે. હવે તે ધર્મના સર્ગમાં જે સુખ્ય છે તેનાં નામો કહું છું ॥૨૭-૨૮॥ જ્ઞાન-આત્માપરમાત્માના સ્વરૂપનું યથાર્થ વિજ્ઞાન, વૈરાગ્ય-પરમાત્માથી બીજામાં અરૂચિ, ઐશ્વર્ય-ત્રિગુણને વશ ન વર્તવું, અભય-સર્વ બ્રહ્માત્મક છે એવા અનુસંધાનથી લયે રહિતપણું, આર્જવ-કાય વાણી મનની એકરૂપતા, (સરલપણું) તપ-શાસ્ત્રીય ભોગ સંકોચાદિરૂપ, સત્ય-ભૂતોને પીડા ન થાય એવું સત્યવચન, શૌચ-કાય મનનું, સુખ-આત્મચિંતનથી થએલું, ક્ષેમ-શાસ્ત્રીય કર્મમાં, સ્થૈર્ય-આત્મસ્વરૂપના ચિંતનમાં, ધૈર્ય-આપત્તિમાં પણ, માર્દવ-કોઈ સુખેથી ઉપસેવન કરી શકે એવું અકઠિનપણું, સંતોષ-પ્રારબ્ધને અનુસારે ઉપલબ્ધ થએલા અલ્પથીપણ સંતોષ, નિત્યહ-કર્મે-

ન્તોષો નિગ્રહસ્ત્યાગો યોગો યજ્ઞઃ શમો દમઃ । ઉપાસના ચોપર-  
તિરાસ્તિક્યં ચ ક્ષમા સ્મૃતિઃ ॥૩૦॥ તેજઃ પ્રસાદશ્ચ શુભં સ્વા-  
ધ્યાયઃ પ્રશ્રયશ્ચ મુદ્ । ધ્યાનં સામ્યં બ્રહ્મવિદ્યા લાભઃ સામાર્થ્ય  
ઉદ્યમઃ ॥૩૧॥ તથા સર્વે વિરોધ્યર્થનઞ્પૂર્વા વિશ્રતોઽભિધાઃ ।  
પ્રાગુક્તાધર્મજાતાઃ સ્યુરદમ્ભપ્રમુખા અપિ ॥૩૨॥ શ્રવણપ્રમુખા  
મક્તેર્મૈદા નવ ગુણાસ્તથા । एते धर्मस्यान्ववाये प्रवराः कीर्तिता  
मया ॥૩૩॥ ઋષયઃ સર્વભાવેન દેવાશ્ચાન્યે સુખાર્થિનઃ । નરાશ્ચૈ-

ન્દ્રિયનું નિયમન, ત્યાગ-કર્મફળનો પરિત્યાગ, યોગ-યમનિયમાદિ અ-  
ષ્ટાંગયોગનું સેવન, યજ્ઞ-પંચમહાયજ્ઞાદિ કરવું, શમદમ-પોતપોતાના  
વિષયોની સન્નિધિમાંપણુ મન અને બાહ્ય ઇન્દ્રિયોમાં વિકાર ન થવા દેવો  
તે, ઉપાસના-સર્વેશ્વરનું ઉપાસન, ઉપરતિ-વિષય ભોગથકી વિરામ,  
આસ્તિક્ય-શ્રુતિસ્મૃતિના વિધિઓમાં આસ્તિકતા, ક્ષમા-પોતાને અનર્થ  
કરનારા ઉપરપણુ ચિત્તમાં વિકાર ન થવા દેવો તે, સ્મૃતિ-બીજાએ કરેલા  
અદ્વપણુ ઉપકારનું ન વિસ્મરણુ કરવું તે અથવા-દેશ કાળની વિષમતાને  
લીધે મનઃક્ષોભ થવાનો પ્રસંગ આવે તોપણુ શાસ્ત્રીય મોક્ષસાધનનું ન  
વિસ્મરણુ થવાનો સ્વભાવ, તેજ-બીજા ન પરાભવ કરી શકે તે, પ્રસાદ-  
મનની નિર્મળતા, શુભ-શુભાશ્રયનું ચિત્તન કરવાનો સ્વભાવ, સ્વાધ્યાય-  
વેદાધ્યયન શીલતા, પ્રશ્રય-વિનય, મુદ્-શોકે રહિતપણું, ધ્યાન-ઇશ્વરનું  
ચિત્તન, સામ્ય-સર્વભૂતોમાં સમપણાનું ચિત્તન, બ્રહ્મવિદ્યાલાભ-સદ્-  
ગુણથી બ્રહ્મવિદ્યાની પ્રાપ્તિ, 'બ્રહ્મવિદ્યા-લાભ' એમ બુદ્ધિ પદ લે તો લાભ-  
વિદ્યાને અનુગુણુ સત્સંગાદિ લાભ જાણવો. સામ-પરને પ્રિય લાગે એવું  
ઉચ્ચારણુ કરવાનો સ્વભાવ, અર્થ-કલ્યાણુને અનુકૂળ એવા અર્થની સં-  
પત્તિ, ઉદ્યમ-કલ્યાણુનો ઉદ્યોગ કરવો. તથા પ્રથમ જે અધર્મની દંભાદિક  
વિભૂતિઓ કહીછે તેણે રહિતપણુરૂપ જે અદંભાદિક સર્વે તેપણુ ધર્મસર્ગમાં  
જાણી દેવા તથા જે ભક્તિના શ્રવણુ કીર્તનાદિ ગુણરૂપ નવ ભેદો છે એતો  
ધર્મવંશમાં મેં શ્રેષ્ઠ માન્યાછે ॥૨૯-૩૩॥ આ ધર્મના જ્ઞાનાદિ ભેદોને ઋષિઓ  
દેવતાઓ મનુષ્યો અને બીજા સર્વેપણુ સર્વભાવથી સુખની ઇચ્છાથી સેવવા

તાનસેવન્ત મુક્તાશ્ચૈવ મુમુક્ષવઃ ॥૩૪॥ વિશ્વં નિજૌજસા વ્યાપ્ય  
જિત્વા સર્ગમધર્મજમ્ । સુખયામાસુરખિલાંલોકાનેતે નિજાશ્રિ-  
તાન્ ॥૩૫॥ અત્રૈકૈકોઽપિ ધર્મેણ સમવીર્યપરાક્રમઃ । અસ્તીત્યેક-  
મપિ ક્વાપિ મુમુક્ષુર્નૈવ સન્ત્યજેત્ ॥૩૬॥ ધર્માધર્માબુભાવેતૌ સ્વસ્વ-  
સર્ગૌ પૃથક્પૃથક્ । એકૈકસ્મિન્નિષ્ઠતો વૈ સ્વયં તે ચ તયોરપિ ॥૩૭॥  
યથા વટઃ સ્વબીજેષુ બીજાનિ ચ વટે યથા । તિષ્ઠન્ત્યેવ તથા તૌ  
ચ સ્વજાતેષ્વપિ તે તયોઃ ॥૩૮॥ હત્યુક્તો દ્વિવિધઃ સર્ગો ગુણદો-  
ષાત્મકો મહાન્ । તત્રાધર્મભવા દોષા ધર્મજાસ્ત્વચ્ચિલા ગુણાઃ  
॥૩૯॥ ગુણૈર્દોષાન્વિનિર્જિત્ય યે ભક્તિઃ કુર્વતે હરૌ । સ્વેષ્ણિતં તે  
પરં સૌખ્યં લભન્તે નાપરે જનાઃ ॥૪૦॥ વિજેતવ્યાઃ પ્રયત્નેન દોષા

લાગ્યા. તથા મુમુક્ષુઓ સેવવા લાગ્યા. ડિં બહુના-મુક્તો-મુક્તિસાધન જે-  
મને નિષ્પન્ન થયું છે એવા મુક્તપ્રાયોપણ સેવવા લાગ્યા ॥૩૪॥ આ ધર્મ-  
સર્ગથી થએલા જ્ઞાનાદિકો અધર્મથડી થએલા દંભાદિ સર્ગનો પરાભવ કરી  
વિશ્વમાં વ્યાપીને પોતાના પ્રતાપથી પોતાના આશ્રિતોને સુખીયા કરવા  
લાગ્યા ॥૩૫॥ આ જ્ઞાનાદિ ધર્મસર્ગમાં એક એકપણ સાક્ષાત્ ધર્મને સમાન  
બળ પરાક્રમવાળો છે, માટે મુમુક્ષુએ એમાંથી એકનોપણ ક્યારેપણ પરિત્યાગ  
કરવો નહિ ॥૩૬॥ ધર્મ અને ધર્મસર્ગ જ્ઞાનાદિ આ બંને અન્યોન્ય આશ્રય-  
વાળા છે તથા અધર્મ અને અધર્મસર્ગ દંભાદિ પરસ્પર આશ્રયવાળા છે.  
જેમ-વડવૃક્ષ પોતાના બીજમાં સૂક્ષ્મ રૂપથી રહ્યો છે અને વડમાં બીજ  
રહ્યું છે તેમ ધર્મસર્ગ જ્ઞાનાદિમાં ધર્મ અને ધર્મમાં જ્ઞાનાદિ ધર્મસર્ગ રહ્યો છે  
તથા અધર્મસર્ગ દંભાદિકમાં અધર્મ અને અધર્મમાં દંભાદિ અધર્મસર્ગ  
રહ્યો છે ॥૩૭-૩૮॥ હે બ્રહ્મન્ ! આ પ્રકારે ગુણદોષરૂપ બે પ્રકારનો મહાન્  
સર્ગ મેં કહ્યો. તેમાં અધર્મથડી ઉત્પન્ન થએલા સર્વે દંભાદિક દોષસંજ્ઞાથી  
પ્રસિદ્ધ છે અને ધર્મથડી ઉત્પન્ન થએલા સર્વે જ્ઞાનાદિકતો ગુણસંજ્ઞાથી  
પ્રસિદ્ધ છે. જે જનો જ્ઞાનાદિ ગુણોના સેવનથી દંભાદિ દોષોને પરાભવ  
કરી ભગવાનમાં ભક્તિ કરે છે તેજ કલ્યાણરૂપ ઇષ્ટિત પરમ સુખને પામે છે  
બીજા કોઈ પામતાજ નથી. માટે કલ્યાણની કામનાવાળાએ આમ્યસુખની

एवारयस्ततः । गुणानाश्रित्य पुरुषैस्त्यक्तग्राभ्यसुखेषणैः ॥४१॥  
 पञ्चैवावश्यजेतव्याः सन्ति दोषेष्वमीष्वपि । जितेषु येषु सर्वेऽ-  
 पि जिताः स्युर्नात्र संशयः ॥४२॥ लोभः कामो रसास्वादः स्नेहो  
 मानश्च पञ्चमः । अन्तःशत्रव एते हि विजेतव्याः प्रयत्नतः ॥४३॥  
 श्रेयोविघ्नकरा ह्येते मुमुक्षूणां निरन्तरम् । प्रमादिनोऽपि मुक्तस्य  
 स्वपदच्युतिहेतवः ॥४४॥ एतेष्वेकतमो यर्हि मुख्यः पुंसि भवेत्त-  
 दा । चत्वारोऽन्ये तथा दोषाः सर्वेऽप्यनुचरन्ति तम् ॥४५॥ स-  
 र्वदोषाकरत्वं हि पुराणेषु प्रसङ्गतः । एकैकस्यात एवोक्तं दुर्जय-  
 त्वं च सन्मते ! ॥४६॥ सर्वथैव विनिर्जित्य तत एतान्महाबलान् ।

ધષણાનો ત્યાગ કરી જ્ઞાનાદિ ગુણોનો આશ્રય કરી દંભાદિ દોષરૂપ શત્રુઓ  
 પ્રયત્ન કરીને પણ જીતવા ॥૩૯-૪૧॥ પૂર્વોક્ત અનેક દોષોમાં પણ પાંચજ  
 દોષો પ્રધાનપણે અવશ્ય જીતવાના છે. જે પાંચ દોષોના જયથી બીજા બ-  
 ધાય પણ દોષો જીતાઈ જાય છે એમાં સંશય નથી ॥૪૨॥ તે આ પાંચ છે-  
 લોભ, કામ, રસાસ્વાદ, સ્નેહ અને પાંચમો માન. ‘પાંચમો માન’ એમ  
 વિશેષ નિર્દેશ કર્યો છે માટે લોભાદિ ચારની અપેક્ષાએ માનનું પ્રબળપણું  
 જણાવ્યું છે, કેમકે-મનુષ્ય માને કરીને મોટાઓનું પણ અપમાન કરે છે.  
 તેનાથી અધોગતિ થાય છે. જેમ દક્ષાદિકની થઈ હતી. આ અંતઃશત્રુઓ  
 છે, તે પાંચેયનો પ્રયત્નથી પરાજય કરવો ॥૪૩॥ આ લોભાદિ દોષો મુક્તને  
 પણ-મુક્તપ્રાપ્તિને પણ ( નિષ્પન્ન યોગીને પણ ) અડપપણ જે પ્રમાદ થાય  
 તો ભ્રષ્ટ કરવામાં કારણ થાય છે તો મુમુક્ષુઓને નિરંતર શ્રેયમાં વિઘ્ન કર-  
 નારા થાય એમાં કહેવું જ શું ? થાય જ ॥૪૪॥ આ પાંચ દોષોમાંથી એકપણ  
 દોષ જે પુરૂષમાં પ્રધાનપણે પ્રવર્તે તો બીજા બાકી રહેલા ચાર દોષો તેમજ  
 તે થકી બીજા અધર્મસર્ગથકી થએલા દંભાદિ દોષોપણ તે મુખ્ય દોષને  
 અનુવર્તે છે-એટલે પાછળ લાગુ થાય છે ॥૪૫॥ હે સન્મતે ! આવા આ-  
 શયથીજ પુરાણોમાં પ્રસંગાત્ લોભાદિકમાં એક એકપણ દોષ સર્વ દોષોની  
 ઉત્પત્તિની ખાણરૂપ છે અને દુર્જય છે એમ કહ્યું છે, માટે સાવધાન-પ્ર-  
 માદે વર્જીત મારા આશ્રિતોએ આ મહાબલિષ્ટ દોષોને સર્વ પ્રકારે જીતીનેજ

કૃષ્ણે ભક્તિર્વિધાતવ્યા સાવધાનૈર્મદાશ્રિતૈઃ ॥૪૭॥ કિં કરિષ્યન્તિ  
 સુસ્વાન્તાનસ્માન્ભક્તજનાનિમે । इति चेत्तसि न ज्ञेयं दुःखदोऽ-  
 ल्पोऽप्यरिर्यतः ॥૪૮॥ વિસ્તમ્ભાદાત્મમનસો યે પ્રમાદમકુર્વત ।  
 ભક્તાસ્તેઽતિમહાન્તોઽપિ નીતા एतैर्हि तुच्छताम् ॥૪૯॥ લોભા-  
 ઘૈરભિભૂતાસ્તુ મહાન્તઃ સન્તિ ભૂરિશઃ । તેષુ નામાનિ કેષા-  
 શ્ચિત્કથયામિ સમાસતઃ ॥૫૦॥ મહર્ષિર્બ્રહ્મણિષ્ઠોઽપિ વસિષ્ઠોઽથ  
 ચ ધાર્મિકઃ । કાર્તવીર્યાર્જુનશ્ચોભૌ લોભેનૈવ પરાહતૌ ॥૫૧॥  
 બ્રહ્મા સૌભરિરિન્દ્રશ્ચ નહુષશ્ચાતિધાર્મિકાઃ । અપ્યેતે ચ પરા-  
 ભૂતાઃ કામેનાઽઽપુર્હિ દુર્દશામ્ ॥૫૨॥ ઋષ્યશૃંગો મુનિવરસ્ત-  
 થાઽન્યેઽપિ દ્વિજા નૃપાઃ । રસાસ્વાદપરાભૂતાશ્ચુચ્યુવુઃ શ્રેયસોઽ-  
 ધ્વનઃ ॥૫૩॥ આર્ષભો ભરતો રાજા ત્યક્તરાજ્યાદિવૈભવઃ । અપિ  
 મૃગાર્મસ્ત્રેહેન પરાભૂતિમુપાગમત્ ॥૫૪॥ દક્ષપ્રજાપતિશ્ચાથ દુર્વા-

લગવાનની લક્ષિ કરવી ॥૪૬-૪૭॥ ‘અમારૂં મન નિર્મળ છે, લગવાનમાં  
 અમારે લક્ષિ વર્તે છે, તો આ અલ્પ અંતઃશત્રુ અમારૂં વિપરીત શું કરી  
 શકનાર છે’ એમ મનમાં માનીને ઉદાસ ન રહેવું, કેમકે અલ્પ એવોપણ  
 અંતરનો આરિ વિશ્વાસ કરતાં પ્રવેશાવકાશ પામીને દુઃખ દેનારોજ થાય  
 ॥૪૮॥ જે લક્ષ્મીએ પૂર્વે પોતાના મનની નિર્મળતાના વિશ્વાસથી પ્રમાદ કર્યો  
 (અસાવધતા રાખી) તે અતિ મોટા લક્ષ્મી હતા પણ આ લોભાદિ દોષોએ  
 તૃણથકીપણ તુચ્છતાને પમાડી દીધા છે. લોભાદિ દોષોએ પરાભવ પમાડેલા  
 મોટા લક્ષ્મીપણ બહુ સંભળાય છે, તેમાંથી કેટલાકનાં નામો સંક્ષેપમાં હું  
 કહું છું ॥૪૯-૫૦॥ બ્રહ્મણિષ્ઠ એવા પણ વસિષ્ઠ મહર્ષિ અને ધર્મણિષ્ઠ એવો  
 પણ સહસ્ત્રાર્જુન રાજા, આ બંને લોભેજ પરાભવ પમાડ્યા હતા ॥૫૧॥  
 દેવમાં બ્રહ્મા તથા ઇન્દ્ર, મહર્ષિઓમાં સૌભરિ તથા અતિધાર્મિક નહુષ  
 રાજા, આ સર્વેપણ કામે પરાભવ પમાડવાથી દુર્દશાને પામ્યા હતા ॥૫૨॥  
 મુનિવર ઋષ્યશૃંગ તથા બીજાપણ બ્રાહ્મણો અને રાજાઓ રસાસ્વાદે પરા-  
 ભાવ પમાડવાથી કદયાણના માર્ગથકી ભ્રષ્ટ થઈ ગયા છે ॥૫૩॥ ઋષભદેવના  
 પુત્ર ભરત રાજાએ રાજ્યાદિ વૈભવનો ત્યાગ કર્યો હતો તથાપિ તે મૃગબા-

સા અત્રિનન્દનઃ । પરાભૂતિં સુમહતીં માનેન પ્રાપતુર્હૃતમ્ ॥૫૫॥  
 એવમન્યેઽપિ બહવો દેવા ભૂપા મહર્ષયઃ । પરાભૂતા હિ લોભાદ્ય-  
 રેતૈઃ પ્રાપુર્મહાપદમ્ ॥૫૬॥ દશા ચેન્મહતામીદક્તર્હિ ત્વાધુનિકા  
 જનાઃ । સ્વમનો વિશ્વસેયુર્યે ભ્રમ્યેયુસ્તે કથં ન ભો ! ॥૫૭॥ તસ્મા-  
 ન્મનો નિયમ્યૈવ જયન્નેવ રિપૂનમૂન્ । મદાશ્રિતઃ સર્વકાલં સાવ-  
 ધાનો ભજેદ્ધરિમ્ ॥૫૮॥ અધર્મસર્ગસ્ય વિવર્જનેન ધર્માન્વયસ્યૈવ  
 સમાશ્રયેણ । સમ્પોષ્ય ભક્તિં ભુવિ વર્ધયન્તિ યે તે લભન્તે સુખ-  
 મીપ્સિતં વૈ ॥૫૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સંજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે દ્વિતી-  
 યપ્રકરણે ધર્માધર્મસર્ગનિરૂપણનામા દશમોઽધ્યાયઃ ॥૧૦॥

સુવ્રત ઉવાચ—ઇત્યાકર્ણ્ય હરેર્વાક્યં નાતિતૃપ્તમના દ્વિજઃ । પુનઃ

૭૬માં થએલા શ્લોકને લીધે પરાભવ પામ્યા હતા ॥૫૪॥ દક્ષપ્રભુપતિ અને  
 અત્રિ ઋષિના પુત્ર દુર્વાસામુનિ આ બે માને કરીને મહાપરાભવને જલદી  
 પામ્યા હતા ॥૫૫॥ એરીતે બીજાણ બહુ દેવો મહર્ષિઓ અને રાજાઓ  
 આ લોભાદિ પાંચ દોષોએ પરાભવ પમાડવાથી મહાવિપત્તિને પામેલા સંભ-  
 લાય છે ॥૫૬॥ હે વિપ્ર ! જ્યારે મોટા મોટાઓની પણ આવી દશા થઈ  
 છે તો આધુનિક જનોની થાય એમાં કહેવું જ શું ? માટે મનની નિર્મળતાનો  
 બે વિશ્વાસ કરે તો તે જનો કેમ ભ્રષ્ટ ન થાય ? થાયજ ॥૫૭॥ માટે મારો  
 આશ્રિતજન નિરંતર મનને નિયમમાં કરીને આ લોભાદિ પાંચ રિપુઓને  
 સાવધાન થઈને જીતીને ભગવાનને ભજે ॥૫૮॥ આવા ઉપાયથી સાવધાન  
 થએલા મનથી અધર્મસર્ગનો દૂરથી પરિત્યાગ કરી ધર્મસર્ગનો સમાશ્રય  
 કરી જે જનો પ્રતિદિન ભક્તિનું પોષણ કરી વૃદ્ધિ પમાડે છે તે જનોજ  
 કદ્યાણુરૂપ ઇપ્સિત સુખને પામેછે ॥૫૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...  
 દ્વિતીયપ્રકરણે ધર્માધર્મસર્ગનિરૂપણનામા દશમોઽધ્યાયઃ ॥૧૦॥

અધ્યાય ૧૧ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! મયારામ વિપ્ર આવું શ્રીહરિનું વચન

૧ આ અધ્યાયમાં લોભદોષથી પરાભવ પામેલા વસિષ્ઠઋષિ અને સહસ્રાર્જુન  
 રાજાની પુરાણપ્રસિદ્ધ કથા કહીછે.



પ્રપ્રચ્છ તં નત્વા સ વદ્ધાઞ્જલિરાદરાત્ ॥૧॥ મયરામ ઉવાચ—હરે !  
 સ્વામિન્ ! દયાસિન્ધો ! સર્વજીવહિતાવહ ! । પિતા સુતાનામિવ  
 નઃ કુરુષે સર્વથા હિતમ્ ॥૨॥ મહદેવ બલં સ્વામિહોભાદીનાં  
 ત્વયોદિતમ્ । પઞ્ચાનામતિદુષ્ટાનાં મુક્તસ્યાપ્યસ્તિ ચદ્વયમ્ ॥૩॥  
 લોભાદિભિઃ પરાભૂતા વસિષ્ઠાદ્યા યથા પ્રભો ! । કથાસ્તાઃ શ્રોતુ-  
 મિચ્છામો વયં સર્વાઃ પૃથક્ પૃથક્ ॥૪॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઇતિ પૃષ્ઠો  
 ભક્તપતિર્વિપ્રવર્યેણ તેન સઃ । પ્રીત્યા મધુરયા વાચા જગાદાનન્દ-  
 યન્નિજાન્ ॥૫॥ શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—ઇતિહાસપુરાણેષુ વસિષ્ઠાદેઃ  
 કથા દ્વિજ ! । વર્ણિતા વિસ્તરાત્સન્તિ સંક્ષેપેણ વદામ્યહમ્ ॥૬॥

સાંભળીને ફરીથી તેમના વચનામૃતના આસ્વાદની લિપ્સાથી મનમાં અ-  
 ત્યંત તૃપ્ત નહિ થઇને, એ હાથ જોડી તેમને પ્રણામ કરી આદરથી ફરી  
 પુછવા લાગ્યા ॥૧॥ મયારામ વિપ્ર પુછેછે—હે હરે ! સ્વામિન્—તમો અ-  
 મારા સર્વેના સ્વામી છો, સ્વામીપણુ ગુણાવાન છો, કેમકે તમો દયાસિન્ધુ  
 છો. સ્વામિની દયા એતો ગુણાતિશય કહેવાય છે. વળી તમો જીવોનું સ-  
 મસ્ત હિત કરનારા છો. સ્વામિપણું અને દયાસિન્ધુપણું સર્વ જીવોનું હિત  
 કરવાથીજ સફળતાને પામેછે, નહિ તો તે બંને નિષ્ફળ છે. હિત કરવામાં  
 અસમર્થ એવો સ્વામી દયાવાન હોય પણ કશું કાર્ય કરનારો થાય નહિ.  
 સ્વામી હોઇને દયાળુ હોય એજ હિત કરવા સમર્થ થાય. બીજાની અપે-  
 ક્ષાએ તમારો હિત કરવામાં આ વિશેષ છે—પિતા જેમ પોતાના પુત્રોનું  
 હિત કરે એમ અમારું સર્વથા હિત કરોછો ॥૨॥ હે સ્વામિન્ ! આપે મુક્ત-  
 નિષ્પન્ન સાધનવાળા મુક્તપ્રાયોને પણ લય કરનાર અતિદુષ્ટ લોભાદિ  
 પંચકનું બળ દુર્નિવાર્ય કહ્યું. કિંતુ હે પ્રભો ! વસિષ્ઠાદિ લોભાદિકથી જે પ્ર-  
 કારે પરાભવ પામ્યા તે સર્વ કથા અમો પૃથક્ પૃથક્ સાંભળવા ઇચ્છીએ  
 છીએ ॥૩-૪॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! વિપ્રવર્ય મયારામે આ  
 પ્રકારે પુછેલા ભક્તપતિ ભગવાન્ મધુર વાણીવડે ભક્તોને આનંદ આપતા  
 થકા પ્રીતિથી બોલ્યા ॥૫॥ શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે દ્વિજ ! ભારત  
 ભાગવત આદિક ઇતિહાસ પુરાણોમાં લોભથી પરાભવ પામેલા વસિષ્ઠાદિ-

તત્રાદૌ લોભવશતો વસિષ્ઠો મુનિસત્તમઃ । પરાભવં યથા પ્રાપ તાં  
 કથાં કથયામિ તે ॥ ૭ ॥ આસીદ્રાજા નિમિર્નામ્ના સૂર્યવંશસમુ-  
 દ્ભવઃ । યજ્ઞં કરિષ્યન્સ ગુરું વસિષ્ઠમવૃતત્વિજમ્ ॥૮॥ યજ્ઞમારમ્ભ-  
 યિત્વાઽથ વસિષ્ઠઃ પ્રાહ ભૂપતિમ્ । વૃતોઽસ્મીન્દ્રેણ યજ્ઞાર્થે પ્રાગહં  
 નૃપતે ! કિલ ॥૯॥ તં યાજયિત્વાઽઽયાસ્યામિ શીઘ્રમત્ર ન સંશયઃ ।  
 તતસ્ત્વાં યાજયિષ્યામિ તાવન્માં પ્રતિપાલય ॥૧૦॥ હત્યુક્ત્વાઽ-  
 ગાઢસિષ્ઠોઽથ નિમિસ્તુ ક્ષણભક્કુરમ્ । દેહં જાનન્ દ્વિજૈરન્યૈશ્ચ-  
 કાર મચ્ચુત્તમમ્ ॥૧૧॥ અથાગતો વસિષ્ઠોઽપિ યાજયિત્વા સુરે-  
 શ્વરમ્ । શિષ્યવ્યતિક્રમં દૃષ્ટ્વા ચુકોપ ધનલુબ્ધધીઃ ॥૧૨॥ શશાપ  
 ચ નિર્મિ દેહસ્તવ પણ્ડિતમાનિનઃ । પતત્ત્વદ્યાથ નૃપતિસ્તં શશા-  
 પાતિકોપિનમ્ ॥૧૩॥ દેહસ્તેઽપિ પતત્ત્વદ્ય લોભાદ્ધર્મમજાનતઃ ।

કની કથા વિસ્તારથી વર્ણવી છે તેને હું સંક્ષેપમાં કહું છું ॥૬॥ તેમાં પ્રથમ  
 મુનિશ્રેષ્ઠ વસિષ્ઠ લોભવશથી જે પ્રકારે પરાભવ પામ્યા છે તે કથા તમોને  
 કહું છું ॥૭॥ પૂર્વે સૂર્યવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલો નિમિ નામનો એક રાજા હતો.  
 તેણે યજ્ઞ કરવા પોતાના હુળગુરુ વસિષ્ઠને ઋત્વિજ પણે વર્યા. વરણ કરેલા  
 વસિષ્ઠમુનિ તથાસ્તુ કહીને યજ્ઞારંભ કરાવીને એટલે તેને યજ્ઞ સામગ્રી સં-  
 પાદનમાં પ્રેરીને પછીથી એમ બોલ્યા કે હે નૃપતે ! તારા યજ્ઞારંભ પહેલાંજ  
 ઇન્દ્રે યજ્ઞ કરવા માફ વરણ નિશ્ચે કરેલું છે. તો પ્રથમ ઇન્દ્રને યજ્ઞ કરાવીને  
 તત્કાળ અહીં આવીશ એમાં સંશય નથી. પછીથી તને યજ્ઞ કરાવીશ ત્યાંસુધી  
 મારી વાટ જો જો ॥૮-૧૦॥ એમ કહીને વસિષ્ઠ ઇન્દ્રને યજ્ઞ કરાવા ગયા.  
 પછી નિમિ નૃપતિએતો દેહને ક્ષણભંગુર જાણીને ધર્મમાં ત્વરાને લીધે બીજા  
 વરેલા વિષ્ણુ પાસે ઉત્તમ યજ્ઞ કરાવ્યો ॥૧૧॥ એટલાકમાં વસિષ્ઠપણુ ઇન્દ્રને  
 યજ્ઞ કરાવી પાછા આવતાં શિષ્ય રાજાનો પોતાની અસન્નિધિમાં યજ્ઞ કરાવા-  
 રૂપ વ્યતિક્રમ ( અન્યાય ) જોઈને ધન લોભને લીધે ક્રોધ પામ્યા ॥૧૨॥  
 અને તત્ક્ષણુ નિમિ રાજાને ‘પંડિતપણુના અભિમાનવાળા તારો દેહ આ  
 ક્ષણમાંજ પડી જાયો’ એવો શાપ આપ્યો. પછીથી નિમિ નૃપેપણુ પોતાને  
 અકારણુ આપેલો શાપ લક્ષમાં લઈને વસિષ્ઠને ‘લોભને લીધે ધર્મતત્ત્વને

एवमन्योन्यशापेन तावुभौ मृत्युमापतुः ॥१४॥ निमिस्तु जीवितो  
विप्रैर्विदेहोऽभूच्च याज्ञिकैः । उन्मेषणनिमेषाभ्यां स नृणां चक्षु-  
षीक्ष्यते ॥१५॥ उर्वश्याः पुत्रतां प्राप्य मित्रावरुणवीर्यतः ।  
विख्यातोऽभूद्वसिष्ठस्तु वेश्यासूनुरिति ध्रुवम् ॥१६॥ इत्थं लोभ-  
वशादेव वसिष्ठोऽपि महामुनिः । सूर्यवंशनृपाचार्यः सम्प्रपेदे  
पराभवम् ॥१७॥ लोभेन हैहयस्याथ महायोगकलानिधेः । अपि  
श्रीदत्तशिष्यस्य कथयामि पराभवम् ॥१८॥ अर्जुनाख्योऽभव-  
द्राजा कृतवीर्यात्मजो महान् । चन्द्रवंशसमुत्पन्नो महाबलपरा-  
क्रमः ॥१९॥ नारायणावतारं स दत्तात्रेयं महामुनिम् । आराध्य  
बाहुसाहस्रं युधि लेभे निजेप्सितम् ॥२०॥ योगैश्वर्यं च सम्प्राप्य

વિસ્મૃત કરી મને શાપ આપતા તમારો પણ દેહ હમણાં જ પડી જાઓ' એવો પ્રતિશાપ આપ્યો. હે વિપ્ર ! આ પ્રકારે બન્ને જણાઓ પરસ્પર શાપ પ્રાપ્તિથી મૃત્યુને પામ્યા ॥૧૩-૧૪॥ તે સમયે નિમિ રાજા યજ્ઞમાં ઋત્વિજ-પણે વરેલા બીજા વિપ્રોએ દેવોના પ્રસાદથી જીવતો કરતાં પોતાને દેહમાં અશ્વિ હોવાથી વિદેહ-દેહે રહિત થઈને દેવોના અનુગ્રહથી જનોના નેત્રોમાં ઉન્મેષ નિમેષ ( નેત્ર ઉઘાડવાં અને મીચવાં ) ના પ્રવર્તકપણે દેખાવ્યું છે. તે ભાગવતમાં કહ્યું છે—'વિદેહ ઉગ્યતાં કામં લોચનેષુ શરીરિણામ્ । ઉન્મેષણનિમેષાભ્યાં લક્ષિતોઽધ્યાત્મસંસ્થિતઃ' ॥૧૫॥ વસિષ્ઠમુનિતો મિત્રાવ-શુના વીર્યથી નિમિત્તભૂત ઉર્વશી વેશ્યાના પુત્રભાવને પામીને 'વેશ્યા-સૂનુ' એમ વિખ્યાત થયા ॥૧૬॥ આ રીતે સૂર્યવંશી રાજાઓના આચાર્ય મહામુનિ વસિષ્ઠપણે લોભવશાત્ પરાભવને પામ્યા હતા ॥૧૭॥

હવે ભગવાન શ્રીદત્તાત્રેયમુનિનો શિષ્ય, માટેજ મહા યોગકલાઓનો નિધિ એવાપણ સહસ્રાર્જુન રાજાનો લોભને લીધે થયેલો પરાભવ કહ્યું તેને સાંભળો ॥૧૮॥ પૂર્વે કૃતવીર્ય રાજાનો પુત્ર, ચંદ્રવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલો, મહા બળ પરાક્રમે પરિપૂર્ણ, અર્જુન નામનો મોટો એક રાજા હતો ॥૧૯॥ આ રાજા નારાયણાવતાર દત્તાત્રેય મહામુનિનું આરાધન કરીને તેમના પ્રસાદથી સંગ્રામ સમયમાં સ્વાભીષ્ટ હજાર હાથને પામ્યો હતો તથા તેમનાજ

તત્પ્રસાદેન સોઽર્જુનઃ । અવ્યાહતબલૌજઃ શ્રીઃ પૃથિવીં બુભુજેઽસ્તિ-  
 લામ્ ॥૨૧॥ સ એકદા તુ મૃગયાં વિચરન્ ગહને વને । યદ્દૃષ્ટ-  
 યાઽઽશ્રમં પ્રાપજ્જમદગ્નેસ્તપોનિધેઃ ॥૨૨॥ સ તસ્મૈ નરદેવાય  
 મુનિરર્હણમાહરત્ । સસૈન્યામાત્યવાહાય કામધેનોઃ પ્રસાદતઃ  
 ॥૨૩॥ તદાઽભૂદ્ઽસ્મિતો રાજા વીક્ષ્ય તન્મુનિવૈભવમ્ । આત્મૈશ્વ-  
 ર્યાતિશયિતમદૃષ્ટં ચાશ્રુતં કચિત્ ॥૨૪॥ તતઃ કામદુધામેવ  
 તદ્દેતુમવગત્ય સઃ । બલાત્તાં સ્વપુરં નિન્યે ક્રન્દન્તીં ચ સવત્સ-  
 કામ્ ॥૨૫॥ અધ્યેતું ચ ગતો વિદ્યાં રામસ્તાવદુપાગતઃ । શ્રુત્વાઽ-  
 ર્જુનસ્ય દૌરાત્મ્યં ચુક્રોધાહિરિવાહતઃ ॥૨૬॥ ઘોરમાદાય પરશું  
 તતો માહિષ્મતીં પુરીમ્ । ગત્વા સ તેન યુયુધે કૃતાન્ત ઇવ દુર્જયઃ  
 ॥૨૭॥ અક્ષૌહિણીભિઃ સહિતં સ સત્તદશભિર્નૃપમ્ । તં નિહત્ય

અનુગ્રહથી નિરંકુશ અણિમાદિ યોગૈશ્વર્યને પામીને કોઈપણ ન પરાલવ કરી  
 શકે એવા બળ પરાક્રમ અને સંપત્તિ પામીને સમગ્ર પૃથ્વીને લોગવતો હતો  
 ॥૨૦-૨૧॥ આ રાજા કોઈ સમયે ગહન વનમાં મૃગયા કરતો કરતો યદ્દૃષ્ટાથી  
 તપોનિધિ જમદગ્નિ મુનિના આશ્રમમાં આવ્યો. આ મુનિએ પોતાના આશ્ર-  
 મમાં અચાનક આવી ચઢેલા, સૈન્ય અમાત્ય આદિકે સહિત નરદેવ સહ-  
 સ્રાર્જુનનું કામધેનુના અનુગ્રહથી અનુપમ આતિથ્ય કર્યું. તે સમયે રાજા તો  
 મુનિનો તે વૈભવ પોતાના ઐશ્વર્ય થકી પણ અત્યધિક, કોઈ સ્થળે નહિ  
 દેખેલો નહિ સાંભળેલો જોઈને પરમ વિસ્મય પામી ગયો ॥૨૨-૨૪॥ તેપછી  
 ‘આવા મુનિવૈભવનું કારણ કામદુધા છે’ એમ જાણીને લોભવેગથી પરા-  
 લવ પામેલો રાજા બહુ ખુબો પાડી રડતી વત્સે સહિત એવી તે કામદુધાને  
 બળાત્કારથી પોતાની માહિષ્મતી પુરીમાં લઈ ગયો. આ અવસરમાં વિદ્યા  
 ભણવા ગએલા, જમદગ્નિના પુત્ર, પરશુરામ ગુરુના ગૃહથકી આશ્રમમાં  
 પાછા આવતાં સહસ્રાર્જુનની કામધેનુના હરણરૂપ દુષ્ટતા સાંભળીને દંડાદિ-  
 વડે તાડન કરેલા સર્પની પેઠે મહાક્રોધ પામી, તત્કાળ પોતાનું ઘોર આયુધ  
 પરશુ ગ્રહણ કરી, માહિષ્મતી નગરીમાં જઈ, મૃત્યુ જેવા દુર્જય પરશુરામે  
 તેની સાથે યુદ્ધ કર્યું. યુદ્ધમાં સત્તર અક્ષૌહિણી સૈન્યે સહિત સહસ્રાર્જુનને

નિજાં ઘેનું ગૃહીત્વાઽઽશ્રમમાયયૌ ॥૨૮॥ તસ્ય તત્કર્મ વિજ્ઞાય  
જમદગ્નિઃ ક્ષમાનિધિઃ । પ્રાહ પુત્ર ! ત્વયા નૈતત્કૃતં બ્રહ્મકુલોચિ-  
તમ્ ॥૨૯॥ વયં હિ બ્રાહ્મણાસ્તાત ! ક્ષમયા પૂજ્યતાં ગતાઃ । પાર-  
મેષ્ઠ્યં પદં પ્રાપ ક્ષમયૈવામ્બુજાસનઃ ॥૩૦॥ ક્ષમયૈવ હરિઃ સાક્ષા-  
ત્પ્રભુસ્તુષ્યતિ નાન્યથા । પાપમેવ ત્વયા પુત્ર ! કૃતમેતન્ન સંશયઃ  
॥૩૧॥ રાજ્ઞો મૂર્ધાભિષિક્તસ્ય વધો બ્રહ્મવધાદુરુઃ । તન્નિષ્કૃતં કુરુ  
તતઃ શીઘ્રં ત્વં તીર્થયાત્રયા ॥૩૨॥ ઇતિ વાક્યં પિતુઃ શ્રુત્વા તીર્થ-  
યાત્રાં સ વત્સરમ્ । કૃત્વા યથોક્તવિધિના પુનઃ સ્વાશ્રમમાયયૌ  
॥૩૩॥ એકદાઽઽશ્રમતો રામે સમ્રાતરિ વનં ગતે । અર્જુનસ્ય સુતા  
આયલ્લંઘ્યચ્છિદ્રાસ્તદાશ્રમમ્ ॥૩૪॥ ક્રન્દન્તીમપ્યનાદત્ય રેણુકાં  
તેઽતિદારુણાઃ । છિત્ત્વા મુનેઃ શિરસ્તૂર્ણં ગૃહીત્વા સ્વપુરં યયુઃ

મારી નાંખીને પોતાની કમદુધા લધને આશ્રમમાં આવ્યા ॥૨૫-૨૮॥  
જનક જમદગ્નિતો ક્ષમાનિધિ હોવાથી પુત્રનું તે રાજહત્યા૩૫ દા૩૯ કર્મ  
જાણતાં અત્યંત ખેદ પામીને એમ બોલ્યા કે-હે પુત્ર ! તમોએ જે આ કર્મ  
કર્યું તે આપણા બ્રાહ્મણકુળને ઉચિત નથી. હે તાત ! કેમકે ક્ષમાગુણવડેજ  
આપણે બ્રાહ્મણો પૂજ્ય થયા છીએ. બ્રહ્મા ક્ષમાગુણવડેજ પારમેષ્ઠ્ય એવા  
પણ પદને પામ્યાછે. સર્વકર્મસમારાધ્ય એવા પણ સાક્ષાત્ પ્રભુ શ્રીહરિ  
ક્ષમાવડેજ પ્રસન્ન થાયછે, અન્યથા નહિ. માટે હે પુત્ર ! તમોએ તો આ  
પાપજ કર્યું છે એમાં સંશય નથી. રાજ્યારોહણ સમયે મૂર્ધાભિષેકને  
પામેલા રાજાનો વધ બ્રાહ્મણ વધથડીપણ અતિ અધિક છે, માટે તમો તેનું  
પ્રાયશ્ચિત્ત તુરત કરો. તીર્થયાત્રા માટે જાઓ, કેમકે તીર્થયાત્રાજ પ્રાયશ્ચિત્ત  
છે ॥૨૯-૩૨॥ પિતાનું આવું વચન સાંભળીને પુત્ર પરશુરામ આશામુજબ  
એક વર્ષમાં યથાવિધિ તીર્થયાત્રા કરી ફરી પોતાના આશ્રમમાં આવ્યા ॥૩૩॥  
કોઈ સમયે પોતાના આશ્રમથડી પરશુરામ વસુમાન વિગેરે ભાધઓને સાથે  
લધને વનમાં ગયા એટલે પ્રવેશાવકાશ પ્રાપ્ત થયો જાણીને સહસ્રાર્જુનના  
અતિકર સ્વભાવના પાપી પુત્રો જમદગ્નિના આશ્રમમાં પ્રવેશ કરી તેમની  
ભાર્યા રેણુકાને બુમો પાડી રડતીને પણ નહિ ગણીને જમદગ્નિનું મસ્તક છેદી

॥૩૫॥ માતુરાક્રન્દમાકર્ણ્ય રામઃ શીઘ્રમુપેત્ય તત્ । ઉન્મત્તક્ષત્ર-  
 દૌરાત્મ્યં દૃષ્ટ્વાઽતિક્રોધમાપ સઃ ॥૩૬॥ તતો માહિષ્મતીં ગત્વા  
 હત્વા તાનર્જુનાત્મજાન્ । તદ્રક્તેન નદીં ઘોરાં ચક્રેઽદ્રિં ચ સ  
 શીર્ષભિઃ ॥૩૭॥ પિતુઃ શિરઃ સમાનીય તમજીવયદીશ્વરઃ । સ  
 રામઃ સ્થાપયામાસ તં ચ સપ્તર્ષિમણ્ડલે ॥૩૮॥ એકવિંશતિકૃ-  
 ત્વોઽથ કૃતાન્ત ઇવ ભીષણઃ । નિઃક્ષત્રિયાં મહીં ચક્રે પર્યુહસ્તઃ  
 પરિભ્રમન્ ॥૩૯॥ ઇત્યં લોભેન નૃપતિઃ સહ પુત્રૈર્નનાશ સઃ । સક-  
 લક્ષત્રસંહારે હેતુશ્ચાસીદ્વિનષ્ટધીઃ ॥૪૦॥ એવમન્યેઽપિ બહવો  
 મુક્તાઃ સિદ્ધા મહર્ષયઃ । રાજાનશ્ચાપિ લોભેન વિનષ્ટિં મહતીં યયુઃ  
 ॥૪૧॥ લોભં હૃદો ન જહતોઃ સુમતે ! મયેત્યમુક્તા વસિષ્ઠકૃતવી-  
 ર્યજયોર્દશા તે । વક્ષ્યેઽથ કામપરતન્ત્રતયાઽબ્જજાદેસ્તાં ત્વં શૃણુ

તેને લઇને ઝટ પોતાના પુરમાં આહ્વા ગયા ॥૩૪-૩૫॥ પરશુરામેતો માતા  
 રેણુકાનું આકંદન ( ખુમો સાથેનું રૂદન ) સાંભળીને એકદમ આશ્રમમાં  
 આવતાં ઉન્મત્ત ક્ષત્ર જાતિનું તેવું દૌરાત્મ્ય દેખીને તીવ્ર ક્રોધપરવશ  
 થઈ પરશુ હાથમાં લઈ તત્કાળે માહિષ્મતી પુરીમાં જઈ સહસ્રાર્જુનના  
 તે સર્વ ( પાંચ હજાર ) પુત્રોને મારી નાંખીને તેના વહેતા રૂધિરથી મોટી  
 નદી કરી અને કુઠારથી છેદેલાં મસ્તકોથી મોટો પર્વત કર્યો ॥૩૬-૩૭॥  
 તેપછી પરશુરામે પિતાનું એજ મસ્તક પાછું લાવીને સ્વયં મહાયોગે-  
 શ્વર હોવાથી તેમના શરીર સાથે સાંધી દઈ પિતાને જીવતા કરી તેમની  
 સપ્તર્ષિ મંડળમાં સ્થાપના કરી ॥૩૮॥ વળી જગતનો અંત કરનાર કાળ  
 જેવા ભયંકર આ પરશુરામે સર્વત્ર ફરી ફરીને એકવીશ વાર પૃથ્વીને  
 નિઃક્ષત્રિયા પરશુમાત્ર સહાયથી કરી ॥૩૯॥ આ પ્રકારે લોભ મહાદોષથી  
 વિનષ્ટ વિવેકવાળો સહસ્રાર્જુન રાજા વંશે સહિત વિનાશને પામ્યો. એટલુંજ  
 નહિ કિંતુ સમસ્ત ક્ષત્રિયોના સંહારમાં કારણ થયો ॥૪૦॥ એરીતે ખીલપણ  
 બહુ મુક્તો ( મુક્તપ્રાપ્ત ) સિદ્ધો મહર્ષિઓ અને રાજાઓ લોભે કરીને  
 મહા વિપત્તિને પામેલા પ્રસિદ્ધ છે ॥૪૧॥ હે સુમતિમાન મયારામ વિપ્ર !  
 પૂર્વોક્ત પ્રકારે લોભાવિષ્ટ ચિત્તવાળા વસિષ્ઠ મુનિ અને સહસ્રાર્જુન રાજાની



સ્થિરમનાઃ પ્રથિતાં પુરાણે ॥૪૨॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे  
धर्मशास्त्रे द्वितीयप्रकरणे लोभेन वसिष्ठादिपराभवनामैकादशोऽध्यायः ॥११॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—જગત્સષ્ટા પુરા બ્રહ્મા સ્વાઙ્ગજાતાં સરસ્વ-  
તીમ્ । રૂપલાવણ્યસમ્પન્નાં દૃષ્ટ્વાઽભૂતકામવિહ્વલઃ ॥૧॥ उत्थाय  
परिरब्धुं तां यावत्स्पृशति विश्वसृद् । तावत्सा कन्यका भीता  
मृगी भूत्वा पलायत ॥२॥ अकामामपि तां कन्यां कामयन् स प्र-  
जापतिः । अन्वधावन्मृगो भूत्वा निस्त्रपः कामनष्टधीः ॥३॥ पितरं  
त्यक्तमर्यादं तमधर्ममतिं तदा । मरीचिमुख्या ऋषयो विलोक्य

દશા મેં તમોને કહી. હવે કામપરતંત્રપણાને લીધે થએલી બ્રહ્માદિકની  
પુરાણપ્રસિદ્ધ દશા હું કહીશ તેને તમો નિશ્ચળ મનથી સાંભળો ॥૪૨॥  
ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...દ્વિતીયપ્રકરણે લોભેન વસિષ્ઠાદિપરાભ-  
વનામૈકાદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૧॥

### અધ્યાય ૧૨ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે વિપ્ર ! પૂર્વે જગત્સષ્ટા સ્વયં બ્રહ્મા પો-  
તાના અંગ થકી થએલી સરસ્વતી નામની પુત્રીને જોઈને, તેના અતિશય  
રૂપ લાવણ્યથી કામાન્ધ થઈ આસનમાંથી ઉઠીને તેને આલિંગન કરવા જાય  
છે એટલાકમાં તે કન્યા તે નિહિત કર્મ થકી ભય પામી પોતાનું તેથકી  
રક્ષણ કરવા મૃગલી થઈ નાશી ગઈ. અકામા એવીપણ કન્યાની કામના  
કરતા આ કામાન્ધ નિર્લજ્જ બ્રહ્મા મૃગ થઈ તેની પાછળ દોડ્યા ॥૧-૩॥ તે  
સમયે મરીચિ પ્રમુખ મહર્ષિઓ વિવેકે રહિત, અધર્મમાં પ્રવર્તેલા, જેમણે  
મર્યાદા મુકી દીધી છે એવા પિતાને જોઈને ઓધ કરવા લાગ્યા કે—હે પિતર !  
આવું નિહિત કર્મ તમારા થકી પૂર્વેના કોઈપણ બ્રહ્માઓએ નથીજ કર્યું અને  
કલ્પાંતરમાં પણ બીજા કોઈપણ બ્રહ્માઓ નહિજ કરશે. પ્રાકૃત-અન-  
ભિન્ન એવોપણ કયો પુરૂષ કામને ન નિયમમાં કરીને તમારી પેઠે પુત્રીની

૧ આ અધ્યાયમાં કામથી પરાભવ પામેલા બ્રહ્મા, સૌભરી, ઇન્દ્ર અને નહુષની  
કથા કહી છે.

પ્રત્યબોધયન્ ॥૪॥ નૈતાદૃશં કૃતં કર્મ ત્વત્પૂર્વૈર્બ્રહ્મભિઃ પિતઃ ! ।  
 કલ્પાન્તરેષુ ચાપ્યન્યે ન કરિષ્યન્તિ કેચન ॥૫॥ ન નિગૃહ્ય ચ  
 કઃ કામં પ્રાકૃતોઽપિ પુમાન્નિજામ્ । અનુગચ્છેત્સુતાં ત્વદ્વદકામાં  
 ભયવિદ્રુતામ્ ॥૬॥ તેજસ્વિનામપિ પિતૈતત્કર્મોચિતં સ્વલુ । યતસ્ત  
 એવ લોકેષુ ધર્મમાર્ગપ્રવર્તકાઃ ॥૭॥ યદ્યદાચરતિ શ્રેષ્ઠસ્તત્તદેવેતરો  
 જનઃ । સ યત્પ્રમાણં કુરુતે લોકસ્તદનુવર્તતે ॥૮॥ ઇતિ પ્રવોધિતઃ  
 પુત્રૈર્લજ્જિતઃ સ પ્રજાપતિઃ । અધર્માપયશોભીતઃ સદ્યસ્તાં વિજહૌ  
 તનુમ્ ॥૯॥ કામેનેત્યં પુરા બ્રહ્મા જગદ્વાતાઽપિ મોહિતઃ । દુરાચારે  
 પ્રવૃત્તોઽભૂન્નિસ્ત્રપઃ પશુવદ્વિજ ! ॥૧૦॥ અદ્યાપિ નીચોઽપિ જન-  
 સ્તસ્ય તત્કર્મ ગર્હિતમ્ । શ્રુત્વૈવ સશિરઃકમ્પં નિન્દાં તસ્ય કરોતિ  
 વૈ ॥૧૧॥ પરાભવ ઇતિ પ્રોક્તઃ કામેન બ્રહ્મણો મયા । સૌભરેશ્ચાથ  
 વક્ષ્યામિ નૈષ્ઠિકસ્ય તપસ્વિનઃ ॥૧૨॥ એકદા સૌભરિર્નાસ્ત્મા મહ-

પાછળ અંગસંગ માટે દોડે ? કોઈપણ નહિ. આ તો બ્રાતાની કે કાકાની  
 પુત્રી નહિ પરંતુ પોતાની પુત્રી છે. તેમ તમારી પેઠે કામાકુળ મનવાળી  
 નહિ કિંતુ અકામા છે. વળી ભયને લીધે પલાયન કરી જતી છે. ભયભી-  
 તોને અભયદાન દેવું એતો મહા ધર્મ છે. હે પિતઃ ! તમારા જેવા  
 તેજસ્વી મહાપુરુષોને તો આ કર્મ અત્યંત યોગ્ય નથી, કેમકે તમારા જેવા-  
 ઓની જે સ્થિતિ છે તે લોકમાં ધર્માચરણપૂર્વક ધર્મમાર્ગની પ્રવૃત્તિ કરવા  
 છે. તે ભગવાને ગીતામાં કહ્યું છે—‘યદ્યદાચરતિ શ્રેષ્ઠસ્તત્તદેવેતરો જનઃ । સ  
 યત્પ્રમાણં કુરુતે લોકસ્તદનુવર્તતે’ ઇત્યાદિ ॥૪-૮॥ હે વિપ્ર ! આ રીતે પુત્રોએ  
 પ્રબોધ દીધેલા, માટેજ લજ્જાઈ ગએલા પ્રજાપતિ બ્રહ્માએ અધર્મ અને  
 અપયશના મહા ભયને લીધે તે તનુનો તત્કાળજ ત્યાગ કરી દીધો ॥૯॥  
 હે દ્વિજ ! જગત્સદા એવાપણ બ્રહ્મા પૂર્વે આ પ્રકારે કામમોહિત થઈ પશુની  
 પેઠે નિર્લજ્જ થઈ દુરાચારમાં પ્રવર્ત્યા હતા તો બીજાઓની વાતજ શી ?  
 ॥૧૦॥ અદ્યાપિ નીચપણ જન બ્રહ્માનું આ નિદિત કર્મ સાંભળીનેજ પો-  
 તાનું માથું ધુણાવાપૂર્વક તેની નિંદા કરે છે ॥૧૧॥

હે વિપ્ર ! આ પ્રકારે કામથી થએલો બ્રહ્માનો પરાભવ મેં કહ્યો. હવે મ-

ર્ષિસ્તપતાં વરઃ । તપશ્ચક્રેઽબ્દસાહસ્રં પ્રવિશ્ય યમુનોદકે ॥૧૩॥  
તત્રૈકદા મૈથુનિનં મીનરાજં સ પેક્ષત । નિર્વૃત્તિં પરમાં પ્રાપ્તં સ્ત્રીસુ-  
ખેનાતિકામિનમ્ ॥૧૪॥ તદ્દર્શનેન તસ્યાભૂત્સ્ત્રીસ્પૃહા હૃદયે મુનેઃ ।  
તતઃ સ્વીયં તપો હિત્વા ચિન્તયામાસ યોષિતમ્ ॥૧૫॥ ઇચ્છન્નથો  
રાજકન્યાં નૃપતિં બહુકન્યકમ્ । માન્ધાતારમુપાગત્ય કન્યામેકા-  
મયાચત ॥૧૬॥ વાર્ધક્યવેપમાનાઙ્ગં તપઃકૃશતનું મુનિમ્ । વીક્ષ્ય

હાનેષ્ટિક મહાતપસ્વી સૌભરિ મુનિનો કામથી થએલો પરાલવ કહું છું ॥૧૨॥  
પૂર્વે કોઈ સમયે તપસ્વિઓમાં શ્રેષ્ઠ સૌભરી નામના મહર્ષિએ યમુના નદીના  
જળમાં પ્રવેશ કરી તીવ્ર તપ સહસ્રવર્ષપર્યંત કર્યું. વનમાં પણ વિવિધ અપ-  
રિમિત મૃગમિથુન વર્તે છે એમ માનીને તેમાં પણ વિષય સંગના લયથી  
જળના મધ્યમાં પ્રવેશ લેલે કર્યો પણ તેથી શું ? કેમકે કામવેગને જળ  
સ્થળનો વિભાગ નથી. સ્થળમાં થાય તેમ જળમાં પણ થાયજ. તો એમને  
જળના મધ્યમાં મૈથુનાસક્ત કોઈ મહામત્સ્ય કોઈ સમયે જોવામાં આવ્યો.  
આ મત્સ્ય અજ્ઞાનપ્રધાન જાતિ સ્વભાવને લીધે કામૈકશીલ હોવાથી તેમાંજ  
અત્યલ્પ સ્ત્રીસુખથી પરમ આનંદને પામેલો હતો. આવા તે માછલાને  
જોઈને તીવ્ર તપોનિષ્ટ એવા પણ આ સૌભરીને તત્કાળ સ્ત્રીની સ્પૃહા થઈ  
આવી. કારણ કે કામનો વૈભવ કોઈથી પણ ન પરાલવ થાય એવો મહાન  
છે. આ મુનિ-આત્માનાજ એક મનનશીલ છે તોપણ તેમને જે હૃદય  
આત્મમનનના ઉપકરણભૂત છે એજ હૃદયમાં સ્ત્રીની સ્પૃહા થઈ, આવા  
કામાભિલવથી તપનો ત્યાગ કરી સતત સ્ત્રીનુંજ સ્મરણ કરવા લાગ્યા  
॥૧૩-૧૫॥ તેપછી મુનિએ કામાતુરતાને લીધે કોઈ રાજકન્યાની કામના  
કરતાં બહુ ( પચાસ ) કન્યાવાળા માંધાતા રાજા પાસે જઈને એક કન્યાની  
યાચના કરી. વૃદ્ધ વયને લીધે થરથર કંપતાં અંગ જેનાં છે, તીવ્ર તપે  
કરીને કૃશ શરીર જેનું છે, કન્યાની યાચના કરતા મુનિને કન્યા આપવાને  
નહિ લાયક માનીને તેમ તેનો પ્રતિષેધ કરવાપણુ સમર્થ નહિ હોવાથી આ  
વૃદ્ધને કોઈ કન્યા નહિ વરશે' એવા ગૂઢ અભિપ્રાયથી હે મુને ! મારી બહુ  
કન્યાઓમાંથી જે કન્યા તમોને ઇચ્છે તેને સુખેથી વરો-પરણો એમ રાજાએ

પ્રાહ નૃપઃ કન્યા યા ત્વામિચ્છેદ્વૃણીહિ તામ્ ॥૧૭॥ તતસ્તથેત્યુ-  
ક્તવન્તં મુનિમન્તઃપુરં નૃપઃ । ક્ષત્રા પ્રવેશયામાસ સોઽનિચ્છુરપિ  
તદ્ગયાત્ ॥૧૮॥ વાર્ધક્યાનૃપતેઃ સ્વસ્મિન્નપ્રીતિં સ વિદન્નૃપિઃ ।  
દિવ્યરૂપોઽભવત્સદ્યો દેવીનામપિ મોહનઃ ॥૧૯॥ પશ્ચાશત્કન્યકા  
રાજ્ઞસ્તં દૃષ્ટ્વા દિવ્યરૂપિણમ્ । તદૈવ સર્વા અપિ તં વત્તિરે સ્વેપ્સિતં  
પતિમ્ ॥૨૦॥ પરિગૃહ્ય તતસ્તાઃ સ્ત્રીર્નિજમાશ્રમમેત્ય સઃ । દિવ્ય-  
સૌધાદિ તત્કાલં સસર્જ તપસો બલાત્ ॥૨૧॥ તામિર્મોગાન્સ  
મુજ્ઞાનો ન દિવા ન નિશામવૈત્ । સહસ્રશશ્ચ તનયાન્મનોજ્ઞાંસ્તાસ્વ-  
જીજનત્ ॥૨૨॥ તપઃસિદ્ધઃ સ મુનિરાહિત્યં કામેન મોહિતઃ ।  
બભૂવ તપસો ભ્રષ્ટો ભગવત્પ્રીતિકારણાત્ ॥૨૩॥ આખ્યાનં

કહ્યું ॥૧૬-૧૭॥ તેપછી આ મુનિએ રાજાનું વચન અંગીકાર કર્યું. પછીથી  
રાજાએ કન્યા પરણાવાની પોતાને બીલકુલ ઇચ્છા નથી તથાપિ તેમના  
થકી શાપ લયને લીધે અંતઃપુરના અનુચર (ક્ષત્રા) સાથે અંતઃપુરમાં  
મુનિને મોકલ્યા. અંતઃપુરમાં પહોંચાડેલા આ મુનિ ‘વૃદ્ધપણાને લીધે મારી  
ઉપર રાજાની પ્રીતિ નથી’ એમ જાણી જઈને તપના પ્રભાવથી તત્કાળ  
દેવીઓનેપણુ રૂપથી મોહ પમાડનારા દિવ્ય રૂપવાન થયા ॥૧૮-૧૯॥ દિવ્ય  
રૂપવાળા, લાવણ્યના એક નિધિ, તરૂણ વયે સંપન્ન એવા તે મુનિને જોઈનેજ  
તેમનામાં અનુરાગ પામેલી રાજાની પત્ન્યાસેય કન્યાઓ મુનિને સ્વેપ્સિત  
પતિપણે ‘હું પહેલી હું પહેલી આ મારા પતિ છે આ મારા પતિ છે’ એવી  
ખેંચાતાણુથી એક સાથે વરીયો ॥૨૦॥ તે પત્ન્યાસેય કન્યાઓને લઈને  
આનંદપરિપૂર્ણ રાજાએ પણ અભિનંદન કરેલા સૌભરી મુનિએ પોતાના  
આશ્રમમાં આવીને તપોભળથી તત્કાળ દિવ્ય ભોગોપકરણ ભોગસ્થાનાદિ  
ભુદાં ભુદાં સંભર્યાં ॥૨૧॥ પોતેપણુ અનેક રૂપે થઈ એક સાથે તે સ્ત્રીઓ  
સાથે વિષય ભોગને ભોગવતાં દિવસ રાત્રિના વિભાગોપણુ જાણ્યા નહિ. અને  
તે સ્ત્રીઓમાં અતિ સુંદર સહસ્રશઃ-એક એકમાં સો સો એમ પાંચ હજાર  
પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા ॥૨૨॥ તપની સિદ્ધિને પામેલા મુનીન્દ્ર સૌભરિ આ પ્રકારે  
કામથી મોહિત થઈ ભગવાનની પ્રસન્નતાના કારણભૂત તપમાંથી ભ્રષ્ટ

સૌભરે: પ્રોક્તમિતિ તે દ્વિજસત્તમ ! । કામેન દેવરાજસ્ય પરા-  
ભવમથ બ્રુવે ॥૨૪॥ વિમાનમેકદાઽઽરુણ સુરરાટ્ઢ વિચરન્  
ક્ષિતૌ । ગઙ્ગાયાં સ્નાતુમાયાતામપદ્યદ્વૌતમસ્ત્રિયમ્ ॥૨૫॥ રૂપલા-  
વણ્યસમ્પન્નાં તામહલ્યામવેક્ષ્ય સઃ । કામનષ્ટમતિઃ સઘસ્તામે-  
વાચિન્તયદ્દૃદિ ॥૨૬॥ ઉપભોક્તું છલેનેચ્છન્મુનેર્ભાર્યાં પતિવ્રતામ્ ।  
અદૃશ્યરૂપ પ્કાકી તામેવાનુજગામ સઃ ॥૨૭॥ તદાશ્રમમુપેત્યાથ  
ગૌતમં સ તપસ્વિનમ્ । દૃષ્ટ્વા વિશ્વદ્રહસ્તસ્યૌ છિદ્રમેવ ગવેષયન્  
॥૨૮॥ નિત્યકર્મવિધાનાર્થં ગઙ્ગાં યાતેઽથ ગૌતમે । તદ્રૂપધૃત્તયા  
સાકં રેમે પાપમતિઃ સ તુ ॥૨૯॥ કૃતનિત્યવિધિસ્તાવદૃષિઃ  
સ્વાશ્રમમાયયૌ । છલયન્તં નિજાં ભાર્યાં દર્શં સ્વાકૃતિં હરિમ્

થયા હતા ॥૨૩॥ હે દ્વિજસત્તમ ! આ પ્રકારે સૌભરિનું આખ્યાન તમોને  
કહ્યું, હવે દેવેન્દ્રનો પૂર્વે આજ કામદોષથી થએલો પરાભવ કહ્યું ॥૨૪॥  
એક સમયમાં સુરેન્દ્ર વિમાનમાં બેસી ગગનતળમાં ફરતાં ગંગા  
નદીમાં સ્નાન કરતી ગૌતમમુનિની ભાર્યા અહલ્યાને રૂપલાવણ્ય સં-  
પન્ન બોધને તેજ ક્ષણમાં કામવિહ્વલ થતાં વિવેક વિનાનો થઈ હૃદયમાં  
તેનુંજ ચિંતવન સતત થતાં તેણે બળાત્કારથી છળવડે તેને ભોગવવાની  
તીવ્ર ઇચ્છા કરી (દેવોનું અધિપતિપણ ક્યાં? અને પતિવ્રતા પર-  
પત્નીનું આક્રમણ ક્યાં બેનું બહુ અંતર છે. કામ બહુ વિષમ છે) તે  
પછી ઇન્દ્ર પોતે એકાકી બીજાઓ ન બોધ શકે એવા અદૃશ્ય રૂપથી  
તેનીજ પાછળ પાછળ ગયો ॥૨૫-૨૭॥ ગૌતમમુનિના આશ્રમને પામીને  
તેમાં મહાતપથી દેદીપ્યમાન ગૌતમને બોધનેજ તેમના થકી ભય  
પામી અહલ્યાને મળવાનો અવકાશ ગોતતો થકોજ એકાંતમાં રહ્યો  
॥૨૮॥ તે પછી ગૌતમમુનિ પ્રાતઃસ્નાનાદિ નિત્યકર્મ કરવા ગંગાપ્રત્યે ગયા  
એટલે તે મુનિના જેવુંજ રૂપ ધારણ કરીને પાપમતિવાળા તે આ ઇન્દ્રે  
તેની સાથે રંભણ કર્યું ॥૨૯॥ આ અવસરમાં ગૌતમ મહર્ષિ નિત્યવિધિ  
કરી પોતાના આશ્રમમાં આવ્યા ત્યાંતો પોતાનીજ પત્નીને કપટથી  
ભોગવતા, પોતાનુંજ રૂપ ધારી રહેલા તે ઇન્દ્રને દેખીને તેનું આવું દૌરા-

॥૩૦॥ જ્ઞાત્વા તત્તસ્ય દૌરાત્મ્યં મુનિઃ ક્રોધારુણેક્ષણઃ । નિર્ભત્સ્ય  
 બહુધા તં ચ શશાપાધર્મકારિણમ્ ॥૩૧॥ યોનિલુબ્ધ ! દુરાત્મંસ્તે  
 વપુષ્યેવ ભવિષ્યતિ । સ્વદ્રુધિરદુર્ગન્ધિ યોનીનાં હિ સહસ્રકમ્  
 ॥૩૨॥ ઇતિ શપ્તઃ સ મધવા સઘોઽભૂત્તાદશાકૃતિઃ । મહર્તી  
 દુર્દશાં પ્રાપ લોકેઽપ્યપયશો મહત્ ॥૩૩॥ અહલ્યાઽપિ મુનેઃ  
 શાપાત્સમ્પ્રાપાદશ્યતાં વને । શપન્તી મનસા શક્રં સ્વપાતિવ્રત્ય-  
 દૂષકમ્ ॥૩૪॥ ઇત્યં કામેન શક્રસ્ય મયા પ્રોક્તઃ પરાભવઃ । નહુ-  
 ષસ્યાથ વક્ષ્યામિ પ્રાપ્તસ્યેન્દ્રપદં દ્વિજ ! ॥૩૫॥ પુરા શક્રો વૃત્રવધા-  
 ત્પીઢિતો બ્રહ્મહત્યયા । નલિન્યામવસચ્છન્નં માનસાખ્યસરોવરે  
 ॥૩૬॥ અનીશ્વરેઽથ ત્રૈલોક્યે સર્વે દેવાઃ સહર્ષિભિઃ । એન્દ્રે પદેઽ-  
 ભિષિષિચુર્નહુષાખ્યં નરાધિપમ્ ॥૩૭॥ વિદ્યાતપોયોગવલઃ પ્રાપ્ત

ત્મ્ય બાણીને ક્રોધવેગથી લાલચોળ લોચનવાળા થઈ તે અધર્મ કરનારાને  
 બહુધા તિરસ્કાર કરી શાપ આપ્યો કે-॥૩૦-૩૧॥ હે દુરાત્મન! તે જે  
 યોનિલોભને લીધે આ અતિક્રમણ કર્યું છે તે લોભને સમુચિત એવી હજાર  
 યોનિઓ તારા શરીરમાંજ થશે. તે પણ જેમાંથી ડ્રુધિર સ્વેછે અને દુષ્ટ  
 ગંધવાળી તારા પાપને અનુસારે થશે ॥૩૨॥ આ રીતે શાપ આપેલો  
 સુરેન્દ્ર શાપને અનુસારે એજ ક્ષણમાં સહસ્રલગસંપૂર્ણ શરીરવાળો થયો.  
 તેપછી મહા દુર્દશા અને લોકમાં પણ મહા અપયશને પામ્યો ॥૩૩॥  
 અહલ્યા પણ પોતાના પાતિવ્રત્યને દૂષિત કરનારા તે ઇન્દ્રને મનથી શાપ  
 આપતીથકી પતિ ગૌતમ મુનિના શાપથી તત્કાળ વનમાં 'આ મનુષ્યા-  
 કાર છે' એમ કોઈ પણ ન જોઈ શકે એવી થઈ ગઈ ॥૩૪॥ હે દ્વિજ! આ  
 પ્રકારે મેં કામથી થએલો ઇન્દ્રનો પરાભવ કહ્યો. હવે ઇન્દ્રપદને પામેલા  
 નહુષ રાજાનો કામથી થએલો પરાભવ કહુ છું તેને તમો સાંભળો ॥૩૫॥

પૂર્વે વૃત્રાસુરના વધથી થએલી બ્રહ્મહત્યાથી પીડા પામેલો શચીપતિ (ઇન્દ્ર)  
 માનસ સરોવરમાં કમળમાં (કમળનાળના તંતુમાં) ગુપ્તપણે રહ્યો હતો  
 ॥૩૬॥ એટલે ત્રિલોકી અનીશ્વર (લોકપાલક ઇન્દ્રરાજા વિનાની) થતાં થએલી  
 અરાજકતામાં ભય આવવાની આશંકાથી સર્વ દેવતાઓએ મહર્ષિઓની



ઇન્દ્રપદં સ તુ । ધર્મેણ પાલયામાસ ત્રિલોકીં ધર્મવત્સલઃ ॥૩૮॥  
 ઇન્દ્રસ્ય પાર્ષદાઃ સર્વે સકલાશ્ચ સમૃદ્ધયઃ । ઉપતસ્થુસ્તમેવેન્દ્રં ગ-  
 ન્ધર્વાશ્ચાપ્સરોગણાઃ ॥૩૯॥ એન્દ્રં સ વૈભવં લબ્ધ્વા સર્વમેકાં શર્ચીં  
 વિના । તામુપેત્યાહ મામિન્દ્રં વૃણીષ્વામ્બુજલોચને ! ॥૪૦॥ સાઽથ  
 તં પ્રાહ ધર્મજ્ઞ ! પરસ્ત્રીધર્ષણં ભવાન્ । કર્તુ નાર્હતિ કલ્યાણ ! માં  
 વિહાય સુખી ભવ ॥૪૧॥ ઇત્યં તયા બોધ્યમાનો बहुधाઽપિ મદો-  
 દ્ધતઃ । કામેન વ્યાકુલસ્તસ્યા નૈવ મેને વચો નૃપઃ ॥૪૨॥ તતસ્તં  
 પ્રાહ સા ભદ્ર ! કિञ્ચિત્સામ્પ્રતમસ્તિ મે । વ્રતં તદન્તે નૂનં ત્વાં  
 વરિણ્યામ્યધુના વ્રજ ॥૪૩॥ ઇત્યુક્તઃ સ યયૌ સ્થાનં સા ચાપિ

સાથે વિચાર કરી નહુપ નરાધિપને વિદ્યા તપ યોગ બળથી ઇન્દ્રાસનને લા-  
 યક માનીને સુરાધિપતિપણમાં અભિષેક કર્યો. ધર્મવત્સળ નહુપ નરપતિ-  
 પણ ઇન્દ્રાસન પામીને ધર્મથી ત્રિલોકીનું પાલન કરવા લાગ્યો ॥૩૭-૩૮॥  
 ઇન્દ્રના સર્વે અનુચરો, સર્વે ગંધર્વો, સર્વે અપ્સરાઓ અને સમસ્ત  
 સમૃદ્ધિઓ તે નહુપ નરપાળનીજ ઇન્દ્રલાવથી ઉપાસના કરવા લાગી  
 ॥૩૯॥ આ પ્રકારે એક ઇન્દ્રાણી વિના ઇન્દ્રસંબન્ધિ સર્વ વૈભવે સંપન્ન છે  
 તથાપિ ઇન્દ્રાણીના અલાલથી અતૃપ્ત એવો નહુપ રાજા શયીને સમીપે  
 જઈ 'હે કમળલોચને ! ઇન્દ્રપદમાં રહેલા મને તું વર્ય' એમ કહેવા લાગ્યો  
 ॥૪૦॥ તેપછી ધર્મ તત્ત્વને જાણનારી ઇન્દ્રાણીએ તેને કહ્યું કે-તમો ધર્મ-  
 તત્ત્વને જાણનારા છો તો નિર્લજ્જપણે પરસ્ત્રીનું પ્રધર્ષણ કરવાને યોગ્ય નથી.  
 માટે હે કલ્યાણ ! મને એકલીને ત્યાગ કરી ઇન્દ્રપદનાં સુખને સુખેથી  
 ભોગવ્ય ॥૪૧॥ હે વિપ્ર ! આ પ્રકારે ઇન્દ્રાણીએ બહુધા બોધ આપવા  
 છતાં પણ મદોદ્ધત, કામવેગથી વ્યાકુળ મનવાળા નહુપે શયીનું વચન  
 નજ માન્યું ॥૪૨॥ આવા વિષમ સમયમાં ક્રોધ પણ ઉપાયથી પાતિપ્રત્યનું  
 પરિરક્ષણ કરવા ઇચ્છતી ઇન્દ્રાણીએ નહુપને સમય સમુચિત એક વચન  
 કહ્યું કે-હે ભદ્ર ! હમણાં હું કાંઈક વ્રતપરાયણ છું તો તે વ્રતને અંતે તમોને  
 નિશ્ચે વરીશ, હમણાં સ્વસ્થાનમાં જાઓ ॥૪૩॥ આ પ્રકારે કહેલા નહુપ  
 રાજા શયીના વચનથી જાણે મનોરથ પ્રાપ્ત થયો હોય એમ માનીને સ્વ-

ગુરુશિક્ષયા । ઉપશ્રુતિં સમારાધ્ય શક્રં પ્રાપ્ય જગાદ તત્ ॥૪૪॥  
 ઇન્દ્રેણ શિક્ષિતાં યુક્તિં સાઽથ પ્રાપ્ય પુનઃ શંચી । સ્વસમીપાગતં  
 ભૂપં તં હસન્તી વચ્ચોઽબ્રવીત્ ॥૪૫॥ અપૂર્વં યાનમારુહ્ય યુક્તં મુખ્યૈ-  
 મંહર્ષિભિઃ । વરીતું મામિહાયાહિ ત્વાં વરિષ્યામિ નિશ્ચિતમ્ ॥૪૬॥  
 इत्युक्तः सत्वरं सोऽपि नियोजितमहामुनिम् । आरुह्य शिविकां  
 प्रायात्कामाद्धर्मपथच्युतः ॥૪૭॥ તત્રાગસ્ત્યં મન્દગતિં સર્પ  
 સર્પેત્યુદીરયન્ । લત્તયા પ્રાહરત્ ક્રુદ્ધો વિનષ્ટસુકૃતો નૃપઃ ॥૪૮॥  
 તતઃ ક્રુદ્ધો મુનિસ્તં ચ શશાપોત્પથવર્તિનમ્ । સર્પો ભવ ત્વમેવાદ્ય  
 પાપાત્મન્ભૂતલે ચિરમ્ ॥૪૯॥ इत्यगस्त्येन शप्तोऽसौ सर्पो भूत्वैव

સ્થાનમાં ગયો. ઇન્દ્રાણીતો ગુરુ બૃહસ્પતિના ઉપદેશથી ‘ઉપશ્રુતિ’ એવા  
 નામથી પ્રખ્યાત કોઈ પણ દેવીની પૂજા કરી તેના અનુગ્રહથી પતિ ઇન્દ્રને  
 એકાંતસ્થળમાં મળીને તેણીએ નહુષ રાજાનું સમસ્ત દુશ્ચરિત નિવેદન  
 કર્યું ॥૪૪॥ તેપછી ઇન્દ્રે કોઈ પણ યુક્તિયુક્ત ઉપાયનો ઓધ દીધેલી  
 ઇન્દ્રાણી સ્વર્ગલોકમાં પાછી આવી ફરી પોતા પાસે આવેલા નહુષ રાજા  
 પ્રત્યે હસતી હસતી એમ બોલી કે ॥૪૫॥ હે રાજન્! તમારો મનોરથ હું  
 નિશ્ચે પરિપૂરણ કરીશ. મુખ્ય મહર્ષિઓએ ઉપાડેલા અપૂર્વ-ઇન્દ્રપદને  
 અસાધારણ એવા વાહનમાં બેસીને મને વરવા વાસ્તે આ સ્થાનમાં આવો.  
 આ પ્રકારે ઇન્દ્રાણીએ કહેલો નહુષ રાજા કામવેગને લીધે ધર્મમાર્ગ થકી  
 ભ્રષ્ટ થતાં સત્વર મહામુનિઓને ઉપાડનારા તરીકે જોડીને તેઓએ ઉપાડેલી  
 શિબિકા ( પાલખી કે મેના )માં બેસીને ઇન્દ્રાણીના અંતઃપુર તરફ આદ્યો  
 ॥૪૬-૪૭॥ શિબિકાને વહન કરનારા મુનિઓમાં ધીમે ધીમે ચાલતા  
 અગસ્ત્ય મુનિને જોધને કામવેગથી વિભ્રાંત ચિત્તવાળો નહુષ રાજા સર્પ સર્પ-  
 જલદી ચાલો જલદી ચાલો એમ કહેતાં કહેતાં વિવેક વિનષ્ટ થએલો  
 હોવાથી ક્રોધથી મુનિને લાતોવડે પ્રહાર કરવા લાગ્યો. તે સમયમાં તત્કાળ  
 તેના ઉપર ક્રોધ પામેલા અગસ્ત્ય મુનિએ કુમાર્ગમાં પ્રવર્તતા તે રાજાને ‘હે  
 પાપાત્મન! તુંજ આ ક્ષણમાંજ ભૂતળમાં મહાસર્પ (અજગર) થઈને પડય’  
 એમ શાપ આપ્યો ॥૪૮-૪૯॥ આ પ્રકારે અગસ્ત્ય મુનિએ શાપ આ-

તત્ક્ષણમ્ । પપાત ભૂતલે રાજા મહત્કષ્ટમવાપ ચ ॥૫૦॥ એવમ-  
ન્યેઽપિ બહવો મહાન્તો મુનયો નૃપાઃ । મુક્તા અપિ પરાભૂતાઃ  
કામેન બલિના દ્વિજ ! ॥૫૧॥ હેયસ્ય સુક્ષ્મદનસ્ય દૌષ્ટ્યસિત્થં  
મયા તે ગદિતં દ્વિજેન્દ્ર ! । તદ્ધારયિત્વા હૃદયે સ્વવૈરી હેયઃ સ  
તૂર્ણં પુરુષૈર્મદીયૈઃ ॥૫૨॥ ઇતિ શ્રીસત્સન્નિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે  
દ્વિતીયપ્રકરણે કામેન બ્રહ્માદિપરાભવનામા દ્વાદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૨॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—અથ તે રસલુબ્ધસ્ય ઋષ્યશૃંગમુનેઃ ક-  
થામ્ । પ્રાપ્તસ્ય દુર્દશાં બ્રહ્મન્કથયામિ સમાસતઃ ॥૧॥ પુરાઽઽ-  
સીત્કૌશિકીતીરે ઋષિર્નામ્ના વિભાણ્ડકઃ । તસ્ય પુત્રો વભૂવૈક  
ઋષ્યશૃંગસ્તપોનિધિઃ ॥૨॥ વન એવ વસન્ વાલ્યાત્ પિતુરન્યં

પેલો નહુપ તત્ક્ષણ સર્પભાવને પામીને ભૂતળમાં પડ્યો અને મહાકષ્ટને  
પામ્યો ॥૫૦॥ હે દ્વિજ ! આજ પ્રકારે બીજા પણ બહુ મહામુનિઓ  
રાજાઓ અને નિષ્પન્ન સમાધિવાળા મુક્તપ્રાયોપણ બલિષ્ઠ કામે પરાભવ  
પમાડવાથી દુર્દશાને પામ્યા છે ॥૫૧॥ હે દ્વિજેન્દ્ર ! સુર લગવદ્ભક્તોએ  
સર્વ પ્રકારે પરિત્યાગ કરવા યોગ્ય એવા કામનું આવું દુર્વિલંબ્ય દુષ્ટપણું  
તમોને કહ્યું. તેને હૃદયમાં સદાય ધારીને અમારા આશ્રિતોએ તે પોતાના  
અંતઃશત્રુ કામદોષ થકી દૂરજ રહેવું ॥૫૨॥ ઇતિ શ્રીસત્સન્નિજીવને...  
દ્વિતીયપ્રકરણે કામેન બ્રહ્માદિપરાભવનામા દ્વાદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૨॥

### અધ્યાય ૧૩ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે બ્રહ્મન્ ! હવે રસાસ્વાદ લોભને લીધે  
દુર્દશા પામેલા ઋષ્યશૃંગ મુનિની કથા તમોને સંક્ષેપમાં કહું છું ॥૧॥ પૂર્વે  
કૌશિકી નદીના તટમાં રહેતા વિભાંડક નામના એક મહર્ષિ હતા, તેમના  
પુત્ર ઋષ્યશૃંગ નામના મહાતપોનિધિ હતા. આ મુનિ બાલ્ય વયને આરંભીને  
વનમાંજ વાસ કરી રહેલા હોવાથી પિતા સીવાય બીજો કોઈ મનુષ્ય નહિ

૧ આ અધ્યાયમાં રસાસ્વાદ દોષથી પરાભવ પામેલા ઋષ્યશૃંગઋષિનું ચરિત્ર  
ભગવાને વર્ણવ્યું છે.

સ માનુષમ્ । પુરુષં વા સ્ત્રિયં કાશ્ચિન્નાપશ્યન્ન વિવેદ ચ ॥૩॥  
 પિત્રા સહ તપઃ કુર્વન્ પશ્ચેન્દ્રિયરસોઽજ્ઞિતઃ । નૈષ્ઠિકબ્રહ્મચર્યસ્યઃ  
 સ વન્ધોઽમૃતસુરેશ્વરૈઃ ॥૪॥ સ બાલ એવ તપસા સર્વેષાં ચ  
 તપસ્વિનામ્ । મહર્ષીણાં માનહરઃ સેવ્યશ્રાસીત્પ્રતાપવાન્ ॥૫॥  
 એતસ્મિન્નન્તરે રાજા લોમપાદ ઇતિ શ્રુતઃ । અઙ્ગદેશાધિપો મિત્ર-  
 માસીદ્દશરથસ્ય સઃ ॥૬॥ વિપ્રાય કિશ્ચિત્કસ્મૈચિત્પ્રતિશ્રુત્ય પુરો-  
 ધસા । નિષિદ્ધો નેત્યુવાચાથ પૌરા વિપ્રાસ્તમત્યજન્ ॥૭॥ બ્રાહ્મણા-  
 તિક્રમાત્તસ્ય ન દેશે પાકશાસનઃ । વવર્ષ તેન સકલા પ્રજાઽઽ-  
 સીદતિદુઃખિતા ॥૮॥ તતો વૃદ્ધૈઃ સહામાત્યૈર્નૃપોઽવગ્રહકારણમ્ ।  
 પિપ્રચ્છિષુર્મુનીન્વૃદ્ધાનરણ્યં પ્રત્યપદ્યત ॥૯॥ તત્ર કશ્ચિન્મુનિવર-

જેવામાં આવતાં 'આ પુરુષ છે આ સ્ત્રી છે' એવા વિવેકે રહિત હતા. આ  
 મુનિ પિતા સાથે તપ કરતા, પાંચ ધન્દ્રિયોના રસના પરિજ્ઞાને શૂન્ય, સ્ત્રી-  
 કથાને નહિ જાણતા, એક નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યમાં નિષ્ઠાવાળા, માટેજ સુરે-  
 શ્વરોએપણ સંપૂર્ણ થયા હતા ॥૨-૪॥ આ મુનિ જાળ છે પણ તીવ્ર તપે  
 કરીને સમસ્ત તપસ્વિઓ અને મહર્ષિઓને સમુલ્લંઘન કરીને પ્રકાશમાન  
 અને તેઓએ પણ સેવા કરવા લાયક થયા હતા ॥૫॥ આવા મહાપ્રતાપી  
 ઋષ્યશૃંગઋષિનો રસાસ્વાદથી થયેલો પરાભવ કહેવા આખ્યાયિકા કહેછે—  
 જાજ અવસરમાં અંગદેશનો અધિપતિ, લોમપાદ નામથી વિખ્યાત એક  
 રાજા હતો. આ રાજા દશરથ રાજાનો મિત્ર હતો ॥૬॥ આ રાજાએ યાચતા  
 કોઈ વિપ્રને કાંઈક વસ્તુ આપવાની પ્રતિજ્ઞા કરી, પછી પોતાના પુરોહિતે  
 પ્રતિષેધ કરતાં પ્રતિજ્ઞાને અનુસારે કર્યું નહિ કિંતુ 'નહિ આપું' એમ કહ્યું.  
 રાજાના આ ધર્માતિલંઘનથી પુરના વિપ્રોએ તેનો પરિત્યાગ કર્યો એટલે  
 તેના પુરનો ત્યાગ કરી વનમાં જઈ રહ્યા ॥૭॥ ધન્દ્રેપણ જાજ બ્રાહ્મણ-  
 પરાધને લીધે તેના દેશમાં વૃષ્ટિ કરી નહિ. અનાવૃષ્ટિથી સમસ્ત પ્રજાઓ  
 બહુ પીડા પામી ॥૮॥ પ્રજાની પીડા નહિ સહન થતાં રાજાનો વૃષ્ટિપ્રતિ-  
 અંધનું કારણ વૃદ્ધ મુનિઓને પુછવા વૃદ્ધ અમાત્યોને સાથે લઈને જેમાં  
 તપસ્વિજનો બહુ રહેછે એવા વનમાં ગયો ॥૯॥ વનમાં રાજાએ અતિ

સ્તેનાતિપ્રાર્થિતોઽબ્રવીત્ । બ્રાહ્મણાતિક્રમાદેશે તવેન્દ્રો નૈવ વર્ષતિ  
 ॥૧૦॥ તતસ્તન્નિષ્કૃતં કૃત્વા પુરે વાસય વાઙ્વાન્ । માનયિત્વા  
 યથાવત્તાન્ યથાપૂર્વં સમર્ચય ॥૧૧॥ નૈષ્ઠિકવ્રતિનાં મુખ્યમીતિમા-  
 ત્રહરાદ્વિકમ્ । કેનાપ્યુપાયેન મુનિમૃષ્યશૃઙ્ગં સમાનય ॥૧૨॥ વૃષ્ટિ-  
 ભવિષ્યતિ તતઃ પ્રજાનાં ચ સુખં નૃપ ! । इत्युक्तः स प्रहृष्टस्तं नम-  
 સ્કૃત્વાઽઽયયૌ પુરમ્ ॥૧૩॥ પ્રાયશ્ચિત્તં તતઃ કૃત્વા વિપ્રાનાવાસ્ય  
 પત્તને । ऋष्यशृङ्गं समानेतुं प्रैषयद्वारयोषितम् ॥૧૪॥ કૌશિક્યા

પ્રાર્થનાપૂર્વક પુછેલા કોઈ મુનિવરે કહ્યું કે—બ્રાહ્મણોના અતિક્રમથી તમારા  
 દેશમાં બહુ કાળથી અનાવૃષ્ટિ અનુવર્તે છે. માટે પ્રથમ વિપ્રાપરાધનું  
 પ્રાયશ્ચિત્ત કરી તે વિપ્રોને યથાપૂર્વ તમારા પુરમાં નિવાસ કરાવીને યથા-  
 યોગ્ય માન આપીને જીવિકાવૃત્તિ આપવા પૂર્વક પૂજન કરો ॥૧૦-૧૧॥  
 વળી હે નૃપ ! જેનાં પગલાં પડવાથી અતિવૃષ્ટ્યાદિ ઇતિમાત્રની પ્રશાંતિ  
 થઈ જાય એવા મહા મહિમાશાલી, નૈષ્ઠિકવ્રતિઓમાં શ્રેષ્ઠ, ઋષ્યશૃંગ ના-  
 મના, તપસ્વિબાળકને કોઈપણ ઉપાયે તમારા દેશમાં લાવો. તેમના  
 આવવાથી તમારા દેશમાં તત્કાળ વૃષ્ટિ થશે અને પ્રજાઓને સુખ થશે.  
 આ પ્રકારે મુનિવરે કહેલો રાજા પ્રહર્ષ પામી મુનિને નમસ્કાર કરી પોતાના  
 પુરમાં પાછો આવ્યો. ‘અતિવૃષ્ટિરનાવૃષ્ટિઃ શલભા મૂષકાઃ શુકાઃ । અત્યાસ-  
 ન્નાશ્ચ રાજાનઃ ષડેતા ઈતયઃ સ્મૃતાઃ’ આ છ ઇતિઓ કહીછે ॥૧૨-૧૩॥  
 આવીને તેપછી વિપ્રાપરાધ નિમિત્તનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી યથાપૂર્વ વિપ્રોને પોતાના  
 પત્તનમાં નિવાસ કરાવી, ઋષ્યશૃંગ મુનિને લાવવા માટે કોઈપણ વેશ્યાને  
 મોકલી. આ મુનિ મહાતપસ્વી, પિતાનીજ એક પરિચર્યાપરાયણ, જેમણે  
 નગર કે નાગર કોઈ દિવસ દેખ્યાજ નથી, જેમને મુનિમંડળજ પ્રિય છે.  
 એવાને નગરમાં શી રીતે લાવી શકાય ? એમ બહુબહુ વિચાર કરી સરલ  
 ઉપાય નહિ હાથ લાગતાં છેવટે છળથીપણ દેશહિત માટે લાવવાની ઇ-  
 ચ્છાથી રાજાએ વારાંગના મોકલી ॥૧૪॥ આ વેશ્યા રાજાશાસનને વશ  
 વર્તનારી હોવાથી તેણીએ મુનિને લાવવા માટે કૌશિકી નદીના તીરમાં કોઈ  
 પણ એક અદ્ભુત આશ્રમ કર્યો. અને કૃત્રિમ-કુંડાં આદિકમાં રોપ રોપી

અથ તીરે સા ચકારાશ્રમમદ્ભુતમ્ । કૃત્રિમૈઃ પુષ્પવૃક્ષાદ્યૈર્નાવં  
 ચૈકામશોભયત્ ॥૧૫॥ વિભાણ્ડકં શુભદૂતૈર્વિદિત્વાઽન્યત્ર સા  
 ગતમ્ । એકાકિનં છલયિતું તદન્તિકમથાયયૌ ॥૧૬॥ રૂપલાવ-  
 ણ્યસમ્પન્ના વસ્ત્રાલઙ્કારભૂષિતા । પ્રણમ્ય સા તં પપ્રચ્છ કુશલં  
 તપઆદિષુ ॥૧૭॥ પુંસ્ત્રીમેદવિહીનોઽસૌ જ્ઞાત્વા તાં બ્રહ્મચારિ-  
 ણમ્ । આતિથ્યં કર્તુમારેભે તસ્યા દર્ભાસનાદિભિઃ ॥૧૮॥ પપ્રચ્છ  
 ચાસિ કસ્ત્વં ભોસ્તપસાગ્નિરિવ જ્વલન્ । કસ્ય પુણ્યવતઃ પુત્રઃ  
 કાશ્રમસ્તે જટાધર ! ॥૧૯॥ વેશ્યોવાચ—કૌશિક્યાઃ પરતસ્તીરે  
 રમ્યો નાવ્યાશ્રમો મમ । યોજનત્રયદૂરેઽસ્તિ તવાસ્માદાશ્રમાન્મુને !

તેને જળ છાંટી નૂતન કરેલાં પુષ્પ વૃક્ષાદિવડે એક નૌકાને અલંકાર કરી  
 નદી તરવા તૈયાર કરી ॥૧૫॥ તેપછી આ વેશ્યા 'વિભાંડક મુનિ આશ્રમ-  
 થકી અન્યત્ર ગયા છે' એમ શુભ દૂત મુખથી જાણી, 'એકાકી મુનિને છેત-  
 રવાનો આ સમય છે' એમ નિશ્ચય કરી મુનિની સમીપે આવી ॥૧૬॥ રૂપ-  
 લાવણ્યે સંપન્ન, મહા અમૂલ્ય વસ્ત્ર વિભૂષણોવડે વિભૂષિત એવી આ વારાં-  
 ગના મુનિને પ્રણામ કરી તપાદિકમાં હુશળ પુછવા લાગી ॥૧૭॥ 'આ સ્ત્રી  
 છે આ પુરૂષ છે' એવા વિભાગને નહિ જાણતા આ મુનિએતો તે વેશ્યાને  
 'આ કોઈ બ્રહ્મચારી છે' એમ માનીને તેનું દર્ભાસન આદિકવડે મહર્ષિઓને  
 સમુચિત એવું આતિથ્ય કરવાનો આરંભ કર્યો ॥૧૮॥ અને સ્ત્રીપુરૂષ લિ-  
 ગના અનલિંગ મુનિ તેને પુછવા મંડ્યા કે-તપે કરીને અગ્નિ જેવા પ્રકાશ-  
 માન તમો કોણ છો ? (તમારું ગોત્ર શું છે) અને તમારા પિતા અતિ-  
 શય સુકૃતે સંપન્ન કોણ છે ? અને આપનો આશ્રમ કયા વનમાં છે ? આ  
 જટા છે કે કબરી (સ્ત્રીનો કેશવિન્યાસ) છે એવો વિભાગ નહિ જાણતા  
 હોવાથી પોતાના અભ્યાસને અનુસારે ભો જટાધર ! એવું સંબોધન આપેછે-  
 અહો ! ! તમારી જટાની મનોહરતા ॥૧૯॥ આ પ્રકારે સ્ત્રી પુરૂષના વિવેક  
 વિનાના ઋણ્યશૃંગ મુનિએ પુછેલી વેશ્યા હવે એ શ્લોકથી કહેછે-હે મુને !  
 કૌશિકી નદીના સામા તટમાં મારો રમણીય આશ્રમ છે. આ આશ્રમ  
 નૌકા વિના પામી શકાય એવો નથી. તમારા આ આશ્રમથકી ત્રણ યોજન



॥૨૦॥ ભવતા નાભિવાદ્યાહમભિવાદ્યો ભવાન્મયા । વ્રતમેતાદૃશં  
 બ્રહ્મન્ ! પરિષ્વજ્યો ભવાન્મયા ॥૨૧॥ ઋષ્યશૃજ્ઞ ઉવાચ—ભક્ષાતકૈ-  
 જ્ઞુદાદીનિ ફલાન્યેતાનિ ભક્ષય । અલાવૂનિભૃતં ચૈતત્પાનીયં પાતુ-  
 મર્હસિ ॥૨૨॥ ઇત્યુક્તા તેન સા વેશ્યા તત્પ્રદત્તં ફલાદિ તુ । ત્યક્ત્વા  
 દૂરે સ્વપાર્શ્વસ્થં દદૌ તસ્મૈ રસાદિકમ્ ॥૨૩॥ રત્નપાત્રસ્થિતં પેયં  
 સ્વર્ણપાત્રસ્થિતં તથા । ભક્ષ્યં ચાતિરસં સોઽપિ પીત્વા ચાત્ત્વા  
 મુમોદ હ ॥૨૪॥ પ્રજહાસ ભૃશં પ્રીતો રસશુબ્ધેન્દ્રિયસ્તદા । સુગ-  
 ન્ધિપુષ્પાણ્યાઘ્રાય મુનિરન્ય ઇદમભવત્ ॥૨૫॥ તતઃ સા વશ્ચનપ-  
 દુર્જાત્વા શુબ્ધેન્દ્રિયં તુ તમ્ । પુનઃપુનસ્તદજ્ઞાનિ શ્રિણ્યન્તી મધુરં  
 જગૌ ॥૨૬॥ તતસ્તં વિકૃતં જ્ઞાત્વા સમ્યગાલિજ્ઞ સા પુનઃ ।

( ખાર ગઉ ) દૂર દેશમાં વર્તે છે. હે બ્રહ્મન્ ! તમોએતો હું અભિવંદનીય નથી કિંતુ તમો મારેજ અભિવંદનીય અને આલિંગનીય છો. આવું વિપરી- તપણું કેમ ? એમ કહેતા હોતો કહુંકું કે—હે મુને ! મારું એવું વ્રત-નિયન છે, માટે આ વિપરીત પ્રતીત થાયછે તથાપિ દોષદાયક નથી ॥૨૦-૨૧॥ વેશ્યાનું વચન સત્ય જાણવાથી આ પ્રકારે ઠગાએલા મુનિ કહેછે—હે વર્ણિન્ ! મુનિસમુચિત ભક્ષાતક ઈંડુદી આદિકનાં લાવેલાં આ ફળો તમો જમો. અને આ આણેલું તુંબીપાત્રમાં ભરેલું જળ પિવો ॥૨૨॥ આ પ્રકારે મુનિએ કહ્યું એટલે વેશ્યાએતો મુનિએ આપેલાં સર્વ ફળાદિક દૂર ફેંકી દધને પોતાની પાસે રહેલું ઘેબર બરફી પેડા આદિક મિષ્ટાન્ન મુનિને આપ્યું ॥૨૩॥ આ મુનિકુમાર પણ વેશ્યાએ આપેલું કાંચનપાત્રમાં ભરેલું અત્યંત મિષ્ટરસે યુક્ત ભક્ષ્ય—જલેબી મોતીયા લાડુ આદિક જમીને તથા રત્નપાત્રમાં રહેલા સાકર રસ આદિકનું પાન કરીને પરમાનંદને પામ્યા. અને તે સમયે રસાસ્વાદથી ઇન્દ્રિયોમાં ઉન્માદ આવતાં બહુ હર્ષથી હસવા લાગ્યા અને વેશ્યાએ આપેલા સુગન્ધિ પુષ્પોને સુંઘીને પ્રકૃતિવિપર્યાસ થતાં જાણે આ મુનિજ ન હોય એવા થઈ ગયા ॥૨૪-૨૫॥ તેપછી ઠગવામાં પ્રવીણ એવી વેશ્યા મુનિને શુભિતેન્દ્રિય થએલા જાણીને વારેવારે તેમના અંગોને આલિ- ગન કરથી થકી મધુર ગાયન કરવા લાગી ॥૨૬॥ આ પ્રકારે મુનિને મનમાં

स्वाधीनं तन्मनः कृत्वा मुदमाप परां हृदि ॥२७॥ विभाण्डका-  
 गमभयात्ततः सा छलधर्मिणी । अग्निहोत्रापदेशेन पश्यन्ती तं  
 द्रुतं ययौ ॥२८॥ भ्रष्टः स्वधर्मात्स मुनी रसास्वादेन तां हृदि ।  
 चिन्तयन्विह्वलो ह्यासीद्ब्रह्मस्त इवोन्मदः ॥२९॥ अथ स्वाश्रममा-  
 यातो विभाण्डकमुनिः सुतम् । पप्रच्छ विह्वलं दृष्ट्वा दुर्विधोऽसि  
 कथं सुत ! ॥३०॥ ऋष्यशृङ्ग उवाच—अत्रैको वर्णिराढ्यात्स्वर्णवर्णः  
 समाकृतिः । तेजस्वी चासितजटः पद्माक्षो मधुरस्वरः ॥३१॥  
 कण्ठादधस्ताद्भौ पिण्डौ दधच्चातिक्रशोदरः । भास्वद्वल्कलसंवीतो  
 देवपुत्र इवाद्भुतः ॥३२॥ मुखं मे स्वेन वक्त्रेण वपुषा च वपुर्ह-

વિકાર પામેલા જાણીને, કરીને પણ અતિશય આલિંગન કરી મુનિમનને  
 સ્વાધીન કરી, જાણે મનોરથ પરિપૂર્ણ થયો હોય એમ મનમાં મહા હર્ષને  
 પામી ॥૨૭॥ ત્યારપછી છળધર્મમાં પ્રવીણ એવી આ વારાંગના ‘હવે  
 વિભાંડક મુનિ આવશે’ એવી આશંકાથી લય પામીને ‘મારે અગ્નિહોત્ર  
 કરવાનો ટાઢમિ વ્યતીત થઈ જાય છે’ એવા મિથથી મુનિને જોતી જોતી જ-  
 લદી ત્યાંથી ચાલી ગઈ ॥૨૮॥ આ મુનિપુત્રતો રસાસ્વાદથી ચિત્તમાં વિ-  
 કાર પામતાં સ્વધર્મથકી ભ્રષ્ટ થઈને તે વેશ્યાનુંજ ચિંતવન કરતાં કરતાં  
 વિહ્વળ થતાં જાણે પ્રેતે પ્રવેશ કર્યો હોય ને શું ? એવા ઉન્મત્ત થઈ ગયા  
 ॥૨૯॥ એટલાકમાં આશ્રમમાં આવેલા વિભાંડક મુનિ પોતાના પુત્રને વિહ્વલ  
 જોઈને ‘હે પુત્ર ! તું હમણાં પ્રકૃતિ વિપર્યાસને પામેલા જેવો કયા કારણથી  
 થયો છું’ એમ પુછવા લાગ્યા ॥૩૦॥ પિતાએ પુછેલા પુત્ર ઋષ્યશૃંગ કહેછે—  
 હે પિત : ! આ આપણા આશ્રમમાં કોઈ એક વર્ણિરાટ આવ્યા હતા. તેતો  
 રૂપે કરીને સુવર્ણ સમાન, સમ-દીર્ઘ નહિ તેમ હસ્ત નહિ એવી આકૃતિ-  
 વાળા, તેજસ્વી, શ્યામ જટાધારી, કમળલોચન, કર્ણ મધુર સ્વરવાળા  
 હતા ॥૩૧॥ તે વર્ણિરાજના કંઠના નીચેના ભાગમાં બે પિંડો હતા. તેમનું  
 ઉદર અતિશય કૃશ હતું. ( સૂક્ષ્મ કટિવાળા ) તેમણે બહુ પ્રકાશમાન  
 વલ્કલ ધાર્યું હતું અને દેવપુત્ર જેવા અદ્ભુત દર્શન હતા. આ વર્ણિરાજ  
 મારા મુખને પોતાના મુખ સાથે અને મારા શરીરને પોતાના શરીર સાથે

ઢમ્ । આશ્લિપ્ય મધુરં કૂજન્સ મામાનન્દયઙ્ઙશમ્ ॥૩૩॥ સોઽ-  
તિસિષ્ટરસૈર્ભક્ષ્યૈઃ પેયાઘૈર્મામતર્પયત્ । વિના તં મદ્વપુઃ સર્વસિદં  
દન્દહ્યતે પિતઃ ! ॥૩૪॥ તતસ્તદાશ્રમં તાત ! ગન્તુમિચ્છામિ સત્વ-  
રમ્ । વર્ણિરાજેન તેનૈવ સાકં તપ્સ્યામિ તત્ર ચ ॥૩૫॥ इत्युक्त-  
વન્તં તં પુત્રં કયાચિચ્છલયોષયા । વિજ્ઞાય આમિતં ચિત્તે વિસ્મિતઃ  
સ ત્વબૂબુધત્ ॥૩૬॥ રક્ષાંસિ બહુરૂપાણિ છલનાય તપસ્વિનામ્ ।  
ચરન્ત્યત્રેતિ તં વિદ્ધિ રાક્ષસં મુનિભક્ષકમ્ ॥૩૭॥ इत्यादिभिः स  
वचनैर्बोधयित्वा सुतं मुनिः । दिनत्रयं विचिन्वंस्तामपि लेभे न  
कानने ॥३८॥ अथैकदाश्रमात्तस्मिन्वन्यार्थं निर्गते मुनौ । तत्राग-  
च्छत्पुनः साऽपि शिञ्जन्नूपुरमेखला ॥३९॥ दूराद्विलोक्य तां

ગાઠ આલિંગન કરી મધુર ગાયન કરતાથકા મને અત્યંત આનંદ આપતા  
હતા ॥૩૩-૩૪॥ હે પિતઃ ! આ વર્ણિરાજ અતિમધુર અપૂર્વ ભક્ષ્ય પદાર્થો  
અને અપૂર્વ પેય પદાર્થોવડે મને અત્યંત તૃપ્ત કરી ગયા છે. તે વર્ણિવર્ય વિના  
આ માફે સર્વ શરીર અતિશય બળેછે. માટે હે તાત ! તેજ વર્ણિરાજના  
આશ્રમમાં સત્વર જઈને તેમનીજ સાથે તપ કરવા ઇચ્છું ॥૩૪-૩૫॥  
વિલાંડક મુનિ આવું પુત્રનું વચન સાંભળીને 'કોઈપણ છળધર્મિણી  
યુવતીએ છેતરવાથી આ ચિત્તભ્રમને પામ્યા છે' એમ મનમાં જાણીને  
સ્વયં વિસ્મયાવિષ્ટ થઈ ગયા અને પુત્રને કોઈપણ ઉપાયથી તેવા વ્યામોહ-  
થકી પાછા વાળવા વાસ્તે કાંઈક બોધ આપવા લાગ્યા ॥૩૬॥ હે પુત્ર !  
આ વનમાં રાક્ષસો તપસ્વિઓના તપનો વિનાશ કરવા બહુ માયારૂપો  
ધારીને ભમેછે અને તે ક્યારેક છેતરીને મુનિઓને ભક્ષણ કરી જાયછે. તો  
તમો તમારી સમીપે આવેલાને 'કોઈ મુનિભક્ષક રાક્ષસ હશે' એમ જાણો  
॥૩૭॥ વિલાંડક મુનિ ઇત્યાદિ વચનોવડે પુત્રને બોધ આપીને તે સ્ત્રીને  
ત્રણ દિવસ સુધી વનમાં ગોતીપણ હાથ આવી નહિ ॥૩૮॥ ત્યારપછી  
કોઈ સમયે વિલાંડકમુનિ કાષ્ઠ ફળ પુષ્પાદિ લેવા માટે આશ્રમમાંથી ની-  
કળી ગયા એટલે વેશ્યા પ્રવેશાવસર જાણીને ફરીથી એજ આશ્રમમાં નૂ-  
પુર તથા મેખળાના ખણખણાટ શબ્દથી મુનિના મનને હરતી થકી આવી

વેશ્યામૃગ્યશૃંગોઽતિહર્ષિતઃ । તત્સમ્મુખં પ્રદુદ્રાવ સ્નેહાચ્ચ પરિષ-  
 સ્વજે ॥૪૦॥ ઋષ્યશૃંગ ઉવાચ—યાવત્ પિતાશ્રમમિમં નેયાન્મે પ્રાણ-  
 વલ્લભ! । તાવત્ત્વદાશ્રમં રમ્યં નેતુમર્હસિ મામિતઃ ॥૪૧॥ इत्युक्ता  
 તેન સા હૃષ્ટા નાવ્યારોપ્ય તમાશુ ચ । રાજોઽન્તઃપુરમાનીય  
 પ્રાહાયં હ્યાશ્રમો મમ ॥૪૨॥ તતઃ શૃંગારિકં દાક્ષ્યં યોષિતસ્તમ-  
 શિક્ષયન્ । સોઽપિ સ્વધર્મમુત્સૃજ્ય તચ્છિક્ષાસુ રતોઽભવત્ ॥૪૩॥  
 રાજો દેશેઽપ્યમૂઢપ્રિસ્તસ્યૈવાગમનાન્મુનેઃ । તતઃ સ્વકન્યાં શા-  
 ન્તાખ્યાં દદૌ તસ્મૈ નૃપો મુદા ॥૪૪॥ इत्थं स वै जगत्पूज्यो नैष्ठि-  
 કોઽપિ મુનિર્દ્વિજ! । રસાસ્વાદાદમૂઢઘ્રઃ સ્વકીયાદિ બૃહદ્વ્રતાત્  
 ॥૪૫॥ एवमन्येऽपि बहवो राजानश्च महर्षयः । रसास्वादपरि-  
 भ्रष्टाः प्रापुर्लोकैऽतिगर्ह्यताम् ॥४६॥ एवं रसास्वादवशेन ऋष्यशृ-

પહોચી ॥૩૬॥ ઋષ્યશૃંગમુનિ વેશ્યાને આવતી દૂરથીજ દેખીને અતિહર્ષ  
 પામીને સ્નેહથી તેની સન્મુખ દોડી આવી તેને આલિંગન કરવા લાગ્યા  
 ॥૪૦॥ અને એમ બોલ્યા કે-હે વર્ણિન! મારા પિતા જેટલાકમાં આ આશ્ર-  
 મમાં આવે નહિ તેટલાકમાં અહીંથી મને તમારા રમણીય આશ્રમમાં લઈ  
 જવાને યોગ્ય છે. તમો મારા પ્રાણુવલ્લભ-પ્રાણુથકી પરમ પ્રિય છે ॥૪૧॥  
 મુનિએ આ પ્રકારે કહ્યું એટલે વેશ્યા અંતરમાં પ્રહર્ષ પામી મુનિને જલદી  
 નાવમાં બેસાડી કૌશિકી નદી ઉતારી નગરમાં લઈ જઈ રાજના અંતઃ-  
 પુરમાં પહોચાડીને ‘આજ અમારો આશ્રમ છે’ એમ બોલી ॥૪૨॥ તેપછી  
 ત્યાંની સ્ત્રિયો મુનિને શૃંગારરસમાં ઉપયોગી નૈપુણ્ય શિખવવા લાગી. મુનિ-  
 પણ સ્વધર્મનો પરિત્યાગ કરી શૃંગારિક શિક્ષામાં સમાસક્ત થઈ ગયા ॥૪૩॥  
 મુનિના આવવાથીજ તત્ક્ષણ લોભપાદ રાજના દેશમાં વૃષ્ટિ પણ થઈ અને  
 પ્રજાઓ પ્રહર્ષ પામી. તેપછી પ્રહર્ષ પામેલા લોભપાદ રાજાએ શાંતા નામની  
 પોતાની કન્યા ઋષ્યશૃંગ ઋષિને આપી ॥૪૪॥ હે મયારામ વિપ્ર! આ પ્ર-  
 કારે બ્રહ્મચર્યમાં પરિનિષ્ઠિત જગત્પૂજ્ય એવાપણુ આ ઋષ્યશૃંગ મહર્ષિ  
 રસાસ્વાદને લીધે પોતાના બૃહદ્ વ્રતમાંથી ભ્રષ્ટ થયા હતા. કિં બહુના-એજ  
 રીતે બીજાપણુ બહુ રાજાઓ મહર્ષિઓ રસાસ્વાદે કરીને સ્વધર્મથકી પરિ-

જ્ઞસ્ય તે અષ્ટબૃહદ્રતસ્ય । કથા મયોક્તાઽથ વદામિ વિપ્ર ! શ્રવ્યાં  
નૃભિસ્તાં ભરતસ્ય રાજ્ઞઃ ॥૪૭॥ ઇતિ શ્રીસત્સંહિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મ-  
શાસ્ત્રે દ્વિતીયપ્રકરણે રસાસ્વાદેન ઋષ્યશૃંગપરાભવનામા ત્રયોદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૩॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—આર્ષભો ભરતો નામ્ના વભૂવ નૃપતિઃ પુરા ।  
જમ્બૂદ્વીપસ્ય खण्डानां नवानामपि सोऽधिराट् ॥૧॥ અજનામ-  
મિતિ ય્યાતં खण्डमेतत्पुरा द्विज ! । यदीयनाम्ना सर्वत्र भारता-  
ह्वयमुच्यते ॥૨॥ स राज्यं भरतः कुर्वन्धर्ममेव प्रवर्तयन् । भग-  
वन्तं वासुदेवमीजे बहुविधैर्मखैः ॥૩॥ भक्तिः प्रववृधे तस्य भग-

ભ્રષ્ટ થઇને લોકમાં અતિશય નિંદ્યતાને પામેલા સંભળાય છે ॥૪૫-૪૬॥  
હે વિપ્ર! રસાસ્વાદમાં રહેલા દોષોનું અનુવર્ણન કરતા મેં રસાસ્વાદના વશ  
પણાથી બૃહદ્ વ્રતમાંથી વિભ્રષ્ટ થએલા ઋષ્યશૃંગ મહર્ષિનું ચરિત્ર વર્ણન  
કર્યું. હવે સ્નેહમાં રહેલા દોષોનું વર્ણન કરતા હું સ્નેહદોષથી પરાભવ પામેલા  
ભરત રાજાનું ભગવદ્ભક્તોએ અવશ્ય શ્રવણીય ચરિત્ર વર્ણન કરું છું તેને  
સાવધાન મનથી સાંભળો ॥૪૭॥ ઇતિ શ્રીસત્સંહિજીવને...દ્વિતીયપ્રક-  
રણે રસાસ્વાદેન ઋષ્યશૃંગપરાભવનામા ત્રયોદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૩॥

### અધ્યાય ૧૪ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે મયારામ વિપ્ર ! પૂર્વે ભગવાન ઋષભ-  
દેવના પુત્ર ભરત નામના એક નૃપતિ હતા. આ ભરતજી જંબુદ્વીપના  
કિંપુરૂપાદિ નવેય ખંડના અધિરાજ હતા ॥૧॥ હે દ્વિજ ! આ પૃથ્વીનો ખંડ  
પ્રથમ અજનાભ એવા નામથી વિખ્યાત હતો તે આ ભરતજીના પ્રતા-  
પાતિશયથી તેમનાજ નામથી ‘ભારત’ એમ સર્વત્ર વિખ્યાત થયો છે  
॥૨॥ આ ભરત રાજા ધર્મેકપરાયણ થઈ ધર્મથી પ્રજાનું પરિપાલન કરતા  
થકા અનેક પ્રકારના યજ્ઞોવડે ભગવાન વાસુદેવનું યજન કરતા હતા ॥૩॥  
ધર્મથી પ્રજાપરિપાલનરૂપ વર્ણધર્મના અનુષ્ઠાનથી અને ભગવત્પ્રીણ-

૧ આ અધ્યાયમાં મૃગબાળકમાં સ્નેહાનુબન્ધને લીધે ભ્રષ્ટ થએલા, ઋષભદે-  
વના પુત્ર ભરતજીની ચમત્કારી કથા કહી છે.

વત્યનુવાસરમ્ । તતોઽન્યત્ર વિરક્તિશ્ચ રાજ્યયોષાધનાદિષુ ॥૪॥  
 વિમજ્ય દત્ત્વા પુત્રેભ્યસ્તતો રાજ્યં યથોચિતમ્ । પ્રાર્થ્યાં સુરૈરપિ  
 નિજાં શ્રિયં સ મલવજ્જહૌ ॥૫॥ આરિરાધયિષુર્મત્તયા હરિમેવ  
 મહામતિઃ । સ્ત્રીપુત્રધનરાજ્યાદિ હિત્વાઽગાત્ પુલહાશ્રમમ્ ॥૬॥  
 શાન્તો મુમુક્ષુરેકાકી વિતૃષ્ણો વિષયેષુ ચ । સ ગણ્ડકીતટે તત્ર  
 ચકારોપાસનં હરેઃ ॥૭॥ ફલમૂલામ્બુતુલસીકન્દાદ્યૈઃ પૂજયન્હ-  
 રિમ્ । સ પ્રેમવિવશો નૈવ બુબુધે પૂજનક્રમમ્ ॥૮॥ હિરણ્મયં ચ  
 પુરુષં સૂર્યમણ્ડલમધ્યગમ્ । પુરુષપ્રકૃતિપરં સૂર્યર્ચોપાસ્ત શુદ્ધધીઃ

નૈકરૂપ આશ્રમધર્મ યજ્ઞના અનુષ્ઠાનથી પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ પામતી સત્ત્વગુ-  
 ણની સમૃદ્ધિવડે નિર્મળ મનવાળા થએલા ભરતજીને ભગવાન વાસુદેવમાં  
 ભક્તિ અને તે થકી ખીલ રાજ્ય વિત્ત વનિતા વિગેરે વિષયોમાં વિરક્તિ  
 વૃદ્ધિ પામતી ગઈ ॥૪॥ તેપછી ભરતજીએ પ્રજાપરિપાલન પ્રયોજનવાળો  
 રાજ્યભાર સુમતિપ્રમુખ પાંચ પોતાના પુત્રોને યથાયોગ્ય વિભાગ કરી  
 આપીને સુરોએ પણ સ્પૃહા કરવા યોગ્ય પોતાની સંપદાનો મળની પેઠે  
 ત્યાગ કરી દીધો ॥૫॥ મુમુક્ષુ માટેજ મહામતિમાન આ ભરતજી ભગવાનનું  
 અનન્ય ભક્તિથી આરાધન કરવા ઇચ્છતાં જેમાં સ્ત્રી પુત્ર ધન રાજ્યાદિકનો  
 યોગ અવર્જનીય છે એવા નગરનો પરિત્યાગ કરી ઝટ સિદ્ધિને આપનારા  
 પુલહાશ્રમમાં ગયા ॥૬॥ આ ભરતજી વિષયોમાં વિમુખ, માટેજ મુમુક્ષુ-  
 મોક્ષ સાધનમાટે પ્રવર્તતાં તે આશ્રમમાં તપને ઉચિત ગંડકી નદીના  
 તટમાં જનસંગે વર્ણત એકાકી થઈ, શાંત-ઉપાસનમાં અત્યંત ઉપયોગી  
 ઇન્દ્રિયનિગ્રહની સંપત્તિએ યુક્ત થઈ શ્રીહરિનું ભક્તિયોગલક્ષણ ઉપાસન  
 કરવા લાગ્યા ॥૭॥ આ ભરતજી તપસ્વિજનોને સમુચિત એવાં ફળ,  
 મૂળ, જળ, તુલસીદળ, કંદ આદિકવડે શ્રીહરિનું પૂજન કરતાં પ્રેમપર-  
 વશતાને લીધે પૂજામાં અર્ધ્ય, પાદ આયમનીય, ધૂપ દીપ આદિક ઉપ-  
 ચારો અર્પણ કરવાના ક્રમનો જે પૂર્વાપર નિયમ છે તેનેપણુ ભુલી જતા  
 હતા ॥૮॥ ભગવદુપાસનથી શુદ્ધ અંતઃકરણવાળા ભરતજી સૂર્યમંડળના  
 મધ્યમાં વિરાજમાન, ‘ય ઇષ આદિત્યે હિરણ્મયઃ પુરુષો દૃશ્યતે હિરણ્ય-



॥૯॥ ગણ્ડકયામેકદા સ્નાત્વા જજાપ પ્રણવં હૃદિ । પિપાસુર્હરિણી  
તાવત્ત્રૈકાઽઽયાતુ ગર્ભિણી ॥૧૦॥ યાવત્ પિવતિ સા તોયં તાવ-  
ત્કશ્ચન કૈસરી । ઉચ્ચૈશ્ચકાર નિનદં સર્વલોકભયઙ્કરમ્ ॥૧૧॥ તં  
શ્રુત્વાતિભયાત્તસ્યા દ્રવન્ત્યા ગણ્ડકીતટે । ગર્ભઃ પપાત સહસા  
સ્ત્રોતસ્યથ મમાર સા ॥૧૨॥ ઉદ્દામાનં તરઙ્ગૈસ્તં કૌમલાઙ્ગં મૃગી-  
સુતમ્ । વિલોક્ય સ તુ રાજર્ષિર્દયયાશ્રમમાનયત્ ॥૧૩॥ તસ્ય  
તસ્મિન્નતિસ્નેહો વવૃથેઽનુદિનં તતઃ । અનાથસ્યાસ્ય ન ત્રાતા માં  
વિનેતિ દયાવશાત્ ॥૧૪॥ નિયમાઃ સ્નાનસંધ્યાદ્યા અર્હિંસાદ્યા  
યમાસ્તથા । મૃગં લાલયતસ્તસ્ય સર્વે નષ્ટાઃ શનૈઃ શનૈઃ ॥૧૫॥

શ્મશ્તુર્હિરણ્યકેશ આપ્રણસ્વાત્સર્વ એવ સુવર્ણસ્તસ્ય યથા કપ્યાસં પુણ્ડરી-  
કમેવમક્ષિણી' આ શ્રુતિમાં પ્રતિપાદન કરેલા હિરણ્યમય પુરૂષ-દિવ્યરૂપ-  
વાળા, માટેજ પ્રકૃતિ પુરૂષથકી સ્વરૂપ સ્વભાવથી વિલક્ષણ એવા પરમ-  
પુરૂષની 'પરોરજઃ સવિતુઃ' આ સૂર્યની ઋચાવડે ઉપાસના કરવા લાગ્યા.  
સર્વ વેદોવડે આજ-ભગવાનજ વેદ છે. આ અર્થ ભગવાને ગીતામાં કહ્યો છે  
॥૮॥ આવા ભરતજી કોઈ સમયમાં ગંડકી નદીમાં સ્નાન કરી હૃદયમાં  
ઓંકારનો જપ કરતા હતા. તે અવસરમાં કોઈ એક ગર્લિણી મૃગલી તર-  
સથી આકુળ થતાં જ્યાં ભરતજી રહ્યા છે તે સ્થળમાં આવી ॥૧૦॥ આ-  
વેલી મૃગલી જેટલાકમાં જળ પિવેછે, તેટલાકમાં કોઈ એક કેસરી-સિંહે  
સમીપમાં સર્વ પ્રાણીઓને ભય કરનારો મહા મોટો નાદ કર્યો ॥૧૧॥  
સિંહના શબ્દને સાંભળીને અતિ ભયને લીધે નદીના તટમાં એકદમ કુદીને  
દોડતાં મૃગલીનો ગર્ભ નીકળીને એકદમ નદીના પ્રવાહમાં પડી ગયો, તે  
પછી મૃગલી તેજ ક્ષણમાં મરણ પામી ગઈ ॥૧૨॥ આ રાજર્ષિ ભરતજી  
તરંગોમાં તણાતો, કોમળ અવયવવાળો, મૃગીસુત જોઈને તત્ક્ષણ દયા આ-  
વતાં તેને પોતાના આશ્રમમાં લાવ્યા ॥૧૩॥ તેપછી 'માતા પિતાના અભા-  
વથી અનાથ આ મૃગીઆળકનો મારા વિના બીજો કોઈ રક્ષક નથીજ'  
એમ માનીને એમાં અતિ દયાવશાત્ ભરતજીને અતિશય સ્નેહ પ્રતિદિન  
વધવા લાગ્યો ॥૧૪॥ મૃગઆળકને લાલ લડાવતા ભરતજીના સ્નાન સંધ્યાદિ

બાલત્વાત્કોમલતનું તં સમ્પ્રીણયતો મુદા । તદેકવદ્ધચિત્તસ્ય  
 હર્યર્ચાપ્યાડસ વિસ્મૃતા ॥૧૬॥ આસને શયને યાને ભોજનાદૌ  
 ચ તં શિશુમ્ । દૂરે કર્તું ક્ષણમપિ સોઽતિસ્નેહાન્ન ચાશકત્ ॥૧૭॥  
 તર્સિશ્ચ સ્વેચ્છયાઽન્યત્ર ગતે કાપિ ક્ષણં મૃગે । રાજર્ષિર્નષ્ઠધન-  
 વજ્જાયતે સ્પાતિવિહ્વલઃ ॥૧૮॥ તૃણાનિ ચરતસ્તસ્ય કદાચિત્સ્વા-  
 શ્રમાગમે । વિલમ્બો જાયતે યર્હિ તદા વિલપતિ સ્સ સઃ ॥૧૯॥  
 કામિની કામુકસ્યેવ રાજર્ષિઃ સ મૃગીશિશોઃ । શશાક વિરહં  
 સોદું નૈવ સ્નેહવશાત્કચિત્ ॥૨૦॥ इत्थं મૃગસુતાકારમનસસ્તસ્ય  
 ભૂપતેઃ । સ્વદેહારમ્ભકં કર્મ સમાપ્તિમગમદ્વિજ ! ॥૨૧॥ કાલહા-

નિયમો તથા આહિંસાદિ યમો સર્વેપણુ ધીમે ધીમે વિદ્યુત્ત થઈ ગયા. યોગનો  
 અવસર ક્યાંથી આવે ? બાળભાવને લીધે કોમળ શરીરવાળા મૃગીસુતનું  
 પ્રહર્ષથી પરિપાલન કરતા, બાળકમાંજ એક નિબદ્ધ અંતઃકરણવાળા ભર-  
 તજ ભગવત્પૂજ પણુ ભુલી ગયા ॥૧૫-૧૬॥ એસવું, સુંવું, જવું, જમવું  
 વિગેરે દૈહિક ક્રિયાના સમયમાંપણુ ક્ષણમાત્રપણુ તે મૃગલાને અતિશય સ્નેહને  
 લીધે દૂર કરવા સમર્થ થતા નહિ ॥૧૭॥ આ મૃગ કદાચિત્ સ્વેચ્છાથી  
 એક ક્ષણપણુ સ્થળાંતરમાં જાય તો રાજર્ષિ ભરત જેનું સર્વસ્વ વિનષ્ટ થયું  
 છે એવો પ્રાકૃત પુરૂષ જેમ અતિવ્યાકુળ થાય એમ અતિવિહ્વળ થઈ  
 જતા હતા ॥૧૮॥ આશ્રમની સમીપેજ અહીંથી તહીંથી તૃણને ચરતાં  
 મૃગલાને જે આશ્રમમાં પાછું આવતાં ક્ષણપણુ વિલંબ થાય તો કોઈ  
 હિંસકે મારો આ મૃગબાળક મારી નાંખ્યો હશે કે શું ? એવી અતિશંકાથી  
 દીન વિલાપ કરતા હતા ॥૧૯॥ ડિં બહુના-જેમ કામિની કામુકનો વિરહ  
 ક્ષણ પણુ સહન કરી શકે નહિ એમ આ રાજર્ષિ અતિ સ્નેહને લીધે  
 આ મૃગ શિશુનો વિરહ ક્ષણપણુ સહન કરવા ક્યારેયપણુ સમર્થ થતા ન  
 હતા ॥૨૦॥ હે દ્વિજ ! આ પ્રકારે મનમાં મૃગસુતનેજ સદાય સંભારતા  
 ભૂપતિ ભરતજનું પોતાના વપુને પ્રારંભનારૂં પ્રારબ્ધ કર્મ પરિસમાપ્ત થયું.  
 એટલે અખંડિત મૃગશિશુની ભાવનાવશાત્ તેનુંજ અનુચિતન કરતાં ભરત-  
 જને પ્રાણાન્ત સમય આવી લાગ્યો ॥૨૧॥ તેપછી ભરતજ અંતકાળમાં પણુ

તતનુઃ સોઽથ મૃગદેહમવાસવાન્ । અન્તકાલેઽપિ તં ધ્યાયન્સમી-  
પથ્યમિવાત્મજમ્ ॥૨૨॥ इत्थं स राजा सन्त्यक्तराज्यस्त्रीपुत्रवै-  
भवः । अपि मृगार्भस्नेहेन पशुत्वं स्वयमाप्तवान् ॥२३॥ एवमन्ये-  
ऽपि बहवो मुनयश्च नृपा अपि । स्नेहेनैव पराभूता लेभिरे दुर्दशां  
भृशम् ॥२४॥ दययापि हरीतरे पदार्थे मनसा स्निह्यति यः स  
रूढयोगः । अपि संसृतिमेति हीनबुद्धिर्भरतोऽसाविव विप्रवर्य !  
नूनम् ॥२५॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे द्वितीयપ્રકરણે  
સ્નેહેન ભરતપરાભવનામા ચતુર્દશોઽધ્યાયઃ ॥૧૪॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—દક્ષદુર્વાસસોર્વિપ્ર ! કથાં માનામિભૂ-

પોતાના પ્રિય પુત્રનેજ જેમ એમ પોતા પાસે રહેલા મૃગલીના અચ્ચાનુંજ  
ચિંતવન કરના થકા કાળે કરીને તનુનો ત્યાગ કરી એજ અંતિમસ્મરણહો-  
ષથી મૃગદેહને પામ્યા ॥૨૨॥ તે આ ભરતજી વૈરાગ્યવેગથી રાજ્ય પુત્ર પત્ની  
આદિકનો પરિત્યાગ કરી ઇષણાવેગથી રહિત થઈ અષ્ટાંગયોગમાં દૃઢ  
નિષ્ઠાવાળા થયા હતા તોપણ મૃગલીના અચ્ચામાં દયાવશાત્ ઉપજેલા  
એવા પણ સ્નેહદોષથી પોતે પશુયોનિને પામ્યા. આ પ્રકારે બીજાપણ અહુ  
મુનિઓ રાજાઓ સ્નેહદોષથીજ પરાભવ પામી દુરંત દુર્દશાને પામ્યા છે  
॥૨૩-૨૪॥ હે વિપ્રવર્ય ! યદ્યપિ દયા ગુણ છે. પરંતુ તે દયાને લીધે પણ જે  
અસ્થાન-ભગવાન સીવાય બીજા પદાર્થમાં મનથી સ્નેહ અંધાય છે તો આ  
સ્નેહ ઉન્મર્યાદિત થતાં દૃઢ ભક્તિયોગાદૃઢને પણ અન્ધન માટે ભરતજીની  
પેઠે નિશ્ચે થાયછે, માટે આવા અનર્થકર સ્નેહનો મોક્ષાર્થીએ દૂરથીજ ત્યાગ  
કરવો ॥૨૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...દ્વિતીયપ્રકરણે સ્નેહેન ભર-  
તપરાભવનામા ચતુર્દશોઽધ્યાયઃ ॥૧૪॥

<sup>૧</sup>અધ્યાય ૧૫ મો.

નારાયણમુનિ કહેછે—હે મયારામ વિપ્ર ! માનદોષ બીજા દોષોની  
અપેક્ષાએ મહા પ્રબળ છે, કેમકે અધિક અનર્થ આપનારો છે. તેનાથી

૧ આ અધ્યાયમાં માનમહાદોષથી પરાભવ પામેલા દક્ષ દુર્વાસાની કથા કહી છે.

તયોઃ । શ્રવ્યામવશ્યં ધાર્યં ચ હૃદિ સદ્ધિર્વદામ્યથ ॥૧॥ પુરા  
ભાગીરથીતીરે ચક્રુર્વિશ્વસૃજો મલમ્ । તત્ર દેવાશ્ચ દેવ્યશ્ચ મુન-  
યોઽપ્યાસતાશ્ચિલાઃ ॥૨॥ દક્ષઃ પ્રજાપતિસ્તત્ર સહસાઽર્કે દવાગ-  
મત્ । યોઽભિષિક્તઃ પ્રજેશાનામાધિપત્યે વિરિશ્ચિના ॥૩॥ તતોઽ-  
ભિમન્યમાનઃ સ્વં સર્વતોઽધિકમેવ સઃ । સભાયાં માનિતો દેવે-  
ર્નત્વા વિધિમુપાવિશત્ ॥૪॥ સ પશ્યન્નભિતો દેવાનાસીનં શિવ-  
મૈક્ષત । એકાગ્ર્યં બ્રહ્મણિ પ્રાપ્તં વાસુદેવે નિજાત્મનઃ ॥૫॥ અકૃતપ્ર-  
ણર્તિં તં ચ જ્ઞાત્વા દક્ષોઽતિમાનવાન્ । શપમાનશ્ચ કોપાત્તં દેવા-  
દીનિદમાહ સઃ ॥૬॥ ન મત્સરાન્ન ચાજ્ઞાનાત્કિશ્ચિદેવા ! વદામ્ય-  
હમ્ । કિન્તુ સામાન્યતો વૃત્તં સાધૂનાં કથયામિ વઃ ॥૭॥ इत्या-

દક્ષપ્રજાપતિ અને દુર્વાસા મહર્ષિ પરાભવ પામ્યા હતા. તેમનું ચરિત્ર  
જે માનહોષને પ્રખ્યાપન કરનાર, સર્વ વિવેકિઓએ ‘આ અવશ્ય ત્યાજ્ય  
છે’ એવા નિશ્ચય માટે અવશ્ય શ્રવણીય અને હૃદયમાં સદાય ધારણીય  
છે તે તમોને હવે કહું છું ॥૧॥ પૂર્વે પ્રજાપતિઓએ ભાગીરથી ગંગાના તટમાં  
યાગનો આરંભ કર્યો. તે યાગમાં સર્વ દેવો દેવીઓ અને મુનિઓ પણ આવ્યા  
॥૨॥ જેનો બ્રહ્માએ મરીચ્યાદિ પ્રજાપતિઓના અધિપતિપણમાં અભિ-  
ષેક કર્યો છે એવો સૂર્યસમાન તેજસ્વી દક્ષપ્રજાપતિ તે યાગમાં અકસ્માત્  
આવ્યો ॥૩॥ આતો પોતાને સર્વની અપેક્ષાએ અધિક ( ઉત્કૃષ્ટ ) અભિ-  
માનપૂર્વક માનીને દેવોએ સન્માન કર્યો થકો પોતાના તાત બ્રહ્માને પ્રણામ  
કરી સભામાં પોતાના આસનમાં બેઠો ॥૪॥ બેસીને ચારે બાજુ સાભિમાન  
ચક્ષુને ફેરવતાં તેના જોવામાં શિવજી આવ્યા. જે શિવજી પોતાના અંત-  
રાત્મા ભગવાન્ વાસુદેવમાં ઐકાત્મ્યભાવનાથી મનોવૃત્તિને લીન કરીને  
બેઠા હતા ॥૫॥ તેમના મહિમાને નહિ જાણતો અભિમાનાન્ધ દક્ષ ‘શિવે  
મને પ્રણામ કર્યો નહિ માટે અભિમાનયસ્ત છે’ એમ એમને માનીને  
ક્રોધથી તેમને શાપ આપતો થકો દેવાદિકને ઉદ્દેશીને એમ બોલ્યો કે ॥૬॥  
હે દેવો ! તમો સાંભળો. જે આ હું કહું છું તે મત્સરતાથી કે ધર્મના સ્વરૂ-  
પને નહિ જાણીને કહેતો નથી કિંતુ જે વૃત્ત-સદાચાર સાધુઓને સાધારણ

દિમાનિભાષાયા યુક્તિભિઃ સ્વસ્ય સાધુતામ્ । દર્શયિત્વા સુરાંશ્ચક્રે  
 ગર્હણાં શઙ્કરસ્ય સઃ ॥૮॥ લોકપાલયશોહન્તા નિર્લજ્જઃ શઙ્કરો  
 હ્યયમ્ । સન્મર્યાદાં સમુલ્લઙ્ગ્ય સ્તબ્ધોઽસ્માનવમન્યતે ॥૯॥ જામા-  
 તૃત્વાત્તુ શિષ્યો મે ગુરું વાચાપિ મામસૌ । પ્રત્યુત્થાનાભિવાદાર્હે  
 સદસ્યાદતવાન્ન વૈ ॥૧૦॥ મર્કટાક્ષઃ ક્રિયાહીનો ભૂતસઙ્ગી દિગ-  
 મ્બરઃ । શ્મશાનવાસી મુળ્લસ્રક્ર ચિતામસ્માનુલેપનઃ ॥૧૧॥ અશિ-  
 વાય શિવાશ્યાય નષ્ટશૌચાય દુર્હદે । દત્તા મયાઽનિચ્છતાપિ  
 કન્યાઽસ્મૈ વિધિચોદનાત્ ॥૧૨॥ સોઽયં ભૂરિદુરાચારો યજ્ઞે ભાગં  
 ન શઙ્કરઃ । પ્રાપ્નોત્તિવિતિ ક્રુધા શઙ્કરો દક્ષસ્તં સ્વાલયં યયૌ ॥૧૩॥  
 શઙ્કરો શિવં વ્રજન્તં તં નન્દિકેશઃ શશાપ ચ । દક્ષોઽસ્તુ તત્ત્વ-

છે તેજ તમો સર્વેએપણુ જાણેલું કહું છું. ઇત્યાદિ તેતે માનગર્ભિત યુક્તિ-  
 યુક્ત વચનોવડે પોતાની સાધુતા દેવોને દર્શાવીને શંકરની પણ ગર્હણા કરવા  
 લાગ્યો ॥૭-૮॥ આ શંકર લોકપાળોના યજ્ઞને હણેછે, માટે તે પદને આ  
 લાયક નથી. નિર્લજ્જ આ શંકર સંતોની મર્યાદા સમુલ્લંઘન કરી સ્તબ્ધ  
 થઈ માનનીય એવાપણુ અમારી અવજ્ઞા કરેછે ॥૯॥ હું એનો શ્વશુર, માટેજ  
 ગુરૂ, માટેજ પૂજ્ય છું. અને એતો મારો જમાઈ હોવાથી શિષ્યપદને  
 યોગ્ય છે માટે હું એણે સન્મુખ ઉઠવા યોગ્ય અને અભિવંદન કરવા યોગ્ય  
 છું. આવો હું સભામાં આવ્યો ત્યારે એણે વાણીથીપણુ આદર કર્યો નહિ  
 તો સન્મુખ આવવું અભિવંદન કરવું ઇત્યાદિ આદરની તો વાતજ શી  
 કરવી ? ॥૧૦॥ મર્કટનેત્ર આ શંકર આકૃતિથીજ નિંદ છે. વળી અશુચિ  
 આ ભૂતસંગી દિગંબર શ્મશાનવાસી મુંડમાલી ( મનુષ્યના કપાળની માળા  
 ધારી ) ચિતા ભસ્મનો લેપધારી ક્રિયાભ્રષ્ટ છે તો યજ્ઞસભામાં પ્રવેશને  
 પણુ યોગ્ય કેમ હોઈ શકે ? ॥૧૧॥ મારે ઇચ્છા ન હતી તથાપિ કેવળ  
 બ્રહ્માની પ્રેરણાથી સ્વતઃ અશિવ છે અથાપિ શિવસંજ્ઞાને ધારી રહેલા,  
 શૌચે રહિત, દુષ્ટ હૃદયના આ શંકરને મારી પ્રિય કન્યા આપી. ‘આ રીતે  
 અધિક દુરાચારી આ શંકર યજ્ઞભાગને યોગ્ય ન થાઓ’ એવો ક્રોધવેગથી  
 શાપ આપીને પોતાના નિવાસસ્થાનમાં આલ્યો ગયો ॥૧૨-૧૩॥ શિવના

વિમુખો વસ્તાસ્યો વપુરાત્મધીઃ ॥૧૪॥ ઇતિ શસ્ત્રવા પ્રજાધ્યક્ષં તતો  
 નન્દી તદાશ્રિતાન્ । વિપ્રાનપિ ક્રુધા સર્વાઞ્છશાપારુણલોચનઃ  
 ॥૧૫॥ વેદવાદેષુ મુહ્યન્તુ સર્વમક્ષ્યા દ્વિજાતયઃ । વૃત્ત્યૈ વિદ્યાત્ર-  
 તધરા યાચકા વિચરન્તિવહ ॥૧૬॥ ઇતિ વિપ્રાઞ્છપન્તં તં વૈદિ-  
 કાનપિ નન્દિનમ્ । વીક્ષ્ય ક્રુદ્ધો ભૃગુઃ શૈવાનશપદ્દારુણો મુનિઃ  
 ॥૧૭॥ ભવત્રતધરા યે ચ યે ચ તાન્ સમનુવ્રતાઃ । પાષણ્ડિનસ્તે  
 ભવન્તુ સચ્છાસ્ત્રપરિપન્થિનઃ ॥૧૮॥ નષ્ટશૌચા મૂઢધિયો જટામ-  
 સ્માસ્થિધારિણઃ । વિશન્તુ શિવદીક્ષાયાં યત્ર દૈવં સુરાસવમ્ ॥૧૯॥  
 શપત્યેવં ભૃગૌ શૈવાન્વિમનાઃ શઙ્કરસ્તતઃ । ઉત્થાય કૈલાસમગાત્

અનુચરોમાં અગ્રેસર નંદિકેશેતો નિરપરાધી શિવને શાપ આપી ચાલ્યા  
 જતા અપરાધિ દક્ષને દંડ દેવા શાપ આપ્યો કે-આ દક્ષ આત્માપરમાત્માના  
 જ્ઞાને રહિત થાઓ તથા કેવળ દેહાત્માભિમાનાન્ધ થાઓ તથા ઝોકડાના  
 જેવા મુખવાળો થાઓ ॥૧૪॥ આ પ્રકારે નંદીકેશે પ્રબંધ્યક્ષ દક્ષને શાપ  
 આપીને પછીથી કોપવેગથી લાલચોળ લોચનવાળા થઈ દક્ષનો આશ્રય  
 કરી શિવની અવજ્ઞામાં અનુમોદન આપનારા સર્વ વિપ્રોને પણ શાપ આપ્યો  
 કે-આ વિપ્રો વેદવાદો-સ્વર્ગાદિ ક્ષણવાદમાં મોહ પામો-આસક્ત થાઓ.  
 તથા લક્ષ્યાલક્ષ્યના વિચારે શૂન્ય થાઓ. તથા કેવળ વૃત્તિ વાસ્તેજ  
 વિદ્યા વ્રતને ધારણ કરનારા થાઓ. તથા માન મળે નહિ એવા યાચકો  
 થઈ લોકમાં જ્યાં ત્યાં ભટક્યા કરો ॥૧૫-૧૬॥ આ પ્રકારે વૈદિક એવા પણ  
 વિપ્રોને કોપવેગથી શાપ આપતા નંદીકેશને જોઈને ભૃગુમુનિએ ક્રોધે કરી  
 અધિક ક્રૂર થઈ શૈવોને શાપ આપ્યો કે-જે પુરૂષો ભવવ્રત-સર્વદા શ્મશા-  
 નમાં રહેવું. ચિતાલસ્મ ચોળવી, કપાળમાળા ધારવી, ઇત્યાદિ પાશુપત  
 વ્રતને ધરનારા છે અને જે પુરૂષો તેવાઓને અનુસરેલા છે તે સર્વે સ-  
 ંઘાસ્ત્ર-વેદ તથા તેના ઉપખંડણરૂપ સ્મૃત્યાદિકના પરિપન્થી ( ખંડન  
 કરનારા શત્રુ ) માટેજ પાખંડી થાઓ અને જે દીક્ષામાં સુરામધને દેવનિ-  
 વેદન દ્રવ્ય તરીકે મનાય છે એવી તામસોએજ એક સેવવા યોગ્ય શિવદી-  
 ક્ષામાં પ્રવેશ કરી શૌચાચારે રહિત, મૂઢમતિવાળા, જટા લસ્મ અને અ-



પાર્ષદૈઃ સહિતો નિજૈઃ ॥૨૦॥ અથ કોઽપિ મર્થં કર્તું રુદ્રભાગં  
વિના ભુવિ । નાશકત્કાપિ દેવોઽપિ કાલોઽયાદ્વિમર્થો મહાન્  
॥૨૧॥ તતો દક્ષઃ સ્વયં યજ્ઞમારેમે માનનશ્રદ્ધીઃ । શિવમેકમનાહૂય  
યુક્તો દેવૈસ્તથર્ષિભિઃ ॥૨૨॥ અનાદરં શઙ્કરસ્ય જ્ઞાત્વા બ્રહ્મા તથા-  
ઽચ્યુતઃ । અપ્યાદરાત્સમાહૂતૌ તન્મર્થં નૈવ જગ્મતુઃ ॥૨૩॥ દક્ષેણ  
કન્યાપિ નિજા શઙ્કરદ્વેષતઃ સતી । નાઽઽહૂતા કન્યકાસ્ત્વન્યાઃ  
સમાહૂતાઃ સમર્તૃકાઃ ॥૨૪॥ વિમાનાનિ સમારુહ્ય યાન્તીર્ગગનવ-  
ર્ત્મના । સુરાજ્ઞનાઃ પિતુર્યજ્ઞં વીક્ષ્ય હૃષ્ટાઽભવત્સતી ॥૨૫॥ અના-  
હૂતાપિ સા પિત્રા દ્રષ્ટું યજ્ઞમહોત્સવમ્ । અત્યુત્સુકોચતા ગન્તું  
વભૂવ સ્ત્રૈણધીવશાત્ ॥૨૬॥ શઙ્કરેણ નિષિદ્ધાપિ યુક્તિર્મિર્બહુધૈવ

સ્થિતે ધારણ કરનારા થાઓ ॥૧૭-૧૮॥ હે વિપ્ર ! ભૃગુઋષિએ આ પ્રકારે  
પોતાના અનુચરોને શાપ આપ્યો એટલે શિવ ઉદાસીન થઈ સલામાંથી  
તત્કાળ ઉઠીને પોતાના પ્રમથાદિ પાર્ષદો સાથે કૈલાસમાં ચાલ્યા ગયા ॥૨૦॥  
તેપછી દક્ષના શાપથી અને રુદ્રના ભયથી પૃથ્વીઉપર કોઈપણ દેશમાં  
કોઈપણ જન કે દેવપણુ રુદ્રભાગ વિના યજ્ઞ કરવા સમર્થ થયો નહિ. એમ  
થતાં બહુ કાળ યાગ વિનાનો જ વ્યતીત થયો ॥૨૧॥ તેપછી સ્વયં દક્ષ-  
પ્રજાપતિએ શિવનું અપમાન કરવા તેમને એકલાને નહિ બોલાવીને જ  
બીજા દેવોને બોલાવી તેમની સાથે તથા ઋષિઓ સાથે મળી જઈને મા-  
નથી અસ્તચિત્તવાળો થઈ યજ્ઞનો આરંભ કર્યો. બ્રહ્માતો દક્ષે અત્યાદરથી  
બોલાવ્યા છે પણ શંકરનો અનાદર દેખીને તેના યજ્ઞમાં ગયા જ નહિ. તેમ જ  
વિષ્ણુ પણ ગયા નહિ ॥૨૨-૨૩॥ આ દક્ષે પોતાની પણ દીકરી સતી  
( દાક્ષાયણી )ને શંકર ઉપરના દ્વેષાતિશયને લીધે બોલાવી જ નહિ. બીજા  
કન્યાઓને તો તેમના તેમના પતિઓની સાથે બોલાવી. સતીતો પિતાના  
યજ્ઞપ્રતિ વિમાનમાં બેસીને ગગનમાર્ગથી જતી સુરાંગનાઓને બોધને પ્ર-  
હર્ષ પામી, પોતાને પિતાએ બોલાવી નથી તથાપિ સાહસાદિ સ્ત્રીસ્વભાવને  
સહજ એવી બુદ્ધિએ પ્રેરવાથી યજ્ઞમાં જવા ઉદ્ધમી થતાં શંકરે બહુ પ્રકા-  
રની યુક્તિઓવડે નિષેધ કર્યો તથાપિ સતી યજ્ઞમહોત્સવના દર્શનના ઉ-

सा । गणैः कतिपर्यैर्युक्ता पितुर्यज्ञं हठाद्ययौ ॥२७॥ शिवद्वेषव-  
शादक्षो न तां दृष्ट्वाऽप्यवैक्षत । अनादृता ततः सापि तस्मै  
चुक्रोध मानिनी ॥२८॥ अरुद्रभागं यज्ञं च वीक्ष्य दक्षं सती रुषा ।  
निर्भर्त्स्य बहुधा देहं जहौ सद्यः समाधिना ॥२९॥ ततो रुद्रगणा  
दक्षं हन्तुमभ्यापतन् हि तान् । भृगुर्धातयितुं बह्वेर्देवान्समुदपा-  
दयत् ॥३०॥ तैरुलमुकप्रहरणैर्ऋभुसंज्ञैरितस्ततः । हन्यमाना रुद्र-  
गणाः पलायनमकुर्वत ॥३१॥ एतं वृत्तान्तमखिलं कैलासे नारदः  
शिवम् । समागत्याऽऽह तच्छ्रुत्वा भृशं क्रोधमवाप सः ॥३२॥  
खजटायाः स उत्पाद्य वीरभद्रं गणाधिपम् । प्राह दक्षं सयज्ञं  
त्वं जह्यद्यैवाविचारयन् ॥३३॥ इत्याज्ञप्तो ययौ सद्यः सोऽपि

તસાહ વેગથી પ્રમથાદિ કેટલાક ગણોને સાથે લઈને હઠથી પિતાના યજ્ઞમાં  
ગયાં ॥૨૪-૨૭॥ દક્ષે શિવ ઉપરના દ્વેષાતિશયને લીધે સ્વયં આવેલી  
પોતાની સુતાને દેખીને પણ બહુ માનથી કે પ્રેમથી જોઈપણ નહિ તો વા-  
ણીથી સત્કારતો ક્યાંથી કરે ? એ રીતે અનાદર પામેલાં માનિની સતીએ  
રૂદ્રભાગ વિનાનો તે યજ્ઞ જોઈને ક્રોધથી દક્ષને બહુધા તિરસ્કાર કરી, તે  
અપમાન નહિ સહન થતાં તત્કાળ સમાધિવડે દેહનો ત્યાગ કરી દીધો-સ્વયં  
સતી સ્વાધીન પ્રાણુગતિવાળાં હોવાથી યોગિઓના માર્ગથી શ્વાસનો નિરોધ  
કરી દેહનો ત્યાગ કર્યો ॥૨૮-૨૯॥ દાક્ષાયણીનો દેહત્યાગ દેખીને ક્રોધ  
પામેલા રૂદ્રગણોને દક્ષને હણવામાટે સામા દોડ્યા આવતા દેખીને ભૂગુન્ઢ-  
પિએ તેઓને હણવા માટે દક્ષિણાશિ થકી દેવો ઉત્પન્ન કર્યા ॥૩૦॥ ઉત્પન્ન  
થએલા ઋભુનામના દેવોએ ઉદ્ભુક આયુધોવડે તાડન કરેલા રૂદ્રગણો ભય  
પામીને જ્યાં ત્યાં પલાયન કરી ગયા ॥૩૧॥ નારદમુનિએ કૈલાસમાં શિવ  
સમીપે જઈને આ સમગ્ર સતીમરણાદિ વૃતાંત નિવેદન કર્યું, તેને સાંભ-  
ળીનેજ શિવ અધિક ક્રોધ પામ્યા ॥૩૨॥ તેપછી શિવે પોતાની જટાથકી  
ગણાધિપતિ વીરભદ્રને ઉત્પન્ન કરી તેને કહ્યું કે-હે વીરભદ્ર ! તું કાંઈપણ  
વિચાર કર્યા વિના હમણાંજ અહીંથી જઈને યજ્ઞસહિત દક્ષને મારી નાંખ્ય  
॥૩૩॥ આવી આજ્ઞા આપેલો વીરભદ્ર પણ ખીજ ગણોને સાથે લઈ તત્ક્ષણ

દક્ષમલં વૃતઃ । ગણૈરન્યૈર્ધરાં સર્વાં કમ્પયન્ ગિરિરાઙિવ ॥૩૪॥  
તત્ર ગત્વા યજ્ઞકુણ્ડમુત્સન્ન્ય મણ્ડપાદિ ચ । દગ્ધ્વા દક્ષસ્ય તુ  
શિરશ્છિત્વા વહ્નો જુહાવ સઃ ॥૩૫॥ તત્પક્ષપાતિનો દેવાનૃષી-  
શ્ચાપ્યુલ્મુકાદિભિઃ । શૈવાઃ સન્તાડયામાસુર્મણિમત્પ્રમુખા અપિ  
॥૩૬॥ છિન્નમગ્નપ્રતીકાસ્તૈ ચક્રુઃ સર્વે પલાયનમ્ । કૃતકાર્યા  
રુદ્રગણાઃ કૈલાસં પુનરાયયુઃ ॥૩૭॥ તતઃ કાલે વહુતિથે વ્યતી-  
તેઽસ્થિલનિર્જરૈઃ । પ્રાર્થિતેશાનુગ્રહેણ છાગાસ્યો જીવતિ સ્વ સઃ  
॥૩૮॥ માનેનેત્યમનર્થોઽભૂદ્દક્ષસ્યાપિ પ્રજાપતેઃ । શઙ્કરાવજ્ઞયા  
લોકે ગર્હણા ચાપિ ભૂયસી ॥૩૯॥ અથ દુર્વાસસઃ સાક્ષાદ્રૌદ્રસ્ય  
ચ તપોનિધેઃ । અપિ માનાત્પરાભૂતિં કથયામિ શ્રુણુ દ્વિજ ! ॥૪૦॥  
અમ્બરીષાભિધો રાજા સૂર્યવંશસમુદ્ભવઃ । સત્તદ્વીપવર્તીં પૃથ્વીં

જાણે પાદચારી મૂર્તિમાન ગિરિરાજ હોય ને શું ? એમ સમગ્ર પૃથ્વીને કંપા-  
વતો થકો દક્ષના યજ્ઞ તરફ દોડ્યો ॥૩૪॥ વીરભદ્રે યજ્ઞમાં જઈને યજ્ઞકુંડ  
ખોદી નાખી મંડપાદિ બાળી નાખીને, દક્ષના મસ્તકને તો છેદીને યજ્ઞાર્થે  
ઉપકલ્પેલા અગ્નિમાં હોમી દીધું ॥૩૫॥ શિવગણો અને ખીજ તેમના  
મણિમત્પ્રમુખ અનુચરો દક્ષપક્ષપાતિ દેવો તથા ઋષિઓને પણ લાગતા  
ઉમાયડીયા આદિકથી અત્યંત તાડન કરવા મંડ્યા ॥૩૬॥ તે સમયે તે સર્વે  
છિન્ન અવયવવાળા અને ભગ્ન અવયવવાળા થતાં પલાયનનેજ પ્રાણુરક્ષક-  
પણે આશ્રય કરી રહ્યા. આ રીતે રુદ્રનું શાસન પ્રવર્તાવીને કૃતકૃત્ય થએલા  
રુદ્રગણો કૈલાસમાં પાછા ગયા ॥૩૭॥ તેપછી સમસ્ત દેવતાઓ યાગમધ્યે  
યજ્ઞમાનનો વિનાશ અને યજ્ઞનો ભંગ લાળીને લય પામી લેગા થઈ ‘આ  
યજ્ઞમાન પ્રાણુ પામીને જીવતો થાય’ એવી એજ મહાદેવની પ્રાર્થના કરવા  
લાગ્યા. પ્રાર્થનાથી પ્રસન્ન થએલા સદાશિવના અનુગ્રહથી બોકડાના મસ્ત-  
કથી સાંધેલા પોતાના કાયથી દક્ષ જીવતો થયો ॥૩૮॥ હે દ્વિજ ! એ રીતે  
માને કરીને પ્રજાપતિ એવાપણુ દક્ષને મહા અનર્થ થયો હતો અને એની  
શંકરના અપમાનથી લોકમાં મોટી ગર્હાપણુ થઈ હતી ॥૩૯॥

હે દ્વિજ ! હવે રુદ્રાવતાર તપોનિધિ દુર્વાસા મુનિનો પણ માનદોષથી થ-

પુરાઽશાસીન્મહામતિઃ ॥૪૧॥ હરિમીજે મહાયજ્ઞેઃ પિતૃવત્પાલય-  
ન્પ્રજાઃ । નાનાવ્રતાનિ દાનાનિ સોઽકરોદ્ધરિતુષ્ટયે ॥૪૨॥ દેવા-  
નામપિ દુષ્પ્રાપ્તં સ્વૈશ્વર્યં ક્ષણભદ્રુરમ્ । જાનન્વિરક્તસ્તત્રાસૌ સ્નેહં  
નારાયણે વ્યધાત્ ॥૪૩॥ સતાં સમાગમં કુર્વન્મક્તિં નવવિધાં  
હરૌ । ચકારૈકમનાસ્તેન સન્તુતોષ સ વૈ ભૃશમ્ ॥૪૪॥ તુષ્ટઃ સ  
તસ્ય રક્ષાર્થં ચક્રં સ્વીયં સુદર્શનમ્ । તત્પાર્શ્વે સ્થાપયામાસ સર્વા-  
રિષ્ટવિનાશનમ્ ॥૪૫॥ સ એકદા તુ નૃપતિર્દધાર દ્વાદશીવ્રતમ્ ।

એલો પરાભવ કહુંછું તેને સાંભળો ॥૪૦॥ પૂર્વે સૂર્યવંશમાં ઉત્પન્ન થએલો  
અંબરીષ નામનો એક રાજા સાતદ્વીપવાળી પૃથ્વીનું સર્વથા પાલન કરનારો  
અને ભગવાનની પ્રસન્નતામાંજ ઉપયોગી થાય એવી સમસ્ત વૃત્તિવાળો  
હોવાથી મહામતિમાન હતો ॥૪૧॥ આ રાજા સર્વ પ્રજાઓને પિતાની પેઠે  
પ્રેમથી પરિપાલન-પ્રિય હિત કરતો થકો મહાયજ્ઞ-સર્વભૂતસૌહાર્દમાં  
ઉપરોધ ન કરે એવી મહત્તાએ યુક્ત એવા યજ્ઞોવડે અથવા-મહાયજ્ઞ-  
સર્વકર્મસમારાધ્ય, સર્વના અંતરમાં રહેલા, શ્રીમન્નારાયણનું સાક્ષાત્ અવ-  
લંબન રાખીને પ્રવર્તેલા હોવાથી મહાન્ એવા યજ્ઞોવડે શ્રીહરિનું યજન કરતા  
હતા. અને વિવિધ દાનો વ્રતો ભગવાનની પ્રીતિમાત્રની આકાંક્ષા રાખીને  
( નિષ્કામ ) કરતા હતા ॥૪૨॥ આ રાજાએ પોતાનું જે ઐશ્વર્ય અખંડભૂમંડ-  
ળના અધિપતિપણાંરૂપ છે અને જે દેવોનેપણ દુર્લભ બ્રહ્માસંબન્ધિ ઐશ્વર્ય  
છે તે સર્વને પણ ક્ષણભંગુર જાણીને, તેમાં વૈરાગ્યથી જળકમળવત્ નિલેપ  
રહીનેજ શ્રીકૃષ્ણ નારાયણમાંજ સમધિક્ત સ્નેહ કર્યો હતો ॥૪૩॥ આ  
રાજા પ્રતિદિન સંતોનો સમાગમ કરવાપૂર્વક ભગવાનમાં શ્રવણ કીર્તનાદિ  
નવ પ્રકારની ભક્તિને એક મનથી કરતો હતો. આ કારણથી તેની ઉપર  
ભગવાન અત્યંત પ્રસન્ન થયા હતા ॥૪૪॥ પ્રસન્ન થએલા ભગવાનેતો ભક્ત-  
કચ્છિત હોવાથી પોતાના એકાંતિક ભક્ત અંબરીષ રાજાની રક્ષાભાટે સર્વ  
અનર્થને વિનાશ કરનાર પોતાનું આયુધ સુદર્શન રાજાની પાસે અદૃશ્ય  
રૂપથી સદાય રાખી મુક્યું હતું ॥૪૫॥ આ રાજાએ એક સમયે શ્રીકૃષ્ણને  
સંતુષ્ટ કરવા મધુવનમાં જઈ એક વર્ષ સાધ્ય દ્વાદશીવ્રત ભાર્યા સાથે ધા-

સાંવત્સરં મધુવને સભાર્યઃ કૃષ્ણતુષ્ટયે ॥૪૬॥ વ્રતાન્તે કાર્તિકે  
માસિ ત્રિરાત્રં સમુપોષિતઃ । હરેઃ કૃત્વા મહાપૂજાં દદૌ દાનાનિ  
ભૂરિશઃ ॥૪૭॥ દ્વાદશ્યાં બ્રાહ્મણાન્ સમ્યક્ તર્પયિત્વેષ્ટભોજનૈઃ ।  
કરોતિ પારણાં યાવદુર્વાસાસ્તાવદાયયૌ ॥૪૮॥ અતિથિં તમુપા-  
યાતં પ્રત્યુત્થાનાસનાદિભિઃ । માનયિત્વા ભોજનાર્થં પ્રાર્થયામાસ  
ભૂપતિઃ ॥૪૯॥ તથેત્યુક્ત્વા મુનિઃ સ્નાતું કાલિન્દીમગમદ્રુતમ્ ।  
માધ્યાહ્નિકં કુર્વતોઽસ્ય વિલમ્બસ્તત્ર ચાભવત્ ॥૫૦॥ દ્વાદશ્યાં  
પારયન્ રાજા મુનિં જ્ઞાત્વા વિલમ્બિતમ્ । વિપ્રાઞ્છાસ્ત્રવિદોઽપૃ-  
ચ્છત્કર્તવ્યં સ્વસ્ય સઙ્કટે ॥૫૧॥ બ્રાહ્મણાતિક્રમે દોષો દ્વાદશ્યાં  
ચાપ્યપારણે । અતો મયાઽત્ર કિં કાર્યમિત્યુક્તાસ્તેઽબ્રુવન્ દ્વિજાઃ  
॥૫૨॥ ત્વં પારયામ્ભસા યસ્માદશિતં નાશિતં ચ તત્ । इत्याज्ञप्तो

રણુ કર્યું. વ્રતને અંતે કાર્તિક માસમાં ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરી ચોથે દિ-  
વસે-દ્વાદશીએ ભગવાનની મહા પૂજા કરી બહુવિધ દાનો આપી, બ્રાહ્મણોને  
યથેષ્ટ મિષ્ટ શ્રેષ્ઠ ભોજનોવડે અતિવૃત્ત કરી, જેટલાકમાં પોતે પારણાં કરવા  
પ્રવર્તે છે તેટલાકમાંજ દુર્વાસામુનિ ત્યાં આવ્યા ॥૪૬-૪૮॥ રાજાએ  
આવેલા અતિથિ દુર્વાસાને સન્મુખ જવું આસન આપવું આદિકવડે સત્કાર  
કરી જમવામાટે પ્રાર્થના કરી. આ મુનિતો તથાસ્તુ કહી સ્નાન કરવા જલદી  
યમુના પ્રત્યે ગયા. ત્યાં ગએલા મુનિતો રાજાની વ્રતનિષ્ઠાનો નહિ વિચાર  
કરીને વિલંબથી માધ્યાહ્નિક વિધિ કરવા લાગ્યા ॥૪૯-૫૦॥ દ્વાદશીમાંજ  
પારણાં કરી લેવા ઇચ્છતા રાજાએતો મુનિને આવવામાં વિલંબ થયો જાણી  
અને પારણાભંગમાં વ્રતહાનિનો વિચાર કરી શાસ્ત્રવેત્તા વિપ્રોને પુછ્યું કે-  
હે વિપ્રો ! અતિથિપણે આવેલા દુર્વાસા મુનિને ત્યાગ કરી ભોજન કરવામાં  
પણ મહાદોષ છે અને દ્વાદશી તિથિમાં પારણાં ન કરાય તોપણ મહાદોષ  
છે. તો આ ધર્મસંકટમાં મારે શું કરવું તે કહો ? આ પ્રકારે રાજાએ પુછેલા  
સભ્ય બ્રાહ્મણો બોલ્યા કે-હે રાજા ! તમો કેવળ જળપાનથી પારણાં કરો.  
પારણાં નિમિત્ત જળપાનમાત્રથી ભોજન કર્યું ગણાશે નહિ તેતો અભોજ-  
નજ કહેવાય. તેમાં 'અપોઽન્નાતિ તન્નૈવાશિતં નૈવાનશિતં' એવી શ્રુતિ છે. આ

દ્વિજૈઃ સોઽપિ પારણામમ્મસા વ્યધાત્ ॥૫૩॥ અથાગતો મુનિ-  
ર્જાત્વા નૃપતિં કૃતપારણમ્ । સ્વાગ્રપૂજ્યત્વમાનોત્થં ક્રોધં પ્રાપ્યા-  
બ્રવીચ્ચ તમ્ ॥૫૪॥ રે નિર્દય ! શ્રીમદાન્ધ ! વિષ્ણવમ્ભક્તેશમાન-  
વન્ ! । નિરંકુશઃ કરોષિ ત્વં કામં ધર્મવ્યતિક્રમમ્ ॥૫૫॥ ત્વં  
મામતિથિમાયાતમાતિથ્યેન નિમન્ય તત્ । અદત્વા ભુક્તવાંસ્તસ્ય  
સઘસ્તે દર્શયે ફલમ્ ॥૫૬॥ હત્યુક્ત્વા રોષતામ્રાક્ષઃ કૃત્યાં કાલા-  
નલોપમામ્ । સ્વજટાયાઃ સ ઉત્પાટ્ય પ્રાહિણોત્તદ્વધાય તામ્  
॥૫૭॥ સ્વહસ્તામાપતન્તીં વીક્ષ્ય તાં નૃપતિઃ સ તુ । નશ્વરં દેહ-

પ્રકારે સભ્ય બ્રાહ્મણોએ આરા આપેલા રાત્રીએપણુ જળમાત્રથી પારણાં  
કર્યાં ॥૫૧-૫૩॥ એટલાકમાં માધ્યાહ્નિક વિધિ કરીને આવેલા મુનિ  
'રાત્રીએ પારણાં કરી લીધાં છે' એમ જાણીને 'અગ્રપૂજ્ય અતિથિ મારી  
આણુ ઉપેક્ષા કેમ કરી ?' એવા અભિમાનથી ઉદ્ભવેલા ક્રોધવેગને વશ થઈ  
રાત્રી પ્રત્યે બોલ્યા કે—રે નીચ ! તું શ્રીમદાન્ધ છું. 'હું વિષ્ણુભક્ત છું' એવું  
કેવળ અભિમાન રાખું છું પણ તું વિષ્ણુનો અભક્ત છું. જે અતિથિઓનો અ-  
તિક્રમ કરે તે વૈષ્ણવ હોઈ શકે નહિ. વળી 'હું ઇશિ છું' એવું પણ અભિમાન  
રાખું છું. વળી નિર્દય અને નિરંકુશ પણ છું—'બ્રાહ્મણ ભુખ્યો છે' એવીપણુ  
તને દયા નથી. અને અધર્મમાર્ગમાં પ્રવર્તતો તું તે તારો કોઈ નિયંતા તથી.  
તું ધર્મવ્યતિક્રમને યથેષ્ટ કરે છે. તેમાં પણ આ તો મહાન્ વ્યતિક્રમ છે,  
કેમકે આતો અતિથિનો અતિક્રમ છે. અતિથિતો પૂજ્ય છે. આ આવેલો  
અતિથિ જે કોઈ-જેવો તેવો વિપ્ર નથી કિંતુ ત્રણ લોકમાં પ્રખ્યાત દુર્વાસા  
તપોનિધિ હું છું. હું કેવળ આવ્યો એટલુંજ નહિ કિંતુ અતિથિપણુમાં મારું  
નિમંત્રણ પણ તેં કર્યું. આમંત્રણને અનુસારે આતિથ્યતો મને આપ્યુંજ નહિ.  
આખ્યા વિનાજ તું જમ્યો. તો આ અતિક્રમનું ફળ હમણાંજ દર્શાવું છું  
॥૫૪-૫૬॥ આ પ્રકારે રાત્રીને કહીને રોષથી રક્ત નેત્રવાળા થઈ પોતાની  
જટાથકી પ્રલય કાળના અગ્નિ જેવી ક્રોધપણુ કૃત્યાને ઉત્પન્ન કરી રાત્રીને  
હણવા માટે મુનિએ મોકલી ॥૫૭॥ અંબરીષ નૃપતિતો તે કૃત્યાને તરવાર  
હાથમાં લઈ સન્મુખ હોડી આવતી દેખીનેપણુ 'દેહનો નાશ થવાનોજ સ્વ-



માત્માનં નિત્યં જ્ઞાનત્ર વિવ્યથે ॥૫૮॥ તદા સુદર્શનં ચક્રં સ્થિતં  
તદવનાય યત્ । તત્તાં કૃત્યાં પુરા દગ્ધ્વા પૃષ્ઠલગ્નં મુનેરભૂત્ ॥૫૯॥  
ચક્રાગ્નિના દહ્યમાનો મુનિશ્ચક્રે પલાયનમ્ । પ્રાણાન્ રિરક્ષિષુઃ  
સ્વીયાન્ સ બભ્રામ દિશો દશ ॥૬૦॥ યત્ર યત્ર મુનિઃ પ્રાયાત્તત્ર  
તત્ર સુદર્શનમ્ । તમન્વગચ્છચ્છાયેવ મૃત્યુર્વા દેહિનં યથા ॥૬૧॥

ભાવ છે અને આત્માનોતો અવિનાશી સ્વભાવ છે' એવી ભાવનાને લીધે  
નજ વ્યથા પામ્યા. દેહતો ઉપચય-વૃદ્ધિ પામવાના સ્વભાવવાળો છે, જે  
ઉપચય છે તે અપચયથી વિનાભૂત નથી એટલે જેનો ઉપચય થાય તેનો  
અપચય-નાશપણુ થાયજ. ક્રોધની અપેક્ષાએ 'ઉપચય' એમ વ્યપદેશ  
થતી અવસ્થાજ ક્રોધની અપેક્ષાએ 'નાશ' એમ પણ વ્યપદેશ થાય,  
યુવા અવસ્થા આવતાં આળ અવસ્થાનો નાશ કહેવાય છે. વૃદ્ધા અવસ્થા  
આવતાં યુવા અવસ્થાનો નાશ કહેવાય છે. તો દેહ તત્ત્વદૃષ્ટિથી જોતાં  
વિનાશૈકસ્વભાવ છે. જે અનભિજ્ઞો છે તેતો 'મારો આ દેહ છે' એમ મોહ  
પામેછે. જે આત્મા છે તેતો ઔપાધિક દેહયોગવાળો છે પણ દેહયોગમા-  
ત્રથી દેહની સાથે વિનાશ સ્વભાવવાળો નથી. 'અન્તવન્ત ઇમે દેહા નિત્ય-  
સ્યોક્તાઃ શરીરિણઃ' 'અજો નિત્યઃ જ્ઞાશ્ચત્તોઽયં પુરાણો ન હન્યતે હન્યમાને  
શરીરે' આ ગીતાપ્રોક્ત પ્રકારે દેહાત્માના વિવેકવાળાને અથાનો પ્રસંગજ  
ક્યાં છે ? ॥૫૮॥ તે સમયમાં જે ભક્તરાજની રક્ષામાટે પ્રથમથી ભગવાને  
મુકેલું સુદર્શન હતું તે જવાળાસમૂહથી આકુળ તેજ ક્ષણમાં પ્રાદુર્ભાવ પામી  
પ્રથમ તે કૃત્યાને ક્ષણમાં ભસ્મસાત્ કરીને પછી દુર્વાસાને ભસ્મસાત્ કરવા  
પાછળ હોજ્યું ॥૫૯॥ દુર્વાસાતો સુદર્શનાગ્નિજવાળાથી પોતાના સર્વ અવ-  
યવો અતિશય અળતાં પલાયન કરી પોતાના પ્રાણનું પરિરક્ષણ કરવાની  
ધગ્ધાથી દર્શેય દિશામાં ભમવા લાગ્યા ॥૬૦॥ આ મુનિ જેને સ્થળમાં જાય  
ત્યાંત્યાં આ સુદર્શનચક્ર જેમ દેહધારીની પાછળ છાયા તથા મૃત્યુ જાય એમ  
મુનિની પાછળ ગયું. છાયાદૃષ્ટાંતથી સ્થળ કે જળમાં સમ કે વિષમમાં કાંટા  
કે કાંકરામાં સાથેજ પાછળ હોડવારૂપ અર્થ લેવો. મૃત્યુદૃષ્ટાંતથી હણવામાટે  
તૈયાર રહેવારૂપ વિશેષ છાયાદૃષ્ટાંતની અપેક્ષાએ લેવો, એટલે મૃત્યુતો

પાતાલે ચાન્તરિક્ષેઽપિ દિક્પાલાનાં ચ ધામસુ । કશ્ચિત્રાતારમ-  
પ્રાપ્તો બ્રહ્માણં શરણં યયૌ ॥૬૨॥ નાહં સમર્થસ્વાતું ત્વામિત્યુક્તો  
બ્રહ્મણાપિ સઃ । શઙ્કરં શરણં પ્રાયાત્સોઽપિ પ્રાહ વિરિશ્ચિવત્ ॥૬૩॥  
ત્રાયસ્વેત્યાર્તનાદેન ધ્વનયન્નમ્બરં તતઃ । વૈકુણ્ઠે હરિમભ્યેત્ય  
પ્રણમ્ય પ્રાહ પાહિ મામ્ ॥૬૪॥ ત્વન્નક્તસ્યાપ્યકરવમપરાધમબુ-

હણવાળ તૈયાર રહેછે, છાયામાં તેમ નથી ॥૬૧॥ પાતાળ, અંતરિક્ષ અને  
ધન્દ્રાદિ દિક્પાલોના સ્થાનોમાં ભટક્યા પણ તેમાં કોઈપણ સુદર્શન થકી રક્ષા  
કરનારો નહિ મળવાથી છેવટે બ્રહ્માને શરણે ગયા ॥૬૨॥ બ્રહ્માએ ‘આ વિપત્તિ  
થકી તારી રક્ષા કરવા હું સમર્થ નથી’ એમ કહ્યું એટલે ત્યાંથી નીકળીને  
કૈલાસમાં જઈ શંકરને શરણે ગયા. શિવે પણ બ્રહ્માનીપેઠે-હું તમોને રક્ષણ  
કરવા સમર્થ નથી એમ કહ્યું ॥૬૩॥ તેપછી ‘સૃષ્ટિસંહારકર્મવડે પ્રખ્યાતિ  
પામેલા આ ભવ બ્રહ્મા રક્ષણ કરવા અસમર્થ છે’ એવો નિશ્ચય કરી,  
રક્ષણનોજ એક વ્યાપાર કરતા તે બનેનાથકી પણ પર એવા વિષ્ણુને ‘આ  
મારી રક્ષા કરવા સમર્થ છે’ એમ નિશ્ચય કરી, પછીથી ‘મારી રક્ષા કરો  
રક્ષા કરો’ એવા હુઃખિનાદથી ગગનને ગર્જવી મુકતાથકા વૈકુંઠને પામી  
ભગવાન પાસે જઈ પ્રણામ કરી ‘પાહિ માં પાહિ માં’-રક્ષા કરો રક્ષા કરો  
એમ ઉચ્ચ સ્વરથી બોલ્યા ॥૬૪॥ ‘પાહિ માં’ એમ આકંદન કરતા તમને  
કેનાથકી ભીતિ છે? એમ કહેતા હો તો કહુંકું કે-‘ચક્રાત્પાહિ માં-ચક્રથકી  
મારી રક્ષા કરો. સંસારચક્રમાં પરિભ્રમણ કરતાં મેં આવો ભય ક્યારેય  
પણ અનુભવ્યો નથી. આ ચક્રતો મને કલ્પાંત કાળના અગ્નિથકી પણ  
ઉચ્ચ વેગવાળું થઈ મારે અભિમુખ દોડી આવીને અનિવાર્ય અભૂતપૂર્વ ભયને  
કરેછે, તેને સહન કરવા હું પાર પામતોજ નથી. ( સમર્થ નથી ) તમોને  
સુદર્શન ચક્રથકી ભય ઉત્પન્ન થયો હોય તો ભલે પણ તેનું નિવારણ હું  
શીરીતે કરી શકું? એમ કહેતા હો તો કહુંકું કે-પાતુમર્હસિ-તમો સંરક્ષણમાં  
અર્હુ-સમર્થ છો. આ ચક્રતો તમારુંજ આયુધ છે અને તમારી આજ્ઞાને  
વશવર્તિ છે. રક્ષણમાં જે સમર્થ હોય તેનેપણ રક્ષણ કરવા લાયકોનું રક્ષણ  
કરવું સમુચિત છે પણ રક્ષણને નહિ લાયકનું રક્ષણ કરવું સમુચિત નથી ?

દ્વિતઃ । ક્ષાન્ત્વા તં કૃપયા નાથ ! ચક્રાન્માં પાતુમર્હસિ ॥૬૫॥  
 इत्युक्तवन्तं तं प्राह हरिर्निर्मानवल्लभः । अहं भक्तपराधीनो न

એમ કહેતા હો તો કહું છું કે-હે નાથ !-તમો તો મારા નાથ છો. હું તો ત-  
 મારો દાસ છું. દાસનું રક્ષણ કરવું એતો નાથને સહજ છે-કરવું જ ને-  
 ધએ. ભલે દાસ હોય પણ દાસભાવ ભુલીને મર્યાદા ઉલ્લંઘન કરીને વર્તતો  
 હોય તેતો દંડથી જ નિવાર્ય છે? એમ કહેતા હો તો તે સત્ય છે, દુઃસ-ગર્વિષ્ટને  
 દંડ દેવો સમુચિત છે પણ અનુત્તમ-તાપ પામેલાને દંડ દેવો સમુચિત  
 નથી કિંતુ ક્ષમા-તેના અપરાધનું વિસ્મરણ અને કૃપા-તેનું દુઃખ ટાળવાની  
 ઇચ્છા કરવી એ જ યોગ્ય છે. તમારે અનુતાપ જ ક્યાં છે? એમ કહેતા  
 તો કહું છું કે-સર્વ લોકોમાં ભભીભભી ક્રોધપિણુ રક્ષક નહિ પામીને, માટે જ  
 ‘આ ઉગ્ર અપરાધ થયો છે’ એમ જાણી અત્યંત અનુતાપ પામી દંડધર  
 આપની આગળ સ્વયં આવીને હું નિવેદન કરું છું. મેં મહા અપરાધ કર્યો છે;  
 કેમકે તમારા ભક્તનોપણ મેં અપરાધ કર્યો. આ અપરાધ મેં જાણી જોધને  
 કર્યો નથી કિંતુ અજાણથી કર્યો છે. તો તેને સહન કરી કૃપાથી મારું રક્ષણ  
 કરવાને યોગ્ય છો ॥૬૫॥ આ પ્રકારે બોલતા-પ્રાણુરક્ષણ કરવા ઇચ્છનારાનો  
 આ વાચિક ઉદ્ધાર છે પણ હાર્દ (હૃદયનો ઉદ્ધાર) નથી. ભગવાનતો આવી  
 વાચિક ઉક્તિમાત્રથી પણ કૃપા લાવીને તે મુનિનો મદ ટાળીને અનુગ્રહ  
 કરવા એમ બોલ્યા કે-હે મુને ! હું નિર્માનવલ્લભ છું-મને નિર્માની જનો  
 બહુ વહાલા છે. આ મહા વિપત્તિને લીધે જ તમોએ માનને રોકી રાખ્યું છે  
 પણ તમો માનના સ્પર્શે રહિત નથી-માની જ છો. માટે અંબરીષાદિક-  
 માં જ જેમ એમ તમારા જેવા માની ઉપર મારો પ્રીતિરસ પ્રસરે જ  
 નહિ. મારે દીનજન ઉપર દયાતો સહજ જ છે તથા પોતાનો અપરાધ  
 નિવેદન કરનારા ઉપર ક્ષમાપણુ સહજ જ છે. તો આ આપત્તિમાંથી  
 તમોને મુકાવીશ ખરો પરંતુ ઉપાયના નિવેદનમાત્રથી જ, પણ સાક્ષાત્  
 મુકાવા માટે હું સમર્થ નથી, કેમકે મારો સંકલ્પ ફરી જાય એવો  
 નથી. આ સંકલ્પ મારો અનાદિસિદ્ધ છે, શો? તો જે ભક્તોને પરવશ  
 રહેવું. તો સંકલ્પને અનુસારે જ મારે સત્યસંકલ્પ રહેવું જ જોઈએ. તો

સ્વતન્ત્રોઽસિ નિશ્ચિતમ્ ॥૬૬॥ નાહં સમર્થો મદ્ગતદ્રોહિણાં રક્ષણે  
તતઃ । તમેવ શરણં ગચ્છ સ ત્વાં ચક્રાદવિવ્યતિ ॥૬૭॥ इत्युक्तः  
સ મહાકષ્ટં પ્રાપ્તો માનવશાન્મુનિઃ । સદ્યો માનં વિહાયૈવ રાજાનં  
શરણં યયૌ ॥૬૮॥ દૂરાદ્વિલોક્ય સ નૃપં પાહિ પાહીત્યુદીરયન્ ।  
તં ક્ષત્રમપિ સાષ્ટાઙ્ગં પ્રણનામ કૃતાઞ્જલિઃ ॥૬૯॥ તતો રાજા હરે-  
શ્ચક્રં સ્તુત્વા તદ્ભયતો મુનિમ્ । મોચયામાસ કૃપયા તમાનર્ચ ચ  
સાદરમ્ ॥૭૦॥ इत्थं मानेन सुमहत्कष्टं दुर्वाससा द्विज ! । प्राप्तं  
સર્વભયેનાપિ તં ભક્તો દૂરતસ્ત્યજેત્ ॥૭૧॥ एवमन्येऽपि बहवो  
રાજાન ક્રપયસ્તથા । માનેન લેભિરે કષ્ટં મહચ્છાપયશો ભુવિ ॥૭૨॥  
लोभाद्यैरभिभूतानामित्थं ते कीर्तिता मया । कथा वसिष्ठमुख्या-

આ બાબતમાં હું સ્વતંત્ર નથી. તેમાં પણ મારા ભક્તોના દ્રોહીઓના  
રક્ષણમાં તો હું બીલકુલ સમર્થ નથી. માટે તમો મારા એકાંતિક  
ભક્ત તે અંબરીષ રાજાને જ શરણે જાઓ, તે રાજા સુદર્શન ચક્રથી તમારી  
જરૂર રક્ષા કરશે ॥૬૬-૬૭॥ આ પ્રકારે ભગવાને કહેલા, માનવશાત્ર  
મહાકષ્ટને પામેલા મુનિ પ્રાણુની આશાથી તત્ક્ષણ અતિ કલેશથી માનને  
એકદમ મુકીને રાજાને શરણે ગયા. આ મુનિ વૈકુંઠ લોકથી મર્ત્યલોકમાં  
પાછા આવી દૂરથી જ રાજાને દેખીને પાહિ પાહિ-રક્ષા કરો રક્ષા કરો એમ  
ઉચ્ચસ્વરથી ઉચ્ચારતા ઉચ્ચારતા ક્ષત્રિયજાતિનો હોવાથી પોતાની અપેક્ષાએ  
નીચ એવાપણ રાજાને હાથ જોડી સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરવા મંડ્યા ॥૬૮-૬૯॥  
તેપછી રાજાએ ઋષિનું દીન વચન સાંભળીને, સુદર્શનની સ્તુતિ કરી તેના  
ભયથી તેમને કૃપાથી મુકાવી તેમની આદરથી પૂજા કરી. દીર્ઘ અપરાધી  
એવાપણ તે મુનિમાં રાજાએ પૂજ્યબુદ્ધિ લેશપણ ત્યાગ કરી નહિ અને  
પૂજા કરી ॥૭૦॥ હે દ્વિજ ! આ પ્રકારે સર્વ જનોને જેના થકી ભય વર્તે છે  
એવાપણ ઋષિ દુર્વાસા માન મહાદોષથી મહાભયને પામ્યા. માટે ભક્તજન  
તેવા માનને દૂરથી પરિત્યાગ કરે ॥૭૧॥ આ પ્રકારે બીજાપણ બહુ રાજાઓ  
તથા મુનિઓ માને કરીને મહાકષ્ટને અને જગતમાં અપકીર્તિને પામ્યા છે  
॥૭૨॥ હે દ્વિજોત્તમ ! પૂર્વોક્ત પ્રકારે લોકપ્રમુખ પાંચ દોષોએ પરાભવ

નાં સંક્ષેપેણ દ્વિજોત્તમ! ॥૭૩॥ સાવધાનૈરતો ભક્તૈર્દૂરાદેતે મહા-  
રયઃ । હાતવ્યાસ્તેન ભક્તિઃ સ્યાન્નિર્વિઘ્નેષ્ટફલપ્રદા ॥૭૪॥ સુવ્રત  
ઉવાચ—ઇતિ તસ્ય વચો નિશમ્ય હૃષ્ટો દ્વિજવર્યઃ સ વભૂવ ભક્ત-  
સંઘૈઃ । સકલૈઃ સહ તં તતો વવન્દે હૃદયે તચ્ચ દધત્સ્વધર્મનિષ્ઠઃ  
॥૭૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંહિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે દ્વિતીયપ્રકરણે માનેન  
દક્ષદુર્વાસસોઃ પરાભવનામા પંચદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૫॥

સુવ્રત ઉવાચ—તત્રોત્સવે સમાયાતા માળ્ડીરપુરતો નૃપ! । પ્રાર્થ-  
યન્સ્વપુરં નેતું હરિં રાજકુમારકાઃ ॥૧॥ ભક્તૈઃ પરિવૃતઃ સોઽથ  
તેષાં પ્રિયચિકીર્ષયા । માળ્ડીરપુરમભ્યાયાત્કપિલાષષ્ટિકાદિને  
॥૨॥ તં વ્યાવ્રજિદ્રાજપુત્રઃ શ્રદ્ધાવાનતિશુદ્ધધીઃ । મૂલજિદેશજિ-

પમાડેલા વસિષ્ઠપ્રમુખોની કથા મેં સંક્ષેપથી તમોને કહી ॥૭૩॥ લોભા-  
દિકનું આવું બહુ બળ છે માટે મારા ભક્તોએ સાવધાન થઈ આ અંતરના  
મહાશત્રુઓનો દૂરથી જ ત્યાગ કરવો. તેમ કરવાથી સર્વ અર્થસિદ્ધિને  
આપનારી ભગવાનમાં ભક્તિ નિર્વિઘ્નપણે અભિવૃદ્ધિ પામે ॥૭૪॥ સુવ્રત-  
ઋષિ કહે છે—હે રાજન્! ભગવાનનું આવું હિત વચન સાંભળીને વિપ્રવર્ય  
મયારામ ભક્તસમાજે સહિત સંતુષ્ટ થયા અને ભગવાનની પોતે ભક્તસંઘ  
સાથે સ્તુતિ કરી અને સ્વધર્મનિષ્ઠ તેમણે ભગવાનનું વચન સદાય હૃદયમાં  
ધારણ કરી રાખ્યું ॥૭૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંહિજીવને...દ્વિતીયપ્રકરણે  
માનેન દક્ષદુર્વાસસોઃ પરાભવનામા પંચદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૫॥

### અધ્યાય ૧૬ મો.

સુવ્રતઋષિ કહે છે—હે રાજન્! તે માણાવદરમાં લાડેર પુરથકી  
શ્રીહરિને પોતાના પુરમાં લઈ જવા માટે જન્માષ્ટમી ઉત્સવ સમયે  
આવેલા રાજકુમારોએ ભગવાનની પ્રાર્થના કરી. તેમની પ્રાર્થનાથી  
ભગવાન ભક્તજનોથી વિંટાળને તેમનું પ્રિય કરવાની ઇચ્છાથી કપિલાષ્ઠિ

૧ આ અધ્યાયમાં અહિંસાપ્રધાન પારમૈકાંતિક ધર્મની પુષ્ટિમાટે ભગવાને  
હિંસાપ્રિય દેવોના પૂજનાદિકનો પરિત્યાગ પ્રધાનપણે નિરૂપણ કર્યો છે.

ત્રીત્યા પરયૈવ સિષેવિરે ॥૩॥ દેવરામાદયો વિપ્રાસ્તં ચાસેવન્ત  
ભક્તિતઃ । અન્યે ચ બહવો વૈશ્યાઃ શૂદ્રા યોષાશ્ચ શક્તિતઃ ॥૪॥  
તત્ર ભાદ્રપદામાયાં બ્રાહ્મણાન્સ સહસ્રશઃ । યથેષ્ટં ભોજયામાસ  
પિતૃદેશેન વર્ણિરાટ્ ॥૫॥ અથાપરાહ્ણસમયે સભા તત્રાભવચ્છુભા ।  
દિવ્યસિંહાસને રેજે તન્મધ્યે સ સતાં પતિઃ ॥૬॥ પ્રૌઢાકૃતિઃ સમ-  
વપુઃ પદ્મચ્છદસમેક્ષણઃ । દીર્ઘબાહુર્ધનશ્યામઃ સસિતાસ્યસરોરુહઃ

દિવસે ( ભાદ્ર શુકલ પક્ષી ) ભાડેર પુરમાં પધાર્યા ॥૧-૨॥ અતિશ્રદ્ધાળું  
અતિશુદ્ધબુદ્ધિવાળા વાઘજી, મૂળજી અને દેશજી આ ત્રણ રાજકુમારો પરા  
પ્રીતિથી શ્રીહરિની સેવા કરવા લાગ્યા. 'રાજપુત્ર' એવું વિશેષણ ત્રણેયને  
આપ્યું છે તેમાં 'અક્ષયરાજજીના વાઘજી તથા મૂળજી એ બે પુત્રો અને  
દેશજીતો વાઘજીના પુત્ર' એવો વિવેક સમજવો ॥૩॥ દેવરામ આદિક  
બ્રાહ્મણો ભક્તિથી ભગવાનની સેવા કરવા લાગ્યા. બીજા પણ બહુ વૈશ્યો  
શૂદ્રો સ્ત્રિયો યથાશક્તિ સેવા કરવા લાગી ॥૪॥ વર્ણિરાજ શ્રીહરિએ તે  
પુરમાં ભાદ્રપદ માસની અમાવાસ્યા તિથિએ પોતાના પિતા ધર્મદેવના  
શ્રાદ્ધના ઉદ્દેશથી બહુ બ્રાહ્મણો યથેષ્ટ જમાડ્યા. આતો લોકાનુકરણ  
છે, માનુષસમાધિ સ્વીકારનારા સર્વેશ્વરે પણ શ્રૌત સ્માર્ત કર્મ કરવુંજ  
જોઈએ, ન કરે તો ધર્મનો વિલોપપ્રસંગ આવે, વળી સ્વયં સંતોના પતિ છે,  
એટલે સદાચરણ આચરવુંજ જોઈએ. તે પછી તે તિથિએ અપરાહ્ણ-  
સાંજના સમયમાં તે પુરના સર્વ જનોને સદુપદેશામૃતથી સમુજીવન  
કરવા શુભ સલાહ લરાવીને તેના મધ્યમાં રહેલા દિવ્ય સિંહાસનમાં સ્વયં  
વિરાજમાન થયા ॥૫-૬॥ હવે સલાને સમલંકૃત કરી રહેલા ભગવાનની  
દિવ્ય શોભા વર્ણવે છે—પ્રૌઢ આકૃતિ જેમની છે—પ્રૌઢ આકૃતિથીજ  
જેમનું સહજ ઐશ્વર્ય લક્ષમાં આવેછે. સમવપુ—અતિ ઉંચું નહિ તેમ અતિ  
નીચું નહિ એવા સમ શરીરવાળા, કમળદળ જેવાં વિશાળ મનોહર લોચન  
જેમનાં છે, જનુપર્યંત લાંબા બે બાહુ જેમના છે, નવીન મેઘ સમાન  
શ્યામ કાંતિ જેમની છે, મંદહાસે સહિત મુખકમળથી જોનારા જનોના  
મનોનયનને હરનારા, પુષ્ટ સ્થૂળ ખલા જેમના છે, શંખસદૃશ ત્રિવ-



॥૭॥ પીનાંસઃ કમ્બુકણ્ઠશ્ચ સુનાસશ્ચ વિશાલહૃત્ । વલિવલ્ગૂદરઃ  
સૌમ્યો નિમ્નનાભિરુદ્ગ્રપાત્ ॥૮॥ ઊર્ધ્વપુણ્ડ્રં લલાટે ચ તુલસીમા-  
લિકે ગલે । દધત્ સિતામ્બરધરો વર્ણિવેષમનોહરઃ ॥૯॥ ભક્તૈશ્ચ-  
ન્દનપુષ્પસ્રક્ષોસ્વરાદિભિરર્ચિતઃ । દધદ્દક્ષિણપાણૌ ચ તુલસીકા-  
ષ્ઠમાલિકામ્ ॥૧૦॥ કરુણાર્દ્રદશા ભક્તાન્ પશ્યન્ સ પરિતો  
નિજાન્ । હર્ષયામાસ ભગવાન્નિજવક્ત્રાર્પિતેક્ષણાન્ ॥૧૧॥ નિષેદુ-  
સ્તસ્ય પુરતસ્ત્યાગિનો મુનયઃ પ્રભોઃ । તાંશ્ચાભિતો નરા નાર્યઃ  
સ્વસ્વમર્યાદયાઽસ્થિલાઃ ॥૧૨॥ તૂર્ણીં તેષૂપવિષ્ટેષુ સ્વવચોમૃતલિ-  
પ્સુષુ । સર્વેષુ ભક્તસંઘેષુ સ ઋચે મધુરં વચઃ ॥૧૩॥ શ્રીનારાયણમુ-

ળીવાલો કંઠ જેમનો છે, દીર્ઘ નાસિકાથી શોભાયમાન, વિશાળ વક્ષ-  
સ્થળથી વિરાજમાન, ત્રિવળીવડે સુંદર ઉદર જેમનું છે, પાણીમાં વેગથી  
પડતા ગોળાકાર ભરના જેવી ઉડી ગોળ ગંભીર નાભિ જેમની છે, ઉન્નત  
ચરણાથ જેમનું છે, સમુદાય શોભાથી સૌમ્યદર્શન જેમનું છે, ઊર્ધ્વપુંડ્ર  
તિલકથી અલંકૃત દિવ્ય વિશાળ લલાટ જેમનું છે, ગળામાં લાંબી લટકતી  
તુલસીમાળાથી સુશોભિત, શ્વેત વસ્ત્રને ધારી રહેલા, વર્ણિવેષથી મનોહર  
॥૭-૮॥ આવી અદ્ભુત અંગશોભાએ સંપન્ન, ભક્તોએ ચંદન પુષ્પહાર  
તોરા વિગેરે વડે આદરથી પૂજેલા, જમણા હાથમાં જપમાટે તુલસીમા-  
ળાને ધારી રહેલા, એવા ભગવાન્ શ્રીહરિ સુધા ધારાથીજ શું ? એવી કડ-  
ણુરસ ભરપુર દૃષ્ટિથી ભક્તોને ચારે બાજુ જેતાથકા સભામાં બેઠેલા, પો-  
તાના મુખસન્મુખ દૃષ્ટિવાળા ભક્તોને ક્રોધપિણુ પરમાનંદ ઉપજવતા હતા  
॥૧૦-૧૧॥ પ્રભુ શ્રીહરિના અથ ભાગમાં ત્યાગી-ધરનો જેમણે ત્યાગ  
કર્યોછે એવા મુનિઓ-આત્માનુંજ એક મનન કરવાના સ્વભાવવાળા,  
પારમૈકાંતિક દીક્ષાને પામેલા સાધુ બ્રહ્મચારીઓ બેઠા. તેમની ચારે બાજુ  
ગૃહસ્થ ભક્ત નરો બેઠા. સર્વ ભક્ત નારીઓપણ પોતપોતાની મર્યાદા નહિ  
ઉલ્લંઘન કરીને સભાના એક ભાગમાં બેઠી ॥૧૨॥ સર્વ ભક્તસંઘ પોતાના  
વચનામૃત રસની લિપ્તિથી સાંભળવામાં ઉપયોગી સાવધતામાં અત્યંત  
ઉપયોગી મૌને યુક્ત થઈ બેસી ગયા પછી આ ભગવાન્ ઉપદેશથી ભક્ત-

નિસ્વાત્—શૃણ્વન્તુ સર્વે ગૃહિણસ્ત્યાગિનશ્ચ વત્સો મમ । વદામિ નનુ  
યુષ્માકં શ્રેયસ્કૃત્સર્વથા સદા ॥૧૪॥ અહિંસૈવ પરો ધર્મ ઇતિ  
વેદાનુશાસનમ્ । અસ્તીતિ સર્વથા વર્જ્યા હિંસા સર્વૈર્મદાશ્રિતૈઃ  
॥૧૫॥ વપુષા વચસા કાપિ મનસા વાપિ દેહિનઃ । કસ્યાપિ નૈવ  
કર્તવ્યો દ્રોહો નિજહિતેષુભિઃ ॥૧૬॥ દેવોદેશેન યજ્ઞેઽપિ હિંસા

જનોના મનોરથને પરિપૂર્ણ કરવા મધુર-શબ્દથી અને અર્થથી મિષ્ટ એવું  
વચન બોલ્યા ॥૧૩॥

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે ગૃહિણુઃ—ગૃહસ્થોને વિષયવાસના  
વિશેષ હોવાથી ઉપદેશ આપવા યોગ્યમાં તેમનું મુખ્યપણું છે. તેમને  
પ્રથમ ઉપદેશ આપવો જોઈએ, એવા અભિપ્રાયથી ‘હે ગૃહિણુઃ’ એવું  
પ્રથમ સંબોધન આપેછે. હે ત્યાગિનઃ—અમો ત્યાગીઓ જીતેન્દ્રિય  
છીએ એમ માનીને તેના વિશ્વાસથી તેમાં અનાદર રાખવો નહિ; કેમકે  
ઇન્દ્રિયો બળવાન હોવાથી મનને બલાત્કારથી વિષયોમાં લઈ જાયછે,  
તો તમો સર્વેપણુ માફ વચન સાંભળો. સર્વ કાળમાં સર્વ પ્રકારથી જે ત-  
મારા નિશ્ચિત પરમ શ્રેયને કરનારૂં છે તેજ હમણાં હું કહું છું ॥૧૪॥ વર્ણ-  
ભેદથી આશ્રમભેદથી અને ધર્માદિ ફળભેદથી ધર્મ વિવિધ છે; પરં આ  
તો અવશ્ય અવધાર્ય છે, શું? તો જે સર્વથી શ્રેષ્ઠ, સર્વભૂતમૈત્રી જેનું ફળ  
છે, સર્વસાધારણ, ( સર્વને પાળવાનું ) સર્વ શ્રેયમાં મૂળ એવું અહિંસાત્ત  
છે. વેદોનું આજ અનુશાસન છે કે—અહિંસાજ પરમ ધર્મ છે. ‘ન હિંસ્યા-  
ત્સર્વાં ભૂતાનિ’ એવી શ્રુતિ છે, તો સર્વ પ્રકારે હિંસાનો ત્યાગ અમારા સર્વ  
આશ્રિતોએ કરવો. ‘પ્રાણવિયોગ કરવો એજ હિંસા કહેવાય’ એમ ભર-  
માવું નહિ, કિંતુ પ્રાણિપીડનમાત્ર હિંસા કહેવાય. મન વચન અને કાયથી  
કસ્યાપિ—કીટનો પણ દ્રોહ—દુઃખ દેવારૂપ પીડા ન કરવી, કેમકે તે હિંસાજ  
કહેવાય. પરને અનર્થ કરવા ઇચ્છતો કોઈ પણ પુરૂષ પોતાનું હિત મેળવી  
શકેજ નહિ. દ્રોહ કરનારાને પરથકી લય છેજ. માટે પોતાનું હિત ઇચ્છતા  
જનોએ કોઈનો પણ દ્રોહ કરવો નહિ ॥૧૫-૧૬॥ કોઈએમ કહે કે—‘અમ્નીષો-  
મીયં પશુમાલમેત’ આ શ્રુતિજ યજ્ઞમાં હિંસા કરવાની કહેછે? તો એમ નથી.

કાર્યા ન કર્હિંચિત્ । સૌત્રામણ્યામપિ સુરાગ્રહઃ કાર્યો ન મામકૈઃ  
॥૧૭॥ યસ્મૈ દેવાય દેવ્યૈ વા સુરામાંસાર્પણં ભવેત્ । યદગ્રે જીવ-  
હિંસા ચ સ્યાત્સ માન્યો ન સા ન ચ ॥૧૮॥ તયોર્વ્રતં ન કર્તવ્યં ન  
તન્મન્ત્રજપસ્તથા । અનાપદિ ન કર્તવ્યા તાભ્યાં નતિરપિ ક્વચિત્  
॥૧૯॥ ન શ્રવ્યા નૈવ પાઠ્યાશ્ચ ગ્રન્થાઃ કૌલાર્ણવાદયઃ । ઊર્ધ્વા-  
ન્નાયો વેદબાહ્યો ભવતીત્યવગમ્યતામ્ ॥૨૦॥ મયા નિષિદ્ધમેતદ્દે

દેવના ઉદ્દેશથી યજ્ઞમાં પણ હિંસા ક્યારેય કરવી નહિ. શ્રુતિતો કામનાવે-  
ગથી અન્ધ થએલાઓને પણ અનુસરે છે એટલે એમની રૂચિને અનુસરતું  
પણ કહેછે. શ્રુતિને એમ અનુસરવાનું કારણતો પ્રરોચનાથી સ્વર્ગાદિ કાંઈ-  
પણ ફળનો અનુભવ કરાવી અંતે પોતાને વશ કરવા માટે છે. ‘ન હિંસ્યા-  
ત્સર્વા ભૂતાનિ’ આ નિષેધશ્રુતિ ‘અગ્નીષોમીયં પશુમાલમેત’ આ તો હિંસાવિધિ  
વર્તે છે એમ માનીને તેને પડી મુઝીને ( તેને પોતાના વિષયમાં નહિ લઈને )  
અન્યત્ર જાય નહિ, કારણ કે-પ્રતિષેધનું પ્રાબલ્ય હોવાથી તેનેપણ (હિંસાવિ-  
ધિને ) પોતાના વિષયમાં લઈ જ લેછે. એટલે અગ્નીષોમીય પશુહિંસાનો પણ  
નિષેધ કરેછે. તો ‘દેવાર્થે યજ્ઞમાં પશુહિંસા યુક્ત છે’ આ જે માર્ગ છે તે વેદનું  
તાત્પર્ય નહિ જાણનારાઓનો છે. સૌત્રામણી યાગમાં જે સુરાગ્રહ કહ્યોછે  
તેપણ મારા આશ્રિતોએ ન કરવો. આજ પરમ ધર્મ છે-શો ? તો સર્વ  
પ્રકારે સુરાગ્રહી નિવૃત્તિ પામવું. આ બાબતમાં વિસ્તાર શિક્ષાપત્રી-  
લાખ્યમાં જોઈ લેવો ॥૧૭॥ જે ભૈરવાદિ દેવને કે ભદ્રકાલી આદિક દેવીને  
સુરા માંસનું નિવેદન થતું હોય તથા જે દેવ દેવીની આગળ જીવહિંસા થતી  
હોય એવા દેવ દેવીને અમારા આશ્રિતોએ માનવા નહિ. તથા તેવા  
દેવદેવીનું વ્રત અને તેના મંત્રનો જપ કરવોજ નહિ તથા પ્રણામ  
પણ ન કરવો. આપત્કાળમાં તો આપત્કાળની નિવૃત્તિમાટે કરવામાં  
દોષ નથી. પ્રાણનું રક્ષણ કરવાથી ભગવાનનું ભજન થાય ‘જીવન્નરો મદ્ર-  
શતાનિ પश्यેત્’ ॥૧૮-૧૯॥ જે ગ્રંથો કૌલાર્ણવાદિક સુરામાંસાદિકવડે  
દેવીનું પૂજન પ્રતિપાદન કરનારા હોય તે ભણવા નહિ તેમ સાંભળવાપણ  
નહિ. કૌલાગમમાં કહેલો જે ઊર્ધ્વાન્નાય-દેવીસંપ્રદાય છે તેતો વેદબાહ્ય

કુર્વીરન્ભુવિ માનવાઃ । તેષાં હેયઃ પ્રસન્નોઽપિ મદીયૈરાપદં વિના  
 ॥૨૧॥ અદ્યપ્રભૃતિ યે કેઽપિ મન્નિષિદ્ધમિદં નરાઃ । આચરિષ્યન્તિ  
 તેષાં વૈ વંશોચ્છેદો ભવિષ્યતિ ॥૨૨॥ ધનનાશો રાજ્યનાશઃ પ્રતિ-  
 ષ્ઠાહીનતા તથા । ભવિષ્યત્યયશો ભૂરિ તેષાં મામવજાનતામ્ ॥૨૩॥  
 તેષાં પુમર્થે ઇકોઽપિ ન સેત્સ્યતિ કદાચન । મૃત્વા તે નિરયા-  
 ન્ધોરાન્ યાસ્યન્ત્યત્ર ન સંશયઃ ॥૨૪॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઇતિ શ્રુત્વા  
 હરેર્વાક્યં વ્યાઘ્રજિન્નૃપતિઃ સુધીઃ । નત્વા તં પ્રાઙ્ગલિઃ પ્રોચે  
 તત્પાદૈકદ્વદાશ્રયઃ ॥૨૫॥ કુલાચારોપપન્નં નો નવરાત્રવ્રતં હરે ! ।  
 અસ્તિ દેવ્યા વાર્ષિકં તત્પ્રાતરારમ્ભ્ય સન્નતમ્ ॥૨૬॥ કર્તવ્યં વા

છે એમ જાણવું ॥૨૦॥ જે મનુષ્યો આ મેં નિષેધ કરેલી આજ્ઞાને  
 અનુષ્ઠાન કરે તેમનો પ્રસંગ પણ અમારા આશ્રિતોએ આપકાળ વિના  
 દૂરથીજ પરહરવો ॥૨૧॥ જે કોઈ પણ નરો મેં આ નિષિદ્ધ કરેલું  
 કરશે, તે મારી આજ્ઞાનું અતિક્રમણ કરનારાઓને કેવળ પર લોકમાં  
 અનર્થ થશે એટલુંજ નહિ કિંતુ આ લોકમાંજ તેના વંશનો વિચ્છેદ  
 નિશ્ચે થશે ॥૨૨॥ પૂર્વોક્ત મારી આજ્ઞાનો અનાદર કરનારા જનો જે ધના-  
 ઢ્ય હશે તો ધનમાંથી ભ્રષ્ટ થશે, રાજા હશે તો રાજ્યમાંથી ભ્રષ્ટ થશે,  
 પ્રતિષ્ઠાવાન હશે તો પ્રતિષ્ઠાથકી પતિત થશે અને અતિશય અપયશને  
 પામશે. એમનો એકપણ અર્થ ક્યારેય પણ સરશે નહિ. તેઓ મરીને ઘોર  
 નરકોનેજ પામશે, એમાં લેશ સંશય નથી ॥૨૩-૨૪॥

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન ! સુધી-ધર્મતત્ત્વની અધિક જ્ઞાસા  
 હોવાથી શોભાયમાન બુદ્ધિવાળા વ્યાઘ્રજીત્ નૃપતિ શ્રીહરિનું આવું  
 વચન સાંભળીને, લગવાને ઉપદેશ કરેલી આજ્ઞાને સંશયનિવૃત્તિપૂર્વક  
 દૃઢ કરવા તેમને નમસ્કાર કરી, તેમના ચરણનો એક દૃઢ સમાશ્રય કરી  
 બે હાથ જોડી પુછવા લાગ્યા કે—॥૨૫॥ હે હરે ! આવતી કાલે પ્રાતઃકાળને  
 પ્રારંભીનેજ અમારે દેવીનું વાર્ષિક વ્રત-નવરાત્રનું વ્રત કરવાનું છે. આ  
 વ્રત અમારે કુળપરંપરાગત છે. દેવીના આરાધનરૂપ આ વ્રતમાં કવચિત્  
 કવચિત્ હિંસા સુરાપાન આદિકનો પ્રસંગ આવે છે તો તમારાજ એક

ન કાર્યં તદસ્માભિસ્ત્વદુપાશ્રિતૈઃ । તત્ર કચિત્કચિદ્દિંસા સુરા-  
પાનં ચ દૃશ્યતે ॥૨૭॥ યદત્ર યુક્તં તદ્બ્રૂહિ ત્વં હિ ધર્મપ્રવર્તકઃ ।  
ઇત્યુક્તસ્તેન ભગવાનિદં પ્રોવાચ યુક્તકૃત્ ॥૨૮॥ શ્રીનારાયણમુનિ-  
વાચ—રાજસાસ્તામસા દેવાઃ સુરામાંસાશનં નૃપ ! । કુર્વતે સા-  
ત્ત્વિકા નૈવ દેવા દેવ્યશ્ચ કર્હિંચિત્ ॥૨૯॥ પાર્વતી સાત્ત્વિકી દેવી  
યથા લક્ષ્મીશ્ચ વેદસૂઃ । ધર્મજ્ઞાનતપોયોગવૈરાગ્યાદિગુણોર્જિતા  
॥૩૦॥ અસ્માકં સા તુ પૂજ્યાઽસ્તિ શંકરપ્રાણવહ્નુભા । નવરાત્ર-  
વ્રતં તસ્યા ભવતીત્યવગમ્યતામ્ ॥૩૧॥ સાત્ત્વિકાનાં તુ દેવાનાં  
દેવીનાં ચ નરાધિપ ! । વ્રતાર્ચાદિ વિધાતવ્યં નેતરેષાં તુ કર્હિ-  
ચિત્ ॥૩૨॥ પાર્વત્યા ન પ્રિયા હિંસા સહ પત્યા તપોરતેઃ । તદગ્રે-

આશ્રિત એવા અમારે આ વ્રત કરવું કે ત્યાગ કરવું ? જે ત્યાગ કરીએ  
તો હુલાયારથી લઇ થઇએ અને કરીએ તો હિંસાદિ નિષિદ્ધાચરણનો  
પ્રસંગ આવે. માટે આમાં જે યુક્ત હોય તે કહો ? કેમકે તમો ધર્મતત્ત્વના  
પ્રવર્તક છો. ખીજો કોઈ ધર્મનું તત્ત્વ જાણતો નથી. હે રાજન ! આ પ્રકારે  
આશ્રિત રાજાએ પુછેલા લગવાનું બોલ્યા ॥૨૬-૨૮॥

શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—હે રાજન ! જે દેવ દેવીઓ સુરામાંસા-  
દિકવડે તૃપ્ત થાય છે તેતો રજઃપ્રિય હોવાથી રાજસ અને તમઃપ્રિય  
હોવાથી તામસ છે. સાત્ત્વિક એવા દેવદેવીઓતો ક્યારેય પણ તેવા નથી.  
નવરાત્ર વ્રત જે દેવતાના સંબન્ધવાળું છે તે દેવતાતો સત્ત્વૈકપ્રિય હોવાથી  
સાત્ત્વિકી છે. પર્વતરાજ હિમાચળની પુત્રીને અધિકાર કરીને તે નવરાત્ર  
વ્રત પ્રવર્ત્યું છે. આ પાર્વતીતો સ્વયં ધર્મ, જ્ઞાન, તપ, યોગ, વૈરાગ્ય આદિક  
સદ્ગુણોએ સંપન્ન અને સત્ત્વગુણનાં કાર્ય ધર્માદિક જેને પ્રિય છે એવાં છે.  
શંકર પ્રાણુવત્ પ્રિય જેમને છે એવાં પાર્વતીતો આપણા મતમાં વેદમાતા  
સાવિત્રી તથા લક્ષ્મીજીની પેઠે પૂજ્ય છે. તો હે નરાધિપ ! એવા સાત્ત્વિક  
દેવદેવીઓનું વ્રત પૂજનાદિ અવશ્યપણે અનુષ્ઠાન કરવું, એમાં સંશય  
નથી. ખીજા રાજસ તામસ દેવ દેવીઓનું વ્રત પૂજનતો ક્યારેય પણ કરવું  
નહિ ॥૨૯-૩૨॥ જે કોઈ પુરૂષો પાર્વતીની સત્ત્વ પ્રકૃતિને નહિ જાણીને

ऽपि च तां ये तु कुर्युस्ते ह्यसुरा नराः ॥३३॥ अतस्तस्या व्रते  
 राजन् ! मद्यमांसार्चनान्वितः । कुलाचारः कचित्स्याच्चेत्तं त्वधर्म-  
 मवेहि वै ॥३४॥ जीवहिंसा भवेद्यत्र सुरापानं च यत्र वा । व्यभि-  
 चारो भवेद्यत्र त्याज्यो धर्मः स दूरतः ॥३५॥ धर्माभासो ह्यध-  
 र्मोऽसौ तत्त्यागो नास्ति पातकम् । त्यागोऽस्य परमो धर्मः सच्छा-  
 स्त्रप्रसमितोऽनघ ! ॥३६॥ क्षुद्रा देवाश्च देव्यो वा ये स्युर्मद्यामि-  
 षप्रियाः । तामसानां न कर्तव्यं व्रतं तेषां च पूजनम् ॥३७॥  
 सार्विकानां वैष्णवानां भवतां मामुपेयुषाम् । हिंसाप्रियसुरा-  
 र्चादि नोचितं हि मुमुक्षताम् ॥३८॥ अधर्मस्य प्रिया हिंसा ह्यहिंसा

તેને ઉદ્દેશીને હિંસાદિ કરેછે તે મૂઠ તો આસુરવૃત્તિવાળા છે, પાર્વતીને તો તપજ એક પ્રિય છે, શંકરજ એક પ્રિય છે અને સત્વગુણનાં કાર્ય તપ આદિકજ એક પ્રિય છે, તેમને હિંસા પ્રિય હોયજ નહિ ॥૩૩॥ હે રાજન્ ! માટે પાર્વતીના વ્રતમાં પ્રમાદમૂળક કોઈક મદ્યમાંસવડે પૂજા કરવાનો દુરાચાર કુળાચારથી પ્રાપ્ત થયો હોય તો તેને યુકાયુક્તના વિવેકથી અધર્મ સમજીને પરિત્યાગ કરવો. જેમાં જીવહિંસા થતી હોય, જેમાં સુરાપાન થતું હોય તથા જેમાં અભિચાર પ્રવૃત્તિ હોય એવા ધર્મનો દૂરથી ત્યાગ કરવો, કારણ કે આ તો ધર્માભાસ છે. જેમાં ધર્મના મિષથી હિંસાદિકનો સંબન્ધ આવે તેનો દુરથીજ ત્યાગ કરવો. એવાના ત્યાગમાં કાંઈપણ પાતક નથી, કેમકે જે ધર્માભાસ છે તે અધર્મજ છે તો એનો ત્યાગ કરવો એજ સચ્છાસ્ત્રપ્રમાણિત પરમ ધર્મ સમજવો ॥૩૪-૩૬॥ મદ્ય માંસ પ્રિય જે-મને છે એવા જે કોઈ ક્ષુદ્ર લૈરવાદિ દેવો તથા ક્ષુદ્ર કલિકા આદિક દેવી-ઓ છે તે તામસ દેવ દેવીનું વ્રત તથા પૂજન સર્વ પ્રકારે પરિત્યાગ કરવું. દેવશબ્દમાત્રથી 'પૂજ્ય છે' એમ ભરમાવું નહિ. માનુષયોનિ જેવો એપણ એક યોનિવિશેષ છે, દેવો સ્વાધીન ગુણવાળા નથી, કિંતુ માનુષયોનિની પેઠે ક્ષુદ્ર ગુણવશવર્તીજ છે. તેઓનું પૂજન કરવાથી પૂજકોને કશો અર્થ નથી. સાર્વિક મુમુક્ષુ મારા આશ્રિત તમારે તેનાથી કશું પ્રયોજન નથી તેમજ તેવા હિંસાપ્રાય તેમનું પૂજન સમુચિત પણ નથી. હિંસા અધર્મપક્ષપા-



ધર્મવહ્નમા । અધાર્મિકાણામાદેષ્ટા ધાર્મિકાણાં તથેતરા ॥૩૯॥  
તામસેભ્યો ન મેતવ્યં મત્તૈઃ કૃષ્ણસ્ય કર્હિંચિત્ । યતઃ સ કાલ-  
માયાદેરપ્યસ્ત્યેવ નિયામકઃ ॥૪૦॥ નિન્દા તુ નૈવ કર્તવ્યા તેષાં  
તત્સેવિનાં તથા । શાત્તૈઃ સાકં વિવાદશ્ચ ન કર્તવ્યો હિ મામકૈઃ  
॥૪૧॥ સુવ્રત ઉવાચ—શ્રુત્વૈતદ્ભગવદ્વાક્યં નૃપતિર્નષ્ટસંશયઃ । ઓ-  
મિતિ પ્રતિજગ્રાહ તદાજ્ઞાં શિરસા નૃપ ! ॥૪૨॥ બ્રાહ્મણાસ્તં તદા  
નત્વા પ્રોચુર્નારાયણં પ્રભુમ્ । નવરાત્રવ્રતે કિંશ્ચિત્પ્રષ્ટવ્યં નઃ શૃણુ  
પ્રભો ! ॥૪૩॥ વયં હિ વૈષ્ણવાઃ સર્વે ભવામસ્ત્વત્પદાશ્રયાઃ । વ્રતં

તિની છે. અહિંસા તો ધર્મપક્ષપાતિની છે. હિંસા અધાર્મિક-અસુરોને  
અભિમત છે. અહિંસા તો ધાર્મિક-સાત્ત્વિક જનોને ધષ્ટ છે ॥૩૯-૩૯॥  
કૃષ્ણનાજ એક આશ્રયવાળા જનોએ ક્યારેય પણ તમઃપ્રધાન ક્ષુદ્ર દેવ  
દેવીઓથકી 'વ્રતનો ત્યાગ કરીએ તો અમોને પીડા કરશે' એવો ભય  
પામવો નહિ, કેમકે જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન કાળમાયાદિકના પણ નિયંતા છે તે  
તમારા સ્વામી છે ॥૪૦॥ 'આ તો તામસ છે' એમ માનીને એટલામાત્રથી  
તેવા દેવ દેવીઓની તથા તેમના ઉપાસકોની નિંદા તો મારા આશ્રિતોએ  
નજ કરવી, કેમકે નિંદા કરવી એ દોષજ છે, માટે તેનો પરિત્યાગ કરવો.  
તેના સેવકોની સાથે વિવાદ પણ કરવો નહિ. તેના મત ખંડન માટે તેમની  
સાથે કરેલો વાદ પણ આ લોક પરલોકમાં કલંક આપનારો થાય ॥૪૧॥

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે નૃપ ! ભગવાનનું આવું વચન સાંભળીને  
આદ્રજીત રાજાએ સમસ્ત સંશયે રહિત થઈ 'તથાસ્તુ' એમ એમની આજ્ઞા  
મસ્તકે અંગીકાર કરી ॥૪૨॥ તે સમયમાં બ્રાહ્મણોતો જીવિકાવૃત્તિની  
હાનિના ભયથી આતુર થઈ પ્રભુ નારાયણ શ્રીહરિને પ્રણામ કરી એમ  
બોલ્યા કે—હે પ્રભો ! નવરાત્રવ્રતમાં જીવિકાવૃત્તિ માટેજ અમારે ક્ષિયિત્  
કરવું પડે છે તેને ઉદ્દેશીને અમારે કાંઈક પુછવાનું છે તેને સાંભળો. અ-  
મોતો આપના ચરણકમળનાજ એક સમાશ્રયવાળા વૈષ્ણવો છીએ, એટલે  
બહુધાપણે તમોગુણી દેવોનું વ્રત કરતાજ નથી. હે સ્વામિનૃ ! જે કોઈ  
અમારા અનુબન્ધીઓ કે બીજા કોઈ બ્રાહ્મણો કુલાચારવશાત્ ઉપરથી

તામસદેવાનાં પ્રાયશો નૈવ કુર્મહે ॥૪૪॥ કુર્વન્તિ બાહ્યતઃ કેચિ-  
ત્કુલધર્મવશાદ્વિજાઃ । તેऽપ્યય દિનતઃ સ્વામિન્ન કરિષ્યન્તિ  
તત્કિલ ॥૪૫॥ કિન્ત્વસ્મજીવિકા તત્ર ભવતીતિ જગત્પતે ! ।  
પૂજાપાઠસ્થાપનાદિ કારણીયં તુ વિચત્તે ॥૪૬॥ તત્કુર્યામ ન વા  
દેવ ! બ્રૂહ્યેતન્નો યથોચિતમ્ । ઇતિ તાન્વદતો વિપ્રાન્નીલકણ્ઠોઽ-  
બ્રવીદ્વચઃ ॥૪૭॥ જીવિકાવૃત્તયે સ્વસ્ય પારતન્યેણ વા દ્વિજાઃ ! ।  
ચળ્હ્યાર્ચાયાઃ પૂજનાદિ કારણીયં ચ બાહ્યતઃ ॥૪૮॥ આપદ્યનન્ય-  
ગતિકૈઃ કૃતે વા તત્ર કારિતે । પ્રાયશ્ચિત્તં વિધાતવ્યં યથાર્હં તસ્ય  
શુદ્ધયે ॥૪૯॥ યજમાનેનાવિદિતં વ્રતં ચાન્દ્રાયણં તુ તૈઃ । નિમિ-  
ત્તાન્તરમુદિશ્ય કર્તવ્યં સ્વાઘનુત્તયે ॥૫૦॥ વિદ્યાચ્છેદ્યજમાનસ્તત્ત-

-પ્રેમથી નહિ કિંતુ લોકાનુકરણ કરવું એમ માનીને કરતા હશે તેઓ પણ  
આ દિવસને આરંભીને નિશ્ચે કરશેજ નહિ. કિંતુ હે જગત્પતે ! બીજા-ય-  
જમાન માટે ચંડીની પૂજા પાઠ આદિક વૃત્તિકર્ષિત અમારે કરવું પડે છે, જે  
ન કરીએ તો વૃત્તિનો વિનાશ થાય છે અને જે કરીએ તો મુમુક્ષુતાને વિરૂદ્ધ  
અને આપની આજ્ઞાને વિરૂદ્ધ થાય છે, તો હે દેવ ! અમો તે પૂજાદિ કરી-  
એ ? કે ન કરીએ ? તેમાં જે યોગ્ય હોય તે કહો ? હે રાજન ! આ પ્રકારે  
કહેતા તે વિપ્રોના પ્રત્યે નીલકંઠ ભગવાન વચન બોલ્યા કે ॥૪૩-૪૭॥ હે  
દ્વિજો ! જીવિકાની વૃત્તિ-સ્થિતિમાટે (ભંગ ન થવામાટે) કે તેથી બીજા કોઈ  
નિમિત્તથી આવેલા પરતંત્રપણાને લીધે ચંડી આદિકનું પૂજનાદિ સાક્ષાત્  
કરો કે કરાવો પણ બાહ્યતઃ—‘આ હું કરું છું કે કરાવું છું’ એવા અભિમાને  
રહિત થઈ ‘આપત્તિ કરાવે છે’ એવી બુદ્ધિથી કરવું ॥૪૮॥ આપત્કાળમાં  
આથી બીજા કોઈ ગતિ-નિર્વાહનો ઉપાય ન હોય એવા વિપ્રોએ તામસ  
દેવાદિ પૂજનાદિ કર્યું હોય અથવા બીજા કોઈ પાસે કરાવ્યું હોય તો  
તે પછી તે દોષના નિવારણમાટે પ્રાયશ્ચિત્તમાં ચાંદ્રાયણવ્રત યજમાન ન  
બાણે એમ બીજા કોઈ નિમિત્તને ઉદ્દેશીને કરવું ॥૪૯-૫૦॥ જે યજમાન  
બાણે તો જીવિકાવૃત્તિનો વિનાશ થાય, કેમકે ધનાદ્ય જેનો બહુધાપણે  
માને કરીને નષ્ટ બુદ્ધિવાળા હોય છે, ‘અમારો આશ્રય કરીને આ રહ્યો છે

ર્હસૌ માનનઘ્ઘીઃ । સ્વાશ્રિતસ્ય હરેદૃત્તિં તદ્દુત્તં 'કાર્યમેવ તત્  
 ॥૫૧॥ સુવ્રત ઉવાચ—શ્રુત્વેતિ ભગવદ્વાક્યં પ્રાપ્તાપત્કાલનિર્ગમાઃ ।  
 પ્રસન્ના બ્રાહ્મણા ભૂયઃ પપ્રચ્છુસ્તં નરેશ્વર ! ॥૫૨॥ બ્રાહ્મણા ડચુઃ—  
 મહારોગૈઃ પીડિતાનાં ભૂતપ્રેતાદિભિસ્તથા । બાલવૃદ્ધગ્રહાદ્યૈશ્ચ કિં  
 જપ્યં તન્નિવૃત્તયે ॥૫૩॥ દેહાવસાનસમયે કિં ચ જપ્યં જનૈઃ  
 પ્રભો ! । ઉત્તમૈવ ગતિર્યસિન્ જપ્યે સ્યાદપિ પાપિનામ્ ॥૫૪॥  
 સકામૈર્વાપિ નિષ્કામૈર્યજ્ઞતં સ્તોત્રમીશ્વર ! । વાન્ઞિછતાર્થં પ્રયચ્છે-  
 ત્તત્કૃપયા વક્તુમર્હસિ ॥૫૫॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઈત્યં નારાયણમુનિઃ  
 સમ્પૃષ્ટસ્તૈર્દ્વિજન્મભિઃ । અબ્રવીન્નૃપતે ! વાચા હર્ષયન્નશ્ચિલં સદઃ  
 ॥૫૬॥ શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—શૃણુત બ્રાહ્મણાશ્ચાન્યે સર્વે શૃણ્વન્તુ

માટે પાળવો જોઈએ' એવી બુદ્ધિ તેઓને થાય નહિ. આશ્રિતોની પણ વૃત્તિ  
 હરીજ લે. માટે તે વ્રત ગુપ્તપણેજ અન્ય નિમિત્તને ઉદ્દેશીને કરવું ॥૫૧॥

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે નરેશ્વર ! આવું લગવાનનું વચન સાંભળીને  
 તે બ્રાહ્મણો આપત્કાળના ઉલ્લંઘનનો ઉપાય પ્રાપ્ત થતાં મનમાં પ્રસન્ન થઈ  
 ફરીથી એમ પુછવા લાગ્યા ॥૫૨॥ બ્રાહ્મણો પુછે છે—હે હરે ! જન્મધારી-  
 ઓને માથે વિવિધ વિપત્તિઓ આવી પડે છે. કેટલાકને જન્મ્યા ત્યાંથીજ  
 બાળગ્રહી પીડે છે તો કેટલાકને વૃદ્ધગ્રહી પીડે છે તથા કેટલાકને મહા-  
 રોગો પીડે છે તો કેટલાકને ભૂતપ્રેતાદિક પીડે છે. તો તેની નિવૃત્તિમાટે  
 સ્મૃતિકારો કોઈ કોઈ સ્તોત્ર મંત્રાદિક જપવાનું કહે છે અને જનો જપે  
 છે પણ ખરા પણ તેમાં તામસ રાજસ દેવતાનો વિભાગ અમારે જાણવો  
 છે. મુમુક્ષુઓને સમુચિત શું જપનીય છે ? ॥૫૩॥ વળી હે પ્રભો ! જનો-  
 એ દેહાંતસમયમાં કયા સ્તોત્રમંત્રાદિકનો જપપાઠાદિ કરવું ? જેનો જપ  
 કરવાથી પાપી જનોની પણ ગતિ ઉત્તમ થાય ॥૫૪॥ વળી સકામ-ત્રિ-  
 વર્ગની કામનાવાળા કે નિષ્કામ-તેની કામનાએ રહિત કલ્યાણની કામના-  
 વાળાએ પણ જપેલું સ્તોત્ર તે તે અભીષ્ટ અર્થને આપનારૂં થાય તે સ્તોત્ર  
 કૃપા કરી અમને કહેવાને યોગ્ય છે. તમો સર્વેશ્વર. સર્વજ્ઞ છો ॥૫૫॥  
 સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે નૃપતે ! આ પ્રકારે ભક્ત બ્રાહ્મણોએ પુછેલા

મદ્રચઃ । સ્તોત્રં શ્રેયસ્કરં વચ્ચિમ્ સર્વસ્તોત્રશિરોમણિમ્ ॥૫૭॥  
ભારતે દાનધર્મેષુ વિષ્ણોર્નામસહસ્રકમ્ । મીષ્મો યુધિષ્ઠિરં પ્રાહ

ભગવાન્ વચનામૃતવડે સર્વ સલાને પ્રહર્ષ પમાડતાથકા બોલ્યા ॥૫૬॥  
શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે બ્રાહ્મણો ! તમો માફ વચન સાંભળો  
તથા બીજા જે ક્ષત્રિય વૈશ્યો છે તે સર્વે તમો માફ વચન સાંભળો. સમસ્ત  
સ્તોત્રોના શિરોમણિભૂત, (સર્વની અપેક્ષાએ શ્રેષ્ઠ) સર્વ શ્રેયને કરનાર  
સ્તોત્ર જે વિષ્ણુસહસ્ર નામથી પ્રસિદ્ધ છે તેનો જપ કરવો. ભારતમાં—  
'મતિમન્યાનમાવિધ્ય ચેનાસૌ શ્રુતિસાગરાત્ । જગદ્ધિતાય જનિતો મહાભા-  
રતચન્દ્રમાઃ ॥' 'વિભેતિ ગહનાચ્છાસ્ત્રાન્નરસ્તીન્નાદિવૌષધાત્' 'યસ્ય દ્વૈપાય-  
નઃ પુત્રઃ સ્વયં વિષ્ણુરજાયત । પ્રકાશો જનિતો ચેન મહાભારતચન્દ્રમાઃ॥'  
'કૃષ્ણદ્વૈપાયનં વ્યાસં વિદ્ધિ નારાયણં પ્રમુખમ્ । કો હ્યન્યો મુચિ મૈત્રેય ! મહા-  
ભારતકૃદ્ધવેત્ ॥' 'વ્યાસવાક્યજલૌઘેન કુધર્મતરુહારિણા વેદશૈલાવતીર્ણેન  
નીરજસ્કા મહી કૃતા ॥' આ પ્રકારે તે તે સ્મૃતિકારોએ શ્લાઘા કરેલા ભા-  
રતમાં, તેમાં પણ દાનધર્મમાં—હિતના અનુશાસન અર્થે પ્રવર્તેલા અનુશાસન  
પર્વમાં આવેલા ધર્મસારનિરૂપણ માટેજ એક પ્રવર્તેલા દાનધર્મપ્રકરણમાં  
સમસ્ત શાસ્ત્રાર્થનો ગલિતાર્થ નિરૂપણ કરતાં સારસંગ્રહ રૂપથી સહસ્રનામ  
અધ્યાયની પ્રવૃત્તિ છે. આ સહસ્ર નામો ભીષ્મપિતાએ કહ્યાં છે, જે-  
મને 'શ્રોતુમિચ્છસિ ચેદ્ધર્માન્નિશ્ચિલેન નરાધિપ ! । પ્રેહિ મીષ્મં મહાવાહો !  
વૃદ્ધં કુરુપિતામહમ્ । સ તે સર્વરહસ્યેષુ સંશયાન્મનસિ સ્થિતાન્ । હેત્તા મા-  
ગીરથીપુત્રઃ સર્વજ્ઞઃ સર્વતત્ત્વવિત્ ॥' 'યસ્ય બ્રહ્મર્ષયઃ પુણ્યા નિત્યમાસન્  
સમાસદઃ । યસ્ય નાવિદિતં કિંચિત્ જ્ઞાનં જ્ઞેયેષુ વિદ્યતે ॥ સ તે વક્ષ્યતિ  
ધર્મજ્ઞો ધર્માન્ સૂક્ષ્માર્થતત્ત્વવિત્ ।' 'શરતલ્પગતો મીષ્મઃ શામ્યન્નિવ હુતા-  
શનઃ । માં ધ્યાતિ પુરુષવ્યાઘ્રસ્તતો મે તદ્ગતં મનઃ ॥ સ હિ ભૂતં અવિવ્યજ્ઞ  
ભવજ્ઞ ભરતર્ષભ । વેત્તિ ધર્મમૃતાં શ્રેષ્ઠસ્તતો મે તદ્ગતં મનઃ ॥ તસ્મિન્નસ્તમિતે  
મીષ્મે કૌરવાણાં ધુરન્ધરે । જ્ઞાનાન્યહીભવિવ્યન્તિ તસ્માસ્વાં ચોદયામ્ય-  
હમ્ ॥' 'યજ્ઞ ત્વં વક્ષ્યસે મીષ્મ ! પાણ્ડવાયાનુવૃચ્છતે । વેદપ્રવાદા દ્વય તે  
સ્થાસ્યન્તિ વસુધાતલે ॥' ઇત્યાદિ પ્રકારથી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનેજ ધર્મવિ-

જપ્યં તદિતિ મે મતમ્ ॥૫૮॥ અર્થાઃ સર્વેઽપિ સેત્સ્યન્તિ તાવતૈવ  
દ્વિજોત્તમાઃ ! । તસ્માત્સર્વેષુ કાર્યેષુ જપ્યમેતજ્ઞનૈઃ સદા ॥૫૯॥  
તથા શ્રીમદ્ભાગવતપ્રોક્તં નારાયણાત્મકમ્ । કવચં જપનીયં ચ  
સર્વોપદ્રવનાશનમ્ ॥૬૦॥ યથાકાર્યં યથાવિત્તં પુરશ્ચરણમેતયોઃ ।  
દૃષ્ટ્વા વિધાનં કર્તવ્યં પુરશ્ચરણપદ્ધતૌ ॥૬૧॥ યથાવિધિ કૃતે તસ્મિ-  
ન્કાર્યસિદ્ધિર્ભવેન્નૃણામ્ । एतद्वयं ततो जप्यं सर्वैरेव द्विजातिभिः  
॥૬૨॥ कस्मिंश्चिदपि कार्येऽत्र क्षुद्रमन्त्रास्तु कर्हिचित् । सद्यः

દોમાં અગ્રેસરપણે કહ્યા છે તે ભીષ્મપિતામહે ‘કો ધર્મઃ સર્વધર્માણાં  
ભવતઃ પરમો મતઃ ।’ એમ યુધિષ્ઠિરના પુછવાથી ‘ઘૃષ મે સર્વધર્માણાં ધર્મો-  
ઽધિકતમો મતઃ ’ આ વચનથી આ સ્તોત્રનું ઉત્કૃષ્ટપણું કહેલું છે, માટે  
મહાભારતના સારભૂત, ભીષ્મપિતાએ સર્વોત્કૃષ્ટપણે કહેલું વિષ્ણુસહસ્ર-  
નામ નામનું સ્તોત્ર જપવું. ધર્મરક્ષણમાટે અવતરેલો હું તે આ માફ મત-  
અભિમત છે ॥૫૭-૫૮॥ હે દ્વિજોત્તમો ! આ સ્તોત્રના કેવળ જપથીજ  
બધાય અર્થો સિદ્ધ થશે. માટે સર્વ કાર્યમાં પણ જનોએ આ સ્તોત્રનોજ  
સર્વદા જપ કરવો ॥૫૯॥ તેજ પ્રકારે શ્રીમદ્ભાગવતમાં કહેલું જે નારા-  
યણકવચ છે તેનો પણ જપ કરવો. મહાભારત રચીને પણ નહિ તૃપ્ત  
થએલા વ્યાસે કૌરવકથા આદિક અસત્ કથારૂપ વનમાં પરિભ્રમણથી મલીન  
થએલી પોતાની લાણીને શ્રીકૃષ્ણની કથાલાપરૂપ ગંગાથી પવિત્ર કરવાં  
શ્રીમદ્ભાગવતનો આરંભ કરેલો છે તો આ ભાગવત ભારતથકી પણ શ્રેષ્ઠ  
છે. તેમાં પણ સર્વાન્તરાત્મા, સર્વકુળપ્રદાતા, ભગવાન્ નારાયણને ઉદ્દેશીને  
પ્રવર્તેલું, કોઈ પ્રતિદ્વન્દ્વથી ન ભેદી શકાય એવું સર્વ ઉપદ્રવને નાશ કર-  
નાર આ કવચ છે તેનો જપ કરવો તથા પોતપોતાના કાર્યને અનુસારે,  
ધનસંપત્તિને અનુસારે, આ બન્ને સ્તોત્રનું પુરશ્ચરણ પુરશ્ચરણપદ્ધતિમાં  
તેનો વિધિ બોધને કરવું ॥૬૦-૬૧॥ આ પુરશ્ચરણ યથાવિધિ કરવાથી જ-  
નોને સર્વ કાર્યની સિદ્ધિ થાયજ, માટે સર્વ ત્રૈવર્ણિક જનોએ આ બે સ્તો-  
ત્રનો જપ કરવો ॥૬૨॥ ક્ષુદ્રદેવતાના મંત્રોતો લલે તત્કાળ કુળને બતાવનારા  
હોય, તથાપિ કોઈપણ કાર્યમાં ક્યારેય પણ જપવા નહિ. મારા આશ્રિત

ફલા અપિ જનૈર્ન જસવ્યા મદાશ્રિતૈઃ ॥૬૩॥ મદ્યમાંસપ્રિયા દેવા  
રાજસાસ્તામસાશ્ચ યે । જપ્યા ન તેષાં મન્ત્રાશ્ચ મોક્ષાઙ્કુરનિક્ક-  
ન્તનાઃ ॥૬૪॥ યે તાઞ્જપન્તિ તે નૂનં ભુક્ત્વૈવ નિરયાન્વહૂન્ । પ્રાપ્તુ-  
વન્તિ પિશાચત્વં ડાકિનીત્વં ચ યોષિતઃ ॥૬૫॥ એતદ્વ્યં તતઃ  
સર્વૈઃ સર્વકાર્યેષુ સર્વદા । સકામૈર્વાપિ નિષ્કામૈઃ પઠનીયં દ્વિજો-  
ત્તમાઃ ! ॥૬૬॥ અથવા હનુમન્મન્ત્રો જપ્યઃ સદ્યઃફલપ્રદઃ । યથા-  
વિધિ યથાશક્તિ બ્રહ્મચર્યવ્રતસ્થિતૈઃ ॥૬૭॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઇતિ  
શ્રુત્વા ભગવતો વાક્યં તે બ્રાહ્મણા નૃપ ! । જનાશ્ચાન્યે સમૂપાલા-  
સ્તદ્દૃહીત્વા વવન્દિરે ॥૬૮॥ એવમાનન્દયન્મક્તાનન્નકૂટોત્સવાવધિ ।

જનોએ તો અત્યંત નજ જપવા ॥૬૩॥ જે મદ્યમાંસપ્રિય તામસ રાજસ  
દેવતાઓ હોય તેમના મંત્રો જપવા નહિ, કારણ કે તેતો સત્સમાગમથી ઉદય  
પામેલા મોક્ષ અંકુરને મૂળમાંથી ઉચ્છેદ કરનારા છે ॥૬૪॥ જે પુરૂષ તે મં-  
ત્રોને જપે છે તેઓ મરીને બહુ નરકોને લોગવીને પછી પિશાચયોનિને પામે  
છે. જે સ્ત્રિયો તે મંત્રોને જપે છે તે અનેક નરકોને અનુભવીને પછી ડાક-  
ણુની યોનિને પામે છે ॥૬૫॥ હે દ્વિજોત્તમો ! માટે સકામ-ધર્મ અર્થ  
અને કામ આ ત્રિવર્ગમાં પ્રીતિવાળા કે નિષ્કામ-નિઃશ્રેયસની ઇચ્છાવાળા  
સર્વ કોઈ જનોએ આ બન્ને સ્તોત્રનો સર્વ કાર્યમાં સર્વદા પાઠ કરવો ॥૬૬॥  
અથવા-વાશવ્દ અકાર અર્થમાં લેવો એટલે અથચ એમ થાય. અને  
હનુમાનજીના મંત્રનો જપ કરવો. આ હનુમાનજી સત્ત્વૈકપ્રકૃતિ શ્રીરા-  
મદ્વત છે અને વીર્યથી તથા વિજ્ઞાનથી અનુપમ છે, તેમના મંત્રનો જપ ય-  
થાવિધિ યથાશક્તિ કરવો. તે મંત્ર તત્કાળ ફળને આપનારો છે. તે જપના  
અંગ તરીકે બ્રહ્મચર્ય વ્રત અવશ્ય ધારવું. વાશવ્દનો વિકલ્પાર્થ કરવામાં  
પણ ક્ષતિ નથી ॥૬૭॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે-હે નૃપ ! સભામાં સર્વના  
હિતની કામનાથી ભગવાને કહેલું વચન સાંભળીને, તેનો અર્થ અત્યાદરથી  
અંગીકાર કરી, સર્વે બ્રાહ્મણો તથા સભામાં બેઠેલા વ્યાઘ્રજીત રાજાએ સહિત  
બીજા સર્વ કોઈ જનો શ્રીહરિની વંદના કરવા લાગ્યા ॥૬૮॥ હે નૃપ !  
શ્રીહરિ આ પ્રકારે તે તે સમયે તે તે સદુપદેશોવડે સર્વ સમાશ્રિતોને આનંદ



તત્રોષિત્વા તતઃ પ્રાયાન્મોઢગ્રામં હરિર્નૃપ ! ॥૬૯॥ પથિ ગ્રામેષુ  
ભક્તાનામેકં દ્વે વા દિને વસન્ । દિનૈઃ કતિપથૈઃ પ્રાપ ગ્રામં તં  
સાનુગો હરિઃ ॥૭૦॥ તત્રાર્ચિતોઽસૌ દલજિત્પ્રધાનૈઃ ક્ષત્રપ્રવીરૈ-  
ર્દિનપશ્ચકં ચ । વિધાય વાસં સુખદો જનાનાં ગ્રામં તતોઽગાદલ-  
યામિધાનમ્ ॥૭૧॥ ઇતિ શ્રીસત્સક્તિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે દ્વિતી-  
યપ્રકરણે તામસદેવવ્રતાદિનિષેધનામા ષોઢશોઽધ્યાયઃ ॥ ૧૬ ॥

સુવ્રત ઉવાચ—નારાયણાદિમિસ્તત્ર રથકારૈઃ સમર્ચિતઃ । શેષ-  
પાટમુપેયાય ગ્રામં નરપતે ! હરિઃ ॥૧॥ લાલજિદ્રથકારેણ સાકં  
માત્રા સુતેન ચ । તત્રાર્ચ્યમાનઃ કતિચિદ્દિનાન્યવસદીશ્વરઃ ॥૨॥  
તતો વસન્તપશ્ચમ્યાં ભાદ્રગ્રામમુપાગમત્ । ભગવાન્ સાનુગસ્તત્ર

આપતાથકા તે ભાડેર પુરમાં અન્નકૂટોત્સવ પર્યંત રહીને ત્યાંથી મોંડા  
ગ્રામપ્રત્યે જવા ચાલી નીકળ્યા ॥૬૯॥ વર્ણિ મુનિ આદિક મંડળે સહિત  
શ્રીહરિ જવાના માર્ગમાં આવતાં તે તે ભક્તોનાં ગ્રામોમાં એક દિવસ કે  
બે દિવસ રહેતા રહેતા કેટલેક દિવસે મોંડા ગ્રામે પહોંચ્યા ॥૭૦॥ તે  
ગ્રામમાં દલજી દાજી પ્રમુખ ક્ષત્રિયોત્તમ ભક્તોએ આરાધના કરેલા, ભક્ત-  
જનોને આનંદ આપતા આ શ્રીહરિ પાંચ દિવસ રહીને પોતાના ચરણકમ-  
ળના સમાશ્રિતોને સદુપદેશવડે બોધ આપી ત્યાંથી અલૈયા નામના ગ્રામે  
પધાર્યા ॥૭૧॥ ઇતિ શ્રીસત્સક્તિજીવને...દ્વિતીયપ્રકરણે તામસદેવ-  
વ્રતાદિનિષેધનામા ષોઢશોઽધ્યાયઃ ॥૧૬॥

### અધ્યાય ૧૭ મો.

સુવ્રતઋષિ કહે છે—હે નરપતે ! તે અલૈયા ગામમાં નારાયણ આદિક  
રથકાર-સુતાર ભક્તોએ ભાવથી પૂજા કરેલા ભગવાન્ શ્રીહરિ ત્યાંથી શે-  
ષપાટ નામના ગામે પધાર્યા ॥૧॥ તે ગામમાં પોતાની લાડુ નામની માતા  
અને રામજી નામના પુત્રે સહિત લાલજી નામના સુતાર ભક્તે ભક્તિથી

પ્રીતિ

લાલજી નામના ભક્તોનાં નામ રામજી હતા

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને આસુર પ્રકૃતિવાળાનાં લક્ષણો કહેવાપૂર્વક તેના  
સંગની સર્વથા ત્યાજ્યતાનો ઉપદેશ અનુવર્ણન કર્યો છે.

મહોત્સવમકારયત્ ॥૩॥ મૂલસુન્દરશર્માઘાઃ સમસૈવન્ત વાઙ-  
વાઃ । તત્ર વૈશ્યા વૃદ્ધરત્નલબ્ધદેવાદયશ્ચ તમ્ ॥૪॥ રથકારાશ્ચ  
વિશ્રામમાવરામજિદાદયઃ । શૂદ્રાશ્ચ નાથમુખ્યાસ્તમાદરેણ સિષે-  
વિરે ॥૫॥ બહવો મિલિતાસ્તત્ર ભક્તા દેશાન્તરાગતાઃ । પુપ્પુસ્તે  
ચ તં પ્રીતા ગન્ધપુષ્પધનાદિભિઃ ॥૬॥ અપરાહ્ણે સભા તત્ર વમૂવ  
મહતી નૃપ ! । તન્મધ્યપીઠે ભગવાન્નિષસાદ સુખપ્રદઃ ॥૭॥ મર્યા-  
દયોપવિષ્ટાંસ્તાન્સ્વાનનાર્પિતલોચનાન્ । ભક્તાનાનન્દયન્નૂચે વર્ણી-  
ન્દ્રો વચનં હરિઃ ॥૮॥ સર્વેષાં દેહિનાં ભક્તાઃ ! કૃષ્ણભક્તિર્વિમુક્તિ-

પૂજેલા ભગવાન શ્રીહરિ કેટલાક દિવસ રહ્યા હતા ॥૨॥ તે શેખપાટ થકી  
વર્ણિવિગેરે અનુયાયિઓ સાથે શ્રીહરિ વસંતપંચમી-માઘ શુકલ પંચમીએ  
ભાદરા નામના ગામમાં પધારી વસંતપંચમી નિમિત્તનો મહોત્સવ આ  
ભગવાને કરાવ્યો ॥૩॥ તે ભાદરા ગામમાં મુળજી સુંદરજી આદિક આદ્યજી,  
વૃદ્ધ રત્ન લબ્ધ દેવ વિગેરે વૈશ્યો, વિશ્રામ માવ રામજી આદિક સુતારો  
અને નાથ આદિક શૂદ્રો ભક્તિથી ભગવાનની સારી સેવા કરવા લાગ્યા  
॥૪-૫॥ તે ઉત્સવ ઉપર દેશાંતરમાંથી આવેલા બહુ ભક્તો ભેગા થયા હતા.  
તે સર્વે ભક્તોએ પરા પ્રીતિથી ભગવાનની ચંદન, પુષ્પ, ધન, વસ્ત્ર વિગેરેવડે  
ભારે પૂજા કરી ॥૬॥ હે નૃપ ! વસંતપંચમીને દિવસે બપોર પછી-સમી-  
સાંજે મોટી સભા થઈ. સર્વસુખદાયક ભગવાન શ્રીહરિ સભાના મધ્ય-  
ભાગમાં રહેલા સુંદર સિંહાસનમાં વિરાજમાન થયા ॥૭॥ સભામાં યથા-  
યોગ્ય મર્યાદાથી બેસી ગએલા, પોતાના મુખકમળ સન્મુખ જેમની એ-  
કાંચ દૃષ્ટિ છે, પોતાના મુખારવિંદમાંથી નીકળતા મધુના પાનમાં રસિક  
એવા ભક્તોને આનંદ આપવા ભગવાન વર્ણીન્દ્ર વચન બોલ્યા કે—હે ભક્તો !  
મારેવિષે અત્યંત પ્રીતિને પામેલા તમો આ મારા વચનને અવશ્ય અવ-  
ધારણ કરો. ધર્મ અર્થ અને કામરૂપ ત્રિવર્ગ પુરૂષાર્થ કહેવાય છે પણ તેનો  
ત્રિગુણથી પરાભવ થતો હોવાથી અન્ધન થકી છોડાવી શકતો નથી. તે  
અન્ધન થકી વિમુક્તિ તો ગુણનો પરિક્ષય થતાં દુઃખનો આત્યંતિક ઉચ્છેદ  
થવાથી થાય એજ પરમ પુરૂષાર્થ કહેવાય. આ અર્થ પ્રસિદ્ધ છે. અન્ધ-

દા । ઉદેતિ સા તુ સત્સજ્ઞાન્નશ્યત્યસુરસજ્જતઃ ॥૯॥ અસુરાણાં  
તતઃ સજ્ઞો નૈવ કાર્યો મુમુક્ષુભિઃ । લક્ષણૈર્નૃણુ તે જ્ઞેયાસ્તજ્ઞાતિ-  
નાંસ્તિ યત્પૃથક્ ॥૧૦॥ એતચ્છ્રુત્વા ભક્તપતેર્વચનં સ્વહિતાવહમ્ ।  
મૂલશર્મા વિપ્રવરસ્તં પ્રણમ્યેદમબ્રવીત્ ॥૧૧॥ મૂલશર્મોવાચ—વર્જ્ય-  
સજ્ઞાસ્ત્વયા પ્રોક્તા અસુરા યે જગત્પતે ! । લક્ષણાનિ બુભુત્સામ-  
સ્તેષાં વયમિહાજ્ઞસા ॥૧૨॥ તાનિ ત્વં કૃપયા સ્વામિન્વક્તુમર્હસિ  
સર્વવિત્ । ઇતિ સન્જ્વોદિતસ્તેન વિપ્રેણ હરિરબ્રવીત્ ॥૧૩॥ શ્રીનારા-

નિવૃત્તિનો ઉપાયતો જાણવો જોઈએ. એ ઉપાય શ્રીકૃષ્ણમાં લક્ષિત છે. કેટ-  
લાકો આત્માના યથાવસ્થિત જ્ઞાનને બન્ધ નિવૃત્તિ માટે માને છે તો તે સત્ય  
છે. પરંતુ આત્માનું યથાર્થપણું જો પરમાત્માનીજ એક સ્વાભાવિક દાસ-  
તારૂપ જાણે એટલે ‘આત્મા પરમાત્માનો સહજ દાસ છે’ એમ યથાર્થ  
જાણે તો તેવું વિજ્ઞાન સર્વેશ્વર શ્રીકૃષ્ણમાં પરમ અનુરાગને ઉત્પન્ન  
કરેજ. એજ પરાનુરાગને લક્ષિત કહે છે. તે શાંડિલ્ય મુનિએ ‘સા પરાનુર-  
ક્તિરીશ્વરે’ આ સૂત્રથી કહ્યું છે. જે શ્રીકૃષ્ણ છે એજ સર્વેશ્વર છે. તેમના  
વિજ્ઞાનના પરિપાકરૂપ કૃષ્ણમાં જે લક્ષિત છે એજ વિમુક્તિનું પરમ કારણ છે.  
આ કૃષ્ણલક્ષિતો સંતોના સંગથીજ ઉદય પામે છે અને અસુરોના સંગથી  
નાશ પામે છે. આ બાબતતો સુપ્રસિદ્ધ છે. માટે મુમુક્ષુ મનુષ્યોએ અસુ-  
રોનો સંગ કરવોજ નહિ. મનુષ્યોમાં ‘આ અસુર છે’ એમ તો તેનાં લક્ષણોથીજ  
જાણવું, કારણ કે પશુ આદિકમાં રહેલી આકૃતિવિશેષરૂપ જાતિ જેમ  
અક્ષુથી જાણી શકાય છે તેમ અસુરપણાને જણાવનારી કોઈ જાતિ મનુષ્ય  
થકી જુદી નથી ॥૮-૧૦॥ ભક્તપતિ ભગવાનનું આવું હિતકારી વચન  
સાંભળીને વિપ્રવર્ય મૂળશર્મા ભગવાનને પ્રણામ કરીને બોલ્યા ॥૧૧॥  
મૂળશર્મા કહે છે—હે જગતના પતે ! જેનો સંગ ત્યાગ કરવાનો તમો કહો  
છો તે અસુરોનાં તત્ત્વથી લક્ષણો જાણવા અમો ઇચ્છીએ છીએ. તમો સર્વજ્ઞ  
છો—તમારાથકી બીજે કોઈ તત્ત્વથી વક્તા નથી માટે હે સ્વામિન્ ! કૃપા  
કરીને તે લક્ષણો તમો કહેવાને યોગ્ય છો. હે રાજન્ ! આ પ્રકારે મૂળશ-  
ર્માએ પુછ્યું એટલે શ્રીહરિ બોલ્યા ॥૧૨-૧૩॥

યણમુનિરુવાચ—કૃષ્ણકૃષ્ણાવતારાણાં તદ્ભક્તાનાં ચ વાઙ્મવ ! । દ્રો-  
હાચરણમિત્યેતન્મુખ્યં લક્ષણમાસુરમ્ ॥૧૪॥ તદ્વ સ્વાભાવિકં હ્યેવ  
તેષામિત્યવધાર્યતામ્ । જ્ઞેયં ચાન્યદ્વાહ્યતસ્તુ ભક્તયાટોપપ્રદર્શનમ્  
॥૧૫॥ કૃષ્ણતદ્ભક્તમાહાત્મ્યચરિત્રેષ્વદ્ભુતેષ્વપિ । દોષદ્દષ્ટિરિતિ  
જ્ઞેયમન્યચ્ચાસુરલક્ષણમ્ ॥૧૬॥ હિંસાસુરાપલપ્રેષ્ઠદેવદેવીષુ નિશ્ચ-  
લા । ઇષ્ટધીસ્તન્મન્ત્રજપસ્તદર્ચા તદ્વ્રતક્રિયા ॥૧૭॥ તદીયગ્રન્થપ-  
ઠનશ્રવણાદિપ્રસક્તતા । તદ્દીક્ષાધારણં ચેતિ લક્ષમાણ્યમરવિદ્ધિ-  
ષામ્ ॥૧૮॥ બુદ્ધિપૂર્વં જીવહિંસા સુરાપાનં પલાશનમ્ । સ્ત્રીયેતર-  
સ્ત્રીગમનં લક્ષણં વિદ્ધિ ચાસુરમ્ ॥૧૯॥ ઉદ્ધતત્ત્વં ચ કામેન રુષા

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે વિપ્ર ! તમો સાંભળો. અસુરોનાં અનેક  
લક્ષણો છે તેમાં પ્રધાનપણે આ લક્ષણ છે—કૃષ્ણ તથા તેમના વરાહાદિ  
અવતારો તથા તેમના ભક્તોનો જે દ્રોહ કરવો—અનિષ્ટ કરવું તે અસુરોનું  
મુખ્ય લક્ષણ છે. તે દ્રોહાચરણ અસુરોને સ્વાભાવિકજ છે એટલે દ્રોહ કરવો  
એજ એમનો સહજ સ્વભાવ છે એમ જાણવું. આ બીજું લક્ષણ છે—અંત-  
રમાં એમનું અનિષ્ટ કરવાનો વિચાર હોય પણ ઉપરથી તો ભક્તિનો આટો-  
પ—આડંબર બતાવવો એટલે ‘આ મહાભક્ત છે’ એવો જેમ પ્રવાદ પ્રવર્તે  
તેમ પ્રખ્યાપન માટેજ મિથ્યા ભક્તિનું આચરણ કરવું ॥૧૪-૧૫॥ આ  
બીજું અસુરોનું લક્ષણ છે—ભગવાન તથા તેમના ભક્તોનાં અદ્ભુત એવાં  
પણ જે માહાત્મ્યસહિત ચરિત્રો તેમાં પણ દોષદર્શન કરવું ॥૧૬॥ સત્વૈક-  
પ્રિય ઉપર વિદ્વેષ કરવારૂપ અસુરલક્ષણ કહ્યું, હવે તામસમાં આસક્તિ-  
રૂપ લક્ષણ કહે છે—જીવહિંસા, સુરાપાન, માંસલક્ષણ જેમને અત્યંત  
પ્રિય છે એવા દેવ દેવીઓના વર્ગમાં નિશ્ચળ ધૃષ્ટદેવતાબુદ્ધિ રાખવી, તેના  
મંત્રજપમાં પરમ આદર રાખવો, તેની પૂજા કરવી, તેનું વ્રત કરવું, તેના  
મહિમાને બોધ કરનારા ગ્રંથના પઠન શ્રવણમાં અતિ પ્રીતિ રાખવી, તેના  
સંબંધી તામસ દીક્ષા ધારણ કરવી, ઇત્યાદિક અસુરોનાં લક્ષણો જાણવાં  
॥૧૭-૧૮॥ આ બીજું અસુરલક્ષણ જાણવું—બુદ્ધિપૂર્વક (રાગૈકમૂલક) જીવ-  
હિંસા કરવી, સુરાપાન કરવું, માંસલક્ષણ કરવું, પરદારામાં પ્રીતિ કરવી,

લોભેન વા દ્વિજ ! । માનેન વા મદેનાપિ લક્ષણં હ્યાસુરં હિ તત્  
 ॥૨૦॥ રસાસ્વાદે લોલુપત્વં વર્ણસઙ્કરકારિતા । સ્વવર્ણાશ્રમધર્મસ્ય  
 વાહ્યતશ્ચ પ્રદર્શનમ્ ॥૨૧॥ એવમાદીનિ લક્ષમાણિ જ્ઞાતવ્યાનિ સુર-  
 દ્વિષામ્ । સંક્ષેપેણ મયોક્તાનિ યેષુ સ્યુસ્તાનિ તેઽસુરાઃ ॥૨૨॥ સ-  
 ઙ્કસ્તેષાં ન કર્તવ્યઃ કૃષ્ણભક્તૈરનાપદિ । યે કરિષ્યન્તિ તે અષ્ટા  
 ભાવ્યાઃ સ્વશ્રેયસોઽધ્વનઃ ॥૨૩॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઇતિ શિક્ષાવચઃ  
 શ્રુત્વા મૂલશર્મા હરેદ્વિજઃ । સદઃસ્થાશ્ચેતરે ભક્તાઃ પ્રત્યગૃહંસ્તથેતિ  
 તત્ ॥૨૪॥ એવં શિક્ષાવચોભિઃ સ્વાન્બોધયન્ પ્રત્યહં પ્રભુઃ । દિના-  
 ન્યુષિત્વા ષટ્ તત્ર યયાવમ્બુધિલાલિકામ્ ॥૨૫॥ નૌભિરુત્તીર્ય

આ અસુર લક્ષણ છે ॥૧૮॥ હે દ્વિજ ! કામ, ક્રોધ, લોભ, માન અને મદમાંથી  
 હરકોઈ એકથી અથવા તેના સમુદાયથી જે ઉદ્ધતપણું, આ પણ એક  
 આસુર લક્ષણ જાણવું ॥૨૦॥ રસાસ્વાદમાં લોલુપતા—તેતે ધન્દિઓના  
 જે વિષયો છે તે રસો જાણવા, તેના આસ્વાદમાં વિધિ નિષેધનો અતિક્રમ  
 કરીને જે અત્યાસક્ત સ્વભાવતા તે લોલુપતા જાણવી, તથા વર્ણસંકરતા  
 કરવી એટલે જેનું ન જાપવું હોય એવાના અન્નલક્ષણાદિવડે વર્ણધર્મનો  
 વિલોપ કરવો તથા પોતાના વર્ણાશ્રમધર્મનું ઉપરથી બતાવવું એટલે ધર્મોનું  
 નહિ ઉલ્લંઘન કરવાપણું પ્રખ્યાપન કરવામાંજ એક ઉપયોગી મીથ્યાચરણ  
 કરવું ॥૨૧॥ ઇત્યાદિક અસુરોનાં લક્ષણો મેં સંક્ષેપમાં કહેલાં તમારે જાણવાં.  
 આ લક્ષણો જેમાં હોય તે જનોને અસુરો જાણવા ॥૨૨॥ આવા અસુ-  
 રોનો સંગ કૃષ્ણભક્તોએ ક્યારેય પણ નજ કરવો. આપત્કાળમાં સંગપ્રસંગ  
 આવી પડે તો જેમ તેમ કરી મનને નિયમમાં રાખી નિર્ગમન કરવો. જે  
 કૃષ્ણભક્તોતો બુદ્ધિપૂર્વક અસુરોનો સંગ કરશે તેઓ મોક્ષમાર્ગથી બ્રષ્ટ  
 થશે ॥૨૩॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજા ! આવું શ્રીહરિનું શિક્ષાવચન  
 શ્રવણ કરીને મૂળશર્મા વિષે તથા સભામાં બેઠલા બીજા ભક્તોએ તે શિક્ષા-  
 વચન ‘જેમ તમો કહો છો તેમ અમો કરીશું’ એમ મસ્તકે સ્વીકાર કર્યું  
 ॥૨૪॥ શ્રીહરિ આ પ્રકારે ઉપદેશ વચનોવડે પ્રતિદિન પોતાના ભક્તોને  
 અવબોધ આપતાથકા તે ભાદરા ગામમાં છ દિવસ મુધી રહ્યા. તે પછી

તાં પ્રાયાદઞ્જારાખ્યં પુરં તતઃ । પુપૂજુઃ કચરાદ્યાસ્તં તત્ર વિપ્રા  
મહામુદઃ ॥૨૬॥ દિનાન્યુષિત્વા કતિચિત્સ તત્ર સ્વામી ભુજઙ્ગ-  
ખ્યપુરં તતોઽગાત્ । સદ્ધર્મસંસ્થાપન ઉદ્યતોઽસાવધર્મમૂલોત્ક-  
નને પટીયાન્ ॥૨૭॥ સમ્પ્રાપ્તમાકર્ણ્ય ચ પૌરભક્તા વિચિત્રવાદિ-  
ત્રરવૈઃ સહાશુ । યાનૈ રથાશ્વાદિભિરભ્યુપેત્ય દૃષ્ટ્વા ચ સાષ્ટાઙ્ગમમું  
પ્રણેમુઃ ॥૨૮॥ તાન્માનયિત્વાઽનુગતાન્ યથાર્હં વિચિત્રયાનેષુ  
નિષાદયિત્વા । ભક્તાન્ સ્વયં સૈન્ધવવર્યમીશ આરુહ્ય તૈઃ સાકમુ-  
પાવિશત્તત્ ॥૨૯॥ તત્ર સુન્દરજિતો નિકેતને ત્વષ્ટુરાત્મવસતિં  
ચકાર સઃ । સ્વાનુગાંશ્ચ સમવાસયત્ પુરે ભક્તવેદમસુ યથાર્હ-

ત્યાંથી નીકળીને સમુદ્રની ખાડીને વહાણવડે ઉતરીને અંબર નામના નગ-  
રને પામ્યા. તે પુરમાં કચરો આદિક વિપ્રોએ ભગવાનના પધારવાથી મહા  
આનંદ પામીને ભગવાનની પૂજા કરી ॥૨૫-૨૬॥ તે અંબર પુરમાં આ  
સહજનંદસ્વામી કેટલાક દિવસો રહીને ત્યાંથી ભુજનગર પધાર્યા. ત્યાં એ-  
મને જવાનું નિમિત્ત તો આજ છે, શું ? તો ત્યાં ત્યાં પ્રવૃદ્ધિ પામેલા અધ-  
ર્મનું મૂળમાંથી નિકંદન કરવું અને સદ્ધર્મ-પારમૈકાંતિક ધર્મની પ્રવૃત્તિ  
કરવી. તેમાં આ શ્રીહરિ સ્વયં અતિશય સમર્થ છે ॥૨૭॥ આ ભગવાનને  
નગરની નજીકમાં પધારેલા સાંભળીને નગરનિવાસી ભક્તજનો આનંદથી  
ભરપૂર થઈ, રથ અશ્વ આદિક વિવિધ વાહનો સાથે લઈ, વિચિત્ર વાહન-  
ત્રોને વળડતાથકા ભેટસામગ્રી હાથમાં લઈ તત્કાળ ભગવાનની સન્મુખ  
જઈ, સર્વદર્શનીય શ્રીહરિનાં દર્શન કરીને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરવા લાગ્યા  
॥૨૮॥ સર્વેશ્વર શ્રીહરિ પ્રણામ કરતા તે હરિભક્તોને આશિષથી યથા-  
યોગ્ય અભિનંદન કરી, પોતા સાથે આવેલા વર્ણિ સાધુ વિગેરે તે તે ભક્તોને  
તેમને તેમને ઉચિત એવાં રથાદિ વિવિધ વાહનોમાં પોતેજ બેસારીને, પછી  
પોતે શ્રેષ્ઠ અશ્વ ઉપર બેસીને તે સર્વ સ્વભક્તો સાથે ભુજનગરમાં પ્રવેશ  
કર્યો ॥૨૯॥ પુરમાં પ્રવિષ્ટ થએલા શ્રીહરિએ સુંદરજી નામના સુતાર ભક્તના  
ભવનમાં પોતાનો ઉતારો કર્યો. અને પોતાના અનુયાયી સાધુ બ્રહ્મચારી  
આદિક ભક્તજનોને પુરમાં હરિભક્તોના ઘરોમાં યથાયોગ્ય ઉતારો



મીશિતા ॥૩૦॥ ઇતિ શ્રીસત્સંજ્ઞિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે દ્વિતીયપ્રકરણે અસુરલક્ષણ-ભુજંગપુરાગમનનામા સપ્તદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૭॥

સુવ્રત ઉવાચ—શ્રુતાત્યદ્ભુતચારિત્રં પ્રત્યક્ષં વીક્ષ્ય તં પ્રભુમ્ । પૌરાસ્તદ્વીક્ષણોત્કળ્ઠા લેભિરે પરમં સુખમ્ ॥૧॥ પરિચર્યા મુદા તસ્ય તેઽથ ચકુરતન્દ્રિતાઃ । તેષાં કતિપયાનાં તે નામાનિ નૃપતે ! બ્રુવે ॥૨॥ આદ્યઃ સુન્દરજિત્તત્ર હીરશ્ચ ભગવાંસ્તતઃ । જીવઃ પ્રાગો દેવરામસ્તથા નારાયણઃ સુધીઃ ॥૩॥ રાઘવપ્રમુખાશ્ચાન્યે તક્ષાણસ્તં સિષેવિરે । તથા પ્રયાગજિન્મુખ્યા બ્રાહ્મણાશ્ચાતિભાવતઃ ॥૪॥ શિવરામશ્ચ હરજિદુત્કરો વલ્લભાદયઃ । શૂદ્રા મહ્લાશ્ચ ગાઙ્ગે-

કરાવ્યો ॥૩૦॥ ઇતિ શ્રીસત્સંજ્ઞિજીવને...દ્વિતીયપ્રકરણે અસુરલક્ષણ-ભુજંગપુરાગમનનામા સપ્તદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૭॥

### ૧ અધ્યાય ૧૮ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! ભગવાનનાં દર્શન કરવામાં અતિશય ઉત્સાહ જેમને છે એવા તે ભુજનગરનિવાસી ભક્તજનો જેમનાં અદ્ભુત ચરિત્રો સાંધુઓથકી પ્રથમ સાંભળ્યાં હતાં એવા પ્રભુ શ્રીહરિને પ્રત્યક્ષપણે અનુભવીને પરમ આનંદને પામ્યા ॥૧॥ હે નૃપતે ! પ્રત્યક્ષ પ્રભુનાં દર્શન થવાથી અત્યંત આનંદ પામેલા તે પુરવાસી ભક્તો તેમના ચરણની પરિચર્યા પરમ પ્રેમથી પ્રમાદનો પરિત્યાગ કરી કરવા લાગ્યા. તેઓને મધ્યે પ્રધાનપણે કેટલાક ભક્તોનાં નામો હું તમોને કહું છું ॥૨॥ પ્રયાગજી પ્રમુખ વિપ્રો, સુંદરજી હીરજી ભગવાનજી જીવો પ્રાગજી દેવરામ બુદ્ધિશાલી નારાયણજી રાઘવજી આદિક મુતારો, શિવરામ હરજી ઉત્કર વલ્લભજી આદિક શૂદ્રો, ગંગારામ પ્રમુખ મહ્લો, આ સર્વે ભક્તો અતિશય સ્નેહથી શ્રીહરિની સેવા કરવા લાગ્યા. તથા હે નૃપ ! પુનઃ અમરી

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાનનો અતિમાનુષ ઐશ્વર્ય સ્વભાવ સ્વરૂપને તેમના પ્રસાદથી સાક્ષાત્ કરી રહેલા ભુજનગરના ભક્તોએ ભાવથી ભગવાનની કરેલી સ્તુતિનો અનુવાદ કર્યો છે.

યમુખ્યાઃ પર્યચરન્હરિમ્ ॥૫॥ પુજ્ઞાઽમરી તથા લબ્ધા લહરી સૂર-  
જાદયઃ । યોષિતોઽપિ ન્યષેવન્ત તમતિપ્રેમતો નૃપ ! ॥૬॥ મધો  
નવમ્યાં શુક્લાયાં તન્નાભૂત્સુમહોત્સવઃ । નાનાદેશપુરાદિભ્યો જ-  
નાસ્તન્ન સમાયયુઃ ॥૭॥ મહાન્તં મણ્ડપં સ્વામી કારયિત્વા સુશો-  
ભનમ્ । તન્નાઽઽર્ચચ્છ્રીરામચન્દ્રં મધ્યાહ્ને વિધિવન્નૃપ ! ॥૮॥ ઉપ-  
વાસં દિને તસ્મિન્ ગૃહસ્થાસ્ત્યાગિનસ્તથા । સ્વયં હરિર્જનાશ્રાન્યે  
ચક્રુશ્ચ નિશિ જાગરમ્ ॥૯॥ રામમભ્યર્ચ્ય વર્ણીન્દ્રઃ સતો વિપ્રાં-  
સ્તથાઽઽર્ચયત્ । સ્થાપયન્ધર્મમર્યાદાં પૂર્ણકામોઽપિ ભૂતલે ॥૧૦॥  
અપરાહ્ને સભાયાં તં હેમપીઠમધિષ્ઠિતમ્ । નત્વા ભક્તજનાસ્તસ્ય  
કર્તુમારેભિરેઽર્ચનમ્ ॥૧૧॥ પ્રયાગજિદ્વિપ્રવરો વેદશાસ્ત્રવિશા-

લબ્ધા લહરી સૂરજ આદિક સ્ત્રિયોપણુ પરમ પ્રેમથી શ્રીહરિની પરિચર્યા  
કરવા લાગી ॥૩-૬॥ તે ભુજનગરમાં સંવત ૧૮૬૦ ના ચૈત્ર માસની  
શુક્લ નવમીએ શોભાયમાન મહોત્સવ થયો હતો. તે ઉત્સવ ઉપર ભગવાનનાં  
દર્શન કરવા નાના દેશોથકી નાના નગરોથકી ભક્તજનો અનેક આવ્યા  
હતા. સર્વના સ્વામી આ શ્રીહરિએ સુશોભિત મોટો મંડપ કરાવીને તેમાં  
મધ્યાહ્ન સમયે શ્રીરામચંદ્ર ભગવાનનું યથાવિધિ સ્વયં પૂજન કર્યું ॥૭-૮॥  
લોકોને સદાચાર શિખવવા પોતે તે દિવસે ઉપવાસ અને રાત્રિએ જાગરણ  
કર્યું. તેમના ચરણાશ્રિત ત્યાગીઓ ગૃહસ્થો અને બીજા જે કોઈ જનો હતા તે  
સર્વેએ તે વ્રત તેવીજ રીતે કર્યું ॥૯॥ આ વર્ણીન્દ્ર ભગવાને ભગવાન શ્રીરા-  
મચંદ્રનું પૂજન કરી, પછીથી પોતે પૂર્ણકામ છે તથાપિ ભૂતળમાં ધર્મમ-  
ર્યાદા સ્થાપન કરવા સાધુ બ્રાહ્મણોનું પૂજન કર્યું ॥૧૦॥ રામનવમી તિથિના  
અપરાહ્ન ( મધ્યાહ્ન પછી સૂર્યાસ્ત પહેલાં ) સમયે થએલી સભામાં સુવ-  
ર્ણમય સિંહાસનમાં વિરાજમાન થએલા ભગવાનને ‘આ તિથિએ શ્રીહરિનો  
પ્રાદુર્ભાવ થયો છે’ એમ જાણતા સર્વ ભક્તજનોએ પ્રણામ કરી તેમની પૂજા  
કરવાનો પ્રારંભ કર્યો ॥૧૧॥ વેદાદિ શાસ્ત્રોમાં નિષ્ણાત વિપ્રવર્ય પ્રયાગજી  
ભગવાનને પ્રણામ કરી ચંદન પુષ્પ વસ્ત્રોવડે યથાવિધિ તેમની પૂજા કરી,  
તત્કાળમાં પ્રકટ થએલી પ્રકૃષ્ટ ભક્તિથી તે ભગવાનમાંજ એકાગ્ર દૃષ્ટિવાળા

રદઃ । પ્રણમ્ય તં ગન્ધપુષ્પનૂલવાસોભિરાર્ચયત્ ॥૧૨॥ સમ્પૂજ્ય  
મત્ત્યા તં પશ્યન્ સમાધિં પ્રાપ તત્ક્ષણમ્ । બ્રહ્મપ્રકાશે તત્રામું  
વર્ણિવેષં દર્શસઃ ॥૧૩॥ ક્ષણાન્તે તં કુષ્ણમેવ ગોલોકે ધાદ્ય-  
વૈક્ષત । વર્ણિવેષં પુનઃ પશ્યન્ વ્યુત્તસ્યૌ તસ્ય હીચ્છયા ॥૧૪॥ ત-  
તસ્તુષ્ટાવ તં પ્રીત્યા વદ્ધાઞ્જલિપુટઃ સુધીઃ । બ્રાહ્મણઃ સ મહાબુ-  
દ્ધિસ્તત્પાદાબ્જદ્વદ્વાશ્રયઃ ॥૧૫॥ પ્રયાગજિદુવાન્—નમો દિવ્યગોલો-  
કધામ્નિ પ્રકાશે સમં રાધિકાગોપિકાભિર્વિલાસમ્ । સદા તન્વતે

થઈ ગયા. તેમને તેજ ક્ષણમાં ભગવાને પોતાના ઐશ્વર્યબળથી ધારણા ધ્યા-  
નવડે સાધ્ય અને ચિત્તવૃત્તિનો વિલય થવો તે જેનું લક્ષણ છે એવી સમાધિ  
કરાવી દીધી. સમાધિ સ્થિતિને પામીને યોગરદ્ધિ પ્રસરેલો બ્રહ્મસંબન્ધી  
કોઈપણ પ્રકાશ આત્મજ્યોતિથી તે જેવા લાગ્યા. તેપછી તે પ્રકાશમંડળના  
મધ્યમાં વર્ણિવેષથી વિરાજમાન આ ભગવાન્ શ્રીહરિ તેમના જેવામાં આવ્યા  
॥૧૨-૧૩॥ ક્ષણકાળ પછી એજ શ્રીહરિ ગોલોક ધામમાં શ્રીકૃષ્ણરૂપે તે-  
મના જેવામાં આવ્યા. ફરીથી પણ શ્રીહરિને વર્ણિવેષથી વિરાજમાન બેતા  
થકા ભગવાનેજ તત્ક્ષણ સમાધિમાંથી પાછા લાવતાં એજ શ્રીહરિને સલામાં  
લક્ષ્મણનો સાથે વિરાજમાન સાક્ષાત્કાર કરી, તેમના ચરણકમળમાં દૃઢ  
લક્ષિ પામીને મહાબુદ્ધિશાલી આ પ્રયાગજી આજ્ઞાણ એ હાથ બેડીને પ્રી-  
તિથી શ્રીહરિની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ॥૧૪-૧૫॥

પ્રયાગજી સ્તુતિ કરેછે—હે કૃપાનાથ!—તમો નાથે કરીનેજ અમો  
નાથવાન્ છીએ, પરંતુ ઔપાધિક નાથલાવવાળા બીજાઓએ કરીને  
નાથવાન્ નથી. નાથ હોય પણ દાસ જનોના દુઃખને નહિ ગણતા અને  
તેના અપરાધોનેજ ગણતા એવા નાથે કરીને દાસનું કલ્યાણ નજ  
થાય. તમોતો કૃપાના એક નિધિ નાથ છો. (કૃપામય એવા નાથ તે  
કૃપાનાથ કહેવાય. નાથ એટલે સ્વામી-ધણી) કેવળ પ્રશાસનથી  
પોતાનું નાથપણું પ્રખ્યાપન કરનારા, હાથમાં પરોણો લઈ બલીવદોમાંજ  
જેમ એમ વશ વર્તનારાઓમાં દંડ ધરનારા બહુ જનો છે. જેતો  
કૃપાથી દાસજનમાં પોતાની નાથતા પ્રખ્યાપન કરેછે તેની નાથતાજ

वैष्णवाद्याय तस्मै कृपानाथ ! तुभ्यं नमस्त्वं प्रसीद ॥१६॥ नमो  
वासुदेवाय कृष्णाय नित्यं नमस्तेऽस्तु शुद्धाय बुद्धिप्रदाय । हरे !

નિર્દોષ છે. તો કૃપાથીજ પોતાના નાથભાવને પ્રખ્યાપન કરનારા હો-  
વાથી તમોજ સાચા કૃપાનાથ છો. કૃપામયતા કેમ જાણવામાં આવે ?  
તો આ માનુષ લોકમાં અવતરવાથીજ જાણવામાં આવેછે. તમારે માનુષ  
લોકમાં કશો સ્વાર્થ નથી, કારણ કે તમો સ્વતઃ પરિપૂર્ણ સદા આનંદમય  
હોધને કાળ માયાના આપારે વર્ણત એવા સ્થાનમાં નિરંતર નિવાસ કરી  
રહ્યા છો. દિવ્ય-કાળ તથા માયાથી નહિ અલિભૂત એવા ગોલોક નામના  
ધામમાં; તેમાં પણ પ્રકાશકરસ અક્ષર નામના દિવ્ય ભવનમાં રાધિકા તથા  
અનન્ય ભાવવાળી આનંદલહરીરૂપ ગોપિઓની સાથે પોતાના આત્માનંદ-  
વિલાસને વેણુવાદનથી વિસ્તારો છો. આવા તમો તે તમારે આ લોકમાં  
અવતરવાનું પ્રયોજનતો સંસારાશિથી અતિશય દાઝતા મારા જેવા જ-  
નોના દુઃખોને દેખતા તમારી તે દુઃખની અસહનશીલતાજ છે. અર્થાત્  
દુઃખીયાઓનું દુઃખ દેખીને તે ન સહન થવાથી તેની નિવૃત્તિ માટે આ  
લોકમાં અવતરો છે, આવા તમોને નમો નમઃ-સર્વેશ્વર આનંદમય એવા  
તમારો અનવધિ કૃપારસ ભાળીને અભ્યુદય તથા નિઃશ્વેચસનાં સાધનોની  
પ્રવૃત્તિનો પરિત્યાગ કરી ( વેદ વિધિઓથી પાછા વળી ) દાસભાવને અત્યંત  
ઉચિત એવો પ્રણામજ વારંવાર અમો કરીએ છીએ. બહુ કાળથી દાસભાવ  
વિસ્મૃત થયોછે પણ આજ એના આ કરેલા અનુસ્મરણમાત્રથી મારી ઉ-  
પર તમો પ્રસન્ન થાઓ. તમો કૃપાનાથ છો ॥૧૬॥ આશ્રય કરવામાં  
ઉપકાર કરનાર અસાધારણ એવું જે કૃપારસૈકનિધિપણું છે તેને વારંવાર  
અનુસ્મરણ કરતાથકા તથા દાસભૂત આત્મસ્વરૂપને અનુરૂપ પ્રણામ  
વારંવાર કરતા થકા ઐશ્વર્યયોગના અનુવર્ણનથી હવે સ્તુતિ કરેછે—તમો  
વાસુદેવ છો-સમસ્ત જગતમાં તમો વસો છો અને સમસ્ત જગત્ તમારે  
વિષે વસેછે માટે ‘તમો વાસુદેવ છો’ એમ વિદ્વાનો કહેછે. શુદ્ધ કૃષ્ણ—  
તમો જગતમાં અનુપ્રવેશ કરીને રહ્યા છો તથાપિ તેના દોષોથી જળકમળ-  
વત્ લેપાતા નથી કિંતુ આનંદમયજ રહો છો. આવા તમો સદાય ભક્તોના

મક્તરક્ષાર્થનિત્યોદયતાય કૃપાનાથ !૦ ॥૧૭॥ નમો મક્તિધર્માત્મ-  
જાયાર્તિહન્ત્રે મહાવર્ણિવેષાય ધર્મૈકપાત્રે । અધર્માન્વવાયસ્ય મૂ-  
લોત્ખનિત્રે કૃપાનાથ !૦ ॥૧૮॥ નમો દેવદેવેન્દ્રવન્દ્યાય તુભ્યં નમઃ  
પદ્મયોનિત્રિનેત્રાર્ચિતાય । અનેકાણ્ડકોટ્યાશ્રયૈકૈકરોમ્ણે કૃપા-  
નાથ !૦ ॥૧૯॥ ત્વમેવાસિ લોકસ્ય ધાતા વિધાતા સુખપ્રેક્ષુભિઃ

રક્ષણુમાં ઉઘમી છો, કેમકે તમો હુરિ છો એટલે તમો ભક્તોના અનુગ્રહ  
અર્થેજ તેમની મનોવૃત્તિમાં વિષયપણે રહીને તમારા સ્વરૂપના જ્ઞાનરૂપ  
પ્રકાશમાન પ્રદીપથી જ્ઞાનવિરોધિ, પ્રાચીન કર્મરૂપ અજ્ઞાનથી થએલું, ત-  
મારા થકી વ્યતિરિક્ત પૂર્વાભ્યસ્ત વિષયોમાં તત્પરતારૂપ તમને હરો છો અને  
વળી તમો બુદ્ધિપ્રદ છો એટલે આપનેવિષે નિરંતર યોગની આશંસા કરતા,  
તમોને ભજતા જનોને તમો તેવા બુદ્ધિયોગને પ્રીતિપૂર્વક આપો છે કે જે  
બુદ્ધિયોગથી તેઓ તમોનેજ પામે. આ રીતે તમો ભક્તોના રક્ષણુમાં સદા  
ઉઘમી છો. એવા તમોને નિત્ય નમસ્કાર છે. (‘કૃપાનાથ!’ આ પૂર્વ શ્લોક-  
નો ચોથો પાદ બીજા સાત શ્લોકોમાં પ્રથમની પેઠે ચોથા લેવો ) ॥૧૭॥  
જે હેતુ માટે તમો ભક્તરક્ષા માટે નિત્ય ઉઘમી છો, માટેજ ભક્ત એવાં  
ભક્તિ ધર્મની પીડા શમાવા માટે તથા તેમના સંબન્ધવાળા બીજા સર્વ પ્રકૃ-  
તિના જનોની પીડા શમાવા માટે ભક્તિ ધર્મના પુત્રપણે આ લોકમાં પ્રકટ  
થયા છો. ભક્તોનું રક્ષણુ તો અધર્મના નાશથી અને ધર્મની અભિવૃદ્ધિથીજ  
થાય, કેમકે એમને ધર્માધર્મજ ઇષ્ટાનિષ્ટ છે એટલે ધર્મ ઇષ્ટ છે અને અ-  
ધર્મ અનિષ્ટ છે. જે હેતુ માટે તમો આ લોકમાં અવતરીને અધર્મને મૂળ-  
માંથી ઉખાડી નાંખો છો અને ધર્મનું પોષણુ કરો છો માટેજ તમો ભક્તરક્ષાર્થે  
નિત્ય ઉઘમી છો. આવા મહાવાર્ણિવેષધારી તમોને નમસ્કાર છે ॥૧૮॥  
તમો અચિંત્ય શક્તિએ સંપન્ન છો, કેમકે અનેક બ્રહ્માંડકોટીઓને એક  
રોમથીજ શું ? એમ અનાયાસથી ધારણુ કરો છો. તેતે અનેક અંડની અં-  
દર વર્તનારા દેવો, દેવેન્દ્રો, ભવ બ્રહ્માઓએ તમો પૂજેલા છો. એવા તમોને  
વારંવાર નમસ્કાર છે ॥૧૯॥ આ સર્વ જગતના ધાતા-સ્રષ્ટા તમોજ છો.  
જે બ્રહ્માદિકો છે તેપણુ તમારા અનુપ્રવેશથીજ શક્તિસંપન્ન થઈને કેટલાક

સર્વદા ચિન્તનીયઃ । ક્ષરાદક્ષરાચ્છોત્તમઃ પૂરુષસ્ત્વં કૃપાનાથ !  
 ॥૨૦॥ ત્વમેવેશ ! મત્સ્યશ્ચ કૂર્મો વરાહો નૃસિંહસ્તથા વામનઃ પ-  
 ર્શુરામઃ । અમૂસ્ત્વં હિ રામશ્ચ કૃષ્ણોઽવિતું સ્વાન્ કૃપાનાથ !  
 ॥૨૧॥ ત્વમેવાવતારાનધર્મસ્ય શાન્ત્યૈ પ્રવૃત્યૈ ચ ધર્મસ્ય ઘત્સેઽ-  
 નુકાલમ્ । વશોઽસિ સ્વતન્ત્રોઽપિ ભક્તસ્ય નૂનં કૃપાનાથ !  
 ॥૨૨॥ યથા બાલકાનાં હિતં સ્વસ્ય કુર્યાત્ પિતા વા સખા સ્વસ્ય  
 સચ્ચુસ્તથા ત્વમ્ । હિતં કર્તુમર્હોઽસિ ચાપ્રેરિતં મે કૃપાનાથ !

પિંડોના સદા થાય છે પણ તમારા અનુપ્રવેશ વિના સૃષ્ટિ કરવા સમર્થ  
 થતા નથી. તથા સર્વ જગતના વિધાતા-વિધરણુમાં હેતુ પણ તમોજ છે.  
 એટલે પર્જેલા આ સર્વ પ્રાણીઓના અસંભેદથી (સંકરતા ન થાય  
 એ રીતે) ધારક તમોજ છે. અનવધિક સુખરૂપ મોક્ષની આકાંક્ષાવાળા  
 જનોએ તમોજ સર્વદા ચિન્તનીય છે. ક્ષર અક્ષરથકી ઉત્તમ પુરુષ-પુરુષો-  
 ત્તમ તમોજ છે ॥૨૦॥ સર્વ અવતારને ધારણ કરનારા તમોજ છે એમ હવે  
 કહે છે—હે ઈશ ! પોતાના ભક્તોની રક્ષા કરવા મત્સ્યમૂર્તિ તમોજ થયા  
 છે. કૂર્મ, વરાહ, નૃસિંહ, વામન, પરશુરામ, શ્રીરામ તથા શ્રીકૃષ્ણ, ઇત્યાદિ  
 અવતારોને ધારણ કરનારા તમોજ છે ॥૨૧॥ અવતારનું પ્રયોજન કહે  
 છે—હે હરે ! યુગયુગમાં અધર્મની શાંતિ અને ધર્મની પ્રવૃત્તિ માટે તમોજ  
 અસંખ્યાત અવતારોને ધારણ કરો છે. સ્વાતંત્ર્ય હોવા છતાં પણ ભક્તપરવ-  
 શતારૂપ જે તમારો ગુણવિશેષ છે તેતો સ્વધામ ગોલોકમાં પ્રકાશ પામતો  
 નથી, કેમકે પ્રકાશ માટે વિષય જોઈએ તેનો ત્યાં અભાવ છે, માટે આ  
 લોકમાં અવતરીનેજ તે ગુણનો પ્રકાશ કરો છે; એવા અભિપ્રાયથી કહે-  
 છે કે—તમો સ્વતંત્ર હોવા છતાં પણ ભક્તને નિશ્ચે વશ છે ॥૨૨॥ વળી અવ-  
 તરણસમયમાંજ પિતા જેમ પોતાના પુત્રોનું અપ્રેરિત હિત કરે છે; સખા  
 જેમ પોતાના સખાનું અપ્રેરિત હિત કરે છે તેમ માફ અપ્રેરિત હિત કરવાને  
 તમો યોગ્ય છે. પોતાના અક્ષર ધામમાં તો તમો અવાકી અનાદર છે. એ-  
 ટલે સ્વયં સંપૂર્ણસમસ્તકામ હોવાથી પોતાની દૃષ્ટિએ આદર કરવા યોગ્ય  
 કોઈ નથી માટે આદરે રહિત, માટેજ અવાકી-પરિપૂર્ણ એશ્વર્ય હોવાથી



॥૨૩॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઈતિ સ્તુવન્તં તં જ્ઞાત્વા પુરાણનિપુણં હરિઃ ।  
વાચનાર્થં પુરાણાદેઃ સ્વાન્તિકે સમતિષ્ઠિપત્ ॥૨૪॥ તતઃ સુન્દર-  
જિત્તં ચ નૃપાર્હગૃહવૈભવઃ । શિલ્પે ત્વષ્ટા નૃપામાત્યોઽમ્બરીષોપમ  
આર્ચયત્ ॥૨૫॥ સુગન્ધિના ચન્દનેન પૌષ્પૈર્હારૈશ્ચ શેખરૈઃ । નાના-  
વિધૈઃ સુવસનૈસ્તં પુપૂજ વિભૂષણૈઃ ॥૨૬॥ સહસ્રશો હેમમુદ્રા નિ-  
ધાય પુરતો હરેઃ । નીરાજયામાસ સાકં ભાર્યાપુત્રસનાભિભિઃ  
॥૨૭॥ તતઃ પ્રણમ્ય સાષ્ટાઙ્ગં બદ્ધાઞ્જલિપુટઃ સ તમ્ । દર્શનીય-  
તમં પશ્યન્બભૂવાનન્દનિર્ભૂતઃ ॥૨૮॥ પશ્યન્તં સહસા પ્રાપ સમાર્ધિ

બ્રહ્માદિ સ્તંભપર્યંત સમસ્ત જગતને તૃણવત્ ગણીને મૌન રહેનારા છો. હે  
કૃપાનાથ ! તમોને નમસ્કાર છે. તમો મારી ઉપર સદાય પ્રસન્ન રહો ॥૨૩॥

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! આ પ્રકારે સ્તુતિ કરતા તે પ્રયાગ-  
જીત વિપ્રને પુરાણોમાં પ્રવીણ જાણીને ભગવાને પુરાણાદિ વાચન વાસ્તે  
પોતાનીજ પાસે રાખ્યા ॥૨૪॥ પ્રયાગજી પુરાણી આ પ્રકારે પૂજા પ્રાર્થના  
કરીને બેસી ગયા પછી, સુંદરજી સુતાર કે જે ગૃહવૈભવમાં નૃપતિને તુલ્ય,  
શિલ્પકળામાં વિશ્વકર્માને સદૃશ, ભક્તિમાં તો અંબરીષરાજ સમાન અને  
તે નગરના અધિપતિ રાજાના અમાલ્ય હતા, તેમણે ભગવાનની ભારે પૂજા  
કરી ॥૨૫॥ તેનો પ્રકાર કહે છે—અધિક સુગન્ધે યુક્ત ચંદન, સુગન્ધિ સુકુ-  
માર પુષ્પહારો, તોરાઓ, બહુવિધ મહાઅમૂલ્ય વસ્ત્રો અને વિવિધ વિભૂષણો  
વિગેરેવડે શ્રીહરિની પૂજા કરી ॥૨૬॥ બહુ સુવર્ણમુદ્રિકાઓ ભગવાનની  
આગળ સુવર્ણમય પાત્રમાં ભરી અર્પણ કરી, પૂજા નામની પત્નીની સાથે  
રાઘવજી નામના પુત્રની સાથે હીરજી નામના મોટા ભાઈની સાથે સુંદર-  
જીએ શ્રીહરિની આરતી કરી ॥૨૭॥ તેપછી સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરી બે હાથ  
જોડીને દર્શનીયતમ—સૌન્દર્ય લાવણ્ય આદિકવડે સર્વના નેત્રોને આહ્વાદ  
કરનારા શ્રીહરિનાં દર્શન કરીને, તેના અનુભવથી ઉપજેલા આનંદથી પરિ-  
પૂર્ણ થઈ ગયા ॥૨૮॥ હે નૃપ ! આ શ્રીહરિના દિવ્ય સૌન્દર્યથી જેનું ચિત્ત  
આકર્ષિત થઈ ગયું છે અને તેથીજ ચિત્તવૃત્તિ જેમની વિલય પામી ગઈ છે  
એવા સુંદરજી તે શ્રીહરિનેજ નિહાળતા થકા એકદમ પ્રાણાયામાદિ સાધન-

સ પરં નૃપ ! । તત્રાપશ્યન્મહત્તેજો વર્ણિવેષં ચ તત્ર તમ્ ॥૨૯॥  
 તતોઽપશ્યત્સ ગોલોકં તત્ર ચ બ્રહ્મતેજસિ । મુરલીં વાદયન્તં તં  
 શ્રીકૃષ્ણં રાસમણ્ડલે ॥૩૦॥ તતસ્તમેવ ભૂમાનં ધામ્ન્યવ્યાકૃત ષે-  
 ક્ષત । અષ્ટબાહું દર્શનીયં શેષપર્યઙ્કશાયિનમ્ ॥૩૧॥ અમૃતાખ્યે ચ  
 તં ધામ્નિ મહાપુરુષરૂપિણમ્ । નિરન્નશ્વેતમુક્તાનાં નિકરૈરુપસેવિતમ્  
 ॥૩૨॥ વિષ્ણું વૈકુણ્ઠલોકે ચ રમયા સેવિતં તતઃ । તં ચૈક્ષત ક્ષીરનિધૌ  
 યોગેશં શેષશાયિનમ્ ॥૩૩॥ યજ્ઞનારાયણં ચાગ્રૌ સુક્રસુવાદ્યુપલ-  
 ક્ષિતમ્ । હિરણ્મયં ચ પુરુષમર્કવિમ્બે તમૈક્ષત ॥૩૪॥ તં ચાપશ્ય-  
 દ્વિશાલાયાં નરનારાયણં તતઃ । વર્ણિવેષં યથાપૂર્વં તતસ્તં હરિમૈક્ષત  
 ॥૩૫॥ વ્યુત્થિતોઽથેક્ષયા તસ્ય પ્રભોસ્તં સર્વકારણમ્ । વિદિત્વા  
 સ નમસ્કૃત્ય તુષ્ટાવ પરયા મુદા ॥૩૬॥ સુન્દરજિદુવાચ—ગોલોકેશ !

ક્રમના નિયમ વિનાજ ભગવાનના કૃપાબળથી તરત સર્વોત્તમ સમાધિને  
 પામ્યા. તે સમાધિમાં તેમણે મહાતેજ બોલ્યું અને તે તેજમાં વર્ણિવેષ રમ-  
 ãીય એજ શ્રીહરિને બોલ્યા ॥૨૯॥ તે પછી ગોલોક બોલ્યામાં આવ્યો. તેમાં  
 રહેલા બ્રહ્મતેજમાં રાસમંડળમાં શ્રીહરિને વંશીને વગડતા શ્રીકૃષ્ણરૂપે બોલ્યા  
 ॥૩૦॥ તે પછી અવ્યાકૃત ધામમાં શેષશાયી, અષ્ટબાહુ, ક્રમનીય આકૃતિ-  
 વાળા, દર્શનીય, ભૂમાપુરુષરૂપ શ્રીહરિનેજ બોલ્યા ॥૩૧॥ આ શ્રીહરિને  
 અમૃત નામના ધામમાં (શ્વેતદ્વીપમાં) નિરન્ન શ્વેતમુક્તોના સમૂહોએ સદા  
 સેવેલા મહાપુરુષરૂપે બોલ્યા ॥૩૨॥ તે પછી વૈકુંઠ લોકમાં લક્ષ્મીબાળે પરિ-  
 ચર્યા કરતા વિષ્ણુરૂપે શ્રીહરિનેજ બોલ્યા. તે પછી ક્ષીરસાગરમાં શેષશાયી  
 યોગેશ્વરરૂપે શ્રીહરિનેજ બોલ્યા ॥૩૩॥ અગ્નિમંડળમાં સુક્ર સુવ આદિક  
 યજ્ઞોપકરણોએ યુક્ત યજ્ઞનારાયણરૂપે શ્રીહરિને દેખ્યા. સૂર્યમંડળમાં હિર-  
 ãમય પુરુષરૂપે શ્રીહરિને દેખ્યા ॥૩૪॥ તે પછી બદરિકાશ્રમમાં નરનારાય-  
 ãરૂપે શ્રીહરિને બોલ્યા. તે પછી પ્રથમની પેઠે પ્રતીત થતા વર્ણિવેષધારી  
 શ્રીહરિને સુંદરબાળે બોલ્યા ॥૩૫॥ તે પછી તેજ સમર્થ શ્રીહરિની દૃષ્ટિમા-  
 ત્રથી સમાધિમાંથી ઉઠતાં તેજ સમાધિના અનુભવબળથી આ શ્રીહરિને  
 સર્વકારણ બાળીને પરમાનંદથી પ્રણામ કરી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ॥૩૬॥

પરેશ ! કૃષ્ણ ! ભગવંસ્ત્વં કાલમાયેશ્વરઃ સર્વેષાં ચ નિયામકોઽ-  
ક્ષરપરો દિવ્યાકૃતિઃ સ્વપ્રભઃ । સર્વાત્મા પુરુષોત્તમોઽસિ સકલૈ-  
શ્વર્યાભિજુષ્ટઃ સદા વન્દે ભક્તજનેષ્ટકલ્પતરવે વર્ણીન્દ્રવેષાય તે  
॥૩૭॥ ભૂમાઽવ્યાકૃતધામ્નિ ચામૃતપદે ત્વં વૈ મહાપૂરુષો વૈકુ-

સુંદરજી સ્તુતિ કરેછે-હે ભગવન્ ! તમો ગોલોકેશ પરેશ કૃષ્ણ  
છો-ગોલોક ધામમાં રહેલા અથવા ગોલોકના ઇશ અને પરનાપણુ પર છો.  
આ બે વિશેષણો કૃષ્ણનાં અસાધારણ છે, કેમકે કૃષ્ણથડી બીજો કોઈ પર-  
તર નથી અને બીજો કોઈ ગોલોકેશ નથી. ‘મત્તઃ પરતરં નાન્યત્ કિંચિદસ્તિ  
ધનજ્ઞય’ એમ પોતેજ કહ્યું છે. પુરુષોત્તમ પણ તમોજ છે, કેમકે ક્ષરા-  
ક્ષરથડી પણ પર છો. ‘યસ્માત્ક્ષરમતીતોઽહમક્ષરાદપિ ચોત્તમઃ । અતોઽસ્મિ  
લોકે વેદે ચ પ્રથિતઃ પુરુષોત્તમઃ’ એમ પોતેજ કહ્યું છે. તમો કાળ તથા  
માયાના ઇશ્વર છો. સર્વ ભૂતો તો કાળ માયાને વશવર્તી છે, ‘ક્ષરઃ સર્વાણિ  
ભૂતાનિ’ એમ ગીતામાં કહ્યું છે. ‘જ્ઞઃ કાલકાલઃ’ ‘માયિનં તુ મહેશ્વરમ્’  
એવી શ્રુતિઓ છે, માટે ક્ષરથડી ઉત્તમ છો તથા અક્ષરથડી પણ પર  
છો, ‘અક્ષરાત્પરતઃ પરઃ’ એવી શ્રુતિ છે. ક્ષર અક્ષરથડી પર છો માટેજ  
અક્ષરપર્યંત સર્વના તમો નિયામક છો, આ નિયમન રાજરાષ્ટ્રન્યાયથી  
નહિ પણ આત્માપણે છે, તમો સર્વના અંતર્યામી આત્મા છો. ‘અન્તઃ પ્ર-  
વિષ્ટઃ જ્ઞાસ્તા જનાનાં સર્વાત્મા’ ‘एष त आत्माऽन्तर्याम्यमृतः’ એવી શ્રુતિઓ  
છે. સર્વના આત્મા હોવાથીજ સ્વપ્રભુ-સ્વયંજ્યોતિ (સ્વયંપ્રકાશ) છો, ‘તં  
દેવા જ્યોતિષાં જ્યોતિઃ’ ‘परं ज्योतिरूपसम्पद्य’ ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ છે. સ્વયં-  
જ્યોતિ સર્વાત્મા છે એમ કહેવાથી તમો નિરાકૃતિ નથી કિંતુ દિવ્યાકૃતિ  
છો. તેમાં ‘કલ્યાણતમં રૂપં તત્તે પશ્યામિ’ ‘य एषोऽन्तरादित्ये हिरण्मयः  
पुरुषो दृश्यते’ ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ છે. તમો સૃષ્ટિકારણત્વ-સ્થિતિકારણત્વ-  
લયકારણત્વ-ઇત્યાદિ સર્વ ઐશ્વર્યે સંપન્ન છો. ભક્તજનોના મનોરથો પુરવામાં  
કલ્પવૃક્ષરૂપ, વર્ણિવેષરમણીય એવા તમોને પ્રસન્ન કરવા હું સદાય વંદન  
કરું છું ॥૩૭॥ સમાધિમાં સમીક્ષણ કરેલાં શ્રીહરિનાં રૂપોને સંભારીને તે-  
મની સ્તુતિ કરે છે-હે હરે ! અવ્યાકૃત ધામમાં તમો ભૂમાપુરુષરૂપે વર્તો-

ષ્ઠેऽપિ ચ વિષ્ણુરસ્યથ પયોમ્મોઘૌ ચ યોગેશ્વરઃ । વહ્નો યજ્ઞપ-  
તિર્હિરણ્મયવપુશ્ચાદિત્યભિમ્બાન્તરે મેદિન્યાં વદરીવનેऽપિ ચ નરો  
નારાયણો વર્તસે ॥૩૮॥ માયાકાલયમાદિભીતિશમનપ્રૌઢાશ્રયઃ  
સ સ્વયં તત્તદ્દામસમગ્રશક્ત્યનુચરસૈશ્વર્યવૃન્દૈઃ સહ । જાતો બ્રા-

હો. શ્વેતદ્વીપમાં તમો મહાપુરૂષરૂપે રહ્યા હો. વૈકુંઠલોકમાં તમો વિષ્ણુરૂપે  
વસોહો. ક્ષીરસાગરમાં તમો યોગેશ્વરરૂપે વિરાજમાન હો. અગ્નિમંડળમાં  
તમો યજ્ઞનારાયણરૂપે વર્તોહો. સૂર્યમંડળમધ્યમાં તમો હિરણ્મય પુરૂષરૂપે  
રહ્યા હો અને પૃથ્વી ઉપર અદરિકાશ્રમમાં પણ તમો નરનારાયણરૂપે  
વિરાજો છો ॥૩૮॥ તમો ભય પામેલાઓના પ્રૌઢ આશ્રય-સ્થિર અભય  
સ્થાન છો. કેનાથકી ભય પામેલા ? તો માયા કાળ અને યમાદિક થકી  
ભય પામેલા. યમરાજ થકી જે ભીતિ છે તેતો યમવશ વર્તનારા કોઈથી  
પણ શમાવી શકાય નહિ. એમાં રક્ષક દુર્લભ છે. યમરાજ જે રાજ થાય  
તો તેમનાથકી ભય ન થાય. જે યમશાસનને વશ નથી અને યમ રાજ પણ  
જેના વશમાં વર્તે છે એવા હિરણ્યગર્ભ બ્રહ્માને અને તેના સ્થાનમાં જે  
રહેલા છે તેમને યમરાજ થકી તો ભય નથી પણ કાળથકી તો તેમને  
ભય અવર્જનીય છે. યમપણ કાળને વશ છે તથા બ્રહ્મા પણ કાળને વશ  
છે, કેમકે તેનો પણ આયુષકાળ ખુટી જતાં તેના સ્થાનમાં રહેલાનો પણ  
તેની સાથેજ પરિક્ષય થાય છે, ‘આબ્રહ્મભુવનાલોકાઃ પુનરાવર્તિનોઽર્જુન’  
એમ ગીતામાં કહ્યું છે. તો આ રીતે કાળથી ભીતિ પામેલાઓનો રક્ષક દુર્લભ  
છે. જે કોઈ માયામાં ભય પામેલા છે તેમને વાસના અવશેષ રહેલી હો-  
વાથી જ્યારે માયાનો ઉન્મેષ સમય થાય ત્યારે કાળ યમાદિકથી ભય અને  
માયાના ઉન્મેષે કરેલા દુઃખનો સંબંધ અવર્જનીય હોવાથી માયાથકી ભય  
પામેલાઓનો તો કોઈ જગતમાં રક્ષકજ નથી. તમો તો માયા આદિકથી  
ભીતિ પામેલાના અભય સ્થાન છો. અથવા-જેમનો પ્રૌઢ-બળવાન આ-  
શ્રય-શરણાગતિથી માયા કાળ યમાદિકનો ભય ટળી જાય છે. આવા મ-  
હિમાવાળા તમોજ કૃષ્ણ કરીને મનુષ્યોના કલ્યાણ કારણે આ લોકમાં  
મનુષ્યલીલાને અંગીકાર કરી પોતાના પારમેશ્વર સ્વભાવથી નહિ પ્રત્યુતિ

કૃતિરત્ર વૈ કરુણયા કલ્યાણહેતોર્નૃણાં તત્તદિવ્યવપુઃ સમાધિષ્ઠુ  
નરાન્ સન્દર્શયન્ રાજસે ॥૩૯॥ સુવ્રત ઉવાચ—એવં સ્તુત્વા પુન-  
ર્નત્વા નિજભ્રાતૃસુતાદિભિઃ । તમાર્ચિચયથાવચ્ચ પૃથક્પૃથગુદા-  
રધીઃ ॥૪૦॥ ઉપહારૈર્મહદ્ભિસ્તે તમભ્યર્ચ્યાતિભાવતઃ । પૃથક્  
પૃથક્ સ્તુવન્તિ સ્મ સાક્ષાદ્દૃષ્ટતદોજસઃ ॥૪૧॥ વિરુદ્ધધર્મલ્પાન્ડનં  
વિશુદ્ધબુદ્ધિમણ્ડનં સકોપલોભતણ્ડનં રસસ્પૃહાવકણ્ડનમ્ । કુ-  
સન્નસન્નિદણ્ડનં સદાભિમાનિમણ્ડનં કુવર્ત્તમૂલકુણ્ડનં સકામ-

પામીનેજ ભક્તિ ધર્મથક્રી અવતર્યા છો-તે તે ધામોમાં જે શક્તિઓ (રમા  
રાધાદિ) છે, જે અનુચરો (શ્રીદામ નંદ સુનંદાદિ) છે, જે ઐશ્વર્યો છે તે  
સર્વને સાથે લઈનેજ પ્રકટ્યા છો. પ્રકટીને મારા જેવાઓને પણ તે તે દિવ્ય  
રૂપને સમાધિસંપાદન કરી બતાવો છો. માટે તમો આ સમયે સર્વોત્તમ-  
પણે શોભો છો ॥૩૯॥

સુવ્રતમુનિ કહેછે—હે રાજન્ ! ઉદારબુદ્ધિવાળા સુંદરજીતે આ  
પ્રકારે સ્તુતિ કરી કરી નમસ્કાર કરી પોતાના ભ્રાતા પુત્ર આદિક સંબન્ધિ-  
જનો પાસે જુદી જુદી યથાવિધિ શ્રીહરિની પૂજા કરાવી. તેઓ ચંદન  
પુષ્પ વસ્ત્ર વિભૂષણોવડે પરા પ્રીતિથી શ્રીહરિની પૂજા કરીને, તેમનો દિવ્ય  
તેજપ્રતાપ પ્રત્યક્ષ જોઈને પૃથક્ પૃથક્ સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ॥૪૦-૪૧॥

હે હરે ! તમો વેદવિદ્ધ ધર્માભાસીના ખંડનકર્તા છો. તમારે અભિ-  
મુખ થનારા સાર્ત્ત્વકોની વિશુદ્ધ બુદ્ધિના ગોચર થઈને મંડન કરનારા-  
શોભાડનારા છો. બુદ્ધિનું મંડન તો લગવાનું બુદ્ધિમાં વિષય થાય એજ છે.  
તમો ચિત્તમાં રહીને કામ ક્રોધ લોભાદિ અંતઃશત્રુને નાશ કરનારા છો.  
રસમય પોતાના સ્વરૂપનો પ્રકાશ કરીને પ્રાકૃત રસ અને કૈવલ્યરૂપ  
સ્વાત્મૈકરસની સ્પૃહાને ટાળી નાખનારા છો. કુત્સિત એવો સંગ-માયાસંગ;  
તેના સંગી-તેમાંજ એક આસક્ત, એટલે વિષયસુખમાંજ એક આસક્ત  
હોઈને વિધિનિષેધને ઉલ્લંઘન કરી વર્તનારા જેઓ છે તેમને દંડ-શિક્ષા કર-  
નારા છો. જે સદા અભિમાની એટલે વારેવારે હિતસ્વીઓએ બોધ આપેલા  
છે તોપણ સદુપદેશનું સમુલ્લંઘન કરવાથી વારંવાર મહાવિપત્તિને પામ્યા

મોહમુણ્ડનમ્ ॥૪૨॥ સદીશ ! વિશ્વકારણં પ્રપન્નજીવતારણં નિ-  
જાન્તરારિમારણં સમગ્રધર્મધારણમ્ । ભવન્તમૂર્મિદારણં વિકાર-  
હેતુવારણં કૃપારસપ્રસારણં નમામિ દુઃસ્વહારણમ્ ॥૪૩॥ જય જય  
ધર્મધુરન્ધર ! સન્નતકન્ધરવર્ણિપુરન્દરસેવિત ! સુન્દરમન્દિર-  
વાસ ! સુખાધિપતે ! । જયજય લોકવિલક્ષણબોધવિચક્ષણ ! લ-

છે તોપણ ઈશ્વરના અસ્તિત્વમાં અભ્યસૂચા કરતાથકા 'કોઈપણ પ્રકારે નહિજ નમીએ' એમ રહેલા અકુઠિત અભિમાનવાળા જેઓ છે તેમને નિંદાપૂર્વક ઠબકો આપનારા તમો છો. જે કામાતુર મોહાતુર છે, માટેજ કુમાર્ગ-પરદાર પરદ્રવ્ય આદિકનાજ એક પ્રસંગપરાયણ છે તેમનો મૂળમાંથીજ ઉચ્છેદ કરનારા છો. સદીશવિશ્વકારણ-જેનો ઈશ છે એવા વિશ્વના એટલે ઈશ અને ઈશિતત્વ એવા ભેદથી વર્તતા બ્રહ્માદિ સ્તંભ-પર્યંત આ સમસ્ત વિશ્વના કારણ છો. અથવા-હે સદીશ-સત્પતે ! (એવું સંબોધન લેવું) તમો વિશ્વના કારણ છો. શરણાગત જીવ-પ્રાણિમાત્રના તમો સંસારસમુદ્રથકી તારનારા છો. પોતાવિષે પરોવેલું ચિત્ત જેમનું છે એવા સ્વલક્ષ્ણોના જે અંતઃશત્રુઓ છે તેને તમો મારનારા છો. સમગ્ર ધર્મના કૃણપ્રદાતાપણે તમો ધરનારા છો. પડૂર્મિની વ્યથાને વિદારણ કરનારા તમો છો. વિકારમાં કારણભૂત જે વાંસનાદોષ છે તેને પણ નિવારણ કરનારા તમો છો. કૃપારસને પ્રસારીને અમારા સર્વેનાં સર્વ દુઃખને નિવારો છો. એવા તમોને હું વારંવાર નમસ્કાર કરું છું ॥૪૨-૪૩॥ હે હરે ! જય જય-તમો સર્વથી પરતર છો તથાપિ મારા જેવાના સમુજ્જીવન માટે કળિકાળમાં પણ આ લોકમાં અવતર્યા છે, આવા તમો તે તમારો જય સર્વથી અધિક, નહિ પ્રત્યુત્તિ પામતો, નિત્ય અભિવૃદ્ધિ પામતો અમો ઇચ્છીએ છીએ. ધર્મ-ધુરને તમોજ ધારણ કરો છો. પોતાના ચરણકમળની પરિચર્યાપરાયણ, વિનયથી નમ્ર થીવા (ડોક) વાળા નૈષ્ઠિકવર્ણીન્દ્રોએ તમો સદાય સેવેલા છો. તમારૂં મંદિર-નિવાસભવન સુંદર-સર્વ તેજોને તિરસ્કાર કરનારૂં, નિરવધિ સૌન્દર્યે સંપન્ન છે. અથવા-સુંદરજી સુતારના મંદિરમાં નિવાસ જેમનો છે. આત્યંતિક સુખના તમો અધિપતિ-આપવામાં સમર્થ છો.



ક્ષિતલક્ષણ ! મક્તસુરક્ષણ ! પદ્મદલેક્ષણ ! કુસ્મિમગતે ! ॥ જય  
જય નિર્મદનન્દન ! શર્મદવન્દન ! નાશિતબન્ધન ! દુષ્કૃતરન્ધન !  
બોધસમિન્ધનનામતતે ! ॥ જય જય સન્મતિજોષણ ! કાપથરો-  
ષણ ! સત્પથપૂષણ ! સજ્જનભૂષણ ! દૂષણમુક્ત ! સદાત્મરતે ! ॥૪૪॥  
જયજય કષ્ટવિમજ્જન ! નિત્યનિરજ્જન ! મુક્તસુરજ્જન ! ચારુવિલો-

આ ચેતન અચેતનમય લોકથકી તમો અત્યંત વિલક્ષણ છો. તમો બોધમાં  
વિચક્ષણ-સર્વજ્ઞ છો. અથવા લોકો થકી વિલક્ષણ-અતિરિક્ત બોધ આપ-  
વામાં વિચક્ષણ છો. સર્વ ઐશ્વર્યને સૂચવનાર લક્ષણ અમારા સર્વેના પણ  
લક્ષમાં જે રીતે આવે તે રીતે દિવ્ય રૂપનો સાક્ષાત્કાર કરાવનારા છો.  
અથવા-લક્ષિત-પ્રત્યક્ષપણે જાણાતાં લક્ષણ-પરમેશ્વરપણાને જાણાવનારાં  
ચરણારવિંદમાં ઊર્ધ્વરેખા આદિક સોળ ચિહ્નો જેમનામાં છે. ભક્તોના  
તમોજ સર્વ પ્રકારે રક્ષક છો. કમળદળ જેવાં કર્ણપર્યંત વિશાળ લોચન-  
વાળા અને ગજના જેવી ગતિ-ચાલવાળા તમો છો-તમારી ચાલ તથા  
લોચનની શોભા અમારા સર્વેના હૃદયને આહ્વાદ આપે છે. આત્માને  
નાશ કરનારા વિદ્યામદ ધનમદ અને અભિજનમદે રહિત એવા જે જનો છે  
તેમને નંદન-આનંદ આપનારા છો અથવા એવા જનો નંદન-પ્રિય  
જેમને છે. જે તમારા વંદનથી અશિવની નિવૃત્તિ થાય છે અને શર્મ-  
સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. વંદનમાત્રથી સર્વ દુષ્કૃતને નાશ કરી ભવબંધનને  
તમો નાશ કરો છો. સ્વાભાવિક બોધ-જ્ઞાનથી તમો સમ્યક્ પ્રકાશો છો.  
તમારાં ગુણની અનંતતાએ કરેલાં નામો અનંત છે. અથવા-દુષ્કૃતરંધ-  
નબોધસમિન્ધનનામતતે !-દુષ્કૃતને નાશ કરનારી અને બોધને ઉદ્દીપન  
કરનારી તમારી નામાવળી છે. સન્મતિ-રાગદ્વેષાદિ દોષે રહિત પ્રસન્ન  
મતિવાળા જનોને તમો પોતાના ગુણોનો અનુભવ કરાવીને પ્રસન્ન કરનારા  
છો. કાપથ-અસન્માર્ગમાં પ્રવર્તનારા ઉપર બહુ રોષ રાખનારા તમો છો.  
સન્માર્ગમાં પ્રવર્તનારાને અથવા સન્માર્ગને પોષણ કરનારા છો. સજ્જનોને  
તેમના હૃદયમાં સ્થિર નિવાસથી વિભૂષિત કરો છો. તમો દૂષણોથકી મુક્ત-  
સ્વરૂપ છો અને સદા સ્વાત્મસ્વરૂપમાં રતિ-પ્રીતિવાળા છો. એવા તમો

ચન ! વદ્ધવિમોચન ! મુક્તપતે ! । જયજય જીવદયાકર ! બોધસુ-  
ધાકર ! યોગકલાધર ! ભક્તમહાદર ! કામમનોહર ! ભક્તપતે ! ॥  
જયજય મન્દવિલેદન ! દમ્ભવિભેદન ! પાપવિનાશન ! ધર્મવિકા-  
શન ! કામિતદાશન ! ભુક્તિપતે ! । જયજય સન્તતસદ્ગતદિક્ષ-  
તિસન્નત ! વિશ્વપવન્દિત ! નન્દિતપણ્ડિત ! સ્વણ્ડિતસંશય ! મુ-

જયકારી પ્રવર્તો ॥૪૪॥ તમો સમસ્ત સમાશ્રિતોના કષ્ટને વિશેષપણે ભાગ-  
નારા છો. નિત્ય નિરંજન-નિર્લેપ છો. તમો મુક્તોને પોતાનો અનવધિક આ-  
નંદ અનુભવ કરાવીને અત્યંત રંજન કરો છો. તમો આર્ય-સુંદર વિલોચન-  
વાળા છો. અથવા આર્ય-લક્ષ્મીના મનને હરનાર વિલોચન-જેવું જેમનું છે.  
ગુણમય પાશથી બંધાએલાને તેનાથકી મુકાવનારા તમોજી છો. મુક્તોના  
પણ તમો પતિ-સ્વામી છો. જીવદયાકર-જીવમાત્ર ઉપર તમો દયા કરો  
છો. અથવા-જીવમાત્ર ઉપર દયાના આકર-ખાણુરૂપ છો. બોધસુધાકર-  
બોધામૃતથી પરિપૂર્ણ એટલે સર્વજ્ઞ છો. અથવા બોધ-જ્ઞાનોપદેશથી  
સુધાકર-ચંદ્રમાની પેઠે આહ્વાદ કરનારા છો. તમો યોગકળાધર-યોગેશ્વર  
છો. તમારે લક્ષ્મી ઉપર અતિશય આદર છે. કામદેવના મનને હરનારા  
એટલે કામનાપણુ કામ છો. લક્ષ્મીના તમો પતિ છો. મન્દ-અજ્ઞ એટલે  
આત્મજ્ઞાને રહિત જેઓ છે તેમને વિવિધ પશુ પક્ષી આદિક યોનિઓ સંપા-  
દન કરી આપીને વિવિધ ખેદને કરનારા તમો છો. ઇન્દ્રાદિકના પણ દંભ-  
ગર્વને તમો ભેદનારા છો અથવા-દંભ-મિથ્યાચારથી ધાર્મિકપણાની પ્રખ્યા-  
તિરૂપને તમો ભેદનારા છો, એટલે દાંભિકોના વિનાશથી દંભનો વિભેદ કર-  
નારા છો. તમો પાપનો પ્રણાશ કરીને ધર્મનો વિકાસ કરો છો-ધર્મગ્લાનિ  
નિવારણ માટે અવતાર ધરનારા છો. લક્ષ્મીના કામિત-વાંછિતોને આપ-  
નારા છો. ભુક્તિ-ત્રૈવર્ગિક ભોગના તમો પતિ છો. નિરંતર પોતાસમીપે  
આવતા ઇન્દ્રાદિ દિગ્પાલોએ પોતાના મુકુટકોટિથી પાદપીઠનો સ્પર્શ  
કરવા પૂર્વક પ્રણામ કરેલા છો. જે વિશ્વપ-બ્રહ્માદિકો છે તેમણે તમો  
વારંવાર વંદના કરેલા છો. તમોએ પંડિત-તત્ત્વજ્ઞાનિઓને આનંદિત કર્યા  
છે. ઉપદેશથી તત્ત્વમાર્ગમાં સંશય નિવારનારા તમો છો. મુક્તિસામ્રાજ્યના

ક્તિપતે ! ॥૪૫॥ પૂર્ણેન્દુવિમ્બનચમળરાજિરાજચ્છુભ્રાંશુકાન્તિ-  
હતમક્તહદન્ધકારમ્ । નિઃશ્રેયસૈકનિલયં લસદૂર્ધ્વરેખં પાદા-  
મ્બુજં તવ નમામિ હરે ! પ્રસીદ ॥૪૬॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઇતિ સ્તુત્વા  
હરિં ભક્ત્યા નિષેદુસ્તે પ્રણમ્ય તમ્ । મુક્તિં મુક્તિં ચ ચચ્છન્તં  
વિના સાધનસમ્પદમ્ ॥૪૭॥ તતઃ સર્વેઽપિ ગૃહિણઃ સ્વસ્વશક્ત્ય-  
નુસારતઃ । પૂજાં વિદધિરે તસ્ય વાસોભૂષાધનાદિભિઃ ॥૪૮॥ પૂજાં  
વિધાય તન્મૂર્તિં પદ્યન્તઃ સકલા અપિ । ભક્તાઃ પ્રપેદિરે સઘઃ  
સમાધિં તત્કૃપાબલાત્ ॥૪૯॥ તત્ર ગોલોકમુખ્યેષુ દિવ્યધામસુ  
સંસ્થિતમ્ । તમેવ દદૃશુઃ સાક્ષાત્સચ્ચિદાનન્દવિગ્રહમ્ ॥૫૦॥ આ-  
નન્દં પરમં સર્વે પ્રાપ્ય તં પરમેશ્વરમ્ । અસંશયં ચ નિશ્ચિક્યુસ્ત-

તમો પતિ છે, એટલે મુક્તિપદ આપની કૃપાને અધીન છે. એવા તમો  
જય પામો ॥૪૫॥ હે હરે ! પૂર્ણચંદ્રના બિંબ જેવા નખોના મંડળરૂપ પંક્તિ-  
ઓમાં શોભાયમાન એવી જે ચંદ્રચંદ્રિકા જેવી કાંતિ છે તેણે કરીને હરી  
લીધું છે ધ્યાન કરનારા ભક્તોના હૃદયની અંદર રહેલું અજ્ઞાન અંધકાર  
જેણે અને શોભાયમાન ઊર્ધ્વરેખા જેમાં છે અને કલ્યાણના એક સ્થાન-  
ભૂત એવા તમારા અસંખ્યારવિંદને હું નમસ્કાર કરું છું. તમો મારી ઉપર  
પ્રસન્ન થાઓ ॥૪૬॥

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! તપાદિ સાધનસંપતિ વિના પણ  
સમાશ્રયમાત્રથી ભુક્તિ તથા મુક્તિને આપતા, પરમ કારુણિક એવા શ્રીહ-  
રિની આ પ્રકારે સ્તુતિ કરી તેમને પ્રણામ કરી, તેઓ પોતપોતાના  
સ્થાનમાં બેસી ગયા ॥૪૭॥ તે પછી બીજા બધાય ગૃહસ્થ ભક્તોએ પોત-  
પોતાની ધનાદિ શક્તિને અનુસારે વસ્ત્રો વિભૂષણો ધન આદિક વડે શ્રીહ-  
રિની પૂજા કરી ॥૪૮॥ તે સર્વે ગૃહસ્થભક્તો પૂજા કરીને સર્વના મન નેત્રને  
હરનારી શ્રીહરિની દિવ્ય મૂર્તિને એકાગ્ર દૃષ્ટિથી બેઠી રહેતાં એજ ભગવા-  
નના કૃપાબળથી એકદમ સમાધિને પામી ગયા ॥૪૯॥ સમાધિમાં ગોલોક-  
પ્રમુખ દિવ્ય ધામોમાં વિરાજમાન સચ્ચિદાનન્દમયમૂર્તિ આ શ્રીહરિનેજ  
સાક્ષાત્ નિહાળવા લાગ્યા ॥૫૦॥ પરમ આનંદ અનુભવીને સમાધિમાંથી

ત્પદ્મસમાશ્રયાઃ ॥૫૧॥ તતો વદ્ધાઞ્જલિપુટા વીક્ષમાણાસ્તદાન-  
નમ્ । સર્વે તૈ પ્રાર્થયામાસુર્મક્તચિન્તામણિ પ્રભુમ્ ॥૫૨॥ વિમ્બો !  
ભવામિધામ્બુધૌ ધનાદિગર્ધનમ્મમ્મત્કલત્રપુત્રમિત્રનક્રચક્રક-  
ર્ષણે । ષડન્તરજ્જદુર્દુત્તરજ્જપાતમજ્જને નૃદેહનાવિ સ્વિચતસ્ત્વમેવ  
કર્ણધારકઃ ॥૫૩॥ યદીયનામમાત્રમુચ્ચરન્તમુદ્ધટા મટા યમસ્ય

બહાર આવેલા સર્વે ભક્તોએ શ્રીહરિના ચરણકમળનો દૃઢ સમાશ્રય કરી  
નિઃસંશયપણે ‘આજ પ્રત્યક્ષ પરમેશ્વર છે’ એવો નિશ્ચય કર્યો ॥૫૧॥ તે  
પછી તે સર્વે ભક્તો એ હાથ બેડીને શ્રીહરિના મુખકમળ સન્મુખ એકાગ્ર  
દૃષ્ટિ રાખીને ભક્તાર્થિતામણિ ભગવાનની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા ॥૫૨॥

હે વિમ્બો ! ભવસાગરમાં ડુબતા જનને તમો તારવાને યોગ્ય-સમર્થ છો.  
મેં પરમ કૃપા કરીને નરદેહરૂપ નૌકા આપી છે તો તેનાથી સંસારરૂપ  
સમુદ્રને સુખેથી સ્વયં તરશો એમાં મારી શી જરૂર છે ? એમ કહેતા  
હો તો તમોએજ આપી છે એ વાત સત્ય છે પણ અનુકૂળ કુશળ કર્ણધાર  
વિના નાવની સાથેજ હું ભવાગ્નિમાં ડુબી જઉં છું. એમાં ધનાદિકની  
તૃષ્ણારૂપ બહુ આવર્તો (ચક્રાકાર પડતા ભ્રમરાઓ) પડે છે એટલે આ નૌકા  
કશું પણ કરી શકે એવીજ નથી. વળી કળત્ર પુત્ર મિત્રાદિકરૂપ બહુ  
મગર યોગરદમ આ સંસારસાગરમાં અહીં તહીં વારંવાર ભટક્યા કરે છે  
તેમણે કરેલું આકર્ષણ એમાં અતિ ભયંકર છે. વળી કામ ક્રોધાદિ આભ્યં-  
તર શત્રુરૂપ ઉછળતા તરંગોના ઉપર પડવાથી એમાં વારંવાર ડૂબી જવાય  
છે, આવા વિષમ સંસારરૂપ સમુદ્રમાં રહેલી નરદેહરૂપ નૌકામાં નિરંતર  
ભવભટકણથી અતિખેદ કરતા જનને તમોજ સાચા કર્ણધાર છો-ખીને  
કોઈ સંસારસાગર થકી તારનારો નથી ॥૫૩॥ પશુ પ્રદ્યાદિ અસંખ્યાત  
યોનિભેદમાં ઉત્તમ આ નરશરીર શાસ્ત્રાધિકારયોગ્ય તમોને મેં આપ્યું છે  
તો હવે પછી વિહિત કર્મ કે ઉપાસનને અનુષ્ઠાન કરી સંસારસાગરને ઉતરી  
જાઓ ? એમ બે કહેતા હો તો તે વાત સત્ય છે. આ નરશરીરથી શાસ્ત્રા-  
ધિકારસંપત્તિ ભલે મળી છે પરંતુ અંતઃકરણ અનાદિ કર્મવાસનાથી  
દૂષિત હોવાથી શુદ્ધિને કે સ્થિરતાને પામતું નથી. તો હે હરે ! અશ્રુતેન્દ્રિય

યાન્ત્યુદસ્ય દૂરતોઽન્તકાલ એકદા । ભવન્તમેવ તં મતં સતાં ચ  
સન્તતં નતા વયં ભજામહે હરે ! જય ત્વમુદ્ધરાધમાન્ ॥૫૪॥  
સુવ્રત ઉવાચ—ઇતિ સંસ્તૂય તે ભક્તા નિજસ્વામિનમાદરાત્ । નત્વો-  
પવિવિશુઃ સર્વે પ્રાપ્તાનન્દભરા નૃપ ! ॥૫૫॥ ભક્તૈરથાર્પિતં સ્વસ્મૈ  
વાસોભૂષાધનાદિ યત્ । વિપ્રેભ્યસ્તત્સર્વમપિ હરિઃ સઘઃ પ્રદત્ત-  
વાન્ ॥૫૬॥ તદ્દૃષ્ટ્વા વિસ્મયં પ્રાપુરસુરા અપિ તદ્વિષઃ । વશેષ્ટદેવઃ  
કોઽપ્યેષ મહાનિતિ ચ તેઽવિદન્ ॥૫૭॥ તતઃ પ્રાતર્હરિર્વિપ્રાંસ્ત્યા-  
ગિનશ્ચ સહસ્રશઃ । ભોજયામાસ વિપ્રેભ્યો દદૌ વિપુલદક્ષિણાઃ  
॥૫૮॥ એવં હિ પૌરાઃ પુરુષોત્તમસ્ય સાક્ષાત્સમીક્ષાર્ચનસેવનૈશ્ચ ।  
ચક્રુઃ સ્વકીયં સફલં નૃજન્મ ક્ષમાદયાનીરનિધેર્ધરેશ ! ॥૫૯॥

અધમ એવા અમો કેવળ આપને પ્રણામ કરતાથકા સંતોએ સદા સેવ-  
નીય એવા તમોને નિરંતર લજાએ છીએ તો અમોને તમો ઉદ્ધાર  
કરો. જે તમારા નામમાત્રને એકજવાર અંતકાળે ઉચ્ચારતા જનને ઉદ્ભટ  
(અતિવિષમ) એવા પણ યમલટો પરિત્યાગ કરીને દૂર પલાયન કરી જાય  
છે તો તમારે મારા જેવા અધમ જનનો ઉદ્ધાર કરવો કઠિન નથી ॥૫૪॥

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે નૃપ ! તે સર્વે હરિભક્તો આ પ્રકારે પોતાના  
સત્ય સ્વામિની આદરથી સ્તુતિ કરી પછીથી પ્રણામ કરી, પરમાનંદ પામીને  
પોતપોતાના સ્થાનમાં બેસી ગયા ॥૫૫॥ તે પછી ભગવાને ભક્તોએ પોતાને  
પૂજામાં અર્પણ કરેલું જે વસ્ત્ર વિભૂષણ વિત્ત વિગેરે હતું તે સમગ્ર પણ  
તેજ ક્ષણમાં ગ્રાહણોને આપી દીધું ॥૫૬॥ જેઓ શ્રીહરિવિષે અસૂયાને  
લીધે દ્વેષ રાખનારા આસુરવૃત્તિવાળા હતા તેઓ પણ આ ભગવાનનો આવો  
અસાધારણ સર્વસ્વ દાન સ્વભાવ જોધને વિસ્મય પામી ગયા અને આ  
કોઈ પણ વશ ઇષ્ટદેવ જેમને છે એવા મહાપુરૂષ છે એમ માનવા લાગ્યા  
॥૫૭॥ તે પછી શ્રીહરિએ દશમીના પ્રાતઃકાળમાં બહુ ગ્રાહણો તથા  
ત્યાગીઓને મિષ્ટાન્નથી જમાડ્યા અને વિપ્રોને બહુ દક્ષિણાઓ દીધી ॥૫૮॥  
હે રાજન્ ! ભુજનગરના ભક્તજનોએ આ પ્રકારે ક્ષમા દયાના એક નિધિ-  
રૂપ ભગવાન્ પુરૂષોત્તમનાં સાક્ષાત્ સંદર્શન સાક્ષાત્ સમર્થન અને સાક્ષાત્

इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे द्वितीयप्रकरणे रामनवम्युत्सवे सुन्दरजिदादिकृतहरिस्तुतिनिरूपणनामाऽष्टादशोऽध्यायः ॥१८॥

सुप्रत उवाच—पुरे तत्र त्रयोऽमात्या राज्ञ आसन् द्विजातयः । कुबेरजिज्जगज्जीवो रामचन्द्र इति श्रुताः ॥१॥ सनाभयो महा-  
शाक्ता एतेऽर्जितमहाधनाः । मदोद्धता मानिनश्च हिंस्रयज्ञप्रियाः  
खलाः ॥२॥ तत्र ज्येष्ठः सोमयागं कर्तुं सौत्रामणिं तथा । आरेभे  
भूरिसम्भारान्सम्पाद्य नृपदुर्लभान् ॥३॥ देशान्तरेभ्यो बहवो ब्रा-  
ह्मणा यज्ञकोविदाः । शास्त्रज्ञाश्चागतास्तत्र तेनाहूता बहुश्रुताः  
॥४॥ स च नारायणमुनिं वेदशास्त्रार्थपारगम् । जानन्भूरिप्रतापं

સેવનથી પોતાનો નરજન્મ સફળ કરી લીધો ॥૫૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિ-  
જીવને...દ્વિતીયપ્રકરણે રામનવમ્યુત્સવે સુંદરજીદાદિકૃતહરિસ્તુ-  
તિનિરૂપણનામાઽષ્ટાદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૮॥

### ¹અધ્યાય ૧૮ મો.

સુપ્રતઃપિ કહેછે—હે રાજન ! તે ભુજનગરમાં કુબેરજી જગજી-  
વન અને રામચંદ્ર એવા નામથી વિખ્યાત ત્રણ સગાભાઈઓ બ્રાહ્મણો હતા.  
તેમણે બહુ ધન ભેગું કર્યું હતું. માટેજ તેઓ મદોદ્ધત અને માની-  
ગર્વિષ્ટ હતા. વળી શક્તિના મોટા ઉપાસક અને આશામાત્રમાં સર્વ કાર્યને  
સંપાદન કરનારા અને તે નગરના અધિપતિ રાજના અમાત્યો હતા. આ  
ત્રિપ્રો હિંસાપ્રધાન યજ્ઞમાં સ્વતઃ રૂચિવાળા અને ખળ-નિર્દય નીચ અધમ  
હતા ॥૧-૨॥ તે ત્રણમાં મોટા કુબેરજીએ સોમયાગ તથા સૌત્રામણીયાગ  
કરવાની ઇચ્છાથી મહારાજાઓએ પણ ન મેળવી શકાય એવી બહુ ઉપ-  
યોગી સામગ્રી સંપાદન કરીને, દેશાંતરમાંથી યજ્ઞમાં કેવિદ-પંડિત,  
બહુવિધ શાસ્ત્રોમાં નિણૂતા એવા બહુ બ્રાહ્મણો ખોલાવ્યા. તેણે ખોલાવેલા

¹ આ અધ્યાયમાં ભગવાને સમ્બંધાનુસારી વાક્યોવડે કરેલું અહિંસા-  
પ્રધાન સદ્કર્મનું સ્થાપન વર્ણવ્યું છે અને તેના ઉદ્ધંધનથી થએલો અત્યંત અનર્થ  
કહ્યો છે.



ચ યજ્ઞમણ્ડપ આહ્વયત્ ॥૫॥ અનાહૂતોઽધ્વરં ગચ્છેદાહૂતઃ કિં  
પુનસ્તદા । ઇતિ સ્મૃતેઃ સ્વયં સ્વામી સહ શિષ્યૈસ્તમભ્યગાત્ ॥૬॥  
યથાર્હે માનયિત્વા તં યજમાનઃ શુભાસને । ઉપવેશ્યાગ્રતસ્તસ્ય  
નિષસાદ પ્રણમ્ય ચ ॥૭॥ દેશાન્તરીયા વિદ્વાંસસ્તદેશીયાશ્ચ સર્વ-  
શઃ । નત્વા તં ચાગ્રતો રાજન્નિષેદુર્વહ્નિવર્ચસઃ ॥૮॥ ઉપવિષ્ટેષુ સ-  
ર્વેષુ યથાર્હે તત્ર સંસદિ । કુબેરજિત્તં પ્રણમ્ય પ્રોવાચ પ્રાજ્ઞલિ-  
ર્વચઃ ॥૯॥ સ્વામિંસ્ત્વં વેદશાસ્ત્રાર્થપારગોઽસિ બૃહદ્રતઃ । સમાપ્ત્ય-  
વધિ યજ્ઞસ્ય સ્થાતુમત્ર પુરેઽર્હસિ ॥૧૦॥ સાનુગસ્ય તવાન્નાદૈરહં  
તાવચ્ચ સેવનમ્ । કરિષ્યામિ ત્વાદશા હિ મહાયજ્ઞસ્ય ભૂષણમ્

તે બહુશ્રત બહુ આહ્વાણો યજ્ઞમાં આવ્યા ॥૩-૪॥ આ કુબેરજીએ નારાયણ-  
મુનિને સમગ્ર વેદશાસ્ત્રના હૃદયને બાણનારા બાણીને તેમજ તેમનો સર્વા-  
ધિક પ્રતાપ બાણીને યજ્ઞમંડપમાં બોલાવ્યા ॥૫॥ તેણે બોલાવેલા લગવાન  
શ્રીહરિ ‘અનાહૂતોઽધ્વરં ગચ્છેદાહૂતઃ કિં પુનસ્તદા’ (ન બોલાવ્યો હોય  
તોપણ યજ્ઞમાં બીય તો બોલાવવાથી યજ્ઞમાં બીય એમાં કહેવુંજ શુ ?  
બીયજ) આ સ્મૃતિના અર્થને અનુસ્મરણ કરીને, તરત શિષ્યવર્ગથી વીંટા-  
ધને યજ્ઞમંડપમાં ગયા ॥૬॥ યજ્ઞમાન કુબેરજી આવેલા શ્રીનારાયણમુનિને  
યથાયોગ્ય સન્માન કરી શુભ આસનમાં બેસારી, સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરી તેમની  
આગળ બેઠો ॥૭॥ હે રાજન ! અગ્નિ જેવા તેજસ્વી જે વિદ્વાન વિપ્રો દેશાં-  
તરમાંથી અને તે દેશમાંથી આવ્યા હતા તે સર્વે પણ ત્યાં આવીને લગવા-  
નને વિનયથી નમસ્કાર કરી તેમની આગળ બેઠા ॥૮॥ તે યજ્ઞસભામાં સર્વ  
વિદ્વાન વિપ્રો યથાયોગ્ય બેસી ગયા પછી, કુબેરજી લગવાનને પ્રણામ કરી  
બે હાથ બેડીને એવું વચન બોલ્યો કે ॥૯॥ હે લગવન ! તમો સર્વની  
અપેક્ષાએ અતિશય પૂજ્ય છો, કારણ કે બ્રહ્મવ્રત-નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્ય વ્રત-  
નિષ્ઠ છો, વળી સમસ્ત વેદ વેદાંગના તાત્પર્યને બાણનારા છો. માટે અનુ-  
યાયી જનોએ સહિત તમો યજ્ઞસમાપ્તિપર્યંત આ પુરમાં રહીને મેં અન્ના-  
દિકથી કરેલી સપરિવાર આપની સેવાને સ્વીકારી મને કૃતાર્થ કરો. તમારા  
જેવા મહાપુરુષો યજ્ઞના આભૂષણભૂત-શોભાડનારા છે, આપના વિના આ

॥૧૧॥ इह हि ब्राह्मणा वर्णिन् ! नानादेशेभ्य आगताः । सन्त्येते वेदशास्त्रज्ञाः पात्रभूताः कुलोद्भवाः ॥१२॥ काश्याः केचिद्वावि-  
डाश्च महाराष्ट्राश्च केचन । केचिच्च गौडदेशीयाः सन्ति केचिच्च  
गौर्जराः ॥१३॥ अतस्त्वमपि सद्बुद्धे ! वसात्र स्थिरमानसः । एष  
एवास्ति सर्वेषामस्माकं हि मनोरथः ॥१४॥ सुव्रत उवाच—श्रुत्वेति  
तस्य वचनं तत्र बद्धानजान् बहून् । वध्यांश्च क्रोशतः पश्यन् द-  
यालुर्हरिरब्रवीत् ॥१५॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच—शृणु त्वं सानुजो  
विप्र ! शृण्वन्त्वन्ये च वाडवाः । हितं वदामि सर्वेषां युष्माकं  
धर्मचारिणाम् ॥१६॥ सज्जनो न सभां गच्छेद्गतश्चेत्प्रवदेद्वतम् ।

યજ્ઞ નહીજ શોભે ॥૧૦-૧૧॥ વળી હે વર્ણિન્ ! વેદ વેદાંગના વેત્તા,  
સત્પાત્ર, સત્કુલોત્પન્ન એવા વિપ્રો આ યજ્ઞમાં આવેલા છે. તેમાં કેટલાક  
કાશીનિવાસી છે, કેટલાક દ્રવિડદેશનિવાસી છે, કેટલાક મહારાષ્ટ્ર-દાક્ષિ-  
ણાત્ય છે, કેટલાક ગૌડદેશનિવાસી છે અને કેટલાક ગુર્જરદેશનિવાસી  
છે. તે આ પંડિતમંડળમાં પંડિતપ્રિય આપે પણ અવશ્ય રહેવુંજ જોઈએ.  
તમો સદ્બુદ્ધિ-સજ્જનોમાં કે સત્કર્મમાં પ્રીતિરૂપ બુદ્ધિવાળા છો. અથવા-  
સતી બુદ્ધિ-સત્કર્મમાં નિષ્ઠારૂપ બુદ્ધિવાળા છો. માટે તમો પણ સ્થિરમન  
થઈ અહીંજ રહો. અમારો સર્વેનો-અનુયાયિઓએ સહિત ઋત્વિજોએ  
સહિત મારો આજ મનોરથ છે તેને પરિપૂર્ણ કરો ॥૧૨-૧૪॥

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! શ્રીહરિ કુબેરજીનું આવું વચન સાંભ-  
ળીને, યજ્ઞમાં વધ કરવા બાંધેલા, બુધો પાડતા બહુ બકરાઓને દેખીને,  
દેખવામાત્રથી ઉદય પામેલી દયાથી તેમનું દુઃખ નહિ સહન થવાથી  
બોલ્યા ॥૧૫॥ શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે વિપ્ર કુબેરજી ! નાના  
ભાઈઓ સાથે તમો મારું હિતવચન સાંભળો. હે વિપ્રો ! તમો સર્વે પણ  
મારું હિતવચન સાંભળો. તમો હમણાં ધર્મકાર્યમાં પ્રવર્ત્યા છો તો ધર્મના  
મિષથી અધર્મપ્રસંગ ન થવામાટે ધર્મચારી તમો સર્વેનું હિત હું કહું છું  
॥૧૬॥ તમારું આ હિત છે માટે કહું છું એમ કેવળ નહિ, કિંતુ આના  
નહિ કહેવામાં દોષનો પ્રસંગ અમોનેપણ આવે, માટે તે દોષના પરિહારની

અનુવન્વિનુવન્વાપિ પાપી સ્યાત્તદ્ભવીમ્યતમ્ ॥૧૭॥ સાક્ષાત્પશ્વા-  
લમ્ભહીનઃ સર્વેષામુચિતો મલ્લઃ । બ્રાહ્મણાનાં વિશેષેણ સાત્ત્વિ-  
કાનાં તથા નૃણામ્ ॥૧૮॥ યજ્ઞશેષામિષપ્રાશઃ સહિંસે હિ મલ્લે  
ભવેત્ । સ નોચિતો બ્રાહ્મણાનાં ધાર્મિકાણાં દ્વિજોત્તમ ! ॥૧૯॥  
આક્રોશતઃ પશોર્હિંસા પ્રસભં તદ્વિદારણમ્ । અશક્યં દ્રઘમપિ

ધર્યાથી પણ હું કહું છું. (એટલે આ વચન નહિ અંગીકાર કરો તો પણ  
મારા વચનની નિષ્પ્રયોજનતા નથી એવો ગૂઢ અભિપ્રાય છે ) પ્રથમ તો  
સર્વજને તત્ત્વનિર્ણયાર્થે કરાવેલા બહુજનસમાજરૂપ સભાસ્થાનમાં કે તત્ત્વ-  
નિર્ણયનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય એવા સમાજમાં નજ બવું, કારણ કે વિરૂદ્ધ  
મતવાદ વધારે હોય તો વિપ્રિય આવી પડે, જો સભામાં જાય અને પ્રસંગ  
પ્રાપ્ત થાય તો સત્ય-નિઃશંકપણે બોલેજ. કારણ કે વિરૂદ્ધ બોલનારાને જેમ  
પ્રત્યવાય પ્રસંગ છે તેમ સભામાં સત્ય નહિ બોલનારાને પણ પ્રત્યવાય પ્રસંગ  
છે, માટે આ સભામાં હું આવીને સત્ય કહીશજ ॥૧૭॥ તે તે સ્થળમાં  
પશુહિંસાએ સહિત અને તેણે રહિત એમ બે પ્રકારે યાગની પ્રવૃત્તિ છે,  
તેમાં જે પ્રત્યક્ષ પશુ હિંસાએ હીન છે તેજ સર્વને સમુચિત છે. એટલે  
રજ તમ પ્રધાન પ્રકૃતિવાળા ક્ષત્રિય વૈશ્ય અને શૂદ્રોને પણ તેમાં પાપ-  
લેશનો સ્પર્શ નહિ હોવાથી તેમજ દયાનો પરાભવ નહિ થતો હોવાથી  
શ્રેયોવિશેષને કરનારો છે. બ્રાહ્મણોને તો-સત્ત્વપ્રધાન પ્રકૃતિવાળાઓને તો  
વિશેષપણે તે સમુચિત છે, કેમકે તે પોતાની સત્ત્વપ્રકૃતિને અનુગુણ-  
બંધ બેસતું છે. તથા સાત્ત્વિકોને એટલે શુભ દેશ કાળ સંગ આહાર આદિક  
કારણના સેવનથી જેઓને સત્ત્વગુણ વૃદ્ધિ પામ્યો હોય એવા સર્વ  
કોઈ મનુષ્યોને સમુચિત છે (યદપિ યજ્ઞમાં પશુહિંસામાં વિધિનો સંસ્પર્શ  
છે તથાપિ નિષેધનો સંસ્પર્શ હોવાથી પાપસંબન્ધ છેજ, આ જે હાર્દ છે તે  
હમણાંજ વ્યક્ત થશે) ॥૧૮॥ હે દ્વિજોત્તમ ! હિંસાસહિત યાગમાં જે યજ્ઞ-  
શેષ માંસલક્ષણનો પ્રસંગ છે તે પણ બ્રાહ્મણોને ઉચિત નથી. બ્રાહ્મણોએ  
ધર્માચરણ કરનારા અને કરાવનારા થવું. એ રીતે ધાર્મિક-ધર્મપ્રકૃતિ-  
વાળાઓને માંસલક્ષણ કેમ ઘટે ? નજ ઘટે ॥૧૯॥ દુઃખદર્શનથી હુમો

વૈ બ્રાહ્મણૈસ્તુ દયાલુભિઃ ॥૨૦॥ एते विप्राः पात्रभूता इति वक्षि  
कुबेरजित् ! । त एते तत्कथं कर्म करिष्यन्त्यस्त्रपा इव ॥२१॥ त-  
त्कृतौ पात्रतैतेषां ब्राह्मणत्वं च न ह्वयति । वृत्तं विना तद्वयं तु न  
स्याद्भूरिश्रुतादिभिः ॥२२॥ अत्रार्थे स्मृतिवाक्यानि विप्र ! हेमा-  
द्रिसूरिणा । सन्त्युद्धृतानि भूरीणि तेषां ते कतिचिद्भुवे ॥२३॥ न  
जातिर्न कुलं राजन्न स्वाध्यायः श्रुतं न च । कारणानि द्विजत्वस्य  
वृत्तमेव तु कारणम् ॥२४॥ किं कुलं वृत्तहीनस्य करिष्यति दुरा-  
त्मनः । कृमयः किं न जायन्ते कुसुमेषु सुगन्धिषु ॥२५॥ नैकमे-  
कान्ततो ब्राह्मं पठनं हि विशाम्पते ! । वृत्तमन्विष्यतां तात ! र-

પાડતા પશુની બળાતકારે હિંસા કરવી અને તે પછી તેની ચામડી આદિ-  
કનું વિદારણ કરવું આ બે બહુ બીલતસ હોવાથી દયૈક પ્રકૃતિવાળા બ્રાહ્મ-  
ણોથી તો બોધ પણ શકાય કેમ ? નજ બોધ શકાય ॥૨૦॥ હે કુબેરજીત !  
તમો જે વિપ્રોને ‘પાત્રભૂત છે’ એમ કહીને વખાણો છે. તેઓ પશુહિંસા,  
તેના અંગનું વિદારણ, માંસલક્ષણ આદિક અપકર્મ કેમ કરશે ? બે કરશે તો  
એમની પાત્રતા તથા બ્રાહ્મણતા નાશ પામી જશે. કેવળ બહુશ્રુતાદિકે  
કરીને પણ સત્યાદિ વૃત્તવિહીનની તો પાત્રતા તથા વિપ્રતા સિદ્ધ થાય નહિ  
॥૨૧-૨૨॥ હે વિપ્ર ! સત્યાદિ વૃત્તવિહીનની કનિષ્ઠતામાં હેમાદ્રિ નામના  
વિદ્વાને બહુ સ્મૃત્યાદિવચનોનો સમુદ્ધાર કરેલો છે, તેમાંથી કેટલાંક  
પ્રાચીન વચનોનો હું અનુવાદ કરું છું ॥૨૩॥ તેમાં પ્રથમ અગ્નિપુરાણમાં—  
હે રાજન્ ! બ્રાહ્મણદંપતી થકી જન્મ થવારૂપ જે ભતિ છે, જે સત્કુળમાં  
પ્રસૂતિ છે, જે વેદાધ્યયન છે, જે શાસ્ત્રાધ્યયન છે, તે આ બ્રાહ્મણ-  
પણામાં કારણ નથી કિંતુ સત્યાદિ વૃત્તજ કારણ છે—જેમાં સત્યાદિ વૃત્ત  
હોય એજ સત્ય બ્રાહ્મણ હોઈ શકે. સત્યાદિ વૃત્તે રહિત દુરાત્માનો કેવળ  
કુળમાત્રથી કશો ઉત્કર્ષ નથી. સહજ સુગન્ધિ એવાં પણ પુષ્પોમાં સૂક્ષ્મ  
કીડાઓ શું નથી ઉત્પન્ન થતા ? થાય છેજ. જેમ પુષ્પોથકી ઉત્પન્ન થયા  
છે એટલામાત્રથી કીડાઓનો કશો ઉત્કર્ષ નથી તેમ વૃત્ત વિના કેવળ-  
કુળથી કશો ઉત્કર્ષ નથી ॥૨૪-૨૫॥ હે રાજન્ ! આણે વેદાધ્યયન

ક્ષોભિઃ કિં ન પઠ્યતે ॥૨૬॥ બહુના કિમધીતેન નટસ્યેવ દુરા-  
ત્મનઃ । તેનાધીતં શ્રુતં વાપિ યઃ ક્રિયામનુતિષ્ઠતિ ॥૨૭॥ કપા-  
લસ્યં યથા તોયં શ્વદતૌ ચ યથા પયઃ । દૂષ્યં સ્યાત્સ્થાનદોષેણ  
વૃત્તહીનં તથા શ્રુતમ્ ॥૨૮॥ તસ્માદ્વિદ્ધિ મહારાજ ! વૃત્તં બ્રાહ્મણ-  
લક્ષણમ્ । ચતુર્વેદોઽપિ દુર્વૃત્તઃ શૂદ્રાદલ્પતરઃ સ્મૃતઃ ॥૨૯॥ સત્યં  
દમસ્તપો દાનમહિંસેન્દ્રિયનિગ્રહઃ । દૃશ્યન્તે યત્ર રાજેન્દ્ર ! સ બ્રા-  
હ્મણ इति स्मृतः ॥૩૦॥ અહિંસાનિરતો નિત્યં જુહ્વાનો જાતવેદ-

કર્યું છે, આણે શાસ્ત્રાધ્યયન કર્યું છે, એમ કેવળ અધ્યયનથી ‘આ  
બ્રાહ્મણ છે’ એવો નિશ્ચય કરવો નહિ. કેવળ વેદાધ્યયન બ્રાહ્મણપણામાં  
એકાંતિક કારણ નથી, માટે વિપ્રપણાને જણાવનારા સત્યાદિ સદ્વૃત્તની  
શોધ કરો. રાક્ષસો શું નથી ભણતા ? ભણેજ છે. રાક્ષસરાજ રાવણની  
રાજધાની ‘અગ્નિહોત્રાશ્ચ વેદાશ્ચ રાક્ષસાનાં ગૃહે ગૃહે’ એમ વર્ણવી છે.  
રાક્ષસો વેદાદિ ભણ્યા હતા પણ તે રાક્ષસ નામથી વિખ્યાત છે પણ કોઈ  
બ્રાહ્મણનામથી નથી. જે જન સત્યાદિ સત્ક્રિયાને અનુષ્ઠાન કરેછે એજ  
શાસ્ત્ર ભણેલો છે અને એજ શ્રુત છે. જે સત્ક્રિયાપરાયણ નથી તે દુરા-  
ત્માનું ભણેલું નટના એષ્ટિત જેવું નિર્થક એષ્ટિત છે ॥૨૬-૨૭॥ જેમ  
સ્વતઃ શુદ્ધ એવું પણ પાણી મનુષ્યના મસ્તકની ખોપરીમાં ભરવાથી દૂષિત  
થાય છે, જેમ શુદ્ધ ગોદુગ્ધ શ્વાનના આમડાની કોથળીમાં ભરવાથી દૂષિત  
થાય છે, તેમ સત્યાદિ સદાચારે રહિતમાં રહેલું શાસ્ત્ર સ્વતઃ શુદ્ધ છે પણ  
સ્થાનદોષથી દૂષિત થાય છે. ચતુર્વેદસંપન્ન હોય પણ જે સત્યાદિ સદાચારે  
રહિત, હિંસાદિ દુરાચારે સહિત છે, તો તે શુદ્ધ થકી પણ અતિ કનિષ્ઠ કહ્યો  
છે, માટે હે મહારાજ ! જે વૃત્ત છે એજ બ્રાહ્મણલક્ષણ છે એમ તમો જાણો  
॥૨૮-૨૯॥ હે રાજેન્દ્ર ! બ્રાહ્મણલક્ષણ તો આ છે—અહિંસા, સત્ય, તપ,  
(ભોગસંકોચ૩૫) દાન, બાહ્ય આભ્યંતરે ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ, આ વૃત્ત-  
શબ્દથી કહેલા ગુણો જેમાં જેવામાં આવે તે બ્રાહ્મણ કહ્યો છે ॥૩૦॥ તથા  
યમ સ્મૃતિમાં કહ્યું છે—જે સતત અહિંસાતપરાયણ, અવિતપર્યંત અભિ-  
હોત્ર કરનારો, પરદાર પરદ્રવ્ય થકી નિવૃત્ત થએલો અને દાનપરાયણ છે

સમ્ । સ્વદારનિરતો દાતા સ વૈ બ્રાહ્મણ ડચ્યતે ॥૩૧॥ સત્યં દાનં  
ક્ષમા શીલમાનૃશંસ્યં દયા ઘૃણા । દૃશ્યન્તે યત્ર લોકેઽસિન્તં દેવા  
બ્રાહ્મણં વિદુઃ ॥૩૨॥ તપો ધર્મો દમો દાનં સત્યં શૌચં શ્રુતં ઘૃણા ।  
વિદ્યા વિનયમસ્તેયમેતદ્બ્રાહ્મણલક્ષણમ્ ॥૩૩॥ યાગસ્તપો દયા દાનં  
સત્યં શૌચં શ્રુતં ઘૃણા । વિદ્યા વિજ્ઞાનમાસ્તિક્યમેતદ્બ્રાહ્મણલક્ષણમ્  
॥૩૪॥ યે ક્ષાન્તદાન્તાઃ શ્રુતપૂર્ણકર્ણા જિતેન્દ્રિયાઃ પ્રાણિવધાન્નિવૃ-  
ત્તાઃ । પ્રતિગ્રહે સંકુચિતાગ્રહસ્તાસ્તે બ્રાહ્મણાસ્તારયિતું સમર્થાઃ ॥૩૫॥  
ક્ષાન્તિર્દાન્તિર્દયા સત્યં દાનં શીલં તપઃ શ્રુતમ્ । ઇતદષ્ટાક્ષમુદિષ્ટં

તેજ આદ્યુ કહ્યો છે ॥૩૧॥ આદ્યુનો આવુંજ લક્ષણ દેવોએ પણ અભિ-  
મતપણે માન્યું છે—સત્ય, દાન, ક્ષમા, શીલ—સાધુસ્વભાવ, આનૃશંસ્ય—  
અકરતા અથવા પરાઈકપ્રવૃત્તિસ્વભાવતા, દયા—પરદુઃખદુઃખિતા, ઘૃણા—  
નિષિદ્ધ આચરણમાં ભુગુપ્સા (મનમાં ખેદ) આ વૃત્તશબ્દવાચ્ય ગુણો  
જેમાં જેવામાં આવે તે આદ્યુ છે ॥૩૨॥ તથા યમશાતાતપ મુનિ આજ  
લક્ષણ કહે છે—તપ, ધર્મ—વિહિત વર્ણાશ્રમોચિત સદાચાર, દમ—ઇન્દ્રિય-  
નિગ્રહ, દાન, સત્ય, શૌચ—બાહ્ય તથા આભ્યંતર, શાસ્ત્રાધ્યયન, દયા,  
વિદ્યા, વિનય અને અસ્તેય (ચોરી ન કરવી) આ આદ્યુલક્ષણ છે—આ  
લક્ષણો જેમાં હોય તે આદ્યુ છે ॥૩૩॥ વસિષ્ઠ મહર્ષિ કહે છે—યાગ,  
તપ, દયા, દાન, સત્ય, શૌચ, શ્રુત—સમ્પ્રદાયોચિત, ઘૃણા—કુત્સિતમાં  
મનનો ખેદ, વિદ્યા—શાસ્ત્રજન્ય પરોક્ષજ્ઞાન, વિજ્ઞાન—આત્માનું અપરોક્ષ-  
જ્ઞાન, અસ્તિકતા—પારલૌકિક અર્થમાં તથા તેના સાધનમાં અસ્તિત્વનો  
વિશ્વાસ, આ આદ્યુલક્ષણ છે—યાગાદિ લક્ષણવાળો જે હોય તે આદ્યુ  
કહેવાય ॥૩૪॥ જે કેવળ નામમાત્રથી આદ્યુ છે તે જનોને સંસારથી  
તારવા સમર્થ નથી થતા કિંતુ પોતે સંસારમાં પડીને આશ્રિતોને પણ  
પાડેજ. જેઓ શાન્તિ દાન્તિના આશ્રય છે, ગુરુમુખથી સાંભળેલા શ્રુત-  
શાસ્ત્રથી જેમના કર્ણ પૂર્ણ છે, જેમણે બાહ્ય ઇન્દ્રિયો છૂટી છે પ્રાણિવધથી  
નિવૃત્ત થએલા છે, પ્રતિગ્રહ થકી પરાડ્મુખ છે, તેઓજ તારવા માટે  
સમર્થ થાય છે ॥૩૫॥ એ રીતે આદ્યુલક્ષણ કહ્યું હવે પાત્રલક્ષણ પણ



પરમં પાત્રલક્ષણમ્ ॥૩૬॥ ન વિદ્યાયા કેવલયા તપસા વાપિ પાત્રતા ।  
યત્ર વૃત્તમિમે ચોક્ષે તદ્દિ પાત્રં પ્રકીર્તિતમ્ ॥૩૭॥ ઇત્યાદીનિ બ-  
હુન્યેવ દયાલુત્વેઽગ્રજન્મનામ્ । વાક્યાનિ સન્તિ વિપ્રેન્દ્ર ! સન્ત-  
સ્તાનિ ચ મન્વતે ॥૩૮॥ યજ્ઞોઽયં ભવતા તસ્માદ્રહિતઃ પશુર્હિં-  
સયા । કર્તવ્યસ્તેન સર્વેષાં શ્રેય એવ ભવિષ્યતિ ॥૩૯॥ એતાદૃશાઃ  
પાત્રવિપ્રા યત્ર સ્યુસ્તત્ર વાઙ્મવ ! । મનસાપિ હિ જીવાનાં સ્યાદ્દિ-  
સાસમ્ભવઃ કથમ્ ॥૪૦॥ આક્રોશતઃ પશૂનેતાન્નિવદ્ધાન્ પશ્યતો  
મમ । ભૃશં સજ્જાયતે સ્વેદો માનસે હિ દયાવશાત્ ॥૪૧॥ અન્નૈ-

સાંભળો. ભવિષ્યત્પુરાણમાં—શાન્તિ-ક્ષમા, દાન્તિ-ધન્દ્રિયદમન, દયા,  
સત્ય, દાન, શીલ, તપ અને શ્રુત આ આઠ અંગે યુક્ત હોય તો તે પરમ  
પાત્ર કહ્યું છે ॥૩૬॥ તથા યાજ્ઞવલ્ક્યમુનિએ પણ કહ્યું છે—તપે રહિત  
વિદ્યા કે વિદ્યાએ રહિત તપથી (ભોગસંકોચરૂપ કે કૃત્ત્યદ્રાયાણાદિરૂપ  
તપ ભણવું) પાત્રતા નથી. તેમજ પૂર્વોક્ત વૃત્ત વિનાના આ કેવળ  
વિદ્યા કે કેવળ તપથી પાત્રતા નથી. જેમાં વૃત્ત-પરને પીડા ન કરવી  
ઇત્યાદિરૂપ સદ્વૃત્ત તથા વિદ્યા તથા તપ, આ ત્રણ છે તેજ પાત્ર કહ્યું  
છે ॥૩૭॥ હે વિપ્રેન્દ્ર કુબેરજી ! ઇત્યાદિ બહુ વચનો બ્રાહ્મણોની દયા-  
સ્વભાવતામાં ભળે છે, તે આ વચનોનેજ સજ્જનો પણ હમણાં બહુ માને  
છે, માટે તમારે જે શ્રેયની ઇચ્છા હોય તો આ યજ્ઞ પશુહિંસાએ રહિત  
અનુષ્ઠાન કરવો. અહિંસામય યજ્ઞ કરવાથી તમારું અને આ બીજા સર્વેનું પરમ  
શ્રેય થશેજ ॥૩૮-૩૯॥ હે વિપ્ર ! પૂર્વોક્ત લક્ષણવાળા પાત્ર વિપ્રો જે યજ્ઞમાં  
ઋત્વિજો હોય ત્યાં મનથી પણ જીવહિંસાનો પ્રસંગ કેમ હોય ? નજ હોય  
॥૪૦॥ એક પશુ નહિ પણ બહુ પશુઓ વધ માટેજ બાંધેલા છે, આ અતિ  
દીન આક્રોશ કરતા પશુઓને જોઈને મારા મનમાં અધિક ખેદ થાય છે.  
ખેદ થાય એ તો દોષ કહેવાય ? તો એમ નથી. કેવળ સ્નેહાનુબન્ધથી થતો  
ખેદતો દોષ છે પરંતુ દશાવશાત્ થતો આ ખેદતો ગુણજ છે. પરદુઃખ  
દેખીને દુઃખી થવું એ તો દયાની સીમા ગુણવિશેષ છે ॥૪૧॥ મનુષ્યે યજ્ઞો-  
વડે દેવોને તૃપ્ત કરવા એ વાત સત્ય છે, ત્રીહિ યવ વિગેરે અન્ન અને દુધ

ત્રીંહ્યાદિભિર્યજ્ઞઃ પયોદધિઘૃતાદિભિઃ । રસૈશ્ચ ક્રિયતાં તેન તૃપ્તિ  
 યાસ્યન્તિ દેવતાઃ ॥૪૨॥ સાત્ત્વિકા દેવતાઃ પ્રોક્તાસ્તામસા અસુ-  
 રાસ્તથા । રાજસા મનુજાઃ શાસ્ત્રે હ્યુર્ધ્વાધોમધ્યવાસિનઃ ॥૪૩॥  
 મધમાંસપ્રિયા દૈત્યાસ્તામસત્વાદ્ભવન્તિ ચ । દેવાસ્તુ સાત્ત્વિકા  
 બ્રહ્મન્નાજ્યાદિરસપ્રિયાઃ ॥૪૪॥ દેવાનાં યજનં માંસૈરનાપદિ તુ  
 નોચિતમ્ । સર્વથાઽન્નાદ્યભાવે તુ કર્તવ્યં તૈરપિ ક્વચિત્ ॥૪૫॥  
 નાનાન્નરસસત્ત્વેઽપિ યુષ્માભિરાપદં વિના । ક્રિયતે હિંસ્રયજ્ઞોઽયં  
 લોકશાસ્ત્રવિગર્હિતઃ ॥૪૬॥ મોચયિત્વા પશૂનેતાન્ હવ્યૈશ્ચેત્પાય-  
 સાદિભિઃ । યૂયં કરિષ્યથ મર્થં તર્હિં સ્થાસ્યામ્યહં ત્વિહ ॥૪૭॥

દહી ઘી વિગેરે રસવડે યજ્ઞની સિદ્ધિ થાય છે અને તેવા યજ્ઞથી દેવતાઓ  
 તૃપ્ત થાય છે ॥૪૨॥ મધમાંસપ્રધાન મળો કરવાથી દેવતાઓ તૃપ્ત થાય છે,  
 આ વાત ઘટતી આવતી નથી, કેમકે દેવતાઓ સત્ત્વપ્રધાન પ્રકૃતિવાળા છે.  
 રજઃપ્રધાન મનુષ્યો છે, તમઃપ્રધાન અસુરો છે અને સત્ત્વપ્રધાન દેવો છે  
 આવો તો યોનિભેદ પણ પ્રખ્યાત છે અને તેઓ ગુણને અનુસાર અનુક્રમે  
 મધ્યલોક અધોલોક અને ઉર્ધ્વલોકના નિવાસી કહ્યા છે, તો ‘રજતમ-  
 પ્રધાન પશુહનનાદિ વ્યાપારે ગર્હિત એવા યાગોવડે દેવો તૃપ્ત થાય છે  
 પણ દુધ દહી ઘૃતાદિમાત્ર દ્રવ્ય જેમાં છે અને સત્ત્વપ્રધાન વ્યાપારે  
 ગર્હિત એવા યાગોવડે તૃપ્ત થતા નથી’ એવો આ વાદતો વિરૂદ્ધ છે. તમઃ-  
 પ્રકૃતિવાળા દૈત્યોજ મધમાંસમાં પ્રીતિવાળા છે. દેવતાઓ તો સત્ત્વપ્રકૃતિ-  
 વાળા હોવાથી અન્ન અને ઘૃતાદિ રસમાં પ્રીતિવાળા છે ॥૪૩-૪૪॥ આપ્ત-  
 કાળમાં પ્રાણુધારણુ માટે માંસપણુ અન્ન થવાને યોગ્ય છે, કેમકે વિશ્વા-  
 મિત્રે પ્રાણુસંશય પામતાં માંસલક્ષણુ કરીને પ્રાણુનું રક્ષણુ કર્યું હતું. તો  
 તેવી આપત્તિમાં તો (સર્વથા અન્નાદિકના અભાવમાં) માંસથી દેવયજ્ઞન  
 કદાચિત્ ઘટે પણ ખરું. પણ આપત્કાળ વિના આ કેમ ઘટે? નજ ઘટે.  
 વિવિધ અન્ન રસની સમૃદ્ધિએ સંપન્ન હોવા છતાં તમો આપત્કાળ વિના  
 પણ આ હિંસામય યજ્ઞ કેમ કરો છો? કેમકે આ તો લોકથી અને શાસ્ત્રથી  
 નિહિત છે. માટે જો તમો આ હણવા આંધેલા પશુઓને છોડી મુકીને

સુવ્રત ઉવાચ—ઈતિ શ્રુત્વા હરેર્વાક્યં સાશંકઃ સ દ્વિજોઽભવત્ ।  
કેચિચ્ચ સાત્ત્વિકા વિપ્રાઃ સદિત્યેવ સ્મ મન્વતે ॥૪૮॥ જગજ્જીવો  
મહામાની તદા કાશ્યાદિભિર્દ્વિજૈઃ । રજસ્તમઃપ્રકૃતિભિઃ પ્રેરિત-  
સ્તાદ્દશોઽબ્રવીત્ ॥૪૯॥ યજ્ઞાર્થં પશવઃ સૃષ્ટા इति वै वैદિકી  
શ્રુતિઃ । યજ્ઞાદન્યત્ર યે ઘ્નન્તિ પશૂંસ્તેઽતોઽસુરા મતાઃ ॥૫૦॥ યા  
વેદવિહિતા હિંસા ન સા હિંસા મતા બુધૈઃ । હિંસ્રયજ્ઞાસ્તતો વ-  
ર્ણિન્ ! કૃતાઃ પૂર્વૈઃ સહસ્રશઃ ॥૫૧॥ પન્થાનં વૈદિકં પ્રત્નં વિધાતું

પાયસ (દુધપાક) પ્રમુખ હુતદ્રવ્યથી યજ્ઞ કરશો ત્યારે તો અમો અહીં  
રહીશું. અન્યથા તો અમો અહીં રહેવાને યોગ્ય નથી ॥૪૫-૪૭॥

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! ભગવાનનું આવું વચન સાંભળીને  
કુંભેરજી દ્વિજ સાશંક-ભગવાનને નહિ ગમતું કેમ કરી શકાય ? અને  
બ્રાહ્મણની આજ્ઞાથી વિધિવશ થતાં હવે એનાથી ભિવૃત્ત કેમ થઈ શકાય ?  
એવી આશંકાએ યુક્ત થયો. તે સભામાં જે કોઈ સાત્ત્વિક પ્રકૃતિના વિપ્રો હતા  
તેઓ શ્રીહરિના વચનને સત્-સાધુ છે એમજ માનવા લાગ્યા ॥૪૮॥ તે  
સમયમાં ભગવાનનું અભિમત નહિ જાણતો, ‘હું બ્રાહ્મણ વૈદિકધર્મનો પ્રવ-  
ર્તક પ્રભુ છું’ એવા અભિમાને યુક્ત, રજતમપ્રકૃતિવાળા પંડિતાભિ-  
માની કાશી વિગેરેના વાસી દ્વિજેએ પ્રેરેલો, પોતે પણ રજતમપ્રકૃતિવાળો  
જગજીવન (કુંભેરજીનો નાનો ભાઈ) શ્રીહરિ પ્રત્યે બોલ્યો ॥૪૯॥ હે હરે !  
યજ્ઞમાં પશુહનનથી તેઓ પશુઘાતી ન થાય; કે જેથી તેઓ અસુરો કહે-  
વાય, કેમકે જે દ્રવ્ય જેમાં વિહિત હોય તેમાં તેનો વિનિયોગ કરવો એ તો  
ધર્મ છે. પશુઓ યજ્ઞમાટે સંજ્યા છે. માટે યજ્ઞમાં જે વધ છે તે અવધ  
(વધ નથી) છે. આ કોઈનું સ્વકપોળકલ્પિત વચન નથી, કિંતુ વૈદિકી  
શ્રુતિ-વૈદિક મન્વાદિકોની આ સાક્ષાત્ ઉક્તિ છે. માટે યજ્ઞથકી અન્યત્ર-  
વ્યતિરિક્ત સ્થળમાં જે પશુઓને હણે તે અસુરો કહેવાય ॥૫૦॥ હે  
વર્ણિન્ ! જે વેદવિહિત હિંસા છે તે હિંસાજ ન કહેવાય; એમ મનુ વિગેરે  
બુદ્ધો કહે છે. કેવળ વચન છે એટલુંજ નહિ કિંતુ સદાચાર પણ છે. કેમકે  
પૂર્વકાળવર્તિ રાજા આદિકોએ પણ પશુયજ્ઞો હજારો હજાર કરેલાજ છે

કોઽન્યથા ક્ષમઃ । વયં વેદોક્તરીત્યૈવ કરિષ્યામોઽધ્વરં કિલ ॥૫૨॥  
સુવ્રત ઉવાચ—इति हिंसारुचेर्वेदतात्पर्यं चाविजानतः । श्रुत्वा  
तस्य वचः स्वामी पुनस्तद्धितमब्रवीत् ॥५३॥ श्रीनारायणमुनिस्त्वाच—

॥૫૧॥ વૈદિક-વેદોક્ત પુરાતન પંથાને કયો વૈદિક અન્યથા કરવા સમર્થ  
છે ? કોઈ પણ નથી. તો અમો વૈદિક હોવાથી વેદોક્તજ પ્રકારથી યજ્ઞ  
કરીશું ॥૫૨॥

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! વેદનું પરમ તાત્પર્ય નહિ જાણતા,  
માટેજ હિંસામાં રૂચિવાળા જગજીવનનું આવું વચન સાંભળીને સહજનં-  
દસ્વામી તેના હિતને કરનારું વચન ફરી બોલ્યા ॥૫૩॥ શ્રીનારાયણમુનિ  
કહેછે—હે દ્વિજ ! વેદ સ્વર્ગાદિક્ષણકામિના પ્રત્યે હિંસા ભલે કહે છે પણ  
હિંસામાં વેદનું હાર્દ નથી. વેદ ‘इयेनेन यजेत’ એમ શ્યેનયાગ કરવાનો પણ  
કહે છે, આ શત્રુમારણનો ઉપાય છે, શત્રુમારણનો આદેશ કરતો વેદ પ્રમા-  
ણપદને કેમ યોગ્ય થાય ? તો અધિક તમોગુણિઓને કોઈ પણ પ્રકારે પોતાના  
પથમાં લાવીને ક્રમથી શ્રેય પમાડવા શ્રુતિ પ્રવર્તી છે, માટે શ્રુતિનું હાર્દ  
હિંસામાં નથી. તેવીજ રીતે અધિક રજોગુણિઓને કોઈપણ પ્રકારે પોતાના  
માર્ગમાં લાવીને સાત્ત્વિક શ્રેયોમાર્ગમાં જોડવામાટે શ્રુતિની પ્રવૃત્તિ છે પણ  
તેનો હાર્દ હિંસામાં નથી. કોઈ એમ શંકા કરે કે—શ્યેનયાગથકી જ્યોતિષોમ  
યાગમાં વિશેષ છે, શ્યેનશ્રુતિ તીવ્ર દ્વેષથી શત્રુને હણવા માટે પ્રવર્તેલાને  
અભ્યુપાય બતાવે છે માટે તેમાં ક્ષણદ્વારા પાપનો સંબન્ધ છે. એટલે શ્યેન-  
યાગથી શત્રુમરણરૂપ ક્ષણ થાય પણ તેનાથી પાપ થતાં નરકલોગાદિ અ-  
નર્થ થાય છે. શત્રુમરણરૂપ ક્ષણમાં પુરૂષનુંજ તાત્પર્ય છે પણ શ્રુતિનું નથી  
તેનું તો વિધિમાં તાત્પર્ય છે. જ્યોતિષોમમાં તો કામના કરેલો સ્વર્ગ કો-  
ઈને પણ અનર્થ નથી. સ્વર્ગપ્રાપ્તિનો ઉપાય તો ‘अग्नीषोमीयं पशुमालभेत’  
આ શ્રુતિ કહે છે. શ્રુતિવિહિત હોવાથી પશુનું આલસન પાપ નથી. અર્થાત્  
શ્યેનયાગ ક્ષણદ્વારા અનર્થકર છે અને જ્યોતિષોમ યાગ ક્ષણદ્વારા અનર્થ-  
કર નથી એ વિશેષ છે તો પશુહિંસામાં વેદનું તાત્પર્ય નથી એમ કહેવામાં  
કાંઈ પણ નિમિત્ત નથી, એમ કોઈ આશંકા કરે તો એમ નથી. જેમ વિહિત

નહિ વેદસ્ય તાત્પર્યં હિંસાયાં વર્તતે દ્વિજ ! । કિન્તુ રાગપ્રાપ્તિર્હિ-

છે તેમ નિષિદ્ધ પણ છે માટે પાપનો સંબન્ધ છેજ. એટલે ‘અગ્રીષોમીયં પશુમાલમેત’ આ શ્રુતિ જેમ પશુહિંસાનો વિધિ કરે છે તેમ ‘ન હિંસ્યાત્સર્વા ભૂતાનિ’ આ શ્રુતિ હિંસાનો નિષેધ કરે છે. અર્થાત્ જેનો વિધિ છે તેનો નિષેધ પણ છે માટે પાપસંબન્ધ છેજ. જ્યારે જ્યોતિષોમાદિકમાં પાપસંબન્ધ છે તો પછી તેમાં પુરૂષ પ્રવર્તે કેમ? તો ઇષ્ટસાધન જાણીને પ્રવર્તે. અનિષ્ટ પાપને પણ સંપાદન કરે છે એમ જાણનારો તેમાં કેમ પ્રવર્તે? તો અનિષ્ટ છે પણ બળવત્ નથી એટલે તેમાં પુરૂષ પ્રવર્તે. સ્વર્ગમાં જેને સમધિક રાગ હોય તેને પશુહનનથી થતા પ્રત્યવાયમાં ‘મને બહુ અનર્થ થશે’ એમ જાણી તેમાં ઉત્કટ દ્વેષ નથી. લોકમાં પણ પરની પ્રમદાના સંલોગસુખમાં સમધિક રાગવાળા કામી પુરૂષને કીલ્લો ઉલ્લંઘન કરવો અંગલંગ થાય ઇત્યાદિકમાં ઉત્કૃષ્ટ દ્વેષ નથી. એટલે આવું અનિષ્ટ થવાનું જાણે છે તથાપિ રાગથી તેમાં પુરૂષ પ્રવર્તેજ છે. તેમ યાગમાં પશુહનનથી પાપ થવાનું જાણે છે તથાપિ સ્વર્ગમાં સમધિક રાગ હોવાથી યાગમાં પ્રવર્તેજ. એટલે પાપસંબન્ધનું જ્ઞાન થતાં યાગમાં પ્રવૃત્તિ અસંભવિત નથી. તેમજ વિધિનિષેધનો વિરોધ નથી. એટલે અગ્રીષોમીયં પશુમાલમેત’ આ શ્રુતિ યાગમાં પશુહનનનો વિધિ કરે છે અને ‘ન હિંસ્યાત્ સર્વા ભૂતાનિ’ આ શ્રુતિ સર્વભૂતાહિંસાનો નિષેધ કરે છે તો આ રીતે વિધિનિષેધનો વિરોધ આવશે? તો વિરોધ નથી, કારણ કે પુણ્યજનકત્વ અને પાપજનકત્વને પરસ્પર વિરોધ નથી, બે સામગ્રીનો એકમાં સમાવેશ થતાં તે બંનેના અનુચિતપણાનો અભાવ છે એટલે ઉચિતજ છે. અર્થાત્ અગ્રીષોમીય પશુના આલ્લનથી યાગસિદ્ધિ થતાં સ્વર્ગસંપાદક પુણ્ય થાય છે, તેમ યાગમાં થએલા પશુહનનથી નરકસંપાદક પાપ પણ થાય છે. એટલે વિધિના અનુસરવાથી પુણ્ય અને નિષિદ્ધના અનુષ્ઠાનથી પાપ પણ થાય. આ બંને સામગ્રીનો એકમાં સમાવેશ ઉચિત છે એટલે વિધિનિષેધનો કશો વિરોધ નથી. તો વિધિનિષેધનો વિરોધ શમાવા ઉત્સર્ગાપવાદ ન્યાયને ઉતારવાનો પ્રસંગ અહીં

સાસઙ્કોચે સર્વથૈવ હિ ॥૫૪॥ રાજસાનાં તામસાનાં સ્વાભાવિ-  
ક્યેવ વર્તતે । પ્રવૃત્તિર્જીવહિંસાયાં ચોદના નાસ્તિ તત્ર વૈ ॥૫૫॥  
હિંસાયાં યદિ રાગઃ સ્યાત્કાર્યા સા તર્હિ તુ ક્રતૌ । ઇતિ વેદો વ-

નથી. ‘ન હિંસાત્ સર્વાં ભૂતાનિ’ આ હિંસાનિષેધક શ્રુતિ ‘અગ્રીષોમીયં  
પશુમાલમેત’ આ વિહિતાહિંસાને પણ વિષય કરે છે એટલે તેનો પણ નિષેધ  
કરે છે, એટલે યાગીયહિંસા પાપજનક છેજ, માટેજ પશુહિંસાગભિંત  
યાગની નિંદા સ્મૃતિમાં કરી છે—‘અવ્યવસ્થિતમર્યાદૈર્વિમૂઢૈર્નાસ્તિકૈર્નરૈઃ ।  
સંશયાત્મભિરવ્યક્તૈર્હિંસા સમનુવર્ણિતા । સર્વકર્મસ્વહિંસાં હિ ધર્માત્મા મનુ-  
રબ્રવીત્ ।’ ‘તાતૈતદ્વદુશોઽભ્યસ્તં જન્મજન્માન્તરેવ્વપિ । ત્રયીધર્મમધર્માભ્યં  
ન સમ્યક્ પ્રતિભાતિ મે’ ‘પશુયજ્ઞૈઃ કથં હિંસૈર્માદૃશો યદુમર્હતિ । અન્તવ-  
દ્ધિરિવ ગ્રાજઃ ક્ષેત્રયજ્ઞૈઃ પિશાચવત્ ।’ ‘નમો બ્રાહ્મણયજ્ઞાય યે ચ યજ્ઞવિદો  
જનાઃ । સ્વયજ્ઞં બ્રાહ્મણા હિત્વા ક્ષત્રયજ્ઞમિહ સ્થિતાઃ । લુબ્ધૈર્વૃત્તિપરૈર્બ્રહ્મજ્ઞા-  
સ્તિકૈઃ સંપ્રવર્તિતમ્ । વેદવાદાનવિજ્ઞાય સત્યાભાસમિવાનૃતમ્’ ઇત્યાદિ. તો  
વેદોની તેવા તેવા અધિકારીઓને અનુગુણ ઇષ્ટોપાયને ઓધ કરી પોતાના  
વશમાં લાવીને અનુક્રમે હિતાવબોધ માટે પ્રવૃત્તિ છે. હિં-આ પ્રસિદ્ધ  
આબત છે. (શ્રુતિનું હિંસામાં તાત્પર્ય નથી આ આબત કપિલાદિ મહર્ષિ-  
વાક્યોમાં પ્રસિદ્ધ છે) કિન્ન-વળી શ્રુતિનું હિંસામાં તાત્પર્ય નથી આ  
આબત પ્રકારાંતરથી પણ કહું છું—જે માંસલક્ષણમાં તીવ્ર રાગથી પ્રાપ્ત  
થતી સમધિક હિંસા છે તે યાગમાંજ કરવી એમ તેનો ધીરેધીરે સર્વથા  
સંકોચ કરવા માટેજ શ્રુતિ પ્રવર્તેલી છે પણ હિંસાવિધિમાટે નહિ. આ અર્થ  
હમણાંજ સ્પષ્ટ થશે. ‘કિન્તુ’ એવો પાઠ હોય તો પૂર્વાર્ધ ઉત્તરાર્ધનો એક  
વાક્યપણે અન્વય કરવો, એટલે વેદનું હાર્દ હિંસામાં નથી કિંતુ રાગથી  
પ્રાપ્ત થતી હિંસાના સંકોચમાંજ છે ॥૫૪॥ હે વિપ્ર ! પ્રમાણાંતરથી પ્રાપ્ત  
એવા અર્થમાં વિધિ નથી. અપ્રાપ્ત અર્થમાંજ વિધિનો અન્વય છે. રાજસ તથા  
તામસોની સ્વભાવથીજ જીવહિંસામાં પ્રવૃત્તિ છે તો તેમાં વિધિનો અન્વય  
ઘટે નહિ, એટલે ‘તમો કરો’ એમ વિધિવાક્યથી પ્રેરણા નથી. માટે જો રાજસ  
તામસ સ્વભાવ વશથી માંસલક્ષણમાં રૂચિ હોય તો યજ્ઞમાંજ પણ અન્યત્ર



દન્ હિંસાં સઙ્કોચયતિ વાઙવ ! ॥૫૬॥ નિવૃત્તાવેવ તાત્પર્યં વર્તતે  
નિગમસ્ય હિ । કૃતોઽસ્તિ નિર્ણયશ્ચાસ્ય શ્રીમદ્ભાગવતે શૃણુ ॥૫૭॥  
લોકે વ્યવાયામિષમદ્યસેવા નિત્યાસ્તુ જન્તોર્નહિ તત્ર ચોદના ।  
વ્યવસ્થિતિસ્તેષુ વિવાહયજ્ઞસુરાગ્રહૈરાસુ નિવૃત્તિરિષ્ટા ॥૫૮॥ પરો-  
ક્ષવાદો વેદોઽયં બાલાનામનુશાસનમ્ । કર્મમોક્ષાય કર્માણિ વિ-

નહિ એમ શ્રુતિ હિંસાનો સંકોચ કરે છે. ‘જે ભક્ષણ કરવાતો પાંચ નખવાળા પાંચજ ભક્ષણ કરવા’ એની પેઠે આ સમજવું. વેદનું તાત્પર્ય તો ધીરેધીરે હિંસાનિવૃત્તિમાંજ છે, કારણ કે તેજ હિત છે. આ મેં કહેલા અર્થનો નિર્ણય શ્રીમદ્ભાગવતમાં કર્યો છે તે તમો તે વચનને અવધારણ કરો ॥૫૫-૫૭॥ આ સંસાર એક વિષવૃક્ષ છે. વૃક્ષનું સ્વરૂપ નહિ જાણનારાઓને તો વિષ-યરૂપ વિષમય ફળમાં પરમ પ્રીતિ થાય છે. ઉપસ્થના આનંદમાં કે માંસાદિરસાસ્વાદમાં કે સુરાસ્વાદમાં સ્વતઃ રૂચિ પશુપક્ષીઓની પેઠે મનુષ્યોને પણ થાય છે. પશુ પક્ષ્યાદિકને સાધારણ આ બાબતને હિતાર્થે પ્રવર્તેલો વેદ કેમ વિધિ કરે? તેમાંથી નિવૃત્ત કરી દુઃખનો આત્યંતિક વિનાશ કરવા-પૂર્વક દુઃખથી અસંમિશ્રિત સુખની પ્રાપ્તિ કરાવવી એજ વેદવિધિનું ખરૂં કૃત્ય છે. તો લોકમાં મનુષ્યમાત્રને જે મૈથુન માંસ મદિરાનું સેવન છે તેતો નિત્ય-ધન્દ્રિય સુખાર્થે રાગથી પ્રાપ્ત છે, તેમાં ચોદના-અપૂર્વ વેદ-વિધિ નથી. અથાપિ દારસંત્રહાદિરૂપ ચોદના તો ઉપસ્થ આદિકની સ્વાભાવિક નિરંકુશ લોલુપતા થકી રોકીને નિયમમાં કરવામાટે પ્રવર્તે છે, એટલે વિવાહિત સાથે મૈથુન કરવું અન્યત્ર નહિ, યજ્ઞમાંજ માંસભક્ષણ કરવું અન્યત્ર નહિ, સૌત્રામણીમાંજ સુરાગ્રહણ કરવી અન્યત્ર નહિ, એમ નિયમ કરે છે. વેદનું પરમ તાત્પર્યવિષયતો તેનાથકી ધીમે ધીમે નિવૃત્તિ કરવી એજ છે ॥૫૮॥ જે આ અર્થવાદગર્ભિત વેદ છે તેતો બાળ-હિતાહિતને નહિ જાણનારા પ્રિયૈકપરાયણોને અનુશાસન-બહારથી પ્રિય લાગે અને અંદર હિતગર્ભિત વચન છે. માટેજ આ વેદ પરોક્ષવાદવાળો છે એટલે પોતાનો તાત્પર્યરૂપ હિતગર્ભિત જે વાદ છે તે અપ્રત્યક્ષ છે-પ્રત્યક્ષપણે કહેતો નથી, જેમ સાકર આદિકમાંજ એક આસક્ત એવા બાળકના પ્રત્યે સાકરે યુક્ત

ધત્તે હ્યગદં યથા ॥૫૯॥ હિંસાપરં તતો વેદં મા જાનીહિ કદા-  
ચન । મહાનનર્થો ભવિતા હ્યન્યથા તુ ન સંશયઃ ॥૬૦॥ પુરા રા-  
જોપરિચરો વસુનામાઽભવદ્વિજ ! । તં દેવા ક્રષયશ્ચાપિ સમપૃ-  
ચ્છન્ત સંશયમ્ ॥૬૧॥ વેદો હિંસાપરો નો વા પૃષ્ઠ ઇત્યબ્રવીન્નૃપઃ ।  
હિંસાપરો વેદ ઇતિ તતોઽસાવપતદ્ભુવિ ॥૬૨॥ અધોગતિઃ સઘ  
આસીદન્તરિક્ષચરોઽપ્યસૌ । કથૈષા વાયવીયેઽસ્તિ માત્સ્યેઽથો  
ભારતાદિષુ ॥૬૩॥ યદિ વેદસ્ય હિંસેષ્ટા ભવેત્તર્હિ વસુર્નૃપઃ । તથો-  
ક્તિમાત્રતઃ સઘઃ પતેત્કથમધો દ્વિજ ! ॥૬૪॥ હિંસાનિવૃત્તિતા-

ઔપધને સાકરના મિષથી વૃધ્ધો કરે છે તેમજ વેદો મોહમૂલક રાગપ્રાપ્ત  
નિરંકુશ કર્મોથકી સુકાવામાટે બહિર્વિષયભોગે યુક્ત; વસ્તુતાએ તો તેના-  
થકી નિવૃત્તિ કરવી એજ એક ફળ જેનું છે એવાં કર્મો આશ્રમ આદિકને  
નિમિત્તભૂત કરીને વેદો કરવાનાં કહે છે ॥૫૯॥ માટે હિંસામાં વેદોનું  
તાત્પર્ય છે એમ તું જાણીશ નહિ. વેદોનું તાત્પર્ય હિંસામાંજ છે એમ  
નિશ્ચય કરીને તેવાજ વિધિઓમાં પ્રવર્તનારાને મહા-સહસ્ર ઉપાયથી ન  
નિવારણ થાય એવો અનર્થ થશે, એમાં સંશય નથી ॥૬૦॥ હે દ્વિજ ! બહુ  
શું કહેવું ? પૂર્વે સુકૃતાતિશયથી ઉપરિચર-અંતરિક્ષમાં સંચરનારો વસુના-  
મનો એક રાજા હતો. યજ્ઞકર્તા ઇન્દ્રાદિ દેવો અને ત્યાં અતર્કિત આવેલા  
વૃદ્ધ મહર્ષિઓએ ત્યાં યદૃચ્છાથી આવી ચઢેલા વસુરાજાને સંશય પ્રત્યે  
પૂછ્યું કે-હે રાજા ! વેદોનું હિંસામાં તાત્પર્ય છે કે નથી ? આ પ્રકારે  
તેમણે પૂછેલો વસુરાજા 'વેદ હિંસાપર છે' એમ જોડ્યો. એમ જોલવાથી  
તત્કાળ સુકૃત વિનષ્ટ થતાં આકાશ થકી પૃથ્વી ઉપર પડી ગયો. આ રાજા  
અંતરિક્ષચર હતો પણ તત્કાળ ભૂમિચર થઈ ગયો, આ કથા વાયુપુરાણ  
મત્સ્યપુરાણ અને ભારતાદિકમાં પ્રસિદ્ધ છે. હે દ્વિજ ! જો વેદને હિંસા  
અભિમત હોય તો વસુરાજા 'વેદ હિંસાપર છે' એમ કહેવામાત્રથી એકદમ  
ભૂતળમાં કેમ પડી જાય ? કિંતુ નજ પડી જાય. તો વેદનું હાર્દ હિંસામાં  
નથી. માટે તમો વેદનું હિંસાનિવૃત્તિમાં નિગૂઢ તાત્પર્ય છે એમ જાણો. આ  
પ્રકારે ભગવાને અવબોધ આપ્યો તથાપિ આ જગજીવન મહારોષથી બળ-

તપ્યે વેદં વેતુ તતો ભવાન્ । इत्युक्तः स पुनः कृष्णमाचिक्षेप रुषा  
ज्वलन् ॥६५॥ यज्ञे समन्त्रं निहता याज्ञिकैः पशवोऽखिलाः । ति-  
र्यग्योनिविनिर्मुक्ताः प्राप्नुवन्ति दिवं किल ॥६६॥ हिंसाऽतो यज्ञि-  
या वर्णिन् ! धर्म एवास्ति निश्चितम् । तामधर्मं ब्रुवन्नैव विद्वत्स-  
दसि शोभसे ॥६७॥ यज्ञशेषासिषाद्याशे प्रमाणं भगवद्वचः । य-  
ज्ञशिष्टाशिनः सन्तो मुच्यन्ते सर्वकिल्बिषैः ॥६८॥ सुप्रत उवाच—  
मांसाशनप्रियस्येत्यं यज्ञदम्भस्य तस्य ताम् । वाचं श्रुत्वाऽब्रवीत्

તો હોય ને શું ? એમ ફરીથી લગવાને કહેલી સત્ય હિત આખતમાં આક્ષેપ  
કરવા લાગ્યો ॥૬૫-૬૫॥ યજ્ઞમાં યાજ્ઞિકોએ કરેલો પશુવધ હિંસા થવાને  
કેમ યોગ્ય છે ? ઉત્તર કાળમાં સુખને નહિ કરનારો કેવળ દુઃખ કરનારો  
જે આપારવિશેષ છે એજ હિંસા કહેવાય, માટેજ ચિકિત્સકે રોગાતુરની  
કરેલી શસ્ત્રચિકિત્સા પ્રથમ દુઃખ દેનારી છે પણ ઉત્તરકાળમાં સુખ દેનારી  
હોવાથી તે જેમ હિંસા ન કહેવાય, તેમ યજ્ઞમાં હણેલા પશુને અતિકનિષ્ઠ  
પશુશરીર બદલાઇને કદ્યાણુમય સ્વર્ગ્યશરીર મળવાથી ઉપકારજ થાય  
છે માટે તે હિંસા ન કહેવાય. યજ્ઞમાં મંત્રસંસ્કારપૂર્વક હણેલા પશુઓ  
સ્વર્ગને પામે છે. આ અર્થ શ્રુતિ તથા સ્મૃતિમાં પ્રસિદ્ધ છે—‘ન વા મ્રિયસે  
ન રિષ્યસિ દેવાનિદેષિ પથિભિઃ સુગેભિઃ, યત્ર યન્તિ સુકૃતિનો નાપિ દુષ્કૃતઃ,  
તત્ર ત્વા દેવઃ સચિતા દધાતુ’ ‘હિરણ્યશરીર ઝર્ધ્વ સ્વર્ગ લોકમેતિ’ ઇત્યાદિ  
શ્રુતિ છે. ‘ઓષધ્યઃ પશવો વૃક્ષાસ્તિર્યઙ્ચઃ પક્ષિણસ્તથા । યજ્ઞાર્થં નિધનં  
પ્રાપ્તાઃ પ્રાપ્નુવન્ત્યુત્સૃતીઃ પુનઃ’ ઇત્યાદિ સ્મૃતિ છે ॥૬૬॥ માટે હે વર્ણિન્ !  
યજ્ઞમાં કરેલી હિંસા હિંસા નહિ કિંતુ ધર્મજ છે; આ નિશ્ચિત છે. તો એ  
રીતે ધર્મકોટિમાં રહેલા અર્થને અધર્મ કહેનારા તમો વિદ્વાનોની સભામાં  
નથીજ શોભતા ॥૬૭॥ તથા યજ્ઞશેષ માંસાદિકનું લક્ષણ અધર્મ નથી, તેમાં  
‘યજ્ઞાય જગ્ધિર્માસસ્યેત્યેષો દૈવો વિધિઃ સ્મૃતઃ’ ‘મન્નૈસ્તુ સંસ્કૃતાનઘાત્ શા-  
શ્વતં વિધિમાસ્થિતઃ’ એવી સ્મૃતિ છે. વળી આ તો પવિત્ર કરનાર છે, ‘યજ્ઞ-  
શિષ્ટાશિનઃ સન્તો મુચ્યન્તે સર્વકિલ્બિષૈઃ ।’ એમ લગવાનેજ કહ્યું છે ॥૬૮॥  
સુપ્રતઃપિ કહેછે—હે રાજન્ ! આ પ્રકારે માંસલક્ષણમાં રૂચિવાળા,

સ્વામી હ્યધર્મે ધર્મમાનિનઃ ॥૬૯॥ નારાયણમુનિસ્વાચ—પશુઘાતો ધર્મ ઇતિ ત્વન્મતં ન સતાં મતમ્ । ફલં ધર્મસ્ય હિ સુખં દુઃખં પાપસ્ય કર્મણઃ ॥૭૦॥ દુઃખમેવ ફલં પ્રોક્તં પશુઘાતસ્ય કર્મણઃ । શ્રીમદ્ભાગવતે વિપ્ર ! નારદેન વદામિ તત્ ॥૭૧॥ પ્રાચીનબર્હિષં ભૂપં કર્મસ્વાસક્તમાનસમ્ । નારદોઽધ્યાત્મતત્ત્વજ્ઞઃ કૃપાલુઃ પ્રત્ય-  
બોધયત્ ॥૭૨॥ ભો ભો પ્રજાપતે ! રાજન્ ! પશૂન્ પશ્ય ત્વયાઽ-  
ધ્વરે । સંજ્ઞાપિતાઝીવસદ્જાન્ નિર્ઘૃણેન સહસ્રશઃ ॥૭૩॥ एते त्वां

દંભમાત્રથી યજ્ઞ કરતા, અધર્મમાં ધર્મ માનનારા, જગજીવન વિપ્રની પૂર્વોક્ત વાણી સાંભળીને ભગવાન્ બોલ્યા ॥૬૯॥ શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—હે દ્વિજ ! પશુઘાત ધર્મ છે એમ કેવળ તમેજ માનો છો પણ વેદ-હાર્દવેદી નારદાદિ સંતો માનતા નથી, કારણ કે યાગમાં એ અંશ છે—એક શ્રેયના સાધનભૂત પુણ્યરૂપ અને બીજો નરકના સાધનભૂત પાપરૂપ છે. યજ્ઞદીક્ષા આદિ જેમાં છે અને દક્ષિણા અંતે જેમાં છે એવું જે કર્મ છે તે પુણ્ય સુખસાધન છે. પશુહનનતો દુઃખસાધન પાપજ છે. તો જે જ્યોતિષોમાદિ છે તે પુણ્યપાપમિશ્રિત છે, તો એ જેમાં જે શ્રેયઃસાધન છે એજ ધર્મ છે અને બીજો તો અધર્મ છે, ધર્મનું પણ એજ લક્ષણ કહ્યું છે. જ્યારે એમજ છે ત્યારે “અગ્નીષોમીયં પશુમાલમેત” આવો વિધિ કેમ કરે છે ? તો યજ્ઞમાં ઉપકારકપણાથી તેની ઉપપત્તિ છે. ઇષ્ટ-સાધનમાત્રમાં વિધિની ઉપપત્તિ છે, આ સ્થળે ઇષ્ટ તો યજ્ઞસિદ્ધિજ છે, સ્વર્ગસંબન્ધી સુખમાં અધિક રાગને લીધે પશુહનનથી ભવિષ્યમાં થનારા નરકાદિ દુઃખમાં અતિદ્વેષ નથી, એટલે અનિષ્ટ સમજતા નથી. યજ્ઞમાં પશુ-ઘાતનું પાપજ ફળ છે એમ ભાગવતમાં અધ્યાત્મતત્ત્વને જાણનારા પરમ-દયાળુ નારદમુનિએ હિંસામય યજ્ઞાદિ કર્મમાં આસક્તમનવાળા પ્રાચીન-બર્હિષ રાજ પ્રત્યે કરેલા બોધમાં સ્પષ્ટ છે ॥૭૦-૭૨॥ આ આખતમાં તે વચનો ઉદાહરણ તરીકે કહ્યું છું, નારદજી કહે છે—ભો પ્રજાપતે ! ભો રાજન્ ! નિર્દય એવો તં યજ્ઞમાં મારેલા પશુઓ અને હજારોહજાર શ્યેનાદિ પ્રાણિસમૂહોને આકાશમાં બે. તેં હણેલા આ પશ્વાદિકો તેં કરેલી પ્રાણનિ-

સમ્પ્રતીક્ષન્તે સ્મરન્તો વૈશસં તવ । સમ્પરેતમયઃ કૂટૈશ્છિન્દન્ત્યુ-  
ત્થિતમન્યવઃ ॥૭૪॥ તં યજ્ઞપશવોઽનેન સંજ્ઞતા યેઽદ્યાલુના । કુ-  
ઠારૈશ્ચિચ્છિદુઃ ક્રુદ્ધાઃ સ્મરન્તોઽમીવમસ્ય તત્ ॥૭૫॥ इत्यादि ना-  
रदेनोक्तं स निशम्य नराधिपः । सहिसयज्ञानुत्सृज्य ह्यहिसं ध-  
र्ममाश्रयत् ॥७६॥ तस्मात्त्वमपि सुज्ञोऽसि विश्रुतो यशसा भुवि ।  
पशुहिंसामृते यज्ञं कर्तुमर्हस्यशेषतः ॥७७॥ सुव्रत उवाच—एवमुक्ते

રોધપૂર્વક પોતાના હનનની પીડાને સંભારતાથકા મરી ગએલા તને ‘ક્યારે આવશે’ એમ તારા આવવાના માર્ગને બેઠી રહ્યા છે. તીવ્ર ક્રોધ પામેલા આ પશુવિગેરે લોહયંત્રમય શિંગડુ આદિકવડે તને છેદી નાખશે. નિર્દય એવા આ પુરંજન રાજાએ મારેલા જે યજ્ઞપશુઓ છે તેઓએ ક્રોધ પામીને તેના પોતાની હત્યારૂપ પાપને સંભારતા થકા તે રાજાને લોહાના કુઠારથી છેદી નાંખ્યો. હે દ્વિજ ! નારદમુનિએ ઇત્યાદિ કહેલું વચન સાંભળીને પ્રાચીન-  
બર્હિષ રાજાએ પશુહિંસાસહિત યજ્ઞનો ત્યાગ કરી આહિંસામય ધર્મનો આ-  
શ્રય કર્યો. આ ભગવાન નારદના વચનોથી પશુઘાત દુઃખસાધન છે એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. ‘નવા ઉવેતન્નિયસે’ ઇત્યાદિ શ્રુતિ અને ‘ઓષધ્યઃ પશવો વૃક્ષાઃ’ ઇત્યાદિ સ્મૃતિનું યજ્ઞમાં ઉપકાર કરવારૂપ પ્રશસ્ત( શ્રેષ્ઠ )પણા-  
માત્રમાં તાત્પર્ય છે, માટે અર્થવાદતાજ છે. ‘યજ્ઞાય જગિર્માસસ્ય’ ઇત્યાદિ જે વચન છે તે હિંસાયજ્ઞમાં પ્રવર્તતા મંદોના પ્રત્યે પ્રવર્તે છે. ‘યજ્ઞશિષ્ટ-  
શિનઃ સન્તો’ આ જે ગીતાવચન છે તે પુરોહિત આદિક હુતદ્રવ્ય જેમાં છે એવા યાગમાં અવકાશ પામે છે. માટેજ એવી શ્રુતિ સ્મૃતિ છે કે—‘યત્પ-  
શુર્માયુમકૃતોરોવા પદ્ધિરાહતે અગ્નિર્મા તસ્માદેનસો વિશ્વાન્ મુઞ્ચત્વંહસઃ’ ‘યો યજેતાશ્વમેધેન માસિ માસિ દૃઢવ્રતઃ । વર્જયેન્મધુ માંસં ચ સમમેતદ્યુધિષ્ઠિર’  
‘ન ભક્ષયતિ યો માંસં ન હન્યાન્ન ચ ઘાતયેત્ । તન્મિત્રં સર્વભૂતાનાં મનુઃ સ્વાયમ્ભુવોઽબ્રવીત્’ ઇત્યાદિ ॥૭૩-૭૬॥ હે દ્વિજ ! તો આ મેં કહેલી બધી બાબતો અવધારણુ કરીને આરંભેલા પશુમારણથી તમો પાછા વળો. તમો સુજ્ઞ છો-તમારી સુજ્ઞતાનું આજ કળ છે, શું ? તો સાધુવાદ શ્રવણ કરવો અને પછી સત્ય અર્થનું અવધારણુ કરવું. વળી તમો યજ્ઞથી જગતમાં વિખ્યાત

ઽપિ હરિણા સ્વમતં સ તુ નાત્યજત્ । સઘસ્તદાઽગાત્સ્વસ્થાનં સ  
તન્મદભરં વિદન્ ॥૭૮॥ દ્વિતીયેઽહિ તતઃ સ્થાતું ધર્મ આજ્ઞાપ્ય  
સ સ્વકાન્ । નિર્યયૌ નગરાત્સ્વામી તે ચ દૂરં તમન્વયુઃ ॥૭૯॥  
તાન્નિવર્ત્ય નિજાન્માર્ગે જનાન્સમ્પ્રીણયન્નિજાન્ । દિનૈઃ કતિપયૈઃ  
પ્રાપદ્ધમકાપુરમીશ્વરઃ ॥૮૦॥ હરેરુલ્લઙ્ચ વચનં સોઽથ વિપ્રો નિજં  
મલ્લમ્ । સમારેમે પશૂંશ્ચાહન્મદમાનવિમૂઢધીઃ ॥૮૧॥ હરિવાક્યા-  
તિક્રમતો વેદસ્ય ચ જનાધિપ ! । હિંસાપરત્વકથનાત્તસ્યાભદ્રમભૂ-  
ન્મહત્ ॥૮૨॥ રાજ્ઞઃ કોપોઽભવત્તસ્મિન્સહસૈવેશ્વરેચ્છયા । ક્રુદ્ધઃ

છો તો આ પશુહત્યારૂપ કર્મથી તમારા યશનો નાશ ન થાયો ॥૭૭॥

સુપ્રતક્ષપિ કહેછે—હે રાજા! જગજીવન વિપ્રે તો અનાદિ પાપવા-  
સનાથી વાસિત ચિત્તવાળો હોવાથી ભગવાને ઉક્ત પ્રકારે બોધ આપ્યો  
તથાપિ પોતાનો મત છોડ્યો નહિ. તે સમર્થ શ્રીહરિ તેની મદાધિકતા જાણીને  
તત્કાળ ત્યાંથી ઉઠીને શિષ્યવર્ગ સાથે સ્વસ્થાનમાં પાછા આવ્યા ॥૭૮॥  
બીજેજ દિવસે ભગવાન શ્રીહરિ તે નગરમાં નિવાસપણે અનુચિત માની-  
ને, પોતે પોતાના સુંદરજી આદિક ભક્તજનોને ‘ધર્મમાર્ગમાં અપ્રસ્ખલિત-  
પણે વર્તવું’ એમ આજ્ઞા આપીને ભુજનગરથી ચાલી નીકળ્યા, એટલે  
હરિજનો ભક્ત્યતિશયથી દૂરદેશપર્યંત શ્રીહરિને વળાવા વાસ્તે પાછળ  
ગયા ॥૭૯॥ ભગવાન પોતાના પાછળ વળાવા આવેલા નગરનિવાસી જનોને  
પાછા વાળીને, માર્ગમાં આવતાં તેતે ગામોના ભક્તજનોએ પુજા કર્યાથકા  
તેમને દર્શનદાન ઉપદેશ આદિકવડે આનંદ આપતા આપતા કેટલેક  
દિવસે ધમડકા નામના નગરને પામ્યા ॥૮૦॥ ભુજનગરથી ભગવાન ચાલી  
નીકળ્યા પછી જગજીવન વિપ્રેતો મદ માનથી વિનષ્ટ વિવકવાળો હોવાથી  
શ્રીહરિના હિતવચનને ઉલ્લંઘન કરી સંકલ્પને અનુસારે પશુઘાતગર્ભિતજ  
યાગનો આરંભ કર્યો અને તેમાં પશુઓનો ઘાત કર્યો ॥૮૧॥ હે જનાધિપ !  
વેદ હિંસાપર નથી તથાપિ હિંસાપરપણે વિપરીત તાત્પર્ય વર્ણનરૂપ દોષથી  
અને વેદનું પરમ તાત્પર્ય જાણનારા ભગવાનના હિતવચનના ઉલ્લંઘનરૂપ  
દોષથી જગજીવનને મહાઅભદ્ર—અત્યુચ પાપના પરિણામરૂપ અમંગળ થયું



સ તસ્ય તં યજ્ઞમુચ્ચિચ્છેદ સસૈનિકઃ ॥૮૩॥ શિવાવમન્તુર્યજ્ઞઃ પ્રા-  
ગ્યથા દક્ષપ્રજાપતેઃ । ઉચ્છિન્નો વીરભદ્રેણ તથા તેનૈષ ભૂભુજા  
॥૮૪॥ તસ્ય વિત્તં ચ યાનાનિ ગૃહોપકરણાનિ ચ । યજ્ઞપાત્રાણિ  
પક્વાન્નરાશીન્સૈન્યાસ્ત્વપાહરન્ ॥૮૫॥ તેઽપિ ક્રુદ્ધાસ્ત્રયસ્તર્હિ સો-  
દરા ભૂરિમાનિનઃ । યુદ્ધં કુબેરજિન્મુખ્યાશ્ચકૃસ્તૈઃ સહ સાનુગાઃ  
॥૮૬॥ સન્તાડ્યમાના વિપ્રાશ્ચ શ્મશ્રુલૈર્યવનાદિભિઃ । રુદન્ત ઉચ્ચૈઃ  
કાશ્યાદ્યાસ્તતશ્ચક્રુઃ પલાયનમ્ ॥૮૭॥ ક્રોશતો દ્રવતો ભીત્યા હ-  
તસ્વાંશ્ચ દ્વિજાનન્તુ । ધાવતઃ સૈનિકાન્ રાજા ન્યષેધત્કાલસન્નિ-  
માન્ ॥૮૮॥ તસ્મિન્ યુદ્ધે રાસ્ટ્રપાણીંસ્ત્રીંસ્તાનરુણલોચનાન્ । જમ્  
રાજમટાઃ કૂરા ઘ્રતઃ સ્વાનસિપાણયઃ ॥૮૯॥ હતાસ્ત્રયોઽપિ તે

॥૮૨॥ તે આ અભદ્ર-એકદમ કેવળ ઇશ્વરઇચ્છાથી રાજાનો ક્રોધવેગ  
તેની ઉપર થયો. ક્રોધ પામેલા રાજાએ પોતાના સૈન્યની સહાયથી તે  
યજ્ઞનો ઉચ્છેદ કરી નાંખ્યો. પૂર્વે શિવની અવજા કરનારા દક્ષપ્રજાપતિનો  
યજ્ઞ જેમ વીરભદ્રે વિચ્છિન્ન કર્યો હતો તેમ આ યજ્ઞ તે રાજાએ ઉચ્છિન્ન  
કરી નાંખ્યો ॥૮૩-૮૪॥ તે રાજાના સૈનિકોએ જગજીવન વિપ્રનું સમસ્ત  
વિત્ત, વાહનો, ગૃહોપકરણો, યજ્ઞપાત્રો અને વિવિધ પકવાન્નના ઢગલાઓ  
હરી લીધા ॥૮૫॥ યજ્ઞભંગ અને ધનાદિના હરણથી ક્રોધ પામેલા માનાન્ધ  
કુબેરજીપ્રમુખ ત્રણ ભાઇઓ પણ પોતાના સશસ્ત્ર ભૂત્યવર્ગ સાથે મળીને  
રાજાના સૈનિકો સાથે મહાસંગ્રામ કરવા લાગ્યા ॥૮૬॥ એના યજ્ઞમાં જે  
ઋત્વિજો તથા પંડિતાભિમાની કાશી આદિકના વિપ્રો હતા તેઓ રાજાના  
મોટી દાઢીવાળા યવનાદિ યોધાઓએ માર મારવાથી ઉચ્ચ સ્વરથી રૂદન  
કરતા કરતા ભુજપુરથપ્તી પલાયન કરી ગયા ॥૮૭॥ રાજસૈનિકોએ સર્વાંશે  
હુંટી લીધેલા, મારવાના ભયથી ધોડતા તે વિપ્રોની પાછળ મારવા માટે  
ધોડતા મૃત્યુતુલ્ય સૈનિકોને રાજાએ પાછા વાળ્યા ॥૮૮॥ તે યુદ્ધમાં જેના  
હાથમાં તરવારો છે એવા નિર્દય રાજાઓએ જેના હાથમાં તરવાર છે,  
ક્રોધાવેશથી રક્ત નેત્રવાળા અને પોતાને હણતા એવા તે ત્રણેય જણનાં

તત્ર મહ્યન્તે સ્મામિષાશિભિઃ । કઙ્કગૃધ્રાદિભિઃ સઘઃ સસુતાશ્ચ  
 સહાનુગાઃ ॥૯૦॥ હાહાકારો મહાનાસીત્પુરે તસ્મિન્સ્તુ સર્વતઃ ।  
 હરિવાક્યાતિક્રમસ્ય ફલં તદ્વિવિદુર્જનાઃ ॥૯૧॥ ઉદ્ધોષઃ સર્વદે-  
 શેષુ વભૂવ ચ તતો નૃપ ! । દેવાર્થા જીવહિંસાપિ સર્વોચ્છેદક-  
 રીતિ હ ॥૯૨॥ તત આરમ્ય ધરણૌ ધાર્મિકાઃ પુરુષા નૃપ ! । ત-  
 ત્યજુર્જીવહિંસાં ચ મઘમાંસાશનં તથા ॥૯૩॥ પ્રતાપ દૃત્યં પ્રથિતો  
 ધરાયાં નારાયણસ્યાઽસુરકર્મહર્તુઃ । ધર્મઃ સમાર્યઃ સસુતશ્ચ  
 તેન પ્રમોદમાપાતિત્તરાં પ્રપુષ્યન્ ॥૯૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણ-  
 ચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે દ્વિતીયપ્રકરણે અહિંસાધર્મસ્થાપનનામૈકોનવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૧૯॥

મસ્તકો તરવારથી છેદી નાંખ્યાં ॥૮૯॥ એમના જે પુત્રો તથા ભૂત્યો યુદ્ધ  
 કરતા હતા તે પણ રાજભટ્ટોએ હણી નાંખ્યા. સંગ્રામમાં મરણ પામેલા તે  
 સર્વે તત્ક્ષણ માંસલક્ષક બગલા ગીધ આદિકના લક્ષ્યપણાને પામ્યા. યજ્ઞમિ-  
 પથી માંસની આશાથી પ્રવર્તતાં પોતેજ માંસલક્ષકોના લક્ષ્યભૂત થયા ॥૯૦॥  
 અકસ્માતજ થએલા આ સપરિવાર વિનાશથી પુરમાં હાહાકાર મહાન  
 થયો. અને ‘લગવાનના વચનના ઉલ્લંઘન પાપનુંજ આ ફળ મળ્યું’  
 એમ નગરના લોકો માનવા લાગ્યા ॥૯૧॥ હે નૃપ ! તે દિવસને આરંભીને  
 ‘દેવસંબન્ધિ કર્મમાં પણ કરેલી પશ્ચાદિ જીવની હિંસા હિંસા હોવાથી  
 સર્વાનર્થકારી છે’ એવો ઉદ્ધોષ-વાર્તાપ્રવૃત્તિ થઈ ॥૯૨॥ હે નૃપ ! તે  
 દિવસને આરંભીને પૃથ્વી ઉપર જે ધર્મૈકરૂચિ જનો હતા તેમણે યજ્ઞ-  
 દિકમાં પણ જીવહિંસા અને દેવનિવેદિત એવા પણ મઘમાંસનું લક્ષણ  
 છોડી દિધું ॥૯૩॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે તે તે પ્રદેશમાં પ્રવૃદ્ધિ પામેલા  
 હિંસાદિ આસુર કર્મના શ્રીહરિએ કરેલા પ્રશમનથી અને સત્વૈકાંત ધર્મના  
 પ્રવર્તનથી પૃથ્વી ઉપર પ્રખ્યાત થએલા પ્રતાપથી પોષણ પામેલા ધર્મ  
 પ્રજાપતિ પત્નીપુત્રાદિ પરિવાર સાથે પરમ પ્રમોદને પામ્યા ॥૯૪॥ ઇતિ  
 શ્રીસત્સંગિજીવને...દ્વિતીયપ્રકરણે અહિંસાધર્મસ્થાપનનામૈકોન-  
 વિંશોઽધ્યાયઃ ॥૧૯॥

સુવ્રત ઉવાચ—રાજાસીલ્લબ્ધજિન્નામા ધમકાલ્યપુરે નૃપ ! । સ્વા-  
 લયે પ્રમુમાવાસ્ય સિષેવે તં સ દાસવત્ ॥૧॥ કલ્યાણ ઇન્દુભો  
 રામસ્તથા રાજધનાભિધઃ । પુત્રાસ્તસ્ય મુદા ચક્રુશ્ચત્વારઃ સેવનં  
 હરેઃ ॥૨॥ જિજ્ઞા માન્યા વાયુજીવા મોટિની કર્ણિકાદયઃ । યો-  
 ષિતોઽપિ પ્રભોર્મક્ત્યા વિદધુસ્તસ્ય સેવનમ્ ॥૩॥ ઉષિત્વા દ્વે દિને  
 તત્ર મૂચાયગ્રામમાયયૌ । જયરામઃ કાર્મણાદ્યા ભક્તાઃ પર્યચરંશ્ચ  
 તમ્ ॥૪॥ દેવિકાદ્યાઃ સ્ત્રિયસ્તં ચ ભક્તિમત્સ્યઃ સિષેવિરે । તત્રો-  
 ષિત્વા સ ઘસ્રૌ દ્વૌ કન્થકૂટપુરં યયૌ ॥૫॥ મૂલજિત્કચરાદૈશ્ચ  
 તત્ર ભક્તૈઃ સ સેવિતઃ । વાયવીહરિબાલાદિયોષાભિશ્ચાવસદ્દિનમ્  
 ॥૬॥ તતોઽન્ધિલાડીમુત્તીર્ય દેશમાભીરમભ્યગાત્ । તત્રાસૌ પિ-

### અધ્યાય ૨૦ મો.

સુવ્રતઃપિ કહેછે—હે નૃપ ! ધમડકા પુરમાં તેના રાજા લુબ્ધજીત  
 નામના એક હતા. આ રાજા પોતાના પુરમાં પધારેલા પ્રભુને પોતાનાજ  
 રાજાલવનમાં ઉતારો કરાવીને દાસની પેઠે સેવા કરવા લાગ્યા ॥૧॥ કલ્યાણ  
 ઇન્દુભ રામ તથા રાજધન નામના ચારેય તે રાજપુત્રો શ્રીહરિની સેવા  
 પરમ હર્ષથી કરવા લાગ્યા. જીજ્ઞા માન્યા વાયુજીવા મોટિની કર્ણિકા  
 આદિક ક્ષત્રજાતીય સ્ત્રિયોપણુ શ્રીહરિની સેવા પરા ભક્તિથી કરવા લાગી  
 ॥૨-૩॥ તે પુરમાં બે દિવસ રહીને ત્યાંના ભક્તોની સેવાને સ્વીકારીને,  
 ત્યાંથી શ્રીહરિ ભચાઉ ગામે પધાર્યા. તે ગામના જયરામ કાર્મણ પ્રમુખ  
 ભક્તપુરૂષો તથા દેવિકા આદિક ભક્તસ્ત્રિયોએ શ્રીહરિની ભક્તિથી સેવા  
 કરી. તે ભચાઉ ગામમાં બે દિવસ રહીને ત્યાંથી શ્રીહરિ કંથકોટ પુરે પધાર્યા  
 ॥૪-૫॥ તે પુરમાં મુળજી કચરો આદિક ભક્તપુરૂષોએ તથા વાયવી હરિ-  
 બાળા આદિક ભક્તસ્ત્રિયોએ ભક્તિથી પરિચર્યા કર્યાં છે ચરણકમળ જેમનાં  
 એવા શ્રીહરિ એક દિવસ રહ્યા ॥૬॥ તે પછી શ્રીહરિ સમુદ્રની ખાડી ઉત-

૧ આ અધ્યાયમાં નાનાવિધ ગામ નગરમાં વિચરતાં શ્રીહરિએ દર્શાવેલા વિવિધ  
 દિવ્ય ઐશ્વર્યનું વર્ણન કર્યું છે.

પ્પલીગ્રામમિયાયાત્મીયતુષ્ટ્યે ॥૭॥ તત્ર દેવગણેશાઘ્યાઃ સમસે-  
વન્ત તં વિશઃ । સ્ત્રિયશ્ચ માન્યારામાઘ્યાઃ સ્વસ્વશક્ત્યનુસારતઃ  
॥૮॥ તત્રોષિત્વા દિને દ્વે ચ રાજકૂટં સ આયયૌ । લક્ષ્મ્યાઘ્યા  
રાજકન્યા તં તત્રાનર્ચાતિભાવતઃ ॥૯॥ સ પ્રસાદાદ્ધરેઃ સર્વાઃ  
પ્રાપ યોગકલા નૃપ ! । તત્રોષિત્વા દિનં ત્વેકં નિર્યયૌ ભગવાંસ્તતઃ  
॥૧૦॥ ક્રોધં સંયમયન્મદં ચ દમયન્કામં સમુન્મૂલયન્માનં સન્ન-  
મયન્ સ્પૃહામપનયંલ્લોભં ચ વિચ્છેદયન્ । પાપૌઘં દલયન્કલિં  
વ્યપનયન્ પાષણ્ડમુચ્છેદયન્સત્યં નિર્મલયંશ્ચચાર ભગવાન્ધર્મં સ-  
મુત્તેજયન્ ॥૧૧॥ આશ્ચર્યં જનયન્નૃણાં પ્રતાપં પ્રથયન્ભુવિ । હરન્ન-

રીને આભીર નામના દેશમાં આવ્યા. તે દેશમાં આત્મીય ભક્તોને પ્રસન્ન  
કરવા પિપળિયા નામના ગામે પધાર્યા ॥૭॥ તે ગામમાં દેવ ગણેશ વિગેરે  
વૈશ્ય ભક્તો તથા માન્યા રામા આદિક ભક્ત સ્ત્રિયોએ પોતપોતાની  
શક્તિને અનુસારે શ્રીહરિની ભાવથી સેવા કરી ॥૮॥ શ્રીહરિ પિપળિયા  
ગામમાં એ દિવસ રહીને રાજકોટ નગર પધાર્યા. તેમાં લક્ષ્મી નામની કોઈ  
રાજકન્યાએ અતિભાવથી શ્રીહરિની રાજેપચારથી પૂજા કરી. હે નૃપ ! તે  
લક્ષ્મીની અનવધિક ભક્તિને ભાળીને પ્રસન્ન થએલા ભગવાને સર્વ યોગનો  
તેને એકદમ ઉપદેશ આપ્યો. લક્ષ્મીપણ ભગવાનના અનુગ્રહથી સુખેથી  
સર્વ યોગકળાઓને પામી. શ્રીહરિ રાજકોટપુરમાં એક દિવસ રહીને ત્યાંથી  
ચાલી નીકળ્યા ॥૮-૧૦॥ હવે અવશેષ અધ્યાયથી ભુજનગરથી નીકળ્યા  
તેને આરંભીને રાજકોટ નગરથી નીકળ્યા ત્યાં સુધીનું તે તે ગામ નગરમાં  
શ્રીહરિએ પ્રકાશ કરેલું ઐશ્વર્ય એકસાથે કહે છે—ભગવાન નિઃશ્રેયસના  
સાધનભૂત સદ્ધર્મ કે જે અધર્મની અભિવૃદ્ધિથી ગ્લાનિ પામ્યો હતો તેને  
સમુત્તેજ્ય-અધર્મના વિનાશથી પ્રકુલિત કરવા પૃથ્વીમાં વિચર્યા હતા.  
એમને પૃથ્વી વિચરણમાં બીજું પ્રયોજન ન હતું. અધર્મનાં મૂળતો કામ,  
ક્રોધ, માન, મદ, સ્પૃહા અને લોભ છે, તે આ મૂળથી પાપપુંજ પ્રવર્તે છે,  
તેનાથી કળિયુગની પુષ્ટિ થાય અને તે પુષ્ટિને લીધે પાપંડ ધર્મની પ્રવૃત્તિ  
થાય, તે આ સર્વ દોષોને સકારણ નિર્મૂળ નાશ કરતા થકા તે તે પુર આ-

જ્ઞાનતિમિરં સોઽરાજજ્ઞાનભાસ્કરઃ ॥૧૨॥ દૃષ્ટશ્રુતપ્રતાપં તં ધર્મ-  
વર્ત્મપ્રવર્તકમ્ । આશિશ્રિયુશ્ચ બહવો નરા નાર્યશ્ચ ભૂપતે ! ॥૧૩॥  
ઉત્સાહાર્થં સોઽપિ તેષાં મતિદાઢ્યાય ચાત્મનિ । સૈશ્વર્યં દર્શયા-  
માસ યદનન્યાશ્રયં પ્રભુઃ ॥૧૪॥ અનેકેષાં સ જીવાનાં પ્રાણવૃત્તિ-  
નિરોધનમ્ । અચીકરદ્વહ્નરૂપે નિજાત્મનિ સમાધિના ॥૧૫॥ દર્શ-  
યામાસ તત્રૈવ ગોલોકં ધામ ચાક્ષરમ્ । શ્વેતદ્વીપં ચ વૈકુણ્ઠં સ-  
કલૈશ્વર્યસમ્ભૂતમ્ ॥૧૬॥ અવ્યાકૃતાલ્યં લોકં ચ દિવ્યં બદરિકા-

મમાં વિચર્યા હતા ॥૧૧॥ અરાજત્ જ્ઞાનભાસ્કરઃ—આ શ્રીહરિ તો ભૌતિક  
તેજોમય સૂર્ય થકી વિલક્ષણ જ્ઞાનમય સૂર્ય છે. સૂર્ય તો પાંચ મહાભૂતોમાં  
ત્રીજા નંબરે ગણાતા તેજથી કેટલાકનાં કેવળ નેત્રમાત્રને આવરણ કરનારા  
અંધકારને ટાળે છે. આ જ્ઞાનમય સૂર્ય તો સર્વ ઇન્દ્રિયોમાં આવરણ  
કરનારા, ચૈતન્ય તેજના પ્રસરણમાં વિરોધિ, અજ્ઞાન નામના આંતર  
અંધકારને ટાળે છે. સૂર્ય તો દૃશ્ય કે દૃશ્યસંજ્ઞાતીયને પ્રકાશ કરે છે.  
આ જ્ઞાનમય સૂર્યતો દૃશ્યથકી અત્યંત વિલક્ષણ ગુણાતીત ચૈતનમય  
આત્મસ્વરૂપને અને તેનાથી વિલક્ષણ મુકતૈકસેવ્ય પરમાત્મસ્વરૂપને પ્રકાશ  
કરે છે. આવું આશ્ચર્ય મનુષ્યોને ઉત્પન્ન કરે છે માટે આવા અસાધારણ  
મહિમાથી પોતાનું ઐશ્વર્ય પૃથ્વી ઉપર પ્રખ્યાપન કરતા શ્રીહરિ અતિશ-  
યપણે શોભે છે ॥૧૨॥ હે ભૂપતે ! આ ધર્મમાર્ગના પ્રવર્તક શ્રીહરિનો  
અસાધારણ પ્રતાપ સાંભળી તથા ભાળીને બહુ નરનારીઓએ મોક્ષની  
આકાંક્ષાથી એમના નિર્ભય ચરણ મૂળનો આશ્રય કર્યો ॥૧૩॥ સમર્થ શ્રીહ-  
રિએ પણ નિજશ્રિત જનોને પોતાના સ્વરૂપમાં વિશ્વાસાતિશય તથા ઉત્સા-  
હાતિશય ઉપજાવા માટે પોતાનું અસાધારણ અદ્ભુત ઐશ્વર્ય દર્શાવ્યું  
॥૧૪॥ તે ઐશ્વર્ય સોળ શ્લોકથી કહે છે—પ્રાણવૃત્તિનો નિરોધ કરી  
ધારણા સંપાદન કરી ત્રણ દેહથી વિલક્ષણ, બ્રહ્મસાધ્યને પામેલા એવા  
સ્વાત્મસ્વરૂપમાં અનેક જીવોને સમાધિ કરાવી ॥૧૫॥ તેજ સમા-  
ધિમાં સર્વ ઐશ્વર્યસંપૂર્ણ ગોલોક અક્ષર શ્વેતદ્વીપ અને વૈકુંઠ આદિક ધામો  
લક્ષ્મીને બતાવ્યાં ॥૧૬॥ તથા દિવ્ય અવ્યાકૃત લોક, બદરિકાશ્રમ, અગ્નિ-

વનમ્ । અગ્નિવિમ્બં ચાર્કવિમ્બં ધામ ચ ક્ષીરસાગરમ્ ॥૧૭॥ તત્ર તત્ર નિજામેવ દિવ્યાં મૂર્તિમદીદશત્ । સદૈશ્વર્યેણ જુષ્ટાં ચ તત્ત-  
ત્પાર્ષદશક્તિભિઃ ॥૧૮॥ અશ્રાવયન્ કેભ્યશ્ચિત્સહસા પ્રણવધ્વ-  
નીન્ । કોટિકોટ્યર્કસઙ્કાશં નિજં તેજોઽપ્યદીદશત્ ॥૧૯॥ પરં  
યજ્ઞાગ્રદાદિભ્યઃ સચ્ચિદાનન્દલક્ષણમ્ । દ્રષ્ટ્રાખ્યં બ્રહ્મ તદ્રૂપં કેભ્ય-  
શ્ચિત્સ્વમદીદશત્ ॥૨૦॥ ભૂગોલે ચ સ્વગોલે ચ દેવતાનાં હરેસ્ત-  
થા । સ્થાનૈશ્વર્યાણિ યાન્યાસન્ કેભ્યશ્ચિત્તાન્યદીદશત્ ॥૨૧॥  
આધારાદિષુ ચક્રેષુ ગણેશાદ્યાશ્ચ દેવતાઃ । કેભ્યશ્ચિદર્શયામાસ  
સંસ્થિતાઃ સ પૃથક્ પૃથક્ ॥૨૨॥ કેભ્યશ્ચિદપિ ભક્તેભ્યો વિરાટ-  
રૂપમદીદશત્ । કચિત્પુરુષસૂક્તોક્તં બ્રહ્માણ્ડાધારમીશ્વરઃ ॥૨૩॥  
શતયોજનદૂરસ્થભક્તેભ્યોઽપિ કચિત્કચિત્ । સ્વદર્શનં સ પ્રદદૌ

મંડળ, સૂર્યમંડળ, ક્ષીરસાગર, ધ્વજાદિ ધામો પણ બતાવ્યાં. તે તે ગોલોકાદિ  
ધામોમાં રહેલી, નિરંતર સર્વ ઐશ્વર્ય તથા તે તે નંદ સુનંદાદિ પાર્ષદો  
તથા તે તે સધારમાદિ શક્તિઓએ સેવેલી, દિવ્ય પોતાનીજ મૂર્તિ તે ભક્તો-  
ને શ્રીહરિએ બતાવી ॥૧૭-૧૮॥ કેટલાક ભક્તજનોને અંતરાકાશમાં અક-  
સ્માત્ વિકાસ પામતા ઓંકારનાદો સંભળાવ્યા. કેટલાક ભક્તોને કોટિ  
કોટિ સૂર્ય સદૃશ-સર્વ તેજને તિરસ્કાર કરનાર, સમસ્ત તેજોના કારણ-  
ભૂત પોતાનું તેજપણુ પ્રદર્શાવ્યું ॥૧૯॥ તથા જે જાણતાદિ ત્રણ અવસ્થાએ  
અતીત, તે તે અવસ્થાના નિવાર્હકપણે તે તે અવસ્થામાં રહેલું, સચ્ચિદાનંદ-  
લક્ષણ, દ્રષ્ટ્ર નામનું બ્રહ્મ છે તે રૂપ કેટલાકને પ્રદર્શાવ્યું ॥૨૦॥ તથા પ્રાકૃત-  
મંડળ ભુગોળ ખગોળમાં જે બ્રહ્માદિ દેવતાઓનાં અને વિષ્ણુનાં સ્થાનો  
તથા ઐશ્વર્યો છે તે પણ કેટલાક ભક્તોને બતાવ્યાં ॥૨૧॥ શરીરની અંદર  
આધારોદિ ચક્રોમાં રહેલા જે ગણેશ આદિક દેવતાઓ છે તેમને કેટલાક  
ભક્તોને જુદા જુદા બતાવ્યા ॥૨૨॥ કોઈ ભક્તોને કદાચિત્ પુરૂષસૂક્તમાં  
વર્ણવેલું બ્રહ્માંડાધાર વિરાટ રૂપ પણ સર્વેશ્વર શ્રીહરિએ બતાવ્યું ॥૨૩॥ આ  
ભગવાન્ શ્રીહરિ પ્રસન્ન થઈને ડ્યારેક ડ્યારેક બહુ દૂર દેશમાં રહેલા પણ  
ભક્તજનોને પ્રત્યક્ષપણે પોતાનું દર્શન આપતા હતા. આ આબત પ્રસિ-



પ્રીતઃ પ્રત્યક્ષમેવ હિ ॥૨૪॥ અપિ દૂરસ્થિતૈર્ભક્તૈઃ સ્વગૃહે પ્રતિમા-  
ન્તિકે । નૈવેદ્યમર્પિતં ક્વાપિ હ્યાશ્ચાદ્વિસ્માપયજ્ઞનાન્ ॥૨૫॥ ત્રિય-  
માણાન્નિજાન્ ક્વાપિ નિનીષુર્ધામ ચાત્મનઃ । અપ્યન્યેભ્યઃ સ ત-  
દ્રામે સાક્ષાત્પ્રાદાત્સ્વદર્શનમ્ ॥૨૬॥ મુમુક્ષૂનિતરાંશ્ચેત્યં દર્શયન્ત-  
મલૌકિકમ્ । સ્વૈશ્વર્યં વીક્ષ્ય તં પ્રાપુરભક્તા અપિ વિસ્મયમ્ ॥૨૭॥  
તેન સાકં વિવાદાર્થં બહવો મતવાદિનઃ । આગતા અપિ વાદૈસ્તં  
જેતું નૈવાશકન્ ક્વચિત્ ॥૨૮॥ તં કાર્ણાં દદશુશ્ચ કૃષ્ણમવનૌ  
રામં ચ રામાર્ચકાઃ શક્તિં શક્તિપરાયણા રવિમથો સૌરાશ્ચ

હજ છે ॥૨૪॥ વળી બહુ દૂર દેશમાં રહેલા ભક્તોએ પોતાને ઘેર પ્રતિ-  
દિન પૂજ્ય પ્રતિમાપાસે પ્રીતિથી જમવામાટે અર્પણ કરેલા નૈવેદ્યને પણ  
ક્યારેક તેજનોને વિસ્મય પમાડતા થકા પ્રત્યક્ષ શ્રીહરિ જમતા હતા.  
આ વાત પણ પ્રસિદ્ધ છે ॥૨૫॥ આ બીજું અદ્ભુત ઐશ્વર્ય છે—શ્રીહરિ  
પોતાના અનન્ય આશ્રિતોને મરણ સમયમાં પોતે અતિ કૃપા કરી સ્મરણમાં  
લાવીને, પોતેજ તેમને પ્રકૃતિમંડળ થકી પાર પોતાના અક્ષર ધામમાં લઈ  
જવાની ઇચ્છાથી, મરતા ભક્તજનના ગામમાં પોતાનાજ દિવ્ય આ રૂપથી  
પ્રવેશ કરી, તેનેજ જેમ એમ બીજા જનોને પણ લોચનગોચર થઈ બીજા-  
ઓને પણ પોતાનું પ્રત્યક્ષ દર્શન આપીને કૃતાર્થ કરેછે ॥૨૬॥ મુમુક્ષુ તથા  
અમુમુક્ષુઓને પૂર્વોક્ત પ્રકારનું અલૌકિક પોતાનું ઐશ્વર્ય પ્રદર્શાવતા, કૃપાના  
એક નિધિરૂપ, સર્વજ્ઞ સર્વશક્ત શ્રીહરિને જોઈને અભક્તજનો પણ વિસ્મય  
પામતા હતા. વિસ્મય પામીને તેમનેજ સર્વ લાવથી ભજતા હતા ॥૨૭॥  
શ્રીહરિનું દિવ્ય ઐશ્વર્ય નહિ સહન કરી શકતા બહુ મતવાદિઓ તેમને વાદથી  
જીતવામાટે આવ્યા હતા પણ ક્યારેય કોઈ દેશમાં પણ કોઈ પણ જીતવા  
સમર્થ નજ થયા કિંતુ પરાજય પામ્યા ॥૨૮॥ કેવળ જીતવામાટે સમર્થ થયા  
નહિ એટલુંજ નહિ કિંતુ તે સમયે લગવાને અનુગ્રહથી કરાવેલી સમાધિમાં  
એજ શ્રીહરિને પોતપોતાના ઇષ્ટદેવ શ્રીકૃષ્ણાદિ રૂપથી રહેલાને સાક્ષાત્કાર  
કરી, પોતાના ઇષ્ટદેવ શ્રીકૃષ્ણાદિ સર્વ રૂપોના પ્રાદુર્ભાવનું મૂળ આ શ્રીહ-  
રિનેજ સમજીને, એજ આ નારાયણમુનિને ભજવા લાગ્યા એમ કહેછે—

શૈવાઃ શિવમ્ । વિષ્ણું વૈષ્ણવધર્મિણઃ સ્વલુ તદા જૈનાશ્ચ તીર્થઙ્ક-  
 રાન્ દૃષ્ટ્વાડસન્સ્વસમાધિના ચ યવનાઃ પિઙ્ગામ્બરાન્વિસ્મિતાઃ  
 ॥૨૯॥ એવં યો યસ્તમભ્યાગાત્સ સ સદ્યઃ સમાધિના । સ્વેષ્ટદેવં  
 તમેવેશં વિલોકયાસીત્સુવિસ્મિતઃ ॥૩૦॥ ત્યક્ત્વા સ્વસ્વમતાન્યેવ  
 તતસ્તે તમુપાશ્રિતાઃ । મક્ત્યા નારાયણં નિત્યં મેજિરે ધર્મસંસ્થિ-  
 તાઃ ॥૩૧॥ મઘમાંસાદિસંસર્ગં ત્યક્ત્વા સર્વે તદાશ્રિતાઃ । જ્ઞાન-  
 વૈરાગ્યસમ્પન્ના બભૂવુઃ પ્રાકૃતા અપિ ॥૩૨॥ હીનં જાત્યાપિ તચ્છિ-  
 પ્યમનધીતમપિ ક્વચિત્ । ન શેકેડધીતશાસ્ત્રોડપિ વિજેતું બ્રહ્મ-

પૃથ્વી ઉપર તે સમયે કૃષ્ણના ઉપાસકોએ શ્રીહરિને શ્રીકૃષ્ણરૂપે બોલા.  
 શ્રીરામભક્તોએ શ્રીહરિને રામરૂપે બોલા. શક્તિસેવકોએ શક્તિરૂપે બોલા.  
 સૂર્યભક્તોએ શ્રીહરિને સૂર્યનારાયણરૂપે દેખ્યા. શિવોપાસકોએ શ્રીહરિને  
 પરમ શિવરૂપે દેખ્યા. સાધારણપણે વૈષ્ણવધર્મમાં રહેલા જનોએ શ્રીહરિને  
 શ્રીવિષ્ણુરૂપે લાગ્યા. જૈનમતના જનોએ મહાવીરાદિ તીર્થંકરો રૂપે લાગ્યા  
 અને યવનોએ શ્રીહરિને મહમદ આદિક પિંગાંબર રૂપે દેખ્યા. એ રીતે  
 શ્રીકૃષ્ણ આદિકના સર્વે ભક્તો શ્રીહરિએ અનુગ્રહથી કરાવેલી સમાધિએ  
 કરીને પોતપોતાના ઇષ્ટદેવરૂપે શ્રીહરિને સાક્ષાત્ બોધને અત્યંત આશ્ચર્ય  
 પામી ગયા હતા. આ પ્રકારે જે જે જન શ્રીહરિને જેમ તેમ પણ પામ્યો  
 તે તે જન તત્ક્ષણજ સર્વેશ્વર શ્રીહરિનેજ પોતાના ઇષ્ટદેવ રૂપે નિરખીને  
 અતિ આશ્ચર્યને પામતો હતો. તે પછી તે સર્વે જનો પોતપોતાના સંપ્રદા-  
 યનો આગ્રહ છોડી દધનેજ શ્રીનારાયણમુનિનો સમાશ્રય કરી તેમણે કરેલી  
 ધર્મમર્યાદામાં રહીને પરમ પ્રેમથી નિરંતર તેમની ભક્તિ કરવા લાગ્યા  
 ॥૨૯-૩૧॥ પ્રાકૃત-ગ્રામ્યલોગમાં અભિરૂચિવાળા શાક્ત આદિક સર્વે  
 જનો પણ સમર્થ શ્રીહરિના સમાશ્રયથી મઘમાંસાદિકનો સંસર્ગ દૂરથી ત્યાગ  
 કરીને જ્ઞાનવૈરાગ્યે સંપન્ન થઈ ગયા ॥૩૨॥ આ ભગવાનનો આશ્રિત ભલે  
 શાસ્ત્ર ભણેલો પણ ન હોય અને જાતિએ કરીને પણ નીચ હોય તથાપિ  
 તેને જાતિએ કરીને ઉચ્ચ અને શાસ્ત્ર ભણેલો પણ જન બ્રહ્મવિદ્યાવડે  
 જીતવા માટે ક્યારેય સમર્થ થતોજ નહિ, કારણ કે આશ્રિતને ભગવાનના

વિદ્યા ॥૩૩॥ इत्थं निजप्रतापेन मूलाज्ञानं विनाशयन् । सद्धर्मं  
स्थापयामास विनष्टं धरणीतले ॥३४॥ तत्र तत्रान्नसत्राणि कार-  
यामास भूरिशः । यत्रागतानामन्यत्र नासीज्जिगमिषां नृणाम्  
॥३५॥ यज्ञैश्च वैष्णवैर्विष्णुं याजयामास स प्रभुः । आढ्यान्निज-  
जनान्प्रीत्या मुख्यकल्पैर्नरेश्वर ! ॥३६॥ विष्णुयागमहारुद्रादिय-  
ज्ञेषु सहस्रशः । मिष्टान्नैस्तर्पयामास ब्राह्मणान्वहुवासरान् ॥३७॥  
अदीदपच्च बहुशो विप्रेभ्यस्तत्र तत्र च । हेममुद्रा रूप्यमुद्रा उ-  
दारः स इवैकराट् ॥३८॥ घृतक्षीरादिभिर्वैशान् हविष्यान्नैश्च का-  
रयन् । मकारपञ्चकविधिं वेदबाह्यमनीनशत् ॥३९॥ साधुभूदेव-

આશ્રયબળથી બ્રહ્મના અપરોક્ષલક્ષણા બ્રહ્મવિદ્યા હતી અને બીજાઓને તો  
બ્રહ્મવિદ્યાપણુ તેના પરોક્ષલક્ષણા હતી ॥૩૩॥ આ પ્રકારે શ્રીહરિએ નિજ-  
પ્રતાપ-અસાધારણુ ઐશ્વર્યના પ્રકાશથી અધર્મમૂળ અજ્ઞાનને વિનાશ કરી  
સદ્ધર્મ-ભૂતળમાં વિનષ્ટપ્રાય થએલા પારમૈકાંતિક ધર્મની ઉદ્ધાર કરીને  
ફરીથી સ્થાપના કરી ॥૩૪॥ આ ભગવાનની જેમ વિજ્ઞાનપ્રવર્તનપરતા  
હતી તેમ વિજ્ઞાનમાં ઉપયોગી ધર્મપ્રવર્તનપરતા પણ પ્રખ્યાત હતી એમ  
કહે છે—ધર્મથી જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થાય છે, તેમાં ‘યજ્ઞેન દાનેન તપસાઽનાશ-  
કેન બ્રાહ્મણા વિવિદિષન્તિ’ એવી શ્રુતિ છે. શ્રીહરિએ તે તે દેશમાં અનેક  
અન્નસત્રો અંધાવ્યાં હતાં, જે અન્નસત્રોમાં આવેલા જનોને બીજે સ્થળે  
જવાની ઇચ્છાજ ઉદય પામે નહિ ॥૩૫॥ હે નરેશ્વર ! પ્રભુ શ્રીહરિએ ધનાઢ્ય  
નિજજનોની ધનસંપત્તિને સાર્થક કરવા તેમને વૈષ્ણવયાગમાં પ્રોત્સા-  
હન આપીને મુખ્યજ કલ્પથી વિષ્ણુયાગો કરાવ્યા હતા ॥૩૬॥ અને વિષ્ણુ-  
યાગ મહાઋદ્ર આદિક યાગોમાં બહુ બ્રાહ્મણો બહુ દિવસ મિષ્ટાન્નથી તૃપ્ત  
કર્યા હતા ॥૩૭॥ ચક્રવર્તી રંતિદેવ રાજાની પેઠે મહાઉદાર શ્રીહરિએ તે તે  
યજ્ઞોમાં બહુ સોનામહોરો અને રૂપામહોરો બહુ બ્રાહ્મણોને અપાવી હતી  
॥૩૮॥ ઘૃત દુગ્ધ આદિક હવિષ્યાન્ને કરીને આહિંસામય યાગ યોગરદમ  
પ્રવર્તાવ્યા હતા. અને મધમાંસાદિ પાંચ મકારનું જેમાં વિધાન છે એવા  
વેદબાહ્ય શાક્ત ધર્મનો તથા તેના જેવાજ બીજા ધર્મનો નાશ કર્યો હતો

દેવાનામર્ચનં પ્રીણનં ચ સઃ । મુહુશ્ચકાર ચાધર્મપાષણ્ડોચ્છેદનં  
પ્રભુઃ ॥૪૦॥ ધર્મજ્ઞાનવિરક્તીનાં ભક્તેર્મેદાંશ્ચ સર્વશઃ । તત્ત્વતો બો-  
ધયામાસ તત્ર તત્ર સ વિસ્તરાત્ ॥૪૧॥ સચ્છાસ્ત્રૈઃ સ્વપ્રતાપેન  
જિત્વા ચાધર્મિણો ગુરૂન્ । તેભ્યો મુમુક્ષૂન્ રક્ષિત્વા ધર્મસર્ગે હ્ય-

॥૩૯॥ સાધુ-ભગવાનના એકાંતિક ભક્તો, ભૂદેવો અને દેવોનું પૂજન તથા  
પ્રીણન વારેવારે કરતા હતા. આ કરવાથી ભગવાનને કશો ભતનો અર્થ  
ન હતો, કિંતુ અધર્મનો ઉચ્છેદ અને ધર્મસ્થાપન માટે આ લોકમાં આવત-  
રેલા ભગવાનનું કર્તવ્યજ છે ॥૪૦॥ વળી ભગવાને ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને  
ભક્તિના બહુ ભેદોનો અનેક ગ્રામ નગરોમાં ભક્તોને બોધ કર્યો હતો—વર્ણ-  
નિમિત્તથી આશ્રમનિમિત્તથી અને કામના (કળ) નિમિત્તથી ધર્મો અનેક-  
વિધ થાય છે, તેનાથી જે અકામથી (નિષ્કામ) પ્રવર્ત્યા છે તેતો અત્યંત  
ભિન્ન છે, આ રીતે ધર્મની વિવિધતા થતી જાણવી. જ્ઞાતવ્યભેદને લીધે  
જ્ઞાનમાં ભેદ કહેવાય છે, પ્રાપ્ય, પ્રાપ્તા, પ્રાપ્તિનો ઉપાય, પ્રાપ્તિના વિરોધિ,  
આ સર્વ જ્ઞાતવ્ય ( જાણવા યોગ્ય ) છે, આના જ્ઞાતવ્યપણે કરીને જ્ઞાનમાં  
ભેદ છે તથા ઉપાયજ્ઞાનમાં પણ કર્મયોગ જ્ઞાનયોગ આદિક ઉપાયની બહુ-  
લતા છે, આ રીતે જ્ઞાનની વિવિધતા જાણવી. આ લોક પરલોકના લોગ-  
સુખની અદ્યતા અસ્થિરતા ઉત્તરકાળમાં દુઃખપ્રદતા આદિક દોષના  
ભેદને લીધે તે દોષોના વિચારથી થતા વૈરાગ્યમાં વિવિધતા આવે છે એટલે  
ક્રોધને લોગસુખની અદ્યતા વિચારવાથી તો ક્રોધને અસ્થિરતા વિચારવાથી  
તો ક્રોધને ઉત્તર કાળમાં દુઃખપ્રદતા વિચારવાથી ધત્યાદિ દોષવિચારથી વૈ-  
રાગ્ય થાય છે એટલે વૈરાગ્યના ભેદો થાય છે. વળી વિષય વિભેદથી તેનો ભેદ  
સ્પષ્ટ છે, એટલે જેમાં વૈરાગ્ય થાય એવા વિષયો વિવિધ છે તેથી વૈરાગ્યમાં  
પણ ભેદ પડે છે, એરીતે વૈરાગ્યની વિવિધતા છે. શ્રવણ કીર્તનાદિ ભક્તિના  
ભેદો તો સ્પષ્ટ છે. આ સર્વના ભેદોને વિસ્તારથી તે તે સ્થળમાં તત્ત્વથી બોધ  
આપતા હતા ॥૪૧॥ ‘અમો ગુરુઓ છીએ’ એવા મિષથી જે અધર્મપ્રવર્તકો હતા  
તેમને સચ્છાસ્ત્રો અને સ્વપ્રતાપથી જીતીને તે અધર્મિગુરુઓ થકી મુમુક્ષુ-  
ઓને અસુરો થકી સુરોનેજ જેમ એમ રક્ષણ કરીને—તેનાથી જુદા પાડીને

યોજયત્ ॥૪૨॥ ચતુર્ણામપિ વર્ણાનામાશ્રમાણાં સનાતનમ્ । ધર્મે  
સંસ્થાપયામાસ ભગવાન્ ધર્મરક્ષકઃ ॥૪૩॥ નૈષ્ઠિકવ્રતિનાં ધર્મા-  
ન્પ્રભુઃ સોઽથ પ્રવર્તયન્ । સ્વયં નૈષ્ઠિકધર્મેષુ ભેજે રાજાધિરાજ-  
તામ્ ॥૪૪॥ યથેષ્ટં પોષ્યમાણાશ્ચ ભક્તિધર્માદયોઽપિ તમ્ । સેવ-  
માના નિત્યમેવ વિરેજુઃ પરયા શ્રિયા ॥૪૫॥ દૃશ્યા આસન્ પુણ્ય-  
વદ્ધિર્દિવ્યાકૃતિધરાસ્તુ તે । ક્વચિદેવેચ્છયા તસ્ય પ્રભોર્ન તુ સ-  
દાઽસ્થિલૈઃ ॥૪૬॥ ઇતિ દિવ્યચરિત્રચિત્રકૃત્કરુણાવારિનિધિધરા-  
તલે । વિચરન્હુચ્ચિમાસ આયયૌ શરધારાખ્યપુરં હરિનૃપ ! ॥૪૭॥  
ઇતિ શ્રીસત્સંજ્ઞિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે દ્વિતીયપ્રકરણે વિવિધૈશ્વર્યપ્રદર્શ-  
નેન નાનાવિધભક્તજનાનન્દનં નામ વિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૦॥

ધર્મસર્ગ-શમદમાદિકમાં જોડ્યા હતા ॥૪૨॥ ધર્મરક્ષણ અર્થે અવતરેલા આ  
ભગવાને ચાર વર્ણ અને ચાર આશ્રમના સનાતન-આર્ષ પરંપરાથી પ્રાપ્ત  
થતા ધર્મની સ્થાપના કરી હતી ॥૪૩॥ વિશેષપણે નૈષ્ઠિક વ્રતિઓના ધર્મોને  
આચરણથી અને અવબોધથી પ્રવર્તાવતા હોવાથી આ પ્રભુ શ્રીહરિ પોતે  
નૈષ્ઠિકધર્મિઓમાં રાજાધિરાજતાને પામ્યા હતા. અર્થાત્ ખંડીયા રાજાઓને  
મધ્યે ચક્રવર્તીજ જેમ એમ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીઓમાં અસાધારણ બ્રહ્મચર્ય-  
વ્રતનિષ્ઠ હોવાથી અતિશય શ્રેષ્ઠ થયા હતા ॥૪૪॥ આ ભગવાને યથેષ્ટ  
પુષ્ટિને પમાડેલા ભક્તિ ધર્માદિકો પણ એજ શ્રીહરિની નિરંતર પ્રત્યક્ષ  
પોતાના અદૃશ્ય દિવ્ય રૂપથી સમીપે રહીને સેવા કરતાં સર્વોત્તમ શોભાથી  
વિરાજમાન થયા હતા ॥૪૫॥ શ્રીહરિની સમીપે રહીને સદાય સેવા કરે  
છે તથાપિ દિવ્યાકૃતિવાળા તે ધર્માદિકો સર્વ ક્રોધને નયનગોચર થતા હતા  
નહિ. કિંતુ તે ભગવાનનીજ ઇચ્છાથી ક્રોધકિંજ સુકૃતશાલિઓના કદાચિ-  
તજ દર્શનમાર્ગમાં આવતા હતા ॥૪૬॥ હે નૃપ! કંઈનાના એક નિધિરૂપ  
આ ભગવાન્ ધરાતળમાં તે તે સ્થળે આશ્ચર્યકારી દિવ્ય ચરિત્રને આ પ્રકારે  
પ્રખ્યાપન કરતા થકા અને તે તે અનેક ગ્રામ નગરાદિકને વિચરણના મિષથી  
પવિત્ર કરતા થકા આષાઢ માસમાં શરધાર પુરમાં પધાર્યા ॥૪૭॥ ઇતિ  
શ્રીસત્સંજ્ઞિજીવને...દ્વિતીયપ્રકરણે વિવિધૈશ્વર્યપ્રદર્શનેન નાનાવિ-  
ધભક્તજનાનન્દનં નામ વિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૦॥

સુવ્રત ઉવાચ—તત્ર રાજકુમારૌ દ્વૌ સિષેવાતે તમાદરાત્ । તુઙ્ગ-  
જિદ્વૈરિજિત્સંજ્ઞૌ તત્પદાબ્જદ્વદાશ્રયૌ ॥૧॥ તત્રાદ્યઃ કૃષ્ણપદાબ્જ-  
રેણૂનાં સ્વાઙ્ગધારણે । અકૂરોપમ પ્વાસીદ્વિતીયો વિદુરોપમઃ ॥૨॥  
તથા વૈરિભયો ભીમો હિક્કજિત્પ્રમુખા અપિ । ક્ષત્રવીરા અસેવન્ત  
મક્તાસ્તં પરયા મુદા ॥૩॥ કરિમો મૂકહસનૌ રયો હયજિદાદયઃ ।  
યવના અપિ તં પ્રીત્યા મેજિરે દ્વદનિશ્ચયાઃ ॥૪॥ નિજાંસ્તાન્ પ્રીણ-  
યન્મક્તાન્વસંસ્તુઙ્ગજિદાલયે । અજ્ઞાનમહરત્નૃણાં તિમિરં તરણિર્યથા  
॥૫॥ મક્તૈઃ સમ્પ્રાર્થિતસ્તત્ર ચાતુર્માસ્યમુવાસ સઃ । મહાન્તમુત્સવં

### અધ્યાય ૨૧ મે.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન! શરધારપુરમાં તુંગજીત્ તથા વૈરિજીત  
નામના, ભગવાનના ચરણકમળના દૃઢ આશ્રયવાળા બે રાજકુમારો પોતાના  
પુરમાં પધારેલા શ્રીહરિની આદરથી સેવા કરવા લાગ્યા ॥૧॥ તેમાં  
પહેલા—તુંગજીત શ્રીહરિના ચરણકમળના સ્પર્શવાળા રજને પોતાના મસ્તક  
આદિક અવયવોમાં ધારણ કરવામાં અકૂરજીને સદૃશ હતા અને બીજા—  
વૈરિજીત કાર્યાકાર્યજ્ઞાન તથા શ્રીહરિના મહામહિમાજ્ઞાનમાં વિદૂરજીને સદૃશ  
હતા. અર્થાત્ આ બંને જણા પણ અનુક્રમે અકૂર-વિદૂરની પેઠે ભગવા  
નના ચરણરજનો મહિમા અને ભગવાનનો મહિમા જાણનારા હતા ॥૨॥  
તથા વૈરિભાઈ ભીમો હીકો વિગેરે બીજા પણ રાજવંશીઓ તથા બીજા  
કરિમ મૂકો હસન રયો હયજીત આદિક યવનો પણ દૃઢ નિશ્ચય કરી પરમ  
પ્રીતિથી શ્રીહરિની સેવા કરવા લાગ્યા ॥૩-૪॥ તુંગજીત ભૂપતિના ભવનમાં  
રહીને તે સર્વ ભક્તોને દર્શન આલાપણુ આદિકરૂપ સંશ્લેષથી આનંદ  
આપતા શ્રીહરિએ જેમ સૂર્ય ઉદય પામીને અંધકારને નાશ કરે તેમ સર્વ  
જનોનો અજ્ઞાનરૂપ અંધકાર સદુપદેશરૂપ પ્રકાશથી નાશ કરી નાંખ્યો  
॥૫॥ તે સર્વ કોઈ ભક્તોએ બહુ પ્રાર્થના કરવાથી શ્રીહરિ શરધારપુર-

૧ આ અધ્યાયમાં કામાદિદોષોમાં લોભદોષની અતિદુષ્ટતા ભગવાને સભામાં  
ઉપદેશ કરેલી અનુવાદ કરી છે.



ચક્રે જન્માષ્ટમ્યાં ચ પૂર્વવત્ ॥૬॥ દેશાન્તરેભ્યો ભક્તાશ્ચ તત્રાજ-  
ગ્મુઃ સહસ્રશઃ । સગૃહા અગૃહાશ્ચાપિ તદ્વિદક્ષાહતાન્તરાઃ ॥૭॥  
ઉપવાસં જાગરં ચ નિશિ કૃષ્ણાર્ચનં તથા । ભક્તૈઃ સહ હરિશ્ચક્રે  
સેતૂનાં પરિપાલકઃ ॥૮॥ સાધૂન્વિપ્રાંશ્ચ સન્તપ્ત્ય નવમ્યાં કૃતપા-  
રણઃ । આસસાદ સભાં રમ્યામપરાલે સતાંપતિઃ ॥૯॥ અથોપવિષ્ટં  
પરમાસને તં પ્રણમ્ય વિપ્રા નૃપ ! સાધવશ્ચ । યથોચિતં તસ્ય પુરો  
નિષેદુરન્યે જનાસ્તાનભિતશ્ચ સર્વે ॥૧૦॥ શ્રુણ્વત્સુ સર્વેષુ સદઃ-  
સ્થિતેષુ પ્રણમ્ય તં તન્નિકષોપવિશ્ય । વદ્ધાઞ્જલિસ્તુઙ્ગજિદૂર્જિત-  
શ્રીઃ પપ્રચ્છ સર્વાનુમતેન રાજા ॥૧૧॥ તુઙ્ગજિદુવાચ—ભગવન્નિહ  
દૃશ્યન્તે સર્વેષામપિ દેહિનામ્ । કામઃ ક્રોધસ્તથા લોભ ઇતિ વૈ

માંજ આતુર્માસ્ય-આષાઠ આદિક ચાર માસપર્યંત રહ્યા હતા. ત્યાં રહીને  
તેમણે ૧૮૬૧ ના સંવતમાં જન્માષ્ટમીનો મહોત્સવ માણાવદરના જેવો  
કરવાનો આરંભ્યો ॥૬॥ બહુ ગૃહસ્થ ભક્તો તથા ત્યાગિઓ પણ શ્રીહરિનાં  
દર્શનની ઇચ્છાથી આકર્ષિત અંતઃકરણવાળા થઈને દેશાંતરમાંથી તે મહો-  
ત્સવ ઉપર આવ્યા ॥૭॥ શાસ્ત્રોક્ત ધર્મમર્યાદાના પરિપાલક ભગવાને  
યથાવિધિ ઉપવાસ જાગરણ કૃષ્ણપૂજન આદિક જન્માષ્ટમીવ્રત ભક્તોની  
સાથે કર્યું ॥૮॥ તે પછી નવમીના પ્રાતઃકાળમાં સાધુ બ્રાહ્મણોને જમાડીને  
પોતે પારણાં કરીને તેજ દિવસના અપરાહ્નસમયે સંતોના પતિ આ ભગ-  
વાન સર્વોત્તમ સભામાં પધાર્યા ॥૯॥ હે નૃપ ! તે પછી સભાના મધ્યભા-  
ગમાં રહેલા પરમાસનમાં વિરાજેલા શ્રીહરિને સાધુઓ તથા વિપ્રો પ્રણામ  
કરી યથાયોગ્ય તેમની આગળ બેઠા તથા બીજા સર્વે જનો સાધુવિપ્રોની  
ચારે બાજુ યથાયોગ્ય બેઠા ॥૧૦॥ તે સમસ્ત ભક્તો ભગવાનનું વચનામૃત  
સાંભળવામાં સન્મુખ થતાં તુંગજીત્ રાજાએ ભગવાનને પ્રણામ કરી સમીપે  
બેસીને સભાસદ સર્વ જનોની સંમતિથી બે હાથ બેડીને ભગવાનને પ્રશ્ન  
પુછ્યો ॥૧૧॥ તુંગજીત પુછે છે—હે ભગવન્ ! આ લોકમાં સર્વ દેહિઓ-  
દેવ કે મનુષ્ય કે પશુ સર્વ કોઈ દેહધારિઓને સાધારણ આ ત્રણ વૈરિયો-  
કામ ક્રોધ તથા લોભ છે. તેતે મનુષ્યયોનિ કે દેવયોનિમાં પ્રવેશ કરતા તે

વૈરિણસ્ત્રયઃ ॥૧૨॥ બલિષ્ઠસ્તેષુ કઃ સ્વામિન્ ! યોઽવશ્યં હિ મુમુ-  
ક્ષુભિઃ । સર્વૈરુપાયૈર્જૈતવ્યસ્તન્નઃ કથય તત્ત્વતઃ ॥૧૩॥ સુવ્રત ઉવાચ—  
ઇતિ પૃષ્ઠઃ સ ભગવાન્મૂઘુજા તેન સંશયમ્ । મનોભિરામયા વાચા  
તં જગાદ જગત્પતિઃ ॥૧૪॥ શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—ત્રયોઽપિ શત્રવો  
હ્યેતે નૃણાં પ્રાણહરા મતાઃ । મન્યે બલાધિકં તેષુ લોભમેવ દુરા-  
સદમ્ ॥૧૫॥ વિજેતવ્યઃ પ્રયત્નેન સ ઇવાત્ર મુમુક્ષુભિઃ । પાપસ્વ-  
રૂપો ગૃહિભિસ્ત્યાગિભિસ્તુ વિશેષતઃ ॥૧૬॥ સાંસારિકપદાર્થેષુ યે  
લુબ્ધા નિતરાં નરાઃ । અચિરેણ વિનશ્યન્તિ તે નૂનં હતબુદ્ધયઃ  
॥૧૭॥ લોભનિષ્ઠાઃ સન્તિ દોષા મહાન્તો નિરયપ્રદાઃ । અધિષ્ઠાનં

આ જીવને પ્રહાર કરવા વૈરિવત્ પાછળ પાછળ જાય છે માટે આતો નિત્ય-  
વૈરિઓ છે ॥૧૨॥ હે સ્વામિન્ ! આ ત્રણમાં પણ પ્રબળ કયો વૈરી છે કે  
જે સર્વ ઉપાયોવડે મુમુક્ષુ જનોએ અવશ્ય જીતવા યોગ્ય છે, તે બલિષ્ઠ  
વૈરી તમો અમોને તત્ત્વથી કહો ॥૧૩॥

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! આ પ્રકારે તે રાજાએ સ્વસન્દેહ પ્રત્યે  
પુછેલા જગત્પતિ તે ભગવાન્ શ્રોતા જનોના મનને હરનારી વાણીથી રાજા  
પ્રત્યે બોલ્યા ॥૧૪॥ શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે રાજન્ ! પૂર્વોક્ત  
કામાદિ ત્રણેય શત્રુ-પ્રબળ રિપુઓ છે, કારણ કે-પાપમાં પ્રવર્તાવીને પુર-  
ષોને નીચી નીચી યોનિઓમાં લઈ જાય છે. કેવળ પરલોકમાં અનર્થ કર-  
નારા છે એટલુંજ નહિ કિંતુ આ લોકમાંજ મનુષ્યોના પ્રાણને હરનારા પણ  
છે. હિ-આ અર્થ રાવણ કીચક આદિકમાં પ્રસિદ્ધ છે. તે ત્રણમાં પણ  
લોભ તો વિશેષ પ્રબળ છે. તે પાપસ્વરૂપ લોભતો મુમુક્ષુ ગૃહસ્થોએ  
પ્રયત્નથી જીતવા યોગ્ય છે. ત્યાગિઓએતો વિશેષપણે જીતવા યોગ્ય છે,  
કારણ કે તેતો ત્યાગાશ્રમમાંથી ભ્રષ્ટ કરીને પ્રાયશ્ચિત્તથી પણ અપરિહાર્ય  
પાપને પેદા કરે છે ॥૧૫-૧૬॥ જે સાંસારિક ધનવસ્ત્રાદિ પદાર્થો અનુ-  
ભવ કરવાથી સંસૃતિનેજ એક કરનારા છે, તેમાં અત્યંત લોભીયા  
નરો અદ્ય કાળમાં વિનષ્ટ વિવેક થઈને નિશ્ચે નાશ પામી જાય છે. લોભમાં  
મોટામોટા બહુ દોષો રહેલા છે. આ મહાદોષો કેવળ લૌકિક અનર્થ

હિ પાપસ્ય લોભશ્ચાઘપ્રવર્તકઃ ॥૧૮॥ લોભાત્કામઃ પ્રભવતિ ક્રોધો  
લોભાન્ન જાયતે । મોહશ્ચેષ્યા મત્સરશ્ચ સર્વે લોભાત્પ્રવર્તતે ॥૧૯॥  
વિદ્યાવિનયસમ્પન્ના વિચ્યાતાશ્ચ તપસ્વિનઃ । મહર્ષયોઽપિ લોભેન  
બહવો દુર્ગતિં યયુઃ ॥૨૦॥ તથા હિરણ્યકશિપુપ્રમુખા યે સુરદ્વિ-  
ષઃ । ઇન્દ્રાદયો દેવતાશ્ચ લોભેનૈવ ક્ષયં યયુઃ ॥૨૧॥ કૌરવાણાં  
ક્ષયો જાતો લોભેન ચ મહામતે ! । અન્યેઽપિ બહવો ભૂપા લોભેન  
ભુવિ ચિક્ષિયુઃ ॥૨૨॥ તસ્માન્મદીયૈર્ન કાપિ લોભઃ કાર્યો હિ વ-  
સ્તુનિ । અર્થા અનર્થૈર્નિભૃતાઃ સન્ત્યેવેત્યપિ વેત્થ ચ ॥૨૩॥ ચૌર્યં

કરનારા છે એમજ નહિ કિંતુ નરકરૂપ અલૌકિક અનર્થના પણ કારણ છે.  
કેમકે લોભ પાપનું અધિષ્ઠાન-મુખ્ય સ્થાન છે. એમ શાથી? તો લોભ પા-  
પમાં પ્રવર્તવે છે. લોભની પાપમાં પ્રવર્તકતા તો વિશેષપણે કામાદિકની અ-  
ભિવૃદ્ધિમાં કારણપણાથી છે, તે હવે કહું છું—લોભ થકી કામ વિશેષપણે  
ઉદ્ભવે છે—લોભને લીધે અલભ્યમાં પણ કામ થાય છે. તે ન મળે  
તો ક્રોધ થાય છે. ક્રોધ પ્રવૃદ્ધિ પામતાં મોહ-કાર્યાકાર્યનું અપરિજ્ઞાન થાય  
છે. લોભથી પરની સમૃદ્ધિમાં ઇર્ષ્યા થાય છે. તે પછી પરની ઉપર મત્સર  
આવે છે ॥૧૭-૧૮॥ જે ક્રોધ વિદ્યાવિનયે સંપન્ન છે, જે તપસ્વિઓ છે,  
જે મહર્ષિઓ છે, જે ઇન્દ્રાદિ દેવો છે, જે હિરણ્યકશિપુ આદિક અસુરો છે,  
આ સર્વ ક્રોધ લોભથી દુર્ગતિને પામ્યા છે ॥૨૦-૨૧॥ હે મહામતે! કૌરવો  
લોભથી વિશેષપણે ક્ષય પામ્યા છે. એ રીતે બીજા બહુ રાજાઓ લોભથી ક્ષય  
થઈ ગયા છે ॥૨૨॥ માટે મારા આશ્રિતોએ ક્રોધપણ પદાર્થમાં લોભ કરવો  
નહિ. સર્વ પદાર્થોની ઉત્પત્તિમાં નિદાન હોવાથી ધન સર્વ પદાર્થો મધ્યે અ-  
ધિક દોષાશ્રય છે એમ હવે કહે છે—અર્થ (ધન) અનર્થ-ચોરી વિગેરેથી  
પરિપૂર્ણ છે એમપણ તમો જાણો. એકપણ અર્થ અનર્થ વિનાનો નથી, કેમકે—  
અર્થને અર્થે ચોરી, અર્થને માટે હિંસા, અર્થને માટે અસત્યભાષણ, અર્થ-  
માટે અથવા અર્થે કરીને દંભ, અર્થને માટે અથવા અર્થે કરીને કામ, અર્થને  
અર્થે ક્રોધ, અર્થે કરીને ગર્વ તથા મદ, અર્થને માટે ભેદ, અર્થને માટે વૈર,  
અર્થને માટે અવિશ્વાસ, અર્થને વાસ્તે સ્પર્ધા, અર્થે કરીને ત્રણ વ્યસનો,

હિંસાઽનૃતં દમ્ભઃ કામઃ ક્રોધઃ સ્મયો મદઃ । મેદો વૈરમવિશ્વાસઃ  
સંસ્પર્ધા વ્યસનત્રયમ્ ॥૨૪॥ एते पञ्चदशानर्था वर्तन्तेऽर्थेषु भू-  
पते ! । अन्येऽपि बहवः सन्ति दोषा ह्यर्थाश्रिताः खलु ॥२५॥ ત-  
સ્માદનર્થમર્થાલ્પ્યં વિદિત્વૈવ મદાશ્રિતઃ । તત્રાસક્તિં ન કુર્વૌત  
કૃષ્ણભક્ત્યન્તરાયકે ॥૨૬॥ सुप्रत उवाच—दौरात्म्यमिति लोभस्य  
श्रुत्वा भगवतोदितम् । स राजा मुनयश्चान्ये गृहिणोऽपि मुदं  
ययुः ॥२७॥ तत आज्ञापयामास भक्तान् देशान्तरागतान् । प्रा-  
तर्यायात विषयान् स्वस्वान्सर्व इति प्रभुः ॥२८॥ तदा कार्यायन-  
ग्रामादागतस्तत्र सन्मतिः । खट्वाङ्गो नाम राजर्षिस्तं प्रार्थयितु-  
मुत्थितः ॥२९॥ स हि भक्तो धर्मनिष्ठो नैष्ठिकं व्रतमास्थितः । म-

( સ્ત્રી દૂત મદ ) ઇત્યાદિ અનેક અનર્થોથી ભરપુર અર્થો છે, માટે મને અનુસરનારાઓએ ક્યારેયપણ કશામાં લોભ કરવો નહિ ॥૨૩-૨૪॥ હે ભૂપતે ! કેવળ આટલાજ અનર્થો અર્થોમાં રહ્યા છે એમ નહિ, બીજાં પણ બહુ દોષો રહ્યા છે ॥૨૫॥ જે અનર્થજ છે એજ ‘અર્થ’ એમ વ્યતિરેક ઉક્તિથી વ્યવહાર થાય છે, આવા અનર્થમાં કોણ આસક્તિને કરે ? કોઈ પણ નહિ. માટે મારો આશ્રિત અર્થતત્ત્વને અનર્થલક્ષણ જાણીને ભગવદ્ભક્તિમાં અંતરાયભૂત અર્થમાં લોભરૂપ આસક્તિને નજ કરે ‘અર્થાનામર્જને દુઃખમ-  
ર્જિતાનાં ચ રક્ષણે । નાશે દુઃખં વ્યયે દુઃખં ધિગર્થં દુઃખમાજનમ્ ॥ સ્ત્રીકામા  
ધનકામાશ્ચ કિં ન કુર્વન્તિ પાતકમ્’ એવી અભિયુક્તિ પણ છે ॥૨૬॥

સુપ્રતઃકપિ કહેછે—હે રાજન ! આ પ્રકારે ભગવાને કહેલું લોભનું દૌષ્ટ્ય સાંભળી જાણીને તુંગજીવ રાજા, મુનિઓ તથા બીજા ગૃહસ્થો પણ મહા આનંદને પામ્યા ॥૨૭॥ તે પછી શ્રીહરિએ ‘જેજે દેશમાંથી તમો આવ્યા હોય તેતે દેશપ્રત્યે પ્રાતઃકાળમાં જાઓ’ એમ ત્યાં આવેલા ભક્તોને આજ્ઞા આપી ॥૨૮॥

તે સમયે કારીયાણી ગામથી તે શરધાર પુરમાં જન્માષ્ટમીના ઉત્સવમાં શ્રીહરિનાં દર્શન કરવા આવેલા, શુભઅુદ્ધિવાળા, ખટ્વાંગ નામના રાજર્ષિ શ્રીહરિની પ્રાર્થના કરવા ઉભા થયા ॥૨૯॥ જે રાજર્ષિ ધર્મકનિષ્ઠ, નૈષ્ઠિક-

કરાલયપુર્યાં પ્રાગ્જન્માષ્ટમ્યામુપાગતઃ ॥૩૦॥ તત્ર પ્રતાપં ચ હરે-  
દૃષ્ટ્વા તચ્છિધ્યતાં ગતઃ । કૃષ્ણવાર્તાસુ નિપુણો જિતેન્દ્રિય ઉદાર-  
ધીઃ ॥૩૧॥ મણિમદ્રપુરે ચાસૌ જન્માષ્ટમ્યાં પુનર્નૃપ ! । આગતોઽ-  
પ્યાજ્ઞયેશસ્ય ગતો નિજનિકેતનમ્ ॥૩૨॥ પુનરત્રાગતસ્તં ચ  
નેતુકામો નિજાલયમ્ । તદન્તિકમુપેત્યાસૌ નત્વા પ્રાજ્ઞલિર-  
બ્રવીત્ ॥૩૩॥ શ્વટ્ઠાઙ્ગ ઉવાચ—ભગવંસ્તવ દાસોઽસ્મિ ત્વં ચા-  
સ્યાત્મીયવત્સલઃ । આયાતુમર્હસિ ગ્રામં મદીયં કૃપયા મયિ  
॥૩૪॥ સેવનેન તવ સ્વીયં સાનુગસ્ય ધનાદિકમ્ । સફલં હિ વિ-  
ધિત્સામિ માનુષં ચ જનુર્નિજમ્ ॥૩૫॥ સુવ્રત ઉવાચ—एवં सम्प्रा-

વ્રતનિષ્ઠ અને પરોક્ષપણે શ્રીકૃષ્ણને ભજતા હતા. આ રાજર્ષિ પ્રથમ માંગરોળ પુરમાં જન્માષ્ટમીના ઉત્સવ સમયે ભગવાનના ચરણભૂળને પા-  
મીને ત્યાં ભગવાનનો પ્રભાવ પ્રત્યક્ષ કરવાથી તેમના ચરણકમળનોજ એક  
સમાશ્રય કરવારૂપ શિષ્યભાવને પામ્યા હતા. સાક્ષાત્કરેલા ભગવાનની  
જનો આગળ વાર્તા કરવામાં અતિસમર્થ, જીતેન્દ્રિય, ઉદાર શુદ્ધિવાળા  
આ રાજર્ષિ પ્રથમ માણાવદરમાં જન્માષ્ટમીના ઉત્સવ ઉપર ફરીથી પણ  
ભગવાનની સમીપે આવીને ભગવાને આજ્ઞા આપવાથી પાછા પોતાને  
ઘેર ગયા હતા. આ રાજર્ષિ પોતાના ગામમાં ભગવાનને પધરાવા માટે  
કારીયાણી ગામથકી ફરી (ત્રીજીવાર) આવીને સભામાં ઉઠીને ભગવાનની  
સમીપે જઈને પ્રણામ કરી એ હાથ બેડીને બોલ્યા ॥૩૦-૩૩॥ ખડ્વાંગ  
રાજર્ષિ કહેછે—હે ભગવન્ ! હું આપનો દાસ છું અને તમો આત્મીય  
લક્તો ઉપર વત્સળ-ગાય વત્સમાંજ જેમ એમ સેહાર્દ્ર હૃદયવાળા છો.  
માટે મારી ઉપર કૃપા કરીને આપ આપના આત્મીય દાસના ગ્રામપ્રત્યે પધા-  
રવાને યોગ્ય છો. વત્સળતાથી અને કૃપાથી તમો પધારવાને યોગ્ય છો, મારી  
પ્રાર્થનાતો મિષમાત્ર છે ॥૩૪॥ હે સ્વામિન્ ! સપરિવાર આપ સ્વામિની  
સેવાથી આ મનુષ્ય દેહને તથા દેહાનુબન્ધિ અનુયાયિઓને તથા એ  
અનેના અનુબન્ધિ ધન-ભોગ્યવસ્તુને તથા નિજ-આત્મા સ્વસ્વરૂપને  
સફળ કરવા ઈચ્છું છું ॥૩૫॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! આ

થિતસ્તેન પ્રસન્નો હરિરબ્રવીત્ । આયાસ્યામિ તવ ગ્રામં રાજર્ષે !  
નાત્ર સંશયઃ ॥૩૬॥ સામ્પ્રતં તુ મયા સ્થાતું પ્રતિજ્ઞાતમિહાસ્ત્ય-  
તઃ । પ્રબોધન્યુત્સવં કૃત્વા તત્રાયાસ્યામ્યહં સ્વલુ ॥૩૭॥ इत्थं  
પ્રસન્નમનસા હરિણોદિતે તં નત્વા પ્રહૃષ્ટ ઉદિતે તરણૌ દશમ્યા-  
મ્ । ગન્તું તતઃ સ નિરગાત્રપતે ! સ્વલેટં પ્રાપ્ત્વ દુર્ગપુરમધ્વગતં  
પરેદ્યુઃ ॥૩૮॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे द्वितीयप्रकरणे  
લોભદોષનિરૂપણનામૈકવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૧॥

સુવ્રત ઉવાચ—અસ્તિ પશ્ચિમપશ્ચાલદેશેષુ જનપાવની । ઉન્મત્ત-

પ્રકારે ખટ્વાંગ રાજાએ પ્રાર્થના કરેલા ભગવાન્ પ્રસન્ન થઈને બોલ્યા કે-  
હે રાજર્ષે ! તમારા ગામમાં હું આવીશ એમાં સંશય નથી. પરંતુ હમણાંતો  
ચાર્તુમાસ્યપર્યંત અહીંજ રહેવાની મેં પ્રતિજ્ઞા કરી છે તો પ્રતિજ્ઞાને પરિ-  
પૂર્ણ કરી પ્રબોધનીનો ઉત્સવ અહીંજ કરીને, તમારા કારીયાણી ગામે  
જરૂર આવીશ ॥૩૬-૩૭॥ હે નૃપતે ! આ પ્રકારે પ્રસન્ન મનથી શ્રીહરિએ  
કહ્યું એટલે પ્રહર્ષ પામેલા રાજર્ષિ તેમને નમસ્કાર કરી પોતાના ગામે  
જવા માટે શરધારપુરથી દશમીને દિવસે સૂર્યોદય થતાં નીકળ્યા તે એકા-  
દશીને દિવસે પોતાના ગામના માર્ગમાં આવતા દુર્ગપુરને પામ્યા ॥૩૮॥  
इति श्रीसत्सङ्गिजीवने...द्वितीयप्रकरणे लोभदोषनिर्मुपणनामै-  
कविंशोऽध्यायः ॥२१॥

### અધ્યાય ૨૨ મો.

સુવ્રતઃપિ કહેછે—હે રાજન્ ! પશ્ચિમ દિશામાં આવેલા પાંચાળ  
દેશોમાં દુષ્ટ નિંદા પાપી આદિક જનોને પણ મનસ્વીપણે પવિત્ર કરનારી  
હોવાથી ‘ઉન્મત્તગંગા’ એવી સાર્થક સંજ્ઞાથી પ્રસિદ્ધ, નિર્મળ જળ જેનું  
છે, જનપાવની—કેવળ બીજા જળને સાધારણ કે શરદ્ઋતુને લીધે થતી  
નિર્મળતા નહિ કિંતુ અસાધારણ બીજાપણ નિર્મળતા છે. શી ? તો જનોને

૧ આ અધ્યાયમાં અભયરાજાએ ભગવાનના અવતારનો હેતુ સ્પષ્ટાસાર્ય  
પ્રમાણથી વિચારેલો વર્ણન કર્યો છે.



ગજ્ઞેતિ નદી વિખ્યાતા નિર્મલોદકા ॥૧॥ યસ્યાં ચક્રે જલક્રીડાં  
 મુનિભિઃ સહ સોઽચ્યુતઃ । સ્નાનં ચ બહુશસ્ત્રેન મહાપાતકહૃજ્જલા  
 ॥૨॥ તસ્યાસ્તટેઽતિપુણ્યાયાઃ સરિતો દુર્ગસંશ્ચિતમ્ । પુરં તદસ્તિ  
 નૃપતે ! ચાતુર્વર્ણ્યજનાશ્રયમ્ ॥૩॥ દ્વારિકાનગરસ્યાસીઘચ્છાસ્વા-  
 નગરં પુરા । ક્રીડાસ્થાનં ભગવતો વસુદેવાત્મજસ્ય ચ ॥૪॥ તત્રા-  
 સીદમયો નામ્ના નૃપતિર્ભક્તિમાન્હરૌ । ક્ષાત્રધર્મરતઃ શૂરઃ સચ્છા-  
 સ્ત્રશ્રવણાદરઃ ॥૫॥ કરિયાનપુરેશસ્ય નાગેશનૃપતેઃ સુતામ્ । સ  
 પૂર્ણાશ્વસ્ત્રિયાં જાતામુપયેમે સુરપ્રભામ્ ॥૬॥ બુદ્ધદાશ્વપુરેશસ્ય  
 તનયાં રણગામિનઃ । સોમાદેવીતિ વિખ્યાતામુપયેમેઽપરાં ચ સઃ  
 ॥૭॥ પતિવ્રતાધર્મનિષ્ઠે ડમે અપિ વભૂવતુઃ । સુરપ્રભાયાં તત્રાસી-

પાવન કરવારૂપ છે. એટલે સ્નાનાદિ કરનારા જનોને પાપના પ્રણાશથી  
 નિર્મળ કરનારી એવી એક નદી વર્તે છે ॥૧॥ આ નદીનો આવો વૈભવ શાથી ?  
 તો કહે છે કે-જે ઉન્મત્તગંગામાં અચ્યુત ભગવાને બહુવાર સ્નાન કર્યું  
 છે અને પોતાના ચરણના એકાંતિક ભક્ત મુનિઓ સાથે અનેકવાર જળ-  
 ક્રીડા કરી છે. તો પુરૂષોત્તમના અંગસંગને લીધે અને તેમના એકાંતિક  
 ભક્ત મુનિજનોના અંગસંગને લીધે આનો સમસ્ત પાપોને ટાળી નાંખવા-  
 રૂપ મહા વૈભવ છે ॥૨॥ હે નૃપતે ! તે આ અતિપુણ્ય નદીના તટમાં  
 દુર્ગ નામનું, બ્રાહ્મણાદિ ચાર વર્ણનો જેમાં નિવાસ છે, એવું એક પ્રસિદ્ધ પુર  
 વર્તે છે. જે પુર પૂર્વે દ્વારિકાનું શાખાનગર થઈને ભગવાન વાસુદેવનું ક્રીડા-  
 સ્થાન થએલું હતું ॥૩-૪॥ આ દુર્ગપુરમાં ભગવાનવિષે ભક્તિનિષ્ઠાવાળા,  
 પ્રજાપરિપાલનાદિરૂપ ક્ષાત્રધર્મમાં નિષ્ઠાવાળા, મહાશૂરવીર, સચ્છાસ્ત્રોના  
 શ્રવણમાં સમધિક આદરવાળા અભયનામના એક નૃપતિ હતા ॥૫॥ આ  
 અભય રાજા કરીયાણા નામના નગરના અધિપતિ નાગેશ નામના નૃપતિની  
 પૂર્ણા નામની પત્નીમાં ઉત્પન્ન થએલી સુરપ્રભા નામની પુત્રીને પરણ્યા  
 હતા ॥૬॥ તથા ઓટાદપુરના અધિપતિ રણગામિ નામના નૃપની પુત્રી  
 સોમાદેવી નામથી પ્રખ્યાત બીજી પત્નીને પરણ્યા હતા ॥૭॥ બન્ને  
 પત્નીયો પતિવ્રતાધર્મમાં નિષ્ઠાવાળી હતી. તેમને મધ્યે મોટી સુરપ્રભા

તસ્ય કન્યાચતુષ્ટયમ્ ॥૮॥ આદ્યા તત્ર જયાસંજ્ઞા દ્વિતીયા લલિ-  
તા તથા । પાશ્ચાલી ચ તૃતીયોક્તા નાનીસંજ્ઞા તથાન્તિમા ॥૯॥  
સોમાદેવ્યાં વમૂવૈકો ગુણવાનુત્તમઃ સુતઃ । સુશીલો મૃદુવાક્  
શાન્તઃ પ્રહ્લાદ ઇવ સન્મતિઃ ॥૧૦॥ જયા ચ લલિતા તત્ર મગિન્યૌ  
દ્વે મહામતી । બાલ્યે વૈધવ્યમાપન્ને વિરક્તે વિષયેષુ ચ ॥૧૧॥ ઉ-  
રીકૃતબ્રહ્મચર્યૈ કૃચ્છ્રાદિવ્રતતત્પરે । આસ્તાં સ્વધર્મનિષ્ઠે ચ પિતૃ-  
વેદમકૃતસ્થિતી ॥૧૨॥ રાજ્ઞઃ સ્વસાઽઽસીત્સોમાખ્યા શાલકો ગા-  
લવાભિધઃ । સર્વેઽપ્યેતે સ્વધર્મસ્થાઃ કૃષ્ણભક્તિપરાસ્તથા ॥૧૩॥  
एतैः सह स भूपालः प्रत्यहं नियमेन च । श्रीमद्भागवतं राज-  
ञ्छुश्राव परमादरात् ॥૧૪॥ શ્રુતાં કથાં મગવતઃ સજ્જત્ય નિશિ

ભાર્યામાં અભય ભૂપતિને ચાર કન્યાઓ ઉત્પન્ન થઈ હતી. તેમાં પહેલી  
જયા બીજી લલિતા ત્રીજી પાંચાળી અને ચોથી નાની નામની હતી.  
બીજી સોમાદેવી પત્નીમાં અભય રાજાને પ્રહ્લાદ જેવા સદ્બુદ્ધિવાળા, ગુણના  
એક નિધિરૂપ, સુશીલ, સ્વભાવે શાંત, ક્રોધભળ બોલનારા, ગુણથીજ જેમ  
એમ નામથી પણ ઉત્તમ એક પુત્ર હતો ॥૮-૧૦॥ ચાર કન્યાઓમાં જયા  
લલિતા અને બહેનો મહાશુદ્ધિશાળી, બાલ્ય વયમાંજ વૈધવ્યને પામેલાં, વિષ-  
યોથકી વિરક્ત, બ્રહ્મચર્યવ્રતમાં દૃઢ નિષ્ઠાવાળાં, કૃચ્છ્રાદિવ્રતપરાયણ, યથા-  
શાસ્ત્ર વિધવાધર્મમાંજ એક સ્થિતિવાળાં, પિતાના ઘરમાંજ સ્થિતિ કરી  
રહેલાં હતાં ॥૧૧-૧૨॥ આ અભયરાજાને સોમા નામની બહેન હતી.  
શાલક ( કનિષ્ઠ પત્નીનો ભાઈ ) ગાલવ નામનો હતો. પૂર્વોક્ત અભયરાજા  
આદિક સર્વે પણ સ્વસ્વધર્મમાર્ગમાં પરમ પ્રીતિવાળા અને કૃષ્ણભક્તિ-  
પરાયણ હતા. કૃષ્ણમાં ભક્તિજ એમને અતિશય સ્વાદુ પુરૂષાર્થ હતો પણ  
તેનાથી સાધ્ય બીજો કોઈ પુરૂષાર્થ હતો નહિ ॥૧૩॥ હે રાજન્ ! અભય  
ભૂપાળ આ આત્મીય વર્ગ સાથે પ્રતિદિન નિયમથી શ્રીમદ્ભાગવત પુરા-  
ણને પરમ આદરથી સાંભળવા લાગ્યા ॥૧૪॥ દિવસે પૌરાણિકના મુખ્યથકી  
સાંભળેલી ભગવત્કથાને પોતાના સંબન્ધિ જનો સાથે રાત્રિએ મળીને અનુ-  
વાદરૂપે કહેતા હતા અને ચિત્તમાં તે કથાનો વારંવાર વિચાર-મનન કરતા

તૈઃ સહ । કથયામાસ ચિત્તે ચ મુહુસ્તાં સ વ્યચિન્તયત્ ॥૧૫॥  
શ્રુત્વા પુરાણં સકલં દત્ત્વા વિપ્રાય દક્ષિણામ્ । પુનસ્તદશ્રુણોત્પ્રી-  
ત્યા ચક્ર એવં સ સપ્તશઃ ॥૧૬॥ યર્હિં યર્હ્યશ્રુણોત્તચ્ચ તર્હિં તર્હિં  
વ્યચિન્તયત્ । યદા યદા હિ ધર્મસ્યેત્યાદિપદ્યાર્થમાત્મનિ ॥૧૭॥  
અધર્મોપચયો યર્હિં સ્યાદ્ધર્મોપચયો ભુવિ । તદાવતારં ભગવાન્  
ગૃહ્ણાતીત્યેવ નિશ્ચયઃ ॥૧૮॥ અધર્મઃ સામ્પ્રતં ભૂમૌ વિવૃદ્ધો દૃશ્યતે  
નૃપુ । અતો હર્યવતારસ્ય કાલોઽયમિત્યવૈદ્ હૃદિ ॥૧૯॥ અયમેવ  
પ્રતિદિનં વિચારસ્તસ્ય ચેતસિ । અવર્તત નરેશસ્ય વિરક્તિં સમુપે-  
યુષઃ ॥૨૦॥ એકદા શ્રાવણે માસિ કૃષ્ણૈકાદશિકાદિને । મહોપ-  
ચારૈઃ કૃષ્ણસ્ય પૂજાં સ વિધિનાઽકરોત્ ॥૨૧॥ એકાદશીવ્રતપ્રો-  
ક્તાન્નિયમાન્ પાલયન્ સ ચ । પૂજાન્તે કૃષ્ણપદ્યાનિ ગાપયામાસ  
ભૂરિશઃ ॥૨૨॥ અપરાહ્ને ભાગવર્તીં ગીતાં શુશ્રાવ સાદરમ્ । ક-

હતા ॥૧૫॥ શ્રીમદ્ભાગવત પુરાણુને સમગ્રપણે સાંભળીને પુરાણુવક્તા  
વિપ્રને દક્ષિણા આપીને, ફરીથી તેજ પુરાણુને તે પૌરાણિકથકી પ્રીતિથી  
સાંભળવા લાગ્યા. એરીતે રાત્રીએ સાતવાર તે પુરાણુનું શ્રવણુ કર્યું ॥૧૬॥  
અભય રાત્રી જ્યારે જ્યારે શ્રીમદ્ભાગવત પુરાણુને સાંભળે ત્યારે ત્યારે  
'યદા યદા હિ ધર્મસ્ય ક્ષયો વૃદ્ધિશ્ચ પામ્મનઃ । તદા તુ ભગવાનીશ આત્માનં  
સૃજતે હરિઃ' ઈત્યાદિ શ્લોકોનો અર્થ મનમાં એમ વિચારતા હતા કે-પૃથ્વી  
ઉપર જ્યારે અધર્મની અભિવૃદ્ધિ થાય અને ધર્મનો ક્ષય થાય ત્યારે ભગ-  
વાન્ વાસુદેવ અવશ્ય અવતરે છે, એવો વિનિશ્ચયજ છે. હમણાં તો ભૂમિ  
ઉપર મનુષ્યોમાં અધર્મ અભિવૃદ્ધિ પામેલો દેખાય છે માટે નિશ્ચે આ  
ભગવાનના અવતારનો સમયજ છે એમ મનમાં માનવા લાગ્યા ॥૧૭-૧૮॥  
વિષયો થકી વિરક્ત આ અભય નરેશના મનમાં આનો આજ વિચાર પ્રતિદિન  
અનુવર્તવા લાગ્યો ॥૨૦॥ તે પછી કોઈ સમયે શ્રાવણમાસના શુકલ પક્ષની  
એકાદશી તિથિએ અભયરાત્રીએ યથાવિધિ મહોપચારથી શ્રીકૃષ્ણની પૂજા  
કરી અને એકાદશીવ્રતમાં પાળવાના આહિંસા આદિક નિયમોને પાળવા-  
પૂર્વક પૂજાને અંતે અહુ કૃષ્ણપદ્યો ( કીર્તનો ) ગવરાવ્યાં ॥૨૧-૨૨॥ અપોર

થાન્તે ભગવદ્વાર્તામકરોત્સ્વયમેવ ચ ॥૨૩॥ શૃણ્વન્તુ બન્ધવઃ સર્વે  
વદામિ સ્વમનોગતમ્ । શ્રેયઃ સ્યાદિહ સર્વેષાં ભક્ત્યા કૃષ્ણસ્ય વૈ  
નૃણામ્ ॥૨૪॥ પ્રત્યક્ષકૃષ્ણે ભક્તિસ્તુ સઘ એવ ફલપ્રદા । પ્રતિ-  
માયાં તસ્ય સા ચ ચિરેણ ફલદા મતા ॥૨૫॥ ધન્યા હિ પુરુષા  
લોકે યૈઃ સાક્ષાત્કૃષ્ણ ઈક્ષિતઃ । પૂજિતશ્ચ યથાશક્તિ પ્રાપ્તાસ્તે તુ  
પરાં ગતિમ્ ॥૨૬॥ અવતારો ભવેદ્યર્હિ કૃષ્ણસ્ય ધરણીતલે । તર્હિ  
પ્રત્યક્ષભક્તિઃ સ્યાદુર્લભા સા તુ દેહિનામ્ ॥૨૭॥ અવતારસ્ય હેતુ-

પછી શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા આદરપૂર્વક સાંભળી. સાંભળીને કથાને અંતે  
પોતેજ પોતાના સંબન્ધિજન સમક્ષ ભગવાનસંબન્ધી વાર્તા કરી ॥૨૩॥ તે  
વાર્તા પચીશ શ્લોકથી કહે છે—હે બન્ધવઃ ! હમણાં હું મારા મનમાં  
રહેલો વિચાર કહું છું, તેને તમો બધાય બન્ધુઓ સાંભળો. આ ભૂમિમાં  
સર્વ મનુષ્યોને કૃષ્ણમાં ભક્તિથી શ્રેય થાયજ એમાં સંશય નથી, કિંતુ કૃષ્ણ  
જ્યારે સાક્ષાત્ અવતરીને નયનગોચર હોય ત્યારે તેમાં પ્રવર્તેલી ભક્તિ જેમ  
સ્વયં પ્રવૃદ્ધિ પામીને કલ્યાણને સ્વલ્પ સમયમાં આપે તેમ પ્રતિમામાં  
પરોક્ષ કૃષ્ણમાં કરાતી ભક્તિ અલ્પ કાળમાં ફળ આપનારી થાય નહિ.  
કેમકે પરોક્ષ કૃષ્ણમાં ભાવબન્ધ થવો તે અતિશય પ્રબળ વિપરીત વાસના  
વાસિત ચિત્તવાળાને દુષ્પ્રાપ છે. અપરોક્ષ કૃષ્ણમાં તો અસાધારણ, સર્વના  
મનોનેત્રને આકર્ષણ કરનારા દિવ્યરૂપ દિવ્યગુણ આદિકના અનુભવથી ભાવ-  
બન્ધ સુગમ છે, તેનાથી ભક્તિની અભિવૃદ્ધિ થાય, તે પછી સાક્ષાત્સેવાથી  
નિઃશ્રેયસલાભ સુગમ થાય, જે (અકૂર આદિક) પુરૂષોએ સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણનું  
દર્શન કર્યું છે અને યથાધિકાર યથાવિધિ સેવા કરી છે તે પુરૂષો તો ધન્ય-  
કૃતાર્થ થયા છે. તેમણે તેજસમયે પરાગતિ પામી છે ॥૨૪-૨૬॥ ભૂતળમાં  
જે કૃષ્ણનો અવતાર ફરીથી થાય તો પ્રત્યક્ષવિષય થએલા કૃષ્ણમાં પ્રત્યક્ષ-  
લક્ષણા ભક્તિ સિદ્ધ થાય. પરાવર પરમાત્માનું પ્રત્યક્ષ દર્શન થતાં હૃદય-  
ચંચિ ભેદાય, સર્વસંશયો છેદાય અને કર્મો પણ ક્ષય પામે. કર્મને અનુસારે  
વારંવાર દેહયોગને પામનારાઓને આ કેમ ઘટે ? કેમકે ક્યારેકજ ભગ-  
વાનનું અવતરણ થાય છે, માટે પ્રત્યક્ષભક્તિ દુર્લભ છે ॥૨૭॥ અથાપિ

સ્તુ કૃષ્ણસ્યાધર્મપુષ્ટતા । મુવિ ધર્મસ્ય ચ ગ્લાનિરત્ર કૃષ્ણવચો  
 બ્રુવે ॥૨૮॥ યદા યદા હિ ધર્મસ્ય ગ્લાનિર્ભવતિ ભારત ! । અભ્યુત્થા-  
 નમધર્મસ્ય તદાત્માનં સૃજામ્યહમ્ ॥૨૯॥ પરિત્રાણાય સાધૂનાં  
 વિનાશાય ચ દુષ્કૃતામ્ । ધર્મસંસ્થાપનાર્થાય સમ્ભવામિ યુગે  
 યુગે ॥૩૦॥ આરમ્ભે હિ કલેઃ પૂર્વમધર્મોઽતિવ્યવર્ધત । તદા  
 કૃષ્ણઃ સ્વયં જજ્ઞે દેવક્યાં વસુદેવતઃ ॥૩૧॥ અધર્માશ્રયિણો હત્વા  
 સોઽસુરાંશ્ચ સહસ્રશઃ । વર્ણાશ્રમોચિતં ધર્મં ભૂમૌ સમ્યગપ્રથત  
 ॥૩૨॥ પરીક્ષિત્સહદેવાદ્યૈ રિપુઞ્જયસમાપનૈઃ । ચન્દ્રવંશ્યૈ રક્ષિતા  
 વૈ તન્મર્યાદા તતો નૃપૈઃ ॥૩૩॥ બૃહદ્રણાદિભિર્ભૂપૈઃ સુમિત્રચરમૈ-  
 સ્તથા । રક્ષિતા સૂર્યવંશ્યૈશ્ચ મર્યાદા સા સ્વશક્તિઃ ॥૩૪॥ કાલે-  
 ન ક્ષીયમાણાઽથ વિક્રમાર્કેણ ભૂભુજા । શાલિવાહનનામ્ના ચ

અવતારનો હેતુ નિરૂપણ કરતાં અવતારનો આ અવસર છે એમ હું માનું  
 છું. અવતારધારણમાં હેતુ તો આજ છે. શો ? તો ભૂમિમાં ધર્મની ગ્લાનિ  
 અને અધર્મની અભિવૃદ્ધિ થાય. આ આખતમાં અર્જુનના પ્રત્યે શ્રીકૃષ્ણે  
 ગીતામાં કહેલું વચન કહું છું-‘યદા યદા હિ ધર્મસ્ય ગ્લાનિર્ભવતિ ભારત ! ।  
 અભ્યુત્થાનમધર્મસ્ય તદાત્માનં સૃજામ્યહમ્ ॥ પરિત્રાણાય સાધૂનાં વિના-  
 શાય ચ દુષ્કૃતામ્ । ધર્મસંસ્થાપનાર્થાય સમ્ભવામિ યુગે યુગે ॥’ ઇત્યાદિ  
 ॥૨૮-૩૦॥ પૂર્વે કલિયુગના આરંભમાં-દ્વાપરને અંતે અધર્મની અતિ  
 અભિવૃદ્ધિ થતાં દેવકીમાં વસુદેવથકી સ્વયં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પ્રકટ થયા  
 હતા. પ્રકટ થઈને ભગવાને અધર્મિષ્ઠ અપરિમિત અસુરોનો નાશ કરીને,  
 ભૂમિમાં વર્ણાશ્રમોચિત ધર્મની સારીરીતે સ્થાપના કરી હતી ॥૩૧-૩૨॥  
 શ્રીકૃષ્ણ અંતર્ધાન થઈ ગયા પછી તેમણે પ્રતિષ્ઠાપન કરેલો ધર્મમાર્ગ પરી-  
 ક્ષિત્ સહદેવ પ્રથમ જેમાં છે અને રિપુંજયરાજ અંતે જેમાં છે એવા ચંદ્ર-  
 વંશી રાજાઓએ સારીરીતે રક્ષણ કર્યો હતો તથા બૃહદ્રણ આદિ જેમાં છે  
 અને સુમિત્ર રાજા અંતે જેમાં છે એવા સૂર્યવંશી રાજાઓએ તે ધર્મમાર્ગ  
 સારીરીતે રક્ષણ કર્યો હતો ॥૩૩-૩૪॥ તે પછી કાળક્રમે ક્ષય પામતો તે  
 ધર્મમાર્ગ વિક્રમાર્ક શાલિવાહન આદિક નૃપોએ યથાર્થ રક્ષણ કર્યો હતો

યથાવત્સા સુરક્ષિતા ॥૩૫॥ તતઃ શ્રીશંકરાચાર્યો નાસ્તિકાદી-  
ન્વિજિત્ય ચ । ધરણ્યાં સ્વપ્રતાપેન ધર્મસેતૂનતિષ્ઠિપત્ ॥૩૬॥ વિ-  
ષ્ણુસ્વામી તતો રામાનુજાચાર્યશ્ચ વીર્યવાન્ । મધ્વાચાર્યશ્ચ નિ-  
મ્બાર્કો ધર્માધ્વાનમપીપલન્ ॥૩૭॥ તતઃ શ્રીવલ્લભાચાર્યઃ સહ  
ગોસ્વામિના ભુવિ । અપાલયદ્ધર્મસેતૂન્ કૃષ્ણભક્તિ પ્રવર્તયન્ ॥૩૮॥  
તયોરિતોઽન્તર્હિતયોઃ કલિઃ પ્રાપ્તવલોઽય તુ । સાધર્મઃ સમ્પ્રવૃ-  
ત્તોઽસ્તિ ગૃહિત્યાગિનૃપાદિષુ ॥૩૯॥ પ્રાપ્તોઽસ્તિ ધર્મઃ સાદ્ધર્મ્યં નૃપુ  
વર્ણાશ્રમાત્મકઃ । અધર્મરુચયઃ સન્તિ પ્રાયશો હ્યુત્તમા જનાઃ  
॥૪૦॥ શૂદ્રા દ્વિજસમાચારાઃ શૂદ્રાચારા દ્વિજાતયઃ । ત્યાગિનઃ  
સગૃહાઃ પ્રાયો ગૃહિણો મિશ્રુકા इव ॥૪૧॥ પતિવ્રતાધર્મહીના વ્ય-

॥૩૫॥ તે પછી શ્રીશંકરાચાર્યે નાસ્તિક આદિકોને જીતીને પોતાના પ્રતાપથી  
પૃથ્વીમાં ધર્મમર્યાદા સ્થાપી હતી ॥૩૬॥ તે પછી અતિસમર્થ વિષ્ણુસ્વામી,  
રામાનુજાચાર્ય, મધ્વાચાર્ય અને નિર્માર્ક આ ચાર આચાર્યોએ ધર્મમાર્ગનું  
પરિપાલન કર્યું હતું ॥૩૭॥ તે પછી શ્રીવલ્લભાચાર્યે ગોસ્વામી-વિઠ્ઠલના-  
થજી સાથે ભૂમિઉપર કૃષ્ણભક્તિ પ્રવર્તાવાપૂર્વક ધર્મસેતુનું પાલન કર્યું હતું  
॥૩૮॥ તેઓ આ ભૂમિતળથકી અંતર્ધાન થતાં આ સમયમાં તો કલિ બહુ  
બળ પામીને અધર્મસર્ગ સાથે સર્વ આશ્રમોમાં તથા વર્ણોમાં વ્યાપીને વર્તે  
છે ॥૩૯॥ માટેજ મનુષ્યોમાં વર્ણધર્મ અને આશ્રમધર્મ સંકરતાને પામી  
ગયો છે. એક પણ વર્ણધર્મ કોઈમાં શુદ્ધ નથી તેમ આશ્રમધર્મ પણ શુદ્ધ  
નથી, કારણ કે-જાતિથી કે આશ્રમથી ઉત્તમોને પણ બહુધાપણે અધર્મમાં  
રૂચિ વર્તે છે ॥૪૦॥ શૂદ્રયોનિ દ્વિજાતિના પરિચર્યારૂપ સ્વધર્મને પરિત્યાગ  
કરી દ્વિજાતિનું જ્ઞાન જપ તપરૂપ આચરણને આચરે છે. દ્વિજોતો જ્ઞાન  
જપ તપ આદિક સ્વધર્મનો પરિત્યાગ કરી પરપરિચર્યારૂપ શૂદ્રોના આચા-  
રને આચરે છે. ત્યાગીઓ-દારસંચહે રહિત છે તથાપિ લૈક્ષણવનરૂપ  
પોતાના ધર્મનો પરિત્યાગ કરીને સગૃહ-ગૃહના આરંભ માટે યતન કરેછે.  
ગૃહીઓ-દારાનો પરિચર કરેલા તો લિક્ષુક-લૈક્ષણવનાદિરૂપ લિક્ષુઓના  
ધર્મને આચરે છે ॥૪૧॥ વર્ણાશ્રમભેદમાં તો પતિવ્રતા પત્નીઓ મૂળ છે.



ભિચારપરાઃ સ્ત્રિયઃ । સન્યુત્તમાશ્વાપિ નરા હિંસામાંસસુરાપ્રિ-  
યાઃ ॥૪૨॥ સ્ત્રીરસદ્રવિણાદ્યાદ્યૈ દમ્ભપ્રાયૈવ દૃશ્યતે । ભક્તિસ્તથા  
તપોયોગૌ ધર્માચારશ્ચ બન્ધવઃ ! ॥૪૩॥ પુમ્મિર્હાસ્યવિનોદાદૌ ત-  
ત્સ્પર્શે ચાધવાઃ સ્ત્રિયઃ । રસાશને ચ સક્તાઃ સદ્વાસોભૂષાદિ-  
ધારણે ॥૪૪॥ એવં બહુવિધા ભૂમૌ સમ્પ્રવૃત્તિર્હિ દૃશ્યતે । અધર્મસ્ય  
કલેશ્ચાપિ દુર્દૃશ્યા ભગવજ્જનૈઃ ॥૪૫॥ તત્કૃષ્ણસ્યાવતારસ્ય કા-  
લોઽયં શાસ્ત્રદર્શિતઃ । ધર્મરક્ષાવ્રતધૃતઃ પ્રાપ્નોઽસ્તીત્યેવ ભાતિ મે

હમણાં તો સ્ત્રિયો-સાધારણ લિંગમાત્રે સંપન્ન છે (ફક્ત સ્ત્રીલિંગે સંપન્ન છે ) પણ અસાધારણ પત્નીત્વાદિકે સંપન્ન નથી ( પત્નીપણું નથી ) પતિ-  
વ્રતાના ધર્મે હીન હોય તે વર્ણનું મૂળ કેમ હોઈ શકે ? સ્ત્રીયો જ્યારે દુષ્ટ  
થાય છે ત્યારે વર્ણસંકર થાય છે. આ કેવળ પ્રમાદથી થતી પ્રસ્ખલનતા  
નથી કિંતુ અભિચારપરાયણ છે. વિપ્રો કે જે ત્રણ વર્ણનું સર્વને ધર્મનો  
અવબોધ આપવાથી મૂળ છે અને ‘અમો ઉત્તમ છીએ’ એમ અભિમાન  
કરે છે તેતો હિંસા માંસલક્ષણ સુરાપાન આદિક કે જેનો આંડાળપર્યંત  
પ્રતિષેધ કરેલો છે તેમાં પણ પ્રીતિવાળા વર્તે છે ॥૪૨॥ હે બન્ધવઃ !  
‘આ ધાર્મિક છે આ યોગી છે આ તપસ્વી છે આ ભક્ત છે’ એવી લોકમાં  
જ્યાતિ મેળવીને પછી યથેચ્છ પરધન પરદારા પરાન્ન આદિકને ભોગવવા  
વાસ્તે તેની પ્રાપ્તિમાંજ એક ઉપયોગ થાય એવા ધર્માદિ મિથ્યાચારમાં  
પ્રવર્તે છે ॥૪૩॥ વિધવા સ્ત્રીયો મહાઅમૂલ્ય વસ્ત્ર વિભૂષણમાં રૂચિવાળી,  
રસાસ્વાદમાંજ એક આસક્ત, પુરૂષોની સાથે હાસ્ય વિનોદ આદિકને આચ-  
રનારી અને તેના અંગસંગમાં સમુત્સુક વર્તે છે ॥૪૪॥ આ પ્રકારે ભૂમિ  
ઉપર હાલમાં કલિ અને અધર્મની પ્રવૃત્તિ અતિ અધિક સાધુજનોએ તો  
નજ જોઈ શકાય એવી દેખાય છે ॥૪૫॥ માટે ધર્મરક્ષાનીજ એક દીક્ષા  
જેમણે લીધી છે એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના અવતારનો શાસ્ત્રદર્શિત આ  
અવસર પ્રાપ્ત થયો છે એમજ મને જણાય છે. અથવા જે કોઈ પણ  
દેશવિશેષમાં ભગવાન અવતર્યાજ છે. જે એમ ન હોય તો ધર્મગ્દાનના  
નિવારણ માટે ભગવાનના અવતરણને પ્રતિપાદન કરનારે ભાગવત ગીતા

॥૪૬॥ યત્ર કુત્રાપિ ભગવાન્ પ્રાદુર્ભૂત ઇતિ ધ્રુવમ્ । સચ્ચાસ્ત્રવા-  
ક્યપ્રામાણ્યાદધર્મોન્મૂલનોદયતઃ ॥૪૭॥ કૃષ્ણઃ સ ભગવાનસા-  
ન્સ્વકીયાનિતિ વેતુ ચ । રક્ષત્વધર્મપાષણ્ડાદત્તાચ્ચ કૃપયેક્ષણમ્  
॥૪૮॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઇત્યં વદત્યમયમૂર્ષિપતૌ તદૈવ ચ દ્વાજ્જરાજ-  
ઋષિરસ્ય ગૃહં સ આયાત્ । વૃદ્ધસ્ય ચાત્મસુહૃદઃ સ ચ તસ્ય સ-  
મ્યગાતિથ્યમાત્મહિતકારિણ આચચાર ॥૪૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સન્નિજીવને  
નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે દ્વિતીયપ્રકરણે અભયરાજગૃહે ચ દ્વાજ્જાગમનનામા દ્વાવિં-  
શોઽધ્યાયઃ ॥૨૨॥

સુવ્રત ઉવાચ—સન્માનિતં તં નૃપતે ! સ્વાગતાસનવારિભિઃ ।  
ફલાહારેણ ચોપેત્ય નિષસાદાભયો નૃપઃ ॥૧॥ સુખોપવિષ્ટં વિ-

આદિક શાસ્ત્ર પ્રમાણ કેમ થાય ? આ શાસ્ત્રપ્રમાણ છે તો ભગવાન ગમે  
ત્યાં પણ પ્રકટ થયા છે એમ મને જણાય છે. કોઈ પણ સ્થળે પ્રકટ થએલા  
નિગૂઢપણે વિચરતા આ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા આપણને આત્મીય માનીને,  
કૃપાથી પોતાના દિવ્યસ્વરૂપનો આપણને સાક્ષાત્કાર કરાવીને અધર્મ પાખંડ  
થકી રક્ષા કરો ॥૪૬-૪૮॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! આ પ્રકારે  
અભય ભૂપતિ પોતાના અન્ધુજનોને કહે છે તેજ ક્ષણમાં ખટ્વાંગ રાજર્ષિ  
તેમના લવનમાં આવ્યા. પોતાને લવને આવેલા, અનન્યમિત્ર, માટેજ પો-  
તાના હિતકારી, વયગુણાદિકથી વૃદ્ધ એવા રાજર્ષિનું અભયભૂપાણે સમુચિત  
આતિથ્ય સારી રીતે કર્યું ॥૪૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...દ્વિતીયપ્રક-  
રણે અભયરાજગૃહે ખટ્વાંગાગમનનામા દ્વાવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૨॥

અધ્યાય ૨૩ મે.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે નૃપતે ! અભય રાજાએ ખટ્વાંગ રાજાનો સુખેથી  
આવવાનો પ્રશ્ન પુછવો, ઉચિત આસન આપવું, મુખ પાદ આદિકની શુદ્ધિ  
કરવા જળ આપવું અને ફળાહાર કરાવવો ઇત્યાદિ આતિથ્યથી સત્કાર

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાનના ઐશ્વર્ય આદિકને જાણવા ઇચ્છતા અભય રા-  
જાને ખટ્વાંગ રાજાએ તેના કરેલા નિવેદનનો અનુવાદ કર્યો છે.

શ્રાન્તં સ્વદ્વાજ્ઞં સ મહામતિઃ । અનૂપવિષ્ટસ્ત્રીપુત્રપુત્ર્યાદિઃ સમ-  
 પૃચ્છત ॥૨॥ કુત આગમ્યતે ધીમંસ્ત્વયા ધર્મવિદાઽધુના । સ્વજ-  
 નાનાં હિતાયૈવ ત્વદાગમનમસ્તિ નઃ ॥૩॥ इति पृष्टः स तं प्राह  
 शरधाराख्यपत्तने । सहजानन्दनामाऽस्सद्गुरुरस्ति समागतः ॥४॥  
 तद्दर्शनार्थमगममहं परिमितानुगः । सहस्रशो जनास्तत्र मिलिता  
 अभयाभवन् ॥५॥ तत्र तेन महान्श्रक्वे कृष्णजन्माष्टमीतिथौ ।  
 उत्सवस्तमहं दृष्ट्वा स्वग्रामं यन्निहागमम् ॥६॥ स्वद्वાજ્ઞેનૈવમુ-  
 ક્તોઽસૌ નૃપઃ પ્રોવાચ તં પુનઃ । સમ્પન્નઃ કૈર્ગુણૈઃ સોઽસ્તિ ગુરુ-  
 સ્તવ મહાવ્રત ! ॥૭॥ મહાનેવ પુમાન્કશ્ચિત્સ ભવેદિતિ તર્કયે ।

કર્ચો. તે પછી મહામતિમાન અલય રાજા મુખેથી બેઠેલા, વિશ્રાંતિ પામેલા,  
 રાજર્ષિની પાસે પત્ની પુત્ર પુત્રીપ્રમુખ પરિવારથી વિટાઈને જઈ બેસીને  
 એમ પુછવા લાગ્યા કે ॥૧-૨॥ હે રાજર્ષે ! તમારું જે અહીં આવવું છે  
 તેતો અમો આપ જનોના હિત વાસ્તેજ છે. તમો ધર્મવેત્તાઓમાં શ્રેષ્ઠ  
 છો અને ધીમાન—આત્મા પરમાત્માના યથાર્થ જ્ઞાનથી સારા સંસ્કાર-  
 વાળી બુદ્ધિએ સંપન્ન છો. માટે તમારા અમારાજ એક હિતને કરનારા  
 આગમનમાં પ્રયોજનનો પ્રશ્ન પુછવાનો અવસર નથી. કિંતુ હાલ કયા  
 પ્રદેશથી આવ્યા ? એવોજ મારો તો પ્રશ્ન છે ॥૩॥ હે રાજા ! આ પ્રકારે  
 પુછેલા ખટ્વાંગ રાજા અલય રાજા પ્રત્યે બોલ્યા કે—હે અલય રાજા !  
 શરધાર નગરમાં શ્રીસહજાનંદ નામના અમારા ગુરૂ પધાર્યા હતા. તેમના  
 ચરણકમળનાં દર્શન માટે પરિમિત પદાતિઓ સાથે હું તે નગરમાં ગયો  
 હતો. ત્યાં તેમના ચરણકમળની પરિચર્યાપરાયણ અપરિમિત જનો નાના-  
 દેશોમાંથી આવ્યા હતા ॥૪-૫॥ તે અમારા ગુરૂએ તે શરધાર પુરમાં મોટો  
 જન્માષ્ટમીનો ઉત્સવ ઉત્તમ કર્યો હતો. તે ઉત્સવનાં દર્શન કરી અને તેમ-  
 ના ચરણકમળની સેવા કરી મારા ગ્રામપ્રત્યે જતાં અહીં આવ્યો છું ॥૬॥  
 ખટ્વાંગ રાજાએ આ પ્રકારે કહેલા અલય રાજા કરી બોલ્યા કે—હે મહા-  
 વ્રત ! તમારા તે ગુરૂ કેવા ગુણોએ યુક્ત છે ? ‘આ કોઇપણ મહાપુરૂષ હોવા  
 જોઇએ’ એમ હું માનું છું. એમ ન હોય તો તમારા જેવા સદ્બુદ્ધિમાન

ત્વાદગ્વર્ષાસ્વન્યથા તં દ્રષ્ટું ગચ્છેત્કથં સુધીઃ ॥૮॥ સામાન્યઃ સ  
ગુહર્નેતિ તતઃ સમ્ભાવયામ્યહમ્ । વક્તુમર્હસિ તસ્ય ત્વં ગુણાન-  
સ્માન્સુહૃત્તમ્ ॥૯॥ શ્વદાજ્ઞ ઉવાચ—કથયિષ્યે ગુણાંસ્તસ્ય કિન્તુ  
તે ભવદાદિભિઃ । મન્યેરન્સત્યભાવેનેત્યત્ર મે ત્વસ્તિ સંશયઃ ॥૧૦॥  
અમય ઉવાચ—પ્રતીતિર્ધર્મનિષ્ઠસ્ય તવ સત્યગિરોઽસ્તિ નઃ । મન્યા-  
મહે ભવન્તં તુ જ્યેષ્ઠપાણ્ડવવદ્વયમ્ ॥૧૧॥ અતસ્તસ્ય પ્રતાપાદિ  
સ્વસુતામિવ નો ભવાન્ । વક્તુમર્હતિ રાજર્ષે ! વયં સ્મો હિ મુમુ-  
ક્ષવઃ ॥૧૨॥ શ્વદાજ્ઞ ડુચે ભદ્ર ! ત્વં મનો દત્ત્વા નિશામય । શૃણ્વ-  
ન્ત્વન્યે બન્ધવોઽપિ વચ આશ્ચર્યકૃન્મમ ॥૧૩॥ इत्युक्त्वा कथया-

આવા વૃષ્ટિપ્રાય દિવસોમાં યોગરદમ જળ કાદવવાળા માર્ગમાં તેમનાં દર્શન  
કરવા અભિમુખ કેમ જાય ? નજ જાય ॥૭-૮॥ માટે આ તમારા સહજ-  
નંદ નામના સદ્ગુરુ પ્રાકૃતસામાન્ય ગુરુ નથીજ એમ હું માનું છું. તો હે  
સુહૃત્તમ ! તમો તેમના ગુણો અમોને કહેવાને યોગ્ય છો ॥૯॥ ખટ્વાંગ  
રાજા આવું વચન સાંભળીને અભય ભૂપતિની ભાવશુદ્ધિ જાણે છે તથાપિ  
તેની દૃઢતા માટે એમ કહે છે કે-હે અભય ! હું તો તે મારા ગુરુના ગુણો  
કહીશ પરંતુ અલૌકિક અત્યાશ્ચર્ય ચરિત્રને હું વર્ણન કરીશ તેને તમો તથા  
તમારા સંબન્ધિજનો સત્યપણે માનશો કે કેમ ? આ અંશમાં મને સંશય  
રહે છે ॥૧૦॥ આ રીતે ખટ્વાંગે કહેલા તે અભય રાજા કહેછે કે-ધર્મે કનિષ્ઠ  
તમારેવિષે અમોને પ્રતીતિ-મહાવિશ્વાસ છેજ. કેમકે અમો તમોને ધર્મપુત્ર  
યુધિષ્ઠિર રાજા જેવા એક સત્યવચનપરાયણ માનીએ છીએ ॥૧૧॥ હે  
રાજર્ષે ! માટે અમોને પોતાના પુત્ર જેવા નિશ્ચય કરીને તે તમારા ગુરુના  
સ્વરૂપ સ્વભાવ ઐશ્વર્ય આદિક કહેવાને યોગ્ય છો, કેમકે અમો સર્વે પણ  
મુમુક્ષુ-તેવા ગુરુના ચરણના સેવારસને સન્મુખ છીએ ॥૧૨॥ અભયરાજાના  
વચનથી એમની શ્રદ્ધાનો વિનિશ્ચય કરીને ખટ્વાંગ રાજર્ષિ કહે છે કે-હે  
ભદ્ર ! -મંગળમૂર્તિ સહજનંદ ભગવાનના ચરિત્રશ્રવણમાં સમધિક રૂચિવાળા  
હોવાથી તમો કદ્યાણુસ્વભાવે સંપન્ન છો. તમો ભગવાનનું અતિમાનુષ  
ઐશ્વર્ય મન દધને ( અવધાનથી ) સાંભળો તથા આ બીજા સર્વે સંબન્ધી

માસ પ્રતાપં તસ્ય સોઽશ્વિલમ્ । યથાવલોકિતં સ્વેન સંશ્રુતં ચ  
સતાં મુખાત્ ॥૧૪॥ મકરાલયપુર્યાદૌ પ્રતાપો યઃ પ્રદર્શિતઃ ।  
તેન તં કથયામાસ તસ્ય સાધુગુણાંસ્તથા ॥૧૫॥ અલૌકિકં તદૈ-  
શ્વર્યં સ નિશમ્ય ધરાપતિઃ । સાશ્ચર્યઃ સકુટુમ્બોઽભૂદ્ઘૃષ્ટોમા  
જહર્ષ ચ ॥૧૬॥ અવતારો ભગવતો જાત ણ્ણ ન સંશયઃ । ઇતિ  
નિશ્ચિત્ય મનસા તં પપ્રચ્છ પુનઃ સ ચ ॥૧૭॥ મહામતે ! ત્વયા  
પ્રોક્તં યદ્વચઃ સત્યમેવ તત્ । સ કૃષ્ણોપાસકઃ સ્વામી કૃષ્ણ  
एव न संशयः ॥૧૮॥ કસ્ય પુત્રોઽભવત્સોઽત્ર કસ્મિન્દેશે ચ  
સત્તમ ! । સૌરાષ્ટ્રનાગતઃ કર્હિં કં ચ દેશં ગમિષ્યતિ ॥૧૯॥  
જન્મકર્માણિ તસ્ય ત્વં વક્તુમર્હસિ તત્ત્વતઃ । અસદ્ભાગ્યવશાદેવ

જનો પણ સાંભળો. એમ કહીને રાજર્ષિએ પોતે જે પ્રકારે સંતોના મુખ  
થકી સાંભળ્યો છે અને પોતે સાક્ષાત્ કર્યો છે તે સમસ્ત શ્રીહરિનો પ્રતાપ  
કહી સંભળાવ્યો ॥૧૩-૧૪॥ માંગરોળ પત્તનપ્રમુખ સ્થાનમાં ભગવાને જે  
પરમેશ્વરપણાને અસાધારણ પ્રતાપવિશેષ મેઘજીવનું દમનપ્રમુખ પ્રદર્શાવ્યો  
હતો તે સર્વ પ્રતાપ તથા તેમના કારણે સૌશીલ્ય વાત્સલ્યે ક્ષમા આદિક  
સાધુગુણો રાજર્ષિએ અભય રાજને કહ્યા ॥૧૫॥ અલૌકિક તે ઐશ્વર્યને  
સાંભળીને સકુટુંબ અભયરાજ પ્રહર્ષથી અને આશ્ચર્યથી પરિપૂર્ણ થઈ ગયા  
॥૧૬॥ જેનો બહુકાળથી વારંવાર હું વિકર્ત કરતો હતો તે ભગવાનનો પ્રાદુ-  
ર્ભાવ થઈ ગયો છે એમાં સંશય નથી, એવો નિશ્ચય કરીને અભય રાજ પર-  
માનંદપરિપૂર્ણ થઈ ફરીથી એમ પુછવા લાગ્યા કે-હે મહામતે ! તમોએ  
જે વચન કહ્યું તે સત્યજ છે. શ્રીકૃષ્ણને પોતાના ઇષ્ટદેવપણે માનતા તે  
તમારા સહજાનંદ નામના સદ્ગુરુ સ્વયં શ્રીકૃષ્ણજ પ્રકટ થયા છે બીજા  
કોઈ નહિ. એમાં અમોને લેશમાત્રપણ સંશય નથી ॥૧૭-૧૮॥ હે સત્તમ !  
આ ભગવાનના અવતરણથી સમલંકૃત થએલો કયો દેશ છે ? તથા કયા  
કુળને અલંકૃત કર્યું છે ? આરે સૌરાષ્ટ્ર દેશને સમલંકૃત કર્યો ? અને અહીંથી  
કયા દેશને સમલંકૃત કરશે ? એમનો આવિર્ભાવ પ્રકાર કેવો છે ? એમનું  
અતિમાનુષ દિવ્ય કર્મ શું છે ? આ બધી બાબતને તત્ત્વથી સાંભળવા

ત્વમત્રાસિ સમાગતઃ ॥૨૦॥ કુર્વે વિષ્ણવવતારસ્ય ચિન્તનં હ્યહમ-  
ન્વહમ્ । તદ્વાર્તાઽય શ્રુતા દિષ્ટ્યા તાં વદાઽઽદિત એવ મે ॥૨૧॥  
અસ્મત્સમ્બન્ધિનોઽપ્યેતે શુશ્રૂષન્તીદમુત્સુકાઃ । પ્રામાણ્યાદાત્તવા-  
ક્યસ્ય ત્વં તદ્વદ્ હિતોઽસિ નઃ ॥૨૨॥ સુત્રત ઉવાચ—ઈત્યં સ ભક્ત-  
ઋષભઃ પરમાદરેણ પૃષ્ઠોઽભયેન સહ બન્ધુજનૈઃ પ્રસન્નઃ । શ્રીની-  
લકણ્ઠચરિતસ્મૃતિસમ્ભવાયામાનન્દસારસરિતિ પ્રમમજ્જ સઘઃ  
॥૨૩॥ સ્વાન્તઃસ્ફુરદ્ધરિપદામ્બુજલગ્નચેતાસ્તૂર્ણીં મુહૂર્તમભવચ્ચ ગ-  
તસ્મૃતિઃ સઃ । દેહસ્મૃતિં ત્વથ શનૈઃ સમવાપ્ય ભક્ત્યા હર્ષાશ્રુદ્ધક્ર-  
પુલકિતાઙ્ગરુહોઽવદત્તમ્ ॥૨૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે

ધ્યતા મને તમો કહેવાને યોગ્ય છો. ભગવાનના દિવ્ય ચરિત્રશ્રવણનું  
ભાગ્ય અમારું આજ ફળ્યું, કેમકે તમો અહીં મારે ઘેર સ્વયં આવી આવ્યા.  
'ભગવાનનો પ્રાદુર્ભાવ અવશ્ય થશે' એમ હું અનુદિન અનુચિતન કરતો  
હતો. એરીતે ચિંતન કરતાં મેં આ દિવસે તમારા મુખથી તે ભગવાનના  
પ્રાદુર્ભાવની વાર્તા સાંભળી, માટે મારું ભાગ્ય આજ પરિણામ પામ્યું.  
તો તે ભગવાનનું દિવ્ય ચરિત્ર પ્રથમથી જ મને કહો ॥૧૯-૨૧॥ તમો  
અમારા હિતકારી છો. તમારા આત્મના વચનમાં પ્રામાણ્ય મારા જેવું જ  
આ મારા બન્ધુઓને પણ છે. તે આ સર્વે સંબન્ધિઓ પણ ભગવાનના ચરિત્ર-  
શ્રવણમાં સમુત્સુક છે તો અમોને ભગવાનનું ચરિત્ર કહો ॥૨૨॥ સુત્રત-  
ઋષિ કહેછે—હે રાજા ! પત્ની પુત્ર પુત્રીપ્રમુખ પરિવારે સહિત અભય  
ભૂપતિએ પરમ આદરથી આ પ્રકારે પુછેલા તે હરિભક્તશિરોમણિ ખડ્વાંગ  
રાજા બહુ રાજ થઈને, તે સમયે શ્રીનીલકંઠ ભગવાનનાં કહેવા ઇચ્છેલાં જે  
સમસ્ત દિવ્ય ચરિત્રો તેના અનુસ્મરણથી ઉત્પન્ન થએલી પરમાનંદરૂપ મહા-  
નદીમાં એકદમ નિમગ્ન થઈ ગયા ॥૨૩॥ તે સમયમાં પોતાના હૃદયતળમાં  
તત્ક્ષણ સ્ફુરણાયમાન થએલા ભગવાનના ચરણકમળમાં મુહૂર્તપર્યંત જેમનું  
ચિત્ત લીન થઈ ગયું છે એવા ખડ્વાંગ રાજાએ આ દેહાદિકની સ્મૃતિએ  
રહિત થઈ ગયા. પછીથી ધીમે ધીમે દેહની સ્મૃતિ પામીને, આનંદના  
આંશુથી પરિપૂર્ણ નેત્રવાળા અને રોમાંચિત ગાત્રવાળા થઈ પરાભક્તિએ



ધર્મશાસ્ત્રે દ્વિતીયપ્રકરણે સ્વદ્વાજ્ઞાભયસંવાદનામા ત્રયોવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૩॥

સ્વદ્વાજ્ઞ ઉવાચ—કોસલેષૂત્તરેષ્વસ્તિ ગ્રામશ્છુપ્પયઆહ્વાયઃ । તત્ર ધર્માવતારોઽભૂદેવશર્મા દ્વિજઃ સુધીઃ ॥૧॥ સાવર્ણિગોત્રસમ્ભૂતિઃ સામગો ધર્મસંસ્થિતિઃ । ભક્ત્યાખ્યા તસ્ય માર્યાઽસીત્સાધ્વી ધર્મે દૃઢસ્થિતિઃ ॥૨॥ શ્રીકૃષ્ણં સ સપત્નીકો વિષ્ણુયાગેન મૂયસા । વૃન્દાવને પરમયા ભક્ત્યાઽઽરાધયદાદતઃ ॥૩॥ પ્રસન્નો મગવાંસ્તસ્મૈ ભુવિ ધર્મપ્રવૃત્તયે । અધર્મોચ્છેદનાર્થે ચ જજ્ઞે તસ્માત્તુ તત્ત્વિયામ્ ॥૪॥ હરિનામ્ના સ વિખ્યાતો બાલ્યાત્સર્વમ-

યુક્ત થઇને તે અભય રાજને શ્રીહરિનું દિવ્ય ચરિત્ર કહેવા લાગ્યા ॥૨૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...દ્વિતીયપ્રકરણે ખટ્વાંગાભયસંવાદનામા ત્રયોવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૩॥

### અધ્યાય ૨૪ મે.

ખટ્વાંગ રાજા કહેછે—હે અભય ભૂપતે ! ઉત્તરકોસલ દેશમાં છપૈયા નામે એક ગામ છે. તે ગામમાં સ્વયં ધર્મપ્રજાપતિ ભગવાનનાજ કોઈપણ સંકલ્પમૂળક નિમિત્તયોગથી વિપ્રવંશમાં અવતરેલા મતિમાન દેવશર્માનામે એક વિપ્ર વિખ્યાત હતા ॥૧॥ આ વિપ્ર સામવેદી, સાવર્ણિ ગોત્રમાં જન્મેલા અને ધર્મમાંજ સદા પ્રીતિમાન હતા. આ વિપ્રની પતિવ્રતા ધર્મમાં સુદૃઢ સ્થિતિવાળી ભક્તિનામની ભાર્યા હતી ॥૨॥ સપત્નીક આ વિપ્રે એક સમયે વૃન્દાવનમાં પરમ પ્રેમપૂર્વક મહાવિષ્ણુયાગથી વૃન્દાવનવિહારી શ્રીકૃષ્ણનું આદરથી આરાધન કર્યું ॥૩॥ આરાધનથી આ વિપ્રઉપર પ્રસન્ન થએલા સ્વયં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનતો ભૂમિ ઉપર ધર્મની પ્રવૃત્તિમાટે અને અધર્મના ઉચ્છેદ માટે તે દંપતીના પુત્રભાવથી પૃથ્વી ઉપર પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા ॥૪॥ આ હરિનામથી વિખ્યાત, સર્વના મનને હરનારા ભગવાને બાલ્ય વયમાંજ ખડુ જીવોને પોતાનાં શુભ દર્શન સંભાષણ આદિકવડે પાપમાંથી મુકાવ્યા

૧ આ અધ્યાયમાં ખટ્વાંગ રાજાધિએ સાંભળવા ઈચ્છતા અભય રાજા પ્રત્યે શ્રીહરિનું જન્માદિ દિવ્ય ચરિત્ર સંક્ષેપથી વર્ણન કરેલું અનુવાદ કર્યું છે.

નોહરઃ । નિજેક્ષણાદિભિર્જીવાન્બહૂન્ પાપાદમોચયત્ ॥૫॥ સોઽનિ-  
ર્દશાહો બાલઃ સ્વં જિઘાંસૂનર્મકગ્રહાન્ । કોટરાપ્રમુખાન્ સઘો  
દહન્નદ્રાવયદૃશા ॥૬॥ કૃત્યાસૃજં ત્રિવર્ષોઽસૌ કાલીદત્તં મહા-  
સુરમ્ । વ્યમોહયદૃશા તેન સ મમાર પરિભ્રમન્ ॥૭॥ કૃત્યોત્પા-  
તાદિભીતેન તતઃ પિત્રા સ બાલકઃ । અયોધ્યાયાં સમાનિન્યે  
પ્રાક્તનં નિજકેતનમ્ ॥૮॥ માનુષ્યનાટ્યસચ્છન્નનિજૈશ્વર્યં ઉદા-  
રધીઃ । આનન્દયામાસ જનાંસ્તત્ર કૌમારલીલયા ॥૯॥ સમ્પ-  
ન્નોઽભૂત્સ પૌગણ્ડે સર્વૈઃ સાધુગુણૈરપિ । પિત્રા કૃતોપનયનો  
નૈષ્ઠિકં વ્રતમાશ્રિતઃ ॥૧૦॥ ગુરું વિસ્માપયન્વિદ્યાઃ સકલા નિગ-  
માદિકાઃ । અધ્યૈતાલ્પેન કાલેન ગૃહ એવ વસન્નિજે ॥૧૧॥ જનન્યૈ  
જનકાયાથ દદૌ દિવ્યગતિં પ્રભુઃ । એકાદશાન્દિકો ગેહાદ્વિરક્તઃ

હતા ॥૫॥ દશ દિવસના નહિ થએલા એવા પણ આ બાળ હરિએ પોતાને  
હણવા માટે ઉઘમ કરતા કોટરા આદિક બાળગ્રહોને દૃષ્ટિપાતમાત્રથી  
બહુ બાળતા થકા તેજ ક્ષણમાં નસાડી મુકયા હતા ॥૬॥ ત્રણ વર્ષની સ્વરૂપ  
વયનાજ આ બાળકૃણે સમસ્ત કૃત્યાઓને પ્રેરનારા કાળીદત્ત નામના મ-  
હાઅસુરને દૃષ્ટિપાતમાત્રથીજ મોહ પમાડીને વૃક્ષવૃંદમાં અથડાવીને મારી  
નાંખ્યો હતો ॥૭॥ તે પછી તેમના પિતા પુત્રપ્રેમને લીધે તેમના પ્રભાવને  
જાણે જાણતાજ ન હોય એમ ‘મારા પુત્રને અસુરો ઉપદ્રવ કર્યા કરશે’  
એવી આશંકા કરીને પોતાના આમનો પરિત્યાગ કરી પૂર્વના નિવાસભૂત  
અયોધ્યાનગરમાં આવીને રહ્યા ॥૮॥ અયોધ્યાનગરમાં મહાબુદ્ધિશાળી  
આ બાળ ભગવાન નરનાટ્યથી સમ્યક્ પોતાનું પારમેશ્વર સ્વરૂપ ઢાંકી દધને  
કૌમાર લીલાવડે નિજ જનોને આનંદ આપતા શકા રહ્યા ॥૯॥ પૌગંડ વય-  
માંજ સર્વ સાધુગુણોએ સંપન્ન થએલા બાળપ્રભુએ પિતાએ ઉપવીત સંસ્કાર  
કર્યા પછી નૈષ્ઠિકવ્રતને આશરીને ઘેર રહીને અલ્પ કાળમાંજ સર્વ વિદ્યાઓ  
ભણીને વિદ્યાગુરુ જનકને આશ્ચર્યચકિત કરી દિધા ॥૧૦-૧૧॥ તે પછી  
પ્રભુએ જનની જનકને અંતિમસમય પ્રાપ્ત થતાં સ્વસ્વરૂપનો સાક્ષા-  
ત્કાર કરાવી સાંગ ભક્તિનો ઉપદેશ આપી દિવ્યગતિ આપી. તે પછી

પ્રાબ્રજત્તતઃ ॥૧૨॥ સ્વયમાચરણેનૈવ નૈષ્ઠિકબ્રહ્મચારિણામ્ । ધર્માન્  
સ દર્શયામાસ તીર્થાનિ વિચરન્ભુવિ ॥૧૩॥ તપસ્વિભ્યસ્તપોરીતિ  
તપસ્ત્ત્વા હ્યદર્શયત્ । યોગરીતિ ચ યોગિભ્યો યુજ્ઞન્ યોગમદ-  
ર્શયત્ ॥૧૪॥ સિદ્ધાભિમાનિશાક્તાનાં જહે સીરપુરે મદમ્ । દુષ્પ્ર-  
તિગ્રહકૃષ્ણાઙ્ગં વિપ્રં દૃષ્ટ્યાકરોત્સિતમ્ ॥૧૫॥ વીરાન્ કૃત્યા  
મહાશાક્તાન્નિર્જિગાય સહસ્રશઃ । સહસ્રશઃ સ્વાશ્રિતાનાં પાપક-  
ર્માણ્યહાપયત્ ॥૧૬॥ અસુરાણાં સહસ્રાણિ શતાનિ ચ દુરાત્મ-  
નામ્ । જગન્નાથપુરેઽન્યોન્યં વિમોહ્યાસાવઘાતયત્ ॥૧૭॥ ધર્મ-  
દ્રુહાં ચાસુરાણાં સહસ્રં માનસે પુરે । સત્રધર્મનૃપદ્વારા ધર્મ-

અગીઆર વર્ષની વયમાં ત્રીવ્ર વૈરાગ્યવેગથી ઘરનો ત્યાગ કરી વનમાં  
ચાલી નીકળ્યા ॥૧૨॥ ભૂમિમાં પુલહાશ્રમ પ્રમુખ તીર્થોમાં વિચરતા થકા  
પોતે કરેલા નૈષ્ઠિક ધર્મના આચરણથી નૈષ્ઠિક વર્ણિઓને તેમના ધર્મો દર્શા-  
વ્યા હતા અને પોતે મહાતપશ્ચર્યા કરીને તપસ્વિઓને તપ કરવાની રીતિ  
પ્રદર્શાવી હતી અને યમ નિયમાદિ અનુક્રમથી અષ્ટાંગયોગનો અભ્યાસ  
કરી યોગિઓને યોગાભ્યાસ કરવાની રીતિ પ્રદર્શાવી હતી ॥૧૩-૧૪॥  
આ શ્રીહરિએ સીરપુરમાં ‘અમો મહાસિદ્ધો છીએ’ એવા મીથ્યા અભિમા-  
નવાળા, સજ્જનોના અપમાનમાં તત્પર એવા બહુ શાક્તોનો મદ હર્યો હતો  
અને દારિદ્ર્યદુઃખથી કરેલા દુષ્પ્રતિગ્રહથી કુટુંબનું પોષણ કરતા, દુષ્પ્રતિગ્રહે  
કરેલા પાપાતિશયથી કૃષ્ણાંગપણાને પામેલા, માટેજ પોતાને શરણે આવેલા  
કોંઈ તૈલંગી વિપ્રની કૃષ્ણાંગતાને ટાળીને યથાપૂર્વ શ્વેતાંગતા દૃષ્ટિમાત્રથી કરી  
હતી ॥૧૫॥ જે ભગવાને પારમૈકાંતિક પંથના પરિપન્થી પિઠૈકાદિ અપરિ-  
મિત મહાશાક્તોને તથા અટુકલૈરવ વિગેરે વીરો અને કૃત્યાઓને જીતીને પો-  
તાના શરણને પામેલા અપરિમિત જનોને પાપકર્મોથકી પાછા વાળ્યા હતા  
॥૧૬॥ જેમણે જગન્નાથપુરમાં પોતાના અભિદ્રોહમાં પ્રવર્તેલા સહસ્રાધિક  
દુરાત્મા અસુરોનો સંકલ્પમાત્રથી પરસ્પર ‘આ મારો વૈરી છે આ મારો  
વૈરી છે’ એવી દૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરાવીને પરસ્પર વિઘાત કરાવ્યો હતો ॥૧૭॥  
તથા માનસપુરમાં સત્રધર્મા નામના નૃપને પોતાનો દિવ્ય પ્રભાવ પ્રદર્શાવી

ગુહ્યા અજીઘનત્ ॥૧૮॥ નાનાતીર્થાનિ વિચરંસ્તત્ર તત્ર જનાન્વ-  
હન્ । સ્વવીક્ષાસ્પર્શભાષાઘૈર્મોચયામાસ સંસૃતેઃ ॥૧૯॥ ઉચ્છેદ-  
યન્નધર્મે ચ ધર્મે સંસ્થાપયન્નિહ । લોજાશ્ચં પુરમાગચ્છત્સૌરા-  
ષ્ટ્રેષુ સ સન્મતે ! ॥૨૦॥ કૃષ્ણમક્ટેઃ પ્રથયિતૂ રામાનન્દમહામુનેઃ ।  
વૈષ્ણવાચાર્યવર્યસ્ય શિષ્યૈસ્તત્ર સ માનિતઃ ॥૨૧॥ ધર્મજ્ઞાનતપો-  
યોગવિદ્યાવૈરાગ્યમક્તિભિઃ । સર્વાતિશાયિભિઃ સર્વાસ્તદ્વતસ્તા-  
નચિત્રયત્ ॥૨૨॥ સાકં તૈઃ પિપ્પલગ્રામે તમાચાર્યમુપેયિવાન્ ।  
ઉદ્ભવસ્યૈવાવતારં વૃતં શિષ્યૈઃ સહસ્રશઃ ॥૨૩॥ દીક્ષારીતિપ્રવૃ-  
ત્યર્થં ભુવિ તસ્માત્સ વૈષ્ણવીમ્ । મહતીમગ્રહીદીક્ષાં ગુરુણાં ગુરુ-

પોતાના ચરણકમળનો એકાંતિક સેવક કરીને, તેના દ્વારા ધર્મરક્ષણમાટે  
ધર્મમાર્ગના વિરોધી એક હજાર અસુરોનો ઘાત કર્યો હતો ॥૧૮॥ બહુવિધ  
તીર્થક્ષેત્રોમાં વિચરતા આ ભગવાને તેતે સ્થળમાં સત્વપ્રકૃતિના અનેક જ-  
નોને પોતાનું દર્શન સ્પર્શ સંભાષણ આદિકવડેજ સંસાર થકી મુકાવ્યા હતા  
॥૧૯॥ હે સન્મતે ! આ રીતે તેતે તીર્થોમાં વિચરતાં તેમાં રહેલા ધર્મદ્રોહી-  
ઓનો પરાભવ કરી ધર્મરચિવાળાઓનું કલ્યાણ કરવા આ રીતે અધર્મનાશ  
અને ધર્મસ્થાપન કરતા કરતા સૌરાષ્ટ્રદેશમાં લોજ નામના પુરમાં આવ્યા  
॥૨૦॥ તે પુરમાં કૃષ્ણભક્તિને વિસ્તારતા વૈષ્ણવાચાર્યશ્રિસર શ્રીરામાનંદ  
મહામુનિના મુક્તાનંદાદિ શિષ્યો રહેતા હતા, તેમની સાથે એમને સમાગમ  
થયો ॥૨૧॥ સર્વાધિક ધર્મ જ્ઞાન તપ યોગ વિદ્યા વૈરાગ્ય અને ભક્તિએ સંપન્ન  
એવા પણ મુક્તાનંદાદિ મુનિઓ આ ભગવાનના ધર્મ જ્ઞાન તપ યોગ  
વિદ્યા વૈરાગ્ય ભક્તિ આદિક ગુણોનો અતિશય જોધને મનમાં અત્યંત  
આશ્ચર્ય પામી ગયા હતા ॥૨૨॥ તે પછી તેમની સાથે પિપલાણા  
ગામમાં આવી રહેલા, અપરિમિત શિષ્યોથી વિંટાએલા, સાક્ષાત્ ઉદ્ભવ-  
જીના અવતારભૂત શ્રીરામાનંદ આચાર્યવર્યને મળ્યા હતા ॥૨૩॥ આ  
ભગવાન્ ગુરુઓના પણ ગુરુ છે તથાપિ લોકમાં પારમૈકાંતિક દીક્ષા પ્રવ-  
ર્તાવવા સ્વયં ધર્મપ્રવર્તન માટે અવતરેલા હોવાથી લોકસંગ્રહને કરતા  
થકા શ્રીરામાનંદમુનિ થકી વૈષ્ણવી મહાદીક્ષા યથાવિધિ ગ્રહણ કરી હતી

રપ્યસૌ ॥૨૪॥ સહજાનન્દ ઇત્યાખ્યા ગુરુણા વિદધેઽસ્ય ચ ।  
તેન નારાયણમુનિરિતિ ચાર્થવતી મુદા ॥૨૫॥ સમ્પન્ને સદ્ગુણેઃ  
સર્વૈસ્તસ્મિન્ધર્મધુરં નિજામ્ । વિન્યસ્ય ભગવદ્ધામ કાલેન પ્રાપ્ત-  
વાન્સ ચ ॥૨૬॥ તસ્યાજ્ઞાયામવર્તન્ત સતીર્થ્યાઃ સકલા અપિ ।  
નારાયણમુનેર્નિત્યં ગૃહિણસ્ત્યાગિનોઽપિ ચ ॥૨૭॥ સદ્ધર્મસ્ય  
પ્રવૃત્ત્યર્થં તતોઽસૌ વ્યચરદ્ધુવિ । આદાવગાદબ્ધિતટે મકરાલ-  
યપત્તનમ્ ॥૨૮॥ વિક્રમાર્કશકસ્યાબ્દે વસુભૂતગજેન્દુભિઃ । પ્રમિતે  
તત્પુરં હ્યાયાત્ સ પૌષે પૂર્ણિમાતિથૌ ॥૨૯॥ અધર્માદવિતું જીવા-  
ન્સ્વપ્રતાપં પ્રદર્શયન્ । તત્ર માસાનુવાસાઘૌ ધર્મં ચાદ્યં પ્રવર્ત-  
યન્ ॥૩૦॥ પૂર્તકર્મોત્સવે પ્રાદાદ્વિપ્રેભ્યઃ સ્વસ્ય દર્શનમ્ । વિષ્ણુ-  
રૂપેણ તેઽથાઽઽર્ચન્મન્ત્રૈસ્તં વૈદિકૈર્મુદા ॥૩૧॥ મહાન્તમુત્સવં ચક્રે

॥૨૪॥ ગુરુએ હર્ષથી દીક્ષાગ્રહણ સમયે દીક્ષાના અંગતરીકે 'સહજાનન્દ'  
અને 'નારાયણમુનિ' આ બે સાર્થક નામો કર્યા હતાં ॥૨૫॥ આ રામા-  
નન્દમુનિ સર્વ સદ્ગુણસંપન્ન આ નારાયણમુનિને પોતાની આચાર્યધુર સોંપીને  
કેટલેક કાળે ભગવાનના ધામમાં ગયા ॥૨૬॥ તે પછી સમગ્ર સતીર્થ્ય-  
ગુરુભાઈ ત્યાગીઓ તથા ગૃહસ્થો નારાયણમુનિની આજ્ઞામાં નિરંતર વશ  
વર્તી થઈ રહ્યા ॥૨૭॥ આચાર્યપદને પામેલા આ સહજાનન્દસ્વામી સદ્ધર્મની  
ભૂમિમાં પ્રવૃત્તિ કરવા દેશમાં વિચરતાં પ્રથમ સમુદ્રના તીરમાં રહેલા  
માંગરોળ નામના પત્તનમાં પધાર્યા. વિક્રમાર્ક શકના વસુ-૮ ભૂત-૫ ગજ-  
૮ ઈન્દુ-૧ આ અંકની અવળી ડાબી ગતિથી માપેલા વર્ષમાં એટલે સંવત્  
૧૮૫૮ માં પોષમાસની પૂર્ણિમાતિથિએ તે પુરમાં પધાર્યા ॥૨૮-૨૯॥  
અધર્મ થકી અનેક જીવોનું રક્ષણ કરવા પોતાનું પારમૈશ્વર્ય પ્રદશાવતા થકા  
અને સનાતન ધર્મને પ્રવર્તાવતા થકા તે પુરમાંજ આઠ માસસુધી રહ્યા હતા  
॥૩૦॥ આ શ્રીહરિએ તે પુરમાં વાવ્ય ઓદાવારૂપ પૂર્તકર્મના નિમિત્તથી  
કરેલા વિષ્ણુપૂજામહોત્સવમાં વિપ્રોને પોતાનું રૂપ વિષ્ણુરૂપે પ્રદર્શાવ્યું હતું.  
તે પછી તે વિપ્રોએ સાક્ષાત્ વિષ્ણુરૂપે સાક્ષાત્કાર કરેલા ભગવાનની વૈદિક  
વૈષ્ણવ મંત્રોવડે યથાવિધિ પ્રેમથી પૂજા કરી હતી ॥૩૧॥ વળી તે પુરમાં

જન્માષ્ટમ્યાં સ તત્ર ચ । પ્રાદર્શયત્કૃષ્ણરૂપં સર્વાન્સ્વીયમલૌકિકમ્ ॥૩૨॥ રામાનન્દમુનેઃ શિષ્યાઃ સ્વોપાસ્યં રાધિકાપતિમ્ । તદા તમેવ નિશ્ચિત્ય તં સમાશ્રિત્ય મેજિરે ॥૩૩॥ મુમુક્ષવોઽન્યેઽપિ નરા નાર્યશ્ચ બહવસ્તદા । તમેવ શરણં પ્રાપ્ય મેજિરે પરમાદરાત્ ॥૩૪॥ તદા સદઃસ્થેન મયા સાક્ષાત્કૃષ્ણોઽયમેવ હિ । ઇતિ નિશ્ચિત્ય મનસા મેજે તચ્છિષ્યતાઽનઘ । ॥૩૫॥ સ્વૈશ્વર્યં પ્રકટીકુર્વન્નિજમૂર્તાવકારયત્ । પ્રાણવૃત્તિનિરોધં સ સ્ત્રીપુંસાનાં સહસ્રશઃ ॥૩૬॥ તત્રાધિકારિણો હ્યેતે સન્ત્યેતેઽનધિકારિણઃ । નાપશ્યદિત્યસૌ કિશ્ચિત્પ્રાવૃષીવ ઘનાઘનઃ ॥૩૭॥ અત્યાશ્ચર્યં જનાઃ પ્રાપુસ્તેનૈવાદ્ભુતકર્મણા । તસ્યાશ્રયં તતઃ કૃત્વા તસ્થુઃ સદ્ધર્મવર્ત્મનિ ॥૩૮॥ સર્વેભ્યો મતવાદિભ્યસ્તત્તદિષ્ટામ-

પોતે જન્માષ્ટમીએ પ્રવતવિલા કૃષ્ણમહોત્સવમાં તો પોતાના અસાધારણ સર્વકારણકારણ, પરાત્પર કૃષ્ણસ્વરૂપનો સર્વને સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો હતો ॥૩૨॥ તે સમયમાં રામાનંદસ્વામીના સર્વકોઈ શિષ્યો શ્રીનારાયણમુનિને જ પોતાના ઇષ્ટદેવ રાધિકાપતિ શ્રીકૃષ્ણરૂપ જ નિશ્ચય કરી અનન્યભાવથી લજવા લાગ્યા ॥૩૩॥ તે સમયે મુમુક્ષુ બીજાપણ બહુ નરનારીઓ પરમ આદરથી તેમનો જ સમાશ્રય કરી સર્વભાવથી લજવા લાગ્યા ॥૩૪॥ હે નિર્દોષ રાજન! એ જ અવસરમાં સભામાં બેઠેલા મેં સાક્ષાત્કૃષ્ણને સાક્ષાત્કાર કરીને ‘આ જ સ્વયં શ્રીકૃષ્ણ નારાયણ છે’ એવો મનમાં દૃઢ નિશ્ચય કરીને તેમના ચરણકમળનો સમાશ્રય સ્વીકાર્યો હતો ॥૩૫॥ વળી આ લગવાને પોતાનો પ્રતાપ પ્રકટ કરીને ‘આ અધિકારી છે આ અનધિકારી છે’ એવો કિંચિત્ પણ વિભાગ કર્યા વિના વર્ષાઋતુમાં વર્ષવા વાસ્તે જ ચઢી આવેલા મેઘની માફક સર્વ કોઈને અત્યંત આનંદ આપતા થકા હજારો હજાર સ્ત્રીપુરુષોની પ્રાણવૃત્તિઓને સ્વસ્વરૂપમાં રોકીને, એમને દિવ્ય દૃષ્ટિશક્તિ આપીને દિવ્ય સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો હતો અને પ્રાકૃત એવાં પણ સ્થાન ઐશ્વર્ય આદિક દર્શાવ્યું હતું ॥૩૬-૩૭॥ તે આ અદ્ભુત ક્રિયાઓને જોનારા સર્વ કોઈ જનો અતિશય આશ્ચર્યને પામીને તેમનો જ સમાશ્રય કરી સદ્ધર્મમાર્ગમાં



રાત્મના । દદૌ સ દર્શનં તેન વિસિતાસ્તે તમાશ્રયન્ ॥૩૯॥  
કાલવાण्याં સ બહુધા યોગૈશ્વર્યમલૌકિકમ્ । દર્શયામાસ ભગ-  
વાન્સર્વસંશયનુત્તયે ॥૪૦॥ સહસ્રશઃ સ્વભક્તાનાં સમાધૌ ચ  
સ્વતન્ત્રતામ્ । કૃપયાઽચીકરત્સ્વામી વિના સાધનસમ્પદમ્ ॥૪૧॥  
મહાન્તં વિષ્ણુયાગં ચ ચક્ર ઓજસ્વતીતટે । યથેષ્ટં ભોજયામાસ  
વત્સરાર્થં સ વાહવાન્ ॥૪૨॥ દ્રવિણં હેમરૂપ્યાદિ વિપ્રેભ્યશ્ચ  
દદૌ ભૂશમ્ । ઘનાઘન ઇવામ્બૂનિ યાનાનિ વસનાનિ ચ ॥૪૩॥  
ઉત્સવાન્મહતઃ કુર્વન્પ્રતિગ્રામં સ માનદ ! । સામ્પ્રતં શરધા-  
રાખ્યં પુરમેત્યોષિતોઽસ્તિ હિ ॥૪૪॥ મયા સ્વગ્રામમાનેતું પ્રાર્થિતો  
જનસંસદિ । કાર્તિક્યામાગમિષ્યામીત્યેવં પ્રત્યશ્રુણોત્કિલ ॥૪૫॥  
સૈષ નારાયણમુનિઃ સહજાનન્દનામકઃ । સ્વામિનારાયણાખ્યશ્ચ

વર્તવા લાગ્યા ॥૩૯॥ આથી બીજા જે તે તે દેવના આશ્રિતો હતા તેમને  
તેમના તેમના ઇષ્ટદેવરૂપે પોતાનું દર્શન આપીને તેમને પણ પોતાના અનન્ય  
આશ્રિત કરી દીધા ॥૩૯॥ તે પછી આ ભગવાને કાળવાણી ગામમાં પોતાનું  
અલૌકિક યોગૈશ્વર્ય બહુ પ્રકારે સર્વ સંશયો ટાળવા માટે જનોને દર્શાવ્યું  
હતું ॥૪૦॥ અને પોતાના અપરિમિત ભક્તોને યમ નિયમાદિ અષ્ટાંગયોગના  
અનુષ્ઠાનના આયાસ વિનાજ સમાધિમાં સ્વતંત્રતા પોતાનીજ અસાધારણ  
પારમેશ્વર શક્તિથી કૃપા કરીને આપી હતી ॥૪૧॥ વળી ઓઝત નદીના  
તટમાં મોટો વિષ્ણુયાગ કર્યો હતો અને છ માસપર્યંત યથેષ્ટ બહુ આહારોને  
જમાડ્યા હતા ॥૪૨॥ જેમ વર્ષવા આવેલો મેઘ જળનેજ જેમ એમ આ  
શ્રીહરિએ તે સમયે વિપ્રોને સુવર્ણ રજત આદિક દ્રવ્ય, મહાઅમૂલ્ય વસ્ત્રો  
અને વિવિધ વાહનો અપરિમિત આપ્યાં હતાં ॥૪૩॥ હે માનદ અભય  
રાજન્ ! આ પ્રકારે શ્રીહરિ તેતે સ્થળમાં મહોત્સવો કરતા થકા અને  
ગામોગામ ધર્મમર્યાદાને પ્રવર્તાવતા થકા હમણાં શરધાર નામના નગરમાં  
આવીને રહ્યા છે ॥૪૪॥ મેં મારા ગામમાં પધારવાની પ્રાર્થના કરતાં 'કાર્તિક  
પૂર્ણિમાએ તમારા ગામમાં અમો આવીશું' એમ તે ભગવાને જનસભામાં  
પ્રતિજ્ઞા કરી છે ॥૪૫॥ આ મારા ગુરૂ નારાયણમુનિ સહજાનંદ સ્વામિના-

સ્વામ્યાખ્યશ્ચ વિરાજતે ॥૪૬॥ હરિકૃષ્ણો હરિઃ કૃષ્ણો નીલ-  
કઠશ્ચ સ શ્રુતઃ । ગૌણાનિ તસ્ય નામાનિ સન્ત્યન્યાનિ વહૂનિ  
ચ ॥૪૭॥ સહસ્રશસ્ત્યાગિજનૈર્ગૃહિભિશ્ચ સહસ્રશઃ । યોષામિર્ધ-  
ર્મનિષ્ઠાભિઃ સેવ્યતે સ ચ ભક્તિતઃ ॥૪૮॥ ભક્તિધર્માદયોઽપ્યેનં  
સેવન્તે દિવ્યવિગ્રહાઃ । કેચિત્તાન્ પુણ્યવન્તોઽન્ન વીક્ષન્ત ઇતિ  
શુશ્રુમ ॥૪૯॥ કેભ્યશ્ચિત્કૃષ્ણરૂપેણ રાધિકાપાર્ષદાદિભિઃ । દ-  
દાતિ દર્શનં સ્વામી ગોલોકેન સહૈવ ચ ॥૫૦॥ કેભ્યશ્ચિદ્વિષ્ણુ-  
રૂપેણ સાકં લક્ષ્મ્યા ચ પાર્ષદૈઃ । દદાતિ દર્શનં સ્વામી વૈકુ-  
ળેન ચ સ પ્રભુઃ ॥૫૧॥ સાકં નિરન્નમુક્તૈશ્ચ શ્વેતદ્વીપેન ભાસ્વતા ।  
મહાપુરુષરૂપેણ દત્તે કેભ્યશ્ચ દર્શનમ્ ॥૫૨॥ કેભ્યશ્ચિદ્ભૂમરૂપેણ  
સહ લક્ષ્મ્યાદિશક્તિભિઃ । પાર્ષદૈશ્ચેક્ષણં દત્તે સહૈવાવ્યાકૃતેન  
સઃ ॥૫૩॥ કેભ્યશ્ચિદ્દર્શનં દત્તે નરનારાયણાત્મના । વિશાલયા ચ

રાયણ સ્વામી હરિકૃષ્ણ હરિ કૃષ્ણ નીલકંઠ ઇત્યાદિ ગુણવિશેષથી કરેલાં  
નામોએ કરીને પ્રખ્યાત છે. એમનાં ગુણસમ્બન્ધે કરેલાં બીજાં પણ કૃપાનિધિ  
આદિક નામો અનંત છે ॥૪૬-૪૭॥ આ ભગવાન્ અપરિમિત ત્યાગિજનો  
ગૃહસ્થજનો અને ધર્મનિષ્ઠ સ્ત્રીજનોએ ભક્તિથી સેવેલા છે ॥૪૮॥ ભક્તિ ધ-  
ર્માદિકોપણ એમને દિવ્ય અદૃશ્યરૂપથી નિરંતર સેવે છે. કેટલાક સુકૃતશાળી  
લોકો તેમને શ્રીહરિની ઇચ્છાથી પ્રત્યક્ષ દેખે છે એમ સાંભળ્યું છે ॥૪૯॥  
આ સ્વામી આશ્રિતોમાં કોઈકને કદાચિત્ રાધા લક્ષ્મી શ્રીદામાદિ પાર્ષ-  
દોએ સહિત ગોલોક ધામમાં શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપથી વિરાજમાન પોતાના સ્વરૂ-  
પનાં દર્શન આપે છે. આ અતિસમર્થ સ્વામી કોઈક ભક્તોને વૈકુંઠલોકમાં  
લક્ષ્મીજી અને ગરુડાદિ પાર્ષદોએ સહિત વિષ્ણુરૂપે પોતાનું દર્શન આપે છે.  
કેટલાકને પ્રકાશમય શ્વેતદ્વીપધામમાં નિરન્ન મુક્તોએ સહિત મહાપુરુષ-  
રૂપે પોતાનું દર્શન આપે છે. કેટલાકને અવ્યાકૃત ધામમાં લક્ષ્મી આદિક  
શક્તિઓ અને સુનંદાદિ પાર્ષદોએ સહિત ભૂમાપુરુષરૂપે દર્શન આપે છે.  
કેટલાકને અદરિકાશ્રમમાં અપરિમિત તપસ્વી તનુઆદિક મુનિઓએ સહિત  
નરનારાયણરૂપે પોતાનું દર્શન આપે છે. કેટલાકને ક્ષીરસાગરમાં લક્ષ્મીએ

મુનિભિઃ સહાનેકૈસ્તપસ્વિભિઃ ॥૫૪॥ યોગેશ્વરસ્વરૂપેણ સહ શેષેણ  
 ચ શ્રિયા । કેભ્યશ્ચિદ્દર્શનં સ્વસ્ય દત્તે ક્ષીરાબ્ધિના ચ સઃ ॥૫૫॥  
 હિરણ્મયસ્વરૂપેણ કેભ્યશ્ચિત્સ્વસ્ય દર્શનમ્ । દત્તે સહાર્કવિમ્બેન  
 ભગવાન્સ સતાં પતિઃ ॥૫૬॥ દદાતિ યજ્ઞપુરુષસ્વરૂપેણાત્મદર્શ-  
 નમ્ । સહાગ્નિમણ્ડલેનાસૌ કેભ્યશ્ચિદ્ધક્તવત્સલઃ ॥૫૭॥ તસ્મા-  
 ત્સાક્ષાદ્દિ ભગવાન્સ ઇવાસ્તિ જગત્પ્રભુઃ । તસ્માત્પરતરં કિશ્ચિ-  
 નૈવાસ્તીતિ વિનિશ્ચયઃ ॥૫૮॥ વિનૈવાષ્ટાઙ્ગયોગં ચ સમાધાવીદૃશં  
 સ વૈ । નાડીપ્રાણાન્નિરોધ્યૈવ દદાતિ સ્વસ્ય દર્શનમ્ ॥૫૯॥ તેન  
 સર્વેઽપિ મનુજા આશ્ચર્યં પ્રાપ્નુવન્તિ હિ । મુમુક્ષવસ્તુ યે તત્ર  
 તે ભજન્તિ ચ તં પ્રભુમ્ ॥૬૦॥ પ્રતાપમન્યમપ્યસ્ય પ્રસિદ્ધં ભૂત-  
 લેઽશ્વિલે । કથયામિ મહાભાગ ! પ્રત્યક્ષં યોઽનુભૂયતે ॥૬૧॥ યે  
 કેચિદ્ભુવિ તદ્ધક્તા જ્ઞાનિનોઽજ્ઞાનિનોઽપિ વા । શિશવસ્તરુણા

સહિત શેષશાયી યોગેશ્વરરૂપે પોતાનું દર્શન દે છે. સંતોના પતિ આ ભગવાન  
 કેટલાકને સૂર્યમંડળમાં હિરણ્મય પુરુષરૂપે દર્શન આપે છે. કોઈ ભક્તોને  
 ભક્તવત્સળ ભગવાન અગ્નિમંડળમાં રહેલા યજ્ઞપુરુષરૂપે પોતાનું દર્શન આપે  
 છે ॥૫૦-૫૭॥ એ રીતે શ્રીકૃષ્ણાદિ અનેકરૂપે પોતાનું પ્રત્યક્ષ દર્શન આપે છે  
 માટે આ શ્રીહરિકૃષ્ણજ સાક્ષાત્ ભગવાન સર્વ જગતના પ્રશાસિતા છે, તેમના  
 થકી પરતર કોઈ પણ વસ્તુ નથીજ એવો વિનિશ્ચય છે ॥૫૮॥ આ ભગવાન  
 યોગાભ્યાસસાધ્ય એવી પણ સમાધિસ્થિતિ યમ નિયમાદિ અષ્ટાંગ યોગરૂપ  
 સાધન સંપત્તિ વિનાજ નાડી પ્રાણનિરોધપૂર્વક કરાવીને પોતાનું અક્ષર  
 ધામાધિપતિ સ્વરૂપ આ પ્રકારે પ્રદર્શાવે છે ॥૫૯॥ આવા પ્રત્યક્ષ દર્શનથી  
 સર્વ કોઈ મનુષ્યો અત્યાશ્ચર્ય પામે છે, તેમાં કેટલાક તો પૂર્વના પુણ્યથી  
 મોક્ષમાં રૂચિવાળા થઈને એજ પ્રભુને સર્વ પ્રકારે ભજે છે ॥૬૦॥ હે મહા-  
 ભાગ અભય રાજન્ ! આ અમારા ગુરૂનો બીજો પણ પ્રભાવવિશેષ છે તેને  
 હું કહું છું તે સાંભળો. આ પ્રભાવવિશેષ સર્વલોકસાક્ષિક છે. જે કોઈ પણ  
 તેમના ભક્તો જ્ઞાનસંપન્ન હોય કે જ્ઞાનવિહીન હોય, ( ભક્તિ શાસ્ત્રજન્ય  
 જ્ઞાનાતિશયની અપેક્ષા રાખીનેજ ઉદય પામે છે એમ નથી ) બાળકો હોય

વૃદ્ધા નરા યોષાશ્ચ ષષ્ઠકાઃ ॥૬૨॥ સાક્ષાત્તદર્શનં પ્રાપ્તા ન પ્રાપ્તા  
વા કદાચન । સ્મરન્તિ કેવલં તં તદ્ભક્તવાકપ્રાપ્તનિશ્ચયાઃ ॥૬૩॥  
સર્વે એતેઽપ્યન્તકાલે દુઃખમપ્રાપ્ય કિન્નન । વિમાનસ્થં તમેવેશં  
વીક્ષન્તે સહપાર્ષદમ્ ॥૬૪॥ આરોપિતા વિમાનં તે પાર્ષદૈર્દિવ્ય-  
મદ્ભુતમ્ । ધામ તસ્ય પ્રયાન્ત્યેવ યોગિનામપિ વાન્નિહતમ્ ॥૬૫॥  
મ્રિયમાણા જના એવ વીક્ષન્તે તં ન કેવલમ્ । અન્યેઽપ્યભક્તા  
અપિ તં તત્રેક્ષન્તે કચિત્કચિત્ ॥૬૬॥ સાશ્ચર્યં તમવેક્ષ્યૈવ ગતા-  
નીશ્વરસંશયાઃ । તસ્યૈવાશ્રયણં સઘઃ સુધિયો હ્યત્ર કુર્વતે ॥૬૭॥  
ઈદં સામર્થ્યમન્યસ્ય ન ભવેદ્ધરિમન્તરા । અતો યૂયં ચ તં વિચ્છ

કે તરુણો હોય કે વૃદ્ધો હોય, ( ભક્તિમાં વિજ્ઞાનસંપત્તિ જેમ પ્રયોજક નથી  
તેમ વયઃસંપત્તિ પણ પ્રયોજક નથી ) નારી હોય કે નપુંસક હોય,  
( વયઃસંપત્તિ જેમ પ્રયોજક નથી તેમ લિંગવિશેષ સંપત્તિ પણ પ્રયોજક  
નથી ) સાક્ષાત્ તેમના ચરણની સેવાને પામ્યા હોય કે ન પામ્યા હોય,  
( સાક્ષાત્ સમાગમની અપેક્ષા વિનાનો એમનો કૃપાતિશય છે ) પણ કેવળ  
તેમના આત્મ ભક્તવાક્યથી 'તે આ સર્વેશ્વર પરમાત્મા છે' એવો દૃઢ  
નિશ્ચય કરીને પ્રેમથી જેઓ સ્મરણ કરે છે. આ સર્વ જનો અંતકાળ પ્રાપ્ત  
થતાં અંતિમસ્મરણ વિનાપણુ આ ભગવાનેજ સ્વયં સંભાર્યા થકા દુઃખ-  
લવને નહિ પામીને આ પ્રાકૃત સ્થૂળ સૂક્ષ્મ દેહનો પરિત્યાગ કરી પાર્ષ-  
દોએ સહિત એવા એજ ધર્મ શ્રીહરિનેજ પોતાના ધામને પહોંચાડનારા  
વિમાનમાં વિરાજમાન છે તેમને સાક્ષાત્ જુવે છે ॥૬૨-૬૪॥ અંતકાળે  
શ્રીહરિને જોનારા તે જનો શ્રીહરિસાથે આવેલા પાર્ષદોએ દિવ્ય અદ્ભુત  
વિમાનમાં બેસાર્યા થકા યોગિઓને પણ દુર્લભ એવા તે શ્રીહરિના ધામને  
પામેજ છે ॥૬૫॥ કેવળ મરનારા જનોજ શ્રીહરિને જુવે છે એટલુંજ નહિ  
કિંતુ તેજ ગામમાં નિવાસ કરી રહેલા બીજા કેટલાક સત્સંગિજનો પણ  
અને હુસંગિજનો પણ સમીપમાં મરનારા જનની સમીપે ક્યારેક ક્યારેક  
શ્રીહરિને પ્રત્યક્ષ પેખે છે. તે બુદ્ધિશાલી જનો આશ્ચર્યપૂર્વક તે શ્રીહરિને  
સાક્ષાત્કાર કરીનેજ 'આ પરમેશ્વર હશે કે નહિ?' એવા સંશયે રહિત થઈને

સર્વેઽસૌ ભગવાનિતિ ॥૬૮॥ તતશ્ચ તસ્ય ધ્યાનેન યૂયં સ્વહૃદયે પ્રભુમ્ । તથાવિધં દ્રક્ષ્યથેતિ નિશ્ચયો નાત્ર સંશયઃ ॥૬૯॥  
સુવ્રત ઉવાચ—इति तद्वाक्यमाश्रुत्य स राजा चास्य बन्धवः । कृष्ण एवैष इत्येव निश्चयं चक्रिरे दृढम् ॥७०॥ ततोऽतिदृष्टास्ते तस्य प्रशंसां बहुधा नृप ! । चक्रुस्तं पुनरप्राक्षीदभयः सर्वसम्मतात् ॥७१॥ अभय उवाच—राजर्षे ! यत्त्वया प्रोक्तं सर्वं तत्तथ्यमेव हि । धन्योऽसि येन साक्षाच्छ्रीकृष्णो दृष्टश्च निश्चितः ॥७२॥ अद्यप्रभृति तस्य सो वयं सर्व इति ध्रुवम् । तस्य ध्यानं यथाकार्यं वक्तुमर्हसि नस्तथा ॥७३॥ सुव्रत उवाच—सम्पृष्ट इत्थमभ-

તેમાં ભક્તિભાવને પામીને તેમનો સમાશ્રય તત્ક્ષણ કરે છે ॥૬૬-૬૭॥ પરમેશ્વર વિના બીજા કોઈનું પણ આત્મ સામર્થ્ય હોય નહિ એટલે શ્રીહરિ થકી આવો બીજો કોઈ પણ પરતર નથી. તો તમો સર્વે આ શ્રીહરિજ સાક્ષાત્ ભગવાન્ છે' એમ નિશ્ચયથી જાણે ॥૬૮॥ તે પછી તમો તે ભગવાનના ધ્યાનથી તે પ્રભુનેજ સ્વરૂપસમયમાં હૃદયતળમાં સાક્ષાત્ વિરાજમાન્ જોશો. એવો નિશ્ચય છે એમાં લેશ સંશય નથી ॥૬૯॥

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! આત્મ ખટ્વાંગ રાજાનું વચન સાંભળીને અભય રાજા અને તેમના બન્ધુજનોએ 'આ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન્ છે' એવો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો ॥૭૦॥ હે નૃપ ! તે પછી પરમ પ્રહર્ષ પામેલા તે અભયાદિ સર્વેએ પોતાના હિતનો બોધ દેનારા, શ્રીકૃષ્ણના સાક્ષાત્કારવાળા ખટ્વાંગ રાજાની પ્રશંસા બહુધા કરી. અભય નૃપતિએ સર્વ બન્ધુજનની સંમતિથી ફરીથી ખટ્વાંગને એમ પુછ્યું ॥૭૧॥ અભય રાજા પુછે છે—હે રાજર્ષે ! તમોએ જે ભગવત્પ્રાદુર્ભાવાદિ કહ્યું તે સર્વ સત્યજ છે. એમાં અમોને વિરોધ કે સંશય નથી. તમો ધન્યભાગી છો, કેમકે તમોએ શ્રીકૃષ્ણને સાક્ષાત્ કર્યા છે અને તેમાં તમો દૃઢ નિશ્ચયવાળા છો એટલે તદેકશરણ છે. તમારા આદેશથી અમો સર્વે આ દિવસને આરંભીને નિશ્ચે તેમના છીએ—તેમનાજ એક દાસભૂત છીએ. તો એજ એક સ્વામી જેમના છે એવા અમોને તેમનું ધ્યાન ધરવાનો પ્રકાર કહેવાને યોગ્ય છે ॥૭૨-૭૩॥ હે નરેશ !

યેન મહાદરેણ હૃષ્ટઃ સ કૃષ્ણપદપદ્મપદ્મિચેતાઃ । ધ્યાનં હરેર્ગ-  
દિતુમારમતોર્ધ્વરેતાઃ સમ્પ્રીણયન્સપરિવારમમું નરેશ ! ॥૭૪॥

इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे द्वितीयप्रकरणे संक्षेपेण हरिच-  
रित्रवर्णननामा चतुर्विंशोऽध्यायः ॥२४॥

खट्वाङ्ग उवाच—शुचिर्भूत्वा शुचौ देशे मुमुक्षुर्निरुपद्रवे । स्वस्ति-  
कासनमासीन ऋजुकायो भवेन्मुनिः ॥१॥ हस्तौ स्वोत्सङ्ग आधाय  
स्वनासाग्रनिरीक्षणः । अव्यग्रमनसा ध्यायेत्तं स्वीयहृदयाम्बुजे  
॥२॥ आसीनं वा स्थितं ध्यायेन्नारायणमुनिं पुरः । अतिरम्यनरा-  
कारं तारुण्ये वयसि स्थितम् ॥३॥ रूपानुरूपावयवं नवपद्मदलेक्ष-

અલય ભૂપાળે મહા આદરથી આ પ્રકારે પુછેલા, શ્રીહરિકૃષ્ણના ચરણક-  
મળમાં ભ્રમરનીપેઠે આસક્ત મનવાળા ઊર્ધ્વરેતા ખટ્વાંગ રાજર્ષિએ પ્રહર્ષ  
પામીને સપરિવાર આ અલયરાજને રાજ કરવા શ્રીહરિના ધ્યાનનો પ્રકાર  
કહેવાનો પ્રારંભ કર્યો ॥૭૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...દ્વિતીયપ્રકરણે  
સંક્ષેપેણ હરિચરિત્રવર્ણનનામા ચતુર્વિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૪॥

### ૧ અધ્યાય ૨૫ મો.

ખટ્વાંગ રાજ કહેછે—હે અલય રાજન્ ! મુમુક્ષુ મુનિ—મનનમાં  
પ્રવર્તેલો પુરૂષ સ્વયં શુચિ-આહ્ય આભ્યંતર શુદ્ધ થઈને ધ્યાનમાં વિક્ષેપ  
કરનારા જનાદિકના ઉપદ્રવે રહિત એવા પવિત્ર પ્રદેશમાં સ્વસ્તિકાસને  
બેસીને, ઋજુ-સરલ કાયવાળો થઈ, પોતાના હાથને ખોળામાં છતા ઉપર  
ઉપર મુકીને, પોતાની નાસિકાના અગ્રભાગમાં દૃષ્ટિ રાખીને પોતાના હૃદય-  
કમળમાં અવ્યગ્ર-સાવધાન મનથી શ્રીહરિનું ધ્યાન કરે ॥૧-૨॥ ધ્યેય  
રૂપનો અનુવાદ કરે છે—પોતાની પાસે સિંહાસન કે ચાકળો આદિક આસ-  
નમાં વિરાજમાન અથવા સ્વેચ્છાથી ઉભા રહેલા શ્રીનારાયણમુનિનું આગળ  
કહેશે એવા દિવ્ય આકારથી ધ્યાતા ધ્યાન ધરે. અતિરમ્ય—સર્વાતિ-  
શાયિ સૌન્દર્યે સંપન્ન નરાકાર ધારી રહેલા, સંપૂર્ણ યૌવન અવસ્થામાં રહેલા,

૧ આ અધ્યાયમાં ખટ્વાંગે શ્રીહરિના ધ્યાનનો પ્રકાર કહ્યો છે.



ળમ્ । અતીવ દર્શનીયં ચ શાન્તં કોમલભાષણમ્ ॥૪॥ નૂત્તરક્ત-  
રવિન્દામહસ્તાઙ્ગિતલશોભિતમ્ । ચન્દ્રચુઙ્ગારુણનલચન્દ્રાવલિવિ-  
રાજિતમ્ ॥૫॥ સિતસ્મિતસ્ફુરતુલ્યદન્તમુક્તાવલિપ્રભમ્ । પ્રલમ્બ-  
પીવરભુજં વિશાલહૃદયસ્થલમ્ ॥૬॥ પૃથુતુઙ્ગલલાટં ચ સુકપોલા-  
રુણાધરમ્ । દધતં કૈસરે પુણ્ડ્રે ભાલે કુઙ્કુમચન્દ્રકમ્ ॥૭॥ ઘન-  
શ્યામં ચ તુલસીમાલિકાં દક્ષિણે કરે । દધતં ચ દ્વિતીયેન દદતં  
પાણિનાઽભયમ્ ॥૮॥ વિભ્રતં તુલસીકાષ્ઠસૂક્ષ્મમાલાદ્વયં ગલે ।  
શુભ્રં યજ્ઞોપવીતં ચ વામસ્કન્ધે સુશોભનમ્ ॥૯॥ વાસઃ શુભ્રં મૃદુ  
પરિદધતં દૃઢકચ્છકમ્ । વસાનમુત્તરપટં હંસપક્ષસિતં તથા ॥૧૦॥  
સૂક્ષ્મં સિતં ચ પટકં વદ્યન્તં શીર્ષિણ મञ્જુલમ્ । ઉત્સવે ભક્તસ-

સમુદાયશોભાને અનુરૂપ દિવ્ય અવયવો જેમના છે, નવીન કમળદળ  
જેવાં લગાર રક્ત વિશાળ નેત્ર જેમનાં છે, અતિશય દર્શનીય, ( સર્વની  
દૃષ્ટિને પ્રિય લાગતા ) પ્રશાંત, અભિમુખ આવતા જનોના સર્વ સંતાપને  
હરનાર કોમળ ભાષણ જેમનું છે, તત્કાળ પ્રકુલિત થએલા રક્ત કમળને  
સદૃશ એવા હસ્તતળ અને ચરણતળથી શોભાયમાન, ચળકતા ઉન્નત  
રક્ત નખરૂપી ચંદ્રમાની પંક્તિથી વિરાજીત, મંદહાસથી લગાર સ્ફુરણ-  
યમાન થતી દંતરૂપ મુક્તાવલિની પ્રભાથી પ્રકાશમાન મુખચંદ્રમા જેમનો  
છે, જનુપર્યંત લાંબા પુષ્પ જે બાહુ જેમના છે, વિશાળ વક્ષઃસ્થળથી વિરા-  
જમાન, વિશાળ ઉન્નત લલાટ જેમનું છે, સુંદર કપોળ જેમના છે, પાકા  
ઘીલોડા જેવા રક્ત ઓઠ જેમના છે, લાલમાં કેસરચંદનનિર્મિત ઉર્ધ્વ-  
પુંડ્રમાં કુંકુમચંદ્રકને ધારી રહેલા, નવીન મેઘસમાન શ્યામ વર્ણવાળા,  
જમણા કરમાં જપ માટે તુલસીમાળાને ધારી રહેલા, ખીન્ન-ડાબા કરથી  
અભયમુદ્રાને ધારી રહેલા, કંઠમાં તુલસીકાષ્ઠની સૂક્ષ્મ મણિકાની બેવડી  
માળા ( કંઠી ) ને ધારી રહેલા, ડાબા ખલા ઉપર શ્વેત સુશોભિત ઉપવી-  
તને ધારી રહેલા, શ્વેત કોમળ વસ્ત્રને દૃઢ કચ્છ ધારવાપૂર્વક કટિતટમાં  
પહેરી રહેલા, હંસપક્ષી જેવું ધોળું સૂક્ષ્મ સુંદર ઉત્તરીયવસ્ત્ર (ઓઢવાનું)  
ને ધારી રહેલા, મસ્તકે સૂક્ષ્મ શ્વેત સુંદર વસ્ત્રને બાંધી રહેલા, જન્મા-

મ્પ્રીત્યૈ દધાનં ભૂરિભૂષણમ્ ॥૧૧॥ નાનાવિધૈઃ પુષ્પહારૈશ્ચન્દનેના-  
ર્ચિતં નિજૈઃ । લમ્બાદ્ધિઃ શેખરૈ રમ્યં મન્દસ્મિતમનોહરમ્ ॥૧૨॥  
તારામણ્ડલમધ્યસ્થપૂર્ણચન્દ્રમિવોદિતમ્ । ભક્તમણ્ડલમધ્યસ્થં  
સર્વલોકનમસ્કૃતમ્ ॥૧૩॥ હૃદયાનિ હરન્તં ચ નિજાનાં કરચે-  
ષ્ટયા । કરુણામૃતયા દૃષ્ટ્યા વીક્ષમાણં ચ ચિન્તયેત્ ॥૧૪॥ અથ  
મનસિ શનૈઃ સ્થિરત્વમાત્મે ભગવતિ માનુષમૂર્તિવાસુદેવે । નિજ-  
હૃદિ પૃથગેકમેકમક્લં ચરણતલાદિ વિચિન્ત્યમસ્ય પુંસા ॥૧૫॥  
નિજહૃદિ દશિ ગોચરે તદીયે હ્યવયવ એકક એકકે પૃથક્ ચ ।  
ચપલમપિ મનઃ સ્થિરં વિધેયં વ્રજતિ લયં ચલુ તેન તન્મલૌઘઃ

૪મી આદિક ઉત્સવ દિવસોમાં ભક્તજનોની પ્રાર્થનાથી તેમની પ્રસન્નતા-  
માટે મહા અમૂલ્ય વસ્ત્રો તથા બહુ ભૂષણોને ધારણ કરતા, નિજ જનોએ  
નાનાવિધ પુષ્પહારો અને ચંદનાદિકથી પૂજા કરેલા, મસ્તકે ધારેલા મોળી-  
યામાં કિંચિત્ નીચે લબડતા તોરાઓથી સમલંકૃત, મંદહાસવડે ભક્તોના  
મનને હરતા, તારામંડળના મધ્યમાં રહેલા હૃદય પામેલા પૂર્ણચંદ્રમાની પેઠે  
ભક્તમંડળના મધ્યમાં પ્રકાશમાન દિવ્ય સ્વરૂપ જેમનું છે, સર્વ લોકોએ નમ-  
સ્કાર કરેલા, અંગુળિ ભ્રમણાદિ દિવ્ય હસ્તયેષ્ઠાથી સર્વના મન નેત્રને પોતાની  
મૂર્તિમાં આકર્ષણ કરતા, કૃષ્ણામૃત રસથી ભરેલી દૃષ્ટિવડે નિજજનોને  
નિરીક્ષણ કરતા એવા શ્રીનારાયણમુનિનું મુમુક્ષુ જન પોતાના હૃદયકમ-  
ળમાં ધ્યાન કરે ॥૩-૧૪॥

આ રીતે નખશિખાપર્યંત સમગ્ર શ્રીહરિની મૂર્તિનું ધ્યાન કહીને હવે  
તેમના એક એક અવયવનું ધ્યાન ચૌદ શ્લોકથી કહે છે —અથ—સમગ્ર  
શ્રીહરિની મૂર્તિનું ધ્યાન ધર્યા પછી તે આ માનુષ દિવ્યમૂર્તિ, પૂર્વોક્ત  
દિવ્ય અવયવવાળા ભગવાન્ વાસુદેવમાં અનુક્રમે ધીરે ધીરે મન સ્થિર-  
તાને પામે ત્યારપછી ધ્યાતા જને પોતાના હૃદયકમળમાં સ્થિરપણે  
નિવાસ કરી રહેલા તે ભગવાનના ચરણતળાદિ એક એક અંગનું પૃથક્  
પૃથક્ ચિંતન કરવું ॥૧૫॥ પોતાના હૃદયારવિંદમાં યોગથી સંસ્કૃત એવા  
મન તથા લોચનને ગોચર થએલા તે ભગવાનમાં સ્વતઃ ચંચળ એવા

॥૧૬॥ ધ્વજકમલયવાહુશોર્ધ્વરેખાપ્રમુખસુલક્ષણલક્ષિતે ચ રમ્યે ।  
અતિશયમૃદુલે ચ યાવકામે ચરણતલે મનસાઽસ્ય ચિન્તનીયે  
॥૧૭॥ અરુણનલશશાઙ્કરાજિકાન્ત્યા હૃતનિજચિન્તકહૃત્તમોઽદ્વિ-  
યુગ્મમ્ । ક્રમલઘુસમકોમલાહુલીભિર્હૃતનવપલ્લવકાન્તિ ચાસ્ય  
ચિન્ત્યમ્ ॥૧૮॥ નિજજનમનસઃ પ્રહર્ષણાર્થે પરિધૃતનૂપુરશિઞ્જિતા-  
તિરમ્યમ્ । સ્વગતનિજજનાક્ષિવૃત્તિચોરં ચરણયુગં હૃદિ ચિન્તની-  
યમસ્ય ॥૧૯॥ કિસલયમૃદુલે સુવૃત્તજઙ્ગે ક્રમપૃથુલેઽથ સુવર્તુલૌ  
ચ જાનૂ । કરિકરસદૃશં સમં ચ પીનં નિજહૃદિ સક્થિયુગં ચ  
ચિન્ત્યમસ્ય ॥૨૦॥ મૃદુઘનસિતસૂક્ષ્મદીર્ઘવાસઃ પરિદધદુત્તમહૈમ-

પણ મનને પોતાના લાવણ્યાતિશયથી પોતામાં આકર્ષણ કરતા એવા  
તેમના એક એક અવયવમાં નિશ્ચળપણે બેઠી રાખે. એરીતે શ્રીહ-  
રિના અવયવમાં કરેલી મનની નિશ્ચળતાથી મનના મળસમૂહો નિશ્ચે નાશ  
પામી જાય છે ॥૧૬॥ આ શ્રીહરિના ધ્વજ, કમળ, યવ, અંકુશ અને  
ઉર્ધ્વરેખા આદિક અસાધારણ રેખાકાર ચિહ્નોથી ચિહ્નિત, રમણીય, અતિ-  
શય કોમળ, અળતા જેવી રક્ત કાંતિવાળા એ ચરણતળનું પ્રથમ ચિત્તવડે  
ચિંતન કરવું ॥૧૭॥ તે પછી નખકિરણની કાંતિથી ધ્યાતા જનોના અંતરના  
અજ્ઞાનરૂપ અંધકારને હરનારૂં, અનુક્રમે એક એક થકી નાની પુષ્ટગુણથી  
સરખી હુસુમ જેવી કોમળ એવી આંગળિઓથી વિરાજમાન, માટેજ નવ-  
પલ્લવની કાંતિને તિરસ્કાર કરનારૂં એવું આ શ્રીહરિનું ચરણયુગળ ભક્ત-  
જને ચિંતન કરવું ॥૧૮॥ નિજજનોના મનને પ્રહર્ષ પમાડવા તેમની પ્રાર્થ-  
નાથી પહેરેલા નૂપુરના ખણખણાટ શબ્દથી અતિરમણીય, બેનારા જનોના  
મનોનેત્રની વૃત્તિને ચોરનારા એવા ચરણકમળયુગળનું હૃદયમાં ચિંતવન  
કરવું ॥૧૯॥ તે પછી પલ્લવ જેવી કોમળ, અનુક્રમે વિપુળ ગોળ શોભાય-  
માન જંઘાનું ભક્તજને પોતાના હૃદયમાં ધ્યાન ધરવું. તે પછી અત્યંત  
ગોળાકાર શ્રીહરિના જાનું ( ઢીંચણ ) નું ધ્યાન કરવું. તથા હાથીની શુંડ-  
સદૃશ સમાન પુષ્ટ સાથળયુગળનું ચિંતન કરવું ॥૨૦॥ મૃદુ-સુખેથી સ્પર્શ  
થાય એવું ઘન-અવિરલ તંતુઓના સન્નિવેશથી ઘાટું, સૂક્ષ્મ-સૂક્ષ્મ તંતુ-

કાશ્ચિનદ્વમ્ । પૃથુલકટિયુગં ચ ચિન્તનીયં નિજહૃદયે ચિરમસ્ય  
મક્તમર્તુઃ ॥૨૧॥ ઉદરમપિ લસદ્વલિત્રયાન્તર્ગતશુભસન્નમનિન્નના-  
મિકૂપમ્ । હૃદયમુરુસુગન્ધિપુષ્પહારં સમવિતતં હૃદિ ચિન્ત્યમસ્ય  
તુક્કમ્ ॥૨૨॥ કનકકટકશૃङ્ગલોર્મિકામિર્લસદરુણાલ્લનિભં કર-  
દ્વયં ચ । દૃઢતરમતિરમ્યવાહુયુગ્મં નિજહૃદયેઽસ્ય વિચિન્ત્યમન્ન-  
દાલ્ભ્યમ્ ॥૨૩॥ વિવિધમણિવિશુદ્ધહેમસૂત્રગ્રથિતસુમૌક્તિકહાર-  
હારિકણ્ઠઃ । વિગતશશકલઙ્ક આસ્યચન્દ્રઃ સ્થિરમનસાઽસ્ય ચિરં  
ચ ચિન્તનીયઃ ॥૨૪॥ સિતહસનવિસર્પિદન્તકાન્તિપ્રથનસમુજ્જ્વ-  
લગણ્ડયુગ્મમસ્ય । નવનલિનદલાયતં વિચિન્ત્યં નિજહૃદિ ચશ્ચલ-  
લોચનદ્વયં ચ ॥૨૫॥ શ્રવણયુગલમસ્ય કુણ્ડલશ્રીબહુવિધપુષ્પમ-

ઓથી નિર્માણ કરેલું હોવાથી સૂક્ષ્મ, શ્વેત લાંબા એવા વસ્ત્રને ધારી રહેલું  
તથા સુવર્ણની સર્વોત્તમ કટિમેખળાથી બાંધેલું એવું ભક્તભક્તી ભગવાનનું  
વિશાળ કટિયુગળનું પોતાના મનમાં બહુકાળપર્યંત ભક્તજને ધ્યાન કરવું  
॥૨૧॥ તે પછી શોભાયમાન ત્રિવળીના મધ્યમાં રહેલો સુંદર ગોળ ગંભીર  
નાભિકૂપ જેમાં છે એવું શ્રીહરિનું ઉદર ભક્તજને ચિત્તમાં ચિંતન કરવું.  
તે પછી સુગન્ધિ વિવિધ પુષ્પહારોથી સમલંકૃત, સમ-ન્યૂનાધિકતાએ રહિત  
વિશાળ યથોચિત કિંચિત્ ઉન્નત વક્ષસ્થળનું હૃદયમાં ચિંતન કરવું ॥૨૨॥  
કનકનાં કડાં સાકળાં વીંટીઓ વિગેરેવડે અલંકૃત, રક્ત કમળ સદૃશ એવું  
શ્રીહરિનું હસ્તયુગળ પોતાના હૃદયમાં ભક્તજને ચિંતન કરવું. અતિદૃઢ,  
બાળુબંધથી અલંકૃત અતિરમણીય એવું આ શ્રીહરિનું બાહુયુગળ નિજ-  
મનમાં વિચિંતન કરવું ॥૨૩॥ આ શ્રીહરિનો વિવિધ મણિહારો અને સુવ-  
ર્ણસૂત્રગ્રથિત મુક્તાહારોવડે વિરાજમાન મનોહર એવો કંઠ કમથી વિચિં-  
તન કરવો અને શશલાના કલંકે રહિત એવા મુખચંદ્રમાનું સ્થિર મનથી  
બહુકાળપર્યંત ચિંતન કરવું ॥૨૪॥ તે પછી મંદાહાસથી લગાર પ્રસરતી  
દંતકાંતિના પ્રસારથી અતિ ઉજ્જવલિત એવું કપોળયુગળ નિજહૃદયમાં  
વિચિંતન કરવું. તે પછી નવીન કમળદળ જેવું દીર્ઘ ચંચળ લોચનયુગળનું  
ચિંતન કરવું ॥૨૫॥ તે પછી કુંડળની શોભા અને બહુવિધ પુષ્પમય

યાવતંસરમ્યમ્ । તરદલઘુવિશાલભાલરાજત્સતિલકકુઙ્કુમચન્દ્ર-  
કશ્ચ ચિન્ત્યઃ ॥૨૬॥ અસિતતિલકલક્ષ્મ દક્ષગણ્ડે તિલકુસુમોત્ત-  
મનાસિકાન્તિકેઽસ્તિ । વિલસદસિતવિન્દુરસ્ય વામે શ્રવણપુટે  
ભવતીતિ ચિન્તનીયઃ ॥૨૭॥ વિવિધકુસુમશેખરાલિરાજત્પટમુ-  
કુટં ચ શિરોઽસ્ય ચિન્તયિત્વા । વદનકમલમેવ ચિન્તકેન સિત-  
મધુરં ચિરકાલમસ્ય ચિન્ત્યમ્ ॥૨૮॥ इति ध्यानं भगवतो नारा-  
यणमुनेर्मया । कथितं तत्तथा यूयं नित्यं कुर्यात् सद्भियः ! ॥२९॥  
ધ્યાયન્તે इत्थं नित्यं ते श्रीकृष्णेति मनोज्ञपम् । कुर्वतोऽल्पेन  
કાલેન યૂયં પ્રાપ્સ્યથ તં ધ્રુવમ્ ॥૩૦॥ सुप्रत उवाच—एवमुक्त्वा स  
राजर्षिस्तूष्णीमासीन्नराधिप ! । तद्वचो धारयामासुर्हृदि तेऽ-  
प्यभयादयः ॥३१॥ कुर्वाणानामादरात्कृष्णवार्ता इत्थं तेषां सा

ગુરુછોની શોભાથી રમણીય એવું આ શ્રીહરિનું કર્ણયુગળ લક્ષ્મણે ધ્યાન  
કરવું. તે પછી કિંચિત્ ઉન્નત દીર્ઘ વિશાળ લલાટમાં વિરાજમાન એવા  
ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલકમધ્યવર્તી કુંકુમચંદ્રકનું ચિંતન કરવું ॥૨૬॥ તિલપુષ્પ અને  
દીપશિખાની શોભાને હરનારી આ શ્રીહરિની નાસિકાનું ચિંતન કરવું.  
તથા તે નાસિકાની નજીકમાં જમણા કપોળમાં શ્યામ તિલાકાર જે ચિહ્ન  
છે તેનું ચિંતન કરવું તથા વામ શ્રવણપુટમાં જે શોભાયમાન શ્યામ બિન્દુ  
છે તેનું ધ્યાન ધરવું ॥૨૭॥ તે પછી બહુવિધ પુષ્પોના તારોઓની પંક્તિથી  
શોભાયમાન, વસ્ત્રમય મુકુટથી ( મોળીયું ) વિરાજમાન એવું આ શ્રીહ-  
રિનું મસ્તક ચિંતન કરવું. તે પછી મંદહાસે સુંદર એવું આ શ્રીહરિના  
મુખકમળનુંજ ધ્યાતાજને બહુકાળપર્યંત ધ્યાન કરવું ॥૨૮॥ હે સદ્ભિયઃ !  
શ્રીનારાયણમુનિનું આવા અનુક્રમથી હું પ્રતિદિન ધ્યાન કરુંછું તે તમોને  
કહ્યું. તમોપણ તેજ પ્રકારે નિત્ય ધ્યાન કરો, કેમકે તમો સર્વે ભગવાનના  
ધ્યાનમાં ઉપયોગી શોભનશુદ્ધિએ સંપન્ન છો ॥૨૯॥ આ પ્રકારે તે શ્રીહ-  
રિનું નિત્ય નિધ્યાન કરતાં અને ‘શ્રીકૃષ્ણ’ એવા ત્ર્યક્ષર મંત્રરાજનો જપ  
કરતાં સ્વલ્પ સમયમાંજ તેમને નિશ્ચે પામશો ॥૩૦॥ सुप्रतःकपि कहे  
છે—હે નરાધિપ ! રાજર્ષિ ખટ્વાંગ આ પ્રકારે કહીને મૌન થઈ ગયા અને

વ્યતીયાય સર્વા । એકાદશ્યા યામિનીવ ક્ષણાર્ધ ક્ષોણીપાલાત્ય-  
ન્તશુદ્ધાન્તરાણામ્ ॥૩૨॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे  
द्वितीयप्रकरणे श्रीहरिस्वरूपध्याननिरूपणनामा पञ्चविंशोऽध्यायः ॥૨૫॥

સુવ્રત ઉવાચ—વિધાય પારણાં પ્રાતઃ સ્વગ્રામં યાન્તમાદરાત્ ।  
અભયઃ પ્રાહ સ્વદ્વાજ્ઞં વિનીતોઽથાશ્રુલોચનઃ ॥૧॥ ત્વદ્ભક્તિવશતો  
ગ્રામમાયાયાત્તે યદા હરિઃ । તર્હિ નઃ સૂચનાં કુર્યાઃ સઘો દૂતેન  
સુવ્રત ! ॥૨॥ વયં તુ સામ્પ્રતં ભદ્ર ! તુદતાં નિર્નિમિત્તકમ્ । અધા-  
ર્મિકાણાં શત્રૂણાં પ્રાપ્તાઃ સ્મો વા ઉપદ્રવમ્ ॥૩॥ બહિર્ગતુમતો યુક્તં

તે અભયાદિ ભક્તોએ રાજર્ષિનું વચન શ્રદ્ધાથી હૃદયમાં ધારણ કર્યું ॥૩૧॥  
હે પ્રતાપસિંહ રાજન્ ! આ પ્રકારે પ્રેમથી શ્રીહરિકૃષ્ણની વાર્તાને કરતા  
અતિશય નિર્મેળ અંતઃકરણવાળા તે અભય રાજા અને ખટ્વાંગ રાજા  
આદિકને તે એકાદશીની આખી પણ રાત્રિ ક્ષણાર્ધની પેઠે વીતિ ગઈ ॥૩૨॥  
ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...દ્વિતીયપ્રકરણે શ્રીહરિસ્વરૂપધ્યાનનિરૂ-  
પણનામા પંચવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૫॥

### અધ્યાય ૨૬ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! રાત્રિ વીતિ ગયા પછી દ્વાદશીના  
પ્રાતઃકાળમાં પારણાં કરીને પોતાના કારીયાણી ગ્રામપ્રત્યે પ્રયાણ કરતા  
ખટ્વાંગરાજા પ્રત્યે અભયરાજા વિનયવિનમ્ર, અશ્રુપૂર્ણ લોચનવાળા થઈને  
બોલ્યા કે—હે સુવ્રત !—ભગવાનની પરિચર્યાનાજ એક અંગભૂત સમસ્ત  
વ્રતવાળા ખટ્વાંગ રાજન્ ! જ્યારે ભગવાન તમારી ભક્તિને પરવશ  
થઈ તમારા ગામમાં પધારે ત્યારે તત્ક્ષણજ અમોને દૂતદ્વારા ખબર  
આપશે ॥૧-૨॥ હે ભદ્ર ! હમણાંજ અમોને યદ્યપિ ભગવાનના ચરણ-  
કમળની સેવામાં ત્વરા તીવ્ર વર્તે છે પરંતુ નિમિત્ત વિનાજ ખીડા કરતા  
અધાર્મિક શત્રુઓના ઉપદ્રવને લીધે આ ગામથકી બહાર જવાને માટે

૧ આ અધ્યાયમાં સંકેષ્ટહર દશાવતારસ્તોત્રનો ઉપદેશ અને યથોપદેશ  
અભય રાજાએ કરેલું શ્રીહરિનું આરાધન કહેલું છે.



નૈવાસ્તિ હિ પુરાદિતઃ । નોચેદધૈવ ગચ્છેમ શરધારં તમીક્ષિતુમ્  
 ॥૪॥ સપત્નાદિભયં નશ્યેદ્યેનોપાયેન સત્ત્વરમ્ । તં વૈત્તિ ચેત્તદા  
 બ્રૂહિ શીઘ્રં પશ્યેમ યદ્ધરિમ્ ॥૫॥ બહુશ્રુતોઽથ સ્વદ્વાક્ષસ્તમાહ શૃણુ  
 સત્તમ ! । દશાવતારસ્તોત્રં તે હરેર્વચ્ચમ્યવધારય ॥૬॥ કૃષ્ણમ-  
 ભ્યર્ચ્ય તન્નિત્યં પઠનીયં ત્વયાદરાત્ । સર્વેભ્યોઽપિ ભયેભ્યસ્ત્વં  
 તેન મુક્તો ભવિષ્યસિ ॥૭॥ ઇત્યુક્ત્વોપાદિશત્સ્તોત્રં તત્સર્વભય-  
 મજ્જનમ્ । અમયો ધારયામાસ તદ્ધ બુદ્ધિમતાં વરઃ ॥૮॥ માત્સ્ય  
 રૂપમલૌકિકં ભુવિ દધત્કલ્પાન્તકાલે નૃપં સાકં ભૂતરણૌ મહ-  
 ર્ષિભિરપાત્સત્યવ્રતં તોયગઃ । તસ્મૈ મત્સ્યપુરાણમાહ ચ હયગ્રીવં

સમર્થ નથી. એમ જો ન હોય તો આ દિવસેજ શ્રીહરિનાં દર્શન કરવા  
 શરધાર પુરમાં જઈએ ॥૩-૪॥ હવે અમો આપને કિંચિત્ આવેદન કરીએ  
 છીએ કે-જો શત્રુભય નિવારણનો કોઈ સુકર ઉપાય હોય તો અમોને કહો,  
 જે ઉપાયના અનુષ્ઠાનથી અદ્ય કાળમાં તે શ્રીહરિનાં દર્શન પામીએ ॥૫॥  
 હે રાજન્ ! તે પછી બહુશ્રુત ખટ્વાંગ રાજા તો તેમનું વચન સાંભળીને  
 બહુ પ્રસન્ન થઈને બોલ્યા કે-હે સત્તમ ! તમો સાંભળો. આ શ્રીહરિનું  
 દશાવતારસ્તોત્ર તમોને કહું છું તેને મનમાં અવધારણુ કરો, જેણે કરીને  
 તમારે શત્રુભયની નિવૃત્તિ થશે. શ્રીકૃષ્ણનું પૂજન કરી તમારે પ્રતિદિન  
 પરમાદરથી આ સ્તોત્રનો પાઠ કરવો. આ દશાવતારસ્તોત્રના પાઠથી તમો  
 તમામ ભયમાંથી મુક્ત થશો ॥૬-૭॥ હે રાજન્ ! ખટ્વાંગે આ પ્રકારે  
 કહીને સર્વ ભયને ભંજન કરનારા તે સ્તોત્રનો ઉપદેશ કર્યો. બુદ્ધિશા-  
 લીઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા અભય રાજાએ તે સ્તોત્ર એકાગ્ર મનથી હૃદયમાં  
 ધારણુ કર્યું ॥૮॥

તેજ સ્તોત્રનો અગીયાર શ્લોકથી અનુવાદ કરેછે—જે શ્રીહરિએ પૂર્વે  
 પૃથ્વી ઉપર કલ્પાન્ત કાળમાં પ્રલયસમુદ્રનું જળ યોગરદમ એકદમ  
 પ્રસરતાં આશ્ચર્યકારક હોવાથી અલૌકિક એવા મત્સ્યસંબન્ધી રૂપને ધારણુ  
 કરીને, સત્યવ્રત નામના નૃપને સમર્પિઓની સાથે પૃથ્વીરૂપી નૌકામાં  
 બેસાડીને સ્વયં એકાર્ણવ જળમાં રહીનેજ તે નાવને ચલાવતા થકા તે રાજા

નિહત્યાસુરં ધાત્રેઽદાન્નિગમાંશ્ચ યઃ સ હરતાત્કણં સમગ્રં હરિઃ  
 ॥૯॥ પીયૂષાય પયોનિધિં સ્વમહસા દેવાસુરાણામનાધારં ચોન્મ-  
 થતાં તુ મન્દરગિરિં મજ્જન્તમમ્મોનિધૌ । પૃષ્ઠે કૂર્મતનુર્દધાર સ-  
 હસા કારુણ્યતો યો જગૌ સદ્ધર્માશ્ચ મુનિભ્ય ઇષ હરઃ ॥૧૦॥ યો  
 વારાહતનૂ રસાતલગતાં ક્ષોર્ણીં ક્ષણાદુદ્ધૌ દૈતેયં ચ જઘાન સં-  
 યતિ હિરણ્યાક્ષં તનુસ્થાધ્વરઃ । ધર્માનાહ ભુવેઽભવાય ચ નૃણાં  
 યજ્ઞાન્વિતત્યાશ્ચિલાન્કલ્પાદૌ પ્રતિવાસરં સ હરઃ ॥૧૧॥ દૈત્યાના-  
 મધિપં હિરણ્યકશિપું હત્વા નૃસિંહાકૃતિઃ પ્રહ્લાદં ચ તતોઽભિ-

અને તે મહર્ષિઓની રક્ષા કરી હતી અને તે સત્યવ્રત રાત્રને તે સમયે  
 મત્સ્યપુરાણનો ઉપદેશ કર્યો હતો અને હયગ્રીવ નામના અસુરને હણીને  
 તેણે હરેલા વેદો પાછા લાવીને બ્રહ્માને આપ્યા હતા. તે શ્રીહરિ માંડે  
 સમગ્ર કષ્ટ હરણુ કરો ॥૯॥ પૂર્વે અમૃત ઉત્પન્ન કરવા સુરાસુરો ભેગા થઈ  
 પોતાનાજ સામર્થ્યથી (આ સુરાસુરોને સમુદ્રમથનમાં સ્વતઃ સામર્થ્ય નથી,  
 અમોજ આ કરીએ છીએ એવું કેવળ વૃથા અભિમાન કરે છે, જ્યારે  
 પરમાત્મા પોતાના સામર્થ્યનો પ્રવેશ કરાવે છે ત્યારેજ કર્મ કરવામાં  
 સમર્થ થાય છે, આવા સમુદ્રમથનાદિ કર્મમાં તો વિશેષપણે પરમાત્માના  
 સામર્થ્યની અપેક્ષા છે તથાપિ પોતાના સામર્થ્યથીજ) ક્ષીરસાગરને મથવા  
 લાગ્યા ત્યારે આધારે રહિત હોવાથી સમુદ્રમાં ડુબી જતો મંદરાચળ સ્વયં  
 જે શ્રીહરિએ તત્કાળ કૂર્માકૃતિ ધારણુ કરીને અકસ્માત્ પૃષ્ઠભાગ ઉપર  
 ધારણુ કર્યો હતો અને સ્વસ્વરૂપને જાણનારા નારદાદિ મુનિઓને કૃપા  
 કરીને કૂર્મપુરાણરૂપે ભાગવત ધર્મોનો ઉપદેશ કર્યો હતો. તે આ શ્રીહરિ  
 માંડે સમગ્ર કષ્ટ નિવારણુ કરો ॥૧૦॥ જે શ્રીહરિએ પૂર્વે યજ્ઞમય વારાહ-  
 તનુ ધારણુ કરીને રસાતળમાં ગએલી આ પૃથ્વીને લઈ જનાર હિરણ્યાક્ષ  
 દૈત્યનો સંગ્રામમાં સંહાર કરીને એકજ ક્ષણમાં ઉદ્ધાર કર્યો હતો. તથા  
 બ્રહ્માના આદિ દિવસમાં મનુષ્યોના મોક્ષમાટે ભૂદેવી પ્રત્યે સમગ્ર યજ્ઞોનો  
 વિસ્તાર કરવાપૂર્વક બહુ ધર્મો વરાહપુરાણરૂપથી કહ્યા હતા. એજ શ્રીહરિ  
 પ્રતિદિન માંડે સમગ્ર કષ્ટ હરણુ કરો ॥૧૧॥ જે ભગવાન શ્રીહરિએ પૂર્વે

રક્ષ્ય પરમં ભક્તં નિજં નિર્જરાન્ । ઇન્દ્રાદીન્સુરસન્નસૌખ્યમુદિતાં-  
શ્ચક્રે ય ઉગ્રેક્ષણો ભક્તાભીષ્ટફલપ્રદઃ સ હરઃ ॥૧૨॥ યાચિત્વા  
ત્રિપદચ્છલેન ચ બલિં ત્રૈલોક્યસિન્દ્રાય યઃ પ્રાદાદ્રામનમૂર્તિરસ્ય  
ચ પુનર્દૌવારિકત્વં સ્વયમ્ । ચક્રેઽથ ત્રિદિવસ્થિતોઽપિ ચ મનો-  
વૈવસ્વતસ્યાવનં સુત્રામાવરજઃ સ મેઽપહરઃ ॥૧૩॥ ક્ષત્રં ધોરતરં  
ચ કાપથગતં ત્રિઃસપ્તકૃત્વશ્ચ યો હત્વા સાન્વયકાર્તવીર્યનૃપતિ-  
પ્રાણાપહ્નદ્ધાર્ગવઃ । રામઃ પરુકરો ધરામરકરપ્રતાપમુદ્રક્ષિતિઃ

૮૬૩૫ ધારણ કરી ઉચ્ચ નેત્રવાળા થઈને, દૈત્યોના અધિપતિ હિરણ્યક-  
શિપુ કે જે પોતાના અનન્યભક્ત પ્રહ્લાદનો દ્રોહી હતો તેનો તત્કાળ હૃદય-  
વિદારણપૂર્વક વિનાશ કર્યો હતો અને પોતાના પરમ ભક્ત આળ પ્રહ્લા-  
દની તેના થકી સર્વથા રક્ષા કરી હતી અને ઇન્દ્રાદિ દેવોને ફરીથી પોત-  
પોતાનું પદ પાછું આપીને સ્વર્ગ લોકનું સુખ પમાડીને પરમ હર્ષિત કર્યા  
હતા. એરીતે ભક્તોને અભીષ્ટ ફળ આપનારા તે શ્રીહરિ માંહે સમગ્ર  
કષ્ટ નિવારણ કરો ॥૧૨॥ જે શ્રીહરિએ પૂર્વે ઐશ્વર્યમાંથી ભ્રષ્ટ થએલો  
દેવેન્દ્ર અશરણ થતાં કોઈ સ્થળે સંતાઈ રહેતાં તેને તે ઐશ્વર્ય પાછું  
આપવા માટે સ્વયં વામનમૂર્તિ થઈને, ઇન્દ્રસંબન્ધિ ઐશ્વર્યને હરી લેનારા  
બલિરાજ પાસે જઈને તેના થકી ત્રણ પગલાં પરિમિત પૃથ્વી છળથી  
માગીને તેના થકી વરદાન પામીને તે પછી તરત ત્રણ પગલાંવડે ત્રણ  
લોકોને આક્રમણ કરીને ફરીથી ઇન્દ્રને તે ઐશ્વર્ય આપ્યું હતું અને તે પછી  
પ્રણામ કરતા તે બલિરાજને સ્વયં તેના લવનમાં દ્વારપાળ કર્મ કરવા  
નિત્યસન્નિધિ આપી હતી. ત્યાર પછી સ્વર્ગ લોકમાં રહીને ઇન્દ્રના અનુજ  
( નાનાભાઈ ) થઈને વૈવસ્વત મનુની રક્ષા કરી હતી. તે શ્રીહરિ માંહે  
સમગ્ર કષ્ટ નિવારણ કરો ॥૧૩॥ જે શ્રીહરિએ પૂર્વે ભૃગુકુળમાં જન્મદક્ષિ  
મુનિના પુત્રરૂપે પ્રકટ થઈને હાથમાં પરશુને ધારણ કરી સમુત્ત સહસ્રાર્જુન  
રાજના પ્રાણનો અપહાર કરી, તેને નિમિત્તભૂત કરીને અધર્મમાં પ્રવર્તેલા,  
અતિધોર આપારો જેમના છે, કુમાર્ગમાં ગએલા ક્ષત્રિઓને એકવીશવાર  
હણીને, અધ્વર્યુપ્રમુખ વિપ્રોના હાથમાં સમુદ્રસુધીની સમગ્ર પૃથ્વીનું પ્રદાન

સિદ્ધર્ષિસ્તુતસઘશાઃ સ હર૦ ॥૧૪॥ ધર્માત્મા પિતુરાજ્ઞયા સદ-  
યિતાસૌમિત્રિરાત્નો વનં વદ્ધ્વા સેતુમપાંનિધૌ સ્વમહસા લક્ષ્ણેશ્વરં  
સાન્વયમ્ । યોષાહારિણમાશુ યો નિહતવાન્ધર્મેણ સર્વાઃ પ્રજા  
રામઃ સ્માવતિ પુત્રવત્સ હર૦ ॥૧૫॥ કંસાદીનસુરાન્નિહત્ય નૃપતી-  
ન્મારાન્ભુવો ભૂરિશો ગોભૂસાધુધરામરામરવૃષાન્ પાતિ સ્મ યઃ  
સર્વતઃ । લોકક્ષેમકરસ્વરૂપચરિતો વિદ્યૌઘવિદ્રાવણઃ શ્રીકૃષ્ણઃ  
સ યદૂત્તમોઽપહર૦ ॥૧૬॥ શ્રીબુદ્ધોઽસુરબુદ્ધિમોહચરિતઃ સદ્ધ-

કર્યું હતું. સિદ્ધો તથા મહર્ષિઓએ સ્તુતિ કર્યું છે શુભ યશ જેમનું એવા  
તે શ્રીહરિ માંડે સમગ્ર કષ્ટ નિવારણ કરો ॥૧૪॥ જે સમર્થ શ્રીહરિએ  
પૂર્વે રાક્ષસરાજ રાવણે રડાવેલા દેવોની પ્રાર્થનાથી રઘુકુળમાં અવતરીને  
રામ નામથી પ્રખ્યાત થઈ, સ્વયં ધર્માત્મા-ધર્મભૂતિ હોવાથી પિતા દશ-  
રથની વનવાસરૂપી આજ્ઞાને મસ્તકે ચઢાવીને, પોતાવિષે અનન્ય મન-  
વાળાં દમિતા સીતા અને સુમિત્રાના પુત્ર લક્ષ્મણજીની સાથે વનમાં પ્રવેશ  
કરી, પોતાના પ્રતાપથી સમુદ્રમાં સેતુ બાંધીને, સીતાહરણ કરનારા તે  
સર્વ લોકકંટક રાવણને તત્કાળ સપરિવાર પ્રણાશ કરીને, સર્વ પ્રજાઓનું  
પોતાના પુત્રની પેઠે ધર્મથી પાલન કર્યું હતું. તે આ શ્રીહરિ માંડે સમગ્ર  
કષ્ટ હરણ કરો ॥૧૫॥ જે શ્રીહરિએ પૂર્વે ભૂમિનો ભાર ઉતારવા વસુદેવ-  
ગૃહમાં અવતરીને ભૂભારભૂત અનેક કંસાદિ અસુર રાજાઓને નાશ કરીને  
ભૂમિનું હિત કર્યું હતું. તથા ગાયો ગોપાળોની અહુધા રક્ષા કરી હતી.  
(આ ભગવાન 'આ તો પશુ પક્ષ્યાદિ જાતિ છે, આ તો પામર જાતિ છે'  
એમ માનીને તેનાથી પરાડ્મુખ રહેતા નથી. પરમ પ્રીતિજ અભિમુખ  
થવામાં કારણ છે. આ ભગવાનમાં ગોગોપાળોની જે પ્રીતિ હતી તે  
કોઈથી પણ માપી શકાય એવી ન હતી ) તથા અકુર માલાકાર આદિક  
સાધુઓની પોતાનો અનુભવ આપીને રક્ષા કરી હતી. તથા દેવો ભૂદેવો  
અને ધર્મની સ્વધર્મસ્થાપનાદિવડે રક્ષા કરી હતી. આ રીતે સમગ્ર લોકોના  
પરમ કલ્યાણને કરનાર દિવ્ય સ્વરૂપ અને ગોવર્ધનોઢ્ઠારણાદિ દિવ્ય ચરિત્ર  
જેમનું છે, સર્વ વિદ્વ સમૂહને નાશ કરનારા એવા યદૂત્તમ શ્રીકૃષ્ણ ભગ-

મંસંસ્થાપકઃ પાષણ્ડાદવિતાત્મભક્તનિકરઃ કારુણ્યવારાંનિધિઃ ।  
 હિંસાહીનમસ્ત્રવર્તનયશા યઃ શુદ્ધબુદ્ધિપ્રદઃ સંસારાર્ણવતારકઃ  
 સ હર૦ ॥૧૭॥ આરુહ્યાશ્વમમર્ત્યદત્તમવનૌ નિર્લિપ્તપાણિશ્ચર-  
 ન્કલ્કી પાપિનરાધિપાંશ્ચ બહુશો હત્વાઽવસાને કલેઃ । ધર્મ-  
 સ્થાપયિતા વિશુદ્ધમશ્વિલં યઃ સ્વાક્ષસજ્ઞાનિલસ્પર્શોન્નિષ્ણકુબુદ્ધિ-  
 રેષ હર૦ ॥૧૮॥ સ્તોત્રસ્ય શ્રવણાદશાકૃતિધૃતઃ સ્યાન્નાસ્ય પાઠાન્ન  
 ભીસ્તોયાર્તેર્નિરયાર્તિતોઽસુરગણાઘ્રાઘ્રાદિતો દુઃસ્થલાત્ । રાજ-

વાન્ અમારૂં સમગ્ર કષ્ટ નિવારણ કરો ॥૧૬॥ જે શ્રીહરિ અસુરોની  
 બુદ્ધિમાં મોહ પમાડવા પૃથ્વીઉપર અવતરીને, અસાધારણ બોધયોગને  
 લીધે ‘બુદ્ધ’ એવા નામથી વિખ્યાત થઈ, ઉપદેશાદિરૂપ ચરિત્રથી અસુ-  
 રોની બુદ્ધિમાં મોહ પમાડી, ( ‘યમઘો નિનીષતિ તમેવાસાધુ કર્મ કારયતિ’  
 એવી શ્રુતિ છે ઇત્યાદિ પ્રકારથી ) સંતોના-સર્વેક પ્રકૃતિવાળાઓના જે  
 ધર્મો છે તેને અસુરોનો અંતઃ પ્રવેશ નહિ થવા દેધને સ્વાશ્રિતોમાં સમ્યક્  
 સ્થાપન કરીને, જેઓ પોતાના અવતારનું યથાર્થ જ્ઞાનપૂર્વક આશ્રય  
 કરે છે તેવા લક્ષ્મણસમૂહને પાષંડ-અવૈદિક ઉપધર્મ થકી રક્ષા કરી,  
 સર્વના કલ્યાણનીજ એક આકાંક્ષા રાખતા, કૃષ્ણાનિધિ, સર્વ પ્રકારે આહિ-  
 સાખ્ય મહાપ્રતરૂપ યજ્ઞને પ્રવર્તાવાથી સત્કીર્તિવાળા છે, તે આ શુદ્ધબુદ્ધિ-  
 પ્રદ-અંતઃકરણની નિર્મળતા કરીને વિજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી સંસારસાગર થકી  
 સમુદ્ધાર કરનારા શ્રીહરિ મારૂં સમગ્ર કષ્ટ હરણ કરો ॥૧૭॥ જે શ્રીહરિ  
 કલિયુગના અંતમાં કલિકરૂપથી વિખ્યાત થઈ, દેવોએ આપેલા અશ્વ ઉપર  
 વિરાજમાન થઈને હસ્તમાં તરવાર લઈને સર્વ પૃથ્વીમાં યોગરદમ વિચરીને  
 અનેક પાપૈકપ્રવર્તક મ્હેચ્છપ્રાય રાજાઓને હણીને, વિશુદ્ધ ધર્મ-વર્ણાશ્ર-  
 મોચિત અને નિઃશ્રેયસમાં ઉપયોગી એવા તે તે ધર્મને સ્થાપન કરશે તે  
 આ પોતાના અંગના સંગવાળા પવનસ્પર્શમાત્રથી પાપ અને તે મૂળ જેમાં  
 છે એવી કુબુદ્ધિને હરનારા શ્રીહરિ મારા સમગ્ર કષ્ટને હરણ કરો ॥૧૮॥  
 હવે આ સ્તોત્રના શ્રવણ પાઠનું કૃણ કહે છે—મત્સ્યાદિ દશાકૃતિને ધારણ  
 કરનારા શ્રીહરિના આ સ્તોત્રના શ્રવણ તથા પઠનથી જળસંબન્ધી પીડા થકી

અયશ્ચ કદમ્બતો રિપુગણાદજ્ઞાનતોઽથો કલેર્દેહાન્તે સુગતિર્નૃણાં ક-  
રુણયા સ્યાદીનબન્ધોર્હરેઃ ॥૧૯॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઇત્યુક્ત્વા સ તુ રાજ-  
ર્ષિર્યયૌ કોર્યાયનં નૃપ ! । સકુદુમ્બોઽભયોઽપ્યાસીદ્વર્યારાધનત-  
ત્પરઃ ॥૨૦॥ ઘૃતદુગ્ધૈશ્વવાન્ હિત્વા ધારણાપારણાવ્રતમ્ । હરીશ્વ-  
ણાવધિ દધૌ યમૈઃ સહ નિજૈઃ સહ ॥૨૧॥ સર્વાન્તરાત્મા ભગવાન્  
સર્વભાવવિદીશ્વરઃ । દર્શનં દાસ્યતેઽત્રૈવ સ આગત્ય દયાનિધિઃ  
॥૨૨॥ નિશ્ચિત્યેત્થં નિજગૃહે શ્રીકૃષ્ણં તં જગદ્ગુરુમ્ । કૃતાવતારં હિ

ભય ન થાય, નરકદુઃખથડી ભય ન થાય, અસુરસમૂહથડી ભીતિ ન થાય,  
આઘ્રાદિ હિંસક જંતુઓ થડી ભીતિ ન થાય, દુર્ગમ સ્થાનમાં જવાથડી  
ભય ન થાય, દુષ્ટ રાજાઓથડી ભય ન થાય, હુમાર્ગ ગમનથડી ભય ન થાય,  
શત્રુગણથડી ભય ન થાય, કિં બહુના—સર્વ ભયમાં મૂળભૂત જે અજ્ઞાન છે  
તેનાથડી પણ ભય ન થાય તેમજ કલિયુગ થડી ભય ન થાય, કારણ કે  
દેહાવસાન સમયે આ સ્તોત્રથી સમારાધ્ય દીનબન્ધુ શ્રીહરિની કૃપાથી આ  
સ્તોત્રનું શ્રવણ તથા પઠન કરનારા જનોની સુગતિ—નિઃશ્રેયસ થાય ( એ  
રીતે મત્સ્યાદિ દશાવતારના અનુક્રમથી દશ ફળ જાણવાં ) ॥૧૯॥

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે નૃપ ! રાજર્ષિ બટ્વાંગ તો આ પ્રકારે કહીને  
પોતાના કારીયાણી ગામે ગયા. સપરિવાર અભય નૃપતિ પણ રાજર્ષિના  
ઉપદેશથી ભગવાનના અવતારનું યથાર્થ વિજ્ઞાન પામીને શ્રીહરિના સમા-  
રાધનમાં તત્પર થયા ॥૨૦॥ પોતાની પત્ની પુત્રી પુત્ર પ્રમુખ પરિવારે  
સહિત આ અભય રાજાએ શ્રીહરિનાં દર્શન થતાંસુધી ઘૃત દુગ્ધ અને શેલ-  
ડીમાંથી થતા સાકર આદિક પદાર્થનો પરિત્યાગ કરી—તેનો અનશનનિયમ  
બદલ કરીને આહિંસા બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમોએ સહિત ધારણાં પારણાંવ્રત ધારણ  
કર્યું ॥૨૧॥ સર્વના અંતરાત્મા, સર્વેના ભાવને જાણનારા સર્વેશ્વર કૃષ્ણ-  
સાગર ભગવાન શ્રીનારાયણમુનિ પોતાના ચરણકમળનાજ એક દર્શનના  
મનોરથવાળા અમોને સ્વરૂપ સમયમાંજ અહીં આવીને અવશ્ય દર્શન  
દેશેજ એવા મહાવિશ્વાસપૂર્વક તે અભયાદિ સર્વ ભૂમિઉપર નરાકાર  
જેમણે ધાર્યો છે એવા સર્વ જગતના ગુરૂ તે શ્રીહરિકૃષ્ણની પોતાના ઘરમાં



ભુવિ સમ્યગારાધયંશ્ચ તે ॥૨૩॥ સ્વદ્વાજ્ઞોક્તપ્રકારેણ ધ્યાયન્તો નિય-  
તવ્રતાઃ । મેજિરે સ્વામિનં મત્તયા મત્તવત્સલમાદતાઃ ॥૨૪॥ તપો-  
દગ્ધાક્લ્લધિરા વિશુદ્ધહૃદયાશ્ચ તે । નિરાહારા મિતાહારા ફલાહા-  
રાશ્ચ કુત્રચિત્ ॥૨૫॥ લોષ્ટાદિવદનાદૃત્ય રાજભોગોચિતાસ્તનૂઃ ।  
આરાધનં મગવતો વિદ્ધુર્વેનિનો યથા ॥૨૬॥ રાજ્યં સ્વં મન્ત્રિસા-  
ત્કૃત્વા તત્કથાશ્રવણાદિષુ । પ્રસક્તોઽમૂનૃપઃ સ્તોત્રં કૃષ્ણાર્ચાન્તે  
ચ તત્પઠન્ ॥૨૭॥ ધ્યાયન્તસ્તં જપન્તશ્ચ સર્વે તે હૃદયામ્બુજે ।  
યથાશ્રુતં તં દ્વશુઃ પ્રત્યહં સ્ફુરિતં હરિમ્ ॥૨૮॥ પ્રત્યક્ષદર્શનેચ્છા તુ  
તથાપ્યન્વહમૈધત । તદર્થમેવ દેહાંશ્ચ શોષયન્તિ સ્મ તે નિજાન્

યથાવિધિ આરાધના કરવા લાગ્યા ॥૨૨-૨૩॥ ખટ્વાંગે કહેલા પ્રકારથી  
શ્રીહરિમૂર્તિનું ધ્યાન કરતા, અપ્રસ્ખલિત વ્રતવાળા, અતિશય આદરવાળા  
અભયરાજા આદિક ‘અમારા સર્વ પ્રકારે સ્વામી આજ છે’ એમ સ્વસ્વામિ-  
ભાવનું અનુસંધાન કરવાપૂર્વક તે ભક્તવત્સળ ભગવાનને દાસ્યસમુચિત  
એવી ભક્તિથી ભજવા લાગ્યા ॥૨૪॥ આ સર્વે રાજાઓ હોવાથી કાયકલે-  
શને ન સહન કરી શકે એવા છે તથાપિ રાજાઓને યોગ્ય એવા શરીરને  
કાષ્ઠ લોષ્ટાદિકની પેઠે અનાદર કરીને જાણે વાનપ્રસ્થો હોય ને શું ? એમ  
કદાચિત્ મિતાહારી કદાચિત્ ફલાહારી કદાચિત્ નિરાહારી હોઈને તીવ્ર  
તપશ્ચર્યાથી શરીરને અતિશય કૃશ કરીને નિર્મળ અંતઃકરણવાળા થઈ ભગવા-  
નનું આરાધન કરવા લાગ્યા ॥૨૫-૨૬॥ આ અભય નૃપતિ પોતાનું રાજ્ય  
અમાલ્યને આધીન કરીને રાજ્યકાર્ય થકી નિવૃત્તિ લઈને શ્રીકૃષ્ણની પ્રતિ-  
દિન પૂજા કરતાં પૂજાને અંતે તેમના દશાવતારસ્તોત્રનો પાઠ કરતા થકા  
ખીજા અવસરમાં તેમના કથાશ્રવણાદિકમાં આસક્ત થયા હતા ॥૨૭॥ અભય  
આદિક આ સર્વે ‘શ્રીકૃષ્ણ’ એવા ત્રણ અક્ષરના મંત્રનો જપ કરતા થકા  
અને તેમનુંજ અખંડ ધ્યાન કરતા થકા ધ્યાન સમયમાં પોતાના હૃદયાર-  
વિંદમાં સ્ફુરણાયમાન થએલા, ખટ્વાંગ રાજાથકી જેવા સાંભળ્યા હતા  
એવા આકારવાળા શ્રીહરિનાં પ્રતિદિન દર્શન પામતા હતા ॥૨૮॥ આ રીતે  
પ્રતિદિન માનસસાક્ષાત્કાર થાય છે તથાપિ હૃદયકમળમાં સાક્ષાત્કાર

॥૨૯॥ इत्थं हरिं तमनुवासरमेव तेषां भक्त्या नरेन्द्र ! भजतां  
विमलाशयानाम् । साक्षात्तदात्मिनस्सां व्यगमन्तु सार्धमासद्वयं  
निजसपत्नभयेन साकम् ॥३०॥ इति श्रीसत्सन्निजीवने नारायणचरित्रे  
धर्मशास्त्रे द्वितीयप्रकरणे सङ्कष्टहरस्तोत्रोपदेशहूर्याराधननिरूपणनामा षड्विंशो-  
ऽध्यायः ॥ २६ ॥

સુવ્રત ઉવાચ—પ્રબોધન્યુત્સવં કૃત્વા શરધારપુરે હરિઃ । કાર્યા-  
યનમથ પ્રાયાત્સ્વવાક્યં પ્રતિપાલયન્ ॥૧॥ આયાન્તં કૃષ્ણમાશ્રુત્ય

કરાતા તેજ શ્રીહરિને આજ્ઞ ચક્ષુથી સાક્ષાત્કરવાની તેમની ઇચ્છા પ્રતિદિન  
પ્રવૃદ્ધિ પામતી ગઇ. અને તેનીજ આકાંક્ષાથી તેજ તીવ્ર તપથી પોતાના  
દેહો શુષ્ક-રૂઢિરે રહિત કરી નાંખ્યા હતા ॥૨૯॥ હે નરેન્દ્ર ! પૂર્વોક્ત  
પ્રકારે પ્રતિદિન શ્રીહરિના સાક્ષાત્કારની ઇચ્છાથી તેમને પ્રતિદિન ભક્તિથી  
ભજતા, નિર્મળ મનવાળા તે અલયાદિકને અઢીમાસ પોતાના શત્રુના  
ભયની સાથે વ્યતીત થયા. એટલે અઢીમાસે શત્રુભય પણ નિવૃત્ત થયો.  
અર્થાત્ શ્રીહરિના એજ ધ્યાનખળથી સર્વે શત્રુઓ વિનાશ પામી ગયા ॥૩૦॥  
ઇતિ શ્રીસત્સન્નિજીવને...દ્વિતીયપ્રકરણે સંકટહરસ્તોત્રોપદેશ-  
હૂર્યારાધનનિરૂપણનામા ષડ્વિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૬॥

### અધ્યાય ૨૭ મો.

આ પ્રકારે પાંચ અધ્યાયથી શ્રીહરિના દુર્ગપુરમાં ભાવિનિવાસની  
યોગ્યતા કહેવા માટે ખટ્વાંગ-અભય સંવાદથી ઉપોદ્ઘાત કથા કહીને  
હવે સુવ્રતઋષિ પ્રકૃત કથા કહેછે—હે રાજન્ ! તે પછી શ્રીહરિ  
શરધારપુરમાં પ્રબોધનીનો ઉત્સવ કરીને, પોતે ખટ્વાંગ પ્રત્યે કહેલું  
વચન પ્રતિપાલન કરતા થકા તેમનો મનોરથ પરિપૂર્ણ કરવા કારીયાણી  
ગામ પ્રતિ પધાર્યા ॥૧॥ ખટ્વાંગ રાજતો બહુ વખતથી ભગવાનની  
આવવાની વાટ જોઈ રહ્યા હતા તે ભગવાનને પોતાને ગામે પધારતા સાંભ-

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાનનું કારીયાણી ગામમાં પધારવું, પોતાનું ઐશ્વર્ય  
પ્રદર્શન અને ભક્તવૃન્દોએ કરેલી સ્તુતિવિશેષનો અનુવાદ કર્યો છે.

સ્વદ્વાજ્ઞો હર્ષવિહ્વલઃ । પ્રતીક્ષમાણસ્તં નિત્યં તત્સંમુખમગાદ્દુતમ્  
 ॥૨॥ વૃતોઽશ્વવારૈર્વહુભિર્નાનાવાદિત્રનિઃસ્વનૈઃ । નિનાદયન્દિશોઽ-  
 દ્રાક્ષીદાયાન્તં પ્રભુમધ્વનિ ॥૩॥ આરૂઢં જવિવાજિનં પરિવૃતં વર્ણિ-  
 વ્રજૈર્નૈષ્ટિકૈઃ પ્રીત્યા ચન્દનપુષ્પહારતતિભિઃ સમ્પૂજ્યમાનં જનૈઃ ।  
 આયદ્ધિર્મુનિભિસ્તથા ગૃહિજનૈરુદ્ધીક્ષિતં પૃષ્ઠતસ્તં નત્વા ચ તદા-  
 શ્રિતાન્નિજગૃહં તૈઃ સાકમાયાનૃપઃ ॥૪॥ આવાસં સ્વગૃહે તસ્ય  
 પ્રમોઃ સમ્યગકારયત્ । અન્યેષાં તુ તદીયાનાં ગ્રામ એવ યથોચિ-  
 તમ્ ॥૫॥ સાનુગસ્ય હરેઃ સેવાં નિર્માનઃ સ તુ દાસવત્ । ચકાર  
 પરમપ્રીત્યા તથાન્યેઽપિ જના નૃપ ! ॥૬॥ રાઘવાખ્યશ્ચ વૈકુણ્ઠપ્ર-

ળીને તત્ક્ષણે ઉપજેલા સમધિક હર્ષથી વિહ્વલાંગ થઈને શ્રીહરિને સન્મુખ  
 તત્કાળ ગયા ॥૨॥ લગવાનને બહુ માન આપવા અનેક અશ્વારોથી વિટા-  
 એલા અને નાનાવિધ વાજાના ધ્વનિથી દશેય દિશાઓને ગર્જવી મુકતા  
 ખટ્વાંગ રાજાએ અભિમુખ જઈ બહુ દૂર નહિ એવા માર્ગમાં આવી રહેલા  
 લગવાનને લાગ્યા ॥૩॥ ઉત્તમ અશ્વ વાહન ઉપર બેસીને પધારેલા, નૈષ્ઠિક  
 વર્ણિવૃન્દથી વિટાએલા, પાછળ ચાલતા મુનિજનો તથા ગૃહિજનોએ લક્ષ્મીથી  
 નિહાળાતા, અભિમુખ આવેલા તે જનોએ ચંદન પુષ્પહારસમૂહોથી પ્રીતિપૂ-  
 ર્વક પૂજેલા એવા લગવાન શ્રીહરિને ખટ્વાંગ રાજા લક્ષ્મી સાધાંગ પ્રણામ  
 કરી તથા તેમના આશ્રિત વર્ણિ મુનિજનોને પ્રણામ કરી, લગવાન અને  
 તેમના અનુયાયિઓ સાથે પોતાને ઘેર આવ્યા ॥૪॥ આવીને પ્રભુ શ્રીહરિનો  
 ઉત્તમ ઉતારો પોતાના ઘરમાં જ સારીરીતે કરાવ્યો. બીજા શ્રીહરિના અનુ-  
 યાયી સાધુ વર્ણિઓનો ઉતારો તો ગામમાં જ યથાયોગ્ય કરાવ્યો ॥૫॥ હે  
 નૃપ ! ખટ્વાંગતો પોતાના દરબારમાં નિવાસ કરી રહેલા લગવાની દાસ-  
 લાવથી સર્વ પ્રકારની સેવા નિર્માન થઈને પરમ પ્રીતિથી કરવા લાગ્યા.  
 દાસપણે લગવાનની સેવા કરવી એજ આત્મસ્વરૂપને સમુચિત છે, કેમકે  
 સર્વે આત્માઓ પરમાત્માના સ્વતઃ દાસભૂત છે. જે કોઈ બીજા તે ગામના  
 વાસી જનો હતા તેપણ પરમ પ્રીતિથી શ્રીહરિની સેવા કરવા લાગ્યા  
 ॥૬॥ રાઘવ વૈકુંઠ પ્રમુખ વિપ્રોત્તમો, વાસ્તુ ( વસ્તો ખાતર ) રામો વેલો

મુખા બ્રાહ્મણોત્તમાઃ । વાસ્તુ રામસ્તથા વેલો વિક્રમાદ્યાશ્ચ બા-  
હુજાઃ ॥૭॥ વીરઃ કામો રાઘવશ્ચ કર્ણો દેવશ્ચ ગોવરઃ । પન્થાય-  
નશ્ચ હીરાદ્યા વૈશ્યાસ્તં ચ સિષેવિરે ॥૮॥ દેવિકાદ્યા યોષિતોઽપિ  
ભક્ત્યા પર્યચરંશ્ચ તમ્ । યથાધનં યથાશક્તિ વિશુદ્ધમનસોઽ-  
સ્થિલાઃ ॥૯॥ કાર્તિકી પૌર્ણમાસ્યાસીદિને તસિન્નરાધિપ ! । સ્વદ્વા-  
જ્ઞપ્રમુખાઃ સર્વે તમાનર્ચુસ્તદા મુદા ॥૧૦॥ ગન્ધપુષ્પસ્ત્રગાપીડનૂ-  
ત્તવાસોધનાદિભિઃ । સમ્પૂજ્ય ભક્ત્યા પરયા તં પ્રણેમુશ્ચ સાદરમ્  
॥૧૧॥ તતો બદ્ધાઞ્જલિપુટાઃ પશ્યન્તો વર્ણિનં હરિમ્ । સાક્ષાત્કૃ-  
ણમપશ્યંસ્તે મુરલીવાદનોદ્યતમ્ ॥૧૨॥ પુનઃ પ્રણમ્ય સાશ્ચર્યં  
યાવત્ પશ્યન્તિ તેઽથ તમ્ । તાવત્સ ભગવાનાસીદ્યથાપૂર્વં હિ  
વર્ણિરાટ્ ॥૧૩॥ સર્વાવતારઘર્તારં શ્રીકૃષ્ણં પુરુષોત્તમમ્ । તમેવ

વિક્રમ પ્રમુખ ક્ષત્રિયો, વીરદાસ કામ રાઘવ કર્ણ દેવ ગોવર પંથાયન  
હીરો પ્રમુખ વૈશ્યો અને દેવિકા આદિક સ્ત્રિયો આ સર્વે ભક્તજનો યથા-  
ધન યથાશક્તિ તે ભગવાનની પરમ પ્રીતિપૂર્વક વિશુદ્ધ મનથી સેવા કરવા  
લાગ્યા ॥૭-૮॥ હે નરાધિપ ! તે ગામમાં ભગવાન પધાર્યા તે દિવસે  
કાર્તિકી પૌર્ણમાસી હતી. તે મહોત્સવ દિવસે ખટ્વાંગપ્રમુખ સર્વે  
ભક્તોએ પરમાનંદથી શ્રીહરિની પૂજા કરી ॥૧૦॥ ચંદન, પુષ્પહારો, તોરા-  
ઓ, નવીન વસ્ત્રો, કનક રત્નાદિ ધન આદિક ઉત્તમ ઉપચારોવડે આદરથી  
પૂજા કરીને પરા ભક્તિથી દંડવત્ પ્રણામ કર્યા ॥૧૧॥ તે પછી તે સર્વે  
ભક્તો આદરસહિત ભક્ત્યતિશયસહિત એ હાથ જોડીને ભગવાનના તેજ  
દિવ્ય વર્ણિરૂપમાં જ્યારે લીન મનોનયન વૃત્તિવાળા થયા ત્યારે તેમના  
નેત્ર આગળ આ ભગવાન પોતાના કૃષ્ણરૂપ દિવ્યરૂપથી પ્રત્યક્ષ પ્રાદુર્ભાવ  
પામ્યા. એરીતે પ્રાદુર્ભાવ પામેલા વંશીવાદનમાં તત્પર એજ શ્રીકૃષ્ણને  
જોવા લાગ્યા, અર્થાત્ વર્ણિન્દ્ર શ્રીહરિનેજ શ્રીકૃષ્ણરૂપે જોયા ॥૧૨॥ તે  
પછી તે ભક્તો અત્યદ્ભુત દિવ્ય રૂપનો સાક્ષાત્કાર કરી ભક્તિથી ફરી ભૂમિ  
ઉપર દંડવત્ પડીને પ્રણામ કરી ઉઠીને તે શ્રીકૃષ્ણને જ્યારે જોવા લાગ્યા  
ત્યારે આ શ્રીકૃષ્ણ એના એજ વર્ણિરૂપથી દેખાયા ॥૧૩॥ તે પછી તે આ

જાનન્ શ્વદ્વાજ્જસ્તુષ્ટાવ પ્રાજ્જલિસ્તતઃ ॥૧૪॥ શ્વદ્વાજ્જ ઉવાચ—શ્રીની-  
લકણ્ઠ ! જય બદ્ધવિમોચનાય શુદ્ધાય બુદ્ધિનિધયેઽસુરમોહનાય ।  
મક્ત્યજ્જજાય શરણાગતજીવનાય કૃષ્ણાય તે ભગવતે સતતં નમો-

ખટ્વાંગ રાજા શ્રીહરિનેજ ‘આજ સર્વ અવતારોના ધર્તા પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ  
છે’ એવો દૃઢ નિશ્ચય કરીને એ હાથ બેડીને સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ॥૧૪॥  
ખટ્વાંગરાજાએ ત્રીશ શ્લોકથી કરેલી સ્તુતિનો પ્રકાર કહે છે—હે શ્રીનીલ-  
કંઠ ! (શ્રી-લક્ષ્મીએ સમાશ્લિષ્ટ નીલ કંઠ જેમનો છે અથવા તપ વૈરાગ્યાદિ  
ગુણવિશેષકૃત નામલેહોમાં આ એક નામથી સંબોધન છે.) તમો જય-  
સર્વોત્કર્ષથી વર્તો. આવી સ્વામીની આશંસા કરવી તે દાસભાવને સમુચિત  
છે—દાસે સ્વામીની જય થવાની આશંસા કરવીજ બેધએ. હવે દિવ્ય ગુણ-  
વિશેષોને અનુસ્મરણ કરીને પ્રણામ કરે છે—બદ્ધવિમોચન—આ ભવબન્ધ  
ત્રિગુણસંબન્ધને લીધે છે, તે બન્ધ કર્મથી નિયંત્રિત થતાં કોઈ પણ પ્રકારે  
સોએ સો પોતાના પ્રયત્નથી પણ છુટી શકે એવો નથી, તેમજ ભગવાનની  
કૃપા વિના કર્માદિ અનેક ઉપાયોના અનુષ્ઠાનથી પણ સુખેથી છોડી શકાતો  
નથી, તો આ રીતે ગુણમય પાશથી બન્ધાએલાઓને તમોજ તેનાથી મુકાવો  
છો. જેમ કોઈ સમ્રાટ પોતાનું શાસન ઉલ્લંઘન કરનારો હોવાથી પોતાના  
અધિકારીઓએ કારાગૃહમાં ઘાલેલા જનને કદાચિત્ સ્વયં દયાથી કારા-  
ગૃહમાં પ્રવેશ કરીને પોતાનું શાસન ઉલ્લંઘન કરનારા છે તથાપિ બેડીના  
બન્ધનથી કલેશ પામતા, જેને કોઈ શરણ નથી એવાને અવલોકીને,  
મનમાં દયા લાવીને કેવળ સ્વેચ્છાથીજ મુકાવે, તેમ આ પ્રાકૃત લોક કે જે  
ગર્ભ જન્મ જરા મરણત્રાસથી વ્યાકુળ છે તેમાં ત્રિગુણરૂપ દોરથી બન્ધા-  
એલા હોવાથી બહુવિધ કલેશને પામતા જનોને કૃપાથી સમુદ્ધાર કરવા  
પોતેજ પધારીને આપજ મુકાવો છો, માટેજ તમોજ બદ્ધવિમોચન છો.  
એવા આપને નમસ્કાર છે. શુદ્ધ—આપ પ્રાકૃત લોકમાં પ્રકટ્યા છો  
તથાપિ આપને પ્રાકૃત ગુણનો લેપ નથી, કેમકે તમો સ્વતઃ નિત્યશુદ્ધ છો.  
સત્યસંકલ્પરૂપ બુદ્ધિવિશેષના તમો નિધિ છો, જે કર્મપરવશ હોય તેને  
તો ગુણનો અનુલેપ હોયજ, જે સત્યસંકલ્પ અને અકર્મવશ્ય હોય તેને  
ગુણમય દેશથી શો ઉપલેપ થાય ? કશો લેપ નજ થાય. અસુર—તમઃ

ઽસ્તુ ॥૧૫॥ અક્ષરાત્પર इति શ્રુતિવર્ણ્ય હ્યક્ષરે बृहति धाम्नि  
वसन्तम् । त्वामवाप्य पुरुषोत्तममद्य श्रीहरेऽभवमहं हि कृतार्थः  
॥૧૬॥ ब्रह्मतामुपगतैरपि जीवैर्नैकसाधनसमृद्धिबलेन । त्यक्तमा-

પ્રધાન જન્મ વૃત્તવાળાને તમો મોહ પમાડો છો, એટલે અન્ધવિમોચનૈક-  
શીલ એવા તમારૂં સન્નિધાન વર્તે છે છતાં પણ પોતાના આસુર ભાવથી  
પતંગીયાની પેઠે વિમૂઢ હોવાથી આપને વિષે અભ્યાસ કરતાં નાશ પામી  
ભય છે ( અર્થાત્ પોતાની સત્તામાત્રથી તેમને મોહ પમાડો છો ) વળી  
શરણાગત જીવોના જીવન-પ્રાણ સંશ્લેષરૂપ તમો છો. જીવોના પ્રાણ તો  
પરમાત્મા છે તે પોતે પોતાનો સંશ્લેષ આપીને જીવન ધારણ કરનારા  
છે. એવા ધર્મભાર્યા ભક્તિમાં અવતરેલા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ તમોને નિરંતર  
નમસ્કાર છે ॥૧૫॥ હે શ્રીહરે ! ‘અક્ષરાત્પરતઃ પરઃ’ આ શ્રુતિએ અક્ષર  
થકી પણ પરપણે વર્ણન કરેલા, ‘અક્ષરે પરમે વ્યોમન્’ આ શ્રુતિમાં કહેલા  
પ્રકારથી અક્ષર બ્રહ્મધામમાં નિવાસ કરી રહેલા, ‘यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्ष-  
रादपि चोत्तमः । अतोऽस्मि लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः’ આ ગીતોક્ત  
પ્રકારથી પુરુષોત્તમપણે પ્રસિદ્ધ એવા આપ ભગવાનને પામીને હું આ  
દિવસે કૃતાર્થ થયો છું. કેમકે-સાક્ષાત્ ભગવાનના સમાગમથકી પર પરમ  
પુરુષાર્થ પણ કોઈ નથી ॥૧૬॥ તમો બૃહત્પરમ-પરંબ્રહ્મ છો, એટલે ‘यतो  
वा इमानि भूतानि जायन्ते येन जातानि जीवन्ति’ ઇત્યાદિ લક્ષણથી લક્ષિત  
થતું પરંબ્રહ્મ તમોજી છો. તમો બ્રહ્મભાવને પામેલા જીવોએ પણ ઉપાસ્ય  
છો-‘હું દેવ છું હું મનુષ્ય છું હું બ્રાહ્મણ છું હું ક્ષત્રિય છું’ એવો અતત્ત્વ-  
વેત્તાઓને પ્રત્યય (જ્ઞાન) થાય છે. પ્રત્યયને અનુસારે કામના અને તે મૂળ  
જેમાં છે એવો કર્મપ્રવાહ પ્રવર્તે છે. આવા અતત્ત્વવેત્તા પણ કેટલાક આત્મો  
( દુઃખીયા ) અને ઐશ્વર્યાર્થીઓ તમારૂં ઉપાસન કરે છે. આ વાતતો હો-  
યજી એમાં વિશેષ નથી. પરંતુ જેઓ ઇન્દ્રિય નિયમનાદિરૂપ અનેક સાધન  
સમૃદ્ધિ બળથી અહંકાર મમકાર રાગ દ્વેષ મોહ આદિક માયાના ગુણકાર્યોને  
ત્યાગ કરીને ત્રણ દેહથી અતીત જ્ઞાનેકધનત્વરૂપ અક્ષરસાદૃશ્યમાં નિષ્ઠા-  
વાળા છે તેમણે પણ ઉપાસ્ય છો-તેમને પણ તમો પ્રાપ્યભૂત છો. ‘ब्रह्म-



યિકગુણત્રયકાર્યૈસ્ત્વં બૃહત્પરમમેષ ઉપાસ્યઃ ॥૧૭॥ સ ત્વં વિશ્વં  
સૃજસિ રજસા બ્રહ્મદક્ષાદિરૂપઃ સત્ત્વેનેદં હ્યવસિ ચ દધ્યઃ  
ર્માદિમૂર્તીઃ । અન્તે સર્વે હરસિ તમસા રુદ્રશેષાદિરૂપસ્તન્નાવદ્ધ-  
સ્ત્રિગુણપતિરિતિ શ્રીમહારાજ ઉક્તઃ ॥૧૮॥ ઘત્સે પરંબ્રહ્મ તનૂઃ  
સ્વતન્ત્રસ્ત્વં સ્વેચ્છયૈવાનુયુગં હિ દિવ્યાઃ । કાલેન નષ્ટં નિગમોક્ત-  
ધર્મં પ્રવર્તયન્ પાસિ સતોઽપ્યસદ્ધ્યઃ ॥૧૯॥ અસુરસદનતઃ સ્વદં-  
ષ્ટોદ્ધૃતાં ગિરિગહનયુતાં વરાહાકૃતિઃ । પ્રવલદિતિસુતં ચ હત્વા

વિદામોતિ પરમ્' એવી શ્રુતિ છે. 'મુક્તાત્મભિઃ સ્વહૃદયે પરિભાવિતાય' એમ  
ભાગવતમાં કહ્યું છે. આવા તમારા સાક્ષાત્ સંદર્શનથી હું કૃતાર્થ થયો છું  
॥૧૭॥ હે ભગવન્ ! પરંબ્રહ્મ વાસુદેવ તમો સૃષ્ટિ સ્થિતિ અને સંહારના  
કારણ સાક્ષાત્ તથા ગુણાધિષ્ઠિત પુરૂષદ્વારા છે. તેમાં 'યતો વા હમાનિ  
ભૂતાનિ જાયન્તે' ઇત્યાદિ શ્રુતિપ્રસિદ્ધ સંકલ્પમાત્ર નિમિત્તવાળું સાક્ષાત્  
સૃષ્ટ્યાદિ કર્તૃત્વ છે, જે તો બ્રહ્માદિરૂપથી વ્યષ્ટિસૃષ્ટ્યાદિકર્તુનું કર્તૃત્વ છે તેતો  
ગુણાધિષ્ઠિત પુરૂષદ્વારક છે, તેમાં અધિષ્ઠિત રણેગુણથી બ્રહ્મા દક્ષાદિરૂપે  
થઈને વિશ્વને ઉત્પન્ન કરો છો, સત્ત્વગુણનો આશ્રય કરીને વિષ્ણુ ધર્મ  
પ્રબળપતિ આદિક રૂપે થઈને આ વિશ્વનું રક્ષણ કરો છો, તમોગુણને અંગી-  
કાર કરી શિવ શેષાદિરૂપે થઈને પ્રલય સમયે સર્વ વિશ્વને વિનાશ કરો  
છો. એ રીતે વ્યષ્ટિકાર્ય સર્ગાદિકમાં પણ તમો માયાગુણથી બંધાએલા  
નથી, કેમકે ત્રણ ગુણના પતિ-નિયંતા છો. ઘટાદિકના નિર્માતા હુલાલા-  
દિકની પેઠે તમો ગુણવશવર્તી નથી કિંતુ ગુણો તમારાજ વશમાં છે. માટે  
તમો શ્રીમહારાજ-સર્વેશ્વરેશ્વર કહ્યા છો, 'તમીશ્વરાણાં પરમં મહે-  
શ્વરમ્' એવી શ્રુતિ છે ॥૧૮॥ પરંબ્રહ્મભૂત તમોજ સ્વતંત્ર-અકર્મવશ્ય  
હોઈનેજ કેવળ સ્વેચ્છાથીજ યુગયુગમાં ધર્મજ્ઞાનના નિવારણ માટે  
દિવ્ય અવતારો ધારણ કરીને કાળેકરીને નષ્ટ થએલા વેદોક્ત ધર્મને પૃથ્વી  
ઉપર પ્રવર્તાવતા થકા ધર્મપ્રતિક્ષણ અસુરો થકી ધર્મનિષ્ઠ સાધુ જનોનું  
રક્ષણ પણ કરો છો ॥૧૯॥ એજ દિવ્ય અવતારોની એકવીશ શ્લોકથી સ્તુતિ  
કરતાં પ્રથમ વરાહઅવતારને કહેછે—હે હરે ! પૂર્વે વરાહરૂપે અવ-

ન્યધાસ્ત્વમુપરિ પયસાં સ્વશર્કિં ધરામ્ ॥૨૦॥ પ્રાર્થનયા બહુધા  
રુચિનાઽઽત્તઃ કામદ ! દક્ષિણયા સહ જાતઃ । યજ્ઞતનુર્મુવનત્રય-  
પાતા સ ત્વમહન્મનવેઽસુરસઙ્ગમ્ ॥૨૧॥ ભુવિ ભારતવર્ષજન્મનાં  
ભજતાં પુણ્યધિયાં નૃણાં સતામ્ । હૃદિ ધર્મકુલાભિવૃદ્ધયે નરના-  
રાયણરૂપમાદધાઃ ॥૨૨॥ સાઙ્ખ્યજ્ઞાનં ત્વં કપિલઃ સન્નિજમાત્રે  
કાલગ્રસ્તં કર્દમસૂનુશ્ચ પુરાઽદાઃ । શિષ્યાયેદં ચાસુરયેઽપિ પ્રદ-  
દાથ દ્વીપેઽમ્ભોધેઃ કલ્પિતકેતોઽથ તતપ્થ ॥૨૩॥ ચાતુર્વર્ણ્યાચા-  
રસમેતાશ્રમધર્માન્સમ્યગ્ભૂમૌ સ્થાપિતવાનત્રિતનૂજઃ । ત્વં પ્રાક્ર

તરીને પૃથ્વીને હરનારા પ્રબળ દ્વિતિસુત હિરણ્યાક્ષને હણીને વનપર્વતોથી  
ભરપુર આ પોતાની શક્તિભૂત ભૂમિને તેનો પ્રથમનો સન્નિવેશ નહિ હણાવા  
પૂર્વક અસુરભુવન-રસાતળ થકી પોતાની દૃષ્ટાના અથ ભાગથી ઉદ્ધાર  
કરી એકાર્ણવ જળની ઉપર યથાપૂર્વ સ્થાપન કરી હતી ॥૨૦॥ યજ્ઞાવ-  
તાર કહેછે—હે કામદ !-લક્ષ્મીના મનોરથોને પુરનારા ભગવન્ ! ત્રિભુ-  
વનના પતિ આમ-સર્વ જન સુખકારી તમો પૂર્વે રૂચિનામના પ્રજાપતિએ  
બહુધા કરેલી પ્રાર્થનાથી પ્રસન્ન થઈ તેનો મનોરથ પરિપૂર્ણ કરવા દક્ષિણા  
રૂપથી અવતરેલી લક્ષ્મી પત્નીની સાથે યજ્ઞમૂર્તિથી અવતરીને સ્વાયંભુવ  
મનુનું સંરક્ષણ કરવા ધર્મવિરોધી અસુરસંઘનો સંહાર કર્યો હતો ॥૨૧॥  
નરનારાયણનો અવતાર કહેછે—પૂર્વે ભૂમિ ઉપર ભરત ખંડમાં પુણ્ય-  
પુંજથી જન્મને પામેલા, પુણ્યમાંજ એક રૂચિવાળા, ભગવદ્ભજનમાં  
પ્રવર્તેલા, ભગવાનને અભિમુખ એવા સાધુ પુરૂષોના હૃદયમાં જ્ઞાન વૈરા-  
ગ્યાદિ ધર્મકુળની અભિવૃદ્ધિ માટે તમોએ નરનારાયણરૂપ ધારણ કર્યું  
હતું ॥૨૨॥ કપિલાવતારને કહેછે—પૂર્વે તમોએ કર્દમ પ્રજાપતિ થકી  
દેવહૂતિના પુત્રરૂપે પ્રકટીને પૃથ્વીમાં ‘કપિલ’ એવી આખ્યાથી વિખ્યાત  
થઈ, પોતાની માતાને કાળે કરીને વિલુપ્ત થએલા સાંખ્ય જ્ઞાનનો સ્વયં  
ઉપદેશ આપ્યો હતો. તે પછી શિષ્ય આસુરી નામના ઋષિને પણ ઉપદેશ  
કર્યો હતો. તે પછી પૂર્વ સમુદ્રના દ્વીપમાં કવચિત્ નિવાસ કરીને તપશ્ચર્યા  
કરી હતી ॥૨૩॥ દત્તાત્રેય અવતારને કહેછે—પૂર્વે તમોએ અત્રિઋ-

પ્રાદા ભુક્તિસમેતામપિ મુક્તિં દત્તાત્રેયો હૈહયરાજે યદવે ચ ॥૨૪॥  
 દધદરિજલજૌ ગદાં ચ પદ્મં ધ્રુવવરદો વરદોશ્ચતુષ્ટયેન । નવજલદ-  
 તનુશ્ચ વાસુદેવો મધુવનવાસિજનાંસ્ત્વમુદ્ધર્થ ॥૨૫॥ પૃથુરથ  
 પૃથિવીં દુદુર્ઘૌષધીઃ સમસિદમકરોર્ધરાયાસ્તલમ્ । અઘિનમપિ  
 દિવં ચ વેનં નયન્પ્રથમનૃપતિસ્ત્વમાસીઃ પુરા ॥૨૬॥ નાભેર્જાતો  
 દેવ ! સુદેવ્યાં શતકૃત્વઃ કૃત્વા યજ્ઞાન્સ્વીયસુતાદીનુપદિશ્ય ।  
 પ્રાશા ધર્માંસ્ત્યાગિજનાનામૃષભસ્ત્વં નિર્માનાદીન્ પારમહંસ્યાચર-

પિના પુત્ર દત્તાત્રેય નામથી વિખ્યાત થઈને ભૂમિમાં આર વર્ણના તથા આર  
 આશ્રમના ધર્મો સમ્યક્ સ્થાપન કર્યા હતા અને સહસ્રાર્જુન રાજા તથા  
 યદુરાજાને અસાધારણ રાજ્યલોગરૂપ ભુક્તિ અને પરમપુરૂષાર્થરૂપ મુક્તિ  
 આપી હતી ॥૨૪॥ ધ્રુવનિમિત્ત ધારેલા અવતારને કહે છે — પૂર્વે વાસુદેવ  
 તમોએ મધુવનમાં તીવ્ર તપ કરતા ધ્રુવનો મનોરથ પરિપૂરણ કરવા આર  
 પુરૂષાર્થરૂપ વરદાનમાં સમર્થ એવા આર ભુજથી અનુક્રમે ચક્ર, શંખ, ગદા,  
 પદ્મને ધારણ કરીને નવીન મેઘ સરખી શ્યામ દિવ્યાકૃતિથી અવતરીને તે  
 ધ્રુવઉપર અનુગ્રહ કરીને, તે મધુવનમાં નિવાસ કરી રહેલા ખીજા જનોનો  
 પોતાના દિવ્ય સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર આપવાથી લવાઘિધથકી ઉદ્ધાર  
 કર્યો હતો ॥૨૫॥ પૃથુ અવતારને કહે છે — તમો પૂર્વે અધર્મકપર હોવાથી  
 મારી નાંખેલા વેનરાજાના મથવા માંડેલા ઊરથકી આવિર્ભાવ પામી પૃથુ  
 નામથી વિખ્યાત થઈને, સમસ્ત પ્રાણિવર્ગના જીવનથીજ એક પરિપૂર્ણ  
 એવી પૃથ્વીને કરવાની ઇચ્છાથી ગાયથકી દુધને જેમ દુધે તેમ ગોરૂપ  
 પૃથ્વીથકી સમગ્ર ઓષધીઓ દોહી કાઢી હતી તથા અત્યંત વિષમ એવા  
 આ પૃથ્વીતળને સમ-ન્યૂનાધિક નહિ એવું કર્યું હતું તથા મહાપાતકી  
 એવા પણ જનક વેનને પોતાના પ્રાદુર્ભાવનું સ્થાન કરીને સ્વર્ગમાં પહો-  
 ચાડીને પૂર્વે પ્રથમ નૃપતિ-‘આદિરાજ’ એવા નામથી સર્વત્ર વિખ્યાત થયા  
 હતા ॥૨૬॥ ઋષભ અવતારને કહે છે — હે દેવ ! તમો નાભિનામના  
 નૃપતિથકી તેની પત્ની મેરૂદેવીમાં પ્રકટ થઈને ઋષભ નામથી વિખ્યાત  
 થઈ શતવાર યજ્ઞો કરીને, પોતાના પુત્રપ્રમુખ જનોને પારમૈકાંતિક ધર્મોનો

ળેન ॥૨૭॥ ત્વં હયગ્રીવરૂપોઽદદા વેધસે વેદવૃન્દં દિનાન્તે મુ-  
 खेभ्यः स्तुतम् । मत्स्यरूपोऽपि भक्तेश ! कुर्वस्तथा धर्ममात्थ स  
 सत्यव્રતાयाखिलम् ॥૨૮॥ ત્વમેવ મુનિશાપતઃ સુરગણં ગતશ્રી-  
 પદં વિપદ્યસનતોઽવિતું જલધિમન્થને મન્દરમ્ । દધાથ કમઠા-  
 કૃતિર્વિતતપૃષ્ઠભાગે વિમો ! તતોઽમૃતમપાયયઃ કપટમોહિની-  
 સ્ત્રીવપુઃ ॥૨૯॥ ભવાનુગ્રંહોઽતિસિંહો નૃસિંહઃ પ્રચળ્લોઽદ્દહાસ-  
 સ્વનસ્ફોટિતાણ્ડઃ । નલાગ્રૈર્દદારાદિદૈત્યં ચ મત્તં વિરક્તં સ્વભક્તં

ઉપદેશ કરી, સ્વયં પરમહંસ ધર્મોના આચરણથી નિવૃત્તિધર્મરૂપ  
 ત્યાગધર્મમાં અભિમુખ થએલા જનોને નિર્માનત્વાદિક નિવૃત્તિધર્મો શિ-  
 ખવ્યા હતા ॥૨૭॥ હયગ્રીવ તથા મત્સ્યાવતારને કહેછે—હે ભક્તેશ !  
 પૂર્વે તમોએ હયગ્રીવરૂપે અવતરીને બ્રહ્માના દિવસને અંતે તેમના આર-  
 મુખથડી નીકળી ગએલા વેદો ફરીથી તેમને લાવી આપ્યા હતા. ( વિસ્મૃત  
 થએલા વેદો ફરી લાણાવ્યા હતા ) મત્સ્યરૂપથી અવતરીને પણ હરાઈ  
 ગએલા વેદો હરનારા હયગ્રીવ દૈત્યને હણીને પાછા લાવીને બ્રહ્માને આપ્યા  
 હતા અને સત્યવ્રત રાજાને સમગ્ર ધર્મનો અવબોધ મત્સ્યપુરાણરૂપથી  
 આપ્યો હતો ॥૨૮॥ કૂર્મ-મોહિની અવતારને કહેછે—હે વિમો !  
 તમોએ પૂર્વે દુર્વાસા ઋષિના શાપથી લક્ષ્મીથડી ભ્રષ્ટ થએલા દેવોને  
 દારિદ્ર દુઃખથડી રક્ષણ કરવા ( ત્રિલોકીનું ઐશ્વર્ય પમાડવા ) અમૃતની  
 ઇચ્છાથી સમુદ્રમથનમાં પ્રવર્તેલા તેઓનું તે કર્મ સફળ કરવા મન્થદંડરૂપ  
 કરેલા મંદરાચળને સ્વયં કૂર્માકૃતિ થઈ વિશાળ પૃષ્ઠભાગ ઉપર ધારણ કર્યો  
 હતો. તે પછી અમૃત ઉત્પન્ન થતાં અસુરમોહન માટે સ્વયં મોહિની-  
 સ્ત્રીરૂપ ધારીને માયાથી અસુરોને છેતરીને સુરોને અમૃતપાન કરાવ્યું હતું  
 ॥૨૯॥ નૃસિંહાવતારને કહેછે—પૂર્વે તમોએ સ્વલક્ષ્મી દ્રોહી હિરણ્યકશિપુ  
 નામના આદિ દૈત્યને સંહારવાની તીવ્ર ત્વરાને લીધે કોઈ પણ અભૂતપૂર્વ  
 નારસિંહ રૂપ ધારીને, માટેજ સિંહોથડી વિલક્ષણ, ઉગ્ર-દુર્વિપલ્લ વેગવાળા  
 પ્રચંડ-અતિક્રૂરાકૃતિ થઈ, અદ્ભ-ખડખડાટ હાસથી અંડકટાહને ક્ષોડીને  
 તે મદાન્ધ દૈત્યને નખના અગ્રભાગવડે વિદારણ કર્યો હતો અને વિષયવિ-

પ્રભુત્વે ન્યયુક્ત ॥૩૦॥ વામનનામા વિનયનતાંસો વિપ્રબદુસ્ત્વં ત્રિપ-  
દમિષાત્તમ્ । દેવવરાય ત્રિભુવનરાજ્યમાસુરરાજ્યં પૃથુ બલયેડદાઃ  
॥૩૧॥ મનૂનાં મુનીનાં ચ બર્હિર્મુખાનાં સુરાધીશ્વરાણાં ચ કર્તુ  
પ્રવૃત્તિમ્ । ત્રિલોક્યાઃ સદા રક્ષણે રાજરાજાભિધાનાવતારાન્દ-  
ધાસિ ત્વમેષઃ ॥૩૨॥ આયુર્વેદં રુગપનુદભિધઃ પ્રાશાદ્ધન્વન્તરિ-  
રિહ ચ ભવાન્ । રુદ્ધં ભાગં પ્રતિમશ્વમમરૈર્દત્તં નમ્રૈરલભત મહસા  
॥૩૩॥ પશું તીક્ષ્ણં વિભ્રદારક્તનેત્રઃ ક્ષત્રં ઘોરં કાર્તવીર્યેણ સાકમ્ ।

રક્ત લક્ષ્મી એવાપણુ આળ પ્રહલાદને પ્રજાપરિપાલન પ્રયોજનવાળા રાજ્ય-  
પદમાં હઠાત્ સ્થાપ્યા હતા ॥૩૦॥ વામનાવતારને કહેછે—પૂર્વે તમોએ  
બલિરાજાએ ત્રિભુવનરાજ્ય હરી લેવાથી કોઈ સ્થળમાં સંતાઈ રહેલા  
સુરેન્દ્ર ઉપર અનુકંપાથી તેનો અનુજ્ઞાવ ( નાનાભાઈ ) સ્વીકારી વામ-  
નરૂપે પ્રાદુર્ભાવ પામી, વિપ્ર વર્ણવેષથી સમલંકૃત થઈ યાચનાસમુચિત  
વિનયથી નમ્ર બહાવાળા થઈ, બલિરાજાના યજ્ઞમાં પ્રવેશ કરી, ત્રણ પગલાં  
પરિમિત પ્રદેશને યાચનાથી પામીને, તેના મિષથી ત્રણ લોકોને ત્રણ  
પગલાંથી ભરી લઈને ત્રિલોકીનું સામ્રાજ્ય યથાપૂર્વ દેવન્દ્રને આપ્યું હતું  
અને વિશાળ આસુરરાજ્ય—સુતળ લોકવાસિ દૈત્યોનું આધિપત્ય તે બલિ-  
રાજાને આપ્યું હતું ॥૩૧॥ સર્વ મન્વંતરમાં અંતર્ગત શ્રીહરિઅવતારને  
કહેછે—તમો સ્વાયંભુવ આદિક મનુઓ, સપ્તર્ષિઓ, યજ્ઞભાગલોગી  
દેવતાઓ અને તેના અધીશ્વર ઇન્દ્રાદિકોની નિરંતર પોતપોતાના અધિકા-  
રની પ્રવૃત્તિને સ્થિર રાખવા અને ત્રિલોકીનું સંરક્ષણ કરવા તે તે સમયમાં  
રાજરાજા—એવી સંજ્ઞાના અવતારોને ધારણ કરો છો ॥૩૨॥ ધન્વન્તરી  
અવતારને કહેછે—તમોએ પૂર્વે આ લોકમાં ધન્વન્તરી સંજ્ઞાથી પ્રાદુર્ભાવ  
પામી, સમગ્ર રોગના પ્રશમનમાં સમર્થ દિવ્ય નામવાળા થઈ ( જેના દિવ્ય  
નામસ્મરણમાત્રથીજ સમગ્ર રોગો મટી જાય છે ) આયુર્વેદનો પ્રકાશ કર્યો  
હતો અને પ્રતિયજ્ઞ દેવોએ રોકેલા, પછીથી વિનયનમ્ર તે દેવોએ પ્રત્ય-  
ર્પેલા યજ્ઞભાગને પોતાના સામર્થ્યથી પામ્યા હતા ॥૩૩॥ પર્શુરામ અવ-  
તારને કહેછે—પૂર્વે તમોએ દુષ્ટ ક્ષત્રજાતિના નાશમાટે રામનામથી જમદ-

હત્વા હત્વા નપ્તરાજન્યવીજામેકો ભૂમિં જામદગ્ન્યશ્ચકર્થ ॥૩૪॥  
જાતો રામઃ સ ચ ત્વં દશરથતનયસ્તાડકાં યજ્ઞહન્તૃન્ હત્વોઽ-  
ત્યાપ્યહલ્યામુવહિથ પુરભિચ્છાપમાભજ્ય સીતામ્ । યાતઃ પિત્રાજ્ઞ-  
યાઽથો વનમનુજકલત્રાનુયાતઃ સ્વસારં રક્ષોભર્તુર્વિરૂપાં વિદધદ-  
ષિરિપૂન્ ભૂરિરક્ષાંસ્યહિંસીઃ ॥૩૫॥ રક્ષોનીતાં ચ શોચન્નુરુ જનક-  
સુતાં ત્વં જટાયુઃકબન્ધૌ મિહીર્ણં ચોઢ્ઢત્ય વાલિક્ષપણગતભયપ્રીત-

શિના પુત્રરૂપે પ્રકટીને ક્રોધથી ચારે બાજુ રક્ત નેત્રવાળા થઈ એક તીક્ષ્ણ  
પરશુમાત્ર સહાયથી સહસ્રાર્જુન રાજ સાથે ઘોર ક્ષત્રજાતિને એકવીશવાર  
વિનાશ કરીને પૃથ્વીને ક્ષત્રિયબીજ વિનાની કરી દીધી હતી ॥૩૪॥ રામા-  
વતાર કહેછે—પૂર્વે તમો રાવણના ભયથી પીડા પામેલા દેવોએ પ્રાર્થના  
કરવાથી રઘુકુળમાં દશરથના પુત્રરૂપે અવતરી ‘રામ’ એવી શ્રવણુરમણીય  
સમાખ્યાથી પ્રખ્યાત થઈ, કૌમાર વયમાંજ વિશ્વામિત્રના યજ્ઞનો વિઘાત  
કરનારા સુબાહુ મારીચ આદિક રાક્ષસોને તાડકા નામની રાક્ષસણી સાથે  
નાશ કરીને, પતિશાપથી દુર્ગતિને પામેલી ગૌતમધર્મપત્ની અહલ્યાને ચર-  
ણુરજથી શિલાભાવથકી મુકાવીને, જનક રાજના ઘરમાં રહેલા શિવધનુષને  
ભાગી પોતાની પ્રભાની પેઠે અનન્યાર્હ ( બીજને યોગ્ય નહિ ) એવી સીતાને  
પરણ્યા હતા. તે પછી પિતાની આજ્ઞાના મિષથી પોતાના પ્રાદુર્ભાવનું કૃત્ય  
કરવા સીતા લક્ષ્મણને સાથે લઈ વનમાં જઈને રાક્ષસોએ પીડા પમાડેલા  
શરણાગત મહર્ષિઓને અભયદાન પ્રતિજ્ઞા કરી રાવણની ભગિની અત્યા-  
ચારમાં પ્રવર્તેલી સુર્પણખાને નાસિકા કર્ણ નિકુંતનથી વિરૂપ કરીને, તેની  
વિરૂપતાથી પ્રકોપ પામેલા યુદ્ધ કરવા આવેલા ખર દૂષણુઆદિક જનસ્થા-  
નનિવાસી મુનિકંટક ચૌદ હજાર રાક્ષસોને સ્વયં એકાકી હણ્યા હતા. તે  
પછી માયામૃગથી છેતરીને કપટ કરીને રાક્ષસરાજ રાવણે હરણુ કરેલી  
સીતાનો પોતામાં અનન્યમનવાળા હોવાથી અધિક અનુશોક કરતા થકા  
સીતાશોધનના પ્રસંગથી ગૃધ્રરાજ જટાયુ તથા કબન્ધને દિવ્ય ગતિ આપ-  
વાનો અનુગ્રહ કરી, અનન્યભક્ત શબરી ઉપર સમનુગ્રહ કરી, સુગ્રીવ  
સાથે સખાપણું પામી વાલીને જીતીને કિષ્કિન્ધા રાજ્યમાં સુગ્રીવનો



સુગ્રીવદૂતૈઃ । તામત્રાન્વેષ્ય લઙ્કાં વિતતજલનિધૌ સેતુમાબध्य  
ગત્વા હત્વા કીશર્ક્ષસૈન્યો યુધિ દશવદનં ચાપ્ય સમ્રાટ્ભૂસ્તામ્  
॥૩૬॥ બુધ્વા બુદ્ધીરલ્પતરાસ્ત્વં ચ જનાનાં વ્યાસો ભૂત્વા વેદક-  
દમ્બં પ્રવિભજ્ય । પૈલાદિભ્યસ્તં પ્રદદાથાથ દુરુહ્યાન્ પ્રાવોચોઽર્થા-  
ન્સૂત્રપુરાણાદિભિરસ્ય ॥૩૭॥ ક્ષિતિભરમપહર્તુમાસીદ્ધવાન્ કૃષ્ણ-  
નામાઽકરોદ્ગોકુલે પૂતનાન્તં તૃણાવર્તઘાતં દઢાનોવિભક્તં મુષ્ણે

અભિષેક કરી, નિર્ભય થતાં પ્રસન્ન થએલા સુગ્રીવે મોકલેલા હનૂમાન  
આદિક દૂતો દ્વારા સીતાશોધ કરાવતાં તેમનાથકી સીતાવૃત્તાંતને જાણીને,  
વિસ્તીર્ણુ સમુદ્રમાં સેતુ બાંધી લંકામાં જઈને, જેમને વાનર રીંછરૂપ સૈન્ય  
છે એવા થકા યુદ્ધમાં સબળ રાવણને હણીને, સકળ લોકોને પાવન કર-  
નાર દિવ્ય ચરિત જેમનું છે એવાં સીતાને પામીને ફરીથી અયોધ્યા-  
પુરમાં પધારી રઘુકુળક્રમથી આવેલા સામ્રાજ્યને સમલંકૃત કર્યું હતું  
॥૩૫-૩૬॥ વ્યાસાવતાર કહેછે—વળી ‘જનોની બુદ્ધિ કાળે કરીને  
અત્યલ્પ થશે’ એમ વિચાર કરી પૂર્વે તમોએ પરાશરસુત વ્યાસરૂપે અવ-  
તરીને વેદના ચાર વિભાગ કરી પૈલપ્રમુખ મુનિઓને તે લણાવ્યા હતા. તે  
પછી તેના દુરવબોધ અર્થને સ્પષ્ટ કરવા પુરાણ ( ભાગવતાદિ ) અને સૂત્ર  
( શારીરક ) આદિક રચ્યાં હતાં ॥૩૭॥ હવે કૃષ્ણાવતાર કહેછે—  
હે હરે ! તમોએ ભૂભાર હરવા સાક્ષાત્ રઘુકુળમાં અવતરી શ્રુતિપ્રસિદ્ધ  
‘કૃષ્ણ’ એવા અસાધારણ નામથી વિખ્યાત થઈ, ગોકુળમાં કંસપક્ષપાતી  
પૂતના તૃણાવર્ત શકટાસુર આદિક અસુરો બાળચેષ્ટિતથી જ હણ્યા હતા.  
તે પછી તનયસ્નેહથી વિમુગ્ધ બનેલાં, મૃત્તિકાલક્ષણની પરીક્ષામાં પ્રવ-  
ર્તેલાં યશોદા માતાને પહોંચું મુખ કરી ઉદરની અંદર યથાવિભાગ રહેલું  
સમગ્ર વિશ્વ પ્રદર્શાવ્યું હતું. બીજી બહુ પ્રકારની બાલ્યોચિત ક્રીડાઓ  
જેવી કે—દહિની ગોળી ભાગવી, માખણ ચોરવું, યશોદાએ કરેલા તિર-  
સ્કારને પરવશ વર્તવું, ખાંડણીએ બંધાવું, ખાંડણીયાને આકર્ષણ કરવું,  
યમલાર્જુનના વૃક્ષને મૂળમાંથી ઉપાડી પાડી નાંખવા વિગેરે કરી હતી.  
આ બાળલીલાઓ સેહાદે હૃદયવાળાને સમધિક આનંદ આપનારી, તત્ત્વ-

વિશ્વમાનં ચ બાલ્યોચિતક્રીડનં મન્થનીમજ્જયુગ્માર્જુનોન્મૂલપાતં  
 વકસ્યાથ દૈત્યસ્ય વૃન્દાવનેऽન્તં ચ વત્સાસુરસ્યાઘનાશં સ્વવત્સા-  
 દિરૂપૈર્વિધેર્મોહનમ્ । અગનગલ્લગશંસનં મર્દનં કાલિયાહેશ્ચ પાનં  
 દવાગ્નેઃ કુમારીવ્રતેષ્ટસ્ય દાનં ચ યજ્ઞાજ્ઞનાપ્રીણનં ધારણેન વ્રજ-  
 સ્યાવનં સ્વેષ્ટગોવર્ધનસ્યેન્દ્રદર્પાપનોદં પ્રચેતોન્તિકાદાનયનં નન્દ-

દર્શિઓને વિસ્મય કરનારી અને વૈરાનુબદ્ધ હૃદયવાળાઓને વિત્રાસ  
 કરનારી થઈ હતી. તે પછી વૃન્દાવનમાં વિહરણુભિષથી બકાસુર વત્સાસુર  
 અઘાસુર આદિકનો નાશ કર્યો હતો. તે પછી વત્સ વત્સપાળ આદિક અનેક-  
 રૂપ ધારણ કરીને બ્રહ્માનો ગર્વ હર્યો હતો, માટેજ તમો બ્રહ્માને મોહ પમાડ-  
 નારાં દિવ્ય ચરિત્રવાળા છો. તે પછી કોઈ સમયે મોટા ભાઈ બળદેવજીની  
 સાથે વનમાં વિહાર કરતાં અપૂર્વ વનશોભા ભાળીને ગોવર્ધનગિરિ, વૃન્દા-  
 વનના વૃક્ષો, તેમાં રહેલા પક્ષિઓ, મૃગો, નદી આદિકની ‘અહો અમી દેવ-  
 વરામરાર્ચિતં’ ઇત્યાદિ પ્રકારથી મહાભાગ્યપણે પ્રશંસા કરી હતી. સર્વ  
 પ્રાણીઓએ ઉપસેવન કરવા લાયક યમુનાજળને વિષપ્રાય કરી દેતા ગરૂડ-  
 વૈરી કાલીય નાગના દમનથી તેને સર્વસેવ્ય અમૃતમય કર્યું હતું. વ્રજમાં  
 ગો ગોપોના વૃન્દો સાથે કદાચિત્ વિહાર કરતાં તમો રાત્રિએ યોગરદમ  
 લાગેલા સર્વ પ્રાણીઓને ભય કરનારા દાવાનળનું પોતાના પ્રતાપથી પાન  
 કરી ગયા હતા. તે પછી હેમંત ઋતુમાં ‘નંદનંદનજ અમારા પતિ થાઓ’  
 એવી કામનાથી કાત્યાયની દેવીનું પૂજન વ્રત આચરતાં સ્નાન માટે પ્રાતઃ-  
 કાળમાં યમુનામાં પ્રવેશ કરતી કુમારીઓને પોતાના પાદપદ્મના સંશ્લેષ  
 રૂપજ એક અભીષ્ટ પરિપૂરણથી તેમની ઉપર અનુગ્રહ કર્યો હતો. કદાચિત્  
 યજમાનપત્ની બ્રાહ્મણીયો કે જે તત્ત્વજ્ઞાનીયોથકી પણ અધિક, પોતા-  
 માંજ એકાંત ચિત્તવાળી, સર્વકર્મસમારથ્ય પોતાના પ્રીણનથીજ સર્વ  
 કર્મની સદ્ગુણતા સમજનારી, નાનાવિધ અન્નનાં પાત્રો ભરી પોતાપાસે  
 આવેલી, પોતાના ચરણારવિદના સમાગમનીજ એક કામનાવાળી હતી  
 તેમને પોતાનો સસ્ત્રેહ આલાપ સાધુવાદ વિગેરેવડે આપે પ્રસન્ન કરી હતી.  
 ઇન્દ્રનો ગર્વ ઉતારવા તમોએ કદાચિત્ પ્રિય ગોવર્ધન ગિરિને પોતાના





રાજસ્ય નીર્તિ સ્વધાન્નિ પ્રિયાણાં વિલાસં ચ ગોપીજનૈ રાધિકા-  
રજ્જનમ્ । અહિઘૃતપિતૃમોચનં શઙ્ખચૂડર્ષભવ્યોમકેશ્યન્તમફૂરવા-  
વયાત્સ્વપુર્ણાગમં નાશનં રક્ષકારસ્ય ચાનુગ્રહં તુન્નવાયસ્ય કુન્જા-  
સુદાન્નોર્ધનુર્મજ્જમત્તેમમલ્લેશકંસપ્રણાશં ગુરોઃ કામપૂર્તિં ચ ગોપી-

હાથમાં સાત દિવસ સુધી તોળી રાખીને વૃષ્ટિથડી મળવાસિઓનું રક્ષણ  
કર્યું હતું. કદાચિત્ એકાદશી દિવસે ઉપવાસી રહેલા, રાત્રિએ આસુરી  
વેળામાંજ અજ્ઞાનથી સ્નાન કરવા યમુનામાં પ્રવેશ કરતાં તત્ક્ષણ વરૂણ  
હરેલા મળરાજ નંદ પિતાને વરૂણ લોકમાં જઈને તમો પાછા લાવ્યા હતા.  
પોતાની દિવ્ય વિભૂતિનાં દર્શનની આકાંક્ષાવાળા પ્રિય નંદાદિ ગોપોને  
પોતાનું ધામ જે તમથડી પર રહેલું છે તે તમોએ બતાવ્યું હતું. પોતાનો  
આત્મા એજ એક જીવિત જેમને છે એવી ગોપીઓ સાથે આપે રાસ-  
ખેલ કર્યો હતો. ગોપીજનજીથ થડી એકાકી રાધિકાને એકાંતમાં લઈ  
જઈને તેને રંજન કરી હતી. કદાચિત્ દેવયાત્રામાં સરસ્વતીના તટમાં  
મતધારી, જળપાન કરી રાત્રિએ સુઈ રહેલા, નંદાદિકને મધ્યે નંદજીને  
કોઈ પણ અજગરે ગળી લેતાં પોતાના ચરણસ્પર્શમાત્રથી તરત અજગરને  
અજગરલાવથી મુકાવ્યો હતો અને તેના લયથડી નંદજી પિતાને મુકાવ્યા  
હતા. તે પછી તમોએ શંખચૂડ, ઋષભાસુર, વ્યોમાસુર અને અશ્વાકૃતિ  
કેશી અસુરનો નાશ કર્યો હતો. ઇત્યાદિ પોતાના પક્ષપાતિઓના વિનાશ  
શ્રવણથી પ્રકોપ પામેલા કંસે મોકલેલા, પોતાના પરમૈકાંતિક લક્ષ્મ અકરજી  
ઉપર પોતાના દિવ્ય રૂપના પ્રદર્શનથી અનુગ્રહ કર્યો હતો અને તેમના  
વચનથી નિર્ભયતાથી મથુરાપુરીમાં પધાર્યા હતા. માર્ગમાં મળેલા, પોતાનું  
અપમાન કરનારા રજક ( ધોળી )નો તત્ક્ષણ સંહાર કર્યો હતો. અને પરા  
પ્રીતિથી પોતાની પરિચર્યા આચરતા સઈ ઉપર અનુગ્રહ કર્યો હતો.  
દિવ્ય અંગરાગને અનુરાગથી અર્પણ કરતી, પોતાના સૌન્દર્યમાં અતિલીન  
હૃદયવાળી કુબ્જ ઉપર તેણીએ ઇચ્છેલા સ્વસંસ્લેષના પ્રદાનની પ્રતિજ્ઞાથી  
પ્રસાદ કર્યો હતો. સુદામા નામના પરમલક્ષ્મ માળી ઉપર તેના ઘરપ્રત્યે  
સ્વયં પધારીને અનુગ્રહ કર્યો હતો. કંસે પૂજેલા ધનુષનો લંગ કર્યો હતો.

મનઃશાન્તિમકૂરકુળાપૃથાતોષણં દ્વારિકાનિર્મિતિમ્ । યવનમગ-  
ધરાડનીકક્ષયં રાજસઙ્ગં વિજિત્યાષ્ટપટ્ટાઙ્ગનાષોડશસ્ત્રીસહસ્રોપ-  
યામં નૃગોદ્ધારણં બાણદોશ્છેદનં પાર્થયજ્ઞાવનં ચૈઘસાહ્વાદિનાશં

રંગદ્વારમાં મહોન્મત્ત કુવળયાપીડ હાથી કે જેને પોતાને મારવા કંસે મોક-  
લેલો હતો તેનો વિનાશ કર્યો હતો. તે પછી રંગસ્થાનમાં આણુરાદિ મહા-  
મહો માર્યા હતા. છેવટે સર્વ અસુરસંઘનો નાયક, પોતાના પરિદ્રોહમાં  
પ્રવર્તેલા કંસનો તરત વધ કર્યો હતો. સાન્દીપિની ગુરૂને દક્ષિણા આપતા  
આપે તેમના મરેલા પુત્રને યમપુરથકી પાછો લાવી અર્પણ કરી ગુરૂને બહુ  
પ્રસન્ન કર્યા હતા. પોતાનો વિયોગ નહિ સહન કરી શકતી ગોપીઓની  
સમીપે ઉદ્ધવજીદ્વારા સંદેશો મોકલીને તેમના મનની શાંતિ કરી હતી.  
કુબ્જનો પોતાની પ્રતિજ્ઞાને અનુસારે પોતાનું સંલેપમુખ આપીને મનો-  
રથ પરિપૂર્ણ કર્યો હતો. અધિક પ્રેમથી અકૂરજીના ગૃહપ્રત્યે પધારીને  
અને તેમણે કરેલી પૂજા સ્વીકારીને તેમની ઉપર મહા અનુગ્રહ કર્યો હતો.  
પોતાની ક્રોધ કુંતાજીને પોતાનો સંદેશો મોકલીને તમોએ રાજ કર્યો હતાં.  
ક્રોધ પણ મિષ ઉભુ કરીને પોતાને અસાધારણ એવી દ્વારકા નામની  
દિવ્ય નગરી પોતાની આજ્ઞાને વશ વર્તનારા વિશ્વકર્મા પાસે કરાવી હતી.  
તે પછી કાળયવન અને જરાસંઘના સૈન્યનો વિનાશ કર્યો હતો. તે પછી  
સમગ્ર રાજસંઘને જીતીને પોતાના ચરણનાજ એક આશ્રયવાળાં રૂકિમણીને  
પોતાની પત્નીઓ મધ્યે પ્રથમ પદમાં પરિગ્રહ કર્યો હતો. અને બીજી જાંબ-  
વતી આદિક પટરાણીઓને પરણ્યા હતા. તથા બીજી સોળ હજાર સ્ત્રીઓ  
પરણ્યા હતા. વિપ્રના અપરાધથી કૃકલાસ લાવને પામેલા નૃગરાજની તેના  
થકી મુક્તિ કરી હતી. આણુસુરના હસ્તરૂપ વનનું છેદન કર્યું હતું. યુધિ-  
ષ્ઠિર રાજના રાજસૂય યજ્ઞનું જરાસંઘ વિનાશનાદિકપૂર્વક રક્ષણ કર્યું  
હતું. શિશુપાળ શાલ્વ આદિક અસુરોનો સંહાર કર્યો હતો. મુદામા  
નામના મિત્ર વિપ્ર ( અવધૂત ) નું દારિદ્ર્ય સમૃદ્ધિ આપીને દૂર કર્યું  
હતું. સૂર્યગ્રહણમાં તમોએ હુરૂક્ષેત્રયાત્રાનો ઉત્સવ કર્યો હતો. કદાચિત્  
માતા દેવકીજીની પ્રાર્થનાથી કંસે મારવાથી મરી ગએલા પોતાના મોટા



સુહૃદ્વિપદારિઘ્નમઙ્ગ કુરુક્ષેત્રયાત્રોત્સવં સ્વાગ્રજાનન્દનં મોહનાશં  
 વૈદેહપાર્થોદ્ધવાનાં હરે ! ॥૩૮॥ વૈદિકં વિધિમુપાશ્રિતાનપિ પ્રા-  
 ણિનાં ત્રિભુવનૌકસાં હરે ! । અર્દનં વિદધતોઽસુરવ્રજાન્ બુદ્ધ-  
 રૂપધૃદમૂસુહૃદ્ધવાન્ ॥૩૯॥ મ્લેચ્છપ્રાયાન્ પાપિજનાન્ કુમની-  
 ષાંસ્તિષ્યસ્યાન્તે વિષ્ણુયશોદ્વિજસૂનુઃ । ભૂત્વા કલ્કી ઘોરમહા-  
 સિકરસ્ત્વં હન્તા નૂનં ભૂમિતલે વિચરન્વૈ ॥૪૦॥ ધર્મહાનિમીક્ષસે  
 યદા યદા સુરારિભિસ્ત્વં કૃતાં તદા તદા દધાસિ ભૂતલે તનૂઃ ।  
 માતૃતાતયોગતઃ કદા કદાચ્ચિદેકતઃ ક્વાપ્યતર્કિતઃ સ્વયં પ્રકા-  
 શસે નિજેચ્છયા ॥૪૧॥ તવાવતારધારણં હિ રક્ષણં વિધાતુમેવ

ભાધઓને પાછા લાવી માતાને પ્રદર્શાવીને માતાનો મનોરથ આપે પરિ-  
 પૂર્ણ કર્યો હતો. જે પોતાના પરમભક્તો વૈદેહ અર્જુન ઉદ્ધવ આદિક હતા  
 તેમને તત્ત્વનો ઓધ આપીને તેમના મોહની ઉપશાંતિ આપેજ કરી હતી.  
 આ સર્વ કાર્ય આપે પૂર્વે કર્યો છે ॥૩૮॥ બુદ્ધાવતાર કહેછે—હે હરે !  
 જે કોઈ અસુરો વૈદિક વિધિમાં કપટથી પ્રવેશ કરીને ત્રિભુવનવર્તી પ્રાણિ-  
 ઓનેજ પીડા કરતા, આસુર ધર્મના પ્રવર્ધકપણે જગતમાં વિખ્યાત હતા  
 તેમને ઉપધર્મનો ઓધ આપી મોહ પમાડવા આપે બુદ્ધાવતાર ધાર્યો હતો  
 ॥૩૯॥ કલિકાવતારને કહેછે—જે કલિયુગનો અંત આવતાં વિષ્ણુયશ  
 નામના વિપ્રના પુત્ર કલ્કી થઈને કરમાં ઘોર મહા તરવાર ધારીને દેવોએ  
 આપેલા અશ્વ ઉપર બેસીને ભૂતળમાં વિચરતા થકા મ્લેચ્છપ્રાય કુબુદ્ધિ-  
 વાળા પાપિજનોને નાશ કરશે તેપણુ તમોજ છો ॥૪૦॥ કિં બહુના—જ્યારે  
 જ્યારે અસુરોએ કરેલી ધર્મહાનિને જીવો છો ત્યારે ત્યારે ભૂતળમાં સંક-  
 લ્પમાત્રથી અવતારોને ધારણુ કરો છો. તે અવતારોને કદાચિત્ સંકલ્પ-  
 માત્રથી સુકૃતશાલી માતા પિતાને પ્રાદુર્ભાવના નિમિત્તભૂત સંકલ્પીને  
 ધારણુ કરો છો. ( આ રામકૃષ્ણાદિ અવતારોમાં પ્રસિદ્ધ છે ) કદાચિત્  
 એકલા પિતા થકીજ ધારણુ કરો છો. ( તેપણુ વૈન્ય વારાહાદિકમાં પ્રસિદ્ધ  
 છે ) કદાચિત્ અતર્કિતપણે જે કોઈપણ સ્થળમાં સ્વેચ્છાથી સ્વયં અવ-  
 તારો છો. ( આ મત્સ્ય નૃસિંહ કૂર્મ ધન્વન્તરી વિગેરેમાં પ્રસિદ્ધ છે )

ધર્મવર્ત્મનઃ પ્રભો ! । ભવત્યતોઽત્ર દુર્જનૈરુપદ્રુતં તદ્વ સાધુ પાલ-  
યન્વિરાજસે ॥૪૨॥ ત્વમાત્મતન્ત્રો ભુવિ યાનિ યાનિ કરોષિ  
કર્માણિ કૃતાવતારઃ । ભવન્તિ તાપત્રયભર્જિતાનાં હિતાવહાન્યેવ  
હિ તાનિ તાનિ ॥૪૩॥ જન્માનિ કર્માણિ ચ તે દિવ્યાનિ પુરુષો-  
ત્તમ ! । અનન્તત્વાન્ન શક્યન્તે સહ્જ્યાતું ક્વાપિ કેનચિત્ ॥૪૪॥  
સુવ્રત ઉવાચ—ઇતિ સ્તુત્વા હરિં ભક્ત્યા પ્રાર્થયામાસ ભક્તરાટ્ । સ  
તચ્છુશ્રૂષણમનાઃ પ્રશ્રયાવનતઃ સુધીઃ ॥૪૫॥ ભગવન્ ! કરુણાં  
કૃત્વા મયિ ભક્તે ત્વદાત્મનિ । સ્વસ્થોઽત્ર કતિચિન્માસાન્વસ્તુ-  
મર્હસિ સત્પતે ! ॥૪૬॥ શ્રીભગવાનુવાચ—વસન્તોત્સવપર્યન્તમત્ર  
વત્સ્યામ્યહં નનુ । પ્રીતયે તવ રાજર્ષે ! ધર્મનિષ્ઠસ્ય સર્વદા ॥૪૭॥

॥૪૧॥ હે પ્રભો ! તમારા અવતારોનું ધારણુ વેદોક્ત ધર્મમાર્ગના સર્વથા  
પરિરક્ષણુ અર્થેજ છે, માટે આ ભૂતળમાં આ સમયે તમો સાક્ષાત્ અવ-  
તરીને દુર્જનોએ વિનાશ કરેલા ધર્મમાર્ગને સારી રીતે પરિપાલન કરતા  
થકા વિરાજો છો—સર્વ અવતારોના ધર્તા પુરુષોત્તમ તમો સર્વોત્કર્ષપણે  
શોભો છો ॥૪૨॥ તમો આત્મતંત્ર—કર્મવશ્ય અને પરવશ્ય નથી. તે  
તમો લોકહિતાર્થેજ અવતરીને જેજે ચરિત્રો આ લોકમાં કરો છો તે સર્વે  
ત્રણુ તાપથી પીડા પામેલાઓના હિતમાટે થાય છે ॥૪૩॥ હે પુરુષોત્તમ !  
તમારા જે દિવ્ય લોકહિતાર્થે અવતારો છે તે અનંત છે તથા તેના સંબન્ધી  
જે દિવ્ય ચરિત્રો છે તેપણુ અનંત છે. માટે કોઇથી પણુ ક્યારેયપણુ તેની  
સંખ્યા કરી શકાતી નથી ॥૪૪॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! બુદ્ધિ-  
શાલી ભક્તરાજ ખટ્વાંગ રાજ આ પ્રકારે શ્રીહરિની ભક્તિથી સ્તુતિ કરી,  
તેમની શુશ્રૂષામાંજ એક આસક્ત મનવાળા થઈ વિનયથી વિનમ્ર થઈ પ્રા-  
ર્થના કરવા લાગ્યા કે ॥૪૫॥ હે સંતોના પતિ ભગવન્ ! આપને વિષે અ-  
નન્ય મન જેનું છે એવા ભક્ત મારી ઉપર કૃપા કરીને મારી સેવાને સ્વી-  
કારતા થકા સ્વસ્થમનથી અહીંજ કેટલાક માસ રહેવાને યોગ્ય છો ॥૪૬॥  
હે રાજન્ ! આ પ્રકારે પ્રાર્થના કરેલા શ્રીભગવાન્ બોલ્યા કે—હે રાજર્ષે !  
હું સર્વદા ધર્મનિષ્ઠ એવા તમારીજ પ્રસન્નતા માટે વસંતપંચમીના ઉત્સવ

સુવ્રત ઉવાચ—તતઃ સંસેવ્યમાનોઽસૌ સ્વદ્વાજ્ઞાદિભિરાદરાત્ । ત-  
ત્રોવાસ હરી રાજન્ ! સુખયન્સ્વાશ્રિતાન્સુખમ્ ॥૪૮॥ પત્રં લિખિ-  
ત્વાઽથ સ દૂતમેકં સમ્પ્રૈષ્યદુર્ગપુરં નૃપર્ષિઃ । સ શીઘ્રયાયી ત્વરિતં  
નૃપેન્દ્રં તત્રાભયં પ્રાપ્ય દદૌ તદ્જ્ઞ ! ॥૪૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સક્તિજીવને નારા-  
યણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે દ્વિતીયપ્રકરણે કાર્યાયનગ્રામાગમન-સ્વદ્વાજ્ઞકૃતહરિસ્તુતિનિ-  
રૂપણનામા સપ્તવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૭॥

સુવ્રત ઉવાચ—તત્પ્રાપ્ય પત્રં ભગવાનુપેતઃ કાર્યાયનગ્રામમિતિ  
પ્રહર્ષાત્ । પ્રાહ્વાભયઃ સ્વાનથ તે તદૈવ સજ્ઞા વમ્ભૂર્ગમનાય  
રાજન્ ! ॥૧॥ હરેઃ પ્રસાદાદ્વતવૈરિભીતિર્નૃપસ્તતઃ સ્વૈઃ સહ વન્ધુભિઃ

પર્યંત આ ગામમાંજ રહીશ ॥૪૭॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ !  
શ્રીહરિ રાજર્ષિને આ પ્રકારે અભિનંદન કરીને, ખડ્વાંગપ્રમુખ તે લક્ષ્મણે  
આદરથી સેવા કર્યા થકા પોતાના આશ્રિત તેઓને દર્શન સ્પર્શ લાપણુ  
આદિકવડે આનંદ આપતા થકા સુખેથી તે કારીયાણી ગામમાં રહ્યા ॥૪૮॥  
હે રાજન્ ! શ્રીહરિના નિવાસનો નિર્ધાર થયા પછી ખડ્વાંગ રાજર્ષિએ તો  
લગવાનું પધાર્યાના સમાચાર સૂચવનારો એક મંગળપત્ર લખીને એકાકી  
કોઈ દૂત દુર્ગપુર પ્રત્યે મોકલ્યો. ઉતાવળથી આવતા તે દૂતેપણુ સત્વર  
દુર્ગપુરને પામીને અભય રાજના હાથમાં તે પત્ર આપ્યો ॥૪૯॥ ઇતિ  
શ્રીસત્સક્તિજીવને...દ્વિતીયપ્રકરણે કાર્યાયનગ્રામાગમન-ખડ્વાંગ-  
ગૃતહરિસ્તુતિનિરૂપણનામા સપ્તવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૭॥

### અધ્યાય ૨૮ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! અભય રાજાએ તે મંગળપત્રને  
પામીને તેમાં લખેલા સમાચાર જાણીને, ‘જેમના ચરણકમળની સેવાની  
આપણે પ્રતિદિન વાટ જોયા કરતા હતા તે લગવાનું શ્રીહરિ કારીયાણી  
ગામમાં પધાર્યા છે’ એમ પ્રહર્ષથી પોતાના ઉત્તમાદિ અન્ધુજનોને કહ્યું. તે  
પછી આ પ્રકારે કહેલા સર્વે સંબન્ધિજનો તત્ક્ષણજ કારીયાણી ગ્રામપ્રત્યે

૧ આ અધ્યાયમાં અભયરાજને શ્રીહરિનો થએલો મેળાપ, અભયાદિકે  
કરેલી શ્રીહરિની સ્તુતિ અને વિષ્ણુયાગમહોત્સવ વર્ણવ્યા છે.

સઃ । ગ્રામં તમાયાત્પરિમેયપદ્મો યાનૈસ્ત્વરદ્વિર્દિનં એવ તસ્મિન્  
 ॥૨॥ આયાતમાત્મીયસુહૃત્તમં તં સમ્માનયિત્વૈવ યથાર્હમાશુ ।  
 સ્વદ્વાજ્ઞ આવાસયતિ સ્મ તુષ્ટઃ સહાનુગૈરાત્મપરપ્રતીતિમ્ ॥૩॥  
 કૃતાવતારં પ્રગૃહીતકૃષ્ણપૂજોપહારં સ્વજનૈઃ સમેતમ્ । તં દર્શનોત્કં  
 ભગવત્સમીપમુપાનયદ્રાજક્રષિઃ સ શીઘ્રમ્ ॥૪॥ શ્રીકૃષ્ણદેવં  
 મનુજાકૃતિં તં પ્રત્યક્ષમાલોક્ય યથાશ્રુતં તે । સહસ્રશસ્ત્યાગિઘૃ-  
 હસ્થવૃન્દૈર્વૃતં મુદા પૂર્ણહૃદઃ પ્રણેમુઃ ॥૫॥ તં માનયામાસ હરિઃ  
 સવન્ધું સ્વદ્વાજ્ઞવિજ્ઞાપિતસર્વભાવમ્ । સર્વાન્તરાત્મા નિજવાઙ્મિ-  
 તાર્થસમ્પૂરણે કલ્પતરૂપમાનઃ ॥૬॥ સિંહાસને સંસ્થિતમીશ્વરં તં

જવા તૈયાર થએલા અભયરાજની સાથે જ જવા માટે તત્પર થઈ ગયા  
 ॥૧॥ શ્રીહરિના પ્રસાદથી વૈરિભીતિએ રહિત થએલા પ્રહર્ષ પામેલા અભય-  
 રાજ પરિમિત (ગણુતીના) પદ્મતિઓને સાથે લઈ પોતાના અન્ધુજનોસાથે  
 ઉતાવળા ચાલનારાં રથ અશ્વ આદિક વાહનોએ કરીને તેજ દિવસે કારી-  
 યાણી ગામે પહોંચ્યા ॥૨॥ ખટ્વાંગ રાજાએ પોતાને ઘેર આવેલા, પોતાવિષે  
 પરમ પ્રતીતિવાળા, પોતાના અનન્ય મિત્ર એવા અભય ભૂપતિને યથા-  
 યોગ્ય સન્માન આપીને, પ્રહર્ષથી અનુયાયીઓ સાથે તેમને સમુચિત  
 ઉતારો આદિક કરાવ્યું ॥૩॥ તે પછી ઉતારો આદિક કરીને પરવારેલા,  
 સ્વજનો સાથે ભગવાનના ચરણકમળની સેવા માટે સમુત્સુક, ભગવા-  
 નની પૂજામાં ઉપયોગી ઉપચારો જેમણે સાથે લીધા છે એવા અભય રા-  
 જાને રાજક્રષિ જલદી ભગવાનની સમીપે લઈ ગયા ॥૪॥ તે અભય રાજા  
 આદિક સર્વે જેવા પ્રકારથી સાંભળ્યા હતા તેવાજ પ્રકારથી વિરાજમાન,  
 અનેક ત્યાગિમંડળ તથા હરિજનમંડળથી વિંટાએલા, મનુષ્યાકૃતિ શ્રીકૃ-  
 ણ્ણદેવને પ્રત્યક્ષ નિરીક્ષણ કરીને પ્રહર્ષથી પરિપૂર્ણ હૃદયવાળા થઈ પ્રણામ  
 કરવા લાગ્યા ॥૫॥ સર્વ જનોના અંતર્યામી, સર્વના સમસ્ત મનોરથો પરિ-  
 પૂર્ણ કરવામાં કલ્પવૃક્ષસમાન એવા ભગવાન શ્રીહરિએ ખટ્વાંગ રાજ-  
 ષિએ જેમનો સર્વ ભાવવિશેષ જણાવ્યો છે (અભયાદિકનો ભક્ત્યતિશય  
 જાણીને ) એવા સપરિવાર અભય રાજાનો સપ્રેમ દર્શન દાનથી સત્કાર

મક્ત્યા પુપ્પુઃ પરયા તતસ્તે । વલ્લૈરમૂલ્યૈર્વિવિધૈરનેકૈર્વિભૂષણૈશ્ચ-  
ન્દનપુષ્પહારૈઃ ॥૭॥ તં પૂજિતં પ્રેમભરેણ મક્ત્યા નીરાજયિત્વા  
નમનં વિધાય । વદ્ધ્વાઽઞ્જલીંસ્તે તદુદારમૂર્તૌ લગ્નેક્ષણાસ્તુષ્ટુવુરા-  
દરેણ ॥૮॥ અમયાદય ઋચુઃ—સદ્ધર્મરક્ષાત્તજને ! સદીશ ! પ્રતાપ-  
નિર્મૂલિતદૈત્યયૂથ ! । પાષણ્ડમાર્ગાવિતભૂરિમક્ત ! પ્રશાન્તમૂર્તે ! જય  
નીલકણ્ઠ ! ॥૯॥ નિઃશ્રેયસાયૈવ કલૌ નરાણાં મક્ત્યા સદોપાસ્ય-

કર્યો ॥૬॥ તે પછી તે અભયાદિ ભક્તોએ સિંહાસનમાં વિરાજમાન સર્વે-  
શ્વર શ્રીહરિની પરા ભક્તિથી અમૂલ્ય વિવિધ અનેક વસ્ત્રો, વિભૂષણો, ચંદન  
અને પુષ્પહારોથી પૂજા કરી ॥૭॥ તે પછી તેઓ પૂજાને અંતે પ્રેમપ્રકર્ષથી  
આરતી ઉતારી ભક્તિથી પ્રણામ કરી, એ હાથ જોડીને તેમની દિવ્ય મનો-  
હર મૂર્તિમાં નેત્રવૃત્તિને એકાગ્ર કરીને અત્યાદરથી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ॥૮॥  
અભય આદિક ભક્તો અગીયાર શ્લોકથી શ્રીહરિની સ્તુતિ કરે છે—હે ભ-  
ગવન્ ! જય—આ અવનિમાં સર્વદા સર્વોત્કૃષ્ટ સ્વતેજથી તમો વર્તો. તમારો  
જે અવતાર છે તે ધર્મરક્ષા અર્થે છે, ભગવાનની એકાંતિક ભક્તિરૂપ જે ધર્મ  
છે એજ સર્વ ધર્મોમાં શ્રેષ્ઠ છે, તે આ સદ્ધર્મનું આ કલિયુગમાં સંરક્ષણ  
તમારા અવતાર ધારણ વિના થાય નહિ. વળી તમો સંતોના ઇશિ—નાથ  
છો, સાધુઓ તમોજ એક નાથ જેમના છે એવા છે. તમોએ સર્વત્ર દેદી-  
પ્યમાન પ્રતાપથી અસુરસમૂહો મૂળમાંથી ઉખાડી નાંખ્યા છે. કળિકાળમાં  
ઓમેર પ્રવર્તેલા પાષંડમાર્ગ થકી તમારા અનેક એકાંતિક ભક્તોની તમો  
અવતરણથી સદા રક્ષા કરો છો. આપની આ દિવ્યમૂર્તિ આજ આભ્યંતર  
સમસ્ત શ્લેષને નિવારણ કરનારી સ્વયં પ્રશાંતરમણીય છે. એવા હે નીલ-  
કંઠ ! તમો આ લોકમાં અને સર્વ લોકમાં જય પામો ॥૯॥ હે હરે ! તમો  
આ કલિયુગમાં આત્યંતિક કલ્યાણની કામનાવાળા નરોએ ભક્તિથી ઉપાસ્ય  
છો. આપની આ દિવ્યમૂર્તિ ઉપાસકોના મનને અધિક આહ્વાદ આપનારી  
છે. તમો ક્ષમા તથા દયાના નિધિ છો, કેમકે અવનિમાં ત્રણ તાપથી પરા-  
ભવ પામેલા મારા જેવા જીવોનું દુઃખ નહિ સહન થવાથી અવતાર ધારણ  
કરો છો અને તે પછી અનાદિ કાળના અનંત એવા પણ અપરાધોને નહિ

મનોહમૂર્તે ! । અતિશ્વમાબ્ધેઽતિદયાનિધાન ! પ્રશાં ॥૧૦॥ સ્વમ-  
ક્તગોલોકનયાત્મનિષ્ઠ ! પ્રભો ! સદૈકાન્તિકધર્મધર્તઃ ! । પ્રવર્તિત-  
ક્ષેમદસાહ્યયોગ ! પ્રશાં ॥૧૧॥ અધર્મમાયાકલિકાલનાના-  
દોષાશુનાશશ્રવણાદિમક્તે ! । ધર્મક્રિયાતત્પર ! ચારુવેષ ! પ્રશાં  
॥૧૨॥ મહામુને ! યોગકલાપ્રવૃત્તે ! યોગેશ્વરાનન્તગુણપ્રભાવ ! ।

ગણીને સંરક્ષણમાં પ્રવર્તો છો ( આ શ્લોકને આરંભીને સાત શ્લોકોમાં  
પૂર્વ શ્લોકના ચોથા ચરણની કરેલા વ્યાખ્યાનને અનુસારે યોજના કરી  
લેવી ) ॥૧૦॥ હે પ્રભો ! નિઃશ્રેયસનાળ એક ઉપયોગી એવા સાંખ્ય-  
યોગને તમોજ હમણાં પ્રવર્તાવો છો. એકાંતિક ધર્મના સદા તમોજ ધર્તા  
છો. ( ધર્મઘાતઃ એવો પાઠ હોય તો સંતોમાં એકાંતિક ધર્મને ધારણ કરો  
છો, એવો અર્થ કરવો ) તમો અનન્યાધીન સત્તાવાળા ( અન્યને અધીન  
સત્તાવાળા નહિ ) છો. આત્મીય ભક્તોને તમોજ દિવ્ય અપ્રાકૃત ગોલોક  
ધામનેપણુ પમાડો છો ॥૧૧॥ જે તમારે વિષે કરેલી શ્રવણાદિ નવ લક્ષણ-  
વાળી ભક્તિ તત્ક્ષણુ અધર્મ માયા કલિયુગ અને કાળે કરેલા નાનાવિધ  
સર્વ દોષને નાશ કરે છે. ભક્તિયોગમાંજ એક ઉપયોગી થાય એવી ધર્મ-  
ક્રિયાની પ્રવૃત્તિમાંજ એક તમો તત્પર છો. સર્વ જનોના મન નેત્રને હર-  
નારા રમણીય દિવ્ય વેષધારી તમો છો ॥૧૨॥ તમો મહાન્ મુનિ છો, કેમકે  
તમારૂં મનન સમગ્ર નિઃશ્રેયસના એક સાધનભૂત છે, પ્રાકૃત પુરૂષ જે  
મુનિ થાય તો પોતાના આત્માના મનનથી પોતાના આત્માને કેવળ  
ભવાબ્ધ થકી તારી શકે, તમો તેવા નથી, તમારૂં મનનતો ભવભયથી  
તપી ગએલા જનોના મોક્ષને કરનારૂં વિલક્ષણુ છે. તમારા થકીજ અષ્ટાંગ-  
યોગની કળાઓ પ્રવર્તિ છે, તમો યોગના કેવળ પ્રવર્તક છો એટલુંજ નહિ  
કિંતુ ઈશ્વર-સંકલ્પમાત્રથી સર્વ જનોને યોગ પમાડવા સમર્થ પણ છો.  
તમારા ગુણો તથા પ્રભાવ અનંત છે. તમોજ વિભુ-સર્વમાં વ્યાપીને વર્તો  
છો. માટેજ વર-સર્વથી શ્રેષ્ઠ અને સમગ્ર અલયને આપનારા દિવ્ય રૂપ-  
વાળા છો. વરામીતિદિવ્યરૂપ ! એવો પાઠ હોય તો ઉક્ત અર્થ કરવો,

૧ 'ધર્મઘાતઃ' इति पाठान्तरम् ।



વિમ્બો ! વરામીતિદં ! દિવ્યરૂપ ! પ્રશાન્તં ॥૧૩॥ કામાદ્યરિત્રા-  
સદચિન્તનેશ ! પાપૌઘવિદ્રાવણનામધેય ! ! અજ્ઞાનવિધ્વંસન-  
બોધશક્તે ! પ્રશાન્તં ॥૧૪॥ હારિપ્રસાદે ! હરિકૃષ્ણ ! કૃષ્ણ !  
સ્વામિન્ ! હરે ! તાપસનૈષ્ઠિકેન્દ્ર ! ! નારાયણ ! પ્રેમવતીતનૂજ !  
પ્રશાન્તં ॥૧૫॥ અદીનદિવ્યાચરિત ! સ્વતન્ત્ર ! બ્રહ્મર્ષિરાજર્ષિસમ-  
ર્ચિતાઙ્ગે ! ! શ્રીસ્વામિનારાયણ ! દેશિકેન્દ્ર ! પ્રશાન્તમૂર્તે ! જય  
નીલકण્ઠ ! ॥૧૬॥ સકલજનભવાબ્ધિમજ્જનેક્ષોત્થિતકરુણાર્દ્રિત-  
હૃન્નિજેચ્છયૈવ । ધૃતનૃતનુરહો ત્વમેવ કૃષ્ણો ભવસિ ભુવિ સ્વયમેવ

વરામીતિદં ! દિવ્યરૂપ ! એવો પૃથક્ પાઠ હોય તો વિવિધ વરો તથા અભ-  
યને આપનારા છો અને દિવ્ય રૂપવાળા છો ॥૧૩॥ જે તમારા ચિંતનમા-  
ત્રથી કામ ક્રોધાદિ અંતરના અરિઓ ત્રાસ પામીને પલાયન કરી જાય છે  
એવા તમો છો. તમો સર્વના ઈશ છો. તમારા નામોચ્ચારણુમાત્રથી અના-  
દિકાળથી અનુવર્તતા પાપપુંજનો પ્રણાશ થઈ જાય છે. જે તમારા થકી  
એકવાર પ્રબોધ પામેલા જનોનું સમસ્ત અજ્ઞાન અંધકાર નાશ પામી  
જાય છે એવા તમો છો ॥૧૪॥ હે હારિપ્રસાદ ! ( હરિપ્રસાદ નામના ધર્મ-  
દેવના તનય ) હે હરિકૃષ્ણ ! હે કૃષ્ણ ! હે સ્વામિન્ ! હે હરે ! હે તાપ-  
સનૈષ્ઠિકેન્દ્ર ! ( તપોનિષ્ઠ એવા નૈષ્ઠિક જનોમાં શ્રેષ્ઠ ) હે નારાયણ ! હે પ્રેમ-  
વતીતનૂજ ! ( ભક્તિદેવીના પુત્ર ) ઇત્યાદિ તમારાં નામો અમારી રસ-  
નામાં અમૃત જેવાં સ્વાદુ થાય છે ॥૧૫॥ જેમનાં દિવ્ય અરિત્રો અદીન-  
અતિગંભીર છે એવા તમો છો. તમા સર્વેશ્વરેશ્વર હોવાથી સ્વતંત્ર છો.  
આપના ચરણુકમળને બ્રહ્મર્ષિઓ તથા રાજર્ષિઓ યથાકાળ પ્રેમથી પૂજે છે.  
તમો સર્વના નિરૂપાધિક સ્વામી નારાયણ છો. આપ આ અવનિમાં અવ-  
તરીને તમામને તત્ત્વબોધ આપતા હોવાથી સર્વના દેશિકેન્દ્ર-આચાર્યેન્દ્ર  
છો. અથવા-આદિભાગમાં સર્વ જગતના સૃષ્ટા બ્રહ્માને સર્જીને તેને વેદનો  
ઉપદેશ કરેલો હોવાથી તમો પ્રથમ દેશિક-ગુરુ છો, માટે દેશિકેન્દ્ર છો  
॥૧૬॥ હે નીલકંઠ ! સંસાર સાગરમાં ઝુડતા બહુ જનોને બોધને હૃદયમાં

નીલકण્ઠ ! ॥૧૭॥ જય જય નિજભક્તજીવનેશ ! પ્રચુરદયોદય !  
 પૂર્ણકામ ! વિષ્ણો ! । સકલસુરસુરેન્દ્રસેવિતાઙ્ગે ! સકલમનોરથ-  
 દાનદક્ષ ! જિષ્ણો ! ॥૧૮॥ તવ જગદુદયાવનાન્તહેતોઃ સ્થિરચર-  
 દેહભૃદાત્મનો મુકુન્દ ! । પ્રકૃતિઘનતમઃપરે સ્વધામ્નિ સ્થિતવત  
 ઇવ સદા નુતૌ કર્દેશઃ ॥૧૯॥ ભવદવદહનપ્રશાન્તિહેતું સુખનિ-  
 લયં હિ ભવન્તમર્થયામઃ । અતિશયિતદયાપ્રદર્શિતેઽસિન્વપુષિ  
 તવાસ્તુ રતં મનોઽસદીયમ્ ॥૨૦॥ મુહુરિહ દયયા સ્વતો હિ નિર્ય-  
 ત્સિતકિરણોજ્જ્વલકુણ્ડલાભગણ્ડે । પરિસરદુરુશેશરાલિશોભે

ઉપજેલી પરમ કૃપાથી તેમનો ઉદ્ધાર કરવા સ્વેચ્છાથીજ પૃથ્વીઉપર  
 નરતનુ ધારીને આવિર્ભાવ પામેલા સાક્ષાત શ્રીકૃષ્ણજી તમો છો. અહો-  
 આ અત્યાશ્ચર્ય છે ॥૧૭॥ હે ભગવન્ ! તમો નિજ-અકૃત્રિમ એટલે નિઃ-  
 પાધી એવા જે ભક્તો (અર્થાત્ સ્વયંપ્રયોજન ભક્તિમાં નિષ્ઠાવાળા ) તેમનું  
 જે સ્વસંસ્થેષરૂપ જીવન તેના ઈશ છે. ( સંસ્થેષના પ્રદાતા છે ) અથવા  
 સ્વભક્તોના જીવનેશ તમો છો; એટલે ભક્તોનું જીવન તમારે આધીન છે.  
 તમો નિરવધિ કરુણાના નિધિ છો. તમો પૂર્ણકામ છો. ઇન્દ્રાદિ સમગ્ર સુરે-  
 ન્દ્રોએ વંદન કર્યો છે ચરણકમળ જેમનાં અને નરેન્દ્રોએ પૂજ્યો છે માનુષ  
 દિવ્યભાવ જેમનો એવા તમો છો. ભક્તજનોના સમગ્ર મનોરથોના પરિપૂ-  
 રણમાં તત્પર અને જયેકશીલ તમો છો. એવા હે વિષ્ણો ! જય જય-તમો  
 સર્વોત્કર્ષપણે વર્તો ॥૧૮॥ હે મુકુન્દ ! તમારી લીલા જગતની ઉત્પત્તિ-  
 સ્થિતિ અને પ્રલયરૂપ છે. સર્વ કોઈ સ્થાવર જંગમ પ્રાણીઓના તમો અંત-  
 ર્યામી છો. પ્રકૃતિના ગાઠ તમથકી પર સ્વધામમાં સદા નિવાસ કરી રહેલા  
 તમો છો. હે ભગવન્ ! આવા તમો તે તમારી સ્તુતિ કરવામાં કોણ સમર્થ  
 થાય ? કોઈ પણ નહિ ॥૧૯॥ ભવરૂપ દાવાનળના પ્રશમનમાં મુખ્ય કારણ,  
 નિરવધિ સુખના એક આશ્રય, એવા આપની અમો પ્રાર્થના કરીએ છીએ  
 કે-પરમ કૃપાથી અર્મચક્ષુ અમોને પણ પ્રદર્શવેલી આ આપની દિવ્ય  
 ભૂતિમાં અમારું મન નિરંતર આસક્ત રહે ॥૨૦॥ અપાર કૃપાથી સ્વતઃ  
 પ્રસરતા મંદ હાસવડે અને કિરણથી ઉજ્જ્વળ મકરાકાર કુંડળયુગળવડે

તવ વદનામ્બુરુહેઽસ્તુ નો મનોઽલિઃ ॥૨૧॥ શુભવરતિલકેન સાક્ષ-  
તેન બ્રુકુટિયુગેન ચ વક્રિતેન રમ્યે । પ્રવિતતનયને તવાસ્યચન્દ્રે  
નયનચકોરયુગાનિ નો રમન્તામ્ ॥૨૨॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઈતિ સ્તુતઃ  
સુપ્રસન્નો ભગવાન્ભક્તવત્સલઃ । અભયં પ્રદદૌ તેભ્યો વાઙ્મિતં  
યન્મુમુશ્ચુભિઃ ॥૨૩॥ તતસ્તં પ્રાર્થયામાસ પ્રણમ્ય સ નૃપઃ પુનઃ ।  
સ્વામિન્ ! દાસસ્ય મેઽભીષ્ટં સમ્પૂરયિતુમર્હસિ ॥૨૪॥ સાનુગં ત્વા-  
મહં નેતું ભગવન્ ! દુર્ગપત્તનમ્ । આયાતોઽસ્મિ સવન્ધુસ્તદનુમાન્યં  
ત્વયાઽધુના ॥૨૫॥ શ્રીભગવાનુવાચ—તવાઽઽશયમહં વેદ્મિ સવન્ધોઃ

શોભાયમાન દિવ્ય ગંડસ્થળ જેમાં છે અને મસ્તકે ધારેલા મોળીયામાં ચારે  
બાજુ ફેલાએલા તોરાઓની પંક્તિઓએ કરીને શોભાયમાન એવા આપના  
દિવ્ય મુખકમળમાં મારો મનરૂપી ભ્રમરો નિરંતર રમણુ કરો. અર્થાત્  
જેમ ભ્રમરો કમળનો ત્યાગ કરી દૂર રહેવા સમર્થ નથી તેમ અમારૂં મન-  
પણુ આપના વદનારવિંદ થકી દૂર ન જાય ॥૨૧॥ હું હું મચન્દ્રકે સહિત  
મંગળિક ઉત્તમ ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલકથી અલંકૃત, પૂજસમયે ઉપકલ્પેલા અક્ષ-  
તથી સમલંકૃત, લગાર વક્ર બ્રુકુટિયુગળથી શોભમાન, કર્ણપર્યંત વિશાળ  
દિવ્ય નેત્ર જેમાં છે એવા તમારા મુખરૂપ ચન્દ્રમામાં અમારા નેત્રરૂપ ચકોર  
પક્ષીઓ નિત્ય રમણુ કરો. અર્થાત્ જેમ ચકોર ચંદ્રને દેખીને આનંદી થાય  
છે તેમ અમારા નેત્રો પણુ તમારા મુખને દેખીનેજ આનંદી થાય ॥૨૨॥

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! આ પ્રકારે સ્તુતિ કરેલા લક્ષ્મણવત્સલ  
ભગવાને સમધિક સુપ્રસન્ન થઈને તે અભયાદિકને અભયદાન આપ્યું, જે  
અભયની મુમુક્ષુઓ આકાંક્ષા કરેછે ॥૨૩॥ તે પછી અભય નૃપ શ્રીહરિને  
પ્રણામ કરીને ફરીથી પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા કે—હે સ્વામિન્ ! આપ આ  
મારૂં દાસનું બહુ કાળથી ઇચ્છેલું મેં નિવેદન કરેલું અભીષ્ટ સંપૂર્ણ કરવાને  
યોગ્ય છો ॥૨૪॥ હે ભગવન્ ! અનુયાયિ જનોએ સહિત તમોને દુર્ગપત્ત-  
નમાં લઈ જવા માટે સબન્ધુ હું આવ્યો છું—મારા એકલાની આ ઉત્કંઠા  
નથી કિંતુ આ સર્વે મારા અન્ધુજનોની પણુ તીવ્ર છે. તો આ અમારી  
પ્રાર્થના તમો આજ કૃપા કરી સ્વીકાર કરો ॥૨૫॥ આ પ્રકારે પ્રાર્થના

શુદ્ધમેવ હિ । આગમિષ્યામિ નગરં તવાહં નાત્ર સંશયઃ ॥૨૬॥ અત્ર  
સ્થાતું પ્રતિજ્ઞાતં સ્વદ્વાજ્ઞાય મયાસ્તિ હિ । મધ્વારમ્ભાવધિ તતઃ  
સામ્પ્રતં નૈતુમુત્સહે ॥૨૭॥ પુષ્પદોલોત્સવં તસ્માત્ પુરે તવ મહી-  
પતે ! । મુન્યાદિભિઃ સહૈવૈત્ય કરિષ્યામિ ન સંશયઃ ॥૨૮॥ તદા-  
ભયઃ પ્રાદ્વ હરિં તાવદત્ર સહ સ્વકૈઃ । વત્સ્યામ્યહં ત્વયા સાકં ગમિ-  
ષ્યામિ ગૃહં નિજમ્ ॥૨૯॥ હત્યુક્ત્વા સ તુ તત્રૈવ રાજા હર્યનુમો-  
દિતઃ । ન્યવસત્સ્ત્રીપુત્રપુત્રીસહિતો દૃઢનિશ્ચયઃ ॥૩૦॥ હરીક્ષણાવ-  
ધિધૃતં વ્રતં સ્વીયં સમાપયત્ । મૈને સ્વં પૂર્ણકામં સ તથા તસ્ય

કરેલા લગવાનું હવે કહે છે—હે રાજન્ ! હું તમારો શુદ્ધ આશય-મારે વિષે  
અનન્યલક્ષિતાવથી પવિત્ર આશય તથા તમારા અન્ધુજનોનો તેવો આશય  
બાણું છું. માટે તમારી પ્રાર્થનાની અપેક્ષા રાખ્યા વિનાપણુ આવવાને અમો  
તૈયારજ છીએ તો તમારી પ્રાર્થનાથી આવીએ એમાં કહેવુંજ શું ? તમારા  
દુર્ગનગરમાં અમો આવીશું એમાં લેશ સંશય નથી. પરંતુ તમારી પ્રાર્થ-  
નાની સાથેજ આવવામાં આ અંતરાય આવ્યો છે કે-મેં આ ખટ્વાંગ  
રાજાને તમારી પ્રાર્થના પહેલાંજ વસન્તોત્સવના પ્રારંભપર્યંત અહીં રહે-  
વાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે. માટે હમણાં તમારા પુરમાં આવવા ધમ્મતો  
નથી ॥૨૬-૨૭॥ હે મહીપતે ! માટે હું મુનિ આદિકની સાથેજ તમારા  
પુરમાં પછી આવીને પુષ્પદોળનો ઉત્સવ ( કાલ્દુન કૃષ્ણપક્ષના પડવાને  
દિવસે કરવાનો ) કરીશ એમાં સંશય નથી ॥૨૮॥ હે રાજન્ ! આવું શ્રીહ-  
રિનું વચન સાંભળ્યું તે અવસરમાં અભયરાજ શ્રીહરિપ્રત્યે બોલ્યા કે-  
હે લગવન્ ! તમારો સંશ્લેષ એજ એક જીવિત જન્મને છે એવો હું એવાજ  
સંબન્ધી જનો સાથે તમો દુર્ગપુર પધારશો ત્યાંમુધી આ કારીયાણી ગામ-  
માંજ નિવાસ કરીશ. તમારી સાથેજ મારા ઘરપ્રત્યે જઈશ ॥૨૯॥ હે  
રાજન્ ! અભય રાજાતો આ પ્રકારે કહીને શ્રીહરિએ અનુમોદન આપતાં  
પત્ની પુત્ર પુત્રીઓ સાથે તેમની પરિચર્યાપરાયણ થઈ દૃઢ નિશ્ચય કરી  
ત્યાંજ રહ્યા ॥૩૦॥ લગવાનનાં દર્શન થતાં મુધી જે ધારણાંપારણાં વ્રત  
ધાર્યું હતું તે ત્યાં સમાપ્ત કર્યું અને લગવાનના દર્શનલાભથી પોતાને પૂર્ણ-

સુતાદયઃ ॥૩૧॥ ગાલવં ગૃહકાર્યાર્થં પ્રૈષયદુર્ગપત્તનમ્ । સ્વયં સ  
હરિસેવાયાં તત્પરોઽવર્તતાન્વહમ્ ॥૩૨॥ સ્વામિનારાયણઃ સોઽપિ  
સ્વદ્વાક્ષસ્ય ગૃહે વસન્ । તઙ્ગામં ચનયમાસ સર્વજીવસુખાવહમ્  
॥૩૩॥ આત્મનો વિત્તમશ્ચિલં સુવર્ણરજતાદિ યત્ । તસ્મૈ નિવેદયા-  
માસ સ્વદ્વાક્ષસ્તદુદારધીઃ ॥૩૪॥ મહાન્તં વૈષ્ણવં યાગં પિપ્પલગ્રા-  
મવત્પ્રભુઃ । વિદધે તેન તત્રૈવ જનયજ્ઞનવિસ્મયમ્ ॥૩૫॥ દેશાન્ત-  
રેભ્યોઽપિ જનાસ્તત્રાયાન્તિ સ્મ ભૂરિશઃ । સોપાયનકરા રાજસ્તં  
પ્રાપ્યાપુઃ પરાં મુદમ્ ॥૩૬॥ ઇષ્ટકર્મોત્સવે તત્ર સોમં સૂરં ચ માન્વિ-  
કમ્ । ચક્રેઽલર્કં ચ જીવાશ્ચં સ મુખ્યાન્ ક્ષત્રિયોત્તમાન્ ॥૩૭॥  
બહુશો બ્રાહ્મણાન્ ભોજ્યૈર્વિવિધૈર્મોદકાદિભિઃ । સ્વર્ણાદિદક્ષિણા-  
મિશ્ર તોષયામાસ વર્ણિરાટ્ ॥૩૮॥ મયં તત્રાતિરુદ્રં ચ સમ્ભારે-

કામ માનવા લાગ્યા અને તેમના પત્ની પુત્રાદિક પણ તેમજ માનવા લાગ્યા  
॥૩૧॥ ગૃહકાર્યના નિર્વાહ માટે ગાલવ નામના શ્યાલકને દુર્ગપત્તન પ્રત્યે  
મોકલીને પોતે તો પ્રતિદિન શ્રીહરિની સેવામાં તત્પર થઈ રહ્યા ॥૩૨॥  
સ્વામિનારાયણ ભગવાને તો ખટ્વાંગના ગૃહમાં રહીને સર્વ પ્રાણિસુખા-  
કારિ એક મોટું સરોવર ગામથડી ઉત્તરભાગમાં પૂર્તકર્મની પ્રવૃત્તિ માટે  
ખોદાવ્યું ॥૩૩॥ તે સમયે આ ઉદારશુદ્ધિના ખટ્વાંગે પોતાનું સુવર્ણ રજ-  
તાદિક જે સમગ્ર ધન હતું તે ધર્મોપયોગી કરવા ભગવાનને નિવેદન કરી  
દીધું-તેમને આધીન કર્યું ॥૩૪॥ ભગવાને તો પિપ્પલાના ગ્રામમાંજ જેમ  
એમ મોટે વિષ્ણુયાગ સર્વજનોને વિસ્મય કરનારો તેજ ધનથી ત્યાં કર્યો  
॥૩૫॥ તે સમયે વિષ્ણુયાગની પ્રવૃત્તિ સાંભળીને નાનાવિધ દેશોથડી  
હાથમાં ભેટ સામગ્રીઓ લઈને હજારોહજાર જનો આવીને ભગવાનને  
પામીને પરમ આનંદને પામ્યા હતા ॥૩૬॥ શ્રીહરિએ તે વિષ્ણુયાગ મહો-  
ત્સવમાં સોમલો ખાચર, સુરોખાચર, માંતરો ધાધલ, અલૈયા ખાચર,  
જીવાખાચર, આ ક્ષત્રિયોત્તમોને મુખ્ય-તેનું કાર્ય કરવામાં અગ્રેસર  
( મોટેરા ) કર્યા હતા ॥૩૭॥ વર્ણીન્દ્ર શ્રીહરિએ તે યાગમાં બહુ ગ્રાહ-  
ણોને મોદકાદિ બહુવિધ મિષ્ટાન્નવટે તૃપ્ત કર્યા હતા અને સુવર્ણમુદ્રા

ગૈવ ભૂયસા । ચકાર પ્રીણયન્વિપ્રાન્વૈદિકાન્સ સહસ્રશઃ ॥૩૯॥  
 યજ્ઞં વસન્તપશ્ચમ્યાં વિધિના સં સમાપયત્ । રક્ષકો ધર્મસેતૂનાં  
 નશ્યતાં કાલવેગતઃ ॥૪૦॥ ભૂરિદાનપરિતોષિતવિપ્રૈર્વીક્ષિતઋતુમ-  
 હૈશ્ચ ગૃહસ્થૈઃ । ગીતમસ્ય તુ યશઃ શ્રુતવન્તશ્ચિત્રમાપુરવનોૈ ક્ષિતિ-  
 પાલાઃ ॥૪૧॥

इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे द्वितीयप्रकरणे  
 श्रीनारायणभयराजसमागमपूजनस्तवननिरूपणनामाऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥२८॥

સુવ્રત ઉવાચ—અથો હરિર્યજ્ઞવિધિં યથાવત્સમાપ્ય સન્તોષ્ય સ  
 વિપ્રસજ્ઞાન્ । ઉપાવિશત્સંસદિ તુઙ્ગપીઠે નૃપ ! સ્વભક્તૈઃ પરિપૂજ્ય-  
 માનઃ ॥૧॥ તસ્યાગ્રતસ્ત્યાગિજના નિષેદુસ્તાંશ્ચાભિતોઽન્યે પુરુષા

પ્રધાન દક્ષિણાવડે સંતુષ્ટ કર્યા હતા ॥૩૮॥ વળી આ શ્રીહરિએ અતિ-  
 રૂદ્ર નામનો યાગ હજારો હજાર વૈદિક વિપ્રોને દક્ષિણા તથા લોજનથી  
 સંતુષ્ટ કરતા થકા ઘણી સામગ્રીથી ત્યાં કર્યો હતો ॥૩૯॥ કાળવેગથી વિનાશ  
 પામતી ધર્મમર્યાદાના રક્ષક શ્રીહરિએ અતિરૂદ્ર યજ્ઞ યથાવિધિ વસંતપં-  
 ચમીએ સંપૂર્ણ કર્યો હતો ॥૪૦॥ આ પ્રકારે પ્રવર્તેલા મહામખમાં સમધિક  
 દક્ષિણાદાનથી પરિતુષ્ટ થએલા વિપ્રોએ અને અભૂતપૂર્વ યાગને જોધને પ્રહર્ષ  
 પામેલા બીજા ગૃહસ્થોએ ગાન કરાતું આ ભગવાનનું પવિત્ર યજ્ઞ તે તે  
 સ્થળમાં સાંભળીને ભૂતળમાં રહેલા રાજાઓપણ મહાશ્ચર્યને પામી ગયા  
 ॥૪૧॥ ઇતિ શ્રીસત્સંજ્ઞિજીવને...દ્વિતીયપ્રકરણે શ્રીનારાયણભય-  
 રાજસમાગમપૂજનસ્તવનનિરૂપણનામાઽષ્ટાવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૮॥

### અધ્યાય ૨૯ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે નૃપ ! ત્યારપછી ભગવાન્ યજ્ઞવિધિ યથાશાસ્ત્ર  
 સમાપ્ત કરી, વિપ્રસંધોને સંતોષ પમાડી, પોતાના ચરણના એકાંત ભક્તોએ  
 પરા ભક્તિથી પૂજા કર્યા થકા સભામાં ઉત્તત આસનમાં વિરાજમાન થયા  
 ॥૧॥ ભગવાન્ વિરાજમાન થયા પછી તેમની આગળ તેમના મુખકમળનાં

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને પરોપકારની પ્રશંસા કરતાં પરોપકારી રંતિદેવ  
 રાજાનું આશ્ચર્યકારી આખ્યાન વર્ણન કરેલું અનુવાદ કર્યું છે.



યથાર્હમ્ । પુંસોઽસ્પૃશન્ત્યઃ સ્ત્રિય એકતશ્ચ દૃઢવ્રતાસ્તત્ર તદા  
નિષેદુઃ ॥૨॥ તાન્મક્તસઙ્ગાનભિવીક્ષ્ય સર્વાનવસ્થિતાન્ સ્વાનનદ-  
ત્તદૃષ્ટીન્ । આનન્દ્યન્પ્રીતમનાઃ સ્વવાચા જગાદ નારાયણ ઋર્જિ-  
તશ્રીઃ ॥૩॥ શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—મક્તાઃ ! શૃણુત મદ્વાક્યં સર્વેષાં  
વો હિતં બ્રુવે । પરોપકારસદૃશં નાન્યત્સુકૃતમસ્તિ હિ ॥૪॥ અપિ  
કીટપતઙ્ગાદ્યાઃ સન્ત્યેવ સ્વોદરમ્ભરાઃ । પરોપકારિણો લોકે વિરલાઃ  
સન્તિ પૂરુષાઃ ॥૫॥ સ્વયં સોઢ્વાપિ યે કષ્ટં પરેષાં કુર્વન્તે હિતમ્ ।

દર્શનપરાયણુ ત્યાગિજનો બેઠા. ત્યાગિજનોની ચારે બાજુ બીજા-ગૃહસ્થ  
પુરૂષો યથાયોગ્ય બેઠા. સ્ત્રિયોપણુ પુરૂષનો સ્પર્શ પરહરીને સલાના એક  
ભાગમાં બેઠી. આ સર્વે જનો દૃઢવ્રત-ભગવાનની પરિચર્યા આચરવારૂપ  
વ્રતૈકપરાયણુ અથવા પોતપોતાના આશ્રમને સમુચિત વ્રતૈકપરાયણુ હતા  
॥૨॥ ઊર્જિતશ્રી-સર્વત્ર પ્રખ્યાત ન કંપાયમાન થાય એવી સર્વ શ્રીએ સંપન્ન  
એવા શ્રીનારાયણુ ભગવાન્ સલામાં બેઠેલા, પોતાના મુખસન્મુખ જેમણે  
એકાગ્ર દૃષ્ટિ દીધી છે એવા તે સર્વ ભક્તોને ચોમેર ભાળીને મનમાં પ્રસન્ન  
થઈ, સમસ્ત શ્રેયઃસમૃદ્ધિમાં હેતુભૂત પોતાની વાણીથી સમભિનંદન કરતા  
થકા બોલ્યા ॥૩॥ શ્રીનારાયણુમુનિ કહેછે—હે ભક્તજનો ! મારું આ  
વચન અવધાનથી સાંભળો, કેમકે તમારા તમામના હિતને કરનારું વચન  
હમણું કહું છું. માનુષ જન્મને પામેલા જનોએ સુકૃત સંપાદન કરવું.  
સુકૃતમાં તો પરોપકાર થકી પર કાંઈ પણ પુણ્ય નથી. હિ-આ પ્રસિદ્ધ  
બાબત છે. ‘પરિનિર્મથ્ય વાગ્જાલં નિર્ણીતમિદમેવ હિ । નોપકારાત્પરો  
ધર્મો નાપકારાદવં પરં’ એમ વ્યાસમુનિએ કહ્યું છે ॥૪॥ ઉદરભરણુ કરવું  
એ માનુષજન્મનો વિશેષ નથી, કીટ પતંગીયા આદિક પણ પોતાના ઉદર-  
ભરણુમાં સમર્થ છેજ, માટે પરોપકારજ માનુષયોનિનો વિશેષ છે, લોકમાં  
પરોપકારપરાયણુ પુરૂષોત્તો વિરલા છે-યથાકાળ અગ્નિહોત્રાદિ કર્મ કરનારા  
બહુ શ્રોત્રિયાભિમાનિઓ હોય, પણ પરોપકારપરાયણુ તો મુદુર્લભ છે ॥૫॥  
તેમાં પણ જે પુરૂષો સ્વયં કલેશને સહન કરીને પણ પરાર્થને સાધે છે તેમ-  
ણેજ સ્વાર્થ સાધ્યો છે, બીજા આ લોકમાં સ્વોદરભરણુદિ સ્વાર્થપરોએ

તૈરેવ સાધિતઃ સ્વાર્થં ઇતિ જાનીત નિશ્ચિતમ્ ॥૬॥ અન્યસ્ય દુઃખ-  
માલોક્ય યથાશક્ત્યત્ર યઃ પુમાન્ । ન તન્નિવારણં કુર્યાન્નિર્દયઃ સ  
પશુર્મતઃ ॥૭॥ ધન્યો હિ રન્તિદેવાખ્યો રાજા યસ્ય યશોઽમલમ્ ।  
અઘાપિ ગીયતે લોકે પરોપકરણાજ્ઞનૈઃ ॥૮॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઇતિ  
ભક્તપતેસ્તસ્ય શ્રુત્વા વાક્યં તુ તેઽસ્થિલાઃ । પ્રોચુર્મક્તા નમસ્કૃત્ય  
તમહેતુકૃપાનિધિમ્ ॥૯॥ ભક્તા ઋચુઃ—ભગવન્જ્ઞોતુમિચ્છામો વયં  
સર્વેઽપિ ભૂપતેઃ । આખ્યાનં રન્તિદેવસ્ય પરોપકૃતિશાલિનઃ ॥૧૦॥  
શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—આસીદ્રાજા પુરા ધીમાંશ્ચન્દ્રવંશસમુદ્ભવઃ ।  
સકૃતિર્નામતસ્તસ્ય રન્તિદેવોઽભવત્સુતઃ ॥૧૧॥ સર્વલક્ષણસમ્પન્નો  
દયાલુર્મતિમાન્જ્ઞુચિઃ । પિતર્યુપરતે રાજ્યં ધર્મેણૈવ ચકાર સઃ  
॥૧૨॥ પરોપકારશીલોઽસૌ મહાનુદિશ્ય ભૂરિશઃ । નિજાં સમૃદ્ધિ-

સાધ્યો નથી, તેમણે તો ‘આ અર્થ છે’ એવા ભ્રમથી અનર્થજ સાધ્યો  
છે. એમ તમો નિશ્ચયથી જાણો ॥૬॥ આ લોકમાં જે જન બીજા જનનું  
દુઃખ દેખીને પણ પોતાની શક્તિને અનુસારે તેના નિવારણમાં પ્રયત્ન કરે  
નહિ તે તો નિર્દય પશુ-જાતિએ કરીને માનુષ છે પણ દયાહીન હોવાથી  
પશુસમાન માન્યો છે ॥૭॥ હે ભક્તો ! તે રંતિદેવ નામનો રાજા ધન્ય-કૃત-  
કૃત્ય છે, જેનું પરોપકાર કરવાથી પ્રસરેલું નિર્મળ યશ લોકમાં અઘાપિ જનો  
ગાન કરેછે ॥૮॥ સુવ્રતમુનિ કહેછે—હે રાજન્ ! ભક્તૈકપતિ ભગવાનનું  
આવું વચન સાંભળીને સભામાં બેઠેલા બધા ભક્તો નિષ્કારણ કંઠાનિધિ  
શ્રીહરિને નમસ્કાર કરીને એમ બોલ્યા કે—હે ભગવન્ ! અમે સર્વે તે  
પરોપકારશીલ રંતિદેવ ભૂપતિનું તમોએ કહેલું શ્રવણમંગળકારી આખ્યાન  
સાંભળવા ઇચ્છીએ છીએ ॥૯-૧૦॥ આ પ્રકારે પુછેલા શ્રીનારાયણ  
મુનિ કહેછે—હે ભક્તો ! પૂર્વે ચંદ્રવંશમાં ઉત્પન્ન થએલા સંકૃતિ નામના  
રાજાનો પુત્ર રંતિદેવ નામથી વિખ્યાત બુદ્ધિશાળીઓમાં અગ્રણી હતો  
॥૧૧॥ ક્ષાત્રસમુચિત સર્વ શુભ લક્ષણોએ સંપન્ન, મતિમાન-ધર્માધર્મ  
વિવેચનમાં સમર્થ, પ્રાણિમાત્ર ઉપર દયાળુ અને પવિત્ર એવો આ રંતિદેવ  
રાજા પિતા પરલોકને પામ્યા પછી ધર્મથીજ રાજ્ય કરતો હતો ॥૧૨॥

મઘિલાં વિપ્રેભ્યઃ પ્રદદૌ નૃપઃ ॥૧૩॥ યદ્યત્કિંચિદ્ભૂતપ્રાપ્તં વસ્ત્રપા-  
ત્રધનાદિ ચ । તત્તત્સર્વં દદાતિ સ્મ બ્રાહ્મણેભ્યસ્તદૈવ સઃ ॥૧૪॥  
નિઘ્નિક્ષ્ણનોઽતિધીરશ્ચ સકુટુમ્બોઽપિ ભૂપતિઃ । આશ્રિત્યાયાચિતાં  
વૃત્તિં વર્તતે સ્માનુવાસરમ્ ॥૧૫॥ ક્વચિત્ત્વિગ્ધં ક્વચિદ્રૂક્ષં ક્વચિદલ્પં  
ચ ભૂરિ વા । અન્નં વાપ્યુદકં રાજા યત્પ્રાપ્તં સ્યાત્તદગ્રહીત્ ॥૧૬॥  
વર્તમાનસ્ય તસ્યેત્યમેકદા ત્વીશ્વરેચ્છયા । અષ્ટચત્વારિંશદીયુર્દિ-  
નાન્યન્નોદકં વિના ॥૧૭॥ ઇકોનપચ્ચાશત્તમે દિવસે કશ્ચન દ્વિજઃ ।  
પક્વમન્નં ચ પાનીયં દદૌ તચ્ચાગ્રહીનૃપઃ ॥૧૮॥ વિભજ્ય પુત્રાદિભ્ય-  
સ્તદ્યાવદ્ઙ્ગોક્તુમુપાવિશત્ । અતિથિર્બ્રાહ્મણસ્તાવદન્નાર્થી પ્રાપ્તં

આ પરોપકારશીલ રાજાએ પોતાની સમગ્ર સમૃદ્ધિ અનેક યજ્ઞોમાં બ્રાહ્મ-  
ણોને દાન કરી દીધી ॥૧૩॥ આ રાજા વસ્ત્ર પાત્ર ધન આદિક જે જે કંઈ  
વસ્તુ પોતાને પ્રાપ્ત થાય તે સર્વને અવશેષ નહિ રાખીને તેજ ક્ષણમાં  
બ્રાહ્મણોને આપી દેતો હતો ॥૧૪॥ એરીતે આ રાજાએ જે જે ધન મળે  
તે બુલુક્ષુઓને આપી દેતાં સર્વસ્વ ધર્મોપયોગી કરી દીધું, માટેજ નિઘ્નિક્ષ-  
ણ-ધનહીન થઈ દેહધારણમાં ઉપયોગી સંપત્તિએ પણ રહિત થતાં  
સકુટુંબ કલેશને પામે છે તથાપિ અતિ ધીર-ક્ષાત્રસમુચિત ધૈર્યનો નહિ  
ત્યાગ કરીને, અયાચિતા વૃત્તિનો આશ્રય કરી એટલે ક્ષાત્ર સ્વભાવવિરુદ્ધ  
યાચના વૃત્તિનો દૂરથી પરિત્યાગ કરી દૈવાત્ પ્રાપ્ત થતા અન્નાદિકથી  
પોતાનો નિર્વાહ કરવારૂપ વૃત્તિને આશરીને પ્રતિદિન વર્તવા લાગ્યા ॥૧૫॥  
આ પૃથ્વીપતિ છે તથાપિ ભિક્ષુ મુનિની માફક ક્યારેક સ્નિગ્ધ-ઘૃતાદિ  
રસે યુક્ત તો ક્યારેક રૂક્ષ-રસે વર્ણત તો ક્યારેક અલ્પ તો ક્યારેક અધિક  
અન્ન કે જળ જે મળે તેને ગ્રહણ કરતો હતો ॥૧૬॥ આ પ્રકારે વર્તતા  
રંતિદેવ રાજાને કદાચિત્ ઇશ્વરેચ્છાથી અન્નોદક નહિ મળતાં અન્નપાન  
વિનાના ભુખ્યા ૪૮ અડતાળીશ દિવસ વીતી ગયા ॥૧૭॥ ઓગણપચાશમે  
દિવસે કોઈ દિને પકવ અન્ન અને જળ તે રાજાને પરમેશ્વરપ્રેરણાથી  
આપ્યું. તે અન્નોદક રાજાએ દૈવાત્ મળેલું માનીને ગ્રહણ કર્યું ॥૧૮॥  
તે અન્ન પુત્રાદિ સ્વજનોને વિભાગ કરી આપીને જેટલાકમાં આ રાજા

નૃપમ્ ॥૧૯॥ સ તસ્મૈ શ્રદ્ધયૈવાનં હરિબુદ્ધ્યા દદૌ તતઃ । સ ભુક્ત્વા  
 પ્રયયૌ તાવદન્યોઽતિથિરુપાયયૌ ॥૨૦॥ વૃષલાયાપ્યતિથયે તસ્મૈ  
 શ્રદ્ધાદરાન્વિતઃ । હરિં સ્મરન્ દદાવન્નં નૃપતિઃ સ દયાર્દ્રહત્ ॥૨૧॥  
 અથ શૂદ્રે ગતે ભુક્ત્વા તમન્યોઽતિથિરભ્યગાત્ । શ્વભિર્વૃતઃ ક્ષુધા-  
 ક્ષામો રાજાનં તમુવાચ સઃ ॥૨૨॥ અન્નં મે દીયતાં રાજન્સગણાય  
 બુભુક્ષવે । ઇતિ તેનાર્થિતો રાજા પ્રસન્નોઽભૂન્નિજાન્તરે ॥૨૩॥ તતો-  
 ઽન્નમવશિષ્ઠં યત્તત્સર્વં શ્રદ્ધયાઽઽદરાત્ । દત્ત્વા તસ્મૈ શ્વપતયે  
 હરિબુદ્ધ્યા નનામ સઃ ॥૨૪॥ અથાવશિષ્ઠમુદકં તત્ત્રૈકપરિતર્પણમ્ ।  
 યાવત્પિપાસતિ નૃપસ્તાવત્તં પુષ્કસોઽભ્યગાત્ ॥૨૫॥ સ નૃપં પ્રાહ

જમવા બેસે છે તેટલાકમાંજ કોઈ અતિથિ અન્નાર્થી ગ્રાહણ અથાનક  
 રાજપાસે આવ્યો ॥૧૯॥ તે પછી તે રાજાએ તે આવેલા અતિથિને ‘અતિ-  
 થિરૂપ આ લગવાનજ છે’ એવી શ્રદ્ધાથી અને ભક્તિથી અન્ન આપ્યું. તે  
 અતિથિ જમીને જેટલાકમાં ગયો તેટલાકમાં બીજો અતિથિ રાજપાસે  
 આવ્યો ॥૨૦॥ આ અતિથી ભતિથી શૂદ્ર છે તથાપિ તેને ‘અતિથિ તેના  
 કુળ વૃત્તાદિ પુછ્યા વિનાજ આદરણીય છે’ એવી શ્રદ્ધાથી સર્વાન્તરાત્મ-  
 ભૂત શ્રીહરિને સંભારીને દયાર્દ્ર હૃદયવાળા રાજાએ આદરથી અન્ન આપ્યું  
 ॥૨૧॥ અન્ન આપ્યા પછી તે શૂદ્ર અતિથિ જમીને આદ્યો ગયો એટ-  
 લાકમાં બીજો અન્નાર્થી શ્વાનથી વિટાએલો ક્ષુધાથી દુર્બળ અંગવાળો  
 અતિથિ રાજપાસે આવ્યો. આવીને એમ બોલ્યો કે—હે રાજા! બહુ  
 ભુખ્યા મને શ્વાનગણુ સહિતને અન્ન આપો. હે ભક્તો! આ પ્રકારે પ્રાર્થના  
 કરેલા રાજાએ પાત્રના લાભથી પોતાના અંતરમાં અતિ પ્રસન્ન થઈને જે  
 બાકી રહેલું અન્ન હતું તે સર્વ શ્રદ્ધાથી તેને આપ્યું અને ‘સર્વાન્તરાત્મા  
 હરિ આ અતિથિરૂપથી રહ્યા છે’ એવી બુદ્ધિથી તે શ્વાનપતિ અતિથિને  
 આદરથી નમસ્કાર કર્યો. યથાવસ્થિત તત્ત્વને જાણનારાઓનો આજ માર્ગ  
 છે, ‘દણ્ડવત્પ્રણમેન્નૂમાવાશ્વચળ્કાલગોચરમ્’ એવી સ્મૃતિ છે ॥૨૨-૨૪॥  
 હવે એકલું જળ બાકી રહ્યું, તેપણુ એકજણની તૃષા નિવૃત્તિ થાય એટ-  
 લુંજ. આ જળને રાજા જેટલાકમાં પિવાની ઇચ્છા કરે છે તેટલાકમાં

મો રાજન્નપો દેહ્યશુભાય મે । इति दीनां तस्य वाचं श्रुत्वा राजा  
तमैक्षत ॥२६॥ ततो निसर्गकरुणस्तृषातोऽपि नृपोत्तमः । हरि-  
बुद्ध्या जलं तस्मै दास्यन्प्राहामृतं वचः ॥२७॥ न कामयेऽहं गति-  
मीश्वरात्परामष्टर्द्वियुक्तामपुनर्भवं वा । आर्तिं प्रपद्येऽखिलदेहभा-  
जामन्तःस्थितो येन भवन्त्यदुःखाः ॥२८॥ क्षुत्तृद्रुश्रमो गात्रपरि-  
श्रमश्च दैन्यं क्लमः शोकविषादमोहाः । सर्वे निवृत्ताः कृपणस्य

એક ચાંડાળ રાજાપાસે એકદમ આવ્યો ॥૨૫॥ આવીને એમ બોલ્યો કે-  
ભો રાજન્ ! અશુભ-પાપ જન્મવાળા મને જળ આપો. આવી તેની  
દીન વાણી સુંણીને તેમજ તેની દીનતા દેખીને સ્વભાવથીજ સમધિક  
કૃપાળુ રાજા સ્વયં તૃષાતુર છે તથાપિ તે જળ હરિબુદ્ધિથી તેને આપશે  
એવા થકા અમૃતમય વચન બોલ્યા કે-॥૨૬-૨૭॥ હું પરમેશ્વર થકી  
ધન્દ્રાદિ ઇશ્વરોની ગતિ-માયિક નાનાવિધ ભોગપ્રાપ્તિની કામના કરતો  
નથી તેમજ તેના થકી પણ પર એવી અણિમાદિ અઘૈશ્વર્યસંપત્તિની પણ  
સ્પૃહા કરતો નથી તેમજ ત્રણ તાપની પ્રશાંતિરૂપ અપુનર્ભવ-મોક્ષની  
પણ આકાંક્ષા કરતો નથી, કિંતુ પશુ પક્ષ્યાદિ સર્વ કોઈ પ્રાણિઓની ક્ષુધા  
પિપાસાદિ જન્ય પીડાને આજ અનોદકના આપવાના અનુક્રમથી હું  
પામું. જે દૃષ્ટ ઉપાયથી અપરિહાર્ય છે એવાં દુઃખને તો હું તેમના તેમના  
કર્મોએ આરંભેલાં તે તે શરીરોમાં તે તે ક્ષેત્રજોની સાથે આત્માપણે રહીને  
પામું. સર્વેના દુખના ભોક્તા જે મારે લીધે તે ક્ષેત્રજો તો અદુઃખ-દુઃખ-  
વર્ણત થાય ॥૨૮॥ બીજા બધાના દુઃખોને પ્રાર્થના કરતા તમો તે તમારા  
દુઃખની નિવૃત્તિ શી રીતે થશે ? દુઃખની નિવૃત્તિ થાય એજ પુરૂષાર્થ કહ્યો છે ?  
એવી આશંકામાં રાજા કહે છે કે-જે અર્થ અનુભવસિદ્ધ હોય એમાં તર્ક  
શો કરવો ? કારણ કે-બહુ દિવસથી નહિ જમતા અને નહિ પાન કરતા  
મને જે અશના પિપાસાનો પરિશ્રમ થયો હતો તથા તેણે કરેલો જે  
શરીરશિથિલતારૂપ ગાત્રપરિશ્રમ થયો હતો તથા દૈન્ય-મનનો અવ-  
સાદ ( ખેદ ) થયો હતો તથા ક્લમ-સર્વ ઇન્દ્રિયોમાં ગ્લાનિ થઈ હતી  
અને તેના સંબન્ધથી ઉત્પન્ન થએલા બીજા જે શોક ખેદ મોહ આદિક

જન્તોર્જિજીવિષોર્જીવજલાર્પણાન્મે ॥૨૯॥ એવં પ્રમાણ્ય પાનીયં  
 મ્રિયમાણઃ પિપાસયા । પુષ્કસાયાદદાદ્ધીરો નિસર્ગકરુણો નૃપઃ  
 ॥૩૦॥ તતસ્ત્રિભુવનાધીશા બ્રહ્મવિષ્ણુમહેશ્વરાઃ । પરોપકારસ-  
 ન્તુષ્ટા દદુસ્તસ્મૈ સ્વદર્શનમ્ ॥૩૧॥ સ તુ તેભ્યો નમશ્ચક્રે નિઃસન્નો  
 વિગતસ્પૃહઃ । અનુરક્તો વાસુદેવે ન ત્વયાચત કિશ્ચન ॥૩૨॥ પરો-  
 પકૃતિશીલસ્ય દયાલોક્તસ્ય ભૂપતેઃ । માયા ગુણમયી ભક્તાઃ !  
 સ્વપ્રવત્પ્રત્યલીયત ॥૩૩॥ તત્પ્રસન્નાનુભાવેન યે વૈ તસ્યાનુવર્તિનઃ ।  
 તેઽભવન્ યોગિનઃ સર્વે નારાયણપરાયણાઃ ॥૩૪॥ એવમ્ભૂતઃ સ રા-

થયા હતા તે સર્વે દોષો જીવવાની વાંછાવાળા, અતિદીન જન્તુ આંડાળને  
 જીવનહેતુ જળના દાનસંકલ્પમાત્રથી વિનિવૃત્ત થઈ ગયા. તો સર્વ  
 ક્રોધના દુઃખોના નિવારણના ઉપાયભૂત એવા ખીજના દુઃખસ્વીકારથી  
 મારે તો મોટુંજ સુખ સિદ્ધ થશે એમાં સંશય નથી ॥૨૯॥ હે ભક્તો !  
 પ્રકૃતિથીજ કૃપાળુ આ રંતિદેવ રાજાએ આ પ્રકારે પ્રકટ વચન કહીને  
 પોતે પિપાસાથી પ્રાણાંત ખીડાને પામ્યા છે તથાપિ ધૈર્ય ધારીને તે જળ  
 તે આંડાળને આપ્યું ॥૩૦॥ આવા આ રાજાના અસાધારણ પરદુઃખ  
 દેખીને દુઃખી થવારૂપ કૃપાપ્રકર્ષને તથા સ્વયં કલેશ સહન કરીને પણ  
 પરદુઃખના નિવારણની એક શીલતાને જોઈને ત્રિલોકીના પતિ બ્રહ્મા વિષ્ણુ  
 મહેશ્વર ત્રણેય પ્રસન્ન થઈને તેમણે તે રાજાને પોતાનું દર્શન આપ્યું ॥૩૧॥  
 રાજા તો પોતાની આગળ પ્રાદુર્ભાવ પામેલા ત્રિભુવનનાથોને જોઈને પ્રણામ  
 કરીને પોતે નિઃસંગ-રાજ્યાદિ આસક્તિએ રહિત, નિઃસ્પૃહ-ભાવિ  
 ભોગની ઇચ્છાએ રહિત અને વાસુદેવ ભગવાનમાંજ એક અનુરાગવાન  
 હોવાથી તેમના થકો ક્રોધપણુ વર માગ્યો નહિ ॥૩૨॥ હે ભક્તો ! આવા  
 દયાશીલ પરોપકારશીલ રંતિદેવરાજાની ગુણમયી માયા પ્રબોધ પામતાં  
 સ્વપ્રત્ની પેઠે વિલીન થઈ ગઈ એટલે પોતાના ગુણભૂત રજતમનાં કાર્ય  
 પ્રવેશ કરાવા સમર્થ રહી નહિ ॥૩૩॥ તે રાજાના સર્વોત્કૃષ્ટ સંગ મહિમાથી  
 તેના જે અનુયાયિજનો હતા તે પણ સર્વે નારાયણપરાયણ યોગિઓ થઈ  
 ગયા હતા ॥૩૪॥ આવા દિવ્ય અરિત્રવાળો પુણ્યકીર્તિ રાજર્ષિ રંતિદેવ



જર્ણિઃ પુણ્યકીર્તિરમૃદુવિ । પરોપકૃતિધર્મેણ વિખ્યાતો દૃઢભક્તિ-  
માન્ ॥૩૫॥ તસ્માદ્યુયં ચ ભો ભક્તાઃ ! યથાશક્તિ નિરન્તરમ્ । સ્વયં  
સોદ્ધાપિ વિપદં કુર્યાતાન્યહિતં મુદા ॥૩૬॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઇત્યાશ્રુત્ય  
પ્રભોસ્તસ્ય વચઃ પીયૂષસન્નિભમ્ । સર્વે ભક્તજના દૃષ્ટાસ્તદ્દૃહીત્વા વ-  
વન્દિરે ॥૩૭॥ સ્વં સ્વં દેશં ગન્તુમાક્ષાપ્ય ભક્તાન્વર્ણિસ્વામી સ્થાનમા-  
યાત્તતઃ સ્વમ્ । સ્વદ્વાઙ્ગોઽપિ પ્રાપ હર્ષં મહાન્તં મેને ભક્તઃ પૂર્ણકામં  
તતઃ સ્વમ્ ॥૩૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સન્નિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે દ્વિતીય-  
પ્રકરણે પરોપકારોપદેશે રન્તિદેવાધ્યાનનિરૂપણનામૈકોનત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૯॥

સુવ્રત ઉવાચ—ભક્તકલ્પદ્રુમં કૃષ્ણં તં સુખાસીનમેકદા । પ્રણમ્યા-

પરોપકાર૩૫ એક ધર્મથી પૃથ્વીમાં અત્યધિક વિખ્યાતિને પામીને ભગવાન  
વાસુદેવમાં દૃઢ ભક્તિમાન થયો હતો ॥૩૫॥ હે ભક્તો ! આવો પરોપકારનો  
મહિમા છે માટે તમો પણ પોતે વિપત્તિને વેડીને પણ નિરંતર યથાશક્તિ  
પરનું હિત પ્રહર્ષથી કરો ॥૩૬॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! ભગવા-  
નનું આવું અમૃતતુલ્ય વચન સાંભળીને તેને અમૃતવત્ પ્રતિગ્રહ કરીને પ્ર-  
હર્ષ પામેલા સર્વ ભક્તજનોએ ભગવાનને નમસ્કાર કર્યા ॥૩૭॥ હે રાજન્  
એરીતે વર્ણિસ્વામી સભામાં પરોપકરણ ધર્મનો ઉપદેશ આપી, દેશાંતર-  
માંથી આવેલા ભક્તજનોને પોતપોતાના દેશમાં જવાની આજ્ઞા આપી, સ્વયં  
સભામાંથી સ્વનિવાસસ્થાનમાં આવ્યા. ભક્તરાજ અટ્વાંગ રાજર્ષિ પણ  
પરમ હર્ષને પામ્યા અને પોતાના આત્માને શ્રીહરિસેવાથી પૂર્ણકામ માનવા  
લાગ્યા ॥૩૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...દ્વિતીયપ્રકરણે પરોપકારો-  
પદેશે રન્તિદેવાધ્યાનનિરૂપણનામૈકોનત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૯॥

### અધ્યાય ૩૦ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે નૃપ ! કદાચિત્ સુખેથી વિરાજેલા, કદપત૩-  
વત્ ભક્તોના મનોરથોને પૂરનારા ભગવાનને અભય ભૂપાળ પ્રણામ કરી

૧ આ અધ્યાયમાં શ્રીહરિનું દુર્ગપુરમાં પધારવું, તેમણે ત્યાં પ્રવર્તાવેલો પુષ્પ-  
દોળનો ઉત્સવ અને સાધુસમાગમની પ્રશંસા નિરૂપણ કરી છે.

ભયભૂપાલઃ પ્રોવાચ પ્રાજ્ઞલિર્નૃપ ! ॥૧॥ અમય ઉવાચ—પ્રતિજ્ઞાત-  
સ્ત્વયા કાલો દુર્ગપુર્યાગમાય યઃ । ભગવન્વર્તતે સોઽય વિધેહ્ય-  
સ્માસ્વતઃ કૃપામ્ ॥૨॥ સુવ્રત ઉવાચ—સત્યપ્રતિશ્રુતઃ સ્વામી શ્રુત્વેતિ  
નૃપતેર્વચઃ । સજ્જો ભવાદૈવ યામસ્ત્વત્પુરં હીત્યુવાચ તમ્ ॥૩॥  
માઘમાસસ્ય શુક્લાયા દશમ્યા રજનૌ હરિઃ । સાકમૃષ્યાદિભિર્ગ્રા-  
માન્નિર્યયૌ સામયસ્તતઃ ॥૪॥ સ્વદ્વાક્ષસ્તુ સહૈવાગાદુપશલ્યાવધી-  
તરે । ગ્રામ્યા અનુવ્રજ્ય હરિં ન્યવર્તન્ત તદાજ્ઞયા ॥૫॥ એકાદશ્યાં  
પ્રાતરસૌ પ્રાવિશદુર્ગપત્તનમ્ । અભિયાતો ગાલવેન નાનાવાદિત્ર-  
નિઃસ્વનૈઃ ॥૬॥ સ્વદુર્ગેઽથામયો ગેહે તદર્થં હ્યેવ કલ્પિતે । ન્યવાસ-  
યદ્દારિં ચાન્યાન્યથાહં સોઽન્યવેદમસુ ॥૭॥ આત્મના સહ સર્વસ્વં

એ હાથ બેડીને કહેવા લાગ્યા કે-હે ભગવન્ ! જે સમય દુર્ગપુર પધારવા  
આપે પ્રતિજ્ઞા કર્યો હતો તે સમય આજ વર્તે છે, માટે અમારી ઉપર કૃપા  
કરીને મારા પુરપ્રત્યે પધારો ॥૧-૨॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ !  
આ પ્રકારે અભય રાજાએ કહેલું વચન સાંભળીને સત્યસંકલ્પ સ્વામી  
એમ બોલ્યા કે-હે નૃપ ! આજ દિવસે તમારા પુરમાં જઈએ, તમો  
તૈયાર થાવ ॥૩॥ તે પછી શ્રીહરિ માઘમાસના શુક્લપક્ષની દશમીની રાત્રિએ  
મુનિમંડળાદિકની સાથે તથા સકુટુંબ અભયરાજા સાથે દુર્ગપુર જવા કરી-  
યાણી ગ્રામ થકી નિકળ્યા ॥૪॥ તે ગામમાં વર્તતા અધા હરિભક્તો ભગ-  
વાનને ગામના સીમાડાસુધી પાછળ વળાવા જતાં ભગવાને આજ્ઞા આપતાં  
પાછા વળ્યા. અટ્વાંગ રાજર્ષિ તો શ્રીહરિની પાછળ ગયા ॥૫॥ ભગવાન  
પધારવાની વાર્તા સાંભળીને અભય રાજાનો ગાલવ નામનો શ્યાલક નાના-  
વિધ વાણ્ત્રોના ધ્વનિની સાથે ( સામૈયું લઈને ) ભગવાનની સન્મુખ  
આવ્યો. તેની સાથે વાજતે ગાજતે ભગવાને સંવત્ ૧૮૬૧ ના માઘશુક્લ  
એકાદશી તિથિએ પ્રભાત સમયે મુનિમંડળસાથે દુર્ગપત્તનમાં પ્રવેશ કર્યો  
॥૬॥ તે પછી અભય નરેશે પોતાના દુર્ગ-કોટ ( દરબાર )માં ભગવાનના  
નિવાસ માટેજ નિર્માણ કરેલા ભવનમાં ભગવાનનો નિવાસ કરાવ્યો અને  
બીજા-શ્રીહરિના અનુયાયી મુનિ આદિકને બીજાં ઘરોમાં યથાયોગ્ય નિવાસ

તદૈવ હરયે મુદા । ત્વદીયમેતત્સર્વં હીત્યેવં રાજા ન્યવેદયત્ ॥૮॥  
 અનન્યભાવેન તતો દાસવત્સાત્મજોઽન્વહમ્ । તસ્યાવર્તત સેવાયાં  
 સાનુગસ્ય યથોચિતમ્ ॥૯॥ તથાઽકરોત્તસ્ય સેવાં સાનુગસ્ય નૃપો  
 યથા । સ હ્યાગન્તુકતાં હિત્વા મેને સ્વં તત્પુરાધિપમ્ ॥૧૦॥ તેના-  
 ન્નતોયવાસાદ્યૈઃ સન્તોઽપિ સેવિતાસ્તથા । યથાઽન્યૈઃ પ્રાક્ કૃતાં  
 સેવાં શુર્વાં વા તે વિસસ્મરુઃ ॥૧૧॥ ગોપીમદ્દો બર્હિચરો લાલજિ-  
 ન્દગવાંસ્તથા । રામચન્દ્રશ્ચ કૃષ્ણાદ્યા વિપ્રાસ્તત્સેવનં વ્યધુઃ ॥૧૨॥  
 નાઞ્જોઽલયશ્ચ રાષ્ટ્રોદો નાઙ્ગમાલાદયશ્ચ તમ્ । ક્ષત્રિયપ્રવરા મત્તયા  
 નિત્યદૈવ સિષેવિરે ॥૧૩॥ માલજિત્કૃષ્ણજિચ્ચામ્બ ઉત્કરો હરજિ-  
 ત્તથા । રામો યોધાદયો વૈશ્યા અપ્યસેવન્ત તં મુદા ॥૧૪॥ રમા-

કરાવ્યો ॥૭॥ અને અલય રાજાએ તેજ ક્ષણમાં ‘જે હું છું અને જે આ માં  
 છે તે સર્વ તમારે આધીન છે’ એમ આત્મા આત્મીય સર્વ ભગવાનને હર્ષથી  
 નિવેદન કરી દીધું ॥૮॥ અને મુનિપ્રમુખ અનુયાયિજનસહિત ભગવાનની  
 યથોચિત સેવામાં સપરિવાર અલય રાજા દામ વિનાના દાસની પેઠે અનન્ય  
 ભાવથી પ્રતિદિન ઉઘમી વર્તતા હતા ॥૯॥ આ અલયરાજા સપરિવાર  
 શ્રીહરિની સેવા તેવા પ્રકારથી કરતા કે જે પ્રકારે શ્રીહરિ પોતાના આગં-  
 તુક ( મેમાન ) ભાવને ભુલીને તે પુરના અધિપતિ પોતાનેજ માને,  
 અર્થાત્ ભગવાન પણ ‘હું તો આગંતુક છું’ એવા ભાવને ભુલીને ‘હું તો આ  
 પુરનો અધિપતિ છું’ એમ પોતાને માને એરીતે આ રાજા પોતાના અધિ-  
 પતિપણાને ભુલીને દાસભાવથીજ આ ભગવાનની સેવા સર્વ પ્રકારે કરવા  
 લાગ્યા ॥૧૦॥ વળી તે અલય રાજાએ ભગવત્પરાયણ સાધુઓની પણ  
 અન્ન જળ વાસ વસ્ત્રાદિકવડે એવી સર્વોત્તમ સેવા કરી કે તે સાધુઓ પૂર્વે  
 અન્ય સ્થળમાં બીજાઓએ કરેલી મોટી સેવાને પણ ભુલી ગયા ॥૧૧॥  
 ગોપીભટ્ટ એચર લાલજી ભગવાનજી રામચંદ્ર કૃષ્ણજી આદિક બ્રાહ્મણો  
 ભગવાનની દાસભાવથી સેવા કરવા લાગ્યા ॥૧૨॥ નાંભે, અલૈયો, રાઠોડ,  
 નાંગમાલો આદિક ક્ષત્રિયોત્તમો તથા માવજી કૃષ્ણજી આંબો ઉત્કર-ઉક-  
 રડો, હરજી રામજી બેધો પ્રમુખ વૈશ્યો તે ભગવાનની પરાભક્તિથી સર્વદા

ઽમર્યમલા ક્ષેમા દેવી સ્વર્ણા યમી રતિઃ । ફુલ્લા દિવ્યા ચ રામાદ્યાઃ  
 સ્ત્રિયઃ પર્યચરંશ્ચ તમ્ ॥૧૫॥ પુષ્પદોલોત્સવં તત્ર કરિષ્યન્ ભગ-  
 વાનથ । ભક્તાન્દેશાન્તરેભ્યોઽપિ રાજ્ઞો દૂતૈરજૂહવત્ ॥૧૬॥ રાજા-  
 પ્યભારયદ્રઙ્ગૈર્મન્યનીકૃત્રિમહ્વદાન્ । અકારયદુલ્લાલસ્ય રાર્શીશ્ચ મ-  
 હતો નૃપ ! ॥૧૭॥ હોલાદ્વિતીયદિવસે નક્ષત્રેઽર્યમદૈવતે । અવન્ધ-  
 યત્પુષ્પદોલાં હરિર્ભક્તૈઃ સુશોભનામ્ ॥૧૮॥ શ્રીકૃષ્ણપ્રતિમાં તત્ર નિ-  
 ધાયામ્યર્ચ્ય વર્ણિરાટ્ । સ્વયમાન્દોલયામાસ દોલાપદ્યાનિ ગાપ-  
 યન્ ॥૧૯॥ વીણાતાલમૃદઙ્ગાદ્યૈઃ સાધવો ગાયકાસ્તદા । હોલાક્રીડ-  
 નપદ્યાનિ કૃષ્ણસ્ય જગુરાદરાત્ ॥૨૦॥ ક્રીડતિ સ્મ તતો ભક્તૈઃ સાકં  
 કૃષ્ણાગ્રતો હરિઃ । ગુલાલરઙ્ગપ્રક્ષેપૈર્મક્તાશ્ચાન્યોન્યમુત્સુકાઃ ॥૨૧॥  
 એકતઃ સધવા યોષાશ્ચિક્રીડુશ્ચ પરસ્પરમ્ । કૃષ્ણબાલચરિત્રાણિ

સેવા કરવા લાગ્યા ॥૧૩-૧૪॥ તથા રમા અમરી અમુલાં ક્ષેમા દેવી સ્વર્ણા  
 યમી રતિ કુલા દિવ્યા અને રામા આદિક સ્ત્રિયો શ્રીહરિની યથાયોગ્ય  
 પરિચર્યા કરવા લાગી ॥૧૫॥ તે પછી દુર્ગપુરમાં પુષ્પદોળનો ઉત્સવ  
 કરશે એવા ભગવાને દેશાંતરમાંથી પણ ભક્તજનોને અભયરાજના દૂત  
 મોકલીને બોલાવ્યા ॥૧૬॥ હે નૃપ ! અભય નૃપે પણ ભગવાનની આજ્ઞાથી  
 કૃત્રિમ જળાશય (ઓઝ) અને ઘણા ઘડા ગાગર્યો રંગથી ભરાવી રાખી અને  
 ગુલાલના મોટા ગંજ કરાવી મુક્યા ॥૧૭॥ શ્રીહરિએ હોલિડોત્સવને બીજે  
 દિવસે અર્યમદૈવત નક્ષત્રમાં (ઉત્તરા ફાલ્ગુની નક્ષત્રમાં) શોભાવમાન  
 પુષ્પદોલા ભક્તો પાસે બંધાવી તૈયાર કરાવી. વર્ણિન્દ્ર શ્રીહરિ તે પુષ્પદો-  
 લામાં શ્રીકૃષ્ણપ્રતિમા-બાળમુકુંદને પધરાવી સર્વ ઉપચારોથી યથાવિધિ  
 પૂજા કરી દોળાપદોને ગવરાવતા થકા સ્વયં બાળમુકુંદને હિંદોળવા લાગ્યા  
 ॥૧૮-૧૯॥ તે સમયે ગાનકુશળ મુક્તાનંદાદિ સાધુઓ વીણા તાળ મૃદંગ  
 આદિક વિવિધ વાદિત્ર વજવાપૂર્વક કૃષ્ણનાં હોળાખેલન કીર્તનો આદરથી  
 ગાવા લાગ્યા ॥૨૦॥ તે પછી આ ભગવાન તે સમયે બાળકૃષ્ણની આગળ  
 ભક્તજનો સાથે ગુલાલ રંગ ફેંકવાવડે ક્રીડા કરવા મંડ્યા. ભક્તો પણ પર-  
 સ્પર સમુત્સાહથી ક્રીડા કરવા મંડ્યા ॥૨૧॥ એક પ્રદેશમાં સધવા સ્ત્રિઓ

ગાયન્ત્યો જનમઙ્ગલમ્ ॥૨૨॥ યથા રજ્જો ગુલાલં ચ ન સ્પૃશેત્સ્વં  
તથાઽધવાઃ । યોષિતો દૂરતઃ સ્થિત્વા પશ્યન્તિ સ્મ હરિં નૃપ !  
॥૨૩॥ કૃષ્ણપ્રસાદિનં રજ્જં રેચકૈર્હરિણા મુદા । ક્ષિપ્યમાણં ગુલાલં  
ચ જના જગૃહુરાદરાત્ ॥૨૪॥ મધ્યાહ્નાવધિ સઙ્કીડ્ય તતો ભક્ત-  
જનૈઃ સહ । સસ્ત્રાવુન્મત્તગઙ્ગાયાં નિર્મલામ્ભસિ ધર્મજઃ ॥૨૫॥ તતો  
નિવેદ્ય કૃષ્ણાય મહાનૈવેદ્યમુત્તમમ્ । મહાનીરાજનં ચક્રે સ્વાપયા-  
માસ તં તતઃ ॥૨૬॥ ચતુર્વિધૈશ્ચ સુરસૈરન્નૈર્ભક્તાન્સ સર્વશઃ । યથેષ્ટં  
ભોજયિત્વૈવ બુભુજે સ્વયમીશ્વરઃ ॥૨૭॥ અપરાહ્ને સભાં તત્ર કાર-  
યામાસ શોભનામ્ । ન્યષીદત્તન્મધ્યપીઠે સ જનાસ્તં ચ સર્વતઃ  
॥૨૮॥ ત્યાગિનો ગૃહિણશ્ચૈવ સધવા વિધવાઃ સ્ત્રિયઃ । ભક્તા યથો-

સર્વ જનોના મંગળને કરનારાં કૃષ્ણનાં આળયરિત્રાને ગાતી ગાતી અન્યોન્ય  
રંગ રમવા લાગી ॥૨૨॥ હે નૃપ ! વિધવા સ્ત્રિયો તો રંગ ગુલાલ આદિક મંગ-  
ળદ્રવ્યનો પોતાને સ્પર્શ ન થાય એરીતે દૂર પ્રદેશમાં રહીને આળકૃષ્ણના  
ઉત્સવમાં પ્રવર્તેલા લગવાનને આદરથી નિહાળવા લાગી ॥૨૩॥ શ્રીહરિએ  
પીયકારીમાં ભરીને હર્ષથી ફેંકેલો કૃષ્ણપ્રસાદભૂત રંગ અને તેવોજ  
ગુલાલ હરિભક્ત લોકોએ આદરથી ગ્રહણ કરી લીધો ॥૨૪॥ ધર્મતનય લગ-  
વાને ભક્તજનો સાથે મધ્યાહ્નસુધી રંગ રમીને પછી નિર્મળ જળ જેમાં  
છે એવી ઉન્મત્તગંગામાં ભક્તજનો સાથે સ્નાન કર્યું ॥૨૫॥ તે પછી લગ-  
વાને આળમુકુંદને ઉત્તમ મહાનૈવેદ્ય નિવેદન કરી મહાનીરાજન કર્યું-  
આરતી ઉતારી. તે પછી આળકૃષ્ણને પોઢાડી દીધા-શયનાસન સમર્પણ  
કર્યું ॥૨૬॥ ત્યારપછી તમામ ભક્તોને લક્ષ્ય લોભ્ય લેહ્ય ચોખ્ય એવા  
લેદથી ચાર પ્રકારનાં મુસ્વાદુ અન્નવડે યથેષ્ટ તૃપ્ત કરીને પછી સ્વયં લગ-  
વાન જસ્યા ॥૨૭॥ અપરાહ્ન સમયે તો અભયરાજના દરબારમાં લગવાને  
શોભાયમાન સભા કરાવી. તે સભાના મધ્યભાગમાં સ્થાપેલી પાટ ઉપર  
સ્વયં લગવાન બેઠા. તેમની યોગરદમ સર્વ ભક્તજનો બેઠા ॥૨૮॥ જે ત્યા-  
ગિઓ, જે ગૃહસ્થો, જે સધવા વિધવા સ્ત્રિયો હતી, આ સર્વે ભક્તજનો યથો-  
ચિત-સૌ સૌના વિભાગને અનુસારે લગવાનના મુખકમળ સન્મુખ દૃષ્ટિ

ચિતં તત્ર નિષેદુસ્તદ્રતેક્ષણાઃ ॥૨૯॥ તાનથાનન્દયન્સ્વામી પ્રોવાચ  
મધુરં વચઃ । સર્વેષામપ્યસુભૃતાં હિતકૃચ્છાસ્ત્રસમ્મતમ્ ॥૩૦॥  
શ્રીભગવાનુવાચ—શૃણ્વન્તુ સર્વેઽપ્યવ્યગ્રાઃ શ્રેયોહેતું વદામિ વઃ ।  
સતાં સમાગમો નિત્યં કર્તવ્યઃ સર્વથા જનાઃ ! ॥૩૧॥ યે યે મુક્તાઃ  
પુરાપ્યાસન્નિહ સંસૃતિબન્ધનાત્ । સત્સંગેનૈવ તે તે તુ જ્ઞાતવ્ય-  
મિતિ નિશ્ચિતમ્ ॥૩૨॥ કૃષ્ણમાહાત્મ્યમતુલં યત્તત્સદ્વ્યોઽવગ-  
મ્યતે । ઉદેતિ ભક્તિશ્ચ તતો ભવબન્ધવિમોચની ॥૩૩॥ અજ્ઞાનત-  
મસાન્ધેભ્યઃ સન્તો દદતિ વૈ દશઃ । ધર્માધર્મસ્વરૂપં ચ તેભ્યં ણવા-  
વબુદ્ધ્યતે ॥૩૪॥ વેદશાસ્ત્રપુરાણાનાં દુર્બોધાનાં વિદામપિ । સિદ્ધાન્તં

રાખીને બેઠા ॥૨૯॥ તે પછી સહજાનંદસ્વામી તે સર્વ ભક્તજનોને આનંદ  
આપતા થકા સર્વ કોઈ પ્રાણિઓના અભ્યુદય તથા નિઃશ્રેયસને કરનાર,  
શ્રુતિ સ્મૃત્યાદિ સમગ્ર શાસ્ત્રસંમત એવું મધુર વચન બોલ્યા ॥૩૦॥

શ્રીભગવાન કહેછે—હે જનો !—જન્મધારી; જનનમરણ ચક્રમાં  
ભમ્યા કરતા તમો સર્વે અવ્યગ્ર મનથી સાંભળો. જેણે કરીને તમારું  
પરમ શ્રેય થાય એવું કાંઈ પણ આ કહું છું—સંતોનો સમાગમ સર્વથા—  
કાય વાણી મનથી નિત્ય કરવો ॥૩૧॥ પૂર્વેપણ લોકમાં જે જે જનો મુક્તો  
થઈ ગયા છે તે સર્વે સત્સંગીજ સંસૃતિબન્ધનમાંથી વિમુક્ત થયા છે,  
એ નિશ્ચયની વાત છે. સંતોનો સમાગમ જ્ઞાન વૈરાગ્ય ભક્તિમાં સાધન છે  
॥૩૨॥ તેનું ઉપપાદન કરું છું—કૃષ્ણમાહાત્મ્યને નહિ જાણનારાને કૃષ્ણમાં  
ભક્તિ ઉદય પામે નહિ, તે અનુપમ કૃષ્ણમાહાત્મ્ય સંતોયકીજ મુમુક્ષુજ-  
નોના જાણવામાં આવે છે, તે કૃષ્ણમાહાત્મ્યવિજ્ઞાનથી તો ભવબન્ધન-  
માંથી છોડાવનારી ભગવદ્ભક્તિ ઉદય પામે છે ॥૩૩॥ અનાદિ અજ્ઞાન  
અંધકારથી જેમની જ્ઞાનદૃષ્ટિ રોકાઈ ગઈ છે એવા જનોને અજ્ઞાન અંધ-  
કાર વિદૂર કરવાપૂર્વક સદસદ્વિચેયનમાં સમર્થ એવી વિશાળ જ્ઞાનદૃષ્ટિને  
સંતોજ આપે છે તથા જ્ઞાનદૃષ્ટિને પ્રકાશ કરનારા તે સાધુઓ થકીજ  
ધર્માધર્મનું સ્વરૂપ તત્ત્વથી જનોના જાણવામાં આવે છે. ચકારથી—આત્મા  
અનાત્માનું સ્વરૂપ પણ સંતો થકીજ જાણવામાં આવે છે ॥૩૪॥ શંકા—



સન્ત ઇવાત્ર સુષ્ટુ જાનન્તિ નેતરે ॥૩૫॥ કામાદિયાદઆત્તાનાં  
મજ્જતાં ભવવારિધૌ । નૃણામુદ્ધરણે શક્તાઃ સન્ત ઇવ ભવન્તિ હિ  
॥૩૬॥ અધર્મિકૃષ્ણનાગોપદેશોગ્રગરલાગ્નિના । નરાણાં ત્રિયમા-  
ણાનાં સન્તો જાહ્નુલિકા નનુ ॥૩૭॥ સદ્વ્યો યથાવદ્વિજ્ઞાનમાત્મ-  
કૃષ્ણસ્વરૂપયોઃ । ભવેત્તેડપ્યત્ર વિજ્ઞેયા લક્ષણૈઃ શાસ્ત્રસમ્મતૈઃ ॥૩૮॥  
જિતકામા જિતક્રોધા જિતલોભા જિતેન્દ્રિયાઃ । નિર્મત્સરાશ્ચ  
નિર્માના નિઃસ્વાદા જનનિઃસ્પૃહાઃ ॥૩૯॥ નિર્મમા નિરહઙ્કારા અહિં-

સદસતનો વિવેક શાસ્ત્રથી જાણી શકાય છે? અને શાસ્ત્રના અર્થનો ઓધ  
કરનારા પંડિતો પણ છે? એવી કોઈ આશંકા કરે તો એમ નથી. પંડિ-  
તોને પણ દુર્બોધ એવા વેદો અને તેના અર્થની મીમાંસારૂપ શાસ્ત્ર પુરા-  
ણાદિ છે તેના સિદ્ધાંતને આ લોકમાં સંતોજ સારી રીતે જાણે છે. અન્ય  
જનો જાણતા નથી ॥૩૫॥ સંસારસાગરમાં પડેલા, કામ ક્રોધાદિરૂપ જળ  
જંતુઓએ ( મગર સર્પ મત્સ્ય વિગેરે ) ગળી લીધેલા, લવાળિધમાં નીચે  
નીચે ડુબતા જતા જનોના સમુદ્ધારમાં સાધુઓજ સમર્થ થાય છે  
પણ ખીજ કોઈ થતા નથી ॥૩૬॥ અધર્માચરણ સ્વભાવવાળા અસુરગુરૂ-  
ઓરૂપ કાળા નાગોના મુખમાંથી નિકળતા વિપરીત જ્ઞાનોપદેશરૂપ તીવ્ર  
વિષવહ્નિથી પરાભવ પામી મરણોન્મુખ થએલા મનુષ્યોના સંતોજ જાંજુ-  
લિક-વિષવૈદો છે. અર્થાત્ સંતોના સદુપદેશથી અસદુપદેશરૂપ તીવ્ર  
વિષવેગ વિરામ પામતાં પોતાના પ્રાણભૂત પરમાત્માના સંસ્થેષની અભિ-  
મુખતાને પામે છે ॥૩૭॥ આત્મા પરમાત્માનું યથાવસ્થિત વિજ્ઞાન સંતો  
થકીજ થાય. આ લોકમાં તેવા સંતોપણ સચ્છાત્મસંમત લક્ષણોવડે  
જાણવા. એટલે તેમનાં લક્ષણો તો શાસ્ત્રથીજ એક જાણી શકાય છે ॥૩૮॥  
તેમનાં લક્ષણો આ છે-તેઓ વિજીતકામ અને જીતક્રોધ હોય, કેવળ  
કામ જીત્યો છે એમ નહિ, તેનાથી બળવાન સર્વપાપમૂળ ક્રોધપણ જીત્યો  
હોય. તે એનાથી પણ બળવાન લોભપણ જેમણે જીત્યો હોય. જીતેન્દ્રિય-  
કદાચિત્ વિષયસન્નિધિમાં પણ અલ્પ વિકારને ધન્દ્રિયો પામતી ન હોય,  
જેમના ધન્દ્રિયાગ્નિમાં વિષયો પડીને પ્રણાશ પામી જતા હોય 'ઇન્દ્રિયા-

સાધર્મસંસ્થિતાઃ । યથોક્તબ્રહ્મચર્યસ્થાઃ સત્યવાચો દયાલવઃ ॥૪૦॥  
 કૃષ્ણેઽનુરક્તા નિતરાં વિરક્તા વિષયેષુ ચ । આત્મના બ્રહ્મરૂપેણ  
 કૃષ્ણોપાસનતત્પરાઃ ॥૪૧॥ ઇત્યાદિલક્ષણોપેતાઃ સન્તો જ્ઞેયા મુમુ-  
 ક્ષુભિઃ । તેષાં સમાગમઃ કાર્યો હૃદિ ધાર્યાશ્ચ તદ્વિરઃ ॥૪૨॥ સન્ત  
 એવ હિ જીવાનાં સર્વથા હિતકારિણઃ । સન્તીતિ તેષાં વિશ્વાસઃ  
 કર્તવ્યઃ કૃષ્ણચેતસામ્ ॥૪૩॥ માન્યાઃ પૂજ્યા ભોજનીયાઃ સેવ-  
 નીયા યથોચિતમ્ । સાધવઃ કૃષ્ણહૃદયં તેભ્યોઽન્યન્નાસ્તિ વૈ મહત્  
 ॥૪૪॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઇતિ ભગવતા પ્રોક્તાં વાણીં નિશમ્ય હિતાવહાં

મિષુ જુહતિ' એવી સ્મૃતિ છે. વળી અપકાર કરનારાઓમાં પણ મત્સર-  
 તાએ રહિત હોય. વળી અભિજન વિદ્યા ધનાદિકે કરેલા માને રહિત હોય.  
 સમગ્ર રસાસ્વાદો જેમણે જીવ્યા હોય. સ્વજનમાં સ્નેહાનુબંધે રહિત હોય.  
 અહંકાર મમકારે રહિત હોય. અહિંસા ધર્મનાં દૃઢ નિષ્ઠાવાળા હોય. યથોક્ત  
 બ્રહ્મચર્યવ્રતમાં નિષ્ઠાવાળા હોય. યથાર્થ ભાષણશીલ અને દયાશીલ હોય.  
 ભગવાનમાં અત્યંત અનુરક્ત અને વિષયોમાં વિરક્ત હોય. પ્રકૃતિવિલક્ષણ  
 જ્ઞાનૈકધન એવા આત્મસ્વરૂપના વિજ્ઞાનપૂર્વક ભગવાનની ઉપાસનામાં  
 દૃઢ નિષ્ઠાવાળા હોય. ઇત્યાદિ લક્ષણોએ જે સંપન્ન હોય તેમને સંતો જાણવા.  
 આવા સાધુઓનો સમાગમ મુમુક્ષુ મનુષ્યોએ કરવો અને તેમનાં ઉપદે-  
 શવચ્ચનો હૃદયમાં નિરંતર અવધારણ કરવાં ॥૩૯-૪૨॥ માટે 'સંતોજ સર્વ  
 પ્રકારે જીવોના હિતકારક છે' એવો નિશ્ચય કરીને, ભગવાનમાંજ એક  
 આસક્ત મનવાળા તે સાધુઓમાં મહાવિશ્વાસ કરવો ॥૪૩॥ સંતોનો  
 આવો મહિમા છે માટે તેવા સંતોને ગૌરવપૂર્વક માનવા, સન્મુખ ઉઠવું  
 પ્રણામ કરવો ઇત્યાદિકવડે તેમની પૂજા કરવી, અનુગ્રહની આકાંક્ષાથી  
 તેમને આદરથી જમાડવા અને ચરણ ચાંપવા વિગેરે પ્રકારથી સેવા કરવી.  
 આ સર્વ યથોચિત-શક્તિ વૈભવને અનુસારે કરવું. આવા સાધુઓ તો  
 કૃષ્ણનું હૃદયજ છે. સાધુ પ્રસન્નતા થકી બીજી કૃષ્ણપ્રસન્નતા નથી-  
 સાધુઓ પ્રસન્ન થવાથી કૃષ્ણ પ્રસન્ન થાય છે. આવા સાધુઓ થકી બીજી  
 અધિક કાંઈ નથી ॥૪૪॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે નૃપ ! આ પ્રકારે ભગ-

સદ ઉપગતા ભક્તાઃ સર્વે દધુઃ શિરસા નૃપ ! । નિજનિજપુરં ગન્તું  
સર્વાનથાઽઽદિશદીશિતા નૃપતિરભયઃ પ્રોવાચેદં તદા હરિમુત્થિતઃ  
॥૪૫॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे द्वितीयप्रकरणे दुर्गपुरे  
पुष्पदोलोत्सवे सत्सङ्गप्रशंसननामा त्रिंशोऽध्यायः ॥३०॥

અભય ઉવાચ—સાધૂનેતાન્વર્ણિનશ્ચ ચાતુર્માસ્યાવધિ પ્રભો ! । इ-  
हैव रक्ष शुश्रूषां कर्तास्म्येषां स्वशक्तितः ॥१॥ मुनिमण्डलमध्यस्थं  
त्वां दिदृक्षामि नित्यदा । अतः सहैव मुनिभिस्त्वमत्र स्थातुम-  
र्हसि ॥२॥ तवैवानन्यभक्तोऽस्मि त्वं चासि भक्तवत्सलः । अतो  
मत्प्रार्थितं ह्येतत्कृपया दातुमर्हसि ॥३॥ सुप्रत उवाच—एवं सम्प्रा-

વાને કહેલી હિતકારી વાણી સુંળીને સભામાં બેઠેલા તે સર્વે ભક્તોએ આદ-  
રથી ભસ્તક નમાવાપૂર્વક અંગીકાર કરી. એરીતે પુષ્પદોલોત્સવ પરિસમાપ્ત  
થતાં અને સભામાં સદુપદેશ આપી રહેતાં ભગવાને સર્વ ભક્ત જનોને પોત-  
પોતાના પુરપ્રત્યે જવાની આજ્ઞા આપી. તે સમયે અભય નૃપતિ ઉભા થઈને  
શ્રીહરિ પ્રત્યે બોલ્યા ॥૪૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...દ્વિતીયપ્રકરણે  
દુર્ગપુરે પુષ્પદોલોત્સવે સત્સંગપ્રશંસનનામા ત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૦॥

### અધ્યાય ૩૧ મો.

અભયરાજ કહેછે—હે પ્રભો ! આ સાધુ બ્રહ્મચારીઓને આ દિવસને  
આરંભીને આતુર્માસ્યસમાપ્તિપર્યંત આ મારા દુર્ગપુરમાંજ રાખો. એમની  
યથાશક્તિ શુશ્રૂષા સજવા હું સમુત્સુક છું. મુનિમંડળના મધ્યમાં વિરાજ-  
માન એવા આપનાં નિત્ય દર્શન ઇચ્છું છું, માટે તમો મુનિઓ સાથેજ  
અહીં રહેવાને યોગ્ય છો ॥૧-૨॥ હું આપનો અનન્ય ભક્ત છું અને આપ  
ભક્તવત્સલ છો. માટે મારી આ પ્રાર્થના કૃપા કરી સફળ કરવા યોગ્ય  
છો ॥૩॥ सुप्रतःपि कहेछे—हे राजन् ! આ પ્રકારે અભય રાજાએ

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને અભયાદિ ભક્તોના ભક્તિ આદિક ગુણોની  
કરેલી પ્રશંસા અને ભગવાનનાં આશ્ચર્યકારી ચરિત્રોના દર્શનથી પ્રહર્ષ પામેલા  
અભયરાજાએ કરેલી ભગવત્સ્તુતિનો અનુવાદ કર્યો છે.

ર્થિતો રાજા તેનાસૌ શુદ્ધભાવતઃ । ભાવગમ્યઃ પ્રશંસંસ્તં પ્રોવાચ  
મધુરં વચ્ચઃ ॥૪॥ શ્રીભગવાનુવાચ—રાજંસ્ત્વદાશયં શુદ્ધં યથાવ-  
દ્દેશિ ધાર્મિક ! । મનોરથોઽયં સફલો ભવિષ્યતિ તવ ધ્રુવમ્ ॥૫॥  
સ્થાસ્યામ્યત્રર્ષિભિઃ સાકમૂર્જેકાદશિકાવધિ । इत्युक्त्वा तं ततो  
भक्तान्सर्वान्પ્રતિ જગાદ સઃ ॥૬॥ ઋષિવર્જં સ્વસ્વદેશાન્ યાન્તુ સર્વે  
જનાઃ પ્રગે । વસન્તુ સ્વસ્થમેવાત્ર મુનયો નૃપમન્દિરે ॥૭॥ इत्यु-  
ક્त्वा પ્રશંસાસ્ય રાજો ભક્તિં ચ ભૂયસીમ્ । ધર્મસ્થિતિં ચ વૈ-  
રાગ્યં શ્રદ્ધાં જ્ઞાનં સદાદરમ્ ॥૮॥ રાજઃ પુત્રસ્ય પુત્રીણાં માર્યયો-  
શ્ચાત્મનિ સ્થિરામ્ । ભક્તિં ચ ધર્મસ્થિત્યાદીન્ ગુણાન્ હરિરવર્ણ-  
યત્ ॥૯॥ તતઃ સહર્ષિભિરસૌ તત્રોવાસ સુખં પુરે । દેશાન્તરા-

લક્ષિપરિશુદ્ધ એવા ભાવાનુબન્ધથી પ્રાર્થના કરેલા, ભાવશુદ્ધિથીજ એક  
પ્રાપ્ય એવા ભગવાન અભય રાજાની પ્રશંસા કરતા થકા મધુર વચન  
બોલ્યા ॥૪॥ શ્રીભગવાન કહેછે—હે રાજા ! તમો ધર્મનિષ્ઠ અને ધર્મ-  
પ્રવર્તક છો. તે તમારો શુદ્ધ આશય સર્વના આશયને બાણુનારો હું યથાર્થ  
બાણું છું. તો તમારો આ મનોરથ સફળ થશે એમાં સંશય નથી ॥૫॥  
હું કાર્તિક શુક્લ એકાદશી સુધી આ મુનિવાર્ણિઓ સાથે અહીંજ રહીશ.  
હે રાજા ! આ પ્રકારે અભય નૃપને કહીને પછી સર્વ ભક્તોના પ્રત્યે  
બોલ્યા કે—હે ભક્તો ! મુનિઓ વિના તમો બધા ભક્તજનો આવતીકાલે પ્રાતઃ-  
કાળમાં પોતપોતાના દેશમાં જાઓ. મુનિઓ તો આજ નૃપના મંદિરમાં  
સ્થિરમન થઇને રહો ॥૬-૭॥ હે રાજા ! આ પ્રકારે હરિજનોને કહીને,  
શ્રીહરિએ અભયરાજાની ધર્મનિષ્ઠા, આત્મા પરમાત્માના વિજ્ઞાનની સંપત્તિ,  
વૈરાગ્યનો અતિશય, ભક્તિનો પરિપાક, શ્રદ્ધાપ્રકર્ષ અને સાધુસેવામાં  
આદરાતિશયની અતિશય પ્રશંસા કરી તથા તેમની પત્નીઓ પુત્ર પુત્રી-  
ઓની પોતાવિષે સ્થિર ભક્તિ, ધર્મમાં દૃઢ નિષ્ઠા, તીવ્ર વૈરાગ્ય, ઇત્યાદિ ગુ-  
ણોની પ્રશંસા કરી ॥૮-૯॥ હે નૃપ ! એરીતે સપરિવાર અભયરાજાની ધર્મ  
જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને ભક્તિની સંપત્તિને વખાણીને, તેમની પ્રાર્થનાને અનુ-  
સારે તેજ દુર્ગપુરમાં મુનિઓ સાથે સુખેથી રહ્યા. જે દેશાંતરમાંથી આવેલા

ગતા ભક્તાઃ સ્વં સ્વં સ્થાનં યયુર્નૃપ ! ॥૧૦॥ સખિભાવં ભગવતિ-  
સમ્પ્રાપ્તા મુનયોઽસ્થિલાઃ । તદ્વીક્ષણાદિનાઽઽનન્દં પ્રત્યહં લેભિરે-  
ઽધિકમ્ ॥૧૧॥ જયાલલિતયોર્ભક્તિસ્તસ્મિન્સર્વાતિશાયિની । આ-  
સીદનન્યમનસોઃ સર્વદા શુદ્ધભાવયોઃ ॥૧૨॥ સપુત્રો નૃપતિર્નિત્યં  
દિવા નિશિ ચ સાદરમ્ । પ્રીત્યાઽનુવર્તમાનસ્તં સિષેવે સમુર્નિ  
હરિમ્ ॥૧૩॥ મધુશુક્લનવમ્યાં તં તજ્જન્મદિનવિવૃપઃ । પુપૂજ પર-  
મપ્રેમ્ણા નિજસમ્બન્ધિભિઃ સહ ॥૧૪॥ નૂત્તૈરનર્ઘ્યૈર્વસનૈર્નાનાવિધ-  
વિભૂષણૈઃ । વરકેસરમિશ્રેણ ચન્દનેન સુગન્ધિના ॥૧૫॥ શેઝરૈ-  
રવતંસૈશ્ચ પૌષ્પૈર્હારૈઃ સુગન્ધિભિઃ । પુપૂજ હેમમુદ્રાભિર્મહાનીરા-  
જનેન ચ ॥૧૬॥ તતઃ પ્રણમ્ય સાષ્ટાઙ્ગં વદ્ધાઞ્જલિપુટઃ પ્રભુમ્ । તસ્થૌ

લક્તો હતા તેઓ ભગવાનની આશાથી પોતપોતાને સ્થાને ગયા ॥૧૦॥  
તે સર્વે મુનિઓ ભગવાનમાં સખિભાવ-સતત સંશ્લેષરૂપ પ્રેમવિશેષને  
પામીને, નિરંતર તેમના સતત સંદર્શન સંસ્પર્શ સંભાષણાદિ સંબન્ધે કરીને  
ઉત્તરોત્તર અધિક અધિક આનંદને પ્રતિદિન પામવા લાગ્યા ॥૧૧॥ ધર્મ-  
નિષ્ઠાથી જેમના મનના મળો ધોવાઈ ગયા છે, માટેજ સર્વદા શુદ્ધ ભાવ-  
વાળાં, શ્રીહરિમાંજ અનન્ય મનવાળાં, રાજપુત્રી જયા લલિતાને ભગ-  
વાનમાં લક્ષિ અભયાદિક થકી પણ અત્યધિક થઈ હતી ॥૧૨॥ પરિવાર-  
સહિત આ અભયરાજ મુનિમંડળ સહિત ભગવાનની પ્રીતિથી અનુવૃત્તિ  
પાળવાપૂર્વક આદરથી અહર્નિશ સર્વદા સેવા કરતા હતા ॥૧૩॥ ભગવા-  
નના પ્રાદુર્ભાવની તિથિને જાણતા આ રાજાએ સંવત ૧૮૬૧ ની ચૈત્રશુકલ  
નવમી આવતાં ભગવાનનો પ્રાદુર્ભાવમહોત્સવ કરતાથકા પરમ પ્રેમથી  
પોતાના સંબન્ધિજનો સાથે તે ભગવાનની નવીન બહુમૂલ્ય વસ્ત્રો, નાનાવિધ  
વિભૂષણો, કુંકુમ કેસરે મિશ્રિત સુગન્ધિ ચંદન, સુગન્ધિ સુકુમાર પુષ્પ-  
નિર્મિત હારો તોરાઓ ગુચ્છો, સુવર્ણમુદ્રિકાઓ અને મહા આરતી,  
ઘંટાદિ રાજોપચારવડે પૂજા કરી ॥૧૪-૧૬॥ આરતીને અંતે પ્રભુને સાષ્ટાંગ  
પ્રણામ કરી બે હાથ જોડીને તેમનેજ એકાગ્ર દૃષ્ટિથી જોઈ રહ્યા. તેમના  
પુત્રાદિકોપણ તેવીજ રીતે પ્રેમભરપુર દૃષ્ટિથી તે ભગવાનેજ જોઈ રહ્યા

નિરીક્ષમાણોઽસૌ તથા તસ્ય સુતાદયઃ ॥૧૭॥ કૃષિમણ્ડલમધ્યસ્થં  
વર્ણિવેષધરં હરિમ્ । પશ્યન્તં સહસા જ્યોતિર્દિશો વ્યામુવદૈક્ષત  
॥૧૮॥ બ્રહ્મસંજ્ઞે તત્ર ધામ્નિ દિવ્યે વૃન્દાવને વને । રાસમણ્ડલ-  
મધ્યે તં ક્રીડન્તં કૃષ્ણમૈક્ષત ॥૧૯॥ નિનાદયન્તં મુરલીં કિશોરં  
શ્યામસુંદરમ્ । મયૂરવર્હમુકુટં રાધાવક્રેન્દુલોચનમ્ ॥૨૦॥ શૃંગ્ગા-  
રિકદ્રવ્યકરૈર્ગોપીવૃન્દૈશ્ચ સર્વતઃ । કટાક્ષૈર્વીક્ષમાણાસ્યં કોટિમ-  
ન્મથમોહનમ્ ॥૨૧॥ સસમ્ભ્રમં તમાલોક્ય પ્રણનામ સ સાન્વયઃ ।  
તતોઽપશ્યદ્યથાપૂર્વં વર્ણીન્દ્રં મુનિસંસદિ ॥૨૨॥ સંપૂર્ણસર્વકામો-  
ઽથ સબન્ધુર્નૃપસત્તમઃ । પુનર્નત્વા પ્રાજ્ઞલિસ્તં તુષ્ટાવ પ્રાત્તમુદ્ધરઃ

॥૧૭॥ મુનિમંડળના મધ્યમાં વિરાજમાન વર્ણિવેષધારી શ્રીહરિને એરીતે  
જોઈ રહેલા સપરિવાર અભયરાજની દૃષ્ટિ આગળ ચોગરદમ દશ દિશામાં  
પ્રસરતુ કાંઈ પણ અપ્રાકૃત તેજ એકદમ સ્ફુરણાયમાન થયું ॥૧૮॥ તે  
બ્રહ્મસંજ્ઞિત તેજોમય ધામમાં દિવ્ય વૃન્દાવન નામના વનમાં રાસમંડળમધ્યે  
ક્રીડા કરતા કૃષ્ણને જોયા એટલે શ્રીહરિને શ્રીકૃષ્ણરૂપે જોયા. અથવા-  
બ્રહ્મસંજ્ઞિત તેજોમય ધામમાં પ્રકાશમાન તથા યમુના તીરના અલંકાર-  
ભૂત દિવ્ય વૃન્દાવનમાં રાસમંડળમધ્યે ક્રીડા કરતા એવા કૃષ્ણરૂપે જોયા  
॥૧૯॥ શ્રીકૃષ્ણરૂપે લાગેલા શ્રીહરિને વિશેષણ આપેછે—કરકમળમાં  
લાડ લડાવેલી અધરોષને ચુંબન કરતી દિવ્ય વંશીને વળતડતા, કિશોર  
વયમાં વર્તતા, નવીન મેઘસમાન શ્યામસુંદર, મોરનાં પિંછાંવડે અલંકૃત  
કરેલા મુકુટને ધારી રહેલા, રાધાના મુખચન્દ્રને ચક્રોરની પેઠે લોચનયુગ-  
લથી જોઈ રહેલા, શૃંગાર રસને ઉદ્દીપન કરનારા પુષ્પમાળા ચંદન તાંબૂળ  
આદિક પદાર્થો જેમના હાથમાં છે એવા ગોપીગણોએ અનુરાગગર્ભિત કટા-  
ક્ષોવડે ચોમેર નિરીક્ષણ કર્યું છે મુખકમળ જેમનું, પોતાના લાવણ્યાતિશ-  
યથી કોટિ કામની પેઠે મોહ પમાડનારા એવા શ્રીકૃષ્ણને જોયા ॥૨૦-૨૧॥  
સપરિવાર અભય નૃપતિએ શ્રીહરિને આવા દિવ્યરૂપે જોઈને સંભ્રમપૂર્વક  
પ્રણામ કર્યો. પ્રણામ કરીને પરિવારસહિત ઉઠતાં તો પ્રથમની પેઠે મુનિ-  
મંડળમધ્યે વર્ણિવેષથી વિરાજમાન શ્રીહરિને જોયા ॥૨૨॥ ત્યારપછી સબન્ધુ



॥૨૩॥ અમય ઉવાચ—સિતામ્બરં નૈષ્ઠિકવર્ણિવેષં પીતામ્બરં તં નટ-  
વર્યવેષમ્ । નવામ્બુદશ્યામલસુન્દરાઙ્ગં વન્દે હરિં ધર્મસુતં ચ કૃ-  
ષ્ણમ્ ॥૨૪॥ શાન્તાન્તરસ્થાશ્રિતમણ્ડલસ્થં શૃંગારિગોપીગણમણ્ડ-  
લસ્થમ્ । સરોજપત્રાભવિલોલનેત્રં વન્દે ॥૨૫॥ વૃન્દેન્ધનસ્તમ્ય-  
રપદ્મપાણિં વૃન્દાવને સુસ્વરવેણુપાણિમ્ । વિચિત્રપુષ્પોત્તમચારુ-  
હારં વન્દે ॥૨૬॥ સમાધિવિસ્માપિતસર્વલોકં રાસક્રિયાચિત્રિ-

અભયરાજ અક્ષરધામવિરાજમાન દિવ્ય સ્વરૂપના દર્શનથી પૂર્ણકામ અને  
પરમાનંદપરિપૂર્ણ થઈ ભગવાનને ફરીથી પ્રણામ કરી હાથ જોડીને સ્તુતિ  
કરવા લાગ્યા ॥૨૩॥ અભય રાજ સ્તુતિ કરે છે—હે ભગવન્ ! તમોજ  
ધર્મનંદન અને યદુનંદન છો, ધર્મનંદનરૂપે શ્વેત વસ્ત્રને ધારી રહેલા, નૈષ્ઠિક  
વર્ણિવેષને ધારી રહેલા આજ સર્વ જનોના નયનગોચર થયા છો. પરમ કૃપા  
કરીને પ્રાક્તન એજ પીતામ્બર નટવર વેષથી મને આજ નયનગોચર થયા  
છો. આવા વર્ણિવેષરમણીય, નટવરવેષરમણીય, નવીન મેઘસદૃશ શ્યામ  
સુંદર અવયવાળા એવા શ્રીહરિ તથા શ્રીકૃષ્ણ તમોને પ્રણામ કરું છું. ( આ  
શ્લોકને આરંભીને આઠ શ્લોકોમાં પ્રથમ પાદથી શ્રીહરિકૃષ્ણનું વર્ણન કર્યું  
છે. દ્વિતીય પાદથી સમાધિમાં શ્રીહરિએ પ્રદર્શવેલા શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપનું વર્ણન  
કર્યું છે. તૃતીય પાદથી તે બન્નેમાં રહેલા સમાનવિશેષણથી વર્ણન કર્યું છે.  
ચતુર્થ પાદથી બન્નેના નામનો નિર્દેશ કરવાપૂર્વક પ્રણામ કર્યો છે. એવું વિવે-  
ચન જાણી લેવું ) ॥૨૪॥ પ્રશાંત મનવાળા સ્વચરણનાજ એક આશ્રયવાળા  
મુનિમંડળના મધ્યમાં વિરાજમાન, શૃંગાર રસવિશેષરૂપ વિલક્ષણ પ્રેમર-  
સથી વ્યાપ્ત અંતઃકરણવાળા ગોપીજનમંડળના મધ્યમાં વિરાજમાન, કમળ-  
દળ સમાન વિશાળ દિવ્ય વિલોચનવાળા તમો ધર્મતનય શ્રીહરિ અને યદુ-  
નંદન શ્રીકૃષ્ણને હું પ્રણામ કરું છું ॥૨૫॥ જેતમો વૃન્દાવનમાં સુસ્વર વેણુથી  
સમલંકૃત કરકમળવાળા હતા તેજ તમો આજ તુલસીકાષ્ઠના મણકાની  
માળાથી સમલંકૃત કરકમળવાળા છો. વિવિધ ઉત્તમ પુષ્પોના મનોહર  
હારોવડે શોભાયમાન એવા ધર્મતનય તમો શ્રીહરિ અને વસુદેવતનયાકૃતિ  
શ્રીકૃષ્ણને હું પ્રણામ કરું છું ॥૨૬॥ ધર્મનંદનરૂપે તમોએ સંકલ્પમાત્રથી બહુ

તદેવલોકમ્ । કન્દર્પદર્પોત્ખનનાતિદક્ષં વન્દે ॥૨૭॥ સ્વભક્તસ-  
ત્સદ્ગવિરાજમાનં વૃન્દાવનાક્રીડસુશોભમાનમ્ । સ્વાનાં હરન્તં હ-  
દયાનિ દૃષ્ટ્વા વન્દે ॥૨૮॥ શિરઃપટાપીડનિજાત્મલોભં મયૂરપ-  
ત્રાલિકિરીટશોભમ્ । પદ્માદિલક્ષ્માઙ્ગિતપાદયુગ્મં વન્દે ॥૨૯॥  
સ્વદત્તભૂષાઃ સહસ્રા દદાનં સ્વાઙ્ગેષુ ભૂષા વિવિધા દધાનમ્ । સ-  
કાલમાયામયદાભિધાનં વન્દે ॥૩૦॥ ભક્તાન્તરારિક્ષપણપ્રતાપં  
ગોગોપગોપીરિપુદૈત્યતાપમ્ । પાદાનમત્સ્વીયજનૈકવન્ધું વન્દે ॥

જનોને સમાધિ કરાવીને સર્વ ચુરનરાદિકને વિસ્મિત કર્યા છે અને યદુનંદ-  
નરૂપે તમોએ રાસલીલાવડે દેવોને વિસ્મિત કર્યા છે. કામનો ગર્વ ઉતાર-  
વામાં અતિશય સમર્થ એવા તમો શ્રીહરિ અને શ્રીકૃષ્ણને હું નમસ્કાર કરું  
છું. કૃષ્ણરૂપે સૌન્દર્યાતિશયથી કામનો ગર્વ ઉતાર્યો હતો. ધર્મનંદનરૂપે તો  
સર્વના કામને મૂળમાંથી ઉખેડી નાંખે એવા પોતાના આશ્રયપ્રભાવથી કામનો  
ગર્વ ઉતાર્યો છે ॥૨૭॥ ધર્મનંદનરૂપે તમો પોતાના લક્ષ્મણનોની પ્રાર્થનાને  
સફળ કરવા લક્ષ્મણનોના લવનમાં વિરાજે છે. યદુનંદનરૂપે તો પોતાના  
વિહરણને સમુચિત વૃંદાવનને કદપીને તેમાં વિહરણ કરવાથી શોભો છો.  
સમગ્ર જનોના મનને હરનારા દિવ્ય કટાક્ષવાળા ધર્મસુત શ્રીહરિ તમોને  
તથા શ્રીકૃષ્ણને હું નમસ્કાર કરું છું ॥૨૮॥ ધર્મતનયરૂપે તમોએ શિરઃ-  
પટ ( પાઘ ) માં ધારેલા બહુવિધ પુષ્પના તોરાઓથી નિજ જનોનાં  
મનને હરો છો. યદુનંદનરૂપે તો તમોએ મોરના પિંછાંથી અલંકૃત દિવ્ય  
મુકુટથી સર્વ જનોના મન હરી લીધાં હતાં. કમળાદિ દિવ્ય રેખારૂપ  
ચિહ્નોથી ચિહ્નિત ચરણકમળયુગળવાળા એવા ધર્મસુત શ્રીહરિ અને  
શ્રીકૃષ્ણને હું વંદન કરું છું ॥૨૯॥ ધર્મતનય તમો પોતાને લક્ષ્મણને અર્પેલા  
અનેક અલંકાર તત્ક્ષણ વિપ્રોને આપી દો છો. યદુનંદનરૂપ તમોએ તો  
આભૂષણોને પોતાના અંગનો સંશ્લેષ કરાવીને આભૂષિત કર્યાં હતાં.  
કાળ માયાના લયને નાશ કરનારું નામ જેમનું છે એવા ધર્મનંદન  
શ્રીહરિ અને શ્રીકૃષ્ણને હું વંદન કરું છું ॥૩૦॥ તમોએ તો યદુનંદનરૂપે  
ગોપ ગોપીઓના બાહ્ય રિપુ અસુરો હણ્યા હતા. ધર્મનંદનરૂપે તમો તો

॥૩૧॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઈતિ સ્તુત્વા હરિં ભક્ત્યા પ્રણમ્ય સ નૃપોત્તમઃ ।  
પ્રસન્નસ્યાજ્ઞયા તસ્ય નિપસાદ તદન્તિકે ॥૩૨॥ નષ્ટસંશયજાલો-  
ઽસૌ પૂર્ણાંખિલમનોરથઃ । પ્રીત્યા નિત્યં સિષેવે તં તથોત્તમજયા-  
દયઃ ॥૩૩॥ ભગવાનપિ તં રાજન્ ! પ્રીણયન્સાત્મજં સદા । ધર્મ-  
મૈકાન્તિકં સમ્યગ્બોધયન્ન્યવસત્સુખમ્ ॥૩૪॥ વસન્સ્તત્ર નમોમાસે  
જન્માષ્ટમ્યાં મહોત્સવમ્ । ચકાર પૂર્વવત્સ્વામી પ્રત્યેકાદશિ ચો-  
ત્સવમ્ ॥૩૫॥ મુનિભિઃ સહ દુર્ગપત્તને વસતસ્તસ્ય તુ ભક્તતુષ્ટયે ।  
વિમલોદુગ્ગણેન્દુમણ્ડલા સમિયાય ક્ષિતિષેષપૂર્ણિમા ॥૩૬॥ ઇતિ

હમણાં પોતાના આશ્રિતોના અંતરના સતત ગૂઢપણે અનુવર્તતા કામાદિ  
રિપુઓને હણો છો. ચરણકમળમાં પ્રણામ કરતા સ્વજનોના એક અન્ધુ  
એવા ધર્મસુત શ્રીહરિ તમોને અને શ્રીકૃષ્ણને હું નમસ્કાર કરું છું ॥૩૧॥

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! આ પ્રકારે ભગવાનની સ્તુતિ કરી  
લક્ષિતી પ્રણામ કરી અલયરાજ રાજ થએલા ભગવાનની આજ્ઞાથી તેમની  
પાસે બેઠા ॥૩૨॥ ભગવાનના પ્રસાદથી જેના સર્વ સંશયો વિનષ્ટ થયા છે,  
જેમના સર્વ મનોરથો પરિપૂર્ણ થયા છે એવા અલય રાજ પરા પ્રીતિથી  
ભગવાનની પ્રતિદિન સેવા કરવા લાગ્યા. તેમજ પુત્ર ઉત્તમ અને પુત્રીઓ  
જયા લલિતા આદિક સેવા કરવા લાગી ॥૩૩॥ હે રાજન્ ! ભગવાન પણ  
સપરિપાર અલય નૃપતિને દર્શન લાપણ આદિકવડે પ્રસન્ન કરતા થકા  
અને એકાંતિક ધર્મનો બોધ સમ્યક્ કરતા થકા ત્યાં સુએથી રહ્યા ॥૩૪॥  
એરીતે દુર્ગપુરમાં નિવાસ કરી રહેલા સ્વામી નારાયણ ભગવાને સંવત્  
૧૮૬૨ ના શ્રાવણ માસમાં કૃષ્ણ જન્માષ્ટમીનો મહોત્સવ સર્વ સમાશ્રિતોને  
આહ્વાદ આપતા થકા પૂર્વવત્-માંંગરોળ માણાવદર શરધારમાં કર્યો હતો  
તેવો કર્યો તથા પ્રત્યેક એકાદશીનો ઉત્સવ કર્યો ॥૩૫॥ હે પ્રતાપસિંહ  
રાજન્ ! એરીતે અલયાદિ લક્ષ્મણનોની પ્રસન્નતા માટે સાધુજનો સાથે  
દુર્ગપત્તનમાં શ્રીહરિને નિવાસ કરતાં નિર્મળ તારાગણ અને ચંદ્રમં-  
ડળથી મંડિત ગગનાંગણ જેનું છે એવી આશ્વિન શુકલ પૂર્ણિમા આવી

શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે દ્વિતીયપ્રકરણે અભયરાજકૃતશ્રીના-  
રાયણસ્તુતિનામૈકત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૧॥

સુવ્રત ઉવાચ—પૂર્ણચન્દ્રોદયે રાત્રૌ તસ્યાં નારાયણો નૃપ ! । સં-  
સ્થાય ચન્દ્રશાલાયાં સિંહાસનમતિષ્ઠિપત્ ॥૧॥ તસ્મિન્ઘ્રીકૃષ્ણમા-  
સ્થાપ્ય પુપૂજ સ યથાવિધિ । નવાન્નપૃથુકાન્ દુગ્ધશર્કરાદિ ન્ય-  
વેદયત્ ॥૨॥ મહાનીરાજનં કૃત્વા ગીતવાદ્યાદિભિઃ સહ । શ્રીકૃ-  
ષ્ણરાસલીલાયાશ્ચારુપદ્યાન્યગાપયત્ ॥૩॥ વીણામૃદંગતાલાદૈર્મુ-

પહોતી ॥૩૬॥ ધતિ શ્રીસત્સંગિજીવને... દ્વિતીયપ્રકરણે અભય-  
રાજકૃતશ્રીનારાયણસ્તુતિનામૈકત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૧॥

### અધ્યાય ૩૨ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે નૃપ ! શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાને તે આશ્વિન  
શુકલ પૂર્ણિમાની રાત્રિએ પૂર્ણ ચંદ્રોદય થતાં ઉન્મત્તગંગાજળથી સ્નાન  
કરી, ચંદ્રશાળામાં ( અગાશી ) સુવર્ણનું સિંહાસન ભક્તજનોપાસે સ્થાપન  
કરાવ્યું ॥૧॥ તે સિંહાસનમાં પોતાને પ્રતિદિન પૂજવાની યાળકૃષ્ણની  
મૂર્તિ પધરાવીને તેની શાસ્ત્રોક્ત પૂજાવિધિને અનુસારે પૂજા કરી અને નવીન  
ઉત્તમ ડાંગરના પૃથુક-પુંવા તથા સાકરમિશ્રિત દુધ આદિક નૈવેદ્યમાં  
નિવેદન કર્યું ( દુધ સાકર મિશ્રિત પુંવા નિવેદન કર્યા ) ॥૨॥ તે પછી  
યાળકૃષ્ણની ગીત-ગાન કરવા યોગ્ય પદો ( કીર્તનો )નું ગાયન અને  
નાનાવિધ વાહાંત્રોના ધ્વનિ આદિકની સાથે મોટી આરતી ઉતારીને,  
શ્રીકૃષ્ણે કરેલી જે ગોપીયો સાથે રાસલીલા તેને ઓધ કરનારાં શતાનંદ  
મુક્તાનંદાદિ મહાકવિઓએ ગુંથેલાં સંસ્કૃત પ્રાકૃત અતિસુંદર કીર્તનો  
ગાનપ્રવીણ પ્રેમાનંદપ્રમુખ મુનિઓ પાસે ગવરાવ્યાં ॥૩॥ વીણા મૃદંગ  
તાળ વિગેરે વાહાંત્રોવડે મુનિઓને રાસલીલાના પદોનું ગાન કરતાં કરતાં

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને મુનિઓને પોતપોતાના પૂર્વરૂપનું આપેલું પ્રત્યક્ષ-  
જ્ઞાન અને દુર્ગપુરમાં અલય પાધિવની પ્રાર્થનાથી કરેલી નિવાસની પ્રતિજ્ઞાનો  
અનુવાદ કર્યો છે.

નીનાં ગાયતાં નિશઃ । યામત્રયં વ્યતીયાય કૃષ્ણં સોઽસ્વાપય-  
ત્તતઃ ॥૪॥ તદ્દર્શનાર્થમાયાતા નરાસ્તર્હિં સહસ્રશઃ । સ્ત્રિયશ્ચ સ્વ-  
સ્વનિલયાન્ જન્મુર્નત્વા પ્રભું તતઃ ॥૫॥ સાત્મજશ્ચ યયૌ રાજા  
સ્વાવાસં હર્યનુજ્ઞયા । કેવલં મુનયસ્તસ્થુરન્તિકે ધર્મજન્મનઃ ॥૬॥  
તેભ્યઃ પ્રસન્નો ભગવાંસ્તત્પ્રાગ્જન્માદિવેદનમ્ । દાસ્યંસ્તાન્ કૃપયા  
પ્રાહ સ્વાનનૈકાર્પિતેક્ષણાન્ ॥૭॥ ભક્તા ! દ્વિજાતયઃ સર્વે શૃણ્વન્તુ  
મમ ભાષિતમ્ । યૂયં સર્વે હિ મુનયો ભવથાન્નભવોપમાઃ ॥૮॥ શા-  
પાદુર્વાસસઃ ક્રષ્ણેઃ પ્રાપ્તા જન્મ નૃષુ ક્ષિતૌ । રહસ્યમિતિ જાનીત

રાત્રિના ત્રણ પહોર વીતિ ગયા. એ રીતે ત્રણ પ્રહર રાસોત્સવ પ્રવર્તતાં  
પછીથી ભગવાને પ્રતિમારૂપ કૃષ્ણને પોઢાડી દીધા ( ભગવાનને શય્યાસન  
સમર્પણ કર્યું ॥૪॥ રાસોત્સવ પ્રવૃત્તિ સમયે શ્રીકૃષ્ણ તથા શ્રીહરિકૃષ્ણનાં  
દર્શન કરવા માટે ત્યાં આવેલા હજારો હજાર નરનારીઓ આળકૃષ્ણને  
પોઢાડ્યા પછી પ્રભુ શ્રીહરિકૃષ્ણને પ્રણામ કરી તેમની અનુજાથી પોતપો-  
તાને સ્થાનકે ગયા ॥૫॥ રાસોત્સવના દર્શનથી પરમાનંદ પામેલા અભય  
રાજ ભગવાનને પ્રણામ કરી તેમની આજ્ઞા પામી પોતાને સ્થાનકે પરિ-  
વાર સાથે ગયા. તે સમયે એકલા મુનિઓતો ધર્મનંદન ભગવાનની પાસેજ  
રહ્યા ॥૬॥ તે સમયે ભગવાને તેમના સેવાવિશેષથી તેમની ઉપર બહુ પ્રસન્ન  
થઈ તેમને પૂર્વ જન્મૈશ્વર્યાદિકનું વિજ્ઞાન આપશે એવાથકા પોતાના મુખ-  
કમળ સન્મુખ એકાગ્ર દૃષ્ટિવાળા પ્રેમરસપરિપૂર્ણ એવા મુનિઓને કૃપાથી  
કહ્યું કે-હે મુનિઓ ! તમો હમણાં દ્વિજાતિ ( બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય )  
કુળને અલંકૃત કરીને મારો આશ્રય પામી મારે વિષે પરા ભક્તિને પામેલા  
છો. તે તમો માંડે આ સુભાષિત સાવધાન મનથી સાંભળો. તમો સર્વે  
વિજ્ઞાન અને તપથી બ્રહ્માની ઉપમા જેમને છે એવા મુનિઓ ( મરીચ્યાદિ )  
છો ॥૭-૮॥ પૂર્વ જન્મમાં કોઈ પણ કારણયોગથી દુર્વાસાઋષિના શાપનિ-  
મિત્તને પામીને હમણાં ધરણીઉપર માનુષયોનિમાં દ્વિજાતિકુળમાં જન્મ  
પામીને મારા યોગને પામ્યા છો. તે આ રહસ્ય જે મારા અવતારના  
યથાર્થ વિજ્ઞાનમાં ઉપકાર કરનાર છે તે મેં આજ જણાવેલું પોતપોતાના

યૂયમાત્મીયમાત્મનિ ॥૯॥ એવમુક્તા ભગવતા તેઽપિ સઘસ્તદિ-  
 છયા । દદશુઃ સ્વં સ્વમાત્માનં દિવ્યદૃષ્ટ્યા યથા પુરા ॥૧૦॥ ત-  
 પોયોગસમાધીનાં સકલૈશ્વર્યસંયુતમ્ । સ્વં સ્વં દૃષ્ટ્વા મરીચ્યાદિં  
 મહર્ષિં લેભિરે મુદમ્ ॥૧૧॥ તં ચ નારાયણમૃષિં ભગવન્તમવેત્ય  
 ચ । અતિપ્રસન્ના મુનયો હરિમૂચુઃ પ્રણમ્ય તે ॥૧૨॥ ર્દૃશં જ્ઞાનમ-  
 સ્માકં પ્રસાદાત્તવ સત્પતે ! । સર્વદા સ્યાદિતિ વયં ચેતસા કામ-  
 યામહે ॥૧૩॥ તાનુવાચ તદા સ્વામી મુનયઃ ! શ્રૂયતામિદમ્ । ભવ-  
 ઙ્ગિરિષ્યતે યત્તત્સર્વદા ન હિતાય વઃ ॥૧૪॥ ઘોરં કલિયુગં હ્યઘ

મનમાં જાણો. આ ગુપ્ત વૃત્તાંત સભામાં કે જ્યાં ત્યાં પ્રકાશ કરવું નહિ,  
 કિંતુ મનમાંજ ધારી રાખવું ॥૯॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે ભગવાને પ્રતિ-  
 બોધ દીધેલા તે મુનિઓ પણ તત્ક્ષણજ તેમની કૃપાથી પ્રાપ્ત થએલી  
 દિવ્ય દૃષ્ટિથી પોતપોતાના આત્માને યથાપૂર્વ ( પૂર્વ જન્મમાં જેવા  
 હતા એવા ) દેખવા લાગ્યા ॥૧૦॥ તપ યોગ અને સમાધિથી મળતાં  
 નિરતિશય ઐશ્વર્યે સંપન્ન, મરીચ્યાદિકમાં હરકોઈ એકાદ મહર્ષિરૂપ પોત-  
 પોતાના આત્માને સાક્ષાત્ કરીને મુનિઓ મહા આનંદને પામ્યા ॥૧૧॥ તથા  
 તે શ્રીહરિ ભગવાનને નારાયણરૂપિરૂપ જાણીને પોતાને ઉપાસ્ય ભગવા-  
 નના ચરણકમળના સન્નિધિમાં નિરંતર નિવાસ મળવાથી અધિક પ્રસન્ન  
 થઈ પ્રણામ કરીને ભગવાનપ્રત્યે એમ બોલ્યા કે ॥૧૨॥ હે સત્તાંપતે ! ભગ-  
 વન્ ! જે આ અમોને પોતપોતાના પૂર્વ સ્વરૂપનું યથાર્થ વિજ્ઞાન આપની  
 કૃપાથી થયું છે તે તમારા અવતારના યથાર્થ વિજ્ઞાનમાંજ એક ઉપયોગી  
 હોવાથી અમોને નિરંતર રહે ( આરેય કિંચિત્ વિનાશ પામે નહિ ) એવી  
 અમો મનમાં ઇચ્છા રાખીએ છીએ ॥૧૩॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે પ્રાર્થના  
 કરેલા ભગવાન્ બોલ્યા કે—હે મુનિઓ ! માફ આ વચન તમારા હિતને  
 માટે કહું છું તે સાંભળો, તમો સર્વે જે આ જ્ઞાનને સર્વદા ઇચ્છો છો તે  
 તો તમારા હિતને માટે નહિજ થાય, કારણ કે—સ્વસામર્થ્યનું જ્ઞાન હોય તો  
 પોતાને ખીડા કરનારા દુર્જનો ઉપર પોતાને કોપોદય થતાં તપનો ક્ષય  
 જનાપવાદ આદિક દોષનો સંભવ આવે ॥૧૪॥ તેનું વિવેચન કરે છે—હે



વર્તતે તત્ર માનવાઃ । પ્રાયશઃ પાપિનઃ સન્તિ શ્રિતાઃ સમ્પદમાસુ-  
રીમ્ ॥૧૫॥ યુષ્મન્માહાત્મ્યમજ્ઞાત્વા તે દ્રુહ્યુર્યદિં વસ્તદા । યુષ્મા-  
ભિસ્તદશક્યં હિ સોદું સ્વલલ્લવેદિભિઃ ॥૧૬॥ યુષ્માકં ચ યદા  
ક્રોધો ભવેત્સ્વૈશ્વર્યશાલિનામ્ । ક્ષય આકસિકો નૂનં તદા સ્યા-  
ત્સર્વદેહિનામ્ ॥૧૭॥ સત્યપ્યેકસ્યાપરાધે તત્સંસર્ગાદ્ધિ ભૂયસામ્ ।  
દુઃખં સ્યાદિન્દ્રદોષેણ ત્રૈલોક્યસ્ય પુરા યથા ॥૧૮॥ તાદૃક્ષયે  
નિમિત્તં ચ યૂયં સ્યાતાપિ સાધવઃ । તપઃક્ષયશ્ચ યુષ્માકં ભવેત્ક્રો-

મુનિઓ ! વર્તમાન કાળમાં ઘોર-કૂર પાપૈકપ્રવર્ધક કલિયુગ વર્તે છે. તે  
આ કલિકાળમાં મનુષ્યો પ્રકૃતિથી પાપમાં પ્રીતિવાળા બહુધાપણે છે.  
અને વળી તેઓ આસુરી સંપત્તિને આશરેલા છે ॥૧૫॥ તો કાળદોષથી  
અને પ્રકૃતિદોષથી પાપૈકપરાયણ તેઓ સાધુજનોના અપમાનમાંજ એક  
પ્રવર્તીને તમારો મહિમા નહિ જાણીને અગ્નિમાં પતંગીયાની પેઠે અત્યાચાર  
કરતા થકા જે તમારો દ્રોહ કરે તો ચોતાનું બળ જાણનારાં તમારાથી  
તેમનો તે અત્યાચાર સહન કરી શકાશે નહિ ॥૧૬॥ તારે તો અમાનુષ  
ઐશ્વર્યશાલી, ઋષિસંબન્ધી તેજની સંપત્તિની સ્મૃતિવાળા તમો સર્વેને દુર્જ-  
નોપદ્રવથી ઉદય પામેલો ક્રોધવેગ દુર્વિષય સર્વ દેહિઓને એક સાથે  
વિનાશ કરનારો નિશ્ચે થાય ॥૧૭॥ તમોને ઉપદ્રવ કરનારા જે કોઈ પણ  
એક જનના અપરાધમાત્રથી તેના સંસર્ગને લીધે બીજા બહુ નિરાપરાધિ-  
ઓને પણ દુઃખ ( તમોએ આપેલા શાપાદિકનું ) થાય. અર્થાત્ તમોને  
ચઢેલો ક્રોધવેગ કેવળ અપરાધિમાંજ સંબન્ધ પામીને વિશ્રાંતિ પામે નહિ  
કિંતુ તેના સંબન્ધી અને તેના પણ સંબન્ધીમાં પણ પ્રસરીને બહુને નાશ  
કરે. જેમ પૂર્વે ઇન્દ્રે દુર્વાસાનું અપમાન કર્યું તે સમયે એકલા ઇન્દ્રના અ-  
પરાધથી ભૂરાદિ સર્વ લોકોને દુઃખ થયું હતું તેમ દુઃખ થાય ॥૧૮॥ ક્ષમા  
શીલાદિ સાધુગુણસંપન્ન એવા પણ તમો તેવા બહુ જનોના ક્ષયમાં નિમિ-  
ત્તભૂત થાઓ. વળી ઉપશમશીલ એવા પણ તમોને જે ક્રોધોદય થાય  
તો બહુકાળ કરેલી તપશ્ચર્યાથી સંપાદન કરેલું સર્વ પુણ્ય પ્રણાશ પામી  
જાય ( સમસ્ત તપોબળ નાશ પામે ) ‘તપતે યજતે चापि यच्च दानं प्रय-

ધોદયેન ચ ॥૧૯॥ તસ્માત્સ્વરૂપવિજ્ઞાનં સર્વદા નોચિતં હિ વઃ ।  
 ક્વચિત્ક્વચિદ્ધ્યાનકાલે તદ્ભવિષ્યતિ નિશ્ચિતમ્ ॥૨૦॥ ઇત્યુક્તવતિ  
 સર્વેશે જ્ઞાનં તૈષાં તુ તદ્નૃપ ! । આસીતિરોહિતં સદ્યસ્તસ્યૈવેચ્છાવ-  
 શાત્પ્રભોઃ ॥૨૧॥ તાવદાસીદુષઃકાલઃ સ્વામ્યગાન્નિત્યકર્મણે । ચ-  
 યુરુન્મત્તગજ્ઞાં તે સ્નાનાદ્યર્થે દ્વિજા અપિ ॥૨૨॥ એવં ભગવતા રાજ-  
 ન્સ્વભક્તાનાં હિ સર્વથા । વિધીયતે હિતં નિત્યં પિત્રાર્માણામિવા-  
 દરાત્ ॥૨૩॥ ક્ષેમં વિધાતું સર્વેષામથ ભૂમૌ મુમુક્ષતામ્ । મુનીન્  
 પ્રેષયિતું સ્વામી મનસૈચ્છદ્યાનિધિઃ ॥૨૪॥ દેશાન્તરેભ્યો ભક્તાશ્ચ  
 તમુપેત્ય પુનઃ પુનઃ । સ્વસ્વગ્રામાગમાયૈવ પ્રાર્થયન્વહુધા નૃપ !  
 ॥૨૫॥ આગમિષ્યામિ વો ગ્રામાનિતિ સર્વેભ્ય એવ સઃ । પ્રતિજ્ઞે

છતિ । ક્રોધેન સર્વં દહતિ તસ્માત્ક્રોધં વિવર્જયેત્' એવી સ્મૃતિ છે.  
 એ રીતે ક્રોધદોષનો વિમર્શ કરતાં તમોને પૂર્વસ્વરૂપનું વિજ્ઞાન સર્વદા ઉચિત  
 નથી. પૂર્વ સ્વરૂપનું વિસ્મરણજ ઉપકાર કરનાર થશે એમ આરં માનવું  
 છે. પરં કવચિત્ કવચિત્ મારા સ્વરૂપના ધ્યાનકાળમાં સ્વસ્વરૂપનું  
 સ્મરણ તમોને થશે ॥૧૯-૨૦॥ હે નૃપ ! સર્વેશ શ્રીહરિએ આ પ્રકારે  
 કહ્યું એટલે તે મુનિઓનું તે પૂર્વ જન્મનું જ્ઞાન તો ભગવાનની ઇચ્છાથી  
 તત્ક્ષણ તિરોહિત થઈ ગયું ॥૨૧॥ એ રીતે મુનિઓ અને ભગવાનનો રહસ્ય  
 સંવાદ સંપૂર્ણ થતાં પ્રભાતસમય પણ થયો. એટલે સ્વામી ભગવાનતો  
 સ્નાનાદિ નિત્યકર્મ કરવા સ્વસ્થાને ગયા. તે મુનિઓપણ સ્નાન કરવા ઉન્મત્ત-  
 ગંગાપ્રત્યે ગયા ॥૨૨॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે ભગવાન શ્રીહરિ પોતાના  
 ભક્તોનું સર્વથા હિત જેમ પિતા પોતાના પુત્રોનું કરે તેમ આદરથી નિત્ય  
 કરે છે ॥૨૩॥ એ રીતે બહુ માસો વ્યતીત થતાં દ્યાનિધિ ભગવાને ભૂમિમાં  
 મુમુક્ષુ સર્વ જનોનાં સદુપદેશાદિવડે કલ્યાણ કરવા મુનિઓને તે તે દેશોમાં  
 મોકલવાનો મનમાં સંકલ્પ કર્યો ॥૨૪॥ હે નૃપ ! બહુ ભક્તજનો તે તે  
 ગામ થકી આવીને પોતપોતાના ગામને ભગવાનના ચરણકમળના રજવડે  
 પવિત્ર કરવા ભગવાનની વારંવાર બહુ પ્રકારે પ્રાર્થના કરતા હતા ॥૨૫॥  
 ભગવાને તો બધાય ભક્તોની પ્રાર્થનાને સફળ કરવા 'તમારા ગામમાં

ભાવવશાદ્ધર્મસ્થાપન ઉદ્યતઃ ॥૨૬॥ કિન્તુ રાજે પ્રતિજ્ઞાતં સ્વેન  
યત્તત્સ પાલયન્ । ચાતુર્માસીસમાપ્યન્તં તત્રૈવોવાસ સદ્વિજઃ  
॥૨૭॥ એકાદશ્યાં પ્રવોધિન્યાં તત્ર કૃત્વા મહોત્સવમ્ । સદઃસ્થો-  
ઽથાભયં ભૂપં સ પ્રોચે ભક્તિનન્દનઃ ॥૨૮॥ ચાતુર્માસ્યાવધિ મયા  
મુનયઃ પ્રીતયે તવ । રક્ષિતા ઇહ સર્વેઽપિ સમ્રાજોઽપ્યતિદુર્લભાઃ  
॥૨૯॥ અધુના પ્રેષયામ્યેતાન્ ભૂમૌ વિચરિતું નૃપ ! । મુમુક્ષૂણાં  
હિતાયૈવ યત્સન્તો ભવતારકાઃ ॥૩૦॥ દેશાન્તરીયા ભક્તાશ્ચ પ્ર-  
તીક્ષન્તે મમાગમમ્ । તતોઽહમપિ યાસ્યામિ સૌવીરાનધુનાઽનઘ !

યથાપ્રાર્થના અમો આવીશું એવી પ્રતિજ્ઞા તેમના ભાવવશાત્ કરી, કેમકે  
પોતેજ ભૂમિમાં સર્વત્ર જઈને ધર્મસ્થાપનમાં ઉદ્યમી થયા છે-ધર્મસ્થાપ-  
નમાંટેજ અવતરેલા આ ભગવાનને ભક્તપ્રાર્થના તો મિષમાત્ર છે, પોતેજ  
તે તે પુરગ્રામમાં પધારીને ધર્મસ્થાપનનો સંકલ્પ કર્યો છે ॥૨૬॥ ભક્તો  
આગળ પોતે યદ્યપિ પ્રતિજ્ઞા કરી છે તથાપિ અલયરાત્નને ત્યાં જે આતુ-  
ર્માસ્યાવધિ રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે તેને પરિપાલન કરવા શ્રીહરિ મુનિ-  
મંડળસહિત આતુર્માસ્ય સમાપ્તિસુધી ત્યાંજ નિવાસ કરીને રહ્યા ॥૨૭॥  
ભક્તિનંદન ભગવાને પ્રબોધની એકાદશી તિથિએ દુર્ગપુરમાં અલયભૂપના  
ભવનમાં ભગવાનનો મહોત્સવ કરીને પછીથી સભામાં વિરાજમાન થઈ  
અલય ભૂપાળને એમ કહ્યું કે-હે રાજન્ ! ધર્મરક્ષાનીજ એક દીક્ષા  
ધારી રહેલા મેં કેવળ તમારી ભક્તિના પરવશપણથી તમારી પ્રાર્થનાને  
અનુસારે તમારી પ્રસન્નતા માટે ચક્રવર્તી નૃપતિને પણ મુદુર્લભ સમાગમ  
જેમનો છે એવા આ બધા મુનિઓને આટલા સમયસુધી અહીંજ રોકી  
રાખ્યા છે. પરંતુ મુમુક્ષુ જનોના સમુજ્જવનપરાયણ એમણે તો ગામો-  
ગામ ફરી ફરીને મુમુક્ષુઓને અનુગ્રહ કરવાનો છે, ( એક સ્થળમાં રોકી  
રાખવાના નથી ) તો હવે હે નૃપ ! આ મુનિઓને મુમુક્ષુ જનોના હિત-  
માટેજ તે તે દેશમાં વિચરવા હું મોકલીશ. કારણ કે આવા સાધુઓજ  
સંસારસાગરના સમુદ્ધરણનીજ એક પ્રવૃત્તિપર છે ॥૨૮-૩૦॥ હે નિષ્પાપ  
અલય રાજન્ ! વળી દેશદેશના બહુ હરિજનો મારી પોતપોતાના પુર

॥૩૧॥ ત્વં તુ સાકં નિજજનૈઃ કૃષ્ણસ્યૈવ નિરન્તરમ્ । મર્તિં કુર્યા અ-  
હિંસાદીન્ યમાન્સમ્પરિપાલયન્ ॥૩૨॥ સુવ્રત ઉવાચ—પ્રતચ્છુત્વા હ-  
રેર્વાક્યં નૃપશ્રાસ્ય સુતાદયઃ । રુદન્તઃ પ્રાર્થયામાસુસ્તં પ્રણમ્ય મુહુ-  
ર્મુહુઃ ॥૩૩॥ ત્વત્પ્રાણાનન્ત્ર નો હિત્વા ક યાસિ કરુણામ્બુધે ! । ગતે  
ત્વયિ શરીરેષુ ન સ્થાસ્યન્ત્યસવો હિ નઃ ॥૩૪॥ ગન્તવ્યં ચેદવશ્યં તે  
તર્હાસાનાત્મના સહ । નેતુમર્હસિ નાથ ! ત્વં સૌવીરાનન્ત્ર વા વસ

ગ્રામમાં પધારવાની વાટ જોઈ રહ્યા છે. તેમની પણ પ્રાર્થના મારે સફળ  
કરવી જોઈએ તો હું પણ હમણાંજ તે તે ભક્તજનોના નિવાસભૂત સૌવીર  
દેશમાં જઈશ ॥૩૧॥ તમો તો નિજજનો સાથે નિરંતર કૃષ્ણભક્તિને  
કરશો, કૃષ્ણભક્તિ થકી ક્ષણ પણ પ્રત્યુત્તિ પામશો નહિ અને તેમાં  
આવતા અનેક અંતરાઓને વિનાશ કરનારા અહિંસા આદિક યમોને પરિ-  
પાલન કરશો ॥૩૨॥

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! શ્રીહરિનું આવું વાક્ય સંજીવે અભ-  
યરાજ અને તેમના ઉત્તમાદિ અન્ધુજનો શ્રીહરિનો સંશ્લેષ એજ એક  
જીવિતવાળા, તેમના સેવાસુધારસના પાનપરાયણ, તેમના વિયોગને ક્ષણ-  
પણ નહિ સહન કરી શકનારા અને શોકથી ઉદ્વિગ્ન મનવાળા થઈ ભગવા-  
નના ભાવિ વિયોગની વેદનાથી રૂદન કરતા થકા વારંવાર શ્રીહરિને પ્રણામ  
કરી પ્રાર્થના કરવા મંડ્યા કે—હે કૃષ્ણાનિધિ ભગવન્ ! આપના સમાગમ  
થકી પર કાંઈ પણ નિઃશ્રેયસને અમો માનતા નથી. આપના સમાગમ-  
નેજ સર્વાધિક માનીએ છીએ તો તમો જો અહીંથી અવશ્ય અન્યત્ર જવા  
ધમ્મતા હો તો અમોને પણ સાથે લઈ જાઓ. તમો પ્રાણનાથ અમોને  
ત્યાગ કરી અહીંથી ચાલી નીકળશો કે તત્ક્ષણ અમારા પ્રાણો પણ શરી-  
રમાંથી નિશ્ચે નીકળી જશે. કારણ કે અમો તમોજ પ્રાણ જેમના છે એવા  
છીએ. જે ‘પ્રાણુ’ એમ નિર્દેશ થાય છે તેતો ગૌણ પ્રાણો છે. સર્વના  
સાક્ષાત્ પ્રાણુ તો આપજ છો, ‘પ્રાણસ્ય પ્રાણઃ’ એવી શ્રુતિ છે, ‘ઋષ્યં પ્રાણ-  
મુચ્ચયત્પાનં પ્રત્યગસ્યતિ । મધ્યે વામનમાસીનં વિશ્વેદેવા ઉપાસતે’ એવી  
પણ શ્રુતિ છે, વળી ‘કો હ્યેવાન્યાત્કઃ પ્રાણ્યાદદેષ આકાશ આનન્દો ન

॥૩૫॥ સોદું શક્તા વયં નૈવ વિરહં તવ સત્પતે ! । સાકમેવાગમિ-  
ન્યામસ્ત્વયાતો નાત્ર સંશયઃ ॥૩૬॥ રાજ્યસ્ય ચિન્તા નાસ્ત્યેવ  
તત્તુ તે યત્સમર્પિતમ્ । બ્રહ્માણ્ડપોષકસ્ત્વં હિ સર્વત્રાન્નં તુ દાસ્યસિ  
॥૩૭॥ ઇતિ નિષ્કપટં વાક્યં સાન્વયસ્ય નરેશિતુઃ । નિશમ્ય તદ્ભ-  
ક્તિવશઃ પ્રીતઃ પ્રોવાચ સ પ્રભુઃ ॥૩૮॥ ત્યજ ચિન્તાં ધરાધીશ !  
ત્વયાહં હિ વશીકૃતઃ । તવૈકાન્તિકધર્મેણ પ્રસન્નોઽસ્મીતિ વિદ્ધિ  
મો ! ॥૩૯॥ વત્સ્યામ્યત્રૈવ નિયતમહં નાસ્ત્યત્ર સંશયઃ । ભક્તાનાં

સ્યાત્' એવી શ્રુતિ છે. તો હે નાથ ! તમો જવા ધારેલા સૌવીર દેશે  
પ્રત્યે અમોને સાથે લઈ જવાને યોગ્ય છો અને જે અમોને સાથે લઈ જ-  
વાને ન ઇચ્છતા હો તો આ અમારા દુર્ગપુરમાંજ સુખેથી રહો ॥૩૩-૩૫॥  
હે સત્પતે ! અમો તમારો વિયોગ ક્ષણપણુ સહન કરવા સમર્થ નથી.  
માટે અમો પણ આપના પૂજ્યપાદની સેવા કરવા સાથેજ આવીશું  
એમાં સંશય નથી ॥૩૬॥ જે તમો અમારી સાથે આવશે તો રાજ્યની  
શી ગતિ થશે ? અને તમારા દેહનો નિર્વાહ શી રીતે થશે ? એમ  
જે કહેતા હો તો કહું છું કે-રાજ્યની ચિંતા મારે નથીજ, કેમકે માંડે  
રાજ્ય નથી, જે આ હું છું અને જે આ રાજ્ય છે તે સર્વ તમારુંજ છે, તો  
રાજ્યની ચિંતા મારે કેમ થાય ? કિં બહુના આ સમગ્ર બ્રહ્માંડજ તમા-  
રુંજ છે અને આ સર્વ જગતના પોષક તમોજ છો. એમ છે તો મારે  
પોષ્યવર્ગ કોણુ રહ્યો ? કે જેના પોષણની ચિંતા મને થાય ॥૩૭॥ હે  
રાજન્ ! સપરિવાર અભય નરેશનું આવું નિષ્કપટ વચન સાંભળીને  
તે વચનથી તેમનો સ્વાભાવિક ભાવબન્ધ જાણીને તેમની ભક્તિને પરવશ  
થએલા પ્રભુ બહુ પ્રસન્ન થઈને એમ બોલ્યા કે-॥૩૮॥ હે ધરાધીશ !  
મારા વિયોગભયની ચિંતાને ત્યાગ કરો, કેમકે તમારાજ એકાંતિક ધર્મથી  
અને ભક્તિવિશેષથી પ્રસન્ન થએલો હું તે મને તમોએ વશ કરી દીધો  
છે. યદ્યપિ અમારે એકત્ર નિયત નિવાસમાં રૂચિ નથી તથાપિ તમારી  
પરા ભક્તિના પરવશપણુને લીધે નિયતપણે અહીંજ રહીશું એમાં  
સંદેહ નથી. પરંતુ દેશાંતરના ભક્તોને સંતોષ પમાડવા તેમના દેશોમાં

તુષ્ટ્યેऽન્યત્ર ગત્વૈષ્યાસિ પુનઃપુનઃ ॥૪૦॥ રાજ્યં ત્વેતત્ત્વયા રાજન્ !  
 પાલનીયં મદાજ્ઞયા । મદર્થમૃષયોऽપ્યત્ર મુહુરેષ્યન્તિ સર્વતઃ ॥૪૧॥  
 તવ ત્વત્પુત્રપુત્ર્યાદેર્મત્તયા ચાદમ્ભયા મૃશમ્ । વરીકૃતસ્ય મે  
 વાક્યં સત્યમેતન્નરાધિપ ! ॥૪૨॥ સુવ્રત ઉવાચ—इति दत्तवरः स  
 भक्तभर्त्रा नृपतिः सान्वय आप भूरि तोषम् । न्यवसद्भरिरप्यु-  
 दारकीर्तिर्निलये तस्य सुखं सुखप्रदाता ॥४३॥ विधिना क्षिति-  
 पस्य तस्य दुर्गे प्रभुरस्थापयदुत्तमालये सः । सह राधिकयैव  
 वासुदेवं महमत्रापि महान्तमाततान ॥४४॥ राजा कर्तुं तस्य  
 सेवां यथार्हं विष्णोर्भक्तं विप्रवर्यं सुशीलम् । दत्त्वा वृत्तिं रक्षति  
 स्माथ राजंश्चक्रे सेवां सोऽपि तस्यानुकालम् ॥४५॥ इति श्रीसत्सन्नि-

જઘને તેમનો મનોરથ પરિપૂર્ણ કરીને વારેવારે અહીંજ આવી રહીશું  
 ॥૩૯-૪૦॥ હે અભયરાજન્ ! ક્ષત્રિય એવા તમારે મારી આજ્ઞાથી આ  
 રાજ્યનું તો પરિપાલન કરવું. આ મુનિઓ પણ મારી સેવા કરવા સર્વ  
 દેશોમાંથી વારેવારે અહીં આવશે. અમારી અને મુનિઓની સેવામાં ઉપ-  
 યોગી હોવાથી આ રાજ્ય તો મારી અનુજ્ઞાથી તમારે અવશ્ય રક્ષણ કરવું  
 ॥૪૧॥ હે નરાધિપ ! તમારી અને તમારા પુત્ર પુત્ર્યાદિ પરિવારની દંભ-  
 વર્ણત ભક્તિથી અત્યંત વશ થએલો હું તે માફ આ વચન સત્યજ છે, તમો  
 ભય પામશો નહિ ॥૪૨॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! ભક્તભર્તા  
 ભગવાને આ પ્રકારે જેને વરદાન દીધું છે એવા અભયનૃપતિ સપરિવાર  
 પરમ હર્ષને પામ્યા. ઉદારકીર્તિ સુખપ્રદાતા શ્રીહરિપણુ અભયભૂપના  
 ભવનમાં તેમની ભાવશુદ્ધિથી પરમ પ્રસન્ન થઈને સુખેથી નિવાસ કરી  
 રહ્યા ॥૪૩॥ તે પછી પ્રભુ શ્રીહરિએ તે અભયરાજના દરબારમાં સુંદર  
 મંદિરમાં વાસુદેવનારાયણની રાધિકા સાથે યથાવિધિ સ્થાપના કરીને  
 પ્રતિષ્ઠાના અંગભૂત મોટો ઉત્સવ કર્યો ॥૪૪॥ હે રાજન્ ! તે પછી અભય-  
 રાજાએ તે શ્રીવાસુદેવની પૂજા યથાયોગ્ય કરવા સુશીલ વિષ્ણુભક્ત કોઈ  
 પણ બેચર નામના વિપ્રવર્યનો નિયોગ કરી તેની જીવિકા માટે વૃત્તિ પણ  
 આપીને રાખ્યો. આ વિપ્રવર્ય પણ શ્રીવાસુદેવ નારાયણની સેવા યથાકાળ



જીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે દ્વિતીયપ્રકરણે દુર્ગપત્તનનિવાસપ્રતિજ્ઞાવિધાન-  
નામા દ્વાત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૨॥

સુપ્રત ઉવાચ—નાનાદેશાન્ પ્રેષયિષ્યન્ સ્વજ્ઞાનાય મુમુક્ષતામ્ ।  
શિક્ષયામાસ સ મુનીન્ ભૂયસ્ત્વાદ્ભુવિ હુર્ધિયામ્ ॥૧॥ શ્રીભગવાનુ-  
વાચ—મુનયો ! ભુવિ બોધાય નરાણાં યાત યૂથશઃ । ચરતાનેક-  
દેશેષુ કૃષ્ણભક્તિપ્રવર્તકાઃ ॥૨॥ તત્ર યે શરણં યાયુર્યુષ્માકં તુ  
મુમુક્ષવઃ । ઉપદેશ્યા કૃષ્ણભક્તિસ્તેભ્યો વન્ધવિમોચની ॥૩॥ દૃઢં

અવિચ્છિન્ન કરવા લાગ્યો ॥૪૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...દ્વિતીયપ્રક-  
રણે દુર્ગપત્તનનિવાસપ્રતિજ્ઞાવિધાનનામા દ્વાત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૨॥

### અધ્યાય ૩૩ મો.

પૂર્વ અધ્યાયમાં 'મુમુક્ષુઓના મોક્ષ માટે દેશદેશમાં મુનિઓને મોકલ-  
વાનો ભગવાને મનમાં સંકલ્પ કર્યો' એમ કહ્યું છે, તેજ મુનિ મોકલવાના  
પ્રસંગને કહેવા પ્રથમ તેમાં ઉપયોગી તેમને આપેલી શિક્ષાનો પ્રસંગ સુપ્ર-  
તમુનિ કહે છે—હે રાજન્ ! મુમુક્ષુ જનોના સ્વસ્વરૂપનો અવબોધ આપ-  
વારૂપ હિતમાટે મુનિઓને નાના દેશોમાં મોકલશે એવા શ્રીહરિ ભૂમિઉપર  
સાધુઓના અપમાનમાં અને અસદાચરણમાંજ એક વિલગ્ન મનવાળા જનો  
બહુ હેવાથી મુનિઓએ અવશ્ય અવધારણ કરવા યોગ્ય અર્થનો ઉપદેશ  
કરવા લાગ્યા ॥૧॥ શ્રીભગવાન્ કહે છે—હે મુનિઓ ! ભૂમિમાં દુર્લભ  
મનુષ્યજન્મને પામીને પણ તત્ત્વજ્ઞાન નહિ મેળવીને જેઓ સંસારમાં  
ભ્રમ્યા કરે છે તેવા નરોને તત્ત્વબોધ આપવા તમો મંડળ બાંધીને દેશદેશમાં  
કૃષ્ણભક્તિનીજ એક પ્રવૃત્તિપરાયણ થઈને વિચરો ॥૨॥ તે દેશોમાં જે મુમુક્ષુ-  
જનો તમારે શરણે આવે તેઓને અનાદિ ભવબન્ધનમાંથી છોડાવ-  
નારી કૃષ્ણભક્તિ ( ભક્તિનું સાધનસહિત સ્વરૂપ )નો ઉપદેશ કરવો ॥૩॥  
તેમાં જ્ઞાનમાં પ્રથમ સાધન જે સ્વસ્વધર્મમાં દૃઢસ્થિતિરૂપ છે તેનો ઉપ-

૧ આ અધ્યાયમાં મુમુક્ષુજનોના હિત માટે નાનાવિધ દેશો પ્રત્યે મુનિઓને  
ક્રોધ નિગ્રહાદિ ઉપદેશ આપવા પૂર્વક ભગવાને મોકલ્યા એ કથા ઉપ-  
પાદન કરી છે.

સ્થિતિઃ સ્વસ્વધર્મેઽથાહિંસાપ્રમુખા યમાઃ । ઉપદેશ્યા મનુર્જપ્યઃ  
 શ્રીકૃષ્ણેતિ ચ નિત્યદા ॥૪॥ સ્ત્રીભ્યસ્તદીયસમ્બન્ધિપુરુષેણાયમેવ  
 ચ । ઉપદેશઃ કારણીયો મુનયઃ ! ક્વાપિ ન સ્વયમ્ ॥૫॥ યુષ્માભિ-  
 સ્તિત્વહ યોષાભ્યો રાક્ષસીભ્ય ઇવાર્મકૈઃ । મેતવ્યમષ્ટઘા તાશ્ચ  
 વર્જ્યાઃ સ્પૃશ્યા ન કર્હિંચિત્ ॥૬॥ સ્થિત્વા સ્વધર્મે કૃષ્ણસ્ય ભક્તિશ્ચ  
 શ્રવણાદિકા । કર્તવ્યા કારણીયા ચ પાલનીયા યમાસ્તથા ॥૭॥

દેશ આપવો તથા અહિંસાપ્રમુખ યમોનો ઉપદેશ દેવો. જે પ્રતિદિન જપ-  
 વાનો 'શ્રીકૃષ્ણ' એવો ત્રણ અક્ષરનો મંત્ર છે તેનો તેમને ઉપદેશ કરવો  
 ॥૪॥ હે મુનિઓ ! જે નારીઓ મુમુક્ષાએ સંપન્ન હોય તો તેમને આ પૂર્વોક્ત  
 ઉપદેશ તમારે સાક્ષાત્ ક્યારેય પણ કરવો નહિ કિંતુ તેના સંબન્ધી બ્રાતાદિ  
 પુરુષદ્વારા આજ ઉપદેશ કરાવવો ॥૫॥ પરિનિષ્પન્ન વૈરાગ્યવાળા એવા-  
 પણ તમારે વિષયદોષોનો વિચાર કરી, નિઃશ્રેયસમાં અત્યંત ઉપયોગી બ્રહ્મ-  
 ચર્યવ્રતનું સર્વ પ્રકારે સંરક્ષણ કરવા જેમ બાળકો રાક્ષસણીયોથકી ભય  
 પામે એમ સ્ત્રીજનો થકી ભય પામવો. રાક્ષસીયો તો કેવળ કાયને ભક્ષણ  
 કરે પણ આત્માને નહિ. આ સ્ત્રિયો તો વપુ વિદ્યમાન રહે ને આત્માને  
 ભક્ષણ કરે. બ્રહ્મજ્ઞાનની વિમુખતાથી આત્મા નષ્ટપ્રાય થાય છે, તો રાક્ષ-  
 સીયોની અપેક્ષાએ સ્ત્રિયો તો વિશેષપણે ભયસ્થાન છે, માટે તે સ્ત્રિયોનો  
 સંગ અષ્ટ પ્રકારે સર્વથા ત્યાગ કરવો. તેમનો સ્પર્શ ક્યારેય પણ કરવો  
 નહિ ॥૬॥ તથા તમો નિષ્પન્ન ભક્તિવાળા છો પણ તમારે સ્વધર્મનો નહિ  
 ત્યાગ કરીને કૃષ્ણની શ્રવણાદિ ભક્તિ કરવી. જે સ્વધર્મનો ત્યાગ કરે તો  
 પરિનિષ્પન્નને પણ ભક્તિમાર્ગ થકી પડી જવાનો સંભવ આવે. તમારે  
 આશ્રિતો પાસે પણ સ્વધર્મસ્થિતિપૂર્વક કૃષ્ણભક્તિ કરાવવી તથા  
 અહિંસાદિ યમો સ્વયં પાળવા અને આશ્રિતો પાસે પળાવવા. યદ્યપિ આ  
 ઉપદેશની આત્મીય મુક્તપ્રાય મુનિઓમાં અપેક્ષા નથી; અથાપિ વિષયોની  
 કૂરતા અત્યધિક છે તે અનર્થ કર્યા વિના રહેજ નહિ એવો વિચાર કરવાથી  
 વળી કાળની કુટિલતા ઉત્કટ છે તે કદાચિત્ અનર્થ કરે એવી આ-  
 શંકાથી વળી પોતાનો જનોનું કલ્યાણ ધ્યેયવાનોજ એક સ્વભાવ હોવાથી

આસુર્યા સમ્પદા મત્તા દુર્જના ભુવિ ભૂરિશઃ । સદ્રોહશીલા  
વર્તન્તે દમ્ભમક્તાશ્ચ કેચન ॥૮॥ તેષાં તુ વિષયા एव सन्ति प्रेष्ठा  
दुरात्मनाम् । न कृष्णो न स्वधर्मश्च नास्ति भीश्चाघकर्मणः  
॥९॥ अस्ति तद्विपरीतैव क्रिया सर्वापि वोऽनघाः ! । तस्माद्रोहं  
करिष्यन्ति युष्माकं तेऽतिनिर्दयाः ॥१०॥ युष्मत्तादृक्रियामूलं  
ज्ञात्वा मां ते विशेषतः । ध्रोक्ष्यन्ति मत्प्रतापस्य श्रुतेः प्रागाप्तम-  
त्सराः ॥११॥ ईदृशैर्दुर्जनैः कापि कृतेऽपि व उपद्रवे । सहनं तस्य  
कर्तव्यं न तु क्रोधः कदाचन ॥१२॥ तत्प्रतीकारसामर्थ्यं सत्यपि

આ ઉપદેશ પ્રવર્તે છે ॥૭॥ વળી આ આ મારી વાત અવશ્ય અવધારણુ  
કરો—ભૂમિમાં કેટલાક દંભલકતો—‘અમો ભક્તાગ્રેસરો છીએ’ એવા  
મિથ્યાચારથી પ્રખ્યાતિ પામેલા છે તેઓ તો વસ્તુતાએ દુર્જન, સાધુ-  
જનોનો સહજપણે દ્રોહ કરવાના સ્વભાવવાળા, ધન અભિજન આદિકના  
માનથી બહુ મત્ત અને આસુરી સંપત્તિએ યુક્ત છે ॥૮॥ ઉપરથી કૃષ્ણમાં  
ભક્તિને પ્રદર્શાવતા તેઓને તો વસ્તુતાએ અંતઃપ્રીતિ તો વિષયોમાંજ છે.  
તો તે દુરાત્માઓને વિષયોજ પ્રિય લાગે છે પણ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પ્રિય  
લાગતા નથી. તેમ સ્વધર્મ પ્રિય લાગતો નથી. વિષયકામનાવેગથી તો પાપ-  
માંજ એક પ્રવર્તે છે પણ તેનાથી લગાર ભય પામતા નથી ॥૯॥ હે નિર્દોષ  
મુનિઓ ! તમોને તો પોતાના આચરણથી વિપરીત આચરણવાળા, મન  
વચન અને કાયથી સદાચરણવાળા, નિર્દોષ એવાને તેઓ દેખીને અસૂ-  
યાવશાત્ દયાવર્ણત થઈ તમારો દ્રોહ કરશે. વળી મારો પ્રકૃષ્ટ પ્રતાપ પ્રથ-  
મથી કણાકણી જેમણે જાણ્યો છે અને મત્સરાદિ આસુરી સંપત્તિથી મારે-  
વિષે જેમને વૈર અંધાએલું છે એવા તે દુર્જનો તમોને મારા જાણીને દ્રોહ  
કરશે અને ‘આ મુનિઓને સ્વામિનારાયણ થકી, ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન ભક્તિ  
વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થયો છે’ એમ જાણીને મારો તથા તમારો વિશેષપણે દ્રોહ  
કરશે ॥૧૦-૧૧॥ આવા તે અસુરો તમોને ઉપદ્રવ કરે તો પણ તે સર્વ  
તમારે સહન કરવું. ક્યારેય પણ તેની ઉપર ક્રોધ કરવો નહિ. પોતાનું તેનો  
પ્રતીકાર—બદલો વાળવાનું સામર્થ્ય હોય તોપણ તેના અપરાધનું સર્વથા

સ્વસ્ય સર્વથા । સહનં તસ્ય કર્તવ્યં સાધૂનાં લક્ષણં હિ તત્ ॥૧૩॥  
 અન્યોપરિ કૃતે ક્રોધે તપઃ સહ્જીયતે નિજમ્ । સાધવોઽતઃ સહન્તે  
 વૈ પરૈઃ કૃતમુપદ્રવમ્ ॥૧૪॥ દૃશ્યન્તે બહવોઽત્ર સાધુપુરુષાસ્તાવ-  
 ત્ક્ષમાસાગરા યાવન્નૈવ દુરુક્તમીષદુદિતં કેનાપિ સંશ્રૂણ્વતે ।  
 સામર્થ્યે હ્યતુલે તુ સત્યપિ મનઃ ક્ષોભં ન યેષાં વ્રજેદુર્વાચ્યૈઃ કુધિ-  
 યામુપદ્રવશતૈસ્તે સાધવો દુર્લભાઃ ॥૧૫॥ મદાશ્રિતાનાં સાધૂનાં  
 પરોપકૃતિશાલિનામ્ । દયાર્દ્રહૃદયાનાં વઃ ક્ષમૈવૈકાસ્તિ ભૂષણમ્  
 ॥૧૬॥ યથા ક્રષભદેવઃ પ્રાક્ તત્સુતો ભરતસ્તથા । આસીત્તથૈવ

સહન કરવું એજ સાધુઓનું મુખ્ય લક્ષણ છે ॥૧૨-૧૩॥ પોતાને પીડા  
 કરનારા જન ઉપર ક્રોધ કરવાથી પોતાના તપનો ક્ષય થઈ જાય છે, માટેજ  
 દુર્જનોએ કરેલા ઉપદ્રવને પણ સાધુજનો સહન કરે છે ॥૧૪॥ જે ક્રોધ  
 પણ જને કહેલાં તિરસ્કાર વચ્ચેને કર્ણાકર્ણી સાંભળવામાત્રથીજ તત્કાળ  
 હૃદયમાં ક્ષોભ પામીને પુરૂષો ક્રોધશીલ થાય છે. જ્યાંસુધી બીજાએ કહેલાં  
 દુર્વચનો કર્ણમાર્ગમાં સાક્ષાત્ પડ્યાં નથી ત્યાંસુધી ભલે પ્રવાદપરંપરાથી  
 પ્રાપ્ત થતાં દુર્વચનો સાંભળવામાં આવે છે તો પણ તેને નહિ ગણીને હૃદયમાં  
 ક્ષોભ નહિ પામતાં ક્ષમાસાગર રહેનારા આ લોકમાં બહુ સાધુપુરૂષો સુલભ  
 છે ( એવા તો બહુ મળી આવે ) પરંતુ દુર્જનોનાં દુર્વચનો સાક્ષાત્ કર્ણ-  
 માર્ગને પામવાથી અને તેમણે કરેલા સોએ સો ઉપદ્રવોથી પણ પોતાનું તેના  
 પ્રતીકારનું સામર્થ્ય અપરિમિત હોવા છતાંપણ જેઓનું મન ક્ષોભ-ક્રોધવ-  
 શતાને પામે નહિ કિંતુ નિર્મળ શીતળજળવાળા જળાશયની પેઠે સ્વચ્છ  
 મુખોપસેવ્ય રહે છે, તેવા સર્વમુહૂર્ત સાધુઓ મુદુર્લભ-વિરલા છે ॥૧૫॥  
 સાધુઓ પરોપકાર કરવાનાજ એક સ્વભાવવાળા હોય છે. મારા આશ્રિતો  
 તો પરોપકાર કરવાનાજ એક સંકલ્પવાળા મારાજ સ્વભાવને અનુસર-  
 નારા હોવાથી પરોપકાર કરવાનીજ એક પ્રવૃત્તિવાળા હોયજ. તો એક તો  
 સાધુસ્વભાવને લીધે અને મારા આશ્રયણસ્વભાવને લીધે તમારૂં હૃદય  
 દયાર્દ્ર થાયજ. એ રીતે દયાર્દ્ર હૃદયવાળા તમારે તો ક્ષમાજ એક ભૂષણ  
 છે ( ક્ષમાથીજ સાધુઓ શોભે છે ) જે સાધુઓમાં ક્ષમા ન હોય તો અપરા-

નિર્માના યૂયં ચરત ભૂતલે ॥૧૭॥ પરેષામતિવાદાન્ યઃ સહતે  
પુરુષો ભુવિ । જિતં સર્વમિદં તેન ત્રૈલોક્યં ક્ષમયા કિલ ॥૧૮॥  
ક્રોધં યો હૃદયે જાતં ક્ષમયૈવ નિરસ્યતિ । ત્વચં જીર્ણામહિરિવ સ  
પ્વ મુનિરુચ્યતે ॥૧૯॥ યો યજેત્કતુરાજેન પ્રતિમાસં શતં સમાઃ ।  
ન ક્રુદ્ધેઘશ્ચ કસ્મૈચિત્ તયોરક્રોધનોઽધિકઃ ॥૨૦॥ ક્રોધં કુર્યા-  
દદિ જ્ઞાની લોકે પ્રાકૃતજીવવત્ । જ્ઞાનેન કિં ફલં તસ્ય તદા  
મૂર્ખસમસ્ય હિ ॥૨૧॥ દાનં વ્રતં ચ નિયમા અતિશ્રમકૃતં તપઃ ।

ધિઓ તરફ દયાનો પ્રવાહ કેમ વહે ? ॥૧૬॥ ક્ષમાનો પ્રતિક્ષન્દ્રી ક્રોધ છે.  
ક્રોધનું મૂળતો માન-દેહાભિમાન છે. તેનાથીજ ‘આ મારો અન્ધુ છે આ  
વયસ્ય-સખા છે આ મારો સુહૃત્ છે, આ મારો અઅન્ધુ છે આ મારો  
શત્રુ છે આ મારો દ્વિષત્ છે’ એવી અનુકૂળ પ્રતિકૂળ ભેદબુદ્ધિ થાય છે.  
જો માન ટળી જાય તો તેવી ભેદબુદ્ધિ ટળી જાય. ભેદબુદ્ધિ ટળી જવાથી  
ક્રોધનો સંભવ રહે નહિ. એટલે ક્ષમૈકશીલતા સિદ્ધ થાયજ. તો તમો ઋષ-  
ભદેવની પેઠે અને તેમના પુત્ર ભરતજીની પેઠે નિર્માની થઇને ભૂતળમાં  
વિચરો ॥૧૭॥ ભૂમિમાં જે સાધુપુરૂષ બીજા દુર્જનોનાં સનિદ દુર્વાક્યોને  
સહન કરે છે તે પુરૂષ ક્ષમાથી આ સર્વ ત્રિલોકી નિશ્ચે જીતી લીધી છે.  
ત્રણ લોકમાં એનો કોઈ પ્રત્યર્થી-સામાવાડીયો નથી. હાથમાં શસ્ત્ર ધાર્યા  
વિનાજ એણે ત્રિલોકી જીતી છે ॥૧૮॥ ગુણમય પ્રકૃતિના સંબન્ધથી કદા-  
ચિત્ હૃદયમાં બીજાએ કરેલા અભિદ્રોહના અતિશયથી ક્રોધનો ઉદય  
થાય ખરો પરંતુ તે અઢેલા પણ ક્રોધનો જેમ સર્પ જીર્ણ થએલી ત્વચા-  
કાંચળીને અનાસક્તિથી અનાયાસથી સર્વોંશે ત્યાગ કરી દે છે તેમ જે પુરૂષ  
અનાસક્તિથી અનાયાસથી સર્વોંશે ક્ષમાવડેજ ત્યાગ કરી દે છે તેજ મુનિ-  
આત્મમનનશીલ સાધુ કહ્યો છે ॥૧૯॥ જે પુરૂષ શત સંવત્સરપર્યંત માસે  
માસે ઉત્તમ યજ્ઞ કરે અને જે પુરૂષ તો ક્રોધની ઉપર પણ-દ્રોહી ઉપર પણ  
ક્રોધ કરે નહિ, આ બેમાં ક્રોધ નહિ કરનારો અધિક-શ્રેષ્ઠ છે ॥૨૦॥ જે જન  
શાસ્ત્રથી જ્ઞાન પામીને જો પામર જનની પેઠે અલ્પ નિમિત્તે કે અધિક નિ-  
મિત્તે ક્રોધ કરે તો તેને તે જ્ઞાનથી શું ફળ-લાભ છે ? કાંઈ પણ નહિ. તેનો

ભક્ષીભવતિ તત્સર્વં સ્વસ્ય ક્રોધાગ્નિના સ્વલુ ॥૨૨॥ શમો દમસ્તપો  
 દાનમાર્જવં હ્રીસ્તથા દયા । દ્વારાણિ સત્ત સ્વર્ગસ્ય સાધવોઽન્ન  
 વદન્તિ હિ ॥૨૩॥ ક્રોધસ્તુ નરકસ્યૈવ દ્વારમિત્યુદિતો બુધૈઃ ।  
 અતો દૂરાત્યજન્ત્યેનં શીઘ્રસિદ્ધિમભીપ્સવઃ ॥૨૪॥ ક્રોધમૂલો  
 વિનાશો હિ જનાનામિહ દ્વદ્યતે । તં કથં સાધવો ધીરાઃ સ્વીકુ-  
 ર્યુર્લોકનાશનમ્ ॥૨૫॥ ક્રુદ્ધઃ પાપં નરઃ કુર્યાત્ ક્રુદ્ધો હન્યાદુરુ-  
 નપિ । ક્રુદ્ધઃ પરુષયા વાચા શ્રેષ્ઠાનપ્યવમન્યતે ॥૨૬॥ વાચ્યા-

મૂર્ખથી કશો વિશેષ નથી-મૂર્ખજ છે ॥૨૧॥ સત્પાત્રમાં સુવર્ણ દ્રવ્યાદિકનું  
 દાન દીધું હોય, એકાદશી ઉપવાસ આદિક મત કર્યું હોય, શૌચાદિ નિયમો  
 પાળ્યા હોય, મહા પ્રયાસથી કૃષ્ણ ચાંદ્રાયણાદિ તપ સાધ્યું હોય, ધૈર્યાદિ  
 જે જે સુકૃત કર્યું હોય તે તમામને પોતાનો ક્રોધાગ્નિ સમગ્રપણે લસમસાત  
 કરે છે ॥૨૨॥ શમ, દમ, તપ, દાન, આર્જવ-મન વચન કર્મની એકરૂપતા,  
 અનુચિત આચરણમાં લાજ તથા દયા આ સાત આ લોકમાં સ્વર્ગાદિ  
 લોકની પ્રાપ્તિનાં દ્વાર છે એમ સાધુજનો કહે છે. જે ક્ષમા ન હોય તો આ  
 સર્વનો હાસ થઈ જાય છે. તો આ સાધનોને અનુગ્રહ ( મદદ ) કરનારી  
 ક્ષમા મોક્ષાર્થે પ્રવર્તેલાને અવશ્ય અપેક્ષિત છે ॥૨૩॥ ક્રોધતો નરકપ્રાપ્તિ-  
 નુંજ દ્વાર છે એમ બુધજનો કહે છે. માટેજ તપ યોગ આદિકની જલદી  
 સિદ્ધિ ઇચ્છનારાઓ આ નરકનાજ એક દ્વારભૂત ક્રોધને દૂરથીજ ત્યાગ  
 કરે છે-ક્રોધ કરતા નથી ॥૨૪॥ ક્રોધ કેવળ પરલોકમાં અનર્થ અર્થે થાય  
 છે એમ નહિ કિંતુ આ લોકમાં પણ પ્રાણહાનિપર્યંતના અનર્થને અર્થે  
 થાય છે, એમ હવે કહે છે-આ લોકમાં બહુ પ્રાણિઓનો પ્રણાશ ક્રોધ  
 કારણથી થતો દેખાય છે. આવા બહુજનના વિનાશક ક્રોધને ધીર-ક્રોધના  
 હેતુની ઉપસ્થિતિમાં પણ ચિત્તમાં તેના વિકારે વર્ણત એવા દયાળુ સાધુ  
 પુરૂષો શા માટે સ્વીકાર કરે ? નજ સ્વીકારે ॥૨૫॥ ક્રોધાતુર પુરૂષ પર-  
 પીડારૂપ પાપનેજ કરે. તે પાપ ગુરૂહત્યાપર્યંત પણ કરે. જેઓ પરમા-  
 ત્માને પણ પ્રિયતમ છે અને સમાગમમાત્રથી પણ સર્વના કલ્યાણને કર-  
 નારા છે એવા શ્રેષ્ઠ-સાધુઓની પણ કઠોર વાણીથી અવશા કરે છે ॥૨૬॥



વાચ્યે હિ કુપિતો નૈવ જાનાતિ કર્હિંચિત્ । નાકાર્યમસ્તિ ક્રુદ્ધસ્ય  
નાવાચ્યમપિ કિશ્ચન ॥૨૭॥ ક્રુદ્ધઃ કાર્યં ન જાનાતિ ન મર્યાદાં ચ  
પશ્યતિ । અવાચ્યૈર્દુર્વચોભિશ્ચ ગુરૂન્ ક્રુદ્ધસ્તુદત્યપિ ॥૨૮॥ આ-  
ત્માનમપિ ચ ક્રુદ્ધઃ પ્રેષયેદ્યમસાદનમ્ । ઇત્યાન્દોષાન્વિલોકયૈવ  
ક્રોધસ્ત્યાજ્યો મનીષિભિઃ ॥૨૯॥ ઇચ્છદ્ધિઃ પરમં શ્રેયઃ ઇહામુત્ર ચ  
સર્વદા । ધીરૈર્વિવર્જિતં ક્રોધં કથં યુષ્મદ્વિધશ્ચરેત્ ॥૩૦॥ ક્રુધ્યન્તં  
પ્રતિ ન ક્રુધ્યેન્નાત્માનં ચ પરાનપિ । મહતો રક્ષતિ ભયાત્સર્વથા  
પુરુષો ભુવિ ॥૩૧॥ બલીયસે યદિ ક્રુધ્યેદશક્તઃ પુરુષઃ ક્વચિત્ ।  
જહ્યાદેવ સ આત્માનમાત્મના તેન વા હતઃ ॥૩૨॥ આત્મહન્તુર્ન  
વૈ લોકાઃ સન્ત્યમુત્ર શુભાઃ ક્વચિત્ । અશક્તસ્ય તતઃ પુંસો મન્યો-

કોપ પામેલો પુરુષ સ્મૃતિભ્રંશને પામીને ક્યારેય પણ કાર્યાકાર્યને નથી જ  
જાણતો—તેના વિવેકે વિરહિત થાય છે. જે અવાચ્ય અને જે અકાર્ય છે  
તે ક્રોધાકુળની દૃષ્ટિમાં કશું નથી જ આવતું, સર્વ અવાચ્યને વઢે છે અને  
અકાર્યને કરે છે ॥૨૭॥ ક્રોધવશ થએલો પુરુષ ‘આ કાર્ય છે તે આટલું  
કરવું’ એમ કાર્ય અને તેની મર્યાદાને નથી જ જાણતો. અવાચ્ય દુર્વચનો  
વડે ગુરૂઓને પણ ત્રિથા કરે છે ॥૨૮॥ ક્રોધવેગથી આત્માઘાત કે જેનાથી  
નરકપાત થાય તેને માટે પણ પ્રવર્તે છે. ક્રોધમાં રહેલા ધત્યાદિ દુરંત  
દોષોને જેનારા બુદ્ધિશાળી જનોએ ક્રોધનો દૂરથી ત્યાગ કરવો ॥૨૯॥ આ  
લોક પરલોકમાં પરમ શ્રેય ઇચ્છનારા સાધુજનોએ પરહરેલા ક્રોધને  
તમારા જેવો વિચારશીલ સાધુ કેમ કરે ? ક્યારેય પણ ન જ કરે ॥૩૦॥  
જે પુરુષ તો પોતે કોપે રહિત હોધને પોતા ઉપર કોપ કરનારા ઉપર પણ  
કોપ કરતો નથી તો તે પોતાને અને પરને પણ પ્રાણહાનિપર્યંતના  
મહાભય થકી સર્વથા રક્ષા કરે છે. એટલે કોપ નહિ કરવાથી પોતાનું અને  
પારકું પરિરક્ષણ થાય છે ॥૩૧॥ દુર્બળ પુરુષ જે કદાચિત્ બળીયા સાથે  
ક્રોધ કરે તો પોતે જ પોતાના પ્રાણને પરિત્યાગ કરે ( પોતે મોહ પામી કં-  
પાશાદિકવડે દેહને ત્યાગ કરે ) અથવા તે બલિષ્ઠ શસ્ત્રાદિકવડે હણવાથી  
પ્રાણને ત્યાગ કરે ॥૩૨॥ પૂર્વોક્ત પ્રકારે આત્મઘાતી નરને આ લોક કે કોઈ

નિયમનં હિતમ્ ॥૩૩॥ શક્તોઽપિ વિદ્વાનન્યેન ક્લિશ્યમાનો ન  
કુપ્યતિ । યદિ તર્હિ યશો હ્યત્ર પ્રાપ્યામુત્ર સ મોદતે ॥૩૪॥ અ-  
શક્તસ્યેવ શક્તસ્ય ક્રોધત્યાગે મહર્ષયઃ । આત્મનશ્ચ પરસ્યાપિ  
રક્ષણાત્સુકૃતં મહત્ ॥૩૫॥ તસ્માદ્ભલવતાપ્યત્ર નિર્બલેન ચ નિ-  
ત્યદા । પરાપરાધઃ સોઢવ્ય આપત્સ્વપિ વિજાનતા ॥૩૬॥ ક્રુદ્ધસ્ય  
ન જયં ક્વાપિ પ્રશંસન્તીહ સાધવઃ । ક્ષમાવતો જયો નિત્યં સાધો-  
રિતિ સતાં મતમ્ ॥૩૭॥ સદુપદ્રવદોષેણ સ્વતો જીવન્મૃતાય ચ ।  
કઃ ક્રુધ્યેત્ પણ્ડિતો લોકે યતસ્તન્મૃતમારણમ્ ॥૩૮॥ દુષ્ટૈઃ શસ્ત્ર-  
વૈધ્યમાના અપિ યુષ્માદૃશાઃ કથમ્ । તેજસ્વિનો મહાપ્રાજ્ઞાઃ ક્રુધ્યે-

પરલોક શુભ મળતો નથી કિંતુ ઘોર નરકને પામે છે. માટે અશક્ત પુર-  
ષને ક્રોધનું નિયમનજ સર્વદા હિતકર છે ॥૩૩॥ વિદ્વાન્ જન તો સ્વયં  
શક્ત છતાં પણ બીજા જને પીડા પમાડ્યો થકો પણ બે કોપ કરતો નથી  
તો તે પુરુષ આ લોકમાં ઉત્કૃષ્ટ કીર્તિને પામીને પરલોકમાં પણ પ્રમોદ  
પામે છે ॥૩૪॥ હે મુનિઓ ! શક્ત પણ અશક્તની પેઠે બે રોષરહિત રહે  
તો તે પુરુષ પોતાના અને પરનાપણ પરિરક્ષણથી પરમ પુણ્યને પામે છે,  
અશક્તની અપેક્ષાએ શક્તમાં આવો વિશેષ છે ॥૩૫॥ માટે લોકમાં વિવેકી  
બળવાન્ કે નિર્બળ પુરુષે સર્વદા પરાપરાધ આપત્તિમાં પણ સહન કરવો.  
ક્રોધ નિરોધથી આપત્તિને ઉલ્લંઘન કરવી પણ ક્રોધ કરવો નહિ ॥૩૬॥ જે  
ક્રોધથી વિજય પામે છે અને જે ક્ષમાથી વિજય પામે છે તે બંનેમાં  
ક્ષમાથી વિજય પામનારાનેજ સાધુઓ વિજયી માને છે, બીજા-ક્રોધથી  
વિજય પામનારાને તો ખરો વિજયી કહેતા નથી ॥૩૭॥ જે પુરુષ સાધુ-  
ઓના અપરાધરૂપ અતિશય ઉત્કટ અનર્થકર પાપથી પરાભવ પામ્યો છે  
તે તો પોતે જીવે છે પણ મૃતપ્રાયજ છે, એવા ઉપર બે કોઈ પંડિત પ્રતિકોપ  
કરે તો તે મૃતમારણ જેવું નિષ્પ્રયોજન છે ॥૩૮॥ તમારા જેવા મહાપ્રાજ્ઞ-  
હિતાહિત વિવેચનમાં યોગ્ય એવી મહા પ્રજ્ઞાએ સંપન્ન, દીર્ઘદર્શી-ક્રિય-  
માણુ કર્મનું ફળ કાળાંતરમાં અવશ્ય થશે ઇત્યાદિ વિચારશીલ, તેજસ્વી-  
આભ્યતર રિપુઓના વિનાશનું સામર્થ્યરૂપ તેજે સંપન્ન એવા સાધુઓ

યુર્દીર્ઘદર્શિનઃ ॥૩૯॥ યસ્તુ ક્રોધં સમુત્પન્નં પ્રજ્ઞયા પ્રતિબાધતે ।  
તેજસ્વિનં તં વિદ્વાંસો મન્યન્તે દીર્ઘદર્શિનઃ ॥૪૦॥ ક્રોધસ્ત્વપણ્ડિ-  
તૈર્લોકે તેજ इत्यभिधीयते । પરિણામો હિ રજસઃ ક્રોધો જ્ઞેયો  
નૃનાશનઃ ॥૪૧॥ રાજર્ષીણામપિ ક્રોધઃ સ્વધર્મત્વાન્ન વૈ હિતઃ ।  
વરં સ્વધર્મસન્ત્યાગો નતુ ક્રોધસ્ય સઙ્ગહઃ ॥૪૨॥ બલિના તાડિતોઽ-

દુષ્ટોએ શસ્ત્રોવડે વધ કર્યા થકા પણ તેમની ઉપર કેમ ક્રોધ કરે? નજ કરે.  
જળને જેમ ઉણુતા ન ઘટે તેમ તમારા જેવા સાધુઓને ક્રોધ ઘટે નહિ  
॥૩૯॥ જે સાધુજન તો કોઈ નિમિત્તથી પોતામાં પ્રાદુર્ભાવ પામેલા ક્રોધ-  
વેગને પ્રજ્ઞાથી તથા ક્ષમાથી શમાવી દે છે 'તેજ તેજસ્વી' છે એમ દીર્ઘ-  
દર્શી વિદ્વાનો ( વિમર્શકો ) માને છે, શત્રુને પરાલવ કરવાનું જે સામર્થ્ય  
તેજ તેજ છે, શત્રુતો ક્રોધ થકી બીજો કોઈ નહિ-ક્રોધજ શત્રુ છે, ક્રોધ-  
રૂપ શત્રુ પોતાનું આવવું કોઈના પણ લક્ષમાં ન આવે એ રીતેજ એકદમ  
શરીરની અંદરજ ઉત્પન્ન થઈને એકજ ક્ષણમાં અનેક અનર્થો ઉભા કરે  
અને અંતે આત્માને હણે છે ॥૪૦॥ ક્રોધી પુરૂષ વ્યાઘ્રની પેઠે પરને પરા-  
લવ કરે છે એટલામાત્રથી 'જે ક્રોધ છે તે એક પ્રકારનું તેજ છે' એમ  
લોકમાં અપંડિતો કહે છે, તે મૂર્ખજનો ક્રોધથી કોણ પરાલવ પામે છે  
અને કોણ હણાય છે તેને તત્ત્વથી જાણુતા નથી. મનુષ્યનો વિનાશ કરનારો  
ક્રોધ તો રજોગુણનો પરિણામ હોઈને અંતે પોતાના આત્માને નાશ કરનારો  
મહાપાપી છે. એનેજ મુખ્ય વૈરી જાણો 'કામ ઇષ ક્રોધ ઇષ રજોગુણસ-  
મુદ્ગવઃ । મહાશનો મહાપાપ્મા વિષ્ણેનમિહ વૈરિણમ્' એમ ગીતામાં કહ્યું  
છે ॥૪૧॥ જે વિશ્વામિત્રાદિ રાજર્ષિઓ હતા, તેમને બીજાઓએ પરાલવ  
કરતાં ક્ષાત્રપ્રકૃતિને લીધે રોષ ઉત્પન્ન થાય, તથાપિ તેમને તે હિતકારક  
નથી. તે કેવળ રાજાઓ નહિ પણ રાજર્ષિઓ હતા. તો રોષ થવો તેતો  
ઋષિસ્વભાવને વિરૂદ્ધ ગણાય ( ઋષિને રોષ ન હોવો જોઈએ ) ઋષિસ્વ-  
ભાવ આગંતુક છે, તેની અપેક્ષાએ ક્ષાત્રપ્રકૃતિ અધિક છે, એમ જો ગણુ-  
વામાં આવે તો પણ પોતાની ક્ષાત્રપ્રકૃતિને નિયત-દ્વારુ થતા ક્રોધનો  
ત્યાગ કરવો એજ હિતકારક છે પણ તેનો સંગ્રહ કરવો હિતકારક નથી

શક્તો જયેત્ ક્રોધં યથા તથા । શક્તો નિત્યં જિતક્રોધો યો  
 ભવેત્સ સદા સુખી ॥૪૩॥ ક્ષમા ધર્મઃ ક્ષમા યજ્ઞઃ ક્ષમા વેદઃ  
 ક્ષમા શ્રુતમ્ । ક્ષમાહીનેન યત્પુણ્યં ક્રિયતે તન્નિરર્થકમ્ ॥૪૪॥  
 અતિક્રમ્ય ક્રતુમતાં લોકાન્વૈ ક્ષમિણો નરાઃ । તત્ ઋધ્વં દિવ્ય-  
 લોકાન્ પ્રાપ્નુવન્તિ ન સંશયઃ ॥૪૫॥ ક્ષમા તેજસ્વિનાં તેજઃ ક્ષમા  
 બ્રહ્મ તપસ્વિનામ્ । ક્ષમા સત્યં સત્યવતાં ક્ષમા શૌચં ક્ષમા શમઃ  
 ॥૪૬॥ ક્ષન્તવ્યમેવ સતતં પુરુષેણ વિજાનતા । યદા હિ ક્ષમતે  
 સર્વં બ્રહ્મ સમ્પદ્યતે તદા ॥૪૭॥ ક્ષમાવતામયં લોકઃ પરશ્ચૈવ  
 ક્ષમાવતામ્ । સન્માનોઽસ્તીહ તેષાં હિ પરત્ર ચ શુભા ગતિઃ ॥૪૮॥

॥૪૨॥ બળવાન પુરૂષે તાડન કરેલો દુર્બળ પુરૂષ ઉત્પન્ન થએલા પણ  
 ક્રોધને જેમ સહન કરે તેમ જે શક્ત જન પણ ક્રોધને નિત્ય સહન કરે  
 તે જીતક્રોધ પુરૂષ સદા સુખી રહે છે ॥૪૩॥ એરીતે ક્રોધમાં રહેલા દોષો  
 કહીને હવે ક્રોધજનના ઉપાયોમાં મુખ્ય હેતુભૂત ક્ષમાની પ્રશંસા કરે છે—  
 વેદો શાસ્ત્રો યજ્ઞો અને તેમાં કહેલા ધર્મો, આ સર્વે ક્ષમાજ છે (એક ક્ષમા-  
 થીજ વેદાધ્યયન અધ્યાપન, યજ્ઞાદિ આચરણના ફળની સંપત્તિ મળે છે)  
 ક્ષમાહીને કરેલું સમગ્ર સત્કર્મ નિષ્ફળ થાય છે. (આ ક્ષમાની સ્તુતિ છે)  
 ॥૪૪॥ ક્ષમાશીલ પુરૂષો યજ્ઞકર્તાઓને પામવાના સ્વર્ગાદિ લોકોને ઉલ્લંઘન  
 કરીને ( નીચે કરીને ) તેનાથી ઉપર આનંદમય અનુત્તમ લોકોને પામે છે  
 એમાં સંશય નથી, માટે ક્ષમાશીલ થાય ॥૪૫॥ જે તેજસ્વિઓનું તેજ છે,  
 જે તપસ્વિઓનું તપ છે, જે સત્યવાદિઓનું સત્ય છે, જે શૌચનિષ્ઠોનું શૌચ  
 છે, જે શમનિષ્ઠોનો શમ છે, તે સર્વ ક્ષમાજ છે. એટલે તેજ આદિક ગુણો  
 ક્ષમાવાળાનેજ તે તે ફળને આપનારા થાય છે ॥૪૬॥ શ્રેય સિદ્ધ કરવાના  
 ઉપાયને અને હિતાહિતના ભેદને જાણતા પુરૂષે નિરંતર ( બહુ પ્રબળ ક્રોધ-  
 નિમિત્ત હોય તો પણ ) ક્ષમાજ રાખવી. જ્યારે આ રીતે ક્ષમાસંપન્ન થાય  
 ત્યારે આ બ્રહ્મસાધર્મ્યને પામે છે ॥૪૭॥ આ લોક અને પરલોક ક્ષમાવા-  
 ળાને સુગમ છે. આ લોક પરલોકમાં ઉત્તમ સન્માન ક્ષમાવડેજ મળે છે.  
 આ લોક પરલોકમાં શુભ-ઉત્તરોત્તર શુભકારી ગતિપણ ક્ષમાથીજ મળે છે

પ્રશંસન્તિ ક્ષમાં નિત્યં જગતામીશ્વરા અપિ । વૈકુણ્ઠનાથો બ્રહ્મા  
ચ શઙ્કરશ્ચાતિવીર્યવાન્ ॥૪૯॥ મમાપિ સર્વદા પ્રેષ્ટા ક્ષમૈવ મુનયઃ !  
કિલ । તસ્માન્મદીયૈર્યુગ્માભિઃ ક્ષમા ધાર્યા સદા ભુવિ ॥૫૦॥  
ક્ષમાવન્તઃ સાધુશીલા બોધયન્તો નિજાશ્રિતાન્ । કૃષ્ણભક્તિં  
સસ્વધર્માં યૂયં ચરત ભૂતલે ॥૫૧॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઇત્યાજ્ઞતા ભગ-  
વતા તદિજ્ઞિતવિદો દ્વિજાઃ । આજ્ઞાં ગૃહીત્વા શિરસા પ્રોચુઃ પ્રાજ્ઞ-  
લયશ્ચ તમ્ ॥૫૨॥ એવમેવાચરિષ્યામો વયં નારાયણ ! પ્રભો ! ।  
ન ભવિષ્યતિ સાધુત્વે દૂષણં નસ્ત્વદોજસઃ ॥૫૩॥ મનસા વચસા  
વપુષા ચ હરે ! ભવતઃ સ્મ વયં ભવતઃ સ્મ વયમ્ । ત્વદ્દત્તે ન પરા

॥૪૮॥ બ્રહ્મા વિષ્ણુ અને શિવ આ ત્રણ જગતના નિયંતાઓ પણ સર્વદા  
ક્ષમાનીજ સમસ્ત શ્રેયના સાધનપણે પ્રશંસા કરે છે ॥૪૯॥ હે મુનિઓ !  
સર્વ ઈશ્વરોના ઈશ્વર, આ લોકમાં લોકાનુગ્રહ માટે સ્વેચ્છાથી અવતરેલા  
એવા મને પણ આ ક્ષમાજ સર્વદા પ્રિયતમ છે. માટે મારા આશ્રિત તમારે  
સદા ક્ષમૈકનિષ્ઠ થવું ॥૫૦॥ તમો સાધુગુણસંપત્તિ અને ક્ષમાએ યુક્ત થઈ  
ભૂતળમાં સ્વધર્મે સહિત કૃષ્ણભક્તિનો નિજાશ્રિતોને ઉપદેશ આપતા થકા  
મારી આજ્ઞાથી વિચરો. કેટલાક કેવળ ભક્તિનો કે કેવળ ધર્મનો ઉપદેશ  
કરેછે પણ એકલા ધર્મ કે ભક્તિથી મોક્ષસિદ્ધિ ન થાય, તેમાં ‘અન્ધં  
તમઃ પ્રવિશન્તિ ચેડવિદ્યામુપાસતે । તતો ભૂય દ્વ વ તે તમો ય ડ વિદ્યાયાં  
રતાઃ’ એવી શ્રુતિ છે ॥૫૧॥

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! ભગવાને આ પ્રકારે આજ્ઞા આપેલા,  
તેમના હૃદય અભિપ્રાયને જાણનારા તે આ મુનિઓ તેમની આજ્ઞાને માથે  
ચઢાવીને, બે હાથ જોડીને શ્રીહરિને કહેવા લાગ્યા કે—હે પ્રભો ! નારા-  
યણ ! અમે સર્વે મુનિઓ આપની આજ્ઞાને અનુસારેજ કરીશું. અમોને  
સાધુતામાં દૂષણપ્રસંગ આપના પ્રતાપથી નહિજ આવે ॥૫૨-૫૩॥ હે હરે !  
અમે સર્વે મન વચન અને દેહથી આપનેજ આધીન છીએ આપનેજ આ-  
ધીન છીએ ( દૃઢતા માટે દ્વિજ્ઞિત છે ) આપના વિના અમારે બીજી કોઈ  
પણ ગતિ-પ્રાપ્ત્ય કે પ્રાપ્ત્યનું સાધન નથી. આપની આજ્ઞાથી અહીંથી નિક-

ગતિરસ્તિ હિ નસ્તવ દર્શનમસ્તુ પુનસ્ત્વરિતમ્ ॥૫૪॥ સુવ્રત ઉવાચ—  
 इति सम्प्रार्थ्य ते सर्वे तं प्रणम्य च यूथशः । जग्मुर्नैकान् जन-  
 पदान् दिक्ष्वष्टस्वपि भूमिप ! ॥५५॥ चक्रुश्च भगवद्वार्तास्तत्र तत्र  
 च ते गताः । धर्मद्विषोऽपि याः श्रुत्वा सत्या एवेति मेनिरे  
 ॥५६॥ यथार्थवादिनः सुज्ञाञ्छास्त्रज्ञा बहवोऽपि तान् । न जेतु-  
 मीक्षिरे वादैर्जिग्युः सद्यश्च ते तु तान् ॥५७॥ तद्वार्ताश्रवणादापु-  
 राश्चर्यमखिला जनाः । मुमुक्षवस्तु तांस्तत्र शरणं दृढनिश्चयाः  
 ॥५८॥ कृष्णस्य भक्तिं तेभ्यस्ते हरिनाम्न उपादिशन् । धर्मान्वयस्य

ળતા, આપના વિશ્લેષને નહિ સહન કરી શકતા એવા અમોને આપનો  
 સમાગમ ફરીથી જલદી થાય એવી કૃપા કરો ॥૫૪॥ સુવ્રતઋષિ કહે છે—  
 હે ભૂમિપ ! તે સર્વે મુનિઓ આ પ્રકારે પ્રાર્થના કરી શ્રીહરિને પ્રણામ કરી  
 તેમની આજ્ઞા મસ્તકે ચઢાવી, જુદાં જુદાં મંડળો આંધી, દિશાઓ વિદિશાઓ  
 આકેયમાં પણ બહુવિધ દેશો પ્રત્યે ગયા ॥૫૫॥ શ્રીહરિની આજ્ઞાથી દેશાંત-  
 રમાં ગએલા તે મુનિઓ તે તે દેશોમાં લોકોના ઉજ્જવળ માટે અવતરેલા  
 સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની દિવ્ય વાર્તાઓ ઉત્સાહથી કરવા લાગ્યા. અત્યા-  
 શ્ચર્ય તે વાર્તાને સાંભળીને તેના શ્રવણથી જ જેનાં પાપ ટળી ગયાં છે એવા  
 ધર્મદ્રેષિઓ પણ ધર્મમાં રૂચિવાળા થઈ તે ભગવાનના ચરિત્રમાં આસ્તિ-  
 ક્તાએ યુક્ત થઈ તે વાર્તાઓને ‘સત્યજ છે’ એમ માનવા લાગ્યા ॥૫૬॥  
 ભગવાનના સમાશ્રયબળથી તત્ત્વનું યથાર્થ વિજ્ઞાન જેમને થએલું છે એવા  
 સત્યેકવાદી તે સાધુઓને શાસ્ત્રજ્ઞાનમાત્રથી પંડિત મનાતા બહુ એવા પણ  
 વાદિઓ વાદવડે જીતવા સમર્થ થયા નહિ. કિંતુ તે સાધુઓએ જ તેમને  
 અવિલંબથી જીતી લીધા ॥૫૭॥ સાધુઓએ કરેલા ભગવાનના દિવ્ય ચરિ-  
 ત્રોપદેશોને સાંભળીને સર્વે જનો આશ્ચર્ય પામી ગયા. તેમાં જે મુમુક્ષુઓ  
 હતા તે તો તે ભગવદ્વાર્તાઓમાં સત્યપણાનો દૃઢ નિશ્ચય કરીને મુનિઓના  
 શરણને પામ્યા ॥૫૮॥ તે શરણાગત મુમુક્ષુજનોને મુનિઓએ શ્રીહરિ-  
 કૃષ્ણની ભક્તિના પ્રકારનો ઉપદેશ કર્યો અને જ્ઞાનાદિ પરિવારે સહિત એવા  
 ધર્મની ગ્રાહ્યતાનો તથા દંભાદિ પરિવારે સહિત એવા અધર્મની ત્યાજ્યતાનો



ચાદાનં ત્યાગં ચાધર્મસન્તતેઃ ॥૫૯॥ ત્યક્ત્વા સ્વસ્વમતાન્યેવ  
ગુરુંશ્ચ ભુવિ માનવાઃ । તાનાશ્રિત્ય હરિં મેજુસ્તત્ર તત્ર સહસ્રશઃ  
॥૬૦॥ મિલિત્વા યૂથશો લોકાસ્તત્ર તત્ર પુરે પુરે । ગ્રામે ગ્રામે ચ  
રાજેન્દ્ર ! વાર્તાસ્તસ્યૈવ ચક્રિરે ॥૬૧॥ મુનીન્પ્રપદ્ય યે મેજુર્હરિં  
તેષાં સહસ્રશઃ । નરાઃ પ્રપેદિરે સદ્યઃ સમાધિમપિ ભૂપતે ! ॥૬૨॥  
ગોલોકાદીનિ ધામાનિ સમાધૌ તે વ્યચક્ષત । તત્ર કૃષ્ણસ્ય  
રૂપાણિ સહૈશ્વર્યાદિમિસ્તથા ॥૬૩॥ અન્તકાલે હરેસ્તસ્ય ભક્તાન્  
નૂન્ યોષિતસ્તથા । તત્પાર્ષદા એવ નિન્યુર્વિમાનૈઃ કૃષ્ણધામ હિ  
॥૬૪॥ ભક્તા અભક્તા અપ્યેતદાશ્ચર્યં હિ ક્વચિત્ક્વચિત્ । પ્રત્યક્ષમેવ  
દદશુર્મિયમાણે તદાશ્રિતે ॥૬૫॥ એવં હિ કૃષ્ણો ભગવાન્ દયાલુ-

ઉપદેશ આપ્યો ॥૫૯॥ એરીતે મુનિઓએ ઉપદેશ કરેલા, પૃથ્વીઉપર તે  
તે દેશમાં રહેલા અનેક મનુષ્યો પોતપોતાના અલિમત મતાભાસો અને  
તેના ઉપદેશક ગુરુઓનો ત્યાગ કરી મુનિનો આશ્રય કરીને તેઓ શ્રીહરિને  
લગવા લાગ્યા ॥૬૦॥ હે રાજેન્દ્ર ! તે તે મુનિઓએ ઉપદેશ કરેલા તે તે  
જનો તે તે પુરપુરમાં તથા ગામગામમાં સંઘથી લેગા થઈ તેજ લગવાનની  
દિવ્ય વાર્તાઓ કરવા લાગ્યા ॥૬૧॥ હે ભૂપતે ! જેમણે લગવાનના સાક્ષાત્  
સમાશ્રયવાળા મુનીન્દ્રોના ચરણનો સમાશ્રય કર્યો તે નરોપણુ તેમના પ્રસા-  
દથીજ સમાધિસંપત્તિને પણ તત્ક્ષણજ પામ્યા ॥૬૨॥ તે સમાધિસંપત્તિથી  
ગોલોકાદિ ધામો અને તેમાં લગવાન શ્રીકૃષ્ણનાં દિવ્ય રૂપો તથા ઐશ્વર્યા-  
દિક સાક્ષાત્ કરીને, થએલા સાક્ષાત્કારને અનુસારે બીજા જનોને નિવેદન  
પણુ કરતા હતા ॥૬૩॥ મુનિઓના ચરણનો સમાશ્રય કરી શ્રીહરિની એકાં-  
તિક લક્ષિ કરનારા નરો તથા નારીઓને દેહાંતકાળ પ્રાપ્ત થતાં તેમને સ્ત્રી-  
પુરૂષના લિંગલેદના નિયમ વિના અને વિપ્રાદિ વર્ણલેદના નિયમ વિના તે  
શ્રીહરિના પાર્ષદોજ પોતે દિવ્ય વિમાનોમાં બેસારીને ધામ પ્રત્યે લઈ જતા  
હતા ॥૬૪॥ શ્રીહરિના સમાશ્રિત જનને અંતકાળે લગવાનના ધામ પ્રત્યે  
લઈ જવારૂપ આ આશ્ચર્યને લક્ષ્મી અને બીજા અલક્ષ્મી પણ ક્યારેક ક્યારેક  
પ્રત્યક્ષપણેજ લાળતા હતા ॥૬૫॥ હે રાજન્ ! માનુષ્યનાશ્વને ધારણ કરી

ર્વિનાપિ સાક્ષાન્નિજદર્શનં સઃ । પ્રતાપમાત્મીયમદીદશન્નમાનુ-  
વ્યનાટ્યં દધદૂર્જિતશ્રીઃ ॥૬૬॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे  
धर्मशास्त्रे द्वितीयप्रकरणे क्रोधनियमनोपदेशनामा त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥૩૩॥

સુમત ઉવાચ—પ્રતાપો વ્યાનશે તસ્ય પ્રભોર્દિશ્વ દશસ્વપિ । દૈવા  
જીવા મુમુદિરે તેન ચુશ્ચુમુરાસુરાઃ ॥૧॥ દૈત્યાંશા ગુરવો યે તે  
નિજશિષ્યાંસ્તદાશ્રયમ્ । કુર્વાણાન્વીક્ષ્ય નો તસ્ય પ્રતાપં સોદુમી-  
શિરે ॥૨॥ દ્વિપતસ્તં ચ તે રાજો દૈતેયાંશસમુદ્ભવાન્ । મિલિત્વા  
સહ તૈઃ સર્વેઽદુશ્વક્ષન્ હરયે નૃપ ! ॥૩॥ તત્ર કેચિન્મહાવીરાન્કા-

રહેલા, અતિશય પ્રતાપલક્ષ્મીએ પરિપૂર્ણ, પરમ દયાળુ શ્રીહરિકૃષ્ણ લગ-  
વાને આ પ્રકારે પોતાના પ્રત્યક્ષ દર્શન વિનાપણુ પોતાનો અસાધારણ અલૌ-  
કિક પ્રતાપ અનેક મનુષ્યોને પ્રદર્શાવ્યો હતો ॥૬૬॥ ઇતિ શ્રીસત્સન્નિજીવને  
...દ્વિતીયપ્રકરણે ક્રોધનિયમનોપદેશનામા ત્રયસ્ત્રિંશોઽધ્યાયઃ ૩૩

### અધ્યાય ૩૪ મો.

સુમતઃપિ કહેછે—હે રાજન્ ! સહસ્ર કિરણોવાળા સૂર્યનો પ્રતાપ  
જેમ કિરણોએ કરીને વ્યાપે છે તેમ પ્રભુ શ્રીહરિનો ઐશ્વર્યાદિરૂપ પ્રતાપ  
તે સાધુઓએ કરીને યોગરદમ દશેય દિશામાં પૂર્વોક્ત પ્રકારે વ્યાપી ગયો.  
તે વ્યાપેલા મહાપ્રતાપથી દૈવી સંપત્તિને પામેલા પુરૂષો પ્રમોદને પામ્યા  
અને આસુરી સંપત્તિને પામેલા તો તે પ્રતાપ નહિ સહન થવાથી અધિક  
ખેદ પામ્યા ॥૧॥ દેશદેશમાં જે આસુરાંશ આચાર્યપદધારી હતા તેઓ  
પોતાના શિષ્યોને મુનિજનોએ કરેલા સદુપદેશથી પોતાનો પરિત્યાગ કરી  
તે લગવાન શ્રીહરિનો સમાશ્રય કરતા જોઈને શ્રીહરિનું તે ઐશ્વર્ય સહન  
કરવા સમર્થ થયા નહિ ॥૨॥ હે નૃપ ! તે આચાર્યાભાસો આસુરાંશના  
આવેશથી પોતાને સદૃશ અને પ્રકૃતિથી લગવાન સાથે જેમને દ્વેષભાવ દૃઢ  
બંધાયો છે એવા નૃપાભાસોને મળી વિચાર કરી તેમની સાથે તે લગવાન  
શ્રીહરિનો દ્રોહ કરવા ઇચ્છ્યા ॥૩॥ તેમણે કરેલા દ્રોહનો પ્રકાર કહે છે—

૧ આ અધ્યાયમાં અનેક આસુરાંશ ગુરુરાજઓએ સાધુઓને કરેલી ખીડા  
અને ખીડા પામેલા સાધુઓની શ્રીહરિએ કરેલી સાંત્વના વર્ણવી છે.

લીભૈરવસંશ્રિતાન્ । તં હન્તું પ્રૈષયન્નુગ્રાન્ બુભુક્ષૂન્કષ્ટસાધિતાન્  
 ॥૪॥ હરેસ્તે ત્વીક્ષ્ણાદેવ દહ્યમાના ઇતસ્તતઃ । ક્રોશન્તશ્ચ ભ્રમ-  
 ન્તશ્ચ તાનેવૈત્યાઽઽર્દયન્ ભૃશમ્ ॥૫॥ સંદ્રેષં ધારયિત્વૈકે તદન્તિ-  
 કમુપેત્ય ચ । પ્રચ્છન્નં પ્રાક્ષિપન્તસિન્ માષમુષ્ટીન્ સુમન્ત્રિતાન્  
 ॥૬॥ કેચિદ્વિષપ્રયોગાંશ્ચ તસિન્શ્ચક્રુઃ સુદુઃસહાન્ । પ્રલોભ્ય સ્ત્રીઃ  
 કાર્મણાનિ તાભિઃ કેચિદકારયન્ ॥૭॥ ઇત્યાદૈર્મારણોપાયૈર્હરિ-  
 સ્ત્વાપ ન વિક્રિયામ્ । તત્કારિણસ્તુ સમ્પ્રાપુર્મહારોગાન્ સ્વપા-

તેમાં શ્રીહરિના અલિચારમાં પ્રવર્તેલા કેટલાક અસુરાંશ ગુરૂ રાજાઓએ  
 તેમને હણવા માટે જપોપવાસાદિરૂપ મહાપ્રયાસથી પોતાને વશ કરેલા,  
 જે ક્રોધને દેખે તેને લક્ષણ કરી જવાના સ્વભાવવાળા, મહાવિકરાળ, કાલિ-  
 કાના અને ભૈરવના અનુચર એવા મહાવીરો (ક્ષુદ્ર દેવો) મંત્રસિદ્ધિબળથી  
 મોકલ્યા ॥૪॥ તેમણે મોકલેલા તે ક્ષુદ્ર મહાવીરો તો ધણીએ પ્રેરેલા પિંડો-  
 પણવી શ્વાનોજ જેમ એમ શ્રીહરિ સન્મુખ એકદમ દોડી આવ્યા. પણ  
 શ્રીહરિના જેવામાત્રથીજ અંગમાં અતિશય બળતા અને અહીં તહીં ભમતા  
 આક્રોશ કરતા થકા ફરી પાછા આવીને તે પ્રેરનારાનેજ અત્યંત પીડવા  
 મંડ્યા. એમનો એજ સ્વભાવ છે, શો ? તો ક્રોધવેગથી અન્ધ બનેલાઓ  
 પાછા પડતાં પોતાના આશ્રયોનેજ પીડા કરે ॥૫॥ કેટલાક અસુર ગુરૂરાજા-  
 ઓએ અંતરમાં તો ગુપ્તપણે અતિદ્રેષ વર્તે છે પણ ઉપરથી સૌમ્ય આકાર-  
 વાળા થઈ, શ્રીહરિની સમીપે જઈ, કાળીભૈરવાદિકના મંત્રોથી અભિમંત્રેલા  
 માષમુષ્ટિઓ ( અડદથી ભરેલી મુઠીયો ) શ્રીહરિ ઉપર છાનીરીતે ફેંકી  
 ॥૬॥ કેટલાક દૈત્યાંશ ગુરૂ નૃપોએ દુરંત દુઃસહ વિષપ્રયોગો ( પાનખીડી  
 પયઆદિકમાં ) શ્રીહરિવિષે કર્યા. કેટલાકે તો મારણના ઉપાયોને જાણ-  
 નારી ક્રોધ સ્ત્રિયોને ધનાદિકથી પ્રલોભ પમાડી તેનીપાસે મંત્રતંત્રના પ્રયોગ-  
 રૂપ કાર્મણ ( કામણ દુમણ ) કરાવ્યાં ॥૭॥ એરીતે કરેલા અને કરાવેલા  
 મારણોપાયથી આ શ્રીહરિ ભગવાન તો લેશપણ વિક્રિયાને નજ પામ્યા.  
 અલિચાર કરનારા અસુર ગુરૂનૃપોતો જેમ મૃત્તિપડ પાષાણમાં પછાડવાથી  
 વિશીર્ણ થઈ જાય એમ પોતાના પાતકથી મહારોગોને પામીને વિનાશ પામી

તકૈઃ ॥૮॥ વંશોચ્છેદશ્ચ કેષાશ્ચિદાઢ્યાનાં ચ ધનક્ષયઃ । આસી-  
ત્તદ્રોહિણાં રાજ્ઞાં રાજ્યભ્રંશશ્ચ મિશ્રુતા ॥૯॥ હરેરધ્વાનમાવદ્ય  
વ્રજતઃ કાપિ કેચન । મિલિત્વા યૂથશસ્ત્રસ્થુસ્તં હન્તું ચોદ્યતા-  
યુધાઃ ॥૧૦॥ માયયા મોહિતાસ્તેઽપિ હરેરદ્રુતકર્મણઃ । પશ્ય-  
ન્તોઽપિ ન તં શેકુર્હન્તું ગચ્છન્તમગ્રતઃ ॥૧૧॥ યથાશક્તિ યથા-  
બુદ્ધિ યથાવિત્તં યથાસુહૃત્ । એવં તન્મારણોપાયાંશ્ચક્રુઃ સર્વેઽપિ  
દુર્જનાઃ ॥૧૨॥ તથાપ્યજેયં દેવેશૌરપિ તં તે કથશ્ચન । પરાભાવ-  
યિતું રાજન્ન શેકુર્ભૂરિતેજસમ્ ॥૧૩॥ સાક્ષાદ્દરેર્યદા દ્રોહં કર્તુ  
શેકુર્ન તે ક્વચિત્ । તદા તસ્યાનન્યભક્તાન્ રુરુજુસ્તાનિતસ્તતઃ

ગયા ॥૮॥ તેમાં કેટલાંકના વંશનો વિચ્છેદ એકદમ થઈ ગયો. કેટલાક  
ધનાઢ્યોના ધનનો ધ્વંસ થઈ ગયો. રાજાઓના રાજ્યનો ક્ષય થઈ ગયો.  
કેવળ રાજ્ય થકી ભ્રષ્ટ થયા એટલુંજ નહિ કિંતુ જે નગરવિષે રાજમાર્ગમાં  
ગજરાજ ઉપર એસીને પ્રજાઓએ પ્રસ્તુતિ કર્યા થકા સ્વયં સ્તબ્ધપણે  
વિચરતા હતા, એના એજ નગરવિષે રથ્યા-સાંકડા માર્ગમાં (ગદ્દીઓમાં)  
અન્નદાતાઓને સ્વયં સ્તુતિ કરતા, અતિદીન, લિક્ષાર્થી, પગપાળા રખડ-  
નારા થઈ ગયા ॥૯॥ કેટલાકતો શ્રીહરિને હણવા માટે એક ગામથકી  
બીજા ગામપ્રત્યે જતા તેમને જવાના માર્ગને આંતરીને ખડ્ગાદિ આયુધો  
હાથમાં ઉગામીને બધા ભેગા મળીને બેસતા હતા ॥૧૦॥ તે આ અસુરાંશો  
માર્ગમાં પોતા આગળ થઈને જતા શ્રીહરિની પાછળ જતા થકા પણ  
અહંભુત તેમની દિવ્ય માયાથી મોહિત થતાં કેવળ બેધજ રહ્યા પણ તે  
શ્રીહરિને હણવા માટે નજ સમર્થ થયા ॥૧૧॥ હે રાજન્ ! સર્વ કોઈ દુર્જ-  
નોએ યથાશક્તિ યથાબુદ્ધિ યથાધન યથામિત્ર પૂર્વોક્ત પ્રકારે શ્રીહરિને  
મારવાના અગણિત ઉપાયો કર્યા તથાપિ એકપણ તે દેવેશોએ પણ દુર્જય,  
નિરવધિ તેજસ્વી એવા શ્રીહરિને કોઈ પણ પ્રકારે પરાભવ કરવા સમર્થ  
થયો નહિ ॥૧૨-૧૩॥ એ રીતે બહુ બહુ પ્રયત્નો કરતાં પણ જ્યારે સાક્ષાત્  
ભગવાનના દ્રોહમાં નિષ્ફળ થયા ત્યારે પ્રવૃદ્ધિ પામેલા દ્વેષથી અંગમાં અતિ-  
શય દાઝતાં તેમના એકાંતિક ભક્ત સાધુઓને અહીં તહીં પીડવામાં પ્રવ-

॥૧૪॥ ચરન્તઃ પુણ્યતીર્થાનિ મુનયો યત્ર યત્ર તે । જગ્મુસ્તત્તદેશ-  
નૃપા ગુરવશ્ચાર્દયન્ હિ તાન્ ॥૧૫॥ શ્રીકૃષ્ણસ્ય પ્રતિકૃતીઃ ક્વચિ-  
દાચ્છિદ્ય કેચન । દુર્ધિયઃ સ્વપ્નયન્તિ સ્મ ભક્ત્વા સિંહાસનાનિ  
ચ ॥૧૬॥ કળ્પેભ્યસ્તુલસીમાલાસ્તોટયન્તિ સ્મ કેચન । પ્રામૃજન્-  
ધ્વપુણ્ડ્રાણિ લલાટેભ્યશ્ચ કેચન ॥૧૭॥ જહુર્વાસઃપુસ્તકાદિ વમ-  
જુશ્ચ કમળંડલૂન્ । અભક્ષ્યં મત્સ્યમાંસાદિ કેચિદ્દૈક્ષ્યે ચ ચિક્ષિપુઃ  
॥૧૮॥ અસ્પૃશ્યરુયાદિસંસ્પર્શં દુષ્ટાઃ કેચિદ્દર્શીકરન્ । અભાષયંશ્ચ  
નારીભિરવદાંસ્તાંસ્ત્વતાડયન્ ॥૧૯॥ અસ્ફાટયન્ ગુહ્યપટાન્  
મૈક્ષે ધૂલિં ચ ચિક્ષિપુઃ । કેચિત્તુ પાકપાત્રાણિ વમજુરતિકોપતઃ  
॥૨૦॥ અપશબ્દાન્ બ્રુવન્તશ્ચ તાન્ વૃથા કેડપ્યતાડયન્ । તદુત્ક-

ર્થા ॥૧૪॥ તે તે પુણ્યતીર્થોમાં વિચરતા, તીર્થોને તીર્થરૂપ કરતા, તે તે મુ-  
નિઓને તે તે દેશમાં રહેલા તે તે નૃપાલાસો અને આચાર્યાલાસો બહુ પ્રકારે  
પીડવા મંડ્યા ॥૧૫॥ તેમણે કરેલી પીડાનો પ્રકાર કહે છે—દુષ્ટ બુદ્ધિના  
કેટલાકે શ્રીકૃષ્ણની પૂજામાં પ્રવર્તેલા તે મુનિઓની કૃષ્ણપ્રતિમાઓ બળાત્  
બેંચી લધને ખંડિત અવયવવાળી કરી દીધી અને સિંહાસનો લાગી નાંખ્યાં.  
કોઈ કે તો તુલસીમાળા કંઠમાંથી બેંચીને તોડી નાંખી. કોઈકે મુનિ-  
ઓના લલાટમાંથી ઉર્ધ્વપુંડ્ર તિલકો ભુશી નાંખ્યાં. કોઈકે વસ્ત્ર પુસ્તકાદિ  
હરી લીધું. કોઈકે મુનિઓનાં કમંડળાં લાગી નાંખ્યાં. કોઈકે લિક્ષામાં મળેલા  
અન્નમાં માંસાદિ અલક્ષ્ય વસ્તુ નાંખ્યું. કોઈદુષ્ટોએ સ્ત્રીસ્પર્શને નહિ કરતા  
મુનિઓને માર્ગમાં રોકીને બળાત્કારથી સ્ત્રીસ્પર્શ કરાવ્યો. સ્ત્રીઓ સાથે  
સંભાષણ નહિ કરતા આ મુનિઓને માર્ગમાં રોકવું વિગેરેવડે સ્ત્રીસંભાષણ  
બળાત્ કરાવ્યું. સ્ત્રીઓ સાથે બળાત્ બોલાવતાં પણ જો ન બોલે તો લાકડી  
આદિકથી તાડનમાં પ્રવૃત્તિ કરી હતી. કોઈકે તો મુનિઓનાં કૌપીનો કોપથી  
ફાટી નાંખી. કોઈકે લિક્ષાપ્રાપ્ત અન્નમાં ધૂળ નાંખી. કોઈકે એમનાં પાક-  
પાત્રો લાગી નાંખ્યાં. કોઈ અસુરાંશ ગુરુ નૃપો નિમિત્ત વિના અપશબ્દો  
બોલતા થકા મુનિઓને તાડન કરવા મંડ્યા. એ રીતે મુનિઓનું મહત્ત્વ નહિ  
સહન કરી શકતા તે આસુરાંશો મુનિઓને બહુ પ્રકારે તિરસ્કાર કરવા

ર્ષાસહા इत्थं तेऽपचक्रुरनेकधा ॥२१॥ तत्र तत्रान्नसत्रेषु हरिणा  
स्थापितानपि । साधून्सन्ताड्य निष्कास्य बभञ्जुस्तानि केचन  
॥२२॥ मुनयस्ते तु तत्सर्वं सेहिरे क्षमिणोऽर्दनम् । शुकर्षभार्षभ-  
निभा जितक्रोधा जितेन्द्रियाः ॥२३॥ दुष्टैर्निष्कास्यमानास्ते  
दिग्भ्योऽष्टभ्य इतस्ततः । नारायणमुनेः पार्श्वमाययुर्यथशस्ततः  
॥२४॥ तानागतान् स भगवान्मानयित्वा यथोचितम् । तेषां वृ-  
त्तान्तमप्राक्षीत्ततस्ते सर्वमूचिरे ॥२५॥ नीलकण्ठः स तच्छ्रुत्वा  
प्राह तान्सर्ववित्प्रभुः । आगतः क्षयकालो हि तेषां युष्मदतिक्र-  
मात् ॥२६॥ यदा निरपराधानां साधूनां कोऽप्यतिक्रमम् । कुर्या-

મંડ્યા. કોઈ અસુરોએ તે તે દેશોમાં અન્નસત્રોમાં ધર્મરક્ષણ માટે  
ભગવાને મુકેલા એવા પણ તે મુનિઓને મારીને હઠાત્ કાઢી મુકીને તે  
અન્નસત્રો તોડી નાંખ્યાં. એરીતે ભગવાનનો ઉત્કર્ષ નહિ સહન કરી શકતા  
તે આ આસુરાંશો અનેક પ્રકારે સાધુઓને દુઃખ દેવા લાગ્યા ॥૧૬-૨૨॥  
આ સંતોતો જીતેન્દ્રિય-અર્થારામ નહિ કિંતુ આત્મારામ, માટેજ જીતક્રોધ,  
માટેજ વિજ્ઞાન વૈરાગ્ય ક્ષમા નિર્માનાદિ ગુણસંપત્તિએ કરીને શુકદેવ ઋષ-  
ભદેવ અને ભરતજીને તુલ્ય હોવાથી તેમણે તે દુર્જનોએ કરેલો સમસ્ત  
ઉપદ્રવ ક્ષમાથી ભગવાનની અનુજ્ઞા અનુસ્મરણ કરીને સહન કર્યો ॥૨૩॥  
તે પછી તે દુષ્ટ અસુર ગુરૂ રાજાઓએ તાડન તિરસ્કાર આદિક અનેક  
દુરૂપાયોથી સર્વ દિશાઓમાં જ્યાં ત્યાંથી કાઢી મુકેલા ક્ષમૈકશીલ મુનિઓ  
ત્યાં રહેવાનો અવસર નહિ પામીને મંડળે મંડળ મળીને શ્રીનારાયણમુનિની  
સમીપે આવ્યા ॥૨૪॥ ભગવાન્ શ્રીહરિએ દેશાંતરમાંથી પોતાપાસે આવેલા  
મુનિઓને યથાયોગ્ય માન આપીને દેશાંતરનું વૃત્તાંત પુછ્યું. ભગવાને  
પુછેલા મુનિઓએ પણ તેમની આગળ દુર્જનોએ કરેલું ઉપદ્રવાદિ સર્વ  
વૃત્તાંત નિવેદન કર્યું ॥૨૫॥ સર્વજ્ઞ નીલકંઠ પ્રભુએ મુનિઓએ કહેલો દુર્જ-  
નોએ પોતાને કરેલો અત્યાચાર સાંભળીને તેમને કહ્યું કે-હે મુનિઓ !  
બહુકાળથી પારકી ઠગઈ આદિ અનર્થોમાંજ એક પ્રવર્તેલા, તમારેવિષે  
અતિદ્રોહાચરણથી જેમનાં ઉત્ત પાપો પરિણામ પામ્યાં છે એવા તે પાપોનો



ત્સ શિવતુલ્યોઽપિ સાનુબન્ધો વિનશ્યતિ ॥૨૭॥ આયુઃ શ્રિયં  
યશો ધર્મં લોકાનાશિષ એવ ચ । હન્તિ શ્રેયાંસિ સર્વાણિ પુંસો  
મહદતિક્રમઃ ॥૨૮॥ રાજાનો ગુરવશ્ચૈતે દૈત્યાંશાઃ સન્તિ ભૂતલે ।  
તે ક્ષીણસુકૃતા જાતા યુષ્મદ્ગ્રોહેણ સામ્પ્રતમ્ ॥૨૯॥ સ્વપાપેનૈવ  
તે સર્વે કાલેનાલ્પેન પાપિનઃ । વિનશ્યન્તિ યથાપૂર્વં કંસકેશિવ-  
કાદયઃ ॥૩૦॥ સતાં વો રક્ષણાર્થં હિ રાધિકારમણેચ્છયા । શા-  
સ્તૈતેષાં નૃપઃ કોઽપિ વાયોરસ્ત્યાગતો દિશઃ ॥૩૧॥ નનુ શ્રીરામ-

વિનાશકાળ નજીકમાં આવી પહોંચ્યો છે ॥૨૬॥ જે કોઈ પણ પુરૂષ જે  
નિરપરાધી, સર્વસુહૃત્, પરકુશળમાંજ એક પ્રવર્તેલા, તમારા જેવા આત્મા-  
રામ સાધુઓનો દ્રોહ કરે તો તે તેજે કરીને શિવતુલ્ય-સમસ્ત જગતના  
સંહારમાં સમર્થ એવા શિવજીને સદૃશ તેજવાળો હોય તોપણ સપરિવાર  
વિનાશ પામી જાય. ‘મહદ્વિમાનાત્સ્વકૃતાદ્ધિ માદૃક્’ નક્ક્યત્વદૂરાદપિ  
શૂલ્કપાણિઃ’ એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૨૭॥ સાધુઓનો અપરાધ એકલા  
વિનાશમાં હેતુ નથી કિંતુ અનેક અનર્થ કરનારો છે એમ કહે છે—હે મુ-  
નિઓ ! તમારા જેવા મોટાઓનો અતિક્રમ ( અપરાધ ) અતિક્રમ કરનારા  
પુરૂષની તેના દેહપ્રારબ્ધને અનુસારે બંધાએલી આયુષને નાશ કરે છે,  
પૂર્વ પુણ્યથી પ્રાપ્ત થએલી ધનધાન્યાદિ સમૃદ્ધિને નાશ કરે છે. મહાદાના-  
દિકથી મેળવેલી કીર્તિને તત્કાળ હરે છે, યજ્ઞદાનાદિસાધ્ય ધર્મને નાશ  
કરે છે, કોઈ પ્રકારે ધર્મ પરિપકવ થાય તો પણ તેના ફળભૂત અનુભવાતા  
પણ સ્વર્ગાદિ લોકોને નાશ કરે છે, ઐહિક પુત્રપૌત્રાદિ આશિષોને નાશ  
કરે છે, કિં બહુના-બીજાં પણ સમસ્ત શ્રેયને નાશ કરે છે ॥૨૮॥ ભૂત-  
જમાં જે આ દૈત્યાંશ રાજાઓ અને આચાર્યપદધારીઓ છે તે સર્વે  
હમણાં તમારા આવા અપરાધથી પ્રક્ષીણપુણ્ય થઈ ગયા છે ॥૨૯॥ તે  
સર્વે પાપિઓ પોતાના પરિપકવ થએલા પાપથીજ જેમ પૂર્વે કંસ કેશી  
બકાદિક નાશ પામ્યા હતા તેમ અલ્પ કાળમાં વિનાશ પામી જશે ॥૩૦॥  
ક્ષય અવસર જેમનો નજીકમાં આવ્યો છે એવા એ પાપિઓના ક્ષયમાટે  
નિમિત્તભૂત કોઈ નૃપતિ રાધારમણની ઇચ્છાથી વાયવ્ય કોણ થકી હમ-

ચન્દ્રેણ યઃ કિંપુરુષરાટ્ કૃતઃ । તદ્વંશ્યો નીતિવિચ્છિન્ન્ય ઈશાનસ્ય  
 કલાનિધિઃ ॥૩૨॥ ગૌરાઙ્ગો મુણ્ડિતશ્મશ્રુર્દધત્કેશાંશ્ચ શીર્ષણિ ।  
 મલહીનાનિ વસ્ત્રાણિ શસ્ત્રાણિ ચ ધરત્યસૌ ॥૩૩॥ ગુણેષુ ષટ્સૂપા-  
 યેષુ ચતુર્ષુ નિપુણોઽસ્તિ ચ । અષ્ટાદશવિધસ્યાપિ વ્યવહારસ્ય  
 નિર્ણયે ॥૩૪॥ ગારુડં માકરં કૌશ્વં ચક્રં સૂચીમુખં મહત્ । વજ્રં  
 ચ સર્વતોભદ્રમર્ધચન્દ્રં ચ શાકટમ્ ॥૩૫॥ શૃંગાટકાદીનિ ચાસૌ  
 વેત્તિ વ્યૂહાનિ સર્વશઃ । વ્યૂહાન્યતઃ સ્વસૈન્યાનિ સ ચારયતિ ભૂ-  
 તલે ॥૩૬॥ તપસ્વિવેષો રાજાપિ ત્યક્તસ્વર્ણાઘલક્રૂતિઃ । ગુરુપ્રોક્તં  
 દશવિધં સ્વધર્મં પાલયત્યસૌ ॥૩૭॥ પ્રત્યક્ષમેકમીશાનં વિનાઽન્ય-

ણાંજ આવ્યો છે, તેનાથી તમો સંતોનું સંરક્ષણ થશે ॥૩૧॥ એ રાજા કયો ?  
 અને કેવા ગુણવાળો છે ? એવી અપેક્ષામાં કહે છે—આ રાજા જેનો પૂર્વે  
 ભગવાન રામચંદ્રજીએ કિંપુરુષખંડના અધિપતિપણમાં નિયોગ કર્યો  
 હતો તે અંગદના સંવંશીપણે પ્રસિદ્ધ, રાજ્યાંગ નીતિમાં નિપુણ, ઈશાન  
 ( ઈશુ ) નો શિષ્ય એમપણ પ્રસિદ્ધ, અનેક કળાઓનો નિધિ, ગૌરાંગ,  
 મુખરોમને મુંડાવનાર, મસ્તકે કેશને ધરનાર, સ્વચ્છ વસ્ત્રોને ધરનાર,  
 વિવિધ આયુધને ધરનાર, સન્ધિ વિગ્રહ વિગેરે છ ગુણો, સામાદિ ચાર  
 ઉપાયો અને ઋણાદાનાદિ અઠાર વ્યવહારપદના નિર્ણયમાં નિપુણ છે.  
 વળી ગરુડાકાર, મકરાકાર, કૌશ્યપક્ષ્યાકાર, ચક્રાકાર, સૂચીમુખાકાર  
 ( મુખભાગમાં સોધસદૃશ ) મહદાકાર, ( મુખભાગમાં મોટું માટે ) વજ્ર-  
 યુધાકાર, સર્વતોભદ્રમંડળાકાર, અર્ધચંદ્રાકાર, શકટાકાર, ( ગાડાના આકાર  
 જેવું ) શૃંગાટકકળાકાર, ( શીંગોડાના કળ જેવું ) ઇત્યાદિ સર્વ વ્યૂહરચના  
 ( સૈન્યની ગોઠવણી ) માં નિપુણ, માટેજ ઉક્ત વ્યૂહરચનાવાળા પોતાના  
 ચતુરંગ સૈન્યને ભૂતળમાં અહીંતહીં સંચારનાર, રાજ્યલક્ષ્મી હોવાં  
 છતાં પણ સુવર્ણાદિકના અલંકારોથી વિમુખ, માટેજ તપસ્વી જેવા  
 વેષથી દેખાતા અને ઈશાનગુરુએ કહેલા સ્વધર્મને પાળવામાં તત્પર છે  
 ॥૩૨-૩૭॥ તે ધર્મો દશ છે—એકજ અદ્વિતીય ઈશાન છે, જે પ્રત્યક્ષગો-  
 ચર પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા છે, તેનાથકી બીજો કોઈ પણ દેવ નથી એવો દૃઢ

દૈવતં ન હિ । इत्येकस्तस्य धर्मोऽस्ति द्वितीयश्च निगद्यते ॥૩૮॥  
 मनोनुरागः कर्तव्यस्तस्मिन्नेव प्रभाविति । नानृते शपथः कार्य  
 ईशस्येति तृतीयकः ॥૩९॥ आर्केऽह्नयाऽऽराधनं कार्यं तस्यैव च  
 दिवानिशम् । जननी जनकश्चोभौ माननीयौ सदेति च ॥૪०॥  
 न घातः कस्यचित्कार्यः षष्ठो धर्म इतीरितः । परदारा न गन्त-  
 व्याः स्तैन्यं कार्यं न कस्यचित् ॥૪१॥ मिथ्या साक्ष्यं न कर्तव्यं  
 नवमो धर्म इत्यसौ । परेषां च धनादीनि कामनीयानि न क्वचित्  
 ॥૪२॥ इत्थं दशविधं धर्मं पालयन्स नृपोत्तमः । संशिक्ष्य तान-  
 धर्मिष्ठान्करिष्यत्यवनं हि वः ॥૪३॥ अलक्ष्यलिङ्गा वर्तध्वं तावद्यू-  
 यमिहानघाः ! । देशकालानुसारेण वर्तनं नीतिरस्ति हि ॥૪४॥

નિશ્ચય કરવો. ( આ પ્રથમ ધર્મ છે. ) એજ પ્રભુ ઇશાનમાં ગાઢ અનુ-  
 રાગ કરવો. ( આ બીજો ધર્મ છે ) કરેલા અસત્ય વાદમાં તેને 'હું અસત્ય  
 બોલ્યો નથી' એમ ઢાંકવા માટે ઇષ્ટદેવ ઇશાનના શપથ-સોગન નજ  
 ખાવા. ( આ ત્રીજો ધર્મ છે ) પ્રતિદિન આરાધ્ય ઇષ્ટદેવનું રવિવારે  
 વ્યાવહારિક કાર્ય છોડી દધને રાત્રિદિવસ આરાધન કરવું. ( આ  
 ચોથો ધર્મ છે ) માતા પિતાને નિરંતર પૂજવાં. ( આ પાંચમો ધર્મ છે )  
 ક્રોધને પણ પીડા ન કરવી. ( આ છઠ્ઠો ધર્મ છે ) પરદારાઓ સાથે  
 વ્યભિચાર ન કરવો. ( આ સાતમો ધર્મ છે ) ક્રોધપણ પદાર્થની ચોરી  
 નજ કરવી. ( આ આઠમો ધર્મ છે ) ખોટી સાક્ષી ન પુરવી. ( આ નવમો  
 ધર્મ છે ) પરધનાદિકમાં લોભ ક્યારેય ન કરવો. ( આ દશમો ધર્મ છે )  
 પૂર્વોક્ત પ્રકારે દશ પ્રકારના ધર્મને પાળતો આ નૃપોત્તમ અધર્મનિષ્ઠ અસુર  
 ગુરુ નૃપોને સારી શિક્ષા કરી તે પાપોથકી તમારી રક્ષા કરશે ॥૩૮-૪૩॥  
 તો તમો તે સમયની રાહ જોતા થકા અલક્ષ્ય લિંગથી વર્તો. એટલે  
 આશ્રમનાં બાહ્ય ચિહ્નો પ્રસિદ્ધમાં નહિ રાખીને કાળ નિર્ગમન કરો.  
 આશ્રમનાં બાહ્ય ચિહ્નોના સંતાડવામાત્રથી તમારે અધર્મ પ્રસંગ નહિ આવે,  
 કેમકે તમો સ્વતઃ અનધ-નિષ્પાપ નિર્દોષ છો. તમારા ધર્મને સાચવો.

પાણ્ડવાઃ કૃષ્ણસાહાય્યા અપિ શાત્રવસંક્રંટે । અલક્ષ્યલિંગા  
ન્યવસન્વિરાટનગરે પુરા ॥૪૫॥ ધર્મો જયતિ નાધર્મઃ સત્યં જ-  
યતિ નાનૃતમ્ । ઇત્યાર્ષવચનં સત્યં મત્વા નિશ્ચિન્તમુષ્યતામ્ ॥૪૬॥  
સુવ્રત ઉવાચ—ઇત્યુક્તા નીલકળ્થેન મુનયસ્તે તથૈવ હિ । કિશ્ચિ-  
ત્કાલમવર્તન્ત ક્ષિતૌ ધ્યાયન્ત એવ તમ્ ॥૪૭॥ અવિદિતા અસુરૈ-  
ર્ગુરુભિર્નૃભિર્મુનિગણા ભુવિ રઙ્ગજના ઇવ । પ્રથિતવૈષ્ણવચ્ચિહ્નમ-  
પાસ્ય તે નૃપ ! વિચેરુરહંમમતોઽજ્ઞિતાઃ ॥૪૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને  
નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે દ્વિતીયપ્રકરણે અસુરાંશગુરુનૃપાદિકૃતસમુપદ્રવનામા  
ચતુર્થિશોઽધ્યાયઃ ॥૩૪॥

દેશકાળને અનુસારે વર્તવું એ તો નીતિજ છે ॥૪૪॥ તેમાં દૃષ્ટાંત-પૂર્વે  
કૃષ્ણ ભગવાનની જેમને સહાય હતી એવા પાંડવો પણ શત્રુસંબંધિ સંકટ  
પ્રાપ્ત થતાં પોતે પોતાની જાતિનાં ચિહ્નો ખીળ જનો ન જાણે એવા થઇને  
વિરાટનગરમાં એક વર્ષપર્યંત રહ્યા હતા ॥૪૫॥ યદ્યપિ હમણાં અધાર્મિ-  
કોની પ્રબળતાથી તમોને કલેશ થાય, તથાપિ ધર્મપરાયણોનેજ સમુન્નત  
સુખની સંપત્તિ મળે. ધર્મ જયને પામે છે, અધર્મ જયને પામતો નથી.  
સત્ય જયને પામે છે, અસત્ય જયને પામતું નથી, આ ઋષિપ્રણીત વચ-  
નને સત્ય માનીને તમો નિશ્ચિત રહો ॥૪૬॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે  
રાજન્ ! નીલકંઠ ભગવાને આ પ્રકારે કહેલું વચન મસ્તકે ચઢાવીને તે  
મુનિઓ તેમનુંજ ચિંતવન કરતા થકા કેટલોક કાળ પૃથ્વીમાં તેમની આ-  
જ્ઞાને અનુસારેજ વર્ત્યા ॥૪૭॥ હે નૃપ ! આ મુનિગણો ભગવાનના આદે-  
શને અનુસારે પ્રસિદ્ધ બાહ્ય વૈષ્ણવચિહ્ન ( તુળસીમાળા ઊર્ધ્વપુંડ્રાદિ ) ને  
ત્યાગ કરી, અસુરાંશ ગુરુઓ તથા તેમના શિષ્ય રાજા વિગેરે ‘આ સ્વામિ-  
નારાયણના સાધુઓ છે’ એવો વિશેષ આકાર ન જાણે એમ પૃથ્વીમાં  
રંકજનોનીપેઠે અહંકાર મમકારે રહિત થઇને વિચરવા લાગ્યા ॥૪૮॥  
ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...દ્વિતીયપ્રકરણે અસુરાંશગુરુનૃપાદિકૃત-  
સમુપદ્રવનામા ચતુર્થિશોઽધ્યાયઃ ॥૩૪॥

૧ ‘શાત્રવકષ્ટકે’ ઇતિ પાઠાન્તરમ્ ।

સુવ્રત ઉવાચ—વર્ધમાનપ્રતાપેન તાવત્તસ્યેચ્છયા પ્રભોઃ । સદ્ગ્રો-  
હિણો નૃપાસ્તેન વિજિગ્યે સકલા ભુવિ ॥૧॥ અનાયાસેન સર્વેઽપિ  
સદ્ગ્રોહક્ષીણમઙ્ગલાઃ । વશીકૃતા નૃપાસ્તેન સદ્રક્ષોર્જિતતેજસા ॥૨॥  
હતરાજ્યા હતસ્થાનાસ્તે નૃપાલા ગતશ્રિયઃ । વિનષ્ટબન્ધુસુહૃદો  
ન્યૂષુરછન્નાઃ ક્વચિદ્ભુવિ ॥૩॥ સદસલ્લક્ષ્મવિદ્રાજા હરિભક્તેતરાન્  
ગુરૂન્ । યથાર્હે દણ્ડયામાસ દામ્ભિકાન્ વિષયૈષિણઃ ॥૪॥ ઔ-  
દ્ધવે સમ્પ્રદાયે યે ત્યાગિનો ગૃહિણોઽપિ વા । તાન્ યસ્ત્વપીડય-

### ૧ અધ્યાય ૩૫ મે.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! આવા સમયમાં આ શ્રીહરિનાજ  
સંકલ્પથી પૃથ્વીમાં પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિ પામતા પ્રબળ પ્રતાપવાળા તે નૃપ-  
તિએ સાધુઓના દ્રોહમાંજ એક પ્રવર્તેલા સર્વ રાજાઓને છતી લીધા.  
કારણ કે—તે સર્વે રાજાઓ સાધુદ્રોહથી ક્ષીણમંગળવાળા અને પ્રકટ પાપ-  
વાળા હતા. આ મહારાજ તો સંતોની રક્ષા માટે પ્રવર્તતાં તેમના રક્ષણથી  
ઉત્પન્ન થએલા સુકૃતાતિશયને લીધે ક્રોધનાથી પણ ન પરાભવ પામે  
એવા તેજ-પ્રતાપવાળો થયો હતો. માટે આ રાજાએ અનાયાસથી તે  
સર્વ રાજાઓને વશ કરી લીધા ॥૧-૨॥ આ આસુર રાજાઓ જેમનું  
રાજ્ય તથા સ્થાન હરાઈ ગયું છે, જેમના બન્ધુઓ તથા સુહૃદો વિનાશ  
પામી ગયા છે, માટેજ શોભાએ રહિત થઈને, અંતે પ્રાણુરક્ષણમાત્રમાં  
ઉઘમી થઈ પૃથ્વીમાં કોઈ તેતે અલક્ષ્ય પ્રદેશમાં ગુપ્તપણે નિવાસ કરી  
રહ્યા ॥૩॥ આ નવો રાજા સદસત્પુરુષનાં લક્ષણ યથાર્થ જાણતો હોવાથી  
દાંભિક, વિષયનીજ એક એપણાવાળા, હરિભક્તો થકી બીજા, તે તે ખોટા  
ગુરુપદધારીઓનો યથાયોગ્ય દંડ કરવા લાગ્યો ॥૪॥ ઉદ્ધવસંપ્રદાયમાં  
પ્રવિષ્ટ થએલા ગૃહિજનો તથા ત્યાગિજનોને જે કોઈ પણ રાજા કે બીજા  
દાંભિક ગુરુઓ પણ બહુધા પીડતા હતા તે સર્વને આ પ્રશાસ્તા ભૂપતિએ

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને ગવર્નરની પ્રાર્થનાથી તેમને રાજકોટ પુરમાં  
આપેલો સર્વ રાજાઓને આશ્ચર્ય કરનારો પોતાનો સમાગમ વર્ણવ્યો છે.

ત્કોઽપિ રાજા વાન્યેઽપિ દામ્ભિકાઃ ॥૫॥ ગૃહીત્વા તાંસ્ત્વસૌ  
 બન્ધા કણ્ઠપાશેન ભૂપતિઃ । સઘો હન્તિ સ્મ તેનાભૂદાક્રોશો ભૂતલે  
 મહાન્ ॥૬॥ સદ્ગોહિણસ્તદા યે યે તે તે ભીતાસ્તતો મૃશમ્ । યત્ર  
 તત્ર નિલીયૈવ નિન્યુઃ કૃચ્છ્રેણ વાસરાન્ ॥૭॥ ભારતે સકલે વર્ષે  
 તથા કિંપુરુષેઽપિ ચ । તસ્યૈવ રાજ્યમભવત્સન્માર્ગસ્યૈવ રક્ષિતુઃ  
 ॥૮॥ કુર્વન્દિગ્વિજયં સોઽથ સૌરાષ્ટ્રેષુ નૃપઃ પુરમ્ । રાજકૂટા-  
 મિધં પ્રાપ્ય માસમેકમુવાસ ચ ॥૯॥ હેતું જ્ઞાનન્નિજોત્કર્ષે ભક્ત-  
 રક્ષાં હરેઃ સુધીઃ । તં દ્રઢમાસીદુત્કણ્ઠસ્તસૌ દૂતં નિસૃષ્ટવાન્  
 ॥૧૦॥ સ દુર્ગપત્તને પ્રાપ્ય શીઘ્રગસ્તં પ્રણમ્ય ચ । પ્રાજ્ઞલિર્ભૂપતે-  
 વાક્યં ન્યવેદ્યદનાકુલઃ ॥૧૧॥ રાજદૂત ઉવાચ—સ્વામિન્ ! દૂતો-

પકડીને કંઠપાશથી બાંધીને તત્ક્ષણુ મારી નાંખ્યા. તે આ દુષ્ટજનના હન-  
 નથી ભૂતળમાં 'આ રાજા અપરાધિઓમાં તીવ્ર દંડ દેનારો દુઃસહ પ્રતાપ-  
 વાળો છે' એવો મહા આક્રોશ પ્રવર્તી ગયો ॥૫-૬॥ તે સમયે જે બીજા  
 સાધુદ્રોહીઓ હતા તેઓ તીક્ષ્ણ દંડ દેનારા તે રાજથકી અત્યંત ભય  
 પામીને જે કોઈ ગુપ્ત સ્થળોમાં સંતાઈનેજ મહાકષ્ટથી દિવસો નિર્ગમન કરતા  
 થયા ॥૭॥ સન્માર્ગનું સંરક્ષણ કરનારા, માટેજ અનુક્રમે અભિવૃદ્ધિ  
 પામતા પ્રતાપવાળા, માટેજ સમગ્ર રાજમંડળને જીતનારા આ નવા રાજ-  
 નાજ શાસનવશમાં આ સમગ્ર ભારતખંડ આવી ગયો તથા કિંપુરુષ-  
 ખંડમાં પણ સન્માર્ગના પ્રવર્તક તે રાજાનું રાજ્ય થયું ॥૮॥ તેપછી આ  
 આ અંગદીય રાજા દિગ્વિજય કરતો કરતો સૌરાષ્ટ્ર દેશોમાં પ્રસિદ્ધ રાજ-  
 કોટ નામના નગરમાં આવીને એક માસ રહ્યો ॥૯॥ પ્રતિદિવસ પ્રવૃદ્ધિ  
 પામતા જતા પોતાના ઉત્કર્ષમાં આ શ્રીહરિના ભક્તોની પોતે દુષ્ટજનના  
 વિનાશથી કરેલી રક્ષાનેજ હેતુ સમજીને તે આ પુરુષોત્તમનાં દર્શનની  
 ઉત્કંઠાવાળા શુદ્ધિશાળી રાજાએ શ્રીહરિને પોતાની વિરક્તિ વિનિવેદન કરવા  
 પોતાનો સંદેશો લઈ જનાર એક દૂત મોકલ્યો ॥૧૦॥ જલદી આવનારો  
 આ દૂત દુર્ગપત્તનને પામીને પોતે આકુળતાએ રહિત થઈ શ્રીહરિને એ  
 હાથ જોડી પ્રણામ કરી ભૂપતિનો સંદેશો તેણે નિવેદન કર્યો ॥૧૧॥ રાજ-



ઽસ્મિ નૃપતેર્ગવેન્દ્રસ્ય મહૌજસઃ । રાજકૂટપુરે સોઽસ્તિ સેવિતઃ  
શતશો નૃપૈઃ ॥૧૨॥ સ વિજિત્ય દિશઃ સર્વાઃ પ્રતાપેન તવૈવ હિ ।  
ભવન્તં દ્રઘુમુત્કોઽસ્તિ યાસ્યન્મુમ્મહિપત્તનમ્ ॥૧૩॥ સોઽત્રાગ-  
ચ્છેત્વદાહ્યા ચેત્તત્રાઽઽયાહિ ત્વમેવ વા । યથેચ્છં કુરુ વર્ણીન્દ્ર !  
સ્વતન્ત્રોઽસિ ત્વમત્ર હિ ॥૧૪॥ તવ ત્વદાશ્રિતાનાં ચ તદ્રાજ્યે કુત્ર-  
ચિદ્ભુવિ । દુર્જનેભ્યો ભયં નાસ્તિ સર્વથેત્યવગમ્યતામ્ ॥૧૫॥ ઉત્તરં  
દેહિ મે સ્વામિન્ ! યથા તવ ચિકીર્ષિતમ્ । ઇતિ દૂતવચઃ શ્રુત્વા  
પ્રસન્નો હરિરબ્રવીત્ ॥૧૬॥ શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—સ્વસ્તિ સ્તાત્તસ્ય  
ભૂમર્તુર્યૈનાસ્મત્સાધવોઽવિતાઃ । રક્ષોભ્ય ઇવ દુષ્ટેભ્યઃ સદસદ્ય-  
ક્તિવેદિના ॥૧૭॥ દુર્લભઃ સ્વલુ ભૂપાલ ઈદ્રશઃ સામ્પ્રતં ભુવિ ।

દૂત કહેછે—હે સ્વામિન્ ! મહાપ્રતાપી ગવર્નર નૃપતિનો હું દૂત છું.  
( ચક્રવર્તીએ કેટલાક દેશમંડળના પ્રશાસનપદમાં નિયોગ કરેલો પ્રશા-  
સિતા અહીં ગવેન્દ્ર શબ્દથી કહ્યો છે ) તે તે દેશના અધિપતિ અનેક રાજ-  
ઓએ વિટાએલા તે મહારાજ રાજકોટપુરમાં વર્તે છે. તે આ ગવર્નર આપ-  
નાજ પ્રતાપથી સર્વ દિશાઓને જીતીને હવે મુંબધપિત્તન જવાના છે.  
આપના દર્શનમાં ઉત્કંઠા પામીને આપના ચરણસમાગમની રાહ જોઈ રહ્યા  
છે ॥૧૨-૧૩॥ હે વર્ણીન્દ્ર ! જો આપની આજ્ઞા થાય તો એજ અહીં  
આવશે. જો આપની ઇચ્છા થાય તો આપજ ત્યાં પધારો. આ અન્ને પક્ષમાં  
આપજ સ્વતંત્ર છો. માટે યથાચ્છિ કરો ॥૧૪॥ ભૂમિમાં તે રાજના  
રાજ્યમાં કોઈપણ સ્થળમાં હવે પછી આપના આશ્રિત સાધુજનોને દુર્જ-  
નોથકી સર્વથા ભય પ્રસંગ નથીજ એમ તમો જાણે ॥૧૫॥ હે સ્વામિન્ !  
આપને જેમ કરવાની ઇચ્છા હોય તેમ મને દૂતને ઉત્તર આપવાને યોગ્ય  
છો. હે પ્રતાપસિંહ રાજન્ ! આવું દૂતનું વચન સાંભળીને પ્રસન્નવદનથી  
ભગવાન્ જોડ્યા ॥૧૬॥ શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે દૂત ! જે સદસતના  
વિવેચનશીલ ભૂપતિએ અમારા સાધુઓની દૈત્યો થકીજ શું ? એમ દુષ્ટો-  
થકી રક્ષા કરી તે આ ગવર્નર રાજનું સ્વસ્તિ-મંગળ થાવ ॥૧૭॥ પૃથ્વી  
ઉપર આ વર્તમાન કળિકાળમાં ન્યાય્ય માર્ગથી પ્રજાઓના નેતા આવા

અહમેવાગમિષ્યામિ તતસ્તં નિકષા નનુ ॥૧૮॥ इत्युक्त्वा तं भोज-  
यित्वा दूतं प्राह पुनर्हरिः । गच्छ त्वमग्रतो राक्षे ब्रूयाऽऽयाम्यह-  
मद्य वै ॥१९॥ इत्युक्तो हरिणा दूतः स्वभर्तारमुपेत्य तत् । यथा-  
वत्प्राह स ततो हृष्टः प्राह निजानुगान् ॥२०॥ अत्र नारायणमु-  
निरद्य श्वो वाऽऽगमिष्यति । यदाऽऽगच्छेत्तदा सद्यो वाच्यं मेऽपि  
रहोजुषे ॥२१॥ इत्यादिश्यानुगान् राजा हर्यर्चासाधनानि सः ।  
एकत्रानीय हर्षेण प्रत्यैक्षत तदागमम् ॥२२॥ तं मानयन् हरिरपि  
प्रथितप्रतापः प्रायात्परेद्यवि युतः परिमेयपद्मैः । आरुह्य चारु-  
शिबिकां कतिभिश्चिदात्मसेवापरैरपि च वर्णिवरैः पुरं तत् ॥२३॥  
मार्गे जनास्तु शतशश्च सहस्रशस्तं श्रेयस्तनुं ह्यनुययुः क्षपिता-

ભૂપાળ દુર્લભજ છે, માટે એમની સમીપે અમોજ આવીશું, એમ દૂતને  
કહીને તેને જમાડીને ફરીથી કહ્યું કે-અમારી આવવાની વાર્તા તમો આજ  
પ્રથમ જઘને રાજાને કહો, હું તૈયાર થઘને આવું છું ॥૧૮-૧૯॥ ભગવાને  
આ પ્રકારે કહ્યું એટલે તે દૂતે ત્યાંથી નીકળીને રાજકોટને પામીને પોતાના  
પ્રભુને ભગવાને પધારવાની વાત યથાવત્ વિનિવેદન કરી. દૂતના વચન-  
શ્રવણથી બહુ હર્ષ પામેલા રાજાએ પોતાના અનુચરોને કહ્યું કે-ભગવાન  
નારાયણમુનિ આજ કે કાલે અહીંજ આવશે, જ્યારે આવે ત્યારે તરત  
એકાંત સ્થળમાં રહેલાપણુ મને નિવેદન કરવું ॥૨૦-૨૧॥ હે રાજન!  
ગવર્નર રાજા આ પ્રકારે પોતાના અનુચરોને આજ્ઞા આપી પોતે મનમાં બહુ  
હર્ષ પામી ભગવાનની પૂજનાં સાધનો એક સ્થળમાં લાવી મેળવીને ભગ-  
વાનની આવવાની રાહ જોઈ રહ્યા ॥૨૨॥ સમગ્ર દિગન્તમાં પ્રસર્યો છે  
પ્રતાપ જેમનો એવા ભગવાન પણ ગવેન્દ્ર નૃપને માન આપતાથકા દૂત  
ગયો તેને બીજેજ દિવસે પરિમિત પદાતિઓથી વિંટાળને પોતાની પરિચર્યા-  
પરાયણ કેટલાક વર્ણિવરોએ પણ પાછળ ગતિ કર્યાથકા સુંદર શિબિકા  
( મેના ) માં બેસીને તે રાજકોટ પુરપ્રત્યે જવા દુર્ગપુરથકી ચાલી  
નિકળ્યા ॥૨૩॥ માર્ગમાં સોએસો અને હજારોહજાર જનો બીજા કાર્યમા-  
ત્રનો પરિત્યાગ કરી શ્રેયોભૂતિ શ્રીહરિની પાછળ ગયા. અકામ કે સકામ

ન્યકાર્યાઃ । ભક્તાસ્તુ તેષુ તદવેક્ષણમાત્રકામા આસન્ પરે તુ નૃપ-  
માનદિદક્ષવોઽસ્ય ॥૨૪॥ તદ્રાજપત્તનમવાપ દિને દ્વિતીયે નારા-  
યણો મુનિરહર્દશમક્ષણાન્તે । નૈકક્ષિતીશશિબિરાવલિમત્તનાગ-  
વાહોઘ્નગોરથપદાતિગણાવૃતં ચ ॥૨૫॥ દૂરાન્નિશમ્ય જનતાજય-  
શબ્દમુચ્ચૈઃ સમ્ભ્રાન્તરાજકુલસૈનિકપૌરવૃન્દૈઃ । ત્યક્તાસનાશન-  
શયાદિ સમીક્ષ્યમાણં રાજે શશંસુરનુગા હરિમાગતં તે ॥૨૬॥ શ્રુ-  
ત્વાઽઽગતં તમતિહર્ષભૃતઃ સ સદ્યસ્ત્યક્તાન્યરાજકુલકાર્ય ઉદાર-

કે અન્યકામ જેઓ અનુ-પાછળ યાન્તિ-જાય છે તે તમામને શ્રેયઃસિદ્ધિતો  
અવશ્ય છેજ, કેમકે પોતે શ્રેયસ્તનુઃ-શ્રેયોમૂર્તિ છે. પાછળ ગએલા-  
ઓમાં એમના જે નિષ્કામ ભક્તો હતા તેઓ ‘શ્રીહરિનાં દર્શન એજ એક  
પુરૂષાર્થ છે’ એમ સમજીને પાછળ ગયા. જેઓ અર્થકામપર હતા તેપણ  
તેની ઇચ્છાથી પાછળ ગયા. બીજા અજ્ઞાનિઓ તો ગવર્નર રાજા કરશે  
એવા શ્રીહરિના સન્માનનો પ્રકાર જોવાની ઇચ્છાથી પાછળ ગયા. શ્રેયો-  
મૂર્તિની પાછળ જાય છે તોપણ તેમનો પ્રભાવ જાણતા નથી અને અન્યમાં  
દૃષ્ટિ છે માટે એતો અનભિજ્ઞ છે. શ્રેયોમૂર્તિની પાછળ જવાના સ્વભા-  
વવિશેષથી તો એમનું પણ શ્રેય થાયજ ॥૨૪॥ નારાયણમુનિ દુર્ગપુરથી  
નીકળ્યા તેને બીજે દિવસે દિવસના દશમા મુહૂર્તના અંતમાં ( અપરાહ્ન-  
સમયે ) તે રાજકૂટ નગરને પામ્યા. તે સમયે તે નગર અનેક રાજમંડ-  
ળના દેરા તંત્રીઓની લાઇનોથી સમલંકૃત અને અનેક મહોન્મત્ત હાથીઓ,  
વિવિધ અશ્વો, બહુ બલીવદોં તથા ઉષ્ણીથી વિટાએલું અને યોગરદમ રથ  
પદાતિ વિગેરેથી વ્યાપ્ત હતું ॥૨૫॥ તે સમયે પુરના અને શ્રીહરિસાથે  
આવેલા ભક્તોએ પ્રેમાતિશયથી અધિક ઉચ્ચારેલા જય જય શબ્દથી  
ભગવાનનું આગમન જાણીને તેમના દર્શનમાં થયો છે અતિઆદર જેમને,  
માટેજ આસન અશન ( ભોજન ) શયનાદિ વ્યાપારો જેમણે ત્યાગ કરી  
દીધા છે એવા નગરનિવાસી જનો રાજસમૂહો અને સૈનિકોઓએ સ્નેહથી  
બહાર આવીને જોએલા આવેલા શ્રીહરિના શુભ સમાચાર પ્રથમથી કહી  
રાખેલા અનુચરોએ રાજાને નિવેદન કર્યા ॥૨૬॥ પોતાના પુરમાં પધારેલા  
પ્રભુને સાંભળીને ઉદાર બુદ્ધિવાળા ગવર્નર રાજા પરમાનંદપરિપૂર્ણ થઈ

બુદ્ધિઃ । પ્રત્યુજ્જગામ હરિમાશુ ચલન્ પદાતિસ્તં ચાન્વધાવદસ્થિ-  
 લોઽપિ ચ રાજસઙ્ગઃ ॥૨૭॥ તં ધાવનોચ્છ્વસિતફુલ્લમુખં નરેન્દ્રં  
 હર્ષાશ્રુનેત્રમવલોક્ય હરિશ્ચ યાનાત્ । ઉત્તીર્ય યાવદભિયાતિ નૃપઃ  
 સ તાવત્તત્પાદપદ્મનિહિતાત્મશિરા નનામ ॥૨૮॥ ઉત્થાપિતોઽથ  
 હરિણા ચિરમાશ્લિષત્તં તસ્યૌ કૃતાઞ્જલિપુટશ્ચ મુખં સ પશ્યન્ ।  
 દગ્ધ્યાં નિપેતુરુદવિન્દવ ઉન્મુદોઽસ્ય સાકં હિ સદ્વિપુમદોદ્યમમા-  
 નસૌચ્ચૈઃ ॥૨૯॥ પરસ્પરં સુખપ્રશ્નં કુર્વન્તૌ તાવથો જનાઃ । દૃષ્ટ્વા  
 સર્વે ચિરસ્મિગ્ધૌ સખાયાવિવ મેનિરે ॥૩૦॥ વાસસ્થાનં તદીયેભ્યો  
 દાપયિત્વાઽથ મૂપતિઃ । તત્કરં સ્વકરેણૈવ ધૃત્વાઽગાચ્છિચિરં

તત્ક્ષણુ સર્વ બીજા રાજકુળનાં કાર્ય પડતાં મુકીને પગથી ઉતાવળા ચાલતા  
 થકા અભિમુખ આવ્યા. પગપાળા ચાલતા રાજાની પાછળ બીજા બધા  
 રાજાઓ પણ દોડ્યા ॥૨૭॥ ત્વરાથી પગપાળા ચાલવાથી લગાર ચઢી ગયો  
 છે શ્વાસ જેમને, પ્રહર્ષથી પ્રકુલિત મુખ જેમનું છે, આનંદના અશ્રુથી  
 પરિપૂર્ણ નેત્ર જેમનાં છે એવા તે નરેન્દ્રને જોધને તત્ક્ષણુ લગવાનુ વાહન-  
 માંથી ઉતરીને જોટલાકમાં તેમના સન્મુખ જાય છે તેટલાકમાંજ રાજાએ  
 પાસે આવીને શ્રીહરિના પાદપદ્મમાં પોતાનું મસ્તક મુકીને નમસ્કાર  
 કર્યો ॥૨૮॥ તે પછી લગવાને ઉઠાડેલા તે રાજા લગવાનને બહુ લાવથી  
 બહુવાર ભેટીને મળીને બે હાથ જોડી તેમના મુખકમળ સન્મુખ એકાગ્ર  
 દૃષ્ટિ રાખીને ઉભા રહ્યા. આનંદથી શ્રીહરિને જોઈ રહેલા આ રાજાના નેત્રો-  
 માંથી આનંદના અશ્રુભિન્દુઓ પૃથ્વીઉપર પડ્યા. તેની સાથેજ સાધુજ-  
 નોના દ્રોહી અસુર ગુરૂરાજાઓનો મદ ઉદ્ધમ અભિમાન મુખ આદિક પણ  
 ભૂમિઉપર પડ્યાં. એટલે તેઓ મદમાનાદિકે રહિત થઈ ગયા ॥૨૯॥ પર-  
 સ્પર મળેલા તે આ બંનેને બહુ વખતમુધી હુશળ પ્રશ્નાદિકને કરતા  
 જોધને સર્વે જનો 'આ બંને બહુ વખતના જુના સ્નેહી સખાઓ હશે  
 કે શું?' એમ ઉત્પ્રેક્ષા કરવા લાગ્યા ॥૩૦॥ તે પછી ગવર્નર રાજા શ્રીહ-  
 રિના અનુયાયી જનોને નિવાસસ્થાન સ્વસેવકદ્વારા અપાવીને લગવાનના  
 હાથને પોતાના હાથથીજ પકડીને પોતાના શિબિર-છાવણીના સ્થાનમાં

નિજમ્ ॥૩૧॥ સામર્ષા અપિ ભૂપાલાસ્તત્ર યે સજ્જતાસ્તુ તે । વિસ્મિ-  
તાસ્તં નમશ્ચકુર્નિર્મદા નિરહઙ્કુતાઃ ॥૩૨॥ ન્યવીવિશદ્ભવેન્દ્રસ્તં  
સ્વાનીતેઽનર્ઘ્ય આસને । તદીયાંશ્ચ મુનીન્નાનાપીઠેષુ સ યથોચિ-  
તમ્ ॥૩૩॥ દેશાન્તરાગતાન્ ભૂપાન્નિષ્કાસ્ય સદસોઽશિલાન્ ।  
દ્વિત્રૈઃ સાકં સ્વકૈ રાજા તદન્તિક ઉપાવિશત્ ॥૩૪॥ દૂરસ્થિતાસ્તં  
શતશો નૃપાલાસ્તસ્યાનુગાઃ શસ્ત્રભૃતશ્ચ સર્વૈ । નતાનનાઃ પ્રાજ્ઞ-  
લયો વિનીતાઃ સત્રાસમૈક્ષન્ત હરેઃ પુરઃસ્થમ્ ॥૩૫॥

इति श्रीसत्स-  
ङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे द्वितीयप्रकरणे राजकूटपुरे भगवतो गवेन्द्र-  
नृपसमागमो नाम पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥३५॥

સુવ્રત ઉવાચ—તતો નારાયણં નત્વા વદ્ધાજ્જલિપુટઃ સ ચ । ડ-

આવ્યા ॥૩૧॥ રાજકોટ પુરમાં ગવર્નરદ્વારા પોતાના કાર્યની સિદ્ધિમાટે જે  
રાજાઓ આવ્યા હતા તે સર્વ ક્રોધ વિસ્મય પામીને શ્રીહરિવિષે અમર્ષ-  
શીલ છે તથાપિ મદ માને રહિત થઈને શ્રીહરિને નમસ્કાર કરવા લાગ્યા  
॥૩૨॥ ગવર્નર રાજાએ પોતાના તંત્રીમાં લઈ જઈને પોતે અમૂલ્ય આસન  
લાવીને તેમાં ભગવાનને બેસાર્યા અને તેમના અનુયાયી મુનિઆદિકને યથા-  
યોગ્ય નાનાવિધ આસનોમાં બેસાર્યા ॥૩૩॥ દેશાંતર થકી આવેલા રાજા-  
ઓને તથા સમગ્ર સ્વભૂત્યોને સલાથકી બહાર કાઢીને પોતાના અંતરંગ  
( ખાંનગી ) બે ત્રણ અમાત્યો સાથે ભગવાનની સમીપે બેઠા ॥૩૪॥ સલા-  
માંથી બહાર કાઢેલા રાજાઓ તથા બીજા પણ બહુ રાજાઓ તથા ગવર્ન-  
રના શસ્ત્રધારી ભૂત્યો આ સર્વે દૂર ઉભા રહીને વિનયથી મસ્તકને નમા-  
વીને બે હાથ જોડીને ભગવાનને અભિમુખ બેઠેલા ગવર્નરને સભય બોધ  
રહ્યા ॥૩૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...દ્વિતીયપ્રકરણે રાજકૂટપુરે  
ભગવતો ગવેન્દ્રનૃપસમાગમો નામ પંચત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૫॥

૧અધ્યાય ૩૬ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજનૃ! ત્યાર પછી રાજનીતિ પ્રમુખ શાસ્ત્રમાં

૧ આ અધ્યાયમાં ગવર્નરે કરેલી ભગવાનની પૂજા, તેમને ભગવાને આપેલું  
વરદાન અને દુર્ગપુરમાં શ્રીહરિનું આગમન વર્ણવ્યું છે.

વાચ પ્રશ્રયાનમ્નો નીતિશાસ્ત્રવિશારદઃ ॥૧॥ સ્વામિસ્ત્વદ્દર્શના-  
જ્ઞાતો મમાનન્દોઽય વૈ મહાન્ । ત્વામહં ત્રાકૃતિચ્છન્નમવૈમીશ્વર-  
મેવ હિ ॥૨॥ બ્રહ્માણ્ડક્ષોભકાન્કામક્રોધાદીનાત્મવૈરિણઃ । વિજિ-  
ત્યોપશમં યાયુસ્ત્વદીયાઃ કથમન્યથા ॥૩॥ ત્વદાશ્રિતાન્ સતો  
જ્ઞાત્વા સચ્છાસ્ત્રોદિતલક્ષણાન્ તદ્ગુહો દામ્ભિકા દુષ્ટા અસન્તો  
દણ્ડિતા મયા ॥૪॥ સદ્ગુહો ગુરવો ભૂપા ઉચ્છેદં પ્રાપિતા મયા ।  
કચિત્કચિચ્ચ પ્રચ્છન્નં વસન્તિ ભુવિ કેચન ॥૫॥ પ્રતાપોઽયં તવૈ-  
વાસ્તિ રાજાનો યન્મયા ભુવિ । અનાયાસેન વર્ણીન્દ્ર ! પ્રાયશઃ  
સ્વવશીકૃતાઃ ॥૬॥ ચરન્ત્વેતે યથાપૂર્વં ભુવિં જીવહિતાવહાઃ । ત્વ-  
દીયદ્રોહિણો ઘાત્યા इति મેઽસ્તિ વ્રતં કિલ ॥૭॥ इति ક્ષોણીપતે-

નિપુણ ગવેન્દ્ર નૃપતિ નારાયણમુનિને નમસ્કાર કરી એ હાથ જોડી વિનય-  
વિનમ્ર થઈને બોલ્યા કે-હે સ્વામિન ! આજ આપનાં દર્શન થવાથી મને  
મહાન્ આનંદ થયો છે. હું આપને લોકાનુગ્રહ માટે સ્વેચ્છાથી માનુષવેષ  
સ્વીકારનારા પરમેશ્વર માનું છું ॥૧-૨॥ જો આપ પરમેશ્વર ન હો તો  
તમારા આશ્રિત આ સાધુઓ કામ ક્રોધાદિ આભ્યંતર વૈરિઓ કે જે  
સમસ્ત બ્રહ્માંડોદરવર્તી બ્રહ્માદિ જીવમાત્રને ક્ષોભ કરનારા છે તેમને અના-  
યાસથી જીતીને અસાધારણ ઉપશમ-વિષયોથકી ઉપરામને કેમ પામે ?  
નજ પામે માટે તમો પરમેશ્વર છો ॥૩॥ તમારા આશ્રિત સાધુઓને સચ્છા-  
સ્ત્રોક્ત લક્ષણોએ સંપન્ન બાળીને, એમના નિપરાધિઓના જે નિષ્કારણ વૈરીઓ  
પીડામાં જ એક પ્રવર્તેલા હતા તેમને દાંલિક બાળીને, તે દુષ્ટ અસાધુ-  
ઓને મેં તીક્ષ્ણ દંડ દીધો છે ॥૪॥ ગુરુપદથી કે ભૂપપદથી જે પ્રચ્છન્નપણે  
સાધુઓનો દ્રોહ કરનારા હતા તેમને પણ દંડ દીધો છે. તેમાં કેટલાક કોઈ  
કોઈ ગુપ્ત સ્થળમાં પ્રચ્છન્નપણે રહે છે ॥૫॥ હે વર્ણીન્દ્ર ! આ ભારતમાં મેં  
રાજાઓને અનાયાસથી બહુધાપણે જે વશ કરી લીધા તે આપનો જ પ્રતાપ  
છે ॥૬॥ તો હવે આ તમારા અનેક જીવોનું હિતકરનારા સાધુઓ નિર્ભય  
થઈને ધર્મપ્રવર્તન માટે ભૂમિમાં યથાપૂર્વ સુખેથી વિચરો, કેમકે એમનો  
અકારણ દ્રોહ કરનારાને દંડ દેવાનું મેં વ્રત ધાર્યું છે ॥૭॥ હે રાજન !



ર્વાક્યં નિશમ્ય હરિરબ્રવીત્ । સુજ્ઞોઽસિ ભૂપતે ! સર્વં કરોષિ  
ન્યાય્યમેવ હિ ॥૮॥ ધર્મસ્ય ચ સતાં રક્ષા દણ્ડનં ચાપિ તદ્બુદ્ધામ્ ।  
પાલનં સ્વપ્રજાનાં ચ ધર્મો રાજ્ઞઃ પરો મતઃ ॥૯॥ સદ્ધર્મરક્ષયા  
ભૂમાવુત્કર્ષો જાયતે તવ । અધર્માશ્રયણાદન્યે ક્ષયં યાન્તિ ચ  
ભૂમિપાઃ ॥૧૦॥ તવ કિમ્પુરુષાત્ સ્વણ્ડાદિહાગમનં નૃપ ! । ઈશ-  
સ્યૈવેચ્છેયા ધર્મગુપ્ત્યૈ જાતમિતિ ધ્રુવમ્ ॥૧૧॥ એવમેવ હિ ધર્મેણ  
ભવાન્વર્તિષ્યતે યદિ । તદા તુ સર્વરાજેન્દ્રશ્ચક્રવર્તી ભવિષ્યતિ  
॥૧૨॥ યે યે વૃદ્ધિં ગતાઃ પૂર્વં ભૂપાલા ભુવિ વિશ્રુતાઃ । તે તે સંર-  
ક્ષણેનૈવ સદ્ધર્મસ્યેતિ વિદ્ધિ મોઃ ! ॥૧૩॥ ઇતિ શ્રુત્વા હરેર્વાક્યં તં

આવું પૃથ્વીપતિનું વચન સાંભળીને શ્રીહરિ બોલ્યા કે-હે ભૂપતે ! તમો  
સુજ્ઞ-કાર્યાકાર્ય ધર્માધર્મના અભિજ્ઞ છો. જે કરો છો તે ન્યાયથી બહાર  
નહિ ગએલું કરો છો. લોગોપકરણભૂત અસાધારણ રથ ગળ અશ્વ  
આદિક વિભૂતિથી રાજા હોઈ શકતો નથી કિંતુ ધર્મ અને ધર્મના પ્રવર્તક  
સાધુઓના તેના ઉપધાતકોનો દંડ કરીને કરેલા પરિરક્ષણથી તથા પ્રજા-  
ઓના તેને તેને અનુગુણ અવિકાવૃત્તિ પ્રદાનાદિકવડે કરેલા પરિપાલનથી  
થતા સર્વ જનોના મનોરંજન ગુણયોગથી રાજા હોઈ શકે છે, માટે રાજા-  
ઓનો આજ પરમ ધર્મ છે એમ મુનિઓ માને છે ॥૮-૯॥ કરાતી અને  
કરશો એવી સદ્ધર્મસંરક્ષાથી તમારો આ ઉત્કર્ષ થયો છે અને અનુદિન  
અભિવૃદ્ધિ પામતો જશે. આ ભારતમાં વર્તતા બીજા રાજાઓ અધર્માશ્ર-  
યથીજ ક્ષયને પામે છે અને પામશે. તે રાજાઓના જય અપજયમાં ધર્મા-  
ધર્મજ નિમિત્ત છે પણ માનુષબળ નથી ॥૧૦॥ હે નૃપ ! એક ખંડમાંથી  
બીજા આ ખંડમાં જે તમારૂં આવવું થયું છે તે પૌરૂષબળથી નહિ  
કિંતુ ધર્મરક્ષણ માટે વ્રત ધરનારા ધર્મશરના શુભ સંકલ્પથીજ છે એમ  
તમો નિશ્ચયથી જાણો ॥૧૧॥ જે તમો આવીજ રીતે ધર્મથીજ પ્રજા-  
ઓને પાળશો તો સર્વરાજેન્દ્ર ચક્રવર્તી થશો ॥૧૨॥ હે ભૂપાળ ! પૂર્વે  
પ્રસિદ્ધ માંધાતાપ્રમુખ જે જે ભૂપાળો વૃદ્ધિને પામ્યા છે તે અઘાય  
સદ્ધર્મના સંરક્ષણથીજ વૃદ્ધિને પામ્યા છે પણ નિરવધિ સેનાસંપત્તિ કે

પ્રપ્રચ્છ સ ભૂપતિઃ । ઉપાયં શ્રેયસઃ સ્વસ્ય મુમુક્ષુર્ભવબન્ધનાત્  
 ॥૧૪॥ પ્રાપ્તં રાજ્યસુખં હ્યેતત્કૃપયૈવ તવાશ્વિલમ્ । મયૈહિકમથે-  
 ચ્છામિ દેહાન્તેઽપિ સુખં પરમ્ ॥૧૫॥ જીવાનાં સ્વાશ્રિતાનાં ત્વં  
 સંસૃતેરસિ મોચકઃ । અતોઽહમપિ સમ્પ્રાપ્તઃ શરણં ત્વાં જગદુરો !  
 ॥૧૬॥ તસ્માન્નિઃશ્રેયસોપાયં બ્રૂહિ મે તવ સમ્મતમ્ । યેનાઞ્જસા  
 વિમુચ્યેય સંસૃતેરહમાપદઃ ॥૧૭॥ શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—एतद्व्यव-  
 सितं सम्यक् त्वया यद्वितमात्मनः । सच्छास्त्रसम्मतं वच्मि  
 मया यन्निश्चितं नृप ! ॥१८॥ સુખં વૈષયિકં યત્તજીવૈઃ સર્વત્ર લ-

શસ્ત્રસંપત્તિથી પામ્યા નથી એમ તમો જાણો ॥૧૩॥ હે રાજન્ ! આવું  
 નારાયણમુનિનું વચન સાંભળીને અવસર આવતાં ભગવાનથકી જે પ્રાર્થ-  
 નીય છે એજ ભવબન્ધ વિમોચનના સાધનને મુમુક્ષુ રાજા પોતાના શ્રેય  
 માટે ઇચ્છતા થકા શ્રીહરિને પુછવા લાગ્યા ॥૧૪॥ હે સ્વામિન્ ! જે આ  
 રાજ્યાદિરૂપ આ લોકનું સુખ છે તે સમગ્ર તો આપના પ્રસાદથી મને  
 મળ્યું છે. હવે ત્રણ તાપની નિવૃત્તિમૂળક જે પારલૌકિક નિરવધિ સુખ છે  
 તેને હું આપના પરમ પ્રસાદથી પામવા ઇચ્છું છું ॥૧૫॥ હે જગદુરો !  
 તમો પોતાના ચરણકમળના આશ્રિત જનોના ત્રણ તાપની નિર્મૂળ નિવૃત્તિ  
 કરનારા છો, એમ જાણીને હું પણ આપના શરણને પામ્યો છું ॥૧૬॥ તો  
 હું સંસૃતિસ્વરૂપ આપત્તિથકી જે પ્રકારે જલદી મુક્ત થઈ તે પ્રકારે  
 આપને અભિમત નિઃશ્રેયસનો ઉપાય મને શરણાગતને કહો ॥૧૭॥ આવા  
 નરેન્દ્રના વચનશ્રવણથી પ્રહર્ષ પામેલા શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—હે  
 નૃપેન્દ્ર ! તમોએ બુદ્ધિથી સારો વ્યવસાય ( નિશ્ચય ) કર્યો છે, કેમકે આ  
 વ્યવસાય નિરવધિ સુખમાંજ એક ઉપયોગનો છે. ખીજો બધો વ્યવસાયતો  
 બહુ દુઃખદાયક છે. તેવા વ્યવસાયને તો મૂર્ખ હોય તે કરે, જેથી આ-  
 ત્માનું કશું હિત થાય નહિ, તો પોતાનુંજ એક હિત ચિંતવ કરનારા તમને  
 શાસ્ત્રસંમત અને મેં પણ સમ્યક્ નિશ્ચિત કરેલું શ્રેયઃસાધન કહું છું ॥૧૮॥  
 જે આ વૈષયિક સુખ છે તે નરદેહને અસાધારણ નથી, કેમકે તેતો પશુ  
 પક્ષી આદિક સર્વને પણ સાધારણ છે, ગ્રામ્ય પશુઓ શું નથી ખાતા ?

મ્યતે । અનાદિબન્ધમુક્તિસ્તુ નૃદેહેનૈવ સાધ્યતે ॥૧૯॥ સ ત્વસ્તિ  
 દુર્લભો નૂનં ક્ષણિકશ્રાર્થસાધકઃ । અવશ્યમેવ તન્નાશો ભવિતા  
 નાત્ર સંશયઃ ॥૨૦॥ ચિન્તામણિસમો યાવત્સ્વવશે વર્તતે સ ચ ।  
 સમ્પાદનીયં સુધિયા કલ્યાણં તાવદાત્મનઃ ॥૨૧॥ ભક્તિર્ભગવતિ  
 શ્રેયઃસાધનં મૈ મતં પરમ્ । સ્વધર્મજ્ઞાનવૈરાગ્યૈર્યુક્તા કાર્યા ચ સા

અને નથી મૈથુન કરતા ? કરેજ છે, ‘આહારનિદ્રાભયમૈથુનાનિ સામાન્ય-  
 મેતત્પશુભિર્નરાણામ્’ એવી અભિયુક્તિ છે. હિતાહિતવિવેચનનાજ એક અવ-  
 લંબનવાળી વિજ્ઞાનસંપત્તિતો નરદેહને અસાધારણ છે, જેણે કરીને  
 અનાદિ લવબન્ધન થકી વિમુક્તિ થાય ॥૧૯॥ તે આ સર્વ અર્થને સિદ્ધ  
 કરનારો નરદેહ દુર્લભ-અસંખ્યાત કૃમિ કીટ પતંગ પશુ આદિકમાં  
 દુર્લભ છે. સુકૃતવિશેષથી ઉપલબ્ધ થયો છે પણ ક્ષણિક-અત્યલ્પજ  
 કાળમાં નાશ થઈ જાય છે. તો નરદેહને પામીને જલદી હિતને માટે પ્રયત્ન  
 કરી લેવો. શંકા-આ નરદેહ પણ રસાયનાદિ પ્રયોગથી કે તપથી સ્થિર  
 કરી શકાય છે તો હિતમાટે ત્વરા કરવાની શી જરૂર છે ? એમ કોઈ કહે  
 તો તેમ નથી. તેમ કરવાથી શો લાભ છે; તેનો વિચાર પ્રથમ કરવો જોઈએ.  
 ઉપચયશીલ ( વૃદ્ધિ પામવી તે ) દેહનો અપચય ( હાસ ) પણ અવર્જ-  
 નીયજ છે. હિરણ્યગર્ભ દેહનો પણ નાશ થાય છેજ એમાં સંશય નથી, એ  
 રીતે દેહની વિનશ્વરતા વિચિત્રતન કરનારાએ દુઃખના મૂળોએદ માટે જલદી  
 પ્રયત્ન કરવો ॥૨૦॥ ચિન્તામણિની પેઠે ચિતિત અર્થને સિદ્ધ કરવામાં  
 સમર્થ એવો નરદેહ જ્યાંસુધી સ્વાધીનતામાં વર્તે છે ત્યાંસુધીમાં સુધી  
 મનુષ્યે પોતાના કલ્યાણમાટે પ્રયત્ન કરી લેવો ॥૨૧॥ નિઃશ્રેયસમાં મુખ્ય  
 સાધન લગવાનમાં લક્ષિતજ છે. આ અમારો પરમ મત છે. આ લક્ષિતમાં  
 ધર્મ જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય આ ત્રણ અંગ છે. ધર્મથી જ્ઞાન, જ્ઞાનથી વૈરાગ્ય  
 અને ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામેલા તે ત્રણથી લક્ષિતની અભિવૃદ્ધિ થાય છે.  
 સ્વધર્મ જેમ જ્ઞાનમાં ઉપકારક છે તેમ લક્ષિત પણ જ્ઞાનમાં ઉપકાર-  
 કમાત્ર છે, નિઃશ્રેયસ માટે સાક્ષાત્ સાધનતો વિજ્ઞાનજ છે એમ કેટલાક  
 માને છે. ધર્મ જ્ઞાનાદિકે રહિત એવી પણ લક્ષિત એકલીજ સંસારસમુદ્રથકી

દૃઢમ્ ॥૨૨॥ સચ્છાસ્ત્રાણાં ચ સર્વેષાં સિદ્ધાન્તોઽસ્ત્યયમેવ હિ ।  
 સાક્ષાં ભક્તિં તતઃ કૃષ્ણે કુરુ મોક્ષયસિ સંસૃતેઃ ॥૨૩॥ એવમુક્તઃ સ  
 હરિણા પ્રીતઃ પ્રપ્રચ્છ તં પુનઃ । સ્વધર્મજ્ઞાનવૈરાગ્યમક્તીનાં લક્ષ-  
 ણાનિ ચ ॥૨૪॥ કથયામાસ ભગવાંસ્તતસ્તાનપિ તત્ત્વતઃ । તતઃ  
 સોઽતિપ્રસન્નસ્તં પ્રોવાચાતિવિચક્ષણઃ ॥૨૫॥ સ્વામિંસ્ત્વમેવ ભગ-  
 વાન્નરાકૃતિરસિ ધ્રુવમ્ । અતો ભક્તિં કરિષ્યામિ તવૈવાહં નિરન્ત-  
 રમ્ ॥૨૬॥ અદ્યપ્રભૃત્યહં દેવ ! સકુટુમ્બસ્તવાસિ હિ । इत्युक्त्वा

તારે છે, એમ બીજા કેટલાક અનભિજ્ઞો માને છે. અમારો પરમ મત  
 તો આજ છે કે-લક્ષ્મીમાં નહિ પર્યવસાન પામતા વિજ્ઞાનને અમો વિજ્ઞા-  
 નજ માનતા નથી, તેને તો અજ્ઞાનજ માનીએ છીએ. જેઓ નિયામકનિયા-  
 મ્ય વિભાગે રહિત એવી કોઈ પણ તત્ત્વજ્ઞાનની સીમાને માનેછે તેઓ તો  
 અનાત્મવિદજ છે, ( આત્મવેત્તા નથી ) આ અર્થ ઉપનિષદ્વિમર્શમાં  
 વ્યક્ત છે. ધર્શ ધર્શિતવ્ય વિભાગને જણાવનારાં ઉપનિષદ્વચનો સોએસો  
 છે. ધર્શ ધર્શિતવ્યના વિભાગનો અપલાપ કરવો તેતો વિદ્વાનોને શોભે નહિ.  
 જે ઓ તો લક્ષ્મી શ્રદ્ધાના ગૌરવથી ધર્માદિકનો તિરસ્કાર કરે છે તેતો અંતે  
 જ્ઞાનથક્રી પણ પતિતજ થાય છે. સર્વ શાસ્ત્રોનો સિદ્ધાંત આ (સાંગ લક્ષ્મી)  
 મેં કહ્યો એજ છે, માટે કૃષ્ણમાં દૃઢપણે સાંગ લક્ષ્મીને કરો. તેવી લક્ષ્મીએ  
 કરીને ભવબંધન થકી અદ્ય કાળમાં તમો મુક્ત થશો ॥૨૨-૨૩॥ હે રા-  
 જન્ ! આ પ્રકારે ભગવાને ઉપદેશ આપ્યો એટલે બહુ રાજ થએલા ગવર્નર  
 રાજાએ ફરીથી ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને લક્ષ્મીનું સ્વરૂપ પુછ્યું. તે પછી  
 તેમણે પુછેલા ભગવાને ધર્માદિકનું સ્વરૂપ પણ યથાર્થ કહ્યું. તે પછી અતિ-  
 વિચક્ષણ રાજા ભગવાનના મુખારવિદ્માંથી નીકળેલું આ સર્વ સાંભળી બહુ  
 હર્ષ પામીને બોલ્યા કે ॥૨૪-૨૫॥ હે સ્વામિન્ ! આ રીતે તત્ત્વનો તત્ત્વથી  
 ઉપદેશ આપનારા આપ નરાકૃતિ ભગવાનજ આ લોકમાં ધર્મરક્ષણ માટે  
 અવતર્યાંછો એમ હું માનું છું, માટે આપ દિવ્યાકૃતિ ભગવાનનેજ હું  
 નિરંતર ભજ્જશ. હે દેવ ! આ દિવસને આરંભીને સકુટુંબ હું આપનોજ છું.  
 કોઈ વિષયમાં માફ સ્વાતંત્ર્ય નથી. હે રાજન્ ! આ પ્રકારે ગવર્નર રાજાએ

દણ્ડવદ્રાજા પ્રણામ તમાદરાત્ ॥૨૭॥ તમુત્થાપ્ય હરિઃ પ્રાહ  
પ્રસન્નોઽસ્મિ વરં વૃણુ । હત્યુક્તઃ પ્રાજ્ઞલી રાજા તમુવાચાશ્રુલોચનઃ  
॥૨૮॥ સ્વામિનારાયણ ! હરે ! મુચ્યેયાશ્ચિલદુષ્કૃતૈઃ । બુદ્ધ્યબુદ્ધિકૃ-  
તૈરદ્યેત્યેતત્ત્વત્પ્રાર્થયામ્યહમ્ ॥૨૯॥ તસ્મૈ તથાસ્તિત્વતિ વરં દત્ત્વા ચ  
નિયમાન્ હરિઃ । ઉપદિશ્ય સ્વતન્ત્રોઽસાવુદતિષ્ઠાસદાસનાત્ ॥૩૦॥  
ઉપહારાન્સમાનીય સ તાવન્મન્ત્રિભિઃ સહ । ચકારાસ્ય મહાપૂજાં  
મુનીનાં ચાતિભાવતઃ ॥૩૧॥ અનર્ઘ્યૈર્વસનૈ રમ્યૈઃ પૌષ્પૈર્હારૈશ્ચ શે-  
સ્વરૈઃ । હૈમૈર્વિભૂષણૈઃ પૂગતામ્બૂલાદિભિરાર્ચિચત્ ॥૩૨॥ તતઃ સ્થિતં  
પ્રાજ્ઞલિં તમાજ્ઞાપ્ય હરિરાયયૌ । તેનાનુયાતઃ સ્વવાસં તં નિવર્ત્ય

ઠાડીને શ્રીહરિને આદરથી દંડવતપ્રણામ કર્યો ॥૨૬-૨૭॥ શ્રીહરિ એ રીતે  
પ્રણામ કરતા તે રાજાને ઊઠાડીને બોલ્યા કે-હે નૃપતે ! મારા થકી વાંછિત  
વર માગો, હું તમારી ઉપર પ્રસન્ન થયો છું. એમ ભગવાને કહ્યું એટલે  
પ્રેમાશ્રુથી પરિપૂર્ણ નેત્રવાળા થઈએ હસ્ત બેડીને રાજા શ્રીહરિ પ્રત્યે બોલ્યા  
॥૨૮॥ હે સ્વામિનારાયણ ભગવન્ ! જાણે અજાણે થએલાં અનાદિકાળનાં  
સમસ્ત પાપો થકી હું હમણાંજ મુક્ત થઈ, આટલુંજ આપના થકી માગું  
છું. આ પ્રકારે પ્રાર્થના કરેલા ભગવાને રાજાને 'તથાસ્તુ' એમ વર આપીને  
ધર્મોપયોગી અહિંસાદિ નિયમોનો ઉપદેશ કરી સ્વતંત્ર હોવાથી પોતાના  
આસન થકી ઊઠવાની ઇચ્છા કરી ॥૨૯-૩૦॥ ભગવાનનો અભિપ્રાય  
જાણીને તે સમયેજ રાજાએ તરત ભેગા કરી મુકેલા ઉપચારો લાવીને મંત્રિ-  
ઓની સાથે ભગવાનની પરા પ્રીતિથી મહાપૂજા કરી. પછીથી તેમના  
અનુયાયી મુક્તાનંદાદિકની સમુચિત પૂજા કરી ॥૩૧॥ બહુ મૂલ્યવાળાં  
રમણીય વસ્ત્રો તથા સુવર્ણનાં આભૂષણો ભગવાનના ચરણમૂળમાં અર્પણ  
કર્યો અને પુષ્પનિર્મિત મનોહર હાર તોરાઓથી તથા મહાથાળમાં ભરેલી  
સોપારી તાંબૂળ એલાયચી આદિકથી પૂજા કરી ॥૩૨॥ તે પછી હાથ બેડીને  
ઉભા રહેલા ગવર્નર રાજાને પુછીને શ્રીહરિ આસનમાંથી ઉઠીને નીકળ્યા.  
તેમની પાછળ રાજા વળાવા નીકળ્યા. માર્ગમાં પોતાની પાછળ વળાવા  
આવેલા ગવર્નર સાહેબને હઠાત્ પાછા વાળીને પોતાના આવાસમાં આવ્યા

વલાત્પથિ ॥૩૩॥ વિસયં પરમં પ્રાપ્તાસ્તદ્વિષોઽપિ નૃપાસ્તદા ।  
 ત્યક્તમાનાઃ પ્રણેમુસ્તં પથિ સજ્જત્ય યૂથશઃ ॥૩૪॥ ગવેન્દ્રઃ પ્રાહ  
 સર્વોસ્તાન્ સદ આહૂય ભૂપતીન્ । નારાયણમુનિર્માન્યઃ સર્વેસ્તત્સા-  
 ધવોઽપિ ચ ॥૩૫॥ યઃ કરિષ્યતિ તદ્દોહં સ મે ઘાત્યો ન સંશયઃ ।  
 શ્ત્યુક્તાસ્તેઽપિ તદ્વાક્યં શિરસા જગૃહુર્નતાઃ ॥૩૬॥ તત આરમ્ય  
 મુવ્યાસીદ્રામે ગ્રામે પુરે પુરે । નારાયણમુનિર્માન્યઃ સર્વૈરિત્યેવ ઘો-  
 ષણા ॥૩૭॥ નૃપાનુગકૃતાતિથ્ય ઉષિત્વા તત્ર તાં નિશામ્ । પ્રાત-  
 દુર્ગપુરં સ્વામી ગન્તુમૈચ્છન્નરાધિપ ! ॥૩૮॥ સ્વસેવાનિરતં સ્વામી  
 નૃપામાત્યમથાબ્રવીત્ । રાજે નિવેદયામાત્ય ! શીઘ્રં જિગમિષાં મમ  
 ॥૩૯॥ તતસ્તૂર્ણમુપેત્યાસૌ ભૂપતિં પ્રાહ તદ્વચઃ । સોઽપિ સ્વતન્ત્રં

॥૩૩॥ તે પછી ભગવાનનું આવું ઐશ્વર્ય જોઈને પરમ વિસ્મયને પામેલા  
 આસુર રાજાઓ યદ્યપિ પ્રથમથી શ્રીહરિવિષે વિદ્વેષબુદ્ધિથી દૃઢ અંધાએલા  
 હતા તો પણ માન મુકીને માર્ગમાં બધા ભેગા મળીને શ્રીહરિને પ્રણામ  
 કરવા લાગ્યા ॥૩૪॥ તે પછી તે બધા રાજાઓને સલામમાં પોતાપાસે બોલા-  
 વીને રાજેન્દ્ર ગવર્નરે સર્વને સાંભળતાં એમ કહ્યું કે-હે રાજાઓ ! તમારે  
 સર્વેએ આ નારાયણમુનિને માનવા તથા તેમના સાધુઓને માનવા. જે  
 કોઈ નારાયણમુનિ અને તેમના સાધુઓનો દ્રોહ કરશે તે મારા તીક્ષ્ણ  
 દંડને પામશે એમાં સંશય નથી. એમ કહ્યું એટલે તે સર્વે રાજાઓએ  
 પ્રશાસિતા રાજેન્દ્રનું વચન ( હુકમ ) નમ્રતાથી મસ્તકે ચઢાવ્યું ॥૩૫-૩૬॥  
 તે દિવસને આરંભીને ભૂમિમાં ગામોગામ પુરેપુરમાં 'સર્વ કોઈએ નારાયણ-  
 મુનિને માનવા' એવો જનોનો ઉદ્ઘોષ ( સર્વત્ર વાર્તા પ્રવૃત્તિ ) થયો ॥૩૭॥  
 હે નરાધિપ ! પોતાના આવાસમાં આવી રહેલા ભગવાનતો રાજેન્દ્રના અ-  
 નુયાયી અમાત્યાદિકે કરેલું ઉચિત આતિથ્ય અંગીકાર કરી તે પુરમાં તે  
 રાત્રિ રહીને પ્રભાતમાં દુર્ગપુર જવાની ઇચ્છાથી પોતાની સેવામાં રહેલા  
 રાજમંત્રીને કહ્યું કે-હે અમાત્ય ! અમારી જવાની ઇચ્છા જલદી રાજેન્દ્રને  
 નિવેદન કરો ॥૩૮-૩૯॥ તે પછી અમાત્યે પણ રાજેન્દ્ર પાસે જલદી જઈને  
 ભગવાનનું વચન નિવેદન કર્યું. ગવેન્દ્ર નૃપપણ ભગવાનને સ્વતંત્ર-પરાધીન



તં જાનંસ્તદન્તિકમગાદ્વૃતમ્ ॥૪૦॥ ભગવન્તં પ્રણમ્યાસૌ તેન સ-  
મ્માનિતોઽસ્યયઃ । ગમનોદ્યમમાલક્ષ્ય તસ્ય પ્રાજ્વલિરબ્રવીત્ ॥૪૧॥  
મહાનનુગ્રહઃ સ્વામિંસ્ત્વયાઽતિકૃપયા મમ । તતો મયા નૃદેહસ્ય સા-  
ફલ્યં પ્રાપ્તમેવ હિ ॥૪૨॥ ત્વાં રક્ષિતુમિહેચ્છા મે હૃદ્યાસીદિનપશ્ચ-  
કમ્ । ત્વં ત્વચૈવોદ્યતો ગન્તું સ્વતન્ત્રં કો નિવારયેત્ ॥૪૩॥ શ્રીનારાયણ-  
મુનિસ્વાચ—ત્વયાસત્સાધવો રાજન્સાધુલક્ષ્મવિદા યદા । રક્ષિતા  
દુષ્ટભૂપાલદેશિકાદિકૃતાર્દનાત્ ॥૪૪॥ તતઃપ્રભૃતિ મે પ્રીતિસ્ત્વ-  
ય્યાસીદથ સામ્પ્રતમ્ । નિશ્છિન્નભક્તિમાલોક્ય ભૃશં પ્રીતોઽસ્મિ

ચિત્તવૃત્તિવાળા નથી એમ જાણીને તત્ક્ષણુ તેમની પાસે આવ્યા ॥૪૦॥  
આવીને ભગવાનને પ્રણામ કરી તેમણે સન્માન કર્યા થકા પોતાના સામ્રા-  
જ્યના માને રહિત થઈ ભગવાનના જવાના ઉદ્યમને બેધને હાથ બેડીને  
વિનયથી બોલ્યા કે ॥૪૧॥ હે સ્વામિન્ ! આપે અપાર કૃપાથી મારી ઉપર  
મહા અનુગ્રહ કર્યો અને આ નરશરીરનું સાક્ષ્ય હું પામ્યો. આપને અહીંજ  
પાંચ દિવસપર્યંત રાખવાનો મારો મનોરથ હતો પણ આપતો હમણાંજ  
ચાલવાનો ઉદ્યમ કરી રહ્યા છો, આપ પ્રાકૃત પુરૂષની પેઠે પારકા ચિત્તને  
અનુસરનારા નથી, સ્વતંત્ર છો. તો આપને ઈશ્વરને રોકવા કોણુ સમર્થ  
થાય ? ॥૪૨-૪૩॥ આ પ્રકારે ગવર્નરે સવિનય વિજ્ઞાપના કરેલા શ્રીના-  
રાયણમુનિ બોલ્યા કે—હે રાજેન્દ્ર ! જ્યારથી સાધુ અસાધુ જનનાં લક્ષણુ  
જાણનારા નીતિનિપુણુ તમોએ અમારા સાધુઓની દુષ્ટ રાજાઓએ તથા  
અધર્મી ગુરૂઓએ કરેલી પીડા થકી રક્ષા કરી છે, તે દિવસને આરંભીને  
તમારે વિષે અમારે પરમા પ્રીતિ વર્તે છે. અને હાલ થએલા મેળાપથી  
તમારી અમારે વિષે જે આ નિષ્કપટ ભક્તિ છે તેનો પણ સાક્ષાત્ અનુભવ  
અમોને થયો. તો અમો સાધુ આદિક અનુયાયિઓ સાથે તમારી ઉપર  
અત્યંત પ્રસન્ન થયા છીએ. અમને નિષ્પરિગ્રહોને તો સ્વતંત્રતાજ સમુ-  
ચિત છે તથાપિ તમારા જેવાઓની ભક્તિ અમારા સ્વાતંત્ર્યને રોકી  
રાખે છે. સ્વાતંત્ર્યની અપેક્ષાએ ભક્તપરવશતાજ અમને અત્યંત પ્રિય છે.  
તો તમારા ભક્તિપ્રકર્ષથી એ ત્રણ દિવસ યદ્યપિ અહીં રહોત પરંતુ બહુ દૂર

સાનુગઃ ॥૪૫॥ ત્વદ્ભક્તિવશતોઽત્રાહં વસેયં દ્વિત્રવાસરાન્ । કિન્તુ  
 દુર્ગપુરે ભક્તા આયાતાઃ સન્તિ દૂરતઃ ॥૪૬॥ સાધુસન્તર્પણાદીનિ  
 તેષાં કાર્યાણિ સન્તિ હિ । તથાપિ ત્વત્પ્રીતિવશાદિહાહં સઘ આ-  
 ગતઃ ॥૪૭॥ આવયોર્મેલનં જાતં સિદ્ધસ્તવ મનોરથઃ । તદ્ભક્તતુષ્ટ્યૈ  
 ત્વધુના ગમને ક્રિયતે ત્વરા ॥૪૮॥ ધર્મેણ પાલયેશ્વરી રક્ષેઃ સાધૂંશ્ચ  
 ભૂસુરાન્ । દુર્બલેષુ દયાં કુર્યાં યામિ દુર્ગપુરે નૃપ ! ॥૪૯॥ રાજો-  
 વાચ—યદ્યેવમેવ કર્તવ્યં તવ તર્હિ કૃપાં મયિ । કૃત્વા ભુજિં વિધા-  
 યૈવ સાનુગો ગન્તુમર્હસિ ॥૫૦॥ સુવ્રત ઉવાચ—एवमुक्तः स भगवां-  
 स्तथेत्याह्राथ भूपतिः । पाकं विधापयामास यथायोग्यं चतुर्विधम्  
 ॥५१॥ तत्प्रीतये हरिः सम्यग्भोजयित्वाखिलान्निजान् । स्वयं च

દેશમાંથી ભક્તો અમારાં દર્શનની આકાંક્ષાથી દુર્ગપુરમાં આવ્યા છે તે  
 અક્રિયન પ્રેમૈકધન ભક્તોની પરમા પ્રીતિ અમોને ત્વરા કરાવેછે  
 ॥૪૪-૪૬॥ તે ભક્તજનોનાં સાધુઓ જમાડવા વિગેરે બહુ કાર્યો ત્યાં છે,  
 તમારે વિષે પ્રેમાતિશયથી તમારો સંદેશો સાંભળતાંજ તે તમામ કાર્ય  
 બંધ રાખીને એકદમ તમોને મળવા માટે અમો અહીં આવ્યા છીએ.  
 આપણો ઉત્તર કાળમાં સમય શુભસૂચક સમાગમ સંપન્ન થયો અને  
 તમારો મનોરથ પરિપૂર્ણ થયો. તો હવે ભક્તજનોના સંતોષ માટે  
 ત્વરા કરતા અમોને જવાનું અનુમોદન આપો ॥૪૭-૪૮॥ હે રાજેન્દ્ર !  
 અમો તમોને આજ વિશેષપણે અનુશાસન કરીએ છીએ કે તમારે ધર્મથી  
 પૃથ્વીનું પાલન કરવું તથા સાધુ બ્રાહ્મણોનું રક્ષણ કરવું અને દુર્મળ ઉપર  
 દયા કરવી. એરીતે તમારું કુશળ ધન્યતા અમો હવે દુર્ગપુર જઈએ  
 છીએ ॥૪૯॥ એરીતે શ્રીનારાયણમુનિએ કહ્યું એટલે ગવેન્દ્ર રાજાએ તેમને  
 કહ્યું કે—હે ભગવન્ ! જો આપને અવશ્ય જવુંજ હોય તો એટલી તો  
 કૃપા કરો કે અહીંજ આપ સપરિવાર ભોજન કરીનેજ પછીથી જવાને  
 યોગ્ય છો ॥૫૦॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! આ પ્રકારનું રાજેન્દ્રનું  
 વચન સાંભળીને ભગવાન્ તેમના ભક્તિરસથી સંતુષ્ટ થઈ તેમની પ્રાર્થના  
 સ્વીકારી તે નૃપેન્દ્રે અત્યાદરથી કરાવેલો ભક્ષ્ય ભોજ્યાદિ ચાર પ્રકારનો  
 પાક તેમની પ્રસન્નતા માટે પોતાના સમસ્ત સાધુ આદિક આશ્રિતોને ખુબ

ભુક્ત્વા ગમનેઽપરાહ્ણે સજ્જ આસ સઃ ॥૫૨॥ સ્વાવાસતો નિર્ગતમ-  
શ્વસંસ્થં તમન્વગાદ્ભૂમિપતિઃ સસૈન્યઃ । વિચ્ચિત્રવાદિત્રિનાદિ-  
તાશો દેશાન્તરીયક્ષિતિપાનુયાતઃ ॥૫૩॥ દૂરાગતં તં સ નિવર્ત્ય  
કૃષ્ણો બલાદનિચ્છન્તમપિ સ્વભક્તમ્ । સાકં નિજૈર્વર્ણિમુલ્લૈઃ પ્રસન્નઃ  
સમાયયૌ દુર્ગપુરં નરેન્દ્ર ! ॥૫૪॥ પ્રત્યુદ્ગતઃ પૌરજનૈઃ સમૂપૈર્વા-  
દિત્રગીતૈઃ સહ ભૂપસન્ન । ઉપેત્ય તત્રાવસદાત્મતત્ર આનન્દય-  
ન્સ્વાશ્રિતજીવજાતમ્ ॥૫૫॥ દેશાન્તરગતાન્ સર્વાન્ મુનીના-  
હ્ય સર્વતઃ । સભાયમાહ તાન્સર્વં વૃત્તં તદ્રાજકૂટજમ્ ॥૫૬॥  
શ્રીહરિસ્વાચ—શ્રીકૃષ્ણેન નૃપદ્વારા હ્યુચ્છેદઃ પાપકર્મણામ્ । અસુ-  
રાણાં કૃતો નૃણાં ભુવિ યુષ્મદ્બ્રુહાં ચલુ ॥૫૭॥ અતો યૂયં યથાપૂર્વં

જમાડીને અને પછી પોતે જમીને જવાવાસ્તે અપરાહ્ણસમયે તૈયાર થયા  
॥૫૧-૫૨॥ પોતાના નિવાસ સ્થાનમાંથી અશ્વ ઉપર વિરાજમાન થઈ  
નીકળેલા શ્રીહરિની પાછળ ગવર્નર રાજા પોતાના ચતુરંગ સૈન્યને સાથે લઈ,  
આઠેય દિશાને ગર્જવી મુકનારાં વિવિધ વાણંત્રો સાથે લઈ વળાવા નિક-  
ળ્યા એટલે પોતપોતાનું કાર્ય સાધવા આવેલા દેશદેશના રાજાઓ પણ  
પાછળ વળાવા નિકળ્યા ॥૫૩॥ હે નરેન્દ્ર ! તે પછી ભગવાન્ પોતાના  
લક્ષ્મ ગવર્નર રાજેન્દ્રને બહુ દૂર પાછળ વળાવા આવેલા, પાછા નહિ વળ-  
તાને પણ બળાત્ પાછા વાળીને વાણિવિગેરે નિજજનો સાથે મનમાં બહુ  
પ્રસન્ન થઈને દુર્ગપુરમાં પધાર્યા ॥૫૪॥ પધારતા શ્રીહરિને સાંભળીને દુર્ગ-  
પુરના હર્ષવિહ્વળ હરિજનો તથા અલય ભૂપતિ શ્રીહરિની અભિમુખ  
આવ્યા. તેમની સાથે ભગવાને વિવિધ વાણંત્રોના નાદો અને જય શબ્દોથી  
ભરી દીધેલા ભાગે કરીને અલય ભવનમાં પ્રવેશ કર્યો. પોતાના આવાસને  
પામીને પરમાનંદપરિપૂર્ણ સ્વતંત્ર શ્રીહરિ સમસ્ત આશ્રિતોને આનંદ  
આપતા થકા સુખેથી રહ્યા ॥૫૫॥ ત્યારપછી દેશાંતરમાંથી આવેલા સર્વ  
મુનિઓને સલામાં બોલાવીને રાજકોટનું સમસ્ત વૃત્તાંત શ્રીહરિએ કહ્યું  
કે હે મુનિઓ ! ભગવાનનાજ શુભ સંકલ્પથી તમારા દ્રોહમાંજ એક  
પ્રવર્તેલા પાપી અસુરોનો સમુચ્છેદ રાજેન્દ્રદ્વારા થયોછે, માટે તમો નિર્ભ-  
યપણે યથાપૂર્વ સાંપ્રદાયિક પોતપોતાનાં બાહ્ય ચિહ્નોને ધારણ કરીને મુમુક્ષુ

સમ્પ્રદાયानुસારતઃ । ધૃતવેષાઃ સુખેનૈવ ભૂમૌ વિચરતાનઘાઃ !  
 ॥૫૮॥ ઇત્યુક્તાસ્તે મુદં પ્રાપુશ્ચાવર્તન્ત યથા પુરા । પ્રતાપં તત્તુ  
 તસ્યૈવ વિદન્તો દૃઢનિશ્ચયાઃ ॥૫૯॥ હર્યાજ્ઞયાઽથ વ્રજત ઉષિત્વા દિ-  
 નપશ્ચકમ્ । મુનીંસ્તાન્વાસયામાસ માસં તત્રાભયો નૃપઃ ॥૬૦॥ વિ-  
 ક્રમાર્કશકસ્યાન્દે વેદાજ્ઞવસુભૂમિતે । વર્તમાને તપોમાસે હરેશ્ચરિ-  
 તમિત્યભૂત્ ॥૬૧॥ એવં સ ધર્મપ્રતિપક્ષશાન્તિં વિધાપ્ય નારાયણ  
 ઝર્જિતશ્રીઃ । ઉવાસ સાકં મુનિભિઃ સમેતૈસ્તત્રૈવ ધર્મપ્રિય આત્મ-  
 કામઃ ॥૬૨॥ મહાપ્રતાપસ્ય હરેશ્ચરિત્રં યઃ કીર્તયેદ્વા શૃણુયાદપી-  
 દમ્ । પ્રાપ્નોતિ સર્વત્ર જયં સ નૂનં તસ્ય પ્રસાદાચ્ચ પુમર્થસિદ્ધિમ્  
 ॥૬૩॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે દ્વિતીયપ્રકરણે ભગવત્કૃ-  
 તગવેન્દ્રવરપ્રદાન-દુર્ગપુરપ્રત્યાગમનનિરૂપણનામા ષટ્ત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૬॥

જનોના હિતમાટે સુખેથી ભૂમિમાં વિચરો ॥૫૬-૫૮॥ હે રાજન !  
 આ પ્રકારે કહેલા તે મુનિઓ 'આ સર્વ ભગવાન શ્રીહરિનોજ પ્રતાપ છે'  
 એમ જાણી તેમના સ્વરૂપનો દૃઢ નિશ્ચય કરી નિર્ભય થઈ પરમાનંદ પામી  
 યથાપૂર્વ વર્તવા લાગ્યા ॥૫૯॥ તે પછી પાંચ દિવસ રહીને શ્રીહરિની  
 આજ્ઞાથી દેશાંતરમાં જતા મુનિઓને મુનિજનોની પરિચર્યા જેમને પ્રિય છે  
 એવા અભય રાજાએ સવિનય ભગવાનની પ્રાર્થના કરી તેમના થકી આજ્ઞા  
 મેળવી દુર્ગપુરમાંજ એક માસસુધી રાખ્યા ॥૬૦॥ તે આ ભગવાનનું રાજ-  
 કોટનગર પધારવું આદિક દિવ્ય ચરિત્ર વિક્રમાર્ક રાજના શકમાપથી પ્રવ-  
 ર્તતા ૧૮૬૪ ના વર્ષમાં માઘ માસમાં થયું હતું ॥૬૧॥ નિરતિશય પ્રતાપલ-  
 ક્ષ્મીએ સંપન્ન, ધર્મિષ્ઠ જનોમાં અતિશય પ્રીતિવાળા, પૂર્ણકામ, ભગવાન  
 સ્વામિનારાયણ આ પ્રકારે ધર્મદ્રોહી અસુર ગુરુનૃપાદિ જનોની ગવર્નર  
 રાજાદ્વારા શાંતિ કરાવીને મુનિમંડળસાથે દુર્ગપુરમાંજ રહ્યા ॥૬૨॥ મહા-  
 પ્રતાપી શ્રીહરિના આ દિવ્ય ચરિત્રને જે જન કીર્તન કરે અથવા શ્રવણ  
 કરે તેનો શ્રીહરિના પ્રસાદથી સર્વત્ર વિજય થાય અને તેને ધર્માદિ ચાર  
 પુરુષાર્થની સિદ્ધિ નિશ્ચે થાય ॥૬૩॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...  
 દ્વિતીયપ્રકરણે ભગવત્કૃતગવેન્દ્રવરપ્રદાન-દુર્ગપુરપ્રત્યાગમનનિરૂ-  
 પણનામા ષટ્ત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૬॥

સુપ્રત ઉવાચ—एकादश्यां शुक्लपक्षे तपस्यस्य हरिर्नृप ! । कृता-  
ह्निकश्चकाराथ कृष्णपूजामहोत्सवम् ॥१॥ सभामकारयदथाभय-  
राजालयाङ्गणे । तत्रोपविष्टा अभवन् यथार्हं वैष्णवा निशि ॥२॥  
तन्मध्य उच्चपीठस्थः स्वामी स शुशुभे स्वयम् । तारामण्डलम-  
ध्यस्थः शारदेन्दुरिवाम्बरे ॥३॥ पृथक् पृथक् तमर्चन्तस्त्यागिनो  
गृहिणस्तथा । चक्रुर्जागरणं भक्ताः कृष्णसङ्कीर्तनादिभिः ॥४॥ तदैक  
आयाद्विप्रेन्द्रः शिवरामाभिधः सुधीः । शर्वाणीग्रामवसतिर्मुमु-  
क्षुर्धार्मिकः कविः ॥५॥ सौवीरदेशभूपेन हरिसिंहाभिधेन च ।  
प्रेषितः स्वामिनस्तस्य ज्ञात्यध्वादिवुभुत्सुना ॥६॥ तं तदीयांश्च न-

### ❧ અધ્યાય ૩૭ મો. ❧

સુપ્રત ઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! ત્યાર પછી ભગવાને ફાલ્ગુન માસની  
શુકલપક્ષની એકાદશીએ સ્નાન સંધ્યાદિ પ્રાતરાહ્નિક કર્મે કરીને કૃષ્ણપૂજા-  
રૂપ મહોત્સવ કરાવ્યો ॥૧॥ મહોત્સવને અંતે અભયભૂપના ભવનના આંગ-  
ણામાં ( ચોકમાં ) રાત્રિના પૂર્વ ભાગમાં એક મોટી સભા કરાવી. તે  
સભામાં સર્વે વૈષ્ણવો યથાયોગ્ય એકા ॥૨॥ તે સભાના મધ્યભાગમાં સ્વામી  
( આ સર્વ જગતના ) ભગવાન્ ઉંચા સિંહાસનમાં ભક્તજનો સાથે વિટા-  
ધને એઠેલા હોવાથી પોતે આકાશમાં તારામંડળના મધ્યમાં શરદ્ પૂર્ણિમાનો  
ચંદ્રમા જેમ શોભે એમ શોભ્યા હતા ॥૩॥ તે સમયે ત્યાગીઓએ તથા  
ગૃહસ્થોએ પોતપોતાના અધિકારને અનુસારે પૃથક્ પૃથક્ શ્રીહરિની પૂજા  
કરતા થકા કૃષ્ણકીર્તનાદિક સાથે જાગરણ કર્યું ॥૪॥ જાગરણ સમયે ધર્મ-  
નિષ્ઠ મુમુક્ષુ બુદ્ધિશાલી શિવરામભટ્ટ નામનો કોઈ વિપ્ર એકાકી પોતાના  
શિયાળી ગામ થકી ત્યાં આવ્યો. કવિ-વિદ્વાન્ એવો આ વિપ્ર હરિસિંહ  
નામના સૌવીરદેશના અધિપતિએ આ મનુષ્યાકાર ભગવાનની જ્ઞાતિ સંપ્ર-  
દાય આદિક જાણવાની ઇચ્છાથી ( આ સ્વામી કઈ જ્ઞાતિના છે ? એમનો  
સંપ્રદાય કયો છે ? એમનો દેશ કયો છે ? ઇત્યાદિ વિશેષજ્ઞાસાથી ) મોક-

❧ આ અધ્યાયમાં જ્ઞાસુ શિવરામ વિપ્રને નિમિત્તભૂત કરીને ભગવાને  
કરેલા ઉદ્ધવસંપ્રદાયાર્થના પ્રકાશનો અનુવાદ કર્યો છે.

ત્વાઽસૌ માનિતસ્તેન સાદરમ્ । પૃથ્વશ્ચાગમને હેતુમુપવિષ્ઠોઽવવી-  
 દ્વિજઃ ॥૭॥ સ્વામિન્ ! સૌવીરભૂપસ્ત્વાં સ્તૂયમાનં જનૈર્ભુવિ ।  
 કૈશ્ચિત્કૈશ્ચિન્નિન્દ્યમાનં નૂતનાધ્વપ્રવર્તકમ્ ॥૮॥ શ્રુત્વા સાશ્ચર્યચિ-  
 ત્તોઽસૌ તદ્યાથાર્થ્યબુભુત્સયા । દ્રુતં માં પ્રેષયદ્વિપ્રં નિકષા ત્વાં  
 નિજાશ્રિતમ્ ॥૯॥ સોઽહં ત્વાં તાવકીનાંશ્ચ દૃષ્ટૃવાદ્ય સતોઽસ્થિ-  
 લાન્ । ગતાસન્માર્ગશઙ્કસ્ત્વાં તત્પ્રશ્નાન્વચ્ચિમ સત્પતે ! ॥૧૦॥ કો ?  
 દેશો જન્મભૂઃ કા ? તે કો ? જ્ઞાતિર્જનકશ્ચ કઃ ? । કો ? વેદઃ

લેલો હોવાથી ત્યાં આવ્યો ॥૫-૬॥ આ બ્રાહ્મણે સલામાં આવી ભગવાન  
 અને તેમના બધા ભક્તોને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કર્યો. પછીથી ભગવાને તેનો  
 આદરથી સત્કાર કર્યો. આજ્ઞાથી સલામાં બેઠેલા તે ભટ્ટને ભગવાને આવ-  
 વાનું કારણ પુછતાં તે એમ બોલ્યો કે-હે સ્વામિન્ ! સૌવીર દેશનો હરિ-  
 સિંહ નામનો રાજા જનોએ સર્વત્ર જ્યાં ત્યાં સ્તુતિ કરાતા અને વળી કોઈ  
 કોઈ સ્થળે કોઈએ નિંદા કરાતા તમોને 'નૂતન સંપ્રદાયના પ્રવર્તક છે' એમ  
 સાંભળીને, નિંદકજનોના વચનને નહિ ગણીને ભગવાનની ચોમેર વેગથી  
 પ્રવર્તેલી પ્રખ્યાતિનોજ મનથી વિચાર કરતાં હૃદયમાં બહુ વિસ્મય  
 પામીને, ભગવાનનાં જ્યાં ત્યાં સંભળાતાં દિવ્ય ચરિત્રોનું યથાર્થપાણું જાણુ-  
 વાની ઇચ્છાથી આ પોતાના આશ્રિત મને વિપ્રને તેણે તમારી સમીપે  
 તત્કાળ મોકલ્યો છે ॥૭-૮॥ હે સત્પતે ! ધર્મપ્રવર્તક તમોને તથા ધર્મમા-  
 ર્ગથી નહિ ખસતા અડગ એવા આ તમારા બધા સાધુ આદિક આશ્રિતોને  
 આજ જોધનેજ મને અસુરજનોએ ઉપજાવેલી 'સ્વામિનારાયણનો સંપ્ર-  
 દાય અસત્-અવૈદિક છે' એવી આશંકા ચિત્તમાં પગ મુકી શકતી નથી-  
 મને શંકા રહી નથી. હજાસુ સૌવીર ભૂપતિના પ્રશ્નોનો અનુવાદ તેના  
 વચનવશવર્તી હું કરું છું ॥૧૦॥ હે સ્વામિન્ ! આપનો જન્મથી અલંકૃત  
 કરેલો દેશ અને આમ કયો છે ? તમારી જન્મથી અલંકૃત કરેલી જ્ઞાતિ  
 કઈ છે ? તમારા માતા પિતાનું નામ શું છે ? આર વેદોમાં તમારો વેદ  
 કયો છે ? તમારી શાખા કઈ છે ? ( શાખાના પ્રવર્તક ઋષિ કોણ છે ? )  
 તમારું ગોત્ર કયું છે ? ( ગોત્રના પ્રવર્તક ઋષિ કોણ છે ? ) તમારાં પ્રવર



કા ? 'ચ શાસ્ત્રા કિં ? ગોત્રં ચ પ્રવરાઃ કતિ ? ॥૧૧॥ કઃ ? સમ્પ્ર-  
દાયસ્તવ કો ? વિષ્ણુદીક્ષાપ્રદો ગુરુઃ । કિં ? ચ શાસ્ત્રમભીષ્ટં તે  
ભક્તિર્ભવતિ કીદૃશી ? ॥૧૨॥ અર્ચ્યન્તે બહવો દેવાઃ સ્થાપ્યન્તે ચ  
ત્વદાશ્રિતૈઃ । તત્રેષ્ટઃ કોઽસ્તિ ? વોઽન્યે ચ માન્યન્તે કેન હેતુના ?  
॥૧૩॥ કા ? દેવી સમ્પ્રદાયેઽથ ભવદીયેઽસ્તિ માલિકા । કીદૃશી ?  
કણ્ઠધાર્યોક્તા તિલકં ચાસ્તિ કીદૃશમ્ ? ॥૧૪॥ સાધવો ભવદીયા  
યે લોકસાધુવિલક્ષણાઃ । કથં ? પરમહંસાભ્યા ઉચ્યન્તે ભવદા-  
શ્રિતૈઃ ॥૧૫॥ एते प्रश्नाः प्रभो ! राज्ञः सन्ति तस्य बुभुत्सतः । यथा-  
वदुत्तरं तेषां कृपया वक्तुमर्हसि ॥૧૬॥ सुप्रत उवाच—इत्थं स तेन  
सम्पृष्टो राजप्रश्नान्महामुनिः । ऊचे तदुत्तरं तथ्यं कुर्वन् स्वान-

કેટલાં છે ? ( તમારા પ્રવરના ઋષિઓ કેટલા છે ? ) તમારો સંપ્રદાય કયો છે ?  
આ વૈષ્ણવી દીક્ષાના આપનારા ગુરુ કોણ છે ? તમારે શાસ્ત્રોમાં વિશેષપણે  
અભિમત શાસ્ત્ર કયું છે ? તમારે અભિમત ભક્તિ દેવા પ્રકારની છે ?  
॥૧૧-૧૨॥ તમારા આશ્રિતો બહુ દેવોને પૂજે છે અને મંદિરોમાં તથા  
ગૃહપૂજામાં પ્રતિષ્ઠાપન કરે છે તેમાં તમારે ઇષ્ટતમ દેવ કોણ છે ? બધા  
દેવો તુલ્યજ ગણવામાં આવે છે કે કેમ ? જો એકજ ઇષ્ટદેવ હોય તો બીજા  
દેવોની કેમ પૂજા કરાય છે ? ॥૧૩॥ તમારા સંપ્રદાયમાં પણ દેવીનું સમારા-  
ધાન છે ? છે તો તે દેવી કયું ? કંઠમાં ધારવાની કહેલી માળા કેવા પ્રકાર-  
ની છે ? ઊર્ધ્વપુંડ્રના ધારણનો પ્રકાર કેવો છે ? ॥૧૪॥ જો તમારા સાધુઓ  
છે તે વેરાગી વિગેરે લૌકિક સાધુઓ થકી વિલક્ષણ છે અને બાહ્ય ચિહ્નોથી  
તથા આચારથી જુદા જેવાજ જણાય છે તો તેમને તમારા આશ્રિતો પર-  
મહંસ નામથી કેમ કહે છે ? ॥૧૫॥ હે પ્રભો ! જાણાસુ ( પણ વિવહિષુ-  
વિવાદની વાંછાવાળો નહિ ) હરિસિંહ રાજના આ ( અઢાર ) પ્રશ્નો છે  
તેના ઉત્તરથી જો તમો રાજનું અભિનંદન કરવાને યોગ્ય માનતા હો તો  
કૃપા કરી કૃમથી ઉત્તર આપવાને યોગ્ય છો ॥૧૬॥ सुप्रतऋषि कहेछे—हे  
राजन् ! शिवराम विप्रे आ प्रकारे राजप्रश्ना प्रत्ये पुछेला महामुनि श्रीना-  
रायणमुनि ते प्रश्ननो सत्य उत्तर निष्कपट मनथी पुछता ते विप्रप्रत्ये

પ્યસંશયાન્ ॥૧૭॥ શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—કોસલેષૂત્તરેષ્વસ્તિ નામ્ના-  
ડ્યોધ્યાપુરી દ્વિજ ! । યોજનદ્વિતયે તસ્યા ગ્રામોડસ્તિ હ્રુપ્પયા  
ઉદક ॥૧૮॥ સ મેડસ્તિ જન્મભૂસ્તત્ર વમૂવ બ્રાહ્મણોત્તમઃ । નામ્ના  
હરિપ્રસાદશ્ચ સારવજ્ઞાતિવિશ્રુતઃ ॥૧૯॥ સુરનેતૃનરાધીશકુલપૂ-  
જ્યપદામ્બુજઃ । પણ્ડિતોપાભિધઃ પ્રાજ્ઞો ધર્મકીર્તિરુદારધીઃ ॥૨૦॥  
સ મે પિતાડથ સાવર્ણિર્ગોત્રર્ષિઃ પ્રવરાસ્ત્રયઃ । ભાર્ગવો વૈતહવ્યશ્ચ  
સાવેતસ ઇતિ શ્રુતાઃ ॥૨૧॥ વેદઃ સામાભિધો મેડસ્તિ શાખા ભવતિ  
કૌથુમી । નીલકણ્ઠ ઇતિ પ્રાહુર્નામ્ના માં જનકાદયઃ ॥૨૨॥ સમા-  
ગમં સતામેવ બાલ્યેડપ્યાચરમન્વહમ્ । મૃશારુચિરસત્સજ્ઞે બાલ-

પોતાના આશ્રિતોને પણ અવબોધથી જ્ઞાતવ્ય અર્થમાં સંશયે રહિત કરવા  
કહેવા લાગ્યા ॥૧૭॥

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે દ્વિજ ! ઉત્તર કોસલ દેશમાં અયોધ્યા-  
પુરી થકી ઉત્તર દિશામાં એ યોજન ( આઠ ગઉ ) દૂર છપૈયા નામનું ગામ  
અમારી જન્મભૂમિ છે. તેમાં સરવરીયા જ્ઞાતિના કુળના અલંકારભૂત, સુર-  
નેતા નામના નરેશના વંશજેએ પૂજ્ય પદાંબુજ જેમનું છે, કુળપરંપરાગત  
પંડિત ( પાંડે ) એવી અવટંક ( અટક ) થી વિભૂષિત, હરિપ્રસાદ નામથી  
વિખ્યાત, ધર્મરૂપ કીર્તિ જેમની છે, ઉદાર બુદ્ધિવાળા, પ્રાજ્ઞ એવા દ્વિજ-  
વર મારા પિતા છે. ગોત્રના પ્રવર્તક ઋષિ તો સાવર્ણિ સંજ્ઞાના છે. ભાર્ગવ  
વૈતહવ્ય અને સાવેતસ આ ત્રણ વિખ્યાત પ્રવરના ઋષિઓ છે. અમારો  
સામ નામનો વેદ છે. અમારી શાખા કૌથુમી છે. ( શાખાના પ્રવર્તક કૌથુમ  
ઋષિ છે ) મને મારા પિતાપ્રમુખ સંબન્ધિજનો નીલકંઠ એવા નામથી  
બોલાવતા હતા. ( એરીતે પાંચ શ્લોકથી દેશ-જન્મભૂમિ-જ્ઞાતિ-જનક-  
વેદ-શાખા-ગોત્ર અને પ્રવરના કહેવાથી આઠ પ્રશ્નોના ઉત્તરો થએલા  
જાણી લેવા. પોતાના નામનો પ્રશ્ન નથી પુછ્યો તથાપિ તેનો ઉત્તર આપેલો  
હોવાથી તે પ્રશ્ન પણ પુછેલો જાણી લેવો ) ॥૧૮-૨૨॥

હવે પોતાના દીક્ષાપ્રદાતા ગુરુપ્રશ્નનો ઉત્તર કહેતાં સ્વયં સાક્ષાત્ શ્રી-  
વાસુદેવ ભગવાન્ છે તથાપિ પોતાની મુમુક્ષુતામાં ઉત્તમ અધિકારિતા

ક્રીડનકેષુ ચ ॥૨૩॥ उपनीतोऽष्टमे वर्षे पित्राऽहं जन्मतो द्विज ! ।  
ब्रह्मचर्यव्रतं प्रीत्या पालयामि स्म चाञ्जसा ॥२४॥ प्राचीनसंस्का-  
रवशान्महतां च प्रसादतः । कृष्णे भक्तिः साहजिकी ममासीद्भू-  
दयेऽमला ॥२५॥ श्रीमद्भागवतादीनि पुराणान्यथ शृण्वतः । सा-  
क्षात्कृष्णदिदक्षा मे हृद्यासीच्चारुचिर्गृहे ॥२६॥ ततोऽहं तीव्रवै-  
राग्यो हित्वा गेहं सदैहिकम् । पर्यव्रजमरण्यानीं साक्षात्कृष्णेश-  
णोत्सुकः ॥२७॥ श्रीमुक्तनाथमुख्यानि पुण्यक्षेत्राणि भूतले । ए-  
काकी व्यचरं कृष्णदर्शनं मार्गयन् गुरुम् ॥२८॥ यो यः ख्यातो

અનુકરણ કરતા થકા સ્વસ્વરૂપને યથાર્થ નહિ જાણતા વિપ્રને પોતામાં  
પ્રેમ કરાવશે એવા થકા પોતાના ગુરુનું ગૌરવ કહેવા તેને ઉપોદ્ધાત  
સાથે ૬૭ શ્લોકથી કહેછે—હે દ્વિજ ! અમોને બાલ્ય વયમાંજ આળો-  
ચિત રમત ગમતમાં પણ અત્યંત અરૂચિ અને અસત્સંગમાં અતિશય  
વિદ્વેષ હતો અને સંતોના સમાગમમાંજ પ્રતિદિન પ્રબળ પ્રવૃત્તિ હતી  
॥૨૩॥ જન્મથી આઠમા વર્ષમાં પિતાએ યથાવિધિ ઉપવીત આપતાં  
પ્રીતિથી બ્રહ્મચર્યવ્રતમાં દૃઢ નિષ્ઠાવાળા અને પ્રાક્તન શુભ સંસ્કાર પરિ-  
પાકથી અને મહાત્માઓના મહાપ્રસાદથી ભગવાન કૃષ્ણમાં ભક્તિ સ્વા-  
ભાવિકી-પ્રયોજનનિરપેક્ષ અને અમળ-સમસ્ત પાપને નાશ કર-  
નારી મારા હૃદયમાં ઉદય પામી હતી ॥૨૪-૨૫॥ તે પછી શ્રીકૃષ્ણનાં  
દિવ્ય ચરિત્રને જાણાવનારાં શ્રીમદ્ભાગવત આદિક પુરાણોને સાંભળતાં  
મારા મનમાં પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણનાં દર્શન કરવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ અને  
તેને લીધે ઘરમાં તીવ્ર અરૂચિ ઉત્પન્ન થઈ ॥૨૬॥ તે પછી હું એજ તીવ્ર  
વૈરાગ્યથી અને શ્રીકૃષ્ણના સાક્ષાત્કારના ઉત્સાહાતિશયથી ઘરનો તથા  
બ્રાતાદિ દેહસંબન્ધિઓનો તત્કાળ ત્યાગ કરી મહાવનમાં ગયો ॥૨૭॥  
શ્રીકૃષ્ણનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન થાય એવા ઉપાયનો ઉપદેશ આપવામાં સમર્થ  
કોઈ ગુરુવરની ગોત કરવા પૃથ્વીમાં મુક્તનાથપ્રમુખ પુણ્યતીર્થોમાં એકાકી  
વિચર્યો ॥૨૮॥ ભૂમિમાં જે જે જન ગુરુપણે કે મહાપુરુષપણે કે સિદ્ધપણે  
કે પ્રતિષ્ઠિતપણે પ્રસિદ્ધ હતો તે સર્વ કોઈ જનની સમીપે જઈને હું વિનય-

ગુરુત્વેન મહાન્ સિદ્ધઃ પ્રતિષ્ઠિતઃ । તં તં ગત્વા પ્રશ્નમેતમપૃચ્છં  
 પ્રશ્નિતો ભુવિ ॥૨૯॥ મમ યેન ભવેત્સદ્યઃ સાક્ષાચ્છ્રીકૃષ્ણદર્શનમ્ ।  
 કૃપયા તમુપાયં મે બ્રૂહિ જાનાસિ ચેદિતિ ॥૩૦॥ પ્રશ્નમેનં મમ  
 શ્રુત્વા કેચિન્મૌનમુપાશ્રયન્ । કેચિત્કૃધાઽપમાનં મે ચક્રુઃ સદ્યો  
 દુરુક્તિભિઃ ॥૩૧॥ તદુત્તરં ન કુત્રાપિ પ્રાતઃ પ્રાપ્તૌ દુરુત્તરમ્ । તત્ત-  
 ત્કૃતં ભર્ત્સનાદિ મૃષ્યંસ્તં તં સમત્યજમ્ ॥૩૨॥ અજ્ઞલોકકૃતં પૂર્વ-  
 માર્ષભો ભરતો યથા । દુશ્ચેષ્ટિતં દુરુક્તાદિ સેહેઽહં ચ તથા સહે  
 ॥૩૩॥ ચિન્તયન્કૃષ્ણમેવૈકમહં તીર્થાનિ ભૂરિશઃ । સેવમાનો રૈવ-  
 તકં સૌરાષ્ટ્રેષ્વાત્તવાન્ ગિરિમ્ ॥૩૪॥ ઉપત્યકાસુ તસ્યાહં ગ્રામે  
 પિપ્પલસંજ્ઞકે । રામાનન્દસ્વામિસંજ્ઞમપદ્યં વૈષ્ણવેશ્વરમ્ ॥૩૫॥  
 વિક્રમાર્કશ્મેશશકે ગુહાસ્યાક્ષકરીન્દુભિઃ । પ્રસિતે વર્તમાને ચ

નમ્ર થઈને આ પ્રશ્ન પુછતો હતો કે-મને શ્રીકૃષ્ણનાં સાક્ષાત્ સંદર્શન જે  
 ઉપાયથી તત્ક્ષણ થાય તે ઉપાયને તમો જાણતા હો તો મને કૃપા કરી કહો,  
 આવો પ્રશ્ન પુછતો હતો ॥૨૯-૩૦॥ મારા આ પ્રશ્નને સાંભળીને કેટલાકે  
 મૌનભાવ સ્વીકાર કર્યો તો કેટલાકે કોપવેગથી દુર્વચનોવડે એકદમ માફ  
 અપમાન કર્યું ॥૩૧॥ કોઈ પણ સ્થળમાં પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર નહિ પામીને  
 ઉલટો દુરુત્તર પામીને તેમણે તેમણે કરેલું તાડન તિરસ્કાર આદિકને સહન  
 કરતો થકો તે ગુરુ સિદ્ધ આદિકનો મેં ત્યાગ કરી દીધો ॥૩૨॥ પૂર્વે ઋષ-  
 લદેવના પુત્ર જડભરતે જેમ અજ્ઞાનિ જનોએ કરેલું તાડન તિરસ્કાર  
 આદિક દુષ્કર્મ અને દુર્વચનાદિ સહન કર્યું હતું તેમ મેંપણ તે ગુરુ સિદ્ધ  
 વિગેરેએ કરેલું તે સર્વ દુશ્ચેષ્ટિત દુરુકતાદિ સહન કર્યું ॥૩૩॥ તે પછી હું નહિ  
 વિકાર પામેલા નિર્મળ મનથી એક શ્રીકૃષ્ણનુંજ અનુસ્મરણ કરતો થકો  
 બહુ તીર્થોનું સેવન કરતો કરતો સૌરાષ્ટ્ર દેશમાં રૈવતગિરિને પામ્યો ॥૩૪॥  
 રૈવતગિરિની તલેટીમાં વર્તતા પિપળાણા ગામમાં વૈષ્ણવેશ્વર રામાનંદસ્વામી  
 મારા જોવામાં આવ્યા ॥૩૫॥ વિક્રમરાજના શક માપથી માપેલા ૧૮૫૮  
 ના વર્ષમાં જ્યેષ્ઠ શુકલપક્ષની દ્વાદશી તિથિએ તે સ્વામીને પામીને વિન-  
 યથી પૂર્વવત્-શ્રીકૃષ્ણ સાક્ષાત્કારનું સાધન મેં પુછ્યું. ત્યારે તે સ્વામીએ

શુક્રકૃષ્ણે તિથૌ હરેઃ ॥૩૬॥ તં પ્રાપ્ય વિનયેનાહમપૃચ્છં પૂર્વવ-  
દ્વિજ ! । તદા સોઽતિપ્રસન્નો મામુવાચ મધુરં વચઃ ॥૩૭॥ અદ્યૈવે-  
હોપવિશ્ય ત્વં સુસ્થિરાસન આત્મનિ । ધ્યાય શ્રીરાધિકાકૃષ્ણમ-  
ષ્ટાર્ણં તન્મનું જપન્ ॥૩૮॥ દ્રષ્ટાઽસિ સદ્ય ઇવ ત્વં સાક્ષાત્સ્વેશં  
સમાધિના । હત્યુક્તોઽહં તેન તદા તથૈવાકરવં મુદા ॥૩૯॥ અથ  
તર્હ્યેવ હૃદયે પ્રસાદાત્તસ્ય સત્પતેઃ । તીર્ણાવસ્થાત્રયોઽપશ્યં તેજઃ-  
પુઞ્જમલૌકિકમ્ ॥૪૦॥ તત્ર શ્રીકૃષ્ણમદ્રાક્ષં વૃન્દાવનવિહારિણમ્ ।  
શ્રીરાધાભ્યામર્ચ્યમાનં વૈણુવાદનતત્પરમ્ ॥૪૧॥ તં પ્રણમ્ય પ્રસી-  
દેતિ વદ્ધાઞ્જલિપુટોઽબ્રવમ્ । પ્રસન્નો ભગવાનાહ માં તતઃ પ્રીણય-  
ન્વચઃ ॥૪૨॥ રામાનન્દાભિધો યોઽત્ર વર્તતે વૈણુવાગ્રણીઃ । તં મમૈ-  
કાન્તિકં ભક્તમવગચ્છ ત્વમુદ્ધવમ્ ॥૪૩॥ તદ્વશત્વાન્મયા દત્તં

બહુ પ્રસન્ન થઇને એવું મધુર વચન કહ્યું કે-હે વર્ણિન્દ્ર ! તમો આ  
સ્થળમાં હમણાંજ મારા સમીપમાંજ સુસ્થિર આસનથી બેસીને હૃદય-  
કમળમાં શ્રીરાધિકાકૃષ્ણનું તેમનો અષ્ટાક્ષરમંત્ર જપવાપૂર્વક ધ્યાન ધરો.  
તમો તત્ક્ષણજ સમાધિનિષ્ઠ થઇને સાક્ષાત્ ઇષ્ટદેવ શ્રીકૃષ્ણને જોશો. આ  
પ્રકારે રામાનંદસ્વામીએ કહ્યું એટલે હું બહુ હર્ષથી તેમના પ્રદર્શવિલા  
પ્રકારથી ધ્યાનનિષ્ઠ થયો ॥૩૬-૩૮॥ તે પછી તેજ સમયે હૃદયમાં સંતોના  
પતિ શ્રીરામાનંદમુનિના પ્રસાદથી થએલા જાત્યતાદિ ત્રણ અવસ્થાથકી  
વિલક્ષણ એવા સમાધિના અપરોક્ષપણાથી અલૌકિક કોઈ પણ તેજઃપુંજ  
મારા જોવામાં આવ્યો. તે તેજઃપુંજના મધ્યમાં દિવ્ય વૈણુવાદનમાં તત્પર,  
રાધાલક્ષ્મીએ પૂજ્યા છે ચરણકમળ જેમના, વૃન્દાવનવિહારમાં રસિક એવા  
લગવાન શ્રીકૃષ્ણ મારા જોવામાં આવ્યા ॥૪૦-૪૧॥ સાક્ષાત્ થએલા  
શ્રીકૃષ્ણને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરી ‘હે લગવન્ ! પ્રસન્ન થાઓ’ એમ બે હાથ  
જોડીને બોલતા મારા પ્રત્યે પ્રસન્ન થએલા લગવાન્ મને પ્રસન્ન કરતા થકા  
વચન બોલ્યા કે-હે વર્ણિન્ ! આ લોકમાં રામાનંદ નામના જે વૈણુવા-  
ગ્રેસર વર્તે છે તે ‘મારા એકાંતિક ભક્ત ઉદ્ધવજી છે’ એમ તમો જાણો.  
જે આ ઉદ્ધવજી મારાજ સંકલ્પથી લોકોના અનુગ્રહ અર્થે આ લોકમાં

તુભ્યં સાક્ષાત્સ્વદર્શનમ્ । સ હિ લોકાનુગ્રહાર્થં પ્રકટોઽસ્તિ મદિ-  
 ચ્છયા ॥૪૪॥ તત્સેવનાત્પૂર્ણકામો ભવિતા ત્વં ન સંશયઃ । યેઽન્યે  
 ચ તં શ્રયિષ્યન્તિ મોક્ષ્યન્તે તેઽપિ સંસૃતેઃ ॥૪૫॥ અનન્યભાવા યે  
 તત્ર મયિ તસ્મિન્સ્તથા દૃઢમ્ । વિશ્વાસમાપ્તાસ્તેઽત્રૈવ દેહે દ્રક્ષ્યન્તિ  
 માં સતિ ॥૪૬॥ અજ્ઞાતભૂરિમાહાત્મ્યા અપિ વર્ત્માસ્ય યે ભુવિ ।  
 અધિનોઽપ્યાશ્રયિષ્યન્તિ પુરુષા ચોષિતસ્તથા ॥૪૭॥ તૈષામપિ ચ  
 દેહાન્તે કૃત્વા પાતકસંહ્રયમ્ । દત્વા સ્વદર્શનં સર્વાન્સ્વકં નેષ્યામિ  
 ધામ તાન્ ॥૪૮॥ અતસ્ત્વમપિ તં પ્રીત્યા સમાશ્રિત્ય સુખી ભવ ।  
 શ્રુત્યમૃતં વચઃ પીત્વા હરેરાત્મોઽતિનિર્વૃત્તિમ્ ॥૪૯॥ વ્યુત્થાયાથાસ્ય  
 શિષ્યત્વં પ્રાપ્તોઽહં દ્વિજસત્તમ ! । સહજાનન્દ ઇતિ મે નામ કૃત્વા  
 સ આહ મામ્ ॥૫૦॥ સ્વરૂપનિર્ણયો જ્ઞેયો જીવમાયાપરાત્મનામ્ ।

અવતર્યા છે. તે ભક્તને હું વશવર્તી છું માટેજ તેમના સાક્ષાત્ સંબ-  
 ન્ધમાં આવેલા તમોને મેં માફ સાક્ષાત્ દર્શન આપ્યું છે ॥૪૨-૪૪॥  
 તમો તે રામાનંદ સદ્ગુરૂના સેવનથી સંપૂર્ણકામ થશો એમાં સંશય નથી.  
 જે બીજા જનો આ રામાનંદમુનિના ચરણકમળનો સમાશ્રય કરશે તેઓ  
 પણ સંસારપાશમાંથી છુટી જશે ॥૪૫॥ જે જનો મારેવિષે અનન્યભાવ-  
 વાળા અને આ રામાનંદસ્વામિમાં દૃઢ વિશ્વાસશાલી થઈને માફ સેવન  
 કરશે તેઓ મુક્તોએજ એક દર્શનીય એવા મને આજ દેહમાં આજ  
 વિશુદ્ધ ચિત્તથી સાક્ષાત્ દેખશે ॥૪૬॥ પૃથ્વીમાં જે પુરુષો તથા સ્ત્રિયો  
 આ ઉદ્ધવાવતારના સંપ્રદાયને અનુસરશે તેઓ મારા ચથાર્થ મહિમાને  
 નહિ બાણુતા હશે તોપણ અને પાપિષ્ઠ હશે તોપણ તેમને દેહવિયોગસ-  
 મયે હુંજ અનુસ્મરણ કરીને તેમના સર્વ પાપને નાશ કરીને મારો સાક્ષા-  
 ત્કાર પણ કરાવીને મારા ધામ પ્રત્યે લઈ જઈશ ॥૪૭-૪૮॥ તો તમો પણ  
 રામાનંદમુનિનો સ્નેહથી સમાશ્રય કરી સુખી થાવ. હે દ્વિજ ! આવું શ્રીકૃ-  
 ણ્ણનું અમૃતતુલ્ય વચન સાંભળીને હું અતિશય સુખને પામ્યો ॥૪૯॥ હે  
 દ્વિજસત્તમ ! તે પછી હું સમાધિમાંથી ઉઠીને આ રામાનંદમુનિના શ્રીવા-  
 સુદેવી મહાદીક્ષા ગ્રહણરૂપ શિષ્યભાવને પામ્યો. તે સ્વામીએ માફ દીક્ષાના



રામાનુજાચાર્યકૃતગ્રન્થેભ્યસ્તત્ત્વતસ્ત્વયા ॥૫૧॥ કૃષ્ણવ્રતોત્સવાનાં  
તુ સર્વેષામપિ નિર્ણયઃ । શ્રીવિકૃલેશગોસ્વામિરચિતો ગ્રાહ્ય ઉત્તમઃ  
॥૫૨॥ રીતિઃ શ્રીકૃષ્ણસેવાયા અપિ ગ્રાહ્યા તદીરિતા । પ્રેમ્ણા સેવે-  
દશી નાન્યૈરાચાર્યૈરુદિતા યતઃ ॥૫૩॥ લોકસચ્છાસ્ત્રગર્હ્યં યત્કર્મ  
સ્યાન્મહતા કૃતમ્ । તત્તુ નૈવ ગ્રહીતવ્યં દોષત્વાત્કર્હિચિત્ત્વયા ॥૫૪॥  
મહતો વાલ્પકાત્ પુંસો ગુણઃ સારશ્ચ શાસ્ત્રતઃ । દત્તાત્રેયવદાદેય

અંગભૂત ‘સહજનંદ’ એવું સાર્થક નામ પાડીને મને એમ કહ્યું કે ॥૫૦॥  
હે વર્ણિન! મુમુક્ષુને જે તત્ત્વનિર્ણયની અપેક્ષા છે તેતો દુરધિગમ છે, કેમકે તે  
અર્થ તો ઉપનિષદ્ગમ્ય છે. યદ્યપિ સદાચાર્યોના ઉપદેશથી સુગમ છે. ઉપદેશ  
તો સાક્ષાત્ અને સદાચાર્યના નિબન્ધ થકી થાય છે. સદાચાર્ય થકી સાક્ષાત્  
ઉપદેશ ઉપલબ્ધ થયો હોય પણ તેમના નિબન્ધ થકી તો દૃઢ થાય છે. તો  
સદાચાર્યોના જે ગ્રંથો છે તેજ ઉપનિષદના હાર્દના અનુયાયિઓ છે. બીજા-  
ઓએ ઉપનિષદ સંબન્ધિ અર્થનો વિપ્લવ કર્યો છે માટે તત્ત્વનિર્ણયમાં  
સદાચાર્યોના પ્રબન્ધોની અવશ્ય અપેક્ષા છે. તો ‘મોક્તા મોગ્યં પ્રેરિતારં ચ  
મત્વા જુષ્ણસ્તત્ત્વેનામૃતત્ત્વમેતિ’ ઇત્યાદિ સોએ સો શ્રુતિઓથી સંપ્રતિપન્ન  
થએલો જીવ માયા અને પરમાત્મ સ્વરૂપનો તત્ત્વથી નિર્ણય શ્રીરામાનુજ-  
ચાર્યે કરેલા શ્રીલાખ્યાદિ ગ્રંથો થકી તમારે જાણવો ॥૫૧॥ શ્રીકૃષ્ણનાં એકા-  
દશી આદિક સર્વે વ્રતો અને અન્નકૂટ આદિક ઉત્સવોનો નિર્ણય ( ગ્રાહ્ય-  
તિથિનો નિશ્ચય ) તથા શ્રીકૃષ્ણનો સેવાપ્રકાર તો શ્રીવિકૃલેશ ગોસ્વા-  
મિએ કરેલા નિબન્ધ થકી ગ્રહણ કરવો ઉત્તમ છે, કેમકે પ્રેમરસપરિપૂર્ણ  
એવી સેવાનો અનુક્રમ બીજા આચાર્યોએ આવો કોઈ નિબન્ધમાં કહ્યો  
નથી ( તત્ત્વસાથે વિરોધ નહિ પામતો એવો પ્રેમરસ વિશેષ સંસ્કૃત સેવા-  
ક્રમ ‘ન કહેલું હોય તે બીજા થકી પણ ગ્રહણ કરવું’ આવા ન્યાયથી  
ગ્રહણ કરવો ) ॥૫૨-૫૩॥ લોક સચ્છાસ્ત્ર થકી વિરૂદ્ધ જે કંઈ પણ આચ-  
રણ મોટાઓએ કર્યું હોય તો ‘તેજીયસાં ન દોષાય’ એવા ન્યાયથી તેઓ  
ગર્હા કરવા યોગ્ય નથી. તેમનું આચરણ તો પ્રમાણપણે આરેય પણ તમારે  
નજ સ્વીકાર કરવું, કારણ કે જે દોષ હોય તે દોષજ કહેવાય ॥૫૪॥

इति मेऽनुग्रहं व्यधात् ॥५५॥ सोऽप्यासीत्सारवज्ञातिदेशेषु को-  
सलेषु हि । रामशर्माभिधो विप्रो बहुचः सद्गुणालयः ॥५६॥ पूर्वा-  
भ्यासवशात्तस्य कृष्णे भक्तिस्तु शैशवात् । आसीत्स्वाभाविकी  
विप्र ! विरक्त्या तीव्रया सह ॥५७॥ कृतोपनयनः पित्रा वेदाभ्या-  
समिषेण सः । हित्वा गृहं वनं यात एकाकी निःस्पृहः शुचिः  
॥५८॥ हृदये कृष्णमेवैकं चिन्तयन्विजितेन्द्रियः । तीर्थयात्रां चर-  
न्प्रागात्सौराष्ट्रान् लोकपावनः ॥५९॥ तत्रात्मानन्दनामानं महा-  
योगिनमैक्षत । ब्रह्मचर्यं पालयन्तं तीव्रवैराग्यशालिनम् ॥६०॥  
गोपालानन्दसंज्ञस्य नैष्ठिकब्रह्मचारिणः । गोपनाथशिवस्थानव-

ભતિથી કે વયથી જે મોટો હોય કે નાનો હોય તે અને પુરૂષોથકી તુલ્ય-  
પણે સુગુણસારતો દત્તાત્રેયમુનિની પેઠે ગ્રહણ કરવો. ભારતાદિવત્ મોટા  
નિબન્ધ થકી હે સૂત્રાદિવત્ નાના નિબન્ધ થકી સાર તો સંગ્રહણ કરવો.  
હે શિવરામ વિપ્ર ! આ પ્રકારે સારસંગ્રહનો સારીરીતે બોધ આપીને  
રામાનંદસ્વામીએ મારી ઉપર અનુગ્રહ કર્યો ॥૫૫॥ તે આ રામાનંદ-  
સ્વામીનો કોસલ દેશમાં અયોધ્યાપુરીમાં જન્મ થયો હતો. તે પોતે  
સરવરીયા વિપ્ર શાતિના, રામશર્મા નામના, ઋગ્વેદી, સદ્ગુણૈકનિધિ  
હતા. હે વિપ્ર ! તે આ રામશર્માને બાલ્ય વયને આરંભીનેજ પૂર્વ  
જન્મના શુભસંસ્કારવશાત્ તીવ્ર વૈરાગ્ય અને કૃષ્ણમાં ભક્તિ સ્વાભાવિક  
સમધિક થઈ હતી ॥૫૬-૫૭॥ આ રામશર્મા પિતાથકી ઉપવીત  
પામ્યા પછી વેદાભ્યાસના મિષથી ગૃહથકી નીકળીને એકાકી વ-  
નમાં જઈ વિષયો થકી વિરક્ત થઈ મન વાણી અને કાયની શુદ્ધિએ  
સંપન્ન થઈ જીતેન્દ્રિય થઈને નિરંતર હૃદયમાં શ્રીકૃષ્ણનુંજ એક  
ચિંતવન કરતા થકા તે તે તીર્થોમાં લોકોને પાવન કરતા થકા વિચરતા  
વિચરતા સૌરાષ્ટ્ર દેશમાં આવ્યા ॥૫૮-૫૯॥ તે દેશમાં ગોપનાથ નામના  
શિવક્ષેત્રમાં નિવાસ કરી રહેલા, નૈષ્ઠિકવ્રતમાં દૃઢ નિષ્ઠાવાળા એવા ગોપા-  
ળાનંદ નામના યોગીન્દ્રના ઉત્તમ શિષ્ય, વૈરાગ્યસંપદાએ સમૃદ્ધ, બ્રહ્મ-  
ચર્યવ્રતમાં નિષ્ઠાવાળા એવા આત્માનંદ નામના મહાયોગી રામશર્માના

સતે: શિષ્યમુત્તમમ્ ॥૬૧॥ તચ્છિષ્યતાં સ સમ્પ્રાપ્ય નૈષ્ઠિકં વ્રત-  
માસ્થિતઃ । રામાનન્દ્વ ઇતિ ય્યાતઃ સાઙ્ગં યોગં તતોઽધ્યગાત્  
॥૬૨॥ બ્રહ્મતેજો નિરાકારં સમાધૌ વીક્ષ્ય દેશિકમ્ । સ પ્રાહાથ  
દિદક્ષામિ કૃષ્ણં સાકૃત્યહં બૃહત્ ॥૬૩॥ ગુરુરાહાયમેવાસ્તિ સત્યઃ  
કૃષ્ણો ન ચેતરઃ । ઇત્યુક્તઃ સોઽતિલિન્નાત્મા હિત્વા તં નિર્યયૌ  
તતઃ ॥૬૪॥ સાકારકૃષ્ણનિત્યત્વસ્થાપકં તત્પ્રદર્શકમ્ । જાનન્  
શ્રીવૈષ્ણવાચાર્ય શ્રીરઙ્ગક્ષેત્રમાયયૌ ॥૬૫॥ તત્ર રામાનુજાચાર્ય

જેવામાં આવ્યા ॥૬૦-૬૧॥ તે આ રામશર્મા આત્માનંદ યોગીન્દ્રના શિષ્ય-  
ભાવને પામીને તેમણે કરેલી રામાનંદ એવી આખ્યાથી વિખ્યાત થઈ  
નૈષ્ઠિકવ્રતદીક્ષા આશરીને તેમના થકી સાંગ યોગ શીખ્યા ॥૬૨॥ ગુરુએ  
ઉપદેશેલા માર્ગથી સમાધિનિષ્ઠાને પામીને સમાધિમાં બ્રહ્મતેજ નિરાકાર-  
દિવ્યવિગ્રહે વર્ણત કેવળ પ્રકાશમય બ્રહ્મસંબન્ધિ તેજ જેવામાં આવ્યું.  
તેજોમાત્રના દર્શનથી નહિ તૃપ્ત થઈને ગુરુને કહ્યું કે-હે ભગવન્! બૃહત્-સ્વ-  
રૂપથી અને સ્વભાવથી મોટા, સમગ્ર કૃષ્ણાણુ ગુણોએ પરિપૂર્ણ, દિવ્યાકાર-  
સંપન્ન શ્રીકૃષ્ણ પરંબ્રહ્મના સાક્ષાત્કારની હું સ્પૃહા રાખું છું. જે ઉપાયથી  
મારો આ મનોરથ સિદ્ધ થાય તે ઉપાય મને કહો ॥૬૩॥ આ પ્રકારે રામા-  
નંદે કહ્યું એટલે આત્માનંદ ગુરુ બોલ્યા કે-તમોએ સમાધિમાં જે સાક્ષાત્  
કર્યું તેજ પરંબ્રહ્મ છે. આજ સત્ય કૃષ્ણ કહ્યા છે. આથી પર બીજા કોઈ  
સાકાર કૃષ્ણ નથી. આ પ્રકારે કહેલા રામાનંદમુનિ ગુરુનું આવું પરંબ્રહ્મના  
દિવ્ય આકારને ખંડન કરનારું વચન સાંભળીને મનમાં અત્યંત ખેદ કરીને  
તત્ક્ષણુ તે ગુરુને ત્યાગ કરીને ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા ॥૬૪॥ ‘શ્રીકૃષ્ણજ  
પરંબ્રહ્મ પરમાત્મા છે અને તે પરંબ્રહ્મનો દિવ્યાકારયોગ નિત્ય છે’ એમ  
જેમણે પ્રતિપક્ષના ખંડનપૂર્વક પ્રતિપાદન કર્યું હોય અને જેમણે તે પરંબ્રહ્મ  
શ્રીકૃષ્ણનો સાક્ષાત્કાર બહુજનોને કરાવ્યો હોય એવા ગુરુવરને ઘણા સ્થ-  
ળમાં ગોતતાં ‘તેવા શ્રીવૈષ્ણુવોના પ્રથમાચાર્ય શ્રીરામાનુજાચાર્ય છે તે દિવ્ય  
શ્રીરંગ ક્ષેત્રમાં દિવ્ય દેહથી અઘાપિ પ્રત્યક્ષ રહ્યા છે’ એમ જાણીને તે ક્ષેત્રમાં  
રામાનંદમુનિ આવ્યા ॥૬૫॥ તે ક્ષેત્રમાં અર્ચાવિષે પોતાના આત્માથી અખંડ

સમારાધ્ય પ્રસાદ્ય ચ । જગ્રાહ વૈષ્ણવીં દીક્ષાં પશ્ચસંસ્કારલક્ષ-  
ણામ્ ॥૬૬॥ તદુક્તાન્ભગવદ્ધર્માન્ પાલયંસ્તત્પ્રસાદતઃ । હૃદિ  
ધ્યાનેઽર્ચનેઽર્ચાયાં કૃષ્ણં પ્રત્યક્ષમૈક્ષત ॥૬૭॥ પૂર્ણકામોઽભવત્તેન  
તતો ગુરુનિદેશતઃ । કૃષ્ણમર્તિં મુમુક્ષુભ્ય આદિશન્વચરદ્ભુવિ  
॥૬૮॥ યે યે તસ્યાભવન્ શિષ્યાસ્તે તે તસ્ય પ્રસાદતઃ । ભક્તિ-  
નિષ્ઠાં પરાં પ્રાપુર્ધર્મનિષ્ઠાસ્તથાભવન્ ॥૬૯॥ સમાધૌ દદશુઃ કૃષ્ણં  
કેચિચ્ચ પુરુષાઃ સ્ત્રિયઃ । મદ્યમાંસાદિસંસર્ગે જહુઃ સર્વે તદા-  
શ્રિતાઃ ॥૭૦॥ નિર્દમ્ભમક્ત્યા જ્ઞાનેન યમૈશ્ચ નિયમૈર્ધિયા ।

રહેલા શ્રીરામાનુજયાર્યને પરા પ્રીતિથી અને એકાગ્ર મનથી સમારાધન  
કરી તેમનો પ્રસાદ પામી તેજ દિવ્યરૂપથી સન્નિધિ પામેલા તેમણે આપેલી  
પંચસંસ્કારવાળી વૈષ્ણવી દીક્ષા ગ્રહણ કરી. તપ્તમુદ્રા ધારવી, ઊર્ધ્વપુંડ્ર  
તિલક કરવું, નામકરણ, મંત્રોપદેશ અને યાગ ( પૂજા ) કરવો આ પાંચ  
સંસ્કારો કહ્યા છે ॥૬૬॥ તેમણે ઉપદેશ કરેલા ભગવદ્ધર્મો ( ભગવાનની  
એકાંતિક ભક્તિમાં ઉપકાર કરનારા ધર્મો )ને પરિપાલન કરતા થકા  
તેમનાજ અનુગ્રહથી ધ્યાનસમયે હૃદયકમળમાં પ્રાદુર્ભાવ પામેલા અને  
બાહ્ય પૂજાસમયે પ્રતિમામાં પ્રાદુર્ભાવ પામેલા શ્રીકૃષ્ણના સાક્ષાત્કારને  
પામ્યા ॥૬૭॥ સદા દિવ્યાકૃતિ પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણના દર્શનથી પૂર્ણકામ થએલા  
તે આ રામાનંદમુનિ તે પછી ગુરૂ શ્રીરામાનુજયાર્યના આદેશથી મુમુક્ષુઓને  
કૃષ્ણભક્તિનો પ્રકાર ઉપદેશ કરતા થકા લોકોના અનુગ્રહ અર્થે તે તે સ્થળમાં  
વિચર્યા ॥૬૮॥ તે તે દેશમાં તેમના ઉપદેશથી જોણે જોણે તેમનો સમાશ્રય  
કર્યો તે સર્વે જનો તેમના પ્રસાદબળથી ધર્મૈકનિષ્ઠ થઈને પરા ભક્તિનિષ્ઠાને  
પામ્યા હતા ॥૬૯॥ તેમના આશ્રિત થએલા ઘણા સ્ત્રીપુરૂષો અસત્સંગથી  
વળગતા મદ્યમાંસાદિકના સેવનને સર્વ પ્રકારે પરિત્યાગ કરી સદાચારે  
સંપન્ન થઈ પરમ પ્રેમગર્ભિત શ્રીકૃષ્ણનાજ એક ધ્યાનથી શ્રીકૃષ્ણને સમા-  
ધિમાં સાક્ષાત્ કરતા થયા હતા ॥૭૦॥ દાંભિકો તો યમો નિયમો જ્ઞાન  
ભક્તિ આદિકને કેવળ ઉપરથી બતાવા પુરતા અનુષ્ઠાન કરેછે, તેમણે  
લોકજ્યાતિ માટે દંભથી અનુષ્ઠાન કરેલા યમાદિક તો આભાસમાત્ર છે.

વિરક્તયા ચ સ્વધર્મેણ વિશ્રુતોઽમૂત્સ સર્વતઃ ॥૭૧॥ તં ચાનર્ચુર્વ-  
હુર્વિધૈર્વસ્ત્રભૂષાધનૈર્જનાઃ । અયોજયદ્ધર્મકાર્યે તત્સર્વં સોઽપરિ-  
ગ્રહઃ ॥૭૨॥ વસ્ત્રભૂષાદિ વિપ્રેભ્યો બહુશઃ સ દદૌ મહાન્ । મહાન્તિ  
ચાન્નસત્રાણિ કારયમાસ વાઙ્મવ ! ॥૭૩॥ જિતેન્દ્રિયં ચ નિષ્કામં  
નિર્લોભમપરિગ્રહમ્ । અરોષણં ચ નિર્માનં તં જના બહુ મેનિરે  
॥૭૪॥ તદાન્યે વૈષ્ણવજનાઃ સ્ત્રીદ્રવ્યરસલારસાઃ । દામ્ભિકાસ્તં  
તદુત્કર્ષં સોદું શેકુર્ન દુર્ધિયઃ ॥૭૫॥ તન્માનહાનિમિચ્છન્તસ્ત-  
સ્મિન્ દોષં તુ કચ્ચન । અપ્રાપ્ય નિન્દાં કુર્વન્તસ્તે મિથ્યાપાવદન્  
સ્વલાઃ ॥૭૬॥ વિવદન્તે સ્મ બહુધા તેન તે બ્રહ્મવિદ્યાયા । પ્રાપુઃ

આ રામાનંદમુનિ તો અહિંસાદિ યમો, શૌચાદિ નિયમો, શાસ્ત્રજન્ય વિજ્ઞા-  
નરૂપ શુદ્ધિ, આત્માતુલ્યવરૂપ જ્ઞાન અને ભક્તિ આ સર્વને નિર્દોષપણે અનુ-  
ષ્ઠાન કરતા હોવાથી વૈરાગ્ય તથા સ્વધર્મથી સર્વત્ર વિખ્યાત થયા હતા  
॥૭૧॥ એરીતે પ્રતિદિન પ્રવૃત્તિ પામતા પ્રભાવવાળા રામાનંદમુનિની બહુ-  
જનો બહુવિધ વસ્ત્ર વિભૂષણુ વિક્ત વિગેરે વસ્તુઓવડે પૂજા કરવા લાગ્યા,  
આતો નિષ્પરિગ્રહ હોવાથી તે સર્વ વસ્તુઓનો ધર્મકાર્યમાજ ઉપયોગ કરતા  
હતા અને હે વાડવ ! બહુ ગ્રાહ્યોને વસ્ત્ર આભૂષણુ આદિક આપતા હતા  
અને બહુ સ્થળે મોટાં અન્નસત્ર અંધાન્યાં હતાં ॥૭૨-૭૩॥ કામ ક્રોધ લોભ  
અને માન સર્વથા ટળી જતાં ઇન્દ્રિયો જતાય છે, આ મહામુનિ નિષ્કામ  
નિષ્ક્રોધ નિર્લોભ અને નિર્માન હોવાથી જીતેન્દ્રિય હતા. દેહયાત્રામાં ઉપ-  
યોગી પદાર્થનો પરિગ્રહ પણ ન હતો. પ્રતિદિન ચતુર્થાથી જે પ્રાપ્ત થાય  
તેનાથી દેહયાત્રા કરતા હતા. આવા સર્વ સદ્ગુણસંપન્ન આ મહામુનિને  
બહુજનો બહુ માનવા લાગ્યા ॥૭૪॥ આવા અવસરમાં ‘અમો વૈષ્ણવાગ્રે-  
સરો છીએ’ એવા અભિમાનવાળા, સ્ત્રી ધન રસાસ્વાદમાં અત્યાસક્તિવાળા,  
દાંભિક દુર્મતિ ખીલ જો જનો હતા તેઓ આ મહામુનિનો પૂર્વોક્ત ઉત્કર્ષ  
નહિ સહન થવાથી તેમના માનની હાનિ કરવા ઇચ્છતાં તેમને વિષે કોઈ પણ  
દોષ તો નહિ દેખીને વૃથા નિંદામાત્રમાં પ્રવર્તતાં છેવટે ખળતાથી મિથ્યા-  
પવાદો આપવા માટે પ્રવર્ત્યા ॥૭૫-૭૬॥ હે દ્વિજ ! તેમાં કેટલાક વાદીઓ

પરાજયં સર્વે ન તુ કોઽપિ જયં દ્વિજ ! ॥૭૭॥ તદાઽતિકુદ્ધાસ્તે  
 ભૂય ઉપદુદ્ધુરુધમ્ । મર્ત્સયામાસુરપિ તમપશન્દૈરહનુદૈઃ  
 ॥૭૮॥ પ્રામાર્જયંસ્તત્તિલકં કેચિન્નીત્વૈવ તં રહઃ । અત્રોટયન્કણ્ઠ-  
 માલાં ચકર્તુશ્ચ શિખાં પરે ॥૭૯॥ સિંહાસનમપીશસ્ય વમજ્જુઃ  
 કેચિદુન્મદાઃ । જહુશ્ચ કૃષ્ણપ્રતિમાઃ કેચિદ્વાસાંસિ તસ્ય ચ ॥૮૦॥  
 કેચિત્તદન્નસત્રાણિ સાધૂન્નિષ્કાસ્ય તચ્છ્રીતાન્ । વમજ્જુરુદ્ધતાકારા  
 વૈષ્ણવાઃ શસ્ત્રપાણયઃ ॥૮૧॥ સહમાનઃ સ તં સર્વં દુર્જનોપદ્રવં  
 મુહુઃ । વૃન્દાવનમુપેત્યાશુ વિજને કચિદાવસત્ ॥૮૨॥ ધ્યાયં-  
 સ્તત્રૈકમનસા કૃષ્ણં સ ન્યવસત્સુધીઃ । તદિચ્છયા મતિં પ્રાપ  
 નૂતનાધ્વપ્રવર્તિનીમ્ ॥૮૩॥ બાહ્યં શ્રીવૈષ્ણવાચાર્યલિઙ્ગં સોપદ્રવં

બ્રહ્મવિદ્યાથી આ મુનિને જીતવા વાસ્તે પ્રવર્તતાં સર્વે પરાજયનેજ પામ્યા  
 પણ કોઈ એક પણ જીતી શક્યો નહિ ॥૭૭॥ પરાજય પામવાથી અપાર  
 ક્રોધ પામેલા તે વૈષ્ણુવાલાસો સ્વયં ક્રોધવર્ણિત મુનિને ફરીથી પણ પીડવા  
 પ્રવર્તતાં મર્મસ્થળમાં સ્પર્શ થાય એવા અપશબ્દોવડે અગણિત તિરસ્કાર  
 કરવા લાગ્યા ॥૭૮॥ કોઈ દુર્જનોએ મુનિને એકાંત સ્થળમાં ઉપાડી જઈને  
 તેમનું ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલક બુંશી નાખ્યું અને કંઠમાળા તોડી નાંખી તો ક્રોધએ  
 શિખા કાતરથી કાતરી નાંખી ॥૭૯॥ કોઈ મદાન્ધોએ સિંહાસનાદિ પૂજેપ-  
 કરણો લાગી નાખ્યાં તો ક્રોધએ પૂજ્ય કૃષ્ણપ્રતિમા હરી લીધી તો ક્રોધએ  
 મુનિનાં વસ્ત્રો હરી લીધાં ॥૮૦॥ ઉદ્ધત આકારવાળા, હાથમાં શસ્ત્ર ધારી  
 રહેલા કેટલાક વૈષ્ણુવાલાસોએ આ મુનિએ જ્યાં ત્યાં બંધાવેલાં અન્નસત્રો  
 તેને ચલાવા માટે મુકેલા તેમના આશ્રિત સાધુઓને બળાત્ ત્યાંથી કાઢી  
 મુકીને તોડી નાંખ્યાં ॥૮૧॥ આવા સમય દુર્જનકૃત ઉપદ્રવોને વારંવાર  
 ક્ષમાથી સહન કરતા આ રામાનંદમુનિ ત્યાંથી ખસી નીકળી જલદી વૃન્દા-  
 વનમાં આવીને ક્રોધ વિજન પ્રદેશમાં આવી રહ્યા ॥૮૨॥ બુદ્ધિશાળી આ  
 મહામુનિએ ત્યાં રહીને એકાગ્ર મનથી શ્રીકૃષ્ણનું ધ્યાન કરતાં કદાચિત્  
 એજ અંતર્યામી શ્રીકૃષ્ણની પ્રેરણાથી બીજાઓએ નહિ દીઠલો હોવાથી  
 નૂતનપણે જણાતા મોક્ષમાર્ગની પ્રવૃત્તિ કરવાની મતિ કરી ॥૮૩॥ આ



તતઃ । હિત્વા શાસ્ત્રાનુસારેણ નવીનં તદકલ્પયત્ ॥૮૪॥ રામાનુ-  
જકૃતાન્ ગ્રન્થાંસ્ત્વધ્યાત્મજ્ઞાનસિદ્ધયે । તાનેવ રક્ષન્ભગવદ્ધર્મે  
પ્રાવર્તયત્પુનઃ ॥૮૫॥ ધર્મેણ સહિતામેવ ભક્તિં સ્વાધ્વનિ વર્તયન્ ।  
તીર્થાનિ વ્યચરદ્ધૃમૌ મુમુક્ષુહિતકારકઃ ॥૮૬॥ ગુરુકૃષ્ણપ્રસાદાન્ન  
સોઽનુજગ્રાહ ભૂતલે । યં યં સ સ પુમાન્સઘઃ સમાધૌ કૃષ્ણમૈક્ષત  
॥૮૭॥ કૃત્વા સ દ્વારિકાયાત્રાં રૈવતાચલમાયયૌ । કૃષ્ણક્રીડા-  
સ્થલે તત્ર ન્યવસદ્ધિતકૃત્તૃણામ્ ॥૮૮॥ સ ગુરુર્મમ વિપ્રેન્દ્ર ! સા-  
ક્ષાદુદ્ધવ એવ હિ । કૃષ્ણાદપ્યણુરન્યૂનઃ કૃષ્ણભક્તિપ્રવર્તકઃ ॥૮૯॥  
તદાશ્રિતાનથાવોચં તત્ર સર્વાશ્ચ વૈષ્ણવાન્ । એષ નઃ સદ્ગુરુઃ

નૂતનતા તો કેવળ લોકદૃષ્ટિથી છે. તેનો પ્રકાર આ છે-જે શ્રીવૈષ્ણુવ સંકેત-  
સિદ્ધિ બાહ્ય ચિહ્ન છે તેમાં ઉપદ્રવ આવવાથી તેનો ત્યાગ કરી શાસ્ત્રાનુસારી  
બીજુજ ચિહ્ન તેને સ્થાને નવીન કદપી રાખ્યું ॥૮૪॥ અધ્યાત્મદૃષ્ટિ તો  
એની એજ શ્રીરામાનુજનાર્યે પરિશીલન કરેલી રાખી. માટેજ અધ્યાત્મ-  
જ્ઞાનની સિદ્ધિ સાફ તો શ્રીરામાનુજનાર્યે કરેલાજ નિબન્ધો પ્રથમ પ્રમાણ-  
પણે પરિચહ કર્યા અને પ્રપત્તિનું (શરણાગતિ) જ જેમાં પ્રધાનપણું છે  
એવા પારમૈકાંતિક ભગવદ્ધર્મની પ્રવૃત્તિ સર્વત્ર કરી ॥૮૫॥ ભક્તિ પણ  
ધર્મે સહિતજ પોતાના આશ્રિતોમાં પ્રવર્તાવી. એરીતે પરોપદ્રવ થકી  
પોતાના પંથનું પરિરક્ષણ કરતા થકા મુમુક્ષુ જનોના હિતમાટે ભૂમિમાં  
તીર્થોવિષે વિચર્યા ॥૮૬॥ આ રામાનંદસ્વામી ભૂતળમાં જે જે જનની  
ઉપર અનુગ્રહ કરે તે સર્વ કોઈ જન ગુરુ શ્રીરામાનુજનાર્ય અને ઉપાસ્ય  
શ્રીકૃષ્ણની કૃપાથી સમાધિમાં શ્રીકૃષ્ણને તત્ક્ષણ પ્રત્યક્ષપણે નિરીક્ષણ કરતા  
હતા ॥૮૭॥ આશ્રિત જનોનું હિત કરનારા આ મુનિ દ્વારિકાયાત્રા કરીને  
શ્રીકૃષ્ણના ક્રીડાસ્થાનભૂત રૈવતાચળમાં આવીને ત્યાં મુમુક્ષુઓને બોધ  
આપતા થકા રહ્યા ॥૮૮॥ હે વિપ્રેન્દ્ર ! સાક્ષાત્ ઉદ્ધવજીજ અવતેરલા,  
કૃષ્ણભક્તિના પ્રવર્તક તે આ અમારા ગુરુ છે, તે કૃષ્ણથકી આણુમાત્રપણુ  
ન્યૂન નથી એમ અમો માનીએ છીએ. 'નોદ્ધવોઽણ્વપિ મદ્યૂનો' એમ  
ભાગવતમાં ભગવાને કહ્યું છે ॥૮૯॥

સાક્ષાદુદ્ધવોઽસ્તિ સ્વયં કિલ ॥૯૦॥ અતો નઃ સમ્પ્રદાયોઽયં સર્વ-  
વૈષ્ણવસમ્મતઃ । ઔદ્ધવાખ્યોઽસ્તિત્વતિ શ્રુત્વા તથોચ્ચુસ્તેઽઘિલા  
અપિ ॥૯૧॥ સ ગુરુર્મયિ વિન્યસ્ય નિજધર્મધુરં પ્રભુઃ । તિરોદધે  
તત્પ્રતાપાન્મયા સૈવોદ્યતેઽધુના ॥૯૨॥ નવીનં સમ્પ્રદાયં નો જ્ઞા-  
ત્વાઽન્યે મતવાદિનઃ । મૃશમસ્મત્સાધુજનાન્પ્રતિગ્રામમપીહયન્  
॥૯૩॥ યથા યથા ભવેત્તેષામાપત્કાલે તથાવિધે । સુખં તથા તથા  
તેઽથ વર્તિતા ભુવિ વૈ મયા ॥૯૪॥ પ્રતાપાત્સહુરોસ્તસ્ય પાતુર્ધર્મસ્ય  
ચ પ્રભોઃ । સામ્પ્રતં સ્વાસ્થ્યમાપન્નાઃ પ્રાગ્વદ્ધર્તામહે વયમ્ ॥૯૫॥  
ઉક્તસ્તે સમ્પ્રદાયોઽથ શ્રીકૃષ્ણોઽસ્તીષ્ટદેવતા । પરમાત્મા પરં બ્રહ્મ

એરીતે દીક્ષાપ્રદાતા ગુરુના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપીને હવે સંપ્રદાય પ્રશ્નનો  
ઉત્તર આપે છે—હે વિપ્ર ! આવા મહામહિમાવાળા સદ્ગુરુ શ્રીરામાનંદ-  
મુનિથકી દીક્ષા ગ્રહણ કર્યા પછી મેં તેમના આશ્રિત સર્વ વૈષ્ણવોને કહ્યું  
કે—હે ભક્તો ! આપણા આ સદ્ગુરુ સાક્ષાત્ સ્વયં ઉદ્ધવજી છે; માટે  
આપણો આ સંપ્રદાય સર્વ વૈષ્ણવસંમત ‘ઔદ્ધવસંપ્રદાય’ એવા નામથી પ્ર-  
ખ્યાતિ પામો. હે દ્વિજ ! આવું માફે વચન સાંભળીને તે બધાએ ‘તથાસ્તુ’  
એમ કહ્યું ॥૯૦-૯૧॥ આ સમર્થ સદ્ગુરુ રામાનંદસ્વામી તે આ પોતાની  
ધર્મધુર મારેવિષે આરોપણ કરીને અંતર્ધાન થઈ ગયા. હમણાં આ ધર્મ-  
ધુર તેમની આજ્ઞાને અનુસારે તેમના પ્રતાપથી યથાશક્તિ હું વહન કરું છું  
॥૯૨॥ આ અમારો સંપ્રદાય જે પૂર્વાચાર્યપરંપરાપ્રાપ્ત અને શ્રીકૃષ્ણના  
કૃપાવિશેષથી અતિશયતાને પામેલો છે તેને નૂતન માનીને બીજા તે તે મતના  
અનુયાયીઓ નિષ્કારણ ધર્મ્યાલુ સ્વભાવથી ગામોગામ અમારા સાધુજનોને  
અત્યંત પીડવા મંડ્યા ॥૯૩॥ આવા પણ આપત્કાળમાં મારી આજ્ઞાને અનુ-  
સરતા મારા સાધુઓ ક્ષમાથી, તત્ત્વદૃષ્ટિથી અને ‘ચેષ્ટિતમાત્ર કર્મોપાધિક છે’  
એવા વિચારથી નિર્લેપ સ્થિતિને પમાડવાથી પ્રચ્છન્ન ચિહ્ન ધારીને સુખેથી  
લોકમાં વર્ત્યા હતા ॥૯૪॥ અદ્ય કાળમાંજ સદ્ગુરુ રામાનંદના પ્રસાદથી  
અને ધર્મરક્ષક રાજેન્દ્રના પ્રશાસનથી શત્રુઓની પ્રશાંતિ થતાં સર્વ ઉપદ્રવે  
વર્ણત થએલા અમો સર્વે હવે પ્રથમની પેઠે વર્તીએ છીએ ॥૯૫॥

સર્વકારણકારણમ્ ॥૯૬॥ સ હિ રાધિકયા યુક્તો રાધાકૃષ્ણ  
 ર્તીર્યતે । યુક્તઃ સ લક્ષ્મ્યા રુક્મિણ્યા લક્ષ્મીનારાયણસ્તથા ॥૯૭॥  
 સોઽર્જુનેન યુતો બ્રહ્મનરનારાયણાભિધઃ । યોગેન વલભદ્રાદેસ્ત-  
 તન્નામ્નોચ્યતે ચ સઃ ॥૯૮॥ શ્રીવાસુદેવપ્રમુખાશ્રતસસ્તસ્ય  
 મૂર્તયઃ । ચતુર્વિંશતિસહ્યાકાઃ કૈશવપ્રમુખાસ્તથા ॥૯૯॥ પદ્મના-  
 ભવરાહાદ્યા ભગવન્મૂર્તયોઽપિ ચ । શ્રીકૃષ્ણસ્યાવતારત્વાન્માન્યાઃ  
 સન્ત્યેવ નોઽસ્થિલાઃ ॥૧૦૦॥ આદિવૈષ્ણવરાજશ્ચેત્યુપદેષ્ટા પ્રચેત-  
 સામ્ । શક્કરઃ સહ પાર્વત્યા મતઃ પૂજ્યતયાઽસ્તિ નઃ ॥૧૦૧॥ પૂજ્યઃ  
 કૃષ્ણાવતારત્વાચ્છ્રીગણેશો મતસ્તથા । અસ્માકં કુલદેવત્વાત્

હે દ્વિજ ! જુશાસુ તમોને અમારો સંપ્રદાય નિવેદન કર્યો. હવે અમારા  
 ઇષ્ટદેવને સાંભળો. પ્રધાન પુરૂષાદિ સર્વ કારણોના કારણ, સર્વના અંત-  
 રાત્મા, પરબ્રહ્મ, સમસ્તવેદાંતવેદ, આનંદમય, જે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા છે તે  
 અમારા ઉપાસ્ય ઇષ્ટદેવ છે ॥૯૬॥ હે બ્રહ્મન ! આજ શ્રીકૃષ્ણ રાધાના  
 યોગથી રાધાકૃષ્ણ કહેવાય છે, રુક્મિણીરૂપ લક્ષ્મીના યોગથી લક્ષ્મી-  
 નારાયણ કહેવાય છે, અર્જુનના યોગથી નરનારાયણ કહેવાય છે અને  
 બળભદ્રના યોગથી બળકૃષ્ણ કહેવાય છે, ઇલાદિ નામભેદથી ઉપાસના  
 કરાય છે તેટલામાત્રથી ઉપાસ્ય સ્વરૂપમાં ભેદ નથી. જે વાસુદેવાદિ ચાર  
 વ્યૂહો છે તથા વ્યૂહના અવાંતર ભેદો કેશવાદિક ચોવીશ મૂર્તિઓ છે તથા  
 જે પદ્મનાભ વરાહ આદિક મૂર્તિઓ છે આ સર્વે પણ શ્રીકૃષ્ણનાજ પ્રાહ-  
 ભાવિવિશેષો હોવાથી અમો સર્વેને માન્યજ છે ॥૯૭-૧૦૦॥ શંકર તો  
 પાર્વતી સાથે અમારા આશ્રિતોને પૂજ્ય છે પરંતુ સાક્ષાત્ પરદેવતાપણે  
 પૂજ્ય નથી. કિંતુ પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણના પ્રથમ ભક્તરાજ વૈષ્ણવોત્તમ છે માટે  
 પૂજ્ય માન્યા છે. વળી પ્રાચીન અર્હિષ્ રાજાના પુત્ર પ્રચેતાઓને ઉપદેશ  
 આપનારા હોવાથી બ્રહ્મવિદ્યાના પ્રવર્તકપણે પૂજ્ય અમોએ માન્યા છે.  
 ‘વૈષ્ણવાનાં યથા જ્ઞમ્ભુઃ’ એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૧૦૧॥ ગણપતિ તો  
 બ્રહ્મવૈવર્ત પુરાણમાં શ્રીકૃષ્ણના અવતારવિશેષપણે કહ્યા છે માટે પૂજ્ય-  
 પણે માન્યા છે. વાયુપુત્ર હનુમાનજી ભગવાનના એકાંતિક ભક્ત છે અને

પૂજ્યો ભવતિ મારુતિઃ ॥૧૦૨॥ ગાયત્ર્યા અધિદેવત્વાદસ્માકં ચ  
દ્વિજન્મનામ્ । પૂજ્યોઽસ્તિ સવિતા દેવોઽથેષ્ટશાસ્ત્રાણિ મે બ્રુવે  
॥૧૦૩॥ વેદાઃ સહોપનિષદો દ્વૈપાયનકૃતાન્યથ । શારીરકાભિધા-  
ન્યેવ સૂત્રાણિ બ્રાહ્મણોત્તમ ! ॥૧૦૪॥ શ્રીમદ્ભાગવતાભિધ્યં પુરાણં  
દશલક્ષણમ્ । યા ચાસ્તિ ભગવદ્ગીતા ભારતે ભીષ્મપર્વણિ ॥૧૦૫॥  
વિષ્ણોર્નામસહસ્રં ચ ભારતે ભીષ્મકીર્તિતમ્ । નીતિશ્ચ વિદુર-

અમારા કુળપૂર્વજોએ પૂજેલા છે, આવા વિશેષથી પૂજ્યપણે માન્યા છે  
॥૧૦૨॥ સૂર્યદેવતો ગાયત્રીના અધિષ્ઠાતા હોવાથી અમો સર્વ દ્વિજાતિઓને  
વિશેષપણે પૂજ્ય છે. ( પરાત્પર પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણજ એક ઉપાસ્ય છે,  
બીજા તો તેના પરિવારપણે પૂજ્ય છે એવો અભિપ્રાય છે ) હવે અમને  
જે શાસ્ત્રો ઇષ્ટ છે તે સંક્ષેપમાં કહું છું ॥૧૦૩॥

હે બ્રાહ્મણોત્તમ ! વેદો-અપૌરુષ હોવાથી સ્વતઃપ્રામાણ્ય યોગને લીધે  
પ્રથમ પ્રમાણ છે. આ વેદો ઉપનિષદોએ સહિત જાણવા, ઉપનિષદો વેદમાં  
અંતર્ગત હોવાથી આ સ્થળે તેમનો જે પૃથક્ નિર્દેશ કર્યો છે તે બ્રાહ્મણ-  
વસિષ્ઠન્યાયથી કર્યો છે, ઉપનિષદો પરમપુરુષાર્થમાંજ એક અત્યંત  
ઉપયોગી આત્માવબોધને આપનારી હોવાથી વેદોમાં વિશેષ મનાય છે.  
ઉપનિષદોના આશયનિર્ણયમાં પ્રવર્તેલાં શારીરકસૂત્રો પ્રમાણુતમ છે, સમસ્ત  
જગત્ જેનું શરીર છે તે શારીર-પરમાત્મા કહેવાય, તે ઉપનિષદ્ગમ્ય  
શારીર પુરુષને અધિકાર કરીને પ્રવર્તેલાં હોવાથી તેને 'શારીરક સૂત્રો'  
એવી સંજ્ઞાથી કહે છે, આ સૂત્રો વ્યાસમુનિએ કરેલાં જાણવાં ॥૧૦૪॥ વેદોપ-  
બૃંહણ્પુરુષ પુરાણોમાં સારતમ હોવાથી સર્ગાદિ દશ લક્ષણુવાળું શ્રેષ્ઠ શ્રીમ-  
દ્ભાગવત નામનું પુરાણ મને ઇષ્ટતમ છે, એની શ્રેષ્ઠતાતો ભગવદ્ભક્તિનું  
પ્રધાનપણે પ્રતિપાદન હોવાથી જાણવી. ઇતિહાસોમાં શ્રેષ્ઠ મહાભારતના  
ભીષ્મપર્વમાં જે ભગવદ્ગીતા ભગવાનના મુખકમળ થકી નિકળેલી નિઃશ્રે-  
યસની નિસરણી સ્થાને છે તે મને અત્યંત અભીષ્ટ છે. એજ મહાભારતના  
અનુશાસનપર્વમાં ભીષ્મપિતાએ કહેલું વિષ્ણુસહસ્રનામનું સ્તોત્ર ઇષ્ટતમ  
છે, આ સ્તોત્રના પ્રવક્તા પરાવર તત્ત્વના વેત્તા ભીષ્મપિતા છે અને સહસ્ર

પ્રોક્તા તત્રૈવોદ્યોગપર્વણિ ॥૧૦૬॥ શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યં સ્કાન્દવૈ-  
 ણ્ણવલ્ક્યસ્મૃતિશ્ચેતિ શાસ્ત્રાણીષ્ઠાનિ સન્તિ મૈ  
 ॥૧૦૭॥ તત્ર શારીરસૂત્રાણિ ગીતા ભાગવતીતિ ચ । દ્વયં રામાનુ-  
 જાચાર્યભાષ્યોપેતં મતં મયા ॥૧૦૮॥ આચારવ્યવહારાઘનિષ્કૃતિ-  
 જ્ઞાનહેતવે । મતા મિતાક્ષરાયુક્તા યાજ્ઞવલ્ક્યસ્ય તુ સ્મૃતિઃ  
 ॥૧૦૯॥ વિશેષાત્કૃષ્ણમાહાત્મ્યજ્ઞાનાય તુ મતૌ મયા । શ્રીમદ્ભાગ-

નામો ભગવાનનાં સમસ્ત સિદ્ધિને આપનારાં છે આવો એમાં વિશેષ છે.  
 એજ ભારતના ઉદ્યોગપર્વમાં વિદુરજીએ કહેલી નીતિ મને ઈષ્ટ છે, આ  
 નીતિ ધર્મમાં વિરોધ ન આવે એવા વ્યવહારને જણાવે છે, ધર્મની સાથે  
 નિયતપણાઈપ એનો વિશેષ છે. સ્કંદપુરાણના વિષ્ણુખંડમાં અંતર્ગત જે  
 વાસુદેવમાહાત્મ્ય છે તે અમને અત્યંત અભીષ્ટ છે, તેમાં સાક્ષાત્ અપરોક્ષ  
 વાસુદેવ ભગવાનનું દિવ્ય ચરિત્ર પ્રતિપાદન કર્યું છે. આચારાદિ નિર્ણયમાં  
 યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિ અભીષ્ટ માની છે. એ રીતે આ વેદાદિ આઠ શાસ્ત્રો અમને  
 પ્રિયતમ છે. એમ કહેવાથી વેદમૂળક સર્વ પ્રમાણભૂત એવાં પણ કેટ-  
 લાંક શાસ્ત્રોમાં કોઈ ઉત્કર્ષ વિશેષથી તેમાં પોતાનો આદર જણાવ્યો છે  
 ॥૧૦૫-૧૦૭॥ તે શાસ્ત્રોમધ્યે શારીરકસૂત્ર અને ભગવદ્ગીતાનો ભાવ  
 શ્રીરામાનુજાચાર્યે રચેલા ભાષ્યથકી જણવો એવો તો અમારો મત છે,  
 કારણ કે આ બન્ને શાસ્ત્રો અતિગંભીર અર્થવાળાં છે, તેનું વ્યાખ્યાન તેતે  
 વ્યાખ્યાતાઓ અન્યથા અન્યથા કરેલું હોવાથી શાસ્ત્રનો જે અર્થ છે તેને  
 યથાર્થપણે જણાવી શકે નહિ ॥૧૦૮॥ આચાર વ્યવહાર અને પ્રાયશ્ચિ-  
 તના અવબોધનમાં જે યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિ માની છે તેતો મિતાક્ષરા  
 વ્યાખ્યાને અનુસારે સ્વાર્થબોધનમાં પ્રમાણ છે એમ અમોએ માન્યું છે,  
 અન્ય વ્યાખ્યાઓની અપેક્ષાએ આ વ્યાખ્યાનો અતિશય વિસ્તાર વિના  
 સાર અર્થને અવબોધ આપવાઈપ વિશેષ છે ॥૧૦૯॥ શ્રીમદ્ભાગવતમાં  
 શ્રીકૃષ્ણનાં દિવ્યચરિત્રોને બોધ કરનારો દશમસ્કંધ અને તેમની ઉપાસના-  
 નેજ બોધ કરનારો પંચમસ્કંધ શ્રીકૃષ્ણના મહિમાનો વિશેષપણે બોધ કરી  
 સંસારસમુદ્રના સમુદ્ધાર માટે થાય છે, માટે તે મને વિશેષપણે પ્રિય છે

વતસ્યૈવ સ્કન્ધૌ દશમપञ्चમૌ ॥૧૧૦॥ અન્યાનિ યાનિ શાસ્ત્રાણિ  
વેદાર્થાનુસૂતાનિ હ । તાનિ સન્તિ મતેઽસ્માકં પ્રમાણાન્યાસ્તિક-  
ત્વતઃ ॥૧૧૧॥ આઘા શક્તિર્ભગવતો લક્ષ્મીર્દેવ્યસ્તિ નો મતે ।  
ધાર્યે ચ તુલસીકાષ્ઠમાલે કળ્પે દ્વિજાતિભિઃ ॥૧૧૨॥ ચન્દનાદી-  
ન્ધનમથા કૃષ્ણાદ્વિસ્પર્શપાવિતે । ધાર્યે સૂક્ષ્મમણી માલે કળ્પે  
શૂદ્રૈશ્ચ ભૂસુર! ॥૧૧૩॥ સચન્દ્રકં ચોર્ધ્વપુણ્ડં ગોપીચન્દનમૃત્ત્ન-  
યા । કૃષ્ણપૂજાવશિષ્ઠેન ક્રિયતે ચન્દનેન વા ॥૧૧૪॥ રાધાલક્ષ્મી-  
પ્રસાદેન કુક્કુમેનાપિ ચન્દ્રકઃ । તન્મધ્યે ક્રિયતે બ્રહ્માન્સમ્પ્રદાય  
દ્વૈહૌદ્ધવે ॥૧૧૫॥ સન્તિ યે સાધવોઽસ્માકં ત્યક્ત્રામ્યસુખા દ્વહ ।

॥૧૧૦॥ જે બીજાં વેદાર્થને અનુસારે પ્રવર્તેલાં વાદિમકરામાયણુ આદિક  
શાસ્ત્રો છે તેને વેદોનું પ્રામાણ્યવાદી અમો પ્રમાણેપણે માનીએજ છીએ  
॥૧૧૧॥ ઉપાસ્ય દેવી તો સમસ્ત જગતની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને લયરૂપ  
લીલા જેમની છે એવા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની જે આદિ શક્તિ-જેણે યુક્ત થ-  
ધને સૃષ્ટિ આદિકવડે કીડા કરે છે તે આ લક્ષ્મીજ છે, ભગવાન થકી વિના-  
ભૂત-પૃથક્ નથી માટે ભગવાનના ઉપાસન થકી એનું ઉપાસન પૃથક્ નથી.  
હે વિપ્ર ! બાહ્ય ચિહ્નો ધરનારા વૈષ્ણવોમાં અમોએ એવો નિયમ આદર કયો  
છે કે-દ્વિભતિ-ત્રણ વર્ણના જનોએ કંઠમાં તુલસીકાષ્ઠની સૂક્ષ્મ મણકાની  
એવડી માળા શ્રીકૃષ્ણના ચરણકમળ સ્પર્શથી પવિત્ર થએલી નિત્ય ધારણ  
કરવી. હે ભૂદેવ ! શૂદ્રોએ તો ચંદનાદિકાષ્ઠથી કરેલી સૂક્ષ્મ મણકાની શ્રી-  
કૃષ્ણના ચરણ સ્પર્શથી પવિત્ર થએલી એવડી માળા ગળામાં નિત્ય ધારણ  
કરવી ॥૧૧૨-૧૧૩॥ હે વિપ્ર ! ગોપીચંદન મૃત્તિકાથી અથવા શ્રીકૃષ્ણની  
પૂજા કરતાં બાકી રહેલા પ્રસાદભૂત ચંદનથી સચંદ્રક ઊર્ધ્વપુંડ તિલક  
અમારા સંપ્રદાયના જનો કરે છે. ઊર્ધ્વપુંડના મધ્યમાં રાધાલક્ષ્મીના પ્રસા-  
દભૂત કુંકુમથી પણ ચંદ્રક કરાય છે. યદ્યપિ પુંડના પ્રકારભેદો અને પુંડ  
કરવાના દ્રવ્યભેદો તે તે નિબંધોમાં નિરૂપણ કરેલા સંપ્રદાયભેદથી ભિન્ન  
ભિન્ન છે પરંતુ આ ઉક્ત સંપ્રદાયમાં તો આ રીતે આદર કરેલા છે. આ  
વિષયમાં કહેવાનું સર્વ શિક્ષાપત્રીલાખ્યમાં કહ્યું છે તો તે થકી જાણવું



ભરતસ્યાર્ષમસ્યેવ ભક્તિસ્તેષાં મમાપિ ચ ॥૧૧૬॥ નિર્માનત્વમસ-  
 કૃત્વમહિંસાહંમમત્યજિઃ । આત્મનિષ્ઠા ચ તસ્યેવ સન્તિ ભક્તેર-  
 લક્ષ્યાઃ ॥૧૧૭॥ સાલક્ષિયેદશી કૃષ્ણભક્તિર્યસ્ય ભવેન્ન સઃ ।  
 ત્યાગી વહિષ્કૃત ઇતિ જ્ઞેય ઉદ્ધવવર્ત્મનઃ ॥૧૧૮॥ ગૃહસ્થાશ્રમિણો  
 યેઽવ સન્ત્યસ્માકં તુ વાહવ ! । અમ્બરીષનૃપસ્યેવ તેષાં ભક્તિઃ  
 સ્વધર્મયુક્ત ॥૧૧૯॥ ઇત્યં દ્વેધા ભક્તિરીતિઃ સમ્પ્રદાયેઽસ્તિ નઃ  
 કિલ । ઉક્તાધિકારિભેદેન યોગ્યત્વાદ્વિજસત્તમ ! ॥૧૨૦॥ અસ-  
 દીયાઃ સાધવસ્તુ ભરતસ્યૈવ યોગિનઃ । માર્ગે પરમહંસસ્ય શ્રિતા

॥૧૧૪-૧૧૫॥ લક્ષ્મિ કેવી છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર પાંચ શ્લોકથી આપે છે-  
 જે આ અમારા સાધુઓ છે તે સર્વે તીવ્ર વિષયકીળ જેમ એમ વિષયો  
 થકી વિશેષ લય પામીને, આમ્ય સુખાલાસનો પરિત્યાગ કરી ઋષભદેવના  
 પુત્ર ભરતજીની પેઠે નિરંતર પરમાત્મામાં મનને જોડી દધને તેમના લજન-  
 પરાયણ પરમ લક્ષ્મિનિષ્ઠ છે. હું પણ તેવીજ રીતે તેમને વર્તાવતો થકો વર્તું  
 છું ॥૧૧૬॥ અલંકાર મમકારનો પરિત્યાગ, આત્માથકી અતિરિક્ત વસ્તુ-  
 માત્રમાં નિઃસંગતા, નિર્માનતા, પ્રાણિમાત્રની પીડાનો પરિત્યાગ અને ત્રણ-  
 દેહથકી વિલક્ષણ શુદ્ધ સ્વસ્વરૂપમાં નિષ્ઠા આ પાંચેય ગુણો લક્ષ્મિના  
 અલંકારભૂત છે. આ ગુણો જહરતમાં જેમ હતા તેમ આ સાધુઓમાં  
 પણ છે ॥૧૧૭॥ ઉક્ત અલંકારે રહિત એવી લક્ષ્મિ અમે માની નથી. જે  
 ત્યાગીને આવી સાલંકાર કૃષ્ણલક્ષ્મિ ન હોય તેને તો ઉદ્ધવ સંપ્રદાયમાં  
 સાધુઓ થકી બહિષ્કૃત જાણવો ॥૧૧૮॥ હે વિપ્ર ! આ અમારા સંપ્રદા-  
 યમાં જે ગૃહસ્થાશ્રમી છે તેઓપણ અમારા સંપ્રદાયને અનુસરનારા  
 છે, તે સર્વે અંબરીષ રાજાની પેઠે સ્વધર્મે સહિતજ ભગવાનમાં પરા લક્ષ્મિને  
 કરે છે ॥૧૧૯॥ હે દ્વિજસત્તમ ! આ પ્રકારે ત્યાગી ગૃહી અધિકારી ભેદથી  
 લક્ષ્મિ અંગભૂત ધર્મભેદને લીધે જે પ્રકારને પામેલી તેમણે તેમણે યથા-  
 યોગ્ય સંપ્રદાયમાં આદર કરેલી છે ॥૧૨૦॥ તમારા સાધુઓ પરમહંસ  
 નામથી કેમ કહેવાય છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે છે-હે દ્વિજ ! અમારા  
 સાધુઓતો જે હેતુ માટે ભાગવત પરમહંસ-ભગવાનમાંજ એક નિષ્ઠારૂપ

ભાગવતસ્ય યત્ ॥૧૨૧॥ અતઃ પરમહંસાખ્યા ઉચ્યન્તેઽસ્યદુષા-  
શ્રિતૈઃ । પ્રશ્નાનામિતિ સર્વેષામુત્તરં કથિતં તવ ॥૧૨૨॥ સુપ્રત  
ઉવાચ—ઇતિ સ્વામિવચઃ શ્રુત્વા મુમુક્ષુઃ સ તુ વાહવઃ । તમેવ સદ્ગુરું  
જ્ઞાત્વા સમાશ્રયદસંશયઃ ॥૧૨૩॥ પ્રસાદાત્તસ્ય ચાપદ્યત્સઘસ્તં  
સ સમાધિના । શ્રીકૃષ્ણં રાઘયા સાકં કૃતાર્થસ્તેન ચાભવત્  
॥૧૨૪॥ તતઃ સ્વયજમાનાય હરિસિંહાય ભૂમુજે । તત્સર્વમવદદ્વિપ્રો  
યથાદૃષ્ટં યથાશ્રુતમ્ ॥૧૨૫॥ તતઃ સોઽપિ સુધીર્ઘ્વસ્તમેવ શરણં

પરમહંસતાએ સંપન્ન, નિષ્પન્નયોગી, માટેજ બ્રહ્મસાક્ષાત્કારને પામેલા  
ભરતજીનાજ નિર્માનત્વાદિ માર્ગને અનુસરીને વર્તે છે માટે ‘ભાગવત પર-  
મહંસ’ એવા નામથી અમારા આશ્રિતજનો કહે છે. યદ્યપિ નારદપરિ-  
ત્રાજકોપનિષદાદિકમાં પરમહંસનું લક્ષણ શિખાદિ બાહ્ય ચિહ્નોએ વર્ણત  
શ્રવણ થાય છે તથાપિ તે ભાગવત પરમહંસનું લક્ષણ નથી. આ તો ભગ-  
વદ્ગ્રંથમાં પ્રસિદ્ધ ભગવાનને અભિમત પારમહંસ્ય છે. એનો વિસ્તારતો  
તે ભગવદ્ગ્રંથ થકીજ જાણવો. જડભરત ભાગવત પરમહંસ હતા એમ  
શ્રીભાગવતમાં ‘તત્પાદમૂલમકુતશ્ચિન્નયમુપસૃતાનાં ભાગવતપરમહંસાનાં’  
ઈત્યાદિ વચનથી કહ્યું છે. હે વિપ્ર! તમોને જ્ઞાસુ જાણીને તમારા તમામ  
પ્રશ્નના ઉત્તરો મેં આ પ્રકારે કહ્યા ॥૧૨૧-૧૨૨॥

સુપ્રતમુનિ કહેછે—હે રાજન્! આવું ભગવાનનું વચન સાંભળીને  
તેમાં મહાવિશ્વાસ પામીને મુમુક્ષુ શિવરામ વિપ્રે શ્રીસ્વામિનારાયણનેજ  
સદ્ગુરુ સમજીને સંશયે રહિત થઈ તેમના ચરણકમળનો સમાશ્રય કર્યો  
॥૧૨૩॥ તે પછી તેમના પરમ પ્રસાદબળથી તત્ક્ષણ સમાધિને પામીને  
એજ રાધિકાકાંત શ્રીકૃષ્ણને સાક્ષાત્ કરીને કૃતાર્થ થઈ ગયા ॥૧૨૪॥ તે  
પછી શિવરામભટ્ટે પોતાના યજમાન હરિસિંહ રાજાને જેવું સાંભળ્યું છે  
અને જેવું દેખ્યું છે એવું ભગવાનનું સર્વ ઐશ્વર્ય અને ધર્મપ્રવર્તનનો  
પ્રકાર નિવેદન કર્યો ॥૧૨૫॥ હે નરાધિપ! તે પછી શુભયુદ્ધિએ સંપન્ન  
એવા તે હરિસિંહ નૃપતિપણુ પ્રહર્ષ પામીને વિપ્રના વચનમાં મહાવિશ્વાસ  
લાવીને તે શ્રીહરિના શરણને પામીને પરમાનંદને પામ્યો અને તેના મંત્રિ

હરિમ્ । પ્રાપ્ત્યાનન્દં પરં લેમે તદીયાશ્ચ નરાધિપ ! ॥૧૨૬॥ શ્રુત્વ-  
ર્ષયસ્તે નિજસમ્પ્રદાયપ્રકાશમીશેન કૃતં પ્રહૃષ્ટાઃ । દોલોત્સવં તત્ર  
વિધાય ભૂમૌ સુખં વિચેરુર્ગતવૈરિભીકાઃ ॥૧૨૭॥ ઇતિ શ્રીસત્સક્તિજી-  
વને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે દ્વિતીયપ્રકરણે ઉદ્ભવસમ્પ્રદાયપ્રકાશનામા સપ્ત-  
ત્રિશોઽધ્યાયઃ ॥૩૭॥

સુપ્રત ઉવાચ—પુરે વસંસ્તત્ર મુનીશ્વરોઽથ મહોત્સવાન્સોઽભય-  
સન્નિ પ્રભુઃ । ચકાર કૃષ્ણસ્ય જનુર્દિનેષુ સર્વાસુ ચૈકાદશિકાસુ  
રાજન્ ! ॥૧॥ શુશ્રાવ નિત્યં ચ મહાપુરાણં સ પ્રીતિમાન્ભાગવતા-

આદિક જનો પણ એજરીતે શ્રીહરિના શરણુને પામીને પરમાનંદને પામ્યા  
॥૧૨૬॥ સભામાં બેઠેલા તે સર્વે સાધુઓ શિવરામ વિપ્રને મિષ કરીને  
ભગવાને કહેલો પોતાના સંપ્રદાયનો ક્રમ સાંભળીને પ્રહર્ષ પામીને  
દુર્ગપુરમાં ભગવાને પ્રવતવિલા દોલોત્સવનો અનુભવ કરીને, ભગવાનની  
આજ્ઞા થતાં વૈરિભયે વર્ણત થઈ ધર્મપ્રવર્તન માટે ભૂમિમાં તેતે સ્થળમાં  
સુખેથી વિચરવા લાગ્યા ॥૧૨૭॥ ઇતિ શ્રીસત્સક્તિજીવને...દ્વિતીય-  
પ્રકરણે ઉદ્ભવસંપ્રદાયપ્રકાશનામા સપ્તત્રિશોઽધ્યાયઃ ॥૩૭॥

### ૧ અધ્યાય ૩૮ મો.

સુપ્રતમુનિ કહેછે—હે રાજન્ ! મુનિમંડળો દેશદેશમાં ગયા પછી  
દુર્ગપુરમાં મુનિપતિ ભક્તાધીન ભગવાન્ ભક્તાત્રેસર અભય ભૂપતિના ભવ-  
નમાં નિવાસ કરીને તેમની સેવા સ્વીકારથી તેમને આનંદ આપતા થકા  
કૃષ્ણના આવિર્ભાવના જન્માષ્ટમી આદિક દિવસોમાં તથા સર્વ એકાદશી દિ-  
વસોમાં ભક્તોને આનંદ આપવા શ્રીકૃષ્ણના અનુપમ ઉત્સવો કરાવતા હતા  
॥૧॥ આ ભગવાન્ લોકોને શિખવવા વાસ્તે ભાગવત નામના મહાપુરા-  
ણને પરા પ્રીતિથી પ્રતિદિન શ્રવણ કરતા હતા અને ભાગવતનું દાન યથા-

૧ આ અધ્યાયમાં સુરસિંહરાજની પ્રાર્થનાથી ભગવાનનું મત્સ્યાવપુર પ્રત્યે  
પધારવું, ત્યાં સુરસિંહે કરેલું ભગવાનનું સેવન અને દોલોત્સવનું વિધાન વર્ણન  
કર્યું છે.

મિધાનમ્ । અર્ચીકરદ્વાનમમુખ્ય ચાસૌ પાઠાંશ્ચ વિપ્રૈર્વિધિવચ્છ-  
તાનિ ॥૨॥ શ્રીભારતોક્તસ્ય સહસ્રનામસ્તોત્રસ્ય વિષ્ણોઃ શ્રવણં ચ  
પાઠાન્ । સ્વયં ચકારાથ ચ વાડવેન્દ્રૈઃ સ કારયામાસ યથાવિ-  
ધાનમ્ ॥૩॥ તં પ્રાર્થયન્તિ સ્મ પુરાન્તરેભ્યો ભક્તાઃ સમેત્ય સ્વપુ-  
રાગમાય । યદા તદા સોઽપ્યભયં નૃપં તમાપૃચ્છથ તત્તત્પુરમપ્ય-  
યાચ્ચ ॥૪॥ સાકં સ્વકૈર્બન્ધુભિરન્વયાત્તં ક્વચિત્કચિદ્ભૂમિપતિર્નિ-  
જેષ્ટમ્ । ક્વચિત્કચિત્તસ્ય નિદેશતોઽસૌ પુરે સ્વકેઽસ્થાદૃદિ ચિન્ત-  
યન્તમ્ ॥૫॥ હરિશ્ચ તત્તન્નગરે સ્વભક્તાનાનન્દયિત્વા પ્રથિતપ્રતાપૈઃ ।

વિધિ અભયાદિ ભક્તો પાસે કરાવતા હતા અને આ ભાગવતના સોએ સો  
પાઠો યથાવિધિ વિપ્રોપાસે કરાવતા હતા. ‘શત્તાનિ પાઠાન્’ એમ બહુ  
વચનનો નિર્દેશ કરેલો હોવાથી શત પાઠ પરિમિત અનેક પુરશ્ચરણ કરાવ્યાં  
હતાં એમ જણાય છે. એમ જે ન હોય તો ‘શતં પાઠાન્’ એવોજ પ્રયોગ  
સ્વારસિક હોય ॥૨॥ મહાભારતમાં અંતર્ગત વિષ્ણુસહસ્રનામ સ્તોત્રનું શ્રવણ  
પઠન પોતે પ્રીતિથી કરતા હતા અને વિપ્રવર્ગો પાસે તેના પાઠો યથાવિધિ  
કરાવતા હતા ॥૩॥ તેતે પુરગ્રામ થકી આવીને પોતપોતાના પુરને ભગ-  
વાનના ચરણકમળની રજના સ્પર્શથી પવિત્ર કરવા ભગવાનની પોતપો-  
તાના પુરમાં પધારવાની પ્રાર્થના કરતા ભક્તજનોની પ્રાર્થનાને સફળ  
કરવા આ ભગવાન અભયભૂપતિને પુછીને તેમના પુર ગ્રામમાં પધારીને  
તેમની પૂજા સ્વીકારીને તેતે ભક્તોને આનંદ આપતા હતા ॥૪॥ જ્યારે  
શ્રીહરિ પુરાંતરમાં ફરવા જતા ત્યારે અભય ભૂપતો તેમનો વિયોગ નહિ  
સહન થવાથી તેમના ચરણારવિંદના રસમાંજ એક નિત્યતૃપ્ત હોવાથી  
બન્ધુજનો સાથે ઇષ્ટદેવ શ્રીહરિની સાથે જતા હતા. ક્યારેક તો ભગવાને  
રોકવાથી તેમની આજ્ઞામાં અનુવર્તવું એમાંજ આત્માનું શ્રેય રહેલું છે  
એમ ઇચ્છીને તેમનું પ્રેમાર્દ્ર હૃદયથી સદાય ચિંતન કરતા થકા પોતાના  
પુરમાંજ રહેતા હતા ॥૫॥ હે રાજન્ ! શ્રીહરિતો તેતે નગરમાં પોતાના  
ચરણકમળની પરિચર્યાજ એક પ્રિય જેમને છે એવા પોતાના ભક્તોને  
અતિમાનુષ દિવ્ય ચરિત્રો અને ભગવાનના મહોત્સવોવડે આનંદ પમાડીને

મહોત્સવૈઃ શ્રીરમણસ્ય ભૂયઃ પુરં તદેતિ સ્મ તતઃ ક્ષિતીશ્ચ ! ॥૬॥ પ્ર-  
ત્યુત્સવં જનાસ્તત્ર સમાયાન્તિ સ્મ યૂથશઃ । સ્ત્રિયો વૃદ્ધાશ્ચ શિશવો  
ગૃહિણો મુનયસ્તથા ॥૭॥ ત્યાગિનાં તત્ર ભક્તાનાં યૂથાનિ તુ સહ-  
સ્રશઃ । આજગ્મુર્જગ્મુરુષુશ્ચ નૈરન્તર્યેણ ચાન્વહમ્ ॥૮॥ ત્યાગિનાં  
હરિભક્તાનાં યૂથાનિ ગણકા અપિ । સહ્યાતું શેકિરે નૈવ તત્રાયાન્ત્ય-  
પયાન્તિ ચ ॥૯॥ યાવન્તો નૃપમન્દિરે હરિજનાસ્તાવન્ત આસન્ પુરે  
ગઢાયાં ચ પરાવરે તટયુગે તાવન્ત ઇવાભવન્ । તાવન્તઃ કિલ  
વાટિકાસુ પથિષુ છાયાસુ ચ ક્ષમારુદ્ધાં તત્રૈવં મનુજાકૃતૌ વિલસતિ  
શ્રીવાસુદેવે પ્રભૌ ॥૧૦॥ તત્રત્યાનાં તુ ભક્તાનાં નિત્યમેવ મહોત્સવાઃ ।

ફરીથી એજ દુર્ગપુરમાં પાછા આવતા હતા ॥૬॥ ભગવાન શ્રીહરિ સ્વયં  
જ્યારે જ્યારે તેતે ઉત્સવો કરતા હતા ત્યારે ઉત્સવના મિષથી ભગવાનના  
ચરણારવિંદની સેવામાટે અધિક આદરથી પ્રત્યેક ઉત્સવ ઉપર હરિભક્ત  
સ્ત્રિયો વૃદ્ધો બાળકો આ સર્વે ગૃહસ્થો અને ત્યાગિજનો સંઘથી મળીને  
આવતા હતા ॥૭॥ બહુ ત્યાગી ભક્તોનાં જૂથ તો દુર્ગપુરમાં પ્રતિદિન  
નિરંતરપણે આવતાં હતાં ( દેશાંતરમાં શ્રીહરિની અજ્ઞાથી ગએલાં ) અને  
જતાં હતાં ( શ્રીહરિસમીપે બહુ વખત રહીને તેમની આજ્ઞાથી દેશાંતરમાં )  
અને કેટલાંક રહેતા હતાં ( દેશાંતર થકી શ્રીહરિ સમીપે થોડા દિવસથી  
આવેલાં ) ॥૮॥ પ્રતિદિન હજારો હજાર સંઘથી ભેગા થઈને શ્રીહ-  
રિસમીપે આવતા જતા અને રહેતા ત્યાગિભક્તો અને હરિભક્તોનાં  
જુથોને ગણવામાટે ગણનાનિપુણ ગણકોપણ ગણી શકવા સમર્થ થયાજ  
નહિ ॥૯॥ બહુ શું કહેવું ? દિવ્ય મનુષ્યાકાર પ્રભુ શ્રીવાસુદેવ શ્રીહરિ  
દુર્ગપુરીમાં પૂર્વોક્ત પ્રકારે વિરાજતા હતા ત્યારે નૃપમંદિરમાં જેટલા  
હરિજનો સંઘથી દેખાતા હતા તેટલાજ ( ન્યૂન નહિ ) પુરમાં પણ  
દેખાતા હતા, ઉન્મત્તગંગામાં તેટલાજ હતા, તેના બન્ને કાંઠામાં પણ તેટલા  
હતા, લક્ષ્મીવાડી આદિક પુષ્પવાડીઓમાં તેટલાજ હતા, માર્ગમાં-પુર  
ગંગા વાડીના રસ્તામાં તેટલાજ હતા, વૃક્ષોની છાયામાં તેટલાજ હતા.  
એરીતે એકસાથે અસંખ્યાત સંઘો દેખાતા હતા ॥૧૦॥ ક્ષણેક્ષણે પરમે-

બમૂઘુઃ સેવમાનાનામનુવેલં તમીશ્વરમ્ ॥૧૧॥ રાજોવાચ—ધન્યો  
રાજાઽમયો બ્રહ્મન્ ! યેન ભક્ત્યા વશીકૃતઃ । ઉવાસ તદ્વદે સાક્ષા-  
ન્નગવાન્નિઃસ્પૃહોઽપિ સઃ ॥૧૨॥ ત્વયા યદુક્તં ભગવાન્ પુરાન્તરજ-  
નૈર્મુને ! । પ્રાર્થિતો હ્યમયં પૃષ્ઠા તત્તત્પુરમગાદિતિ ॥૧૩॥ પુરાન્તરે  
કુત્ર કુત્ર તતો ગત્વા સ સત્પતિઃ । કૃત્વા મહોત્સવાન્મૂયસ્ત-  
ત્રાયાદ્વદ તચ્ચ મામ્ ॥૧૪॥ તવ નાવિદિતં કિશ્ચિદ્ધરિતં તસ્ય  
સન્મતે ! । તત્પ્રસાદાત્સર્વવિદસ્તથા તત્પાર્શ્વવર્તિનઃ ॥૧૫॥ एवं  
પ્રતાપસિંહેન પૃષ્ઠો ભાગવતો મુનિઃ । સ્મરન્નારાયણં ચિત્તે તમુવાચ  
નરાધિપમ્ ॥૧૬॥ સુવ્રત ઉવાચ—શૃણુ રાજન્ ! ભગવતશ્ચરિત્રાણિ

શ્વર શ્રીહરિની સેવા કરતા દુર્ગપુરના લક્ષ્મીને તો નિત્ય મહોત્સવોજ થતા  
હતા. ધશ્વર સેવન થકી પર બીજો કોઈ ઉત્સવ છેજ નહિ ॥૧૧॥

સુવ્રતમુનિએ કહેલું ભગવાનનું ચરિત્રામૃત પાન કરીને તેના રસાસ્વા-  
દના અલિપ્ત આ પ્રતાપસિંહરાજા ફરીથી ભગવાનના ચરિત્રામૃતને પાન  
કરવાની ઇચ્છાથી બોલ્યા કે—હે બ્રહ્મન્ ! આ ભૂમંડળમાં આ અલય ભૂપ-  
તિજ ધન્ય છે કે જેમણે લક્ષ્મીએ કરીને તે ભગવાનને વશ કરી લીધા કે  
જેના વશમાં આ સર્વ વિશ્વ વર્તે છે. નિઃસ્પૃહ એવા પણ ભગવાન્ સ્નેહથી  
બંધાય ગયા હોય ને શું ? એમ જેના લવનમાંજ સાક્ષાત્ સ્વયં નિત્ય નિવાસ  
કરી રહ્યા છે ॥૧૨॥ હે સુવ્રતમુને ! તમોએ જે સંક્ષેપથી ‘તેતે લક્ષ્મીનોની  
પ્રાર્થનાથી તેમના તેમના પુરમાં અલય ભૂપને પુછીને ભગવાન્ પધાર્યા’  
એમ કહ્યું તેમાં હું પુછું કે—સંતોના સ્વામી શ્રીહરિ દુર્ગપુરી થકી કયા  
કયા ગામ નગરમાં પધારી મહોત્સવો કરી પાછા ફરીથી દુર્ગપુરમાં પધાર્યા  
હતા. તે આ સર્વ શ્રીહરિનું ચરિત્ર વિસ્તારથી હું સાંભળવા ઇચ્છું તો  
મને કહેવાને યોગ્ય છે ॥૧૩-૧૪॥ હે સન્મતે ! તમો શ્રીહરિના પ્રસાદથી  
સર્વજ્ઞ છો અને તમો સદાય તેમની સમીપેજ રહેતા હતા. માટે તમારે  
શ્રીહરિનું ચરિત્ર ડિયિતમાત્ર પણ અવિદિત નથીજ ॥૧૫॥ આ પ્રકારે  
પ્રતાપસિંહ રાજાએ પુછેલા ભગવાનના એકાંતિક લક્ષ્મી મુનિ સુવ્રત મનમાં  
શ્રીનારાયણનું સ્મરણ કરતા થકા રાજા પ્રત્યે બોલ્યા ॥૧૬॥



વદામિ તે । ધર્મરક્ષાવતારસ્ય કુર્વતો ભક્તતોષણમ્ ॥૧૭॥ વસન્તં  
તં દુર્ગપુરે ભક્તસઙ્ગાઃ સહસ્રશઃ । ગ્રામાન્ પુરાણિ ચ સ્વેષાં નેતું  
સમ્પ્રાર્થયન્મૃશમ્ ॥૧૮॥ કૃપાનિધિઃ સ ભગવાન્ભક્તવત્સલ ईશ્વરઃ ।  
તં તં ગ્રામં પુરં પ્રાયાત્તત્તપ્રિયચિકીર્ષયા ॥૧૯॥ જન્માષ્ટમ્યાદિ-  
તિથિષુ તત્ર તત્ર મહોત્સવાન્ । ચક્રે સચ્છાસ્ત્રવાર્તાશ્ચ ધર્મં ભક્તિ-  
ચ પોષયન્ ॥૨૦॥ બહવઃ સન્તિ હિ ગ્રામાઃ પુરાણિ ચ નરાધિપ ! ।  
કૃતોત્સવાનિ હરિણા વૃત્તેન મુનિમણ્ડલૈઃ ॥૨૧॥ તાનિ સર્વાણિ તુ  
મયા વક્તું શક્યાનિ ન ધ્રુવમ્ । વદામિ કતિચિત્તત્ર તહ્લીલાશ્ચ  
સમાસતઃ ॥૨૨॥ સૌવીરદેશનૃપતિઃ સુરસિંહસ્તમાર્થયત્ । સહૈવ  
મુનિભિર્નેતું સ્વીયં મત્સ્યાદ્વયં પુરમ્ ॥૨૩॥ સંવત્સરે પ્રમાથ્યાચ્ચે

સુપ્રતમુનિ કહેછે—હે રાજન્ ! ધર્મરક્ષા માટે સ્વેચ્છાથી અવત-  
રેલા, ભક્તોને દર્શન લાપણાદિકવડે અહર્નિશ આનંદ આપતા ભગવાન્  
શ્રીહરિનાં દિવ્ય ચરિત્રો કહેતા મારા થકી તમે સાંભળો ॥૧૭॥ દુર્ગનગ-  
રમાં નિવાસ કરી રહેલા કૃપાનિધિ ભક્તવત્સળ સર્વેશ્વર ભગવાન્ પોતાના  
અસંખ્યાત ભક્તસંઘોએ વારેવારે પોતપોતાના પુર ગ્રામમાં પધારવાની  
પ્રાર્થના કરવાથી તેને ભક્તોનું પ્રિય કરવાની ઇચ્છાથી તેને ગામ નગરોમાં  
પધારીને તેમાં તેમાં જન્માષ્ટમી આદિક તિથિઓમાં મહોત્સવો કરી  
સદુપદેશાદિવડે ધર્મ અને ભક્તિનું પરિપોષણ કરતા થકા વિચર્યા હતા.  
હે નરાધિપ ! મુનિમંડળથી વિંટાએલા શ્રીહરિએ જેમાં મહોત્સવો કર્યા છે  
એવાં ગામ નગરો અસંખ્યાત છે તે સર્વ ગામ નગરોને તો કહેવા માટે હું  
નિશ્ચે નથીજ સમર્થ થતો. તો તેમાંથી કેટલાંક ગામ નગરો કહું છું અને  
તેમાં તેમાં કરેલી સર્વ લોકના સમુજ્જવનભૂત દિવ્ય લીલાઓ સંક્ષેપમાં  
કહું છું ॥૧૮-૨૨॥ સૌવીર દેશના અધિપતિ સુરસિંહ નામના નૃપતિએ  
સાધુઓની સાથેજ શ્રીહરિને પોતાના મત્સ્યાવ નામના પુરમાં લઈ જવાની  
પ્રાર્થના કરી ॥૨૩॥ નરપતિએ પ્રાર્થના કરેલા શ્રીહરિ પ્રમાથી નામના સંવ-  
ત્સરમાં (સં. ૧૮૬૫) માઘ માસના શુકલપક્ષની પંચમી તિથિએ કરવાના  
વસંતોત્સવને કરીને, સ્વયં અશ્વઉપર વિરાજમાન થઈ વર્ણિ-મુનિ-સો-

કૃત્વા વાસન્તિકોત્સવમ્ । હરિસ્તન્નગરં પ્રાયાદશ્વારૂઢઃ સપાર્ષદઃ  
 ॥૨૪॥ સંસ્થાપયન્વૈદિકધર્મસેતૂન્નિજપ્રતાપં પ્રથયન્નેષુ । હરન્ન-  
 ધર્મં પરિલીયમાનં માસં ન્યવાત્સીત્સ ચ તત્ર પુર્યામ્ ॥૨૫॥  
 ભક્તસ્ય રાજ્ઞઃ સુરસિંહનાદ્ગો ગૃહે વસન્સ્તત્ર મુનિઃ પુરાણઃ ।  
 દેશાન્તરેભ્યો બહુશઃ સ્વભક્તાન્સમાહ્વયામાસ સ પત્રદૂતૈઃ ॥૨૬॥  
 રાજા તમાર્ચદ્વસનૈરનર્ચ્યૈર્વિભૂષણૈર્હેમમયૈરનેકૈઃ । સચ્ચન્દનેનોત્ત-  
 મપુષ્પહારૈઃ સહસ્રશો રાજતમુદ્રિકાભિઃ ॥૨૭॥ રાજ્ઞઃ સ્ત્રિયા  
 દેવિકયાઽતિભક્ત્યા તેજોવતીસંન્નિકયા ચ પુત્ર્યા । સહેમસૂત્ર-  
 વિવિધૈઃ પુપૂજે વસ્ત્રૈઃ સુભોજ્યૈશ્ચ ધનૈઃ પ્રભુઃ સઃ ॥૨૮॥ તં કેશિની  
 શ્યાલકયોષિદસ્ય મહોપચારૈઃ સુપુપૂજ ભક્ત્યા । અન્યાશ્ચ નાર્યઃ  
 શતશઃ સહસ્રશઃ પ્રીત્યા તમાર્ચન્ પુરુષાશ્ચ રાજન્ ! ॥૨૯॥

મસુરાદિ પાર્ષદમંડળે સહિત મત્સ્યાવ પુરપ્રત્યે પધાર્યા ॥૨૪॥ તે પુરને  
 પામીને સુરસિંહ રાજાએ પૂજા કરેલા શ્રીહરિ પ્રલોપ પામતી વૈદિક ધર્મમ-  
 ર્યાદાને દૃઢ કરતા થકા અને પોતાનું અસાધારણ ઐશ્વર્ય જનોમાં પ્રખ્યાપન  
 કરતા થકા અને ત્યાં ત્યાં ગુપ્તપણે રહેલા અધર્મને પોતાના પ્રતાપથી સમૂળ  
 વિનાશ કરતા થકા એકમાસ તેજ પુરમાં રહ્યા હતા ॥૨૫॥ સુરસિંહ  
 નામના ભક્ત ભૂપતિના ભવનમાં નિવાસ કરી રહેલાં પુરાણપુરૂષ નારા-  
 યણુમુનિએ કરાવશે એવા પુષ્પદોલ મહોત્સવનો અનુભવ કરાવા પોતાના  
 ભક્તોને દેશ દેશમાંથી પત્રદૂતો દ્વારા બોલાવ્યા ॥૨૬॥ સુરસિંહ રાજાએ  
 અમૂલ્ય વસ્ત્રો સુવર્ણમય વિવિધ વિભૂષણો, ઉત્તમ ચંદન, સુગન્ધિ સુકુમાર  
 પુષ્પહારો અને હજારો હજાર રજતમુદ્રા ( રૂપિયા ) વડે શ્રીહરિની પૂજા  
 કરી ॥૨૭॥ તે પછી રાજાની દેવિકા નામની પટ્ટરાણીએ તેજોવતી નામની  
 રાજાની પુત્રી સાથે સુવર્ણના તંતુઓએ સહિત વિવિધ વસ્ત્રો, અધિક ધન અને  
 ભક્તિથી આણેલાં અતિશય સ્વાદુ ભોજ્ય પદાર્થોવડે ભગવાનની પૂજા કરી  
 ॥૨૮॥ હે રાજન્ ! તે પછી તે આ રાજાના શ્યાલકની કેશિની નામની પત્નીએ  
 પરા ભક્તિથી મહોપચારોવડે પૂજા કરી. તે પછી બીજા અગણિત નારીઓએ  
 તથા નરોએ પ્રીતિથી પૂજા કરી ॥૨૯॥ જે દેશાંતરમાંથી આવ્યા હતા તે સર્વ

દેશાન્તરેભ્યશ્ચ સમાગતા યે નરાશ્ચ નાર્યશ્ચ હરેઃ સપર્યામ્ ।  
 સંવીક્ષ્ય હર્ષેં બહુવિસ્યં ચ પ્રાપુઃ સ્તુવન્તો ભગવત્પ્રતાપમ્ ॥૩૦॥  
 ભક્ષ્યભોજ્યૈર્બહુવિધૈઃ સાધૂન્વિપ્રાંશ્ચ વર્ણિનઃ । હરેરનુચરાન્સર્વા-  
 નૃપોઽતર્પયદન્વહમ્ ॥૩૧॥ મુનિમण્ડલમધ્યસ્થં સિંહાસનમધિ-  
 ષ્ઠિતઃ । લક્ષ્મણઃ પુરુષૈર્ભક્તૈઃ સ્ત્રીભિશ્ચ પરિવેષ્ટિતઃ ॥૩૨॥ ગાયકૈઃ  
 સંસ્તુતો ભક્ત્યા પૂજ્યમાનશ્ચ સજ્જનૈઃ । વાદિત્રઘોષં તુમુલં શૃણ્વં-  
 સ્તત્ર હરિર્વમ્ભૌ ॥૩૩॥ દોલોત્સવદિને खेलन्भक्तैर्मुनिगणैः सह ।  
 क्षिपन् गुलालप्रसृतीर्हर्षयामास सोऽखिलान् ॥૩૪॥ પીતૈ રક્તૈશ્ચ  
 રક્તૈર્દતિભિરભિધૃતૈઃ સ્નાપયન્નેવ ભક્તાન્ રક્તક્લિન્નાઙ્ગવાસાઃ શ્રમ-  
 જનિતપરિસ્વેદમુક્તાલિભાલઃ । ગૃહ્ણન્નાશુ સ્વપાર્શ્વસ્થિતમુનિક-

કોઈ નરનારીઓ રાજા, રાણી, તેના સંબંધીજનો અને નગરનિવાસી જનોએ  
 કરેલી શ્રીહરિની મહાપૂજા જોઈને પરમ વિસ્મય પામી ભગવાનનું ઐશ્વર્ય  
 વખાણતા થકા પરમ હર્ષને પામ્યા ॥૩૦॥ આ રાજા પ્રતિદિન બહુવિધ  
 ભક્ષ્ય ભોજ્યાદિવડે ભગવાનના સમાશ્રિત સર્વ સાધુઓ વર્ણિઓ વિપ્રો અને  
 સોમવર્માદિ અનુચરોને તૃપ્ત કરતા હતા ॥૩૧॥ તે સમયે મુનિમંડળના  
 મધ્યમાં મહાસિંહાસનમાં વિરાજમાન, લક્ષ્યાધિક નરનારી ભક્તજનોથી  
 વિંટાએલા, ગાયકગણોએ ભક્તિથી સ્તુતિ કરેલા અને સજ્જનોએ પૂજા  
 કરેલા ભગવાન શ્રીહરિ શ્રવણુરમણીય વાણંત્રઘોષને શ્રવણુ કરતા થકા  
 પોતાના સર્વોપસેવ્ય તેજોવિશેષથી સલામાં બહુ શોભ્યા હતા ॥૩૨-૩૩॥ તે  
 પછી પુષ્પદોલોત્સવ પ્રાપ્ત થતાં પોતાના ચરણુકમળરસિક હરિજનો અને  
 મુનિગણો સાથે ક્રીડા કરતા શ્રીહરિ ગુલાલચૂર્ણને ખોળે ખોળે ફેંકતા થકા સર્વ  
 ભક્તોને અત્યંત આનંદ આપવા લાગ્યા ॥૩૪॥ જળ છાંટવાના યંત્ર ( પીચ-  
 કારી ) માં ભરેલા રાતા પિળા રંગો ભક્તોને અભિમુખ છાંટીને તેમને નહવ-  
 રાવી મુકતા, પોતે પણ ભક્તોએ છાંટેલા રંગથી ભીનાં બધાં વસ્ત્રવાળા,  
 રંગરમતના પરિશ્રમને લીધે ઉત્પન્ન થએલા પરસેવાના બિન્દુઓવડે સૂક્ષ્મ  
 મોતીનીપંક્તિવડેજ શું ? એમ સમલંકૃત ભાલવાળા, પોતાપાસે હિસા રહેલા  
 સાધુના કરતળમાં ધારેલા ગુલાલથી ભરેલા મોટા થાળમાંથી ગુલાલ લઈ-

રતઃ પુષ્ટમુષ્ટ્યા ગુલાલં લિમ્પંસ્તદ્વક્રમેવ સ્મિતરુચિરમુખો હાસ-  
યામાસ સ સ્વાન્ ॥૩૫॥ લીલામેવંવિધાં કુર્વન્નરનાઢ્યાનુસા-  
રિણીમ્ । જહાર જનચેતાંસિ સ્વસ્વરૂપેઽસ્થિલેશ્વરઃ ॥૩૬॥ રાજ-  
ર્ષેશ્ચ ગૃહે તસ્ય નારાયણમુનિર્દરેઃ । મૂર્તેર્દામોદરાઢ્યાયાઃ સ્થા-  
પનં ચાપ્યચીકરત્ ॥૩૭॥ એકદા તત્ર સદસિ પૂજિતશ્ચ નૃપેણ  
સઃ । વીજ્યમાનશ્ચામરેણ બોધયંસ્તં જગાદ હ ॥૩૮॥ શ્રીના-  
રાયણમુનિરુવાચ—બ્રાહ્મણાનાં બ્રહ્મવિદાં સેવા કાર્યા મદાશ્રિતૈઃ ।  
સર્વે મનોરથાઃ પૂર્ણાસ્તત્પ્રસાદાદ્ભવન્તિ હિ ॥૩૯॥ ગૃહસ્થાનાં  
વિશેષેણ બ્રાહ્મણા દૈવતં પરમ્ । માનનીયા નૃપૈસ્તે ચ રાજ્યવૃદ્ધિમ-

લધને અહીં તહીં ભક્તો ઉપર ફેંકતા, તેના મિષથી મુનિએ હાથમાં ધારેલા  
થાળમાંથી જલદી ગુલાલની મોટી મુઠી ભરી એજ મુનિના મુખનેજ ખુબ  
લિપતા, મંદહાસથી સુંદર મુખ જેમનું છે એવા શ્રીહરિએ પોતાના સર્વ  
ભક્તોને બહુ હસાવ્યા હતા ॥૩૫॥ ભગવાને આ પ્રકારની સુરનરોને  
વિમોહ કરનારી માનુષલીલાને કરીને લીલાના મિષથી પ્રેક્ષક જનોના મન  
નેત્રોને સ્વસ્વરૂપમાં આકર્ષણ કરી લીધાં ॥૩૬॥ તે પછી ભગવાને સુરસિંહ  
રાજર્ષિના દરબારમાં દામોદર નામની શ્રીકૃષ્ણની પ્રતિમા પ્રતિષ્ઠાવિધિથી  
સ્થાપન કરાવી ॥૩૭॥ એક સમયે સભામાં તેતે ભક્તજનોએ નાનાવિધ  
ઉપચારોથી પૂજેલા, રાજાએ તો વિશેષપણે પૂજેલા, આમર ઢોળેલા શ્રીહરિ  
રાજાને હિતોપદેશ આપવા બોલ્યા ॥૩૮॥

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે ભક્તો ! તમો સર્વે સાંભળો. જે મારા  
આશ્રિત-મારો સમાશ્રય નિઃશ્રેયસ સાડ છે એમ માનીને મારા આશ્રયને  
પામ્યા છે તેમના પ્રત્યે આ વિશેષપણે હું નિવેદન કરું છું—અમો કેવળ  
અમારીજ સેવાથી સંતુષ્ટ થતા નથી કિંતુ બ્રાહ્મણોની સેવાથી સંતુષ્ટ થઈએ  
છીએ. કેવળ બ્રાહ્મણુસેવાથી પણ નહિ કિંતુ બ્રહ્મવિદોની સેવાથી પ્રસન્ન  
થઈએ છીએ. જે કોઈ બ્રહ્મદર્શીઓ વર્ણથી શ્રેષ્ઠ કે અશ્રેષ્ઠ હોય તેમની  
સેવા કરવી. તેમના પ્રસાદથી સર્વે મનોરથો સંપૂર્ણ થાય છે ॥૩૯॥ ગૃહ-  
સ્થોને તો બ્રાહ્મણો વિશેષપણે પરમ દૈવત-પૂજ્ય છે, કેમકે તે આશ્રમ

भीष्मुभिः ॥४०॥ सन्तुष्टाः सेवया विप्राः किं किं न नृपवाञ्छि-  
तम् । साधयेयुः स्वतपसा देवान्कुर्युर्हि सेवकान् ॥४१॥ ब्राह्म-  
णानां प्रसादेन पार्थिवा बहवः पुरा । कृत्वा महान्ति पुण्यानि  
प्राप्ताः सिद्धिं सुदुर्लभाम् ॥४२॥ ब्रह्मण्यानां धार्मिकाणां तेषाम-  
द्यापि गीयते । यशः सर्वत्र सुमहन्नारदादिभिरुज्ज्वलम् ॥४३॥  
सुप्रत उवाच—इति प्रोक्तं भगवता विप्रमाहात्म्यमुत्तमम् । निशम्य  
सुरसिंहस्तं पप्रच्छ विनयानतः ॥४४॥ सुरसिंह उवाच—के के नृपाः  
पुरा स्वामिन् ! केनोपायेन भूसुरान् । इह सन्तोषयामासुस्तन्मे

યાગપ્રધાન છે, યાગતો ઋત્વિજોએ સાધ્ય છે, ઋત્વિજપણામાં બ્રાહ્મ-  
ણોનેજ અધિકાર છે. રાજાઓએ તો વિશેષપણે બ્રાહ્મણો માનનીય છે, કારણ  
કે પૂજેલા બ્રાહ્મણોને લીધે રાજ્યની વૃદ્ધિ થાય છે. યાજન અધ્યાપનથી  
રાજ્યવૃદ્ધિ થાય છે, તેનાથી પ્રજાઓને સન્માર્ગમાં સ્થપાય છે, અધ્યયન  
વિનાની અને યાગવિમુખ એવી પ્રજા પોતાના કે લોકના શ્રેય માટે સમર્થ  
થતી નથી, રાજ્ય તો પ્રજાપરિપાલનરૂપ છે તે પ્રજાસમૃદ્ધિ થકી બીજું  
નથી, રાજ્યસમૃદ્ધિ સંખ્યાથી નથી કિંતુ વિવેકથી અને સત્કર્મથી છે. તે  
આ બે યાજન અધ્યાપન ધર્મવાળા બ્રાહ્મણોએ કરીને થાય છે, માટે તે  
બ્રાહ્મણો રાજાઓએ વિશેષપણે માનવા એવું તાત્પર્ય છે ॥૪૦॥ વળી જે ક્ષત્રિય  
અદૃષ્ટદ્વારા સાધ્ય છે તે પણ સેવાથી પ્રસન્ન થએલા બ્રાહ્મણોએ સાધ્ય છે.  
પ્રસન્ન થએલા વિપ્રો શું અભિલષિત ક્ષત્રિયને ન સિદ્ધ કરે? સર્વને સિદ્ધ  
કરેજ. ઇન્દ્રાદિ દેવોને પણ ભૂદેવો પોતાના તપોબળથી પોતાના સેવક કરી  
દે છે ॥૪૧॥ પૂર્વે વિપ્રોના પ્રસાદથી બહુ રાજાઓ મોટાં મોટાં સુકૃત કરીને  
સુદુર્લભ સિદ્ધિને પામી ગએલા પ્રસિદ્ધ છે ॥૪૨॥ પોતે ધર્મનિષ્ઠ હોઇને  
બીજાઓને ધર્મમાં પ્રવર્તાવનારા બ્રહ્મણ્યદેવ રાજાઓનું અતિશય ઉજ્જ-  
વળ યશ અદ્યાપિ સર્વત્ર નારદાદિ મુનિઓ ગાન કરે છે ॥૪૩॥ સુપ્રતમુનિ  
કહેછે—હે રાજા! લગવાનું શ્રીહરિએ આ રીતે કહેલો વિપ્રોનો ઉત્તમ  
મહિમા સાંભળીને રાજા સુરસિંહે વિનયથી મસ્તક નમાવીને એમ પુછ્યું  
॥૪૪॥ સુરસિંહ પુછે છે—હે સ્વામિન્ ! પૂર્વે આ લોકમાં કયા કયા રાજા-

ત્વં વક્તુમર્હસિ ॥૪૫॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઇત્થં વિશુદ્ધમતિના વિનયેન  
પૃષ્ઠઃ સૌવીરનીવૃદધિપેન હરિઃ પ્રસન્નઃ । પ્રોવાચ સાદરમુદાર-  
નરાધિપાનાં ચિત્રં ચરિત્રમવનીશ ! સમાસતસ્તમ્ ॥૪૬॥ इति  
શ્રીસત્સન્નિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે દ્વિતીયપ્રકરણે મત્સ્યાહ્વયપુરે સુર-  
સિંહનૃપાદિકૃતનારાયણાર્ચનાદિનિરૂપણનામાઽષ્ટત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૮॥

શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—ભૂપ ! પૃષ્ઠં ત્વયા સાધુ બ્રાહ્મણેષ્વાદરોઽસ્તિ  
તે । અતોઽહં કથયામિ ત્વાં ચરિત્રં ભૂભુજામપિ ॥૧॥ સન્તોષકા  
બ્રાહ્મણાનાં ભૂરિદાનૈઃ સહસ્રશઃ । આસન્નપતયો ભૂમૌ વંશયોઃ સૂર્ય-  
સોમયોઃ ॥૨॥ કથા ન શક્યા સર્વેષાં વક્તું વર્ષશતૈરપિ । અતઃ સંજ્ઞે-

ઓએ કયા કયા ઉપાયોવડે વિપ્રોને સંતુષ્ટ કર્યા હતા તે સર્વ કથા મને તમો  
કહેવાને યોગ્ય છે ॥૪૫॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! આ પ્રકારે  
નિર્મળ મતિના સૌવીર દેશના અધિપતિ સુરસિંહ રાજાએ વિનયથી પુછેલા  
શ્રીહરિએ પ્રસન્ન થઇ મોટા રાજાઓનું ચિત્ર ચરિત્ર સંક્ષેપમાં આદરથી  
રાજાને કહી સંભળાવ્યું ॥૪૬॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...દ્વિતીયપ્રકરણે  
મત્સ્યાહ્વયપુરે સુરસિંહનૃપાદિકૃતનારાયણાર્ચનાદિનિરૂપણનામા-  
ઽષ્ટત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૮॥

### અધ્યાય ૩૯ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે ભૂપ ! તમોએ બહુ સાડ પુછ્યું, જે  
જાણેલું અભ્યુદય ( ઐહિક લાલ ) અને નિઃશ્રેયસમાં ઉપકાર કરનાર થાય  
એજ સાડ કહેવાય. તમારે બ્રાહ્મણો વિષે અતિશય આદર અનુવર્તે છે,  
આદરવાળા આગળજ કરેલું વિપ્રમહિમાનું વર્ણન ગુણમાટે થાય નહિતો  
નિષ્કળ છે. તો હું વિપ્રપરિચર્યાપરાયણ પાર્શ્વોનું ચિત્ર ચરિત્ર તમોને કહું છું  
॥૧॥ પૂર્વે પ્રખ્યાત ચંદ્રવંશમાં તથા સૂર્યવંશમાં બહુ દાનોવડે બ્રાહ્મણોને સંતોષ  
પમાડવાનાજ એક સ્વભાવવાળા રાજાઓ ભૂમિઉપર હજારોહજાર થયા  
હતા ॥૨॥ બધા રાજાઓની કથા તો સો વર્ષવડે પણ કહી શકાય એવી નથી,

૧ આ અધ્યાયમાં બ્રહ્મણ્યદેવ ભગવાને બ્રાહ્મણોની પ્રશંસાના પ્રસંગથી  
મરૂત આદિક રાજાઓનું ચિત્ર ચરિત્ર વર્ણન કર્યું છે.



પતઃ કિશ્ચિત્કેષાશ્ચિચરિતં બ્રુવે ॥૩॥ મરુતો નામ નૃપતિરાસીદ્રા-  
હ્યણપૂજકઃ । યસ્યાયયુર્મહાયજ્ઞે સેન્દ્રા દેવાઃ સહર્ષિભિઃ ॥૪॥ યસ્મૈ  
પસ્પર્થ દેવેન્દ્રો ગુરુસ્તત્પ્રીતયે ચ યમ્ । યજ્ઞં માકુર્વિતિ પ્રાહ સંવ-  
ર્તોઽયાજયત્તતઃ ॥૫॥ યસ્ય યજ્ઞે દિવ્યરૂપા વિશ્વેદેવાઃ સભાસદઃ ।  
મરુતઃ પરિવેષ્ટારઃ સાધ્યાશ્ચાસન્મહાત્મનઃ ॥૬॥ નાશકન્દક્ષિણા  
વોદું યદ્યજ્ઞે બ્રાહ્મણા અપિ । અકૃષ્ટપત્ન્યા પૃથ્વ્યાસીદ્યસ્મિન્ રાજ્યં  
પ્રશાસતિ ॥૭॥ તથા સુહોત્રો નૃપતિર્દ્વિજમક્તઃ પુરાઽભવત્ । ય-  
દ્રાષ્ટ્રે મઘવાઽવર્ષત્સુવર્ણં પરિવત્સરમ્ ॥૮॥ અન્વર્થાખ્યા વસુમતી  
નદ્યઃ સ્વર્ણામ્બુમણિડતાઃ । નક્રકૂર્માદિભિર્દૈર્મૈર્યુક્તાસ્તસિનૃપેઽભ-  
વન્ ॥૯॥ સૌવર્ણાન્ પાતિતાન્ દૃષ્ટ્વા મઘોના મકરાદિકાન્ । ચ-

માટે પ્રધાનપણે કેટલાએક રાજાઓનું કિંચિત્ ચરિત્ર સંક્ષેપમાં કહું છું ॥૩॥  
પૂર્વે મરુત નામે એક નૃપતિ હતો. જે રાજાએ આરંભેલા મહાયજ્ઞમાં  
યજ્ઞભાગ ગ્રહણ કરવા ઇન્દ્રાદિ દેવો સાક્ષાત્ આવ્યા હતા અને મહર્ષિઓ  
સ્વયં આવ્યા હતા. દેવેન્દ્રે પોતાનું સો યજ્ઞો કરવારૂપ અસાધારણ  
ઐશ્વર્ય સાચવી રાખવા માટે યજ્ઞાનુષ્ઠાનશીલ જે રાજાની સાથે સ્પર્ધા  
કરી હતી. પછી ઇન્દ્રના વશવર્તી સુરગુરૂ બૃહસ્પતિએ ઇન્દ્રને પ્રસન્ન કરવા  
જે રાજાને 'તું હવે યજ્ઞ કરીશ નહિ' એમ કહેવું પડ્યું હતું. તે પછી બૃહ-  
સ્પતિના નાના ભાઈ સંવર્ત ઋષિએ યજ્ઞ કરાવ્યો હતો. જે મહામનસ્વી  
રાજાના યજ્ઞમાં દિવ્યરૂપ વિશ્વેદેવો સભાસદ હતા અને મરુતો તથા સાધ્ય  
દેવતાઓ પીરસનારા હતા. જે રાજા રાજ્ય કરતાં આ પૃથ્વી એડ્યા વિના  
પણ ધાન્ય પકવતી હતી. આવા મહિમાશાલી આ રાજા હતો તથાપિ  
આશ્વણપૂર્ણનેકશીલ હતો. જે રાજાએ યજ્ઞમાં આપેલી દક્ષિણાનો પણ ભાર  
ઉપાડવા આશ્વણો સમર્થ થયા ન હતા ॥૪-૭॥ તેમજ પૂર્વે બીજો એક  
સુહોત્ર નામનો પ્રસિદ્ધ ભૂપતિ આશ્વણભક્ત હતો. જેના દેશમાં ઇન્દ્રે એક  
વર્ષ સુધી સુવર્ણની વૃષ્ટિ કરાવી હતી. માટેજ પૃથ્વીની વસુમતી સંજ્ઞા  
સાર્થક થઈ હતી. નદીઓ સુવર્ણમય પ્રવાહે પરિપૂર્ણ અને સુવર્ણમય મગર  
કાચબા આદિક જળજંતુઓએ ભરપૂર હતી. જે સુહોત્ર નૃપે ઇન્દ્રે વૃષ્ટિમાં

ક્રેડર્થિસાચ તદ્રવ્યં યો નૃપઃ સર્વમેવ હિ ॥૧૦॥ તથાજ્ઞાત્યોઽમ-  
 વદ્રાજા યો યજ્ઞે દક્ષિણા દદૌ । લક્ષમશ્વાંસ્તથા કન્યા લક્ષં હેમ-  
 પરિષ્કૃતાઃ ॥૧૧॥ લક્ષં ધેનૂર્વૃષાન્ લક્ષં સ્વર્ણમાલાચલકુતાન્ ।  
 દદૌ વિષ્ણુપદે ચન્દ્રં સોમેનાતર્પયન્નૃપઃ ॥૧૨॥ ચક્રે યજ્ઞાન્ શતં  
 ચૈવ પ્રીણયન્બ્રાહ્મણાન્સુરાન્ । અગ્રમત્તો વિનીતશ્ચ બ્રાહ્મણાજ્ઞાનુ-  
 પાલકઃ ॥૧૩॥ યદજ્ઞઃ પ્રદદૌ વિત્તં સોમસંસ્થાસુ સત્તસુ । ન જાતો  
 જનિતા ચાન્યઃ પુમાન્ યસ્તત્પ્રદાસ્યતિ ॥૧૪॥ શિવિરૌશીનરશ્ચા-  
 સીત્પૂર્વે રાજાતિધાર્મિકઃ । રથઘોષેણ યઃ પૃથ્વીં ચર્મવત્સમવેષ્ટયત્  
 ॥૧૫॥ જૈત્રેણૈકરથેનૈવ દિશો જિત્વા સ્વયં ચ યઃ । એકચ્છત્રાં મહીં

ફેકેલા સુવર્ણમય મત્સ્યાદિકને ભેધને તે સર્વ સુવર્ણ અર્થો બ્રાહ્મણોને આપી  
 દીધું હતું ॥૮-૧૦॥ તથા પૂર્વે બીજે એક ઉદારમનનો અંગ નામનો  
 નૃપતિ હતો. જે રાજાએ યજ્ઞમાં બ્રાહ્મણોને સુવર્ણવિભૂષણોથી વિભૂષિત  
 એવા લાખ અશ્વો તથા લાખ કન્યાઓ દાનમાં દીધી હતી અને સુવર્ણ-  
 માળાઓથી સમલંકૃત લાખ ગાયો તથા લાખ વૃષભો દક્ષિણાપણે દાનમાં  
 આપ્યા હતા. તથા આકાશમાં રહેલા ચંદ્રને સોમથી તૃપ્ત કર્યો હતો. વળી  
 દેવો ભૂદેવોને વિશેષપણે પ્રસન્ન કરવા એ રીતે સો યજ્ઞો કર્યા હતા. તે આ  
 વિનયગુણ સમલંકૃત અંગરાજ પ્રમાદ પરહરીને બ્રાહ્મણોની આજ્ઞાને અનુ-  
 પાલન કરતો હતો. અશિષ્ટોમ આદિક સાત સોમ સંસ્થાઓમાં આ અંગ  
 રાજાએ જેટલું ધન બ્રાહ્મણોને આપ્યું હતું એટલું ધન આપવા માટે બીજે  
 કોઈ પણ પુરૂષ ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ-થયો નથી અને થશે પણ નહિ  
 ॥૧૧-૧૪॥ પૂર્વે ઉશીનર દેશનો અધિપતિ શિબિ નામનો ધાર્મિકાગ્રેસર  
 એક રાજા હતો. જે રાજાએ પોતાના રથઘોષથી આ આખી પૃથ્વી ચર્મથીજ  
 શું ? એમ વીંટી દીધી હતી-રથધ્વનિએ યુક્ત કરી દીધી હતી. વળી જે  
 રાજાએ જૈત્ર ( જેમાં એકલો અવશ્ય અરિઓને જીતી લે ) એવા એક રથ-  
 થીજ સર્વ દિશાઓને જીતીને પોતે અદ્વિતીય હોધને પૃથ્વીને એક છત્રવાળી  
 ( બીજા કોઈ ઉપર છત્ર નહિ ) કરી દીધી હતી. આવો સમર્થ આ શિબિ-  
 રાજા બ્રાહ્મણોનુંજ એક હિત કરવામાં સદા તત્પર હતો. વળી આ મહા

ચક્રે બ્રહ્મણ્યશ્ચાત્યુદારધીઃ ॥૧૬॥ યાચક્રુવિ મયાશ્વાદિ તત્સર્જ-  
મદદાત્કતૌ । ન વોદા યદુરાં કોઽપિ રાજેત્યાહ પ્રજાપતિઃ ॥૧૭॥  
તથાસીદ્ધરતો રાજા દૌપ્યન્તિર્મૂરિવિક્રમઃ । ચોઽશ્વમેધસહસ્રેણ  
રાજસૂયદાતૈન ચ ॥૧૮॥ ઈજે વિસ્માપયન્દેવાન્દદાવતુલદક્ષિણાઃ ।  
યજ્ઞેષુ વદ્રશો યસ્ય બ્રાહ્મણા ગા વિમેજિરે ॥૧૯॥ રક્તાનિ કણ્ઠાય  
દદૌ યઃ પદ્માનાં સહસ્રકમ્ । હં મર્ત્ય ઇવં વાણુભ્યાં કો રાજાઽઽ-  
પ્રોતિ તચશઃ ॥૨૦॥ તથા મળીરથો રાજા પૂર્વેમાસીચ ચત્કતૌ ।  
પીત્વા સોમં મદોત્તિત્કો જિન્ય રન્દ્રોઽસુરાન્વહન્ ॥૨૧॥ ચો  
હેમભૂષિતાઃ કન્યા દદૌ યજ્ઞેષુ લક્ષશઃ । સર્વા રથગતાઃ કન્યાશ્ચ-

ઉદાર રાજાએ પૃથ્વીમાં જેટલું ગાયો ગાય હસ્તિ આદિક હડું તે સર્વસ્વ  
યજ્ઞમાં બ્રાહ્મણોને આપી દીધું. જે રાજાએ વહન કરેલા રાજ્યભારને  
વહન કરનારો તેના ચક્રી બીજે કોઈ રાજા ન થયો, માટેજ ‘આ અદ્વિતીય  
છે’ એવા અભિપ્રાયથી પ્રજાપતિએ પ્રજારંજન ગુણુયોગથી ‘આજ એક  
સાથો રાજા છે’ એમ જેની પ્રશંસા કરી હતી ॥૧૫-૧૭॥ તેજ પ્રકારે  
દુષ્યંતનો પુત્ર યદુ પરાક્રમી ભરત નામનો એક રાજા હતો. આ રાજાએ  
સહસ્રપરિમિત અશ્વમેધ યજ્ઞો અને શતપરિમિત રાજસૂય યજ્ઞો કરીને દેવ-  
તાઓને પણ વિસ્મય પમાડીને બ્રાહ્મણોને અનુપમ દક્ષિણા આપી હતી.  
જેના યજ્ઞોમાં અર્બુદ ( દશ કરોડ ) ગાયો બ્રાહ્મણોએ વહેલી લીધી હતી.  
વળી જેણે કણ્ઠ નામના મુનિને સહસ્રપરિમિત રત્ન-શ્રેષ્ઠ વસ્તુઓ અથવા  
મણિઓ અને સહસ્રપરિમિત હાથીઓ દાનમાં દીધા હતા. તે આ રાજાના  
યજ્ઞને કયો રાજા ગગનતળને મનુષ્યજ જેમ એમ હાથથી પામી શકે ? કોઈ  
પણ પામી શકે નહિ. અર્થાત્ જેમ હસ્તથી ગગનતળની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે  
તેમ આ ભરતરાજાની કીર્તિ બીજા રાજાને દુર્લભ છે ॥૧૮-૨૦॥ તથા પૂર્વે  
બીજે એક ભગીરથ નામનો રાજા હતો. જેણે કરેલા યજ્ઞમાં ઇન્દ્રે સોમનું  
પાન કરવાથી મહોદ્ધત થઈ અનેક અમુરો જીતી લીધા હતા. જે રાજાએ  
પોતે કરેલા યજ્ઞોમાં બ્રાહ્મણોને સુવર્ણમય અલંકારોવડે શોભાડેલી લાખ  
પરિમિત કન્યાઓનું દાન દીધું હતું. આ સર્વળી કન્યાઓને સુવર્ણમય

તુરશ્વાશ્ચ તે રથાઃ ॥૨૨॥ શતં શતં પ્રતિરથં ગજા હેમવિભૂષણાઃ ।  
 ગજં ગજં ચાનુ હયાઃ સહસ્રં પ્રતિવાજિ ચ ॥૨૩॥ વ્યતરદ્ગોસહસ્રં  
 યો યશ્ચ તદ્વા મહત્તપઃ । ગજાં પિત્રર્થમાનિન્યે રૂયાતા ભાગીર-  
 થીતિ સા ॥૨૪॥ તથા દિલીપો રાજાસીઘત્પુરોધાઃ પ્રતિક્રતુ ।  
 સહસ્રં વારણાન્દૈમાન્દક્ષિણાં પ્રાપ્તવાન્કિલ ॥૨૫॥ સૌવર્ણે યન્મ-  
 હાયૂપે નનૃતુર્દેવગાયકાઃ । જગુશ્ચ ષટ્સહસ્રાણિ યદ્ગીતેનાવૃતં જ-  
 ગત્ ॥૨૬॥ નાજીર્યન્ત ત્રયઃ શબ્દા દિલીપસ્ય નિવેશને । સ્વાધ્યા-  
 યઘોષો જ્યાઘોષો દીયતામિતિ ચ ધ્વનિઃ ॥૨૭॥ દ્વૌ યશ્ચ મહા-  
 યજ્ઞે વસુધાં વસુસમ્ભૃતામ્ । બ્રાહ્મણેભ્યો મહાબાહુર્મૂતલં સ્વશ્ચ-

રથમાં એસારીને પ્રત્યેક રથે ચાર ચાર અશ્વો બેડી આપ્યા હતા. પ્રત્યેક  
 રથની પાછળ બે આદિક સુવર્ણમય અલંકારોથી અલંકૃત કરેલા સો સો  
 હાથીઓ, પ્રત્યેક હાથીની પાછળ અલંકૃત કરેલા હજાર હજાર ઘોડાઓ,  
 પ્રત્યેક ઘોડાની પાછળ સુવર્ણના અલંકારોથી અલંકૃત કરેલી હજાર હજાર  
 ગાયો, આ સર્વે કન્યાદાનના અંગપણે આ રાજાએ આપ્યું હતું. વળી જે  
 મહાસમર્થ રાજાએ ત્રિપ્ત તપ તપીને કપિલ મહર્ષિના કરેલા અપરાધને  
 લીધે તેમના ક્રોધાગ્નિથી દગ્ધ થએલા પોતાના પૂર્વજ સગરસુતોના સમુ-  
 દ્ધાર માટે સ્વર્ગમાંથી ગંગાજીને પૃથ્વી ઉપર આણ્યા હતાં. આજ કાર-  
 ãથી જે ગંગાજી અઘાપિ ભાગીરથી નામથી પ્રસિદ્ધ છે ॥૨૧-૨૪॥ તથા  
 પૂર્વે દિલીપ નામનો એક રાજા હતો. જે રાજાના પુરોહિતને તેણે કરેલા  
 પ્રત્યેક યજ્ઞમાં કાંચનરચિત સહસ્રપરિમિત હાથીઓ દક્ષિણામાં મળ્યા  
 હતા. જે રાજાના સુવર્ણમય મહા યજ્ઞસ્તંભમાં છ હજાર ગંધવો જેનું યજ્ઞ  
 ગાન કરવાપૂર્વક નૃત્ય કરે છે. આ સમસ્ત જગત્ જેના યજ્ઞોગાનથી વ્યાપ્ત  
 છે. જે રાજાના ભવનમાં વેદાદિ પારાયણનો ઘોષ, ધનુર્વિદ્યાના અભ્યાસી-  
 ઓના ધનુષની દોરીનો ઘોષ અને બ્રાહ્મણોને બહુ દક્ષિણાઓ આપો, આ  
 ત્રણ ઘોષો ઉપશમને પામતા ન હતા કિંતુ અખંડ અનુવર્તતા હતા. જે  
 દિલીપ નૃપે પોતાના મહાયજ્ઞમાં ૨૯ સુવર્ણ રૂપ્યમુદ્રાથી પાથરી દીધેલી  
 પૃથ્વી વિપ્રોને દાન કરી હતી. મહાબાહુ જે આ રાજાએ આ ભૂતળને સ્વર્ગ-

કાર યઃ ॥૨૮॥ માન્ધાતાસીત્તથા રાજા પૃષદાજ્યસમુદ્ભવઃ । યુ-  
વનાશ્વોદરાજ્ઞાતસ્ત્રેલોક્યવિજયી પુરા ॥૨૯॥ દેવૈરુક્તે માત્રમા-  
વાત્કં ધાસ્યત્યયમિત્યથ । માં ધાતેત્યાહ મઘવા માન્ધાતાખ્યસ્ત-  
તોઽભવત્ ॥૩૦॥ યોઽશ્વમેધસહસ્રેણ રાજસૂયશતેન ચ । ર્જે તત્ર  
દદૌ મત્સ્યાન્ હૈમાત્રોહિતસંજ્ઞિતાન્ ॥૩૧॥ શતયોજનદીર્ઘાંશ્ચ તુ-  
ઙ્ગાંશ્ચાપ્યેકયોજનમ્ । યશ્ચ સર્વાનૃપાન્ જિગ્યેઽત્રાસયદ્રાવણાદિ-  
કાન્ ॥૩૨॥ યાવત્સૂર્ય ઉદેતિસ્મ યાવચ્ચ પ્રતિતિષ્ઠતિ । સર્વં તદ્યૌ-  
વનાશ્વસ્ય માન્ધાતુઃ ક્ષેત્રમુચ્યતે ॥૩૩॥ તથા યયાતી રાજાસીઘઃ  
સહસ્રં ક્રતૂંપુરા । ચક્રે શતં વાજપેયાન્ જિગ્યે પૃથ્વીં સસાગરામ્

તુલ્ય શોભાયમાન કર્યું હતું ॥૨૫-૨૮॥ વળી માંધાતા રાજાનું ચરિત્ર સાં-  
ભળો. પૂર્વે પુત્રમાટે ઋષિઓએ અભિમંત્રેલા પુષદાજ્ય નામના દધિ ધૃત-  
વિશેષરૂપ હવિર્વિશેષના અન્નણુથી કરેલા પાનમાત્રથી જેમાં ગર્ભ રહ્યો છે  
એવા યુવનાશ્વ રાજાના ઉદર થકી ઉત્પન્ન થયેલો ત્રૈલોક્યવિજયી માંધાતા  
નામે એક રાજા હતો. દેવતાઓએ તરત જન્મેલા બાળકને ઉદ્દેશીને ‘માતા  
વિનાનો આ હુમાર કેને ધાવશે’ એમ પુછતાં ઇન્દ્રે ‘માં ધાતા’-મને ધાવશે  
એમ ઉત્તર આપીને પોતાની તર્જની આંગળી બાળકના મુખમાં આપી.  
આ કારણથી આ રાજા ‘માંધાતા’ એવી સાર્થક સંજ્ઞાને પામ્યો હતો. જે  
રાજાએ સહસ્રપરિમિત અશ્વમેધ યજ્ઞો અને શતપરિમિત રાજસૂય યજ્ઞો  
કર્યા હતા. તે યજ્ઞોમાં સૂવર્ણનિર્મિત શતયોજન ( ચારસો ગઉ ) લાંબા  
અને એક યોજન ( ચાર ગઉ ) ઉંચા રોહિત નામના મત્સ્યો ગ્રાહણોને  
દાનમાં આપ્યા હતા. જે રાજાએ રાવણાદિ સર્વ રાજાઓને હલ્યા હતા  
અને રાવણાદિ જેવાને પણ ત્રાસ પમાડ્યો હતો. સૂર્ય જેટલા પ્રદેશમાં  
પોતાની પ્રભાથી વ્યાપે છે અને જેટલા પ્રદેશમાં અસ્ત પામે છે તેમાંનો  
એકાંશપણુ પ્રદેશ યુવનાશ્વના પુત્ર માન્ધાતાના શાસનને અગોચર ન હતો.  
તેનું સર્વત્ર રાજ્ય હતું. આવો આ મહાસમર્થ હતો છતાં વિપ્રપરિચર્યા-  
પરાયણ હતો ॥૨૯-૩૩॥ તથા પૂર્વે યયાતિ નામનો એક નૃપતિ હતો.  
જે રાજાએ સહસ્રપરિમિત યજ્ઞો કર્યા હતા તથા શતપરિમિત વાજપેય

॥૩૪॥ શમ્યાપાતો ભવેદ્યાવદન્તરેણ ચ તાવતા । પુરઃપુરો મહીં  
 ચિત્રાં ચક્રે યઃ ક્રતુવેદિભિઃ ॥૩૫॥ તર્પયામાસ યો વિપ્રાન્ ત્રિભિઃ  
 કાશ્ચનપર્વતૈઃ । જન્ને દૈત્યાન્મૃધે ચાન્તે ત્યક્ત્વા રાજ્યં વનં ગતઃ  
 ॥૩૬॥ તથામ્બરીષો રાજાસીઘો યુયોજ પુરા નૃપાન્ । અયુતં ય-  
 જ્વનો વિપ્રાતિથ્યાર્થં સ્વમહામથે ॥૩૭॥ દદૌ યથેષ્ટં વિપ્રેભ્યો દ-  
 ક્ષિણા વિવિધાશ્ચ યઃ । યત્પ્રસાદેન ભૂપાલાઃ પ્રાપ્તા મુક્તિં સહસ્રશઃ  
 ॥૩૮॥ શશબિન્દુર્નૃપશ્ચાસીલ્લક્ષં યસ્યામવન્ સ્ત્રિયઃ । દશલક્ષં ચ  
 તનયા ધન્વિનો હેમકણ્ઠકાઃ ॥૩૯॥ શતં કન્યા રાજપુત્રમેકૈકં  
 પૃથગન્વયુઃ । કન્યાં કન્યાં શતં નાગાઃ પ્રતિનાગં શતં રથાઃ ॥૪૦॥  
 શતમશ્વાઃ પ્રતિરથં પ્રત્યશ્વં ગોશતં તથા । પતદ્ધનં બ્રાહ્મણેભ્યો

સંસારના યજ્ઞો કર્યા હતા. જેણે સમુદ્ર સાથેની સમગ્ર પૃથ્વી જીતી લીધી હતી. વળી બળવાન પુરૂષે વેગથી ફેંકેલો શમ્યા નામનો દંડવિશેષ (બુધેથી બીડી કાઢની લાકડી) જેટલા દૂર પ્રદેશમાં જઈ પડે તેટલા તેટલા દૂર પ્રદેશમાં જે રાજાએ યજ્ઞવેદિકાઓ આગળ આગળ કરીને પૃથ્વીને તેનાથી અલંકૃત કરી લીધી હતી. વળી દૈત્ય દાનવોના યુદ્ધમાં જે રાજાએ ધન્દ્રના સહાયી થઈને દૈત્યોને હણ્યા હતા. તે આ રાજા અંતિમ અવસ્થામાં રાજ્યને તૃણ-વત્ ત્યાગ કરી વનમાં ગયો હતો. આવા પ્રખ્યાત પ્રતાપવાળા આ યયાતિ રાજાએ પણ બ્રાહ્મણોને પર્વતને આકારે કરેલા ત્રણ સુવર્ણના ઢગલાઓ દાનમાં આપીને તૃપ્ત કર્યા હતા ॥૩૪-૩૬॥ તેજ પ્રકારે અંબરીષ નામનો એક નરપતિ હતો. જે રાજાએ પોતે કરવા આરંભેલા મહાયજ્ઞમાં વિપ્રોનું ઉત્તમ આતિથ્ય કરવા માટે દશ હજાર ચળનશીલ રાજાઓ ભેડી રાખ્યા હતા. જેણે વિવિધ દક્ષિણાઓ યથેષ્ટ વિપ્રોને આપી હતી. જે લક્ષ્મણ રાજાના અનુચ્છેદથી બહુ રાજાઓ સંસારબંધન થઈ વિનિર્મુક્ત થઈને પરમ શ્રેયને પામી ગયા હતા ॥૩૭-૩૮॥ તથા પૂર્વે શશબિન્દુ નામનો એક નૃપ હતો. જે નૃપને લાખ પત્નીઓ હતી અને ધનુર્ધારી કાંચનના કવચધારી દશ લાખ પુત્રો હતા. એક એક રાજપુત્રની પાછળ સો સો કન્યાઓ હતી. એક એક કન્યા પ્રત્યે સો સો હાથીઓ, એક એક હાથી પ્રત્યે સો સો રથો,



યોઽશ્વમેધે દદૌ મચ્છે ॥૪૧॥ ગયશ્ચાભૂનૃપો વર્ષશતં યો હુતરોષ-  
ભુક્ । વહેર્વરેણ ચાક્ષીણવિત્તઃ શ્રાદ્ધશ્ચ સત્યવાક્ ॥૪૨॥ દર્શો ચ  
પૌર્ણમાસે ચ ચાતુર્માસ્યે પુનઃ પુનઃ । અયજદ્વયમેધેન સહસ્રં પ-  
રિવત્સરાન્ ॥૪૩॥ ગવાં લક્ષં બ્રાહ્મણેભ્યો યો દદૌ પ્રત્યહં નૃપઃ ।  
સોમેનાતર્પયદેવાન્ કવ્યૈઃ પિતૃન્ ધનૈર્દ્વિજાન્ ॥૪૪॥ દશવ્યામાં  
વાજિમેધે હૈર્મીં ભૂમિં દ્વિરાયતામ્ । બ્રાહ્મણેભ્યો દદૌ યશ્ચ ગજા-  
વાલુમિતાશ્ચ ગાઃ ॥૪૫॥ તથાસીત્સગરો રાજા ય એકછત્રભૂપ-  
તિઃ । પુત્રાઃ ષષ્ટિઃ સહસ્રાણિ યસ્યાસન્ભૂરિવિક્રમાઃ ॥૪૬॥ યોઽ-  
શ્વમેધસહસ્રેણ તર્પયામાસ દેવતાઃ । બ્રાહ્મણાનાં કામિતાનિ પૂર-

પ્રત્યેક રથે સો સો અશ્વો, પ્રત્યેક અશ્વે સો સો ગાયો, આ રીતે કન્યા-  
સંખ્યાથી ગણેલું ગળ અશ્વ રથાદિરૂપ નિરવધિ ધન અશ્વમેધ યજ્ઞમાં આ-  
રાત્રએ બ્રાહ્મણોને આપ્યું હતું ॥૩૯-૪૧॥ તથા પૂર્વે બીજો ગય નામનો  
મહાઉદાર એક નૃપ હતો. શ્રદ્ધા અને સત્યે સંપન્ન એવા જે આ રાત્રએ  
શત વર્ષોસુધી હુતરોષથીજ દેહયાત્રાને કરતો હોવાથી પ્રસન્ન થએલા  
અગ્નિના વરદાનથી અખુટ ધન પામીને દર્શ (અમાવાસ્યા) પૌર્ણમાસી  
અને ચાતુર્માસીમાં વારે વારે સહસ્ર વર્ષપર્યંત અશ્વમેધ યજ્ઞથી યજન  
કર્યું હતું. આ ગયરાત્ર પ્રતિદિન વિપ્રોને લાખ ગાયોનું દાન કરતો હતો  
અને સોમ નામના હવિર્વિશેષથી દેવતાઓને, કવ્ય-અર્પણ કરવા યોગ્ય  
અન્નવડે પિત્રિઓને અને દાનવડે બ્રાહ્મણોને તૃપ્ત કરતો હતો. વળી પાંચ  
હાથનો એક વ્યામ કહેવાય તેને દશે ગુણતાં પચાસ હાથ થાય, એટલી  
પહોળી અને તેનાથી બમણી એટલે સો હાથ લાંબી સુવર્ણનિર્મિત પૃથિવી  
અશ્વમેધ યજ્ઞમાં બ્રાહ્મણોને આપી હતી તથા ગંગાની જેટલી વેળું છે  
એટલી (અસંખ્યાત) ગાયો વિપ્રોને આપી હતી ॥૪૨-૪૫॥ તથા પૂર્વે  
સગર નામનો એક એકછત્રપતિ રાત્ર હતો. જે રાત્રને બહુ પરાક્રમી  
સાઠ હજાર પુત્રો હતા. જે ઉત્સાહી રાત્રએ સહસ્રપરિમિત અશ્વમેધ  
યજ્ઞોથી દેવતાઓને તૃપ્ત કર્યા હતા અને બ્રાહ્મણોની બધી કામના પરિ-  
પૂર્ણ કરી હતી. જે રાત્રએ કાંચનના અનેક થાંભલાથી ભરપુર, કાંચનમય

યામાસ ચોત્સુકઃ ॥૪૭॥ યઃ પ્રાદાત્કાઞ્ચનસ્તમ્મં પ્રાસાદં સ્વસ્ય  
શોભનમ્ । મૃતં હૈમોપકરણૈર્બ્રાહ્મણેભ્યો વિભજ્ય ચ ॥૪૮॥ યઃ  
પુત્રૈઃ સ્વનયામાસ પૃથિવીં પરિતો નૃપઃ । યસ્ય નામ્ના સમુદ્રઞ્ચ  
સાગરત્વમુપાગતઃ ॥૪૯॥ એવમન્યેઽપિ વહવો રન્તિદેવાદયો  
નૃપાઃ । બ્રાહ્મણપ્રીણનાત્ક્યાતાઃ પ્રાપ્તા ક્રદ્ધિ ચ દુર્લભામ્  
॥૫૦॥ અવમાનાદ્બ્રાહ્મણાનાં પ્રણશ્તા નહુષાદયઃ । સ્વર્ગગા અપિ  
રાજાનો દેવા દૈત્યાઃ સહસ્રશઃ ॥૫૧॥ કથાવિસ્તર एतेषां वर्तते  
भारतादिषु । तस्य तात्पर्यमेतद्धि विप्राः पूज्या नृपैरिति ॥५२॥  
तस्मान्नित्यं ब्राह्मणानां कुर्वीत प्रीणनं नृपः । श्रेयोर्थी निर्मदो  
भूत्वा भ्रश्यत्येवान्यथा श्रियः ॥५३॥ अन्येऽपि ये जनास्ते च  
ब्राह्मणानां महात्मनाम् । सर्वथा पूजनं कुर्युर्मच्छिन्तास्तु विशेष-

આસન પર્યંક આદિક ઉપકરણોથી પરિપૂર્ણ એવો અતિશય શોભાયમાન  
પોતાનો પ્રાસાદ-રાજમહેલ વિલક્ત કરીને વિપ્રોને આપી દીધો હતો.  
સમસ્ત સુરોએ જ્ઞાવનીય પરાક્રમવાળા જે સગર રાજના પુત્રોએ યોગ-  
રદમ પૃથ્વી ખોદી નાંખી હતી. તેમણે કંરેલો આ ખાત સાગર સંસાથી  
પૃથ્વીમાં પ્રખ્યાત થયોછે ॥૪૬-૪૮॥ કિં બહુના-એરીતે ખીજ પણ બહુ  
રંતિદેવ આદિક રાજઓ બ્રાહ્મણોને પ્રસન્ન કરવાથી પરમા સમૃદ્ધિને પામેલા  
પૃથ્વીમાં પ્રખ્યાત છે. બ્રાહ્મણોની અવશાથી તો નહુષ આદિક રાજઓ  
સ્વર્ગલોકમાં ગયા હતા પણ ત્યાંથી બ્રહ્માને પામી ગયા હતા. બહુ દેવ-  
તાઓ અને દેત્યો વિપ્રોના અપમાનથી પ્રણાશ પામી ગયા છે. આ અર્થ  
પ્રસિદ્ધ છે ॥૫૦-૫૧॥ આવી બહુ કથાઓ ભારતાદિકમાં પ્રસિદ્ધ છે, તે  
સમસ્ત કથાઓનો સારતો એટલોજ છે કે પાર્થિવોએ વિપ્રોને પૂજવા  
॥૫૨॥ હે રાજન્ ! માટે રાજાએ સ્વયં મદે રહિત થઈ બ્રાહ્મણોનું નિત્ય  
પ્રીણન કરવું. વિપ્રપ્રીણન કરવું એજ એમનો ધર્મ છે, તે ન કરે તો પ્રત્ય-  
વાય લાગે છે. શ્રેયોર્થી તો વિપ્રપ્રીણન કરેજ. તેથીજ ઐહિક પારલૌકિક  
શ્રેયની સિદ્ધિ થાય. અપમાન કરે તો રાજવલ્લભી થકી બ્રહ્મા થાયજ  
॥૫૩॥ કેવળ પાર્થિવોએજ મહાત્મા વિપ્રો સર્વથા પૂજવા એમ નહિ કિંતુ

ષતઃ ॥૫૪॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઇતિ ભૂમિપતિં સ્વામી નિજમક્તં તથા-  
 ડપરાન્ । ગૃહસ્થાંશ્ચ બ્રાહ્મણાનાં શુશ્રૂષણમુપાદિશત્ ॥૫૫॥ ઇત્યં  
 સ વોધિતો રાજા જનાઃ સર્વે ચ તં પ્રભુમ્ । મુદાન્વિતા નમ-  
 સ્કૃત્ય તદાજ્ઞાં શિરસા દધુઃ ॥૫૬॥ સુખયિત્વા નિજજનાનિત્યં  
 તત્ર તતો હરિઃ । ચૈત્ર્યાં ગમ્યં તીર્થમિતિ તાનુકૃત્વા નિર્યયૌ નૃપ !  
 ॥૫૭॥ તદ્દેશલોકૈશ્ચ તતોડનુયાતો મક્તૈરનેકૈર્મુનિભિઃ પરીતઃ ।  
 ઉપાગમત્સિદ્ધપદં મહાત્મા ક્ષેત્રં પૃથિવ્યાં પ્રથિતં પવિત્રમ્ ॥૫૮॥  
 ઇતિ શ્રીસત્સંજ્ઞિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે દ્વિતીયપ્રકરણે મત્સ્યાહ્વયપુ-  
 રબ્રાહ્મણપ્રશંસાયાં મહતાદિનૃપચરિત્રનિરૂપણનામૈકોનચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૧॥

ખીભ સર્વ વર્ણના જનોએ પણ પૂજવા. વળી મારા આશ્રિતોએ તો વિશે-  
 પપણે પૂજવા, કારણ કે હું બ્રાહ્મણોનુંજ એક હિત કરવામાં તત્પર છું તો  
 મારી પ્રસન્નતા માટે પ્રવર્તેલા મારા આશ્રિતોએ વિપ્રોનું આરાધન કરવું  
 બેધએ ॥૫૪॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! આ પ્રકારે સ્વામિનારા-  
 યણુ ભગવાને પોતાના ભક્ત સુરસિંહ રાભ તથા ખીભ ગૃહસ્થોને બ્રાહ્મ-  
 ણોની શુશ્રૂષાપર પરમ ધર્મનો ઉપદેશ કર્યો ॥૫૫॥ આ પ્રકારે પ્રબોધ  
 દીધેલા સુરસિંહાદિ સર્વે ભક્તજનોએ તે ભગવાનને પ્રહર્ષથી પ્રણામ કરી  
 ભક્તિથી તેમની આજ્ઞા માથે ચઢાવી ॥૫૬॥ હે નૃપ ! શ્રીહરિ મત્સ્યાવ-  
 પુરમાં આ પ્રકારે આશ્રિતજનોને સદર્થનો અવબોધ આપવો આદિકવડે  
 સમધિક સુખી કરી ‘ચૈત્રમાસની પૂર્ણિમાએ તીર્થયાત્રા કરવી’ એમ નિજ  
 જનોને કહીને ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા ॥૫૭॥ તે પછી તે સમયે ભગવા-  
 નની પાછળ જવામાં રસિક, તેમનો વિયોગ નહિ સહન કરી શકનારા,  
 તીર્થયાત્રાના મિષથી નિકળેલા, તે દેશના તથા દેશાંતરના અનેક ભક્તોએ  
 પાછળ ગતિ કરેલા અને પોતાના ચરણકમળના મનનમાંજ એક પ્રીતિ-  
 વાળા મુનિઓથી વિટાએલા મહાત્મા તે આ ભગવાન્ પૃથ્વીમાં પ્રખ્યાત  
 પવિત્ર સિદ્ધપદ નામના ક્ષેત્રમાં પધાર્યા ॥૫૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સંજ્ઞિજી-  
 વને...દ્વિતીયપ્રકરણે મત્સ્યાહ્વયપુરબ્રાહ્મણપ્રશંસાયાં મહતાદિ-  
 નૃપચરિત્રનિરૂપણનામૈકોનચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૧॥

સુવ્રત ઉવાચ—ચક્રે સ વિધિવત્સ્નાનં તત્ર બિન્દુસરોવરે । દા-  
નાનિ દાપયામાસ બ્રાહ્મણેભ્યો નિજાશ્રિતૈઃ ॥૧॥ હિરણ્યં રજતં મુ-  
ક્તા વાસાંસ્યામરણાનિ ચ । અશ્વાંશ્ચ તામ્રપાત્રાણિ દ્વિજેભ્યઃ સ-  
મદીદપત્ ॥૨॥ બ્રાહ્મણાન્ ભોજયામાસ સદન્નૈર્મનસઃપ્રિયૈઃ । અ-  
ન્યાનન્નાર્થિનશ્ચાપિ તોષયામાસ તત્ર સઃ ॥૩॥ માધવ્યાં પૌર્ણમા-  
સ્યાં ચ તત્રાભૂદુત્સવો મહાન્ । સમેતા અમવંસ્તત્ર નરા નાર્યશ્ચ  
ભૂરિશઃ ॥૪॥ તે ચ તીર્થવિધિં કૃત્વા સભાયાં નિશિ સંસ્થિતમ્ ।  
સરસ્વત્યાસ્તટે વૃત્વા નિષેદુઃ સર્વતઃ પ્રભુમ્ ॥૫॥ વિપ્રક્ષત્રિયવિદ્ર-  
શૂદ્રા વર્ણિનો ગૃહિણસ્તથા । સકલાઃ સાધવશ્ચાસંસ્તન્મુશ્વાર્પિત-

### અધ્યાય ૪૦ મો.

સુવ્રતઃપિ કહેછે—હે રાજન્ ! શ્રીહરિએ તે સિદ્ધપુર નામે ક્ષેત્રમાં  
બિન્દુસરોવરમાં યથાવિધિ સ્નાન કરી સ્નાનના અંગભૂત દાનો બ્રાહ્મણોને  
પોતાના આશ્રિત ગૃહસ્થોદ્ધારા દેવરાવ્યાં. તે દાનો—સુવર્ણ રજત મોતી વસ્ત્ર  
વિભૂષણ અશ્વ તામ્રપાત્ર ધત્વાદિ વિવિધ પ્રકારનાં ત્યાંના વિપ્રોને અપાવ્યાં  
॥૧-૨॥ અને બ્રાહ્મણોને ઇષ્ટ અતિશય સ્વાદુ અતિશુદ્ધ દુધપાક લાડુ  
આદિક અન્નો જમાડ્યાં. બીજા સર્વ અન્નાર્થી—ભુખ્યાઓને પણ જમાડીને  
સંતોષ પમાડ્યા ॥૩॥ તે પુરમાં ચૈત્રમાસના શુક્લપક્ષની પૂર્ણિમાએ શ્રીરા-  
મનવમીના અંગભૂત મહોત્સવ થયો હતો. તે ઉત્સવમાં બહુ નરનારીઓ  
ઉત્સવના દર્શનની લિપ્સાથી ટોળે મળ્યા હતા ॥૪॥ તે સર્વે હરિભક્ત  
નરનારીઓ તીર્થવિધિ યથાવિધિ પરિપૂર્ણ કરી સરસ્વતીના તીરમાં રાત્રિના  
પ્રથમ પ્રહરમાં મોટી સભામાં વિરાજમાન થએલા તે લગવાનને ચારે બાજુ  
વિંટાઈ વળીને ઉપદેશામૃતની લિપ્સાથી બેઠા ॥૫॥ બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય વૈશ્ય  
અને શૂદ્ર આ ચાર વર્ણના ગૃહસ્થજનો તથા નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીઓ અને  
સાધુઓ આ સર્વે શ્રીહરિના મુખકમળ સન્મુખ દૃષ્ટિ રાખીને તેમના વચ-  
નામૃતના શ્રવણમાં સાવધાન મનવાળા થઈ ગયા ॥૬॥ હે નૃપ ! તે સમયે

દૃષ્ટયઃ ॥૬॥ પ્રચ્છન્નવાસં તીર્થાદાવધર્મં સ વિદન્નથ । ઉત્તિસસા-  
 દયિષુસ્તં ચ પ્રાહ સર્વાન્ વચો નૃપ ! ॥૭॥ શ્રીનારાયણમુનિર્વાચ—  
 જનાશ્ચ ! મુનયો ! યૂયં મદ્વચઃ શ્રુણુતાઽઽદરાત્ । સર્વેષાં વો હિતં  
 વચ્મિ તૈર્થિકાનાં નૃણામહમ્ ॥૮॥ इदं हि परमं क्षेत्रं तीर्थानामु-  
 त्तमं मतम् । कर्दमेन तपस्तप्तमस्मिन्विन्दुसरोवरे ॥९॥ ब्रह्मणो  
 मानसः पुत्रः कर्दमः स प्रजापतिः । तपसाराधयामास कमला-  
 कान्तमीश्वरम् ॥१०॥ तस्मै प्रसन्नो भगवान् वरं दातुमिहाययौ ।  
 तपसातिकृशाङ्गं तं स ददर्श प्रजापतिम् ॥११॥ तादृक्तद्दर्शनादत्र  
 न्यपतन्नश्रुविन्दवः । विष्णोस्तेनास्ति विख्यातमिदं विन्दुसरोव-

ભગવાને તીર્થ ક્ષેત્રાદિકમાં ધર્મના મિષથી પ્રચ્છન્નપણે નિવાસ કરી રહેલા  
 અધર્મને જાણી લઇને તેને સમૂળ ઉન્મૂલન કરવાની ઇચ્છાથી સભામાં બે-  
 ઠેલા સર્વજનો પ્રત્યે વચન કહ્યું ॥૭॥ શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે હરિ-  
 જનો ! ( ગૃહસ્થો ) હે મુનિજનો ! ( ત્યાગીઓ ) તમો સર્વે માટે વચન  
 આદરથી શ્રવણ કરો, કારણ કે આ વચન તીર્થયાત્રાપરાયણ તમારા  
 તમામના હિતને કરનાર છે. જે હિત હોય તેતો આદરથી શ્રવણ કરવું  
 જોઈએ. તીર્થયાત્રામાં પ્રવર્તેલાઓએ તીર્થક્ષેત્રનો મહિમા અવશ્યપણે  
 જાણવો જોઈએ અને તીર્થમાં કરવાનો વિધિપણ જાણવો જોઈએ. કેમકે  
 તીર્થમહિમા અને તીર્થવિધિને નહિ જાણનારા જનોને તીર્થયાત્રા નિષ્ફળ  
 થાય છે. માટે અમો તીર્થયાત્રાળુઓનું હિત કહીએ છીએ તો તેને આદ-  
 રથી શ્રવણ કરો ॥૮॥ આ ક્ષેત્ર સર્વ ક્ષેત્રોમાં પરમ છે અને સર્વ તીર્થોમાં  
 ઉત્તમ છે, કારણ કે આ બિન્દુસરોવર ક્ષેત્રમાં કર્દમ નામના પ્રજાપતિએ  
 પૂર્વે તપ કર્યું હતું. બ્રહ્માના મનઃસંકલ્પ થકી થએલા પુત્ર પ્રજાપતિ  
 આ કર્દમ મહર્ષિએ કમળાકાંત શ્રીનારાયણનું આરાધન કરવાપૂર્વક ઉગ્ર  
 તપ કર્યું હતું ॥૯-૧૦॥ તીવ્ર તપથી પ્રસન્ન થએલા ભગવાન નારાયણ કર્દમ  
 મુનિને વર આપવા અહીં પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા હતા. પ્રાદુર્ભાવ પામી તીવ્ર  
 તપથી અતિકૃશ શરીર તે આ મુનિને જાણીને વિષ્ણુ ભગવાનના નેત્રો  
 થકી અશ્રુના બિન્દુઓ અહીં પરમ દયાથી પડ્યા હતા. આવા કારણથી

રમ્ ॥૧૨॥ કર્દમાદેવહૃત્યાં ચ કપિલોઽપિ મહામુનિઃ । અત્રૈવ  
જજ્ઞે યઃ પ્રાહ સાહ્યશાનં નિજપ્રસૂમ્ ॥૧૩॥ પ્રાપ્તા સિદ્ધદશામત્ર  
દેવહૃતિસ્તતો જનાઃ ! । તેન સિદ્ધપદં પ્રોક્તં ક્ષેત્રમેતન્મહર્ષિભિઃ  
॥૧૪॥ યદ્યત્તીર્થં ભવેદ્ભૂમૌ તસ્ય તસ્ય યથાવિધિ । સેવનાત્સ્યાદ્ય-  
થોક્તં વૈ ફલં પુંસાં ન ચાન્યથા ॥૧૫॥ અશ્રદ્ધધાનઃ પાપાત્મા  
નાસ્તિકોઽચ્છિન્નસંશયઃ । હેતુનિષ્ઠશ્ચ પશ્ચૈતે ન તીર્થફલભાગિનઃ  
॥૧૬॥ કામં ક્રોધં ચ લોભં ચ યો જિત્વા તીર્થમાવિશેત્ । ન તેન  
કિશ્ચિદપ્રાપ્તં તીર્થાભિગમનાદ્ભવેત્ ॥૧૭॥ યસ્ય હસ્તૌ ચ પાદૌ ચ  
જિહ્વા શિશ્નં મનસ્તથા । સંયતં સ્યાત્તપો વિદ્યા સ તીર્થફલમશ્રુતે

આ સરોવર 'ગિન્દુસરોવર' એવી સાર્થક સંજ્ઞાથી વિખ્યાત થએલું વિરાજે  
છે ॥૧૨-૧૨॥ શ્રુતિપ્રસિદ્ધ પ્રભાવવાળા મહામુનિ કપિલ ભગવાન પણ  
કર્દમ પ્રભુપતિ થકી તેમની પત્ની દેવહૃતીમાં આજ ક્ષેત્રમાં પ્રકટ થયા  
હતા. જે કપિલ મહર્ષિએ પોતાની માતા દેવહૃતીને સાંખ્ય જ્ઞાનનો ઉપ-  
દેશ આપ્યો હતો ॥૧૩॥ હે જનાઃ ! કપિલ મુનિએ આત્મતત્ત્વનો અવ-  
બોધ આપેલાં દેવહૃતી વિજ્ઞાન પામીને આજ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધોની કૈવલ્યરૂપ  
ગતિને પામ્યાં હતાં. આજ કારણથી આ ક્ષેત્રને 'સિદ્ધપદ' એવી સંજ્ઞાથી  
વ્યાસાદિ મહર્ષિઓ કહે છે ॥૧૪॥ ભૂમિ ઉપર જે જે તીર્થ છે તેનું તેનું  
યથાવિધિ સેવન કરવાથીજ પુરૂષોને યથોક્ત ( શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે ) ફળ  
થાય. તીર્થોમાં જનારો સર્વ ક્રોધ પણ ફળને પામે નહિ ॥૧૫॥ નાસ્તિક,  
શ્રદ્ધારહિત, તીર્થ ફળ થશે કે નહિ એવા સંશયવાળો, પાપમનવાળો અને  
હેતુનિષ્ઠ ( શ્રુદ્ધિસિદ્ધ સદાચારોમાં એમ કેમ ? એમ કેમ ? એવા હેતુ-  
વાદથી કલંક આપનારો પાપંડી ) આ પાંચ પ્રકારના જનો તીર્થસ્થાનમાં  
ગમનમાત્રથી તીર્થફળના ભાગી થતા નથી 'અષ્ટઃ સ્વધર્માત્પાષણ્ડો વિક-  
ર્મસ્થો નિષિદ્ધકૃત્ । સન્દેહકૃદ્દેતુભિર્યઃ સત્કર્મસુ સ હૈતુકઃ' એવી સ્મૃતિ  
છે ॥૧૬॥ કામ ક્રોધ અને લોભ કરવાથી તીર્થફળનો વિનાશ થાય છે.  
જે પુરૂષતો દોષોને વિજીતીને તીર્થયાત્રા કરે તે પુરૂષ સંપૂર્ણ તીર્થ  
ફળને પામે છે ॥૧૭॥ જેના હાથ પ્રતિગ્રહમાત્ર થકી અથવા અસત્ પ્રતિ-



॥૧૮॥ યોઽકોપનોઽમલમતિઃ સત્યવાદી દૃઢવ્રતઃ । આત્મોપમશ્ચ  
 ભૂતેષુ સ તીર્થફલમશ્રુતે ॥૧૯॥ તીર્થે કાર્યશ્રોપવાસઃ ક્ષૌરં શ્રાદ્ધં  
 સપિન્ડકમ્ । વિપ્રાશ્ચ સાધવો ભોજ્યા દેયં દાનં યથાધનમ્  
 ॥૨૦॥ તત્ર ક્ષૌરં તુ વ્રતિભિર્વર્ણિભિર્જીવદમ્બકૈઃ । નિયતક્ષૌરકા-  
 લૈશ્ચ કારણીયં ન યોગિભિઃ ॥૨૧॥ નારીભિઃ પતિવત્ત્રીભિઃ કાર-  
 ãીયં ન તત્તથા । દિગ્માસાભ્યન્તરે ચાપિ તત્તીર્થે પુનરાગમે  
 ॥૨૨॥ યેષુ તીર્થેષુ ચે વિપ્રા ભોજ્યાઃ પૂજ્યાસ્ત ઇવ ચ । તેષાં પરી-

થહ થકી નિવૃત્તિ પામ્યા હોય, જેના પાદ અમાર્ગગમન થકી અથવા  
 અપવિત્ર પ્રદેશમાં ગમન થકી નિવૃત્તિ પામ્યા હોય, જેની જીહ્વા રસલો-  
 લુપતા થકી અને શિશ્ન ઉપસ્થલોલુપતા થકી પાછી વળી હોય, જેનું  
 મન અસત્ ચિંતન થકી નિયમમાં થયું હોય અને જે દંભવર્ણત તપતત્પર  
 અને અભિચારાદિ કર્મવર્ણત વિદ્યાનિષ્ઠ હોય, તેજ પુરૂષ તીર્થયાત્રા કર-  
 વાથી તેના ફળને પામે છે. બીજે કોઈ પામતો નથી ॥૧૮॥ જે પુરૂષ  
 કોપે રહિત હોય, જે કોપ છે તેતો ચિત્તનું દૂષણ સર્વથી પ્રબળ છે, કોપની  
 નિવૃત્તિથી જેની મતિ નિર્મળ હોય એટલે પરદ્રોહાદિ સંકલ્પે રહિત હોય,  
 જેનો સ્વભાવ સત્ય સંભાષણ કરવાનોજ હોય, જે દૃઢવ્રત-આર્હિસા બ્રહ્મ-  
 ચર્યાદિ નિયમમાં નિશ્ચળ સ્થિતિવાળો હોય અને જે સર્વભૂતોમાં આત્મો-  
 પમ-સર્વભૂતસુહૃદ્ હોય તેજ તીર્થયાત્રાના યથોક્ત ફળને પામે છે ॥૧૯॥  
 તીર્થમાં આ વિધિ કરવો—ઉપવાસ, મુંડન, સપિન્ડ શ્રાદ્ધ, વિપ્ર સાધુઓનું  
 સંતર્પણ, યથાશક્તિ દાન, ઇત્યાદિ સત્કાર્ય કરવાં ॥૨૦॥ તેમાં મુંડનતો  
 વ્રતી-આતુર્માસ્યાદિકમાં કેશધારણના નિયમવાળાઓએ તથા બ્રહ્મચારી-  
 ઓએ તથા જેનો જનક જીવતો હોય એવાઓએ તથા જેને મુંડનકાળ  
 નિયમિત હોય એવા સંન્યાસી આદિક તથા યોગી-સાધુઓએ કરાવવું  
 નહિ એવો અપવાદ છે ॥૨૧॥ તથા સભર્તૃકા સ્ત્રીઓએ તે મુંડન કરાવવું  
 નહિ તથા પ્રથમ તીર્થવિધિ કરીને ફરીથી તેજ તીર્થમાં દશ માસની  
 અંદર ગએલા સર્વ કોઈને તેવો નિયમ છે એટલે ક્ષૌર કરાવવું નહિ ॥૨૨॥  
 વિપ્રોને જમાડવા એ આખતમાં એમ જાણવું કે-જે તીર્થમાં જે વિપ્રો

ક્ષણં તત્ર કર્તવ્યં નૈવ સર્વથા ॥૨૩॥ દેવતા યત્ર યા મુખ્યા શ-  
ક્ત્યા કાર્યં તદર્ચનમ્ । વાસોભૂષણનૈવેદ્યફલપાત્રધનાદિભિઃ  
॥૨૪॥ દરિદ્રસ્ત્વાચરેત્તીર્થે ભગવન્મન્દિરે સ્વયમ્ । સસ્માર્જનોપ-  
લેપાદિ સાધુશુશ્રૂષણં તથા ॥૨૫॥ મહાપૂજાફલં તેન સર્વદાન-  
ફલં તથા । સ તુ પ્રાપ્નોતિ પુરુષઃ શ્રાદ્ધાદેશ્ચ ન સંશયઃ ॥૨૬॥  
પુણ્યતીર્થેષુ યત્કર્મ માનવૈઃ ક્રિયતે જનાઃ ! । સહસ્રગુણિતં તદ્દિ-  
જાયતે નાત્ર સંશયઃ ॥૨૭॥ કૃતં તીર્થેષ્વલ્પમપિ યત્પુણ્યં તદ્વિવ-  
ર્ધતે । તથૈવ પાપકર્માપિ વૃદ્ધિમાપ્નોતિ દેહિનામ્ ॥૨૮॥ અન્યત્ર  
યત્કૃતં પાપં તીર્થે તત્તુ વિનશ્યતિ । તીર્થકૃતં તુ યત્પાપં વજ્રલેપા-  
યતે હિ તત્ ॥૨૯॥ તીર્થે કૃતાનાં પાપાનાં પ્રાયશ્ચિત્તેન શોધનમ્ ।

નિયત નિવાસ કરી રહેલા હોય તેમનેજ જમાડવા અને તેમનીજ પૂજા કરવી. તેમની ગુણપરીક્ષા સર્વથા નજ કરવી ॥૨૩॥ વળી જે તીર્થમાં જે દેવતા મુખ્ય ( જેમ કાશીમાં વિશ્વનાથ ) હોય તેજ દેવતા ત્યાં જાણવી અને તેનું યથાશક્તિ વસ્ત્ર વિભૂષણ નૈવેદ્ય ફળ પાત્ર ધનાદિકવડે પૂજન કરવું ॥૨૪॥ જે તો દરિદ્ર-ધનાદિ સંપત્તિએ રહિત ( અકિંચન ) હોય તેમણે તીર્થોમાં ભગવાનના મંદિરમાં વાળવું લીંપવું જળ છોટવું ધત્તાદિ સેવા કરવી તથા સાધુજનોની શુશ્રૂષા સ્વયં કરવી. તેટલામાત્રથી તે દરિદ્ર પુરુષ સમસ્ત તીર્થફળને વિશેષપણે પામે ॥૨૫॥ જે મહાપૂજનું ફળ છે, જે સર્વસ્વ દાનનું ફળ છે અને જે શ્રાદ્ધાદિકનું ફળ છે તે સર્વને પણ તે દરિદ્ર પુરુષ પામે છે એમાં સંશય નથી ॥૨૬॥ હે ભક્તજનો ! અન્ય સ્થાનમાં ક્રિયમાણ સત્કર્મની અપેક્ષાએ પુણ્યતીર્થમાં જે શ્રાદ્ધ દાનાદિ સત્કર્મ કરાય છે તેતો હજારવાળું અધિક થાય છે એમાં સંદેહ નથી અને તીર્થમાં અલ્પ પ્રમાણનું પણ કરેલું પુણ્ય પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધિને પામે છે. પ્રાણિઓનું પાપ કર્મ પણ તેજરીતે વિવૃદ્ધિને પામે છે ॥૨૭-૨૮॥ અન્ય સ્થળમાં કરેલું જે પાપ છે તે તીર્થના સેવનથી વિનાશ પામે છે. જે તીર્થમાં જઈને પાપકર્મ કરે તો તે વજ્રલેપ થાય છે, તે કોઈ પણ ઉપાયથી નાશ થતું નથી. હે ભક્તો ! તીર્થમાં કરેલાં પાપોની પ્રાયશ્ચિત્તોથી

ન જાયતેऽતોऽત્ર ભક્તાઃ ! સ્થાતવ્યં નિયમૈઃ સહ ॥૩૦॥ શારીરં નિ-  
યમં પ્રાહુર્બ્રાહ્મણા માનુષં વ્રતમ્ । મનોવિશુદ્ધિં દૈવં ચ દ્વયં રક્ષેત્તુ  
તીર્થકૃત્ ॥૩૧॥ યો લુબ્ધઃ પિશુનઃ કૂરો દામ્ભિકો વિષયાત્મકઃ ।  
સર્વતીર્થેષ્વપિ સ્નાતઃ પાપો મલિન એવ સઃ ॥૩૨॥ ન શારીરમલ-  
ત્યાગાત્ પુમાન્ ભવતિ નિર્મલઃ । માનસે તુ મલે ત્યક્તે ભવત્યત્ય-  
ન્તનિર્મલઃ ॥૩૩॥ વિષયેષ્વતિસંરાગો મનસો મલમુચ્યતે । તેષ્વે-  
વાતિવિરાગોઽસ્ય નૈર્મલ્યં સમુદાહૃતમ્ ॥૩૪॥ યૈર્યૈસ્તીર્થે કૃતં પાપં  
નરાસ્તે તે પિશાચતામ્ । ડાકિનીશાકિનીભાવં પ્રાપ્તાઃ સન્તિ  
ચ યોષિતઃ ॥૩૫॥ તેઽત્ર તીર્થકૃતાં છિદ્રં પશ્યન્ત્યેવ દિવાનિ-

પણ પરિશુદ્ધિ થતી નથી, માટે તીર્થમાં પાપાચરણનો પરિહાર કરી સર્વ  
ક્રોધએ નિયમધારી થવું ॥૩૯-૩૦॥ પુરાતન ઋષિઓ કૃષ્ણ આંદ્રાયણ  
ઉપવાસ આદિક૩૫ શારીર નિયમને માનુષવ્રત કહે છે. કામ ક્રોધાદિ  
દોષોથી નહિ પરાભવ પામવા૩૫ મનોનિયમને દૈવવ્રત કહે છે. તે આ  
બન્ને વ્રતો પણ તીર્થયાત્રામાં પ્રવર્તેલા પુરૂષે તો રાખવાં ॥૩૧॥ જે પુરૂષ  
તો લુબ્ધ, પિશુન-પરાપવાદ આરોપણ પ્રકૃતિવાળો, કૂર-ક૩૫ણાહીન,  
દાંભિક-પોતાની ધાર્મિકપણાની પ્રખ્યાતિ માટે ઉપરથી સદાચરણનું અનુ-  
કરણપરાયણ અને મનમાં વિષયોની લાલસાવાળો હોય તે અનેક તીર્થોમાં  
સ્નાન કરે તથાપિ પાપ૩૫ મલિનજ છે ॥૩૨॥ પુરૂષ તીર્થોદક સ્નાને કરીને  
શરીરસંબન્ધી મળના ત્યાગમાત્રથી નિર્મળ થતો નથી કિંતુ મનસંબન્ધી  
મળના ત્યાગથીજ નિતાંત નિર્મળ થાય છે. આવીજ નિર્મળતા અત્યંત  
ઉપયોગની છે ॥૩૩॥ વિષયોમાં અતિસંરાગ-અધર્મ્ય એવો જે રાગ છે એ  
મનનો મળ કહ્યો છે. તે વિષયોમાંજ જે વૈરાગ્યનો ઉત્કર્ષ તે મનની નિર્મ-  
ળતાનો ઉત્કર્ષ કહ્યો છે ॥૩૪॥ સર્વથા તીર્થમાં પાપાચરણથકી વિશેષ ભય  
પામીને તેનાથી નિવૃત્ત થવું. જે એમ ન કરે તો પુરૂષો પાપાચરણથી  
પિશાચ યોનિને અને સ્ત્રિયો તો ડાકિની આદિક યોનિને પામે. જેને પુરૂષો  
કે સ્ત્રિયોએ તીર્થમાં પાપકર્મ કર્યું છે તે સર્વ હમણાં તીર્થોમાં પિશાચ  
ડાકિની આદિક લાવને પામીને વર્તે છે. તેઓ અહીં તીર્થયાત્રાર્થે આવેલા-

શમ્ । દોષમપ્યલ્પકં દૃષ્ટ્વા સચસ્તેષુ વિશન્તિ ચ ॥૩૬॥ પુમાંસઃ  
કામયન્તે સ્ત્રીઃ સ્ત્રિયઃ પુંસશ્ચ તદ્વશાત્ । ધનલાભે ચ હિંસાયાં  
પ્રવર્તન્તે ચ તે તતઃ ॥૩૭॥ ક્વચિં તીર્થે મહાવિઘ્ના વસન્તીત્યત્ર  
દુષ્ક્રતાત્ । ભીતૈઃ સનિયમૈરેવ સ્થાતવ્યં મત્સમાશ્રિતૈઃ ॥૩૮॥  
સ્ત્રીણાં નિરીક્ષણાત્સ્પર્શાન્નર્મશ્વેલ્યાદિભિસ્તથા । ક્ષીયતે સુકૃતં  
પુંસાં તીર્થેષુ વિદુષામપિ ॥૩૯॥ એવં સ્ત્રીણાં ચ સુકૃતં પરપુંવીક્ષ-  
ણાદિના । નશ્યેત્તતસ્તૈસ્તાભિશ્ચ નિયમ્યાનીન્દ્રિયાણિ હિ ॥૪૦॥  
ક્રોધશ્ચ સર્વદા જયસ્તીર્થેષુ તુ વિશેષતઃ । અન્યથા સુકૃતં  
સોઽપિ ભસ્મસાત્કુરુતે નૃણામ્ ॥૪૧॥ આપત્કાલં વિના વિપ્રે-

ઓનાં છિદ્ર ( પ્રામાદિક એવા પણ પાપાયરણુને ) અહર્નિશ જોયાજ કરે  
છે. અદપપણુ પાપાયરણુનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય તો તેમાં એકદમ પ્રવેશ  
કરી જાય છે. તેપછી પિશાચાદિકના આવેશવશતાથીજ કામવેગ વૃદ્ધિ  
પામતાં પુરૂષો પરદારાના પરિગ્રહમાં પ્રવર્તે છે અને સ્ત્રિયો પરપુરૂષના  
પ્રસંગમાં પ્રવર્તે છે અને ધનલિપ્સાના વેગથી પ્રાણિપીડામાંપણુ પ્રવર્તે છે  
॥૩૫-૩૭॥ એરીતે તીર્થોવિષે પુણ્ય કર્મમાં બહુ બહુ વિઘ્નો વર્તેછે. તેનો  
વિચાર કરીને મારા આશ્રિત જનોએ તીર્થોમાં પાપાયરણુથકી ભયવાળા  
અને અહિંસા બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમવાળા રહેવુંજ ॥૩૮॥ તેમાં પણ સ્ત્રિયોના  
કામકલંકિત દર્શન-સ્પર્શ-પરિહાસ-ક્રીડા આદિકરૂપ પ્રસંગે કરીને  
વિદ્વાન્ પુરૂષોનું પણ પુણ્ય પ્રક્ષય પામી જાય છે. પુરૂષોની પેઠે સ્ત્રીયોનું  
પણુ પુણ્ય પુરૂષના કામકલંકિત દર્શન સ્પર્શ પરિહાસાદિકે કરીને પ્રણાશ  
પામી જાય છે. એટલા માટે પુરૂષોએ તથા સ્ત્રિયોએ ચક્ષુઆદિક ઇન્દ્રિયો  
નિયમમાં કરવાં ॥૩૯-૪૦॥ કામચેષ્ટિની અપેક્ષાએ ક્રોધચેષ્ટિતો પ્રબળ  
છે, કારણુ કે કામવેગતો ઇન્દ્રિયોની દુર્બળતા થતાં અને જરા અવસ્થા  
આવતાં ક્ષય પામે છે પણ ક્રોધવેગ તો અતિદિન વૃદ્ધિ પામતો જાય છે. ક્રોધ  
તો પરના વધપર્યંત પીડનમાં પણ પ્રવર્તાવે છે. માટે તીર્થોમાં વિશેષપણુ  
ક્રોધ જીતવા યોગ્ય છે. જો ક્રોધને ન જીતે તો તીર્થયાત્રાનું જનોનું સુકૃત  
ભસ્મસાત્ થઈ જાય ॥૪૧॥ બહુધાપણુ બ્રાહ્મણોએ આપત્કાળ-અવિકા-

પ્રાણો નૈવ પ્રતિગ્રહઃ । તીર્થેષુ તુ વિશેષેણ તપસ્તેજોહરો હિ સઃ  
 ॥૪૨॥ ન ભાષણીયમનૃતં પુંસા તીર્થવિચારિણા । મેતવ્યં જીવ-  
 હિંસાયાઃ સર્વથા પાપકર્મણઃ ॥૪૩॥ સ્વનિત્યકર્મણા વિષ્ણોર-  
 ચ્ચાશ્રવણકીર્તનૈઃ । સ્સરણેન ચ દાનાદ્યૈરહર્નેયં ન ચાન્યથા ॥૪૪॥  
 इत्थं कुर्युर्हि ये लोके तीर्थयात्रां तु मानवाः । तेषां भवेत्तीर्थफलं  
 नान्येषामिति निश्चयः ॥४५॥ सुप्रत उवाच—भक्तास्त इत्थं हरिणा  
 शिक्षितास्तद्वचो नृप ! । तथेति जगद्गुः प्रीत्या द्राक् तादृग्व-  
 र्तना अपि ॥४६॥ तत्राखिलं तीर्थविधिं विधाय स्वयं विधिज्ञः

વૃત્તિની દુર્બળતા વિના પ્રતિગ્રહ નજ થઈ શકે, કારણ કે કરેલો પ્રતિ-  
 ગ્રહ બ્રાહ્મ તેજને હરે છે. તીર્થોમાં કરેલો તે પ્રતિગ્રહતો વિશેષપણે તપ-  
 પ્રાપ્ત તેજને હરે છે. આપત્કાળમાં તો દોષ નથી એમ કૃત્યરત્નમાં ‘તીર્થે  
 ચેત્પ્રતિગૃહ્ણીયાદ્બ્રાહ્મણો વૃત્તિદુર્બલઃ । દશાંશમર્જિતાદ્વાદેવં કુર્વન્ન હીયતે’  
 એવું પ્રભાસખંડનું વચન છે. પ્રતિગ્રહશબ્દથી તેનાથી પ્રાપ્ત પદાર્થમાત્ર-  
 પર અર્થ લેવો ॥૪૨॥ અસત્ય વચન ન બોલે, તીર્થમાં વિચરનારો પુરૂષ  
 તો વિશેષપણે અસત્ય વચન ન બોલે, કેમકે પુણ્યપ્રક્ષયરૂપ અનર્થ અધિક  
 થાય છે. તથા પ્રાણિમાત્રને પીડા ન કરે, તીર્થોમાં તો વિશેષપણે ન કરે,  
 કારણ કે પાપ અધિક થાય છે અને પુણ્ય પ્રણાશરૂપ અનર્થ અધિક  
 થાય છે, માટે તીર્થયાત્રામાં પ્રવર્તેલાઓએ આ બેનાથી ( અસત્યવાદ તથા  
 પ્રાણિપીડાથી ) સર્વ પ્રકારે ભય પામવો ॥૪૩॥ તીર્થયાત્રાણુ જનોએ  
 અધો કાળ સંધ્યાદિ નિત્યકર્મના અનુષ્ઠાનથી, વિષ્ણુના પૂજનથી, તેમના  
 ગુણચરિત્રોના શ્રવણ કીર્તન સ્મરણથી અને દાનાદિકથી નિર્ગમન કરવો.  
 આ કહ્યા થકી વિપરીતપણે વૃથા કાળ કાઢવો નહિ ॥૪૪॥ લોકમાં  
 જે મનુષ્યો પૂર્વોક્ત પ્રકારે તીર્થયાત્રાને કરે તેઓતો તીર્થક્ષણને પામે  
 બીજાઓ ન પામે. એવો મેં શાસ્ત્રવાક્યોથી પ્રમાણ કરેલો નિર્ણય છે ॥૪૫॥  
 સુપ્રતઃપિ કહે છે—હે નૃપ ! ભગવાને આ પ્રકારે બોધ દીધેલા  
 બધા ભક્તો સદાય સદાચરણમાં વર્તે છે તથાપિ તેમનું બોધવચન  
 હિતતમ જાણીને તેમણે તથા—‘તમારા કહ્યા મુજબ અમો આચરીશું’

સહ ભક્તસન્નૈઃ । આનન્દયન્નધ્વનિ માનવૌઘાનુપાયયૌ વિશ્વગરં  
મુનીશઃ ॥૪૭॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे द्वितीय-  
प्रकरणे सिद्धपुरक्षेत्रे तीर्थविध्युपदेशनामा चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४०॥

સુવ્રત ઉવાચ—સનતિનુતિપરૈઃ પુરાર્થિતઃ સ્વૈર્હરિરધુનૈતિ કિલે-  
ત્યથો નિશમ્ય । વડનગરજનૈઃ સહાભિજગ્મુઃ સપદિ ચ વિશ્વ-  
ગરૌકસો જનાસ્તમ્ ॥૧॥ अधिकतरदयालुतां प्रभोस्ते निजह-  
दयेषु विदन्त एव तस्य । निजजनवृतवेगिसैन्धवस्थं पथि ददृशु-  
स्तमशेषभक्तबन्धुम् ॥२॥ प्रणम्य तं भूरिमुदः पुरं ते सहाययु-

એમ પ્રીતિથી જલદી મસ્તકે ગ્રહણ કરી લીધું ॥૪૬॥ तीर्थविधिने जल-  
नारा मुनिपति स्वयं श्रीहरि ऐरीते पोताना लज्जनसमाजनी साथे  
सिद्धपद क्षेत्रमां समग्र तीर्थविधि करीने, मार्गमां मनुष्यसमूहोने आनंद  
आपता आपता विशनगरनी नज्जमां आवी पहोय्या ॥४७॥ इति  
श्रीसत्सङ्गिजीवने...द्वितीयप्रकरणे सिद्धपुरक्षेत्रे तीर्थविध्युपदेश-  
नामा चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४०॥

### અધ્યાય ૪૧ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! ભગવાન્ વિશનગરના સીમાડામાં  
આવ્યા પછી વિશનગરનિવાસી જનો ભગવાનને આવેલા સાંભળીને ‘પ્રથમ  
સિદ્ધપુરમાં શ્રીહરિનાં દર્શનમાટે ગએલા અમારા નગરના જનોએ અમારા  
નગરમાં પધારવા માટે પ્રણામ સ્તુતિપૂર્વક પ્રાર્થના કરેલા ભગવાન્ હમણાં  
અમારી પ્રાર્થનાને પરિપૂર્ણ કરવા પધાર્યા છે’ એવો નિશ્ચય કરીને પ્રહર્ષ  
પૂર્વક વડનગરનિવાસી હરિજનોને સાથે લઈને તત્કાળ શ્રીહરિની સન્મુખ  
આવ્યા ॥૧॥ ભગવાનની નિરવધિ દયાળુસ્વભાવતાને વારંવાર પોતાના  
હૃદયમાં અનુસ્મરણ કરતા બંને નગરના હરિજનોએ નિજજનોથી વિટા-  
એલા તીવ્ર વેગવાળા અશ્વવર ઉપર વિરાજમાન થએલા, સમસ્ત લક્ષ્મ-

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાનનો વિશનગર તથા વડનગરના નિવાસી હરિ-  
જનોને થએલો સમાગમ અને તેમને ભગવાને કરેલો સદુપદેશ વર્ણવ્યો છે.



સ્તેન નરાધિપ ! સ્વમ્ । વાદિત્રઘોષૈશ્ચ વિચિત્રગીતૈર્ધ્રારામરાણાં  
સહ વેદઘોષૈઃ ॥૩॥ વિધાપ્ય તસ્યોચિતવેદમવાસં સહાનુગસ્યાથ  
મુદૈવ ચક્રુઃ । યથાર્હમાતિથ્યમવાપુરેતે હ્યેતત્ફલં સ્વીયમનોર-  
થસ્ય ॥૪॥ સૂર્યશર્મા મૌક્તિકશ્ચ વનમાલ્યુદયમસ્તથા । અમૂલ્ય-  
શ્ચાભિરામાદ્યાસ્તમસેવન્ત વાહવાઃ ॥૫॥ પીતામ્બરો ગણેશશ્ચ  
પુજ્જશ્ચેલાદયોઽપરે । ભક્તાઃ શુશ્રૂષણં તસ્ય ચક્રુઃ સહમુનેર્મુદા  
॥૬॥ દુર્લભા ચોજ્જવલા જ્યેષ્ઠા હૃદયોદયકુમારિકા । સુવર્ણા  
યતિની જ્ઞાના પુજ્જા ધનવતી તથા ॥૭॥ શૃંગ્હલાપ્રમુખાશ્ચાન્યા  
યોષા ધર્મસ્થિતા હરિમ્ । પરિચેહરતિપ્રીત્યા જનાશ્ચ શત-  
શોઽપરે ॥૮॥ નવીનવસ્ત્રભૂષાભિર્બહુભિશ્ચ ધનૈઃ પ્રભુમ્ । ભક્તા

નોના એક અન્ધુરૂપ ભગવાનને માર્ગમાંજ સ્નેહસહિત જોયા ॥૨॥ હે  
નરાધિપ ! દર્શનમાત્રથી પરમાનંદને પામેલા ભક્તજનોએ ભગવાનને પ્રણામ  
કરી, પરમાનંદપૂરના તરંગોથીજ શું ? એમ બહાર યોગરદમ પ્રસરતાં  
તેમનાં દિવ્ય વિચિત્ર ચરિત્રગીતો તથા વિવિધ વાજાંત્રોના ઘોષો તથા વૈદિક  
વિપ્રોના વેદઘોષોની સાથે ભગવાનને પોતાના પુરમાં સન્માને સહિત પધ-  
રાવ્યા ॥૩॥ ત્યારપછી આ ભક્તો ભગવાનને મુનિમંડળે સહિત તથા પરિ-  
જને સહિત યથોચિત ઉતારો આદિક હર્ષથી કરાવીને બહુ કાળથી આકાંક્ષા  
કરેલું ભગવાનનું આતિથ્ય કરવારૂપ પોતાના મનોરથકળને પામી પ્રહર્ષને  
પામ્યા ॥૪॥ અત્રે નગરના નિવાસી હરિજનોનાં નામો કહે છે—સૂર્યશર્મા,  
મૌક્તિક, વનમાળી, ઉદયમ, અમૂલ્ય, અભિરામ આદિક વિપ્રો તથા પીતાં-  
બર, ગણેશ, પુંજો, ચેલો આદિક બીજા ભક્તો તથા દુર્લભા, ઉજ્જવળા,  
જ્યેષ્ઠા, હૃદ્યા, ઉદયકુમારિકા, સુવર્ણા, યતિની, જ્ઞાના, પુંજ, ધનવતી,  
શંખલા આદિક અબલાઓ, આ સર્વે ભક્તો યથાધર્મ પરા પ્રીતિથી મુનિસહિત  
ભગવાનની પરિચર્યા કરવા લાગ્યા. બીજા પણ સોએ સો હરિજનો પરમ  
પ્રેમથી પરિચર્યા કરવા લાગ્યા ॥૫-૮॥ તે પછી સભામાં ભક્તસમાજના  
અનુગ્રહ અર્થે વિરાજમાન ભગવાનની બધા ભક્તોએ બહુ મૂલ્યવાળાં  
નવીન બહુવિધ વસ્ત્રો, વિભૂષણો અને વિત્તવડે તથા ચંદન પુષ્પાદિકવડે

આનર્ચુરસ્થિલા ગન્ધપુષ્પાદિમિશ્ર તમ્ ॥૯॥ બ્રાહ્મણાંસ્તર્પયમાસ  
તત્ર સ્વામી સહસ્રશઃ । તથૈવ ઘટપુર્યાં ચ પક્ષાઘૈર્વિવિધૈર્નૃપ ! ।  
॥૧૦॥ લઙ્કૈર્મૌક્તિકાચ્ચૈશ્ચ કંસારૈર્ઘૃતપૂરકૈઃ । સંચાવપાયસાપૂ-  
પૈઃ શક્તુલીલાજકાદિમિઃ ॥૧૧॥ નાનાવિધૈર્વ્યંજનૈશ્ચ શર્કરાન્નર-  
સાદિમિઃ । તૌષયન્સ દ્વિજાન્સમ્યક્સદ્ધર્મં જ્ઞાપ્યતિષ્ઠિપત્ ॥૧૨॥  
સાર્ધમાસદ્વયં હીત્યં ભોજયામાસ વાહવાન્ । રથયાત્રોત્સવં ભૂરિ-  
સમ્ભારેણાકરોચ્ચ સઃ ॥૧૩॥ જનાઃ શ્રીનગરસ્થાસ્તમથૈત્ય પ્રાર્થય-  
ન્મૃશમ્ । સ્વપુરાગમનાયૈવ તાનુવાચ તદા હરિઃ ॥૧૪॥ જન્માષ્ટ-  
મ્યુત્સવં કર્તું તત્રાયાસ્યામ્યહં સ્વયમ્ । સામ્પ્રતં સ્વપુરં યાતેત્યુ-  
કાસ્તે તુ યયુર્નૃપ ! ॥૧૫॥ સમાયાં પ્રત્યહં વાર્તા અપરાહ્ને તથા

પ્રીતિથી પૂજા કરી ॥૯॥ હે નૃપ ! આ ભગવાને બન્ને નગરમાં નિવાસ  
કરી રહેલા હજારોહજાર બ્રાહ્મણોને મોતીયા લાડુ, કંસાર, ઘેબર, શિરો,  
દુધપાક, માલપુવા, જલેબી, ખાનં વિગેરે વિવિધ, અમૃતરસને તિર-  
સ્કાર કરનારાં પકવાનોવડે તથા વિવિધ વ્યંજનોવડે તથા સાકરે સહિત  
કેરીઓના રસાદિકવડે સારીરીતે તૃપ્ત કર્યા હતા અને સદુપદેશથી સદ્ધ-  
ર્મની સંસ્થાપના કરી હતી ॥૧૦-૧૨॥ કેવળ એક દિવસ કે બે દિવસ  
કે ત્રણ દિવસ બ્રાહ્મણોને જમાડયા એમ નહિ કિંતુ અઢી માસસુધી  
એજ પ્રકારથી બ્રાહ્મણોને જમાડયા. અને આપાઠ માસના શુકલ પક્ષની  
દ્વિતીયા તિથિએ કરવાનો રથયાત્રાનો ઉત્સવપણુ બહુ સામગ્રીથી ત્યાં  
કર્યો હતો ॥૧૩॥ આવા અવસરમાં અમદાવાદના નથુભટ્ટ આદિક હરિ-  
જનો આવીને સલામાં વિરાજમાન શ્રીહરિની 'હે ભગવન્ ! અમારા  
પુરને આપના પવિત્ર પાદારવિદના રજઃકણથી પવિત્ર કરો' એમ પરા-  
ભક્તિથી બહુ બહુ પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા. પ્રાર્થનાથી પ્રસન્ન થએલા ભગ-  
વાન્ બોલ્યા કે-હે ભક્તો ! જન્માષ્ટમીનો મહોત્સવ કરવા તમારા પુરમાં  
સ્વયં હું આવીશ. હમણાં તો તમો તમારા પુરમાં જાઓ. હે નૃપ ! એરીત  
ભગવાને કહ્યું એટલે તે ભક્તો ભગવાનને પ્રણામ કરી પોતાને પુરે પાછા  
ગયા ॥૧૪-૧૫॥ ભગવાન્ શ્રીહરિ આ નગરમાં પ્રતિદિન સલામાં વિરા-

નિશિ । एकान्तधर्मसम्बद्धाश्चकार सुखदा नृणाम् ॥१६॥ आषा-  
ढशुक्लदशमीप्रदोषे जनसंसदि । महासनस्थो भगवान् प्राह भ-  
क्तानिदं वचः ॥१७॥ एकादश्याः श्व आरभ्य चातुर्मास्यमुपाग-  
तम् । तप एवात्र कर्तव्यं यथाशक्त्यखिलैर्जनाः ! ॥१८॥ जना ऊचुः—  
कीदृक् तपोऽत्र भगवन् ! कर्तव्यं मानवैर्भुवि । वक्तुमर्हसि तच्च  
त्वं धर्मवर्त्मप्रवर्तकः ॥१९॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच—चातुर्मास्ये तपः  
कार्यं जना ! यत्तद्भवीम्यहम् । इन्द्रियाणां च मनस ऐकाग्र्यं प-

જમાન થઈ અપરાહ સમયે તથા રાત્રિના પ્રથમ ભાગમાં પારમૈકાંતિક  
ધર્મસંબન્ધી, શ્રવણમાત્રથીજ સર્વના સમસ્ત પાપને હરનારી, સર્વના સર્વ  
સુખને કરનારી વાર્તાઓ કરતા હતા ॥૧૬॥ આષાઢ માસના શુકલ પક્ષની  
દશમી તિથિએ પ્રદોષ સમયે સભામાં સમુન્નત સિંહાસનમાં વિરાજમાન  
થએલા ભગવાને ભક્તોને ધર્મવિશેષ જણાવા માટે એવું વચન કહ્યું કે—  
॥૧૭॥ હે ભક્તજનો ! આવતી કાલે તો આષાઢ શુકલ એકાદશી છે. આ  
તિથિને આરંભીને પ્રખ્યાત ચાતુર્માસ્ય એસે છે. આ ચાર માસોમાં સમસ્ત  
મારા આશ્રિતોએ યથાશક્તિ તપ કરવુંજ જોઈએ. વિશેષપણે આ તપનો  
સમય છે એમ સ્મૃતિમાં કહ્યું છે ॥૧૮॥ ભગવાનનું આવું વચન સાંભળીને  
તપનું લક્ષણ જાણવાની ઇચ્છાથી હરિજનો બોલ્યા કે—હે ભગવન્ ! ચાતુર્મા-  
સ્યમાં તમો જે તપ કરવાનું કહો છો તે તપ અમારે કેવા પ્રકારનું કરવું ?  
આપજ ધર્મમાર્ગના પ્રવર્તક છો તો તે તપ યથાર્થપણે અમોને કહેવાને  
યોગ્ય છે ॥૧૯॥ એરીતે ભક્તજનોએ પુછેલા ભગવાન્ શ્રીનારાયણમુનિ  
કહે છે—હે જનાઃ ! મનુષ્યોએ આ ચાતુર્માસ્યમાં જે તપ અવશ્ય કરવાનું  
છે તે તમોને હું કહું છું. પ્રથમતો તપનું મુખ્ય સ્વરૂપ સમજવું  
જોઈએ, તપ બહુ પ્રકારનું છે તેમાં મુખ્ય તપતો આજ છે, શું ? તો જે  
ઇન્દ્રિયો અને મનની એકાગ્રતા કરવી, અર્થારામ ઇન્દ્રિયો સાથે મનની  
એકાગ્રતા કરવી એ તપ નથી, તે તો પ્રકૃતિને સહજ છે, તેવા હોય તેતો  
પશુસમાનજ છે, કિંતુ ભગવાનને અભિમુખ કરેલા મનની સાથે ઇન્દ્રિયોનું  
એકપણું ( ભગવાનને અભિમુખ વર્તવું ) એજ પરમ તપ કહેલું છે

રમં તપઃ ॥૨૦॥ એકાગ્ર્યં વાસુદેવે તુ પુષ્ટાનાં સ્વેપ્સિતૈ રસૈઃ ।  
 નેન્દ્રિયાણાં ભવેત્તસ્માત્કાર્યં વિષયવર્જનમ્ ॥૨૧॥ એન્દ્રિયેષુ રસે-  
 પ્વેકો જૈહ્વયો મુખ્યો રસો મતઃ । પ્રયત્નતઃ સ જેતવ્ય ઉપવાસૈ-  
 સ્તપસ્યતા ॥૨૨॥ ચક્રિરે ચતુરો માસાનુપવાસાનતોઽસ્થિલાઃ ।  
 પ્રાચીનાઃ પુરુષાશ્ચાદ્ય કેચિત્કુર્વન્તિ યોગિનઃ ॥૨૩॥ તથા કર્તુ-  
 મશક્યં હિ કલાવત્રાસ્થિલૈર્નરૈઃ । ફલાહારઃ પયઃપાનં કાર્યં વૈકા-  
 ન્નમત્ર તત્ ॥૨૪॥ શાકત્યાગોઽથવા કાર્યઃ શાકાહારોઽથવા  
 નૃભિઃ । દધિપ્રાશસ્તિલપ્રાશો ઘૃતત્યાગશ્ચ સદ્રતમ્ ॥૨૫॥ વર્જ્યં

॥૨૦॥ પ્રતિદિન પોતપોતીના ધપ્સિત વિષયરૂપ રસોથી પુષ્ટ થએલાં  
 ધન્દ્રિઓનું સદુપદેશાદિવડે કોઈપણ પ્રકારે વાસુદેવ ભગવાનના અભિ-  
 મુખપણાને પામેલા મનની સાથે અવિરોધથી (વિરોધ વિના) એકાગ્રપણું  
 થવું દુર્લભ છે, તેવી એકાગ્રતા કરવી એજ મુખ્ય તપ માનેલું છે, આવા  
 તપમાં જે ઉપકાર કરનાર હોય તે પણ ગૌણી વૃત્તિથી તપ કહેવાય  
 છે, તો તપમાં પ્રવર્તેલા પુરૂષે વિષયો વિદૂર કરવા ॥૨૧॥ ધન્દ્રિયો  
 સંબંધી વિષયોમાં જીહ્વાસંબંધી વિષય પ્રબળ છે, કારણ કે યથેષ્ટ તૃપ્ત  
 થએલી રસના ધન્દ્રિય બીજાં ધન્દ્રિયોને પણ સમુદ્બોધ કરે છે, આ  
 રસના જરા અવસ્થા આવતાં પણ પરાભવ પામતી નથી, તો તપશ્ચ-  
 ર્યામાં પ્રવર્તેલા પુરૂષે પ્રયત્નથી કરેલા ઉપવાસાદિકવડે જીહ્વાસંબંધી રસ  
 જીતવા યોગ્ય છે ॥૨૨॥ આવાજ અભિપ્રાયથી પુરાતન મહર્ષિ વિગેરે  
 બધા પુરૂષો આ ચાર માસપર્યંત ઉપવાસોનેજ કરતા હતા. હમણાં પણ  
 કેટલાક શક્ત યોગિજનો તે ઉપવાસોને કરે છે ॥૨૩॥ આ કલિયુગમાં  
 તો સર્વ મનુષ્યોથી ચાર માસમુધી ઉપવાસ નજ કરી શકાય, માટે  
 ફલાહારમાત્રથી કે કેવળ પયઃપાનથી કે કેવળ એક અન્નમાત્રથી આતુ-  
 માર્સિયના દિવસો નિર્ગમન કરવા અથવા શાકમાત્રનો ત્યાગ કરી એકવાર  
 એક અન્નથી વૃત્તિને કરે અથવા શાકમાત્રનોજ આહાર કરે અથવા  
 દધિમાત્રનું ભક્ષણ કરે અથવા કેવળ તલનુંજ ભક્ષણ કરે અથવા ઘૃતનો

ચ શ્રાવણે શાકં દધિ માદ્રપદે તથા । દુગ્ધમાશ્વિનમાસે ચ દ્વિ-  
દલં માસિ કાર્તિકે ॥૨૬॥ વૃન્તાકં ચ કલિજ્ઞં ચ મૂલકં ચ કદા-  
ચન । ચાતુર્માસ્યે નૈવ ભક્ષ્યં ત્રૈવર્ણિકજનેન તુ ॥૨૭॥ ગોદાનં વા  
સ્વર્ણદાનમન્નદાનં તથાન્વહમ્ । યથાશક્તિ વિધાતવ્યં ગૃહસ્થૈર્દ-  
મ્ભવર્જિતમ્ ॥૨૮॥ ધારણાપારણાશ્ચ ચ વ્રતં શ્રેષ્ઠમિહોદિતમ્ ।  
ગૃહિભિસ્ત્યાગિભિસ્તત્તુ કર્તુ શક્યં મહાફલમ્ ॥૨૯॥ અવશ્યમેત-  
ત્કર્તવ્યં યૌવને વ્રતમુત્તમમ્ । પુરુષૈરપિ નારીભિર્વિધવાભિર્વિ-  
શેષતઃ ॥૩૦॥ વ્રતાક્ષમ્ભૂતા નિયમા બ્રહ્મચર્યાદયોઽશ્વિલાઃ । પાલ-

ત્યાગ કરી એક અન્ન લક્ષણ કરે, આ સર્વ શ્રેષ્ઠ વ્રત છે ॥૨૪-૨૫॥  
બીજા પણ નિયમો છે-શ્રાવણ માસમાં શાક વર્જવું-ન લક્ષણ કરવું, ભાદ્ર-  
પદ માસમાં દહી વર્જવું, આસો માસમાં દુધ વર્જવું અને કાર્તિક માસમાં  
દ્વિદળ-અડદ મગ તુવેર આદિકની દાળ વર્જવી. ચાતુર્માસ્યમાં ત્રણ  
વર્ણના જનોએ તો વિશેષપણે વૃન્તાક, કાળીંગડું અને મૂળા ક્યારેય પણ  
લક્ષણ કરવાજ નહિ ॥૨૬-૨૭॥ તથા ધનાઢ્ય ગૃહસ્થ જનોએ પ્રતિદિન  
ગોદાન સુવર્ણદાન તથા અન્નદાન યથાશક્તિ દંભવર્જિત થઈ કરવું ॥૨૮॥  
એક દિવસ ઉપવાસ અને તેના અંગભૂત બીજે દિવસે પારણા, ફરીથી  
એક દિવસ ઉપવાસ અને બીજે દિવસે તેના અંગભૂત પારણા, એવા  
અનુક્રમવાળી ધારણા પારણા નામનો એક વ્રતવિશેષ છે, આ વ્રતવિશેષ  
સ્મૃતિકારોએ શ્રેષ્ઠ કહ્યો છે અને તેનું ફળ પણ મહત્ત્વ છે અને આમાં  
ત્યાગી ગૃહીઓને શક્તિ તથા અધિકાર છે, તો આ વ્રતવિશેષ તો સર્વ  
કોઈએ પ્રીતથી ચાતુર્માસ્યમાં અવશ્ય અનુષ્ઠાન કરવા યોગ્ય છે ॥૨૯॥  
યુવા વયમાં શરીર બળતી સંપત્તિ હોવાથી આ વ્રતવિશેષ સુખેથી થઈ શકે  
એવો છે તો નરનારીઓએ આ સર્વોત્તમ વ્રત અવશ્ય કરવું. વિધવા  
વનિતાઓએ તો વિશેષપણે કરવું ॥૩૦॥ વ્રતના અંગભૂત જે બ્રહ્મચર્યાદિ  
નિયમો છે તે સર્વે તો અવશ્યપણે વ્રત કરનારાઓએ પાળવા યોગ્ય છે.  
તે નિયમો વિના તો કરેલું વ્રત પણ વ્યર્થજ થાય-ફળ થાય નહિ. અંગનો

નીયાઃ પ્રયત્નેન શ્રમ एवान्यथा भवेत् ॥૩૧॥ કર્તૃશક્તિમપે-  
ક્ષ્યૈવ ચાતુર્માસ્યે વ્રતાનિ તુ । પુરાણે બહુધોક્તાનિ સન્તિ  
કાર્યાણિ તાનિ વા ॥૩૨॥ સકામૈર્વાપિ નિષ્કામૈશ્ચાતુર્માસ્યવ્રતાનિ  
તુ । સ્વસ્વશક્ત્યનુસારેણ કર્તવ્યાનિ પ્રયત્નતઃ ॥૩૩॥ સકામાઃ  
પ્રાપ્નુવન્ત્યેવ તત્તત્ફલમસંશયમ્ । નિષ્કામાનાં ભવત્યેવ વાસુદેવ-  
પ્રસન્નતા ॥૩૪॥ અન્તે વ્રતાનાં સમનુષ્ઠિતાનાં સન્તર્પણં વિપ્રસતાં  
સ્વશક્ત્યા । વિધેયમર્ચાસહિતં મુરારેસ્તેનૈવ સર્વં ફલમાપ્યતે વૈ  
॥૩૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે દ્વિતીયપ્રકરણે વિશ્વગ-  
રવટનગરયોર્બ્રાહ્મણભોજનાનન્દવર્ણનનામૈકચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૧॥

લોપ કરે તો અંગિની સિદ્ધિ ન થાય ॥૩૧॥ જે આ આતુર્માસ્યમાં વ્રતો  
કરવાનાં કહ્યાં છે તે બધાં શક્તને અધિકાર કરીને કહ્યાં છે પણ જરાથી  
અશક્ત કે વ્યાધિથી પીડા પામેલાને અધિકાર કરીને પણ કહ્યાં નથી. તે  
આ વ્રતો પુરાણોમાં બહુધા કહ્યાં છે તે યથાધિકાર યથાશક્તિ કરવાં.  
ફળકામના ન હોય તો પણ બધાએ તુલ્યપણે અનુષ્ઠાન કરવાં, કારણ  
કે અનુષ્ઠાન કરેલાં વ્રતોથી ધન્દ્રિયોનું દમન થાય છે. જે દમનથી વાસુ-  
દેવમાં ચિત્તની એકાગ્રતારૂપ મુખ્ય તપ કદાચિત્ સિદ્ધિ થાય અને પાપનો  
પ્રક્ષય થતાં મનની નિર્મળતા થાય, માટે સકામ કે નિષ્કામોએ આતુર્માસ્ય  
વ્રતો યથાશક્તિ પ્રયત્નથી કરવાં ॥૩૨-૩૩॥ સકામજનોએ કામેલું ફળ  
અલ્પ છે અને નિષ્કામ જનોએ કામેલું ફળ નિરવધિ વાસુદેવની પ્રસ-  
ન્નતારૂપ છે, તેને તેઓ પામેજ છે એમાં સંશય નથી ॥૩૪॥ નિયમોએ  
સહિત રૂઢીરીતે પાળેલા વ્રતોને અંતે લગવાનની પૂજા અને બ્રાહ્મણ સાધુ-  
ઓનું મિષ્ટાન્નથી સંતર્પણ યથાશક્તિ અવશ્ય કરવું. લગવત્પૂજા અને સાધુ  
વિપ્રના સંતર્પણથી વ્રતોનું સર્વ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. નહિ તો કરેલા વ્રતની  
પણ સાદ્ગુણ્યસિદ્ધિ ન થાય ॥૩૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...  
દ્વિતીયપ્રકરણે વિશ્વગરવટનગરયોર્બ્રાહ્મણભોજનાનન્દવર્ણનનામૈક-  
ચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૧॥



શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—વ્રતાન્યુક્તાનિ સામાન્યાદથ વઃ કથયે  
જનાઃ ! । કર્તવ્યાનિ વિશેષેણ મદીયૈર્વિધિપૂર્વકમ્ ॥૧॥ આષાઢ-  
શુક્લેકાદશ્યાં ચાતુર્માસ્યવ્રતસ્ય તુ । આદિતો નિયમો ગ્રાહ્યઃ શ્રી-  
કૃષ્ણપ્રતિમાન્તિકે ॥૨॥ અથવા કૃષ્ણમક્તસ્ય સ્વધર્મદૃઢસંસ્થિતેઃ ।  
પુરતો નિયમો ગ્રાહ્યઃ પ્રાતઃ સ્નાત્વેશતુષ્ટયે ॥૩॥ હૃદં વ્રતં મયા દેવ !  
ગૃહ્યતે તવ સન્નિધૌ । નિર્વિઘ્નં સિદ્ધિમાયાતુ પ્રસાદાત્તવ કેશવ !  
॥૪॥ ગૃહીતેઽસિન્વ્રતે દેવ ! પશ્ચત્ત્વં યદિ મે ભવેત્ । તદા તદસ્તુ

### અધ્યાય ૪૨ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે ભક્તજનો ! સામાન્યપણે ( સર્વના  
પ્રત્યે તુલ્યપણે ) વ્રતવિશેષો કહ્યા. હવે જેઓ મારા આશ્રયરૂપ દીક્ષા-  
વિશેષને પામ્યાછે તે તમારા પ્રત્યે વિધિપૂર્વક કરવાના વ્રતવિશેષો હમણાં  
હું નિરૂપણ કરું છું ॥૧॥ મારા આશ્રિત જનોએ આષાઢ શુક્લ એકાદ-  
શીએ પ્રાતઃસ્નાન કરી નિત્યકર્મ કરી, પોતાના ઘરમાં કે મંદિરમાં રહેલી  
શ્રીકૃષ્ણપ્રતિમા આગળ સ્વયં રહીને કરવાના આતુર્માસ્ય વ્રતનું ‘લગવ-  
ત્રસન્નતાજ એક રૂળ છે’ એવો નિશ્ચય કરી તેના આરંભમાં તેમનીજ  
અનુજ્ઞા આગળ કહેશે એવા પ્રકારથી સંપાદન કરવી અથવા સ્વધર્મમાં  
દૃઢ સ્થિતિવાળા કોઈ કૃષ્ણભક્તની આગળ પરમેશ્વર પ્રસન્નતા માટે  
નિયમ ગ્રહણ કરવો ॥૨-૩॥ લગવાનની આજ્ઞા ગ્રહણ કરવાનો પ્રકારતો  
આ છે કે-હે દેવ ! હે કેશવ ! તમારી સમીપે હું આ વ્રત તમારી કેવળ  
પ્રસન્નતા માટેજ ગ્રહણ કરું છું. તો આ વ્રત તમારાજ પ્રસાદથી નિર્વિઘ્ન-  
પણે સંપૂર્ણપણાને પામો. હે દેવ ! આ વ્રત ગ્રહણ કર્યા પછી જો મધ્યે  
મારો દેહપાત થાય તોપણ કર્માન્તરની પેઠે આ વ્રત અપૂર્ણ કે અનર્થ-  
કર ન થાય કિંતુ તમારીજ કૃપાથી સંપૂર્ણસદૃશ થઈને શ્રેય માટે થાય.  
હે જનાઃ ! આ પ્રકારે વ્રતનો નિયમ ગ્રહણ કરનારો જન પ્રાર્થના કરે.

૧ આ અધ્યાયમાં લગવાને વિશનગરમાં અધિકારિવિશેષને અધિકાર  
કરીને આતુર્માસ્ય વ્રતવિશેષ નિરૂપણ કર્યો છે.

સમ્પૂર્ણ પ્રસાદાત્ત દત્તીરયેત્ ॥૫॥ એવં સમ્પ્રાર્થ્ય ગોવિન્દમારમેત  
વ્રતં શુચિઃ । રક્ષન્ વ્રતાક્કનિયમાન્ પુમાન્ સ્ત્રી ચ યથોચિતમ્  
॥૬॥ સ્વમર્તુરાશ્વયા કાર્યં વ્રતં સધવયોષિતા । ન સ્વાતઙ્ગ્યેણ કર્તવ્યં  
વિધાય કલહં ગૃહે ॥૭॥ અનુસૃત્ય સ્વાધિકારં ગૃહિમિસ્ત્યાગિમિ-  
સ્તથા । ગૃહીતવ્યં વ્રતં પ્રીત્યા પાલ્યં તચ્ચ નિરન્તરમ્ ॥૮॥ પ્રાપ્તાયાં  
કાપ્યાપદિ તુ દેશકાલાનુસારતઃ । ચર્તિતવ્યં યથાશક્તિઃ કૃષ્ણઃ

ભક્તસમીપે આ વ્રત ગ્રહણ કરે તો ભક્તને આગળ રાખીને ભગવાનની  
એજ પ્રકારે પ્રાર્થના કરે ॥૪-૫॥ એરીતે ભગવાનની પ્રાર્થના પૂર્વક અનુસા-  
પાખીને શુદ્ધ થઈ વ્રતના અંગભૂત બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમોને યથાચોગ્ય પાળ-  
વાની સાથે પુરૂષ તથા નારીએ યથાક્રમ વ્રતનો આરંભ કરવો ॥૬॥  
સ્ત્રીઓમાં આ વિશેષ છે કે-સ્ત્રીઓએ ભર્તાની અનુસા નહિ પાખીને આ  
વ્રત નજ કરવું, ભર્તાની અનુવૃત્તિને અનુસરવું એજ સ્ત્રીઓનો પ્રધાન  
ધર્મ છે, જેમ શુદ્ધ થઈ નિત્યકર્મ કરનારાજ પુરૂષોને વ્રતમાં અધિકાર  
છે પણ તેવા ન હોય તેમને નથી, તેમજ ભર્તાને અનુસરનારીજ અખળા-  
ઓને વ્રતમાં અધિકાર છે, અન્યથા-પતિની આજ્ઞા અતિલંઘન કરી વિવા-  
દમાં પ્રવર્તેલી સ્ત્રીઓને તો વ્રતમાં અધિકાર નથી. માટે પતિની આજ્ઞાથી  
વ્રત કરવું પણ સ્વતંત્રપણે ન કરવું. વિધવાએ પણ પિતા બ્રાતા આદિકની  
આજ્ઞાથી કરવું પણ સ્વતંત્રપણે ન કરવું ॥૭॥ આ વ્રતમાં ત્યાગીઓને  
તથા ગૃહસ્થોને અધિકાર છે પરંતુ તે વ્રતતો પોતાના અધિકારને અનુસારે  
ધારણ કરવું, કેમકે ગૃહસ્થોને અગ્નિમાં અધિકાર છે અને ત્યાગીઓને  
નથી એવા રૂપનું વૈષમ્ય છે, તો યથાધિકાર વ્રત ધારણ કરવું. તે વ્રત  
નિરંતર-કાર્તિક શુકલ દ્વાદશીપર્યંત ધારણ કરવું પણ મધ્યે વિચ્છિન્ન ન  
કરવું. તેમજ આ વ્રત પ્રીતિથી ધારણ કરવું પણ ‘આ માથે કોઈ ભાર  
આવી પડ્યો છે તે છુટક્યો નથી’ એવા કલેશથી ધારણ કરવું નહિ ॥૮॥  
કદાચિત્ આપતકાળ આવી પડે તો દેશકાળને અનુસારે યથાશક્તિ કરવું.  
કારણ કે આ તો ભગવાનનીજ એક પ્રસન્નતા કરવાની કામનાથી કરવાનું  
હોવાથી દેશ કાળને અનુસારે કરવાથી વિશુણ્ણતાને પામે નહિ. ભગવાન તો

સર્વમવૈતિ યત્ ॥૯॥ શ્રીભાગવતપ્રમુખપુરાણસ્યાનુવાસરમ્ । ક-  
ર્તવ્યં શ્રવણં નિત્યં કીર્તનં વાપિ પાઠનમ્ ॥૧૦॥ શ્રવણે વાચકઃ  
પૂજ્યો વ્રતાન્તે નિજશક્તિતઃ । બ્રાહ્મણાઃ સાધવશ્ચાર્યા મોજની-  
યાશ્ચ સાદરમ્ ॥૧૧॥ કીર્તને પાઠને વાપિ મહાપૂજા રમાપતેઃ ।  
અન્તે કાર્યા સાધુવિપ્રાભ્યર્ચનાદિ ચ સિદ્ધિદમ્ ॥૧૨॥ વ્રતત્રયમિતિ  
પ્રોક્તં પુણ્યં કર્તવ્યમાદરાત્ । દશમસ્કન્ધમાત્રસ્ય શ્રવણાદિવ્રતં  
તથા ॥૧૩॥ કૃષ્ણાભ્યર્ચા યથાલબ્ધૈસ્ત્રિકાલં સૂપચારકૈઃ । કાર્યેતિ  
વ્રતમસ્યાન્તે મહાપૂજાદિ પૂર્વવત્ ॥૧૪॥ કૃષ્ણસ્તોત્રસહસ્રાખ્યપાઠઃ  
કૃષ્ણપ્રદક્ષિણા । કૃષ્ણાય સાષ્ટાઙ્ગનતિઃ સ્વશક્ત્યેતિ વ્રતાનિ ચ

ભાવશુદ્ધિથીજ પ્રસન્ન થાય છે. ભક્તના ભાવને સર્વજ્ઞ ભગવાન જાણેજ  
છે ॥૯॥ હવે પાળવાનાં વિશેષ વ્રતોને કહે છે—શ્રીભાગવતપ્રમુખ પુરા-  
ણનું પ્રતિદિન શ્રવણ કરવું અથવા પ્રતિદિન તેની કથાનું કીર્તન ( કથાનુ-  
વાચન ) કરવું અથવા તેનું પાઠન-પારાયણ યથાધિકાર કરવું ॥૧૦॥  
તેમાં જેણે શ્રવણનો નિયમ ધાર્યો હોય તેણે વ્રતને અંતે પ્રવક્તાની યથા-  
શક્તિ પૂજા કરવી અને બ્રાહ્મણ સાધુઓની પૂજા કરવી તથા આદરથી  
મિષ્ટાન્નવડે જમાડવા ॥૧૧॥ અધિકાર હોવાથી જેણે કીર્તન કે પાઠનનો  
નિયમ ધાર્યો હોય તેણે તો આ વ્રતને અંતે ભગવાન નારાયણની મહા-  
પૂજા યથાવિધિ કરવી અને સાધુ બ્રાહ્મણોનું પૂજનાદિ કરવું. કારણ કે  
સાધુ વિપ્રનું પૂજનાદિક વ્રતનું તથા મહાપૂજનું સફળપણું કરનારું છે  
॥૧૨॥ તે આ ત્રણ પ્રકારનું પુણ્ય વ્રત યથાધિકાર આદરથી કરવાનું કહ્યું.  
તથા દશમસ્કન્ધમાત્રનું શ્રવણ-કીર્તન-પાઠન ભેદથી ત્રણ પ્રકારનું વ્રત  
આદરથી યથાધિકાર કરવું ॥૧૩॥ તથા પ્રતિદિન જેવા મળી આવે એવા  
સમીચીન ચંદન પુષ્પાદિ ઉપચારોવડે પ્રાતઃ મધ્યાહ્ન અને સાયાહ્ન આ  
ત્રણેય કાળમાં કૃષ્ણની યથાવિધિ મહાપૂજા કરવી આવું વ્રત છે, આ વ્રતને  
અંતે પ્રથમની પેઠે મહાપૂજા સાધુવિપ્રતર્પણાદિ કરવું ॥૧૪॥ શ્રીકૃષ્ણના  
નામસહસ્રસ્તોત્રનો યથાશક્તિ પાઠ કરવો, શ્રીકૃષ્ણને પ્રદક્ષિણા કરવી,  
શ્રીકૃષ્ણને સાષ્ટાંગ પ્રણામો કરવા, આ ત્રણ વ્રતો પણ કરવાં ॥૧૫॥ તથા

॥૧૫॥ શતાદિસહ્યયા માલાવર્તનં કૃષ્ણમન્ત્રતઃ । પ્રતિઘસં યથા-  
શક્તિ વ્રતમેતત્પરં મતમ્ ॥૧૬॥ અન્તે ત્વેષાં યથાશક્તિ કૃષ્ણસ્ય  
મહદર્ચનમ્ । તદ્ભક્તપૂજાઽથ જપે હવિર્હોમોઽપિ ચાધિકઃ ॥૧૭॥  
વૈષ્ણવાનાં સમર્ચા ચ પ્રત્યહં ચન્દનાદિભિઃ । તદ્ભોજનં સ્વશક્ત્યા  
વા સદન્નૈરિતિ ચ વ્રતે ॥૧૮॥ અન્તેઽનયોર્મહાપૂજા સર્વેષાં કૃષ્ણસે-  
વિનામ્ । યથાર્હવસ્ત્રૈઃ પાત્રૈશ્ચ પ્રીણનં ભોજનાદિભિઃ ॥૧૯॥ કામસ્ય  
ચ ક્રુધો નિત્યમનૃતસ્ય ચ વર્જનમ્ । બુદ્ધિપૂર્વપ્રાણિર્હિંસાવર્જનં સર્વ-

પ્રતિદિન યથાશક્તિ શ્રીકૃષ્ણના અષ્ટાક્ષરમંત્રથી કે નામમંત્રથી શતાદિ  
સંખ્યાથી માળા ફેરવવી. આતો બધા વ્રતોને મધ્યે પરમ વ્રત માનેલું  
છે. ‘યજ્ઞાનાં જપયજ્ઞોઽસ્મિ’ આ વચનથી ભગવાનેજ જપનું પ્રાધાન્ય કહ્યું  
છે. આ જપ ક્ષરાક્ષરની અપેક્ષાએ અત્યધિક પુરૂષોત્તમ ભગવાનનો  
હોવાથી સર્વોત્તમજ છે ॥૧૬॥ આ સ્તોત્રપાઠાદિ ચાર વ્રતોની સમાપ્તિમાં  
તો યથાશક્તિ ભગવાનની મહાપૂજા કરવી અને તેમના ભક્ત સાધુ વિપ્રોનું  
યથાશક્તિ પૂજન કરવું. તેમાં શ્રીકૃષ્ણના મંત્રજપમાં અને સ્તોત્રપાઠમાં  
તો તેના દશાંશથી અગ્નિમાં હવિષ્યાન્નથી હોમ અધિક કરવાનો જાણવો  
॥૧૭॥ પ્રતિદિન ચંદન પુષ્પાદિવડે વૈષ્ણવો-સાધુ બ્રહ્મચારી બ્રાહ્મણ વિગેરે  
હરિભક્તોનું પૂજન અથવા યથાશક્તિ સુસ્વાદુ અન્નવડે તેમનું સંતર્પણ,  
આ બે વ્રતો કરવાં ॥૧૮॥ આ બે વ્રતની સમાપ્તિમાં મહાપૂજા અને સર્વ  
સાધુ આદિક શ્રીકૃષ્ણભક્તોનું યથાયોગ્ય વસ્ત્ર પાત્ર ભોજનાદિવડે સંતર્-  
પણ કરવું ॥૧૯॥ પૂર્વોક્ત વ્રતને આશરેલાએ અવશ્યપણે સાવધાન થઈ  
પ્રતિદિન કામ ક્રોધ અસત્ય અને પ્રાણિપીડાનો સર્વથા પરિત્યાગ કરવો.  
યદ્યપિ આ ક્રોધાદિકનો પરિત્યાગ અન્યત્ર ( વ્રત નહિ કરનારામાં ) પણ  
તુલ્ય છે, કારણ કે સર્વના પ્રત્યે સામાન્યપણેજ એમનો પ્રતિષેધ કરેલો  
છે. અથાપિ વ્રતફળમાં વિરોધિ હોવાથી વિશેષપણે વ્રતના અંગપણે  
પ્રતિષેધ કરવો ન્યાય્ય છે, પ્રતિષિદ્ધમાંજ જેમ એમ અપ્રતિષિદ્ધ એવા  
શબ્દાદિ વિષયમાત્રમાં પણ પ્રસરતો કામ આ સ્થળે પ્રતિષેધ કર્યો છે.  
પ્રાણિપીડન તો બુદ્ધિપૂર્વક જાણવું, કારણ કે શયન આસન અટન આદિ-

થાન્વહમ્ ॥૨૦॥ પાલનં બ્રહ્મચર્યસ્ય ત્યજનં ચાપ્યહંમતેઃ । સ્નેહસ્ય  
ચૈક્ષવસ્યાથ વર્જનં લવણસ્ય ચ ॥૨૧॥ વ્રતાન્યેતાનિ કાર્યાણિ યુ-  
ક્તાનિ હરિપૂજયા । પૃથક્ પૃથગ્યથાશક્તિ ભવન્તિ હરિતુષ્ટયે ॥૨૨॥  
एतेषां तु समाप्तौ स्यात्स्याग्निनां कृष्णसेविनाम् । समर्हणं सविनयं  
वासःसद्भोजनादिभिः ॥૨૩॥ પ્રાધાન્યેન મયોક્તાનિ વ્રતાન્યેતાનિ  
સદ્વિયઃ ! । કૃષ્ણસમ્બન્ધિધર્મો યસ્તદ્વતં મે પરં મતમ્ ॥૨૪॥ પુરા-  
ણાદિષ્વથોક્તાનિ કામ્યાન્યપિ વ્રતાનિ તુ । નાતિપ્રેષ્ટાનિ મે તાનિ  
તુચ્છાલ્પફલદત્વતઃ ॥૨૫॥ વિષયાસક્તચિત્તાનાં ગ્રામ્યાણાં તન્નિ-

કમાં થતા પ્રામાદિક અવર્જનીય પ્રાણિપીડનનો પરિહાર કરવો દુર્ઘટ છે.  
એટલે બુદ્ધિપૂર્વક પ્રાણિપીડન ન કરવું ॥૨૦॥ તથા અહંકાર કે જે પરાપ-  
માનમાં હેતુભૂત છે તેનો પરિત્યાગ કરવો, કારણ કે-આ તો પ્રત્યવાયજનક  
હોધને વ્રતના કળને પણ રોકી રાખે. તથા વિધિથી કહેલા કે અભ્યનુશા  
કરેલા દારસંગને પણ વ્રતનિષ્ઠ પુરૂષ પરિત્યાગ કરે એટલે બ્રહ્મચર્ય વ્રત  
પાળે. ઘૃતાદિ સ્નેહ દ્રવ્યને લક્ષણ કરે નહિ તેમજ શેલડીમાંથી થતા ગોળ  
ખાંડ સાકર આદિકને લક્ષણ કરે નહિ તેમજ લવણનો પરિત્યાગ કરે  
॥૨૧॥ આ કામત્યાગ આદિક નવ વ્રતો જુદાં જુદાં યથાશક્તિ કરવાં  
પણ ભેગાં ન કરવાં. આ વ્રતો ભગવાનની પૂજાએ સહિત કરવાં. એમ  
કરવાથી ભગવાનની પ્રસન્નતા માટે થાય. આ વ્રતોની સમાપ્તિમાં તો  
એકાંતિક ભાવથી શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરનારા ત્યાગીઓનું સવિનય સપ્રેમ  
યથોચિત વસ્ત્ર સદ્ભોજનાદિકવડે પૂજન કરવું ॥૨૨-૨૩॥ હે સદ્વિયઃ-  
તમો સદ્બુદ્ધિવાળા છો, કારણ કે વિનયથી શ્રદ્ધાપૂર્વક મારા સન્નિધિમાં  
આવીને ધર્મને પૂછો છો. આ વ્રતો મેં પ્રધાનપણે તમોને કહ્યાં. કેં બહુના-  
કૃષ્ણના સંબન્ધવાળું જેવું વ્રત છે તે સર્વ મેં બહુ માનેલું છે, કારણ કે  
તેનાથી પરમ નિઃશ્રેયસને આપનારા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પ્રસન્ન થાય છે  
॥૨૪॥ તે તે પુરાણાદિકમાં પુત્ર કળત્રાદિ કામનાવિશેષને અધિકાર કરીને  
જે વ્રતો કરવાનાં કહ્યાં છે તેતો મને અતિપ્રિય નથી, યદ્યપિ તે વ્રતો  
પુરૂષને કુમાર્ગ થકી પાછો વાળીને સન્માર્ગમાં જોડે છે તથાપિ પરિમિત

વૃત્તયે । યથાતદ્વચ્ચિ શાસ્ત્રં તુ તાનિ વક્તિ હિતાવહમ્ ॥૨૬॥ કુસન્ન-  
દોષતસ્તત્ર સજ્જન્તે કામુકા નરાઃ । તત્તોડલ્પફલમાપ્યૈતે યાન્ત્યન્તે  
સંસૃતિં કિલ ॥૨૭॥ પશુપુત્રધનહયાદિસુખં પ્રારબ્ધકર્મણઃ । ભવ-

અસ્થિર ફળમાત્રને પમાડનારાં હોવાથી મને પ્રિયતમ નથી ॥૨૫॥ યદ્યપિ  
પુરાણોના પ્રવક્તા તો મહર્ષિઓ છે, તેમની પ્રવૃત્તિતો હિત માટેજ છે,  
તેમનું જે પ્રણીત છે તે પ્રમાણજ છે, પરંતુ તેઓ મંદ, વિષયાસક્ત ચિત્ત-  
વાળા, માટેજ અવળા માર્ગમાં પ્રવર્તેલા જનોને તેનાથી ધીરે ધીરે પાછા  
વાળવા તેમની રૂચિને અનુસારે ફળવિશેષથી પ્રરોચના કરતા થકા શાસ્ત્રમાં  
પ્રામાણ્યયુક્તિ ઉત્પન્ન કરી અંતે હિતમાં જોડે છે. તો તેમનું પ્રણીત પુરા-  
ણાદિ મુખ્ય હિતમાટેજ પ્રવર્તેલું છે પણ ફળવાદાંશમાં અભિરુચિને અધિકાર  
કરતું નહિ હોવાથી તે અંશમાં અમોને અધિક પ્રીતિ નથી ॥૨૬॥ ફળકામી  
પુરૂષો અવિદ્વાન્ અર્થકામપરાયણોના કુત્સિત સંગરૂપ દોષથી શાસ્ત્રનું  
પરમ તાત્પર્ય નહિ જાણીને રંભા ( તે નામની એક અપ્સરા ) સંલેપ  
આદિક વિલક્ષણ વિષયોની તૃષ્ણાથી અસ્ત હૃદયવાળા થઈ ફળવાદમાં  
રમણુ કરે છે, તે પછી અલ્પ ફળને પામીને પુણ્ય પ્રક્ષીણ થતાં ફરીથી  
ગર્ભ જન્મ જરા મરણ ત્રાસથી વ્યાકુળ એવા સંસારમાંજ નિશ્ચે અનુ-  
પ્રવેશ કરે છે ॥૨૭॥ પશુ પુત્ર ધન સ્ત્રી આદિક વિષયમુખ્ય તો પ્રત્યેક  
યોનિમાં પ્રારબ્ધ કર્મને અનુસારે સર્વને વિના પ્રયત્ને મળેજ છે, એવા  
નિશ્ચયવાળા વિવેકી જનો તેના વાસ્તે યજ્ઞાદિરૂપ શ્રમમાં પ્રવર્તતા નથી,  
કારણ કે તેનાથી કેવળ શ્રમજ ફળ મળે છે. સ્વર્ગાદિ લોકમાં વિષયમુખ્ય  
અધિક છે એમ જે મનાય છે તેતો અવિવેકથીજ છે, કારણ કે-વિષ-  
યોની સાથે ઇન્દ્રિયોનો જે સંબન્ધ છે એજ સુખાભાસમાં નિમિત્ત છે,  
આ સંબન્ધ તો પશુ પક્ષ્યાદિકમાં પણ સમાન છે, કાળ દેશ કે યોનિની  
વિભતિતામાત્રથી ઇન્દ્રિયો અને વિષયોમાં કશો વિશેષ નથી. શ્વાન પણ  
શુનીનો પ્રસંગ પામતાં રંભા અપ્સરાના પ્રસંગને પામતા પુરૂષથકી પણ  
પોતાને અધિકપણે માને છે ( મારા જેવું કોઈને પણ મુખ્ય નથી ) તો તે  
બન્નેના સુખમાં શું અંતર ( ભેદ ) છે ? કાંઈ પણ નથી. માંસમય આ



તીત્યેવ નિશ્ચિત્ય શ્રમયન્તિ ન તદ્વુધાઃ ॥૨૮॥ કૃતેન કર્મણા યેન  
ભગવાંસ્તજ્જનાસ્તથા । પ્રીયેરંસ્તત્પ્રયત્નેન કર્તવ્યં સ્વહિતેચ્છુના  
॥૨૯॥ ચાતુર્માસ્યવ્રતં યોઽન્ન યથાશક્ત્યપિ નાચરેત્ । સ મૃતો  
નિરયાન્ ભુક્ત્વા કીટયોનિષુ જાયતે ॥૩૦॥ મદીયૈસ્તુ વિશેષેણ  
વ્રતેષૂક્તેષુ સુવ્રતાઃ ! । અવશ્યમેવૈકતમમપિ કાર્યં વ્રતં દૃઢમ્ ॥૩૧॥  
કાર્તિકે શુક્લપક્ષેઽથ દ્વાદશ્યાં શક્તિતોઽર્ચનમ્ । વિધાય કૃષ્ણસ્ય  
તતસ્તન્નિવેદ્યં તદગ્રતઃ ॥૩૨॥ ઇદં વ્રતં મયા દેવ ! કૃતં ત્વત્પ્રીતયે  
પ્રભો ! । ન્યૂનં સમ્પૂર્ણતાં યાતુ તેન તુષ્ટો ભવેર્મયિ ॥૩૩॥ એવં સમાપ્ય  
નિયમં સાધુવિપ્રાદિભોજનમ્ । વિધાપ્ય પારણાં કુર્યાદિષ્ટૈઃ  
સહ મુદા વ્રતી ॥૩૪॥ યે પાલયન્તિ મનુજા નિયમાનિહૈતાન્

પિંડમાં જે તાડણુ અને રૂપસંપત્તિ છે તેપણુ પ્રત્યેક યોનિને સમાનજ  
છે અને તેમાં જે પ્રીતિ છે તેપણુ સમાનજ છે. આવો તત્ત્વવિચાર કર-  
નારો કયો પુરૂષ તેના માટે પ્રયાસ કરે ? કોઈ પણ વિવેકી નજ કરે ॥૨૮॥  
તો પોતાનું આત્મંતિક હિત ધ્યેયનારા જને જે કર્મ કરવાથી ભગવાન્  
તથા તેમના એકાંતિક ભક્તો પ્રસન્ન થાય તેજ કર્મ પ્રયત્નથી પણ કરવું  
॥૨૯॥ આ લોકમાં જે જન આ વ્રતોમાંથી એકપણુ ચાતુર્માસ્ય વ્રતને  
યથાશક્તિ પણ ન કરે તે જન મરીને નરકયાતનાને ભોગવીને કીટયો-  
નિમાં જન્મે છે ॥૩૦॥ હે સુવ્રતાઃ ! ‘મારી જે પ્રસન્નતા છે એજ પરમ  
પ્રયોજન છે’ એમ માનનારા જે મારા આશ્રિતો છે તેમણે તો વિશેષપણે  
મેં કહેલાં વ્રતોને મધ્યે હરકોઈ એક પણ વ્રત અવશ્યપણે દૃઢ-અપ્રમા-  
દથી કરવું ॥૩૧॥ કરેલા વ્રતની સમાપ્તિ પછી કાર્તિક માસના શુક્લ પક્ષની  
દ્વાદશી તિથિએ યથાધનાદિશક્તિ ભગવાનનું પૂજન કરી પછી તે વ્રત  
તેમની આગળ ‘હે દેવ ! આ વ્રત મેં આપની પ્રસન્નતા માટેજ કર્યું છે તો  
તેમાં ન્યૂનતા રહી હોય તો તમારા પ્રસાદથી પરિપૂર્ણતાને પામો અને હે  
પ્રભો ! ‘આ વ્રતથી મારી ઉપર તમો પ્રસન્ન થાઓ’ આવા પ્રાર્થનાં પ્રકારથી  
નિવેદન કરવું ॥૩૨-૩૩॥ વ્રત કરનાર પુરૂષ પૂર્વોક્ત પ્રકારે વ્રતને સમાપ્ત  
કરી, સાધુ બ્રાહ્મણાદિકને મિષ્ટાન્નથી ભોજન કરાવી, પોતાના પ્રિય સંબંધિ-

સચ્છાસ્ત્રસાધુવિહિતાજ્ઞતાહિતાય । તે યાન્તિ નૂનમિદં ભૂરિ  
યશોઽતિશુદ્ધિમન્તે સુખં ચ પરમં પરમાત્મધામ્નિ ॥૩૫॥ ઇતિ  
શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે દ્વિતીયપ્રકરણે વિશ્વગરે ચાતુર્માસ્ય-  
વ્રતવિધિનિરૂપણનામા દ્વિચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૨॥

સુવ્રત ઉવાચ—નારાયણમુનેર્વાક્યમિત્યાશ્રુત્ય જનાધિપ ! । જના  
વટપુરાવાસાઃ પપ્રચ્છુસ્તં પ્રણમ્ય ચ ॥૧॥ જના ઋષુઃ—વ્રતોપવાસ-  
નિયમાન્માસાન્ યે ચતુરો જનાઃ । કર્તું ન શક્તાસ્તૈઃ સ્વામિન્ !  
યત્કાર્યં બ્રૂહિ તત્તુ નઃ ॥૨॥ શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—અશક્તાશ્ચતુરો  
માસાંસ્તપઃ કર્તું તુ યે નરાઃ । કર્તવ્યં તૈર્જના ! ભક્ત્યા પવિત્રં કા-

જનો સાથે પ્રહર્ષથી પારણાં કરે ॥૩૪॥ હે ભક્તોઃ ! આ લોકમાં જે મનુષ્યો  
સચ્છાસ્ત્ર તથા સજ્જનોએ કહેલા જનહિતકારી પૂર્વોક્ત નિયમોને પાળે છે  
તેઓ આ લોકમાં બહુ કીર્તિ તથા અતિશુદ્ધિને પામે છે અને પરલોકમાં  
જે પરમ સુખ પરમાત્માના પર ધામમાં સુપ્રસિદ્ધ નિરવધિ છે તેને નિશ્ચે  
પામે છે ॥૩૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...દ્વિતીયપ્રકરણે વિશ્વગરે  
ચાતુર્માસ્યવ્રતવિધિનિરૂપણનામા દ્વિચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૨॥

### અધ્યાય ૪૩ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે જનાધિપ ! નારાયણમુનિએ ઉપદેશ કરેલું  
આવું ચાતુર્માસ્યવ્રત સાંભળીને વડનગરના ભક્તજનો ભગવાનને પ્રણામ  
કરી એમ પુછવા લાગ્યા કે-હે સ્વામિન્ ! આપે જે આ કૃળાહારાદિ વ્રતો,  
ધારણાં પારણાં આદિક ઉપવાસો અને શ્રીભાગવતશ્રવણાદિ નિયમો કહ્યા  
તેને ચાતુર્માસ્યની સમાપ્તિપર્યંત પાળવા માટે જે જનો અશક્ત હોય તેમણે  
જે કર્તવ્ય હોય તે અમોને કહો ॥૧-૨॥ વડનગરના નિવાસી ભગવદ્ભક્તોએ  
પુછેલા શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—હે જનાઃ ! જે નરો ચાર માસ-  
પર્યંત વ્રત કરવા અશક્ત હોય તેમણે તો પવિત્ર કાર્તિકવ્રત ભક્તિથી

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને કાર્તિક માસમાં કરવાના વ્રતવિશેષોનો ઉપદેશ  
આપ્યો છે.

તિકવ્રતમ્ ॥૩॥ સ્નાતવ્યં કાર્તિકે માસિ પ્રાતર્નક્ષત્રદર્શને । વ્રતં  
ચ શક્તિઃ કાર્યં તત્ર કૃચ્છ્રાખ્યમાદરાત્ ॥૪॥ આશ્વયુજ્યાઃ સમા-  
રમ્ય કાર્તિક્યવધિ ભક્તિઃ । વ્રતં માસોપવાસાખ્યં કાર્યં ચાન્દ્રા-  
યણં તુ વા ॥૫॥ અન્યાન્યપિ ચ કૃચ્છ્રાણિ કથયામિ સમાસતઃ ।  
તેષુ શક્ત્યનુસારેણ કાર્યમેકમપિ ધ્રુવમ્ ॥૬॥ શુક્લપક્ષે ચતુર્દશ્યાં  
વારિમધ્યે સ્થિતોઽનિલમ્ । પિબન્નુપવસેદેવ જલકૃચ્છ્ર ઉદીરિતઃ  
॥૭॥ દશમ્યાં પશ્ચગવ્યાશી હ્યેકાદશ્યામુપોષણમ્ । વિષ્ણુમભ્યર્ચ-  
યન્કુર્યાદ્ધરિકૃચ્છ્ર ઇતીરિતઃ ॥૮॥ અપઃ ક્ષીરં દધિ ઘૃતં સપ્તમ્યાદૌ  
પિવેત્પૃથક્ । એકાદશ્યામુપવસેત્કૃચ્છ્રઃ પૈતામહો હિ સઃ ॥૯॥  
ષષ્ઠ્યાદિ પયસઃ પાનં ત્રિદિનં ચ તતલ્લયહમ્ । ઉપવાસ ઇતિ પ્રોક્તો  
માહેન્દ્રઃ કૃચ્છ્ર ઉત્તમઃ ॥૧૦॥ ત્ર્યહં મુન્યન્નમશ્નીયાદ્યાવકં ચ ત્ર્યહં

કરવું ॥૩॥ કાર્તિક માસમાં પ્રાતઃકાળે નક્ષત્ર દેખાતાં હોય એવાજ સમયે  
નદી આદિકમાં સ્નાન કરવું અને તેમાં કૃચ્છ્ર નામનું વ્રત આદરથી યથા-  
શક્તિ કરવું ॥૪॥ આશ્વિન પૂર્ણિમાને પ્રારંભીને કાર્તિક પૂર્ણિમાપર્યંત માસો-  
પવાસ (એક માસ ઉપવાસ કરવારૂપ) નામનું વ્રત અથવા ચાંદ્રાયણ  
વ્રત ભક્તિથી કરવું ॥૫॥ બીજાંપણ વ્રતો સંક્ષેપથી કહું છું તેમાંથી એક  
પણ વ્રત શક્તિને અનુસારે નિશ્ચે કરવું ॥૬॥ તેમાં શુક્લ પક્ષની ચતુર્દ-  
શીએ જળમધ્યે ઉભો રહીને વાયુભક્ષણ કરતો થકો ઉપવાસ કરે, આ  
જળકૃચ્છ્ર નામનું વ્રત કહ્યું છે. આ જળને મધ્યે સ્થિતિતો પ્રાતઃકાળને  
પ્રારંભીને મધ્યાહ્નસુધી કે સૂર્યાસ્તસુધી યથાશક્તિ જાણવી ॥૭॥ કાર્તિક  
શુક્લ પક્ષની દશમીએ પંચગવ્યનું ભક્ષણ કરી એકાદશીએ શ્રીકૃષ્ણના  
પૂજન સાથે ઉપવાસ કરે, આ હરિકૃચ્છ્ર નામનું વ્રત કહ્યું છે ॥૮॥ સપ્તમી  
પ્રમુખ ચાર તિથિમાં જળ દુધ દહી અને ઘીનું પૃથક્ અનુક્રમે પાન કરી  
એકાદશી તિથિએ ઉપવાસ કરે, આ પાંચ દિવસસાધ્ય પિતામહ કૃચ્છ્ર  
નામનું વ્રત કહ્યું છે ॥૯॥ ષષ્ઠી આદિક ત્રણ દિવસ પર્યંત દુધમાત્રનું  
પાન કરી ષષ્ઠીના ત્રણ દિવસ એકાદશીપર્યંત ઉપવાસ કરે, આ છ દિવસનું  
ઉત્તમ મહેન્દ્ર કૃચ્છ્ર નામનું વ્રત કહ્યું છે ॥૧૦॥ ત્રણ દિવસપર્યંત મુનિ-

તતઃ । ડ્યહં ચોપવસેદન્યત્કચ્છોડ્યં વૈષ્ણવો મતઃ ॥૧૧॥ પશ્ચરાત્રં  
પ્રતિપદઃ પયઃપાનં તતઃ પરમ્ । દધિપાનં પશ્ચરાત્રં કૃચ્છોડ્યં  
ભાસ્કરાભિધઃ ॥૧૨॥ યવાગૂં યાવકં શાકં દધિ ક્ષીરં ઘૃતં જલમ્ ।  
પશ્ચમ્યાદૌ સિતેડશ્ચીયાત્કચ્છઃ સાત્તર્ષિકો મતઃ ॥૧૩॥ પલાશવિ-  
લ્વદર્ભાન્જોદુમ્બરૈઃ સુશૃતં પયઃ । પિવેત્પશ્ચ્યામુપવસેત્કચ્છ આગ્નેય  
ઉચ્યતે ॥૧૪॥ પયોવિલ્વામ્બુજમૃણાલાન્યત્વાડસત્તમીતિથેઃ ।  
एकादश्यामुपवसेलक्ष्मीकृच्छ्रोऽयमीरितः ॥૧૫॥ ડ્યહં પ્રાતઃપયઃ  
સાયં ડ્યહં કુર્યાદયાચિતમ્ । ડ્યહં પરં ચ નાશ્ચીયાત્પ્રાજાપત્યોડ-  
યમુચ્યતે ॥૧૬॥ દ્વાદશાહોપવાસેન પરાકઃ કૃચ્છ ઉચ્યતે । કૃષ્ણ-

પ્રિય નમારાદિ અન્નમાત્રનું લક્ષણ કરી પછીના ત્રણ દિવસ જવનો સાથવો  
જમીને પછીના ત્રણ દિવસો ઉપવાસ કરે, આ નવ દિવસસાધ્ય વિષ્ણુકૃચ્છ  
નામનું વ્રત કહ્યું છે ॥૧૧॥ શુકલ પક્ષના પડવાને આરંભીને પાંચ દિવસ  
પયઃપાન કરીને પછીના પાંચ દિવસ દધિપાન કરે, આ દશ દિવસસાધ્ય  
ભાસ્કરકૃચ્છ નામનું વ્રત કહ્યું છે ॥૧૨॥ શુકલ પક્ષની પંચમીપ્રમુખ સાત  
તિથિએ અનુક્રમે રાખ-જવનો સાથવો-શાક-દહી-દુધ-ઘી-અને જળને  
પૃથક્ પૃથક્ લક્ષણ કરે, આ સાત દિવસનું સત્તર્ષિકૃચ્છ નામનું વ્રત કહ્યું  
છે ॥૧૩॥ પડવાને આરંભીને પંચમી તિથિપર્યંત અનુક્રમે ખાખરાનાં  
પત્ર, બિલીપત્ર, દર્ભ, કમળપત્ર અને ઉમરડાનાં પત્રો નાંખી ખુબ ઉકાળેલું  
પય-દુધ કે જળ ( કવાથ ) પિવે અને વષ્ટી તિથિએ તો ઉપવાસ કરે  
આ છ દિવસનું અશ્વિનકૃચ્છ નામનું વ્રત કહ્યું છે ॥૧૪॥ સત્તમીતિથિને  
આરંભીને અનુક્રમે દુધ, બિલીફળ, કમળફળ અને કમળના તંતુનું લક્ષણ  
કરી એકાદશીએ ઉપવાસ કરે આ પાંચ દિવસનું લક્ષ્મીકૃચ્છ નામનું વ્રત  
કહ્યું છે ॥૧૫॥ ત્રણ દિવસ પ્રાતઃકાળે જમે, ત્રણ દિવસ સાયંકાળે જમે,  
ત્રણ દિવસ યાચના કર્યા વિના મળેલા અન્નને જમે અને ત્રણ દિવસ ઉપ-  
વાસ કરે, આ પ્રાજાપત્ય કૃચ્છ નામનું વ્રત કહ્યું છે ॥૧૬॥ આર દિવસ લાગત  
ઉપવાસ કરે તો આ પારાક કૃચ્છ નામનું વ્રત કહ્યું છે. આ અઘાં કૃચ્છ વ્રતો  
કૃષ્ણલક્ષિએ સહિત કર્યા હોય તોજ વ્રતનાં ફળ આપવા સમર્થ થાયછે

મત્ત્યન્વિતાન્યેવ વ્રતાનિ ફલદાનિ વૈ ॥૧૭॥ કૃચ્છ્રવ્રતાનિ હ્યેતાનિ  
સર્વપાપહરાણ્યતઃ । કર્તવ્યાનિ નરૈર્મત્તયા કાર્તિકે તુ વિશેષતઃ  
॥૧૮॥ બ્રહ્મચારી ગૃહસ્થો વા વનસ્થો વાથ ભિક્ષુકઃ । કૃત્વા વ્રતા-  
ન્યવાપ્નોતિ વૈષ્ણવં પદમવ્યયમ્ ॥૧૯॥ કૃચ્છ્રાણિ કુર્વન્ સર્વાણિ  
યતવાજ્ઞાનસેન્દ્રિયઃ । ધૌતવાસાઃ શુચિઃ સ્નાતઃ પૂજયેત્કૃષ્ણમ-  
ન્વહમ્ ॥૨૦॥ અહિંસકો દાનરતો જપહોમપરાયણઃ । પાલયેદ્બ્રહ્મ-  
ચર્યં ચ ક્ષમાસત્યદયાન્વિતઃ ॥૨૧॥ વ્રતદ્રવ્યાણિ સર્વાણિ ક્ષીરા-  
દીનિ સદા વ્રતી । વિપ્રદત્તાનિ ચાશ્વીયાત્સ્વેચ્છયા ન પ્રકામતઃ  
॥૨૨॥ કુર્વન્ કૃચ્છ્રાણિ મુહ્યેચ્છેત્શુદ્ધયા પીડિતસ્તદા । અમૃતં તુ

નાહિ તો સમર્થ થતાં નથી, માટે કૃષ્ણલક્ષિત્યે સહિતજ કરવાં ॥૧૭॥  
આ કૃચ્છ્ર વ્રતો સર્વ પાપોને હરનારાં હોવાથી મનુષ્યોએ લક્ષિતી કરવાં.  
કાર્તિક માસમાં તો વિશેષપણે કરવાં ( તેમાંથી એક વ્રત યથાશક્તિ કરે )  
॥૧૮॥ આ વ્રતોમાં બ્રહ્મચારી ગૃહસ્થ વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસી આ બધા  
આશ્રમોને અધિકાર છે, તેઓ આ વ્રતોને કરીને પાપના પ્રક્ષયથી  
અંતઃકરણની નિર્મળ થવા દ્વારા જ્ઞાનોદયને પામીને અંતે વિષ્ણુના  
અપુનરાવૃત્તિ પરમ પદને પામે છે ॥૧૯॥ આ પૂર્વોક્ત સર્વ કૃચ્છ્ર  
વ્રતોને કરવા ઇચ્છતો પુરૂષ સ્નાન કરી શુદ્ધ થઈ ધોએલાં વસ્ત્ર ધારણ  
કરી કર્મેન્દ્રિયો જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને મનને નિયમમાં કરીનેજ કરે અને  
તેવોજ થઈને પ્રતિદિન કૃષ્ણનું પૂજન કરે. સામાન્યપણે પ્રાપ્ત થતા કૃષ્ણ-  
પૂજનનો વ્રતના અંગતરીકે આ વિધિ છે, તેથી કૃષ્ણપૂજન વિનાના વ્રતની  
વિકળતા જાણવી ॥૨૦॥ વળી વ્રતનિષ્ઠ પુરૂષ જપહોમપરાયણ, બ્રહ્મચર્ય-  
નિષ્ઠ, ક્ષમા સત્ય દયાએ યુક્ત, દાનપરાયણ અને અહિંસાતત્પર રહેવું,  
કારણ કે વ્રતના અનુષ્ઠાનમાં જપ હોમ પરાયણાદિ અંગ છે ॥૨૧॥ વ્રતકર્તા  
પુરૂષ અત્યંત જમે નહિ કિંતુ વ્રતને અનુગુણ દુગ્ધાદિકનેજ જમે. રાજસ  
તામસ જે વ્રતવિરૂદ્ધ હોય તેને જમે નહિ, દુગ્ધાદિકપણ યથેષ્ટ પ્રાપ્ત  
થએલાં અત્યંત ન લક્ષણ કરે કિંતુ ધર્મતત્ત્વને જાણનારા વિગ્રે-આપેલાંજ  
લક્ષણ કરે ॥૨૨॥ એરીતે વ્રતમાં પ્રવર્તેલો, કૃચ્છ્રાચરણને લીધે ક્ષુધાથી

ગવાં ક્ષીરં પાયયેત્તં નરં દ્વિજઃ ॥૨૩॥ અષ્ટૈતાન્યવ્રતઘ્નાનિ હ્યાપો  
મૂલં ફલં પયઃ । હવિર્બ્રાહ્મણકામ્યા ચ ગુરોર્વચનમૌષધમ્ ॥૨૪॥  
યથોક્તેન વિધાનેન કાર્તિકે કૃચ્છ્રમાચરેત્ । કૃષ્ણમભ્યર્ચયન્નિત્ય-  
મિતિ બ્રહ્માહ નારદમ્ ॥૨૫॥ કૃચ્છ્રાણિ કર્તું ચ નરઃ શક્રુયાન્નૈવ  
યસ્તુ સઃ । વ્રતાન્યન્યાનિ કુર્વીત યથાવિધિ યથાબલમ્ ॥૨૬॥  
મશ્વશ્વદ્વાદિશયનં પટોલં મૂલકં મધુ । વૃન્તાકં ચ કલિઙ્ગં ચ બહુ-  
વીજં ચ વર્જયેત્ ॥૨૭॥ પ્રાતઃસ્નાનં હરેર્ધ્યાનં યથાશક્તિ દૃઢાસનઃ ।  
નિત્યં સર્વઃ પ્રકુર્વીત પૂજાં ચ માનસીમપિ ॥૨૮॥ એકમક્તં ચ મક્તં

પીડા પામેલો અને ડ્યારેક તેના વેગથી મૂચ્છાને પામેલા પુરૂષને પાસે રહેલો  
વિપ્ર ગાયોનું અમૃતવત્ પવિત્ર સ્વાદુ દુધ પાન કરાવે ( ગાયના દુધથીજ  
તેની આશ્વાસના કરે પણ જે કોઈ પણ અન્નથી ન કરે ) ॥૨૩॥ આ બાળ-  
તમાં આ વિશેષ જાણવો-વૃતવડે કૃશ થએલા, ક્ષુધાથી પીડા પામેલા  
પુરૂષના પ્રાણપરિક્ષણમાટે તે આ આઠનું લક્ષણ કરવાથી વ્રતનો વિનાશ  
થતો નથી. કયાં આઠ તો-જળ, શકરીયાં આદિક મૂળ, ખજૂર આદિક  
ફળ, ગાયનું દુધ, ઘી, પરિપદ વિપ્રની અનુમતિ, સદ્ગુરુનું વચન અને  
ઔષધ ॥૨૪॥ પુરૂષ પ્રતિદિન પૂર્વોક્ત વિધિથી કૃષ્ણનું પૂજન કરવાપૂર્વક  
કાર્તિક માસમાં કૃચ્છ્ર વ્રત કરે એમ પૂર્વે બ્રહ્માએ નારદજીને ( બ્રહ્મવૈવ-  
ર્તપુરાણમાં ) કહ્યું હતું ॥૨૫॥ જે પુરૂષ કાર્તિક કૃચ્છ્ર વ્રતોને કરવા નજ  
સમર્થ હોય તેણે તો બીજાં સુકર વ્રતો યથાવિધિ યથાશક્તિ કરવાં ॥૨૬॥  
તે વ્રતો કહું છું-મંચ ( ઉપર છત્રવાળો પર્યંક ) ખટ્વા ( છત્રે રહિત )  
આદિકમાં શયનને ત્યાગ કરે, સર્પાકૃતિ પંડોળાં, મૂળા, મક્ષિકાએ કરેલું  
મધ, વૃન્તાક, કાળીંગડાં અને બહુ બીજવાળાં જામ ફળાદિકને ત્યાગ  
કરે-ન લક્ષણ કરે. આ બધાં વ્રતો જાણવાં ॥૨૭॥ સર્વ કોઈ વ્રતનિષ્ઠ પુરૂષ  
પ્રાતઃ સ્નાન, દૃઢાસનથી યથાશક્તિ શ્રીહરિનું ધ્યાન અને માનસપૂજાપણ  
પ્રતિદિન કરે. સામાન્યપણે પ્રાપ્ત થતા એવા પણ આ પ્રાતઃસ્નાનાદિકનું  
વિધાન વ્રતાંગતા જાણવા માટે જાણવું ॥૨૮॥ એકવાર જમવાનું વ્રત  
રાખે તથા લવણ વિનાનું અન્ન જમવાનું વ્રત રાખે તથા યાચના વિના



ચ વ્રતં નિર્લવણં તથા । અયાચિતં ફલત્યાગમપક્ષાશનમેવ ચ  
 ॥૨૯॥ શાકત્યાગં રસત્યાગં તામ્બૂલાભ્યઙ્ગવર્જનમ્ । દધિદુગ્ધસિ-  
 તાસર્પિર્ગુંડતૈલવિવર્જનમ્ ॥૩૦॥ વ્રતં ચ ભૂમિશયનં ભૂમિભોજન-  
 મેવ વા । મૌનં પાષાણશયનં તીર્થસ્નાનં વ્રતં તથા ॥૩૧॥ ગોવિપ્ર-  
 સાધુદેવાર્ચાનિયમઃ પત્રભોજનમ્ । શિલાયાં ભોજનં ચૈવ સ્થાલી-  
 પાકવિવર્જનમ્ ॥૩૨॥ અન્નદાનં ચ ગોદાનં સ્વર્ણદાનં ચ પ્રત્યહમ્ ।  
 તિલદાનં દીપદાનમિત્યુક્તાનિ વ્રતાનિ વૈ ॥૩૩॥ તુલામકરમેષાકે  
 પ્રાતઃસ્નાનં વિધીયતે । હવિષ્યં બ્રહ્મચર્યં ચ મહાપાતકનાશનમ્  
 ॥૩૪॥ નદ્યાં સ્નાનં વિશેષેણ કર્તવ્યં કાર્તિકે નરૈઃ । તદભાવે તડાગો

ઉપલબ્ધ થએલા અન્નને જમવાનું વ્રત રાખે તથા ફળમાત્રને નહિ જમ-  
 વાનું વ્રત ધારે તથા રાંધ્યા વિનાનું અન્ન જમવાનું વ્રત ધારે ॥૨૯॥ તથા  
 શાકમાત્રના પરિત્યાગરૂપ વ્રત રાખે તથા રસમાત્રના ત્યાગરૂપ વ્રત રાખે  
 તથા તાંબૂળલક્ષણુના ત્યાગરૂપ વ્રત રાખે તથા અંગમાં તેલ મર્દનપૂર્વક  
 સ્નાન નહિ કરવાનું વ્રત રાખે તથા દહી દુધ સાકર ઘૃત ગોળ તૈલના ત્યાગ-  
 રૂપ વ્રત ધારે ॥૩૦॥ તથા પાથરણા વિનાના ભૂતળમાં સુધ રહેવાનું વ્રત  
 રાખે તથા કેવળ ભૂતળ ( પાત્ર વિના ) ઉપર અન્ન મુકીને જમવાનું વ્રત  
 રાખે તથા ભોજનકાળમાં અથવા માસપર્યંત સર્વથા લાપણુ નહિ કરવા-  
 રૂપ મૌન વ્રત ધારે તથા કેવળ પાષાણુ ઉપર સુધ રહેવાનું વ્રત રાખે  
 તથા તીર્થમાં જઈ તેમાં સૂર્યોદય પહેલાં સ્નાન કરવારૂપ વ્રત ધારે ॥૩૧॥  
 તથા પ્રતિદિન ગાયો વિપ્રો સાધુઓ અને દેવોની પૂજા કરવાનો નિયમ રાખે  
 તથા પત્રાવળીમાંજ ( સ્થાળીમાં નહિ ) જમવાનો નિયમ રાખે તથા  
 સ્થાલી-તપેલી વિગેરેમાં રાંધેલા અન્નનો ત્યાગ કરવારૂપ વ્રત રાખે ॥૩૨॥  
 તથા પ્રતિદિન અન્નદાન વ્રત, ગોદાન વ્રત, સુવર્ણદાન વ્રત, તિલદાન વ્રત  
 અને દીપદાન વ્રત કરે. આવાં વ્રતો કહ્યાં છે તે યથાશક્તિ કાર્તિક માસમાં  
 કરવાં ॥૩૩॥ કાર્તિક માઘ અને વૈશાખ માસમાં પ્રાતઃકાળમાંજ સ્નાન-  
 નિયમ, એક હવિષ્યાન્નનુંજ લક્ષણુ અને બ્રહ્મચર્ય વ્રતમાં નિષ્ઠા, આ ત્રણ  
 વ્રતો મહાપાતકને પણ પ્રણાશ કરનારાં હોવાથી કરવાપણુ કહેલાં છે તેને

વા કૂપે વા દુર્બલો ગૃહે ॥૩૫॥ યઃ સ્નાત્યનુદિતે માનૌ માનુજાત્તસ્ય  
 મીઃ કુતઃ । इमं मन्त्रं समुच्चार्य मौनी स्नायाद्भूती नरः ॥૩૬॥ કાર્તિકે  
 ડહં કરિષ્યામિ પ્રાતઃસ્નાનં જનાર્દન ! । પ્રીત્યર્થં તવ દેવેશ !  
 દામોદર ! મયા સહ ॥૩૭॥ કેતક્યા વાપિ માલત્યા મુનિપુષ્પૈશ્ચ  
 વામ્બુજૈઃ । पूजनीयः प्रयत्नेन कार्तिके विष्णुरव्ययः ॥૩૮॥ કાર્તિકે  
 નાર્ચિતો યૈસ્તુ કમલૈઃ કમલેક્ષણઃ । जन्मकोटिष्वपि भवेन्न तेषां  
 कमला गृहे ॥૩૯॥ તુલસીદલલક્ષેણ કાર્તિકે યોડર્ચયેદ્ધરિમ્ ।  
 पत्रेपत्रेऽश्वमेधस्य स फलं प्राप्नुयान्नरः ॥૪૦॥ ઘાત્રીફલવિલિસાક્ષો

કરે ॥૩૪॥ કાર્તિક માસમાં નદીમાંજ સ્નાન કરવું, સામાન્યપણે નદીમાં  
 સ્નાન ખીજ સ્નાનની અપેક્ષાએ શ્રેષ્ઠપણે પ્રાપ્ત થાય છે તથાપિ વિશેષપણે  
 કાર્તિક માસમાં જે વિધાન છે તે વ્રતાંગપણે સમન્વય પામે છે. નદીના  
 અભાવે તળાવમાં સ્નાન કરવું. જે તો તળાવવ્રત્યે જવા અશક્ત હોય તેતો  
 હુવામાંથી કાઢેલા શીત જળથી ઘરમાંજ સ્નાન કરે ॥૩૫॥ આ સ્નાન  
 સૂર્યોદય પહેલાંજ કરવું. ઉદય થયા પહેલાં સ્નાન કરતા વ્રતી નરને યમથકી  
 કાંઈ પણ ભીતિ રહેતી નથી. ( રવિદેવ પ્રસન્ન થાય છે ) તે સ્નાન આગળ  
 કહીશ એવા મંત્રને ઉચ્ચારણ કરીને મૌન થઈને કરવું ॥૩૬॥ મંત્ર કહું-  
 હે જનાર્દન ! હે દેવેશ ! હે દામોદર ! લક્ષ્મીજીએ સહિત તમો નારાય-  
 ãની પ્રસન્નતા માટે હું કાર્તિક માસમાં પ્રાતઃસ્નાન કરીશ. એરીતે મંત્રાર્થ  
 સ્પષ્ટ છે ॥૩૭॥ સ્નાન કર્યા પછી સાવધાન થઈ અવ્યય-અવિનાશિસ્વરૂપ  
 વિષ્ણુની કેવડો કે જાઈનાં પુષ્પો કે મુનિપુષ્પ ( અગથીયાનાં પુષ્પો ) કે  
 કમળથી ( આ બધાંથી અથવા હરકોઈ એકથી ) કાર્તિક માસમાં પ્રયત્ન-  
 થી પણ પૂજા કરવી ॥૩૮॥ તેમાં કમળોવડે કમળલોચન કૃષ્ણની પૂજા  
 તો શ્રેષ્ઠ કહી છે. કાર્તિક માસમાં કમળોવડે જે નરોએ કમળલોચન  
 કૃષ્ણની પૂજા કરી નથી તેમના ઘરમાં કોટિજન્મ લગી પણ કમળા(લક્ષ્મી)  
 નજ રહે. આ અર્થવાદથી કમળોવડે કૃષ્ણપૂજનની પ્રશંસા કરી છે ॥૩૯॥  
 કાર્તિક માસમાં લક્ષ્મીપરિમિત તુલસીપત્રથી કૃષ્ણનું પૂજન સર્વથી શ્રેષ્ઠ  
 કહ્યું છે, તેને જે પુરૂષ કરે તેને પત્રે પત્રે અશ્વમેધ યજ્ઞનું ફળ થાય. આ

ધાત્રીફલવિભૂષણઃ । ધાત્રીફલકૃતાહારઃ સંસ્મૃતેર્મુચ્યતે નરઃ  
 ॥૪૧॥ ધાત્રીચ્છાયાં સમાશ્રિત્ય યોઽર્ચયેચ્ચક્રધારિણમ્ । પુષ્પે પુષ્પે  
 ભવેત્તસ્ય રાજસૂયફલં કિલ ॥૪૨॥ દામોદરં વનેઽભ્યર્ચ્ય ધાત્રી-  
 વૃક્ષોપશોભિતે । પક્વાન્નૈસ્તોષયેદ્વિપ્રાન્ યઃ સ વિષ્ણુપુરં વ્રજેત્  
 ॥૪૩॥ રાજિકાં માદકં ક્ષૌદ્રં કાંસ્યપાત્રે ચ ભોજનમ્ । કાર્તિકે  
 વર્જયેત્તૈલં દ્વિદલં ચ વિશેષતઃ ॥૪૪॥ માષમુદ્રમસૂરાશ્ચ ચળકાશ્ચ  
 કુલત્થકાઃ । નિષ્પાવા રાજમાષાશ્ચ હ્યાઢક્યો દ્વિદલં સ્મૃતમ્ ॥૪૫॥  
 ત્યજેત્પર્યુષિતં ચાન્નં સન્ધિતં મતિદૂષિતમ્ । ઋર્જે ત્યજેત્સૂરણં ચ

લક્ષપરિમિત તુળસીપત્રથી કૃષ્ણપૂજનની પ્રશંસા છે ॥૪૦॥ આમળીના  
 સંબન્ધવાળો આ વ્રતવિશેષ કાર્તિક માસમાં શ્રેષ્ઠ છે. કયો તો-આમળીના  
 ફળનો રસ શરીરમાં ચોળીને, આમળીનાં ફળોથીજ કરેલાં હાર કડાં  
 આદિક આભૂષણો ધારીને, આમળી ફળનોજ આહાર કરીને વર્તનારો વ્રતી  
 નર સંસારબન્ધનથી મુક્ત થાય છે. વળી કાર્તિક માસમાં આમળીની  
 છાયાનો આશ્રય કરી ચક્રપાણિ શ્રીકૃષ્ણની ( પૂર્વોક્ત પુષ્પોવડે ) પૂજા  
 કરવી તે શ્રેષ્ઠ કહી છે. તેને જે પુરૂષ કરે તેને પુષ્પે પુષ્પે રાજસૂય યજ્ઞનું  
 ફળ થાય ॥૪૧-૪૨॥ આમળીના વૃક્ષોથી વિરાજમાન વનમાં દામોદર  
 નામના ભગવાનની પૂજા કરી, તેમને નિવેદન કરતાં અવશેષ ( પ્રસાદભૂત )  
 રહેલાં લક્ષ્ય ભોજ્યાદિ ઉત્તમ રસવાળાં પકવાનોવડે વિપ્રોને જે જન  
 જમાડે તે વિષ્ણુના પુર-વૈકુંઠને પામે. આ પૂજનના અંગભૂત વિશેષની  
 પ્રશંસા છે ॥૪૩॥ કાર્તિક માસના વ્રતમાં નિષ્પાવાળાએ આટલાંનો પરિત્યાગ  
 કરવો-રાઈ, માદક જાયફળ આદિક, મધ, ( મક્ષિકાઓએ કરેલું ) કાંસાના  
 પાત્રમાં ભોજન, તૈલ અને વિશેષપણે દ્વિદળ ( જેનાં બે દળ-પડ ફાડ થાય  
 તે ) નો ત્યાગ કરે. અડદ, મગ, મસુર, અણા, કળથી, વાલ, ચોળા,  
 તુવેરો, મઠ, ઇત્યાદિક દ્વિદળ શબ્દથી કહ્યું છે ॥૪૪-૪૫॥ તથા પર્યુષિત,  
 ( રાત્રિ વાશી રહેલું ) સન્ધિત, ( લવણશાકાદિ ) મતિદૂષિત, ( દાતાની  
 મતિથી દૂષિત, એટલે દાતાએ લોભને લીધે અતિકલેશથી આપેલું )  
 સૂરણ નામનો કંદવિશેષ, આટલાંનો કાર્તિક માસમાં વ્રત કરનારાએ ત્યાગ

દિવાસ્વાપં તથાનૃતમ્ ॥૪૬॥ વિષ્ણુનામસહસ્રસ્ય પઠનં ચ દિવા  
નિશિ । કાર્યમાકાશદીપશ્ચ દેય ઋજે નિશામુખે ॥૪૭॥ યવાન્ન-  
મૃષિધાન્યં વા ભક્ષ્યમૂર્જે શુભં મતમ્ । નોર્જો વન્ધ્યો વિધાતવ્યો  
વ્રતિના કેનચિત્કચિત્ ॥૪૮॥ કાર્તિકે માસિ ગૃહીયાદીક્ષાં ભાગ-  
વર્તીં તુ યઃ । સ પુમાન્મુચ્યતે નૂનં જન્મસંસૃતિબન્ધનાત્ ॥૪૯॥  
તુલસીકાષ્ઠસમ્ભૂતા માલા કૃષ્ણપદેઽર્પિતા । કાર્તિકે માસિ યા  
સા વૈ નિત્યં ધાર્યા તુ વૈષ્ણવૈઃ ॥૫૦॥ તુલસીકાષ્ઠસમ્ભૂતે ! માલે !  
કૃષ્ણજનપ્રિયે ! । વિભર્મિ ત્વામહં કળ્પે કુરુ માં કૃષ્ણવલ્લભમ્  
॥૫૧॥ મન્ત્રેણૈતેન સમ્પ્રાર્થ્ય માલા ધાર્યા તુ ભક્તિતઃ । કર્તવ્યાનિ

કરવો. તથા દિવાનિદ્રા અને અસત્ય ભાષણનો ત્યાગ કરવો. ( સામાન્ય  
પણે પ્રાપ્ત થતા આ બે પ્રતિષેધની વ્રતના અંગતરીકે વિશેષપણે પ્રાપ્તિ  
સમઝવી ) ॥૪૬॥ પ્રાતઃકાળે તથા સાયંકાળે વિષ્ણુનામસહસ્ર સ્તોત્રનો  
પાઠ નિયમથી કરવો. આ એક બીજો કાર્તિક માસમાં વ્રત વિશેષ બાળવો.  
તથા સાયંકાળે હરિમંદિરાદિકમાં આકાશદીપ આપવો, આ પણ એક વ્રત  
વિશેષ બાળવો ॥૪૭॥ કાર્તિક માસમાં યવાન્ન અથવા શ્યામો નમાર  
આદિક ઋષિધાન્ય વ્રતવાળાએ લક્ષણ કરવું શ્રેષ્ઠ છે. ( બીજું ધાન્ય ન  
ખાવું ) એરીતે વ્રતાચરણથી કાર્તિક માસને સફળ કરવો પણ કોઈપણ  
વ્રતીએ ક્યારેય પણ પૂર્વોક્ત વ્રતાચરણ વિના નિષ્ફળ ન નિર્ગમન કરવો  
॥૪૮॥ જે પુરૂષ કાર્તિક માસમાં ભાગવતી દીક્ષા સદાચાર્ય થકી ગ્રહણ કરે  
તે પુરૂષ સંસારબન્ધન થકી નિશ્ચે મુક્ત થાય છે ( આ દીક્ષાના કાળવિશે-  
ષની સ્તુતિ કરી છે ) ॥૪૯॥ કાર્તિક માસમાં ભગવાનના ચરણારવિંદમાં  
સમર્પણ કરતાં પ્રસાદભૂત થએલી જે તુલસીકાષ્ઠમાળા છે તે વૈષ્ણુ-  
વોએ સદાય ધારણ કરવી ( આથી તુલસીમાળાનો ભગવાનના ચરણ-  
કમળમાં સમર્પણનો સમયવિશેષ પ્રશંસા કરેલો બાળવો ) ॥૫૦॥ માળા-  
ધારણનો મંત્ર કહે છે-તુલસીકાષ્ઠમાંથી થએલી, કૃષ્ણજનો જેને પ્રિય છે,  
એવી હે માળે ! તમને હું કંઠમાં ધારણ કરું છું. મને શ્રીકૃષ્ણ વહાલા  
થાય એમ તમો કરો. આ મંત્રથી પ્રાર્થના કરી આ માળા ( કંઠી ) ગળામાં

વ્રતાનીત્યમૂર્જમાસે વિશેષતઃ ॥૫૨॥ એકેનાપિ વ્રતેષ્વેષુ કાર્તિકેઽ-  
નુષ્ટિતેન ચ । ચાતુર્માસ્યવ્રતફલં પુરુષસ્ય ભવેજ્જનાઃ ! ॥૫૩॥ વ્રતો-  
પવાસનિયમા યથાશક્તિ તતો નરૈઃ । પ્રીતયે વાસુદેવસ્ય વિધા-  
તવ્યાઃ પ્રયત્નતઃ ॥૫૪॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઇત્યુક્ત્વા ભગવાન્મક્તાન્ના-  
રાયણમુનિર્નૃપ ! । વિરરામ ચ તે સર્વેઽધ્યાનન્દં લેભિરે પરમ્ ॥૫૫॥  
ઝુચુશ્ચ તે તં ચતુરોઽપિ માસાન્વયં કરિષ્યામ હહ વ્રતાનિ । ઇતિ  
પ્રભુઃ સોઽપિ તદા પ્રસન્નઃ પુરદ્વયાવાસિજનાનશંસત્ ॥૫૬॥ ઇતિ  
શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે દ્વિતીયપ્રકરણે વિશ્વગરે કાર્તિકકૃ-  
ત્ત્વાદિવ્રતનિરૂપણનામા ત્રિચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૩॥

લક્ષિતી ધારણ કરવી. આ પ્રકારે કાર્તિક માસમાં વિશેષપણે વ્રતો કરવાં  
॥૫૨-૫૨॥ હે લક્ષ્મણનો ! પૂર્વોક્ત વ્રતોમાંથી એક પણ વ્રતના અનુષ્ઠા-  
નથી વ્રતી પુરુષ ચાતુર્માસ્યવ્રતના ફળને પામે ( આ અર્થવાદ છે ) ॥૫૩॥  
હે આ વ્રત-ઉપવાસ-નિયમોનો ઉપદેશ કર્યો તે સર્વે નરોએ ફળકામનાથી  
નજ કરવા. કારણ કે યદ્યપિ ફળકામના વિધિને અનુગત ( અવશ્ય ફળ  
થાયજ ) છે તથાપિ તે બન્ધન કરનારી છે. તો ફળકામના વિના વાસુ-  
દેવ ભગવાનની પ્રસન્નતા માટે યથાશક્તિ પ્રયત્નથી વ્રતોપવાસનિયમો  
ખાળવા ॥૫૪॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે નૃપ ! ભગવાન્ નારાયણમુનિ  
આ પ્રકારે વિસ્તારથી વ્રતવિશેષોનો લક્ષ્મણનોને ઉપદેશ કરી મૌન થઈ  
ગયા. અથા લક્ષ્મણનો પણ ઉક્ત ઉપદેશને સાંભળીને પરમાનંદપરિપૂર્ણ  
થઈ ગયા ॥૫૫॥ ભગવાનના સદુપદેશથી શ્રદ્ધાતિશયને પામેલા સમસ્ત  
લક્ષ્મણો ‘હે ભગવન્ ! અમો સર્વે આપના કહેવા પ્રમાણે આરેય માસમાં વ્રતો  
કરીશું’ એમ બોલ્યા. તે સમયે તેમની અતિશય શ્રદ્ધા બોધને પ્રસન્ન  
થએલા ભગવાને પણ બન્ને નગરના સર્વ હરિજનોની બહુ પ્રશંસા કરી  
॥૫૬॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...દ્વિતીયપ્રકરણે વિશ્વગરે કાર્તિક-  
કૃત્ત્વાદિવ્રતનિરૂપણનામા ત્રિચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૩॥

સુવ્રત ઉવાચ—પુરદ્વયૌકસો ભક્તાન્સુખયિત્વાથ તાન્ હરિઃ ।  
 અનુજ્ઞાપ્ય નમોમાસિ પञ्चમ્યાં નિર્યયૌ તતઃ ॥૧॥ પ્રેમ્ણાનુયાતો  
 ભક્તાંસ્તાન્સંનિવર્ત્ય ચ વર્ત્મનિ । ગ્રામ્યાન્ પૌરાંશ્ચ સુખયન્ભક્તાન્  
 શ્રીનગરં યયૌ ॥૨॥ પ્રેષ્ટમાયાન્તમાશ્રુત્ય પૌરા ભક્તાસ્તમભ્યયુઃ ।  
 ગીતવાદિત્રિનિર્ઘોષૈર્વાહનૈર્વિવિધૈઃ સહ ॥૩॥ પુરાત્ ક્રોશાર્ધદૂરે  
 તમશ્વારૂઢં વિલોક્ય તે । પ્રણેમુર્દળ્લવત્સર્વે હર્ષાશ્રુષ્ટતદ્દૃષ્ટયઃ ॥૪॥  
 યથાર્હ માનિતાસ્તેન નરયાનં તમાદરાત્ । પૌરા આરોહયામાસુ

### અધ્યાય ૪૪ મો.

સુવ્રતઃપિ કહેછે—હે રાજન્ ! ભગવાન્ શ્રીહરિ એરીતે સદુપદેશ  
 સંભાષણ સંદર્શનાદિવડે અને નગરના નિવાસી હરિજનોને મહાસુખ આપીને,  
 તેમને પુછીને શ્રાવણ માસની શુક્લપંચમી તિથિએ ત્યાંથી આલી નીકળ્યા  
 ॥૧॥ પરા ભક્તિના પરવશપણથી પોતાની પાછળ વળાવા આવેલા તે હરિભ-  
 ક્તોને પ્રિયવચનથી કરેલા અભિનંદનાદિવડે પાછા વાળીને, જવાના માર્ગમાં  
 તે તે સ્થળે અભિમુખ આવતા પુરવાસી તથા ગ્રામવાસી તે તે અનેક  
 ભક્તોને હુશળપ્રશ્નાદિકવડે સુખ આપતા આપતા શ્રીનગર પધાર્યા ॥૨॥  
 શ્રીનગરના નિવાસી ભક્તજનો શ્રેષ્ઠ ( અનંત કલ્યાણગુણની પરિપૂર્તિથી  
 સર્વને પ્રિયતમ ) ભગવાનને પધારેલા સાંભળીને એકદમ પરમા પ્રીતિથી  
 વિવિધ વાહનો તથા ગીત વાદના ઘોષોની સાથે તેમની સન્મુખ ગયા ॥૩॥  
 પુરથકી અર્ધો ક્રોશપરિમિત દૂર પ્રદેશમાં અશ્વ ઉપર વિરાજમાન થઈ  
 આવેલા ભગવાનને ભાળીને સર્વ ભક્તજનો હર્ષના અશ્રુથી વ્યાસ દૃષ્ટિવાળા  
 થઈને દંડવતપ્રણામ કરવા લાગ્યા ॥૪॥ પ્રણામ કરતા તે ભક્તોને આ ભગ-  
 વાને યથાયોગ્ય હુશળપ્રશ્નથી અભિનંદનાદિક સત્કાર કર્યો. અભિનંદન  
 કરેલા ભક્તોએ પરમાદરથી ભગવાનને શિખિકા ( સુખપાલમાં ) બેસાર્યા  
 ( તેમની પ્રાર્થનાથી ભગવાન્ શિખિકામાં બેઠા ) અને તેમની સાથે આવેલા

૧ આ અધ્યાયમાં અમદાવાદમાં ભગવાનનાં દિવ્ય ચરિત્રોના સાક્ષાત્કારથી  
 શ્રદ્ધાતિશયને પામેલા શાસ્ત્રવેત્તાઓએ કરેલા તેમના આશ્રયનો અનુવાદ કર્યો છે.



રથાદીંશ્ચ મુનીનપિ ॥૫॥ નાનાવિધાનિ વાદ્યાનિ વાદયન્તસ્ત ઉ-  
ન્મુદઃ । ગાયન્તસ્તદ્ગુણાનુચ્ચૈઃ પ્રાવિશન્નગરં નૃપ ! ॥૬॥ આવાસં  
તસ્ય મહતિ નવીને વેશ્મનિ પ્રભોઃ । સમુનેઃ કારયામાસુસ્તતશ્ચા-  
તિથ્યમાદરાત્ ॥૭॥ યત્ર નૂત્તગૃહે વાસઃ પુરિ તત્રાભવદ્ધરેઃ । અ-  
ઘાપિ સા પ્રતોલી તુ 'નવાવાસ' દ્વિતીર્યતે ॥૮॥ ભક્ષ્યૈર્મોજ્યૈર્બહુવિ-  
ઘૈર્મુનીન્ પદ્માંશ્ચ વર્ણિનઃ । પ્રત્યહં તર્પયામાસુર્ભક્તાસ્તં નગરૌકસઃ  
॥૯॥ નારાયણં પુપૂજુશ્ચ નીત્વા સ્વં સ્વં નિકેતનમ્ । ગન્ધપુષ્પાન-  
ર્ઘ્યવાસોભૂષણૈર્દ્રવિણેન ચ ॥૧૦॥ મહદ્ધિરેવ સમ્ભારૈર્જન્માષ્ટમ્યાં  
મહોત્સવમ્ । ભક્તાનચીકરત્સ્વામી ભક્તિમાર્ગે પ્રપોષયન્ ॥૧૧॥

મુક્તાનંદાદિ મુનિઓને રથ ગળ ઘોડાગાડી આદિક વિવિધ વાહનોમાં એસાર્યા  
॥૫॥ હે નૃપ ! આ ભક્તો અધિક આનંદ પામીને ભગવાનના પદનિબંધ  
ગુણોને ઉચ્ચ સ્વરથી ગાતા થકા અને નાનાવિધ વાહનોને વળાડતા થકા  
નગરમાં શ્રીહરિની સાથે આવ્યા ॥૬॥ આવીને નવીન ( રમણીય રચના-  
વાળી ) મોટી હવેલીમાં ભગવાનનો ઉતારો આદરથી કરાવીને પછી તેમનું  
મુનિસાથે આદરથી ઉત્તમ આતિથ્ય કરવા લાગ્યા ॥૭॥ તે પુરીમાં જે  
નવીન હવેલીમાં ભગવાને પ્રથમ ઉતારો કર્યો તે હવેલીથી સમલંકૃત  
તે પોળ (શેરી)ને તો તે હવેલીના અસાધારણ અન્વર્થ 'નવાવાસ'  
એવા નામથીજ અઘાપિ લોકો કહે છે ॥૮॥ શ્રીનગરનિવાસી ભક્તજનો  
ભગવાનને તથા તેમના ચરણકમળનાજ એક આશ્રયવાળા, તેમના ગુણોના  
અનુભવમાંજ એક નિષ્ઠાવાળા વર્ણિઓ મુનિઓ અને તેમના ચરણકમળની  
પરિચર્યાપરાયણ પાર્ષદોને વિવિધ ભક્ષ્ય ( મોતૈયા લાડુ ઘેખર જલેબી  
વિગેરે ) ભોજ્ય ( દુધપાક ખીરંજ વિગેરે ) વડે પ્રતિદિન તૃપ્ત કરતા  
હતા ॥૯॥ સમસ્ત ભક્તોએ પરા ભક્તિથી ભગવાન નારાયણમુનિને પોત-  
પોતાને ભવને પધરાવીને ચંદન, પુષ્પ, ઉત્તમ વસ્ત્રો, આભૂષણો અને  
કાંચન રાજત આદિક દ્રવ્યવડે પૂજા કરી ॥૧૦॥ તે પછી જગતમાં ભક્તિ-  
માર્ગનું સર્વત્ર પોષણ કરતા ભગવાને સંવત્ ૧૮૬૬ ની જન્માષ્ટમી તિથિએ  
શ્રીકૃષ્ણપ્રાદુર્ભાવનો મહોત્સવ મહા સામગ્રીથી ભક્તો પાસે કરાવ્યો ॥૧૧॥

બ્રાહ્મણાંસ્તર્પયમાસ તત્ર સ્વેષ્ટૈઃ સ મોજનૈઃ । સહસ્રશોઽથ તેભ્યોઽ-  
 દાદક્ષિણાં ભૂપતિર્યથા ॥૧૨॥ એકાદશ્યાં સભા તત્ર મહત્યાસીજ્ઞ-  
 નાધિપ ! । નિષેદુસ્તત્ર પુરુષા યોષિતશ્ચ યથોચિતમ્ ॥૧૩॥ વર્ણિ-  
 નશ્ચ ગૃહસ્થાશ્ચ સાધવશ્ચ પદાતયેઃ । હરેરનુચરાઃ સર્વે તત્ર મર્યા-  
 દયાઽઽસત ॥૧૪॥ નથ્યુભદ્રાદયઃ પૌરા નરા ગજ્ઞાદયઃ સ્ત્રિયઃ ।  
 ભક્તાઃ સહસ્રશો હ્યેતે તત્રોપવિવિશુઃ સુખમ્ ॥૧૫॥ અભક્તાઃ કૌ-  
 તુકેક્ષાર્થં નરા યોષા સહસ્રશઃ । તત્રાગત્યામિતસ્તસ્થુર્હસન્તોઽ-  
 કૃતવન્દનાઃ ॥૧૬॥ વિપ્રેષુ શતશસ્તત્ર ત્વાસન્વેદાન્તશાસ્ત્રિણઃ ।

જન્માષ્ટમીના પારણાં દિવસે ભગવાને ભૂપતિની પેઠે હજારોહજાર બ્રાહ્મ-  
 ãણોને તેમને ઇષ્ટ મિષ્ટ શ્રેષ્ઠ લોજનોવડે તૃપ્ત કર્યા અને બહુવિધ દક્ષિણાઓ  
 આપી ॥૧૨॥ હે જનાધિપ ! શ્રીનગરમાં આ મહોત્સવપ્રસંગે એકાદશી  
 દિવસે મોટી કોઈ પણ સભા ભરાઈ હતી. તેમાં ભગવાનના સુખારવિંદના  
 મકરંદરૂપ વચન રસાસ્વાદમાં લુબ્ધ એવા પુરૂષો તથા સ્ત્રિયો યથોચિત  
 ( પોતપોતાની ધર્મમર્યાદાને નહિ અતિક્રમ કરીને ) એકા. ભગવાનના  
 ચરણકમળના રસમાંજ એક નિલતૃપ્ત સદા સહચર વર્ણિઓ સાધુઓ  
 અને પદાતિઓ તથા તેમનાજ એક આશ્રયવાળા ગૃહસ્થજનો સભામાં  
 મર્યાદાથી એકા ॥૧૩-૧૪॥ નથુભદ્ર આદિક પુરવાસી ભક્ત પુરૂષો અને  
 ગંગા આદિક ભક્ત સ્ત્રિયો, આ અનેક ભક્તજનો તે સભામાં સુખેથી-  
 અન્યોન્ય સંઘર્ષ વિના સ્વધર્મને અનુગુણ એકા અથવા ભગવાનના ચરણાર-  
 વિંદના દર્શનથી થએલા સુખાતિશય યોગને લીધે સુખેથી એકા ॥૧૫॥  
 જે કોઈ અભક્તો-ભક્તિરસવિમુખ, ભગવાનનો આશ્રય કરે એવા ભાગ્ય-  
 વિશેષે રહિત હજારોહજાર ખીજ સ્ત્રી પુરૂષો હતા તેતો કેવળ કૌતુક જેવા  
 માટે ત્યાં આવીને બધા ભક્તસમાજને બેઠને તેનો મહિમા નહિ જાણીને  
 ‘અમોજ સુજ છીએ’ એમ પોતાને માનીને હસતા હસતા શ્રીહરિને વંદના  
 કર્યા વિનાજ સભાની ચારે બાજુ ઉભા રહ્યા ॥૧૬॥ સભામાં કુતૂહળ જેવા  
 માટે આવેલા અભક્ત બ્રાહ્મણોમધ્યે કેટલાક બ્રાહ્મણો વેદાંતશાસ્ત્રીઓ  
 ( ન્યાય વ્યાકરણ શાસ્ત્રની પેઠે વાદ માટેજ કેવળ વેદાંત શાસ્ત્રને ભણેલા

નૈયાયિકાશ્ચ શતશો વૈયાકરણસત્તમાઃ ॥૧૭॥ મીમાંસકાશ્ચ યો-  
ગજ્ઞાઃ કાવ્યાલઙ્કારવેદિનઃ । વૈદિકાસ્તાન્ત્રિકાશ્ચાસન્પુરાણજ્ઞાશ્ચ  
ભૂરિશઃ ॥૧૮॥ ઇત્યં સભાયાં તે સર્વે સમેત્ય પુરુષાઃ સ્ત્રિયઃ । નિ-  
ષણ્ણાશ્ચ સ્થિતાઃ કેચિદાસન્નુદ્ધીવદદ્રવ્યઃ ॥૧૯॥ સદોમધ્યમહા-  
પીઠે નિષસાદ હરિઃ સ્વયમ્ । એકાગ્રદૃષ્ટ્યા સર્વેઽપિ તમેવૈક્ષન્ત  
ભૂપતે ! ॥૨૦॥ પ્રીત્યા સમીક્ષમાણેષુ મુનયસ્તેષુ કેચન । ગૃહસ્થા-  
દ્યાશ્ચ કતિચિત્કતિચિદ્યોષિતોઽપિ ચ ॥૨૧॥ નારાયણમુનેસ્તસ્ય  
કૃપયૈવ સહસ્રશઃ । લેભિરે તસ્ય ધામાનિ સઘ્ય એવ સમાધિના

પણુ વેદાંતના રહસ્યદર્શી નહિ ) હતા. કેટલાએક નૈયાયિક-ગૌતમ તથા  
કાણાદ શાસ્ત્રના અભ્યાસી હતા. કેટલાએક વૈયાકરણસત્તમ-પાણિનીય  
શાસ્ત્રને લાણીને પ્રકૃતિ પ્રત્યયના પરિષ્કારમાત્રમાં નિત્યતૃપ્ત હતા. કેટલાએક  
મીમાંસકો-જૈમિનીય તંત્રમંત્રનો અભ્યાસ કરેલા ( પણ તેના વિધિમાં  
નિષ્ઠાવાળા નહિ ) હતા. કેટલાએક યોગજ્ઞ ( પાતંજળદર્શનના અભ્યાસથી  
અષ્ટાંગ યોગના પ્રકારને શાસ્ત્રથી જાણનારા પણ યોગમાં નિષ્ઠાવાળા નહિ )  
હતા. કેટલાએક કાવ્ય અલંકારના સ્વરૂપને જાણનારા હતા. કેટલાએક  
વૈદિક-વેદ જાણેલા ( પણ વેદાર્થમાં નિષ્ઠાવાળા નહિ ) હતા. કેટલાએક  
તાંત્રિક-તંત્રક્રિયાને જાણનારા હતા. કેટલાએક પુરાણજ્ઞ-પુરાણપ્રવચન-  
માત્રમાં કુશળ હતા. આ સર્વે સોએ સો હતા ॥૧૭-૧૮॥ ત્યાં એરીતે  
લગવાનના દર્શનની ઉત્કંઠાના અતિશયે પ્રેરેલા સોએ સો સ્ત્રીપુરૂષો ભેગા  
થઈ ગ્રીવા તથા દૃષ્ટિને ઊર્ધ્વ રાખીને કેટલાએક બેઠા તો કેટલાએક ઉભાજ  
રહ્યા ॥૧૯॥ હે ભૂપતે ! લગવાન તો સભાના મધ્યભાગમાં રહેલી મોટી  
પાટ ઉપર સ્વયં સભાને સમલંકૃત કરતા થકા વિરાજમાન થયા. તે સમયે  
તે અધા જનો લગવાનના દિવ્ય તેજથી આકર્ષિત દૃષ્ટિ ચિત્તવાળા થઈ  
તેમને એકાગ્ર દૃષ્ટિથી જોઈ રહ્યા ॥૨૦॥ એરીતે પ્રીતિથી શ્રીહરિને જોઈ  
રહેલાઓને મધ્યે કેટલાક મુનિઓ કેટલાક ગૃહસ્થો આદિક અને કેટલીક  
સ્ત્રિયો પણ સોએ સો તે નારાયણમુનિની કૃપાથીજ તત્ક્ષણ સમાધિને  
પામીને તેમનાંજ ગોલોક આદિક ધામોને પામ્યા ( આત્મજ્યોતિરૂપ દિવ્ય

॥૨૨॥ તે પુમાંસશ્ચ યોષાશ્ચ નિર્નિમેષવિલોચનાઃ । વમૂવુર્નિશ્ચલા-  
સ્તત્ર કાષ્ટપાપાણમૂર્તિવત્ ॥૨૩॥ યે નિષળ્ણા નિષળ્ણાસ્તે સ્થિતાસ્તે  
સ્તમ્ભવત્સ્થિતાઃ । ભક્તાસ્તદાનીં તત્રાડસન્સ્વર્ણચમ્પકરોચિષઃ  
॥૨૪॥ વહિઃસ્તબ્ધદશઃ કેચિદન્તઃપર્યસ્તદૃષ્ટયઃ । આસન્સમાધિ-  
નિષ્ઠાસ્તે સ્વાત્મલીનાસુવૃત્તયઃ ॥૨૫॥ તાન્વિલોક્ય જનાઃ સર્વે  
વિસ્મયં પ્રતિપેદિરે । હરેઃ પ્રતાપ ઇવાયમિત્યબુધ્યન્ત તદ્વિદઃ  
॥૨૬॥ કેચિત્તુ પૌરા વિપ્રાદ્યાઃ શાસ્ત્રજ્ઞા અપ્યસદ્વિયઃ । સમાધિ-  
મીદૃશં દૃષ્ટ્વા કુહકં મેનિરે હિ તમ્ ॥૨૭॥ સ્વમતર્યાપનાર્થં હિ  
છન્નજાઙ્યસિમે શ્રિતાઃ । ઇતિ બ્રુવન્તઃ કેચિત્તુ તત્પરીક્ષામકુર્વત  
॥૨૮॥ પેક્ષન્ત કેચિન્નાડીજ્ઞાસ્તેષાં નાડીઃ કરાદિષુ । કેચિજ્જવલન્તં

દૃષ્ટિથી અનુભવ કરવા લાગ્યા ) ॥૨૧-૨૨॥ સભામાં સમાધિને પામેલા તે  
આ સ્ત્રી પુરુષો સર્વે નિર્નિમેષ નેત્રવાળા અને કાષ્ટ પાપાણની પ્રતિમા જેવા  
નિશ્ચળ થઈ ગયા ॥૨૩॥ સભામાં સમાધિસંપત્તિ સમયે જે ભક્તો બેઠા  
હતા તેઓ બેઠાજ રહ્યા અને જેઓ ઉભા હતા તેઓ સ્તંભની પેઠે ઉભાજ  
રહ્યા. તે પછી અંતરમાં સ્ફુરણાયમાન સમાધિ જ્યોતિષથી તે સર્વે સુવર્ણ  
અને ચંપકપુષ્પની કાંતિ જેવી કાંતિવાળા થઈ ગયા ॥૨૪॥ વળી સ્વસ્વ-  
રૂપમાં નિરૂદ્ધ પ્રાણ વૃત્તિવાળા કેટલાએક સમાધિનિષ્ઠ જનો અહાર નાસિ-  
કાના અથ ઉપર નિર્નિમેષ નેત્રવૃત્તિવાળા થઈ ગયા તો કેટલાએક અંતરમાં  
પ્રતિલોભ નેત્રવૃત્તિવાળા થઈ ગયા ॥૨૫॥ તે આ સમાધિનિષ્ઠ જનોને  
બોધને ભગવાનનો મહિમા જાણનારા બીજા બધા જનો પરમ વિસ્મય-  
પામીને 'સર્વને સમાધિપ્રાપ્તિરૂપ આ ભગવાન શ્રીહરિનોજ પ્રતાપ છે' એમ  
જાણવા લાગ્યા ॥૨૬॥ કેટલાએક પુરવાસી વિપ્રાદિ જનો શાસ્ત્રને જાણે છે  
અથાપિ અનાદિ વાસનાવેગથી દુષિત બુદ્ધિવાળા અને ભગવાનનો મહિમા  
નહિ જાણતા હોવાથી યમ નિયમાદિ ક્રમસંપત્તિની અપેક્ષા વિના થએલી  
આવી સમાધિસિદ્ધિને લાળીને 'આ સર્વ કપટચેષ્ટિત છે' એમ માનવા  
લાગ્યા ॥૨૭॥ પોતાના મતની શ્રેષ્ઠતા પ્રખ્યાપન કરવા આ બધાય કપટથી  
જડલાવને આશરીને જનોને ઠગે છે એમ કેટલાએક બોલતા થકા સમાધિ-

નિદધુર્વહ્નિં તેષાં પદાદિષુ ॥૨૯॥ પશ્યન્તસ્તે મુહુર્નાડીરદૃષ્ટૈવ ચિ-  
કિત્સકાઃ । અક્ષુબ્ધત્વં ચાનલેન વીક્ષ્યાસન્ ભૃશવિસ્મિતાઃ ॥૩૦॥  
કેચિચ્છુરિકયા દુષ્ટાસ્તેષામઙ્ગવિદારણમ્ । કૃત્વાપ્યક્ષુબ્ધતાં દૃષ્ટ્વા  
ત્રસ્તાઃ પ્રાપુઃ સુવિસ્મયમ્ ॥૩૧॥ ભીતાઃ સ્વકર્મણસ્તેઽથ પશ્યન્તશ્ચ  
પરસ્પરમ્ । અપરાધિનમાત્માનં વિદુર્યોગેશ્વરં ચ તમ્ ॥૩૨॥ ના-  
રાયણમુનિં પ્રહું સ્વામિપ્રાયં તતશ્ચ તે । પ્રૈરયંસ્તત્પુરઃસંસ્થં નથુ-  
મહું દ્વિજં દ્વિજાઃ ॥૩૩॥ સોઽપિ તદ્ભાવમાજ્ઞાય નત્વા નારાયણં  
પ્રભુમ્ । ઋચે વદ્ધાઞ્જલિપુટઃ કુર્વન્ નિઃસંશયાન્ દ્વિજાન્ ॥૩૪॥  
ભગવન્ ! શાસ્ત્રવેત્તારઃ પૃચ્છન્ત્યેતે દ્વિજાતયઃ । આકસ્મિકસમા-

નિષ્ઠ જનોની પરીક્ષામાં પ્રવર્ત્યા ॥૨૮॥ તેમાં કેટલાએક નાડીપરીક્ષકો સમા-  
ધિનિષ્ઠોના હસ્તાદિ અંગોમાં સ્પર્શથી તો કેટલાએક હુમતિ જનો તેમના  
પાદાદિ અવયવોમાં પ્રદીપ્ત અગ્નિદાહથી નાડીચેષ્ટિત જાણવા માટે પ્રવર્ત્યા.  
તેમાં ચિકિત્સક જનો નાડીઓને વારંવાર જોતા થકા પણ તેની ગતિ નહિ  
જાણીને અત્યંત વિસ્મય પામી ગયા અને અંગમાં પ્રદીપ્ત અગ્નિ ધરનારા જનો  
અગ્નિથી પણ ક્ષોભે રહિતપણું તેમનું જોધને અતિશય આશ્ચર્ય પામી ગયા  
॥૨૯-૩૦॥ કોઈ દુષ્ટો છરીથી તેમનાં અંગોને વિદારણ કરતાં પણ તેમની  
ક્ષોભે રહિતતા જોધને અત્યંત ત્રાસ પામી વિસ્મય પામી ગયા ॥૩૧॥ એ  
રીતે પરીક્ષામાં પ્રવર્તેલા તેઓ ‘આ અસ્થાનમાં પરીક્ષા કરી’ એમ જાણી,  
એક બીજાને જોતા થકા ‘આપણે ભગવદ્ભક્તનો મહાપરાધ કર્યો’ એમ  
પોતાને જાણીને અને શ્રીહરિને મહાયોગેશ્વર જાણી, પોતાના કર્મ ( તેમના  
અંગમાં અગ્નિઆરોપણ અંગછેદનાદિ ) થકી અંતરમાં અત્યંત ત્રાસ  
પામી ગયા ॥૩૨॥ તે પછી તે હુમતિ દ્વિજોએ કાંઈ પણ પૃષ્ઠ્ય અંશ  
સાક્ષાત્ ભગવાનને પુછવા અસમર્થ હોધને ભગવાનની પાસે બેઠેલા નથુ-  
ભટ્ટ નામના દ્વિજને પ્રેરણા કરી ॥૩૩॥ આ નથુભટ્ટ દ્વિજપણુ દ્વિજોનો  
ભાવ ( પૃષ્ઠ્ય અંશ ) સમજીને સર્વના પ્રભુ શ્રીનારાયણને નમસ્કાર કરી  
બે હાથ જોડીને તે સમસ્ત દ્વિજોને નિઃસંશય કરવા શ્રીહરિપ્રત્યે બોલ્યા  
કે-॥૩૪॥ હે ભગવન્ ! આ દ્વિજાતિઓ શાસ્ત્રવેત્તા-શાસ્ત્રમાં બહુ પરિશ્રમ

ધીક્ષાભૃશવિસ્મિતમાનસાઃ ॥૩૫॥ સન્તિ ભૂમાવત્ર હરે ! વેદાન્તો-  
પનિષદ્ગણાન્ । શૃણ્વન્તઃ પ્રત્યહં તેષાં કુર્વન્તો મનનાનિ ચ ॥૩૬॥  
અષ્ટાઙ્ગં સાધયન્ત્યેવ કેચિદ્યોગં તથાઽનિશમ્ । તેષુ તેષુ ન ચૈ-  
કોઽપિ સમાધિં પ્રાપ્ત ઈક્ષ્યતે ॥૩૭॥ ન ચ તાદૃક્ ધ્રૂયતે વા કચિ-  
દ્રામપુરાન્તરે । પુરુષો વાપિ નારી વા કૃતાભ્યાસોઽપ્યનેકધા  
॥૩૮॥ અત્ર ત્વેતે હિ બહવો હીનજાતિભવા અપિ । સમાધિનિષ્ઠાં

કરેલો હોવાથી શાસ્ત્રોક્ત યમ નિયમાદિ અંગક્રમની સંપત્તિની અપેક્ષા  
વિના અકસ્માત્ થએલી સમાધિસંપત્તિના દર્શનથી મનમાં પરમ વિસ્મય  
પામીને, પાતંજળ દર્શનમાં કહેલી પ્રક્રિયાની વિરૂપતા આશંકીને પોતે  
અભ્યાસ કરેલા શાસ્ત્રમાત્રમાં દૃષ્ટિ આપવાથી સંશય પામીને મારાદ્વારા  
તમોને પુછે છે ॥૩૫॥ એમની આશંકાનો કેવળ હું અનુવાદ કરું છું—  
હે હરે ! આ ભૂમિતળમાં સમાધિનિષ્ઠા દુષ્પાપ છે, જે કોઈ ઉપનિષદ્ગ-  
ણોને ગુરૂથકી પ્રતિદિન સાંભળીને, તેનું મનન કરી તેના નિદિધ્યાસનમાં  
પ્રવર્તે છે તેમાં કોઈકિંજ લાગ્યાધિક્યથી યમ નિયમાદિ અંગાભ્યાસના  
અનુક્રમથી નિરંતર આત્માના ધ્યાનમાર્ગમાં આવે છે, તેઓમાં એક  
પણ જન એકદમ સમાધિસિદ્ધિને પામેલો અમોએ જોયો નથી. સંસાર-  
અંધનને સર્વથા વિશરણ કરવાનો સ્વભાવ હોવાથી આત્મવિદ્યાજ ઉપ-  
નિષદ્ નામથી પ્રખ્યાત છે, તે ઉપનિષદો વેદાન્ત-વેદશિરોભાગપણે  
પ્રખ્યાત છે, વેદમાં સર્વને અધિકાર નથી, આવા નિયમિતાધિકાર ઉપનિ-  
ષદર્થના શ્રવણ મનનપૂર્વક શ્રુતાર્થના ધ્યાનોત્કર્ષના સીમાભૂત, યમ નિયમા-  
દિક અંગવાળી સમાધિમાં સર્વને અધિકાર કેમ હોઈ શકે ? અને ક્ષણમાં  
સમાધિસિદ્ધિ કેમ હોઈ શકે ? ॥૩૬-૩૭॥ વેદાન્તના શ્રવણે વર્ણીત, મનને  
રહિત, યમનિયમાદિ ક્રમના અનુષ્ઠાને રહિત એવો કોઈ નર કે નારી  
બહુધા પ્રયાસ કરતાં પણ આવી સમાધિને પામેલો કોઈ પણ પુરમાં કે  
ગામમાં અમોએ સાંભળ્યો નથી ॥૩૮॥ આ સભામાં તો આપની સમીપે  
નીચ જાતિમાં જન્મેલા પણ ( અનધિકારીઓ પણ ) આ બહુ જનો વેદાન્-  
તના શ્રવણ મનને રહિત અને અષ્ટાંગ યોગના અભ્યાસે રહિત છે પણ



પરમાં પ્રાપ્તા ईक्ष्यन्त ईश्वर ! ॥૩૯॥ અનભ્યસ્તાષ્ટાઙ્ગયોગવેદાન્ત-  
શ્રવણાદયઃ । અપ્યેતે દર્શનાદેવ તવ પ્રાપુઃ પરાં સ્થિતિમ્ ॥૪૦॥  
સમાધૌ કિં નુ પશ્યન્તિ નરા एते च योषितः । અસાકં મહદા-  
શ્ચર્યં વર્તેતેઽત્ર તતો વદ ॥૪૧॥ સુવ્રત ડવાચ—ઈતિ તદ્વાક્યમાકર્ણ્ય  
પ્રહસ્ય ભગવાંસ્તદા । સન્દિગ્ધચિત્તાંસ્તાનૂચે પૌરાન્વિપ્રાન્કૃપા-  
નિધિઃ ॥૪૨॥ કૃત્વૈતાન્ જાગ્રતો યૂયં સર્વાન્પૃચ્છત મો દ્વિજાઃ ! ।  
ત ઇવ યુષ્માન્વક્ષ્યન્તિ સમાધૌ સ્વસમીક્ષિતમ્ ॥૪૩॥ ઇત્યુક્તવન્તં  
તં પ્રાહુઃ શાસ્ત્રિણસ્તે જગદ્ગુહમ્ । નૈતાન્બોધયિતું શક્તા મૃતપ્રાયા-  
ન્વયં વિમો ! ॥૪૪॥ અસ્માભિર્દુષ્ટભાવત્વાદ્વહ્નિશસ્ત્રાદિભિર્ધ્રુવમ્ ।

તમારા દર્શનમાત્રથી સમાધિસંપત્તિરૂપ પરા સ્થિતિને પામેલા દેખાય છે.  
આ નરનારીઓ સમાધિમાં શું જોતા હશે ? ( જે સાંલજીયું હોય, જેનું મનન  
કર્યું હોય અને ધ્યાન કર્યું હોય એજ નિદિધ્યાસના પરિપાકથી દેખવામાં  
આવે, શ્રવણ મનન ધ્યાનને નહિ કરનારાઓને સમાધિદૃષ્ટિજ શી ? સંલ-  
વેજ નહિ ) તો આ વિષયમાં અમોને આશ્ચર્ય સાથે મહાન્ સંશય થાય  
છે, આ સંશયનો પરિહાર કરવા આપજ યોગ્ય છો, કારણ કે આપ ઈશ્વર  
છો ॥૩૯-૪૧॥ ભગવાન્ કૃપાનિધિ હોવાથી તે સમયે તેમનું વચન સાંલ-  
ળીને ( શાસ્ત્રવિદોને પણ જે શાસ્ત્રના પરમ રહસ્યનું જ્ઞાન ન હોય તો  
શાસ્ત્રાભ્યાસનું કેવળ પરિશ્રમેક ફળ છે એમ વિચાર કરી ) મંદહાસ કરી  
સંદિગ્ધચિત્તવાળા પુરવાસી વિપ્રોના પ્રત્યે બોલ્યા ॥૪૨॥ હે વિદ્વાન્ વિપ્રો !  
'આ જનો સમાધિમાં શું જોતા હશે' એવી જે તમારે જાણવાની ઈચ્છા  
હોય તો આ પ્રસુપ્તપ્રાય સર્વને જાગ્રત ( સમાધિથી બહાર ) કરીને તમોજ  
પુછો. સમાધિમાંથી બહાર આવેલા એ જનોજ પોતે જે સમાધિમાં જોયું  
હશે તેને કહેશે ॥૪૩॥ હે રાજન્ ! ભગવાનનું આવું વચન સાંલળીને માને  
રહિત થએલા તે શાસ્ત્રી વિપ્રો જગદ્ગુરૂ શ્રીહરિપ્રત્યે એમ બોલ્યા કે-  
ભગવન્ ! આ મૃતપ્રાય ( જેમના નાડી પ્રાણુની ગતિ અમારા લક્ષમાં આવતી  
નથી ) જનોને અમો જગાડવા માટે સમર્થ નથી. અમારા અપરાધોને  
આપ ક્ષમા કરો. અમોએ દુષ્ટ અભિપ્રાયને લીધે પરીક્ષાર્થે અગ્નિ શસ્ત્ર

પીડિતા અપિ નૈવેતે જાગ્રતીત્યદ્ભુતં મહત્ ॥૪૫॥ ત્વમેવૈતાંસ્તતઃ  
 સર્વાન્કુરુ જાગરિતાન્ પ્રભો ! । તતો વયં તાન્પ્રક્ષ્યામઃ સમાધૌ  
 યત્સમીક્ષિતમ્ ॥૪૬॥ તતો નારાયણમુનિસ્તાનૈક્ષત સમન્તતઃ ।  
 તાવદુત્થાય તે સર્વે તં પ્રણમ્યાવતસ્થિરે ॥૪૭॥ વ્યુત્થિતાંસ્તાનપૃ-  
 ચ્છંસ્તે સાશ્વર્યં શાસ્ત્રિણો દ્વિજાઃ । યૂયં પश्यथ किं भक्ताः ! स-  
 माधौ ब्रूत तच्च नः ॥४८॥ समाधौ वीक्षितो यस्तु तस्यैव स्वामि-  
 नोऽथ ते । आह्वां गृहीत्वा विप्रांस्तानूचुः सर्वे पृथक्पृथक् ॥४९॥  
 केचिदाहुश्चिदाकाशे प्राकृतात्तमसः परे । राधालक्ष्मीयुतः सा-  
 क्षाद्दृष्टो ब्रह्मपुरे ह्ययम् ॥५०॥ अयुतार्कमहःपुञ्जे श्वेतद्वीपेऽमुमी-

આદિકવડે પીડા પમાડેલા છે તથાપિ આ જનો નથીજ જાગતા. અમોને  
 આ અત્યંત અદ્ભુત જણાય છે, માટે હે પ્રભો ! તમોજ આ સર્વ સમા-  
 ધિસ્થ જનોને જાગ્રત કરો. તે પછી અમો તેમને સમાધિમાં જોએલું પુછીશું  
 ॥૪૪-૪૬॥ હે રાજન્ ! આવું વિદ્વાન્ વિપ્રોનું વચન સાંળજ્યા પછી  
 ભગવાને વિપ્રોને માનરહિત થએલા જાણીને સમાધિસ્થ જનોને ચોમેર  
 ‘જાગ્રત થાઓ’ એવી સંકલ્પપૂર્વક દૃષ્ટિથી જોયા. તેજ ક્ષણમાં તે જનો  
 સમાધિમાંથી ઉઠી ભગવાનને પ્રણામ કરીને બેઠા ॥૪૭॥ ભગવાનના દૃષ્ટિ-  
 પાતમાત્રથી સમાધિથી બહાર આવેલા તે જનોને જોઈને અંતરમાં અત્યંત  
 આશ્ચર્ય પામેલા તે શાસ્ત્રીઓ તેમને પુછવા લાગ્યા કે-હે ભક્તો ! તમોએ  
 સમાધિમાં શું જોયું ? તે તો અમોને યથાર્થ કહો ॥૪૮॥ એરીતે વિપ્રોએ  
 પુછેલા જનો સમાધિમાં જેને જોતા હતા એજ સમીપે વિરાજમાન સ્વામિ-  
 નારાયણ ભગવાનની આજ્ઞા લઈને તે સર્વે પોતપોતે અનુભવેલું પૃથક્  
 પૃથક્ તેમને કહેવા લાગ્યા ॥૪૯॥ હે વિપ્રો ! તમો સાંભળો. આજ અમારા  
 સ્વામી નારાયણ પ્રાકૃત તમથી પાર ચિદાકાશ બ્રહ્મપુરમાં સાક્ષાત્ રાધા  
 લક્ષ્મીથી સમલંકૃત પડખાના ભાગવાળા સમાધિમાં અમોએ જોયા, એમ  
 કેટલાએકે કહ્યું ॥૫૦॥ આ નારાયણમુનિજ એકસાથે ઉદય પામેલા દશ  
 હજાર સૂર્યના જેવો તેજઃપુંજ જેમાં છે એવા શ્વેતદ્વીપ ધામમાં નિરન્ન  
 નામના મુક્તોએ પરિચર્યા કરાતા ચરણારવિંદવાળા પરમેશ્વર વાસુદેવરૂપે

શ્વરમ્ । યુક્તં મુક્તૈર્નિરન્નાખ્યૈર્વાસુદેવમચક્ષ્મહિ ॥૫૧॥ इत्यूचुः  
 કેચન જનાઃ કેચિત્તાંશ્ચૈવમૂચિરે । અનેકભૂતિસંયુષ્ટે ગોલોકે રા-  
 ધિકેશ્વરઃ ॥૫૨॥ कृष्णमूर्तिरसावेव रासमण्डलभूषणम् । नारा-  
 યણમુનિર્દૃષ્ટો ગોપગોપીનિષેવિતઃ ॥૫૩॥ केचिदूचुर्महालक्ष्म्या वि-  
 શ્વકસેનાદિભિઃ સહ । મહાવૈકુણ્ઠલોકેઽયં દૃષ્ટોઽસ્માભિર્હરિઃ સ્વ-  
 યમ્ ॥૫૪॥ केचिदाहुर्वयं त्वेनं सलक्ष्मीकमचक्ष्महि । विष्णुं वैकु-  
 ણ્ઠલોકે વૈ સેવિતં પાર્ષદોત્તમૈઃ ॥૫૫॥ क्षीराब्धौ शेषपर्यङ्के श्रीसे-  
 વિતપદામ્બુજમ્ । યોગસ્વામિનમેવૈનમદ્રાક્ષમેત્યૂચિરેઽપરે ॥૫૬॥  
 नरनारायणं ह्येनं वयं तु बदरीवने । अचक्ष्महि तपस्यन्तमित्यूचुः  
 કેચન દ્વિજાન્ ॥૫૭॥ हिरण्यवर्णं पुरुषं वयं तु रविमण्डले । ना-  
 રાયણમુનિં હ્યેનમપશ્યામ મહાદ્યુતિમ્ ॥૫૮॥ इत्यूचिरे केऽपि वि-  
 પ્રાન્કેચિત્પ્રાહુર્વયં ત્વમુમ્ । અદ્રાક્ષમ યજ્ઞપુરુષં દીપ્યમાનેઽગ્નિમ-

સમાધિમાં જોયા, એમ કેટલાકે કહ્યું ॥૫૧॥ કોઈ જનોએ આ શ્રીહરિજ  
 અનેક મૂર્તિમાન સંપત્તિએ સંયુક્ત ગોલોક ધામમાં રાસમંડળના ભૂષણ-  
 ભૂત, ગો-ગોપ-ગોપીઓએ સેવેલા, રાધિકેશ્વરસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણરૂપે સમા-  
 ધિમાં અમોએ દેખ્યા, એમ કહ્યું ॥૫૨-૫૩॥ બીજા કોઈએ આ સહજ-  
 નંદસ્વામીજ મહાવૈકુંઠ લોકમાં વિશ્વકસેનાદિ પાર્ષદોએ વિટાએલા, મહા-  
 લક્ષ્મીએ સહિત, ભૂમાપુરૂષરૂપે અમોએ નિરખ્યા છે, એમ કહ્યું ॥૫૪॥  
 બીજા કોઈએ આ નારાયણમુનિજ કાર્યવૈકુંઠ લોકમાં લક્ષ્મીસહિત નંદ-  
 સુનંદાદિ પાર્ષદપ્રવરોએ સેવેલા વિષ્ણુરૂપે અમોએ લાજ્યા છે; એમ કહ્યું  
 ॥૫૫॥ આથી બીજા કેટલાકે આ સ્વામિનારાયણજ ક્ષીરસાગરમાં શેષ-  
 શય્યામાં સુતેલા, લક્ષ્મીએ આંખ્યાં છે ચરણારવિંદ જેમનાં એવા યોગે-  
 શ્વરરૂપે અમોએ દેખ્યા છે; એમ કહ્યું ॥૫૬॥ કેટલાક જનોએ આ ભગ-  
 વાનજ બદરિકાશ્રમમાં તીવ્ર તપ કરતા નરનારાયણરૂપે અમોએ તો સમા-  
 ધિમાં જોયા; એમ વિપ્રોને કહ્યું ॥૫૭॥ અમોએ તો આ નારાયણમુનિ-  
 નેજ સૂર્યમંડળના મધ્યમાં અતિતેજોમયમૂર્તિ હિરણ્યમય પુરૂષરૂપે જોયા  
 છે, એમ કેટલાકે કહેવા લાગ્યા ॥૫૮॥ બીજા કેટલાકે આ નારાયણમુ-

ખડલે ॥૫૯॥ एवं ये ये यं यमापुर्लोकं ते ते तदाश्रयम् । ऐश्वर्यं  
वैभवं चापि प्राहुस्तेभ्यः सविस्तरम् ॥६०॥ तदा ते शास्त्रवेत्तार-  
स्तथा पौराणिकादयः । यथाशास्त्रं वचस्तेषां श्रुत्वाऽऽपुर्विस्मयं  
परम् ॥६१॥ तेऽदृष्टाश्रुतशास्त्राणां बालानां योषितामपि । यथा-  
वत्तद्वचः श्रुत्वा चिन्तयामासुरात्मनि ॥६२॥ अनधीतपुराणाद्या  
एते प्राहुर्यथातथम् । तस्मात्समाधिरेतेषां सत्य एव न संशयः  
॥६३॥ अहो ईदृक्समाधिवै सद्यो यद्दर्शनाद्भवेत् । तस्मादन्यः  
प्रभुः कोऽपि नास्त्येवेति सुनिश्चितम् ॥६४॥ य एतेषामनाया-

નિજ દેદીખ્યમાન અગ્નિમંડળમાં યજ્ઞપુરૂષરૂપે અમોએ તો દેખ્યા, એમ તે  
બ્રાહ્મણોને કહ્યું ॥૫૯॥ એરીતે જેને સમાધિવાળા જનો જેને લોકમાં  
ગયા હતા તેતે જનોએ તેતે લોકસંબન્ધી અભિમાદિ ઐશ્વર્ય અને નાના-  
વિધ વૈભવ પણ સવિસ્તર યથાદૃષ્ટ તે વિદ્વાન્ વિપ્રોને કહ્યો ॥૬૦॥ તે સમયે  
શાસ્ત્રીઓ તથા પૌરાણિકપ્રમુખ વિપ્રો સમાધિસ્થ જનોનું શાસ્ત્રાનુસારી  
પ્રક્રિયાવાળું વચન સાંભળીને પરમ વિસ્મયને પામી ગયા ॥૬૧॥ અને  
ગુરુમુખથી કે સ્વયં શાસ્ત્રાર્થને નહિ જાણતા એવા પણ બાળકો તથા સ્ત્રિયો  
આદિકનું પણ અક્ષરધામાદિ સ્વરૂપસંબન્ધી યથાર્થ વચન સંભળીને મનમાં  
વિચાર કરવા લાગ્યા કે-॥૬૨॥ પુરાણપ્રમુખ શાસ્ત્રોને નહિ લાણેલા એવા  
પણ આ સમાધિસંપન્ન જનોએ જે વર્ણન કર્યું તે યથાર્થજ છે, મારે એમની  
સમાધિ સાચીજ છે એમાં લેશ સંશય નથી ॥૬૩॥ ( સમાધિ થવામાં  
શ્રવણ મનનાદિકની અપેક્ષાનો નિયમ અને યમ નિયમાદિ અંગક્રમનો  
નિયમ યદ્યપિ છે તથાપિ જે પરમપુરૂષ સમાધિપ્રાપ્ય છે એજ પોતે  
પ્રસન્ન થઈને ધ્યાનનું સામર્થ્ય સંપાદન કરી આપી સમાધિ સંપાદન કરી  
આપે તો તેમાં કોણ પ્રતિરોધક છે ? અને અધિકાર અનધિકારનો વિલાગ  
શો ? અને યમ નિયમાદિ અંગક્રમના નિયમની અપેક્ષા શી ? કાંઈ પણ નહિ)  
જેના કટાક્ષપાતમાત્રથીજ આવી આશ્ચર્યરૂપ સમાધિ સિદ્ધ થાય છે તો તે  
આ પરમેશ્વરજ હોવા જોઈએ, તો આ પ્રભુજ છે. આથી અન્ય પ્રભુ કોઈ  
પણ નથીજ એવો નિશ્ચયજ છે. જે ભગવાન્ એમના નાડી પ્રાણોને અના-

સાન્નાહીઃ પ્રાણાંશ્ચ કર્ષતિ । સ ચેદ્વિલલોકસ્ય કર્ષેત્તન્નેતિ કો  
વદેત્ ॥૬૫॥ અયમેવ તતઃ સાક્ષાદીશ્વરો નાત્ર સંશયઃ । અસ્યા-  
શ્રયેણ કલ્યાણં ભવેદેવ ન ચાન્યતઃ ॥૬૬॥ ઇતિ નિશ્ચિત્ય તે સર્વે  
તં પ્રણમ્ય મહાપ્રભુમ્ । તદાશ્રયં ચિકીર્ષન્તઃ સ્વાનિ કર્માણિ સ-  
સ્મરુઃ ॥૬૭॥ જનાનાં વશ્ચનાર્થં હિ યદ્યત્કર્મ પુરાકૃતમ્ । સ્વેનૈવ  
દમ્ભમત્તયાદિ તત્તત્સ્મૃત્વાઽનુતેપિરે ॥૬૮॥ ધર્માભાસેન પાપાનિ  
યાનિ યાન્યભવન્ સ્વતઃ । તાનિ તાનિ ચ સંસ્મૃત્ય વભૂવુઃ સાશ્રુ-  
લોચનાઃ ॥૬૯॥ કામક્રોધમદેર્ષ્યાભિર્યદ્યત્પાપં ચ લોભતઃ । કૃતં  
તત્તત્ત્વ સંસ્મૃત્ય મૂર્ચ્છિતા ઇવ તેઽભવન્ ॥૭૦॥ ઇત્યમત્યનુતાપા-

યાસથીજ આકર્ષણ કરી લે છે તે અખિલ લોકોના નાડી પ્રાણોને ખેંચી લે  
તો 'આ એમ ન કરશો' એમ કોણ પ્રતિવાદ કરી શકે ? કોઈ પણ નહિ.  
( અથવા-જે અખિલ લોકોના નાડી પ્રાણોને કર્ષતિ-યથાયોગ્ય નાડી પ્રાણોને  
આપારે યુક્ત કરે છે તે આ સર્વનિયંતા એમના નાડી પ્રાણોને ખેંચી લે  
તો તેમાં કોણ સામું બોલી શકે તેમ છે ? કોઈ પણ નહિ, એવો અર્થ  
કરવો ) પરમેશ્વર હોય તો સમાધિ કરાવે તેમાં યમ નિયમાદિ કમની  
અર્થા શી કરવી ? એવો અભિપ્રાય છે ॥૬૪-૬૫॥ માટે આ સ્વામિ-  
નારાયણ પ્રત્યક્ષ પરમેશ્વરજ છે, એમના આશ્રયથીજ આત્યંતિક કલ્યાણ  
થાયજ, ખીજા પ્રાકૃતના આશ્રયથી નજ થાય. એમાં લેશ સંશય નથી  
॥૬૬॥ હે રાજન્ ! આવો નિશ્ચય કરીને તે સમસ્ત વિદ્વાન્ વિપ્રો મહાપ્રભુ  
શ્રીહરિને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરી, તેમનો સમાશ્રય શ્રેયસાદ્ કરવા વાંછતાં  
પોતાનાં પ્રાકૃત જનોને ઠગવા, દંભથી લક્ષિત કરવી, આદિક દુકર્મોને  
સંભારીને અંતરમાં અત્યંત અનુતાપ કરવા લાગ્યા ॥૬૭-૬૮॥ અને ધર્મા-  
ભાસથી જે જે પાપો પોતાથી થયાં હતાં તેને તેને વારેવારે સંભારીને  
આંખમાં આંસુ લાવ્યા અને કામ ક્રોધ લોભ મદ ઇર્ષ્યા વિગેરેના વેગથી  
જે જે પાપો કર્યાં હતાં તેને તેને સંભારીને અત્યંત અનુતાપ પામીને  
મૂર્છિત જેવા થઈ ગયા ( તેમાં કામથી પરસ્ત્રીસંગાદિ, ક્રોધથી પ્રાણિ-  
તાડન વધાદિ, મદથી સત્પુરૂષનું અપમાનાદિ, ઇર્ષ્યાથી સ્વજનદ્રોહાદિ,

શિદ્ધિમાનાઘસશ્ચયાઃ । હરિદર્શનમાહાત્મ્યાદ્ભૂવુઃ શુદ્ધચેતસઃ  
 ॥૭૧॥ ईश्वरं तं च विज्ञाय तस्मिन्स्वीयं मनः स्वतः । ते न शक्ता  
 धारयितुं तमेव शरणं ययुः ॥७२॥ साष्टाङ्गं तं प्रणम्याथ बद्धा-  
 जलिपुटा द्विजाः । ऊचुस्तव सो भो स्वामिन् ! पाहि नो घोरसं-  
 सृतेः ॥७३॥ इत्युक्त्वा ते तमानर्चुर्नूतवासोविभूषणैः । चन्दना-  
 क्षतपुष्पस्रग्धूपदीपादिभिर्द्विजाः ॥७४॥ नीराजनं विदधतो घन-

લોભથી કદર્યતાદિ પાપો જાણી દેવાં) ॥૬૯-૭૦॥ તે આ અનુતાપ એમને  
 હરિદર્શનના પ્રભાવથી થયો, ( જે આ હરિ પોતાના ચિંતનમાત્રથી મનના  
 દોષોને હરી દેછે તે પોતે લોચનગોચર થતાં પાપવાસનાને કેમ ન શમાવી  
 દે ? શમાવીજ દે ) તે આ વિપ્રો એરીતે અત્યંત પશ્ચાત્તાપાશિથી પાપ-  
 પુંજે ભસ્મસાત્ થતાં શુદ્ધ ચિત્તવાળા થઈ ગયા ॥૭૧॥ તે પછી આ વિદ્વ-  
 દ્વિપ્રો શ્રીનારાયણમુનિનેજ યોગિધ્યેય પરમેશ્વર જાણી તેમને વિષે પોતાના  
 પ્રયત્નથી મનને ધારણ કરવા ન સમર્થ થતાં (મન પ્રકૃતિથી ચંચળ હોવાથી)  
 મનની ધારણાની સ્પૃહાથી તેમનાજ શરણને પ્રેમથી પામ્યા ॥૭૨॥  
 તે પછી દ્વિજે ભગવાનને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરી બે હાથ જોડીને બોલ્યા કે  
 હે સ્વામિન્ ! અમો આપનાજ છીએ. ઘોર સંસારથકી અમારી રક્ષા કરો  
 ( ‘પતિ વિશ્વસ્યાત્મેશ્વરમ્’ આ શ્રુતિમાં કહ્યા પ્રમાણે અમારા આપ સ્વામી  
 છો અને ‘દાસભૂતાઃ સ્વતઃ સર્વે જ્ઞાત્માનઃ પરમાત્મનઃ’ આ શ્રુતિમાં કહ્યા  
 પ્રમાણે અમો આપના દાસભૂત છીએ. દાસભૂતને સ્વામીની આજ્ઞાના  
 અનુવર્તન થકી બીજું કંઈ કૃત્ય નથી. અમો આટલા સમયસુધી આત્માને  
 અન્યથા અન્યથા સમજીને તેતે પ્રયત્નોવડે સંસારરૂપ કાદવમાંજ નીચે  
 નીચે નિમગ્ન થતા આવ્યા છીએ, આપજ સંસારસાગર થકી સમુદ્ધાર કર-  
 નારા છો; તો અહિંચન અમારી ‘રક્ષા કરો’ આવી પ્રાર્થનાજ એક અમારે  
 ગતિ છે ) એમ બોલ્યા ॥૭૩॥ હે રાજન્ ! તે દ્વિજેએ એરીતે ભગવાનના  
 શરણને પામીને ( દાસવૃત્તિને અનુગુણ ) તેમની ચંદન અક્ષત પુષ્પહાર  
 ધૂપ દીપાદિકવડે તથા નવીન વસ્ત્ર વિભૂષણ વિગેરેવડે પરમ પ્રેમથી પૂજા  
 કરી ॥૭૪॥ આ વિપ્રો ભગવાનની પૂજાને અંતે કર્પૂરથી આરતી કરતાં



સારેણ તસ્ય ચ । તાલિકા વાદ્યન્તશ્ચ જગુરિત્થં ત ઉચ્ચકૈઃ  
॥૭૫॥ જય દેવ ! ૨ જય મङ્ગલમૂર્તે ! ૨ નારાયણ ! પુરુષોત્તમ !  
૨ કૃતનિજસુખમૂર્તે ! । ધ્રુવપદમ્—પ્રાકૃતતમસઃ પારે મહસિ પ્રથ-  
માને ૨ શ્રીરાધાસહિતસ્ત્વં ૨ બ્રહ્મપુરેઽમાને । શ્વેતદ્વીપ ઉદારે-  
ઽયુતરવિરુચિ યુક્તૈ ૨ રમૃતે ધામનિ નૂતો ૨ નિવસસિ સિતમુક્તૈઃ  
॥ જય૦ ॥૭૬॥ વૈકુણ્ઠેઽપિ રમાયા રુચયેઽતિવિશાલે ૨ રચિતે  
સ્થેન ચ વિષ્ણુ ૨ વૈસસિ ત્વમકાલે । ચાતુર્માસ્ય ઉદારે મૃદુતર-

તાલિકાઓ વળડવાપૂર્વક આ પ્રકારે ઉચ્ચ સ્વરથી આરતીનું પદ ગાવા  
લાગ્યા ॥૭૫॥ તેનો પ્રકાર આ છે—હે દેવ ! જય-યદ્યપિ આપ નિત્યસિદ્ધ  
વિજયવાળા છો. તથાપિ સ્વામિના જયની આશંસા કરવી એતો  
દાસવૃત્તિવાળા અમારૂં સહજ સ્વરૂપ છે, તો અમો આપનો અખંડ  
જય ધન્યછીએ છીએ. તમો દેવ—સર્વાધિક ઘોતન સ્વભાવવાળા છો. કેવળ  
નિરતિશય દીપ્તિસ્વરૂપ નહિ હિંતુ મંગળમૂર્તિ—સ્વયં સમગ્ર કલ્યાણ  
ગુણપરિપૂર્ણ અને સકળ કલ્યાણ કરનારા હોવાથી મંગળમયમૂર્તિ પણ  
છો. વળી નારાયણ—સર્વ ચેતનાચેતનરૂપ નિત્યવર્ગના સ્વયં આશ્રયરૂપ  
અને તેમાં વ્યાપી રહેલા દેવતાવિશેષ તમો છો. માટેજ પુરૂષોત્તમ-  
ક્ષરાક્ષર પુરૂષોની અપેક્ષાએ સર્વથા ઉત્તમપણે પ્રખ્યાત છો. વળી તમો  
નિજજનોને સર્વોત્તમ સુખ પરિપૂર્ણ કરનારા છો. ‘કૃતનિજસુખમૂર્તે!’ એવો  
પાઠ હોય તો માનુષભાવથી લોકોપકારાર્થે પ્રકટ કરી છે પોતાની અસા-  
ધારણ આનંદમય મૂર્તિ જેમણે એવા છો. અથવા નિન્નશ્રિતોની મૂર્તિપણ  
જેમણે સુખમયી કરી છે એવા છો. પ્રકૃતિમય ગાઠ તમથકી પાર વર્તતા,  
અમાન-અપરિચ્છિન્ન, નિરવધિ તેજઃપુન્ડ્રરૂપ, શ્રુતિસ્મૃતિપ્રસિદ્ધ એવા  
બ્રહ્મપુર ધામમાં રાધા રમા સાથે તમોજ વિરાજે છે તથા ક્ષીરસાગરના  
ઉત્તર તીર સમીપે રહેલા શ્વેતદ્વીપમાં દશ સહસ્ર સૂર્યસમાન કાંતિ-  
વાળા અમૃત નામના ધામમાં દિવ્ય શ્વેત નિરન્નમુક્તોએ સ્તુતિ કર્યા થકા  
તમોજ વિરાજે છે ॥૭૬॥ રમાની રૂચિમાટે પોતેજ રચેલા, અહુ વિશાળ,

૧ ‘કૃતનિજસુખમૂર્તે!’ इति पाठान्तरम् ।

તનુશેષે ૨ ક્ષીરાબ્ધાવપિ લક્ષ્મ્યા ૨ સેવિતપચ્છેષે ॥ જય૦  
 ॥૭૭॥ ત્વં ચ હિરણ્મયરૂપો રવિમણ્ડલવર્તી ૨ નાનાયજ્ઞપતિસ્ત્વં  
 ૨ જ્વલનત્રયવર્તી । નરનારાયણરૂપો વદરીવનધામા ૨ સુખયસિ  
 તપસા લોકાન્ ૨ અઘચયહરનામા ॥ જય૦ ॥૭૮॥ ગોલોકાધિ-  
 પતિસ્ત્વં કૃષ્ણઃ કલિહર્તા ૨ રાધાસન્નવિહારી ૨ મુરલીરવકર્તા ।  
 વૈકુણ્ઠે મહતિ ત્વં હરિરસિ સુખદાતા ૨ રમયા ચાપિ મહત્યા  
 ૨ સહિતોઽસ્થિલપાતા ॥ જય૦ ॥૭૯॥ યોગેશ્વર ! સકલાત્મા  
 શ્રિતજનભયહારી ૨ ત્વમસિ પ્રાણભૂતાં વૈ ૨ નિઃશ્રેયસકારી ।  
 તવ ચરણામ્બુજમેકં શરણં નઃ સત્યં ૨ મોચય માયિકબન્ધાત્ ૨  
 દૂરય દૌર્મત્યમ્ ॥ જય૦ ॥૮૦॥ કૃત્વા નીરાજનં સર્વે મન્ત્રપુષ્પા-

કાળભયે વર્ણત એવા વૈકુંઠ ધામમાં પણ તમોજ વિષ્ણુરૂપે લક્ષ્મીજી સાથે  
 નિવાસ કરી રહ્યા છો. આતુર્માસ્ય સમયે ક્ષીરસાગરમાં પણ અતિવિશાળ,  
 અતિકોમળ ભૂતિ જેમની છે એવા જે શેષ તેરૂપ શય્યામાં લક્ષ્મીએ  
 આંખ્યાં છે ચરણારવિંદ જેમનાં એવા યોગેશ્વરરૂપે તમો શયન કરો છો ॥૭૭॥  
 હે હરે ! આપજ રવિમંડળના મધ્યમાં હિરણ્મય પુરૂષસ્વરૂપે દેખાઓ છો.  
 દક્ષિણાગ્નિ આહવનીય અને ગાર્હપત્ય આ નામના ત્રણ અગ્નિમંડળમાં નાના  
 યજ્ઞેશ્વરરૂપે પણ આપજ વિરાજમાન છો. અદરિકાશ્રમમાં તપશ્ચર્યાથી સર્વ  
 લોકોને સુખી કરવા પાપપુંજને હરનારૂં નામ જેમનું છે એવા નરનારા-  
 યરૂપે આપજ શોભો છો ॥૭૮॥ આપજ દિવ્ય ગોલોક ધામમાં દિવ્ય  
 વેણુવાદનમાં રસિક, રાધાસંશ્લેષનાજ એક પરમાનંદે સંપન્ન, કામ ક્રોધાદિ  
 કલિબળને નાશ કરનારા શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપે ભાસો છો. આપજ મહાવૈકુંઠ-  
 ધામમાં મહાલક્ષ્મીની સાથે સમસ્ત સુખને આપનારા, સમસ્ત વિશ્વનું  
 રક્ષણ કરનારા ભૂમાપુરૂષરૂપે રહ્યા છો ॥૭૯॥ તમો યોગેશ્વર અને સર્વના  
 અંતરાત્મા છો તથા આશ્રિત જનોની પીડાને હરનારા અને સર્વ પ્રાણિ-  
 ઓના નિઃશ્રેયસને કરનારા છો. હે હરે ! તમારા એક સત્ય ચરણારવિંદ-  
 નાજ શરણુને અમો પામ્યા છીએ તો અમોને માયામય સંસારપાશથી  
 મુકાવો. અમારી દુર્મતિ (મનના દોષો)ને દૂર કરો. ‘ધરણિધર ! મે શિક્ષય

જ્ઞલિં દદુઃ । પ્રણમ્ય પ્રાર્થયામાસુઃ પાહ્યસ્માન્ સંસૃતૈરિતિ ॥૮૧॥  
 અથ પ્રસન્નો ભગવાંસ્તાનાશ્વાસ્ય સતાંપતિઃ । અભયં પ્રદદૌ  
 તેભ્યસ્તે ચાઽઽસન્ સ્વસ્થચેતસઃ ॥૮૨॥ તેઽથાજ્ઞયા ભગવતસ્ત-  
 ત્રોપવિવિશુર્દ્વિજાઃ । પ્રસન્ના નિજમાત્માનં ધન્યમેવ ચ મેનિરે  
 ॥૮૩॥ તાનાહ ચ હરિર્યૂયમદ્યપ્રભૃતિ ભો દ્વિજાઃ ! । સર્વે મદીયા  
 ભવથ ત્રાસઃ કાર્યો ન સંસૃતેઃ ॥૮૪॥ દૈવં પિતૃયં ચ ધર્મે સ્વં  
 કુર્વન્તઃ કૃષ્ણમાદરાત્ । દૃઢમક્તયા સદોપાધ્વમન્તે તદ્દામ લપ્સ્યથ  
 ॥૮૫॥ સુવ્રત ઉવાચ—एवमुक्ता ભગવતા તે દ્વિજાઃ શાસ્ત્રવેદિનઃ ।  
 તમેવ કૃષ્ણં જાનન્તો વિનયેનેદમબ્રુવન્ ॥૮૬॥ બ્રાહ્મણા ઋતુઃ—નારા-

મનઃ' એની પેઠે આ બ્રહ્મણું ॥૮૦॥ હે રાજન્ ! સર્વે વિપ્રો એરીતે સ્તુતિપૂર્વક  
 આરતી ઉતારી મંત્રપુષ્પાંજલિ સમર્પણ કરી સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરી 'સંસાર  
 થકી અમારી રક્ષા કરો' એમ પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા ॥૮૧॥ તે આ વિપ્રોના  
 અનુતાપથી, શરણુવરણથી અને પૂજાથી પ્રસન્ન થએલા સતાંપતિ શ્રીહ-  
 રિએ તેમને આશ્વાસના કરી અભયદાન દીધું. તે અભયદાનથી તેઓ પાપ-  
 ભયે રહિત થઈ સ્વસ્થ મનવાળા થઈ ગયા ॥૮૨॥ તે પછી તે દ્વિજો ભગ-  
 વાનની આજ્ઞાથી તે સલામાં બેઠા. ભગવત્પ્રસાદથી તેઓ સ્વયં મનમાં  
 પ્રસન્ન થઈ પોતાના આત્માને ધન્ય-કૃતાર્થજ્ઞ માનવા લાગ્યા ॥૮૩॥  
 સલામાં બેઠેલા તે દ્વિજો પ્રત્યે શ્રીહરિ બોલ્યા કે-હે દ્વિજો ! તમો સર્વે  
 આ દિવસને આરંભીને મદીય છો-મારા અભિમાનના વિષયભૂત થયા  
 છો. હું તમારું યોગક્ષેમ વહન કરીશ, તો તમારે સંસૃતિ થકી લેશપણ  
 ત્રાસ રાખવોજ નહિ ॥૮૪॥ આ તો તમારે અવશ્ય કરવાનું છે, શું ? તો  
 જે દેવસંબંધી કે પિતૃસંબંધી વર્ણાશ્રમાનુસારી ધર્મ હોય તે સર્વને (મારી  
 આજ્ઞાની કિંકરતારૂપ છે એવી બુદ્ધિથીજ ) આચરતા થકા પરમાદરપૂર્વક  
 પ્રેમપ્રકર્ષપૂર્વક નિરંતર શ્રીકૃષ્ણનું સમારાધન કરો. પ્રારબ્ધ પ્રક્ષીણ થતાં  
 કૃષ્ણના અપુનરાવૃત્તિ ધામને પામશો ॥૮૫॥

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! એરીતે ભગવાને કહેલા તે શાસ્ત્રવેદી  
 દ્વિજો શ્રીનારાયણમુનિને સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ પુરૂષોત્તમ બ્રહ્મણીને વિનયપૂર્વક

યણ ! હરે ! સ્વામિન્મુમુક્ષુપરમાશ્રય ! । નૃદેહલબ્ધિસાફલ્યમઘૈવ  
 વયમાપ્તુમઃ ॥૮૭॥ વેદૈઃ શાસ્ત્રૈઃ પુરાણૈશ્ચ ય ઈશ્વર ઇતીર્યતે । સ  
 એવ ત્વમસીત્યદ્ય જાતોઽસ્મદ્ઘૃદિ નિશ્ચયઃ ॥૮૮॥ કૃતકૃત્યા વયં  
 જાતા વિમુક્તાઃ કર્મપાશતઃ । શાસ્ત્રાણ્યવિદ્ઘ્ન સર્વાણિ ત્વત્પરા-  
 ણીતિ ચાધુના ॥૮૯॥ શ્વેતદ્વીપે ચ વૈકુણ્ઠે ગોલોકે બ્રહ્મપત્તને ।  
 મહાવૈકુણ્ઠલોકે ચ બદર્યાં ક્ષીરસાગરે ॥૯૦॥ મણ્ડલે વીતિહોત્રસ્ય  
 ભાસ્કરસ્ય ચ મણ્ડલે । મિત્રં મિત્રં પુરાઽવિદ્ઘ્ન વયમીશ્વરમીશ્વર !  
 ॥૯૧॥ સત્યોઽસૌ નૈવ સત્યોઽસાવિતિ વાદોઽપિ ભૂરિશઃ ।

એમ બોલ્યા કે-॥૮૬॥ હે હરે ! આપજ મુમુક્ષુઓના પરમાશ્રય-ઉપાય-  
 પણે અને ઉપેયપણે આશ્રય છે. બીજો કોઈ પર આશ્રય નથી. જે સર્વ  
 જગતના સ્વામી નારાયણ છે તે તમોજ છે. આ નરદેહનું સાફલ્ય આજજ  
 અમો પામ્યા છીએ ॥૮૭॥ કારણ કે-લોકોપકારાર્થે અવનિમાં અવતરેલા,  
 વેદો શાસ્ત્રો અને વેદાર્થવિચારરૂપ પુરાણોએ પ્રતિપાદ્ય સર્વેશ્વર એવા  
 આપના સ્વરૂપનો યથાર્થ નિશ્ચય આજજ અમારા અંતરમાં થયો ॥૮૮॥  
 આપના દર્શનથી અમો કૃતકૃત્ય થયા, કારણ કે કર્તવ્ય કર્મ જ્ઞાનાદિ અભ્યા-  
 સનું ફળ સર્વેશ્વરનો સાક્ષાત્કાર થવો એજ છે. વળી કર્મપાશથી વિમુક્ત  
 થયા. ‘ક્ષીયન્તે चास्य कर्माणि तस्मिन् दृष्टे परावरे’ એવી શ્રુતિ છે. આજજ  
 સર્વ શાસ્ત્રોનું તાત્પર્ય અમોએ યથાર્થ જાણ્યું. પ્રથમ તો સર્વ શાસ્ત્રો અન્ય  
 અન્ય પર છે એમ અન્યથા અવધારણ કર્યું હતું. સર્વેશ્વર સર્વશરીરક તમો  
 એકનેજ ઈન્દ્રાદિશરીર ભેદથી તેતે શાસ્ત્રો તથા તથા પ્રતિપાદન કરેછે  
 તો અંતે પરમ તાત્પર્યવિષયતો તમો એકજ છે એમ તો આજજ અમોએ  
 જાણ્યું ॥૮૯॥ ભગવાનનાં સ્થાનપણે પ્રસિદ્ધ સૂર્યમંડળ અગ્નિમંડળ બદ-  
 રિકાશ્રમ ક્ષીરસાગર શ્વેતદ્વીપ વૈકુંઠ મહાવૈકુંઠ ગોલોક અને બ્રહ્મપુરમાં  
 લિન્નલિન્ન પરમેશ્વર છે એમ પ્રથમ અન્યથાજ અવધારણ કર્યું હતું. હે  
 ઈશ્વર ! સર્વ ધામોમાં તમો એકજ તેતે રૂપે પ્રકાશો છો એમ તો આજજ  
 અમોએ અવધારણ કર્યું ॥૯૦-૯૧॥ અમુક લોકમાં રહેલા આજ ઈશ્વર  
 છે બીજા નથી, વૈકુંઠમાં જે વિરાજમાન છે એજ સર્વેશ્વર છે બીજા નથી,

વિદ્વદ્भिः पुरुषैः साकं कृतोऽस्माभिश्च तत्कृते ॥१२॥ अधुना तु वयं  
स्वामिन्सर्वकारणकारणम् । समाधिनिष्ठवचनैर्विद्म त्वामेकमेव  
हि ॥१३॥ स्वामिनारायण ! विभो ! करिष्यामो वयं सदा । तवैव  
कृष्णसंज्ञस्य भक्तिं नवविधामपि ॥१४॥ दैवं पित्र्यं च यत्कर्मानुष्ठेयं  
भवतोदितम् । पृच्छामोऽत्र तु किञ्चित्त्वां श्रोतुमर्हसि तत्प्रभो !  
॥१५॥ त्वदाश्रितानामस्माकं कृतार्थत्वादतः परम् । दैवेन वापि  
पित्र्येण किंनु स्यात्कर्मणा फलम् ॥१६॥ तस्माद्विहातुमिच्छामः  
कर्मक्लेशं वयं विभो ! । स्वर्गादेस्तुच्छलोकस्य नास्त्येवेच्छाऽस्मदन्तरे

ગોલોકમાં જે નિવાસ કરી રહ્યા છે એજ સર્વેશ્વર છે બીજા નથી, એરીતે  
ભિન્નભિન્ન પરમેશ્વરપણાની બુદ્ધિથી તેને માટે સલામાં બહુ પંડિત પુરૂષો  
સાથે વૃથાજ વાદ અમોએ પ્રવર્ત્યાબ્યો હતો. હે સ્વામિન્ ! હમણાં તો આ  
સમાધિનિષ્ઠાનાં વચનોથી તમો એકજ સર્વશરીરક, સર્વેશ્વર, તેતે લોકોમાં  
મુક્તજનોની રૂચિને અનુસારે કાર્યવિશેષ માટે રહેલા, સર્વ કારણના  
કારણ છો, એવો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો છે ॥૮૨-૮૩॥ હે વિભો ! હે સ્વામિના-  
રાયણ ! અમારા જેવા જનના સમુજજીવન માટે સાક્ષાત્ સન્નિધિ પામેલા  
આપજ શ્રીકૃષ્ણની શ્રવણ કીર્તનાદિરૂપ નવ પ્રકારની લક્ષિતે હવે પછી  
નિરંતર કરીશું ॥૮૪॥ પરંતુ આ એક અમારી હમણાં જાણસા છે-શી ?  
તો આપે જે હમણાં દેવસંબન્ધિ તથા પિતૃસંબન્ધિ કર્મ કરવાની આવ-  
શ્યકતા કહી તેમાં અમોને મહાન્ સંશય છે. હે પ્રભો ! તેમાં અમારા આ  
કિંચિત્ પ્રશ્નને તમો સાંભળવા યોગ્ય છો. અર્થાત્ જાણામુ અમારા સંશ-  
યને નિવૃત્ત કરો ॥૮૫॥ જે કોઈ દેવસંબન્ધી અર્થ કે બીજો કોઈ અર્થ અપે-  
ક્ષિત હોય ત્યારે તો તે કર્મો કરવાં જોઈએ. અમોતો તમારોજ ઉપાયપણે  
અને ઉપેયપણે આશ્રય કરેલો હોવાથી કૃતાર્થ થયા છીએ. તેવા અમોને  
હવે પછી દૈવ પિતૃય કર્મ કરવાથી શું ફળ છે ? કાંઈ પણ નથી ॥૮૬॥ હે  
ભગવન્ ! માટે તેતે ફળને અવશ્ય આપનારું કર્મ કરતાં બંધન માટેજ  
થાય તો ફળથી અને સ્વરૂપથી કલેશમય કર્મનો અમો ત્યાગ કરવા  
છીએ છીએ. મુખનો લવ જેમાં છે એવા કેવળ દુઃખમય સ્વર્ગલો-

॥૯૭॥ તદ્યુક્તં વા ન યુક્તં વા પૃચ્છામસ્ત્વામિતિ પ્રભો ! । યથાવદુત્તરં  
તસ્ય વક્તુમર્હત્યતો ભવાન્ ॥૯૮॥ સુવ્રત ઉવાચ—વિદ્વદ્ધિર્બ્રાહ્મણે-  
રિત્થં પૃષ્ઠો નારાયણો નૃપ ! । સુપ્રસન્નઃ પ્રશંસંસ્તાન્પ્રોવાચ શ્રુક્ષ્ણ-  
યા ગિરા ॥૯૯॥ શ્રીનારાયણમુનિસ્ત્વાચ—યૂયં ધન્યાઃ સ્થ ભો વિપ્રાઃ !  
શ્રુતં હિ સફલીકૃતમ્ । પુંસાં ભક્તિવિહીનાનાં કિં ફલં શાસ્ત્રપે-  
ટકૈઃ ॥૧૦૦॥ શાસ્ત્રૈર્યદ્વેદિતવ્યં તદ્ભવદ્ધિર્વિદિતં કિલ । પ્રાપ્તવ્ય-

ક્રમાં ભ્રાંત પુરૂષો પતંગીયાની પેઠે પડે છે. સ્વર્ગશબ્દથી કહેલા દુઃખમય  
તુચ્છ લોકના દોષને બાણતા અમોને તેની લેશપણ સ્પૃહા નથી, ઉલટો તેમાં  
વિદ્વેષ વર્તે છે ॥૯૭॥ પરંતુ આપતો 'કર્મ કરો' એમ અનુશાસન કરો છો  
તો આ બાબતમાં યુક્તાયુક્તના વિવેકે વિહીન અને સંશયબળમાં પડેલા  
અમો ધર્મના રક્ષક તમોને પુછીએ છીએ, તો હે પ્રભો ! તેનો તમો યથાર્થ  
ઉત્તર આપવાને યોગ્ય છો ॥૯૮॥ સુવ્રતમુનિ કહેછે—હે નૃપ ! એરીતે  
વિદ્વાન્ વિપ્રોએ પુછેલા લગવાન્ તેમની ધર્મસ્વરૂપ સંબન્ધી યથાર્થ  
જ્ઞાસા અને ફળકામનામાત્રના ત્યાગને બાણીને તેમની ઉપર બહુ પ્રસન્ન  
થઈ તેમની પ્રશંસા કરવાપૂર્વક મધુર વાણીથી બોલ્યા ॥૯૯॥ શ્રીનારા-  
યણમુનિ કહેછે—હે વિપ્રો ! તમો ધન્યશાળી થયા છો, કારણ કે તમોએ  
અભાસ કરેલું શાસ્ત્ર સફળ કર્યું, કેમકે તમારે ભક્તિમાં શ્રદ્ધા સમધિક  
સમુત્પન્ન થઈ. સમસ્ત શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરે પણ જો ભક્તિમાર્ગ થકી  
વિમુખ રહો તો તેનાથી અનર્થજ છે. લેશપણ અર્થ નથી. તે શાસ્ત્રો કેવળ  
ભારભૂતજ છે ॥૧૦૦॥ શાસ્ત્રાધ્યયનથી જે બાણવાનું હતું તે તમોએ આજ  
બાણયુજ છે—જે અર્થ માટે અને અનર્થનિવૃત્તિ માટે થાય એજ જ્ઞાન છે  
ખીજું તો અજ્ઞાનજ છે, પરમાત્મામાં પરાનુરાગરૂપ ભક્તિ થકી ખીજ  
કોઈથી કશો અર્થ નથી તેમ અનર્થની નિવૃત્તિ નથી. બ્રહ્માના ભુવનપર્યંત  
બધા લોકો ત્રણ તાપથી પરાભૂત છે, યાગ દાન તપ હોમાદિકવડે એમાંથી  
હરકોઈ લોકની પ્રાપ્તિ થાય, જે દેહવિલક્ષણ પ્રત્યગાત્મારૂપ સ્વાત્મવિ-  
જ્ઞાન છે તેનાથી પણ આનંદમયનો લાભ થતો નથી, કિંતુ કેવલ્યમાત્રનો  
લાભ થાય છે. તે પણ નીરસજ છે. 'રસો વૈ સઃ રસં લેવાયં લલ્લપ્સ્યાડનન્દી-



મપિ યત્કિશ્ચિત્તપ્રાપ્તં હીત્યવૈત ચ ॥૧૦૧॥ ભવદ્ધિર્યઃ સ્વધર્મસ્ય  
વૈદિકસ્યાપિ વાઙવાઃ ! । ત્યાગઃ પ્રોક્તઃ સ તુ મતે વિદ્યતે નૈવ  
નઃ કિલ ॥૧૦૨॥ યાવદ્દેહસ્મૃતિર્નૃણાં ભવેત્તાવદતન્દ્રિતૈઃ । સ્વસ્વ-  
ધર્મઃ પાલનીયઃ સર્વૈર્વર્ણાશ્રમોચિતઃ ॥૧૦૩॥ મચ્છ્રૂતો નૈવ  
કર્માણિ બુદ્ધિપૂર્વં ત્યજેત્સુધીઃ । તાન્યેવૈનં પ્રહાસ્યન્તિ સમાધિવિ-

ભવતિ' પરમાત્માજ રસરૂપ છે, તેને પામીને જીવાત્મા આનંદી થાય છે. તે પરમાત્માનો લાભતો તેમનેવિષે પરાનુરાગરૂપ લક્ષિ થકીજ થાય. બીજા કોઈ સાધનથી ન થાય. પરમાત્માનો લાભપણુ પરમપ્રેમગર્ભિત તેમનો અનુભવવિશેષજ છે, માટે પ્રાપ્ય ફળપણુ વસ્તુતાએ લક્ષિસ્વરૂપ થકી જુદું નથી. તો જે જાણવાનું હતું તે તમોએ જાણ્યું છે અને જે પામવાનું હતું તે પણ પ્રાપ્ત થયું છે એમ જાણો, કારણ કે તમારે લક્ષિમાં જે આ રસિકતા તે ઉત્પન્ન થઈ છે ॥૧૦૧॥ કિંતુ લક્ષિમાં શ્રદ્ધાતિશયને લીધે જે આ વૈદિક સ્વધર્મનો ત્યાગવાદ તમો કરો છો તેતો અમારે મતે છેજ નહિ. જે કોઈ નિર્વિશેષ રૂપિમાત્ર બ્રહ્મવાદિઓ છે તેઓ પરમેશ્વર અને તેમની લક્ષિને જ્ઞાનોદયમાં જે ઉપકારક કોટિ છે તેમાં માને છે, ધર્મ જ્ઞાનનો મનસ્વી વિરોધ માની, નિઃશ્રેયસસાધન 'અહં બ્રહ્માસ્મિ' એવા જ્ઞાનવિશેષમાં પ્રવર્તેલા કેટલાક કહેવાતા વેદાન્તિઓએ ધર્મત્યાગ માનેલો છે. જે અમો સમસ્ત વેદાંતગમ્ય આત્મા પરમાત્માનાં શેષશેષિભાવને (સેવક-સ્વામિભાવ) અંગીકાર કરી, તેને અનુગુણુ પરમાત્મામાં પ્રેમવિશેષરૂપ લક્ષિરસમાં નિમગ્ન થનારા છીએ તે અમોને તેમની આજ્ઞાનુવર્તનરૂપ ધર્માનુષ્ઠાનમાં પરમાજ પ્રીતિ નિરંતર અનુવર્તે છે. સર્વ ધર્મ લગવાનની આજ્ઞારૂપ અને તેમના આરાધનરૂપ છે તો સમસ્ત વેદાંતના પરમ તાત્પર્યને જાણનારા અમારા મતમાં ધર્મત્યાગના પ્રસંગનો લેશપણુ નથીજ. પ્રેમાન્ધપણુથી જ્યારે ગોપીઓની પેઠે પોતાના આત્માનું પણ વિસ્મરણુ થઈ જાય ત્યારે ધર્મજ એનો સ્પર્શ કરતો નથી; સ્વયં પ્રચ્યુતિ પામી જાય છે. તો જ્યાંસુધી દેહસ્મૃતિ રહે ત્યાંસુધી સર્વ મનુષ્યોએ આજસે રહિત થઈ વર્ણાશ્રમોચિત પોતપોતાનો ધર્મ પાળવોજ ॥૧૦૨-૧૦૩॥ જે કોઈ અષ્ટાંગ

વશં યતઃ ॥૧૦૪॥ મુક્તૈરપિ ન હેયાનિ ધર્મકર્માણિ સર્વથા । કુતો  
મુમુક્ષુભિસ્તર્હિં તાનિ હેયાનિ મૂઢવત્ ॥૧૦૫॥ યે તુ માહાત્મ્ય-  
માલમ્બ્ય ભક્તેર્જ્ઞાનસ્ય વા ધિયા । ધર્મે ત્યજન્તિ તે નૂનં તતો  
ભ્રષ્ટાઃ પતન્ત્યધઃ ॥૧૦૬॥ શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યાત્સ્કન્દોક્તાદસ્ય  
વિસ્તરઃ । ભવદ્ધિરવગન્તવ્યો ધિયાનાકુલયાઽશ્વિલઃ ॥૧૦૭॥  
સુવ્રત ઉવાચ—ઇત્યુક્તાસ્તે દ્વિજાસ્તેન તથેત્યૂચુઃ પ્રણમ્ય તમ્ । एवं

યોગમાં પ્રવર્તે છે તેમણે પણ દેહલાન હોય ત્યાંસુધી ધર્મનો બુદ્ધિપૂર્વક  
ત્યાગ નજ કરવો. મુમુક્ષુનું ફળ આજ છે; શું? તો પરમશેષી પરમાત્માની  
આજ્ઞાકરતા અવર્જનીય છે એવી બુદ્ધિથી ધર્માનુષ્ઠાન કરવું. સમાધિને  
પરવશ થએલા આ યોગિને સર્વ લૌકિક વૈદિક કર્મોજ સ્વયં ત્યાગ કરી  
દેશે. એરીતે જેઓ ભક્તિમાં નિષ્ઠાવાળા છે પણ જે ધર્મમાં નિષ્ઠાવાળા  
થાય તેઓજ મારા આશ્રિતો છે એમ હું માનું છું ॥૧૦૪॥ મુક્તો-મુક્ત-  
પ્રાપ્તો કે જેમને સમાધિ સિદ્ધ થઈ છે અને ફક્ત પ્રારબ્ધ કર્મજ અવશેષ  
રહ્યું છે એવાએ પણ વર્ણાશ્રમાનુબન્ધી ધર્મકર્મનો સર્વથા ત્યાગ નજ  
કરવો, લોકસંગ્રહનો પણ વિચાર કરીને કર્મ કરવુંજ યોગ્ય છે, તો મુમુ-  
ક્ષુઓએ ધર્મકર્મો અત્યંત અનુષ્ઠાન કરવાંજ એમાં કહેવુંજ શું? તેમનાથી  
તો ત્યાગ નજ થાય. જે મુમુક્ષામાત્રથી કર્મનો ત્યાગ કરે તેતો મૂઢજ  
બાણવા. તેમાં શ્રુતિ છે કે—‘કુર્વન્નેવેહ કર્માણિ જિજીવિષેચ્છતં સમાઃ । एवं  
ત્વયિ નાન્યથેતોઽસ્તિ ન કર્મ લિપ્યતે નરે’ ॥૧૦૫॥ જે કોઈ મારી આ  
આજ્ઞાને અતિલંઘન કરીને આદર કરેલી ભક્તિ કે જ્ઞાનના અર્થવાદગમ્ય  
મહિમાને અવલંબન કરીને બુદ્ધિપૂર્વક ધર્મનો ત્યાગ કરે તેઓ આદર કરેલા  
જ્ઞાન તથા ભક્તિથી નિશ્ચે ભ્રષ્ટ થઈ ધર્મથી ભ્રષ્ટ થઈ અંતે નીચ યોનિમાં પડે  
છે ॥૧૦૬॥ હે દ્વિજઃ ! આ વિષયમાં વિસ્તારથી સમસ્ત જ્ઞાતવ્યાંશતો સ્કંદ-  
પુરાણાંતર્ગત શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્ય થકી અવ્યય બુદ્ધિથી તમારે બાણવો  
॥૧૦૭॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! ભગવાને આ પ્રકારે કહેલા  
દ્વિજો તેમને પ્રણામ કરી તથા—‘તમો જેમ કહો છો તેમજ કરીશું’ એમ  
બોલ્યા. આ પ્રકારે અમદાવાદ પુરમાં ભગવાને પોતાનો પ્રતાપાતિશય

ભગવતા તત્ર પ્રતાપઃ સ્વસ્ય દર્શિતઃ ॥૧૦૮॥ પ્રત્યહં સ સમાસંસ્થો  
જનાન્સદ્ધર્મમાદિશત્ । યૂથશોઽનુદિનં લોકાસ્તસ્ય ચાશ્રયમા-  
ચરન્ ॥૧૦૯॥ આનન્દયન્ભક્તજનાન્ ધર્મં ભક્તિં ચ પોષયન્ । તત્રો-  
વાસ હરી રાજન્પ્રબોધન્યુત્સવાવધિ ॥૧૧૦॥ સન્તોષ્ય સર્વાન્  
પુરભક્તસઙ્ગાંસ્તત્ર પ્રતિષ્ઠાપ્ય ચ ધર્મસેતૂન્ । ધર્માઙ્ગજો ગુર્જરરા-  
જધાન્યાઃ સ નિર્યયૌ શ્રીનગરાન્નરેન્દ્ર ! ॥૧૧૧॥ इति श्रीसत्सङ्गिजी-  
वने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे द्वितीयप्रकरणे श्रीनगरे भगवदतिप्रतापदर्शना-  
च्छास्त्रविद्विप्रकृतभगवदाश्रयनिरूपणनामा चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥૪૪॥

સુવ્રત ઉવાચ—તતઃ સ ભગવાનાયાજ્ઞયતલ્પાભિધં પુરમ્ । નાના-

પ્રદર્શાવ્યો હતો ॥૧૦૮॥ ભગવાન્ શ્રીહરિ એવીજ રીતે પ્રતિદિન સભામાં  
વિરાજમાન થઈ જનોને સદ્ધર્મનો અવબોધ આપતા હતા. તે ધર્મબોધ-  
થી તત્ત્વજ્ઞાનને પામેલા જનો પ્રતિદિન સંઘથી ભગવાનનો સમાશ્રય કરવા  
લાગ્યા ॥૧૦૯॥ હે રાજન્ ! શ્રીહરિ એરીતે સદર્થના સદ્બોધથી અને  
પોતાના અલૌકિક દિવ્ય ચરિત્રના પ્રદર્શનથી સમસ્ત ભક્તજનોને આનંદ  
આપતા અને ધર્મ ભક્તિનું પોષણ કરતા થકા અમદાવાદમાં પ્રબોધિની  
એકાદશીએ કરવાના ભગવત્પ્રબોધોત્સવ પર્યંત સુખેથી નિવાસ કરી રહ્યા  
॥૧૧૦॥ હે નરેન્દ્ર ! તે આ ધર્મપુત્ર શ્રીહરિ શ્રીનગરમાં સમસ્ત ભક્તસં-  
ઘોને આ પ્રકારે સંતોષ પમાડીને અને તે નગરમાં ધર્મમર્યાદાને સ્થાપન  
કરી ગુજરાત દેશની રાજધાનીરૂપ શ્રીનગર થકી આલી નીકળ્યા ॥૧૧૧॥  
इति श्रीसत्सङ्गिजीवने...द्वितीयप्रकरणे श्रीनगरे भगवदतिप्र-  
तापदर्शनाच्छास्त्रविद्विप्रकृतभगवदाश्रयनिरूपणनामा चतुश्चत्वा-  
रिंशोऽध्यायः ॥૪૪॥

અધ્યાય ૪૫ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! ત્યારપછી ભગવાન્ શ્રીહરિ જળા-  
શય ( સરોવર કુવા વાવ્ય વિગેરે ) થી મનોહર અને રાંણો મહુડા આમલી

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાનનું જેતલપુરમાં પધારવું અને પૂર્વપક્ષપણે પરકૃત  
કૌલમતનો અનુવાદ તેના ખંડન માટે નિરૂપણ કર્યો છે.

તરુગણાકીર્ણં જલાશયમનોરમમ્ ॥૧॥ પ્રત્યુદ્ગતો ભક્તજનૈરાશા-  
જિજીવનાદિભિઃ । તત્રત્યૈરતિહર્ષેણ પ્રાપ તત્ત્વ નરાધિપ ! ॥૨॥  
ઉપકળ્ઠે તટાગસ્ય તત્ર ન્યગ્રોધમણ્ડિતે । આવાસમકરોત્સ્વસ્ય  
સહ મુન્યાદિભિર્હરિઃ ॥૩॥ દેવરામદયારામાવાશારામદ્વયં તથા ।  
મયારામોગ્રચન્દ્રાદ્યાસ્તમસેવન્ત વાહવાઃ ॥૪॥ આશાજિત્કાકુ-  
જિદ્ગજાદાસો જીવનશઙ્કરૌ । મનોહરો રાજજિચ્છેત્યાદ્યા વૈશ્યાશ્ચ  
ભાવુકાઃ ॥૫॥ રહ્યાતા તથા રક્ષા રામા જવરયાદયઃ । યોષાશ્ચ  
સાદરં તસ્ય પરિચર્યામકુર્વત ॥૬॥ આતિથ્યં વિદધુઃ સમ્યગ્ભક્તા-

આદિક વિવિધ વૃક્ષવૃંદોથી યોગરહમ બ્યાસ ( જળ સ્થળની રમણીય-  
તાથી સર્વ જનોએ સારીરીતે સેવવા યોગ્ય ) એવા જેતલપુર નામના નગ-  
રમાં પધાર્યા ॥૧॥ હે નરાધિપ ! તે પુરના નિવાસી આશાજી જીવણ દેવ-  
રામ આદિક ભક્તજનો ભગવાનને પધારતા સાંભળીને પરમ હર્ષથી  
સામેયા સાથે સન્મુખ ગયા. તેમની સાથે વાજતે ગાજતે ભગવાન પરમ  
હર્ષથી પુરમાં પધાર્યા. 'પ્રહર્ષથી સન્મુખ આવેલા ભક્તો સાથે ભગવાન  
પ્રહર્ષથી પુરમાં પધાર્યા' એમ મધ્યમણિન્યાયથી બને સ્થળે પ્રહર્ષનો  
સંબન્ધ લેવો. જ્ઞાનિને પરમાત્મા અત્યંત પ્રિય છે અને પરમાત્માને જ્ઞાની  
અત્યંત પ્રિય છે, પ્રિયના સમાગમમાં અત્યંત હર્ષ સહજ સ્વભાવે થાયજ  
॥૨॥ જયતલ્ય પુરમાં ભગવાને વિશાળ તલાવને કાંઠે રહેલા ( સ્નાન પાનની  
અનુકૂળતા જ્યાં છે અને સુખોપસેવ્ય પવન જ્યાં આવે છે એવા ) અને  
વડવૃક્ષોના વૃંદથી વિરાજમાન ( છાયાથી શીતળ ) એવા સ્થાનમાં પોતાના  
ચરણકમળમાં રસિક મુનિ આદિકની સાથે પોતાનો ઉતારો કર્યો ॥૩॥ દેવ-  
રામ દયારામ એ આશારામ મયારામ અને ઉગરચંદ આદિક બ્રાહ્મણો  
તથા આશાજી ( આંહજી ) કાકુજી ગંગાદાસ જીવણ શંકર મનોહર રાજજી  
ઇત્યાદિ ભાવિક વૈશ્યો તથા રળીયાતા રક્ષા રામા જવરયા આદિક  
સ્ત્રિયો, આ બધા ભક્તો ભગવાનની યથાધિકાર પરમ પ્રેમથી પરિચર્યા  
કરવા લાગ્યા ॥૪-૬॥ આ બધા ભાવિક ભક્તોએ ભગવાનનું ભારે આતિથ્ય  
અને ચંદન પુષ્પાદિવડે પૂજન યથાયોગ્ય કર્યું. એરીતે જેતલપુરમાં ભક્ત-



દ્વાયાં સુદોલાયાં ભક્તાસ્તં ચ ન્યષાદયન્ ॥૧૩॥ મુનયશ્ચ જનાઃ  
 સર્વે ચાતુર્વર્ણ્યાસ્તમીશ્વરમ્ । વૃત્વામિતો નિષેદુશ્ચ યોષિતોઽપિ  
 સહસ્રશઃ ॥૧૪॥ તત્ર ભક્તાઃ પુપ્પજુસ્તં ચારુકેસરચન્દનૈઃ । કુઙ્કમા-  
 ગુરુકસ્તૂરીઘનસારાદિમિશ્રિતૈઃ ॥૧૫॥ અશ્વળૈરક્ષતૈઃ શ્વેતૈઃ પુષ્પૈ-  
 ર્બહુવિધૈસ્તથા । પુષ્પગુચ્છૈઃ સ્વર્ણવર્ણૈરવતંસૈશ્ચ શેશ્વરૈઃ ॥૧૬॥ વસ્ત્રૈ-  
 ર્બહુવિધૈઃ સૂક્ષ્મૈર્મૃદુસ્પર્શૈર્મહાઘનૈઃ । હેમરત્નાચલકારૈર્મુક્તાહારૈર્મ-  
 નોહરૈઃ ॥૧૭॥ ઉપહારૈર્બહુવિધૈઃ સ્વર્ણમુદ્રાદિભિસ્તથા । અભ્યર્ચ્યા-  
 રાત્રિકં કૃત્વા ભક્ત્યા તે તં વવન્દિરે ॥૧૮॥ એતસ્મિન્નન્તરે કશ્ચિ-  
 ત્ક્ષુદ્રશક્તેરુપાસકઃ । તત્ર વિપ્રઃ કીચકાલ્યઃ સમાયાદ્યમસંસદિ

કર્યા ॥૧૨॥ તે પછી લક્ષ્મણનોએ પુષ્પપ્રધાન વાડીમાં બહુ વિસ્તારવાળા  
 વડવૃક્ષમાં પદ્મવ પુષ્પોથી સુશોભિત એવી દોળા ( હિંદોળો ) બાંધીને  
 તેમાં લગવાનને બહુ માનપૂર્વક પ્રાર્થના કરી બેસાર્યા ॥૧૩॥ અપરિ-  
 મિત મુનિઓ તથા સેવામાં સમુત્સુક ચારેય વર્ણના પુરૂષો તથા લગ-  
 વાનના ચરણકમળની સેવામાં સંમુત્સુક એવી સ્ત્રિયો પણ પરમેશ્વર  
 શ્રીહરિની ચારે બાજુ વીંટાઈ વળીને યથાવિભાગથી બેઠી ॥૧૪॥ હિંદો-  
 ણામાં વિરાજમાન લગવાનની તે આ લક્ષ્મણનોએ હુંકુમ અગર  
 કસ્તૂરી કર્પૂર કેસર આદિક સુગન્ધિ વસ્તુઓથી સમિશ્રિત ઉત્તમ ચંદન,  
 અખંડ શ્વેત અક્ષત, ( ચોખા ) બહુવિધ પુષ્પમાળાઓ, સુવર્ણના જેવા  
 વર્ણવાળા વિવિધ પુષ્પમય ગુચ્છો, ( હાથમાં ધારવાના ) સુવર્ણ જેવા  
 વર્ણવાળા ચંપકાદિમય અવતંસો ( કાનમાં ધારવાના ગુચ્છો ) અને તેવાજ  
 તોરાઓ તથા બહુવિધ સૂક્ષ્મ ( ઝીણાં ) કોમળ ( બહુ સુંવાળાં ) અમૂલ્ય  
 વસ્ત્રો, રત્નજડિત સુવર્ણ રત્નતના કર્ડા બાજુબંધ આદિક અલંકારો અને  
 મોતીના મનોહર હારો તથા સોનામણીર આદિક બહુવિધ ઉપહારોવડે  
 પૂજા કરીને આરતી ઉતારીને સ્નેહથી સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કર્યો ॥૧૫-૧૮॥

આવા અવસરમાં ક્ષુદ્ર શક્તિદેવીનો ( તામસોએ ઉપસેવ્ય અને તામસ  
 અત્યલ્પ કૃણપ્રદ હોવાથી ક્ષુદ્ર દેવીનો ) ઉપાસક કોઈ કીચક ( વંશીધર )  
 નામનો વિપ્ર સ્વયં લગવાને સમલંકૃત હોવાથી અતિશય વિશેષવાળી તે



॥૧૯॥ સુરામદાઘૂર્ણમાનનયનૈર્યતિવર્ણિભિઃ । યુક્તો મૌનૈઃ સિદ્ધ-  
વેષૈશ્ચતુર્ભિઃ સ્વપુરસ્કૃતૈઃ ॥૨૦॥ ચતુર્ભિઃ સેવકૈર્યુક્તઃ સિન્દૂરતિ-  
લકાઢ્ઢિતૈઃ । કાર્ણાયસં ચ વલયં દધદ્વાહૌ ચ મન્ત્રિતમ્ ॥૨૧॥  
સ્ત્રીશોણપટસ્વળ્લેન વદ્ધોષ્ણીષાસિપુત્રિકઃ । મુખનિર્યન્મદ્યગન્ધિ-  
વાયુદૂષિતસજ્જનઃ ॥૨૨॥ કુલસ્ત્રીપુષ્પસંમિશ્રકાશ્મીરકૃતચન્દ્રકઃ ।  
શ્રવોનિહિતકાર્પાસઃ કૃતજીરકચર્વણઃ ॥૨૩॥ માર્જારાસ્થિચિતા-  
મસચતુર્માર્ગરજોમલૈઃ । લોહમાષાદિભિર્યુક્તાં કળ્લે પોટલિકાં

સલામાં એકદમ આવ્યો. આ કીચક ( દુરાચારી હોધને દુરાચારનેજ  
શ્રેય માટે પોતાના મતના સંકેત મુજબ માનીને ) સુરાપાનના મદથી  
ચકળ વકળ લાલચોળ લોચનવાળા, મૌન વ્રતમાં નિષ્ઠાવાળા, સિદ્ધોના જેવા  
વેષને ધારી રહેલા, પોતાની આગળ ચાલતા ચાર યતિ વર્ણિઓ ( એ  
યતિઓ અને બે વર્ણિઓ મળીને ચાર ) એ સંયુક્ત તથા સિદ્ધર અને  
ત્રિપુંડ્ર તિલકને લલાટમાં ધારી રહેલા ખીજા ચાર સેવકોએ સહિત, ( એ  
રીતે આઠ જણાએ સહિત ) કાલીલૈરવાદિ ક્ષુદ્રમંત્રોથી મંત્રેલા લોખંડમય  
કડાને ડાબા હાથમાં ધારી રહેલો, સ્ત્રીએ ધારેલા રક્ત વસ્ત્ર ( ચુંદડી )  
ના ચોખંડા કટકાથી બાંધેલી પાઘડીની અંદર છરીને ધારી રહેલો, મુખ-  
માંથી નીકળતા મદના દુર્ગન્ધવાળા વાયુથી સલામાં એઠેલા સજ્જનોને  
દૂષિત કરતો, ભંગલી ચર્મકારી આદિક આઠ કુળસ્ત્રીયોના માસે માસે  
નીકળતા રજ ( રૂધિર ) થી મિશ્રિત કરેલા હુંકુમથી ત્રિપુંડ્રના મધ્યમાં  
ચંદ્રકને ધારી રહેલો, કાનમાં કપાસનું પુંમડુ ઘાલી રહેલો, મુખના દુર્ગ-  
ન્ધને ઢાંકવામાટે જીરાને ચાવ્યા કરતો, બલાડાનાં અસ્થિ ચિતાલસ્મ  
ચતુર્માર્ગ (ચકલાની) ની ધૂળ વિષા કાળા લોખંડનો નાનો ખીલો અડદ  
કુવાપાસે ભાગી ગએલા મૃત્તિકાના ઘટનાં ઠીંકરાં ઇત્યાદિકે યુક્ત ( ઇત્યાદિ  
વસ્તુઓ અંદર ભરેલા ) એક ( ગળીથી રંગેલા વસ્ત્રના નાના કટકાથી  
સીવેલી ) ક્ષુદ્ર પોટલીને ગળામાં ધારી રહેલો, તૈલથી ઉપલિપ્ત બાંધવા  
માટે ભેગા કરેલા કેશો જેણે શ્યામ ઊર્ણસૂત્રથી ( ઊનના દોરાથી ) બાંધ્યા  
છે, નેત્રના પ્રાંતભાગમાં ( જનવશીકાર માટે ) હનુમાનજીના તૈલની કાળ-

દધત્ ॥૨૪॥ સતૈલસંયતકચશ્યામોર્ણાસૂત્રબન્ધનઃ । દધલ્લોચ-  
નયોઃ પ્રાન્તે હનૂમતૈલકજ્જલમ્ ॥૨૫॥ દધત્સિન્દૂરતિલકં કૂર્ચે  
શૃંગાટકાકૃતિ । સમન્નમાષમુષ્ટિશ્ચ દુર્ગન્ધિવસનોઽશુચિઃ ॥૨૬॥  
સતૈલસિન્દૂરસાલિષં લૌહત્રિશૂલકમ્ । વિભ્રત્કટ્યાં સપરશું  
દુર્મન્નિતમલાઙ્કિતમ્ ॥૨૭॥ ભૂર્જેઽષ્ટગન્ધલિખિતં કાલીયન્નં સમ-  
ન્નકમ્ । કૌશેયપેશ્યાં ચ દધત્સુરાક્ષૈરક્ષતૈઃ સહ ॥૨૮॥ વ્યાત્તમી-  
ષણરક્તાક્ષઃ સિદ્ધંમન્યોઽતિદર્પવાન્ । દન્દહ્યમાનસર્વાઙ્ગઃ ક્રોધ-  
મત્સરવહિના ॥૨૯॥ શાક્તમાર્ગમહાવિઘ્નં જેતું નારાયણં મુનિમ્ ।  
તત્રાગત્ય સભામધ્યે નિષસાદાકૃતાનતિઃ ॥૩૦॥ તિર્યગ્દષ્ટ્યા સદઃ-  
સંસ્થાન્ પશ્યન્નેવ મહામુનીન્ । સાશઙ્કમાનસોઽપશ્યદ્ભગવન્તં

ળને ધારી રહેલો, લૂકુટિના મધ્યમાં શીંગોડાના જેવી ત્રિકોણ આકૃતિ-  
વાળા સિન્દૂરતિલકને ધારી રહેલો, કાળી ભૈરવના મંત્રથી મંત્રેલા માષ  
( અડદ ) મુઠીમાં ધારી રહેલો, દુર્ગંધિ વસ્ત્રોને પહેરી રહેલો, અત્યંત  
અપવિત્ર, દુર્મેત્રોથી મંત્રેલા મળથી ચિહ્નિત અને તૈલસહિત સિન્દૂરરસથી  
ચારે બાજુ ચર્ચેલા અને પરશીએ સહિત લોહમય એવા ત્રિશૂળને કટીમાં  
ધારી રહેલો, લોખપત્રમાં આઠ પ્રકારના ગંધદ્રવ્ય રસથી લખ્યા છે અક્ષરો  
જેમાં અને મંત્રખીજે સહિત કાળીયંત્રને રેશમી વસ્ત્રથી કરેલી નાની કોથ-  
ળીમાં મદિરાથી પલાળેલા અક્ષતે સહિત ધારણ કરતો, પહોળાં ફાડેલાં  
લાલચોળ હોવાથી લયંકર નેત્રો જેનાં છે, પોતાને સિદ્ધાગ્રેસરપણે માનતો,  
નિરંતર પ્રદીપ્ત ક્રોધ મત્સરરૂપ અગ્નિથી સ્વયં બહુ બળતા છે બધા અવ-  
યવો જેના, આવા અનેક દુરાચારોથી દૂષિત મૂર્તિવાળો કીચક પોતે આશ-  
રેલા શાક્ત માર્ગના મહાશત્રુ એવા શ્રીનારાયણમુનિને તેમનો મહાપ્રભાવ  
નહિ જાણતો હોવાથી જીતવાની વાંછાથી ત્યાં આવીને પ્રણામ કર્યા વિનાજ  
દુર્મેદથી અંધ થઈને સભામધ્યે બેઠો ॥૧૮-૩૦॥ આ કીચક કુટિલ-મદો-  
ક્ષત અવજાગર્ભિત દૃષ્ટિથીજ સભામાં બેઠેલા મુક્તાનંદાદિ મહામુનિઓને  
જેતો થકો ભગવાનને તો પાસે રહેલા તેજોરાશિનેજ શું ? ( તેમના દિવ્ય  
તેજથી નેત્રની ગતિ પ્રતિહણાતાં ધૈર્ય રહિત થઈ ) એમ ભગવાનનો વિજય

પુનઃ પુનઃ ॥૩૧॥ પાપ્મસમ્ભાષણે દોષં જાનન્તો મગવજ્જનાઃ ।  
નાભાષન્ત તદા કેઽપિ તેન સાકં સમાસદઃ ॥૩૨॥ શિષ્યાસ્તસ્ય  
તદા પ્રોચુરહો ! વ્યાસઃ કલિર્ભુવિ । નાદ્રિયન્તે યતઃ સિદ્ધાન્સાધ-  
વોઽપીદશાનિહ ॥૩૩॥ અથવા સદ્ગુરુકૃપાં વિના ચ બ્રહ્મદર્શનમ્ ।  
કુતઃ સ્યાત્સાધુતા લોકે નિર્મૂલા પ્રાણિનામિહ ॥૩૪॥ અહો ગુરુ-  
રહો ભાગ્યમસ્માકં ધરણીતલે । યેષાં ભુક્તિશ્ચ મુક્તિશ્ચ સુપ્રાપા  
નિત્યમજ્ઞસા ॥૩૫॥ ઇતિ તેષાં વચઃ શ્રુત્વા તાદૃગ્દુષ્ટપ્રવર્તિતમ્ ।

કરવામાં આશંકાયુક્ત મનવાળો થઈ વારંવાર જોવા લાગ્યો. ( આ તો અદ્-  
ષ્ટપૂર્વ કોઈ તેજોરાશિ પુરૂષવિશેષ છે એમ જાણીને મનમાં આશંકા  
પામીને વારેવારે જોવા લાગ્યો ) ॥૩૧॥ તે સમયે સમિતિમાં બેઠેલા સાધુ-  
પ્રમુખ ભગવદીય જનો કોઈપણ તે કીચકની સાથે બોલવામાં પાપિસાથે  
સંભાષણ કરવાથી થતા પાપદોષને જાણતા હોવાથી બીલકુલ બોલ્યાજ નહિ  
॥૩૨॥ એટલે તે સમયે મહાક્રોધ પામેલા કીચકશિષ્યો બોલ્યા કે—અહો!!  
ભૂતળમાં કલિયુગ હમણાં વ્યાપીજ ગયો. કેમકે—જેમનો પ્રભાવ અનિ-  
ર્વાચ્ય છે એવા આ સાક્ષાત્ આવેલા સિદ્ધોનો પણ આ સાધુઓ સભામાં  
આદરમાત્ર પણ કરતા નથી. અથવા—જે આ સાધુઓ હોય ત્યારે તો આદર  
કરેજ, પણ આ વસ્તુતાએ સાધુઓ નથી. સાધુતાતો સર્વસુલભ નથી.  
અમારા ગુરુસદૃશ—સદ્ગુરુની કૃપા વિના બ્રહ્મદર્શન અને બ્રહ્મદર્શનથી  
આવતી સાધુતા લોકમાં પ્રાણિઓને ( પશુઓની પેઠે પ્રાણવ્યાપારમાત્રેજ  
સંપન્ન મનુષ્યોને ) ક્યાંથી થાય ? નજ મળે ॥૩૩-૩૪॥ અમો એકલાજ  
લાગ્યશાલી છીએ, કારણ કે અમારા આ ગુરુ અમોનેજ ભૂતળમાં પૂર્વ  
પુણ્યથી મળ્યા છે ( સ્વર્ગમાં પણ જે સુદુર્લભ આવા ગુરુ છે તે આ ભૂ-  
મંડળમાંજ મળી આવ્યા માટે અમારૂં અહો લાગ્ય છે ) જે આવા ગુરુના  
શિષ્ય થએલા અમોને ગુરુકૃપાપ્રસાદથી ભુક્તિ અને મુક્તિ નિત્યજ અના-  
યાસથી સુલભ વર્તેછે. અમારા ગુરુ થકી બીજો કોઈ પણ ભુક્તિ મુક્તિ  
આપનારો થવા યોગ્ય નથી; માટે અમારો ગુરુ અહો !! છે ॥૩૫॥ આવું  
કીચકશિષ્યોનું વચન સાંભળીને અસંભાષ્ય ( જે પાપિની સાથે બોલવું પણ

અધર્મમુચ્છેદયિતું જાતઃ પ્રાહ હરિર્હસન્ ॥૩૬॥ કે યૂયં કુત  
આયાતાઃ કિં પ્રયોજનમત્ર વઃ । ઉપાધ્વે દેવતાં કાં ચ શાસ્ત્રં કિં  
ચાસ્તિ વઃ પ્રિયમ્ ॥૩૭॥ એતચ્છ્રુત્વા હરેર્વાક્યં કીચકો નિજચે-  
તસિ । વ્યચિન્તયત્ ક્ષણં તત્ર તજ્જયોત્સુકમાનસઃ ॥૩૮॥ એનમેવે-  
શ્વરં પ્રાહુરહો મન્દધિયો જનાઃ । યોઽતિપ્રસિદ્ધં લોકેષુ મામપ્યેષ  
ન વેત્તિ વૈ ॥૩૯॥ બાલા અપિ જના લોકે વિદુર્મામતિભાસુરમ્ ।  
તમપ્યેષ ન જાનાતિ તન્નાસૌ યોગવાનપિ ॥૪૦॥ અદ્યૈવૈનં વિજેષ્યામિ

યોગ્ય નથી ) એવા પણ તે કીચકાદિ અધર્મિજનોના પરાભવ માટે  
આભાષણ આવશ્યક છે એમ જાણીને અધર્મના ઉચ્છેદ અર્થે અવતરેલા  
લગવાન શ્રીહરિ કિંચિત્ હસતા હસતા બોલ્યા ॥૩૬॥

લગવાન કહેછે—તમો કોણ—તમારું ગોત્ર અને નામ શું છે ? કયા  
દેશમાંથી આવ્યા છો ? અહીં આવવાનું પ્રયોજન શું છે ? તમો કઈ દેવ-  
તાનું ઉપાસન કરો છો ? અને તમારે પ્રિય શાસ્ત્ર કયું છે ? ॥૩૭॥ હે  
રાજન ! આવું લગવાનનું વચન સાંભળીને કીચક લગવાનને જીતવામાં  
સમુત્સુક મનવાળો થઈ મદમૂર્છિત ચિત્ત હોવાથી પોતાના મનમાં ક્ષણકાળ  
પર્યંત વિચાર કરવા લાગ્યો કે—અહો ! ! જનોની મતિમંદતા કેટલી બધી  
છે કે આ અલ્પમતિનાનેજ ( અમારાં નામ જાતિ આદિકને નહિ જાણતા  
હોવાથી સર્વજ્ઞતાએ રહિત, માટેજ ઇશ્વરગુણે રહિત અનીશ્વર એવા પણ  
આ સ્વામિનારાયણને ) ઇશ્વર—લગવાન કહેછે. કેમકે જે આ સ્વામિ-  
નારાયણ લોકમાં અતિ પ્રસિદ્ધ એવા પણ મને લેશ જાણતા નથી. પર-  
મેશ્વર હોય તો મને કેમ ન જાણે ? જાણેજ. વળી અષ્ટાંગયોગના સાધનથી  
ઐશ્વર્યસિદ્ધિને પામેલા પણ જાણતા નથી. લોકમાં બાળકો પણ મને જગ-  
તમાં ભાસુર—બ્રહ્માશમાન જાણે છે. તે મને પણ આ લેશ જાણતા નથી તો  
આ સ્વામી યોગસિદ્ધિમાન પણ નથી. લોકમુખથી કર્ણાકર્ણી સાંભ-  
ળેલો આમને વિષે પરમેશ્વરપણાનો પ્રવાદ દોરડીમાં સર્પપ્રવાદની પેઠે તેનું  
યાચાર્ય ( આતો દોરડી છે પણ સર્પ નથી ) જાણતાં મને ભયમાટે થતા  
નથી. તો આ ક્ષણમાંજ ચર્મમુંડા દેવીના પ્રસાદથી અને મહા કૌલાગમથી

ગતમીશમયં મમ । ચર્મમુળ્કાપ્રસાદેન બૃહત્કૌલાગમેન ચ ॥૪૧॥  
 इति सञ्चिन्त्य शिष्यान्स्वान्वक्तुं स प्रैरयद्दृशा । स्वनामादि  
 ततस्ते च प्रोचुर्दृष्टा जगत्पतिम् ॥૪૨॥ કીચકશિષ્યા ઝચુઃ—મહાદી-  
 क्षामहापानगुरवः कुलयोगिनः । एते सन्ति महासिद्धा ब्रह्मिष्ठा  
 यतिवर्णिनः ॥૪૩॥ નૈતે કેનાપિ ભાષન્તે દિવા સદસિ મૌનિનઃ ।  
 निशि साक्षान्महाशक्त्या वदन्ति रमयन्ति ताम् ॥૪૪॥ વયં ચ  
 सिद्धपुरुषाः कौलागमविशारदाः । अस्माकं च नरेन्द्राणां गुरुरा-  
 डेष कीचकः ॥૪૫॥ ઝર્વાન્નાયૈકતરણેઃ સહસ્રમગિનઃ પ્રભોઃ ।

આ સ્વામિનારાયણને જીતી લઇશ ॥૩૮-૪૧॥ હે રાજન્ ! આવો મનમાં  
 વિચાર કરી ગર્વવેગથી રોકાઇ ગયું છે મુખ જેનું એવા કીચકે પોતાનું નામ  
 જાતિ આદિક કહેવા માટે નેત્રપ્રાંતથીજ શિષ્યોને સૂચના આપી. કીચકે તેરીતે  
 પ્રેરેલા તેના શિષ્યો પ્રહર્ષ પામીને જગત્પતિ શ્રીહરિ પ્રત્યે બોલ્યા ॥૪૨॥

કીચકશિષ્યો કહેછે—હે સ્વામિન્ ! આ યતિવર્ણિઓ તો ગુરુઓ-  
 કૌલતંત્રમાં પ્રસિદ્ધ મહાદીક્ષા અને મહાપાન કે જે નિઃશ્રેયસમાંજ એક  
 અત્યંત ઉપયોગી છે તેનો સત્પાત્રમાં પ્રચાર કરવાથી લોકવિખ્યાત ગુરુઓ  
 છે. માટેજ કુલધર્મના પ્રવર્તનથી કુળયોગીસંજ્ઞાથી પણ પ્રસિદ્ધ છે.  
 બીજા બધા સિદ્ધોની અપેક્ષાએ અત્યધિક મહાસિદ્ધો અને બ્રહ્મનિષ્ઠો છે  
 ॥૪૩॥ આ યતિ વર્ણીઓને એવું વ્રત છે કે—સભામાં દિવસે કોઇની સાથે  
 પણ બોલવુંજ નહિ કિંતુ મૌનપણે રહેવું. માટે તમારી સાથે નહીજ બોલે.  
 રાત્રિએ મહાકાળી દેવીની સાથે સાક્ષાત્ બોલે છે અને તેને આનંદિત  
 કરેછે ॥૪૪॥ અમો પણ આ ગુરુવરોના પ્રસાદથી પરમ સિદ્ધિને પામેલા  
 સિદ્ધપુરૂષપણે પ્રખ્યાત અને કૌલતંત્રમાં કહેલા રહસ્યમાં પ્રવીણ છીએ.  
 અનેક રાજાઓના અને અમારા આ ગુરુરાજ કીચક નામથી વિખ્યાત છે  
 ॥૪૫॥ ઝિર્વાન્નાય ( કૌલમાર્ગતંત્ર ) ના એક સૂર્ય—અદ્વિતીય પ્રકાશક,  
 સહસ્રપરિમિત કુળસ્ત્રિયોની યોનિનો પૂજક, માટેજ મહાસમર્થ, પ્રત્યેક  
 પહોરે દેવીનિવેદિત મહિરાને પાન કરનારાઓના અગ્રેસર એવા પ્રખ્યાત  
 ગુરુનો શિષ્ય સ્વયં ( રાત્રિ તથા દિવસે ) ચાર વાર મધપાન કરનારો

પ્રતિયામપિવાગ્રણ્યો ગુરોઃ શિષ્યશ્ચતુઃપિવઃ ॥૪૬॥ પ્રસાદાદસ્ય  
 બહવો રાજાનો બ્રહ્મદર્શનમ્ । પ્રાપુઃ સઘો મહાનન્દં સર્વત્ર સમદ-  
 ણિતામ્ ॥૪૭॥ નૈતત્તુલ્યઃ કોઽપિ લોકે સિદ્ધેન્દ્ર ઇહ નિશ્ચિતમ્ ।  
 મકારપશ્ચકાચાર્યઃ કૌલવિત્કુલપાવનઃ ॥૪૮॥ એનં વિદન્તિ સર્વે-  
 ઽપિ ભુવિ ભાસ્કરરોચિષમ્ । ય્યાતસ્ત્વમીશ્વરત્વેન ન વૈત્સીત્ય-  
 ક્ષુતં મહત્ ॥૪૯॥ ઉપાસમ્હે વયં સાક્ષાદેવીં ત્રિપુરસુન્દરીમ્ ।  
 કૌલાગમઃ પ્રમાણં નઃ સર્વશાસ્ત્રશિરોમણિઃ ॥૫૦॥ યોગી ચૈન્નૈવ  
 ભોગી સ્યાદ્ભોગી ચૈન્નૈવ યોગવિત્ । યોગભોગાત્મકં કૌલં તસ્મા-  
 ત્સર્વાધિકં મતમ્ ॥૫૧॥ શૈવવૈષ્ણવબૌદ્ધાદિદર્શનાન્યાપિ મક્તિતઃ ।

આ કીચક છે ॥૪૬॥ આ કીચકનાજ પ્રસાદથી બહુ રાજાઓ તત્ક્ષણ બ્રહ્મ-  
 દર્શન અને સર્વત્ર સમદૃષ્ટિને પામીને મહા આનંદને પામી ગયા છે ॥૪૭॥  
 પાંચ મકાર ( આગળ કહેશે ) નો આચાર્ય-ઉપદેશ, કૌલતંત્રના રહસ્યને  
 જાણનારો, કૌલમાર્ગના આશ્રિત જનોને અથવા પોતાના કુળને પવિત્ર કર-  
 નારો સિદ્ધરાજ આ ભૂમિમાં એને સદૃશ કોઈ પણ નથી ॥૪૮॥ સૂર્ય-  
 સમાન કાંતિવાળા આ કીચક નામના અમારા ગુરૂને ભૂતળમાં આખાળ-  
 ગોપાળ બધાય જનો જાણે છે. તમોતો સર્વજ્ઞ પરમેશ્વરપણે પ્રખ્યાતિ  
 પામીને પણ જાણતા નથી આતો મહા અદ્ભુત-આશ્ચર્ય છે. અમારાં  
 નામ જાણ્યાહિ જેવી ક્ષુદ્ર બાબતને પણ નહિ જાણતા છતાં તમારી પરમે-  
 શ્વરપણે પ્રખ્યાતિ થઈ છે આ તો અતિશય અદ્ભુત વાત છે ॥૪૯॥ અમો  
 ( ભુક્તિ મુક્તિ ફળ આપનારી ) સાક્ષાત્ ત્રિપુરસુંદરી દેવીનું ઉપાસન  
 કરીએ છીએ. કૌલાગમ અમોને પ્રિય પ્રમાણ છે. આતો સર્વશાસ્ત્રશિરોમણિ  
 છે ॥૫૦॥ જો કોઈ યોગમાં પ્રવર્તે તો તેને ભોગ સિદ્ધ થાય નહિ. જો કોઈ  
 ભોગમાં પ્રવર્તે તો તેને યોગ સિદ્ધ થાય નહિ. એવોજ પરપ્રમાણથી  
 પ્રવર્તનારાઓનો પંથા છે. કૌળતંત્ર પ્રમાણથી સાધનનો વિચાર કરનારાઓને  
 તો તે સાધનના અનુષ્ઠાનથી યોગ ભોગ બનેની સિદ્ધિ થાય છે, માટેજ  
 અમારો કૌલમત તો સર્વ મતની અપેક્ષાએ અતિ અધિક માન્યો છે ॥૫૧॥  
 આવો પ્રમાણશ્રેષ્ઠ કૌલમત હોવા છતાં પણ તેને નહિ જાણીને 'આ નિઃશ્રે-



મજન્તે માનવા નિત્યં વૃથાયાસફલાનિ હિ ॥૫૨॥ મહાપાપવશ-  
જ્ઞાનાં તેષુ વાઙ્છાઽભિજાયતે । તેષાં હિ સદ્ગતિર્નાસ્તિ વિના કૌલ-  
નિષેવણમ્ ॥૫૩॥ સુવ્રત ડવાચ—ઇતિ તેષાં વચઃ શ્રુત્વા ભગવાંસ્ત-  
ન્મતાન્તકઃ । પપ્રચ્છ તેષાં સિદ્ધાન્તં જિજ્ઞાસુરિવ યુક્તિવિત્ ॥૫૪॥  
શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—અપૂર્વેયં શ્રુતા વાણી ભવતાં મો ચતુઃપિવાઃ!!  
સિદ્ધાન્તં વ્રૂત યુષ્માકં સપ્રમાણં ચ તત્ફલમ્ ॥૫૫॥ કીચકશિષ્યા  
ઝચુઃ—અસ્માભિર્લોકમુશ્વતઃ શાક્તદ્વિદ્ વિદિતઃ પુરા । વિજ્ઞાતો-  
ઽસ્યચ તુ ત્વં વૈ જિજ્ઞાસુરિતિ નિશ્ચિતમ્ ॥૫૬॥ ત્વયા યત્પૃચ્છયતે

યસ માટે છે, આ નિશ્ચેયસ માટે છે' એમ માનીને શૈવ વૈષ્ણવ બૌદ્ધ  
જૈન આદિક દર્શન (મત)ને પણ યથાજ્ઞાન મનુષ્યો નિત્ય સ્નેહથી વૃથાજ  
લજે છે, પણ પરમાર્થ અમારા મતને લજતા નથી. આ બધા મતો વૃથા  
આયાસમાત્રજ ફળવાળા છે, કારણ કે એમાં નિષ્ઠાવાળા જનો લોગથી  
અને યોગથી ભ્રષ્ટ થાય છે ॥૫૨॥ વૃથા પ્રયાસમાત્ર જેનું ફળ છે એવાં  
આ શૈવ વૈષ્ણવાદિ શાસ્ત્રોમાં પુરૂષોની પ્રવૃત્તિ કેવળ મહાપાપના પરવશ-  
પણાથી થાય છે. તેતે શૈવાદિ દર્શનના અનુયાયિઓની સદ્ગતિ ક્યારેય  
થવાનીજ નથી. કૌલમતનુંજ સેવન તો સદ્ગતિ માટે નિશ્ચે છે ॥૫૩॥  
હે રાજન્! આતું કીચકશિષ્યોનું વચન સાંભળીને તેના કૌલમતને  
વિનાશ કરનારા સર્વશ સર્વયુક્તિવેતાપણુ ભગવાન્ તેમના પાપોદ્ધારરૂપ  
દુર્વચનથીજ તેમનું ખંડન કરતા થકા જસાસુ જનની પેઠે તેનો સિદ્ધાંત  
પુછવા લાગ્યા ॥૫૪॥

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે ચતુઃપિવાઃ! (દિવસમાં ચાર વાર  
મદિરા પિનારા ) તમારી આ વાણી અપૂર્વ સાંભળી, તો તમારો સિદ્ધાંત  
સપ્રમાણુ વિવેચન કરી કહો ( સિદ્ધાંત કરેલો સાધનપ્રકાર કહો ) અને તેનું  
ફળપણુ કહો ॥૫૫॥ એરીતે જસાસુતાનું નરનાથ કરતા ભગવાને પુછેલા  
કીચકશિષ્યો નિર્ભય થઇ ગર્વપૂર્વક બોલ્યા કે—હે સ્વામિન્! અમોએ પ્રથમ  
લોકમુખથી તમો 'શાક્તમતના ખંડનમાં મહાસમર્થ છો' એમ સાંભળ્યું હતું.  
હમણાં તો તમો કૌલમતનો એક કોણુપણુ બળતા નથી. 'તમો જસાસુ છો'

તત્તુ રહસ્યં જનસંસદિ । વક્તવ્યં કથમસ્માભિર્વાચ્યાવાચ્યવિશા-  
રદૈઃ ॥૫૭॥ ઉત્તરં યદિ નોચ્યેત તદ્યેતે હિ ત્વદાશ્રિતાઃ । મૂર્ખાન-  
સ્માન્વિજાનીયુર્ગુરોશ્ચાલ્પજ્ઞતા ભવેત્ ॥૫૮॥ एते च सिद्धपुरुषा  
निर्विकल्पसमाधयः । अज्ञा भवेयुः सर्वज्ञा महापानगुरुत्तमाः  
॥५९॥ अतो यथावत्सिद्धान्तं ब्रूमस्ते कौलसम्मतम् । सदःस्थाना-  
मपि भवेत्तत्र श्रद्धा तवेव यत् ॥६०॥ शास्त्रवाक्यं विना नैव शास्त्र-  
ज्ञस्य भवेत्तव । निश्चयोऽतोऽत्र कथ्यन्ते कौलस्थाः शङ्करोक्तयः  
॥६१॥ ब्रह्मज्ञानं विना नैव मुक्तिः स्यात्प्राणिनां किल । ऊर्ध्वास्त्रा-

એમ સ્પષ્ટ જણાય છે ॥૫૬॥ તમો જે પુછો છો તે તો રહસ્ય છે. બહુજન-  
પરિપૂર્ણ સલામાં તેનું પ્રકાશન કેમ થશે ? અને વાચ્ય અવાચ્યના વિવેકે  
સંપન્ન એવા અમોને તેનું વિવેચન કેમ થશે ! નજ થશે ॥૫૭॥ જે ધર્મભયથી  
તમારા પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર અમો ન આપીએ તો આ તમારા આશ્રિતો  
અમોને મૂર્ખ માને અને અમારા ગુરુમાં અલ્પજ્ઞતાને પણ આરોપણ કરે  
॥૫૮॥ અમારે વિષે અજ્ઞતા આરોપણ કરે એથી અમોને ખેદ નથી કિંતુ  
આ મહાપાનમાં ગુરુવરો કે જે સિદ્ધાગ્રેસરો, નિર્વિકલ્પ સમાધિનિષ્ઠાએ  
સંપન્ન અને સર્વજ્ઞ છે તેમનામાં પણ અજ્ઞતા આરોપણ કરે; એટલોજ  
અમોને ખેદ છે ॥૫૯॥ માટે અમો હમણાં આ સલામાં કૌલસિદ્ધાંતને  
યથાર્થપણે કહીએ છીએ. જે અમારા વચનશ્રવણથી લાગ્યવશાત્ કદાચિત્  
તમારી પેઠે આ સલામાં બેઠેલા ત્વદાશ્રિત જનોને પણ અમારા મતમાં  
શ્રદ્ધા થાય ॥૬૦॥ શાસ્ત્રના અભિજ્ઞ તમોને શાસ્ત્રવચન વિના શ્રદ્ધા નજ  
થાય માટે કૌલધર્મમાં પાર્વતી પ્રત્યે શંકરની પ્રમાણુતમ ઉક્તિઓનોજ  
અનુવાદ કરીએ છીએ ॥૬૧॥

આ શ્લોકને આરંભીને ત્રીશ શ્લોકો કૌલતંત્રનાજ તેમણે કહેલા છે.  
એનું વ્યાખ્યાન કરવા જેવું નથી તથાપિ અમારા સંપ્રદાયી જનો શ્રુતિ-  
સ્મૃત્યુક્ત સ્વધર્મમાં નિષ્ઠાવાળા હોવાથી તેનો મત અતિશય શાસ્ત્રવિરુદ્ધ  
છે માટે તેના ત્યાગપણાના બોધ માટે વ્યાખ્યાન કર્યા છે. આ શ્લોકોનો  
અનુવાદ તેના ખંડનમાંજ એક ઉપયોગી અને થએલાના અનુવાદરૂપ

યાત્તતસ્તસ્ય જ્ઞાતવ્યઃ સકલો વિધિઃ ॥૬૨॥ ઊર્ધ્વાન્નાયપ્રવેશશ્ચ  
 પરાપ્રસાદચિન્તનમ્ । મહાષોઢાપરિજ્ઞાનં નાલ્પસ્ય તપસઃ ફલમ્  
 ॥૬૩॥ પેયં મઘં પલં શ્વાઘં સમાલોક્ય પ્રિયામુશ્વમ્ । ઇત્યેવાચ-  
 રણં જાપ્યં પરાપ્રાપ્યં પરં પદમ્ ॥૬૪॥ આનન્દં બ્રહ્મણો રૂપં તદ્વ  
 દેહે વ્યવસ્થિતમ્ । તસ્યાભિવ્યઞ્જકં મઘં યોગિભિસ્તેન પીયતે  
 ॥૬૫॥ બ્રાહ્મણૈસ્તત્ સદા પેયં ક્ષત્રિયૈસ્તુ રણાગમે । વૈશ્યૈર્ધનપ્રયોગો  
 ચ શૂદ્રૈશ્ચાન્ત્યેષ્ટિકર્મણિ ॥૬૬॥ દેવાન્ પિતૃન્ સમભ્યર્ચ્ય દેવી-  
 શાસ્ત્રોક્તવર્ત્મના । ગુરું સ્મરન્ પિબન્મઘં શ્વાદન્માંસં ન દોષભાક્  
 ॥૬૭॥ દેવતાભ્યઃ પિતૃભ્યશ્ચ મધુવાતાક્રતાયતે । સ્વાદિષ્ટયા મ-  
 દિષ્ટયા ક્ષીરં સર્પિર્મધૂદકમ્ ॥૬૮॥ સઘો દીક્ષયતીત્યાઘાઃ પ્રમાણં

હોવાથી મૂળમાં એનો પ્રસંગ યુક્ત છે. બ્રહ્મજ્ઞાન વિના જનોની મુક્તિ નજ  
 થાય આ અર્થતો સર્વશાસ્ત્રસંમત છે, તો તે બ્રહ્મજ્ઞાન જે વિધિથી (ઉપાયથી)  
 સિદ્ધ થાય એવો તે સમગ્ર વિધિ (ઉપાયપ્રકાર) અમારા ઊર્ધ્વાન્નાય  
 થકીજ જાણવો ॥૬૨॥ ઊર્ધ્વાન્નાયમાં પ્રવેશ થવો, પરાપ્રસાદનું ચિંતન થવું  
 અને મહાષોઢાનું પરિજ્ઞાન થવું આ ત્રણ અર્થો અલ્પ તપનું ફળ નથી કિંતુ  
 મહાતપનું આ ફળ છે. ( પરા અને મહા આ બે તેમાંના મંત્રવિશેષ છે )  
 ॥૬૩॥ ‘નારીનું મુખ અવલોકન કરવાની સાથે મઘ પિવું અને માંસ  
 ખાવું’ આવું આચરણજ નપનીય છે, એજ પરાપ્રાપ્ય અને પરં પદ છે  
 ॥૬૪॥ બ્રહ્મનું સ્વરૂપ આનંદમય છે, તેતો શરીરમાં રહેલું છે, શરીરમાં  
 રહેલા આનંદમય બ્રહ્મની અભિવ્યક્તિ ( પ્રકાશ ) કરનારે તો મુખ્ય મઘ  
 છે. આવા હેતુથીજ યોગીઓ મઘપાન કરે છે ॥૬૫॥ બ્રાહ્મણોએ તો મઘ  
 સદૈવ પિવું, ક્ષત્રિઓએ તો રણપ્રયાણ સમયે પિવું, વૈશ્યોએ ધનોપાર્જન  
 સમયે પિવું અને શૂદ્રોએ પિતાપ્રમુખના ઔર્ધ્વદૈહિક કર્મસમયે પિવું  
 ॥૬૬॥ દેવીશાસ્ત્રમાં કહેલા માર્ગથી દેવો તથા પિત્રીઓનું પૂજન કરી,  
 આ દીક્ષાના આપનારા ગુરુનું સ્મરણ કરવાની સાથે મઘ પિનારો અને  
 માંસ ખાનારો પુરૂષ દોષભાગી થતો નથી ॥૬૭॥ ‘દેવતાભ્યઃ પિતૃભ્યઃ મધુ-  
 વાતાક્રતાયતે સ્વાદિષ્ટયા મદિષ્ટયા ક્ષીરં સર્પિઃ મધુ ઉદકં સઘો દીક્ષયતિ’

શ્રુતયઃ કુલે । નિવેદ્ય દેવતાભ્યો હિ મધમાંસાશનં શુભમ્ ॥૬૯॥  
 પત્રપુષ્પાંકુરફલમૂલવલ્કલધાન્યજમ્ । રસવૃક્ષલતાજાતં મધં  
 દશવિધં સ્મૃતમ્ ॥૭૦॥ પાનસં દ્રાક્ષમાધૂકં શર્જૂરં તાલમૈક્ષ-  
 વમ્ । મધૂત્થં સૈરમારિષ્ઠં મૈરેયં નાલિકેરજમ્ ॥૭૧॥ મધ્યાન્યેકા-  
 દશૈતાનિ ભુક્તિમુક્તિકરાણિ હિ । દ્વાદશં તુ સુરામધ્યં સર્વેષામુ-  
 ત્તમં મતમ્ ॥૭૨॥ મધ્યં માંસં ચ મત્સ્યં ચ મુદ્રા મૈથુનમેવ ચ ।  
 મકારપશ્ચકં દેવિ ! દેવતાપ્રીતિકારકમ્ ॥૭૩॥ ગોનરેભાશ્વમહિ-  
 પવરાહાજમૃગોદ્ભવમ્ । મહામાંસાષ્ટકં પ્રોક્તં દેવતાપ્રીતિકારકમ્  
 ॥૭૪॥ કુલાકુલાષ્ટકં વાપિ નિમન્થ્યાહ્ય પુષ્પિણીમ્ । અભ્યક્તેન  
 વિશુદ્ધાન્નીમાસને ચોપવેશયેત્ ॥૭૫॥ જાઙ્ગલી ચર્મકારી ચ મા-

ધ્યાદિ શ્રુતિઓ કૌલમાર્ગમાં પ્રમાણભૂત છે, માટે દેવતાઓને નિવેદન  
 કરી કરેલું મધમાંસનું લક્ષણ નિર્દોષ થાય ॥૬૯-૬૯॥ પત્ર પુષ્પ અંકુર  
 ફળ મૂળ વલ્કલ અને ધાન્ય થકી થએલું તથા રસ વૃક્ષ અને લતા થકી  
 થએલું, એરીતે મધ દશ પ્રકારનું કહેલું છે ॥૭૦॥ ફનસ વૃક્ષના ફળમાંથી  
 થએલું, દ્રાક્ષા ફળમાંથી થએલું, મેહુડાના વૃક્ષનાં પુષ્પોમાંથી બનાવેલું,  
 ખજૂરી ફળમાંથી બનાવેલું, તાડતરૂમાંથી થએલું, ગોળમાંથી બનાવેલું,  
 મક્ષિકાઓએ બનાવેલા મધમાંથી થએલું, સીંધણીઓના વૃક્ષમાંથી બનેલું,  
 અરિઠાંમાંથી થએલું, મૈરેય નામનું ( ધાત્રી ધાવડી અને ગોળના પાણીથી  
 બનાવેલું ) નાળીયેરીમાંથી થએલું, આ અગીયાર પ્રકારનાં મધો ભુક્તિ  
 મુક્તિ કરનારાં છે. બારમું સુરામધતો બધાં મધોને મધ્યે અત્યુત્તમ  
 માનેલું છે ॥૭૧-૭૨॥ હે દેવિ ! મધ માંસ મત્સ્ય મુદ્રા-રોટકવિશેષ અને  
 મૈથુન આ પાંચ મકાર દેવતાને પ્રીતિ કરનારા છે ॥૭૩॥ ગૌ નર હસ્તી  
 અશ્વ મહિષ વરાહ અજ અને મૃગ આટલાને મારવાથી થએલાં આઠ  
 પ્રકારનાં મહામાંસો દેવતાઓને પ્રીતિ કરનારાં કહ્યાં છે ॥૭૪॥ કુલાષ્ટકની  
 અંતર્ગત અને અકુલાષ્ટકની અંતર્ગત એવી પણ રજસ્વલા સ્ત્રીને પ્રથમ  
 આમંત્રણ આપી પછી બોલાવી અભ્યંગ સ્નાનથી શુદ્ધ અંગવાળી તેને  
 આસનમાં પૂજવા માટે બેસારે ॥૭૫॥ જંગલની સ્ત્રી, ચર્મકાર ( મોચી )

તક્ષી પુષ્કસી તથા । શ્વપચી खटकी चैव कैवर्ती विश्वयोषिता  
॥૭૬॥ કુલાષ્ટકમિતિ પ્રોક્તમકુલાષ્ટકમુચ્યતે । કમ્બુકી શૌણ્ડિકી  
ચાપિ શસ્ત્રજીવી ચ રજ્જકી ॥૭૭॥ ગાયકી રજકી શિલ્પી  
કોસટી ચ તથાષ્ટકી । ઉક્તજાત્યજ્ઞનાભાવે ચાતુર્વર્ણ્યાજ્ઞનાં યજેત્  
॥૭૮॥ અન્યોન્યવદનં કૃત્વા પિબેત્તત્તદનુજયા । આગલાન્તં પિબે-  
ન્મદ્યં સ મુક્તો નાત્ર સંશયઃ ॥૭૯॥ પીત્વા પીત્વા પુનઃ પીત્વા  
યાવત્પતતિ ભૂતલે । ઉત્થાય ચ પુનઃ પીત્વા પુનર્જન્મ ન વિદ્યતે  
॥૮૦॥ આનન્દાનૃપ્યતે દેવી મૂર્છ્યા ભૈરવઃ સ્વયમ્ । વમનાત્સ-  
ર્વદેવાશ્ચ તસ્માન્નિતયમાચરેત્ ॥૮૧॥ ઉચ્છિષ્ટં ભક્ષયેત્સ્ત્રીણાં  
તાભ્યો નૈવ પ્રદાપયેત્ । યોનિપૂજાં તતઃ કૃત્વા યથેષ્ટં વિહરેત્પુ-

ની સ્ત્રી, માતંગ નામના ચંડાળની સ્ત્રી, પુદ્ગલસની સ્ત્રી, શ્વપચ ( ચાંડા-  
ળમાં અતિનીચ )ની સ્ત્રી, ખટકની સ્ત્રી, ધીવરની સ્ત્રી, તથા વેશ્યા  
આ કુલાષ્ટક કહ્યું છે. હવે અકુલાષ્ટક કહીએ છીએ-શંખના ઉત્તેજ-  
કની સ્ત્રી, શૌંડકની સ્ત્રી, શસ્ત્રજીવસ્ત્રી, રંગકારની સ્ત્રી, ગંધર્વની સ્ત્રી,  
રજક ( ધોબી ) ની સ્ત્રી, ચિત્રકારની સ્ત્રી અને આઠમી કોસટની સ્ત્રી,  
આ અકુલાષ્ટક કહ્યું છે. ઉક્ત જાતિની સ્ત્રી ન મળે તો ચાર વર્ણની  
સ્ત્રીને પૂજે ॥૭૬-૭૮॥ અન્યોન્ય અનુસાથી અન્યોન્ય વદનનો સંયોગ  
કરીને નરનારી મદ્યપાન કરે, તે મદ્યપાન પણ ગળાપર્યંત પિવે. એરીતે  
મદ્યપાન કરનારો મુક્તલાવને પામી જાય એમાં લેશ સંશય નથી ॥૭૯॥  
પીત્વા-એકવાર મદ્યપાન કરી પીત્વા-બીજીવાર મદ્યપાન કરી પુનઃ પીત્વા-  
ત્રીજીવાર પાન કરી ભૂતળઉપર પડી જાય ત્યાંસુધી મદ્યપાન કરે. ઉઠીને  
પણ પુનઃ પીત્વા-ચોથીવાર પાન કરે તો ફરીથી આ સંસારમાં જન્મ  
પામતો નથી-તેનો મોક્ષ થઈ જાય છે ॥૮૦॥ મદ્યપાનથી થતા આનંદથી  
ત્રિપુરસુંદરી દેવી તૃપ્ત થાય છે, મદ્યપાનથી થએલી મૂર્છાવસ્થાથી ( મૂર્છા  
આવી જાય ત્યાંસુધી મદ્યપાન કરવાથી ) સ્વયં ભૈરવ તૃપ્ત થાય છે અને  
મદ્યપાનના વમનથી ( વમન થતા સુધી મદ્યપાન કરવાથી ) સર્વ દેવો તૃપ્ત  
થાય છે, માટે આ ત્રણેયને કરે ॥૮૧॥ સ્ત્રીયોનું ઉચ્છિષ્ટ પોતે ભક્ષણ કરે.  
સ્ત્રીયોને પોતાનું ઉચ્છિષ્ટ નજ આપે. તે પછી સ્ત્રીયોની યોનિની પૂજા

માન્ ॥૮૨॥ તદારૂઢેષુ વીરેષુ કાર્યાકાર્યં ન વિઘતે । ઢ્ચ્છૈવ  
શાસ્ત્રસમ્પત્તિરિત્યાજ્ઞા પારમેશ્વરી ॥૮૩॥ મઘકુમ્ભસહસ્રૈશ્ચ માંસ-  
ભારશતૈરપિ । ન તુષ્યામિ વરારોઢે ! મગલિજ્ઞામૃતં વિના ॥૮૪॥  
મગિનીં વા સુતાં માર્યાં યો દઢ્યાત્કુલયોગિને । મધુમત્તાય દેવે-  
શિ ! તસ્ય પુણ્યં ન ગણ્યતે ॥૮૫॥ આતૃમાર્યાં સ્તુષાં વાપિ જનનીં  
મદમન્થરામ્ । આતૃજાં યૌવનોન્મત્તાં વિવસ્ત્રાં ચ સ્વલઙ્કૃતામ્  
॥૮૬॥ નિવેઢ્ય ગુરવે નત્વા નિર્વિકલ્પધિયા સ્વયમ્ । તાલવૃન્તેન  
દેવેશિ ! શ્રમનાશાય વીજયેત્ ॥૮૭॥ તયોસ્તુ સામરસ્યાઢ્વદ્રવ્યં  
પ્રચ્યવતે કુલાત્ । તદ્દહીત્વાલિપાત્રેણ સાઙ્ગાં સાવરણાન્વિતામ્  
॥૮૮॥ મહાકાલાન્વિતાં કાર્લીં યષ્ઠા શેષં વરાનને ! । સાઢ્ધકેમ્બ-

કરીને પૂજક પુરૂષ યથેષ્ટ વિહાર કરે ॥૮૨॥ ઉપલોગ માટે સ્ત્રીયો ઉપર  
ચઢનારા પુરૂષોમાં કાર્યાકાર્ય-તેના અઢરારસ્વાદાદિક કરવામાં યોગ્યા-  
યોગ્ય વિચાર છેજ નહિ. ઢચ્છિ-તે સમયે થએલી ઉપલોક્તાની જે વાંછા  
છે એજ શાસ્ત્રસંપત્તિ-એવા કાર્યની પ્રવૃત્તિમાં પ્રમાણ વાક્યો છે; આવી  
પારમેશ્વરી-શિવે કરેલી આજ્ઞા છે ॥૮૩॥ હે પાર્વતિ ! હું લગલિંગના સંયો-  
ગથી થતા વીર્યામૃત વિના મઘના સહસ્રપરિમિત ઘડાઓ અર્પણ કરવાથી  
કે શતભાર પરિમિત માંસના નૈવેઢ્યથી પણ તેવો પ્રસન્ન થતો નથી. લગ-  
લિંગામૃતથીજ પ્રસન્ન થઉં છું ॥૮૪॥ હે દેવેશિ ! લગિની કે પુત્રી કે  
પત્નીને મઘપાનથી મત્તભાવને પામેલા કુળયોગિને જે પુરૂષ આપે તેને  
થતું પુણ્ય ગણી શકાતું નથી. અહુ પુણ્ય થાય છે ॥૮૫॥ હે દેવેશિ ! મઘ-  
મઢથી મંદમંદ ચાલતી, યૌવનથી ઉન્મત્ત, વસ્ત્ર વિનાની, ( નમ્ર ) સર્વ  
અલંકારોથી અલંકૃત એવી આતૃભાર્યા કે પુત્રવધૂ કે પોતાની માતા કે  
આતૃપુત્રીને પોતે પૂજક પુરૂષ નિર્વિકલ્પ શુદ્ધિથી ગુરૂને પ્રણામ કરી ઉપ-  
લોગમાટે નિવેઢન કરી, શ્રમજન્ય ઢર્માદિ ટાળવા વીજણાથી વાયુ નાખે.  
અન્નેના સામરસ્યને લીધે અન્ને ગુલાંગથકી જે વીર્યરૂપ દ્રવ્ય સ્ત્રવેછે તેને  
સુરાપાત્રથી ગ્રહણ કરી અંગદેવે સહિત, આવરણ દેવે સહિત, મહાકાળ  
રૂપે યુક્ત એવી કાલિકા દેવીનું ( સુરાપાત્રમાં ગ્રહણ કરેલા દ્રવ્યથી )  
પૂજન કરી બાકી રહેલું તે દ્રવ્ય સાઢ્ધકજનોને આપીને તેથી બાકી રહેલું



સ્તુ તદ્દત્વા શેષં પેયં સમન્નકમ્ ॥૮૯॥ एवं यः कुरुते वीरो  
गुरुभक्तो दृढव्रतः । नित्ये नैमित्तिके काम्ये सोऽक्षयं मत्पदं  
व्रजेत् ॥९०॥ जीवन्मुक्तः स विचरेत्सर्वैश्वर्यसमन्वितः । इह  
लोके परे चैव सर्वत्र न निवार्यते ॥९१॥ सुव्रत उवाच—इति दुर्व-  
चनानि मद्यपानां स निशम्य प्रभुरासहास ऊचे । इतरे तु कर-  
द्वयोपरुद्धश्रुतियुग्मा नृप ! नैव शुश्रुवुर्वै ॥९२॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने  
नारायणचરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે દ્વિતીયપ્રકરણે જયતલ્પપુરશુદ્રશાક્તમતઃખણ્ડને પૂર્વપ-  
ક્ષત્વેન કૌલમતનિરૂપણનામા પશ્ચત્ત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૫॥

તે દ્રવ્ય મંત્રેસહિત મુખ્ય પૂજકે પાન કરવું ॥૮૬-૮૯॥ જે પૂજક પુરૂષ  
વીર-લોક નિદાના લયને નહિ ગણવામાં શૂર થઈ ગુરૂવચનમાં વિશ્વાસવાળો  
થઈ પોતાના નિયમોમાં દૃઢ થઈ નિત્યકર્મ નિમિત્તકર્મ અને કામ્યકર્મમાં  
પૂર્વોક્ત પ્રકારે કરે છે તે પુરૂષ મારા અક્ષય પદને પામે છે ॥૮૦॥ તે  
પુરૂષ જીવન્મુક્ત સર્વેશ્વર્યે સંપન્ન થઈને વિચરે છે. આ લોક પરલોક સર્વ  
લોકોમાં કોઈ પણ તેનું નિવારણ કરવા સમર્થ નથી ॥૮૧॥

સુવ્રતઃપિ કહેછે—હે નૃપ ! આવાં મદ્યપાનકર્તા ક્રીડકશિષ્યોનાં  
દુર્વચનોને સાંભળીને ભગવાન અહો ! ! 'વિષયકામનાથી પરાલવ પામેલા-  
ઓના અસત્ આલાપો પણ શાસ્ત્રતરીકે મનાય છે, તેવા અસત્ આલા-  
પના નિર્લજ્જપણે પ્રવક્તાઓપણ ગુરૂતરીકે મનાય છે, તેમનો શિષ્ય-  
સમાજ માનુષ સ્વભાવવિરુદ્ધ એવા પણ પશુધર્મમાં ધર્મપણાની બુદ્ધિ-  
વાળો છે, આતો કલિકાળનોજ વિલાસ વિલસે છે' આવો અતિ વિસ્મય  
પામી મહાહાસ પામીને, સૂર્યજ જેમ ? આકાશજ જેમ ? એમ તેના  
દુર્વચનોથી નહિ લેપ પામીને લોકોપકાર માટે તેના દુર્મતનું ખંડન કરવા  
બોલ્યા. બીજા સલામાં બેઠેલા સજ્જનોએતો તેમના વચનશ્રવણથી પણ  
પાપલેપની આશંકાથી કરુણગલથી કરુણયુગલને (અંગુલીપ્રવેશથી) બીડી  
દઈને તેમનાં દુર્વચનો લેશ સાંભળ્યાંજ નહિ ॥૮૨॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજી-  
વને...દ્વિતીયપ્રકરણે જયતલ્પપુરશુદ્રશાક્તમતખંડને પૂર્વપક્ષત્વેન  
કૌલમતનિરૂપણનામા પંચચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૫॥

શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—યૂયં હિ મદ્યપા ! લોકે ધૂર્તાઃ સ્થ પતિ-  
તાધમાઃ । અપ્રમાણમસચ્છાસ્ત્રં યુષ્માકં મુખ્યમસ્તિ યત્ ॥૧॥  
કેનચિન્મદ્યપેનૈવ પાપગ્રન્થે કૃતે હિ વઃ । સચ્છાસ્ત્રસ્ય અમો-  
ઽસ્ત્યેવ તતો અષ્ટા વભૂવ હિ ॥૨॥ બ્રહ્મજ્ઞાનં સુરાપાનાન્નવેત્તર્હિ  
કુતઃ શ્રમઃ । પૂર્વૈર્મહદ્ધિર્મુનિભિસ્તપસઃ ક્રિયતે વૃથા ॥૩॥ મદ્ય-

### અધ્યાય ૪૬ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે મદ્યપા ! જે પ્રામાણિકો છે તે તો  
પ્રમાણપથને અનુસરે છે. તમોતો પ્રમાણપથને ઉલ્લંઘન કરી લોકમર્યાદાને  
પણ કોરે મુકી મદ્યમાંસાદિ રસમાં રૂચિવાળા થઈ પરદારના પરિગ્રહમાંજ  
પ્રીતિવાળા થઈ મહાપાપિઓ થકી પણ અતિઅધમ મહાધૂર્ત ( જગતને  
ઠગનારા ) છો. કારણ કે—અસત્ય અર્થને અવબોધ આપનારા કાંઈ પણ  
વચનજાળને આદર કરીને સલામાં નિર્લજ્જપણે જે કહો છો તે અસ.  
અશસ્ત્ર—એક અસત્ અર્થના અનુશાસનપર છે, તે પ્રમાણભૂત નથી.  
શાસન કરેછે એટલામાત્રથી તે પ્રમાણ મનાવું નથી. જે સત્ય અર્થનું  
અનુશાસન ( ઉપદેશ ) કરે ત્યારેતો તે પ્રમાણ ગણાય ॥૧॥ આ તમોએ  
કહેલા વચનસંદર્ભ ( નિબન્ધ ) નો કર્તા પ્રામાણિક નથી કિંતુ તમારા જેવો  
મદ્યમાંસાદિકમાં લોલુપતાવાળો કોઈ પણ એનો કર્તા છે. તે આ અસત્  
અર્થને અવબોધ આપનારા, જીહ્વોપસ્થ વિષયના પરવશ કોઈપણ ઠગ-  
રાએ પરિકલ્પેલા પાપગ્રન્થમાં તમોને સચ્છાસ્ત્રનો ભ્રમ વર્તે છે, તેથી  
તમો ધર્મમાર્ગથી બ્રષ્ટ થયા છો ॥૨॥ જે આ ‘બ્રહ્મજ્ઞાન સુરાપાનથી  
થાય’ એમ તમો કહો છો તે આ કેમ ઘટવું આવે ? કેમકે જેના સેવનથી  
બુદ્ધિભ્રંશ થાય તેનાથી વિજ્ઞાન થાય એમ કહેવું તેતો અતિશય વિપરીત  
કહેવાય. જેનાથી અંતઃકરણની મલિનતા થાય તેનાથી અંતઃકરણની નિર્મ-  
ળતાની અપેક્ષાવાળો બ્રહ્મજ્ઞાનોદય કેમ થાય ? નજ થાય. બ્રાહ્મણો યજ્ઞદાન  
તપ અનશનથી જે બ્રહ્મને જાણવા ઇચ્છે છે તે મદ્યપાનાદિ દુરાચરણથી

૧ આ અધ્યાયમાં હુદ્ર શાક્તમતનું ખંડન ભગવાને કરેલું અનુવાદ કર્યું છે.

પાનાં કુલાન્યેષ્વ શ્વપચાદીનિ સન્તિ ચ । પ્રાપ્નુવન્તિ કથં નૈવ  
 મુક્તિં તાનિ પલપ્રિયાઃ ! ॥૪॥ આસિતાઃ કેન યૂયં વૈ કથં પ્રાપ્તાઃ  
 સ્થ દુર્ધિયમ્ । એકવર્ણં જગત્કર્તું કિં વા સૃષ્ટાઃ સ્વયંભુવા  
 ॥૫॥ આર્ષગ્રન્થસ્થિતાઃ શ્લોકાન્મદ્યપાનનિષેધકાન્ । સપ્રમાણા-  
 ત્મસિદ્ધાન્તત્ત્યાત્યૈ દૂષયથ ધ્રુવમ્ ॥૬॥ ગૌડી માધ્વી ચ પૈષ્ઠી  
 ચ વિદ્વેયા ત્રિવિધા સુરા । યથૈવૈકા તથા સર્વા ન પાતવ્યા

જણાય છે એમ કહેવું એતો અતિશય વિપરીત કહેવાય. જે દુરાચરથી  
 એમજ માનોતો પૂર્વના શ્રેષ્ઠ મુનિઓએ કરેલા મહાતપશ્ચર્યાદિકનો શ્રમ શું  
 વૃથા છે? વૃથા હોય તો તેવા મોટાઓ તેને કેમ કરે? નજ કરે ॥૩॥ હે માંસ-  
 પ્રિયાઃ ! મદ્યમાંસના લક્ષણથી જે મુક્તિ મળતી હોય તો પ્રકૃતિથી મદ્ય-  
 માંસનું લક્ષણ કરનારા શ્વપચીની અનાયાસથી સ્વતઃ મુક્તિ કેમ ન થાય?  
 થવીજ નેહએ. કોઈની થએલી પ્રસિદ્ધ નથી. અને નિઃશ્રેયસના અર્થીઓ  
 શ્વપચીની પણ પ્રાર્થના કરે? તેનેતો કોઈ કરતા નથી. માટે તમારું કહેલું  
 કેવળ અસત્ય છે ॥૪॥ તમોને કયા દુષ્ટે આવીરીતે લમાવ્યા છો અને આવા  
 મતિવિપર્યયને કયા કારણથી પામ્યા છો. ( પંડિત પામરને સાધારણપણે  
 પ્રસિદ્ધ દોષરૂપ મદિરાપાનાદિકમાં પણ નિઃશ્રેયસના ઉપાયપણાની દુર્બુદ્ધિ  
 શી રીતે તમોને થઈ? આતો મહાઆશ્ચર્ય કહેવાય. તો તમોને કેણે લમા-  
 વેલા છો ) આ જગતને એકવર્ણ—વર્ણવિભાગની વ્યવસ્થાએ વિરહિત  
 (વિદ્યુત્ત વર્ણધર્મ) કરવામાટે કલિબળને પ્રવર્તાવતા વિધિએજ સંજ્યા  
 છો કે શું? જે એમ ન હોય તો જગતમાં આવા કોઈ દુરાચારી હોયજ  
 નહિ ॥૫॥ જેઓ યોગનિષ્પન્ન દિવ્ય દૃષ્ટિવાળા છે તે મન્વાદિ મુનિઓએ  
 ઋષિસંબન્ધી દૃષ્ટિથી ધર્મતત્ત્વનું નિરીક્ષણ કરીને જગતના ઉપકાર અર્થે  
 રચેલા નિબન્ધોમાં મદ્યપાનના નિષેધકપણે કહેલા શ્લોકોને હુમતિથી  
 કલ્પેલો પ્રમાણભાસ જેમાં મૂળ છે એવા પોતાના દુઃસિદ્ધાંતની ખ્યાતિ-  
 માટે દૂષિત કરો છો, આતો મહા ખેદ કરવા યોગ્ય છે ॥૬॥ હવે  
 આર્ષપ્રમાણથી સુરાપાનના નિષેધને કહેછે—ગૌડી-ગોળમાંથી બનાવેલી,  
 માધ્વી-મહુડાંમાંથી બનાવેલી, પૈષ્ઠી-ચોખા આદિકના લોટમાંથી બનાવેલી,

દ્વિજોત્તમૈઃ ॥૭॥ સ્વાયમ્ભુવો મનુરિતિ સુરાપાનં નિષેધતિ । વચનં  
યાજ્ઞવલ્ક્યસ્ય શ્રૂયતાં ચ તદર્થકમ્ ॥૮॥ અજ્ઞાનાત્તુ સુરાં પીત્વા  
રેતો વિષ્મૂત્રમેવ ચ । પુનઃસંસ્કારમર્હન્તિ ત્રયો વર્ણા દ્વિજાતયઃ  
॥૯॥ પાનસં દ્રાક્ષમાધૂકં ક્ષાર્જૂરં તાલમૈક્ષવમ્ । મધૂત્થં સૈરમા-  
રિષ્ટં મૈરેયં નાલિકેરજમ્ ॥૧૦॥ સમાનાનિ વિજાનીયાન્મદ્યાન્યે-  
કાદશૈવ તુ । દ્વાદશં તુ સુરામદ્યં સર્વેષામધમં સ્મૃતમ્ ॥૧૧॥  
પવં પુલસ્ત્યોઽપિ મુનિર્મદ્યપાનં નિષેધતિ । તન્નાધમપદે પાઠો  
યુષ્માભિઃ કૃત ઉત્તમઃ ॥૧૨॥ ઊર્ધ્વાસ્નાયઃ પ્રમાણં ચેદ્ભવતાં તર્હિ

આ રીતે ત્રણ પ્રકારની સુરા જાણવી. જેવી એક છે તેવીજ બધી પણ છે.  
તે દ્વિજોત્તમોએ-દ્વિજ-વર્ણોત્તમ ત્રણ વર્ણનાએતો નજ પિવી. દ્વિજોમાં  
ઉત્તમ વિપ્રોએતો બીલકુલ ન પિવી ॥૭॥ આ પ્રકારે સ્વાયંભુવ મનુ  
ષોતાની સ્મૃતિમાં સુરાપાનને નિષેધ કરે છે. સુરાપાનના પ્રતિષેધને કરનાર  
યાજ્ઞવલ્ક્યમુનિનું વચન સાંભળો—ત્રણ વર્ણ બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય  
જો અજાણથી સુરાપાન કરે કે વીર્ય વિષા મૂત્રને પિવે તો દ્વિજતિભાવથી  
પતિત થાય છે, તે ફરીથી ઉપવીત સંસ્કાર કરવાથી શુદ્ધ થાય છે, જાણીને  
પિનારા પતિતોનીતો પ્રાયશ્ચિત્તથી પણ પરિશુદ્ધિ થતી નથી ॥૮-૯॥ ફન-  
સમાંથી કરેલું, દ્રાક્ષાફળમાંથી બનાવેલું, મહુડાંમાંથી બનાવેલું, બજૂરીમાંથી  
થએલું, તાડમાંથી થએલું, ગોળમાંથી બનાવેલું, મધમાંથી બનાવેલું, સીંધ-  
ણીઓમાંથી થએલું, અરિઠાંમાંથી બનાવેલું, મૈરેય નામનું, નાળીયેરીમાંથી  
થએલું, આ અગીયાર પ્રકારનાં મદ્યો પાપદોષ કરવામાં સમાનજ જાણવાં.  
બારમું સુરારૂપ મદ્યતો આ સર્વની અપેક્ષાએ દોષબહુળ હોવાથી અધમ  
કહેલું છે. આ પ્રકારે પુલસ્ત્યનામના મુનિપણ મદ્યપાનનો પ્રતિષેધ કરે છે.  
આ પુલસ્ત્યસ્મૃતિવાક્યમાં અધમ પદને સ્થાને ઉત્તમ એવો પાઠ ફેરવ્યો છે.  
આ તમારી મદ્યપાન રસિકતા બહુ ખેદ કરવા યોગ્ય છે ॥૧૦-૧૨॥ હે  
મદ્યપા! કોઈ ઊર્ધ્વાસ્નાયપણ પ્રમાણ છે એમ જો તમો માનતા હો તો વિષ-  
યલોલુપોએજ ઉપસેચ્ય એવા તે શાસ્ત્રાભાસનેજ આશરીને રહેવું ઠીક છે.  
પણ નિત્યનિર્દોષ, સ્વતઃપ્રમાણભૂત, ‘મધુવાતા’ ઇત્યાદિ મક્ષિકાઓએ કરેલા

મઘપાઃ ! । શ્રુતીઃ પ્રમાણયથ કિં ક્ષૌદ્રાર્થા મઘ આત્મનઃ ॥૧૩॥  
 અસદેવ તતઃ શાસ્ત્રં યૌષ્માકં ધૂર્તકલ્પિતમ્ । સર્વશાસ્ત્રવિરુદ્ધ-  
 ત્વાદપ્રમાણં મતં હિ વઃ ॥૧૪॥ અસ્તુ વર્ણાન્તરકથા ભવદ્ધિર્બ્રાહ્મણેઃ  
 કથમ્ । નિઃશંકં પીયતે મઘં વેદશાસ્ત્રવિગર્હિતમ્ ॥૧૫॥ શ્વપ-  
 ઞ્યાદિમુલોદ્ધિષ્ટં પીત્વા ચ પતિતાધમાઃ । દૂષયધ્વે કુતો યૂયં  
 બ્રહ્મસૂત્રેણ વિપ્રતામ્ । ॥૧૬॥ વ્રૂત યૂયં ચ વિપ્રસ્ય સુરાપાનવિધા-  
 યકમ્ । એકમેવાપિ વચનમાર્ષગ્રન્થે ભવેદ્યદિ ॥૧૭॥ અહં ત્વેત-  
 ન્નિષેધસ્ય વાક્યાન્યથ્ય સહસ્રશઃ । વ્રૂયામાર્ષાણિ સર્વાણિ સપ્રમા-  
 નાનિ મઘપાઃ ! ॥૧૮॥ યક્ષરક્ષઃપિશાચાન્નં મઘં માંસં સુરાસ-

પુડા થકી થતા મધપરાયણુ શ્રુતિઓને સ્વાભિમત મઘરૂપ ખોટો અર્થ  
 કલ્પીને શામાટે કલુષિત કરો છો ? તમોને પ્રિય એવા મઘમાં શ્રુતિને  
 ખોટીરીતે પ્રમાણપણે લેવાની જરૂર નથી ॥૧૩॥ માટે મન્વાદિ અનેક મહ-  
 વિઓના સન્મતથકી વિરુદ્ધ, શાસ્ત્રપણે તમોએ માનેલું, કોઈ પણ ધૂર્ત-  
 લોકોને ઠગવા માટે પ્રવર્તેલા પંડિતે કલ્પી કાઢેલું કૌળતંત્ર સર્વથા અપ્રમાણ  
 અસતજ છે ॥૧૪॥ ‘સુરાને ન પિવે’ આ સામાન્યપણે સર્વને પ્રતિષેધ  
 કરેલી પણ આ આખતનો કોઈ પણ પ્રકારે દુરાગ્રહથી શૂદ્રાદિકમાં સંબન્ધ  
 સંપાદન કરવો તે પણ કથનમાત્ર છે પણ શાસ્ત્રાર્થ નથી. આ વાત અપ્ર-  
 કૃત હોવાથી દૂર રહો. તમો વર્ણોત્તમ વિપ્રો થઈને પણ વેદશાસ્ત્રે પ્રતિષેધ  
 કરેલા મઘને નિઃશંકપણે કેમ પાન કરી શકો ? તમારાથી તો પાન કર-  
 વાને અત્યંત અયોગ્ય છે ॥૧૫॥ વળી મઘતો પ્રકૃતિથીજ પ્રતિષિદ્ધ છે,  
 તીર્થોદક પણ શ્વપચી આદિકના સ્પર્શથી ત્યાજ્ય થાય છે, આતો મઘ છે  
 અને વળી તે પણ તેના મુખનું ઉચ્છિષ્ટ છે, અરે ! ! આવું ઉચ્છિષ્ટ મઘનું  
 પાન કરીને પતિતાધમ થઈને કંઠમાં રહેલા આ યજ્ઞોપવીતથી ગ્રાહણ-  
 લિંગને શામાટે તમો દૂષણયુક્ત કરો છો ॥૧૬॥ ગ્રાહણને સુરામઘના  
 પાનની અભ્યનુશ્ઠા આપનાર એક પણ વચન જો યાજ્ઞવલ્ક્યાદિ સ્મૃતિ-  
 શાસ્ત્રમાં હોય તો તમો ખોલો ॥૧૭॥ હે મઘપાઃ ! હું તો મઘપાનના  
 નિષેધનાં સ્મૃતિકાર ઋષિઓએ કહેલાં માટેજ સર્વથા સપ્રમાણ અનેક

વમ્ । તદ્વાહ્યજેન નાત્તવ્યં દેવાનામશ્રતા હવિઃ ॥૧૯॥ ઇત્યાદીનિ  
 વહન્યેવ સ્મૃતિવાક્યાનિ સન્તિ વૈ । ગણિતં ચ સુરાપાનં  
 મહાપાતકપશ્ચકે ॥૨૦॥ સુરામ્બુધૃતગોમૂત્રપયસામગ્નિસાગ્નિમમ્ ।  
 સુરાપોઽન્યતમ પીત્વા મરણાચ્છુદ્ધિમૃચ્છતિ ॥૨૧॥ અજ્ઞાના-  
 ત્પ્રાશ્ય વિષ્મૂત્રં સુરાસંસૃષ્ટમેવ ચ । પુનઃસંસ્કારમહન્તિ ત્રયો  
 વર્ણા દ્વિજાતયઃ ॥૨૨॥ સુરાં પીત્વા દ્વિજો મોહાદગ્નિવર્ણાં સુરાં  
 પિબેત્ । ઇત્યાદ્યજ્ઞાનપાનેઽપિ સ્મર્યતે તસ્ય નિષ્કૃતમ્ ॥૨૩॥  
 પુનઃ પુનઃ પ્રપિવતાં યુષ્માકં બુદ્ધિપૂર્વકમ્ । ભવિષ્યતિ ગતિઃ  
 કા વા જનાન્ પાતયતામઘઃ ॥૨૪॥ અગમ્યાઃ પરયોષા હિ

વચનો હમણું ઉદાહરણ માટે કહું છું ॥૧૮॥ જે મઘ માંસ સુરાસવ  
 આદિક છે તેતો યક્ષ રાક્ષસ પિશાચ આદિકનું પ્રિય અન્ન છે ; તે દેવતા-  
 ઓને માટે કહેલા ઘૃત દુધ આદિક હવિષ્યાન્નને જમતા પ્રાણીને નજ  
 જમવું જોઈએ ॥૧૯॥ આવાં અનેક સ્મૃતિવચનો પ્રસિદ્ધ છે. વળી સુરા-  
 પાનતો બ્રહ્મહત્યાદિ પાંચ મહાપાપના મધ્યમાં ગણ્યું છે ॥૨૦॥ અજ્ઞાનથી  
 સુરાપાનકર્તા પુરૂષની પરિશુદ્ધિતો સુરા જળ ઘૃત ગોમૂત્ર દુધ આટલાં-  
 માંથી એકને જુબ તપાવીને અગ્નિવત્ દાહક થતાં તેના પાન કરવાથી  
 મરણ થાય એજ કહી છે ॥૨૧॥ દ્વિજાતિ સંજ્ઞાના ત્રણ વર્ણો અન્નણથી  
 વિષા મૂત્ર અને સુરાના સ્પર્શવાળું ચત્કિચિત્ વસ્તુમાત્રને લક્ષણ કરે તો  
 તેમને પુનઃસંસ્કાર ( ઉપવીત ) કરવાનો કહેલો છે તો સાક્ષાત્ જાણીનેજ  
 સુરાપાનમાં તો કહેવુંજ શું ? એવું મનુવચન છે ॥૨૨॥ દ્વિજાતિ અજ્ઞા-  
 નથી સુરાપાન કરે તો તેની પરિશુદ્ધિ માટે અગ્નિ જેવી તપાવેલી લાલ-  
 ચોળ સુરાને પિવે. ઇત્યાદિ સુરાપાનનું પ્રાયશ્ચિત્ત અજ્ઞાનથી કરેલા સુરા-  
 પાનમાં પણ સ્મૃતિવચનો કહેછે ॥૨૩॥ બુદ્ધિપૂર્વક વારંવાર સુરામઘનું  
 પાન કરનારા અને બીજા જનોને પાન કરાવી અધોગતિ પમાડતા તમારી  
 શી ગતિ થશે ? ( પ્રાયશ્ચિત્તને નહિ કરનારાઓની પાપપરિહારમાં બીજી  
 ગતિજ શી ? કાંઈ પણ ઉપાય નથી. નરકલોગથી પણ આ પાપનો પ્રક્ષય  
 થતોજ નથી ) ॥૨૪॥ અગમ્ય પરપલીના પરિગ્રહમાં પ્રવર્તતા પુરૂષોને



તત્સદ્ગં યે તુ કુર્વંતે । તેષાં ચ વેદનાં તીવ્રાં વચ્ચિમ ભાગવ-  
તોદિતામ્ ॥૨૫॥ યસ્તિવહ વા અગમ્યાં સ્ત્રિયમગમ્યં વા પુરુષં  
યોષિદભિગચ્છતિ તાવમુત્ર કશયા તાડયન્તસ્તિગમયા સૂર્યા  
લોહમય્યા પુરુષમાલિજ્જયન્તિ સ્ત્રિયં ચ પુરુષરૂપયા સૂર્યા  
॥૨૬॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઈતિ વાચં ભગવતા પ્રોક્તામાશ્રુત્ય તે દ્વિજાઃ ।  
અશક્તા હ્યુત્તરં દાતું તૂર્ણીમાસન્મ્રમદ્વિયઃ ॥૨૭॥ હરિવાગ્મિન્ન-  
મમૌથ ગુરુસ્તેષાં રુષા જ્વલન્ । તમુવાચ મહાકાર્ણી પાનપાત્ર-  
કરાં સ્મરન્ ॥૨૮॥ કીચક ઉવાચ—અસ્મન્મતેઽપિ દોષોઽસ્તિ સુરા-  
પાને વૃથા કૃતે । દેવપ્રસાદમઘાદેઃ પ્રાશને ક્વાસ્તિ દૂષણમ્ ॥૨૯॥  
યજ્ઞેષુ બ્રાહ્મણૈર્મઘં માંસં દેવનિવેદિતમ્ । યથેષ્ટં ભક્ષ્યમિત્યાહ

નરકમાં થનારી તીવ્રવેદના જે ભગવાન્ બાસે શ્રીમદ્ભાગવતમાં કહેલી છે  
તેનો અનુવાદ કરું છું ॥૨૫॥ આ લોકમાં જે પુરુષતો સ્વયં કામવેગથી અગ-  
મ્યા—ગમનને અનર્હ એવી પરાંગનાના અંગસંગને અને જે સ્ત્રી અગમ્ય-  
ગમનને અયોગ્ય પરપુરુષના પ્રસંગને કરે છે તે બન્ને સ્ત્રીપુરુષને યમલોકમાં  
યમકેન્દ્રો આબકથી પ્રહાર કરી પ્રતપાવેલી લોખંડની સ્ત્રીરૂપ પ્રતિમાસાથે  
પુરુષને અને પુરુષરૂપ પ્રતિમાસાથે સ્ત્રીને ગાઠ આલિંગન કરાવે છે ॥૨૬॥

સુવ્રતમ્ભષિ કહેછે—હે રાજન્ ! આ પ્રકારે ભગવાને કહેલી વાણી  
સુંણીને ક્રીચકશિષ્ય દ્વિજે ઉત્તર આપવા નહિ સમર્થ થઈને ‘આ સત્ય  
છે કે આ અસત્ય છે’ એવા વિઘ્નાંત ચિત્તથી મૌન થઈ નીચું મુખ ઘાલી  
ગયા ॥૨૭॥ એટલે આવા શ્રીહરિના આ વચનથી જેનું મર્મસ્થાન  
ભેદાઈ ગયું છે એવો એમનો ગુરુ ક્રીચક સ્વયં ક્રોધાગ્નિથી બહુ દાઝતો થકો  
પાનપાત્રને હસ્તમાં ધારી રહેલી ઇષ્ટદેવતા મહાકાળીનું સ્મરણ કરતો  
થકો બોલ્યો ॥૨૮॥ હે સ્વામિન્ ! વૃથા સુરાપાનમાં તો અમો પણ દોષ  
માનીએ છીએ ( તેના નિષેધનાં વચનોને આ અવકાશ છે ) દેવનિવેદિત  
મઘાદિકના ભક્ષણમાં દોષ કયા સ્મૃત્યાદિ શાસ્ત્રમાં છે ? કોઈમાં પણ નથી  
॥૨૯॥ સોમયાગાદિ યાગોમાં દેવનિવેદિત મઘ માંસ બ્રાહ્મણોએ યથેષ્ટ  
ભક્ષણ કરવું એમ વેદ કહે છે તો વેદવિહિત માર્ગમાં પાપ શું છે ? કાંઈ

વેદસ્તત્રાસ્તિ કિં ન્વઘમ્ ॥૩૦॥ યા વેદવિહિતા હિંસા ન સા  
 હિંસેતિ કથ્યતે । રહસ્યમિત્યાદ્યજ્ઞાત્વા દૂષયસ્ય ત્ર નઃ કથમ્ ॥૩૧॥  
 ભારતે ચ પુરાણેષુ બહવો બ્રાહ્મણા અપિ । મધપા માંસમધ્યાશ્ચ  
 શ્રૂયન્તે સ્વેષ્ટયોષિતઃ ॥૩૨॥ માર્કણ્ડેયપુરાણે ચ સપ્તશત્યાં પ્રશંસ-  
 નમ્ । યથાવન્મધ્યમાંસાદેઃ કૃતમસ્તિ ન વેત્સિ તત્ ॥૩૩॥ સુવ્રત  
 ઉવાચ—અપ્રમાણં નિજં ગ્રન્થં જ્ઞાત્વા ત્યક્ત્વાઽથ વૈદિકમ્ । છલે-  
 નાશ્રિત્ય માર્ગં તં બ્રુવન્તં હરિરુચ્ચિવાન્ ॥૩૪॥ શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—  
 દેવા હિ સાર્ત્વિકાઃ પ્રોક્તા રાજસા દૈત્યદાનવાઃ । તામસા રાક્ષ-  
 સાદ્યાશ્ચ પુરાણેષ્વાગમેષુ ચ ॥૩૫॥ પયઃ સર્પિશ્ચામૃતાશ્ચ મન્નં  
 દેવપ્રિયં મતમ્ । દૈત્યાનાં રાક્ષસાદીનાં સુરામાંસાશનં પ્રિયમ્ ॥૩૬॥

પણ નથી ( તેમાંજ જેમ એમ આમાં પણ અમારે તુલ્ય છે ) ॥૩૦॥ વેદ-  
 વિહિત જે હિંસા છે તે હિંસાજ નથી એમ સ્મૃતિકારો કહે છે. તો તે આ  
 ધર્મરહસ્યને નહિ જાણીને આ સલામાં અમોને કેમ દૂષણ આપો છો ॥૩૧॥  
 મહાભારત પુરાણ આદિકમાં આખ્યાયિકાઓ સંભળાય છે કે—પૂર્વે બહુ  
 બ્રાહ્મણો પણ મધપાન કરનારા, માંસ લક્ષણ કરનારા અને કામનામાત્રથી  
 સ્ત્રીમાત્રનો પરિગ્રહ કરનારા હતા ॥૩૨॥ વળી માર્કણ્ડેયપુરાણમાં સપ્ત-  
 શતીમાં મધમાંસાદિકની પ્રશંસા યથાર્થપણે કરી છે તેને તમો શું નથી  
 જાણતા ? ॥૩૩॥ સુવ્રતઋષિ કહે છે—હે રાજન્ ! ત્યાર પછી પોતાના  
 કૌળતંત્રને વેદવિરુદ્ધ હોવાથી ક્રોધએ પણ પ્રમાણપણે નહિ પરિગ્રહ કરે-  
 લાને નિશ્ચય કરી તેના પ્રમાણપ્રદાનનો પણ પરિત્યાગ કરી વેદમાંજ  
 પ્રવેશ કરી તેના અર્થોત્તરાદિકની કલ્પનારૂપ છળથી વિવાદ કરતા કીચક-  
 પ્રત્યે શ્રીહરિ બોલ્યા ॥૩૪॥ શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—હે કીચક ! દેવ-  
 તાઓ સત્ત્વપ્રધાન પ્રવૃત્તિવાળા પ્રસિદ્ધ છે, દૈત્યો દાનવો તો રજઃપ્રધાન  
 પ્રવૃત્તિવાળા પ્રખ્યાત છે, રાક્ષસાદિકતો તમઃપ્રધાન પ્રવૃત્તિવાળા વિખ્યાત  
 છે. શ્રીમદ્ભાગવતાદિ પુરાણોમાં તથા નારદપંચરાત્રાદિક આગમોમાં  
 એમનું એવાજ પ્રકારનું આખ્યાન પ્રખ્યાત છે. તો દેવતાઓનું અસીદ્ધ  
 અન્ન દુग्ધ ઘૃતાદિક માન્યું છે અને દૈત્ય રાક્ષસોનું તો સુરામાંસાદિ પ્રિય

આદિરાજેન પૃથુના પ્રેરિતા અતઃ પવઃ હિ । સ્વસ્વાન્નં દુદુહુઃ સર્વે  
પૃથિવીં ધેનુરુપિણીમ્ ॥૩૭॥ કૃત્વા વત્સં સુરગણા ઇન્દ્રં સોમ-  
દૂદુહન્ । હિરણ્મયેન પાત્રેણ વીર્યમોજો બલં પયઃ ॥૩૮॥ દૈતેયા  
દાનવા વત્સં પ્રહ્લાદિમસુરર્ષભમ્ । વિધાયાદૂદુહન્ ક્ષીરમયઃપાત્રે  
સુરાસવમ્ ॥૩૯॥ યક્ષરક્ષાંસિ ભૂતાનિ પિશાચાઃ પિશિતાશનાઃ ।  
ભૂતેશવત્સા દુદુહુઃ કપાલે ક્ષતજાસવમ્ ॥૪૦॥ ઇત્યં શ્રીમદ્ભાગ-  
વતે પુરાણે પ્રતિપાદિતમ્ । નૈવેદ્યાર્હં ન દેવાનાં મદ્યં માંસં તતો  
મતમ્ ॥૪૧॥ રાજસાનાં તામસાનાં મદ્યમાંસાશને રુચિઃ । સ્વાભા-  
વિકી વર્તતેતો વિધ્યપેક્ષા ન વર્તતે ॥૪૨॥ યજ્ઞ એવ તતો હિંસાં  
નિત્યહિંસાનિવૃત્તયે । વેદો વ્રૂતે નત્વભીષ્ટા હિંસા વેદસ્ય કર્હિંચિત્  
॥૪૩॥ ભારતે ચ પુરાણેષુ પ્રોક્તમાદૌ પ્રરોચનમ્ । અહિંસા પરમો

અન્ન માન્યું છે ॥૩૫-૩૬॥ તે આ આખ્યાયિકા શ્રીમદ્ભાગવતમાં  
વિખ્યાત છે—પૂર્વે આદિરાજ લગવાનું પૃથુએ પ્રેરેલા સર્વે ધેનુરૂપ  
પૃથ્વીમાંથી પોતપોતાના અન્નનો દોહ કર્યો હતો. તેમાં દેવગણોએ ઇન્દ્રને  
વાછડો કરી સુવર્ણમય પાત્રમાં સોમ-અમૃત, વીર્ય-મનની શક્તિ, ઓળ-  
ઇન્દ્રિયોની શક્તિ, બળ-દેહની શક્તિ તેરૂપ પયનો દોહ કર્યો હતો અને  
દૈત્ય દાનવોએ અસુરવર પ્રહ્લાદપુત્ર વિરોચનને વત્સ કરીને લોહમય  
પાત્રમાં સુરામદ્યરૂપ દુધનો દોહ કર્યો હતો અને માંસપ્રિય યક્ષો રાક્ષસો  
ભૂતો અને પિશાચોએ રૂદ્રને વત્સ કરીને કપાળ ( માથાની ઓપરી )  
માં રૂધિરરૂપ આસવનો દોહ કર્યો હતો. માટે મદ્યમાંસ દેવતાઓને  
નૈવેદ્ય કરવા યોગ્ય માન્યું નથી ॥૩૭-૪૧॥ રાજસ તામસ પુરૂષોને મદ્ય-  
માંસનું લક્ષણ રાગથીજ પ્રાપ્ત છે એમાં વેદવિધિ કોઈપણ પ્રકારે ઘટતો  
નથી, કારણ કે અપૂર્વ અર્થમાંજ વિધિ પ્રવર્તે છે. તો વેદ રાગને લીધે સર્વત્ર  
પ્રસરતી હિંસાને રોકીને યજ્ઞમાંજ હિંસાને કહીને, હિંસાનો સંકોચ એજ  
પરમ જ્ઞાન જેનું છે અને અંતે હિંસાનિવૃત્તિમાં જેનું પરમ તાત્પર્ય છે  
એવો છે. આવા વેદને હિંસા આરેય પણ અભીષ્ટ નથી. આ અર્થ ‘લોકે  
વ્યવાયામિષમદ્યસેવા’ ઇત્યાદિકથી શ્રીમદ્ભાગવતમાં કહ્યો છે ॥૪૨-૪૩॥

ધર્મ ઇત્યેવ સ્થાપિતં તતઃ ॥૪૪॥ માર્કણ્ડેયપુરાણેઽપિ સપ્તશત્યાં  
ચતુઃપિવ ! । મદ્યમાંસાશનં કાર્યં દ્વિજેનેતિ ક્વ વિદ્યતે ? ॥૪૫॥  
દેવ્યાઃ પૂજા સુરામાંસૈ રહસ્યે ભવતીતિ ચેત્ । માર્કણ્ડેયપુરાણે  
તદ્રહસ્યં નૈવ વિદ્યતે ॥૪૬॥ સુરામાંસાદિપૂજેયં વિપ્રવર્જ્યા મયો-  
દિતા । ઇત્યર્થેન નિષેધોઽસ્તિ રહસ્યેઽપિ દ્વિજન્મનઃ ॥૪૭॥ અજ્ઞાત્વા  
શાસ્ત્રતાત્પર્યં ત્વાદશાઃ પાપકર્મિણઃ । શિષ્યૈઃ સહ વ્રજન્ત્યન્તે  
મહતો નિરયાન્ સ્વલુ ॥૪૮॥ સુરાપાનં મહાપાપં દ્વિજાનામિતિ

ભારતાદિ ઇતિહાસોમાં તથા શ્રીમદ્ભાગવતાદિ પુરાણોમાં બાલોપચંદન  
ન્યાયથી પ્રરોચન માટે પ્રથમ હિંસાનું વર્ણન કરીને અંતે તેનાથી નિવૃત્તિ  
પામવી એજ પરમ ધર્મ છે એમજ સ્થાપન કર્યું છે. ભાવ આ છે કે—  
ગુણમય પ્રકૃતિના સંસર્ગિઓમાં સર્વ કોઈ સત્ત્વપ્રધાન પ્રકૃતિવાળાઓ નજ  
હોય તો રજતમ પ્રધાન પ્રકૃતિવાળાતો બહુ હોય, તેઓને પણ અનુચ્છ  
કરવા વેદ તેમને પણ અત્યંત અનર્થોથકી પાછા વાળીને કોઈપણ પ્રકારે  
કાળે કરીને શ્રેયમાં ભેડવામાટે પ્રથમ રાગાનુસારે તેમને કાંઈપણ સંકોચ  
કરનાર કહેતાં અંતે તેમાં પણ અનર્થ નિરૂપણ કરીને પરિપક્વ કપાયવાળ  
થતાં તેઓને તેનાથી પણ નિવૃત્ત કરે છે અને અહિંસામય પરમ ધર્મમાં  
સ્થાપન કરે છે ॥૪૪॥ હે ચતુઃપિવ ! માર્કંડેય પુરાણમાં સપ્તશતીમાં  
મદ્યમાંસનું વિધાન છે એમ જે તમો કહો છો તેતો તમારા જેવા કોઈએ  
પણ કદપેલું હોવું જોઈએ. પ્રાચીન પાઠના કોશોમાં તેવું વચન છેજ નહિ.  
'સુરા માંસથી દેવીની પૂજા કરવી' એમ માર્કંડેયમાં રહસ્યવિષે છે એમ  
કહેતા હો તો તે પણ ખોટું છે. તેવા અર્થને પ્રતિપાદન કરનાર રહસ્ય  
વચન છેજ નહિ. ઉલટું—'સુરામાંસાદિકવડે દેવીપૂજા વર્જવી' એમજ વર્તે  
છે. તેના નિષેધમાંજ રહસ્યનું પણ તાત્પર્ય છે ॥૪૫-૪૭॥ શાસ્ત્રતાત્પર્ય  
નહિ સમજીને અન્યથા અન્યથા વચનોનો અર્થ કદપીને જગતને અનર્થ  
માર્ગમાં પાડતા તમારા જેવા પાપકર્મિઓ શિષ્યોની સાથે અંતે મહાનર-  
કોનેજ નિશ્ચે પામે છે ॥૪૮॥ વળી ભૃગુપૌત્ર શુકાચાર્યે 'સુરાપાન દ્વિજોને  
મહાપાપ છે' એવી મર્યાદા સ્થાપન કરી છે તેમનું આ વચન સાંભળો

ભાર્ગવઃ । ઉશનાઃ સ્થાપયામાસ મર્યાદાં તદ્વચઃ શ્રુણુ ॥૪૯॥ યો  
બ્રાહ્મણોઽદ્યપ્રભૃતીહ કશ્ચિન્મોહાત્સુરાં પાસ્યતિ મન્દબુદ્ધિઃ । અપે-  
તધર્મો બ્રહ્મહા ચૈવ સ સ્યાદસિંહલોકે ગર્હિતઃ સ્યાત્પરે ચ ॥૫૦॥  
इति शुक्रकृता लोके मर्यादा विद्यते किल । महापापं कथं न स्या-  
त्तामुल्लङ्घयतस्तव ॥५१॥ गोचर्यामपि नारीषु मनुष्याणां पुरा  
मुनिः । औद्दालकिः श्वेतकेतुर्निषिषेध च तच्छृणु ॥५२॥ व्युच्च-  
रन्त्याः पतिं नार्या अद्यप्रभृति पातकम् । भ्रूणहत्यासमं घोरं भवि-  
ष्यत्यसुखावहम् ॥५३॥ भार्या तथा व्युच्चरतः कौमारब्रह्मचारि-  
णीम् । पतिव्रतामेतदेव भविता पातकं भुवि ॥५४॥ मांसं तु सर्वथा

॥૪૯॥ આ લોકમાં આ દિવસને આરંભીને જે કોઈ મૂઢમતિ બ્રાહ્મણ  
અજ્ઞાનથી સુરાનું પાન કરશે તે બ્રહ્મહત્યાના પાતકે સંયુક્ત થાય અને  
ધર્મથી પતિત થઈ આ લોકમાં સજ્જનોએ અતિગર્હિત થાય તથા પર-  
લોકમાં ગર્હિત થાય ( પરલોક પુણ્યથકી બ્રહ્મ થાય ) ॥૫૦॥ આવી  
લોકમાં શુકાચાર્યે કરેલી મોટી ધર્મમર્યાદા વર્તે છે. તે આ મર્યાદાને ઉલ્લં-  
ઘન કરનારા તને મહાપાપ કેમ ન થાય ? થાયજ ॥૫૧॥ પરદારાના પરિ-  
ગ્રહરૂપ મહાપાપમાં તમારું જે નિર્મર્યાદ વચન છે તેમાં પૂર્વે ઉદ્દાલકના  
પુત્ર શ્વેતકેતુ મુનિએ કરેલી ધર્મમર્યાદાને સાંભળો. ( આ આખ્યાયિકા  
ભારતમાં છે ) ॥૫૨॥ પૂર્વે પુરૂષોની નારીવિષે અને નારીઓની પુરૂષોવિષે  
પ્રવર્તેલી ગોચર્યા ( પુરૂષને પ્રિય સ્ત્રીમાત્રનો અને સ્ત્રીને પ્રિય પુરૂષમાત્રનો  
સંગ કરવારૂપ ધર્મબ્રમથી પ્રવર્તેલું કાંઈ પણ પશુધર્મસદૃશ દુરાચરણ )ને  
ભાળીને હૃદયમાં વિક્ષોભ પામીને ધર્મના સંરક્ષણમાટે એમ બોલ્યા કે-  
આ દિવસને આરંભીને પતિનો અતિક્રમ કરી અન્યત્ર વર્તતી નારીને બ્રૂણ-  
હત્યા ( બાળહત્યા ) સમાન મહા દુઃખદાયક ઘોર પાપ થશે. તેવીજ રીતે  
ભૂમિમાં કુમાર અવસ્થાને આરંભીને બ્રહ્મચારિણી પતિવ્રતા પોતાની  
પત્નીનો પરિત્યાગ કરી બલિચાર કરતા પુરૂષને એજ ( બ્રૂણહત્યાસમાન )  
પાપ થશે ॥૫૩-૫૪॥ માંસમાત્ર ( ગમે તેનું હોય ) મનુષ્યમાત્રને અલ-  
ક્ષ્યજ છે. આવો સર્વપ્રસિદ્ધ રાજભાર્ગ છે એમાં સંશય નથી. તો યજ્ઞ-

નૈવ કસ્યચિજ્જન્તુનોઽપિ વૈ । મક્ષણાર્હં મનુષ્યાણામિતિ ઘણ્ટા-  
પથઃ કિલ ॥૫૫॥ યજ્ઞશેષસ્ય માંસસ્ય મક્ષણેઽપિ દ્વિજન્મનઃ ।  
મહાન્ દોષોઽસ્તિ નિર્દોષં માંસં નાસ્ત્યેવ કર્હિંચિત્ ॥૫૬॥ યજ્ઞશે-  
ષાદિમાંસસ્ય મક્ષણે હ્યત एव हि । निषेधो भारतेऽस्तीति तद्वा-  
क्यमपि ते ब्रुवे ॥૫૭॥ યજુષા સંસ્કૃતં માંસં નિવૃત્તો માંસમક્ષ-  
ણાત્ । ન મક્ષયેદ્વથામાંસં પૃષ્ઠમાંસં ચ વર્જયેત્ ॥૫૮॥ एकतः  
सर्वमांसानि मत्स्यमांसानि चैकतः । भवन्ति पापरूपाणि न विप्र-  
स्तानि भक्षयेत् ॥૫૯॥ અયમેવ હિ સિદ્ધાન્તો વેદશાસ્ત્રપ્રમાપિતઃ ।  
असदेव मतं तस्मात्तव मांसाशिनोऽखिलम् ॥૬૦॥ પ્રાણિમાત્રવધ-

શેષ માંસના લક્ષણમાં દોષ નથી એમ કહેવું તેતો અસત્ છે. માંસ ક્યારેય  
પણ નિર્દોષ છેજ નહિ. માટેજ મહાભારતમાં યજ્ઞશેષ માંસમાં પણ મહા-  
દોષ કહીને તેનો નિષેધ કર્યો છે. તેનું આ વચન છે કે-પરમ ધર્મને જાણીને  
માંસ લક્ષણ થકી નિવૃત્ત થએલો પુરૂષ યજુષથી સંસ્કૃત (યજ્ઞશિષ્ટ) એવું-  
પણ માંસ ન લક્ષણ કરે. તેમજ પૃષ્ઠમાંસ (શ્રાદ્ધશેષપણ) નજ લક્ષણ કરે.  
અસંસ્કૃત વૃથામાંસને તો નજ લક્ષણ કરે એમાંતો કહેવુંજ શું ? અથવા-  
જેમ અસંસ્કૃત માંસને ન લક્ષણ કરે તેમ સંસ્કૃતને પણ ન લક્ષણ કરે  
એવો અર્થ કરવો. ( સર્વથા સ્વતઃ જે દુષ્ટ હોય તેનું સંસ્કરણ કાંઈ પણ  
ઘટે નહિ, તો મંદોના પ્રત્યે આ વાદ છે ) માટે સંસ્કૃત કે અસંસ્કૃત માંસ-  
માત્રને નજ લક્ષણ કરે ॥૫૫-૫૮॥ ‘આતો અન્યમાંસ નહિ પણ મત્સ્ય-  
માંસ છે’ એટલામાત્રથી તે અદુષ્ટ સમજવું નહિ. એક લાગમાં જંતુમાત્રનાં  
માંસ અને એક લાગમાં મત્સ્યમાંસ, આ બેને તુલાથી તોળતાં પાપસંપા-  
દકપણે સર્વથા સમાન છે, માટે માંસમાત્રને વિપ્રાદિ નજ લક્ષણ કરે  
॥૫૯॥ આ મેં કહેલો સિદ્ધાંતજ વેદતાત્પર્યસિદ્ધ છે, માટે તમારો તમામ  
મત કોઈ ઊગ પુરૂષે કહ્યેલો અને માંસલુબ્ધીએજ સેવવા યોગ્ય અસ-  
તજ છે ॥૬૦॥ હે માંસપ્રિય કીચકાદિકો ! પ્રાણિવધ વિના કદાચિત્ પણ  
માંસની લાલ્ચ થાય નહિ, ‘નહિ માંસં શૂનાત્કાષ્ઠાદુપકાદાપિ જાયતે ।  
જન્યુષાસાન્નવેન્માંસં તસ્માદોષોઽસ્તિ મક્ષણે’ એવી સ્મૃતિ છે. આ લોકમાં



મન્તરા ક્વચિત્પ્રાપ્યતે ન પલલં પલપ્રિયાઃ ! । જીવઘાત દ્વહ બુદ્ધિ-  
પૂર્વકં ત્વસ્તિ દોષ इति वो मतं न सत् ॥૬૧॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने  
नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे द्वितीयप्रकरणे जयतल्पपुरे क्षुद्रशाक्तमतखण्डने मका-  
रपञ्चकोच्छेदननामा षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४६॥

સુવ્રત ઉવાચ—વાચં નિજમતોચ્છેત્રીં શ્રુત્વૈતાં સ હરેર્નૃપ ! । સર્પો  
યથા મન્ત્રરુદ્ધવીર્યોઽન્તર્વ્યાકુલોઽબ્રવીત્ ॥૧॥ કીચક ઉવાચ—યદિ  
વેદસ્ય તાત્પર્યં હિંસાદૌ નૈવ વિદ્યતે । હિંસયન્નાઃ કથં તર્હિ કૃતા  
દેવર્ષિભૂમિપૈઃ ॥૨॥ વેદશાસ્ત્રપુરાણાનિ તૈરધીતાનિ કિં ન વા ।

બુદ્ધિપૂર્વક પ્રાણિમાનનો વધતો ‘ન હિંસ્યાત્સર્વાં ભૂતાનિ’ આ શ્રુતિએ પ્રતિ-  
ષેધ કરેલો છે. તો આવો દોષમય તમારો મત સર્વથા અસત્ય છે ॥૬૧॥  
ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...દ્વિતીયપ્રકરણે જયતલ્પપુરે ક્ષુદ્રશાક્ત-  
મતખંડને મકારપંચકોચ્છેદનનામા ષટ્ચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૬॥

૧ અધ્યાય ૪૭ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે નૃપ ! પોતાના મતને ઉચ્છેદ કરનારી ભગ-  
વાનની આવી વાણી સુંણીને કીચકવિપ્ર મંત્રથી જેનું વીર્ય રોકાયું છે એવો  
સર્પજ જેમ એમ વારંવાર નિઃશ્વાસ લેતો થકો અંતરમાં અત્યંત વ્યાકુળ  
થઇને બોલ્યો ॥૧॥ કીચક કહેછે—હે સ્વામિન ! જે વેદનું હિંસામાં  
તાત્પર્ય નજ હોય તો દેવો ઋષિઓ અને રાજાઓનું પશુહિંસાગર્ભિત  
યજ્ઞોનું આચરણ કેમ ઘટે ? ॥૨॥ પશુવધગર્ભિત યાગના અનુષ્ઠાનમાં પ્રવ-  
ર્તેલા તેઓ શું વેદરહસ્યને જાણતા ન હતા ? જે તેઓપણ જાણતા ન હતા  
એમ કહોતો તમો એકજ જાણો છો એમ કેમ વિશ્વાસાર્પદ થાય. તેઓને  
પણ તમો પંડિતપણાના અભિમાનથી ‘વેદતાત્પર્યને નહિ જાણનારા’ એવુંજ  
દૂષણ આપનારા થાવ. તો સર્વને દૂષણ દેનારા તમોરા વચનને કોણ  
વિશ્વાસ કરે ? ॥૩॥ ચર-જંગમ મનુષ્યાદિકોનું અજ ( ભક્ત્ય ) અચર-

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને શાક્તમતના ખંડનપૂર્વક વિશેષપણે કરેલા  
અહિંસાધર્મસ્થાપનનો અનુવાદ કર્યો છે.

ત્વમેવ પण्डितोऽस्येकः सर्वेभ्यो दूषणप्रदः ॥૩॥ अन्नं चराणाम-  
चरा ह्यपदः पादचारिणाम् । अहस्ता हस्तयुक्तानां द्विपदां च च-  
तुष्पदः ॥૪॥ इति भागवतश्लोकः प्रमाणं मांसमक्षणे । परम्परा-  
गतश्चास्ति शिष्टाचारोऽपि हीदृशः ॥૫॥ उशनःश्वेतकेतुभ्यां म-  
र्यादा या प्रवर्तिता । सा त्विदानींतनी ज्ञेया न त्वनादि मतं हि  
तत् ॥૬॥ मतमाधुनिकं सुज्ञा नैव गृह्णन्ति पण्डिताः । ते तु प्रा-  
चीनमध्वानं श्रयन्ते सूक्ष्मदर्शिनः ॥૭॥ सुव्रत उवाच—सत्पण्डिता-  
यमानस्य तस्येत्थं वाचमीश्वरः । स आश्रुत्य मतं तस्य मर्दयन्नाह  
सद्वचः ॥૮॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच—हिंस्रकर्मपरान्नाहं दूषये किन्तु

ત્રીહિ વિગેરે સ્થાવર છે. પાદચારી-પશ્ચાદિકોનું અન્ન અપદ-તૃણા-  
દિક છે. હસ્તયુક્ત વાનર વિગેરેનું અન્ન અહસ્ત-ફળ પત્રાદિક છે.  
દ્વિપદ-મનુષ્યોનું અન્ન ચતુષ્પદ-અકરાં આદિક છે. આવો ભાગવતનો  
શ્લોકજ માંસલક્ષણમાં પ્રમાણરૂપ છે અને વળી આ માંસલક્ષણ શિષ્ટ-  
પરંપરાપ્રાપ્ત પણ છે ॥૪-૫॥ જે શુક્રાચાર્ય અને શ્વેતકેતુ મુનિ ધર્મમર્યા-  
દાના સ્થાપકપણે તમોએ કહ્યા તેતો રાગદ્વેષથી કલુષિત હૃદયવાળા હોધને  
કોઈપણુ યથેચ્છ વ્યવસ્થા કરનારા છે. તેમનો સંકેતતો આધુનિક ( અના-  
દિ નહિ ) હોવાથી પ્રાચીન સ્મૃતિ તથા અનાદિપ્રવૃત્ત શ્રુતિ તથા શિષ્ટ-  
જનોના આચારને રોકી રાખવા સમર્થ નથી ॥૬॥ શ્રૌત સ્માર્ત પ્રમાણ  
વિભાગને બાણનારા પંડિતો કોઈના આધુનિક સંકેતમાત્રને પ્રમાણપણે  
ગ્રહણ કરતા નથી કિંતુ તેઓ ધર્મના સૂક્ષ્મ તત્ત્વદર્શીઓ પ્રાચીન માર્ગ-  
નેજ પ્રમાણપણે સ્વીકારે છે ॥૭॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! આ  
પ્રકારે સત્પંડિતાયમાન-ધર્મમાં સંશય થતાં તેનો નિર્ણય કરવા સમર્થ,  
સદસતના વિવેચનમાં વિચક્ષણ, ધર્મતત્ત્વને બાણનારા પંડિતોના પ્રકાંડરૂપ  
પોતાને અભિમાનતા કીચક વિપ્રના વચનને સાંભળીને તેના મદને મર્દન  
કરવા લગવાનું વચન બોલ્યા. ધર્મસ્થાપન માટે અવતરેલા સર્વેશ્વરનું આ  
વચન અધર્મનો ઉપમર્દ કરનાર હોવાથી સત્-અતિ સાધુ છે ॥૮॥ શ્રીના-  
રાયણમુનિ કહેછે—હે કીચક ! અમો પરદૂષણમાંજ એક પ્રવર્તેલા

વૈદિકઃ । एवमेवास्ति सिद्धान्तः स एव कथितो मया ॥९॥  
 भारते मोक्षधर्मेणु भीष्मो राजा युधिष्ठिरम् । निःसंशयं तमेवाह  
 तद्वचांसि निशामय ॥१०॥ अव्यवस्थितमर्यादैर्विमूढैर्नास्तिकैर्नरैः ।

નથી કિંતુ કેવળ પરમ ધર્મના પ્રવર્તન માટે પ્રવર્તેલા છીએ, માટેજ હિંસા-  
 મય યાગમાં પ્રવર્તેલા પ્રાચીન વિપ્રો કે પાર્થિવોને દૂષણ દેવા પ્રવર્ત્યા નથી.  
 દૂષણ દેવું એતો સજ્જનોને દોષરૂપજ છે, પરંતુ ધર્મતત્ત્વનું યથાર્થપાણું  
 જણાવામાટે પ્રવર્તેલા અમારે તેને અંગે ધર્માભાસોની ધર્માભાસતા  
 અવશ્ય જણાવીજ જોઈએ. તો હમણાં પરમ ધર્મના પ્રજોધમાટે પ્રવ-  
 ર્તેલા વેદનો જે હૃદયગત અભિપ્રાય છે એજ મેં આ કહ્યો છે. જે આહિ-  
 સામય ધર્મ છે એજ ધર્મ છે, બીજોતો ધર્માભાસ છે. જેમ સ્વર્ગાદિ  
 લોકનું જે સુખ છે તે સુખાભાસજ છે, પણ કામકામિઓની તો દૃષ્ટિએ  
 તે પુરૂષાર્થ છે. આવા સુખાભાસનો વેદમાં જોધ કર્યો છે એટલામાત્રથી  
 વેદનું અપ્રામાણ્ય નથી તેમ વેદજોધિત છે એટલામાત્રથી તે તત્ત્વથી  
 સુખ નથી. તેવીજ રીતે સ્વર્ગાદિ સુખાભાસના સાધનપણે વેદે કહેલો પણ  
 યાગ હિંસાગર્ભિત હોવાથી ધર્માભાસજ કહેવાય, કેમકે એમાં હિંસાનો  
 અન્વય છે. તેનો જોધ કરે છે એટલામાત્રથી વેદનું અપ્રામાણ્ય નથી.  
 કામકામિઓને અધિકારને અનુસારે તેનો ફક્ત ઉપાય બતાવે છે. જે કોઈ  
 સ્વર્ગમાં સમધિક કામનાવાળો હોય તે આ ધર્માભાસને પણ અનુષ્ઠાન કરેજ.  
 ‘પુણ્ય પાપનો એકજ યાગકર્મમાં સંબન્ધ લેવો એતો વિરૂદ્ધ છે’ એમતો  
 નથી. જેવું કારણ હોય એવા કાર્યનો ઉદય થાય એમાં વિરોધ નથી.  
 ( પાપજનક સામગ્રીથી પાપ થાય અને પુણ્યજનક સામગ્રીથી પુણ્ય થાય  
 એમાં વિરોધ શો? ) અવાંતર પુણ્યપાપનો ફળભેદ છે પણ તેનું મુખ્ય ફળ  
 (સ્વર્ગ) એક છે એટલે ફળમાં કશો વિરોધ નથી. સાંખ્યાચાર્યોએ આનો  
 પ્રપંચ પ્રદર્શાવ્યો છે. અહીંતો વિસ્તાર થઈ જવાના ભયથી અમો ઉપરામ  
 પામીએ છીએ. આજ સિદ્ધાંત વેદનો હૃદયગત હોવાથી અમોએ હમણાં  
 નિરૂપણ કર્યો છે ॥૯॥ ભારતમાં મોક્ષધર્મોમાં રાજર્ષિ ભીષ્મપિતાએ યુધિ-  
 સ્થિર રાજપ્રત્યે નિઃસંશયપણે આજ સિદ્ધાંત કહ્યો છે. તેમના વચનોનો

સંશયાત્મભિરવ્યકૈર્હિંસા સમનુવર્ણિતા ॥૧૧॥ સર્વકર્મસ્વહિંસાં  
હિ ધર્માત્મા મનુરબ્રવીત્ । કામકારાદ્વિહિંસન્તિ બહિર્વેદ્યાં પશુ-  
ન્નરાઃ ॥૧૨॥ તસ્માત્પ્રમાણતઃ કાર્યો ધર્મઃ સૂક્ષ્મો વિજાનતા ।

હું અનુવાદ હમણાં કરું છું તેને સાંભળો ॥૧૦॥ નાસ્તિક-આના અનુષ્ઠા-  
નથી પશુ, આના અનુષ્ઠાનથી સુવર્ણ, આના અનુષ્ઠાનથી ક્ષેત્ર, આના અનુ-  
ષ્ઠાનથી પુત્ર અને આના અનુષ્ઠાનથી સ્વર્ગ મળે; સ્વર્ગથી બીજું કંઈ પણ  
નિઃશ્રેયસ છેજ નહિ એવા જે આ ફળવાદમાં રૂચિવાળા હોયને ‘બીજું  
કંઈ નથી’ એમ યોલનારા છે તે નરો નાસ્તિક કહેવાય. વિમૂઢ-આત્મા  
પરમાત્માના વિવેકે રહિત હોવાથી મૂઢતાને પામેલા. અવ્યવસ્થિતમ-  
ર્યાદ-વિષયસુખમાં વ્યાસક્ત હોવાથી તેને વિષયરાગના તીવ્ર વેગને લીધે  
પશુઘાતાદિકથી થતા પ્રત્યવાયથી પણ નહિ ભય પામેલા અવ્યવસ્થિત  
ધર્મમર્યાદાવાળા. સંશયાત્મા-જે હેતુમાટે આવા જનો રાગવેગથીજ  
સ્વર્ગમાં જેમ પ્રવર્તે છે એમ દ્વેષવેગથી અન્યના અભિચારાદિકમાં પણ  
ઉત્સાહથી પ્રવર્તે છે, એમને વ્યવસાયાત્મિકા બુદ્ધિ નથી, કેમકે ફળવિવિ-  
ધતા અને સાધનવિવિધતાને લીધે એકત્ર અનિશ્ચિત મનવાળા છે, તે  
આ સંશયાત્મા કહેવાય. અવ્યક્ત-એમને તત્ત્વની અભિવ્યક્તિ નથી  
માટેજ અવ્યક્ત અથવા અવ્યક્ત-અપૂર્વજ એક શરણુ છે માટે અવ્યક્ત  
કહેવાય. તે આ ફળવાદમાં પ્રીતિવાળાઓએ ‘હિંસા વેદના પરમ તાત્પર્ય-  
વિષય છે’ એમ વર્ણન કર્યું છે ॥૧૧॥ જેનું વચન. પ્રજાઓને ઓપધરૂપ છે  
આવા ધર્માત્મા સ્વાયંભુવ મનુ યજ્ઞાદિ સર્વ કર્મમાં ‘આહિંસાજ પરમ ધર્મ  
છે’ એમ કહે છે. જે નરો યજ્ઞશાળાથી બહાર કરેલી વેદીમાં પશુઓને  
હણે છે તેઓ તો કામકારથીજ-સ્વર્ગમાં અધિક અનુરાગથીજ હણે છે.  
સમધિક દ્વેષથી કરતા અભિચારાદિક થકીજ જેમ એમ આનાથકી પણ  
થતા પાપને તેઓ અનાદર કરેછે. ‘અભિચારમાં ફળથી અનર્થ સંબન્ધ  
છે, આ યાગમાં ફળ (સ્વર્ગ)થી તેમ નથી’ એવો વિશેષ કહેવો એતો  
કેવળ કલ્પના કુશળતા છે, કારણ કે રાગાધિક્યજ બન્નેમાં પ્રવર્તક છે-રાગ-  
થીજ અભિચારમાં તથા યાગમાં પ્રવર્તે છે ॥૧૨॥ ધર્મનું સ્વરૂપ સૂક્ષ્મ છે,

અહિંસા સર્વભૂતેભ્યો ધર્મેભ્યો જ્યાયસી મતા ॥૧૩॥ યદિ યજ્ઞાંશ્ચ  
વૃક્ષાંશ્ચ યૂપાંશ્ચોદિશ્ય માનવાઃ । વૃથામાંસાનિ खादन्ति नैष  
ધર્મઃ પ્રશસ્યતે ॥૧૪॥ સુરાં મત્સ્યાન્મધુ માંસમાસવં કૃશરૌદનમ્ ।

માટે વેદના પરમ હાર્દના જાણીતા જને પ્રમાણની ગતિને અનુસરીને ધર્મનું  
અનુષ્ઠાન કરવું. અહિંસાપ્રતજ સર્વ ધર્મોની અપેક્ષાએ અતિશય શ્રેષ્ઠ  
માન્યું છે ॥૧૩॥ માંસપ્રિય મનુષ્યો સોમાદિ યજ્ઞો આરામ વૃક્ષો અને યજ્ઞ-  
સ્તંભોને નિમિત્તભૂત કરીને મારેલા પશ્વાદિકના માંસોને જો ખાય છે તો તે  
'વૃથામાંસોને ખાય છે' એમજ હું માનું છું. એટલે વૃથા -અસંસ્કૃત માંસના  
લક્ષણમાં જે દોષ કહ્યો છે તે આમાં પણ છે એમજ હું માનું છું. યજ્ઞાદિકના  
ઉદ્દેશથી કરેલા માંસલક્ષણમાં અને વૃથા માંસલક્ષણમાં નિમિત્ત ( સંસ્કૃત  
અસંસ્કૃત ) જુદું જુદું છે એટલામાત્રથી હતાજન્ય જે પ્રત્યવાય લાગુ  
થાય છે તેનો પરિહાર થતો નથી. સુકૃતની સમધિકતા છે એટલામાત્રથી  
દુષ્કૃતાંશમાં પોતાનું ફળ આપવાની જે શક્તિ છે તે ટળી જાય નહિ-ફળ  
આપ્યા વિના રહેજ નહિ. કોઈ આશંકા કરે કે—આ ધર્મ ( યજ્ઞાદિકના  
ઉદ્દેશથી કરેલા માંસલક્ષણરૂપ ) તો વેદવિધિવિહિત છે ? ( વૃથા માંસ-  
લક્ષણતો વિધિવિહિત નથી ? ) તો ભલે વેદવિહિત છે એટલામાત્રથી શો  
વિશેષ છે ? કાંઈ પણ નથી. ત્યારેતો વિધિની નિર્રથકતા થશે ? તો તેમ  
નથી. તીવ્ર વેગવાળા રાગીઓની પ્રત્યે તેનો ઉપાય બતાવતો વેદવિધિ  
ચરિતાર્થ થાય છે એટલે નિર્રથક નથી. માટેજ ફળકામિઓની દૃષ્ટિથી આ  
ધર્મરૂપ થાય છે પણ તે પ્રશંસનીય તો નથી. તેને વિષખિન્દુથી સંમિશ્રિત  
મધુધારાની પેઠે વિવેચકો વિદૂરજ કરે છે. 'વૃથામાંસં ન खादन्ति' એવો  
પાઠ હોય તો યજ્ઞાદિમાટે વિહિત હોવાથી માંસને ખાય છે પણ વૃથામાંસને  
તો ખાતા નથી માટે તેમાં કશો દોષ નથી ? એમ કહેવું તે તેમ નથી,  
કારણ કે આ ( માંસલક્ષણમાં સંકોચરૂપ ) ધર્મ પ્રશંસનીય નથી, સંકોચ-  
માત્રથી ( વૃથા માંસ ન ખાવારૂપ ) દુરિત દૂર કરી શકાતુંજ નથી. 'વૃક્ષોને  
નિમિત્ત કરીને' એમ જે કહ્યું છે તેની સંગતિ યથાસંભવ કરી લેવી

ધૂતૈઃ પ્રવર્તિતં શ્વેતચૈતદ્વેદે તુ કલ્પિતમ્ ॥૧૫॥ માનાન્મો-  
હાચ્ચ લોભાચ્ચ લૌલ્યમેતત્પ્રકલ્પિતમ્ । વિષ્ણુમેવાભિજાનન્તિ  
સર્વયજ્ઞેષુ બ્રાહ્મણાઃ ॥૧૬॥ પાયસૈઃ સુમનોભિશ્ચ તસ્યાપિ યજનં  
સ્મૃતમ્ । યજ્ઞિયાશ્ચૈવ યે વૃક્ષા વેદેષુ પરિકલ્પિતાઃ ॥૧૭॥ યચ્ચાપિ  
કિશ્ચિત્કાર્તિક્યમન્નં ચોક્ષૈઃ સુસંસ્કૃતમ્ । મહત્સત્ત્વૈઃ શુદ્ધભાવૈઃ  
સર્વં દેવાર્હમેવ તત્ ॥૧૮॥ इति भारतवाक्यानि कथितानि चतुः-  
पिब ! । श्रीमद्भागवतस्यापि सिद्धान्तोऽस्त्ययमेव हि ॥૧૯॥ આહુ-

॥૧૪॥ હવે વેદવિધિના અન્વયે રહિત, કેવળ કામનાજ જેમાં મૂળ છે એવાં  
કેટલાંક દુષ્કર્મોને પ્રસંગાત્ પ્રતિષેધ કરેછે—જે ક્રોધ ચંડી આદિકને નિમિ-  
ત્તભૂત કરીને મદિરા, મત્સ્ય, મધુ, ( તાડી આદિક ) માંસ, આસવ,  
( મહુડાં આદિકમાંથી થએલો ) કૃશરૌદન, ( તલ મગથી મિશ્રિત ભાત )  
ઇત્યાદિકનું જે ભક્ષણ છે તેતો ધૂર્ત-રસમાં લોલુપતાવાળા કળ જનોએ  
સ્વકપોળથી કહ્યેલું અને સર્વત્ર પ્રવર્તવિલું છે. વેદમાંતો આ બધું કહેલું  
નથી ॥૧૫॥ તે આ જે જીહ્વા ઉપસ્થની લોલુપતા છે તે માન મોહ લોભા-  
દિકથી પરાભવ પામેલાઓએ પ્રકટપેલી છે. જે બ્રાહ્મણ-વેદતાત્પર્ય  
જાણીને તેના અર્થના અનુષ્ઠાનપર છે તેતો સર્વ યજ્ઞોમાં સમારાધ્ય વિષ્ણુનેજ  
માને છે અને તેમનું યજનપણ પાયસ ( દુધપાક આદિક ) તથા ગોધૂમ  
( ઘઉંના લોટથી બનાવેલી પુરીઓ પોળીકા ) આદિકવડે કરવાનું સુશક  
સુખૈકકારક સર્વત્ર કહેલું માને છે ॥૧૬॥ તથા જે યજ્ઞસંબન્ધી વૃક્ષો  
( ખાખરા આદિકનાં કાષ્ઠો ) વેદવિહિત છે તેનાથી હોમ કરે. તથા કાર્તિક  
માસમાં નિષ્પન્ન થએલું જે કાંઈ પણ શાલી આદિક અન્ન છે તે પ્રકૃષ્ટ સત્વ-  
ગુણી, માટેજ શુદ્ધ અંતઃકરણવાળા વિશુદ્ધ પુરુષોએ રૂઢીરીતે રાંધેલું હોય  
તે આ સર્વ દેવદેવ વિષ્ણુના નૈવેદ્યમાં યોગ્ય છે ॥૧૭-૧૮॥ હે ચતુઃપિબ !  
આ આઠ શ્લોકરૂપ ભારત વાક્યો પ્રમાણપણે તમોને કહ્યાં, હવે આજ  
સિદ્ધાંતને પ્રતિપાદન કરનારાં શ્રીમદ્ભાગવત વચનોનેપણ અવધારણ કરો  
॥૧૯॥ જે પુરુષો તો ધૂમ્રધિયઃ—પ્રાચીન વિષયવાસનાના વેગથી કલુષિત  
બુદ્ધિવાળા છે તેઓ વેદનું તાત્પર્ય નહિ જાણીને વેદને કમૈકપર કહેછે.



ધૂમ્રધિયો વેદં સકર્મકમતદ્વિદઃ । અગ્નિમુગ્ધા ધૂમતાન્તાઃ સં  
લોકં ન વિદન્તિ તે ॥૨૦॥ કામિનઃ કૃપણા લુબ્ધાઃ પુષ્પેષુ ફલ-  
બુદ્ધયઃ । પશૂન્ દ્રુહ્યન્તિ વિન્નબ્ધાઃ પ્રેત્ય લ્લાદન્તિ તે ચ તાન્ ॥૨૧॥  
ન દદ્યાદામિયં શ્રાદ્ધે ન ચાદ્યાદ્ધર્મતત્ત્વવિત્ । મુન્યન્ત્રૈઃ સ્યાત્પરા  
પ્રીતિર્યથા ન પશુર્હિંસયા ॥૨૨॥ વાક્યૈરિત્યાદિભિઃ સાક્ષાત્પશુ-  
ઘાતો મશ્વેષ્વપિ । નિષિદ્ધઃ શ્રીભાગવતે કિંપુનસ્ત્વન્યથા વધઃ  
॥૨૩॥ સપ્તર્ષયો વાલશ્ચિલ્યાસ્તથૈવોચુર્મરીચ્ચિપાઃ । અમાંસમક્ષણં

તે આ પુરૂષો અગ્નિમુગ્ધ-‘અગ્નિમાં હોમ કરવાથી સ્વર્ગાદિ સમુત્કૃષ્ટ સુખ  
લાભ થાય છે પણ બીજાથી નહિ’ એમ તેમાંજ મુગ્ધ થયા છે અને ધૂમ-  
તાંત-ધૂમમાર્ગ કે જે વારંવાર આવર્તનરૂપ અને પરિભ્રમણુજ એક જેનું  
ફળ છે એવા માર્ગથી જન્મમરણરૂપ ચક્રમાં સંલક્ષ્ય થતાં પીડા પામીને  
અતિ થાકી ગએલા હોવાથી સ્વં લોક-વિશ્રાંતિના સ્થાનભૂત સ્વાધારણુ  
નિવાસરૂપ પરબ્રહ્મ નામના લોકને નથીજ પામતા. તે આ કામી-વિષય-  
લોગૈકપરાયણુ, માટેજ લુબ્ધ-વારેવારે ભોગવાતા એવાપણુ વિષયોમાં  
અલંબુદ્ધિએ રહિત, કૃપણુ-અકરાઓની પેઠે આત્મતત્ત્વને નહિ જાણીને  
વિષયોનેજ અભિમુખ દોડાદોડ કરતાં બળાત્ મૃત્યુએ ગળી લીધેલા  
હોવાથી તત્ત્વવેત્તાઓએ અનુશોક કરવા યોગ્ય, પુષ્પોમાં ફળ બુદ્ધિવાળા-  
ઉત્તરકાળમાં જેમાં દુઃખજ છે એવા સુખાલાસ સ્વર્ગાદિકમાં સુખબુદ્ધિ-  
વાળા પુરૂષો સ્વર્ગાદિ ફળમાં વિશ્વાસને લીધે યજ્ઞમાં પશુઓને હણે છે.  
પરંતુ જે પશુઓ માંસમાટે હણ્યા છે તેઓજ લોકાંતરમાં રૂપાંતરને પામીને  
પોતાને પીડા કરનારા પુરૂષોને માંસમાટે પીડે છે. શ્રાદ્ધમાં કર્તા પુરૂષ માંસને  
ન આપે અને ભોક્તા પુરૂષ માંસને ન ખાય. ધર્મતત્ત્વને જાણનારો જન  
એવીજ રીતે કરે. પિત્રિઓને પ્રિય મુનિઅન્ન શ્યામો નમાર આદિકથી  
જેવી પરા પ્રીતિ થાય તેવી માંસનિવેદનથી ન થાય. પશુહિંસાથી દેવતાઓ  
કે પિત્રિઓ કેમ પ્રસન્ન થાય ? નજ થાય. શ્રીભાગવતમાં ઇત્યાદિ વાક્યોવડે  
દેવપિતૃના યાગમાં પણ સાક્ષાત્ પશુવધ પ્રતિષેધ કર્યો છે તો વૃથા પશુ-  
વધનો પ્રસંગજ ક્યાં છે ? તેતો પ્રતિષિદ્ધજ છે ॥૨૦-૨૩॥ વળી સપ્ત-

સર્વે પ્રશંસન્તિ મહર્ષયઃ ॥૨૪॥ સ્વમાંસં પરમાંસેન યો વર્ધયિતુ-  
મિચ્છતિ । સ સીદત્યેવ નિયતમિત્યુવાચ ચ નારદઃ ॥૨૫॥  
ન ભક્ષયતિ યો માંસં ન હન્યાન્ન ચ ઘાતયેત્ । સ પૂજ્યઃ સર્વભૂ-  
તાનામિત્યાહાઘો મનુર્વચઃ ॥૨૬॥ મધુમાંસનિવૃત્તો યઃ સ દાતા  
સ ચ યજ્ઞકૃત્ । સ તપસ્વી ચ વિજ્ઞેય इति પ્રાહ બૃહસ્પતિઃ ॥૨૭॥  
માસિમાસ્યશ્વમેધેન યો યજેત શતં સમાઃ । સોઽમાંસાશી ચ  
તુલ્યૌ સ્તો ભીષ્મ इत्याહ ધર્મજમ્ ॥૨૮॥ આદાવજ્ઞાનતો ભુક્ત્વા  
માંસં પશ્ચાન્નિવર્તતે । સોઽપિ તત્ફલમાપ્નોતિ પુનઃ ક્વાદતિ ચેન્ન

ર્ષિઓ તથા વાલ્મીકિયો તથા બીજા બધા મહર્ષિઓપણ માંસલક્ષણની  
નિવૃત્તિરૂપ જ ધર્મને વખાણે છે, તો આજ અહિંસાપ્રધાન ધર્મ આર્ષ-  
ઋષિસંમત સમજવો ॥૨૪॥ નારદમુનિ આજ અર્થને કહે છે કે—જે પુરૂષ  
પોતાના માંસને પરમાંસથી વધારવા વાંછે છે, તે આ દેહલિમાની પોતાના  
દેહના સંવર્ધનમાટે પરને હણતાં આ લોક પરલોકમાં દુઃખયોગથી અવ-  
શ્ય ખીડાજ પામે છે ॥૨૫॥ મનુ કે જે ધર્મપ્રવર્તકો અને પ્રશાસિતા-  
ઓના પ્રમુખ છે તે કહે છે કે—જે જન માંસને લક્ષણ કરતો નથી અને  
આરેય કોઈને હણતો નથી તેમ કોઈ બીજા પાસે કોઈને હણાવતો નથી તે  
આ અહિંસાવ્રતમાં નિષ્ઠાવાળો જન સર્વ ભૂતોને ( દેવાદિકોને પણ ) પૂજ-  
નીય થાય છે ॥૨૬॥ વળી બૃહસ્પતિ એમ કહે છે કે—જે ‘આપત્તિમાં  
પણ હું મદ્યમાંસને નહિ લક્ષણ કરું’ એવા મદ્યમાંસના અનશનવ્રતમાં નિષ્ઠા-  
વાળો છે એજ દાતા એજ યજ્ઞકર્તા અને એજ તપસ્વી જાણવો. એટલે  
દાન-યજ્ઞ-તપનું સમસ્ત ફળ તેને પ્રાપ્ત થાય છે ॥૨૭॥ ધર્મતત્ત્વજ્ઞ  
ભીષ્મપિતા ધર્માત્મા યુધિષ્ઠિર રાજાને એમ કહે છે કે—જે જન માંસેમાંસે  
શત સંવત્સરપર્યંત અશ્વમેધ યજ્ઞ કરે અને જે જન માંસના અનશન-  
વ્રતમાં નિષ્ઠાવાળો થાય તે બન્ને સમાન સુકૃતવ્રજા થાય છે ( ગ્રાણીખીડ-  
નાંશતો અશ્વમેધમાં અધિક છે ) ॥૨૮॥ જે જનતો પ્રથમ અજ્ઞાનથી  
આરેક માંસને ખાધને પછીથી માંસમાં દોષનું જ્ઞાન થતાં માંસલક્ષણથી  
નિવૃત્ત થાય. ( જે ફરીથી માંસ ન ખાય તો ) આ પુરૂષ પણ માંસના

તત્ ॥૨૯॥ યો વિદ્વાન્ સર્વભૂતેભ્યો ભવેદભયદઃ સદા । સ પ્રાણ-  
દો ભવેન્નૂનં વિશ્વાસ્યોઽધૃષ્ય એવ ચ ॥૩૦॥ પ્રાણા યથાત્મનોઽમી-  
ષ્ટાસ્તથા જ્ઞેયાઃ પરસ્ય ચ । નાસ્તિ મૃત્યુસમં દુઃખં સર્વેષામપિ દેહિ-  
નામ્ ॥૩૧॥ બ્રહ્મસ્વરૂપનિષ્ઠાનાં મુનીનાં ત્યાગિનામપિ । પ્રાપ્તે  
સ્વવધકાલે તુ જાયતે ન પ્રસન્નતા ॥૩૨॥ અતएव વધે તેષાં બ્રહ્મહ-  
ત્યાધિકઃ સ્મૃતઃ । ધર્મશાસ્ત્રે મહાન્દોષો વિદેહાનામપિ ધ્રુવમ્  
॥૩૩॥ તથાઽમરાણાં સર્વેષાં યજ્ઞભાગભુજામપિ । વધકાલે કચિ-

અનશનવ્રતમાં નિષ્ઠાવાળાને જે ફળ થાય તે ફળને જરૂર પામે છે ॥૨૯॥  
જે પુરૂષ વિદ્વાન્-‘પ્રાણિપીડનમાં પ્રત્યવાય છે’ એમ સમજીને સુખદુઃ-  
ખમાં સર્વને પોતાને સદા સમાનપણે જાણીને મહા અનુકંપાથી કીટ કીડીયો  
આદિક સર્વ ભૂતોને સદા અભય આપે છે તે સર્વનો પ્રાણપ્રદાતા ( જીવ-  
નદાતા ) અને સર્વ ભૂતોને વિશ્વસનીય આ લોકમાં થાય છે અને તે આ  
લોક પરલોકમાં કોઈથી પણ પરાભવ પામતો નથી ॥૩૦॥ દેવો હોય કે  
મનુષ્યો હોય પણ પ્રાણમાં તારતમ્ય નથી, કોઈકે શત વર્ષની આયુષવાળા  
તો કોઈકે સહસ્ત્ર સંવત્સર આયુષવાળા તો કોઈ ( કીટાદિક ) ક્ષણ આયુ-  
ષવાળા છે. તથાપિ જ્યાંસુધી દેહનો સંબન્ધ છે ત્યાંસુધી પોતાના પ્રાણો  
તો બધાને પ્રિયજ હોય છે. જેમ પોતાને પ્રાણો પ્રિય છે તેમ બીજાને  
પણ પ્રાણો પ્રિય હોયજ એમ જાણવું. સર્વ કોઈ દેહિઓને મૃત્યુથકી થતું  
દુઃખતો તુલ્યજ છે ॥૩૧॥ જેમને દેહ દૈહિકમાં અભિમાન ટળી ગયું  
છે, વૈરાગ્યે સંપન્ન, માટેજ આત્માના મનનશીલ બ્રહ્મનિષ્ઠો પણ હોય,  
તેઓનેપણ પોતાનો પ્રાણપ્રયાણ સમય સમીપમાં પ્રાપ્ત થતાં તો મનમાં  
પ્રસન્નતા રહેતીજ નથી. ( દેહથકી લિપ્ત આત્માના યથાર્થ જ્ઞાનથી લયતો  
ન થાય પરંતુ પ્રથમની પેઠે ચિત્તમાં પ્રસન્નતાતો નજ રહે ) ॥૩૨॥ માટેજ  
વિદ્વદ્-દેહાભિમાને વર્ણત આત્મનિષ્ઠ એવાપણ તે મુનિઓના વધમાં  
બ્રહ્મહત્યા નામના મહાપાતકની અપેક્ષાએ પણ અતિશયિત મહાદોષ ધર્મ-  
શાસ્ત્રમાં કહ્યો છે. ( પરને દુઃખ દેવું તે હિંસાજ કહેવાય ) ॥૩૩॥ તેવીજ  
રીતે જે યજ્ઞભાગના ભોક્તા સર્વ દેવતાઓ ( પશુમય હવિષથી તૃપ્ત

તપ્રાપ્તે મહતી મીર્હિ જાયતે ॥૩૪॥ જીવહિંસાપાપમેવ દેવાસ્તે તર્હિ જાનતે । પલાયમાનાઃ પ્રચ્છન્નં વસન્તઃ કન્દરાદિષુ ॥૩૫॥ તથા હિંસા નરા યે ચ તેઽપ્યન્ન સ્વવધક્ષણે । પ્રાપ્તે ત્રસ્યન્તિ નિતરાં પ્રદ્રવન્ત ઇતસ્તતઃ ॥૩૬॥ અતિક્રૂરા અપિ ચ તે તદાનીં યાન્તિ રક્તતામ્ । અહિંસાં ચ પ્રશંસન્તિ નિન્દન્તો હિંસનં મુદુઃ ॥૩૭॥ માવિસ્વમૃત્યુવાર્તાયાઃ શ્રવણેઽપિ મહદ્ભયમ્ । જાયતે હૃદયે પુંસાં કમ્પશ્ચ વિદુષામપિ ॥૩૮॥ તદા તુ હન્યમાનાનાં પાપૈર્મોસાર્થિભિ-

થાય છે એવી પ્રખ્યાતિ પામેલા ) છે તેઓપણ કદાચિત્ પોતાના પ્રાણ-પ્રયાણનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં તો મહાભયને પામી જાય છે ॥૩૪॥ પોતાના વધ વખતે પ્રાણપરિરક્ષણમાટે પલાયન કરી ગિરિગુહા આદિકમાં ગુપ્ત-પણે નિવાસ કરતા દેવો પશુઓના હનનમાં 'તેમને દુઃખ થશે અને અમને પ્રત્યવાય થશે' એમ કેમ ન જાણે ? જાણેજ. ( તો યજ્ઞમાં પશુવધ દેવોને પ્રિય છે આવો વાદ'પણ કામનામૂળક છે એમ સ્પષ્ટ જણાય છે ) ॥૩૫॥ તેજ પ્રકારે લોકમાં જે નરો અતિક્રૂર હિંસૈકશીલ છે તેઓપણ પોતાને પ્રાણભય સમીપમાં ઉપસ્થિત થતાં અત્યંત ત્રાસ પામી અહીં તહીં પલા-યિત થઈ પોતાના પ્રાણપરિરક્ષણમાટે દીનતાને પામીને અહિંસાની પ્રશંસા કરે છે અને હિંસાની વારેવારે નિંદા કરે છે ( તેઓ પરપ્રાણના વિયોજન-જન્ય પાપને શું નથી જાણતા ? જાણે છે તો ખરા પણ કામવેગને લીધે કે ક્રોધવેગને લીધે પ્રવર્તેલા તેઓ લોકશાસ્ત્રથી યજ્ઞમાં કરેલા હનનમાં દૃષ્ટ એવાપણ દોષને અનાદરજ કરે છે ) ॥૩૬-૩૭॥ કિં બહુના-વિધિએ લલાટમાં લખ્યા પ્રમાણે અવશ્ય થનારા પોતાના મરણને કદાચિત્ વાર્તા-પ્રસંગથી સાંભળીને તેટલામાત્રમાંજ મહાભયને અને હૃદયમાં કંપારાને પામે છે. આતો વિદુષ-શાસ્ત્રના અધ્યયનવાળાનેપણ સમાન છે એટલે એમાં વિદુષ અવિદુષનો વિભાગ નથી, અધાનેપણ ભય તથા કંપારો થાયજ. એમ છે તો મારવા માંડેલાને કેટલું દુઃખ થાય તેનો વિચાર કરવો. પાપી પુરૂષોએ માંસલોલથી બળાત્ હણવા માંડેલા રોગરહિત પશુઓને તે સમયે થતું દુઃખ આટલું છે એમ કોણ માપ કરીને કહેવા સમર્થ થાય ?

ર્વલાત્ । જીવાનાં રોગહીનાનાં કથં ન સ્યાદ્ધ્યં મહત્ ॥૩૯॥ ઈદ્-  
કર્મકૃતાં પુંસાં ક્રૂરાણાં નિર્દયાત્મનામ્ । કુતઃ સૌખ્યં ભવેદન્ન  
પરલોકે ચ પાપિનામ્ ॥૪૦॥ નહિ માંસં તૃણાત્કાષ્ઠાદુપલાદ્યાપિ  
જાયતે । હનનાદેવ જન્તૂનાં જાયતેઽન્નાદમસ્ત્યતઃ ॥૪૧॥ સ્વાહા-  
સ્વધામૃતભુજો દેવાઃ સન્ત્યાર્જવપ્રિયાઃ । ક્રવ્યાદા રાક્ષસા ઇવ  
તતો માંસં વિવર્જયેત્ ॥૪૨॥ અનુદ્વેજયતો જીવાન્ન ભયં ક્વાપિ  
વિદ્યતે । ભૂતદ્રોઘુસ્તિવહામુન્ન ભયં નૈવ નિવર્તતે ॥૪૩॥ યદ્યન્ન  
સ્વાદકો ન સ્યાન્ન તદા ઘાતકો ભવેત્ । ન ક્રેતા નાપિ વિક્રેતા

કોઈપણ નહિ. અર્થાત્ અપરિમિત દુઃખ થાય છે ॥૩૯-૩૯॥ આવું નિર્દય  
કર કર્મ કરનારા પાપી પુરૂષોને આ લોક પરલોકમાં સુખ ક્યાંથી થાય ?  
એમને દુઃખનો અન્વય અવર્જનીયજ છે ॥૪૦॥ માંસ ઘાસથકી કે કાષ્ઠ-  
થકી કે પાષાણથકી (પ્રાણિપીડન વિના) નીપજતું નથી કિંતુ જંતુઓના  
હનનથીજ માંસ નીપજે છે, તો માંસલક્ષકોને પાપ કેમ ન થાય ?  
થાયજ ॥૪૧॥ ‘દેવોનું પ્રીણન પશુહનન છે’ આતો અજ્ઞાનિઓનો વાદ  
છે, કારણ કે દેવો સ્વાહાસ્વધામૃતભુજઃ-દેવતાઓને આપવામાં  
આવતું હવિષ્ ‘સ્વાહા’ એમ કહેવાય છે, પિત્રિઓને આપવામાં આવતું  
‘સ્વધા’ એમ કહેવાય છે, તે બંને અમૃતવત્ રસમય છે, તેને જમનારા  
છે. અથવા સ્વાહા સ્વધા અને અમૃતને જમનારા છે. દેવો સત્ત્વયોનિ  
અને આર્જવ (મન વચન અને કાય આ ત્રણ કરણની એકરૂપતા) એક  
પ્રિય જેમને છે એવા છે. આવા દેવોને માંસ પ્રિય કેમ હોય ? નજ હોય.  
માંસલક્ષકો તો રાક્ષસોજ છે, માટે માંસને ત્યાગજ કરે. અર્થાત્ માંસ  
રાક્ષસોનું અન્ન હોવાથી દેવપિતૃકર્મમાં અયોગ્ય છે માટે તેનું લક્ષણ ન  
કરે ॥૪૨॥ જે અભય છે એજ પુરૂષાર્થ છે. તે અભયતો ભૂતોનો દ્રોહ  
કરવાના સ્વભાવવાળાને આ લોક પરલોકમાં પ્રાપ્ત થાય નહિ. કારણ કે દૃષ્ટ  
પ્રકારથી આ લોકમાં બહુ અનર્થની પ્રાપ્તિ અને પરલોકમાંપણ અનર્થની  
પ્રાપ્તિ અવર્જનીય છે-થાયજ ॥૪૩॥ કોઈ શંકા કરે કે-ઘાત કરનારો તથા  
કરાવનારો બુદ્ધો છે અને મૂઢ્ય આપીને માંસને ગ્રહણ કરનારો અને મૂઢ્ય

માંસસ્યાતો ન ભક્ષયેત્ ॥૪૪॥ ધનેન ક્રયિકો હન્તિ खादकश्चोप-  
भोगतः । घातको वधबन्धाभ्यां मार्कण्डेयोऽब्रवीदिति ॥૪૫॥  
આહર્તા ચાનુમન્તા ચ વિશસ્તા ક્રયવિક્રયી । સંસ્કર્તા ચોપભો-  
ક્તા ચ खादकाः सर्व एव हि ॥૪૬॥ દેહપુષ્ટિં વિના કોઽપિ ગુણો

લધને આપનારો જુદો છે તો માંસલક્ષણ કરનારાને પાપસંબન્ધ કેમ  
કહેવાય? પાપસંબન્ધતો ઘાતકાદિકનેજ સંભવે? તો એમ નથી. જો આ  
લોકમાં માંસને ખાનારો ન હોય તો કોણ પશુઓને હણે હણાવે? કોઈ  
પણ નહિ અને કેતા-મૂલ્ય આપીને ગ્રાહક તથા વિક્રેતા-મૂલ્ય લધને  
આપનારો કોણ હોય? કોઈપણ નહિ. તો આ બધી પ્રવૃત્તિ (મારવું  
અને મરાવવું વેચવું વેચાવવું)નું મૂળ માંસલક્ષણ પ્રસંગજ છે, માટે  
માંસને ખાનારો પુરૂષજ પ્રથમ પાપમૂળ છે તો માંસ લક્ષણ ન કરે ॥૪૪॥  
કોઈ એમ કહે કે-વેચવા વાસ્તે પ્રાણિઘાતકને પાપ થાય એતો ઠીક છે પણ  
કેતા તથા ગ્રાહકને પાપસંબન્ધ કેમ કહેવાય? તો કહે છે કે-વસ્તુ-  
તાએ ત્રણેય જણાઓ વિભાગને અનુસારે પાપભાગી થાયજ. તેમાં જે ઘાતક  
( પોતે હણીને વેચનારો ) છે તે સાક્ષાત્ સંબન્ધ ( ઉદ્બંધનાદિકથી ) અને વધ  
( શસ્ત્રાદિકથી ) નિમિત્તથી પાપભાગી થાય છે અને જે કેતા-વેચાતું લેનારો  
( વ્યાપારી ) છે તેતો ધનલોભથી હનનમાં હેતુ થધને પાપથી લેપાય છે  
અને જે ખાનારો છે તેતો ઉપભોગથી હનનમાં નિમિત્ત થધને પાપથી  
લેપાય છે. અર્થાત્ ઘાતકે કરેલી જે હનનક્રિયા છે તે ખાનારાએ તથા  
વેચાતું લેનારાએ આપેલા ધનાદિ નિમિત્તથી છે ( ધન આપેથી તે હણે છે )  
માટે તેમનેપણ સમાન દોષની પ્રાપ્તિ છે, એમ માંકેડેય મુનિ કહેછે ॥૪૫॥  
કિં બહુના-આહર્તા, ( મૂલ્ય આપી વેચાતું લેનારની આજ્ઞાથી માંસને તેને  
ઘેર લઈ જનારો ) અનુમંતા, ( પ્રવર્તેલાને પ્રવર્તાવનારો ) વિશસ્તા, ( સ્વયં  
હણનારો ) ક્રયવિક્રયી-મૂલ્ય આપીને વેચાતું લેનારો તથા મૂલ્ય લધને વેચાતું  
આપનારો, સંસ્કર્તા ( રાંધનારો ) અને સ્વયં ખાનારો, આ બધાય ( સાતેય  
જણાપણ ) ગ્રાહકજ છે એટલે માંસલક્ષણના પાપથી લેપાયજ છે ॥૪૬॥  
અરે !! માંસલોભુપો ! માંસના લક્ષણથી શો અર્થ છે? માંસમય દેહપોષણ



નાસ્ત્યામિષાશને । દેહસ્તુ દુઃખરૂપોઽસ્તિ કૃતમ્નઃ ક્ષણમહુરઃ  
 ॥૪૭॥ દોષાસ્તુ બહવઃ સન્તિ નૃણામામિષમક્ષણે । હિંસામાશ્રિત્ય  
 વર્તન્તે યતઃ પાપાનિ સર્વશઃ ॥૪૮॥ નાનાજન્મજરારોગમૃત્યુદુઃખૈ-  
 નિર્પીડિતાઃ । સંસારે પરિવર્તન્તે યે જના જીવહિંસકાઃ ॥૪૯॥  
 કુમ્ભીપાકેષુ પચ્યન્તે તે ચૈવાનેકયોનિગાઃ । નરકાધિકદુઃખે ચ  
 ગર્ભવાસેઽપિ ચાવશાઃ ॥૫૦॥ સૂક્ષ્મકીટવધેઽપ્યસ્તિ દોષ एव મ-  
 હાનૃણામ્ । સન્તિ પ્રાણાઃ પ્રિયતમાઃ સર્વેષામપિ દેહિનામ્ ॥૫૧॥  
 આગચ્છચ્છકટારાવભીતો ધાવન્ જિજીવિષુઃ । પ્રાણાઃ પ્રેષ્ટા મમે-  
 ત્યાહ વ્યાસં કીટો યતઃ પુરા ॥૫૨॥ અભયં સર્વભૂતેભ્યો યો દદા-

થકી બીજો કોઈ પણ અર્થ એમાં નથી. દેહનો ઉપચય (વૃદ્ધિ) પામવાનો  
 સ્વભાવ હોવાથી અપચય (હાસ) અવશ્ય થનારોજ છે. મારેજ ક્ષણ-  
 ભંગુર અને અંતે દુઃખનાજ એક મૂળભૂત એવા દેહનું માંસલક્ષણથી પોષણ  
 કરવું તે વિવેકીને કેમ ઘટે ? નજ ઘટે ॥૪૭॥ માંસલક્ષણમાં તો નરોને  
 બહુ દોષો છે, કારણ કે સર્વ પાપનું મૂળ હિંસાજ છે. માંસ હિંસાથીજ  
 એક સાધ્ય છે ॥૪૮॥ જે જનો જીવહિંસા કરનારા છે તેઓ આ-સંસાર-  
 માં (આજ લોકમાં) જીવહિંસારૂપ પાપની ઉત્કટતાથી નાનાવિધ જન્મ-  
 દુઃખો, નાનાવિધ જરાદુઃખો, બહુવિધ રોગદુઃખો અને નાનાપ્રકારનાં મૃત્યુ-  
 દુઃખો (મરણસમયે થતાં દુરંત દુઃખો)થી પીડા પામીને જ્યાં ત્યાં  
 ભટક્યા કરેછે તથા તેઓ પરલોકમાં કુંભીપાક આદિક નરકોમાં રંધાય છે.  
 તેમાંથી મુક્ત થતાં શ્વાન સૂકર આદિક અનેક કુયોનિઓમાં પરવશપણે  
 ગર્ભવાસાદિરૂપ કલેશો (જે નરક કલેશથી પણ અધિક છે) થી રંધાય છે  
 ॥૪૯-૫૦॥ સૂક્ષ્મ કીટોના વધમાં પણ મનુષ્યોને મહાન્ દોષ છે, કારણ  
 કે તે બધા પ્રાણીઓને પણ પ્રાણો અતિશય પ્રિય હોય છે ॥૫૧॥ પૂર્વ  
 માર્ગમાં આલતો કોઈપણ કીટ આવતા ગાડાના શબ્દથકી લય પામીને  
 જીવવાની વાંછાથી ગાડાના પંડ્યાના પંથનો પરિત્યાગ કરી વેગથી દોડતાં  
 વેગનું કારણ વ્યાસમુનિએ પુછતાં તે વ્યાસપ્રત્યે બોલ્યો કે-‘મને પ્રાણો  
 અત્યંત પ્રિય છે’. આ આખ્યાયિકા ભારતમાં વિખ્યાત છે ॥૫૨॥ દયાળુ

તિ દયાપરઃ । સ એવ નિર્ભયો લોકે દ્વિહામુત્રાપ્યસંશયમ્ ॥૫૩॥  
 નૈનં વ્યાલમૃગા ઘ્નન્તિ ન પિશાચા ન રાક્ષસાઃ । મુચ્યતે ભયકા-  
 લે સ મોક્ષયેદ્યો ભયાત્પરાન્ ॥૫૪॥ મૃત્યુકાલે મહાન્ કમ્પઃ પશૂ-  
 નામપિ જાયતે । તસ્માન્નરો દયાં કુર્યાદયથાત્મનિ તથાપરે ॥૫૫॥ માં  
 સ મક્ષયિતાઽમુત્ર યસ્ય માંસમિદ્વાદ્યહમ્ । પતન્માંસસ્ય માંસત્વં  
 પ્રવદન્તિ મનીષિણઃ ॥૫૬॥ યજ્ઞાર્થે પશવઃ સૃષ્ટાંસ્ત્યેવં શ્રુતિશાસ-  
 નાત્ । યજ્ઞાદન્યત્ર યે ઘ્નન્તિ પશૂંસ્તે રાક્ષસાઃ કિલ ॥૫૭॥ યજ્ઞેષુ  
 પશ્વાલમ્બોઽપિ ન સાક્ષાદ્વેદસમ્મતઃ । કિન્ત્વસાત્ત્વિકવૃત્તીનાં

જે પુરૂષ સર્વભૂતોને અભયદાન આપે છે એજ આ લોક પરલોકમાં પણ  
 ભયપ્રસંગે રહિત થઇ સુખેથી વૃદ્ધિ પામે છે એમાં સંશય નથી ॥૫૩॥ તે  
 આ સર્વ પ્રાણિના પરિરક્ષણુત્રતમાં નિષ્ઠાવાળા જનને વ્યાળ કે વ્યાઘ્ર કે  
 બીજે કોઈ હિંસક મૃગ નથીજ હણતો તથા પિશાયો કે રાક્ષસો નથીજ  
 હણતા. જે પુરૂષ પરપુરૂષોને ભય થકી મુકાવે તે પુરૂષ પોતાને ભયકાળ  
 પ્રાપ્ત થાય તો પ્રાણુભય થકી મુક્ત થાય છે ॥૫૪॥ માનુષનેજ જેમ એમ  
 પશુનેપણ મૃત્યુકાળ પ્રાપ્ત થતાં તો પ્રાણુભયજન્ય મહા કંપારો ઉદય પામે  
 છે. તો નર-માનુષયોનિને પામેલો પુરૂષ પોતાના દેહમાંજ જેમ એમ પર  
 પ્રાણી ઉપર પણ દયાનેજ કરે. અન્યથાતો માનુષયોનિનો જે પશ્ચાદ્દિક થકી  
 વિશેષ છે તે તેનામાં નજ કહેવાય. વ્યાઘ્રાદિવત્ હિંસક આ કોઈપણ ચતુ-  
 ર્ગાત્ પશુજ છે એમજ ગણાય ॥૫૫॥ માંસપદની પ્રવૃત્તિનું નિમિત્ત આજ  
 છે કે-આ લોકમાં જેનું માંસ હું ખાઉંછું પરલોકમાં મને તે ખાશે.  
 આવો અર્થ છે. આ અર્થમાંજ માંસપદ પ્રવર્તે છે એમ મુનિઓ કહે છે  
 ॥૫૬॥ ‘યજ્ઞાર્થે પશવઃ સૃષ્ટાઃ’-પશુઓ યજ્ઞાર્થે સર્જ્યા છે આવા અર્થ-  
 વાળી, મન્વાદિ સ્મૃતિએ અનુમાન કરેલી શ્રુતિનું શાસન છે માટે યજ્ઞ-  
 વિધિથકી અન્ય સ્થળમાં જેઓ પશુઓને હણે છે તેતો રાક્ષસોજ છે એમ  
 પ્રસિદ્ધજ છે. યજ્ઞમાં પશુમારણુપણુ સાક્ષાત્ વેદસંમત નથીજ કિંતુ  
 રાગથી પશુહનનમાં પ્રવર્તેલાને નિયમ કરી આપીને હિંસાનો સંકોચ કરે છે.  
 તો અસાત્ત્વિક પ્રવૃત્તિનો સંકોચ કરવાવડે ઉપકાર અર્થે વેદ પ્રવર્તે છે પણ

રાગાદ્દિસાનિવૃત્તયે ॥૫૮॥ આદૌ કૃતયુગે ધર્મઃ સત્યદાનતપો-  
જપઃ । આસીત્સત્ત્વગુણોદ્રેકે સર્વેષાં ચ હિતાવહઃ ॥૫૯॥ પ્રવૃત્તશ્ચ  
તતો યજ્ઞો યત્ર વ્રીહિમયઃ પશુઃ । તેનાયજન્ત યજ્ઞવાનઃ પુણ્યલો-  
કાભિકાક્ષિણઃ ॥૬૦॥ તમોઽનુવિદ્ધે રજસિ કાલેનાથ સમુચ્છિન્તે ।  
બુદ્ધિભેદોઽભવત્તૃણાં દેવાનાં ચાધિકારિણામ્ ॥૬૧॥ હિંસાલિઙ્ગા-  
ન્તતો મન્ત્રાનિન્દ્રો વિશ્વજિદાહ્વયઃ । સ્વાયમ્ભુવેઽન્તરે પૂર્વે ત્રેતાયાં  
સમવર્તયત્ ॥૬૨॥ આદૌ યજ્ઞોઽપિ તેનૈવ વાજિમેધાભિધો મહા-  
ન્ । સાક્ષાત્પશ્વાલમ્ભયુતઃ સ્વયં કૃત્વા પ્રવર્તિતઃ ॥૬૩॥ કથ-

વેદ પશુહિંસાપર નથી ॥૫૭-૫૮॥ આદિ સત્યયુગમાં સર્વે સત્ત્વગુણ  
પ્રધાનજ હતા. તેમનો ધર્મપણુ સર્વને હિત કરનારો સત્ય દાન તપ જપ  
રૂપજ હતો અને યજ્ઞો વ્રીહિમયજ હતા ( શાળીસાધ્યજ હતા ) જે યજ્ઞમાં  
પશુ વ્રીહિમય-પિષ્ટમયજ હતો એટલે પિષ્ટથી પશુ કરતા હતા. ( અથવા  
શાળીથકી બીજો પશુજ ન હતો ) પુણ્ય લોકની આકાંક્ષાવાળા સર્વ ક્રોધ  
શાળીવડેજ યજન કરતા હતા પણ બકરા આદિક પ્રાણિઓવડે નહિ. તે ભાર-  
તમાં દાનધર્મોમાં કહ્યું છે કે—‘શ્રૂયતે હિ પુરાકલ્પે તૃણાં વ્રીહિમયઃ પશુઃ ।  
તેનાયજન્ત યજ્ઞવાનઃ પુણ્યલોકપરાયણાઃ’ ॥૫૯-૬૦॥ તેપછી તમોગુણે  
અભિવ્યાપ્ત એવો રજોગુણ કાળે કરીને અત્યંત અધિકતાને પામતાં અધિ-  
કારી ઇન્દ્રાદિ દેવો અને મનુષ્યોને ગુણકૃત બુદ્ધિભેદ થયો એટલે આહિ-  
સારૂચિરૂપ સત્ત્વબુદ્ધિ વિધાત કરનારો હિંસારૂચિરૂપ તમોગુણવ્યાપ્ત  
રજોગુણનો આવિર્ભાવ બુદ્ધિમાં થયો ॥૬૧॥ તેપછી પૂર્વે સ્વાયંભુવ મન્વં-  
તરમાં ત્રેતાયુગમાં વિશ્વજીત નામના ઇન્દ્રે ‘અજેન યજેત’ આવા રૂપના  
મંત્રોને અર્થોત્તરથી હિંસાશાપકપણે યોજના કરી એટલે શ્રુતિમાં અજ-  
ઘ્દનો ત્રણવર્ષની જુની થએલી ડાંગરરૂપ અર્થ હતો તેનો બકરાપરપણે  
અર્થ પરિકલ્પીને પશુહનનમાં યોજના કરી ॥૬૨॥ તે ઇન્દ્રેજ પ્રથમ  
પ્રત્યક્ષ પશુહનને સહિત અશ્વમેધ નામનો મહાયજ્ઞપણુ યોતે કરીને  
લોકમાં પ્રવર્તાવ્યો ॥૬૩॥ હે કીચક ! આ યજ્ઞસંબન્ધની આખ્યાયિકા વાયુ-  
પુરાણ મત્સ્યપુરાણ સ્કંદપુરાણ અને ભારતમાં ઉપવર્ણન કરેલી છે તે તને

યામિ કથામેતાં યજ્ઞસમ્બન્ધિનીં ચ તે । પ્રોક્તા વાયુપુરાણે યા  
માત્સ્યે સ્કાન્દે ચ ભારતે ॥૬૪॥ પુરા બભૂવ દેવેન્દ્ર આદ્યે સ્વાય-  
મ્ભુવાન્તરે । નામ્ના વિશ્વજિદિત્યુક્તો મન્ત્રવિદ્યાવિશારદઃ ॥૬૫॥  
ત્રેતામુખે સોઽશ્વમેધં યજ્ઞં પ્રાવર્તયત્પ્રભુઃ । સ્વનિયમ્યૈર્દેવગણૈઃ સહ  
સમ્મૃતસાધનઃ ॥૬૬॥ ઇન્દ્રિયાણામધિષ્ઠાતૃન્દેવાન્દેવાસ્ત ઈજિરે ।  
તત્રાશ્વમેધે વિતતે સમાજગ્મુર્મહર્ષયઃ ॥૬૭॥ નિષેદુસ્તે સભામધ્યે  
તત્ર દેવૈઃ સમર્ચિતાઃ । દદૃશુર્યજ્ઞસમ્ભારાનૃષીન્દેવાન્સમુત્સુકાન્  
॥૬૮॥ તત્રાથ દદૃશુર્બદ્ધાન્દીનાન્સઙ્ગોશતઃ પશૂન્ । તતો વિશ્વજિતં  
પ્રોચુઃ સર્વેષાં શૃણ્વતાં ચ તે ॥૬૯॥ અધર્મો ધર્મઘાતાય પ્રારબ્ધઃ  
પશુમિસ્ત્વયા । નાયં ધર્મો હ્યધર્મોઽયં ન હિંસા ધર્મ ઉચ્યતે ॥૭૦॥  
આગમેન ભવાન્સર્વે પ્રકરોતુ યદિચ્છતિ । વિધિદૃષ્ટેન યજ્ઞેન ધર્મે-

કહું છું તેને સાંભળ ॥૬૪॥ પૂર્વે પ્રથમ સ્વાયંભુવ મન્વંતરમાં વિશ્વજિત  
નામનો દેવેન્દ્ર મન્ત્રવિદ્યામાં નિપુણ હતો. આ ઇન્દ્રે પ્રભુપણના મદથી  
અંધ થઈ પોતાના નિયામ્યભૂત દેવોથી વિટાઈને યજ્ઞસામગ્રી સંપાદન કરી  
ત્રેતાયુગના આરંભમાં અશ્વમેધ યજ્ઞ પ્રવર્તાવ્યો ॥૬૫-૬૬॥ તે દેવતાઓ  
ઇન્દ્રિયોના અધિષ્ઠાતા દેવોનું યજ્ઞન કરવા લાગ્યા. વિસ્તારને પામેલા તે  
અશ્વમેધ યજ્ઞમાં વૃદ્ધ વસિષ્ઠ વિગેરે મહર્ષિઓ યદૃચ્છાથી આવ્યા ॥૬૭॥  
યજ્ઞસભામાં બેઠેલા તે મહર્ષિઓ દેવતાઓએ પાદ અર્ધ્ય સ્વાગતાદિવડે  
પૂજા કર્યા થકા તે યજ્ઞસંભારો, અત્યુત્સાહે યુક્ત દેવો અને ઋત્વિજ  
ઋષિઓને જોવા લાગ્યા ॥૬૮॥ તેપછી તે યજ્ઞમાં યૂપમાં બાંધેલા દીન  
આકોશ કરતા પશુઓને જોવા લાગ્યા. જોઈને સંભ્રાંત થઈ વિશ્વજિત  
નામના ઇન્દ્રપ્રત્યે સર્વને સાંભળતાં જ બોલ્યા કે ॥૬૯॥ હે દેવેન્દ્ર ! તં  
જગતમાં પ્રવર્તેલા સનાતન સદ્ધર્મના વિનાશ વાસ્તે મારવામાટે આંણેલા  
અજાદિ પશુઓવડે આ ધર્માભાસ અધર્મજ આરંભ્યો છે. દીક્ષા દક્ષિણા-  
દિમાત્રથી ધર્મ થવા યોગ્ય નથી. હિંસા કે જે ‘ન હિંસ્યાત્સર્વાં ભૂતાનિ’ આ  
શ્રુતિએ પ્રતિષેધ કરેલી છે તે ધર્મ કેમ હોઈ શકે ? માટે યજ્ઞમાં પશુહ-  
નન ધર્મ નથી પરંતુ અધર્મજ છે. હિંસાને ધર્મ કહી શકાયજ નહિ ॥૭૦॥

ળાવધ્યસેતુના ॥૭૧॥ એવમુક્તઃ સુરેન્દ્રસ્તૈર્ઋષિભિસ્તત્ત્વદર્શિભિઃ ।  
નાગૃહ્ણાદ્વચનં તेषાં માનમોહસમન્વિતઃ ॥૭૨॥ તે તુ સ્વિન્ના વિવા-  
દેન તત્ત્વયુક્તા મહર્ષયઃ । સન્ધાય વાક્યમિન્દ્રેણ પપ્રચ્છુઃ સ્વચરં  
વસુમ્ ॥૭૩॥ મહાપ્રાજ્ઞ ! કથં દૃષ્ટસ્ત્વયા યજ્ઞવિધિર્નૃપ ! । ઇતિ પૃષ્ઠો  
જગદૈવં સોઽવિચાર્ય બલાબલમ્ ॥૭૪॥ યદ્વ્યં પશુભિર્મેધ્યૈ રસૌ-  
ષધિફલૈરપિ । હિંસાપ્રધાનો વૈ યજ્ઞવિધિર્દૃષ્ટો હિ વૈદિકઃ ॥૭૫॥  
ઇત્યુક્તમાત્રે સ વસુઃ પપાત ધરણીતલે । ઋર્ધ્વચાર્યપિ ભૂચારી સ  
એવંવચસાઽભવત્ ॥૭૬॥ ધર્માણાં સંશયચ્છેત્તા રાજા વસુરધો-

ને તારે રાગ-ફળકામનાથી કાંઈ પણ સાધન કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા હોય  
તો આગમ-શાસ્ત્રાભિમત માર્ગથી કરવું. વેદવિધિદૃષ્ટો ને અહિંસામય યજ્ઞ  
છે એજ ધર્મ છે. આ ધર્મસેતુ તારે નજ નાશ કરવો ॥૭૧॥ હે કીચક !  
એરીતે ધાર્મિક મહર્ષિઓએ કહ્યું તથાપિ માનસહિત મોહે યુક્ત એવા  
દેવેન્દ્રે તેમનું વચન નજ ગ્રહણ કર્યું ॥૭૨॥ ત્યારે દેવતાઓને અને મુનિ-  
ઓને વિવાદ મહાન થયો. તે વિક્ષણ વિવાદથી મહર્ષિઓ ખિન્ન થયા.  
તત્ત્વયુક્ત મહર્ષિઓ તો અંતે 'વસુ નૃપ ને કહે તે આપણે બંનેને પ્રમાણ  
છે' એવો ઇન્દ્રની સાથે સન્ધિ (પરસ્પર પ્રતિજ્ઞા) કરી ત્યાં યદૃચ્છાથી  
આવેલા ઉપરિચર વસુરાજને પુછવા લાગ્યા કે-॥૭૩॥ હે મહાપ્રાજ્ઞ નૃપ!  
તમો ધર્મતત્ત્વને જાણનારા છો તો તમોએ યજ્ઞવિધિ કેવા પ્રકારનો (હિંસા-  
મય કે અહિંસામય) જાણ્યો છે ? આ પ્રકારે તે મહર્ષિઓએ પુછેલો વસુ  
રાજ વિધિપ્રતિષેધના બળાબળને વિચાર્યા વિનાજ (નિર્ધાર કર્યા વિના)  
એકદમ એમ બોલ્યો કે ॥૭૪॥ પવિત્ર પશુઓવડે યજ્ઞ કરવો તથા ઘૃતાદિ  
રસ, વ્રીહિ વિગેરે ઓષધિઓ અને નાળીયેર આદિક ફળોવડેપણ યજ્ઞ  
કરવો. કારણ કે વેદમાં હિંસાગર્ભિત (પશુહનનગર્ભિત) યજ્ઞવિધિ દેખાય  
છે ॥૭૫॥ આટલું બોલવામાત્રમાંજ આ વસુરાજ ગગનચારી હતો પણ  
પુણ્ય પ્રક્ષીણ થતાં સામર્થ્ય રહિત થઈ એકદમ પૃથ્વી ઉપર પડી ગયો.  
તે પછી કેવળ બીજનીપેઠે ભૂમિચારી થઈ ગયો ॥૭૬॥ ધર્મસંબન્ધી સંશ-  
યોને છેદનારોપણ આ વસુરાજ દેવોના પક્ષને અવલંબીને યજ્ઞમાં હિંસાને

ગતઃ । હિંસાયાઃ કથનાચક્ષે દેવાનાં પક્ષપાતતઃ ॥૭૭॥ જ્ઞાતું શક્યો ન વેદાર્થો બુદ્ધિમદ્ધિરપિ ધ્રુવમ્ । તસ્માદનિશ્ચયાદ્વકું ધર્મઃ શક્યો ન કેનચિત્ ॥૭૮॥ અધિકારાનુસારેણ વેદો ધર્માન્વ્રવીતિ યત્ । બહુદ્વારસ્ય ધર્મસ્ય સૂક્ષ્મા દુરનુગા ગતિઃ ॥૭૯॥ એવં વિવાદઃ સુમહાનાસીદ્યજ્ઞપ્રવર્તને । ઋષીણાં દેવતાનાં ચ પૂર્વં સ્વાયમ્ભુવાન્તરે ॥૮૦॥ તતસ્તે ઋષયો દૃષ્ટ્વા હૃતં ધર્મં બલેન તુ । અવશ્યંભાવિનં દૃષ્ટ્વા જગ્મુઃ સર્વે યથાગતમ્ ॥૮૧॥ ગતેષુ મુનિસન્નેષુ દેવા યજ્ઞમકુર્વત । એવં રજસ્તમોવૃદ્ધ્યા હિંસા યજ્ઞે પ્રવર્તતે ॥૮૨॥ યા-

ધર્મપણે કહેતાં આકાશ થકી અધોગતિને પામ્યો ॥૭૭॥ વેદોના તાત્પર્યને અનુસારે તેનો અર્થ બુદ્ધિશાળીઓથી પણ જાણી શકાતો નથી, માટે ધર્મતત્ત્વનો નિર્ણય સર્વ કોઈએ નથી જ કરી શકાતો ॥૭૮॥ આ ગુણમય જગતમાં અધિકારી એક પ્રકારનો નથી. ગુણભેદને લીધે બધાની પ્રકૃતિ ભિન્ન ભિન્ન હોય છે. પ્રકૃતિના ભેદને લીધે રૂચિ પણ ભિન્ન ભિન્ન હોય છે. સર્વના પ્રત્યે તુલ્યપણે ( એક જ પ્રકારના ) ધર્મનો બોધ આપતો વેદ વેદ જ ન કહેવાય. પુરૂષાર્થ અને તેનાં સાધનોને ઉપદેશ કરતો હોય એ જ વેદ કહેવાય. ( વેદો ત્રિગુણાત્મક પુરૂષ વિષયવાળા છે ) માટે જ અધિકારિની વિવિધતાને લીધે ધર્મની વિવિધતા થાય છે. વેદ અધિકારને અનુસારે અભ્યુપાયનો ઉપદેશ આપે છે. એ જ ઉપાય તેને અધિકારને અનુસારે ધર્મ કહેવાય. એટલામાત્રથી ધર્મતત્ત્વનો નિર્ણય શક્ય નથી. બહુ દ્વાર જેનાં છે એવા ધર્મની ગતિ અતિસૂક્ષ્મ હોવાથી સુગમ નથી જ ॥૭૯॥ આ પ્રકારે પૂર્વે સ્વાયંભુવ મન્વંતરમાં મહર્ષિઓને અને દેવતાઓને યજ્ઞપ્રવૃત્તિનિમિત્તે વિવાદ અતિશય અધિક થયો હતો ॥૮૦॥ તે પછી કાળજળે હણેલા સનાતન ધર્મને જોઈને તે સર્વે મહર્ષિઓ 'યજ્ઞમાં ધર્મલોપ અને અધર્મ પ્રચાર અવશ્ય થશે જ' એમ માનીને જેમ આવ્યા હતા તેમ ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા ॥૮૧॥ મુનિઓ ભક્ત મનોરથવાળા થઈ ત્યાંથી ચાલી નિકળ્યા પછી તે દેવતાઓએ આરંભને અનુસારે યજ્ઞ કર્યો. એરીતે રજ-તમની વૃદ્ધિના યોગથી યજ્ઞમાંપણ હિંસાનો પ્રસંગ પ્રવર્ત્યો ॥૮૨॥ જ્યારે



દશં ચ યુગં યત્ર દ્વિજા યાદ્યગુણાસ્તથા । તાદશં હિ તદા શાસ્ત્રં  
પ્રાધાન્યેન પ્રવર્તતે ॥૮૩॥ તસ્માન્ન હિંસા કાર્યેતિ યદુક્તમૃષિભિ-  
ર્વચઃ । પ્રમાણવાક્યં તદ્ભ્યેવ ગૃહીતવ્યં મુમુક્ષુભિઃ ॥૮૪॥ અદ્રોહ-  
શ્રાપ્યલોભશ્ચ દમો ભૂતદયા શમઃ । બ્રહ્મચર્યં તપઃ સત્યમનુક્રોશઃ  
ક્ષમા ધૃતિઃ ॥૮૫॥ સનાતનસ્ય ધર્મસ્ય મૂલમેતદિતીરિતમ્ । ત-  
સ્માત્યાજ્યં સદા માંસમિત્યેષા પરમા સ્થિતિઃ ॥૮૬॥ અહિંસાદિઃ  
પરો ધર્મઃ પ્રાચીનો નાધુનાતનઃ । અસન્મતં તતસ્ત્યક્ત્વા શ્રીકૃ-  
ણાશ્રયમાચર ॥૮૭॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઇત્યાશ્રુત્ય હરેર્વાચં કીચકોઽ-  
તીવ વિસ્મિતઃ । સર્વજ્ઞં તં પ્રભું મેને હૃદિ ચાસન્નિજં મતમ્ ॥૮૮॥

જેવા સત્વાદિ ગુણુપ્રધાનવાળો યુગ અને જેવા ગુણુપ્રધાનવાળા કર્તાઓ તથા  
કરાવનારા દ્વિજો હોય ત્યારે શાસ્ત્રપણ તેવુંજ પ્રધાનપણે પ્રવર્તે છે. પરં  
ધર્મતત્ત્વને જાણનારાએ અને વિશેષપણે મુમુક્ષુએ ‘હિંસા ન કરવી’ આવું  
ઋષિઓએ જે વચન કહ્યું છે એજ ધર્માવબોધક વચનજ પ્રમાણપણે પરિ-  
ગ્રહ કરવું પણ ખીજું નહિ ॥૮૩-૮૪॥ અદ્રોહ-પ્રાણિપીડાનો પરિત્યાગ,  
અલોભ-લોભ ન કરવો, દમ-બાહ્ય ઇન્દ્રિયોનું દમન, પ્રાણિમાત્ર ઉપર  
દયા, શમ-અંતઃકરણનું નિયમન, બ્રહ્મચર્ય-યથાયોગ સ્ત્રીત્યાગ, કૃચ્છાદિ  
તપશ્ચર્યા, સત્યવચન, કૂરતા ન કરવી, ક્ષમા-પરાપરાધ સહન કરવો,  
ધૃતિ- ઇષ્ટવિયોગ અને અનિષ્ટની પ્રાપ્તિમાં પ્રચલિત થતા ચિત્તની યથા-  
પૂર્વ સ્થિતિ રાખવી, આ અદ્રોહાદિકજ સનાતન ( એકરૂપ અપ્રરુપલિત  
સાર્વિક પંથા ) ધર્મનું મૂળ કહ્યું છે, માટે માંસ સદાય ત્યાજ્ય છે. આ  
પ્રકારની આ પરમા ધર્મતત્ત્વની વૈદિકી સ્થિતિ છે ॥૮૫-૮૬॥ તો આ  
મેં ઉપદેશ કરેલો આહિંસાવ્રત નામનો પરમ ધર્મવિશેષ પ્રાચીન-આદિ-  
યુગથી અનુવર્તતો પુરાતન છે પણ આધુનિક નથી. ( આધુનિકતો હિંસા-  
ગર્ભિત છે ) માટે તું હિંસામદ્યમાંસપ્રાય અસન્મતનો પરિત્યાગ કરી શ્રીકૃ-  
ણુનો સમાશ્રય કર્ય ॥૮૭॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! આવું  
લગવાને કહેલું વચન સાંભળીને અતિશય વિસ્મયને પામેલો કીચક  
દુર્મદે રહિત થઈ હૃદયમાં શ્રીહરિને સર્વજ્ઞ સર્વેશ્વરપણે માનતો થયો અને

મકારૈર્યજનં દેવ્યા અપ્રમાણં તદા સ તુ । પ્રતિપાદયિતું નૈવ શ-  
 શાક પુરતો હરેઃ ॥૮૯॥ નિર્માનો નિર્મદો ભૂત્વા ભીતશ્ચાધર્મતો  
 મૃશમ્ । કિશ્ચિત્સ્વમાનરક્ષાર્થં તં પ્રણમ્યાબ્રવીદ્વચઃ ॥૯૦॥ નારા-  
 યણમુને ! સત્યં ત્વયા યત્પ્રોચ્યતે વચઃ । પ્રાતરાનીય મદ્રન્થાન્દ-  
 ર્શયિષ્યે પુરાતનાન્ ॥૯૧॥ કિશ્ચિત્કાર્યં સામ્પ્રતં મે ભવતીતિ  
 વ્રજામ્યહમ્ । ઇત્યુક્ત્વા સ યયૌ શીઘ્રં સહ શિષ્યાદિભિસ્તતઃ  
 ॥૯૨॥ પ્રાવૃત્ય વાસસા વક્ત્રં મ્લાનં ભીતઃ સવેપથુઃ । સોઽગાદ્દેહં  
 યથા સર્પો વૈનતેયમુખચ્યુતઃ ॥૯૩॥ ગતેઽથ તસ્મિન્નગવાન્સ્વા-  
 શ્રિતૈઃ સહ તત્ક્ષણમ્ । સન્નૌ તડાગે વિતતે તત્સંસર્ગાઘનુત્તયે  
 ॥૯૪॥ પુનઃ સર્પાં સમખ્યેત્ય પ્રભુઃ પ્રાહ નિજાશ્રિતાન્ । દેવ્યાઃ

પોતાના મતને અસત્ માનતો થયો ॥૮૯॥ તે સમયે લગવાનના વચનથી  
 જેની ગતિ રોકાઈ ગઈ છે એવો કીચકતો પોતાના પક્ષભૂત અપ્રમાણ  
 મઘાદિવડે દેવીયજનને પ્રતિપાદન કરનાર એકપણ વચન લગવાન  
 આગળ કહેવામાટે નજ સમર્થ થયો ॥૮૯॥ બહુધાપણે માન મદ નષ્ટ  
 થયો છે તથાપિ જેનું અભિમાન સમૂળ ટળી ગયું નથી એવો કીચક સ્વયં  
 અંતરમાં અધર્મથકી અત્યંત લય પામ્યો છે પણ લેશથી અનુવર્તતા માનને  
 રાખવામાટે લગવાનને પ્રણામ કરીને એમ બોલ્યો કે—હે નારાયણમુને !  
 તમોએ જે વચન કહ્યું તે સત્ય છે પરંતુ મારા પુરાતન પ્રબન્ધો પ્રભા-  
 તમાં લાવીને પ્રદર્શાવીશ, જેમાં અમારો અભિમત તે આ માર્ગ કહ્યો છે.  
 હમણાંતો હું કોઈ કાર્યાન્તરમાં રોકાએલો હોવાથી જઈશું. હે રાજન્ !  
 કીચક આ પ્રકારે કહીને પોતાના મ્લાન ( કરમઘ ગએલા ) મુખને વસ્ત્રથી  
 ઢાંકીને લાજ પામી લય પામી થરથર કંપતો થકો ગરૂડજીએ પોતાના મુખ-  
 માંથી છોડી મુકેલો સર્પજ જેમ એમ ધીમેધીમે શિષ્યોસાથે તે સલા થકી  
 પોતાને ઘેર ગયો ॥૮૯-૯૩॥ દુરાચારમૂર્તિ કીચક આવી ગયા પછી લગ-  
 વાને તત્ક્ષણજ સલામાંથી ઉઠીને નિજજનો સાથે વિશાળ સરોવરને પામીને  
 તેમાં તે દુરાચારોના સમાગમે કરેલી અશુદ્ધિને ટાળવા માટે સ્નાન કર્યું  
 ॥૮૪॥ ફરીથી સલામાં પધારીને નિજાશ્રિતો પ્રત્યે એમ બોલ્યા કે—હે

પૂજા મયા નૈવ ભક્તા ! વાદેઽન્ન સ્ખણ્ડિતા ॥૯૫॥ કિન્ત્વધર્મો હિ  
તત્રસ્થો મયા સમ્યક્ક્રિષ્ટદિતઃ । નૈવાવજ્ઞા તતઃ કાર્યા દેવ્યા  
ધર્માવનસ્થિતેઃ ॥૯૬॥ સભાયાં વિદુષો વિગ્રાન્ સદ્વાક્યૈરિતિ રજ્ઞ-  
યન્ । ધર્મસ્યૈવાવનં ચક્રે હ્રિયમાણસ્ય દુર્જનૈઃ ॥૯૭॥ પ્રમાણવાક્યૈઃ  
પ્રબલૈઃ શાક્તમાર્ગસ્થિતં મહત્ । મકારપશ્ચકાશ્યં સ પાપમેવમ-  
નીનશત્ ॥૯૮॥ ગન્ધપુષ્પઘૃતક્ષીરૈર્દેવ્યાઃ સમ્યક્પ્રપૂજનમ્ । બલિ  
ચ માષવટકૈઃ સ્થાપયામાસ સ પ્રભુઃ ॥૯૯॥ એવં સદ્ધર્મમર્યાદાં  
તસ્ય સ્થાપયતો હરેઃ । મોક્ષદૈકાદશી તત્ર પ્રત્યપદ્યત ભૂમિપ !  
॥૧૦૦॥ કારયામાસ તસ્યાં ચ કૃષ્ણાર્ચનમહોત્સવમ્ । ગ્રામાન્ત-  
રેભ્ય આજગ્મુર્જનાસ્તત્ર સહસ્રશઃ ॥૧૦૧॥ દર્માવત્યાગતા ભક્તાઃ

લક્ષ્મી ! આ વાદમાં મેં દેવીની પૂજા પ્રતિષેધ કરી નથી પરંતુ પૂજાપ્રકારમાં દુર્જનોએ જે અધર્મ પ્રવર્તાવ્યો હતો એનું જ રૂઢીરીતે ખંડન કર્યું છે. માટે અમુરોનો વિનાશ કરી ધર્મરક્ષણુમાટે લગવાનની આજ્ઞાથી જેની સ્થિતિ છે એવી દેવીની તમારે અવજ્ઞા નજ કરવી. ( આરાધનપ્રકારમાં જે દુરાચાર પ્રવર્ત્યો છે તે આરાધ્ય દેવીએ પ્રવર્તવિલો નથી કિંતુ આરાધકના દોષમૂળથી જ પ્રવર્તેલો છે ) તો દેવી માનવીજ ॥૯૫-૯૬॥ એરીતે સભામાં વિદ્વાન્ વિગ્રોને ( તથા નિજજનોને ) ધર્મતત્ત્વસંબન્ધી શ્રેષ્ઠ વચનોવડે રંજન કરતા શ્રીહરિએ કીચક જેવા દુષ્ટજનોએ લોપવા માંડેલા ધર્મની રક્ષા કરી ॥૯૭॥ લગવાને પૂર્વોક્ત પ્રકારે પ્રબળ પ્રમાણુ વાક્યોના ઉપન્યાસથી શાક્ત મતમાં રહેલા મઘમાંસાદિના સેવનરૂપ મહાપાપનો પ્રણાશ કર્યો ॥૯૮॥ અને પ્રભુ શ્રીહરિએ લોકમાં દેવીની અસદાચારગલિત પૂજાને ખંડન કરી ચંદન પુષ્પ ધૂપ દીપાદિ ઉપચારોએ પરિપૂર્ણ અને અડદનાં વડાં ઘૃત દુગ્ધ વિગેરે બલિએ સંપન્ન એવી પૂજાની યથાવિધિ સ્થાપના કરી ॥૯૯॥ હે ભૂમિપ ! આ પ્રકારે સદ્ધર્મમર્યાદાને સ્થાપતા શ્રીનારાયણુ-મુનિને મોક્ષદા એકાદશી ( માર્ગશીર્ષ માસના શુકલ પક્ષની ) જેતલપુરમાં પ્રાપ્ત થઈ ॥૧૦૦॥ તે એકાદશી દિવસે કૃષ્ણપૂજનનો મહોત્સવ વિશેષ-પણે કરાવ્યો. તે મહોત્સવનાં દર્શનમાટે ગ્રામાંતરથકી બહુ લક્ષ્મીજનો

સ્વપુરાગમનાય તમ્ । પ્રાર્થયન્નત્સવસ્યાન્તે વિષ્ણુગુપ્તાદયો મુહુઃ  
 ॥૧૦૨॥ તેભ્યઃ પ્રસન્નો ભગવાંસ્તદૈવ સહ તૈસ્તતઃ । નિર્યયૌ તત્પુરં  
 ગન્તુમારૂઢો જવિનં હયમ્ ॥૧૦૩॥ જયતલ્પપુરસ્થભક્તવૃન્દં સ  
 નિવર્ત્યાનુગતં વૃતોઽશ્વવારૈઃ । પથિ ચાવસથેષુ ભક્તિભાજાં નિવ-  
 સન્સર્ષિગણઃ પુરં તદાયત્ ॥૧૦૪॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे  
 धर्मशास्त्रे द्वितीयप्रकरणे जयतल्लपुरे क्षुद्रशाक्तमतखण्डनेऽहिंसाधर्मस्थापनवादि-  
 पराजयनिरूपणनामा सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४७॥

સુત્રત ઉવાચ—પ્રત્યુચયુસ્તમાયાન્તં જ્ઞાત્વા પૌરજના નૃપ ! । ગીતૈ-  
 વાદિત્રયોષૈશ્ચ નાદયન્તો દિશો દશ ॥૧॥ અશ્વવારૈઃ પરિવૃતં ચન્ન-

આત્મા હતા ॥૧૦૧॥ તે સમયે દહાવતી નગરી થકી આવેલા વિષ્ણુગુપ્ત  
 આદિક ભક્તો ઉત્સવની સમાપ્તિ થતાં ભગવાનને પોતાના પુરમાં પધારવા  
 માટે વારંવાર પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા ॥૧૦૨॥ તેમની પ્રાર્થનાથી પ્રસન્ન  
 થએલા ભગવાન એજ સમયે તેમનીસાથે તેમના પુરપ્રત્યે જવામાટે  
 તીવ્ર વેગવાળા અશ્વવર ઉપર બેસીને જેતલપુરથકી ચાલી નીકળ્યા  
 ॥૧૦૩॥ તે પછી પોતાની પાછળ વળાવા આવેલા જેતલપુરના સત્સંગિ-  
 સમાજને પ્રેમભરિત વચનોવડે પાછા વાળીને, પોતે અશ્વવારોથી વિંટાળને  
 તથા પોતાના ચરણકમળમાં રસિક મુનિમંડળથી વીંટાળને માર્ગમાં આવતાં  
 તેતે ગામોમાં પોતાના ભક્તજનોના ભવનોમાં વિશ્રામ લેતા લેતા અનુક્રમે  
 દહાવતી પુરે પધાર્યા ॥૧૦૪॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने...द्वितीयप्रक-  
 रणे जयतल्लपुरे शाक्तमतखण्डनेऽहिंसाधर्मस्थापन-वादिपराज-  
 यनिरूपणनामा सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४७॥

### અધ્યાય ૪૮ મો.

સુત્રતઋષિ કહેછે—હે નૃપ ! ભગવાનને પોતાના પુરમાં પધારતા  
 સાંભળીને દહાવતીપુરનિવાસી જનો પ્રેમપ્રકર્ષથી પરિપૂર્ણ થઈ ગીત

૧ આ અધ્યાયમાં દહાવતીનગરીમાં ભગવાને કરેલા મહાવિષ્ણુયાગ મહો-  
 ત્સવનો અનુવાદ કર્યો છે.

ત્કુન્તકરૈરથ । આયાન્તં તં હરિં દૂરાદૃષ્ટ્વાઽધાવન્સહસ્રશઃ ॥૨॥  
 તતસ્તં પ્રાપ્ય દ્વટિતિ પ્રણેમુર્દ્ધવજ્જનાઃ । આનન્દાશ્રુણિ મુશ્ચન્તો  
 હૃષ્ટાઃ પુલકિતત્વચઃ ॥૩॥ ભગવાનપિ તાન્ભક્તાન્માનયિત્વા યથો-  
 ચિતમ્ । તૈઃ સ્તૂયમાનસત્કીર્તિઃ પુરમભ્યાયયૌ તતઃ ॥૪॥ સ્વદ-  
 ર્શનાર્થં જનતાસમ્મર્દઃ સ્યાન્મહાનિતિ । પુરાદ્વહિર્વેદાધસ્તાત્સ  
 સ્વાવાસમકારયત્ ॥૫॥ તતો મુનીન્પાર્ષદાંશ્ચ નાનાદેશાગતાઞ્જ-  
 નાન્ । યોષિતશ્ચ યથાયોગ્યં ભગવાન્સમવાસયત્ ॥૬॥ નિજાના-  
 નન્દ્યન્ભક્તાન્ધર્મમાર્ગં પ્રવર્તયન્ । ઉવાસ તત્ર સ હરિઃ પુપૂજુસ્તં  
 ચ તે જનાઃ ॥૭॥ કેસરાગુરુકસ્તૂરીમિશ્રૈઃ કુંકુમચન્દનૈઃ । સુગ-

વાદિત્રના ઘોષથી દશેય દિશાઓને ગળવી મુક્તા થકા સન્મુખ આવ્યા ॥૧॥  
 તેપછી સૂર્ય કિરણોના સંમેલનથી ચળકતા લાલાને હાથમાં ધારી રહેલા  
 અશ્વવારોથી વીંટાએલા આવેલા શ્રીસહજાનંદસ્વામીને દૂરથી દેખીને આનં-  
 દાતિશયે પ્રેરેલા હજારોહજાર જનો એકદમ અભિમુખ હોડ્યા ॥૨॥ આ  
 હરિજનો શ્રીહરિના સમીપ પ્રદેશને જલદી પામીને પ્રહર્ષના અશ્રુથી  
 વ્યાપ્ત નેત્રવાળા અને રોમાંચિત ગાત્રવાળા થઈ આનંદના અશ્રુને મુકવાની  
 સાથે દંડવત્પ્રણામ કરવા લાગ્યા ॥૩॥ તેપછી ભગવાન્ શ્રીહરિપણુ તે  
 ભક્તિભારથી નમ્ર મસ્તકવાળા હરિભક્તોને યથાયોગ્ય માન આપીને  
 તેમણે સ્તુતિ કરી છે સત્કીર્તિ જેમની એવા થકા પુરને પામ્યા ॥૪॥  
 પોતાનાં દર્શન કરવા આવેલા જનસમાજનો સંમર્દ ( ભીડ્ય ) મહાન્  
 થશે એમ ધારીને પુરથકી બહારજ બહુ વિશાળ વડવૃક્ષની નીચે પ્રચ્છાય  
 શીતળ પ્રદેશમાં શ્રીહરિએ પોતાનો ઉતારો કરાવ્યો ॥૫॥ તેપછી ભગ-  
 વાને મુનિઓ પાર્ષદો તથા નાનાદેશોમાંથી આવેલા ભક્ત ગૃહસ્થજનો  
 અને ભક્ત સ્ત્રીઓને યથાયોગ્ય ઉતારો કરાવ્યો ॥૬॥ ભગવાન્ શ્રીહરિ નિજ-  
 ભક્તોને દર્શન સંભાષણુ પ્રદાનાદિકવડે આનંદ આપતા અને ધર્મમાર્ગને  
 પ્રવર્તાવતા થકા ત્યાં સુખેથી રહ્યા. પોતાના પુરમાં રહેલા ભગવાનની દર્ભા-  
 વતીના ભક્તોએ પરા ભક્તિથી પૂજા કરી ॥૭॥ પૂજાપ્રકારને વિવેચન કરી  
 કહે છે—કેસર અગર કસ્તૂરી કુંકુમ આદિક સુગન્ધિ દ્રવ્યે મિશ્રિત ચંદન,

ન્ધિભિઃ પુષ્પહારૈઃ સદ્વસ્ત્રૈશ્ચ વિભૂષણૈઃ ॥૮॥ ઉપહારાન્ બહુવિધા-  
ન્નિવેદ્ય પુરવાસિનઃ । ચકુર્નીરાજનં ભક્ત્યા કુર્વન્તો ગુણકીર્તનમ્  
॥૯॥ આતિથ્યં સમુનેસ્તસ્ય ચક્રુઃ પૌરા યથોચિતમ્ । પુમાંસશ્ચ  
સ્ત્રિયો ભક્તાઃ પરિચર્યામકુર્વત ॥૧૦॥ પૌરાણિકો મયારામો ગોવિ-  
ન્દશ્ચ કુબેરજિત્ । નિર્ભયો ભ્રાતૃરામશ્ચ હરિકૃષ્ણાદયો દ્વિજાઃ  
॥૧૧॥ રઘુનાથદાસયુગ્મં વિષ્ણુગુપ્તશ્ચ રાજજિત્ । પ્રયાગદાસપ્ર-  
મુખા વિશઃ પર્યચરંશ્ચ તમ્ ॥૧૨॥ અબલા શર્કરા દત્તા શિવાચા  
યોષિતસ્તથા । પરિચર્યારતા આસન્ દૃઢભક્તય આદરાત્ ॥૧૩॥  
અથ તત્રાગતૈર્વિપ્રૈર્વિદ્વદ્ભિઃ સ સદ્વસ્ત્રશઃ । ભગવાન્કારયમાસ  
વિષ્ણુયાગમહોત્સવમ્ ॥૧૪॥ કુણ્ડં ચ મણ્ડપં વિપ્રાસ્તત્ર કૃત્વા  
યથાવિધિ । દશાંશહોમં કૃત્વા ચ ચક્રુઃ પૂર્ણાહુતિં તતઃ ॥૧૫॥

સુગન્ધિ સુકુમાર મનોહર હારો, અમૂલ્ય વિવિધ વસ્ત્રો તથા વિભૂષણોવડે  
પૂજા કરી ॥૮॥ વળી તે પુરવાસી જનોએ કૃણાદિ બહુવિધ ઉપહારો (ભેટ  
સામગ્રી) ભગવાનના ચરણકમળમાં મુકીને ભક્તિથી તેમનું ગુણગાન  
કરવાની સાથે આરતી કરી ॥૯॥ અને તેને પુરવાસી જનોએ પ્રેમથી  
મુનિમંડળસહિત શ્રીહરિનું યથાધિકાર યથાશક્તિ યથોચિત ઉત્તમ આતિથ્ય  
કર્યું અને નરનારીઓએ યથાધિકાર ભગવાનની જ્યાંસુધી ત્યાં રહ્યા  
ત્યાંસુધી પરિચર્યા પ્રેમથી કરી ॥૧૦॥ ભક્તોનાં નામો કહેછે—પૌરાણિક  
મયારામ ગોવિંદરામ કુબેરજી નિર્ભયરામ ભ્રાતૃરામ હરિકૃષ્ણ આદિક આદ્યજ્ઞો  
તથા બે રઘુનાથદાસ નામના, વિષ્ણુગુપ્ત, રાજજીત, પ્રયાગદાસપ્રમુખ  
વૈશ્યો શ્રીહરિની સેવા કરવા લાગ્યા ॥૧૧-૧૨॥ અબળા શર્કરા દત્તા તથા  
શિવા આદિક અબળાઓ પરમાદરપૂર્વક પરાભક્તિથી સ્વધર્મને અનુસારે  
ભગવાનની પરિચર્યાપરાયણ થઈ હતી ॥૧૩॥ ત્યારપછી તે પુરમાં ભગ-  
વાને ધર્મમાર્ગને સર્વત્ર પ્રખ્યાપન કરવા અને પોતાનું અસાધારણ ઐશ્વર્ય  
પ્રકાશ કરવા ત્યાં હબરોહબર આવેલા વિદ્વાન્ વિપ્રોથી વીંટાઈને વિષ્ણુ-  
યાગમહોત્સવ અભૂતપૂર્વ કરાવ્યો ॥૧૪॥ તે યજ્ઞમાં વરેલા પ્રાણુગોવિંદ  
વિગેરે વેદિક વિપ્રોએ કુંડ મંડપ યથાવિધિ કરીને મંત્રપાઠનો દશાંશ



મહદ્ગિરેવ સમ્ભારૈર્યજ્ઞ આસીત્સ ઉત્તમઃ । યત્ર હવ્યૈઃ સુરાઃ સર્વે  
 તુતુષુઃ પાયસાદિભિઃ ॥૧૬॥ પ્રચુરાજ્યસિતૈર્ભોજ્યૈર્દક્ષિણામિશ્ર  
 વાડવાઃ । યત્ર સન્તુતુષુઃ સર્વે યે ચાન્યેઽન્નાર્થિનોઽપિ તે ॥૧૭॥  
 પક્વાન્નાનાં લઙ્કુકાનાં સિતાનાં ઘનસર્પિષા । વમૂવૂ રાશયો યત્ર  
 ગણ્ડશૈલનિમા નૃપ ! ॥૧૮॥ દીયતાં દીયતામેતદ્બુજ્યતાં ભુજ્યતા-  
 મિતિ । આસીત્સુતુમુલો ઘોષો વિપ્રાણાં યત્ર સર્વતઃ ॥૧૯॥ તેભ્ય-  
 શ્ચ દક્ષિણાઃ પ્રાદાદ્વિદ્વજ્જ્યસ્તુ વિશેષતઃ । પાત્રાપાત્રવિચારક્ષો  
 ભગવાન્સ યથોચિતમ્ ॥૨૦॥ કન્યાદાનાન્યનેકાનિ કારયામાસ  
 ચ પ્રમુઃ । તથા દ્વિજકુમારાણાં મૌર્જીવન્ધાન્ યથાવિધિ ॥૨૧॥

હોમ કરીને પછી પૂર્ણાહુતિ કરી ॥૧૫॥ આ વિષ્ણુયાગ બહુ ઉત્તમ સામ-  
 ગ્રીવડે અનુપમ ઉત્તમજ થયો હતો. જેમાં અનુત્તમ દુધપાકાદિ હુતદ્ર-  
 વ્યોથી બધાય દેવો સંતુષ્ટ થયા હતા ॥૧૬॥ કેવળ દેવોજ પરમ તૃપ્તિને  
 પામ્યા હતા એમ નહિ કિંતુ ભૂદેવોપણ પુષ્કળ ધી ખાંડ જેમાં છે એવાં  
 ભોજ્યાનોવડે તથા પરિપૂર્ણ સુવર્ણાદિ દક્ષિણાઓવડે પરમ તૃપ્તિને પામ્યા  
 હતા. કેવળ ભૂદેવોજ પરમ તૃપ્તિને પામ્યા હતા એટલુંજ નહિ કિંતુ બીજા  
 બધાય અન્નાર્થિઓપણ તેવીજ રીતે પરા તૃપ્તિને પામ્યા હતા ॥૧૭॥ હે  
 નૃપ ! જે મહાયજ્ઞમાં અનેક પ્રકારનાં પકવાનો અને ઘણું ઘાટુ ધી ઠરી  
 જવાથી ગંગોદક જેવા ઘોળા લાડવાના ઢગળાઓ ગંડશૈલ ( પર્વત ઉપરથી  
 પડી ગએલો મોટો પથ્થર ) જેવા ચારેતરફ પડેલા દેખાતા હતા ॥૧૮॥  
 જે યજ્ઞમાં જેમને પકવાન પિરસાય છે ( જમવા બેઠેલા ) એવા વિપ્રો  
 અને તેમને પિરસનારા વિપ્રોનો દીયતાં દીયતાં-આ મોદકાદિક આપો  
 આપો અને ભુજ્યતાં ભુજ્યતાં-જમો જમો આવો ઉદ્દેશોય ચોમેર ઘણો ઘાટો  
 થયો હતો. ( અર્થાત્ જેમ જેમ જમનારાઓ જમવાનું પકવાન માગે  
 તેમ તેમ વિના સંકોચે સર્વ ભોજ્યાન આદરથી પીરસનારા પીરસતા હતા )  
 ॥૧૯॥ તે પછી પાત્રઅપાત્રના વિવેકે સંપન્ન એવા ભગવાને તે વિપ્રોને  
 યથાયોગ્ય દક્ષિણાઓ દીધી. વિક્તાન્ વિપ્રોને તો વિશેષપણે દીધી ॥૨૦॥  
 યજ્ઞને અંતે ભગવાને અનેક કન્યાદાનો તથા ગ્રાહણબાળકોને અનેક ઉપ-

રક્તેભ્યઃ પાપમીરુભ્યો દુર્બલેભ્યશ્ચ ભૂરિશઃ । ધનં સ દાપયામાસ  
 દરિદ્રેભ્યશ્ચ સર્વવિત્ ॥૨૨॥ યાચકેભ્યો હ્યલઙ્કારાન્ સ્વર્ણશૃઙ્ગલ-  
 કાદિકાન્ । દદૌ ચ સહસા પ્રીતો વસ્ત્રાણિ વિવિધાનિ ચ ॥૨૩॥  
 ભૂમિદાનં ચ ગોદાનમશ્વદાનં તથૈવ ચ । મહાદાનાનિ સર્વાણિ  
 કારયામાસ સોઽચ્યુતઃ ॥૨૪॥ યથા યજ્ઞો મહાનાસીદ્ધર્માવત્યાં  
 હરેસ્તથા । ન ભૂમૌ ભૂપતેઃ કોઽપિ દૃશ્યતે શ્રૂયતેઽપિ વા ॥૨૫॥  
 સંવત્સરે વિક્રમાખ્યે વર્તમાને મહામયમ્ । एतं समापयत् पौष्यां  
 भुवि विस्मापयन्नृपान् ॥૨૬॥ અત્રૈવ સાક્ષાન્નગવત્સમીક્ષાં ગુરુઃ

વીતસંસ્કારો યથાવિધિ કરાવ્યા ॥૨૧॥ તથા જે પ્રકૃતિથી રંક-દીન હતા,  
 જે અસત્પ્રતિષ્ઠાદિ પાપથડી ભીડ હતા, જે વ્યાધીને લીધે કે વૃદ્ધ વય  
 લીધે બળહીન હતા અને જે ધન નષ્ટ થવાથી દરિદ્રો હતા. આ સર્વને  
 પુષ્કળ ધન અપાવ્યું. કારણ કે આ ભગવાન્ સર્વના કલેશને બાળેછે ॥૨૨॥  
 જે બીજા સૂત બન્દી આદિક માગણો હતા તેઓને સ્વયં મહોદાર સ્વભા-  
 વવાળા હોવાથી માર્ગણમાત્રથી પ્રસન્ન થઈ સોનાનાં સાંકળાં આદિક પોતા-  
 નેજ પહેરવા લક્ષ્મીએ અપેલા અલંકારો અને વિવિધ બહુમૂલ્ય વસ્ત્રોપણ  
 આપ્યાં ॥૨૩॥ તથા ભગવાને ભૂમિદાન ગોદાન અશ્વદાન આદિક સમસ્ત  
 મહાદાનોપણ કરાવ્યાં, કારણ કે આ ભગવાન્ અચ્યુત-સંકલ્પ થડી નહિ  
 અ્યુતિ પામનારા એટલે સત્યસંકલ્પ છે એમને શી ન્યૂનતા આપવામાં  
 હોય ? કાંઈપણ નહિ ॥૨૪॥ જેવો મહાયજ્ઞ ઉભાણમાં ભગવાને કર્યો  
 તેવો કોઈએ પણ ભૂપતિએ પણ કરેલો દેખ્યો પણ નથી તેમ સાંભળ્યો  
 પણ નથી. અતિમાનુષ ( દિવ્ય ) યેષ્ટિત જેમનું છે એવા ભગવાનજ આવા  
 મહાયજ્ઞના પ્રવર્તનમાં સમર્થ થાય, બીજો કોઈ પણ થાય નહિ ॥૨૫॥ વિક્રમ  
 નામનું સંવત્સર વર્તતાં ( સંવત ૧૮૬૬ ના ) પૌષમાસની શુકલપૂર્ણિમાએ  
 ઉભાણમાં તે આ મહાવિષ્ણુયાગ ભૂમિમાં સમસ્ત રાજાઓને પણ એશ્વ-  
 ર્યથી વિસ્મય પમાડતા ભગવાને સંપૂર્ણ કર્યો હતો ॥૨૬॥ હે ભૂપ ! મારા  
 ગુરુ શતાનંદમુનિ આવ જલ્લાવતી નગરમાં આવ સમયે પ્રત્યક્ષ ભગવાન્  
 શ્રીહરિના રવરૂપના સાક્ષાત્કરને પામ્યા હતા. અને પ્રસન્ન થએલા ભગ-

શતાનન્દમુનિર્મમાઽપત્ । સંસ્થાપયામાસ નિજાન્તિકે તં પ્રીત્યા  
હરિશ્ચ ક્ષિતિપ ! સ્વમક્તમ્ ॥૨૭॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे  
ધર્મશાસ્ત્રે દ્વિતીયપ્રકરણે દર્ભાવતીપુરે વિષ્ણુયાગમહોત્સવનિરૂપણનામાઽષ્ટચત્વા-  
રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૮॥

સુવ્રત ઉવાચ—एवं महाविष्णुमखं समाप्य स तोषयित्वाऽखि-  
लभूसुरांश्च । महासभायां हरिरुच्चपीठमध्यारुहत्स्वैः परिपूज्य-  
मानः ॥१॥ मर्यादया तत्र च सन्निविष्टान्भक्तानशेषान् पुरुषांश्च  
योषाः । विलोक्य वाचाऽमृतमिष्टया तानानन्दयन्नित्थमसौ  
जगाद ॥२॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच—भक्ताः ! शृणुत कस्यापि प्रष्टव्यं  
यदि किञ्चन । भवेत्तर्हि स मामद्य सुखेन परिपृच्छतु ॥३॥

વાને પોતાનીજ પાસે પોતાના એકાંતિક ભક્ત તે મારા શુદ્ધ શતાનંદઋષિને  
પ્રીતિથી સદાય રાખ્યા હતા ॥૨૭॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...દ્વિતીય-  
પ્રકરણે દર્ભાવતીપુરે વિષ્ણુયાગમહોત્સવનિરૂપણનામાઽષ્ટચત્વા-  
રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૮॥

### અધ્યાય ૪૯ મો.

સુવ્રતમુનિ કહેછે—હે રાજન્ ! એરીતે આરંભેલા મહાવિષ્ણુયાગને  
યથાવિધિ પરિસમાપ્ત કરી, સમસ્ત વિપ્રોને મિષ્ટાન્નથી તથા પુષ્કળ દક્ષિ-  
ણાથી અતિશય સંતોષ પમાડી, ભગવાન્ શ્રીહરિ મહાસભામાં સમસ્ત  
સમાશ્રિતોએ સમર્થન કર્યા થકા સભામધ્યે સ્થાપેલી ઉત્તમ ઉત્તમ પાટ  
ઉપર વિરાજમાન થયા ॥૧॥ તે મહાસભામાં યથામર્યાદા બેઠેલા અધા  
સ્ત્રીપુરૂષ ભક્તોને ભાળીને ભગવાન્ અમૃતમધુર વાણીથી તે સર્વને આનંદ  
આપતા થકા એમ બોલ્યા ॥૨॥ શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે ભક્તો !  
સાંભળો. હું હમણાં તમારા હિતમાટેજ પ્રવર્ત્યો છું તો કોઈને જ્ઞાન કે  
ધર્મ સંબન્ધમાં જો કાંઈ બાણુવું હોય તે મને પુછો. એમાં શંકા ન કરવી

૧ આ અધ્યાયમાં દર્ભાવતીમાં બ્રહ્મણ્યદેવ ભગવાને કહેલો બ્રાહ્મણમહિમા  
અનુવાદ કર્યો છે.

સુવ્રત ઉવાચ—નમસ્કૃત્યાથ તં ભક્ત્યા સભાયાં તત્ર સંસ્થિતઃ । સૂરઃ  
પ્રપ્રચ્છ નૃપતિર્નાગદક્ષપુરાધિપઃ ॥૪॥ સૂર ઉવાચ—શ્રોતુમિચ્છામિ  
ભગવન્નિહામુત્ર સુખાવહમ્ । રાજ્ઞઃ કિં સર્વકૃત્યેષુ શ્રેષ્ઠં તદ્વક્તુમ-  
ર્હસિ ॥૫॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઇતિ તેન સ સમ્પૃષ્ઠો નિજમક્તેન ભૂમિપ ! ।  
બ્રહ્મણ્યદેવો ભગવાન્ જગાદાનન્દ્યન્સદઃ ॥૬॥ શ્રીનારાયણમુનિરુ-  
વાચ—યથા પૃચ્છસિ માં તદ્વક્તુમ્ પપ્રચ્છ ધર્મરાટ્ । ભારતે દાન-  
ધર્મેષુ શ્રુત્વા રાજ્ઞઃ શિવેઃ કથામ્ ॥૭॥ તમુવાચ મહાતેજા યત્સ  
શન્તનુનન્દનઃ । ભીષ્મો ધર્મભૃતાં શ્રેષ્ઠસ્તદહં કથયામિ તે ॥૮॥  
ભીષ્મ ઉવાચ—एतद्राज्ञः कृत्यतममभिषिक्तस्य भारत ! । ब्राह्मणा-  
नामनुष्ठानमत्यन्तं सुखमिच्छतः ॥९॥ કર્તવ્યં પાર્થિવેનેહ તદ્વિન્દિ

હમણાં સુખેથી પુછો ॥૩॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન ! એરીતે ભગ-  
વાને કહેલું અમૃતતુલ્ય વચનને સાંભળીને તે સભામાં બેઠેલા નાગડકા  
નગરના અધિપતિ સૂર નામના નૃપતિ ભગવાનને ભક્તિથી પ્રણામ કરી  
પુછવા લાગ્યા ॥૪॥ સુરાભક્ત કહેછે—હે ભગવન ! હું આ સાંભળવા  
ધ્વિષું છું કે—રાજને સર્વ કર્તવ્યમાં શું શ્રેષ્ઠ કર્તવ્ય છે કે જે આ લોક  
પરલોકમાં મહાસુખને કરનાર થાય. તે શ્રેષ્ઠ કર્તવ્ય મને કહેવાને તમો  
યોગ્ય છો ॥૫॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે ભૂમિપ ! આ પ્રકારે નિજભક્ત  
સૂરભૂપે પુછેલા બ્રહ્મણ્યદેવ-બ્રાહ્મણો દેવ-દેવવત્ પૂજ્ય જેમની દૃષ્ટિએ  
છે એવા બ્રાહ્મણપૂજનપ્રિય ભગવાન્ આગળ કહેશે એવા વચનથી સભામાં  
બેઠેલા સર્વ જનોને આનંદ આપતા થકા બોલ્યા ॥૬॥ શ્રીનારાયણ-  
મુનિ કહેછે—હે સૂર નૃપતે ! જેમ મને તમો પુછોછો તેમ પૂર્વે ભારતમાં  
દાનધર્મોમાં યુધિષ્ઠિર રાજાએ શિબિરાજની કથા સાંભળીને ભીષ્મપિતાને  
પુછ્યું હતું. મહાપ્રતાપી, ધર્મધારિઓમાં શ્રેષ્ઠ, શંતનુના નંદન ભીષ્મ-  
પિતાએ યુધિષ્ઠિર રાજાને જે કહ્યું છે તે હું તમોને કહું છું ॥૭-૮॥ ( હવે  
દાનધર્મમાં કહેલાજ શ્લોકોને શ્રીહરિ કહેછે. આ શ્લોકો ‘ભીષ્મ ઉવાચ’  
એને આરંભીને તેવીશ છે ) ભીષ્મ કહેછે—હે ભારત ! રાજ્યાભિષેકને  
પામેલા, આત્યંતિક સુખને ધ્વિષતા રાજાને કર્તવ્યમાં શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણસેવન

મરતર્ષભ ! । શ્રોત્રિયાન્બ્રાહ્મણાન્વૃદ્ધાન્નિત્યમેવાભિપૂજયેત્ ॥૧૦॥  
પૌરાન્ જાનપદાંશ્ચાપિ બ્રાહ્મણાંસ્તુ બહુશ્રુતાન્ । સાન્ત્વેન ભોગદા-  
નેન નમસ્કારૈસ્તથાર્ચયેત્ ॥૧૧॥ ઇતત્કૃત્યતમં રાહ્લો નિત્યમેવોપ-  
લક્ષયેત્ । યથાત્માનં યથા પુત્રાંસ્તથૈતાન્પ્રતિપાલયેત્ ॥૧૨॥ યે  
ચાપ્યેષાં પૂજ્યતમાસ્તાન્ દૃઢં પ્રતિપૂજયેત્ । તેષુ શાન્તેષુ તદ્રાષ્ટં  
સર્વમેવ વિરાજતે ॥૧૩॥ તે પૂજ્યાસ્તે નમસ્કાર્યા માન્યાસ્તે પિતરો

છે ॥૮॥ હે ભરતર્ષભ ! શ્રોત્રિય-વેદ બાણેલા, ( શ્રુતસંપન્ન ) વય તપ અને  
વિજ્ઞાનથી વૃદ્ધ એવા બ્રાહ્મણો-બ્રાહ્મણલક્ષણથી લક્ષિત વિપ્રોનું પ્રતિદિન  
રાત્રએ પૂજન કરવું. આજ રાત્રના કર્તવ્યમાં શ્રેષ્ઠ કર્તવ્ય બાણો. આથી  
શ્રેષ્ઠ કર્તવ્ય અન્ય કોઈ નથી ॥૧૦॥ પોતાના પુરના નિવાસી તથા પોતાના  
દેશના નિવાસી બહુશ્રુત વિપ્રોનું પ્રિયવચનથી, પ્રીતિપર્યાપ્ત અન્ન વસ્ત્રાદિ-  
કના પ્રદાનથી અને પોતાના વિનયને જાણાવનારા પ્રણામથી સન્માન  
કરે. કારણ કે બ્રાહ્મણો પ્રણામૈકપ્રિય છે અર્થાત્ અશન વસનમાત્રથી  
અને પ્રિયવચનોથી પ્રસન્ન થાય છે ॥૧૧॥ વળી રાત્ર પોતાની પેઠે  
અને પોતાના પુત્રોની પેઠે વિપ્રોનું નિત્ય પ્રતિપાલન કરે (આત્મપુત્રના  
સંરક્ષણમાં જેમ આજસે રહિત થાય તેમ વિપ્રોના પરિરક્ષણમાં  
આજસે રહિત થાય) આ શ્રેષ્ઠ નિત્ય કર્તવ્ય લિંગથીજ (બ્રાહ્મણરક્ષણરૂપ)  
'આ રાત્ર છે' એમ વિદિત થાય. જે આ વિપ્રોને ન સંરક્ષણ કરે તે રાત્ર  
હોઈ શકે નહિ ॥૧૨॥ આ શ્રુતાદિસંપન્ન વિપ્રોને મધ્યે જેઓ શાસ્ત્રાધ્ય-  
યન તપ જ્ઞાન આદિક ગુણોવડે અતિશય પૂજ્ય હોય ( તેઓપણ જેને  
માનતા હોય ) તે બ્રહ્મદર્શિઓને અથવા એમને મધ્યે જે વિશેષ પૂજ્ય  
હોય તેમને દૃઢ-વિશેષપણે પ્રતિપૂજે. તે પૂજ્યતમ વિપ્રો શાંત-અન્ન-  
વસ્ત્રાદિદાનથી પ્રહર્ષિત પ્રશાંતમનવાળા થતાં તેનો સમગ્ર દેશ વિશેષ-  
પણે શોભે છે એટલે સમૃદ્ધિસંપન્ન થાય છે ॥૧૩॥ તે બ્રાહ્મણો પૂજવા  
યોગ્ય છે, તેઓ નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે, તેઓ માનવા યોગ્ય છે.  
બ્રાહ્મણોને પડતા મુકીને કોઈપણ પૂજા આદિકને પ્રથમ યોગ્ય થતો  
નથી. પિતાજ જેમ—જેમ પિતાને ઉલ્લંઘન કરીને બીજા કોઈના કરેલા

યથા । તેષ્વેવ યાત્રા લોકાનાં ભૂતાનામિવ વાસવે ॥૧૪॥ અદૈવં  
 દૈવતં કુર્યુદૈવતં ચાપ્યદૈવતમ્ । યમિચ્છેદ્યઃ સ રાજા સ્યાદ્યો નેષ્ઠઃ  
 સ પરામવેત્ ॥૧૫॥ પરિવાદાંશ્ચ યે કુર્યુર્બ્રાહ્મણાનામચેતસઃ ।  
 સત્યં વ્રવીમિ તે રાજન્ ! વિનદ્યેયુર્ન સંશયઃ ॥૧૬॥ બ્રાહ્મણા યં  
 પ્રશંસન્તિ પુરુષઃ સ પ્રવર્ધતે । બ્રાહ્મણૈર્યઃ પરાક્રુષ્ટઃ પરાભૂયાત્

પૂજનથી કશો અર્થ નથી તેમ વિપ્રોને અતિક્રમ કરીને બીજાના પૂજનથી  
 કોઈને કશો અર્થ નથી, પરંતુ અનર્થજ છે. જેનો પ્રભુપરિપાલન ધર્મ છે  
 એવા રાજાઓનું આજ કર્તવ્યમાં ઉત્તમ કર્તવ્ય છે. જેમ સ્થાવર જંગમ  
 ભૂતોની યાત્રા ( જીવિકાવૃત્તિ ) સંતુષ્ટ વર્તતા ઇન્દ્રને આધીન છે તેમ પ્રભુ-  
 ઓની યાત્રા વિપ્રોનેજ આધીન છે. અર્થાત્ બ્રાહ્મણો રાજાએ કરેલા પૂજના-  
 દિકથી સુખીયા થતાં બધા લોકો સુખીયા થાય છે ॥૧૪॥ દેવોજ પૂજ-  
 વાથી પ્રસન્ન થઈ સર્વ અર્થ આપે છે તો આ ભૂદેવોના પૂજનની શી  
 જરૂર છે ? ( ભૂદેવોનું આરાધન ન કરે તો શી હાનિ છે ? ) એમ કહેવું  
 યુક્ત નથી. તપઃશ્રુતાદિકે સંપન્ન સંતુષ્ટ એવા બ્રાહ્મણો તો અદેવ-  
 દેવભાવે વર્ણતને દેવ-દેવભાવે યુક્ત કરે છે અને અસંતુષ્ટ બ્રાહ્મણો દેવ-  
 દેવભાવવાળાને અદેવ-દેવભાવે વર્ણત કરી દે છે એટલે અદેવોને  
 દેવપદ પમાડે અને દેવોને દેવપદથી ભ્રષ્ટ કરે. બન્ને પ્રકારે નહુષ નૃપની  
 પેઠે જાણવું. ( જેમ પ્રસન્ન થએલા વિપ્રોએ પ્રથમ નહુષ રાજાને ઇન્દ્ર-  
 પદ પમાડ્યું અને અપ્રસન્ન થતાં પછીથી ઇન્દ્રપદમાંથી ભ્રષ્ટ કર્યો ) એજ  
 રીતે બ્રાહ્મણો જેને રાજા કરવા ધારે તેને રાજા કરે અને જેને રાજ્યમાંથી  
 ભ્રષ્ટ કરવાને ધારે તેને રાજ્યભ્રષ્ટ કરે. બન્ને પ્રકારે વેનરાજાની પેઠે જાણવું.  
 ( જેમ પ્રથમ પ્રસન્ન થએલા વિપ્રોએ વેન રાજાનો રાજ્યપદમાં અભિ-  
 શેક કર્યો અને પછીથી અપ્રસન્ન થતાં રાજ્યપદમાંથી ભ્રષ્ટ કર્યો ) ॥૧૫॥  
 હે રાજન્ ! જે કોઈ રાજાઓ બ્રાહ્મણોનો મહિમા નહિ જાણીને ‘હસ્તપા-  
 દાદિકવડે આપણાથી અધિક નથી’ એમ માનીને બ્રાહ્મણોની નિંદા કરે તેતો  
 અવશ્ય નાશ પામેજ. ( વિનષ્ટ સુકૃત થઈને નરકનાજ એક ભાગી થાય )  
 આ હું સત્યજ કહું છું એમાં સંશય નથી. બ્રાહ્મણો જેની પ્રશંસા કરેછે



ક્ષણાદ્વિ સઃ ॥૧૭॥ પરિવાદો દ્વિજાતીનાં ન શ્રોતવ્યઃ કથञ્ચન ।  
આસીતાધોમુખસ્તૂર્ણીં સમુત્થાય વ્રજેચ્ચ વા ॥૧૮॥ ન સ જાતો  
જનિષ્યન્ વા પૃથિવ્યામિહ કञ્ચન । યો બ્રાહ્મણવિરોધેન સુખં  
જીવિતુમુત્સહેત્ ॥૧૯॥ एते भोगैरलङ्कारैरन्यैश्चैव किसिच्छकैः ।  
સદા પૂજ્યા નમસ્કારૈ રક્ષ્યાશ્ચ પિતૃવન્નૃપૈઃ ॥૨૦॥ બ્રાહ્મણં જાતિ-  
સમ્પન્નં ધર્મજ્ઞં સંશિતવ્રતમ્ । વાસયેત ગૃહે રાજન્ તસ્માત્પર-  
મસ્તિ વૈ ॥૨૧॥ બ્રાહ્મણેભ્યો હવિર્દત્તં પ્રતિગૃહ્ણન્તિ દેવતાઃ । પિતરઃ

તે પુરૂષ લક્ષ્મીથી પ્રવૃદ્ધિ પામે છે અને જેની ગર્હા કરેછે તે પુરૂષ  
ક્ષણમાત્રમાં પરાભવને પામી જાય ॥૧૬-૧૭॥ જે અસન્નનોથી ભરપુર  
સલામાં બ્રાહ્મણોની નિંદા પ્રવર્તતી હોય ત્યાં વિવેકી સમર્થ પુરૂષે પ્રત્યુત્તર  
આપવો. સામર્થ્ય ન હોય કે દેશકાળની વિષમતા હોય તો નીચું મુખ કરીને  
મૌન થઇને બેસે. સહન કરવા અને ઉત્તર આપવા અશક્ત પુરૂષેતો  
ત્યાંથી ઉઠીને અન્ય સ્થળમાં જવું પણ વિપ્રોની નિંદા કોઇપણ પ્રકારે  
સાંભળવી નહિ ॥૧૮॥ જે જન વિપ્રોની સાથે વિરોધ કરીને ભૂમિમાં  
સ્વયં સુખેથી જીવવાનો ઉત્સાહ રાખે એવો કોઈ પુરૂષ થયોજ નથી અને  
થશે પણ નહિ. અર્થાત્ વિપ્રોની સાથે વિરોધ કરીને મુખલોગની ઈચ્છા  
આ જગતમાં દુર્બલ છે ॥૧૯॥ રાજાઓએ આવા પ્રતાપવાળા વિપ્રોનું અશન  
વસન ભૂષણો અને અન્ય અભિલષિત અર્થો અને પ્રણામાદિ ક્રિયાઓવડે  
સદાય પૂજન કરવું તથા પિતાનીપેઠે પરિરક્ષણ કરવું (વિપ્રોનું રક્ષણ  
પિતાના રક્ષણની પેઠે નિરૂપાધિક (કારણ વિનાપણ કરવું પડે) અને સ્વયં-  
પ્રયોજન (એનેજ ફળ સમજીને કરવું તે) છે એવો અભિપ્રાય છે) ॥૨૦॥  
હે રાજન્ ! સત્કુળમાં સમુત્પન્ન, ધર્મરહસ્યને જાણનારા, વ્રતમાં નિષ્ઠા-  
વાળા, બ્રાહ્મણ લક્ષણોથી લક્ષિત આવા વિપ્રને રાજા પોતાના ભવનમાં  
વૃત્તિ આપીને નિવાસ કરાવે. તેવા ગુણસંપન્ન વિપ્ર થકી કાંઇપણ પર  
નથીજ. જે વિપ્રના સંપ્રહથી રાજા શ્રીમાન્ અને સમધિક મુખસંપન્ન થાય  
॥૨૧॥ દેવતાઓ યજ્ઞમાં અર્પેલા હવિષને બ્રાહ્મણમુખથીજ પ્રતિગ્રહ કરે  
છે અને પિત્રિઓ શ્રાદ્ધમાં અર્પેલા કન્યને વિપ્રમુખથીજ પ્રતિગ્રહ કરેછે.

સર્વભૂતાનાં નૈતેભ્યો વિદ્યતે પરમ્ ॥૨૨॥ આદિત્યશ્ચન્દ્રમા વાયુ-  
 રાપો ભૂરમ્બરં દિશઃ । સર્વે બ્રાહ્મણમાવિદ્ય સહાન્નમુપયુજ્યતે  
 ॥૨૩॥ ન તસ્યાશ્નન્તિ પિતરો યસ્ય વિપ્રા ન ભુજ્યતે । દેવાશ્ચાપ્યસ્ય  
 નાશ્નન્તિ પાપસ્ય બ્રાહ્મણદ્વિષઃ ॥૨૪॥ બ્રાહ્મણેષુ તુ તુષ્ટેષુ પ્રીયન્તે  
 પિતરઃ સદા । તથૈવ દેવતા રાજન્નાત્ર કાર્યા વિચારણા ॥૨૫॥ યે  
 બ્રાહ્મણમુખાત્પ્રાપ્તં પ્રતિગૃહ્ણન્તિ વૈ વચઃ । ભૂમિપાલા મહાત્માનસ્તે  
 ન યાન્તિ પરાભવમ્ ॥૨૬॥ ક્ષત્રિયાણાં પ્રતપતાં તેજસા ચ બલેન  
 ચ । બ્રાહ્મણેષ્વેવ શામ્યન્તિ તેજાંસિ ચ બલાનિ ચ ॥૨૭॥ જન્મનૈવ  
 મહાભાગો બ્રાહ્મણો નામ જાયતે । નમસ્યઃ સર્વભૂતાનામતિથિઃ  
 પ્રશ્નતામ્રમુક્ ॥૨૮॥ બ્રાહ્મણાનાં પરિભવાદસુરાઃ સલિલેશયાઃ ।

દેવાદિ સર્વ ભૂતોને મધ્યે વિપ્રોથકી પર કોઈપણ ભૂત નથી, તો વિપ્રોજ  
 દેવમનુષ્યાદિ ભૂતવર્ગમાં વરિષ્ઠ છે ॥૨૨॥ સૂર્ય ચંદ્ર વાયુ આ દેવતાઓ  
 અને પૃથ્વી જળાદિકના અભિમાની દેવવિશેષો આ સર્વે વિપ્રમાં પ્રવેશ  
 કરી તેનીજ સાથે અન્નને જમે છે પણ સાક્ષાત્ જમતા નથી. તો તૃપ્ત થતા  
 દેવોને આ વિપ્રોજ તૃપ્તિને કરનારા અન્નાદિ ઉપલોગમાં દ્વારભૂત છે ॥૨૩॥  
 જે જનના અન્નને વિપ્રો જમતા નથી તે બ્રાહ્મણદ્વેષી પાપરૂપના અન્નને  
 પિત્રિઓ અને દેવતાઓ પણ નથીજ જમતા ॥૨૪॥ હે રાજન્ ! વિપ્રો  
 પ્રસન્ન થતાં દેવતાઓ સદાય પ્રસન્ન થાય છે તથા પિત્રિઓ પ્રસન્ન થાય  
 છે એમાં સંશય નથી ॥૨૫॥ જે મહાત્મા ભૂમિપાળો બ્રાહ્મણમુખથી નિક-  
 ળેલા વચનને પથ્ય સમજીને કર્તવ્યપણે અંગીકાર કરે છે તે પાર્થિવો ક્યા-  
 રેયપણે પરાભવને નથીજ પામતા ॥૨૬॥ યદ્યપિ ક્ષત્રિયો બળ અને તેજથી  
 દશેય દિશાઓને પ્રતપે છે ખરા પણ તેમનું તે તેજ તથા બળ બ્રાહ્મણોમાં  
 શમીજ જાય છે. બ્રાહ્મણસંબંધિ તેજને અતિક્રમણ કરવા ક્ષત્રિયસંબંધિ  
 તેજ સમર્થ થતું નથી. જેમ વિશ્વામિત્રનું તેજ બળ વસિષ્ઠમાં સમર્થ થયું  
 નહિ ॥૨૭॥ આ બ્રાહ્મણનો મહિમા છે કે-બ્રાહ્મણ જન્મમાત્રથી મહાભા-  
 ગપણે પ્રસિદ્ધ છે. સર્વજનોએ નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે અને ગૃહસ્થોના  
 ગૃહોમાં રાંધેલા અન્નનો પ્રથમ ભોજનાધિકારી અતિથિ થાય છે ॥૨૮॥

બ્રાહ્મણાનાં પ્રસાદાચ્ચ દેવાઃ સ્વર્ગનિવાસિનઃ ॥૨૯॥ ન બ્રાહ્મણવિ-  
રોધેન શક્યા શાસ્તું વસુન્ધરા । બ્રાહ્મણા હિ મહાત્માનો દેવાના-  
મપિ દેવતાઃ ॥૩૦॥ તાન્ પૂજયસ્વ સતતં દાનેન પરિચર્યયા ।  
યદીચ્છસિ મહીં ભોક્તુમિમાં સાગરમેશ્વલામ્ ॥૩૧॥ શ્રીનારાયણમુ-  
નિરુવાચ—ઈત્યં ભીષ્મો ધર્મરાજં ગરીયો નૃપકર્મ તુ । વિપ્રસન્મા-  
નમેવાહ સ ચ રાજા તથાઽકરોત્ ॥૩૨॥ શ્રીકૃષ્ણો દ્વારિકાયાં  
ચ વિમોચ્ય સરટં નૃગમ્ । અશિક્ષયત્ પ્રજાઃ સૂર ! તદ્વચાંસ્યપિ  
મચ્છૃણુ ॥૩૩॥ શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ—દુર્જરં વત બ્રહ્મસ્વં ભુક્તમગ્રેર્મના-  
નાગપિ । તેજીયસોઽપિ કિમુત રાજ્ઞામીશ્વરમાનિનામ્ ॥૩૪॥ નાહં

વિપ્રોનો પરાલભ કરવાથી અસુરો પાતાળનિવાસી થયા છે અને વિપ્રોને  
પ્રસન્ન કરવાથી દેવો સ્વર્ગનિવાસી થયા છે ॥૨૯॥ પૃથ્વીપતિએ પૃથ્વી  
વિપ્રવિરોધથી પ્રશાસન થઈ શકતી નથી. મહાત્મા ભૂદેવો દેવોનાપણ  
દેવો છે ॥૩૦॥ હે યુધિષ્ઠિર ! જો આ સમુદ્રમેખળાવાળી ભૂમિને ભોગવવા  
છોછોછો તો બ્રાહ્મણોની દાન તથા પરિચર્યાથી નિરંતર પૂજા કરો ॥૩૧॥  
શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે સૂર નરેશ ! આ પ્રકારે ભીષ્મ પિતાએ  
યુધિષ્ઠિર રાજપ્રત્યે ‘વિપ્રનું સન્માન કરવું એજ રાજનું શ્રેષ્ઠ કર્તવ્ય છે’  
એમ કહ્યું હતું. એરીતે ઉપદેશ આપતાં ધર્મરાજ બ્રાહ્મણસન્માનક-  
પરાયણ થયા હતા ॥૩૨॥

વળી હે સૂર રાજન ! પૂર્વે લગવાનું શ્રીકૃષ્ણે દ્વારિકામાં શાપથી કૃકલા-  
સની યોનિને પામેલા નૃગરાજને તે યોનિથી મુકાવીને પોતાની પ્રજાઓને  
જે શિક્ષાવચનો કહ્યાં છે તે પણ તમોને કહું છું તેને એકાગ્ર મનથી સાંભળો  
॥૩૩॥ ( હવે શ્રીમદ્ભાગવતમાં કહેલા દ્વાદશ શ્લોકોને શ્રીહરિ ‘શ્રીકૃષ્ણ  
ઉવાચ’ ઇત્યાદિકથી કહેછે.) શ્રીકૃષ્ણ કહેછે—બ્રાહ્મણધન લગારપણ ઉપ-  
ભોગમાં લીધું હોય તો અશ્વિતુલ્ય તેજસ્વી એવા પણ પુરૂષને દુર્જર-ન  
પચી શકે એવું ( દુઃખદાયક ) છે તો ‘હું ઇશ્વર છું’ એવા અભિમાનવાળા  
અનીશ્વર રાજાઓને ન જરી શકે એમાં કહેવુંજ શું ? દુર્જરજ છે ॥૩૪॥  
હાલાહળને કેટલાક વિષ માનેછે. હું તેને વિષ માનતો નથી, કારણ કે તેની

હાલાહલં મન્યે વિષં યસ્ય પ્રતિક્રિયા । બ્રહ્મસ્વં હિ વિષં પ્રોક્તં નાસ્ય  
પ્રતિવિધિર્ભુવિ ॥૩૫॥ હિનસ્તિ વિષમત્તારં વહ્નિરદ્ધિઃ પ્રશામ્યતિ ।  
કુલં સમૂલં દહતિ બ્રહ્મસ્વારણિપાવકઃ ॥૩૬॥ બ્રહ્મસ્વં દુરનુજ્ઞાતં  
ભુક્તં હન્તિ ત્રિપૂરુષમ્ । પ્રસહ્ય તુ બલાદ્ભુક્તં દશ પૂર્વાન્ દશાપ-  
રાન્ ॥૩૭॥ રાજાનો રાજલક્ષ્મ્યાન્ધા નાત્મપાતં પ્રચક્ષતે । નિરયં  
યેઽભિમન્યન્તે બ્રહ્મસ્વં સાધુ બાલિશાઃ ॥૩૮॥ ગૃહ્ણન્તિ યાવતઃ  
પાંસૂન્ ક્રન્દતામશ્રુવિન્દવઃ । વિપ્રાણાં હૃતવૃત્તીનાં વદાન્યાનાં કુ-

પ્રતિક્રિયા-ઉતારવાનો ઉપાય છે. કિંતુ બ્રાહ્મણધનનેજ હું વિષ માનું છું કે જેની કોઈ પ્રતિક્રિયા-નિવારણનો ઉપાય ભૂમિમાં છેજ નહિ ॥૩૫॥ વિષ તથા વહ્નિથકી વિપ્રનું ધન બહુ ઉચ્ચ છે, કારણ કે વિષ તો કેવળ ખાનારાનેજ હણે છે. આ બ્રાહ્મણધનરૂપ વિષ તો કુળને સમૂળ મારે છે. અગ્નિ તો જળથી પ્રશાંત થાય છે, બ્રહ્મધનહરણરૂપ અરણિ થકી ઉત્પન્ન થએલો પાપરૂપ અગ્નિતો તેના પ્રશમનનો ઉપાય નહિ હોવાથી કુળને સમૂળ ખાળે છે. ( ખીજો વહ્નિતો જળથી પ્રશાંત થાય છે અને મૂળોને અવશેષ રાખેછે, આતો પ્રશાંત પણ થતો નથી અને મૂળોને પણ અવશેષ રાખતો નથી, માટે એનું અને તેનું અત્યંત અંતર છે એવો અભિપ્રાય છે ) ॥૩૬॥ બ્રહ્મધન બરોબર અનુસા નહિ આપેલું ( તેની આસા વિના )જે ઉપલોગમાં ચડણ કરે તો તે ત્રણ પુરૂષને ( પોતાને પુત્રને અને પૌત્રને ) હણે છે-અનર્થ સાથે જોડેછે. જે હઠથી કે બળાત્-રાજાદિકના આશ્રયથી લુંટી લઇને લોગવ્યું હોય ત્યારે તો દશ પૂર્વના અને દશ પછીના અને પોતે એક એમ મળીને એકવીશ પુરૂષોને હણે છે એટલે પોતાના કુળમાં ભૂત ભાવિ દશદશ પુરૂષોના પુણ્યને પ્રણાશ કરે છે ॥૩૭॥ જે રાજાઓ રાજ્યલક્ષ્મીના મદથી અંધ થઇને બ્રહ્મધનને સાધુ-સમુચિત ( લોગ્ય ) માને છે તે આ અજ્ઞો પોતાના નરકનેજ માને છે. તેઓ અન્ધ હોવાથી આત્મનાશ ( પોતાનો નરકપાત થવારૂપ ) ને જોતા નથી ॥૩૮॥ નિરંકુશ થઈ બ્રાહ્મણ-ધનને હરનારા રાજાઓ અને તેના વંશના ખીજાઓ વૃત્તિ હરી લેવાથી રૂદન કરતા કુટુંબી વદાન્ય વિપ્રોના નેત્રોમાંથી નીકળતા અશ્રુબિંદુઓ

દુઃસ્વિનામ્ ॥૩૯॥ રાજાનો રાજકુલ્યાશ્ર તાવતોઽબ્દાન્નિરઙ્કુશાઃ ।  
 કુમ્ભીપાકેષુ પચ્યન્તે બ્રહ્મદાયાપહારિણઃ ॥૪૦॥ સ્વદત્તાં પરદત્તાં  
 વા બ્રહ્મવૃત્તિં હરેચ્ચ યઃ । ષષ્ઠિ વર્ષસહસ્રાણિ વિષ્ઠાયાં જાયતે  
 કૃમિઃ ॥૪૧॥ ન મે બ્રહ્મધનં ભૂયાદ્યદ્વદ્વાઽલ્પાયુષો નરાઃ । પરા-  
 જિતાશ્ચ્યુતા રાજ્યાન્નવન્ત્યુદ્વેજિનોઽહયઃ ॥૪૨॥ વિપ્રં કૃતાગસ-  
 મપિ નૈવ દ્રુહ્યત મામકાઃ ! । ઘ્નન્તં બહુ શપન્તં વા નમસ્કુરુત  
 નિત્યશઃ ॥૪૩॥ યથાહં પ્રણમે વિપ્રાનનુકાલં સમાહિતઃ । તથા  
 નમત યૂયં ચ યોઽન્યથા મે સ દણ્ડભાક્ ॥૪૪॥ બ્રાહ્મણાર્થો હ્યપ-  
 હતો હર્તારં પાતયત્યથઃ । અજાનન્તમપિ દ્યેનં નૃગં બ્રાહ્મણગૌરિવ

જેટલી સંખ્યાના રજઃકણોને સ્પર્શ કરેછે તેટલી સંખ્યાના વર્ષો પર્યંત  
 કુંભીપાક નરકોમાં યમદૂતોના હાથે રંધાય છે ॥૩૯-૪૦॥ જે રાજા કે રાજ-  
 પુત્ર પોતે આપેલી કે બીજા કોઈએ આપેલી વિપ્રની વૃત્તિને હરી લે તે  
 સાઠ હજાર વર્ષપર્યંત ( અનેક વર્ષ સહસ્રસુધી ) વિષામાં કૃમિના જન્મને  
 પામે છે ॥૪૧॥ માટે મારે બ્રહ્મધન કદાપિ ન હોય ( તેના ગ્રહણમાં ક્યારે-  
 પણ ઈચ્છા નજ થાય ) જે બ્રહ્મધનની ઇચ્છા કરીને રાજાઓ પણ ( બી-  
 જાની તો વાતજ શી? ) રાજ્યથકી બ્રહ્મ થઈ પરથકી પરાજયને પામે છે  
 અને અલ્પ આયુષવાળા થાય છે અને બીજા જન્મમાં દર્શનમાત્રથી લોકોને  
 ઉદ્વેગ કરનારા સર્પો થાય છે ॥૪૨॥ હે મારી પ્રજાઓ ! તમો અપરાધ  
 કરનારા પણ વિપ્રનો દ્રોહ નજ કરો. વિપ્રો તમોને પ્રહાર કરે કે બહુ શાપ  
 આપે તોપણ તમો તેમને નિત્ય નમસ્કાર કરો પણ પ્રતિદ્રોહ ન કરો ॥૪૩॥  
 જેમ હું સમયે સમયે સાવધાન થઈ વિપ્રોને પ્રણામ કરુંછું તેમ તમોપણ  
 આદરથી પ્રણામ કરો. જે મારો હોઈને અન્યથા-વિપરીતપણે વર્તશે તે  
 મારા થકી તીવ્ર દંડને પામશે ॥૪૪॥ આ કેવળ અર્થવાદ બિભીષિકા નથી  
 કિતું આતો પ્રત્યક્ષ છે-બ્રાહ્મણનો અર્થ અલ્પ અજ્ઞાનથી પણ અપહરણ  
 કર્યો હોય તો નહિ બાણતાપણ હરનારાને નીચે પાડે છે. જેમ બ્રાહ્મણની  
 ગાયે નૃગરાજાએ અન્નણથી પણ અપહરણ કરતાં તે રાજાને નીચે  
 ( કુકલાસ યોનિમાં ) પાડ્યો હતો. માટે વિપ્રનું ધન અન્નણથીપણ ન લેવું

॥૪૫॥ શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—एवं कृष्णेन नृपते ! शिक्षिता द्वारि-  
कौकसः । तस्याज्ञायामवर्तन्त ततः प्रापुः सुखं महत् ॥४६॥ अत-  
स्त्वया नृपैश्चान्यैः क्षत्रियैश्च मदाश्रितैः । जनैश्च ब्राह्मणा मान्याः  
पूजनीया विशेषतः ॥४७॥ दुर्वेदा वा सुवेदा वा प्राकृताः संस्कृ-  
तास्तथा । ब्राह्मणा नावमन्तव्या भस्मच्छन्ना इवाग्नयः ॥४८॥ यथा  
श्मशाने दीप्तौजाः पावको नैव दुष्यति । एवं विद्वानविद्वान्वा  
ब्राह्मणो दैवतं महत् ॥४९॥ प्रचुराज्यसितोपेतैर्भक्ष्यैर्भोज्यैश्च त-  
त्प्रियैः । तोषणीया दक्षिणाभिर्ब्राह्मणा भगवत्प्रियाः ॥५०॥ तुष्टेषु  
ब्राह्मणेष्वेव सन्तुष्टः कमलापतिः । भवतीति मया प्रोक्तं कर्तव्यं  
श्रेष्ठमेव ते ॥५१॥ सुव्रत उवाच—इति श्रुत्वा भगवता प्रोक्तं सूरः

॥૪૫॥ શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે સૂર નરપતે ! આ પ્રકારે કૃષ્ણ  
ભગવાને શિક્ષા આપેલી દ્વારકાવાસી પ્રજાઓ ભગવાનની આજ્ઞામાં અનુ-  
વર્તવાથી પરમ સુખને પામી હતી ॥૪૬॥ માટે તમારે તથા મદાશ્રયપર  
બીજા ક્ષત્રિય જાતિના રાજાઓએ તથા બીજા બધાય જનોએ બ્રાહ્મણો  
માનવા અને વિશેષપણે પૂજવા ॥૪૭॥ બ્રાહ્મણો દુર્વેદ-યથાર્થપણે વેદને  
નહિ ભણેલા અને નહિ ભણાવનારા કે સુવેદ-યથાર્થપણે વેદને ભણેલા અને  
ભણાવનારા હોય, પ્રાકૃત કે સંસ્કૃત-વેદાર્થજ્ઞાને રહિત કે વેદાર્થજ્ઞાને  
સહિત હોય, તે આ બ્રાહ્મણો ભસ્મથી ઢંકાએલા નિગૂઢ તેજસ્વી અગ્નિ-  
ઓની પેઠે ગુપ્ત બ્રહ્મતેજવાળા હોવાથી અવજા કરવા યોગ્ય નથી ॥૪૮॥  
વિદ્વાન કે અવિદ્વાન વિપ્ર મહત્ દૈવત-દેવવત્ પૂજ્ય છે, શ્મશાનમાં  
રહેલોપણુ પ્રદીપ્ત અગ્નિ શું નથી બાળી શકતો ? બાળેજ છે ॥૪૯॥ ભગ-  
વાનના પ્રીતિપાત્રભૂત બ્રાહ્મણો યથાર્થ પુષ્કળ ધી સાકરે સહિત લક્ષ્ય  
ભોજ્યાદિ વિવિધ અન્ન આપીને અને પરિપૂર્ણ સુવર્ણાદિ દક્ષિણાઓ  
આપીને સંતુષ્ટ કરવા ॥૫૦॥ બ્રાહ્મણો સંતુષ્ટ થતાંજ ભગવાન લક્ષ્મીપતિ  
કૃષ્ણ સંતુષ્ટ થાય છે. આ પ્રકારે રાજકર્તવ્યમાં શ્રેષ્ઠ તમારા હિતમાટે મેં  
હમણું કહ્યું ॥૫૧॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન ! આ પ્રકારે ભગવાને



સ ભૂપતિઃ । ભક્તાશ્ચાન્યેऽપિ તં નત્વા તસ્યાન્નાં શિરસા દધુઃ  
 ॥૫૨॥ એવમાનન્દયન્ભક્તાન્પ્રત્યહં ભગવાન્સ તુ । ઉવાસ નૃપતે !  
 માસં ગૌર્જરૈર્વહુધાર્ચિતઃ ॥૫૩॥ તત્ર દેશાન્તરાયાતા ભક્તાસ્તં પ્રા-  
 ર્થયન્ભૃશમ્ । સ્વસ્વગ્રામાગમાયાથ તથેત્યાહ સ ચાપિ તાન્ ॥૫૪॥  
 સુખયિતુમથો નૈકગ્રામસ્થિતાન્ સ્વસમાશ્રિતાન્સહ મુનિગણૈર્દ-  
 ભાવત્યા હરિર્નૃપ ! નિર્યયૌ । સ્વમનુ ચ યતો દૂરં ભક્તાન્નિવાર્ય પુરૌ-  
 કસો નયનસલિલાનાયાદેશં ચરોત્તરસંજ્ઞકમ્ ॥૫૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સ-  
 ક્ષિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે દ્વિતીયપ્રકરણે દર્ભાવતીપુરે મહાયજ્ઞમહોત્સવે  
 બ્રાહ્મણમાહાત્મ્યનિરૂપણનામૈકોનપચ્ચાશત્તમોઽધ્યાયઃ ॥ ૪૯ ॥

કહેલા વચનને સાંભળીને સૂરભૂપતિ તથા બીજા સભામાં બેઠેલા ભક્તજ-  
 નોએ સંતુષ્ટ થઈ ભગવાનને પ્રણામ કરી તેમની આજ્ઞા મસ્તકે ચઢાવી  
 ॥૫૨॥ હે નૃપતે ! આ પ્રકારે ભગવાન્ શ્રીહરિ પ્રતિદિન સદુપદેશોવડે  
 ભક્તજનોને આનંદ આપતા અને તે ગુજરાત દેશના હરિજનોએ બહુ  
 પ્રકારે પૂજા કર્યા થકા એક માસસુધી હાથમાં નિવાસ કરી રહ્યા ॥૫૩॥  
 તે દર્ભાવતી પુરીમાં દેશદેશમાંથી આવેલા અનેક ભક્તોએ પોતપોતાના  
 ગામમાં શ્રીહરિને પધરાવાની વાંછાથી તેમની બહુ પ્રાર્થના કરી. ભગવાન-  
 પણ ભક્તોની પ્રાર્થનાથી પ્રસન્ન થઈ ‘તમારા ગામોમાં હું આવીશ’ એમ  
 બોલ્યા ॥૫૪॥ હે નૃપ ! ત્યાર પછી ભગવાન્ તેમની પ્રાર્થનાને સફળ કરવા  
 અનેક ગ્રામનિવાસી નિભાશ્રિત જનોને સુખ આપવા મુનિમંડળ સાથે દર્ભા-  
 વતી નગરીથકી ચાલી નીકળ્યા. પોતાનો વિયોગ નહિ સહન કરવાના સ્વભા-  
 વવાળા હોવાથી પોતાની પાછળ બહુ દૂર પ્રદેશપર્યંત વળાવા આવેલા,  
 અશ્રુપૂર્ણ નેત્રવાળા પુરવાસી જનોને જેમતેમ (બળાત્) અભિનંદનવચ-  
 નથી પાછા વાળીને ચરોત્તર નામના દેશમાં પધાર્યા ॥૫૫॥ ઇતિ શ્રીસ-  
 ત્સક્ષિજીવને...દ્વિતીયપ્રકરણે દર્ભાવતીપુરે મહાયજ્ઞમહોત્સવે  
 બ્રાહ્મણમાહાત્મ્યનિરૂપણનામૈકોનપચ્ચાશત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૪૯॥

સુવ્રત ઉવાચ—તત્ર ભક્તાઃ પ્રતિગ્રામં તસ્યાડસંશ્ચ નરાઃ સ્ત્રિયઃ ।  
 સર્વાસ્તાન્ સુખયામાસ તત્તદ્રામગતઃ સ ચ ॥૧॥ તતો મહીં સમુ-  
 ત્તીર્ય દેશે કાહ્મનામનિ । ભક્તગ્રામેષુ નિવસન્ભૃગુક્ષેત્રમવાપ સઃ  
 ॥૨॥ એકં દ્વે વા દિને સ્વામી દિનાર્થે વાપિ કુત્રચિત્ । પક્ષાર્થે  
 પક્ષમેકં વા ન્યવસત્કુત્રચિચ્ચ સઃ ॥૩॥ તત્રતત્ર વસન્ ગ્રામે સદ્ધર્મે  
 સમતિષ્ઠિપત્ । સચ્છાસ્ત્રાનુસૃતૈર્વાક્યૈરુચ્ચક્ષાન્ ચ તદ્રિપુમ્ ॥૪॥  
 કુત્રચિત્ મહારુદ્રં વિષ્ણુયાગં કચિન્નૃપ ! । પુરશ્ચર્યાં ચ ગાયત્ર્યાઃ

### ૧ અધ્યાય ૫૦ મો.

સુવ્રતઃપિ કહેછે—હે રાજન્ ! તે ચરોત્તર દેશમાં ગામોગામ ભગ-  
 વાનના ભક્ત સ્ત્રીપુરૂષો બહુ હતા. તે સમસ્તને ધર્મે જ્ઞાન વૈરાગ્ય વગેરેના  
 સંબન્ધવાળાં પોતાનાં વચનામૃતોના પ્રદાનથી પરમ મુખી કરવા તેમના  
 તેમના ગામમાં તે તે ભક્તોની પ્રાર્થનાથી પધારીને રહ્યા હતા ॥૧॥ ત્યાર-  
 પછી ભગવાન્ મહી નામની નદીને ઉતરીને કાહ્મ નામના દેશમાં તે તે  
 ભક્તોના આમોમાં રહેતા રહેતા અનુક્રમે ભૃગુક્ષેત્ર(ભરૂચ)માં પધાર્યા ॥૨॥  
 હવે ચરોત્તર તથા કાહ્મ દેશમાં પોતાના ભક્તોનાં ગામોમાં નિવાસદિવસ  
 કહેવાપૂર્વક ત્યાં ત્યાં રહીને કરેલું શ્રીહરિનું ચરિત્ર સંક્ષેપમાં કહેછે—કોઈ  
 ગામમાં એક દિવસ તો કોઈ ગામમાં અર્ધો દિવસ તો કોઈ ગામમાં બે  
 દિવસ તો કોઈ ગામમાં એક પક્ષ ( પનર દિવસ ) તો કોઈ ગામમાં અર્ધો  
 પક્ષ ( અઠવાડીયું ) રહીને સચ્છાસ્ત્રાનુસારી માર્ગથી સદ્ધર્મનું સંસ્થા-  
 પન કરતા અને તેના શત્રુભૂત અધર્મને મૂળમાંથી ઉખાડતા ભગવાન્  
 સ્વામિનારાયણ ધર્મસંરક્ષણમાટે આ પ્રકારે પૃથ્વીમાં વિચર્યા હતા ॥૩-૪॥  
 હે નૃપ ! ભગવાન્ શ્રીહરિએ કોઈ ગામમાં મહાદ્રયાગ તો કોઈ ગામમાં  
 મહાવિષ્ણુયાગ તો કોઈમાં ગાયત્રીનું પુરશ્ચરણ તો કોઈમાં લક્ષ્મીસૂક્તનો

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાનનું અનુક્રમે અનેક ગામના ભક્તજનોને દર્શન  
 સદુપદેશ અભિનંદનાદિકવડે પ્રસન્ન કરવા પૂર્વક સૂર્યપુરમાં પધારવું અને ત્યાંના  
 ભાવિક ભક્તોને તેમના દર્શન પૂજનનો મહોત્સવ વર્ણવ્યો છે.

શ્રીસૂક્તસ્ય ચ કુત્રચિત્ ॥૫॥ વિષ્ણુનામસહસ્રસ્ય શ્રીનારાયણવ-  
ર્મણઃ । ક્વચિચ્ચ હરિગીતાયાઃ પુરશ્ચર્યામકારયત્ ॥૬॥ વેદપારા-  
યણં ક્વાપિ કુત્રચિચ્છતરુદ્રિયમ્ । શ્રીમદ્ભાગવતસ્યાથ પુરશ્ચર્યામ-  
ર્ચીકરત્ ॥૭॥ દશમસ્કન્ધમાત્રસ્ય પુરશ્ચર્યા ચ કુત્રચિત્ । સ  
વાસુદેવમાહાત્મ્યસ્યાપિ ક્વાપિ ત્વકારયત્ ॥૮॥ ધર્મપ્રવૃત્યૈ વિચરન્  
ધરાયામુત્તીર્ય રેવાં તપતીપ્રતીરે । ઉપાગમત્સૂરપુરં સ રાજન્સ્વ-  
ભક્તસમ્પ્રાર્થિત આત્મતન્ત્રઃ ॥૯॥ આયાન્તમાશ્રુત્ય હરિં તદૈવ  
પ્રત્યુચયુર્મક્તજનાઃ સહર્ષમ્ । વાદિત્રગીતધ્વનિનાદિતાશા યાનૈર્વિ-  
ચિત્રૈઃ સહ દર્શનીયૈઃ ॥૧૦॥ આદીશ્વરાખ્યો નૃપતેરમાત્યો ભ્રાત્રા

પુરશ્ચર્યા તો કોઈ ગામમાં વિષ્ણુસહસ્રનામસ્તોત્રનું પુરશ્ચરણ તો કોઈમાં  
નારાયણકવચની પુરશ્ચર્યા તો કોઈમાં ભગવદ્ગીતાની પુરશ્ચર્યા તો કોઈ  
ગામમાં ઋગ્ગાદિવેદનું પારાયણ તો કોઈ ગામમાં શતરૂદ્રિય તો કોઈમાં  
શ્રીમદ્ભાગવતની પુરશ્ચર્યા તો કોઈ ગામમાં એકલા દશમસ્કંદની પુરશ્ચર્યા  
તો કોઈ ગામમાં વાસુદેવમાહાત્મ્યનું પુરશ્ચરણ કરાવ્યું હતું( એરીતે જ્યાં  
જ્યાં ગયા ત્યાં ધર્મપ્રવર્તનના નાનાપ્રકારના ઉપાયોનેજ કરતા હતા )  
॥૫-૮॥ હે રાજન્ ! તે આ અક્ષરધામનિવાસી ભગવાન્ ધર્મપ્રવર્તન માટે  
ધરામાં અવતરીને વિચરતા વિચરતા નર્મદા મહાનદીને ઉતરીને પવિત્ર  
તાપી નદીના સામા તટઉપર વર્તતા સૂર્યપુરમાં ( સુરત ) ત્યાંના ભાવિક  
ભક્તોની પ્રાર્થનાથી સંવત્ ૧૮૬૬ ના વૈશાખ શુકલ દ્વિતીયાએ પધાર્યા.  
યદ્યપિ આ ભગવાન્ આત્મતંત્ર-સ્વતંત્ર છે તથાપિ ભક્તપરતંત્ર હોવાથી  
ભક્તોની ઉપર અનુવર્તતા કૃપાતિશયને લીધે ગામોગામ વિચરીને સર્વસુગમ  
થયા ॥૯॥ સૂર્યપુરના પ્રેમવિહ્વળ ભક્તો પોતાના પુરમાં પધારેલા શ્રીહરિને  
સાંભળીને તત્ક્ષણ સહર્ષ વિચિત્ર દર્શનીય નાનાવિધ અનેક રથાદિ વાહનો  
સાથે લઈ, વિવિધ ગીત વાદિત્રોના શબ્દોથી દશ દિશાઓને ગળવી મુક્તા  
થકા સન્મુખ આવ્યા ॥૧૦॥ તે પુરના અધિપતિ ઇન્દ્રસેન રાજાના અમાત્ય  
અરદેશર નામના ભક્તરાજ પોતાના પીલુ નામના મોટા ભાઈની સાથે અન્ય  
કાર્યમાત્રનો પરિત્યાગ કરી રાજકીય પરિવારસાથે વિચિત્ર વાહનો લઈને

સમં પીલુસમાહ્વયેન । વિચિત્રવાદ્યૈઃ સહ રાજકીયૈરભ્યાયયૌ ત્ય-  
ક્તતદન્યકાર્યઃ ॥૧૧॥ અન્યેઽપિ તં શાસ્ત્રવિદો દ્વિજેન્દ્રા અભ્યા-  
યયુઃ રાજસમાશ્રયાશ્ચ । પુરોપકળ્ઠાગતમેવ તં તે દૃષ્ટ્વા પ્રણેમુઃ  
સહસૈવ સર્વે ॥૧૨॥ તાન્માનયિત્વાથ યથોચિતં સ્નાન્ હયાધિરૂઢઃ  
સહ તૈઃ પુરં તત્ । સ પ્રાવિશદ્ભૂપતિવચ્ચ પૌરૈર્જનૈઃ સચિત્રં પરિ-  
વન્ધમાનઃ ॥૧૩॥ વિશાલાયાં વાટિકાયાં સૌધે મહતિ શોભને ।  
ભક્તાસ્તં વાસયામાસુર્યથાર્હં તસ્ય ચાનુગાન્ ॥૧૪॥ આતિથ્યં વિદ-  
ધુસ્તસ્ય સર્વે તેઽથાદરેણ ચ । અમ્બારામમુખા વિપ્રાશ્ચરુસ્તત્સેવનં  
મુદા ॥૧૫॥ ભાલચન્દ્રો ગિરિધરો ગોવિન્દો યાદવસ્તથા । ભિક્ષા-  
હારી મૌક્તિકશ્ચ લક્ષ્મીચન્દ્રો નરોત્તમઃ ॥૧૬॥ ભગવત્પ્રમુખાશ્ચાન્યે

અભિમુખ આવ્યા ॥૧૧॥ રાજ્યે સન્માન કરેલા, તેના આશ્રયથી વૃત્તિને  
પામેલા વિદ્વાનો અને બીજાં પણ બહુ દિવે સન્મુખ આવ્યા. આ સર્વ જનો  
પુરની સમીપે આવી પહોંચેલા ભગવાનને દૂરથી ભાળીનેજ એકદમ સ્નેહથી  
સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરવા માંડ્યા ॥૧૨॥ શ્રીહરિ પોતાવિષે ભક્તિના ઉત્ક-  
ર્ષથી અભિમુખ આવેલા તે સમસ્ત હરિભક્તોને યથાયોગ્ય અભિનંદનાદિ-  
વડે સત્કાર કરી, સ્વયંશ્રેષ્ઠ અશ્વ ઉપર વિરાજમાન થઈ, પુરવાસી જનોએ  
આશ્ચર્યથી આદરપૂર્વક ભૂપતિની પેઠે દર્શન કર્યા થકા અને અભિવંદન કર્યા  
થકા તે સન્મુખ આવેલા હરિજનો સાથે સૂર્યપુરમાં વાજતે ગાજતે પ્રવિષ્ટ  
થયા ॥૧૩॥ તે પછી ભક્તોએ વિવિધલતાઓ તથા વૃક્ષોના સમૂહથી શોભાય-  
માન વિશાળ વાડીમાં ( લાલકૃણ્ણની ) વિચિત્ર ઉદ્યોગાદિકથી શોભાડેલી કોઈ  
વિશાળ હવેલીમાં શ્રીહરિનો ઉતારો કરાવ્યો તથા તેમના અનુયાયી સાધુ  
આદિકનો યથાયોગ્ય ઉતારો બીજાં ગૃહોમાં કરાવ્યો ॥૧૪॥ તે પછી તે  
બધા ભક્તોએ ભગવાનનું આતિથ્ય અત્યાદરથી કર્યું. હે ભૂપતે! અંબારામ  
આદિક વિપ્રો તથા ભાલચંદ્ર, ( ભાઈચંદ ) ગિરિધર, ગોવિંદ, જાદવ, ભિક્ષા-  
હારી ( ભીખાભાઈ ) મૌક્તિક ( મોતીભાઈ ) લક્ષ્મીચંદ, નરોત્તમ, ભગવા  
નભાઈ અને આથીપણ બીજા વૈશ્ય જાતિના શ્રીહરિભક્તો પોતાના માનુષ્ય  
જન્મને સાર્થક કરતા થકા શ્રીહરિની પરિચર્યા પ્રહર્ષથી પ્રતિદિન કરવા

વિશસ્ત્ત્સેવને રતાઃ । આસન્સફલયન્તઃ સ્વં માનુષં જન્મ ભૂપતે !  
 ॥૧૭॥ મહાલક્ષ્મીશ્ચ જીવન્તી લાઙ્ગદેવ્યાદયશ્ચ તમ્ । નાર્યઃ પર્ય-  
 ચરન્ પ્રીત્યા ભક્તિમત્યઃ પતિવ્રતાઃ ॥૧૮॥ હૈમૈર્વિભૂષણૈર્વસ્ત્રૈર્વિવિ-  
 ધૈશ્છત્રચામરૈઃ । ગન્ધમાલ્યાદિભિર્ભક્તાશ્ચક્રુસ્તે પૂજનં હરેઃ ॥૧૯॥  
 મધ્યૈર્મોજ્યૈશ્ચ પક્ષાન્નૈર્વિવિધૈર્વ્યઞ્જનૈસ્તથા । હરિં સપરિવારં તે તર્પ-  
 યામાસુરાદરાત્ ॥૨૦॥ દ્વિતીયેઽહ્યશ્ચયાખ્યાયાં તૃતીયાયાં હરિશ્ચ  
 તૈઃ । અકારયત્ પરશુરામસમર્ચનમહોત્સવમ્ ॥૨૧॥ તત્રત્ય ઇન્દ્ર-  
 સેનાખ્યો ગવેન્દ્રસ્થાપિતો નૃપઃ । સન્માનેનાતિમહતા મુનિભિઃ  
 સહિતં હરિમ્ ॥૨૨॥ પ્રેષયિત્વા વાહનાનિ દુર્ગમાનીય ચાત્મનઃ ।  
 ચકાર મહતીં પૂજાં નૂત્નવાસોધનાદિભિઃ ॥૨૩॥ ભક્તા ભગવતોઽ-  
 માલ્યા રાજા આદીશ્વરાદયઃ । અપિ પૃથક્પૃથક્ સ્વં સ્વં ગૃહં નિન્યુ-  
 સ્તમાદરાત્ ॥૨૪॥ પ્રીત્યા તેઽપિ મહાપૂજાં ચક્રુસ્તસ્ય સર્વાન્ધવાઃ ।

લાગ્યા ॥૧૫-૧૭॥ મહાલક્ષ્મી જીવંતી લાઙ્ગ દેવી આદિક લક્ષ્મિનિષાવાળી  
 પતિવ્રતા નારીઓ પ્રેમપૂર્ણ થઈ લગવાનની યથાયોગ્ય પરિચર્યા કરવા  
 લાગી ॥૧૮॥ આ પ્રેમી લક્ષ્મીએ વિવિધ સુવર્ણમય વિભૂષણો, વિવિધ  
 વસ્ત્રો, છત્ર ચામરો, ચંદન પુષ્પહારો, ઇત્યાદિ લક્ષ્મી આણેલા ઉપચારો-  
 વડે લગવાનની પૂજા કરી. આ લક્ષ્મી અતિસ્વાદુ લક્ષ્મિરસથી ભીનાં  
 પવિત્ર નાનાવિધ લક્ષ્યભોજ્યાદિ પકવાનો તથા વિવિધ વ્યંજનોવડે સપ-  
 રિવાર લગવાનને પરમાદરથી પ્રતિદિન તૃપ્ત કરતા હતા ॥૧૯-૨૦॥ તે  
 પછી દ્વિતીય દિવસે પ્રાતઃ થએલી અક્ષયતૃતીયાએ લગવાને તે લક્ષ્મી-  
 પાસે પરશુરામ પૂજનનો મહોત્સવ તેમના પ્રાદુર્ભાવનિમિત્તનો યથાવિધિ  
 કરાવ્યો ॥૨૧॥ તે નગરમાં ગવર્નર રાજાએ રાજ્યપરિપાલનના કાર્યમાં  
 સ્થાપેલા ઇન્દ્રસેન નામના નરપતિએ મુનિમંડળે સહિત લગવાનને વિવિધ  
 રાજવાહનો મોકલીને અતિશય સન્માનપૂર્વક પોતાના કોટમાં પધરાવીને  
 નવીન વસ્ત્રો તથા વિભૂષણ ધનાદિકવડે મોટી પૂજા કરી ॥૨૨-૨૩॥ આ  
 ઇન્દ્રસેન રાજાના અમાત્યો અરદેસર આદિક લક્ષ્મીનોએ પણ અન્ધુજનો  
 સાથે પૃથક્ પૃથક્ પોતપોતાના લવનમાં આદરથી પધરાવીને અમૂલ્ય

અનર્ઘ્યવાસોલઙ્કારનાનાદ્રવ્યાર્પણાદિભિઃ ॥૨૫॥ નારાયણદ્વેષિણો  
 યે તત્રત્યા વૈષ્ણવાદયઃ । તે તુ તસ્ય પ્રતાપેન કિંચિત્કર્તુ ન શે-  
 કિરે ॥૨૬॥ ભગવાંસ્તત્ર સદ્ધર્મં સ્થાપયન્ પુરવાસિનામ્ । જહારા-  
 જ્ઞાનતિમિરં વચોભિર્ધર્મસંશ્રયૈઃ ॥૨૭॥ અમૂલ્યાન્યપિ વાસાંસિ  
 ભૂષણાનિ ચ સર્વશઃ । બ્રાહ્મણેભ્યો દદૌ પ્રીત્યા ધનં ચ વિપુલં  
 પ્રભુઃ ॥૨૮॥ યત્રયત્ર ચ હરેર્નરાકૃતિબ્રહ્મણોઽર્ચનમભૂદ્ધરાતલે ।  
 તત્ર તત્ર સકલાગ્રજન્મનાં દુર્વિધત્વમગમદ્વિલીનતામ્ ॥૨૯॥ इति  
 श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे द्वितीयप्रकरणे सूर्यपुरागमननिरूपण-  
 नामा पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५०॥

વસ્ત્રો વિભૂષણો અને બહુવિધ દ્રવ્યોવડે તે ભગવાનની મહાપૂજા મહાપ્રીતિથી  
 કરી ॥૨૪-૨૫॥ આ સૂર્યપુરમાં જે આ નારાયણમુનિવિષે તીવ્ર વૈર-  
 વૃત્તિવાળા વૈષ્ણવ વ્યપદેશવાળા ( ગોસ્વામિવાળા ) હતા તેઓ તો આ  
 ભગવાનના સહજ પ્રતાપવિશેષના યોગને લીધે કાંઈ પણ ઉપદ્રવાદિ  
 કરવા સમર્થ થયા નહિ ॥૨૬॥ આ ભગવાને સૂર્યનગરમાં સ્વધર્મની સંસ્થા-  
 પના કરવાપૂર્વક સમગ્ર પુરવાસી જનોનું અજ્ઞાનરૂપ અંધકાર ધર્મબોધક  
 વચનોવડે હરણ કર્યું હતું ॥૨૭॥ જે અમૂલ્ય એવાંપણુ વિવિધ વસ્ત્રો  
 વિભૂષણો આદિક ભક્તોએ પ્રીતિથી પોતાને અર્પણ કર્યા હતાં તે સમસ્ત  
 પણુ તે આ આત્મારામ પરમોદાર મહાપ્રભુ શ્રીહરિએ તેતે બહુ વિગ્રોને  
 યથોચિત દાન કરી દીધાં અને ધનપણુ ઘણુંક દાન કરી દીધું ॥૨૮॥ કે  
 બહુના-આ ભૂતળમાં જે જે સ્થળે ધૃતદિવ્યનરાકાર પરબ્રહ્મ પરમાત્મા  
 ભગવાનની ભક્તોએ વસ્ત્ર આભૂષણુ ધનાદિકવડે પૂજા જેમ જેમ કરી  
 તેમ તેમ તેતે સ્થળમાં બધાય આજ્ઞાણોનું દારિદ્ર્ય વિલીન થઈ ગયું હતું.  
 અર્થાત્ તે વસ્ત્ર મુવર્ણાદિક સમસ્ત પૂજાપદાર્થો વિગ્રોને આપીને તેમનું  
 દારિદ્ર્ય દૂર કર્યું હતું ॥૨૯॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने...द्वितीयप्रकरणे  
 सूर्यपुरागमननिरूपणनामा पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५०॥



સુવ્રત ઉવાચ— સમ્પૂજ્યમાનોઽશ્વિલભક્તસઙ્ગૈર્મહાર્હવસ્ત્રાભરણોપ-  
 દાભિઃ।આનન્દયંસ્તાન્ હરિરુચ્ચપીઠે મહાસભાયાં નિષસાદ રાજન્ !  
 ॥૧॥તં ચાભિતસ્ત્યાગિજના નિષેદુર્યથોચિતં તાનભિતો ગૃહસ્થાઃ ।  
 આનન્દકારુણ્યભૃતા દશા તાન્ પશ્યન્નુવાચાથ સ નૈષ્ઠિકેન્દ્રઃ ।  
 ॥૨॥મો ભક્તસઙ્ગા ! વચનં મદીયં શ્રુણ્વન્તુ સર્વે સ્વહિતાવહં યત્ ।  
 યથાધિકારં નિજધર્મસંસ્થા ભજન્તુ નિઃસંશયમેવ કૃષ્ણમ્ ॥ ૩ ॥  
 સ્યાત્સંશયઃ કશ્ચન કસ્યચિન્નેત્સમ્પૃચ્છતાં મામધુના પુમાન્સઃ ।

### ૧ અધ્યાય ૫૧ મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! હવે સૂર્યપુરમાં થએલું શ્રીહરિનું  
 ચરિત્રાંતર કહું છું. તે પછી સૂર્યપુરના સમસ્ત લક્તસંઘોએ અમૂલ્ય મહા-  
 વસ્ત્ર આભૂષણ ભેટસામગ્રીવડે પ્રેમથી પૂજા કરેલા ભગવાન્ શ્રીહરિ તે  
 સર્વ લક્તોને આનંદ આપતા થકા મહાસભામાં ઉત્તર આસન ( પાટ )માં  
 કદાચિત્ વિરાજમાન થયા ॥૧॥ ઉત્તર ઉત્તમ આસનમાં વિરાજમાન  
 ભગવાનની આરે બાજુ ત્યાગિજનો નૈષ્ઠિક પરમહંસો વિગેરે યથાયોગ્ય  
 બેઠા અને તેમની ચોમેર ગૃહસ્થ લક્તો યથોચિત બેઠા. આ બધા લક્ત-  
 સંઘને કૃપાપૂર્વકના પ્રહર્ષથી પરિપૂર્ણ એવી દૃષ્ટિવડે જોધને વર્ણિરાજ ભગ-  
 વાન્ એમ બોલ્યા કે—॥૨॥ હે લક્તાઃ !—મારે વિષે લક્તિથી અભિમુખ  
 થએલા તમો તમામ તમારા પરમ હિતને કરનારૂં સર્વશાસ્ત્રના સારભૂત  
 આ મારૂં વચન અવધાનથી શ્રવણ કરો. સર્વ ક્રોધએ પોતપોતાના અધિ-  
 કારને અનુરૂપ એવા ધર્મમાં દૃઢ નિષ્ઠા અને પરંબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણમાં પરમા  
 ભક્તિ કરવી. આ થકી શ્રેયમાટે બીજું કંઈ પણ પર નથી. આ બેમાં એક  
 વિના એક સિદ્ધ થાય નહિ અને નિઃશ્રેયસ માટે પણ ન થાય. જો ધર્મ  
 ભક્તિ બંને મળેલાં હોય તોતો કલ્યાણ કરનારાં થાય, માટે ધર્મસહિતજ  
 કૃષ્ણભક્તિ કરવી ॥૩॥ હે લક્તો ! જો આ ભક્તિ વિષયમાં ક્રોધને પણ ક્રોધ

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને કહેલા ભક્તિસ્વરૂપના અને ભક્તમાહાત્મ્ય  
 આદિકના નિરૂપણનો સવિસ્તર અનુવાદ કર્યો છે.

इति प्रभोस्तस्य निशम्य वाचं तं भालचन्द्रो मतिमानपृच्छत् ॥४॥  
 भालचन्द्र उवाच—कृष्णस्य भक्तिर्भगवन् ! जनानामशेषबन्धच्छि-  
 दिति प्रसिद्धः । वर्वर्ति घण्टापथ एव भूमौ तामेव पृच्छामि ततो  
 भवन्तम् ॥५॥ सा कीदृशी तां दृढमाश्रिता ये ते कीदृशाः स्युश्च  
 जना धरायाम् । प्रीतिश्च तेषामिह कीदृशी स्यात्कृष्णेऽथ क-

પણ સંશય હોય તો તે પુરૂષ હમણાં મને સુખેથી પુછો. હે રાજન્ !  
 આવું મહાપ્રભુ શ્રીહરિનું અમૃતવચન સાંભળીને ભાલચંદ્ર ( ભાલચંદ )  
 કે જે મતિમાન-પૃષ્ઠ્ય અંશના અભિજ્ઞ અને પ્રત્યુત્તરાર્થના અભિજ્ઞ હતા  
 તેમણે ભગવાનપ્રત્યે પુછ્યું ॥૪॥ ભાલચંદ્ર પુછેછે—હે ભગવન્ ! ભગવાન્  
 શ્રીકૃષ્ણમાં દૃઢપણે પ્રકટેલી ભક્તિ નિજાશ્રિત જનોના ભવબંધનને વિચ્છેદ  
 કરનારી છે, આ અર્થ શ્રુતિસ્મૃતિમાં સુપ્રસિદ્ધ છે અને તે આ સંતોનો  
 પૃથ્વીમાં રાજમાર્ગ વર્તે છે. તો એજ ભક્તિને ઉદ્દેશીને મારી જાણાસા  
 છે ॥૫॥ હે નાથ ! આ ભક્તિ કીદૃશી-કેવા સ્વરૂપની અને કેવા પ્રકારની  
 છે ? ( ભક્તિનું સ્વરૂપ અને તેનો પ્રકાર શો છે ? એમ આ ભક્તિસ્વરૂપનો  
 પ્રશ્ન છે ) ભૂમિમાં ભક્તિને દૃઢપણે આશરેલા જે જનો હોય તે કેવા હોય ?  
 એટલે કેવાં લક્ષણોએ યુક્ત હોય ? ( આ ભક્તિને કરનારા ભક્તના સ્વરૂ-  
 પનો પ્રશ્ન છે ) તે ભક્તોને આ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણવિષે રૂઢ-સાધનના અનુ-  
 ષ્ઠાનકાળમાં અથવા આ ગુણમય મંડળમાં પ્રીતિ કેવી હોય ? ( આ ભગવા-  
 નમાં ભક્તોએ કરવા યોગ્ય પ્રીતિસ્વરૂપનો પ્રશ્ન છે ) અને દૃઢ ભક્તો ઉપર  
 ભગવાનની પ્રીતિ કેવી હોય ? ( આ ભક્તોવિષે ભગવાને કરેલી પ્રીતિ-  
 સ્વરૂપનો પ્રશ્ન છે ) ભગવાનમાં પ્રીતિતો અર્થાર્થી આદિકને પણ સાધારણ  
 છે એટલે એમને પણ ભગવાનમાં પ્રીતિ છે, પણ મુમુક્ષુઓની ભક્તિ કેવી  
 હોય એવી વિશેષજાણાસાથી પ્રશ્નાવકાશ છે. તથા ભગવાનની પ્રીતિ પણ  
 અર્થાર્થી આશ્રિતોને પણ સાધારણ છે પણ આ જ્ઞાની ભક્ત ઉપર કેવી  
 પ્રીતિ છે એવી વિશેષજાણાસાથી પ્રશ્નાવકાશ છે. અર્થાત્ નિષ્કામ ભક્તોનો  
 ભગવાનમાં કેવો પ્રેમ હોય ? અને નિષ્કામ ભક્તો ઉપર ભગવાનનો કેવો  
 પ્રેમ હોય ? એવો વિશેષ જાણવાની ઈચ્છાથી પ્રશ્નાવકાશ છે. અર્થાર્થી-

ણસ્ય ચ તેષુ નાથ ! ॥૬॥ સુવ્રત ઉવાચ—શ્રુત્વેતિ ભક્તસ્ય સ તસ્ય  
વાચં જગદ્ગુરુર્ભક્તપતિઃ પ્રસન્નઃ । પ્રોવાચ તં શાસ્ત્રરહસ્યમીશો  
યત્સાત્ત્વતા એવ વિદન્તિ નાન્યે ॥૭॥ શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—પ્રશ્નસ્ય  
તે વૈશ્યવરોચ્ચરં તુ સુદુર્ગ્ધરં શાસ્ત્રવિદાપિ નૂનમ્ । પ્રસાદહીનેન

ઓને ભગવાનવિષે કે તેઓવિષે ભગવાનનો પ્રેમ કેવો હોય એવો પ્રશ્ન  
પુછવામાં કશો વિશેષ નથી. આ અર્થ આગળ ઉત્તરાર્થથી સ્પષ્ટ થશે ॥૬॥  
સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! ભક્ત ભાલચંદ્રનું આવું વચન સાંભળીને  
ભગવાન તેમની ઉપર પ્રસન્ન થઇને બોલ્યા. પ્રસાદમાં અન્ય મહત્ત્વ  
નિમિત્ત ન હતું કિંતુ ભક્તિસ્વરૂપની જ્ઞાસાજ નિમિત્ત હતું, કારણ કે આ  
ભગવાન ભક્તોના પતિ—અભીષ્ટ આપવાથી અને અનિષ્ટ નિવારણથી રક્ષક  
છે અને વળી જગતોના ગુરુ છે, જગતને હિતાદેશ કરવો એજ એમનું  
કૃત્ય છે, માટેજ તત્ત્વ—ઉપાય—પુરૂષાર્થોને જાણવા ઇચ્છનારાઓને ઉપદેશ  
આપવા પોતેજ સમુત્સુક છે, તો આ ભગવાન ભક્તિપ્રશ્નથી પ્રસન્ન થઈ  
શાસ્ત્રરહસ્યને કહેવા લાગ્યા. ઇશિ—રહસ્યને આ ભગવાનજ ઉપદેશ  
આપવા સમર્થ છે, કારણ કે આ સર્વજ્ઞ છે અને ભૂતળમાં જગતના  
ઉજ્જવલન અર્થે કૃપાથી અવતરેલા છે. આ ભગવાનનું આવું ઐશ્વર્ય બધાય  
જાણતા નથી કિંતુ સાત્ત્વતોજ જાણેછે એટલે જેઓ સત્ત્વગુણૈકપ્રધાન  
પારમૈકાંતિક ભક્તિનિષ્ઠો હોય એજ આ રહસ્યને જાણેછે. બીજા કોઈ  
જાણતા નથી. તે રહસ્યને કહેવા લાગ્યા ॥૭॥ હે વૈશ્યવર ભાલચંદ્ર ! તમો  
પાત્ર હોવાથી આ પ્રશ્નનો ઉત્તર હું કહું છું. આ ભક્તિસ્વરૂપ અને તેના  
પ્રકારના સંબન્ધવાળો બધો વિષય સર્વ કોઈએ એકદમ સુગ્રહ નથી,  
ભગવાનના પ્રસાદપાત્ર કોઈ સાત્ત્વિકાગ્રેસરથીજ સુગ્રાહ્ય છે. શાસ્ત્રાર્થના  
પરિશ્રમવાળો હોય પણ જો ભગવત્કૃપાએ વિહીન હોય તો તેનાથી પણ  
આ વિષય અત્યંત દુર્ગ્રહ છે. ( ‘સુદુર્ગ્ધરં’ એવો પાઠ માનીને આવો અર્થ  
જાણવો ) જો ‘સુદુર્ગ્ધરમ્’ એવો પાઠ હોય તો ભગવત્કૃપાએ રહિત, શાસ્ત્રા-  
ર્થને જાણતો પણ જન ભગવત્પ્રેમવિશેષરૂપ ભક્તિસ્વરૂપમાં પ્રવર્તે નહિ,

૧ ‘સુદુર્ગ્ધરમ્’ इति पाठान्तरम् ।

હરેરહં તદ્ભવીમિ સર્વેઽપિ નિશામયન્તુ ॥૮॥ સમ્પ્રાપ્ય દીક્ષામિહ  
ભક્તિધર્મયુક્તાદુરોર્ભાગવતીં નરઃ પ્રાક્ । અર્ચાં તતઃ પ્રાપ્ય તદુ-

કારણકે એને રૂચિ રોકી રાખેછે. તો આવા શાસ્ત્રરહસ્યભૂત, ભગવત્કૃપૈક-  
આદ્ય ભક્તિસ્વરૂપને તમોને નિમિત્તભૂત કરીને તમો સર્વેને હવે કહું છું તેને  
બધાય એકાગ્ર મનથી શ્રવણ કરો ॥૮॥ આ લોકમાં પુરૂષ પ્રથમ સદ્ગુ-  
રૂથકી દીક્ષા યથાવિધિ પામીને ભક્તિ કરે ( આ દીક્ષા ભક્તિમાં અંગવિધિ  
બાણવો. એટલે ભક્તિ કરવા ઇચ્છતો પુરૂષ પ્રથમ દીક્ષાને ગ્રહણ કરે )  
દીક્ષા બીજા કોઈના સંબંધવાળી નહિ હિંતુ ભાગવતી-રૂળથી તથા સાધ-  
નથી ભગવાનના એક સંબંધવાળી લેવી. ‘સમ્પ્રાપ્ય વૈષ્ણવીં દીક્ષાં વિષ્ણું  
ભુવિ ભજન્તિ ચૈ । તે કૃતાર્થા મનુષ્યા વૈ ભારભૂતા ભુવોઽપરે ॥’ એવી  
સ્મૃતિ છે. આ દીક્ષાના પ્રદાતા ગુરૂ ધર્મ તથા ભક્તિમાં નિષ્ઠાવાળા હોવા  
જોઈએ. કેવળ ધર્મનિષ્ઠ કે કેવળ ભક્તિમાં પ્રવર્તતો પુરૂષ ગુરૂ થવાને યોગ્ય  
નથી, ‘અન્ધંતમઃ પ્રવિશન્તિ ચેઽવિદ્યામુપાસતે । તતો ભૂય ઇવ તે તમો  
ય ઽ વિદ્યાયાં રતાઃ ॥ વિદ્યાં ચાવિદ્યાં ચ યસ્તદ્વેદોભયં સહ । અવિદ્યાયા  
મૃત્યું તીર્ત્વા વિદ્યાયાઽમૃતમશ્રુતે ॥’ એવી શ્રુતિ છે. તથા ‘સમ્પન્નો જ્ઞાન-  
ભક્તિભ્યાં સ્વધર્મરહિતસ્તુ યઃ । સ ગુરુર્નૈવ કર્તવ્યઃ સ્ત્રીહતાત્મા ચ કર્હિ-  
ચિત્ ॥’ એવી સ્મૃતિ છે. તો ધર્મભક્તિનિષ્ઠ સદ્ગુરૂથકી ભાગવતી દીક્ષા  
ગ્રહણ કરીને ભક્તિના આલંબનભૂત ભગવાનની જે દિવ્ય મૂર્તિ ( પ્રતિમા-  
રૂપ ) તે સદ્ગુરૂથકી મેળવવી, કારણકે ગુરૂએ સમારાધન કરેલી પ્રતિમા  
શિષ્યના ધ્યાનાલંબનતાને યોગ્ય થાય છે ( જેમ મંત્રનો ગુરૂપદેશ સંસ્કાર  
છે તેમ આ એક અર્ચાનો સંસ્કારવિશેષ છે ) આજ અર્ચામાં વિશેષ છે.  
માટેજ ‘લબ્ધાનુગ્રહ આચાર્યાત્તેન સન્દર્શિતાગમઃ । મહાપુરુષમભ્યર્ચેન્મૂર્ત્યા-  
ભિમતયાઽઽત્મનઃ ॥’ એમ ભાગવતમાં સ્વયં ભગવાનેજ કહ્યું છે. યદ્યપિ પર  
( અક્ષરધામમાં રહેલું ) વ્યૂહ ( વાસુદેવાદિ ચાર ) અને વિભવો ( અવ-  
તારો ) ની ધ્યાનાલંબનતા થાય, અથાપિ શુભાશ્રય અર્ચાવિષે ભજના-  
તિશયની સુકરતા હોવાથી ભક્તિમાં પ્રવર્તતા પુરૂષોને પ્રતિમાજ પ્રધાનપણે  
પરિગ્રહણીય છે. પરસ્વરૂપાદિકતો અતીન્દ્રિય, શ્રુતિએજ એક ગમ્ય,

કરીત્યા ભક્તિં વિદધ્યાદપતન્દ્રિ વિષ્ણોઃ ॥૯॥ તદીયમાહાત્મ્યવિ-  
બોધપૂર્વં સ્વભાવતો વૃત્તિરવિચ્યુતા યા । સપ્રેમ-તસ્મિન્સકલેન્દ્રિ-

યોગસંસ્કૃત મનથી આહ્ય અને નિયમિતાધિકાર ( એમાં અમુકનેજ અધિ-  
કાર હોવાનો નિયમ કયો છે ) છે. પ્રતિમા તો ચક્ષુષને તથા પ્રેમસંસ્કૃત  
મનને અમૃતમયી હોય ને શું ? એમ સમધિક આહ્વાદ આપનારી, સર્વા-  
ધિકારી ( એના પૂજનમાં સર્વને અધિકાર છે ) અને ભક્તિને અભિવૃદ્ધિ  
કરનારી છે. આનંદમય જે પરસ્વરૂપ છે તે અર્ચાવતારમાં પણ પોતાના  
અસાધારણ સ્વભાવને ત્યાગ કરતું નથી ( સમસ્ત ગુણુ ઐશ્વર્ય સાથેજ  
અર્ચામાં આવિર્ભાવ પામે છે ) એટલે એમાં કશી ન્યૂનતાપણુ નથી-પરિપૂર્ણ  
છે. એરીતે ગુરૂચક્રી દીક્ષા અર્ચા આદિક પૂર્વાંગને પામીને ગુરૂના કહેવા  
મુજબ વિષ્ણુની ભક્તિ આળસનો પરિત્યાગ કરી કરે. પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ  
ક્રિયાયોગના રૂપની નહિ હોવાથી ‘ કરો ’ એમ તેમાં વિધિનો અન્વય કેમ  
સંભવે ? એવી આશંકા કરવી નહિ, કેમકે પ્રેમગર્ભિત જે અનુધ્યાન છે  
તે ચિત્તવૃત્તિની નિરંતરતા રૂપ છે એટલે તેમાં ‘ કરો ’ એમ વિધિ સંભવે  
છે માટે કશી શંકા નથી ॥૯॥ પૂર્વોક્ત ચાર પ્રશ્નોના પ્રત્યુત્તર આપતાં  
પ્રથમ ભક્તિસ્વરૂપ પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર ચાર શ્લોકથી આપે છે—હે ભક્ત !  
હવે કરવા યોગ્ય ભક્તિનું સ્વરૂપ અને તેના પ્રકારભેદો સાંભળો. ભગવા-  
નમાં તેમના યથાર્થ માહાત્મ્ય જ્ઞાનપૂર્વક સ્નેહગર્ભિત જે નિષ્કપટ મનો-  
વૃત્તિનો નૈરંતર્યવિશેષ ( અવિચ્છિન્નતા ) છે એજ ભક્તિ કહી છે, આવા  
મનોવૃત્તિના વેગથી ઉછળતા તરંગોવાળો જે ચક્ષુઆદિ આહ્ય ધન્દ્રિયોનો  
પણુ સ્વભાવથી પ્રતિમાદિ રૂપથી પ્રકટતાને પામેલા તે પરમાત્મામાં  
યથાસંભવ પ્રવર્તેલો વૃત્તિવિશેષ છે એપણુ ભક્તિના પ્રવાહરૂપ હોવાથી  
ભક્તિજ જાણવી, તો સમસ્ત ધન્દ્રિયોનું સહજપણે પ્રેમપૂર્વક ભગવાનમાં  
અવિચ્છિન્નપણે અનુવર્તવું એ ભક્તિ કહેલી છે. એમાં ‘મદ્ગુણશ્રુતિમાત્રેણ  
મયિ સર્વગુહાશયે । મનોગતિરવિચ્છિન્ના યથા ગજામ્ભસોમ્બુધૌ ॥ લક્ષણં  
ભક્તિયોગસ્ય નિર્ગુણસ્ય હ્યુદાહતમ્ । અહૈતુક્યવ્યવહિતા યા ભક્તિઃ પુરુષો-  
ત્તમે ॥’ ‘પ્રેમપૂર્વમનુધ્યાનં ભક્તિરિત્યભિધીયતે’ । ‘યા પ્રીતિરવિવેકાનાં

યાણાં સા ભક્તિરુક્તા નવધાઽસ્તિ સાપિ ॥૧૦॥ વિષ્ણોઃ કથાયાઃ  
શ્રવણં ચ કીર્તિસ્તસ્ય સ્મૃતિશ્ચાદ્વિનિષેવણં ચ । પૂજાઽનતિર્દા-  
સ્યમનેન સખ્યમસ્મૈ સવર્ગાત્મનિવેદનં ચ ॥૧૧॥ ઉક્તા નવૈતે નનુ  
ભક્તિમેદાઃ સ્વશક્તિતસ્તૈર્ભજનીય ईशः । નરાઃ સકામા નિજવા-

વિષયેષ્વનપાયિની । ત્વામનુસરતઃ સા મે હૃદયાન્માઽપસર્પતુ ॥' ઇત્યાદિ  
વચનો છે ॥૧૦॥ માટેજ આ ભક્તિના જે નવ પ્રકારો સ્મૃતિમાં કહ્યા  
છે તે ઘટતા આવે છે, તેનો પ્રકારભેદ આ છે—વિષ્ણુની કથાનું શ્રવણ-  
નાયિકા ( પત્ની )ને નાયક ( પતિ ) ના ગુણનું શ્રવણજ જેમ એમ પરાનુ-  
રાગગર્ભિત શ્રવણ કરવું. ( આ પણ વસ્તુતાએ મનોવૃત્તિવિશેષમાંજ પર્ય-  
વસાન પામે છે, કારણ કે શ્રોત્રાદિ ઇન્દ્રિયો આહરણ કરીને શબ્દાદિ  
વિષયો મનને ઉપહરણ કરેછે, ઇન્દ્રિયો સ્વતઃ પ્રકાશક નથી, મનને  
આધીન એમનો પ્રકાશ છે, 'મનસા હ્યેવ પश्यति मनसा शृणोति' 'અન્ય-  
ત્રમના અમૂવં નાદર્શમન્યત્રમના અમૂવં નાશ્રૌષં' ઇત્યાદિ શ્રુતિ પણ એમજ  
કહેછે ) તથા પરમ અનુરાગગર્ભિત ભગવદ્ગુણોનું અનુકીર્તન કે જે  
અમૃતપાનની પેઠે આસ્વાદ લેતાં આનંદ આપનારું છે તે કરવું તથા  
ભગવાનના ગુણોનું અનુસ્મરણ ગાઠ અનુરાગગર્ભિત કરવું તથા વિષ્ણુનું  
પ્રેમના પ્રવાહરૂપ દાસ્યાનુરૂપ પાદસંવાહન ( ચરણકમળ આંપવા ) તથા  
ભગવાનનું સ્વાભિપ્રણાના અનુસંધાનપૂર્વક પરા પ્રીતિથી યથાવિધિ પૂજન  
કરવું તથા ભગવાનને વારંવાર પ્રેમથી પ્રણામ કરવા તથા સર્વ દેશ  
સર્વ કાળ અને સર્વ અવસ્થામાં પોતાના આત્માને અસાધારણ એવી  
દાસવૃત્તિમાં દૃઢ નિષ્ઠા કરવી તથા ભગવાનની સાથે સખ્ય-મહાવિશ્વાસને  
સંપાદન કરનારો સ્નેહાતિશય રાખવો તથા ભગવાનને આત્મા આત્મીયનો  
સમગ્ર ભાર સમર્પણ કરવો. એ રીતે ભક્તિના નવ પ્રકારના ભેદો છે, 'શ્રવણં  
કીર્તનં વિષ્ણોઃ સ્મરણં પાદસેવનમ્ । અર્ચનં વન્દનં દાસ્યં સખ્યમાત્મનિ-  
વેદનમ્' એમ શ્રીમદ્ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૧૧॥ આ શ્રવણાદિ ભક્તિભેદો  
ભક્તિના પરિપાકરૂપો ( ભક્તિથી શ્રવણાદિ પ્રવર્તેછે ) છે અને પરિપાકની  
પરિવૃદ્ધિ કરનારા પણ છે, તેમાં જેમને ભગવાનમાં ગાઠ અનુરાગનો



ચિંતાર્થીસ્તેનામુવન્તિ હ્યપરે ચ મુક્તિમ્ ॥૧૨॥ નિષ્કામભક્તિસ્તુ  
હરૌ પ્રવૃદ્ધા દિનેદિને સિદ્ધિગણાદ્વરિષ્ઠા । જીવસ્ય કોશં જરય-

ઉત્કર્ષરૂપ ભક્તિપરિપાક ન નિષ્પન્ન થઓ હોય તેમણે યથાશક્તિ-યથા-  
ધિકાર શ્રવણાદિ પ્રકારોવડે ભગવાન <sup>અર્ચનાય</sup> ભયનીય છે, તે કથાશ્રવણાદિ વારંવાર  
કરતાં ભગવાનમાં ભક્તિની અભિવૃદ્ધિ થાય. આ અર્થ 'ભક્ત્યા સજ્ઞાતયા  
ભક્ત્યા' આ ભાગવતવચનથી સ્પષ્ટ છે. જેઓતો ભક્તિના પરિપાકને  
પામ્યા હોય તેમનેતો શ્રવણાદિ ભક્તિભેદો સ્વયં પ્રવાહવત્ પ્રવર્તે, એમાં  
કશી કર્તવ્યતા નથી. જે કોઈ ભક્તિને અર્થ કામથી અંતરિત ( અર્થકામની  
ધૃષ્ટાથી ભક્તિ કરેછે અર્થાત્ સકામો છે ) તેપણુ ભક્તિલેશના મહિમાથીજ  
અભીપ્સિત અર્થોને પામે છે, 'યત્કર્મભિર્યત્તપસા જ્ઞાનવૈરાગ્યતશ્ચ યત્ ।  
યોગેન દાનધર્મેણ શ્રેયોભિરિત્તરૈરપિ ॥ સર્વં મદ્ભક્તિયોગેન મદ્ભક્તો લભતેઽ-  
જ્ઞસા । સ્વર્ગાપવર્ગં મદ્દામ કથચ્છિદપિ વાન્છતિ ॥' એમ ભાગવતમાં કહ્યું  
છે. જે કોઈ અર્થ કામથી વિરક્ત હોઈ નિઃશ્રેયસની ધૃષ્ટાથી ભક્તિમાં  
નિષ્ઠાવાળા થાય છે તેતો મુક્તિને પામીને પરમાનંદને અનુભવે છે ॥૧૨॥  
જેતો મુક્તિની પણ કામના કરતા નથી અને ભક્તિનેજ પરમપુરૂષાર્થ માનેછે  
તેમની જે ભગવાનમાં પરમ પ્રેમલક્ષણા સ્વયંપ્રયોજનભૂતા ( ભક્તિથી  
બીજું કંઈ નહિ ભક્તિ એજ કંઈ ) ભક્તિ છે તે આ નિષ્કામ ભક્તિ કહેવાય.  
આ ભક્તિતો નિઃશ્રેયસનેપણુ કંઈલાવમાં સહન કરી શકતી નથી ( નિઃશ્રેય-  
સને પણુ ધૃષ્ટિ નહિ ) તો અણિમાદિ સિદ્ધિસંઘને કંઈપણુ નજ સહન કરી  
શકે એમાં કહેવુંજ શું? આ બધો અર્થ 'સેવાનુરક્તમનસામભવોઽપિ ફલુઃ'  
'મુક્તિસ્તેષાં નહિ बहुमता नारसिंहापरैः किम्' 'અપવર્ગમાત્યન્તિકં પરમપુરુ-  
ષાર્થમપિ નો ઇવાદ્રિયન્તે ભગવદીયત્વેનૈવ પરિસમાપ્તસર્વાર્થાઃ' 'મર્યેકાન્ત-  
મતિર્નાન્યન્મત્તો વાન્છતિ કિઞ્ચન' 'મત્સેવયા પ્રતીતં ચ સાલોક્યાદિચતુષ્ટ-  
યમ્ । નેચ્છન્તિ સેવયા પૂર્ણાઃ કુતોઽન્યત્કાલવિપ્રુતમ્' ઇત્યાદિ ભાગવત વચ-  
નોથી સ્પષ્ટ છે. આવી નિષ્કામ ભક્તિતો પ્રતિદિન ભગવાનમાં પ્રવૃદ્ધિ પામતાં  
જીવના કોશ-કોશની પેઠે આવરણ કરનાર અંધનને વૈશ્વાનર અગ્નિ જમેલા  
અન્નનેજ જેમ એમ તત્ક્ષણ પચવી નાખે છે એટલે નાશ કરે છે, અર્થાત્

ત્યવશ્યં વૈશ્વાનરો ભુક્તમિવોદરેऽન્નમ્ ॥૧૩॥ અનન્યભક્તાસ્તુ રમા-  
પતેર્યે નેચ્છન્તિ કૈવલ્યમપીહ તે તુ । સેવારતાસ્તસ્ય તદર્થચેષ્ટા-  
સ્તેનૈવ પૂર્ણાઃ સતતં પ્રસન્નાઃ ॥૧૪॥ એકક્રિયાસ્તે તુ સમેત્ય વિષ્ણો-

નિષ્કામ ભક્તિના ગૌરવબળથી અવિદ્યાકર્માદિ બધું બંધક પોતેજ પ્રણાશ  
પામી જાય છે, એટલે પ્રાર્થના કર્યા વિનાપણુ આત્યંતિક કલ્યાણ પોતેજ  
નિષ્કામભક્તિનિષ્ઠને પામે છે. આ નિષ્કામભક્તિનો મહિમા છે ॥૧૩॥ હવે  
ભક્તસ્વરૂપ પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર છ શ્લોકથી આપેછે—જે આ ભગવાનના  
અનન્યભક્તો ( નિષ્કામભક્તો ) છે તેતો કૈવલ્ય મુક્તિ કે જે અધ્યાત્માદિ  
ત્રિવિધ દુઃખાભિઘાતના ઉચ્છેદરૂપ છે તેને નથીજ ધ્વંસતા, કારણ કે  
ભક્તિ રસાસ્વાદથીજ એક તૃપ્ત થએલા એમને દેહયોગમાત્રથી ત્રિવિધ  
તાપનો પ્રસંગ નથી અને તેનો ઉચ્છેદ થાય એ કોઈ મહાન્ લાભપણુ નથી,  
કેમકે તેઓતો ધૃતૈવ-દેહયોગ સતેજ ભગવાનની સેવૈકપરાયણુ, તેમની  
પરિચર્યાના શેષભૂત સમસ્ત ઇન્દ્રિય એષ્ટાવાળા, માટે તેનાથીજ પૂર્ણકામ  
અને સદા પ્રસન્ન મનવાળા છે. આ તે નિષ્કામભક્તોને ત્રણ તાપનો પ્રસંગ  
કેમ હોય? નજ હોય અને તેના ઉચ્છેદમાત્રથી શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનો આ-  
ભાવ થાય તોપણુ પોતાના પ્રિયતમ નિરવધિક આનંદમય સ્વામિના  
સેવારસે રહિત હોવાથી એવા તે ઉચ્છેદમાત્રથી શો લાભ છે? કાંઈપણુ  
નહિ, આ અર્થ ‘ન કિંચિત્સાધવો ધીરા ભક્તા હ્યેકાન્તિનો મમ । વાન્ઙ-  
ન્યપિ મયા દત્તં કૈવલ્યમપુનર્ભવમ્’ આ ભાગવત વચનમાં સ્પષ્ટ છે ॥૧૪॥  
તે આ બધા નિષ્કામભક્તો એકજ ક્રિયાવાળા છે—કૃમનામાત્રે રહિત અને  
ભક્તિમાંજ એક નિષ્ઠાવાળા જેઓ હોય તેમને પરસ્પર ક્રિયાભેદ ન હોય.  
કેમકે શ્રવણ કીર્તનાદિરૂપ જે ક્રિયાઓ છે તેતો ભગવાનનાજ એક અવલં-  
બનવાળી હોવાથી તે બધી ક્રિયાઓની રસ્યતામાં ( આનંદ આપવામાં )  
એકરૂપપણું છે. માટે તેઓ બધા ભેગા થઈને ભક્તિના પ્રવાહરૂપપણે  
શ્રવણાદિકને પ્રવર્તાવે છે. વક્તા વિદ્યમાન હોય તો ભગવાનનાં ચરિત્રને  
શ્રવણ કરેછે. ક્યારેક પોતે એકાકી હોય તો ભગવાનમાંજ ચિત્તને એકા-  
ગ્રપણે જોડી દઈને ગુણગાન કરેછે. આ અર્થ ‘મચિત્તા મદ્રૂતપ્રાણા બોધ-

ભક્તાશ્ચરિત્રાણ્યનુવર્ણયન્તિ । શૃણ્વન્તિ વા વક્તરિ વિદ્યમાને ગા-  
યન્તિ ચ ક્વાપિ તદેકચિત્તાઃ ॥૧૫॥ ન યાતિ તદ્વિન્તનવર્જિતઃ  
ક્ષણો યેષાં સદા તન્નિહિતાન્તરાત્મનામ્ । પશ્યન્તિ ભૂમાવવતાર-  
મૂર્તીંસ્તે તસ્ય તામિશ્ચ વદન્તિ સન્તઃ ॥૧૬॥ પ્રભવતિ વિભવો ન  
ભક્તચેતઃ ક્ષણમપિ ચાલયિતું પુરન્દરીયઃ । હરિચરણપદાત્કદાપિ  
કાલે કિમુત તદા ભુવિ માનવીયભોગઃ ॥૧૭॥ કિમિહ બહુ વદામિ

યન્તઃ પરસ્પરમ્ । કથયન્તશ્ચ માં નિત્યં તુષ્યન્તિ ચ રમન્તિ ચ ॥’ ‘પરસ્પરા-  
નુકથનં પાવનં ભગવદ્દશઃ । મિથો રતિર્મિથસ્તુષ્ટિર્નિર્વૃત્તિર્મિથ આત્મનામ્ ।  
સ્મરન્તઃ સ્મારયન્તશ્ચ મિથોઽઘૌઘહરં હરિમ્’ એવી સ્મૃતિ છે. તો એરીતે  
એમની કાય વાણી અને મનની સમસ્ત વૃત્તિઓ ભક્તિરસના પ્રવા-  
હરૂપ હોવાથી તેમને ત્રિવિધતાપના આઘાતનો પ્રસંગ જ ક્યાં છે? અને એને  
કેવલ્યથી કળ શું છે? કાંઈપણ નહિ ॥૧૫॥ ‘સા હાનિસ્તન્મહચ્છિદ્રં સા  
આન્તિઃ સા ચ વિક્રિયા । યન્મુહૂર્તં ક્ષણં વાપિ વાસુદેવો ન ચિન્ત્યતે’ આ  
સ્મૃતિનું અનુસંધાન કરીને ભગવાનમાં જ જેમણે સદાય ચિત્ત ચોટાડી દીધું  
છે એવા તે આ નિષ્કામ ભક્તોને ભગવાનના ચિંતન વિનાનો ક્ષણમાત્ર  
કાળ નિર્ગમન નથી જ થતો. આવા ભગવાનમાં જ એક દૃઢ નિષ્ઠાવાળા પરમ  
ભાગવતોને ભગવાન પ્રકટ થઈને આ ભૂમિમાં પણ લોચનગોચર થાય છે જ.  
તે રીતે પૃથ્વીમાં પ્રકટતાને પામેલા તે ભગવાનના અવતારના દિવ્ય સ્વરૂપ  
( કપિલ ઋષભાદિ ) ને સાક્ષાત્ નિરીક્ષણ કરે છે. એટલે એમને ભગવાનનો  
સાક્ષાત્કાર સંભાષણાદિક દેશવિશેષમાં જ જેમ ( પર ધામમાં જેમ ) એમ  
આ પ્રાકૃત લોકમાં પણ સુલભ વર્તે છે ॥૧૬॥ તે આ નિષ્કામ ભક્તોના  
ભગવાનના ચરણકમળમાં સંલગ્ન થઈને તે થકી ક્ષણકાળમાત્ર  
પણ અલાયમાન કરવા ઈન્દ્રસંબન્ધી મહા વૈભવ પણ કોઈપણ કાળમાં  
સમર્થ થતો નથી તો પૃથ્વી ઉપર રહેલો મનુષ્ય સંબન્ધી પશુ પુત્ર  
રાજ્યાદિ બહુવિધ લોગ અલાયમાન કરવા ન સમર્થ થાય એમાં કહેવું જ  
શું? ન જ થાય, ‘ત્રિભુવનવિભવહેતવેઽપ્યકુળસ્મૃતિરજિતાત્મસુરાદિભિર્વિ-  
મૃગ્યાત્ । ન ચલતિ ભગવત્પદારવિન્દાહ્લવનિમિષાર્ધમપિ યઃ સ વૈષ્ણવાડયઃ’

પારમેષ્ઠ્યં પદમણિમાદિકસિદ્ધિજાતમાપ્તમ્ । પ્રસભમપિ ચ તેન  
 દીયમાનાઃ સ્પૃહયતિ ભક્તવરઃ કચિન્ન મુક્તીઃ ॥૧૮॥ કચન યદપિ  
 નાસ્મિ ભોગતૃણા નિજચરણૈકરતસ્ય તસ્ય ચિત્તે । તદપિ ચ વિત-  
 રત્યસૌ મહાન્તં વિભવમમર્ત્યસુદુર્લભં સ્વધામ્નિ ॥૧૯॥ પ્રિયસુત-  
 સુહૃદિષ્ટદૈવમાત્મા સકલમપીહ હરિર્હિ યસ્ય પુંસઃ । કચિદપિ

એમ ભગવાને કહ્યું છે. ॥૧૭॥ કિં બહુના-આ બાબતમાં વારે વારે બહુ  
 શું કહેવું? જે આ એકાંતિક ભક્તિરસિકો ભગવાને બળાત્ આપવા  
 ઇચ્છેલી સાલોક્યાદિરૂપ મુક્તિને પણ ક્યારેય પણ સ્પૃહતા નથી તો તેઓ  
 ભક્તિમહિમાથીજ પ્રાપ્ત થતા અણિમાદિ સિદ્ધિસમૂહની કે પારમેષ્ઠ્ય  
 પદની શું સ્પૃહા કરે? નજ કરે ॥૧૮॥ ભગવાનના ચરણકમળમાંજ એક  
 પરાનુરાગવાળા નિષ્કામ ભક્તના ચિત્તમાં યદપિ ક્યારેય પણ ભોગતૃણા  
 છેજ નહિ તથાપિ ભગવાનતો પરમ ઉદાર હોવાથી તે આ મહાભક્તોને  
 પોતાના પરાત્પર અક્ષરધામમાં પહોંચાડીને તેમણે નહિ ઇચ્છેલું પણ  
 બ્રહ્માદિદેવદુર્લભ અપ્રાકૃત સર્વાતિશાયી કાંઈ પણ ઐશ્વર્ય આપે છે ॥૧૯॥  
 હવે ભગવાનમાં ભક્તકૃત પ્રીતિસ્વરૂપના પ્રશ્નનું પ્રતિવચન આપે છે—જે  
 નિષ્કામ ભક્તને આત્મા તથા આત્મીય-પ્રિયા પુત્ર મિત્રાદિ અને ઇષ્ટદેવ  
 આ બધુય ભગવાનજ છે, એટલે પતિવ્રતા પત્નીને પોતાનો પ્રિય પતિજ જેમ  
 સ્નેહાસ્પદ છે, માતાપિતાને પોતાનો પુત્રજ જેમ પ્રેમાસ્પદ છે, મિત્રને  
 સુહૃદજ જેમ વિશ્વાસાસ્પદ છે, સકામ ભક્તને ઇષ્ટદેવજ જેમ પરા  
 પ્રીતિથી પૂજ્યત્વાસ્પદ છે, પોતાને પોતાનો આત્માજ જેમ પ્રીત્યાસ્પદ છે.  
 એમ જે ભક્તોત્તમને ભગવાનજ પરમ પ્રેમાસ્પદ છે. આ અર્થ ભાગવ-  
 તમાં સ્પષ્ટ છે, ‘જ્ઞાનિનસ્વહમેવેષ્ટઃ સ્વાર્થો હેતુશ્ચ સંમતઃ । સ્વર્ગશ્ચૈવાપવર્ગશ્ચ  
 નાન્યોઽર્થો મદતે પ્રિયઃ ॥’ ‘યેષામહં પ્રિય આત્મા સુતશ્ચ સત્તા ગુરુશ્ચ  
 સુહૃદો દૈવમિષ્ટમ્’ ઇત્યાદિ. આવા તે ભગવાનમાંજ એક ભાવવાળા ભક્તને  
 દેહયોગ હોવા છતાં પણ કાળ માયાનો ભય ક્યારેય પણ નથી. તેને કાળ-  
 માયાનો ભય નથી એમાં કહેવુંજ શું? કારણ કે આનો આ દેહયોગ તો  
 ભગવાને જગતના હિતમાટે સ્થાપન કરેલો છે કે જેના આશ્રયથી મનુ-

નહિ તસ્ય કાલમાયાભયમભવાય યતો નૃણાં વપુસ્તત્ ॥૨૦॥ સ્વત-  
નયધનધામલોકલજ્ઞાઃ સુરવરધામગમૈષણાં ચ હિત્વા । ભગવતિ  
હિ દૃઢાનુરાગમાસો નિજહૃદિ યસ્તમસૌ સ્મરત્યલ્પકલ્પમ્ ॥૨૧॥  
તપતિ દહતિ વાતિ ભાસ્કરોઽગ્નિર્મરુદભિવર્ષતિ વાસવશ્ચ મૃત્યુઃ ।  
ચરતિ જગતિ યદ્વ્યાસ વિષ્ણુર્વિપદ ઇમં પરિતશ્ચ પાતિ નિત્યમ્  
॥૨૨॥ હૃદિ વિઘૃતતદીયપાદશાલાનલવિધુમણ્ડલકાન્તિશૈલ્ય-

બ્યોને લવલયની નિવૃત્તિ ( મોક્ષ ) થાય છે ॥૨૦॥ એરીતે લક્ષ્મણની  
લગવાનમાં પ્રીતિનો પ્રકાર કહ્યો. હવે લક્ષ્મણની લગવાનની પ્રીતિનો  
પ્રકાર હું કહું છું—જે પુરૂષ વિરૂપાક્ષા પુત્રેષુ દારૂષુ લોકેષુ અને  
ઈન્દ્રાદિ ઐશ્વર્યેષુનો ત્યાગ કરી, લોકલાભને પણ નહિ ગણીને લગવાન-  
માંજ ગાઢ પ્રેમાનુબંધથી બંધાયેને પ્રતિક્ષણ અનુસ્મરણ કરેછે તે આ  
પોતાના લક્ષ્મણને લગવાનપણુ પ્રતિક્ષણ પોતાના હૃદયમાં પ્રીતિથી  
અનુસ્મરણ કરેછે. ‘પ્રિયો હિ જ્ઞાનિનોઽત્યર્થમહં સ ચ મમ પ્રિયઃ’ ‘જ્ઞાની  
ત્વાત્મેવ મે મતઃ’ ‘યે યથા માં પ્રપચન્તે તાંસ્તથૈવ ભજામ્યહમ્’ ‘તેષાં  
નિત્યાભિયુક્તાનાં યોગક્ષેમં વહામ્યહમ્’ ‘જ્ઞાની પ્રિયતમોઽતો મે જ્ઞાનેનાસૌ  
વિભર્તિ મામ્’ ‘નાહમાત્માનમાશાસે મદ્ગતૈર્સાધુભિર્વિના’ ‘સાધવો હૃદયં  
મદ્ગં સાધૂનાં હૃદયં ત્વહમ્’ એમ સ્વયં લગવાનેજ કહું છે ॥૨૧॥ હવે  
પછી આર્ય પ્રશ્નોના ઉત્તરો એક સાથે અનુક્રમ વિનાજ સવિસ્તર એક-  
ત્રીશ શ્લોકોથી કહેછે—આ નિષ્કામ લક્ષ્મણ અલયને પામેલોજ છે, કેમકે  
એની લગવાન સર્વ વિપત્તિઓ થકી સર્વ સ્થળમાં સર્વદા રક્ષા કરેછે, જેના  
મહાલયને લીધે સૂર્ય અગ્નિ વાયુ ઇન્દ્ર મૃત્યુ આદિક દેવતાઓ પોતપોતાના  
કાર્યમાં પ્રવર્તે છે, આ સર્વના પ્રશાસ્તા પરમાત્મા વિષ્ણુ રક્ષક છે તો આ  
લક્ષ્મણે લયની શંકા ક્યાંથીજ હોય; નજ હોય. આ તો સંસ્કૃતિલયે રહિ-  
તજ છે ॥૨૨॥ જેનું હૃદય નિરંતર નિવાસ કરી રહેલા લગવાનના ચરણ-  
નખરૂપ ચંદ્રમંડળની કિરણોના પ્રસરણથી અતિશય શીતળ વર્તેછે તે  
વૈષ્ણવોત્તમના હૃદયમાં વિષયરૂપ વિષસુખની અલિલાષાને લીધે ઉત્પન્ન  
થતા સંતાપ પ્રસરણનો પ્રસંગજ ક્યાં છે ? જેમ અગ્નિકૃત દાહ ગંગોદક

ભાજિ । તદિતરસુખગર્ધનોત્થતાપો ન ભવતિ તસ્ય યથાઽગ્નિજો-  
ઽમ્બુપૂરે ॥૨૩॥ વિધિમુખસુરચિન્તનીયપાદઃ સ્થિરચરદેહિનિયા-  
મકોઽપિ કૃષ્ણઃ । દૃઢરતિરશનાનિબદ્ધપાદો હૃદયમહો ન વિહાતુ-  
મસ્ય શક્તઃ ॥૨૪॥ પ્રિયતમા ન રમા ન ચ રાધિકા પ્રિયતમો ન  
વિધિર્ન ચ ભોગિરાટ્ । ભગવતો ન નિજાપિ તનુસ્તથા ભુવિ યથા

પ્રવાહમાં સમર્થ નથી એમ આ ભક્તને સંતાપનો પ્રસંગજ નથી. આ અર્થ  
'ભગવત્ ઉરુવિક્રમાદ્વિશાંશાનખમણિચન્દ્રિકયા નિરસ્તતાપે । હૃદિ કથમુ-  
પસીદતાં પુનઃ સ પ્રભવતિ ચન્દ્ર દ્વોદિતેઽર્કતાપઃ' આ ભાગવત વચનથી  
સ્પષ્ટ છે ॥૨૩॥ જે ચતુર્મુખપ્રમુખ દેવોએ પણ ચિત્તથી અખંડ ચિંતનીય  
ચરણારવિંદ અને સ્થાવર જંગમ સમસ્ત ભૂતવર્ગના નિયામક છે તે  
શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનપણુ દૃઢતર ભક્તિરૂપી દોરીથી ચરણારવિંદ અંધાધિગયાં  
હોવાથી આવા ભક્તના હૃદયકમળને પરિત્યાગ કરી અન્યત્ર જવામાટે  
સમર્થ નથીજ થતા. આ અતિશય આશ્ચર્ય છે. ( સર્વથા સમર્થ હોવા  
છતાં અસમર્થની પેઠે અખંડ અંધાધિ રહેછે આ અત્યાશ્ચર્ય છે ) 'વિસૃજતિ  
હૃદયં ન યસ્ય સાક્ષાદ્ધરિરવશાભિહિતોઽપ્યઘૌઘનાશઃ । પ્રણયરશનયા ઘૃતા-  
દ્વિપન્નાઃ સ ભવતિ ભાગવતપ્રધાન ઉક્તઃ' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૨૪॥  
આ સંસારમંડળમાં દૃઢ ભક્તિપરાયણ પુરૂષ જેવો ભગવાનને પ્રિયતમ છે  
તેવા તેમને રમા રાધિકા બ્રહ્મા અને સંકર્ષણપણુ પ્રિયતમ નથી. ભગવાનને  
રમા રાધા આદિકની અપેક્ષાએ આ ભક્તઉપર પ્રીતિ અત્યધિક છે એમ  
ભક્તઉપર ભગવાનના પ્રેમની પ્રશંસા કરી છે. ( વિષયદોષના લેશપ્રસંગે  
રહિત એવા દિવ્ય દેશમાં રહેલાને એક ભગવાનમાં પ્રેમાતિશય હોય એ દુર્ઘટ  
નથી, વિષયદોષની સમધિકતા જેમાં છે અને ઇન્દ્રિયસમૂહથી વીંટાએલા,  
દુર્વાસનાથી વ્યાકુળ એવા આ ભવમંડળમાં રહેલાને પરમાત્મામાં પ્રેમપ્ર-  
કર્ષનો ઉદય તો દુરંત દુર્ઘટ છે. માટે ભક્તોઉપર ભગવાનનો રમા રાધાદિ-  
કથી પણ પ્રેમાતિશય સમધિક વર્તેછે એ ન્યાયજ છે ) કિં બહુના-પોતાનો  
આત્માપણુ ભક્તો જેવો પ્રિયતમ નથી. ન તથા મે પ્રિયતમ આત્મયોનિર્ન  
શક્કરઃ । ન ચ સંકર્ષણો ન શ્રીનૈવાત્મા ચ યથા ભવાન્ ।' એમ ભાગવતમાં



દૃઢભક્તિપરો નરઃ ॥૨૫॥ સાહ્યેન યોગેન મલૈસ્તપોભિઃ સંન્યાસ-  
વેદવ્રતભૂરિદાનૈઃ । પ્રીત્યૈ હરેઃ પ્રાગ્વિહિતૈર્લભન્તે ભક્તિં તદીયાં  
નવધા પ્રસિદ્ધામ્ ॥૨૬॥ તસ્યા અપીદં પરમં ફલં યત્ સ્નેહો ભવે-  
દ્ઘાતતરો હિ કૃષ્ણે । યાવન્ન સ સ્યાદ્ભજતાં ચ તાવદ્ભક્તિર્બુધૈરઙ્કુરિ-  
તેતિ બોધ્યમ્ ॥૨૭॥ ગાઢસ્નેહો યદા સ્યાદ્ભગવતિ સુખદે ભક્તિ-  
ભાજાં તદાનીમસિલ્લોકે પરે વા મનસિ રુચિકરં તં વિના સ્યાન્ન

ભગવાનેજ કહ્યું છે. માટેજ પોતાના અસાધારણ ઐશ્વર્યને પણ અનાદર  
કરી સમાશ્રિતના સંરક્ષણમાં કટિબદ્ધ થાય છે. જેમ અર્જુનના સારથિ  
થઈ દ્રૌપદીનું પ્રિય કર્યું હતું ॥૨૫॥ તે આ શ્રવણાદિલક્ષણા પ્રસિદ્ધ નવ-  
વિધા ભગવદ્ભક્તિ સર્વસુગમ નથી. જેમણે પૂર્વે અનેક જન્મમાં તપ દાન  
યજ્ઞ સંન્યાસ વેદાધ્યયન વ્રત સાંખ્યાભ્યાસ યોગાભ્યાસ આદિક અનેક  
સાધનો કેવળ ભગવત્પ્રસન્નતા માટેજ કર્યા હોય તેમનેજ આ નવધા ભક્તિ  
આ જન્મમાં સુગમ છે, ‘જન્માન્તરસહસ્રેષુ તપોદાનસમાધિષુ । નરાણાં ક્ષીણ-  
પાપાનાં કૃષ્ણે ભક્તિર્હિ સાધ્યતે’ એવી સ્મૃતિ છે ॥૨૬॥ પૂર્વભવમાં કરેલાં  
નિષ્કામ કર્મોના ફળભૂત, ભક્ત્યંકુરભૂત, પ્રેમગર્ભિત શ્રવણાદિ લક્ષણા,  
( ભક્તિના અંકુરભૂત હોવાથીજ ) ભક્તિશબ્દવાચ્યા ભક્તિ પ્રાદુર્ભાવ  
પામેછે. તે શ્રવણાદિ પ્રકારો જે પ્રતિદિન અનુવર્તે તો પરાભક્તિ ગાઢસ્નેહ-  
લક્ષણા ભક્તિપરિપાકદશા નિષ્પન્ન થાય છે, ‘ભક્ત્યા સજ્ઞાતયા ભક્ત્યા’ એવું  
ભાગવત વચન છે. ( શ્રવણાદિ ભક્તિનું પરમ ફળ ભગવાનમાં અત્યંત દૃઢ  
સ્નેહ થાય એજ છે ) જ્યાંસુધી આવી દશા ન નિષ્પન્ન થાય ત્યાંસુધી ભક્તિ  
તો અંકુર અવસ્થામાં ( આરંભ દશામાં ) છે એમ જાણવું ॥૨૭॥ આજ  
ભક્તિનિષ્ઠોનું લક્ષણ છે કે-સ્વયં આનંદમય હોઈને પોતાવિષે અનન્ય ભાવ-  
વાળાઓને આનંદ આપનારા ભગવાનમાં જ્યારે ગાઢ સ્નેહ પ્રવૃદ્ધિ પામે  
ત્યારે ભગવાન થકી અન્ય અખિલ લૌકિક અર્થોમાં કોઈ પણ મનને રચિ-  
કર નહિ થતાં ઉલટો વિદ્વેષ વૃદ્ધિ પામે અને ભગવાનનું ચિંતન-પરિચર્યા-  
દિકમાં રસિકતાને લીધે મહાન્ કાળનું નિર્ગમન થઈ જાય પણ ક્ષણ કાળની  
પેઠે તેમને જણાય અને તેમના ચિંતન-પરિચરણે રહિતતો ક્ષણકાળપણ

કિંચિત્ । તત્સેવાચિન્તનાદાવપિ રસિકતયા ભૂરિકાલાપયાનં  
તેષાં સ્યાદ્વા ક્ષણસ્તદ્રહિત રૂઢ લવઃ કલ્પતામેવ યાયાત્ ॥૨૮॥  
જાતે તદ્વિરહે વિચિત્તવદસૌ ભક્તસ્તદાકારકં વિશ્વં પશ્યતિ  
ભાષતે ચ તરુણા સ્તમ્મેન કુલ્યેન વા । દેહં કાપિ તદાકૃતિં દશિ  
દધત્તચ્છેષ્ટિતં ચેષ્ટતે રૌતિ કાપિ હસત્યથોન્મદ ઇવાનન્દેન સંનૃ-  
ત્યતિ ॥૨૯॥ હૃદિ તં ત્વલોક્ય કર્હિંચિચ્ચ પ્રસરત્પ્રેમભરાશ્રુરુદ્ધ-

કલ્પકાળ તુલ્ય જણાય. આ અર્થ 'ક્ષણં યુગશતમિવ યાસાં યેન વિનાડમ-  
વત્' 'શ્રુતિર્યુગાયતે ત્વામપશ્યતામ્' 'નિન્યુર્દુઃસ્વેન વાસરાન્' 'ન વિયોગતીવા-  
ધયોડન્યં દદશુઃ સુસ્વાય' 'યત્પ્રેક્ષણે દશિષુ પદ્મકૃતં શપન્તિ' ઇત્યાદિ ગોપી-  
ઓના પ્રેમવર્ણનથી સ્પષ્ટ છે ॥૨૮॥ વળી આપણુ ભક્તવર્ચનું લક્ષણુ છે—આ  
ભક્ત ધ્યાનના પ્રકર્ષથી નેત્રની આગળ પ્રાદુર્ભાવ પામેલા ભગવાનને અનુ-  
ભવ કરીને એકદમ તેમનું અંતર્ધાન થતાં તેમના વિરહવેગને પામીને ઉન્મ-  
તના જેવા ચેષ્ટિતવાળો થાય છે. પ્રિયતમાના વિરહમાં પ્રિયજ જેમ અથવા  
પ્રિયના વિરહમાં પ્રિયાજ જેમ એમ જડાજડના વિવેકે વિહીન થઇને  
પ્રિયતમ ભગવાનના સંબન્ધવાળું જે કાંઈ પણ તરફ કે સ્તંભ કે લિત્તિની સાથે  
ભાષણુ કરે છે, એટલે વૃક્ષાદિકનેજ ભગવાન્ માનીને તેની સાથે જે કાંઈ  
પણુ બોલે છે. અને સદાય ભગવદેકલાવનાના બળથી આ સમસ્ત વિશ્વને  
ભગવન્મયજ ભાળે છે. વળી કદાચિત્ પોતાના આત્માને ભગવદ્રૂપ માનીને  
તેમના ચેષ્ટિતને અનુકરણુ કરતો થકો ચેષ્ટા કરે છે. ક્યારેક તો તેમના  
વિરહને નહિ સહન કરતો થકો રૂદન કરે છે અને કદાચિત્ ભગવાન સાથે  
સંશ્લેષને પામ્મો હોય ને શું? એમ ખડખડાટ હાસ કરે છે તથા ગ્રહગૃહી-  
તની પેઠે 'જીતં જીતં' એમ બોલતો થકો આનંદથી નૃત્ય કરે છે અને ક્યારેક  
'હે હરે ! મારી ઉપર અનુગ્રહ કરો' એમ બોલવાની સાથે ઉચ્ચ સ્વરથી  
ગાય છે. આ અર્થ ક્વચિદ્બુદ્ધન્યચ્યુતચિન્તયા ક્વચિદ્સન્તિ નન્દન્તિ વદન્ત્ય-  
લૌકિકાઃ । નૃત્યન્તિ ગાયન્ત્યનુશીલ્યન્ત્યજં ભવન્તિ તૂર્ણીં પરમેત્ય નિર્વૃતાઃ'  
ઇત્યાદિ વચનથી ભાગવતમાં સ્પષ્ટ કહ્યો છે ॥૨૯॥ આ ભક્ત ક્યારેક અન્ય  
દેહાદિ અનુસંધાનને અસ્ત કરીને નિરંતર અનુધ્યાન કરતાં તે અનુધ્યા-

કળ્ઠઃ । અનનુસ્મૃતદેહ એવ તસ્મિન્સ વિલીનો બહિરેત્યથેચ્છયા-  
 ઽસ્ય ॥૩૦॥ નહિ કેવલમીદશાઃ પુમાંસો ભુવિ ભક્તાઃ શ્રુતવેદિનો  
 મવેયુઃ । અવલા અપિ ચાત્મધર્મસંસ્થા ભગવત્સેહમરેણ દેવ-  
 વન્ધ્યાઃ ॥૩૧॥ અવિદઃ સુવિદોઽપિ વિપ્રરાજોઽજશૂદ્રા અથ નીચ-

નબળથી હૃદયતળમાં સાક્ષાત્ અવલાસ થતા ભગવાનને અપરોક્ષલાવને  
 પામેલી માનસવૃત્તિથી સાક્ષાત્ કરી તે પ્રસરતા પ્રેમાતિશયથી આવી  
 ગએલાં આંખમાં આનંદનાં અશ્રુથી ડંઠાવરોધવાળો થઈ ભગવાનમાં  
 ગાઠ અનુરાગથી વિલીન થઈ જાય છે. પછીથી એ ભગવાનેજ બહુકાળે  
 સમાધિ થકી ઉઠાડવાથી બહાર દેહાદિયોગને જીવે છે ॥૩૦॥ પૃથ્વીમાં  
 આવો ભક્ત્યતિશય કેવળ પુરૂષોનેજ થાય કે શાસ્ત્રના પરિશીલનવાળાને  
 થાય એવો નિયમ નથી, કારણ કે-અબળાઓ પણ નિષ્કામપણે અનુષ્ઠાન  
 કરેલા સ્વધર્મોવડે ભગવત્પ્રસાદની સંપત્તિ થતાં શ્રવણાદિ ભક્તિમાં અધિ-  
 કાર પામીને તેના અભ્યાસબળથી (અથવા સાક્ષાત્-નિષ્કામ કર્મના  
 અનુષ્ઠાન વિનાજ ઉપલબ્ધ થએલા ભગવત્પ્રસાદબળથી) ભગવાનમાં  
 ગાઠ અનુરાગરૂપ પરા ભક્તિને પામીને ઇન્દ્રાદિ દેવોએપણ વંદનીય થાય  
 છે. આવા ભાગવતપણની પ્રાપ્તિમાં ભગવાનમાં ગાઠ અનુરાગજ કારણ  
 છે પણ શાસ્ત્રસત્વાદિક નથી, એટલુંજ તાત્પર્ય છે. આ અર્થ ‘દૃષ્ટ્વા સ્ત્રીણાં  
 ભગવતિ કૃષ્ણે ભક્તિમલૌકિકીમ્’ ‘નાસાં દ્વિજાતિસંસ્કારો ન નિવાસો ગુરા-  
 વપિ । ન તપો નાત્મમીમાંસા ન શૌચં ન ક્રિયાઃ શુભાઃ । અથાપિ હુત્તમ-  
 શ્લોકે કૃષ્ણે યોગેશ્વરેશ્વરે । ભક્તિર્દઢા ન ચાસ્માકં સંસ્કારાદિમતામપિ’  
 ઇત્યાદિ ઋષિપત્નીઓના દૃષ્ટાંતથી ભાગવતમાં કહ્યો છે ॥૩૧॥ ભજનીય-  
 તામાં સર્વ કોઈ પ્રેમી ભક્તોને આ ભગવાન તુલ્યજ છે. શાસ્ત્રાધ્યયનની  
 સંપત્તિથી ભક્તિમાં અધિકારાતિશય છે; એમ નથી તેમ તેની રહિતતાથી  
 તેની ન્યૂનતા છે; એમ પણ નથી. તથા વિપ્રાદિ વર્ણની પ્રકૃષ્ટતા ભક્તિમાં  
 ઉપકારક છે એમ નથી; તેમ તેની કનિષ્ટતા અપકારક છે; એમ પણ નથી.  
 કે બહુના-અંત્યજતાપણ ભક્તિમાં વિરોધિ નથી. ભાવશુદ્ધિજ તો ભક્તિના  
 અધિકારમાં મુખ્ય કારણ છે. આ ભાવશુદ્ધિ ‘અમારા નિરૂપાધિક સ્વામી

જાતયોઽપિ । સકલાઃ કમલાધવસ્ય તુલ્યા રૂઢ સપ્રેમ ભજન્તિ  
યે જનાઃ સ્વમ્ ॥૩૨॥ અવગમ્ય તદીયયાદશત્વં સહસા વાપિ  
મનોઽત્ર યસ્ય તસ્મિન્ । રતિમાપ દઢાં સ મુક્તજીવઃ પુરુષો વાસ્ત્વ-  
બલાસ્તુ વાપિ ષણ્ઢઃ ॥૩૩॥ હરિસંનિરતેન ભક્તિદાર્ઢ્યં સતતં સન્ન-

ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ છે' એવો દૃઢ વિશ્વાસ લાવવો એજ છે. તેનાથી તેમના  
ગુણોનું જે વિજ્ઞાન થાય તે વિજ્ઞાન મૂળ જેમાં છે એવો ભગવાનમાં પૂર્વ-  
પુણ્યના ફળભૂત પ્રેમાંકુર ઉદ્ભવે છે. આ તો અંત્યજેને પણ સમાન છે,  
તો સર્વ કોઈ ભક્તિમાં અધિકારી છે. આ અર્થ 'સમોઽહં સર્વભૂતેષુ ન મે  
દ્વેષ્યોઽસ્તિ ન પ્રિયઃ । યે ભજન્તિ તુ માં ભક્ત્યા મયિ તે તેષુ ચાપ્યહમ્ ॥'  
'માં હિ પાર્થ વ્યપાશ્રિત્ય યેઽપિ સ્યુઃ પાપયોનયઃ । સ્ત્રિયો વૈશ્યાસ્તથા  
શૂદ્રાસ્તેઽપિ યાન્તિ પરાં ગતિં...અપિ ચેત્સુદુરાચારો ભજતે મામનન્યમાક્ ।  
સાધુરેવ સ મન્તવ્યઃ સમ્યગ્વ્યવસિતો હિ સઃ' 'વિપ્રાદ્વિષદગુણયુતાદરવિન્દ-  
નાભપાદારવિન્દવિમુક્ષાચ્છુપચં વરિષ્ઠમ્' 'ભક્તિરષ્ટવિધા હોષા યસ્મિન્  
મ્લેચ્છેઽપિ વર્તેતે । સ વિપ્રેન્દ્રો મુનિઃ શ્રીમાન્ સ યતિઃ સ ચ પण्डितઃ'  
ઇત્યાદિ ગીતાવચન આદિકમાં કહ્યો છે ॥૩૨॥ વળી ભગવાનના સર્વેશ્વરત્વાદિ  
મહિમાના યથાર્થ જ્ઞાનપૂર્વક કે તેના વિનાપણુ જે કોઈપણ પ્રકારે જેને  
ભગવાનમાં ગાઢ અનુરાગ થાય તે પુરૂષ હોય કે ભલે અબળા હોય કે ભલે  
નપુંસકપણુ હોય તથાપિ તે જન મુક્તજીવજ છે. એટલે દેહયોગમાત્રજ  
વૈષમ્ય છે, બીજી એમાં વિષમતા નથી. અર્થાત્ મુક્તની માફક એને ભવલેપનો  
સ્પર્શ નથી. આ અર્થ ગોપીઓના દૃષ્ટાંતથી જાણી લેવો. (ગોપીયોએ પ્રથમ  
શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનમાં પરંબ્રહ્મભાવના અવબોધ વિના કેવળ અસાધારણ  
ગાઢ પ્રેમાનુબન્ધ બાંધ્યો હતો. તે પછી તેમણે મુક્તૈશ્વર્ય થકી નહિ ન્યૂન  
એવું ઐશ્વર્ય અનવધિક આનંદરૂપ અનુભવ્યું હતું અને તે ગોપીઓ  
મુક્તોએપણુ અભિવંદનીય થઈ હતી ) ॥૩૩॥ ભગવાનમાં સુદૃઢ અનુરા-  
ગરૂપ ભક્તિનો આવો મહિમા છે, માટે તેની દૃઢતા કરવાનું હવે ત્રણ  
શ્લોકથી કહે છે—ભગવદ્ભક્તિપરાયણ ભક્તજને સંતોના સમાગમથી  
ભક્તિની દૃઢતાજ નિરંતર કરવી. અન્યથા અન્યના સંગથકી ઉત્પન્ન થતો

રસજ્ઞતો હિ કાર્યમ્ । હરતીતરથા દયાદિરૂપં નનુ કૃષ્ણાત્સ્વમનો  
યથાઽઽર્ષમં તમ્ ॥૩૪॥ મજને નિરતોઽપ્યપક્વયોગી ચ્યુતિમા-  
પ્રોતિ કુસજ્ઞતઃ કદાચિત્ । વિતથા ન ભવેદ્ધરેસ્તુ ભક્તિઃ પુનરે-

દયાદિ ગુણપણુ ભક્તિયોગ થકી ભક્તને નિશ્ચે ભ્રષ્ટ કરેછે. જેમ ઋષભદેવ  
ભગવાનના પુત્ર ભરતજી મૃગલીના બચ્ચાના સંગથી થએલા દયાગુણને લીધે  
પણુ ભક્તિમાંથી ભ્રષ્ટ થયા હતા. તો અન્ય કુસંગ કરવાથી ભ્રષ્ટ થાય  
એમાં કહેવુંજ શું ? થાયજ; માટે સત્સંગ કરવો ॥૩૪॥ શું ત્યારે ભક્તિ-  
ભ્રષ્ટોની અધોગતિજ થશે ? તો એમ નથી. પ્રકૃતિવિલક્ષણ શુદ્ધ આત્મ  
સ્વરૂપના ધ્યાનમાં પ્રવર્તેલો યોગી આત્મસ્વરૂપના ધ્યાનમાં તત્પર હોય  
પણુ કદાચિત્ કુસંગને લીધે કામનારૂપ વંટોળીયાથી યોગમાંથી પ્ર-  
ચ્યુતિ પામેલો તે આ અપકવયોગી વિતથ-છિન્નાબ્રની પેઠે પ્રણાશ પામે નહિ, 'પ્રાપ્ય  
પુણ્યકૃતાં લોકાનુષિત્વા શાશ્વતીઃ સમાઃ । શુચીનાં શ્રીમતાં મેહે યોગભ્રષ્ટો-  
ઽભિજાયતે । અથવા યોગિનામેવ કુલે ભવતિ ધીમતામ્ । एतद्धि दुर्लभतरं  
लोके जन्म यदीदृशम् । तत्र तं बुद्धिसंयोगं लभते पौर्वदैहिकम् । यतते च  
ततो भूयः संसिद्धौ कुरुनन्दन ।' એમ ગીતામાં સ્વયં ભગવાને કહ્યું છે. તો  
એરીતે આત્મયોગનો આવો મહિમા છે તો ભગવદ્ભક્તિનો મહિમા હોય  
એમાં કહેવુંજ શું ? શ્રવણ કીર્તનાદિરૂપ ભજનમાં તત્પર છે પણ અપકવ-  
યોગી-ગાઠાનુરાગાતિશયરૂપ ભક્તિયોગના પરિપાકને નહિ પામેલો ભક્ત  
કુસંગદોષથી કદાચિત્ ચ્યુતિને પામે તોપણુ પ્રથમ કરેલી તેની ભક્તિતો  
અર્થ નજ થાય. કારણ કે-ભગવાન્ ભક્તપ્રિય હોવાથી તેના હૃદયમાં  
સ્વયં સન્નિધાન પામીને કુસંગથી ઉદ્ભવેલી વિષયવાસનાને ટાળીને  
તત્કાળ પોતાના ચરણકમળમાં રસિકજ કરેછે. તેમાં જન્માંતરનો વિલંબ  
નથી. જે કુસંગાતિશયથી વિષયોમાંજ એની વૃત્તિ મરણપર્યંત અનુવર્તે  
અથાપિ મરણરૂપ દીર્ઘ નિદ્રાથી તે વાસનાને વિનિવૃત્ત કરીને પુનર્જન્મસ-  
મયે ભક્તિરસિકતાનેજ ભગવાન એને આપે છે, તો અન્ય જન્મમાં  
તે આ ભક્તને અનન્યભક્તિ પોતેજ પ્રાપ્ત થાય છે, 'न हि कल्याणकृत्क  
श्चित् दुर्गतिं तात गच्छति' એમ ભગવાને કહ્યું છે. લોકમાં ભક્તિ થકી પર

ત્યન્યજનુષ્યપીયમેનમ્ ॥૩૫॥ અત એવ સદૈવ સાવધાનૈર્મનસો  
વિશ્વસનં વિહાય કૃષ્ણે । સુજનૈઃ સ્વરિપું વિહાય દમ્ભં હૃદિ વિ-  
શ્વસ્ય વિધીયતાં ચ ભક્તિઃ ॥૩૬॥ સત્યં વદેજ્જિતનિજેન્દ્રિયશીલ-  
શાલી સૌહાર્દભાઙ્ગુષુ ભવેત્પ્રણમેદ્વરિષ્ઠાન્ । દીનેષુ તત્સુખકરં પિતૃ-

કલ્યાણ ક્રોધ પણ નથી ॥૩૫॥ માટેજ 'લક્ષ્મીજી પ્રસન્ન થવાના સ્વભા-  
વવાળા ભગવાન અમારાં સમસ્ત પાપને નાશ કરી પોતાનું પરમપદ આનં-  
દમય આપશેજ' એવો હૃદયમાં મહાવિશ્વાસ લાવીને ( શાસ્ત્રાર્થમાં શ્રદ્ધા  
રાખીને ) આંતર રિપુ દંભને ત્યાગ કરી ( દંભથી આ ભક્ત છે  
એવી ખ્યાતિ કે પૂજાસંપાદનની પ્રવૃત્તિને પરિત્યાગ કરી ) સાવધાન-શુદ્ધ  
ભાવથી ( મન જે ક્ષણમાં ભક્તિમાં અનુકૂળ થાય તેજ સમયમાં ) વિવેકી  
જનોએ ભગવાનમાં સદૈવ ભક્તિ કરવી. તેમાં મનનો વિશ્વાસ ન કરે.  
એટલે 'મન અમારે અનુકૂળ વર્તેછે, ભગવાનને કાલે ભજીશું' એમ માનીને  
ભક્તિમાં વિલંબ ન કરવો ॥૩૬॥ હવે ભક્તના આવશ્યક ગુણવિશેષોને  
ચાર શ્લોકેથી કહે છે—સત્યાદિક ગુણો ભગવદ્ભજનમાં ઉપકારક છે, ચિત્ત  
વિશુદ્ધ હોય તો ભક્તિ વિશુદ્ધ ઉત્પન્ન થાય. ચિત્તની શુદ્ધિમાં સત્યાદિ  
ગુણો કારણ છે. વળી ભક્તિના વૈભવને અવલંબીને અસન્માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ  
ન થાય એટલામાટેપણ સત્યાદિ ગુણોનું અન્ન કથન છે. ભગવાનની  
ભક્તિમાં પ્રવર્તેલો પુરૂષ સત્યજ ઓલે-જેવું દેખ્યું હોય એવું ભૂત-  
હિતકારી વચન તે સત્ય કહેવાય, 'સત્યેન લભ્યસ્તેષામેવૈષ વિરજો  
બ્રહ્મલોકઃ' આ શ્રુતિ સત્યને વિદ્યાદ્વારપણે કહે છે. આ દ્વારતા  
ચિત્તશુદ્ધિની સંપાદકતાપણે જાણવી. એટલે સત્યવચનથી ચિત્તશુદ્ધિ  
થતાં વિદ્યા સિદ્ધ થાય છે. તથા જીતેન્દ્રિય થાય-વિષયોથકી ઇન્દ્રિયોને  
પાછાં વાળીને ભક્તિને અભિમુખ થએલા મનને અનુકૂળ વર્તે એવાં  
કરી દેવાં એ ઇન્દ્રિયજય કહેવાય, તત્પરાયણ થાય. 'ઇન્દ્રિયાણિ પ્રમા-  
થીનિ હરન્તિ પ્રસન્નમ્ મનઃ' 'ઇન્દ્રિયસ્યેન્દ્રિયસ્યાર્થે રાગદ્વેષૌ વ્યવસ્થિતૌ ।  
તયોર્ન વશમાગચ્છેત્તૌ હ્યસ્ય પરિપન્થિનૌ' ઇત્યાદિ ગીતાવચનથી આવોજ  
ઇન્દ્રિયજયપ્રકાર કહ્યો છે. તથા દયા દાન આદિસા આદિક મુશીલે સંપન્ન  
થાય, શીલસંપત્તિપણ ચિત્તશુદ્ધિમાટે થાય છે. તથા સર્વ ભૂતો ઉપર



વદ્વદેચ્ચ સ્તિગ્ધો ભવેત્સદ્દશસત્સુ હરેસ્તુ ભક્તઃ ॥૩૭॥ તત્પ્રેમપા-  
ત્રગુરુસત્સુ તદીયબુદ્ધિર્વિદ્યાર્થરૂપકુલજન્મમદશ્ચ ન સ્યાત્ । દા-  
ન્તેન્દ્રિયો વ્યસનનિઃસ્પૃહશાન્તકામઃ પश्येत्સદા હ્યસદિદં જગ-  
દસ્ય ભક્તઃ ॥૩૮॥ તદ્ભક્તશ્રિતદેશસેવનરતસ્તત્કર્મકૃત્તત્પરઃ સ-

સૌહાર્દે સંયુક્ત થાય. આ સૌહાર્દ અહિંસાપ્રતને પુષ્ટિ કરનારૂં અને વિશેષ-  
પણે ચિત્તશુદ્ધિ કરનારૂં છે. વળી ભગવાન સર્વના સુહૃત છે ‘નિવાસઃ શરણં  
સુહૃત્’ ‘સુહૃદં સર્વભૂતાનાં’ એવું વચન છે. તો તેને ભજનારા જનને સર્વ-  
ભૂત સૌહાર્દ મુખ્યપણે જોઈએ. તથા વરિષ્ઠોને પ્રણામ કરે-પોતાવિષે  
ભગવદ્દાસપણું સ્વાભાવિક અનુસંધાન કરી તેની દૃઢતામાટે જ્ઞાન વૈરા-  
ગ્યાદિ ગુણોવડે શ્રેષ્ઠ એવા ભાગવતોને વિનયથી પ્રણામ કરે. ભાગવતદાસતા  
ભગવદ્દાસતાની સીમાભૂત છે. એટલે જ્યારે ભાગવતદાસતા દૃઢ થાય ત્યારે  
જાણવું કે આને ભગવદ્દાસતા દૃઢ થઈ છે, સર્વની અપેક્ષાએ વરિષ્ઠ તો  
ભાગવતોજ છે, ભાગવતદાસતા ભગવદ્ભક્તિમાં અભિવર્ધક છે. તથા  
દીન જનોને સુખકર પ્રિય વચનથી માતાપિતા પુત્રનેજ જેમ એમ તેના  
દોષોને નહિ લક્ષમાં લઈને રાજી કરે. ( એટલે વાત્સલ્ય રાજે ) રાજી-  
પાના વ્યાપારોમાં સ્વાગત વચન પ્રથમ આવેછે માટે ‘વદેત્’ એમ વાચાનો  
નિર્દેશ કર્યો છે. આ ઉપરથી યથાશક્તિ ધનાદિકથી પ્રસન્ન કરવાનું પણ  
જાણી લેવું. તથા ગુણોવડે પોતાને સમાન એવા ભક્તોમાં સ્નેહયુક્ત થાય,  
કારણકે સંતોમાં કરેલો સ્નેહ ભક્તિનો અભિવર્ધક છે ॥૩૭॥ તથા ભગવા-  
નમાં પ્રેમના પાત્રભૂત પરમભક્તો અને સંતોના અગ્રેસર સર્વ લોકગુરૂઓમાં  
ભાગવતોત્તમ હોવાથી ભગવાનમાંજ જેમ એમ પૂજ્યતાતિશય બુદ્ધિ  
કરવી. તથા વિદ્યા ધન રૂપ અને સત્કુળજન્મનો મદતો ક્યારેય નજ  
કરવો, કારણ કે તે ભક્તિમાં વિરોધી છે. તથા કૃત્ત્રાદિ તપશ્ચર્યાથી બાહ્ય  
ઇન્દ્રિઓને દમન કરનારો થાય, કારણકે આ તો દુષ્ટ અશ્વો છે, તેનું  
દમન ન કરેતો મહા અનર્થ કરે. તથા વ્યસનવિવર્જિત થાય. તથા ( ભગ-  
વાનના દિવ્ય ગુણોના ચિંતનથી ) ભગવાન થકી અન્ય અર્થની અભિલા-  
ષાએ રહિત થાય. તથા આ સમસ્ત જગતને નિરંતર નશ્વર, માટેજ અસત્  
જીવે ( આથી કામના નિવૃત્તિમાટે જગતમાં દોષદર્શન કરવાનું કહ્યું )

મ્ભૂય સ્વયમેવ વા વિતનુયાત્તત્પર્વયાત્રોત્સવાન્ । પશ્યેદ્વોમ  
યથા નિજાત્મનિ બહિશ્ચાપાવૃતં તં ત્વસૌ પ્રાચીનાધુનિકાત્મનિષ્ઠ-  
ગુણવત્તદ્ગત્કરીતીઃ શ્રયેત્ ॥૩૯॥ સ્ત્રીષુ સ્ત્રૈણજને વિધર્મિણિ નરે  
પાપણ્ડિદમ્મોદ્ગટે શબ્દાર્થાન્તરદર્શનેન વિદુષિ અંશોદ્યતે ધ-

॥૩૮॥ ભગવદ્ભક્તોએ સેવેલા દેશોનું સ્નેહથી સેવન કરે, ભક્તોને અપેક્ષિત  
દેશાનુકૂલ્ય આજીવનું. તથા ભગવાનનો જેમાં મુખ્ય સંબંધ છે  
એવાં પુષ્પો લાવવાં હાર ગુંથવા આદિક કર્મપરાયણ થાય. તથા ભગવ-  
ત્પરાયણ આ ભક્ત એકાદશી આદિક પર્વ દિવસોમાં ખીજ ભક્તો સાથે  
મળીને કે પોતે એકલો ભગવાનના દિવ્ય મંદિરમાં અભિગમનરૂપ યાત્રાને  
કરે અને તે મંદિરમાં ઉત્સવોને કરે. તથા ભક્તિયોગમાં રહેલો ભક્ત તે  
આ ધ્યેય ભગવાનને ક્ષેત્રસ્વરૂપ પોતાની અંદર બહાર આકાશની પેઠે  
નિર્લેપણે રહેલા જીવે. (આ સ્થળે આકાશદૃષ્ટાંત નિર્લેપતામાત્રમાં લેવું  
પણ સર્વોંશે ન લેવું, કારણ કે આ ભગવાનતો દિવ્યાકાર હોઈને સદા  
અંદર બહાર ભક્તોને સન્નિધિ કરે છે) તથા પ્રાચીન-શુક નારદ  
ઉદ્ભવ અંબરીષ આદિક અને આધુનિક-મુક્તાનંદ ગોપાળાનંદ આદિક  
જે આત્મનિષ્ઠ-પ્રકૃતિવિલક્ષણ પરમાત્મદાસભૂત પોતાના આત્મસ્વરૂ-  
પમાં નિષ્ઠાવાળા, ગુણવંત-જ્ઞાન વૈરાગ્ય આદિક ગુણશાલી અને તે ભગ-  
વાનમાં પરમ ભક્તિનિષ્ઠાવાળા છે તેમની રીતિ (વર્તનપ્રકાર)ને અનુ-  
સરે (આથી આત્મજ્ઞાનથી સુસંસ્કૃત એવી ભક્તિનિષ્ઠા કરવાની કહેલી  
જાણવી) ॥૩૯॥ તથા ભક્તિમાં પ્રવર્તેલો પુરૂષ સ્ત્રીયો અને સ્ત્રીલંપટ  
પુરૂષનો પ્રસંગ આપત્કાળમાંપણ ન કરે. તથા ધર્માચરણે રહિત એવા-  
પણ નરનો સંગ ક્યારેય ન કરે, કારણ કે ધર્મવિમુખોનો જે સંગ છે તે  
ધર્માચરણ થઈ પતિત કરે છે અને તેથી ચિત્તમાં કલુષતા ઉદ્ભવે છે  
માટે તેવાનો સંગ ન કરે. તથા પાપંડી-જેઓ વેદવિરુદ્ધ ધર્મમાં નિષ્ઠા-  
વાળા હોય તેમનો પ્રસંગ ન કરે, કેમકે ઈશ્વરમાંપણ અનાસ્થા આવવાનો  
પ્રસંગ છે. તથા જેઓ દંભોદ્ભટો-દંભથી ઉદ્ભટ-ઉદ્ભટ એટલે ધાર્મિક-  
પણાની પ્રખ્યાતિમાટે ધર્માભાસોને આચરનારા હોય તે ધર્મધ્વજનો સંગ  
ન કરે, કેમકે દંભતો સર્વ અનર્થનું મૂળ છે. તથા જે ક્રોધ વિધિવચ-

ર્મતઃ । સ્વેચ્છાકલ્પિતધર્મિણિ વ્યસનિનિ ક્રુદ્ધે ચ લુબ્ધે खले कामार्ते परधर्मगामिनि हरिद्वेषे न सज्जेत सः ॥૪૦॥ यदि रतिः सुदृढा न हरौ भवेद्गुणगणैरपरैर्निभृतैश्च किम् । यदि च सा भव-

નોના અર્થાન્તરને વિદ્વતાબળથી ક્રુદ્ધીને ધર્મતત્ત્વથી અન્ય જનોને બ્રહ્મ કરવામાં તત્પર હોય એવા પંડિતમાની લોકાનર્થકર આસુરનો સંગ નજ કરે. તથા જે કોઈ વિધિનિષેધ વચનોને ઉલ્લંઘન કરીને સ્વેચ્છાથી ધર્મોને કદપતો હોય એવા રજતમ પ્રકૃતિવાળાનો સંગ નજ કરે. તથા વ્યસની નરોનો સંગ ત્યાગ કરે તથા ક્રોધી લોભીને દૂરથી પરહરે. જે ખળ-પરને ઠગવાનાજ એક સ્વભાવવાળા હોય તેનો સંગ ક્યારેય નજ કરે તથા કામાર્ત-ઉન્મયાદિત કામચેષ્ટાવાળા જનનો પ્રસંગ નજ કરે. તથા જે સ્વધર્મમાં દોષદર્શન કરી પરધર્મમાં પ્રવેશ કરે એટલે પોતાના વર્ણાશ્રમ ધર્મનો પરિત્યાગ કરી વર્ણોત્તર આશ્રમાંતર ધર્મને પરિગ્રહણ કરનારા સ્વેચ્છાચારીનો પ્રસંગ કદાપિ નજ કરે. તથા જેતો આ બધાની અપેક્ષાએ કૂર ( હિરણ્યકશિપુની પેઠે ) શ્રીહરિનો વિદ્વેષી હોય તેનો સંગ ક્યારેય પણ નજ કરે. એ રીતે આ ચૌદ પ્રકારના જનોનો પ્રસંગ ભક્તજન નજ કરે ॥૪૦॥ અગણિત ગુણગણશાલી હોય પણ જે પરમાત્મામાં પ્રેમલેશે રહિત હોય તો તેનો સંગ નજ કરવો, આ અર્થ સૂચવતા થકા કહેછે—જે ભગવાનમાં સુદૃઢ-બીજ ક્રોધથીપણ ન ચલાયમાન થાય એવી રતિ-પ્રેમ ન થાયતો બીજા ઉપાર્જન કરેલા યોગ યાગ દાન દયા આદિક અગણિત ગુણગણોએ કરીને શું ફળ છે? કાંઈ પણ નથી. આ અર્થમાં ‘વિદ્યાદિભિર્ગુણૈર્નૃણાં સાધિતૈરપિ કિં ફલમ્ । યદ્યન્તે નીયતે યામ્યૈર્દૂતૈર્મક્તિં વિના હરેઃ’ ‘અવૈષ્ણવસ્ય તુ ગુણાઃ શ્રુતાદ્યા વિમલા અપિ । ન શોભન્તે યથા રાજન્ ભૂષણાન્યધવસ્ત્રિયાઃ’ ઇત્યાદિ સ્મૃતિયો છે. અને જે ભક્તને ભગવાનમાં સુદૃઢ રતિ થાય તો ભક્તમાં ઉદય પામેલા કે નહિ ઉદય પામેલા ગુણગણોએ કરીને શું છે? કાંઈ પણ ફળ નથી. અર્થાત્ ભગવાનમાં પ્રવૃદ્ધિ પામતી ભક્તિથી સર્વ સદ્ગુણસંપત્તિ સ્વયં અનાયાસથી આવેછે, માટે ગુણોદય અને ગુણાનુદયની ચિંતા ભક્તમાં વ્યર્થજ છે. તો અવશ્ય ગુણીમાં પણ ભક્તિ ભરપુરતા લાળીને તેનો સમાગમ કરે પણ

તીહ તદાઽપરૈરનુદિતૈરુદિતૈરપિ કિં ફલમ્ ॥૪૧॥ યદપિ કિશ્ચન  
તત્પ્રિયકામ્યયા વ્રતતપોનિયમાદિ ચરેન્નરઃ । ભવતિ તત્સ્વલુ  
ભક્તિવિવર્ધનં કૃતમથેતરથાઽલ્પફલં ભવેત્ ॥૪૨॥ બહુજનુર્ધમ-  
ણોત્તરલભ્મિતાં નરતનું સમવાપ્ય સુરેષ્ણિતામ્ । મતિમતામિદ-  
મેવ મતેઃ ફલં વિષયતો વિરતિશ્ચ હરૌ રતિઃ ॥૪૩॥ રહ સ તુ  
યદા ભક્તો રક્તઃ શૃણોતિ ગૃણાતિ વા મધુરચરિતં વિષ્ણોર્જિષ્ણો-  
ર્મુદા પરયા તદા । મનસિ નિમૃતાનન્દસ્યન્દસ્તદાત્મક ઉલ્લસત્પુ-  
લકકુલકઃ સ્મારં સ્મારં ભવત્યુદિતાશ્રુદ્ધક ॥૪૪॥ રત્થં દિવ્યનરા-

અન્યથા નહિ ॥૪૧॥ પુરૂષ જે કાંઈ પણ તપ વ્રત નિયમાદિ લગવત્પ્રસ-  
ન્નતા માટેજ કરે તેજ લક્ષિતની અભિવૃદ્ધિ કરનારૂં નિશ્ચે થાય. અને બીજી  
જે ફળકામનાથી કર્યું હોય તેતો અલ્પ ફળ આપનારૂં અને દુઃખબહુળ  
થાય. ( તો ધર્મપરાયણોને મધ્યેપણ જે નિષ્કામ ધર્મપરાયણ હોય  
તેમનોજ સમાગમ કરવો ) ॥૪૨॥ અનેક વાર જન્મ જરા મરણના પરિ-  
ભ્રમણ વેગમાં વિલગ થએલા, કદાચિત્ સુરોએપણ સ્પૃહા કરેલી નરત-  
નુને પામેલા, મતિમંત-સદસતના વિવેકમાં ચતુર એવા મનુષ્યોની મતિનું  
આજ પરમ ફળ છે. શું ? તો વિષયોથડી વિરતિ-વિરક્તિ પામવી અને  
શ્રીહરિમાં રતિ-પ્રીતિ પામવી, ‘પરમાત્મનિ ચો રક્તો વિરક્તોઽપરમાત્મનિ’  
એવી સ્મૃતિ છે ॥૪૩॥ આ પરમલક્ષનું લક્ષણ છે—આ પરમ  
લક્ષ લગવાનના દિવ્ય ગુણોમાં અત્યધિક અનુરાગવાળો થઈને જ્યારે  
તેમના મધુર ચરિત્રને પરમાનંદથી સાંભળે છે કે કહે છે ત્યારે તે લક્ષના  
અંતરમાં અત્યંત ભરાઈ ગએલો મહાઆનંદ નેત્રાદિદ્વારા બહાર આવે છે  
અને તેની મનોવૃત્તિ લગવાનમાં વિલીન થઈ જાય છે અને તેના શરી-  
રનાં સમસ્ત રૂવાડાં ઉભાં થઈ જાય છે અને લગવાનના અલૌકિક આશ્ચ-  
ર્યરૂપ મહિમાને સંભારી સંભારીને તેના નેત્રોમાં આનંદનાં અશ્રુઓ પરિ-  
પૂર્ણ ભરાઈ જાય છે. આવી દશા થાય ત્યારે તે પરમ લક્ષ કહેવાય ॥૪૪॥  
પર, ( અક્ષરધામસ્થ ) વાસુદેવાદિ વ્યૂહ અને અંતર્યામિસ્વરૂપની અપે-  
ક્ષાએ વિલવ-અવતારનુંજ લક્ષિતની અભિવૃદ્ધિ કરવામાં કારણપણું  
હોવાથી ‘દિવ્યનરાકારમગવાન્’ એમ આ સ્થળે કહે છે. લગવાનનું અમાનુષ

કૃતેર્ભગવતઃ કૃષ્ણસ્ય ભક્તિં નરા યે કુર્વન્તિ મનોરથાન્ સફલ-  
યત્તેષાં સ હિ પ્રીતિમાન્ । યે તન્નૃત્વકુતર્કિતાસ્તદિતરાસક્તાશ્ચ  
તેષુ દ્રુતં કામક્રોધરસાદયો વિદધતે શાર્દૂલવિક્રીડિતમ્ ॥૪૫॥  
પ્રીત્યૈ હરેર્ન સુરતા મુનિતા નૃતા વા વિપ્રત્વમાત્તજનનત્રયમિષ્ટ-

ચરિત્ર જે ભક્તિરસનું પોષક છે તે અવતરણસમયમાંજ સુલભ છે પણ  
પર વ્યૂહાદિકમાં નથી, તો આ ધૃત દિવ્ય નરાકાર ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણમાં  
પૂર્વોક્ત પ્રકારે જે નરો ભક્તિને કરેછે તેમના તમામ મનોરથોને ભક્તપ્રિય  
એજ ભગવાન્ સફળ કરેછે. ‘અનન્યાશ્ચિન્તયન્તો માં યે જનાઃ પર્યુપાસતે ।  
તેષાં નિત્યાભિયુક્તાનાં યોગક્ષેમં વહામ્યહમ્’ એમ તો પોતે ભગવાનજ કહે  
છે. જે જનોતો જેમણે પોતાના દિવ્ય ગુણચરિત્રોના પ્રકાશનથી લોકોના  
સમુજ્જવન માટેજ અવતાર ધારણ કર્યોછે એવા પણ ભગવાનની અવગ-  
ણના કરી, કુતર્ક કરીને માનુષભાવમાત્રથી પોતાને સમાન સંસારી સમજીને  
તેમના ભજનનો પરિત્યાગ કરી, ધન ધામ ધરા આદિક પ્રાકૃત વિષયોમાં  
વ્યાસક્ત થાય છે તેમને વિષે કામ ક્રોધ રસાદિક અંતઃશત્રુઓ એકદમ  
શાર્દૂલવિક્રીડિત કરેછે. એટલે વ્યાઘ્રો જેમ જીવતાજ જનને પકડીને  
પીડન કરવાપૂર્વક ખાધને પ્રણાશ કરે છે તેમ જીવતાજ આ જનને કામ  
ક્રોધાદિ મહાશત્રુઓ બળાત પકડીને ખાઈ જાય છે અને અંતે વિનાશ  
કરેછે. આ ઉપરનો અર્થ ‘અવજાનન્તિ માં મૂઢા માનુષીં તનુમાશ્રિતમ્ ।  
પરં ભાવમજાનન્તો મમ મૃતમહેશ્વરમ્’ ઇત્યાદિ ગીતાવાક્યથી કહ્યોછે  
॥૪૫॥ પરમાત્માની પ્રસન્નતામાટે તેમનેવિષે કરેલી જે પરાપ્રીતિ છે એજ  
નિમિત્ત છે પણ બીજું નથી એમ હવે કહેછે—શ્રીહરિની પ્રસન્નતા માટે  
નરજન્મ નિમિત્ત નથી—અસંખ્યાત પશુ પક્ષ્યાદિ યોનિલેહો હોવા છતાં  
તેને અતિક્રમણ કરી જે આણે માનુષજન્મ મેળવ્યું જેથી આ સુકૃત-  
વિશેષશાળી કહેવાય પણ તેવા સુકૃતાતિશયથી ભગવાન્ નથીજ પ્રસન્ન  
થતા. વિપ્રજન્મપણ નિમિત્ત નથી—મનુષ્ય જાતિમાં વિપ્રજન્મ લેલે શ્રેષ્ઠ  
છે પણ તે શ્રેષ્ઠતા શ્રીહરિપ્રીતિ માટે નિમિત્ત નથી. ઇષ્ટકર્મ—જ્યોતિષોમ  
આદિકપણ પ્રીતિમાટે હેતુ નથી. પૂર્તકર્મ—વાવ્યો કુવા બગીચા દેવાલય  
આદિકનું નિર્માણપણ પ્રસન્નતામાટે કારણ નથી. <sup>૫૫</sup> <sub>૫૫</sub> નિયમ વ્રત દાન

કર્મ । પૂર્ત તપશ્ચ નિયમવ્રતદાનવૃત્તં નિશ્ચલભક્તિમપહાય बहु-  
શ્રુતં ચ ॥૪૬॥ અશ્યતે ભગવતાઽમલભક્ત્યા દત્તમમ્બુફલપુષ્પદ-

વૃત્ત વિગેરે પણ પ્રીતિમાટે નિમિત્ત નથી. ત્રણજન્મ વિશેષની પ્રાપ્તિપણ નિમિત્ત નથી-જે વિપ્રકુળમાં પ્રથમ જન્મ, જે ઉપવીતસંસ્કારથી થતું બીજું જન્મ, જે બ્રહ્મનિષ્ઠ ગુરૂથકી આત્મવિજ્ઞાન પ્રાપ્તિરૂપ ત્રીજું જન્મ, આમનો સમુદાયપણ ભગવત્પ્રસન્નતા માટે બીજ નથી. મુનિતા-ધરનો ત્યાગ કરી વૃક્ષમૂળને પામી વનફળનાજ એક આહારથી રહીને કરવા માંડેલું આત્મમનનશીલતારૂપ મુનિપણું પણ પ્રીતિમાટે સમર્થ નથી. સુરજન્મ જે માનુષજન્મથકી અભ્યધિક સુકૃત પ્રાપ્ત્ય છે તેપણ પ્રીતિ માટે પર્યાપ્ત નથી. બહુશ્રુતતાપણ નિમિત્ત નથી, 'નાયમાત્મા પ્રવચનેન લભ્યો ન મેઘયા ન बहुना શ્રુતેન' એવી શ્રુતિ છે. જે પરમાત્મામાં પરમ પ્રીતિ હોય તો કેમ તેમની પ્રાપ્તિ ન થાય? થવીજ જોઈએ. તો 'ન લભ્યઃ' આ પદથી ભગવાનમાં પરમ પ્રીતિ નથી એ અર્થ સ્પષ્ટ છે. તો કેનાથી પરમાત્માની પ્રીતિ થાય? તો નિષ્કપટપણે કરવા માંડેલી ભક્તિથી થાય. અર્થાત્ પરમ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિથીજ ભગવાન્ પ્રસન્ન થાય બીજા ઉક્ત સાધનોથી ન થાય. 'નાલં દ્વિજત્વં દેવત્વમૃષિત્વં વાસુરાત્મજાઃ । પ્રીણનાય મુકુન્દસ્ય ન વૃત્તં ન बहुज्जता ॥ ન દાનં ન તપો નેજ્યા ન શૌચં ન વ્રતાનિ ચ । પ્રીયતેઽમલયા ભક્ત્યા હરિરન્યદ્વિહમ્બનમ્ ॥' 'મન્યે ધનાભિ-  
જનરૂપતપઃશ્રુતૌજસ્તેજઃપ્રભાવબલપૌરુષબુદ્ધિયોગાઃ । નારાધનાય હિ ભવન્તિ પરસ્ય પુંસો ભક્ત્યા તુતોષ ભગવાન્ ગજયૂથપાય' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે. 'નાહં વેદૈર્ન તપસા ન દાનેન ન ચેજ્યયા । શક્ય એવંવિધો દ્રષ્ટું દષ્ટવાનસિ માં યથા ॥ ભક્ત્યા ત્વનન્યયા શક્ય અહમેવંવિધોઽર્જુન ! । જ્ઞાતું દ્રષ્ટું ચ તત્ત્વેન પ્રવેષ્ટું ચ પરન્તપ ! ॥' ઈત્યાદિ ગીતામાં કહ્યું છે ॥૪૬॥ પરા ભક્તિથી ભક્તો જે પત્ર પુષ્પ ફળ જળાદિ અર્પણ કર્યું હોય તેને ભગવાન્ પ્રીતિથી જમે છે, 'પત્રં પુષ્પં ફલં તોયં યો મે ભક્ત્યા પ્રયચ્છતિ । તદહં ભક્ત્યુપહૃતમશ્નામિ પ્રયતાત્મનઃ' એમ ભગવાનેજ કહ્યું છે. જે લોકદૃષ્ટિથી ઉત્તમ ખાદ્ય છે અને બહુ સુવર્ણરાશિ છે તે પરા ભક્તિ વિના અર્પણ કર્યું હોય તો તેને ભગવાન નયનકોણથી પણ નથી જોતા. એટલે તેનાથી



લાદિ । મૂરિહેમચયલાઘવિશેષાન્નૈષ પદ્યતિ દશાઽપિ વિના  
તામ્ ॥૪૭॥ અથ વા શતજનુર્ભ્રમણાન્તે સદ્ગતિર્નહિ વિના હરિભ-  
ક્તિમ્ । इत्थमेव दृढनिश्चयवान् यस्तां करोति भुवि धन्यतरः सः  
॥૪૮॥ યોષિદીક્ષણશરૈરહતાઙ્ગો ઘોરકોપનિશિ જાગરિતશ્ચ । યો  
ન મોહદૃઢપાશનિબદ્ધો ભક્તિમાન્પ્રિયતમઃ સ હિ વિષ્ણોઃ ॥૪૯॥  
બાલે યોષિતિ દર્પણે નિજજને રાગે ધને માદકે જાયન્તે સુધિ-  
યોઽપિ વિહ્વલતરા હોલાદિનોત્ક્રીડને । અષ્ટસ્વેષુ તદદ્વિચિન્તન-

લગવાનની પ્રીતિ નજ થાય, ‘ભૂર્યમક્તોપહતં ન મે મોગાય જાયતે’ ‘પૃથિવીં  
રક્તસંપૂર્ણા યઃ કૃષ્ણાય પ્રયચ્છતિ । તસ્યાપ્યન્યમનસ્કસ્ય સુલભો ન જનાર્દનઃ’  
એવી સ્મૃતિ છે ॥૪૭॥ જન્મસહસ્રપર્યંત અનુષ્ઠાન કરેલા ભક્તિરહિત  
ધર્મોથી પણ નિઃશ્રેયસ નથી. જે તેનાથી સ્વર્ગાદિ લોક મળે તો તે ઉત્તર  
કાળમાં દુઃખમય અને લોભ સમયે પણ બહુ દુઃખમિશ્રિત હોધને અસ-  
દ્ગતિજ છે, કેમકે તેમાં ત્રણ તાપનો અન્વય અવર્જનીય છે અને અંતે તો  
વારે વારે અહીં તહીં જવા આવવાનો જે પરિશ્રમ એજ એક ફળ જેમાં  
છે એવા દુઃખમય જન્મસહસ્રમાં પરિભ્રમણુમાત્ર છે. તો એરીતે ભક્તિ  
થકી અન્યનો અનુપયોગ છે અને ભક્તિનોજ લગવત્રસન્નતામાં ઉપયોગ છે  
એવો દૃઢ વિનિશ્ચય કરીને જે જન લગવાનમાં ભક્તિ કરેછે એજ ધન્યતર-  
અતિશય કૃતાર્થ થાય, બીજો નહિ ॥૪૮॥ જે જન નારીઓના સકટાક્ષ નિરી-  
ક્ષણરૂપ બાણોથી નહિ વિંધાએલા અંગવાળો છે એટલે કામથી સર્વથા  
પરાલવને પામ્યો નથી તથા જે ઘોર કોપરૂપી રાત્રિમાં જાગરૂક છે-  
જેમ રાત્રિમાં સત્ અસત્ જણાતું નથી તેમ ક્રોધ અઢે ત્યારે સત્ અસત્  
જણાતું નથી, માટે કોપને રાત્રિ કહેછે. રાત્રિમાં તો સમધિક તમથી  
લોક નિદ્રાપરવશ થાય છે. જેતો કોપરૂપ રાત્રિમાં અત્યધિક તમોગુણથી  
અજ્ઞાનરૂપ નિદ્રાને પામતો નથી એટલે જેનું જ્ઞાન ક્રોધ અપહરણ કરતો  
નથી, અર્થાત્ જે રોષવશ થતો નથી. તથા જે મોહરૂપ દૃઢ પાશથી  
ક્યારેય અંધાએલો નથી. એજ ભક્તિમાન પુરૂષ લગવાનને પ્રિયતમ  
થાય છે. આથી કામ ક્રોધ મોહ વશ ન થવું એટલું તાત્પર્ય છે ॥૪૯॥  
જે જનો લગવાનના ચરણકમળના મકરંદમાં આસ્વાદથી નિત્ય તૃપ્ત

રતં ચિત્તં ન યસ્યોત્સરેત્તદ્વક્ત્યેકરસસ્ય તસ્ય પદયોઃ પાંશુઃ સુરૈ-  
રિષ્યતે ॥૫૦॥ एतादृशा ये भुवि सज्जनाः स्युः श्रीकृष्णभक्ता  
निजधर्मनिष्ठाः । मुमुक्षुभिस्ते गुरवो विधेयाः पूज्याश्च तेष्वेव  
सुहृन्मतिश्च ॥५१॥ अन्यत्र ये पूज्यधियस्तु तेभ्यः सुहृद्वियो

હોધને આળાદિ આઠ મોહસ્થાનોમાં મોહ પામતા નથી તેઓનું ચરણ-  
રજતો સુરોના પણ શિરોભૂષણભૂત થાય છે. તે આઠ આ છે—આળક-  
આળને ભાળીને રૂડી બુદ્ધિવાળા પણ જનો સ્નેહને લીધે વિહ્વળ બુદ્ધિવાળા  
થઈ જાય છે. ચોપા-સ્ત્રીતો સ્મરણમાત્રમાં સદ્બુદ્ધિવાળાના પણ મનને  
બ્યાકુળ કરે છે. દર્પણમાં-પોતાનું રૂપ લાવણ્યાદિક દેખીને સુધી નર પણ  
વિહ્વળ થઈ જાય છે. તથા નિજજન-પુત્રીપુત્રાદિકમાં વિશેષ વિહ્વળ થઈ  
જાય છે ( આ સ્થળે સ્ત્રી અને સ્વજનના મધ્યમાં દર્પણનો નિવેશ કર્યો  
છે તેથી દર્પણમાં વિષયો વસ્તુતાએ અસત્ય-નથી તથાપિ આભાસમાત્રથી  
જેમ સ્નેહ થાય છે તેમ આળક કે અબળા કે સ્વજન કોઈ છેજ નહિ, બધું  
પિંડમાત્ર છે, તે પિંડમાં વાસનાએ કલ્પેલો આ બધો ભોગ્યાભાસ ભેદ છે,  
તો જો તત્ત્વથી વિચારે તો આળ અબળાદિ કોઈ સ્નેહસ્થાન નથી, આ અર્થ  
સૂચવ્યો છે ) રાગ-વીણા કંઠ આદિકથી નીકળતા રાગવિશેષમાં સુધિયો  
પણ વિહ્વળ થાય છે. તથા સુવર્ણાદિ ધનમાં તથા માદક માજમ આદિ-  
કમાં તથા હોળીની રમતમાં સુધીયો પણ વિહ્વળ ( ગાંડા જેવા ) થઈ  
જાય છે આ તો પ્રસિદ્ધ છે. આ આઠમાં નિષ્કામ લક્ષ્તનું મન ક્યારેય  
જાય નહિ ॥૫૦॥ એરીતે લક્ષ્મણેસરોનાં લક્ષણો કહીને તેવાજ લક્ષણવાળો  
લક્ષ્મણેસર ગુરૂપણે વરવા યોગ્ય છે એમ હવે કહે છે—પૃથ્વીમાં જેઓ  
શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિંદના રસાસ્વાદમાં નિત્ય તૃપ્ત પરમ લક્ષ્મણ સ્વધર્મ-  
નિષ્ઠ હોય તેવા સાધુજનોનેજ મુમુક્ષુઓએ ગુરૂપણે વરવા-એટલે તેવાના  
શરણને પામીને તેમનાથકી સધર્મ લક્ષ્મણો ઉપદેશ ગ્રહણ કરવો અને  
તેમનીજ પૂજા કરવી અને તેમને વિષેજ સુહૃદ્ભાવ રાખવો ॥૫૧॥ જે  
જનોતો ઉક્તલક્ષણવાળા સાધુજનો થકી બીજા જનોમાં સુહૃદ્ભાવ પૂજ્ય-  
ભાવ અને ગુરૂભાવને કરે છે તે પુરુષોમાં અને પશુઓમાં અંતર ( ભેદ )  
હું માનતો નથી. જે અંતર ( પૃથકપણાને બોધ કરનારો વિશેષ ધર્મ )

વા ગુરુબુદ્ધયશ્ચ । તેષાં પશૂનાં ચ યદન્તરં તદ્વિપાચ્ચતુષ્પા-  
ત્ત્વમુદસ્ય નાન્યત્ ॥૫૨॥ સુવ્રત ઉવાચ—ઈતિ તસ્ય ગિરં સુધાય-  
માનાં શ્રુતિકંસેન નિપીય વૈશ્યવર્યઃ । મુદિતઃ સ ભૂશં વભૂવ  
ચાન્યે મુદમાપુઃ સકલાસ્તદીયભક્તાઃ ॥૫૩॥ કૃષ્ણં વિષ્ણું હરિં  
ચાપિ ધર્મસૂનું તમેવ હિ । જાનન્તો લેભિરે તસ્મિન્ભક્તિદાહ્યં  
નરાધિપ ! ॥૫૪॥ ભગવદ્ભક્તમાહાત્મ્યં વિદન્તસ્તત આદરાત્ ।  
મુનીંસ્તાન્ પૂજયામાસુર્ભગવન્તસિવાશ્ચિલાન્ ॥૫૫॥ ચન્દનૈરક્ષતૈઃ  
પૌષ્પૈર્હારૈર્વસ્ત્રૈશ્ચ ભોજનૈઃ । સમ્પૂજ્ય તાંસ્તે વિધિવદ્દણ્ડવત્પ્રણમં-  
સ્તતઃ ॥૫૬॥ ભગવાનપિ ભક્તાનાં તદાદીનાં પુરૌકસામ્ । ભક્તિં  
સ્વસ્મિન્સ્તથા સત્સુ સ્થિરાં દૃષ્ટ્વા તુતોષ હ ॥૫૭॥ આનન્દયન્સકલ-

માનીએ તો દ્વિપાદપણુરૂપ ( મનુષ્યને એ પગ ) અને ચતુષ્પાદપણુ-  
રૂપ ( પશુઓને ચાર પગ ) જે દૃશ્યમાન થાય છે એજ છે પણ બીજા  
કોઈ જ્ઞાનાદિ ગુણથી અંતર નથી. માટે પૂર્વોક્ત લક્ષણુવાળાનેજ ગુરૂપણે  
મુમુક્ષુઓએ વરવા ॥૫૨॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન્ ! ભગવાનના  
આવા વચનામૃતરસને કર્ણપુટથી પાન કરીને વૈશ્યવર્ય ભક્તવર્ય ભાલચંદ્ર  
પરમ હર્ષને પામ્યા તથા બીજાપણુ સભામાં એઠેલા બધા તેમના ભક્ત-  
જનો પરમ હર્ષને પામ્યા ॥૫૩॥ હે નરાધિપ ! આ સમસ્ત ભક્તો શ્રીહ-  
રિના દિવ્ય ઐશ્વર્યાદિકને સાક્ષાત્ નિરીક્ષણુ કરીને, તે ભગવાને ભક્તિના  
વિષયપણે તેતે સ્થળે ( જેની ભક્તિ કરવાની કહી છે ) કૃષ્ણુ વિષ્ણુ હરિ  
આદિક શબ્દોથી પ્રતિપાદન કરેલા પરમપુરૂષ ‘આ ધર્મપુત્ર નારાયણ-  
મુનિજ છે’ એવો દૃઢ નિશ્ચય કરી તેમને વિષે સુદૃઢ અનન્ય ભક્તિને પામ્યા  
॥૫૪॥ એરીતે ભગવાનનું માહાત્મ્ય જાણ્યા પછી ભગવદ્ભક્તોનું માહા-  
ત્મ્ય જાણનારા તે ભાવિક ભાલચંદ્રાદિ ભક્તોએ ભગવાન શ્રીહરિ સાથે  
આવેલા પરમ ભાગવત મુનિજનોની ભગવાનના જેવીજ પરમાદરથી પૂજા  
કરી ॥૫૫॥ ચંદન અક્ષત પુષ્પહાર વસ્ત્ર લોજનથી મુનિઓની યથાવિધિ  
પૂજા કરીને તેમને દંડવત્ પ્રણામ કર્યા ॥૫૬॥ ભગવાન્ શ્રીહરિ પણ સૂર્ય-  
પુરવાસી તે ભાલચંદ્રાદિ ભાવિક ભક્તોની પોતાવિષે તથા પોતાના સંતોવિષે  
નિશ્ચળ ભક્તિને લાળીને પ્રહર્ષ પામ્યા ॥૫૭॥ હે નૃપ ! મુનિપતિ ભગ-

મક્તજનાદૃપેત્યં પ્રશ્નોત્તરૈઃ પરમધર્મમયૈર્મુનીશઃ । તત્રાવસત્સ  
પુરિ સપ્તદિનાનિ નિત્યં પાપણ્ડમાર્મમભિતો નિશ્ચિન્તનસમૂલમ્ ॥૫૮॥  
इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे द्वितीयप्रकरणे सूर्यपुरे भगवद्भ-  
क्तिभक्तलक्षणनिरूपणनामैकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५९॥

સુવ્રત ઉવાચ—एतस्मिन्नन्तरे काचिद्राज्ञी धर्मपुरेऽधवा । श्रुत्वा  
सद्भ्यो गुणांस्तस्य प्राप्ता भक्तिमतिस्थिराम्॥१॥भगवद्दर्शनोत्कण्ठा  
कुर्वती राज्यमप्यसौ । आकृष्य सर्वतश्चित्तं तद्ध्याननिरताऽभवत्  
॥२॥ कृशीकृततनुः कृच्छ्रैर्व्रतैर्भगवदाप्तये । जितेन्द्रिया सुशीला

વાન શ્રીહરિ પૂર્વોક્ત પ્રકારે તેતે અવસરમાં તેતે ભક્તોએ પુછેલા પ્રશ્નોના  
પરમ ધર્મગર્ભિત ઉત્તરો આપીને સમસ્ત ભક્તજનોને નિત્ય આનંદ  
આપતા અને પાખંડ ધર્મને સર્વ થકી સમૂળ ખંડન કરતા થકા તે સુરત  
પુરમાં સાત દિવસ સુખેથી નિવાસ કરી રહ્યા ॥૫૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિ-  
જીવને...દ્વિતીયપ્રકરણે સૂર્યપુરે ભગવદ્ભક્તિભક્તલક્ષણનિરૂપ-  
ણનામૈકપંચાશત્તમોધ્યાયઃ ॥૫૯॥

### ૧ અધ્યાય પર મો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—हे राजन् ! आवा अवसरमां धर्मपुरनी मडा-  
राणी निधवा यदृच्छाथी पोताना पुरमां आवेला साधुओ थकी ते भगवा-  
नना दिव्य गुणचरित्राने अमात्यद्वारा सांभलीने तेमनेविषे अत्यंत दृढ  
भक्तिने पाम्यां हुतां ॥१॥ आ रासी राज्यनो कार्यकार करवा छतां पणु  
राज्यमां स्वयं निर्लेप होई भगवद्दर्शननी आइठ उत्कंठाथी चित्तने सर्व  
आह विषयोथकी आकर्षणु करी साधुथकी जेवा सांभल्या हुता ऐवा  
भगवानना दिव्य रूपमां धारणु करीने तेमना ध्यानपरायणु थयां हुतां  
॥२॥ आ सुशील महाराणी जितेन्द्रिय थई नानाविध निष्काम कृच्छ्र आंदा-

૧ આ અધ્યાયમાં ધર્મપુરમાં રહેલી ભક્તરાજ કુશળા રાણીની પ્રાર્થનાથી  
ભગવાનનું તેના પુરમાં પધારવું, તેમાં તેણીએ કરેલી ભગવાનની અપૂર્વ પૂજા, તેને  
નિમિત્ત કરીને ભગવાને કરેલો ધર્મોપદેશ અને તેણીને પ્રસન્ન કરીને ભગવાનનું  
દુર્ગપુરમાં પાછું પધારવું. ઇત્યાદિ કથા કહીછે.

ચ સાઽઽરરાધ તમાદરાત્ ॥૩॥ સા મુહુઃ પ્રૈષયદૂતાન્ હરયે બુદ્ધિ-  
મત્તરાન્ । પ્રતિજ્ઞે સ તેભ્યશ્ચ તત્પુરાગમનં નૃપ ! ॥૪॥ તસ્યૈ  
પ્રસન્નો ભગવાન્ સર્વેષાં ભાવવિત્પ્રભુઃ । સ્વદર્શનં દાતુમૈચ્છન્મુ-  
નિભિઃ સહ સત્પતિઃ ॥૫॥ અથ સ્વૈરન્વિતો ભક્તૈઃ પ્રાયાદ્ધર્મપુરં  
હરિઃ । યત્રાસ્તિ કુશલાભ્યા સા દેવહૂતિસમા ગુણૈઃ ॥૬॥ આયા-  
ન્તમાશ્રુત્ય નિજેષ્ટદેવં રાક્ષી મુદાઽમાત્યજનૈશ્ચ પૌરૈઃ । સાકં તમ-  
ભ્યાગમદીક્ષણોત્કા ગજં પુરસ્કૃત્ય વિભૂષિતાઙ્ગમ્ ॥૭॥ વિચિ-  
ત્રવાદિત્રિનાદમુચ્ચૈર્વિધાપયન્તી શિબિકાધિરૂઢા । પુરોપકળે

યણાદિ ત્રતાચરણથી કૃશશરીર થઈ તેનાથી ભગવાનની પ્રાપ્તિમાટે તેમ-  
નુંજ આદરથી આરાધન કરતાં હતાં ॥૩॥ હે નૃપ ! આ રાણી બુદ્ધિમ-  
ત્તર-સંતોના પાદમૂળને સમીપે જવાના પ્રકારને જાણનારા અને સ્વામિનું  
કાર્ય સિદ્ધ કરવામાં સમર્થ એવા દૂતોને ભગવાનને પોતાના પુરમાં પધરા-  
વામાટે તેમની સન્નિધિમાં અવસરને અનુસારે વારંવાર મોકલતાં હતાં. તે  
દૂતોને ભક્તપ્રાર્થનાના પરિપૂરણમાં તત્પર એવા ભગવાને 'હું ધર્મપુરમાં  
અવશ્ય આવીશ' એવી પ્રતિજ્ઞા કરી ॥૪॥ તે પછી સર્વાન્તરાત્મા, સર્વના  
ભાવને જાણનારા સત્પતિ ભગવાન્ શ્રીહરિ તે રાણી ઉપર અહુ પ્રસન્ન થઈ તેને  
મુનિઓસાથે પોતાનું દર્શન દેવા ઇચ્છ્યા ॥૫॥ એવો સંકલ્પ કરી ભગવાન્  
પોતાના ભક્ત મુનિ આદિકને સાથે લઈ ધર્મપુર પધાર્યા. જે પુરમાં સર્વ  
સદ્ગુણોએ કરીને દેવહૂતિને સમાન કુશળકુંવર નામની મહારાણી વર્તે  
છે ॥૬॥ પોતાના પુરમાં પધારતા નિજેષ્ટદેવ-પોતાની અસાધારણ પ્રીતિના  
વિષયભૂત દેવદેવ ભગવાનને સાંભળીને તે કુશળા રાણી પરમ આનંદથી  
પોતાના સમસ્ત મંત્રી તથા પુરજનોને સાથે લઈને, ભગવાનના ચરણકમળના  
દર્શનમાં સમુત્સાહ પામી, વિચિત્ર અલંકારોવડે જેનું સમસ્ત અંગ અલં-  
કૃત કર્યું છે એવા મહાગજને ( ભગવાનના વાહન માટેજ ઉપકલ્પેલા )  
આગળ કરીને, સ્વયં શિબિકા ( મેના ) માં બેસીને વિવિધ વાણંત્રોના  
ઉચ્ચ ઘોષથી દિશાઓને ગભવી મુક્તાં થકાં હર્ષથી ભગવાનને અભિમુખ  
ગયાં. એરીતે સન્મુખ ગએલાં રાક્ષીએ પોતાના પુરની પાસેજ ભગવાનને  
પામીને એકદમ વાહનમાંથી ઉતરીને તેમના ચરણારવિંદના સાન્નિધ્યથી

તમથાઽઽપ્ય યાનાત્સોત્તીર્ય ભક્તયા પ્રણનામ હૃષ્ટા ॥૮॥ પૌરાઃ  
પ્રણામં વિદધુઃ તસ્મૈ સ ચાપિ તાં તાંશ્ચ યથાર્હમીશઃ । સમ્મા-  
નયામાસ તયાઽર્થિતોઽથો અધ્યારુરોહોત્તમવારણં સઃ ॥૯॥ જય-  
ધ્વનિર્ભૂરિતરસ્તદાઽઽસીત્સહસ્રશો ભક્તજનૈરુદીર્ણઃ । સમ્મિશ્રિતો  
મજ્જલવાદ્યઘોષૈરુત્કર્ણયામાસ કકુબ્જજેન્દ્રાન્ ॥૧૦॥ ભક્તૈશ્ચ પૌરૈઃ  
પરિવેષ્ટિતોઽસૌ તતઃ પુરં પ્રાવિશદૂર્જિતશ્રીઃ । અલઙ્કૃતં તોરણપૂ-  
ર્ણકુમ્ભૈઃ સમ્માર્જિતં ચન્દનવારિસિક્તમ્ ॥૧૧॥ ત્યક્તાન્યકાર્યૈઃ  
પુરયોષિતૌઘૈઃ સમ્પ્રેક્ષ્યમાણઃ પથિ યૂથસંસ્થૈઃ । કૃતાર્થયન્સ્વીય-

પ્રહર્ષ પામીને તેમને પ્રણામ કર્યો ॥૭-૮॥ તે પછી મંત્રિજનો તથા પુર-  
જનોએ તેમને પ્રણામ કર્યા. આ ભગવાને પણ કુશળા રાણી અને અમા-  
ત્યાદિ સર્વ પુરજનોનું યથાયોગ્ય કુશળપ્રશ્ન અભિનંદનાદિકવડે સન્માન  
કર્યું. તે પછી પોતાના પુરપ્રવેશમહોત્સવને કરાવતાં તે રાણીએ પ્રાર્થના  
કરેલા તે ભગવાન અલંકૃત કરેલા ઉત્તમ ઉન્નત ગજેન્દ્ર ઉપર વિરાજ-  
માન થયા ॥૯॥ ભગવાન નાગેન્દ્ર ઉપર વિરાજમાન થયા તે સમયે  
હજારોહજાર ભક્તજનોએ ઉચ્ચારણ કરેલો ‘જય જય’ એવો ધ્વનિ  
અત્યંત અધિક થયો હતો. આ મહાધ્વનિએ તે સમયે વેગથી વાગતાં  
માંગણિક વિવિધ વાજાંત્રોના ધ્વનિસાથે સંમિશ્રિત થઈ યોગરદમ પ્રસરતાં  
દિગ્ગજોના મોટા કર્ણને પણ અધિર ( અહેરા ) કરી દીધા હતા. અર્થાત્  
દિગંતપર્યંત તે શબ્દ આપી ગયો હતો ॥૧૦॥ ત્યારપછી અત્યધિક આનં-  
દને પામેલા પુરજનો અને ભક્તજનોથી વીંટાએલા આ ભગવાન ઊર્જિ-  
તશ્રીઃ-ભક્તજનોને ઉપજેલા આનંદના દર્શનથી અતિ ઉદ્ધાસને પામેલી  
સ્વરૂપશ્રી અને રૂપશ્રીએ સંપન્ન થઈને, (સ્વરૂપશ્રી તો આનંદમયની  
આનંદસંપત્તિજ સમઝવી અને રૂપશ્રી તો લાવણ્યાદિ લક્ષણવાળી જાણુવી)  
વાળીને સાફ કરેલા અને ચંદનજળથી છાંટેલા રાજમાર્ગે કરીને, વસ્ત્ર પદ્મ-  
વાદિવડે રચેલાં માંગણિક તોરણો અને ઘેરઘેર દ્વારના અગ્રભાગમાં કરેલા  
સ્વસ્તિકમાં મુકેલા જળથી ભરેલા ઘડાઓવડે સમલંકૃત કરેલા તે ધર્મ-  
પુરમાં પ્રવિષ્ટ થયા ॥૧૧॥ ભગવાનનાં દર્શનની ઉત્કંઠાથી ગૃહકાર્યમાત્રનો  
ત્યાગ કરી માર્ગમાં તેતે સ્થળે સંઘથી મળી ઉભી રહેલી અગણિત નગર-



દશા જનૌઘાન્ પુરે સ રમ્યં નૃપસૌધમાપ ॥૧૨॥ અકારયત્તસ્ય  
સહાનુગસ્ય રાણી યથાર્હં નિલયેષુ વાસમ્ । ચકાર ચાતિથ્યમુ-  
દારચેતા દાસીવ તં પર્યચરન્ન ભક્ત્યા ॥૧૩॥ મહોપચારૈર્વિવિધૈ-  
રનર્ઘ્યૈઃ પૂજાં તૃતીયેઽહનિ પૂર્ણિમાયામ્ । તસ્યાકરોત્પ્રીતિભરેણ  
હૃષ્ટા વિસ્માપયન્તી જનતાં જનેશ ! ॥૧૪॥ વસ્ત્રૈર્નૃપાર્હૈર્વિવિધૈર્નવી-  
નૈર્વિભૂષણૈર્હેમમયૈરનેકૈઃ । સદ્રક્ષ્મુક્તાફલહારવર્યૈર્ગન્ધાક્ષતૈસ્તં ચ  
પુપૂજ પુષ્પૈઃ ॥૧૫॥ ભક્ષ્યૈશ્ચ ભોજ્યૈર્વિવિધૈશ્ચ લેહ્યૈસ્તં તર્પયિત્વા  
સમુનિવ્રજં સા । રાજ્યં ચ કોશં સગજાશ્વઘેનું સર્વં સ્વકીયં હરયે  
હૃદિત્સત્ ॥૧૬॥ તયાઽતિભક્ત્યા સર્વસ્વં દીયમાનમપિ પ્રભુઃ ।

નારીઓએ સ્નેહાતિશયથી નિરીક્ષણ કરેલા ભગવાન્ તે સમસ્ત ભક્તજન  
સમાજને પોતાના કૃપાપૂર્વકના પ્રેમરસને વર્ષનારા કટાક્ષોવડે કૃતાર્થ કરતા  
કરતા રમણીય રાજમહેલને પામ્યા ॥૧૨॥ તે પછી રાણીએ તે રાજભવ-  
નમાં અનુયાયિજનોએ સહિત શ્રીહરિનો યથાયોગ્ય ઉતારો કરાવ્યો. અને  
ઉદાર હૃદયથી સર્વોત્તમ આતિથ્ય કર્યું. અને પોતે રાણી ભગવાનની દાસી-  
નીપેઠે અભિમાનને અસ્ત કરીને પરમ પ્રેમથી પ્રતિદિન પરિચર્યા આચ-  
રવા લાગ્યાં ॥૧૩॥ હે જનેશ ! તે પછી પ્રભુ પધારવાથી પ્રહર્ષ પામેલાં  
આ રાણીએ ત્રિજે દિવસે આવેલી પૂર્ણિમાએ અમૂલ્ય બહુવિધ મહોપચા-  
રોવડે સર્વ જનોને વિસ્મય કરનારી ભગવત્પૂજા પ્રેમપ્રકર્ષપૂર્વક કરી ॥૧૪॥  
એજ પૂજાક્રમને વિવેચન કરી કહેછે—મહારાજને યોગ્ય નાનાવિધ નવીન  
વસ્ત્રો તથા તેવાંજ સુવર્ણમય કડાં મુકુટ આભુષંધ આદિક અનેક આ-  
ભૂષણો તથા શુદ્ધ હૃદયાહ્લાદક અમૂલ્ય મણી મોતીના હારો તથા ચંદન  
અક્ષત પુષ્પ આદિક માંગળિક ઉપચારનાં પદાર્થોવડે પરા ભક્તિથી પૂજા  
કરી ॥૧૫॥ પછીથી બહુવિધ સુસ્વાદુ સુપવિત્ર ભક્ષ્ય ભોજ્ય લેહ્યાદિકવડે  
મુનિમંડળે સહિત પરિજને સહિત શ્રીહરિને સંતૃપ્ત કરીને, પછીથી મુખેથી  
એકેલા પાત્રોત્તમ ભગવાનને પોતાનું બજનાએ સહિત વાહનોએ સહિત  
પશુઓએ સહિત સમસ્ત રાજ્ય ભક્તિથી સમર્પણ કર્યું ॥૧૬॥ કુશળકુંવર  
રાણીએ પરાપ્રીતિથી અર્પણ કરેલું પણ તે સર્વસ્વ ભગવાને આત્મારામ  
અને પૂર્ણકામ હોવાથી નજ પ્રતિગ્રહ કર્યું. કિંતુ તેમની ભક્તિનોજ પરા

નૈવાગ્રહીન્મુનિપતિસ્તુષ્ઠો ભક્ત્યા તદીયયા ॥૧૭॥ તતઃ સા પરયા  
 ભક્ત્યા દ્રવ્યપુઞ્ઞં હરેઃ પુરઃ । કૃત્વા સર્વાસ્તદનુગાન્વસ્તૈર્દ્રવ્યૈઃ  
 પુપૂજ ચ ॥૧૮॥ ભક્તિમેવંવિધાં તસ્યા દૃષ્ટ્વાડપુર્વિસ્મયં જનાઃ ।  
 ભક્તપ્રિયશ્ચ ભગવાન્પ્રસન્નો નિતરામભૂત્ ॥૧૯॥ આત્મનિષ્ઠોપદે-  
 શૈસ્તાં बोधयित्वा महामतिम् । भक्त्यासदृढवैराग्यां राज्ये पुनर-  
 यूयुजत् ॥૨૦॥ દ્રવ્યપુઞ્ઞં ચ વસ્ત્રાણિ ભૂષણાનિ ચ સર્વશઃ । દદૌ  
 સ બ્રાહ્મણાદિભ્યઃ પૂર્ણકામો હરિસ્તદા ॥૨૧॥ સભાયાં તત્ર ભગ-  
 વાન્નિષણ્ણો હૈમ આસને । મર્યાદયોપવિષ્ટાન્સ્વાન્સર્વાન્ભક્તાનવૈ-

પ્રીતિથી પ્રતિગ્રહ કર્યો. તે ભક્તિથી શ્રીહરિ તે રાણી ઉપર નિરતિશય પ્રસન્ન  
 થયા ॥૧૭॥ ત્યારપછી આ ભક્તવર્ય રાણીએ ભગવાનનું અસાધારણ આત્મા-  
 રામપણું પૂર્ણકામપણું આદિક અલૌકિક પારમૈશ્વર્ય સ્વભાવને સાક્ષાત્  
 કરીને અધિક અભિવૃદ્ધિ પામેલી પરાભક્તિથી ધનનો ઠગલો ભગવાનના  
 ચરણકમળ સમીપે સમર્પણ કરી, તેમના સમસ્ત અનુયાયિઓની યથા-  
 યોગ્ય વસ્ત્ર દ્રવ્યાદિકવડે પૂજા કરી ॥૧૮॥ રાણીની આવી ભક્તિને ભાળીને  
 સર્વે લોકો વિસ્મય પામી ગયા. અને ભક્તવત્સળ ભગવાન તેની ઉપર  
 નિરતિશય પ્રસન્ન થયા ॥૧૯॥ પોતાવિષે પ્રકટેલી પ્રેમલક્ષણા ભક્તિને લીધે  
 દૃઢ વૈરાગ્યને પામેલાં, માટેજ રાજ્યભાર થકી નિવૃત્તિ પામેલાં તે રાણીને  
 ભગવાને દૃઢ આત્મનિષ્ઠાવાળા જનકાદિકની નિર્લેપપણે રાજ્ય ચલાવાની  
 શૈલીનો ઉપદેશ આપીને ફરીથી રાજ્ય ચલાવાના કર્મમાં જોડ્યાં, કારણ  
 કે આ કુશળા રાણી મહામતિ-સદુપદેશનો સારાંશ સંગ્રહણ કરવામાં  
 અહુ કુશળ હોવાથી તેમણે ભગવાનના ઉપદેશથી રાજ્યકર્મ યથાયોગ્ય  
 ( નિર્લેપપણે ) સ્વીકાર કર્યું ॥૨૦॥ તે સમયે તે રાણીએ અર્પણ કરેલો  
 દ્રવ્યરાશિ વસ્ત્રો આભૂષણો આદિક સર્વસ્વ તેતે ગ્રાહણાદિકને બાકી નહિ  
 રાખીને ભગવાને આપી દીધું, કારણ કે આ શ્રીહરિ સ્વયં પૂર્ણકામ છે,  
 તેમને કાંચનાદિકથી શું પ્રયોજન છે ? કાંઈ પણ નહિ ॥૨૧॥ તે પછી  
 રાજદરબારમાં થએલી મહાસભામાં સુવર્ણમય સમુન્નત સર્વોત્તમ સિંહા-  
 સનમાં વિરાજમાન થએલા ભગવાને પોતપોતાની મર્યાદાથી સભામાં  
 બેઠેલા પોતાના સમસ્ત ભક્તોને જોયા. એટલે આ સભામાં કોઈ ધર્મનો

ક્ષત ॥૨૨॥ તૂળીં તત્ર નિષ્ણણેષુ ભક્તસંજ્ઞેષુ સંસદિ । પ્રણમ્ય  
રાણી સાઽપૃચ્છત્સ્તુવતી પ્રાજ્ઞલિઃ પ્રભુમ્ ॥૨૩॥ રાણુવાચ—નારા-  
યણાદ્ય ભવતા સફલીકૃતો મે હૃત્સ્થશ્ચિરન્તનમનોરથપાદપો વૈ ।  
દાનેન દુર્લભતરસ્વકદર્શનસ્ય નિત્યં વિરિશ્ચિમુખદૈવતવાચ્છિતસ્ય  
॥૨૪॥ યૈરીક્ષિતં ન સુરમાનવમજ્જલાઙ્ગં શ્રીમદ્વપુસ્તવ મનોહરમત્ર  
નેત્રૈઃ । તાન્યજ્ઞપત્રરુચિરાણ્યપિ માનવાનાં માયૂરવર્હગતચન્દ્ર-  
કતાં ભજન્તિ ॥૨૫॥ નાનાવિધાઘનિચયપ્રશમૈકશીલાં સદ્ભક્તિ-  
બોધનપદ્મં ત્વદુદારકીર્તિમ્ । શૃણ્વન્તિ યૈરપિ ન શઙ્કુલિકાસ-  
માનૈઃ કર્ણૈસ્ત ઇવ નનુ નાગવિલત્વભાજઃ ॥૨૬॥ જિહ્વા ચ યા ન

કે જ્ઞાનનો કે વૈરાગ્યનો કે ભક્તિનો જ્ઞાસુ છે ? એમ બેઈ કાઢ્યું ॥૨૨॥  
ત્યારે તે સલામાં ભક્તસમાજ મૌન એસી રહેતાં કુશળા રાણીએ પ્રભુને  
પ્રણામ કરી સ્તુતિ કરવાપૂર્વક પુછ્યું ॥૨૩॥ રાણી કહેછે—હૈ ભગવન  
નારાયણમુને ! મારા મનમાં બહુ કાળથી ઉગીને બદ્ધમૂળ થએલો રૂઠ મનો-  
રથરૂપ વૃક્ષ હતો તે તમોએ આજ સફળ કર્યો ( એને ફળ લાવ્યા ) કેમ ?  
તો ભવ બ્રહ્માદિ દેવોએ પણ પ્રાર્થના કરેલું, સર્વસુગમ નહિ એવું પણ  
આપના ચરણકમળનું દર્શન કૃપા કરી તમોએ મને આજ આપ્યું. માટે  
મારો મનોરથ સફળ થયો ॥૨૪॥ સમગ્ર સુરનરોના મંગળને કરનારા કર  
ચરણાદિ દિવ્ય અવયવો જેમાં છે એવી આ તમારી મનોહર દિવ્યમૂર્તિ  
આ લોકમાં જે જનોએ સાક્ષાત્ નેત્રગોચર કરી નથી તે જનોનાં નેત્રો  
ભલે કમળદળ જેવાં સુંદર હોય પણ મોરનાં પિંછાંમાં રહેલા ચંદ્રકોની  
તુલ્યતાને પામે છે. આકૃતિથી કેવળ લોચન કહેવાય પણ અર્થ ( પ્રયો-  
જન )થી નહિ. લોચનનું પ્રયોજનતો પરમાત્માની મૂર્તિનાં દર્શન કરવાં  
એજ એક કહ્યું છે ॥૨૫॥ શ્રવણમાત્રથી સમગ્ર પાપપુંજને પ્રશમન  
કરવાના સ્વભાવવાળો અને ભક્તિને અભિવૃદ્ધિ કરનારો ઉદારચરિત-  
વાળા આપનો કીર્તિવિશેષ જે જનોએ કર્ણોવડે શ્રવણ કર્યો નથી તો  
તેમના કર્ણો ભલે શઙ્કુલી ( જલેખીનું ઘુંચળું ) જેવા સુંદર હોય પણ  
સર્પને રહેવાના રાફડાને તુલ્ય નિરર્થક છે. કેવળ નિરર્થક છે એટલુંજ  
નહિ પણ વિષયરૂપ વિષધરનો જે અગ્રેસર શબ્દમાત્ર તેનું કર્ણરૂપ અધિ-

તવ ગાયતિ ચારુગાથાઃ સંસારસાગરસમુત્તરણાર્થિનાવઃ । સા  
ગ્રામ્યગીતનિપુણાપિ ન માનવી સ્યાદ્ગૈકી મુધાઽનિશમસદ્રવકા-  
રિણી હિ ॥૨૭॥ શુશ્રૂષણં ભગવતસ્તવ યૈઃ કૃતં નો નો વા સતા-  
મઘકૃષાં દશિમાત્રતોઽપિ । તે ભૂષિતા અપિ મહાધ્યૈવિભૂષણૈર્હિ  
નૃણાં ભુજાઃ શવભુજા ઇવ ગર્હણીયાઃ ॥૨૮॥ ત્વન્મન્દિરાણિ ચ  
સતો નિકષા ન યાન્તિ પાદાસ્તુ યે તનુભૃતામપિ પદ્મશોભાઃ ।  
તે પૈતૃકાનનતસ્ત્વમિહૈવ યાન્તિ ત્વત્સેવનેઽત્ર નિરતા મનુજાસ્તુ  
ધન્યાઃ ॥૨૯॥ સર્વજ્ઞ ! ભગવન્સ્વામિન્મયાઽઘ તવ સેવનાત્ ।

ધાનપદ ( રહેવાનું સ્થાન ) હોવાથી અનર્થકર પણ છે ॥૨૬॥ જે જીવ  
સંસારસાગરની પાર પ્રાપ્તિના પ્રયોજનવાળાઓને નૌકારૂપ એવી તમારી  
સુંદર કથાઓને ગાતી નથી ( ગાનનું ઉપકરણ થતી નથી ) તે જીવ ભલે  
ગ્રામ્ય ગાયનમાં નિપુણ હોય તો પણ નિરંતર નિર્થક અતિ કટુ અવાજ  
કરનારી દેડકાની જીવ જાતિની જ જાણવી પણ મનુષ્ય જાતિની નહિજ.  
મનુષ્ય જાતિની જીવ તો ભગવાનના ગુણને ગાયજ ॥૨૭॥ હે ભગવન!  
સમગ્ર મંગળને કરનારા આપ પરમેશ્વરની તથા દર્શનમાત્રથી પણ પાપ-  
પુંજને હરનારા આપના સાધુઓની સેવા જે હસ્તોએ કરી નથી તે  
હસ્તો ભલે કડાં બાળુબંધ આદિક અમૂલ્ય આભૂષણોથી આભૂષિત  
હોય પણ નરોના તે ભુજે શબભુજેજ છે. શબને ગમે તેવું અલંકૃત કર્યું  
હોય પણ તે દર્શનીય નથી તેમ ગમે તેવા અલંકૃત કરેલા પણ હાથ ભગ-  
વાન તથા તેમના ભક્તોની સેવા ન કરે તો નિંદનીય છે ॥૨૮॥ મનુષ્યોના  
જે પાદો આપ દેવદેવના મંદિરપ્રત્યે જવામાં તેમજ આપના સાધુ-  
ઓની સન્નિધિપ્રત્યે જવામાં ઉપકરણભાવને પામતા નથી તે પાદો ભલે  
કમળતુલ્ય કોમળ ચરણતળવાળા હોય પણ સ્મશાનમાં ઉગેલા વૃક્ષને  
સદૃશ છે. સ્મશાન તરૂની છાયા પણ કોઇએ આશ્રય કરવા યોગ્ય  
નથી. માટે લોકમાં જે જનો આપની પરિચર્યા પરાયણ છે તેજ ધન્ય-  
કૃતાર્થ થાય છે ॥૨૯॥ હે હરે ! હું નરાકૃતિથી નિગૂઢ એવા પણ આપને  
તત્ત્વથી જાણું છું. તમો સર્વજ્ઞ સાક્ષાત્ ભગવાન છો અને સર્વના સ્વતંત્ર  
પ્રભુ છો. વળી આપ પુરૂષોત્તમ છો. આવા પણ આપ ધર્મસંરક્ષણમાટે

પ્રાપ્તં સ્વજન્મસાફલ્યં કૃપયૈવ તવ પ્રભો ! ॥૩૦॥ ધર્મસંરક્ષણાર્થં  
ત્વં સ્વતન્ત્રઃ પુરુષોત્તમઃ । ધત્સે નરાકૃતિં ભૂમાવધર્મસ્ય ચ શાન્તયે  
॥૩૧॥ કર્તા વક્તા ચ ધર્મસ્ય ત્વમેવાસિ જગદ્ગુરો ! । ત્વત્તઃ સના-  
તનં ધર્મં શ્રોતુમિચ્છામ્યહં તતઃ ॥૩૨॥ ધર્મં સાધારણં નૃણાં  
વિશેષં ચાપિ મે વિભો ! । વક્તુમર્હસિ ધર્માત્મન્ધર્મમાર્ગપ્રવર્તકઃ  
॥૩૩॥ સુવ્રત ઉવાચ—इति पृष्टः स भगवान्भक्तिमत्या तयाऽऽद-  
रात् । प्रत्युवाच प्रसन्नस्तां तोषयन्भक्तमण्डलम् ॥३४॥ श्रीनारा-  
णमुनिरुवाच—साधु पृष्टं त्वया नृणां हितैषिण्या महामते ! । तुभ्यं

અને અધર્મની ઉપશાંતિ માટે આ લોકમાં નરાકારને ધારણ કરો છો.  
આવા આપના દર્શનથી મને આજ મનુષ્યજન્મનું સાફલ્ય મળ્યું. આ  
જન્મકળ પણ આપની કૃપાથીજ ઉપલબ્ધ થયું. મારે વિષે એવો ક્રોધ  
સુકૃતલેશ પણ ન હતો ॥૩૦-૩૧॥ હે જગદ્ગુરો ! આપ પુરુષોત્તમજ  
ધર્મમર્યાદાના કર્તા તથા વક્તા છો. તો તમારા થકી સનાતન ધર્મને સાંભ-  
ળવા ઇચ્છું છું. હે વિભો ! મનુષ્યમાત્રનો સાધારણ તથા અસાધારણ  
ધર્મ તમો મને કહેવાને યોગ્ય છો. તમો ધર્મમાર્ગને પ્રવર્તાવા માટે અહીં  
અવતરેલા છો. તમો ધર્માત્મા-ધર્મમાંજ તમારું ચિત્ત ચોટયું છે. એટલે  
'ધર્મનું શી રીતે પોષણ કરવું' એનાજ એક વિચારમાં લગ્ન ચિત્તવાળા છો.  
માટે આપજ ધર્મનું તત્ત્વ મને કહો ॥૩૨-૩૩॥ સુવ્રતઋષિ કહે છે—  
હે રાજન્ ! આ પ્રકારે લક્ષ્મિમતી મહારાણી કુશળાએ પરમાદરપૂર્વક  
પૂછેલા લગવાનું પ્રસન્ન થઈ, કરશે એવા ધર્મોપદેશથી સમસ્ત લક્ષ્મિમંડળને  
આનંદ આપતા થકા રાણીપ્રત્યે આદરથી બોલ્યા ॥૩૪॥ શ્રીનારાયણ-  
મુનિ કહે છે—હે મહામતે !—તમો મહામતિ છો, જે સર્વ સમ્માસનું  
રહસ્ય છે અને જે સમસ્ત મનુષ્યોના પરમ હિતને કરનાર છે તેને  
ઉદ્દેશીને તમારો પ્રશ્ન પ્રવર્તે છે, માટે તમો મહામતિમતી છો. વળી તમો  
જેમ રાણી હોધને આ લોકમાં સર્વ જનોને સુખ થવાનું ઇચ્છો છો તેમજ  
પરલોકમાં પણ જનોને સુખ થવાનું ઇચ્છો છો માટે તે જનોનાં હિતૈષિણી  
પણ છો. માટે સર્વનું સર્વથા હિત ઇચ્છતાં તમોએ જે હમણાં પુછ્યું તે  
સાધુ-બહુ સાફ છે. મારે વિષે નિષ્કપટ-નિમિત્તનિરપેક્ષા લક્ષ્મિમાંજ એક

નિશ્ચયમક્તાયૈ નાવાચ્યં મમ કિંચન ॥૩૫॥ નૃણાં સનાતના ધર્મા  
નારદેન પુરોદિતાઃ । ધર્મરાજાય તાન્વચ્મિ શ્રીમદ્ભાગવતસ્થિ-  
તાન્ ॥૩૬॥ હત્યુક્ત્વા ભગવાંસ્તસ્યૈ સત્તમસ્કન્ધસંસ્થિતાન્ ।  
ધર્માનુવાચ સકલાંસ્તતશ્ચેત્યનુવાચ તામ્ ॥૩૭॥ ઇતિ તે કથિતા  
ધર્મા મનુષ્યાણાં સનાતનાઃ । નિઃશ્રેયસપ્રદા યુક્તા જ્ઞાનવૈરાગ્ય-  
મક્તિભિઃ ॥૩૮॥ એત એવ પ્રયત્નેન સેવનીયા મુમુક્ષુભિઃ । અધિ-  
કારાનુસારેણ મનુજૈર્મનુજાધિપે ! ॥૩૯॥ હત્યુક્તા સા ભગવતા  
મુદિતા નિતરાં નૃપ ! । સિધેવે પરયા પ્રીત્યા સ્વધર્મસ્થા તમેવ હિ  
॥૪૦॥ ઇત્યં પ્રશ્નોત્તરૈઃ સ્વામી પ્રત્યહં ધર્મસંશ્રયૈઃ । આનન્દયન્સ તાં

નિષ્ઠાવાળાં તમોને મારે ન કહી શકાય એવું શાસ્ત્રરહસ્ય કાંઈ પણ નથી.  
'બ્રૂયુઃ સ્તિગ્ધસ્ય શિષ્યસ્ય ગુરવો ગુહ્યમપ્યુત' એવું ભાગવતવચન છે ॥૩૫॥  
હે રાજી ! પૂર્વે નારદજીએ ધર્મરાજને ઉપદેશ કરેલા મનુષ્યોના સનાતન  
ધર્મો શ્રીમદ્ભાગવતમાં કહ્યા છે તેનો તમોને હું અનુવાદ કરી બતાવું છે.  
( આ અર્થ હું મારી ઉત્પ્રેક્ષાથી ઉપદેશ કરતો નથી પરંતુ પૂર્વે નારદાદિ  
ઉપદેષ્ટાઓની પરંપરાથી પ્રાપ્ત છે ) ॥૩૬॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે કહીને  
ભગવાને ભાગવતના સત્તમસ્કન્ધમાં અગીયારમા અધ્યાયને આરંભીને  
અધ્યાયપંચકથી અનુવાદ કરેલા સાધારણ અસાધારણ એવા ભેદથી ભિન્ન  
સમસ્ત ધર્મો કુશળા રાણીને કહી સંભળાવ્યા. પછીથી તેમના પ્રત્યે એમ  
બોલ્યા કે-તે આ મેં કહેલા મનુષ્યોના સનાતન ધર્મો જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને  
ભક્તિની સાથે અનુષ્ઠાન કર્યા હોય તો કલ્યાણમાટે થાય છે ॥૩૭-૩૮॥  
માટે હે રાજી ! આજ ધર્મો યથાધિકાર મુમુક્ષુ મનુષ્યોએ પણ પ્રયત્નથી  
પાળનીય છે. મુમુક્ષામાત્રથી મનુષ્ય વિધિનિષેધથી અતીત થતો નથી. આજ  
ધર્મો નિષ્કામપણે જ્ઞાનપૂર્વક અનુષ્ઠાન કરતાં ભક્તિને ઉત્પન્ન કરવાદ્વારા  
આત્યંતિક કલ્યાણમાટે સમર્થ થાય છે ॥૩૯॥ હે નૃપ ! ભગવાને આ પ્રકારે  
કહેલાં કુશળા રાણી ભગવાનના વચન શ્રવણથી પરમાનંદ પામી નિજધર્મમાં  
સ્થિતિવાળાં થઈ પરાભક્તિથી ભગવાન શ્રીહરિની પરિચર્યામાં તત્પર થયાં  
॥૪૦॥ એરીતે સહજનંદસ્વામી ધર્મસંબન્ધી તેતે પ્રશ્નોના ઉચિત ઉત્તર  
પ્રદાનથી રાણીને અને અન્ય ભક્તજનોને પ્રતિદિન આનંદ આપતા



ચાન્યાંસ્ત્રોવાસ યથાસુખમ્ ॥૪૧॥ ઉષિત્વા વાસરાન્ પશ્ચ તતો  
ગન્તુમના અપિ । તયા ભૂશં પ્રાર્થ્યમાનો માસમેકમુવાસ સઃ  
॥૪૨॥ સમ્ભારેણાતિમહતા સ્નાનયાત્રામહોત્સવમ્ । કારયામાસ  
ભગવાન્ જ્યૈષ્ઠ્યાં તત્ર તયા નૃપ ! ॥૪૩॥ એવં સન્તોષયિત્વા તાં  
મક્તવશ્યો જગદ્ગુરુઃ । સ્મરન્નભયભૂપાલવરં નિરગમત્તતઃ ॥૪૪॥  
અનુયાન્તીં સાશ્રુનેત્રાં સપૌરાં કુશલાં હરિઃ । બલાત્તાં સંનિવ-  
ર્ત્યેવ દેવકીતીર્થમાગમત્ ॥૪૫॥ તત્ર તીર્થવિધિં કૃત્વા વ્યસૃજ-  
દ્યુથશો મુનીન્ । અજ્ઞમાનવબોધાર્થે નાનાદેશાન્મહૌજસઃ ॥૪૬॥  
સહ સ્વેન સમાયાતાન્ નાનાદેશજનાનપિ । પ્રેષયામાસ ભગ-  
વાન્સ્વં સ્વં દેશં તતોઽશ્વિલાન્ ॥૪૭॥ આત્મસેવારતૈર્નિત્યં વર્ણિભિઃ

થકા ધર્મપુરમાં મુખેથી કેટલાક દિવસો રહ્યા ॥૪૧॥ પાંચ દિવસ વ્યતીત  
થતાં ત્યાંથી ચાલી નીકળવાના સંકલ્પવાળા પણ સહજનંદસ્વામી તે  
મહારાણીએ બહુ બહુ પ્રાર્થના કરવાથી એક માસપર્યંત ત્યાં નિવાસ  
કરી રહ્યા ॥૪૨॥ હે નૃપ ! આટલાકમાં આવી પહોંચેલી જ્યેષ્ઠ પૂર્ણિમાએ  
લગવાને લગવાન્ શ્રીકૃષ્ણનો સ્નાનયાત્રામહોત્સવ મહાસામગ્રીવડે  
મહારાણીપાસે તે પુરમાં કરાવ્યો ॥૪૩॥ એ રીતે કુશળ કુંવરબા રાણીને  
સંતોષ પમાડીને આ જગદ્ગુરુ લક્ષ્મીનાથ લગવાન્ અલય ભૂપતિને  
પોતે આપેલા જલદી દુર્ગપુર પાછું આવવારૂપ વરદાનને અનુસ્મરણ  
કરીને ત્યાંથી તત્કાળ ચાલી નીકળ્યા ॥૪૪॥ પ્રિયતમ પોતાનો વિયોગ  
નહિ સહન કરવાના સ્વભાવવાળાં હોવાથી પોતાની પાછળ બહુ દૂર પ્રદેશ  
મુઢી આવતાં, પુરજનોએ સહિત, વિરહનાં અશ્રુથી પરિપૂર્ણ લોચન-  
વાળાં, લક્ષ્મીનાથ કુશળકુંવરબા મહારાણીને બળાત્કારે ધર્માનુબન્ધી  
વચનોવડે પાછાં વાળીને, લગવાન્ દેવકીતીર્થમાં આવ્યા ॥૪૫॥ તે તીર્થમાં  
સ્નાનાદિ તીર્થવિધિ કરીને, લગવાને પોતાના આશ્રયબળથી મહાપ્રતાપે  
યુક્ત એવાં કેટલાંક મુનિમંડળોને ત્યાં ત્યાં રહેલા અજ્ઞાનિ મનુષ્યોને  
સહબોધ આપવા નાનાદેશો પ્રત્યે મોકલ્યા ॥૪૬॥ તે પછી લગવાને  
પોતાસાથે અનેક દેશોમાંથી આવેલા સમગ્ર હરિજનોને પણ તેમના  
તેમના દેશપ્રત્યે મોકલ્યા ॥૪૭॥ ત્યાર પછી પ્રતિદિન પોતાની પરિચર્યાપ-

સાધુપત્તિભિઃ । સાદિભિશ્ચ સમં પ્રાયાદશ્વારૂઢોઽર્કજાનદીમ્  
 ॥૪૮॥ ઉત્તીર્ય તાં ચ રેવાં ચ મહીં સાભ્રમતીં ચ સઃ । માલ્લદેશ-  
 મતિક્રમ્ય દુર્ગપત્તનમાગમત્ ॥૪૯॥ તત્ર તત્ર સ્વમક્તાનાં ગ્રામેષુ  
 નિવસન્ પથિ । તાન્ સર્વાસ્તોષયિત્વૈવ તત્રાયાતઃ સ ભૂપતે !  
 ॥૫૦॥ આયાન્તં હરિમાશ્રુત્ય રાજા પૌરાશ્ચ સત્ત્વરમ્ । ત્યક્તાન્ય-  
 કાર્યા ધાવન્તસ્તં પ્રત્યુદયુરાદરાત્ ॥૫૧॥ પુરોપકઠ્ઠ એવામુમા-  
 યાન્તં વીક્ષ્ય તે મુદા । પ્રણેમુઃ સાશ્રુનયનાશ્ચિરદર્શનવિહ્વલાઃ ॥૫૨॥  
 યથોચિતં માનયિત્વા તાન્ હરિઃ સહ તૈઃ પુરમ્ । પ્રવિશ્ય તત્ર  
 સ્વાવાસમેત્યાસન ઉપાવિશત્ ॥૫૩॥ જયારમાદયો યોષા દૃષ્ટ્વા તં

રાયણ મુકુદાનંદાદિ વર્ણિઓ તથા મુક્તાનંદાદિ સાધુઓ તથા રતનજી  
 પ્રમુખ પદાતિઓએ સહિત અને સૌમવર્મા વિગેરે અશ્વવારોથી વિટા-  
 એલા, સ્વયં અશ્વવર ઉપર વિરાજમાન થએલા લગવાન્ ત્યાંથી નીકળીને  
 તાપી નદીને ઉતરીને, નર્મદા નદી ઉતરી, મહી સાભ્રમતીને ક્રમથી ઉત-  
 રીને ભાલદેશને ઉલ્લંઘન કરી દુર્ગપત્તનને પામ્યા ॥૪૮-૪૯॥ હે ભૂપતે!  
 માર્ગમાં તેતે દેશોમાં રહેલા પોતાના ભક્તોની પ્રાર્થનાથી તેમના આમ નગ-  
 રમાં રહેતા રહેતા તેમને સદુપદેશસુધાથી સંતોષ પમાડીનેજ અનુક્રમે  
 દુર્ગપુર પધાર્યા ॥૫૦॥ પોતાના પુરમાં પધારતા શ્રીસહજાનંદ સ્વામીને  
 સાંભળીને, ગાયને આવતી બોધને વત્સોજ જેમ સમુત્સુક થએલા, અન્ય  
 કાર્યનો જેમણે ત્યાગ કર્યો છે એવા પુરવાસી હરિજનો અને અભય ભૂપતિ  
 સત્ત્વર હોડીને આદરથી સામૈયા સાથે સન્મુખ આવ્યા ॥૫૧॥ પોતાના  
 પુરપાસેજ પધારેલા લગવાનનાં દર્શન કરીને અભયાદિ બધા ભક્તો  
 બહુ દિવસે થએલા પ્રિયદર્શનથી વિહ્વળ થઈ પ્રહર્ષના અશ્રુથી પરિ-  
 પૂર્ણ નેત્રવાળા થઈ પરમ પ્રેમથી પ્રણામ કરવા મંડ્યા ॥૫૨॥ તે પછી  
 લગવાને પ્રાણુના પાછા આવવાથીજ જેમ એમ પોતાના પાછા આવ-  
 વાથી પ્રહર્ષને પામતા અભય આદિક ભક્તજનોને યથાયોગ્ય અભિનંદના-  
 દિકવડે સન્માન કરીને, તેમની સાથે વાજતે ગાજતે પુરમાં પ્રવેશ કરી,  
 અભયભૂપના દરબારમાં વર્તતા પોતાના નિવાસલવનને પામીને રૂડીરીતે  
 બીઠાવેલા પર્યંક ઉપર વિરાજમાન થયા ॥૫૩॥ જયા રમા લલિતા આદિક

હર્ષવિહ્વલાઃ । પ્રણેમુઃ પરયા પ્રીત્યા ગતતદ્વિરહજ્વરાઃ ॥૫૪॥  
 આનન્દં પરમં પ્રાપ્ત્સાન્વયોઽભયભૂપતિઃ । જાનન્સત્યપ્રતિજ્ઞં તં  
 તત્સેવાનિરતોઽભવત્ ॥૫૫॥ યા યા સ્વસેવા હરિણા વિહિતા  
 યસ્ય યસ્ય ચ । સ સ તાં તાં મુદાઽકાર્પીત્કૃતાર્થે સ્વં વિદંસ્તયા  
 ॥૫૬॥ રથયાત્રાદિને તત્ર હરિઃ સજ્જવ આગતઃ । મધ્યાહ્ને તેન  
 ભૂપેન મહોત્સવમકારયત્ ॥૫૭॥ સેવકૈઃ સહિતઃ સોઽથ વસં-  
 સ્તત્ર હરિઃ સ્વયમ્ । સર્વત્રાન્વેષયામાસ ગુપ્તાધર્મપ્રવેશનમ્ ॥૫૮॥  
 અધર્મોત્થાનમશૃણોઽયત્ર યત્ર સ ઈશ્વરઃ । તત્ર તત્ર સ્વયં ગત્વા  
 નાશયામાસ તં તતઃ ॥૫૯॥ ક્વચિત્ ક્વચિન્મુનીંશ્ચાપિ પ્રેષયિત્વા  
 તથાઽકરોત્ । સર્વોપાયૈઃ સર્વકાલં ધર્મમેવ હ્યપીપલત્ ॥૬૦॥

લક્ષ્મીતમ અબળાઓ બહુ દિવસે પાછા પધારેલા લગવાનને લાળીને  
 હર્ષોત્કર્ષથી વિહ્વળ થઈ અને તેમના વિરહની વ્યથાએ વિરહિત થઈને પરા  
 પ્રીતિથી પંચાંગ પ્રણામ કરવા લાગી ॥૫૪॥ સપરિવાર અભય ભૂપતિ પર-  
 માન્દ પામીને પ્રતિજ્ઞાપ્રમાણે પાછા પધારેલા મહાપ્રભુની પ્રેમથી પ્રતિ-  
 દિન યથાપૂર્વ પરિચર્યામાં તત્પર થયા ॥૫૫॥ લગવાને જેજે લક્ષ્મીજનને  
 જેજે પોતાની સેવા સ્નાન કરાવવું વસ્ત્રો ધોવાં પાત્રો માંજવાં વિગેરે  
 કર્તવ્યપણે પ્રદર્શાવી હતી તેતે લક્ષ્મીજન તેતે સેવાથી પોતાને કૃતાર્થ  
 માનતો થકો પરા પ્રીતિથી તેતે સેવાને કરવા લાગ્યો ( સર્વે લક્ષ્મી લગવ-  
 ત્સેવાને પરમપુરુષાર્થરૂપ સુક્તિફળથી નહિ ન્યૂન ( તુલ્ય ) માનીને તેમની  
 આજ્ઞાની રાહપરાયણ વર્તતા હતા. આજ્ઞા મળતાં સ્વાત્માને કૃતકૃત્ય  
 માનીને તેતે સેવાને પ્રેમથી કરતા હતા ) ॥૫૬॥ જે સંવત્ ૧૮૬૭ ના  
 આષાઠ શુકલ તૃતીયા તિથિએ સંગવ સમયે લગવાન દુર્ગપુર પધાર્યા તેજ  
 દિવસે મધ્યાહ્ને કરવાનો લગવાનનો રથયાત્રામહોત્સવ અભયરાજ પાસે  
 યથાવિધિ લગવાને કરાવ્યો ॥૫૭॥ તે પછી પોતાના ચરણપરિચરણ પરા-  
 યણ સેવકો સાથે દુર્ગનગરમાં નિવાસ કરી રહેલા સ્વયં શ્રીહરિ પોતાના  
 ભયને લીધે ગુપ્ત રીતે થતા અધર્મપ્રવેશને સર્વત્ર ગોતીગોતીને તેનો પ્રસંગ  
 સાંભળતાં તેતે દેશમાં ક્વચિત્ સ્વયં પધારીને તો ક્વચિત્ પોતાના ચરણ-  
 કમળરસિક સાધુજનોને મોકલીને સત્યાર્થનો સદ્બોધ આદિક તેતે અનેક  
 ઉત્તમ ઉપાયોવડે અધર્મના ઉન્મેષને નાશ કરતા હતા અને નિરંતર ધર્મનું

इत्थं धर्मधुरन्धरः स भगवान् धर्मं प्रतिष्ठापयंस्तस्मिन् दुर्गपुरे  
वसन्निजजनानानन्दयामास च । गत्वा ग्रामपुरान्तराण्यथ ततः  
कृत्वोत्सवान्भूरिशस्तत्रागत्य पुनः पुनः समवसद्भक्तैककल्पद्रुमः  
॥६१॥ इति ते कथितं सर्वं यत्पृष्टं भूपते ! त्वया । नारायणस्य  
चरितं कलिकल्मषनाशनम् ॥६२॥ नारायणस्य मुनिभर्तुरिदं  
चरित्रं यः कीर्तयेच्च शृणुयादपि मानवोऽत्र । तौ निश्चितं निज-  
रिपून्नुपते ! जयेतां बाह्यान्तरांश्च सुखमीप्सितमाप्नुयाताम् ॥६३॥  
इति श्रीसत्सज्जिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे द्वितीयप्रकरणे धर्मपुरस्थभक्त-  
जनानन्दन-दुर्गपुरप्रत्यागमननिरूपणनामा द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५२॥

ચોમેર પરિપાલન કરતા હતા ॥૫૮-૬૦॥ આ પ્રકારે ધર્મધુરંધર તે ભગ-  
વાન્ સદુપદેશાદિવડે ધર્મમાર્ગને સ્થાપવાપૂર્વક બદ્ધભૂળ કરતા થકા દુર્ગ-  
પુર થકી તેતે ગામ નગરના હરિજનોની પ્રાર્થનાથી તેતે ગામ પુરમાં  
પધારીને ત્યાં શ્રીકૃષ્ણના તેતે સમયમાં સમુચિત બહુ મહોત્સવો કરીને  
તેતે ભક્તજનોને અતિ આનંદ આપીને ફરી ફરી પાછા પધારીને તે દુર્ગ-  
પુરમાંજ નિયત નિવાસ રાખીને ભક્તજનોના કલ્પવૃક્ષ થઇને-એટલે  
ભક્તોએ પ્રાર્થના કરેલું ઐહિક પારલૌકિક નિઃશ્રેયસ યથાધિકાર આપતા થકા  
દુર્ગપુરમાં રહ્યા હતા ॥૬૧॥ હે પ્રતાપાસિંહ ભૂપતે ! ભગવત્કથામાં રસિક  
એવા તમોએ જે નારાયણ ભગવાનનું ચરિત્ર પુછ્યું હતું તે સકળ કળિક-  
લ્મષને વિનાશ કરનારું દિવ્ય ચરિત્ર શ્રદ્ધા ભક્તિએ સંપન્ન એવા તમોને આ  
પ્રકાર મેં કહ્યું ॥૬૨॥ હે નૃપતે ! જે મનુષ્ય મુનિપતિ ભગવાન્ સ્વામિના-  
રાયણના આ દિવ્ય ચરિત્રને સ્નેહથી શ્રવણ કરે કે જે કીર્તન કરે તે બન્નેય  
મનુષ્યો બાહ્ય-ધનાદિ હરનારા અને આંતર-કામક્રોધાદિ શત્રુઓને  
નિશ્ચે જીતીને આ લોક પરલોકનું ધર્મિસત સુખ તથા પરમ નિઃશ્રેયસરૂપ  
સુખને સુખેથી પામે ॥૬૩॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે  
ધર્મશાસ્ત્રે દ્વિતીયપ્રકરણે ધર્મપુરસ્થભક્તજનાનંદન-દુર્ગપુરપ્ર-  
ત્યાગમનનિરૂપણનામા દ્વિપંચાશત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૫૨॥

भगवत्सहजानन्दप्रथितचरित्रामृतैकपरिपूर्णम् ।

तापत्रयोपशान्त्यै सेव्यं सत्सज्जिजीवनं यदिदम् ॥ १ ॥

द्वितीयप्रकरणं समाप्तम्.



